

ΦΩΤΙΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

2

Τα Διηγήματα Β'.
Ερωταποκρίσεις
(ΣΔ'. ΡΜΑ'.)

Κείμενο - Μετάφραση - Σχολία
Από τον
Σακαλή Ιγνατίο
Φιλολόγο

2

ΕΠΟΠΤΗΣ - ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΕΛΕΥΘ. Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ, Π. ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ε Π Ε

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ
«ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997

ΦΩΤΙΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝ/ΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

2

Copyright :

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ

Μενελάου 3, Θεσσαλονίκη

Τ. Θ. 400 90. 560 00 Θεσσαλονίκη

Τηλ. 031/283 280. Οικίας 031/696 653.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Στὸν παρόντα τόμο συνεχίζεται ἡ ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ ἁγίου Φωτίου μὲ τις Ἐρωταποκρίσεις τῶν Ἀμφιλοχίων ΞΔ'. – ΡΜΑ'. Τόσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Φώτιο, ὅσο καὶ γιὰ τὰ ἔργα του ἔχουν λεχθεῖ ἀρκετὰ στὴν εἰσαγωγή τοῦ Α' τόμου. Ἐδῶ ἀπλῶς θὰ γίνῃ ὁ διαχωρισμὸς τῶν Ἐρωτήσεων ποὺ ἀνήκουν σὲ ἄλλα πρόσωπα καὶ ποὺ κατὰ εὐλογο λόγο καὶ οἱ ἀπαντήσεις τοῦ Φωτίου ἀπευθύνονται πρὸς αὐτὰ.

Ὅπως σημειώσαμε καὶ στὴν εἰσαγωγή τοῦ Α' τόμου τὰ Ἀμφιλόχεια δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐπιστολὲς ἐρμηνευτικοῦ, δογματικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ διαφόρου ἄλλου ὑλικοῦ, καὶ ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις πρὸς τὰ πρόσωπα ποὺ ἀπηύθυναν κατὰ καιροὺς τις ἐρωτήσεις στὸν Φώτιο. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς ἀπευθύνονται στὸν Ἀμφιλόχιο Κυζίκου, καὶ γι' αὐτὸ ἔλαβαν καὶ τὸ ὄνομα «Ἀμφιλόχεια». Ἀρκετὲς ὅμως ἀπὸ αὐτὲς, συνολικὰ 77, ἀπευθύνονται πρὸς ἄλλα πρόσωπα. Στὸν τόμο αὐτὸ δημοσιεύονται οἱ 47, ποὺ εἶναι εἶναι οἱ ἑξῆς:

- Ἐρ. 81 = Ἐπ. 145, Φωτίου, ἀπευθυνόμενη Σεργίῳ ἀδελφῷ.
- Ἐρ. 82 = Ἐπ. 147, Θεοδότῳ, σπαθαροκανδιδάτῳ κατὰ τοὺς Λαλακῶνας.
- Ἐρ. 83 = Ἐπ. 151, Θεοδότῳ, σπαθαροκανδιδάτῳ κατὰ τοὺς Λαλακῶνας.
- Ἐρ. 84 = Ἐπ. 152, Ταρασίῳ ἀδελφῷ.
- Ἐρ. 85 = Ἐπ. 155, Ἰωάννη, πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.
- Ἐρ. 86 = Ἐπ. 156, Γεωργίῳ, μητροπολίτῃ Νικομηδείας.
- Ἐρ. 87 = Ἐπ. 157, Εὐσχήμονι, ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.
- Ἐρ. 88 = Ἐπ. 161, Σεργίῳ, πρωτοσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.
- Ἐρ. 89 = Ἐπ. 162, Ἐπ. 162η, Ἀμφιλοχίῳ, μητροπολίτῃ Κυζίκου.
- Ἐρ. 90 = Ἐπ. 163, Τῷ αὐτῷ.
- Ἐρ. 91 = Ἐπ. 164, Γεωργίῳ, μητροπολίτῃ Νικομηδείας.
- Ἐρ. 92 = Ἐπ. 165, Τῷ αὐτῷ.
- Ἐρ. 93 = Ἐπ. 166, Τῷ αὐτῷ.
- Ἐρ. 94 = Ἐπ. 167, Παύλῳ, μητροπολίτῃ Λαοδικείας.
- Ἐρ. 95 = Ἐπ. 176, Σάββα, πρεσβυτέρῳ καὶ ἡσυχαστῇ.
- Ἐρ. 96 = Ἐπ. 177, Τῷ αὐτῷ.
- Ἐρ. 97 = Ἐπ. 178, Ἀμφιλοχίῳ, μητροπολίτῃ Κυζίκου.
- Ἐρ. 98 = Ἐπ. 180, Κωνσταντίνῳ σπαθαρίῳ.

- Ἐρ. 99 = Ἐπ. 181, Εὐλαμπίω, ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.
Ἐρ. 100 = Ἐπ. 182, τῷ αὐτῷ.
Ἐρ. 101 = Ἐπ. 187, Χριστοφόρῳ, πρωτοσπαθαρίῳ καὶ πρωτοσηκρηῖτις.
Ἐρ. 102 = Ἐπ. 192, Γαλάτωνι, πρωτοσπαθαρίῳ καὶ ἀσηκρηῖτις.
Ἐρ. 103 = Ἐπ. 196, Κωνσταντίνῳ, πρωτοσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.
Ἐρ. 104 = Ἐπ. 203, Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ.
Ἐρ. 105 = Ἐπ. 205, Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ.
Ἐρ. 106 = Ἐπ. 208, Λέοντι Φιλοσόφῳ.
Ἐρ. 107 = Ἐπ. 209, Λέοντι πρωτοσπαθαρίῳ.
Ἐρ. 108 = Ἐπ. 210, Εὐλαμπίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.
Ἐρ. 109 = Ἐπ. 211, Κωνσταντίνῳ, σπαθαρίῳ καὶ ἀσηκρηῖτις.
Ἐρ. 110 = Ἐπ. 213, Εὐσχήμενοι, ἐπισκόπῳ Καισαρείας.
Ἐρ. 111 = Ἐπ. 214, Στεφάνῳ ὀρθοδοξήσαντι.
Ἐρ. 112 = Ἐπ. 216, Γεώργιῳ, Μητροπολίτῃ Νικομηδείας.
Ἐρ. 113 = Ἐπ. 219, Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς ἀσηκρηῖτις.
Ἐρ. 114 = Ἐπ. 228, Ἀρσαβήρ πρωτοσπαθαρίῳ.
Ἐρ. 115 = Ἐπ. 241, Θεοφάνει διάκονῳ καὶ πρωτονοταρίῳ, αἰτησαμένῳ
ὡς δῆθεν ἐξ ἑαυτοῦ λύσιν ἀποριῶν, ἐκ βασιλικοῦ δέ τῇ ἀλη-
θείᾳ προστάγματος τὴν ἀξίωσιν πεποιηκότι.
Ἐρ. 116 = Ἐπ. 246, Εὐσχήμενοι, ἀρχιεπίσκοπο Καισαρείας.
Ἐρ. 117 = Ἐπ. 247, Τῷ αὐτῷ.
Ἐρ. 118 = Ἐπ. 248, Γεωργίῳ, μητροπολίτῃ Νικομηδείας
Ἐρ. 119 = Ἐπ. 249, Τῷ φιλοχρίστῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ Βασιλείῳ ἀρξα-
μένῳ γράφειν καὶ ἀποριῶν τινῶν ἐπιζητήσαντι λύσεις.
Ἐρ. 120 = Ἐπ. 250, Νικόλαῳ, ἡγουμένῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Ταρασίου.
Ἐρ. 121 = Ἐπ. 253, Ἀμφιλοχίῳ, μητροπολίτῃ Κυζίκου.
Ἐρ. 131 = Ἐπ. 254, Βασιλείῳ, σπαθαροκανδιδάτῳ Πελοποννησίτῃ.
Ἐρ. 132 = Ἐπ. 255, Κωνσταντίνῳ ἀδελφῷ.
Ἐρ. 133 = Ἐπ. 256, Ταρασίῳ, πατρικίῳ ἀδελφῷ.
Ἐρ. 134 = Ἐπ. 257, Γρηγορίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ Συρακούσης.
Ἐρ. 135 = Ἐπ. 258, Ταρασίῳ, πατρικίῳ ἀδελφῷ.
Ἐρ. 136 = Ἐπ. 265, Πέτρῳ πατρικίῳ.

Οἱ ὑπόλοιπες 30 ἐρωταποκρίσεις (192-222), ἀπευθυνόμενες πρὸς διά-
φορα πρόσωπα θὰ ἐκτεθοῦν στὸν ἐπόμενο τόμο.

Τὸ σύντομο αὐτὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα κλείνει μὲ μιά μεγάλη εὐχαρι-
στία πρὸς τὴν Πηγὴ τῆς καθ' ἑαυτῆς σοφίας καὶ συνέσεως, τὸν Κύριο τῆς δόξης
Ἰησοῦν Χριστόν, πὸν μᾶς ἀξίωσε νὰ προχωρήσομε στὴν ἐκδοσὴ τῶν ἐρ-
γῶν καὶ τῆς μεγάλης αὐτῆς πατερικῆς φυσιογνωμίας τῆς ἁγίας Ἐκκλησί-
ας του. “Τιμὴ καὶ δόξα τῷ αἰωνίῳ Βασιλεῖ τῆς δόξης”.

ΦΩΤΙΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΤΑ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ

Ἡ

ΛΟΓΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΙΕΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΠΡΟΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ

ΤΟΝ ΟΣΙΩΤΑΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΚΥΖΙΚΟΥ

ΕΝ Τῷ ΚΑΙΡῷ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΣΜΩΝ

ἸΤΗΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΙΣ ΑΡΙΘΜΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΙΩΝ

ΣΥΝΤΕΙΝΟΝΤΩΝ ΕΠΙΛΥΣΙΝ ΑΙΤΗΣΑΜΕΝΟΝ

ΕΡΩΤΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΕΔ΄. – ΡΜΑ΄.

ΦΩΤΙΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΑ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ
Ἡ
ΛΟΓΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΙΕΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΠΡΟΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΝ
ΤΟΝ ΟΣΙΩΤΑΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΚΥΖΙΚΟΥ
ΕΝ Τῷ ΚΑΙΡῷ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΣΜΩΝ
ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΙΣ ΑΡΙΘΜΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΙΩΝ
ΣΥΝΤΕΙΝΟΝΤΩΝ ΕΠΙΛΥΣΙΝ ΑΙΤΗΣΑΜΕΝΟΝ

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΔ΄.

Πῶς νοητέον ὃ γέγραπται τῷ Ἐκκλησιαστῇ, «σχίζων ξύλα κιν-
δυνεύσει ἐν αὐτοῖς, εἰάν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον· καὶ αὐτὸς πρόσω-
πον ἐτάραξε καὶ δυνάμεις δυναμώσῃ, καὶ περισσεῖα τοῦ
ἀνδρείου σοφία»;

5

Ὁ Ἐκκλησιαστής, τὸ παρὸν βιβλίον, ὥσπερ τὰ Ἄσματα τῶν
ἁσμάτων προηγούμενον ἔχει σκοπὸν τὴν τῶν νοητῶν καὶ ὑπὲρ τὴν
αἴσθησιν θεωρίαν καὶ αἱ Παροιμίαι τὰ τῶν ἀνθρώπων ἤθη ῥυθμί-
ζειν, οὕτω καὶ οὕτως περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιβάλλει διαλαμβάνειν,
10 ὑπόθεσιν προστησάμενος τοὺς ἀκροατὰς πρὸς τὴν τῆς φύσεως χει-
ραγωγεῖν κατανόησιν. Οὐ μὲν οὐδεμία τῶν τριῶν πραγματειῶν τῆς
τῶν ἄλλων φιλοσοφίας διόλου ἀπήλλακται, ἀλλ' ἔστιν εὐρεῖν καὶ
τοῖς ἠθικοῖς ἐπ' ἔλαττον μὲν, ὅμως καὶ φυσικῶν καὶ θειοτέρων θεω-
ρημάτων παράδοσιν, ὡσαύτως δὲ καὶ τῇ περὶ τῶν θειοτέρων φιλο-
15 σοφία ἠθῶν τε διακόσμησιν εὐρεῖν ἔνεστι κατεσπαρμένην καὶ δὴ καὶ
φύσεως κατανόησιν, ἀλλὰ γε δὴ καὶ ὡς τῆς φύσεως ἐστὶν ἀναθεω-
ρεῖν τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὸ ἐναρμόνιον οὐκ ὀλίγα λαβεῖν ἔστι τῶν
διὰ τῆς παραινέσεως τὴν ἀναγωγίαν τοῦ ἠθους ἀνορθομένων.

ΦΩΤΙΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΑ ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ
Ἡ
ΛΟΓΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΙΕΡΟΛΟΓΙΕΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟ
ΤΟΝ ΟΣΙΩΤΑΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΚΥΖΙΚΟΥ
ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΣΜΩΝ
ΠΟΥ ΖΗΤΗΣΕ ΤΗΝ ΕΠΙΛΥΣΗ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ
ΠΟΥ ΦΤΑΝΟΥΝ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟ ΤΩΝ ΤΡΙΑΚΟΣΙΩΝ

ΕΡΩΤΗΣΗ 64η

Πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσομε αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ Ἐκκλησιαστής·
«ὁποῖος σκίζει ξύλα κινδυνεύει ἀπὸ αὐτά, ἂν τοῦ ξεφύγει τὸ
πελέκι· τρόμος θὰ τὸν κυριέψει καὶ θὰ χρειαστεῖ προσπάθεια
νὰ τὸ διορθώσει· καὶ εἶναι περίσσεια ἢ σοφία τοῦ ἀνδρείου»¹;

Τὸ παρὸν βιβλίον εἶναι ὁ Ἐκκλησιαστής· ὅπως τὸ Ἄσμα τῶν ἀσμάτων ἔχει κύριο σκοπὸ τὴ θεωρίαν τῶν νοσητῶν καὶ τῶν ὑπεραιοσητῶν καὶ οἱ Παροιμίαι ρυθμίζουν τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων, ἔτσι καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής μᾶς ἐπιβάλλει νὰ διαπραγματευθοῦμε τὰ φυσικὰ θέματα, θέτοντας ὡς στόχον τοῦ νὰ χειραγωγῆσαι τοὺς ἀκροατὰς τοῦ στήν κατανόησιν τῆς φύσεως μας· ὅμως ἀπὸ καμμιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς πραγματεῖαι δὲν ἀπουσιάζει καθόλου ἡ φιλοσοφία τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μπορεῖς νὰ βρεῖς καὶ στήν πραγματεῖαν τῶν ἠθικῶν διδασκαλία, λιγότερη βέβαια, καὶ γιὰ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ θεῖα θέματα. Ἐπίσης καὶ στὶς πραγματεῖαι γιὰ τὰ θεῖα καὶ γιὰ τὴ ρύθμισιν τῶν ἠθῶν μπορεῖς νὰ βρεῖς διάσπαρτη καὶ τὴ θεωρίαν γιὰ τὴ φύσιν. Ἀλλὰ βέβαια καὶ σ' αὐτήν, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῆς φύσεως, μποροῦμε νὰ πάρωμε ὄχι λίγα στοιχεῖα ἀπὸ ὅσα μὲ τὴν παραίνεσιν, ποὺ βοηθοῦν τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν.

1. Ἐκκλ. 10, 9-10

Διὸ καὶ νῦν ἀπαγγέλλων τῶν φυσικῶν ὁ Ἐκκλησιαστής, διὰ τοῦ παραδείγματος εἰς τὴν παραίνεσιν δι' ἧς ἐστὶ πορεύεσθαι τὸν παρόντα θίον λύμης ἐλεύθερον καὶ πρὸς εὐζωίαν συντηρεῖσθαι τὸν ἀκροατὴν παραπέμπει, καὶ φησιν· «ὁ σχίζων ξύλα» καὶ θίον τὴν τούτων 5 ποιούμενος τέχνην, «ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον» ὥτινι σχίζεται τὰ ξύλα, ἧ δ' οὐ μετὰ τὴν πρώτην σχίσιν ἐπὶ πλέον διίσταται ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἰς περιγραφὴν ἀπαρτίζεται ἰδίαν, «κινδυνεύσει ἐν αὐτοῖς», τῆς ἐκεῖθεν δηλονότι ἀφαιρούμενος ὠφελείας, καὶ συνταράξει τὸ πρόσωπον, ἀντὶ τοῦ φαιδρυνομένου ἐν ἰλαρότητι, σκυθρωπὸν ἀναδεδεγμένος, 10 «καὶ δυνάμεις δυναμώσει» ὅσαι διεβάσκαινον αὐτόν, τὴν αὐτοῦ ἀσθένειαν καὶ ἀπορίαν ἰσχὴν ἰδίαν περιβαλλομένας, οὐδὲν τῆς «ἐν τῇ ἀνδρείᾳ σοφίας» αὐτοῦ συνεπαμνινούσης, ἀλλ' εἰς τὸ «περιπτὸν» καὶ ἄχρηστον διὰ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ σιδήρου διαλυομένης

Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τοῦ σχίζοντος τὰ ξύλα, ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον, 15 τοσαῦται παρακαλουθοῦσι συμφοραὶ καὶ καταλαμβάνουσι τὴν ἐκ τῆς τοῦ ξύλου διαιρέσεως καὶ καλλιέργιας ἐν αὐταρκεῖα δυνάμενον βιοῦν, οὕτω καὶ ὁ τῶ λόγῳ χρώμενος τῶ διδασκαλικῶ καθάπερ τινὶ σιδήρῳ καὶ ὀργάνῳ διαιρετικῶ, δι' οὗ τὴν τῶν θείων Γραφῶν διὰ τῆς ἀσαφείας σύμφυσίν τε καὶ συναίρεσιν καταλλήλως τε καὶ προσφυῶς καὶ ὡς ἡ 20 τοῦ Πνεύματος βούλεται χάρις ἀναπτύσσει τε καὶ ἀνὰ μέρος συνδιαιρεῖ, διὰ τῆς ψυχωφελουῆς ἐρμηνείας ἐαυτῶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν συντηρεῖ, τοὺς ἀκροατὰς ἐπὶ ταύτην ὀδηγῶν τε καὶ παρακαλῶν.

Ἐὰν δὲ τὸ τῆς διδασκαλίας ἀκριβὲς καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν εἰλικρινὲς καὶ ἠκονημένον λαθὸν αὐτόν διεκπέσῃ τῆς γλώττης ἧ καὶ 25 γνώμη ἐθελοκακούσῃ ἀπορρίψῃ τοῦτο καὶ μὴ κατὰ τὴν θείαν ὑφήγησιν τὴν διαίρεσιν τῶν γεγραμμένων καὶ σαφήνειαν προενέγκῃ, μὴδ' ὀρθοδόξοις θεωρήμασι τὴν διάνοιαν διερμηνεύῃ, ἀλλὰ πρὸς αἵρεσίν τινα καὶ δόξης φανλότητα τὸν σωτήριον λόγον διαπεσεῖν ἐάσῃ, οὕτος ὡς ἀληθῶς καὶ τὸ πρόσωπον ὅπερ ἐξ ἀρχῆς περιέθετο τῆς 30 ὀρθοδοξούσης διδασκαλίας συγχεῖ καὶ ταράσσει, καὶ τὰς τῶν ἀκροατῶν ψυχὰς ἀντὶ σωτηρίας, βλάβης ἀναπλήσει· καὶ δυνάμεις μὲν ἐνεδυνάμωσεν, αἱ διαφθορούμεναι αὐτόν εὐοδούμενον πρότερον ἐξήτουν ἐπιβουλεῦσαι καὶ ἀντιπράττειν ἐφιλονεῖκουν, ἐαυτὸν δὲ ἀσθενῆ καὶ καταβεβλημένον ἔδειξε καὶ τὴν ἔμπροσθεν θαυματομένην αὐτοῦ 35 σοφίαν εἰς τὸ περιπτὸν καὶ μάταιον κατενηνεγμένην διήλεγξεν.

Γι' αὐτὸ καὶ τώρα ὁ Ἐκκλησιαστής μλώντας γιὰ τὰ φυσικά, παραπέμπει τὸν ἀκροατὴ μὲ τὸ παράδειγμα στὴν παραινέση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ πορευτοῦμε στὴν παρούσα ζωὴ ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὸ κακὸ, καὶ λέει· «ὅποιος σκίζει ξύλα» καὶ κάνει ζωὴ του αὐτὴ τὴν τέχνη, ἂν ξεφύγει τὸ πελέκι ἀπὸ αὐτὸν ἀπὸ τὸν ὁποῖο σκίζονται τὰ ξύλα, ἢ δὲ χωρίζονται περισσότερο μετὰ τὸ πρῶτο σχίσιμο καὶ περιφράσσονται τριγύρω, «κινδυνεύει ἀπὸ αὐτά», χάνει δηλαδή τὴν ὠφέλεια ποὺ θὰ τοῦ ἔδιναν, θὰ ταραχτεῖ τὸ πρόσωπό του, κι ἀπὸ χαρωπὸ καὶ ἰλαρὸ θὰ γίνει σκυθρωπὸ, «καὶ θὰ ἐνισχυθοῦν οἱ δυνάμεις» ὅσες τὸν ἐπηρέαζαν κακῶς, κάνοντας ἰσχὺ δική τους τὴν ἀσθένεια καὶ τὴν ἔνδεια τοῦ ἰδίου, χωρὶς νὰ τὸν βοηθᾷ καθόλου ἢ δύναμη τῆς ἀνδρείας του, ἀλλὰ μὲ τὸ πέσιμο τοῦ πελεκιοῦ θὰ διαλυθεῖ καὶ θὰ γίνει «περιττὴ» καὶ ἄχρηστη.

Ὅπως λοιπὸν στὸ παράδειγμα αὐτοῦ ποὺ σκίζει τὰ ξύλα, ἂν γλιστρήσει τὸ πελέκι, ἐπακολουθοῦν τόσες συμφορὲς καὶ βρίσκουν αὐτὸν ποὺ ἀπὸ τὸ σχίσιμο τῶν ξύλων καὶ αὐτὴ τὴ δουλειὰ μπορεῖ νὰ ζεῖ μὲ αὐτάρκεια, ἔτσι κι αὐτὸς ποὺ χρησιμοποιοῦ τὸν διδασκαλικὸ λόγον σὰν πελέκι καὶ σὰν ἐργαλεῖο διαχωριστικὸ, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναπτύσσει καὶ διαιρεῖ ἀναλόγως σὲ κάθε μέρος κατάλληλα καὶ ἐπιτυχῶς καὶ ὅπως θέλει ἢ χάρις τοῦ Πνεύματος τὴ συμπλοκὴ καὶ τὴ συμπύκνωση ποὺ προκαλεῖ ἢ ἀσάφεια στὶς θεῖες Γραφές, μὲ τὴν ψυχωφελὴ ἐρμηνεῖα συντηρεῖ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, προτρέποντας καὶ ὀδηγώντας σ' αὐτὴν τοὺς ἀκροατὰς του.

Ἄν τώρα ἀπὸ ἀπροσεξία ἐκπέσει ἀπὸ τὴ γλῶσσα του ἢ ἀκρίβεια τῆς διδασκαλίας καὶ ἢ εἰλικρίνεια καὶ ἢ προτροπὴ πρὸς τὴν εὐσέβεια ἢ καὶ μὲ κακόβουλη γνώμη ἀπορρίψει αὐτὴν καὶ δὲν κάνει τὴ διαίρεση καὶ τὴ διασάφηση τῶν γραμμένων σύμφωνα μὲ τὴ θεῖα διήγηση, οὔτε ἐρμηνεύει τὸ νόημα μὲ ὀρθόδοξες ἀναλύσεις, ἀλλ' ἀφήσει νὰ παραπέσει ὁ λόγος τῆς σωτηρίας σὲ κάποια ἀίρεση καὶ φαῦλη γνώμη, αὐτὸς στ' ἀλήθεια καὶ τὸ προσωπεῖο ποὺ φόρεσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας συγχέει καὶ ταραάζει, καὶ τὶς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν, ἀντὶ μὲ σωτηρία, θὰ τὶς γεμίσει μὲ βλάβη. Παράλληλα καὶ ἐνίσχυσε τὶς δυνάμεις ποὺ τὸν φθονοῦσαν πρωτύτερα, ἐπειδὴ τὸν ἔβλεπαν στὸν ὀρθὸ δρόμον, καὶ τὸν ἐπιβουλεύονταν καὶ ἀγωνίζονταν νὰ τοῦ κάνουν ἀντίπραξη, καὶ ἔδειξε τὸν ἑαυτὸ του ἀδύναμον κι ἔξασθενημένον, καὶ παρουσίασε τὴ θαυμαζόμενη προηγούμενη σοφία του νὰ ἔχει καταντήσει νὰ εἶναι περιττὴ καὶ μάταιη.

Ὁ μέντοι τὸν νοῦν ἀνδρείος καὶ τοὺς ἐπηρομένους τῶν αἰρετικῶν
 λογισμοὺς πολιορκεῖν αὐτοῦ τὴν ὀρθὴν δόξαν διωθόμενος καὶ τῷ
 τμητικῷ τοῦ Πνεύματος λόγῳ ἐκείνων μὲν τοὺς παρεμβαλλομένους
 ὄξους καὶ τὰς συστροφὰς τῶν σοφισμάτων ἐκτέμνων, τὴν δ' ἀλη-
 5 θινὴν δόξαν καὶ Θεὸν τιμῶσαν καὶ ἀρετῆς ἀντεχομένην περικαθαί-
 ρων τε τῶν ἐπισκιαζόντων καὶ ἀποδιαιρούμενος εἴ τι τούτοις ἔξωθεν
 καὶ παρὰ τῶν ἐχθρῶν προστρίβεται νόθον, τοῦτον οὐδέποτε τὸ σιδή-
 ριον οὔτε λαθὸν διαπέση οὐδὲ ἐκ προδοσίας οὐδεὶς ἀπολέσαντα διε-
 λέγξει, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς πρόσωπον ἀναλλοίωτον καὶ ταραχῆς
 10 ἀπάσης ἀνακεκαθαρμένον συντηρήσει, καὶ τὰς ἐν αὐτῷ φυσικὰς
 δυνάμεις τῇ προσθήκῃ τῶν ἀπὸ τῆς χάριτος δυναμώσει, δείξας ὡς
 ἀληθῶς ὅσον περισσεύει τοῦ ἀνδρείου ἢ σοφία τῆς τοῦ δειλοῦ ῥαθυ-
 μίας καὶ ῥαδίου τοῖς ἐχθροῖς ἀλῶναι πολλὴν ἔχοντος τὴν ἀναληγη-
 σίαν

15

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΞ΄

**Πρὸς τίνα σκοπὸν ἀποβλέπει τό, «γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ
 ἔρχεται, ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν»;**

Εἰπὼν τῶν ἀνθρώπων ὁ Σολομὼν τὰ σπουδάσματα καὶ τοὺς
 διηνεκεῖς πόνους οὓς περὶ τὴν τοῦ βίου ἀπόλαυσιν καταβάλλονται,
 20 διαρρεῖν εἰς ματαιότητα καὶ μηδὲν πλέον εὐρίσκειν κέρδος τὸν μο-
 χθοῦντα καὶ κοπιῶντα τοῦ πρὸς μηδὲν τούτων ταῖς μερίμναις ἀπο-
 νεύοντος, ἀλλ' ὁμοίως μὲν τοῖς σωματικοῖς πάθεσιν ὑποκείμενον, ἐν
 ἴσῳ δὲ πρὸς ἀλλοίωσιν καὶ φθορὰν ἔχοντα τὸ σῶμα διακείμενον,
 πρὸς ὅμοιον δὲ τέλος ὀδεύοντα καὶ καταδύομενον. Ταῦτα εἰπὼν καὶ
 25 ἐπιδειξάμενος διὰ τοῦ εἰπεῖν, «τίς περισσεῖα τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ
 μόχθῳ αὐτοῦ ᾧ μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον εἶη;» (καὶ γὰρ τό, «τίς», ἐνταῦ-
 θα ἀντὶ τοῦ, “οὐδεμία” λαμβάνεται, οἷον “οὐδεμία περισσοτέρα ὠ-
 φέλεια τῷ ἀνθρώπῳ περιγίνεται ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἥ-
 λιον, ἢ εἰ πρὸς μηδὲν τούτων κατετρίβετό τε καὶ κατετείνετο), οὐ μὴν
 30 οὐδὲ πρὸς τὸν ἀπηλλαγμένον τοιαύτης ματαιότητος ἄμεινόν τι δια-

“Οποῖος ὅμως ἔχει φρόνημα ἀνδρεῖο καὶ ἀποκρούει τοὺς ἐπηρμέ-
 νους λογισμοὺς τῶν αἰρετικῶν, μὴ ἀφήνοντάς τους νὰ πολιορκοῦν τὴν
 ὀρθὴ γνώμη καὶ κόβοντας μὲ τὸν κοφτερὸ λόγο τοῦ Πνεύματος² τοὺς
 παρεμβαλλόμενους λοξοὺς λογισμοὺς ἐκείνων καὶ τίς συστροφές τῶν
 σοφισμάτων τους, καὶ παράλληλα καθαρίζει ἀπὸ τίς σκιές τὴν ἀληθινὴ
 γνώμη πού τιμᾷ τὸ Θεὸ κι εἶναι προσηλωμένη στὴν ἀρετὴ κι ἀποχωρίζει
 καὶ ἀπομακρύνει ἀπὸ αὐτὴν ὅτιδήποτε τυχὸν νόθο τῆς ἀποδίδεται ἀπὸ
 τοὺς ἐχθροὺς της, ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο ποτε οὔτε ἀπὸ ἀπροσεξία θὰ
 τοῦ ξεφύγει τὸ πελέκι, οὔτε θὰ τὸν ἐλέγξει κανεὶς ὅτι τὸ ἔχασε ἀπὸ πρό-
 θεση προδοσίας. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχικὴ του ὄψη θὰ τὴ διατηρήσει ἀναλ-
 λοίωτη καὶ καθαρμένη ἀπὸ κάθε ταραχὴ, καὶ τίς φυσικὲς δυνάμεις πού
 διαθέτει θὰ τίς ἐνισχύσει μὲ τὴν προσθήκη τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, δείχνοντας ἀληθινὰ πόση ὑπεροχὴ παρουσιάζει ἢ σοφία τοῦ ἄν-
 δρεῖου ἀπὸ τὴ ραθυμία τοῦ δειλοῦ, πού πόσο εὐκόλα μπορεῖ νὰ παρα-
 συρθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς του ἐξαιτίας τῆς ἀναληγσίας του.

ΕΡΩΤΗΣΗ 65η

**Σὲ ποιὸ σκοπὸ ἀποβλέπει ὁ λόγος, «ἢ μιὰ γενιὰ φεύγει καὶ ἡ
 ἄλλη γενιὰ ἔρχεται, ἢ γῆ ὅμως μένει σταθερὴ καὶ αἰώνια»¹;**

Ὁ Σολομὼν εἶπε ὅτι οἱ ἐπιδιώξεις καὶ οἱ ἀτελείωτοι κόποι τῶν ἄν-
 θρώπων πού καταβάλλουν γιὰ τὴν ἀπόλαυση τοῦ βίου καταλήγουν στὴ
 ματαιότητα, κι αὐτὸς πού μοχθεῖ καὶ κοπιάζει δὲν κερδίζει τίποτε περισ-
 σότερο ἀπὸ ἐκεῖνον πού δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου γι' αὐτά, ἐνῶ ὑπόκει-
 ται στίς ἴδιες σωματικὲς ταλαιπωρίες, τὸ σῶμα του δέχεται τὴν ἴδια ἀλ-
 λοίωση καὶ φθορὰ μὲ τὸ σῶμα ἐκείνων, καὶ ὁδεύει πρὸς τὸ ἴδιο τέλος καὶ
 σ' αὐτὸ καταδυθίζεται. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶπε αὐτὰ ὁ Σολομὼν καὶ τὰ ἔδειξε
 μὲ τὸν λόγο του, «ποιὸ κέρδος ἀπομένει στὸν ἄνθρωπο ὕστερ' ἀπὸ ὅλους
 τοὺς μόχθους του πού καταβάλλει κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο;»² (γιατὶ ἐδῶ τὸ
 «ποιὸ» χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ “καμμιά”. Εἶναι σὰ νὰ λέει δηλαδή·
 καμμιά περισσότερη ὠφέλεια δὲν κερδίζει ὁ ἄνθρωπος ὕστερ' ἀπὸ ὅλο
 τὸ μόχθο πού καταβάλλει κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἀπὸ ὅση θὰ κέρδιζε ἂν δὲν
 καταέλειωνε καὶ δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ πάθος μὲ κανένα ἀπὸ αὐτά). Οὔτε
 βέβαια καὶ εἶναι σὲ καλύτερη καθόλου κατάσταση ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶ-
 ναι ἐντελῶς ἀπαλλαγμένος ἀπὸ αὐτὴ τὴ ματαιοπονία. Γι' αὐτὸ καὶ δια-

1. Ἐκκλ. 1, 4

2. Ἐκκλ. 1, 3

κείμενος δείκνυται ἀφεστᾶναι διὰ τοῦτο τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς καὶ ματαιότητος εἰσάγει παραίνεσιν.

«Ὑπὸ τὸν ἥλιον» δὲ καλεῖν εἶωθεν ὅσα μᾶλλον γενέσεώς ἐστὶν ὑπηρετήματα καὶ φθορᾶς, ἅτε δὴ τῇ ἐκείνου συνδιαφέρεσθαι φθορᾶ
5 τοῦ δημιουργικοῦ λόγου τάξαντος θέρος καὶ χειμῶνα καὶ τὰ μεταξὺ τούτων ἔαρ τε καὶ μετόπωρον. Ἐπεὶ οὖν μέγα μέρος συνεισάγει ὁ τοῦ ἡλίου πρὸς τὰς τῶν ὥρῶν γενέσεις δρόμος, αἱ δὲ ταῖς σωματικαῖς καὶ ἀνθρωπίναις ἐπὶ τὸ χειρὸν ἢ τὸ κρεῖττον ἀλλοιώσει καὶ μεταβολαῖς
πολλὰς ἀφορμὰς συνεισάγουσιν, εἰκότως τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα σπου-
10 δὴν καὶ φροντίδα κατονομάζει κόπον καὶ μόχθον ὑπὸ τὸν ἥλιον, εἰς μάτην τοὺς σπουδαστὰς αὐτῶν μαρτυρόμενος κατατριβεσθαι.

Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα προδιαλαβῶν ἀνθρώπων, νῦν φησὶν ὡς οὐ μόνον ἕκαστος αὐτῶν οὐδὲν κέρδος προσλαμβάνει διὰ τῶν συνεχῶν περισπασμῶν καὶ τῶν πόνων, οἱ τῶν διὰ γενέ-
15 σεως καὶ φθορᾶς ῥεόντων τὴν σπουδὴν ἄπαυστον καὶ ἐπιμέλειαν ἀναδέχονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γενεᾶς ὅλης τὴν ὁμοίαν κενοσπουδίαν οὐδὲν ἔλαττον ὄραν ἔστι συμβαίνουσαν. Τῶν γὰρ γενεῶν ἢ τε τοῦ κρεῖττονος ἀντεχομένη καὶ δὴ καὶ ἡ πρὸς τὸ φαῦλον ἀποκλίνουσα, ἢ μὲν ὑπὸ τὸν ἥλιον μοχθήσασα ἀπερχομένη σκυθρωπὸν εὐρίσκει καὶ
20 ἀθλιότητος πλήρη τὴν ἀναχώρησιν, καὶ ἐρχομένη πρὸς οὐδὲν τῶν χρησίμων τὴν ὁδὸν ἀνύει, ἀλλὰ τὸναντίον μόχθοι καὶ κόποι ταύτην συνθλίβοντες, ἀντὶ τοῦ παρέχειν ὄφελος, ἐπιγελῶσιν αὐτὴν τῆς ματαιότητος ἢ δὲ τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ, τουτ' ἔστι τὰ ὑπὸ τὸν ἥλιον, σῶφρονι λογισμῷ παρωσαμένη καὶ λόγον αὐτῶν, ὅσα μὴ ὁ τῆς φύσε-
25 ως δεσμὸς ἀπαραιτήτως ἀπῆται, μηδένα θεμένη, ἀλλὰ τὰ ὑπὲρ τὸν ἥλιον, τουτ' ἔστιν ὅσα κρεῖττω πέφυκε τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ, ζητήσασά τε καὶ φιλοσοφήσασα, ψυχῆς καθαρότητα, ἔλεον τοῦ πλησίον ἰλαρύνοντά τε καὶ διαπραῦνοντα τὰς ἀπὸ τῆς πενίας πληγὰς (εἰ δὲ καὶ παντελῶς τῶν τραυμάτων ἀπαλλάττοντα καὶ τῆς ὅλης διαθέ-
30 σεως, μακαριώτατόν τε καὶ θεοειδέστερον), σωφροσύνης ἔρωτι τὴν ἀκολασίαν ὑπερορίζουσα καὶ τῷ χορῷ τῶν ἄλλων ἀρετῶν συγχορεύουσα. Αὕτη τοίνυν ἢ γενεὰ καὶ τῶν συμπληρούντων αὐτὴν ὁ κατάλογος, ὡς μηδὲν τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον σπουδάσασα μηδὲ τοῖς ἐν γενέσει

τυπώνει τὴ συμβουλή ν' ἀπέχομε ἀπὸ μιὰ τέτοια προσπάθεια καὶ τέτοια ματαιότητα.

Λέγοντας «κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο» ἐννοεῖ ὅσα κυρίως ὑπηρετοῦν τὴ γένεση τῆς φθορᾶς, καθόσον ὁ δημιουργικὸς λόγος ὄρισε σύμφωνα μὲ τὴν τροπὴ τοῦ ἥλιου ν' ἀκολουθοῦν τὸ θέρος καὶ ὁ χειμῶνας καὶ τὰ ἐνδιάμεσα αὐτῶν ἀνοιξὴ καὶ φθινόπωρο. Ἐπειδὴ λοιπὸν παίζει μεγάλο ρόλο ἡ τροχιὰ τοῦ ἥλιου στὴ δημιουργία τῶν ἐποχῶν καὶ αὐτὲς ὀδηγοῦν πολλές ἀφορᾶς τὶς σωματικὰς καὶ ἀνθρώπινες ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς στὸ χειρότερο ἢ πρὸς τὸ καλύτερο, εὐλόγα χαρακτηρίζει τὴ ματιώδη προσπάθεια καὶ τὴ φροντίδα γι' αὐτὰ τὰ πράγματα «κόπο καὶ μόχθο κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο», ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι ἄδικα κατατρίβονται ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ μεγάλη ματιὰ μὲ αὐτὰ.

Ἄλλ' ἀφοῦ εἶπε αὐτὰ τὰ προκαταρκτικὰ γιὰ τοὺς ἐπιμέρους ἀνθρώπους, τώρα προσθέτει ὅτι ὄχι μόνο καθέννας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἀποκομίζει κανένα ἐπιπλέον κέρδος μὲ τοὺς συνεχεῖς περισπασμοὺς καὶ κόπους, καθὼς ἀναλαμβάνει ἀδιάκοπη τὴν προσπάθεια καὶ τὴν ἐπιμέλεια αὐτῶν ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ γένεση καὶ τὴ φθορά, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς νὰ συμβαίνει αὐτὴ ἡ ματαιοσπουδία ὄχι λιγότερο καὶ σὲ γενιὰ ὀλόκληρη. Γιατί ἀπὸ τὶς γενιές, καὶ αὐτὴ ποὺ καταγίνεται μὲ ζῆλο μὲ τὸ καλό, ἀλλὰ βέβαια καὶ αὐτὴ ποὺ ἀποκλίνει πρὸς τὰ φαῦλα, ἡ μιὰ, ἀφοῦ μόχθησε κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἀποχωρῶντας, βρίσκει τὴν ἀναχώρησίν της σκυρῶπη καὶ γεμάτη ἀθλιότητα, καὶ ὅταν ἔρχεται δὲν διανύει τὸ δρόμο της γιὰ κανένα χρήσιμο ἔργο, ἀλλ' ἀντίθετα τὴ συνθλίβουν κόποι καὶ μόχθοι, καὶ ἀντὶ νὰ προσφέρει ὄφελος, χλευάζεται γιὰ τὴ ματαιότητά της. Ἡ ἄλλη πάλι γενεά, ἀπωθῶντας μὲ φρόνιμη σκέψη ὅσα ὑπακούουν στὴ γένεση καὶ τὴ φθορά, δηλαδή ὅλα τὰ συντελούμενα κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, καὶ μὴ ὑπολογίζοντας καθόλου ὅσα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀπαιτοῦσε ἀπαραιτήτως ὁ δεσμὸς τῆς φύσης, ἀλλὰ τὰ πάνω ἀπὸ τὸν ἥλιο, δηλαδή ὅσα εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὴ γένεση καὶ τὴ φθορά, αὐτὰ ἀφοῦ ἀναζήτησε καὶ φιλοσόφησε, τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς, τὴν εὐσπλαχνία πρὸς τὸν συνάνθρωπό μας (ἂν μάλιστα τὸν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς ἀπὸ τὶς πληγές του καὶ τὴν ὅλη κακὴ διάθεση καὶ κατάστασίν του, αὐτὸ εἶναι ἀκόμα πιὸ μακάριο καὶ πιὸ θεϊκότερο), μὲ τὸν ἔρωτα τῆς σωφροσύνης ἐξορίζοντας τὴν ἀκολασία καὶ χορεύοντας μαζί μὲ τὸ χορὸ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, αὐτὴ λοιπὸν ἡ γενεὰ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν, ἐπειδὴ δὲν ἐπιδίωξε τίποτε ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν κάτω ἀπὸ τὸν

καὶ φθορᾷ συμπεριενεχθεῖσά τε καὶ συγκαταδύσασα, δηλονότι πολὺ τῶν ἄλλων πρὸς τὸ κρεῖττον ἀπέβλεψε, τὴν μένουσαν καὶ ἀπλανῆ πολιτείαν ἀλλαξαμένη τῆς πλανωμένης καὶ διαρροεούσης πρὸς ματαιότητα.

5 Ταῦτα τῷ αἰνιγματίζοντι καὶ συντετμημένῳ λόγῳ διεξιῶν, ἐπιφέρει «ἢ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν», αἰῶνα μὲν καλῶν τὸν χρόνον, ἐν ᾧ περ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ἡ τῶν ἄστρον χορεία καὶ αὐτὸς ὁ οὐράνιος πόλος ἐν ἀντιθέτῳ πορείᾳ τὴν εὐτακτὸν τε καὶ ἐναρμόνιον φορὰν πρὸς ἡμερῶν καὶ νυκτῶν καὶ καιρῶν διάκρισίν τε καὶ ἀποκα-
 10 τάστασιν ἀνελίσσουσιν, τὴν γῆν δὲ πάλιν παραλαβὼν ἐπ' ἐλέγχῳ τῆς σπουδῆς τῶν κατατριψάντων αὐτῶν τοὺς λογισμοὺς καὶ καταναλωσάντων τὴν προαίρεσιν περὶ τὰ μάταια, ἀνθ' ὧν ὄφειλον ἐμφιλοχωρεῖν τοῖς σωτηριώδεσι καὶ περὶ τὰ ψυχικὰ φιλοπονεῖσθαι κέρδη. Μονονουχί, Τί γάρ, ἄνθρωπε, λέγων, ἀπὸ τῆς τοσαύτης ὀχλήσεως
 15 καὶ σπουδῆς ἐκέρδησας; οὐχ ὁμοίως μὲν τῶν ἄλλων, οἳ μηδένα τοιοῦτον τάραχον ὑπέστησαν μηδὲ τοιαύταις τρικυμίαις ἐχειμάσθησαν; οὐχὶ παραπλησίως τούτοις καὶ ἐρχόμενος ἔρχῃ, καὶ ἀπέρχῃ ἀπερχόμενος, σαυτὸν δὲ πάντως ἀθλίως ἀποστερεῖς τῆς μακαριότητος, ἥς τὰ ὑπὲρ τὸν ἥλιον οἱ ζητοῦντες καὶ φιλοσοφήσαντες ἀπολαύουσι;
 20 καὶ τό γε χαλεπώτατον, τὴν ἀπὸ τῶν πολλῶν πόνων καὶ κόπων διαφορὰν (φεῦ τῆς ἀφορήτου καὶ ἀπαρακλήτου ζημίας), ἐπὶ τὸ χεῖρον εὗρες σέ τε καὶ τὰ σὰ κατασύρουσαν, πρὸς οὐδὲν δὲ τῶν κρειττόνων ἀναφέρουσαν; Ὅρα γάρ, ὅτι μηδὲ πρὸς τὸ ἄψυχον τοῦτο καὶ ἀκίνητον καὶ κοινῇ πᾶσιν ὑποκείμενον γῆς ἔδαφος, οὐδὲ πρὸς τοῦτο διὰ
 25 τῆς πολλῆς ἐκείνης κενοσπουδίας, οὐδὲ κατὰ γε τὸν χρόνον παρατείνεσθαι σαντῶ διεπράξω, οὐδέ τινα πρόφασιν, πολλὰ διανοησάμενος, εὗρες Ἄλλὰ γάρ σὺ μὲν ματαιοπονῶν καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιῶν, θᾶπτον παρέρχῃ καὶ πρὸς ἅ μηδ' ἀκοῆ φέρειν ἀνεκτὸν νομίζειν, τρέμων καὶ ἀμηχανῶν καταδύεις, οὐδὲν οὐδ' ἐπὶ βραχύτατον σαντῶ
 30 προστιθεῖς τοῦ χρόνου, μὴ ὅτι γε τῇ παρατάσει συμπαρατεινόμενος τοῦ ἀψύχου καὶ ἀκινήτου· αὐτὸ δὲ τὸ πατούμενον ἔδαφος, ἢ φύσις ἢ ἀναίσθητος καὶ μὴ κινουμένη, ἔστηκεν καὶ διαμένει, οὐ πολλοὺς μόνον ἐξαλλάπτουσα, ἀλλὰ καὶ πολλὰς γενεὰς διαμείβουσα, κατηγό-

ἥλιο, οὔτε ἀναμίχθηκε οὔτε καταποντίστηκε μὲ ὅσα ὑπακούουν στὴ γένεση καὶ τῇ φθορᾷ, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες ἔστρεψε τὰ βλέμματά της πρὸς τὸ καλύτερο, ἀνταλλάσσοντας τὴν πλανημένη καὶ παρασυρόμενη πρὸς τὴ ματαιότητα πολιτεία μὲ τὴν μόνιμη καὶ σταθερὴν.

Αὐτὰ ἐξετάζοντας στὸ σύντομο καὶ μὲ αἰνίγματα ἐκφρασμένο λόγο του, προσθέτει· «ἢ γῆ ὅμως μένει σταθερὴ στὸν αἰῶνα». Αἰῶνα καλεῖ τὸ χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὸ σύνολο τῶν ἄστρον καὶ ὁ ἴδιος ὁ οὐρανὸς μὲ ἀντίθετη φορὰ ἐκτυλίσουν τὴν εὐτακτη καὶ ἁρμονικὴ κίνηση πρὸς διάκριση καὶ ἀποκατάσταση πάλι τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν νυκτῶν καὶ τῶν καιρῶν, χρησιμοποιοῦντας πάλι τὴ γῆ γιὰ νὰ ἐλέγξει τὴν ὅλη φροντίδα ἐκείνων ποὺ κατέτριψαν τοὺς λογισμοὺς τους καὶ ἀνάλωσαν τὴν προαίρεσή τους γύρω στὰ μάταια, στὴ θέση τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώκουν τὰ σωτηριώδη καὶ νὰ ἐπιδίδονται μὲ φιλοπονία στὰ ψυχικὰ κέρδη. Εἶναι δηλαδὴ σὰ νὰ λέει· Τί κέρδισες, ἄνθρωπε, ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν γεμάτη ἐνοχλήσεις ἐπίμονη προσπάθειά σου; Δὲν εἶσαι στὴν ἴδια θέση μὲ τοὺς ἄλλους, ποὺ δὲν ὑπέμειναν μιὰ τέτοια ταραχὴ, οὔτε ταλαιπωρήθηκαν ἀπὸ τέτοιες τρικυμίες; Ὅταν ἔρχεσαι στὴ ζωὴ, δὲν ἔρχεσαι παρόμοια μ' αὐτοὺς, καὶ δὲν φεύγεις πάλι παρόμοια, ὅταν φεύγεις, ἀποστερώντας ὀπωσδήποτε ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου μὲ τρόπο ἄθλιο τὴ μακαριότητα, τὴν ὁποία θὰ ἀπολαύσουν ὅσοι ἀναζήτησαν καὶ φιλοσόφησαν τὰ πάνω ἀπὸ τὸν ἥλιο; Καὶ τὸ πιὸ φοβερὸ (ἄλλοίμονο, τί ἀνυπόφορη ἀλήθεια καὶ ἀδιόρθωτη ζημία!), δὲν βρῆκες τὴ διαφορὰ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς κόπους καὶ μόχθους νὰ παρασύρει ἐσένα καὶ τὰ δικά σου στὸ χειρότερο, καὶ ὄχι νὰ σὲ ἀνεβάξει σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ καλύτερα; Γιατὶ πρόσεχε· οὔτε πάνω στὸ ἄψυχο αὐτὸ καὶ ἀκίνητο καὶ ποὺ ὅλοι πατοῦν ἔδαφος τῆς γῆς, οὔτε καὶ πάνω σ' αὐτὸ ἀκόμα, μὲ ἐκείνη τὴν πολλὴ κενὴ προσπάθειά σου, ἐπέτυχες νὰ παρατείνεις χρονικὰ τὴν παρουσία σου, οὔτε, ἂν καὶ πολλὰ σκέφτηκες, βρῆκες καμμιά πρόφαση. Ἀλλὰ σὺ βέβαια, ματαιοπονῶντας καὶ κάνοντας τὰ ἄνω κάτω, φεύγεις πολὺ γρήγορα, καὶ καταποντίζεσαι τρέμοντας καὶ ἀμηχανῶντας σ' αὐτὰ ποὺ οὔτε κὰν ν' ἀκούσεις δὲν θεωρεῖς ἀνεκτό, χωρὶς νὰ προσθέτεις στὸν ἑαυτὸ σου οὔτε μιὰ στιγμὴ τοῦ χρόνου, καὶ πολὺ περισσότερο χωρὶς νὰ μπορεῖς ν' ἀκολουθήσεις τὴ χρονικὴ διάρκειά τῆς ἄψυχης καὶ ἀκίνητης γῆς. Ἐνῶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος ποὺ πατοῦμε, ἢ φύση ἢ ἀναίσθητη καὶ ἀκίνητη, εἶναι σταθερὸ καὶ παραμένει καὶ δὲν ἀλλάζει μόνο πολλοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ

ρου μὲν τάξιν λαβεῖν παρὰ σοῦ συνελαθειῖσα, κατηγοροῦσα δὲ τῆς
 σῆς κενοσπουδίας καὶ τῶν σοβαρῶν ἐνθυμήσεων διὰ τε τῆς ἐν το-
 σούτῳ χρόνῳ διαμονῆς καὶ παρατάσεως, καὶ διότι μηδὲν ἐξαλλάτου-
 σα ὤφθη τῶν ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῇ κεχαρισμένων, σοῦ τοῦ λόγῳ
 5 τιμηθέντος διὰ τῆς περὶ τὰ μάταια σπουδῆς καὶ φιλονεικίας, πάντα
 τὰναντία τῆς δημιουργικῆς διαπραξαμένου κηδεμονίας καὶ ἀνε-
 πισχέτῳ ῥύμῃ φερομένου πρὸς ἃ τε νόμοι θεῖοι διεκάλουν καὶ θεσμοὶ
 φύσεως ἄνωθεν καταβληθέντες ἐδυσχέραινον, ὕβριν ἀφόρητον τὴν
 σὴν κενοσπουδίαν καὶ τὸ ὀξύρροπον περὶ τὰ μάταια φέροντες, ὡς δι'
 10 αὐτῶν τῆς διαβολῆς παραπεμπομένης εἰς τὸν πανσόφως τε καὶ φι-
 λανθρώπως, καὶ οὐ μὴ ἔστι μήτε φιλανθρωπότερον μήτε ἄμεινον,
 μήτε λόγῳ φράσαι μήτε λογισμοῖς ἀναπλάσαι, δημιουργήσαντά τε
 καὶ προνοησάμενον τὰ ἡμέτερα.

Ἄλλὰ γὰρ σοὶ μὲν ἴσως ἱκανὰ καὶ ταῦτα, εὐρεῖν δ' ἔστιν ἐνίους
 15 γενεὰν μὲν ἐκπορευομένην καὶ ἐκβαλλομένην τὸ Ἰουδαίων γένος
 ἐκλαμβάνοντας, γενεὰν δὲ ἐρχομένην καὶ διαμένουσιν τὰ τέκνα τῆς
 χάριτος, ἅτε δὴ τοῦ θεοῦ σπόρου καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν γεωργίας ἀ-
 ναβλαστήσαντα, γῆν δὲ εἰς τὸν αἰῶνα ἑστᾶναι τὴν τε Παλαιὰν καὶ
 Νέαν Γραφήν, ὅτι τε τὸ καρποφόρον τῶν ἀρετῶν ὄραῖν ἔστιν αὐταῖς
 20 ἐνευθηνούμενον, καὶ τῶν νόμων καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τὸ δι' αἰῶνος
 ἀκίνητον, ὧν τὰς μὲν τοῖς δικαίοις ἀπενεΐμαντο, ταῖς δὲ τοὺς ἁμαρ-
 τωλοὺς καὶ ἀμετανόητα πλημμελήσαντας παραπέμπουσι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΣΤ'.

Τίνα νοῦν ἀναπτύσσει τό, «ἔστι δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν
 25 δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἀσεβῆς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ»;

«Δίκαιος μὲν ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει, καὶ ὡς ἡ κέδρος ἡ ἐν τῷ Λι-
 βάνῳ πληθυνθήσεται». Δι' ἑκατέρας λέξεως τῆς δικαιοσύνης τὸ κέρ-
 δος καὶ τῶν καλῶν ἡ ἀφθονία τε καὶ εὐθηνία διαγγέλλεται, διὰ τε
 30 τοῦ «ἀνθήσει» δηλονότι καὶ τοῦ «πληθυνθήσεται». Οὗτος ὁ δίκαιος,
 κἂν μαστίζηται, κἂν στρεβλοῦται, κἂν πάσῃ τὰ ἀλγεινότερα, κἂν

καὶ πολλὰς γενιὰς ἀφήνει νὰ περᾶσουν ἢ μία πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐξαναγκασμένη ἀπὸ ἐσένα νὰ πάρει θέση κατηγοροῦ, κατηγορῶντας τὴ δική σου ματαιοδοξία καὶ τὶς ἀλαζονικὲς σκέψεις καὶ τὸν τόσο χρόνο παραμονῆς καὶ τὴ διάρκειά της, καὶ ἐπειδὴ δὲ φάνηκε ν' ἀλλάζει τίποτε ἀπὸ ὅσα τῆς χάρισε ἡ Πρόνοια, ἐνῶ ἐσύ πού ἔχεις τιμηθεῖ μὲ τὸ λόγο, μὲ τὴν μὲ πάθος προσήλωσή σου καὶ τὴ φιλονεικία γύρω ἀπὸ τὰ μάτια, ἔχεις διαπράξει ὅλα τὰ ἀντίθετα στὴν κηδεμονία τοῦ Δημιουργοῦ καὶ μὲ ἀκράτητη ὀρμὴ φέρεσαι πρὸς ὅσα οἱ θεῖοι νόμοι σ' ἐμπόδιζαν νὰ βαδίσεις καὶ σὲ δυσκόλευαν οἱ θεσμοὶ τῆς φύσης πού ὀρίστηκαν ἀπὸ ἄνω, θεωρῶντας ὡς ἀνυπόφορη προσβολὴ τὴ δική σου ἐλαφρότητα καὶ τὴν τόσο μεγάλη ροπή σου πρὸς τὰ μάταια, ἐπειδὴ μ' αὐτὰ ἡ κατηγορία παραπέμπεται σὲ Ἐκεῖνον πού δημιούργησε καὶ προνόησε τὰ δικά μας πάνσοφα καὶ φιλόανθρωπα καὶ πού δὲν ὑπάρχει τρόπος πιὸ φιλόανθρωπος καὶ καλύτερος, τὸν ὁποῖο δὲν μπορεῖ κανεὶς οὔτε μὲ λόγο νὰ ἐκφράσει οὔτε καὶ νὰ συλλάβει μὲ τὴ σκέψη του.

Ἄλλ' ἴσως βέβαια εἶναι γιὰ σένα ἀρκετὰ καὶ αὐτὰ. Μπορεῖ ὅμως νὰ βρεθοῦν μερικοὶ πού θεωροῦν γενιὰ πού παρέρχεται καὶ ἐκτοπίζεται τὸ γένος τῶν Ἰουδαίων, ἐνῶ γενιὰ πού ἔρχεται καὶ παραμένει τὰ τέκνα τῆς χάριτος, ἀφοῦ ἀναβλάστησε ὁ θεῖος σπόρος τῆς γεωργίας πού γίνεται στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ γῆ πού παραμένει στὸν αἰῶνα θεωροῦν τὴν Παλαιὰ καὶ τὴ Νέα Διαθήκη, γιὰ τὴν μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς τὴν καρποφορία τῶν ἀρετῶν πού ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὲς καὶ τὸ ἀμετακίνητο μέσω τῶν αἰώνων τῶν νόμων καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες δόθηκαν στοὺς δίκαιους, καὶ μ' ἄλλες παραπέμπονται οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ὅσοι πλημμέλησαν καὶ δὲ μετανόησαν.

ΕΡΩΤΗΣΗ 66η

Ποιὸ νόημα περικλείει τὸ, «ὑπάρχει δίκαιος πού χάνεται ἀπὸ τὸ δίκαιό του καὶ ὑπάρχει ἀσεβὴς πού παραμένει στὴν κακία του»¹;

«Ὁ δίκαιος θὰ ἀνθήσει ὅπως ὁ φοῖνικας καὶ θὰ πληθύνει ὅπως ὁ κέδρος τοῦ Λιβάνου»². Μὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς, τὸ «θ' ἀνθήσει» καὶ «θὰ πληθύνει» ἀναγγέλλεται τὸ κέρδος τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἀφθονία καὶ εὐτυχία τῶν καλῶν. Αὐτὸς ὁ δίκαιος (ἐνάρετος), κι ἂν ἀκόμα μαστιγώνεται, κι ἂν τοποθετεῖται στὶς στρέβλες, κι ἂν ὑποφέρει τὰ πιὸ

2. Ψαλμ. 91, 13.

πρὸς σφαγὴν, καὶ πρὸς θάνατον, καὶ πρὸς σταυρὸν ἀπάγεται, οὐδὲν ἤττον ὡς φοῖνιξ ἀνθεῖ καὶ ὡσεὶ κέδρος πληθύνεται, πολλαπλασίω τῶν πόνων καὶ παθημάτων τὴν ἀπόλαυσιν εὐρίσκων καὶ τοῖς ἀδιηγήτοις ἀγαθοῖς ἐντροφῶν τε καὶ ἐνευθηνούμενος

5 Τίς οὖν ἐστὶν ὁ δίκαιος ὁ ἐν τῷ δικαίῳ αὐτοῦ ἀπολλύμενος καὶ τίνα τρόπον ἀπόλλυται, ἢ δηλονότι ὁ τοῦ δικαίου μὲν ἀρπάζων καὶ κατασηματιζόμενος τὴν κλησιν καὶ τὸ πρόσωπον, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ μηχανῇ αὐτοῦ καὶ περιεργία διολλύμενος; Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν, «ἐν τῷ δικαίῳ» ἢ «ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἀπολλύμενος», ἀλλ' «ἐν τῷ δικαίῳ αὐ-

10 τοῦ», τοῦτ' ἔστιν ὁ ἐκεῖνος δίκαιον ἐμηχανήσατο εἶναι, τὸ τοῦ δικαίου πρόσωπον οὐκ ἐξ ὧν ἦν, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐσηματίζετο περιβαλλόμενος. Ὁ τοιοῦτος οὖν δίκαιος, καὶ πάντες αὐτὸν ὑμνῶσιν, καὶ πάντες αὐτῷ τὸ δίκαιον ἐπικροτῶσιν, ἐν αὐτῷ τῷ σχήματι τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ καὶ τῷ ὀνόματι πρὸς τὴν ἐσχάτην ἀδικίαν καὶ ἀπάλειαν κατα-

15 φέρεται. Τίς γὰρ μείζων κλοπὴ τὴν τοῦ δικαίου κλέπτειν προσηγορίαν, τοῖς ἀδίκους ἀνακείμενον; Τί δ' ἀναιδέστερον ἔρωτι σεμνύνεσθαι τῆς καλλίστης τῶν ἀρετῶν καὶ διὰ πασῶν αὐτῶν διηκούσης καὶ τὴν συμφωνίαν ἀποτελούσης ἑναρμόνιον, πρὸς ἣν οὐδενὸς διάκειται δυσμενέστερον; Ἄρ' οὖν ὁ τοιοῦτος οὐκ ἐν τῷ αὐτοῦ δικαίῳ δικαίως

20 ἀπόλλυται, ζητῶν ἃ μὴ ἔχει δεικνύναι, καὶ πρὸς ἃ διαβέβληται, ἀπατᾶν τοὺς ἄλλους τῇ προσποιήσει ὅτι στέργει ταῦτα μηχανώμενος, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, ἑαυτὸν πολλῶν κάκιον καὶ ἀθλιώτερον; Καὶ γὰρ ἐξ ὧν μὲν καταφεύγειν πρὸς τὸ δίκαιον σχηματίζεται, ὑπάρχειν δ' αὐτῷ πολεμιώτατος οὐκ αἰσχύνεται αὐτὸς γινώσκων, καὶ ἄκων ὁμο-

25 λογεῖ τὸ χεῖρον προελέσθαι τοῦ κρείττονος οὐ γὰρ ἂν ἐξήτει μορφὴν ἄλλοτρίαν περιθέσθαι, δι' ἧς τὴν οἰκείαν ἐπικρούψειεν.

Εἶτα «καὶ ἔστι ἀσεβῆς μένων ἐν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ». Ἄλλος οὗτος λογισμὸς καὶ ἄλλη τοῦ Σολομῶντος πρὸς τὰ πρότερον διάνοια παραλλάσσουσα. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸν νομίζοντα ἑαυτὸν δίκαιον εἶναι, μὴ

30 ὄντα δέ, ἐν αὐτῇ λέγει τῇ ματαίᾳ ὑπολήψει καὶ μηχανουργίᾳ διόλλυσθαι, ἐνταῦθα δέ, οἷς μὲν ὁ κατεσηματισμένος ἐκεῖνος δίκαιος περι-

ὄδυνηρά πάθη, κι ἂν ὀδηγεῖται στή σφαγή, κι ἂν στοὺ θάνατο, κι ἂν στοὺ σταυρό, ἔξακολουθεῖ τὸ ἴδιο νὰ ἀνθεῖ σάν τὸ φοίνικα καὶ νὰ πληθύνεται σάν τὸν κέδρο, βρίσκοντας πολλαπλάσια ἀπόλαυση τῶν πόνων καὶ τῶν παθημάτων, καὶ ἐντρυφώντας καὶ ἀπολαμβάνοντας εὐμερία μέσα σὲ ἀνεκδιήγητα ἀγαθά.

Ποιὸς λοιπὸν εἶναι ὁ δίκαιος ποὺ χάνεται ἀπὸ τὸ δίκαιό του καὶ με ποιὸ τρόπο χάνεται; "Ἡ προφανῶς εἶναι αὐτὸς ποὺ κλέβει καὶ μεταβάλλει τὸ πραγματικὸ ὄνομα καὶ τὸ πρόσωπό του καὶ χάνεται μέσα στὴν ἴδια του τὴ μηχανορραφία καὶ ματαιοιπονία; Γιατὶ δὲν εἶπε ἀπλῶς, «χάνεται ἀπὸ τὸ δίκαιο» ἢ «τὴ δικαιοσύνη», ἀλλὰ «ἀπὸ τὸ δίκαιό του», δηλαδή ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος μηχανεύτηκε ὅτι εἶναι δίκαιο, παίρνοντας τὸ πρόσωπο τοῦ δικαίου ὄχι ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἦταν, ἀλλὰ ἀπὸ ὅ,τι ὑποκρινόταν. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ δίκαιος, κι ἂν ἀκόμα τὸν ὑμνοῦν ὅλοι, κι ἂν ὅλοι ἐπικροτοῦν τὴ δικαιοσύνη του, μ' αὐτὴ τὴ μεταμφιεσμένη δικαιοσύνη καὶ τὸ ὄνομά του αὐτὸ πέφτει στὴν ἔσχατη ἀδικία καὶ καταστροφή. Ποιὰ δηλαδή μεγαλύτερη κλοπὴ ὑπάρχει ἀπὸ τὸ νὰ κλέβει τὸ ὄνομα τοῦ δικαίου καὶ νὰ ζεῖ μὲ τοὺς ἀδικούς; Καὶ ποιὰ μεγαλύτερη ἀδιαντροπία ὑπάρχει ἀπὸ τὸ νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ τὸν ἔρωτά του πρὸς τὴν ὠραιότερη ἀπὸ τίς ἀρετές, ποὺ διέρχεται μέσα ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες καὶ συμβάλλει στὴν ἑναρμόνια συμφωνία αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ συμπεριφέρεται πρὸς αὐτὴν ἐχθρικότερα πρὸς ὅποιοδήποτε ἄλλο;" Ἄρα λοιπὸν αὐτὸς δὲ χάνεται δίκαια ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ δικαιοσύνη, ζητώντας νὰ δείχνει αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχει, καὶ μ' αὐτὰ γιὰ τὰ ὅποια ἔχει διαβληθεῖ, νὰ ἐξαπατᾷ τοὺς ἄλλους προσποιούμενος ὅτι ἀγαπᾷ πραγματικὰ αὐτὰ ποὺ μηχανεύεται, καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐξαπατώντας τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του πολὺ χειρότερα καὶ ἀθλιότερα; Γιατὶ κι ἀπὸ τὸ ὅ,τι προσποιεῖται πὼς καταφεύγει στοὺ δίκαιο, χωρὶς νὰ ντρέπεται ἐνῶ γνωρίζει ὅτι εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς αὐτοῦ, ὁμολογεῖ χωρὶς νὰ τὸ θέλει ὅτι προτίμησε τὸ χειρότερο ἀντὶ τὸ καλό· γιατί ἄλλιῶς δὲ θὰ ζητοῦσε νὰ φορῆσει ξένο προσωπεῖο, γιὰ νὰ κρύψει μὲ αὐτὸ τὸ δικό του πρόσωπο.

"Ἐπειτα· «καὶ ὁ ἀσεβὴς μένει μέσα στὴν κακία του»³. Αὐτὸς εἶναι ἓνας ἄλλος στοχασμὸς καὶ μιὰ ἄλλη σκέψη τοῦ Σολομώντα, μιὰ παραλλαγή πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἐκεῖ δηλαδή λέει, ὅτι αὐτὸς ποὺ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του δίκαιο, ἐνῶ δὲν εἶναι, χάνεται ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ μάταιη γνώμη καὶ τὴ μηχανορραφία, ἐνῶ ἐδῶ χάνεται ἀπὸ αὐτὰ στὰ ὅποια

3. Ἑκκλ. 7, 15.

ἐπιπτε καὶ τὸν ἀσεβῆ τούτοις ἐνέχεσθαι εἰδώς, ὅμως οὐκ ἐξ ἐκείνων αὐτοῦ διελέγχει τὴν πονηρίαν καὶ ἀθεότητα, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπὶ τὸ ἀσεβεῖν διαμονῆς καὶ οἰκειώσεως, δι' ὧν καὶ τὴν ἐσχάτην δίκην καὶ ἀπώλειαν ἀπηνέγκατο. «Ὁ γὰρ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ»,
 5 ἢ ἐνυπόστατος εἶπεν ἀλήθεια, «ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ». Δῆλον δὲ ὅτι περὶ ἢ εἰς τὸν Υἱὸν ἀπιστία καὶ τὴν τῶν ὁμοφυῶν καὶ ὁμοουσιῶν, Πατρὸς καὶ Πνεύματος, συνεισάγει ἀπιστίαν, ὥσπερ καὶ τῇ πίστει συνακολουθεῖν εἴωθεν ἢ πίστις. Φησὶν οὖν ὁ Σωτὴρ ὡς τῷ βλασφημήσαντι εἰς τὸ Πνεῦμα
 10 τὸ ἅγιον, τοῦτ' ἔστιν εἰς μίαν τῶν ὑπερφυῶν καὶ ζωαρχικῶν καὶ ὁμοφυῶν ὑποστάσεων τῆς παντοκρατορικῆς τε καὶ δημιουργοῦ Θεότητος, τούτῳ καὶ τῶν ἀρετῶν τῷ ἔρωτι τῶν παθῶν δοκεῖ εἶναι τὸ ἀνεύθυνον, οὐ μενοῦν οὐκ ἀφεθήσεται τὸ ἀμάρτημα οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

15

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΖ'.

Πῶς νοητέον τό, «Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησιν»;

Ἐνταῦθα τό, «συνίστησι», τῷ θεσπεσίῳ Παύλῳ εἴρηται οὐχὶ προκαταρκτικὸν αἴτιον ἢ ὅλως αἴτιον τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης τὴν
 20 ἡμῶν ἀδικίαν δογματίζοντι (ποῦ γὰρ τοῦτο λογισμὸς οὐκ ἀφηρημένος τὸ αὐτεξούσιον οὐδὲ περιυδρισμένος τὸ κατ' εἰκόνα περὶ τοῦ θείου Παύλου λογίσασθαι δύναται;), ἀλλὰ τὸ «συνίστησι» νῦν ὅτι ἀντὶ τοῦ «ἐμφανῆ καθίστησι» παρείληπται, «πᾶσιν ἐπιγινώσκεισθαι ποιεῖ». Οὐδὲ γάρ, οὐδὲ τὴν εἰς ὑπαρξιν προαγωγὴν νυνὶ τὸ τῆς λέξεως
 25 σημαίνει, οὐδὲ τῆς ἀδικίας ἡμῶν καρπὸς ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη. Οὐ μὲν οὐδὲ ἐν ἀπορίας, ὡς ἂν τισὶ δόξειε, προάγεσθαι σχήματι καιρὸν εὐρίσκει πρὸς χλεύην γὰρ καὶ οὕτω τυπούμενον καταλήγει καὶ πρὸς τὸ μάταιον ἀποφέρεται. Καὶ γὰρ καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἀποριῶν δι' ἐρεύνης εἴωθε βαθυτέρας καὶ τὸ ἐπιπροσθεῖν ἀποτίθεσθαι
 30 καὶ τὸ σαφὲς διαλύεσθαι, ὅσα δὲ τοῦ ἀτόπου τὸν ἔλεγχον ἔχει προφαινόμενον, πρόχειρόν τε καὶ ἐμφανεστάτην τὴν κατάγνωσιν συνεπάγεται, ταῦτα δὲ ἄρα οὐδ' εἰς ἀπορίας τύπον σχηματίζεσθαι

περιέπιπτε ὁ μεταμφιεσμένος ἐκεῖνος δίκαιος, καὶ ἐνῶ γινώριζε ὅτι ὁ ἀσεβὴς εἶναι ἔνοχος σ' αὐτά, ὅμως δὲν ἐλέγχει ἀπὸ αὐτὰ τὴν πονηρία καὶ τὴν ἀθεότητά του, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια του τὴν ἐμμονὴ καὶ τὴν οἰκείωσή του στὴν ἀσέβεια, ἔξαιτίας τῶν ὁποίων καὶ δέχθηκε καὶ τὴν χειρότερης μορφῆς τιμωρία καὶ ἀπώλεια. Γιατὶ ἡ ἐνυπόστατη 'Αλήθεια⁴ εἶπε, «ὅποιος δὲν πιστεύει στὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, ἔχει ἤδη καταδικαστεῖ, ἐπειδὴ δὲν πίστεψε στὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ»⁵. Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι ἡ ἀπιστία στὸν Υἱὸ ὁδηγεῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἀπιστία πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια φύση καὶ οὐσία, ὅπως πάλι καὶ τὴν πίστη σ' αὐτὸν ἀκολουθεῖ συγχρόνως καὶ ἡ πίστη σ' ἐκείνους. Γιατὶ λέει ὁ Σωτήρας, ὅτι σ' ἐκείνον ποὺ βλασφήμησε τὸ ἅγιο Πνεῦμα, δηλαδή μία ἀπὸ τὶς ὑπερφυεῖς καὶ ζωαρχικὲς καὶ ὁμοφυεῖς ὑποστάσεις τῆς παντοδύναμης καὶ δημιουργοῦ Θεότητος, σ' αὐτόν, ἔστω κι ἂ νομίζει ὅτι ἔξαιτίας τοῦ ἔρωτά του πρὸς τὶς ἀρετὲς ἔχει τὸ ἀνεύθυνο γιὰ τὰ πάθη του, δὲν θὰ τοῦ συγχωρηθεῖ μὲ κανένα τρόπο τὸ ἀμάρτημά του οὔτε στὴν τωρινὴ ζωὴ οὔτε στὴ μελλοντικὴ⁶.

ΕΡΩΤΗΣΗ 67η

Πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὸν λόγο, «ἂν ἡ ἀδικία σας συνιστᾷ τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ»¹;

Ἐδῶ τὸ «συνιστᾷ» δὲ λέγεται ἀπὸ τὸν θεσπέσιο Παῦλο ὡς προκαταρκτικὸ αἴτιο ἢ ὡς ἀπόλυτο αἴτιο τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ποὺ καθορίζει τὴν ἀδικία μας (πῶς μπορεῖ αὐτὸ νὰ καταλογισθεῖ στὸν θεῖο Παῦλο σὰν λογισμὸς ποὺ δὲν ἀφαιρεῖ τὸ αὐτεξούσιο οὔτε καὶ προσβάλλει τὸ «κατ' εἰκόνα»², ἀλλὰ τὸ 'συνιστᾷ' κάνει νὰ ἀντιληφθοῦν ὅλοι, ὅτι ἐδῶ παραλαμβάνεται στὴ θέση τοῦ «κᾶμνει φανερὴ». Οὔτε βέβαια ἡ λέξη ἐδῶ σημαίνει τὸν ἐρχομὸ στὴν ὑπαρξη, οὔτε ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι καρπὸς τῆς δικῆς μας ἀδικίας. Οὔτε, ὅπως θὰ μπορούσαν νὰ νομίσουν μερικοί, βρῖσκει εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθεῖ μὲ τὴ μορφὴ ἀπορίας· γιατί καὶ ἔτσι ἂν διατυπωθεῖ καταλήγει σὲ χλεύη καὶ ὁδηγεῖται στὸ μάταιο. Καθόσον καὶ ἡ διατύπωση μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀποριῶν μὲ βαθύτερη ἔρευνα ἀπομακρύνει συνήθως τὸ ἐμπόδιο καὶ προσφέρει τὴ διασάφηση, ἐνῶ ὅσων ἡ ἀτοπία ἐλέγχεται μὲ τὴν πρώτη ματιὰ καὶ συνεπάγονται πρόχειρη καὶ κατάδηλη τὴν καταδίκη, αὐτὰ εἶναι ἐπόμενο νὰ μὴ παρουσιάζο-

1. Ρωμ. 3, 5.

2. Γεν. 1, 26-27.

παρησιάζεται, φλυαρίας δὲ ἅμα καὶ ματαιολογίας σπουδάσματα διελέγχεται.

Ἵτι δὲ τὸ «συνίστησιν» ἀντὶ τοῦ “κατάδηλον ἐργάζεται” παρείληπται, ἐμφανῆ παρασκευάζει πᾶσιν ἐπιγινώσκεισθαι, αὐτὸς ἑαυτοῦ
5 μάρτυς ὁ τῆς ἀληθείας κῆρυξ καὶ παρίσταται καὶ τὴν διδασκαλίαν ἡμῖν ἐμφανεστάτην διὰ τῆς μαρτυρίας παρέχεται. Καὶ γὰρ Ῥωμαίους ἐπιστέλλων φησί· «συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὕσαν διάκονον τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς»· δηλον γὰρ ὡς ἀντὶ τοῦ “παρατίθημι” παρείληπται τὸ «συνίστημι», “ἐπιγινώσκε-
10 σθαι βούλομαι”, “γνωρίζεσθαι ταύτην ἡμῖν παραινῶ”. Διὰ τί; «Ἴνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἀγίων». Ὡσπερ οὖν ἐνταῦθα τὸ «συνίστημι» οὐκ ἀντὶ τοῦ “ὑφεστάναι” οὐδὲ “πρὸς ὑπαρξιν ἄγειν” παραλαμβάνεται, ἀλλὰ τὸ γινώσκεισθαι καὶ γνωρίζεσθαι καὶ ἐμφανῆ καθεστάναι τοῖς ἐν Ῥώμῃ τὴν μακαρίαν Φοίβην ἐπισημαίνε-
15 ται, οὕτω κἀνταῦθα.

Πῶς δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην παρίστησιν; Ὡς τῷ φωτὶ τὸ σκότος παρατιθέμενον μᾶλλον ἀνγάζει παρασκευάζει καὶ καταλαμβάνει τοὺς πρὸς αὐτὸ ἀποβλέποντας, ὡς τὸ πικρὸν τῷ γλυκάζοντι γλυκύτεραν ἐμποιοῦν τῇ γεύσει τὴν τοῦ γλυκέος ποι-
20 ότητα, ὡς τὸ τραχὺ καὶ πληττον τὴν ἀφήν μᾶλλον ἡμᾶς διατίθησιν τὴν τοῦ λείου ἰσότητα καὶ ὁμαλότητα ἐπαισθάνεσθαι, ὡς τὸ ψεῦδος ἐμφανεστέραν τε καὶ ποθεινοτέραν καὶ μᾶλλον αἰρετωτέραν ἀποφαίνει τῇ παραθέσει τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἑκάτερον τῶν διαφοραῖς ἀντιτεταγμέναις πορρωτάτω διεστώτων ἀπ’ ἀλλήλων, τὸ μὲν τὴν φανλότη-
25 τα τοῦ χείρονος ἐπὶ πλεόν διελέγχει, τὸ δὲ τὴν τοῦ κρείττονος ἐμφανίζει ἀγαθότητα (καὶ γὰρ ἀφ’ ἑκάστου τῶν ἀντικειμένων ἐπὶ θάτερον οἱ μεταβαίνοντες ἀπὸ μὲν τοῦ χείρονος τὴν τοῦ κρείττονος ὑπερβολήν, ἀπὸ δὲ τοῦ κρείττονος τὴν τοῦ ἀντικειμένου φανλότητα, ὥσπερ δι’ αἰσθήσεως τῶν αἰσθητῶν, οὕτω τῶν νοητῶν διὰ νοήσεως
30 μᾶλλον καταλαμβάνομεν), οὕτω δὴ, οὕτω καὶ τῷ πανσόφῳ Παύλῳ, εἰ καὶ κατὰ σχῆμα διαπορουμένης ὑποθέσεως, (ὡς) τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην ἡμῶν ἢ ἀδικία συνίστησιν. Διὸ καὶ συνάψας τοῖς προλαβοῦσι τό, «μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν;», ἐπάγει τό,

3. Ρωμ. 16, 1.

4. Ρωμ. 16, 2.

νται οὔτε μὲ τὴ μορφὴ ἀπορίας, ἀλλὰ ἀποδεικνύονται σπουδάσματα φλυαρίας καὶ ματαιολογίας.

“Ὅτι τὸ «συνιστᾶ» ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀντὶ τοῦ “κάνει ὀλοφάνερη”, τὸ κάνει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ ἀπὸ ὅλους ὁ ἴδιος ὁ κήρυκας τῆς ἀλήθειας, πού καὶ μάρτυρας τοῦ ἑαυτοῦ του παρίσταται καὶ μὲ τὴ μαρτυρία του μᾶς παρέχει ἐμφανέστατη τὴ διδασκαλία του. Καὶ πράγματι, γράφοντας στοὺς Ῥωμαίους λέει· «σᾶς συνιστῶ τὴ Φοίβη, τὴν ἀδελφὴ μας, πού διακονεῖ στὴν Ἐκκλησία τῶν Κεχρεῶν»³. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ «συνιστῶ» ἐδῶ μπῆκε στὴ θέση τοῦ “σᾶς παρουσιάζω”, “θέλω νὰ τὴ γνωρίζετε”, “σᾶς προτρέπω νὰ τὴ γνωρίσετε”. Γιατί; «Γιὰ νὰ τὴ δεχθεῖτε στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ὅπως ἀξίζει στοὺς ἁγίους»⁴. “Ὅπως λοιπὸν σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν χρησιμοποιεῖται τὸ «συνιστῶ» στὴ θέση τοῦ “δίνω ὑπόσταση”, οὔτε “φέρνω στὴν ὑπαρξή”, ἀλλ’ ἔχει τὴ σημασία, τοῦ νὰ τὴν μάθουν καὶ νὰ τὴ γνωρίσουν καὶ νὰ γίνῃ φανερὴ καὶ γνωστὴ στὴ Ῥώμη ἢ μακάρια Φοίβη, ἔτσι κι ἐδῶ.

Ἄλλὰ πῶς ἡ ἀδικία μας φανερώνει τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ; “Ὅπως τὸ σκοτάδι ὅταν παρατεθεῖ στὸ φῶς τὸ κάνει νὰ λάμπει περισσότερο καὶ παρουσιάζει μεγαλύτερη τὴ λαμπρότητά του πρὸς ἐκείνους πού βλέπουν πρὸς αὐτό, ὅπως τὸ πικρὸ ἂν προσηγηθεῖ τοῦ γλυκοῦ κάνει γλυκύτερη στὴ γεύση τὴν οὐσία τοῦ γλυκοῦ, ὅπως τὸ τραχὺ πού ἐνοχλεῖ τὴν ἀφή μας μᾶς προδιαθέτει καλύτερα νὰ αἰσθανόμαστε τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ὁμαλότητα τοῦ λείου, ὅπως ἐπίσης τὸ ψεῦδος κάνει ἐμφανέστερη καὶ πιὸ ἐπιθυμητὴ καὶ προτιμότερη τὴν ἀλήθεια ὅταν τεθεῖ δίπλα τῆς, καὶ ὅπως καθένα ἀπὸ ὅσα βρίσκονται σὲ πάρα πολὺ μεγάλη διάσταση μεταξὺ τους μὲ τὰ ἀντιτιθέμενα γνωρίσματά τους τὸ ἓνα ἀποδεικνύει περισσότερο τὴ φαυλότητα τοῦ χειρότερου καὶ τὸ ἄλλο ἐμφανίζει τὴν ἀγαθότητα τοῦ καλύτερου (γιατὶ ὅσοι μεταβαίνουν ἀπὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἀντίθετα στὸ ἄλλο διαπιστώνουν ἀπὸ τὸ χειρότερο τὴν ὑπεροχὴ τοῦ καλύτερου, κι ἀπὸ τὸ καλύτερο τὴ φαυλότητα τοῦ ἀντίθετου, καὶ ὅπως μὲ τὴν αἴσθησι ἀντιλαμβανόμαστε καλύτερα τὰ αἰσθητὰ καὶ μὲ τὸ νοῦ τὰ νοητὰ), ἔτσι λοιπὸν, ἔτσι καὶ μὲ τὸν πάνσοφο Παῦλο· ἂν καὶ ἡ διατύπωση γίνεται μὲ τὴ μορφὴ ὑπόθεσις πού δηλώνει ἀπορία, τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ τὴν κάνει φανερὴ ἢ δική μας ἀδικία. Γι’ αὐτὸ καὶ συνδέοντάς μὲ τὰ προηγούμενα τό, «μῆπως ὁ Θεὸς πού ὀργίζεται μαζί μας εἶναι ἀδικος;»⁵, προσθέτει τό· «μακριὰ μὰ τέτοια σκέψη». Γιατί; Ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν

«μὴ γένοιτο». Διατί; Διότι οὐχὶ εὐγνωμονούντων ἡμῶν καὶ θεραπεύειν τὸ Θεῖον ζητούντων ἢ ἀδικία ἡμῶν διαμαρτυρομένη καὶ κηρύττουσα τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐνεφάνισεν, ἀλλ' ὄν τρόπον εἴρηται τὴν ἀγαθότητα διὰ τῆς κακίας ἐμφανεστέραν καθίστασθαι.

5 Τὰ δὲ ἐξῆς τοῦ χωρίου δυσθεώρητα ἰδιαιτέρως ἴσως ἐπιλύσεως, τῆς θείας προνοίας εὐμενέστερον ἡμῖν ἐφορώσης, οὐκ ἀποτεύξεται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΞΗ΄

10 Τό, «ἐὰν γεννήσῃ ἀνὴρ ἑκατόν, καὶ ἔτη πολλὰ ζήσεται, καὶ πλῆθος ὅτι ἔσονται ἡμέραι ἐτῶν αὐτοῦ, (καὶ ψυχὴ αὐτοῦ) οὐκ ἐμπλησθήσεται ἀπὸ τῆς ἀγαθωσύνης, καὶ γε ταφὴ οὐκ ἐγένετο αὐτῷ, εἶπα· ἀγαθὸν ὑπὲρ αὐτὸν τὸ ἔκτρομα, ὅτι ἐν ματαιότητι ἦλθε καὶ ἐν σκότει τὸ ὄνομα αὐτοῦ καλυφθήσεται. Καὶ γε ἥλιον οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἔγνω, ἀνάπαυσις τούτῳ ὑπὲρ τούτων». Τοῦτο δὴ τὸ ῥητὸν τίνα διάκρισιν καὶ σαφήνεια
15 νειαν ἐπιδείξασθαι δύναται;

Ἡ πολυπαιδία τοῖς ἐν κόσμῳ οἷα δὴ μέγα χρῆμα φιλοτιμώτερον ἐσπουδάξεται, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πολυχρόνιον· καὶ γὰρ πολλαχοῦ τοῖς φυλάττουσι τὰ τοῦ Κυρίου δικαιώματα, τὸ πολυχρόνιον εἰς ἀν-
20 τιμισθίαν ὑποτείνεται. Ἐὰν οὖν τις, φησὶν ὁ Σολομών, καὶ τῇ πολυπληθείᾳ τῶν τέκνων καθ' ὑπερβολὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ὑπερέξῃ καὶ τῷ πολυχρονίῳ τὴν ζωὴν παρατεινομένην ὅτι μάλιστα ἔξει, τὰ δ' ἄλλα πονηρίαις τὸν θίον κακύνῃ, τῆς ἀγαθότητος τῇ ἀπολαύσει μὴ ἐμπιπλῶν αὐτοῦ μηδὲ διακοσμῶν τὴν ψυχὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως
25 μηδὲ ταφῆς ἀξιοθῆ, ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ πολλῷ χείρων καὶ δικαίως ἀνλογισθήσεται τοῦ ἐκτρομάτος. Τὸ μὲν ἔκτρομα ἥλιον οὐκ εἶδεν, οὐκ ἔσχεν οἷς ἂν ἐπεῖδέ τε τὰ ὄντα καὶ τῶν πράξεων τὰς ἀμείνους προείλετο. Ὁ δὲ τούτοις ἅπασι τιμηθεὶς καὶ πολυπληθείᾳ παίδων εὐφρανθεὶς καὶ ἀπολαύσας τῆς μακροβιότητος, ἐπεὶ τῆς ἀγαθότητος οὐ
30 μετέσχεν οὐδὲ τρυφῶν ἀπέσχετο τῆς φαυλότητος καὶ ἢ ταφὴ κατ' ἀξίαν τούτοις ἠκολούθησεν, εἰκότως δὲ τῆς χείρονος οὗτος μᾶλλον

ἐπιδιώκομε νὰ ζοῦμε μὲ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸ Θεὸ καὶ δὲ θέλομε νὰ τὸν ὑπηρετοῦμε, ἢ ἀδικία μας μὲ τὴ μαρτυρία καὶ τὴ διακήρυξή της παρουσίασε τὴ δικαιοσύνη του, ἀλλὰ μὲ τὸν τρόπο πού εἶπαμε· ὅτι ἡ ἀγαθότητα γίνεται ἔμφανέστερη σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν κακία.

Τὰ ὑπόλοιπα δυσκολονόητα τοῦ χωρίου δὲ θὰ στερηθοῦν τὴν ἐπίλυσή τους, ἂν ἡ θεία Πρόνοια ρίξει τὸ βλέμμα της ἐπάνω μας μὲ περισσότερη εὐμένεια.

ΕΡΩΤΗΣΗ 68η

Ἡ ρήση, «ἂν ὁ ἄνθρωπος γεννήσει ἕκατὸ παιδιά καὶ ζήσει πολλὰ χρόνια, ὥστε οἱ ἡμέρες τῆς ζωῆς του νὰ εἶναι πάρα πολλές, καὶ ἡ ψυχὴ του δὲν ἀπολαύσει τὰ ἀγαθὰ του καὶ δὲν τοῦ γίνει στὸ τέλος καὶ ταφή, ἐγὼ εἶπα· τὸ ἔκτρωμα εἶναι καλύτερο ἀπὸ αὐτόν. Γιατὶ ὁ ἐρχομὸς αὐτοῦ ἦταν μάταιος καὶ τὸ ὄνομά του θὰ τὸ σκεπάσει τὸ σκοτάδι, ἀφοῦ δὲν εἶδε καὶ δὲν γνώρισε αὐτὸ τὸν ἥλιο. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἀνάπαυσή του ἦταν καλύτερη ἀπὸ αὐτοῦ»¹, ποιά διευκρίνιση καὶ ποιά διασάφηση μπορεῖ νὰ δεχθεῖ;

Ἡ ἀπόκτηση πολλῶν παιδιῶν, ἐπειδὴ θεωροῦνταν μεγάλο πρᾶγμα, ἐπιδιωκόταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μὲ μεγαλύτερη φιλοδοξία, ὅπως καὶ τὸ νὰ ζοῦν πολλὰ χρόνια. Καὶ πραγματικὰ σὲ πολλές περιπτώσεις σὲ ἐκείνους πού φυλάγουν τὶς ἐντολὲς τοῦ Κυρίου δίδεται ὡς ἀνταμοιβὴ ἡ μακροβιότητα. Ἄν λοιπὸν κάποιος, λέει ὁ Σολομών, μαζὶ μὲ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν πού ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, συμβεῖ νὰ ἔχει καὶ μιὰ ἐξαιρετικὰ παρατεταμένη ζωὴ σὲ πλῆθος πολλῶν ἐτῶν, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως φορτώσει τὴ ζωὴ του μὲ τὶς κακίες του, χωρὶς νὰ γεμίσει οὔτε καὶ νὰ στολίσει τὴν ψυχὴ του μὲ τὴν ἀπόλαυση πού χαρίζουν τὰ κάθε εἶδους ἀγαθὰ, καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ δὲν ἀξιωθεῖ ἴσως οὔτε καὶ ταφῆς, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ θεωρηθεῖ πολὺ χειρότερος ἀπὸ ἔκτρωμα, καὶ πολὺ δίκαια. Γιατὶ τὸ ἔκτρωμα δὲν εἶδε τὸν ἥλιο οὔτε εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διακρίνει τὰ ὄντα καὶ νὰ διαλέξει τὶς καλύτερες ἀπὸ τὶς πράξεις. Ὅποιος ὅμως τιμήθηκε μὲ ὅλα αὐτὰ καὶ χάρηκε πλῆθος παιδιῶν καὶ ἀπήλαυσε μακροβιότητα, ἐπειδὴ δὲν ἔκαμε κτῆμα του τὴν ἀγαθότητα οὔτε κρατήθηκε μακριὰ ἀπὸ τὶς ἀπολαύσεις τῆς φαυλότητος καὶ ἡ ταφή πού ἀκολούθησε ἦταν ἀνάλογη γι' αὐτὰ, πολὺ εὐλογα θὰ θεω-

1. Ἐκκλ. 6, 3-5.

μοίρας ἢ ἐκεῖνο λογισθήσεται. Καὶ γὰρ οὗτος τὸν ἥλιον ὄρων ἐν τῷ σκότει ἐπορεύετο, καὶ τὸ ὄνομα λαμπρὸν καταλιπεῖν διὰ τῶν σπουδαίων ἔργων δυνάμενος, ἐν τῷ ζόφῳ τῶν ἁμαρτημάτων ἀπέρριψε σβέννυσθαι καὶ συγκατορύττεσθαι τῇ ματαιότητι. Καὶ ἄλλη τούτου
5 πρὸς τὸ ἔκτρομα διαφορά, ὅτι τὸν μὲν ποινὰ καὶ κολάσεις καταλιπόντα τὸν βίον ἐδέξαντο, τὸ δὲ τούτων οὐδενὸς εἰς πείραν καθίσταται.

Εἰ δέ τις ἀκούων Παύλου λέγοντος, «ὕστερον δὲ πάντων ὤφθη κάμοι ὡσπερ τῷ ἐκτρώματι», εἰς ἐκεῖνο τὸ Σολομώντειον ἀφορᾶν
10 νομίζει (καὶ γὰρ ἐκεῖνος τὸν τῆς δικαιοσύνης Ἥλιον ἐπὶ γῆς οὐκ εἶδεν ἀνατέλλοντα οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς συγκαταριθμηθῆναι τηνικαῦτα ἠξιώθη, πολλοὶ δὲ τὸν Ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἑωρακότες, οὐδὲ ἔλαττον ἐπορεύοντο ἐν τῷ σκότει πρὸς τὰς ἐναποστραπτύσσας ἀκτῖνας τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος καταμύοντες, εἰ καὶ τὰ ἄλλα πάν-
15 τα τὰ τοῦ βίου κατὰ ῥοὴν αὐτοῖς ἐφέρετο, καὶ ὡς ἂν οὐδὲ ῥᾶδιον ἐνόμιζον εὐξασθαι, ἀλλὰ καὶ τέκνων ἦν αὐτοῖς πλατυσμὸς καὶ πληθος καὶ χρόνων ἐπίδοσις τῇ παρατάσει τὸ παράδοξον ἐφελκομένη), εἰ γοῦν τις εἰς ταῦτα τὰ Σολομώντεια λόγια μεταλάβοι, καὶ τὸ ἔκτρομα τὸν Παῦλον, τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀρχιερέων τε καὶ ἱερέων καὶ πολλῶν
20 ἄλλων τῇ τοῦ βίου μὲν εὐδαιμονία λαμπρνομένων, ἀσεβεία δὲ καὶ φαυλότητι πράξεων ἐσκοτισμένων, καὶ τούτων ἐκείνων ὑπερθήσει καὶ πολλῷ κρείττω κατὰ πάντα ἀποφαίνει, ἀληθὲς μὲν πάντως λέγει, οὐδὲν δέ, οἶμαι, προσάπτει μέγα τῷ τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης τῷ κηρύγματι περιλαβόντι.

25

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΘ΄.

Τί δηλοῖ τό, «ζῆθι ἐν ἀγαθῷ καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακίας ἴδε.

Καί γε σὺν τούτῳ σύμφωνον τούτῳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς

περὶ λαλιᾶς, ἵνα μὴ εὖρη ἄνθρωπος ὀπίσω

αὐτοῦ μηδέν»;

30 Σύ, φησί, τὴν ζωὴν πρὸς ἀρετὴν ὄραν παρασκεύαζε καὶ πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἐκεῖθεν ἀγαθῶν καταρρύθμιζε· οὕτω δὲ καταρτίσας ἑαυτὸν καὶ τοῖς εὐσεδέσι τῶν λογισμῶν κριτηρίου δύναμιν τὸν

ρηθεῖ ὅτι αὐτὸς βρίσκειται σὲ χειρότερη μοίρα, παρὰ ἐκεῖνο. Γιατὶ αὐτός, ἐνῶ ἔβλεπε τὸν ἥλιο, πορευόταν μέσα στὸ σκοτάδι, κι ἐνῶ μπορούσε ν' ἀφήσει ὄνομα λαμπρὸ μὲ σπουδαῖα ἔργα, τὸ πέταξε νὰ σβήνει μέσα στὸ ζόφο τῶν ἀμαρτημάτων καὶ νὰ καταθᾶβεται μέσα στὴ ματαιότητα. Αὐτὸς ἔχει καὶ ἄλλη διαφορὰ ἀπὸ τὸ ἔκτρωμα· ὅτι δηλαδή αὐτὸν ὅταν ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωὴ τὸν διαδέχθηκαν οἱ ποινὲς καὶ οἱ τιμωρίες, ἐνῶ ἐκεῖνο δὲ δοκίμασε τίποτε ἀπὸ αὐτά.

Ἄν ὅμως κάποιος, ἀκούοντας τὸν Παῦλο νὰ λέει, «ἔπειτα ἀπὸ ὅλους φανερώθηκε καὶ σ' ἐμένα σὰν σὲ ἔκτρωμα»², νομίζει ὅτι ἀφορᾷ σ' ἐκείνη τὴ γνώμη τοῦ Σολομώντα (γιατὶ καὶ ἐκεῖνος δὲν εἶδε τὸν ἥλιο τῆς δικαιοσύνης ν' ἀνατέλλει στὴ γῆ, οὔτε ἀξιώθηκε νὰ συμπεριληφθεῖ τότε στοὺς μαθητὲς του, ἐνῶ πολλοὶ ποὺ εἶδαν τὸν ἥλιο τῆς δικαιοσύνης, δὲν πορεύτηκαν καθόλου λιγότερο στὸ σκοτάδι, κλείνοντας τὰ μάτια τους μπροστὰ στὶς ἀκτίνες τῆς θεότητός του ποὺ ἀστραποβολοῦσαν, ἂν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα τῆς ζωῆς τους κυλοῦσαν ὁμαλά, καὶ δὲν νόμιζαν ὅτι ἦταν εὐκόλο οὔτε κἂν νὰ προσευχηθοῦν, ἀλλὰ καὶ παιδιὰ πολυάριθμα εἶχαν καὶ προσθήκη χρόνων ποὺ παραξενεύει μὲ τὴν παραῤασή τους), ἂν λοιπὸν κάποιος τὰ μεταφέρει ὅλα αὐτὰ στὰ λόγια τοῦ Σολομώντα, καὶ τὸν Παῦλο τὸ ἔκτρωμα τὸν τοποθετῆσει ψηλότερα καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς ἐκείνους καὶ τοὺς ἱερεῖς καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους ποὺ ἦταν λαμπροὶ ἀπὸ τὴν καλοτυχιά τῆς ζωῆς τους, ἀλλ' ἦταν κατασκότεινοι ἀπὸ τὶς ἀσεβεῖς καὶ φαῦλες πράξεις τους, ἀποδεικνύοντάς τον πολὺ καλύτερο σὲ ὅλα, ὅπωςδὴποτε αὐτὸς λέει τὴν ἀλήθεια, καὶ δὲν ἀποδίδει, νομίζω, τίποτε ὑπερβολικὸ σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἔκανε τὸ γύρο τῆς οἰκουμένης μὲ τὸ κήρυγμά του.

ΕΡΩΤΗΣΗ 69η

Τί σημαίνει τὸ, «ζῆσε ἀπολαμβάνοντας τὰ ἀγαθὰ, καὶ σκέψου κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς δυστυχίας. Γιατὶ κι αὐτὸ ὁ Θεὸς τὸ ἔκανε σύμφωνα μὲ τὸν ἀκατανόητο λόγο, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τίποτε ἀπὸ τὰ μελλοντικά»¹.

Ἐσύ, λέει, ρύθμιζε τὴ ζωὴ σου ν' ἀποβλέπει στὴν ἀρετὴ καὶ συντόνιζε τὴν μὲ τὴν ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτήν. Καταρτίζοντας ἔτσι τὸν ἑαυτὸ σου καὶ συνετίζοντας τὸ νοῦ σου μὲ εὐσεβεῖς λο-

1. Ἐκκλ. 7, 14.

νοῦν φρενώσας ἀναλαβεῖν, δυνήσῃ συνιδεῖν οὐ χαλεπῶς καὶ τὰς ἐν ἡμέρᾳ νομιζομένας κακίας, τοῦτ' ἔστι τὰς ἀνθρωπίνας συμφορὰς καὶ λύπας, αἷς ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἡμέρα κυμαινομένη τε καὶ συνταρασσομένη κακύνεται, συνεκταράσσουσα τοὺς ταύτην παραπορευομένους καὶ συγκακύνουσα (καὶ γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα κακίας προσαγορεύειν εἰθίσμεθα κατὰ τὸ εἰρημένον, «οὐκ ἔστιν ἐν πόλει κακία, ἦν Κύριος οὐκ ἐποίησεν»), δυνήσῃ δὲ συνιδεῖν ὡς οὐδὲ αὐταὶ περὶ ἡμᾶς ἀσυμφώνως τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι καὶ προνοίᾳ συμβαίνουσι. Τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε διὰ τοῦ εἰπεῖν, «ἴδε καί γε τοῦτο σύμφωνον τούτῳ, 10 τοῦτ' ἔστι καὶ οἱ δοκοῦντες εἶναι πειρασμοὶ καὶ κακώσεις τοῦ σώματος οὐκ ἐκβάλλουσι τὴν θεϊαν κηδεμονίαν οὐδὲ ἐναντιοῦνται αὐτοῦ τῇ περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπία· παιδείας γὰρ καὶ διορθώσεως τὰ μὲν ἐπάγεται, τὰ δὲ συγχωρεῖται, δι' ἀμφοῖν ἀρρήτου τε καὶ σοφῆς οἰκονομίας τῷ κρίνειν χαριτωθέντι τὰ τοιαῦτα θεωρουμένης.

15 Ταῦτα δὲ τὰ συμβαίνοντα τοῖς ἀνθρώποις οὐκ ἔθετο ὁ Θεὸς ἐπί πάσης λαλεῖσθαι γλώσσης οὐδὲ προειδέναι τὰ ἐρχόμενα πάντας. Διὰ τί; Ἴνα μὴ, προμαθὼν αὐτὰ καὶ προευρὼν ὁ ἄνθρωπος, ἀμελέστερον περὶ τὴν ἀρετὴν διατεθείῃ, νῦν μὲν ὡς πολλῶν κακῶν καὶ λυπηρῶν συμπτωμάτων ὀπισθεν αὐτὸν καταλαμβάνειν μελλόντων (τίς γὰρ μοι 20 τῆς ἀρετῆς λόγος τοσούτων κακῶν καὶ τηλικούτων προσδοκωμένων; Εἰς τοῦτο γὰρ τοὺς πολλοὺς ἢ ἀπόγνωσις εἴωθε συνωθεῖν), νῦν δὲ ὡς οὐ πολλῆς καὶ μεγάλης ἀλγηδόνης μελλούσης ἐπισυμβαίνειν, ἐκατέρωθεν καὶ ὑποσκελίζειν οἶδεν ἢ σφαλερὰ τῶν πρακτέων κρίσις, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ πολλῆς νήψεως μήτε τῆς τῶν ἀρετῶν ἐπιμελείας 25 δεῖσθαι. Διὰ τοῦτο οὖν ὁ Θεὸς τὴν περὶ τῶν μελλόντων λαλιὰν ἄγνωστον ἐποίησε τοῖς πολλοῖς, ἵνα μὴ, εὐρῶν ὁ ἄνθρωπος ἂ μέλλει ἐν τοῖς ὀπισθεν αὐτὸν χρόνοις καταλαμβάνειν δυσχερῆ, ἐπὶ μὲν τῶν χαλεπωτέρων ἀμηχανία καὶ ἀπογνώσει προδοὺς ἑαυτὸν οὐδὲν πρὸς ἀρετὴν ἐπιστρέφοιτο, ἐπὶ δὲ τῶν μετρίως ἐχόντων ὑπεροψίαν νοσῶν 30 ὡς τῆς τῶν ἐφιεμένων ἀπολαύσεως καὶ τρυφῆς οὐδὲν ἐλπίζων ἀντεπενεχθήσεσθαι κώλυμα, καὶ τὴν πρὸς τὰ κατορθώματα σπουδὴν

γισμούς για να λάβει τὴ δύναμη κριτηρίου, θὰ μπορέσεις νὰ διαπιστώσεις ὄχι δύσκολα καὶ τὶς νομιζόμενες κακίες τῆς ἡμέρας, δηλαδή τὶς ἀνθρώπινες συμφορὲς καὶ λύπες, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἡμέρα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, δεχόμενη τὶς τρικυμίες καὶ τοὺς κλυδωνισμοὺς ποὺ προκαλοῦν αὐτὲς, γεμίζει ἀπὸ κακίες, συνταράζοντας καὶ προξενώντας κακὰ καὶ σὲ ὅσους πορεύονται μαζί της (γιατὶ καὶ ὅλα αὐτὰ συνηθίζομε νὰ τὰ ὀνομάζομε κακίες σύμφωνα μὲ τὸ λόγο· «δὲν ὑπάρχει στὴν πῶλη κακία ποὺ δὲν τὴν ἔχει προξενήσει ὁ Κύριος»²), καὶ θὰ μπορέσεις νὰ διαπιστώσεις ὅτι οὔτε αὐτὲς μᾶς συμβαίνουν χωρὶς νὰ εἶναι σύμφωνη ἡ ἀγαθότητα καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ δήλωσε μὲ τὸ λόγο του· «πρόσεξε ὅτι κι αὐτὸ συμφωνεῖ μ' αὐτό»³. δηλαδή κι αὐτὰ ποὺ θεωροῦμε πειρασμοὺς καὶ κακώσεις τοῦ σώματος δὲν καταργοῦν τὴ θεία κηδεμονία οὔτε εἶναι ἀντίθετα στὴ φιλανθρωπία του πρὸς ἡμᾶς. Γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴ διόρθωσή μας ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ ἐπιβάλλονται κι ἄλλα ἐπιτρέπεται νὰ γίνουν, καὶ μὲ τὰ δύο αὐτὰ θεωρεῖται ὅτι ἐκπληρώνεται ἡ ἄρρητη καὶ σοφὴ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη ἐκείνου ποὺ ἔλαβε τὴ χάρη νὰ κρίνει αὐτὰ τὰ πράγματα.

Κι αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν στοὺς ἀνθρώπους δὲν ἐπέτρεψε ὁ Θεὸς νὰ τὰ λέει ὁ καθένας οὔτε νὰ προγνωρίζουν ὅλοι αὐτὰ ποὺ εἶναι νὰ ρθοῦν. Γιατί; Γιὰ νὰ μὴ συμβεῖ, μαθαίνοντάς τα ὁ ἄνθρωπος καὶ βρίσκοντάς τα ἀπὸ πρὶν, χάσει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀρετὴ, ἀπὸ τὴ μὴ ἐπειδὴ πρόκειται νὰ τὸν βροῦν ἀργότερα πολλὰ κακὰ καὶ λυπηρὰ πράγματα (τί λόγο δηλαδή νὰ κάνω γιὰ τὴν ἀρετὴ, ἀφοῦ περιμένω τόσο πολλὰ καὶ τόσο μεγάλα κακὰ; Γιατὶ σ' αὐτὸ σπρώχνει συνήθως ἡ ἀπόγνωση τοὺς πολλοὺς), κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐπειδὴ δὲν πρόκειται νὰ ἐπισυμβεῖ κάποιος πολὺς καὶ μεγάλος πόνος, καὶ γνωρίζει ἡ λανθασμένη γιὰ τὰ πρακτεῶ κρίση νὰ ὑπονομεύει καὶ μὲ τὰ δύο αὐτὰ, γι' αὐτὸ καὶ δὲ χρειάζεται οὔτε πολλὴ ἐπαγρύπνηση οὔτε φροντίδα γιὰ τὶς ἀρετὲς. Γι' αὐτὸ λοιπὸν ὁ Θεὸς τὸ λόγο του γιὰ τὰ μελλοντικὰ τὸν ἔκανε ἀκατανόητο γιὰ τοὺς πολλοὺς, ὥστε νὰ μὴ συμβεῖ, μαθαίνοντας ὁ ἄνθρωπος τὰ δεινὰ ποὺ πρόκειται νὰ τὸν βροῦν στοὺς κατοπινοὺς καιροὺς, γιὰ τὰ βαρύτερα ἀπὸ αὐτὰ παραδώσει τὸν ἑαυτὸ του στὴν ἀμηχανία καὶ τὴν ἀπόγνωση καὶ δὲ στραφεῖ καθόλου στὴν ἀρετὴ, ἐνῶ γιὰ τὰ μέτρια δεινὰ, πάσχοντας ἀπὸ τὴ νόσο τῆς ὑπεροψίας καὶ ἐλπίζοντας ὅτι δὲ θ' ἀντιπαρατεθεῖ κάποιον κώλυμα, ἀναβάλλει καὶ τὴν προσθάθειά του πρὸς τὰ κατορθώματα. Ἐξ-

3. Ἐκκλ. 7, 14.

ὑπερτίθοιτο. Ἄλλως τε δὲ ὁ τὸ κριτήριον κεκαθαρισμένον πάθους φέ-
ρων καὶ ἀδέκαστον τὴν ὑγείαν ὄρα καὶ τὴν νόσον συμφώνως ἔχου-
σαν περὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων βλάβην καὶ ὠφέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸν
πλοῦτον καὶ τὴν πενίαν ὡσαύτως, ἰσχύν τε σώματος καὶ ἀσθένειαν,
5 δόξαν τὴν ἐξ ἀνθρώπων καὶ ἄδοξίαν καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια.
Καὶ γὰρ ἑκατέρου μοίρας ἕκαστον τῶ μὲν φιλοσοφεῖν εἰδότες σωτη-
ρίας ὑπόθεσις γίνεται, τῶ δὲ πρὸς μόνα τὰ ἡδέα καὶ γαργαλίζοντα
κεχηνότι καὶ τὰ ἡδύνοντα βλάβης γίνεται πρόφασις, καὶ τὰ λυποῦν-
τα πρὸς τὴν αὐτὴν καταρρεῖ καὶ ὑποσύρεται κακίαν, οὐκ εὐχαρί-
10 στως ταῦτα φέροντος τοῦ διὰ τῶν τοιούτων καθαίρεσθαι δεομένου,
ἀλλ' εἰς ἀπόνοιαν μᾶλλον καὶ ἀγανάκτησιν, ἐξ ὧν ἔδει σωφρονίζε-
σθαι, περιτρεπομένου.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Ο΄.

15 **Τίνας δεῖ νοεῖν δερματίνους χιτῶνας, οὓς ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ
μετὰ τὴν παράβασιν ἐνεδύσαντο;**

Οἶδα μὲν τινὰς δερματίνους χιτῶνας, οὓς ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ
μετὰ τὴν παράβασιν ἐνεδύσαντο, ἀποφνημαμένους τὸ σῶμα, ἐξ οὗ τὸ
λογικὸν ζῶον καὶ τῆς ψυχῆς ἀπ' ἀρχῆς ὁ Πλάστης τὸν ἄνθρωπον
ὑπέστησατο. Ἄλλ' οὗτοι τῆς προκαταλαβούσης αὐτοὺς ὑπολήψεως
20 ἀκόλουθα λέγειν φιλονεικήσαντες, ἀνακολούθῳ γνώμῃ καὶ γνώσει
λυμαίνονται τὴν ἀλήθειαν· καὶ γὰρ ὁ παράδεισος αὐτοῖς λόγῳ μὲν
πλάττεται, ἔργῳ δὲ διαβάλλεται, ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ παραδείσου φυτὰ
καὶ ἡ θρωῶσις καὶ ἡ διὰ τῆς πλευρᾶς τῆς Εὐᾶς προαγωγή, καὶ ἀπλῶς
ἡ τῶν ὄντων δημιουργία πᾶσα καὶ πρόοδος καὶ τὸ τῆς θείας κηδεμο-
25 νίας περὶ τὸν ἄνθρωπον φιλόανθρωπόν τε καὶ θαυμάσιον, καὶ τὰς
κατὰ διαδοχὴν δὲ τῆς γενέσεως ἀρχάς, εἰς νοητὴν τινα σκηνὴν ἀνα-
φέροντες, οὐδὲ τὴν ἰδίαν ὑπαρξίν καὶ οὐσίωσιν ὠφθησαν εὐλαβού-
μενοι. Ἐκεῖθεν δὲ τὴν τραγωδίαν ὅλην κατὰ τὴν ἰδίαν πρόθεσιν
καταμερίσαντές τε καὶ ὑποκρινόμενοι καὶ εἰς οἷας ἂν καὶ θούλοιντο
30 μορφᾶς καὶ ἐπινοίας διαπλάττοντες, τῶν ὡς ἀληθῶς γεγονότων καὶ
ὑπαρξάντων τὸ ἀκόλουθον καὶ μέχρι νῦν ὁρώμενόν τε καὶ γνωριζό-
μενον ἀναιροῦσιν ἐξομνύμενοι, θελκτηρίοις μὲν καὶ ἐπαγωγοῖς λό-
γοις τὰ τῶν πολλῶν ὧτα καταγοητεύσαντες (εἶωθε γὰρ τὰ πολλὰ

άλλου ὅποιος ἔχει τὸ κριτήριό του καθαρὸ ἀπὸ πάθος καὶ ἀδέκαστο παρατηρεῖ ὅτι ἡ ὑγεία καὶ ἡ νόσος εἶναι σὲ συμφωνία σχετικὰ μὲ τὴν βλάβη καὶ τὴν ὠφέλεια τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὸ ἴδιο καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πενία, ἡ σωματικὴ εὐρωστία καὶ ἡ ἀδυναμία, ἡ δόξα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἡ περιφρόνηση καὶ τὰ παραπλήσια. Γιατὶ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τῆς μοίρας τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου· σὲ ἐκεῖνον ποὺ ξέρει νὰ φιλοσοφεῖ γίνεται αἰτία σωτηρίας, ἐνῶ σὲ ἐκεῖνον ποὺ χάσκει σὲ ὅσα εἶναι εὐχάριστα καὶ γαργαλίζουν, σ' αὐτὸν καὶ ὅσα προκαλοῦν ἡδονὴ γίνονται αἰτία βλάβης καὶ ὅσα προκαλοῦν λύπη στὴν ἴδια κακία καταρρέουν καὶ παρασύρουν, καὶ δὲν τὰ ὑποφέρει μὲ εὐχαρίστηση αὐτὸς ποὺ χρειάζεται νὰ καθαρθεῖ ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ παρασύρεται μᾶλλον σὲ ἀπόγνωση καὶ ἀγανάκτηση ἀπὸ αὐτὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ σωφρονίζεται.

ΕΡΩΤΗΣΗ 70ῆ

Ποιοὺς πρέπει νὰ θεωροῦμε δερμάτινους χιτῶνες, ποὺ φόρεσαν ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ μετὰ τὴν παράβαση¹;

Γνωρίζω, ὅτι κάποιοι δερμάτινους χιτῶνες, ποὺ ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ φόρεσαν μετὰ τὴν παράβαση, θεωροῦν τὸ σῶμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Πλάστης, μαζί καὶ μὲ τὴν ψυχὴ, ἔδωσε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑπόστασις στὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ αὐτοί, ἂν καὶ φιλονείκησαν ὅτι ἐκφράζουν γνῶμες ἀκόλουθες μὲ τὴν ἀρχικὴ τους, μὲ γνώμη καὶ γνώση ἀνακόλουθη προξενοῦν βλάβη στὴν ἀλήθεια. Γιατὶ ὁ Παράδεισος μὲ τὸ λόγο τους πλάθεται, ἐνῶ μὲ τὰ ἔργα τους διαβάλλεται. Ἀλλὰ καὶ τὰ φυτὰ τοῦ Παραδείσου καὶ τὴ βρώση καὶ τὴ δημιουργία τῆς Εὐὰς ἀπὸ τὴν πλευρᾶ² καὶ γενικὰ ὅλη τὴ δημιουργία τῶν ὄντων καὶ τὴν ἐμφάνισή τους, καὶ τὴ θαυμαστὴ φιλανθρωπία τῆς θείας φροντίδας γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς διαδοχικὲς ἀρχές τῆς δημιουργίας, ἀνάγοντάς τα σὲ μιὰ νοητὴ σκηνοθεσία, δὲ φάνηκαν νὰ σέβονται οὔτε τὴν ἴδια τους τὴν ὑπαρξὴ καὶ οὐσίωση. Καὶ ἔτσι ὅλο τὸ δραματικὸ ἔργο χωρίζοντάς το σὲ μέρη σύμφωνα μὲ τὴν πρόθεσή τους, παίζοντας τὸ ρόλο τους καὶ διαπλάθοντάς τον σὲ ὅποιες θέλουν μορφές κι ἐπινοήσεις, τὴν ἀκολουθία ὅλων ὅσων ἔγιναν πραγματικὰ καὶ ἔλαβαν ὑπαρξὴ ποὺ ὡς τώρα βλέπομε καὶ ἀναγνωρίζομε τὴν ἀναιροῦν μὲ ὄρκο, καταγοητεύοντας τὴν ἀκοὴ τῶν πολλῶν μὲ λόγους ποὺ θέλγουν καὶ παρασύρουν (γιατὶ συνήθως οἱ πολλὲς φαντασίες ποὺ πλάθουν οἱ ἄν-

2. Γεν. 2, 8-9. 2, 16-17. 2, 21-24.

τῶν πλασμάτων κατ' ἐξουσίαν καὶ πρὸς τὸ ἡδὺ πλαττόμενα ὑπογαυγαλίζειν μὲν τὰ τῶν ἀκροατῶν ὦτα καὶ πρὸς ἡδονῆς παρασκευάζειν διάχυσιν), οὔτε δὲ ἑαυτοῖς οὐδὲν ὄφελος, οὔτε τοῖς πειθόμενοις οἱ τῶν τοιούτων ἀρχιτέκτονες παρέχειν δύνανται.

5 Ἀλλὰ γὰρ τούτους μὲν Ὁριγένης τε καὶ ὁ Ὁριγένειος ἐχέτω χορός, ὁ δὲ ἡμέτερος Γρηγόριος, ὃν ἡ θεολόγος τε καὶ θεόθεν αὐτῷ δεδομένη περὶ τοῦ Πνεύματος παρηρησία θεολόγον ἀνεκήρυξεν, οὗτος δερματίνους ὀνομάζει χιτῶνας οὐχ οὔσπερ ὁ Ὁριγένειος μῦθος ἀνέπλασεν, ἀλλὰ τὸναντίον τῆς Ὁριγενείου δόξης τοὺς ἀνθρώπους
10 μεταβάλλειν μὲν ὅτι μάλιστα ποιούμενος σπουδῆν, σοφῶς δὲ καὶ οἰκονομεῖν εἰδῶς ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ, εἰς γείτονα μὲν θεωρίαν μεθοδεύει μεταδιβάξιν, κατ' ἐκείνης δὲ τῆς δόξοκοπίας ὄξυ καὶ δραστήριον ἐπαφιεῖσαν τὸ βέλος. Δερματίνους χιτῶνας οὐχὶ τὸ σῶμα, καθὰ καὶ προεῖρηται, καλεῖ ἅπαγε (οὐδὲ γάρ, οὐδ' ὤφθη τοι-
15 αὐτήν τινὰ φωνὴν ἀφιεῖς), ἀλλὰ τὴν τοῦ σώματος παχύτητα καὶ θνητότητα καὶ τῆς προτέρας μακαρίας ἀντίτυπον καὶ ἀντικειμένην διαθέσεως. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μετὰ τὴν παράδασιν ἀντὶ τοῦ ἀπαθοῦς καὶ ἀνευθύνου καὶ μὴ βαρουμένου τῷ σώματι καὶ τῇ θνητότητι σώματος, ἀλλὰ τῶν τῆς σαρκὸς κινήματων καὶ γαργαλισμάτων καθε-
20 στῶτος κρείττονος, τὰναντία τούτοις μετὰ τὴν παράδασιν ὁ Ἀδάμ οἷα δὴ χιτῶνα τοῖς εἰρημένοις κατάστικτον πάθει καὶ ῥυπῶντα μετημφιάσατο. Ἀλλ' ὁ μὲν ἱερός οὗτος ἀνὴρ τοὺς ἐξ Ὁριγένους ἀναφύντας οὔτω προότερόν τε καὶ φιλανθρωπότερον μετέλκων καὶ μεταδιβάξων πρὸς τοὺς εὐσεβεστέρους λογισμούς, τοιούτους εἶναι
25 τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐδὲ χωρὶς ὑπέθετο διαστάζοντος ἐπιροήματος.

Σὺ δὲ τί λέγεις; Τὸ μὲν πρότερον ἴσως γελᾶς, τάχα δ' ἂν μᾶλλον δυσχεραίνεις μύθῳ κλεπτομένην ἀκούων τὴν ἀλήθειαν, τοῦ δὲ θεολόγου, οἷμαι, τὴν οἰκονομίαν καὶ μέθοδον οὐκ ἀτιμάσαιο. Οὐδὲ γὰρ
30 οὐδαμῶς οὗτος ἠγνόει τὰ ἀπὸ τῆς συκῆς φύλλα, οἷς οἱ περὶ τὸν Ἀδάμ τὴν ἀπὸ τῆς γυμνώσεως ἀσχημοσύνην εἰς τὸ εὐσχημον περιέστελλον, οὐδ' ὅτι προφθάνει μὲν τὰ τῆς συκῆς φύλλα τῆς αἰδέσεως τὴν καταφυγὴν παρασχεῖν, οἱ δὲ χιτῶνες ὕστερον οἱ δερμάτινοι τὴν ἐκείνων κατὰ διαδοχὴν χρεῖαν ἀνεπλήρωσαν· καὶ γὰρ μετὰ τὴν προ-

3. Γρηγ. Θεολόγου, Λόγος εἰς τὰ Θεοφάνεια 38, 12, "Απαντα αὐτοῦ ΕΠΕ τόμ. 5.

θρωποι με τή θέλησή τους και προς εὐχαρίστηση, χαϊδεύουν τὰ αὐτιά των ἀκροατῶν και προετοιμάζουν τὴν ἐξάπλωση τῆς ἡδονῆς), ἀλλὰ οἱ ἀρχιτέκτονες ὄλων αὐτῶν δὲν μποροῦν νὰ προσφέρουν καμμιά ὠφέλεια οὔτε στὸν ἑαυτό τους οὔτε σ' αὐτοὺς ποὺ πιστεύουν στὰ λεγόμενά τους.

Ἄλλ' αὐτοὺς ἄς τοὺς ἔχει ὁ Ὁριγένης και ὁ χορὸς τοῦ Ὁριγένη. Ὁ δικός μας Γρηγόριος, ποὺ ἡ θεολογική και ἀπὸ τὸν Θεὸ δοσμένη σ' αὐτὸν παρηρησία τὸν ἀνακήρυξαν Θεολόγο, αὐτὸς δερμάτινους χιτῶνες ὀνομάζει ὄχι αὐτοὺς ποὺ ἔπλασε ὁ Ὁριγένειος μύθος, ἀλλ' ἀντίθετα πρὸς τὴν ὠριγενική δοξασία, θέλοντας και κάνοντας ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ μεταβάλλει τοὺς ἀνθρώπους, και γνωρίζοντας και νὰ οἰκονομεῖ σοφὰ με συνετὴ κρίση τοὺς λόγους του⁴, βρίσκει βέβαια τρόπο νὰ τοὺς μεταφέρει μεθοδικὰ σὲ γειτονική θεωρία, ἀλλ' ἐξαπολύοντας ἐναντίον ἐκείνης τῆς φαντασιοκοπίας καυστικὸ και δραστικὸ βέλος, δερμάτινους χιτῶνες καλεῖ, ὅπως εἰπώθηκε και προηγουμένως, ὄχι τὸ σῶμα, μακριὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκέψη (γιατὶ με κανένα τρόπο δὲν φάνηκε νὰ διατυπώνει τέτοια λέξη), ἀλλὰ τὴν παχύτητα και τὴ θνητότητα τοῦ σώματος και ἀντίτυπη και ἀντίθετη ἀπὸ τὴν προηγούμενη μακάρια διάθεση. Και πράγματι μετὰ τὴν παράβαση στὴ θέση τοῦ σώματος, ποὺ ἦταν προηγουμένως ἀπαθὲς και ἀνεύθυνο και δὲν τὸ βάρυνε ἡ ὕλη του και ἡ θνητότητά του, ἀλλ' ἦταν ἀνώτερο ἀπὸ τις ὀρμές και τοὺς ἐρεθισμοὺς τῆς σάρκα, ἀντίθετα μ' αὐτὰ μετὰ τὴ παράβαση ὁ Ἀδὰμ ἦταν σὰ νὰ φόρεσε κατὰ κάποιο τρόπο χιτῶνα κατάστικτο ἀπὸ τὰ πάθη ποὺ ἀναφέραμε και καταρρυπωμένο. Ἀλλὰ ὁ ἱερὸς αὐτὸς πατέρας τοὺς λογισμοὺς ποὺ πήγασαν ἀπὸ τὸν Ὁριγένη, μεταφέροντας και προσαρμόζοντάς τους με τρόπο ἡπιότερο και πιὸ φιλάνθρωπο σὲ λογισμοὺς εὐσεβέστερους, δίδαξε πὼς τέτοιοι εἶναι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες, χωρὶς νὰ χρησιμοποιεῖ ἐπιπρόσθετο λόγο ποὺ δείχνει δισταγμὸ.

Ἐσὺ ὅμως τί λές; Στὴν ἀρχὴ βέβαια ἴσως νὰ γελαῖς, ἀλλὰ γρήγορα θὰ θυμώσεις μᾶλλον, ἀκούοντας νὰ κλέβει τὴν ἀλήθεια ὁ μύθος, δὲ θὰ θελήσεις ὅμως, νομίζω, νὰ ὑποτιμήσεις τὴν οἰκονομία και τὴ μέθοδο τοῦ Θεολόγου. Γιατὶ οὔτε κι αὐτὸς ἀγνοοῦσε σὲ καμμιά περίπτωση τὰ φύλλα τῆς συκιᾶς με τὰ ὁποῖα κάλυψαν μ' εὐπρέπεια ὁ Ἀδὰμ και οἱ γύρω ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἀσχημοσύνη τῆς γύμνωσής τους⁵, οὔτε ὅτι προηγήθηκαν τὰ φύλλα τῆς συκιᾶς γιὰ νὰ προσφέρουν κάποιο καταφύγιο σεβασμοῦ, ἐνῶ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες ἦρθαν ἀργότερα νὰ ἀναπληρώσουν τὴν ἀνάγκη

4. Πρὸβλ. Ψαλμ. 111, 5-6.

5. Γεν. 3, 7.

τέραν περιβολήν καὶ τὰ φύλλα τῆς συκῆς, τοὺς δερματίνους χιτῶνας ὁ Θεὸς αὐτοῖς ἐποίησατο. Ποῦ τοίνυν οἶσθαι δεῖ τὸν θεολογικώτατον ταῦτα καὶ θεοπτικώτατον διδάσκαλον ἀγνοεῖν, ἀλλὰ μὴ λέγειν μᾶλλον οἰκονομεῖν τε καὶ τῶν ἄλλων σωτηρίαν μεθοδεύειν, δι' ὧν ὁ
 5 τότε συνέτρεχε καιρὸς, μηδεμιᾶς ἐπακολουθούσης αἰρετικῆς ἐπισπο-
 ρᾶς ἢ σκολιότητος; Ἄν τε γὰρ τὰ φύλλα τῆς συκῆς τοὺς περὶ τὸν Ἄδὰμ εὐλαβουμένους τὴν αἰδῶ ὑπεδείκνυνεν, ἄν τε μετὰ ταῦτα χι-
 τῶνας ἐκ δερμάτων αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐπεποίητο, τῆς αἰδέσεως χαριζό-
 μενος παραμύθιον, οὐδὲν ἤττον εὐσεβοῦντός ἐστι λέγειν ὡς μετὰ τὴν
 10 παράδασιν ὁ Ἄδὰμ τὴν παχύτεραν σάρκα καὶ θνητὴν καὶ καθελκο-
 μένην τῷ βάρει τοῦ παραπτώματος καὶ τῆς προτέρας ἀντίθετόν τε
 καὶ ἀντίτυπον ἠμφιάσατο.

Πόθεν δ', ἄν ἴσως ἐπαπορήσεις, οἱ δερματίνοι προῆλθον χι-
 τῶνες; ἀλλ' ἐπειδὴν ἀκούσας τὸν νοῦν ἐπιστήσης, ὅτι «καὶ ἐποίησεν
 15 ὁ Θεὸς τοῖς περὶ τὸν Ἄδὰμ χιτῶνας δερματίνους», αὐτίκα σύνδρο-
 μον, οἶμαι, τῆς ἀπορίας εὐρεῖν καὶ τὴν λύσιν. Ὁ γὰρ ἐκ μὴ ὄντων
 οὕτω φιλοτίμως τε καὶ πολυτελῶς προαγαγὼν τὸν ἄνθρωπον, οὗτος
 καὶ δερματίνους χιτῶνας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ποιήσασθαι καὶ περιβολὴν
 αὐτῷ κατασκευάσαι ἐκ τοῦ ὄραστου, μᾶλλον ἂν τοῖς λογισμοῖς ἀδί-
 20 στακτον πίστιν ἐντίθησιν. Εἰ δὲ καὶ δοραῖς τισι ζώων (ταῦτα γὰρ
 προὔπεστη) τὴν χρειάν τῆς περιβολῆς αὐτοῖς ἀναπληρῶσαι λογι-
 σμὸς ἀνεκίνησε, Θεοῦ σοφίζοντος αὐτοὺς πρὸς τὴν οἰκείαν εὐκο-
 σμίαν τε καὶ σωτηρίαν διανίστασθαι, οὐδὲ τοῦτο πόρρω τῆς θείας
 κηδεμονίας οὐδ' ἀνάξιον αὐτοῦ τῆς πολλῆς περὶ τὸ γένος ἡμῶν ἀγα-
 25 θότητος.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὁ κεφαλαιώδης ἐπιτρέπει λόγος. Εἰσὶ δὲ τινες
 οἱ πρὸς μηδὲν τούτων ἀφορᾶν βουλόμενοι μηδὲ σπουδάζοντες, τὰς
 τῶν δένδρων περὶ τὸν φλοιὸν ἐπιδερμίδας δερματίνους χιτῶνας ἐνό-
 μισαν, ὥσπερ τῶν δερμάτων τῶν ἀπὸ τῶν ζώων ἐνδεεστέραν ἢ ἀτι-
 30 μοτέραν τῆς περιβολῆς τὴν χρειάν παρεχομένων, καίτοι φλοιοῦ παν-
 τὸς εὐαφεστέρων τε καὶ μαλακωτέρων καί, τὸ ὅλον εἰπεῖν, ἐπιτηδειο-
 τέρων πολλαῖς διαφοραῖς ὑπαρχόντων.

τῶν φύλλων. Γιατί μετὰ τὴν πρώτη ἀμφίεση καὶ τὰ φύλλα τῆς συκιάς ὁ Θεὸς ἔκανε γι' αὐτοὺς τοὺς δερμάτινους χιτῶνες. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ νομίζομε ὅτι ὁ θεολογικότατος καὶ θεοπτικότατος αὐτὸς διδάσκαλος τὰ ἀγνοεῖ αὐτὰ καὶ νὰ μὴ λέμε μᾶλλον, ὅτι οἰκονομεῖ καλύτερα καὶ μεθοδεύει τὴ σωτηρία τῶν ἄλλων μὲ ὅσα ἢ τότε συγκυρία ἀπαιτοῦσε, κατὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπῆρχε ὡς ἐπακόλουθο καμμιά αἰρετική ἐπισπορὰ ἢ διαστρέβλωση; Γιατί, ἂν τὰ φύλλα τῆς συκιάς ἔδειχναν ὅτι οἱ γύρω ἀπὸ τὸν Ἄδὰμ λογαριάζουν τὴ ντροπὴ, καὶ ἂν ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ ὁ Θεὸς τοὺς εἶχε δώσει χιτῶνες δερμάτινους, χαρίζοντάς τους κάποια παρυγοριὰ γιὰ τὴ ντροπὴ τους, δὲν δείχνει καθόλου μικρότερη εὐσέβεια νὰ ποῦμε ὅτι μετὰ τὴν παράβαση ὁ Ἄδὰμ φόρεσε τὴν παχύτερη καὶ θνητὴ σάρκα, πού τὴ βάραινε τὸ παράπτωμα καὶ ἦταν ἀντίθετη καὶ ἀντίτυπη πρὸς τὴν προηγούμενη.

Καὶ ἀπὸ ποῦ, θὰ ρωτήσεις ἴσως ἀκόμα, προῆλθαν οἱ δερμάτινοι χιτῶνες; Ἄλλ' ὅταν ἀκούσεις καὶ ἐξετάσεις μὲ προσοχὴ τὰ λεγόμενα, ὅτι «καὶ ὁ Θεὸς ἔκανε γιὰ τοὺς γύρω ἀπὸ τὸν Ἄδὰμ χιτῶνες δερμάτινους»⁶, θὰ βρεῖς ἀμέσως, νομίζω, νὰ ἔρχεται καὶ ἡ ἀνάλογη μὲ τὴν ἀπορία λύση. Αὐτὸς δηλαδή πού ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία μὲ τόση τιμὴ καὶ δόξα δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο, ὁ ἴδιος μᾶς κάνει ἀταλάντευτα νὰ πιστέψομε ὅτι ἀπὸ τὸ μηδὲν τοῦ ἔκανε καὶ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες καὶ τοῦ κατασκεύασε μὲ πολλὴ εὐκολία τὴν ἀμφίεση. Ἄν τώρα καὶ μὲ δέρματα κάποιων ζώων (αὐτὰ βέβαια προῦπῆρχαν), τοὺς παρακίνησε ὁ λογισμὸς νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀμφίεσης, καὶ ὁ Θεὸς τοὺς δίδαξε νὰ κινηθοῦν πρὸς τὴν εὐπρέπεια καὶ τὴ σωτηρία τους, οὔτε καὶ αὐτὸ εἶναι ξένο πρὸς τὴ θεία φροντίδα οὔτε ἀνάξιο τῆς μεγάλης ἀγαθότητὸς του πρὸς τὸ γένος μας.

Ἄλλὰ αὐτὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε ἢ συνοπτικὴ αὐτὴ ἔκθεσή μας. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικοὶ πού χωρὶς νὰ θέλουν νὰ προσέξουν καθόλου σὲ κανένα ἀπὸ αὐτὰ, καὶ μὴ δείχνοντας κανένα σοβαρὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὰ, νόμισαν ὅτι δερμάτινοι χιτῶνες εἶναι οἱ γύρω ἀπὸ τοὺς κορμούς φλοιοὶ τῶν δένδρων, ἐπειδὴ τὰ δέρματα τῶν ζώων παρέχουν φτωχότερη καὶ ταπεινότερη ἔνδυση, ἂν καὶ βέβαια ἀπὸ κάθε φλοιό εἶναι πιὸ λεῖα καὶ πιὸ μαλακά, καί, γιὰ νὰ μλήσομε ἔτσι γενικᾶ, εἶναι καταλληλότερα καὶ μὲ πολλὴ μάλιστα διαφορά.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΑ΄.

Πρὸς τίνα διάνοιαν ἡμᾶς παραπέμπει τό, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες; Ἡσύχασον», καὶ τὰ ἐξῆς;

- 5 Τὸ παρὸν χωρίον διαφόροις ἐρμηνείαις ὑποβάλλεσθαι δύναται, τοῦτο μὲν τῆς ἀναγνώσεως διαφορᾶς προβαλλομένης δύο, τοῦτο δὲ τοῦ ῥητοῦ διαφόρους τρόπους σχημάτων ἀναδέχεσθαι πεφυκός Ἰ
- Ἀλλὰ γὰρ καὶ τό, «πρὸς σὲ ἢ ἀποστροφή αὐτοῦ», ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων οἰκειῶς ἔχει παραλαμβάνεσθαι.
- 10 Ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν διαφορὰ εἰς τε τὸν ἐρωτηματικὸν τύπον καὶ ἀποφαντικὸν καταμερίζει τὸ λόγιον, οἷον “Οὐχὶ ἂν ὀρθῶς μὲν προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, καὶ σοὶ γνώριμόν ἐστι καὶ ἀναμφίβολον ὅτι ἡμαρτες;” Καὶ ὅρα τὴν φιλόφρονος σοφίαν τοῦ Θεοῦ κριτὴν αὐτὸν καθίζει τὸν ἡμαρτηκότα τοῦ ἀδικήματος,
- 15 ἵνα, τοὺς οἰκειοὺς λογισμοὺς ἐκεῖνος εὐρῶν φέροντας αὐτῷ τὴν κατάγνωσιν, μᾶλλον τε πρὸς μετάνοιαν δράμῃ καὶ τὴν ἄφεσιν θάπτον συνεπιπάσῃται. Καὶ ἡ ἀπόκρισις δὲ τὸ ἐναργὲς προβαλλομένη τῆς συγκαταθέσεως, οὐδὲν ἔλαττον τῇ σιωπῇ τὸ βούλημα περαίνει τοῦ ἐρωτήσαντος, καὶ τὴν ἁμαρτίαν ὁμολογοῦντα τῷ μηδὲ στόμα διαῖραι
- 20 καὶ φωνὴν ἀφεῖναι θαρρεῖν καὶ μὴ βουλόμενον τὸν ἡμαρτηκότα ἐπιδείκνυσι. Καὶ γὰρ εἴωθε ταῖς ἐρωτήσεσιν, αἷς ἡ ὁμολογία καὶ συγκατάθεσις τῶν ἐρωτωμένων περιφανῶς τε καὶ ἀδιστάκτως ἔπεται, οὐδὲν ἔλαττον ἢ ἀποσιώπησις ἔχουσα τὴν ἰσχύν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῆς ἀπαγγελούσης φωνῆς τὴν συγκατάθεσιν, καὶ τὸν ἔλεγχον, ἂν ἄρα
- 25 τοῦτο βούλεται ὁ ἐρωτῶν, δριμύτερόν τε ποιεῖ καὶ ἐπικρατέστερον.

Σχῆμα μὲν οὖν ἐρωτήσεως ἀναδεχόμενος ὁ λόγος τὴν προκειμένην ἀπαγγέλλει διάνοιαν, τῷ ἀποφαντικῷ δὲ εἶδει μορφούμενος, οὐχ ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ χαρακτῆρι τῆς φωνῆς ἀπαγγέλλεται· ἐπεὶπερ καὶ διαφόροις τρόποις τῆς συνθέσεως δι’ ἧς αἱ λέξεις ἀλλήλαις ἀρμόζονται,

30 ἐθέλει προάγεσθαι. Ἡ γὰρ ὁ ἀποφαινόμενος ἀποφαίνεται, ὡς «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσήνεγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης», οἷον ὅτι, Οὐκ ὀρθῶς προσήνεγκας, ὅτι μηδὲ διεῖλες ὀρθῶς· ἢ ὅτι, Ἐπεὶ μὴ διεῖλες ὀρθῶς, κἂν ὀρθῶς προσενεγκεῖν ἔδοξας, ἡμαρτες τὴν γὰρ τοῦ μὴ

ΕΡΩΤΗΣΗ 71η

Σέ ποιό νόημα μᾶς παραπέμπει ἡ ρήση, «δέν γνωρίζεις πώς, ἂν προσφέρεις ὀρθά τὸ δῶρο σου, ἀλλὰ δέν κάνεις ὀρθά τῆ διάκριση, ὅτι ἀμάρτησες; ὁμως ἡσύχασε»¹ καὶ τὰ ἔξης;

Τὸ χωριὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ δεχθεῖ διάφορες ἐρμηνεῖες ἀπὸ τῆ μία ἢ ἀνάγνωση δίνει δύο διαφορές, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι φυσικὸ τὸ ρητὸ νὰ δέχεται διάφορους τρόπους σύνταξης. Ἀλλὰ βέβαια καὶ τὸ χωριό, «ἀπὸ σ'ένα ἔξαρτᾶται ν' ἀπαλλαχθεῖς ἀπὸ αὐτό»², μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται πρόσφορα σὲ διάφορα πράγματα.

Ἡ διαφορὰ λοιπὸν τῆς ἀνάγνωσης θέτει τὸ ρητὸ τόσο στὸν ἐρωτηματικὸ ὅσο καὶ στὸν ἀποφατικὸ τύπο, ὡς ἔξης: «Ἄν προσφέρεις ὀρθά, δέν κάνεις ὁμως ὀρθά τῆ διάκριση, δέν γνωρίζεις κι ἐσὺ ὁ ἴδιος μὲ βεβαιότητα ὅτι ἀμάρτησες;». Καὶ πρόσεχε τῆ φιλόφρονος σοφία τοῦ Θεοῦ· κριτὴ τοῦ ἀδικήματος βάζει αὐτὸν τὸν ἴδιο πὺ ἀμάρτησε, ὥστε, βλέποντας ἐκεῖνος ὅτι τὸν καταδικάζουν οἱ ἴδιοι οἱ λογισμοὶ του, νὰ τρέξει μὲ μεγαλύτερη ταχύτητα πρὸς τῆ μετάνοια καὶ ν' ἀποσπάσει γρηγορότερα τῆ συγχώρηση. Καὶ ἡ ἀπάντηση προβάλλοντας τὸ ὀλοφάνερο τῆς συγκατάθεσης, δὲ φέρνει καθόλου λιγότερο σὲ πέρας τὴν ἐπιθυμία μὲ τῆ σιωπῆ ἐκείνου πὺ ρώτησε καὶ παρουσιάζει αὐτὸν πὺ ἀμάρτησε, καὶ χωρὶς αὐτὸς νὰ θέλει, νὰ μὴν τολμᾷ νὰ ἀνοίξει τὸ στόμα του καὶ νὰ θγάλει φωνή. Γιατὶ συνήθως στὶς ἐρωτήσεις πὺ τίς ἀκολουθεῖ λαμπρᾶ καὶ ἀναντίρρητα ἢ ὁμολογία καὶ ἡ συγκατάθεση ἐκείνων πὺ ἐρωτῶνται, ἢ ἀποσιώπηση, πὺ δέν ἔχει καθόλου λιγότερη δύναμη, ἀλλὰ περισσότερη μᾶλλον τῆ συγκατάθεση ἀπὸ τῆ φωναχτὴ δήλωση, κάμνει καὶ τὸν ἔλεγχον ἔντονότερο καὶ ἰσχυρότερο, ἂν αὐτὸς πὺ ἐρωτᾷ θέλει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα.

Παίρνοντας λοιπὸν ὁ λόγος τῆ μορφή τῆς ἐρώτησης φανερώνει τὸ νόημα αὐτὸ πὺ διατυπώθηκε. Ὅταν ὁμως πάρει τῆ μορφή τῆς ἀπόφασης δέν ἐκφωνεῖται μὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸ τρόπο. Γιατὶ θέλει νὰ ἐκφέρεται καὶ μὲ διάφορους συντακτικὸς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους συνδυάζονται οἱ λέξεις μεταξύ τους. Ἡ δηλαδή αὐτὸς πὺ ἀποφαίνεται λέει, «ὄχι, ἂν προσφέρεις ὀρθά, ἀλλὰ δέν κάνεις ὀρθά τῆ διάκριση», πὺ σημαίνει, «δέν πρόσφερες ὀρθά, ἐπειδὴ οὔτε τῆ διάκριση ἔκανες ὀρθά», ἢ ὅτι «ἐπειδὴ δέν ἔκανες ὀρθά τῆ διάκριση, ἀκόμα κι ἂν ἔχεις τῆ γνώμη

2. Γεν. 4, 7.

διελείν ἁμαρτίαν, τὸ τῆς προσενέξεως ὀρθὸν οὐ διωρθώσατο. Τὸ μὲν οὖν «ἡμαρτες», ἢ μὲν ἐρώτησις κατὰ συνέπειάν τε καὶ συνέχειαν ἀπαγγέλλει τῶν προτεταγμένων λέξεων, τῶν δὲ κατὰ ἀπόφασιν προσηνεγμένων, ἑκάτερος λόγος κατὰ διαστολήν ἐπιφέρει τοῖς προλα-
5 βουσι τὸ «ἡμαρτες».

Διὰ τοῦτο δὲ ὁ μὴ διελὼν ὀρθῶς, καὶ ὀρθῶς ἔδοξε προσενεγκεῖν, οὐδὲν ἔλαττον ἡμαρτε· διότι οὐ μᾶλλον τὸ κατορθωθὲν ἀφαιρεῖται τὸ φθάσαν ἁμαρτήμα, ἀλλὰ τὸ διαμαρτηθὲν διαβαῖνον καὶ πρὸς τὸ δόξαν ἐκφυγεῖν τὴν ἁμαρτίαν εἰς τὸ ὑπεύθυνον συνεφέλκεται. Καὶ γὰρ
10 πολλάκις ἀγαθὸν κακοῦ προηγούμενον καὶ φαῦλον ἀμείνονος, οὐ μεταδίδωσι μᾶλλον τῆς οἰκείας καλλονῆς τὸ κρεῖττον τῷ χείρονι, ἀλλὰ συνεκφαυλίζεται ὡς ἐπίπαν τῇ τοῦ χείρονος φαυλότητι. Καὶ ὁ καθαρὸς δὲ ἀπτόμενος ἀκαθάρτου παρὰ γε αὐτῷ τῷ θεόθεν σοφισθέντι τοῦ κόσμου τὴν γένεσιν μεταλαμβάνει μᾶλλον τῆς ἀκαθαρσίας, ἢ
15 μεταδίδωσί γε τῆς καθαρότητος· παρ' ᾧ καὶ τὸ βέβηλον μᾶλλον τῷ ἁγίῳ προσαπτόμενον, πρὸς τὴν βεβήλωσιν συνεφέλκεται, ἢ τοῦ ἁγίου μεταλαμβάνει τῆς ἁγιότητος Ἄλλ' οὕτω μὲν ἂν διευκρινηθεῖ τὸ, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες;».

Τὸ δὲ «ἡσύχασον» καὶ μὴν καὶ τὸ «πρὸς σὲ ἢ ἀποστροφή αὐτοῦ,
20 καὶ σὺ αὐτοῦ ἄρξεις», τὸ μὲν, “Ἀρκέσθητι”, φησί, “τῷ προλαβόντι κακῷ, μηδ' ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτία προσθῆς, μηδὲ κακῷ τὸ κακὸν κατασκευάσης ἀνίατον, ἀλλ' ἐν τῷ ἡσυχῷ τε καὶ ἀταράχῳ τῆς κρίσεως τὸ καθ' ἑαυτὸν σκοπήσας καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος συνεῖς (τί γὰρ μεῖζον εἰς ἀπόνοιαν τῆς ἰδίας ἡδονῆς τὸ θεῖον σέβας πα-
25 ριδεῖν;), τῆς μετανοίας γενοῦ καὶ διὰ θεοσεβείας εἰλικρινοῦς καὶ εὐγνωμοσύνης τὸ πλημμεληθὲν ἐξιλέωσαι, σαυτὸν ἀνορθώσας τοῦ πτώματος”. Τὸ δὲ «καὶ σὺ αὐτοῦ ἄρξεις», καθ' ἑτέραν μὲν ἐκδοχὴν, “Οὐδὲ τὸ σόν”, φησὶν, “οὐ προσδεχθὲν δῶρον εἰς ἕτερον παραπέμπεται, οὐδέ τινά σοι ζημίαν τὸ ἀπρόσδεκτον προξενεῖ, ἀλλὰ πρὸς σὲ
30 πάλιν ἀποστρέφεται, καὶ σὺ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ καὶ κυριότητα ὡς

ὅτι ὀρθὰ πρόσφες, ἀμάρτηες. Γιατί μὲ τὸ νὰ μὴ διακρίνεις τὴν ἀμαρτία, δὲν τὴ διόρθωσε ἢ ὀρθότητα τῆς προσφορᾶς. Τὸ «ἀμάρτηες» λοιπὸν ἢ ἐρώτηση τὸ ἀπαγγέλλει ὡς συνέπεια καὶ συνέχεια τῶν προηγούμενων λόγων, ἐνῶ κάθε ἀποφαντικὸς λόγος προσθέτει τὸ «ἀμάρτηες» διαστέλοντάς το ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

Γι' αὐτὸ κι ὅποιος δὲν ἔκανε σωστὰ τὴ διάκριση, ἀκόμα κι ἂν πίστεψε ὅτι πρόσφερε σωστὰ, δὲν ἀμάρτησε καθόλου λιγότερο. Γιατί αὐτὸ πὺν πράχθηκε σωστὰ δὲν ἐξαλείφει τὸ ἀμάρτημα πὺν ἔχει προηγηθεῖ. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ προηγούμενο ἀμάρτημα μεταβαίνει καὶ σ' αὐτὸ πὺν πιστέψαμε ὅτι ξέφυγε τὴν ἀμαρτία καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐθύνη μας. Πολλὲς φορὲς δηλαδὴ ἂν προηγεῖται ἓνα ἀγαθὸ ἀπὸ ἓνα κακὸ κι ἓνα κακὸ ἀπὸ ἓνα καλὸ, δὲν μεταδίδει περισσότερο τὸ καλὸ τὴν ὁμορφιά του στὸ κακὸ, ἀλλὰ ἐκφραυλίζεται πλήρως κι αὐτὸ ἀπὸ τὴ φαυλότητα τοῦ κακοῦ. Κι ὁ καθαρὸς ἂν ἀγγίξει ἓναν ἀκάθαρο, σύμφωνα μὲ τὴ νομοθεσία αὐτοῦ πὺν ἔχει διδαχθεῖ ἀπὸ τὸ Θεὸ τὴ γένεση τοῦ κόσμου, δέχεται ἀπὸ αὐτὸν μᾶλλον τὴν ἀκαθαροσία, παρὰ μεταδίδει τὴν καθαρότητα σ' αὐτόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ τὸ βέβηλο πὺν προσάπτεται στὸν ἅγιο παρασύρει στὴ βεβήλωση τὸν ἅγιο μᾶλλον, παρὰ δέχεται τὴν ἀγιότητα ἀπὸ τὸν ἅγιο³. Ἔτσι λοιπὸν μπορεῖ νὰ διευκρινιστεῖ ὁ λόγος, «δὲν ξέρεις ὅτι ἀμάρτηες, ἂν προσφέρεις βέβαια ὀρθὰ, δὲν ἔχεις κάνει ὅμως ὀρθὰ τὴ διάκριση;».

Τὸ «ἡσύχασε» τώρα, ἀλλὰ καὶ τό, «σ' ἔσένα βρῖσκεται ἢ δυνατότητα νὰ ἀπορρίψεις τὴν ἀμαρτία καὶ νὰ τὴν ἐξουσιᾶσεις»⁴, τὸ ἓνα λέει, “Ἀρκέσου στὸ κακὸ πὺν ἔγινε καὶ μὴν προσθέσεις ἀμαρτία στὴν ἀμαρτία, οὔτε τὸ κακὸ νὰ τὸ κάνεις ἀθεράπευτο μὲ ἄλλο κακὸ, ἀλλὰ. ἀφοῦ ἐξετάσεις μὲ τὴν ἡσυχία σου καὶ μὲ ἀτάραχη κρίση αὐτὸ πὺν σοῦ συμβαίνει καὶ συνειδητοποιήσεις τὸ μέγεθος τῆς ἀμαρτίας σου (γιατί ποιά μεγαλύτερη παραφροσύνη ὑπάρχει γιὰ χάρη τῆς δικῆς σου ἡδονῆς νὰ παραμελήσεις τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸ Θεό;), δεῖξε μετάνοια καὶ μὲ εἰλικρινὴ εὐσέβεια καὶ καλὴ διάθεση ζήτησε συγχώρηση γιὰ τὴν παρὰβασή σου, ἀνορθώνοντας τὸν ἑαυτὸ σου ἀπὸ τὴν πώση σου”. Ἡ φράση τώρα, «κι ἐσὺ θὰ γίνεις κύριός του» σύμφωνα μὲ μᾶ ἄλλη ἐκδοχή, λέει ὅτι “Οὔτε τὸ δικὸ σου δῶρο, ἂν δὲ γίνε δεκτὸ, παραπέμπεται σὲ κάποιον ἄλλο, οὔτε αὐτὸ πὺν δὲν ἔγινε δεκτὸ σοῦ προκαλεῖ κάποια ζημία, ἀλλὰ ἐπανερχεται πάλι σ' ἔσένα. Καὶ θὰ ἔχεις ἐσὺ τὴν ἐξουσία καὶ τὴν κυριότητα

4. Γεν. 4, 7.

καὶ πρότερον ἐξεις, οὐδεμίαν ἐκ τῆς προσαγωγῆς, πλὴν ὅσα γε ἡ ἁμαρτία ἐλυμήνατο, ζημίαν ὑποστάς". Ἄλλ' εἰ μὲν ἐπὶ τοῦ προσενεχθέντος, «καὶ σὺ αὐτοῦ ἄρξεις», ἔξακουσαί τις τὸ λόγιον ἐθέλοι, τοιαύτην τινὰ τὴν ἀνάπτυσιν εὐρήσει, εἰ δὲ καθ' ἑτέραν ἐπιβολὴν καὶ
 5 ἐπὶ τοῦ Ἰαβελ, ὃς ὀρθῶς τε διεῖλε καὶ τὸ δῶρον προσήνεγκεν ὀρθῶς, καὶ τὴν ἄνωθεν εἴλκυσεν ἀποδοχὴν, ὥδε ἂν ἡ θεωρία προέλθοι.
 "Οὐδέν, φησὶν, ἐκ τοῦ προκριθῆναι τὴν τοῦ ἀδελφοῦ θυσίαν ἐπὶ τοῖς ἐκ γενέσεως προνομίοις ἠλάττωσαι, οὐδέ τις ἐπῆλθέ σοι δίκη τῆς φαύλης διαιρέσεως τῆς προτέρας κατὰ τὸν βίον δόξης καθέλκουσα.
 10 Οὔτε γὰρ τῶν πρωτοτόκων ἀντὶ τοῦ πλημμελήματος εἰσεπράχθη τὴν ἀφαίρεσιν, οὔτε ὑπὸ χεῖρα τελεῖν κατεκρίθης τοῦ ἀδελφοῦ, ἀλλὰ μένει σοι τὰ ἀπὸ τῆς γενέσεως δίκαια καὶ τῆς τῶν πρωτοτόκων τιμῆς τὸ ἀξίωμα, «καὶ πρὸς σέ ἡ ἀποστροφὴ τοῦ ἀδελφοῦ σου ἔσται», τοῦτο ἔστι, σὲ καταφυγὴν καὶ βοήθον βλάβης αὐτῷ προσιούσης ἀλλαχόθεν
 15 προστήσεται, καὶ σὺ αὐτοῦ τὴν ἡγεμονίαν, ὅσα γε χαρίζεται ὁ πρωτότοκος, ἔξεις μόνον τοῖς πλημμεληθεῖσιν ἐφησύχασον, μηδὲ τραγωδίαν πρῶτος ἀσυγγνώστου πλημμελήματος εἰσάξεις τῷ βίῳ, μηδὲ τὰ πρωτοτόκια τῆς γενέσεως πρωτοτόκια φιλονεικῆσης ποιῆσαι μεγίστου καὶ ὀλεθριωτάτου παραπτώματος, ἵνα μὴ σαυτὸν ἀ-
 20 πάντων στέρησης, ὧν τε ἡ φύσις τῆς φιλανθρωπίας τοῦ δημιουργήσαντος ἐδωρήσατο, καὶ οἷς ἔμελλες μετανοῶν ἀγαθοῖς ἐνευθηνεῖσθαι καὶ τῆς προνοίας διὰ βίου τῶν πολυτρόπων εὐεργεσιῶν ἔχειν τὴν ἀπόλαυσιν".

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΒ΄

25 Τοῦ θεσπεσίου Παύλου λέγοντος, «Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας», καὶ ἐξῆς, πῶς δεῖ νοεῖν τό, «σωθήσεται διὰ τῆς τεκνογονίας τὴν γυναῖκα»;

Παράινῶν ὁ τοῖς πᾶσι πάντα γινόμενος Παῦλος τὸ δεῖν ὑποτετά-
 30 χθαι τὴν γυναῖκα τῷ ἀνδρὶ καὶ μανθάνειν μᾶλλον ἢ διδάσκειν ἐπιχειρεῖν, ἐξ ἄλλων τε πολλῶν τὴν παραίνεσιν ὅτι καὶ δικαίαν παρέστησε καὶ συμφέρουσαν, καὶ νῦν δέ, «διότι», φησὶ, «πρῶτος ἐπλάσθη

του ὅπως καὶ πρωύτερα καὶ δὲ θὰ ὑποστειῖς καμμιά ζημιὰ ἀπὸ τὴν προσαγωγή, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα κατὰστρεψε ἡ ἁμαρτία. Ἄλλ' ἂν ὡς πρὸς σ' αὐτὸ πὺ προστέθηκε, «καὶ ἐσὺ θὰ γίνεις κύριός του», θέλει κανεῖς νὰ ἀκούσει ποιὸ εἶναι τὸ νόημά του, μιὰ τέτοια ἐξήγηση θὰ πάρει. Ἄν ὅμως θέλει νὰ τὸ ἐξετάσει καὶ μὲ ἄλλη προσέγγιση, καὶ τὸν Ἄβελ, πὺ ὀρθὰ διάλεξε καὶ πρόσφερε τὸ δῶρο ὀρθὰ καὶ ἀπέσπασε καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Θεοῦ, τέτοια ἐξήγηση μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Καθόλου, λέει, δὲν μειώθηκες ἀπὸ τὴ θυσία τοῦ ἀδελφοῦ σου στὰ προνόμια σου ἀπὸ τὴ γέννηση, οὔτε τιμωρήθηκες γιὰ τὴν κακὴ ἐκλογὴ πὺ σὲ ὑποβίβασε ἀπὸ τὴν προηγούμενη δόξα πὺ εἶχες στὴ ζωὴ σου. Γιατὶ οὔτε κέρδισε τὰ πρωτοτόκια πὺ σου ἀφαιρέθηκαν ἐξαιτίας τοῦ πλημμελήματός σου, οὔτε καταδικάστηκες νὰ γίνεις ὑποχείριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, ἀλλὰ παραμένουν τὰ δικαιώματα τῆς γέννησής σου καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς τιμῆς τῶν πρωτότοκων, «καὶ σ' ἐσένα θὰ ἐπιστρέψει ὁ ἀδελφός σου»⁵, δηλαδὴ σ' ἐσένα θὰ βρεῖ καταφύγιο καὶ ἐσένα θὰ ζητήσῃ βοηθὸ καὶ προστάτη του ὅταν πάθει κάτι, καὶ ἐσὺ θὰ εἶσαι κύριός του καὶ θὰ ἔχεις ὅσα δικαιούται ὁ πρωτότοκος. Μόνον ἠσύχασε γιὰ τὰ πλημμελήματά σου καὶ μὴν εἰσάγεις στὴ ζωὴ πρῶτος τὴν τραγωδία τοῦ ἀσυγχώρητου πλημμελήματος, οὔτε νὰ διεκδικήσεις τὰ πρωτοτόκια τῆς γέννησης νὰ γίνουν πρωτοτόκια μέγιστου καὶ πανολέθριου παραπτώματος, γιὰ νὰ μὴ στερήσεις τὸν ἑαυτὸ σου ἀπὸ ὅλα τὰ δῶρα πὺ ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε ἀπὸ τὴ φιλανθρωπία τοῦ Δημιουργοῦ του, καθὼς κι ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ πὺ ἐμελλε νὰ σοῦ χορηγηθοῦν πλουσιοπάροχα μετανοώντας κι ἀπὸ τὸ νὰ ἔχεις σὲ ὅλη τὴ ζωὴ σου τὴν ἀπώλωση τῶν πολύμορφων εὐεργεσιῶν τῆς πρόνοιας.

ΕΡΩΤΗΣΗ 72η

Λέγοντας ὁ θεσπέσιος Παῦλος, «ὁ Ἄδὰμ δὲν ἀπατήθηκε, ἀλλὰ ἡ γυναῖκα ἀπατήθηκε καὶ ἔκανε τὴν παράβαση· θὰ σωθεῖ ὅμως μὲ τὴ γέννηση παιδιῶν» καὶ τὰ ἐξῆς¹, πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσομε τὸ λόγο, «ἡ γυναῖκα θὰ σωθεῖ μὲ τὴ γέννηση παιδιῶν»;

Ὁ Παῦλος, πὺ γίνεται τὰ πάντα γιὰ ὄλους², συμβουλεύοντας ὅτι πρέπει ἡ γυναῖκα νὰ ὑποτάσσεται στὸν ἄνδρα καὶ νὰ ἐπιδιώκει νὰ μαθαίνει μᾶλλον, παρὰ νὰ διδάσκει, καὶ ἀπὸ ἄλλα πολλὰ παρουσίασε ὅτι ἡ συμβολὴ του εἶναι καὶ δίκαιη καὶ συμφέρει³, ἀλλὰ καὶ τώρα λέει

2. Α΄ Κορ. 9, 22.

3. Α΄ Κορ. 11, 3-15. Ἐφ. 5, 22-24.

τῆς γυναικὸς ὁ ἀνήρ». Εἶτα καὶ ἡ μείζων αἰτία· «καὶ Ἄδὰμ οὐκ ἠπα-
 τήθη»· τοῦτ' ἔστιν οὐκ αὐτὸς ἀρχὴ κατέστη τῆς ἀπάτης, ἀλλ' ἡ γυνή,
 τῷ δελέατι περιχανοῦσα καὶ τῷ τῆς ἀπάτης ἀγκίστρῳ περιπαρεῖσα,
 τὴν ἀπ' αὐτοῦ πληγὴν καὶ βλάβην εἰς τὸν ἄνδρα διεβίβασε. Διόπερ
 5 ἀνεπιτήδειον τῇ γυναικὶ τὸ διδάσκειν· καὶ γὰρ διδάσκειν προαχθεῖ-
 σα, τὸν ἀρχηγὸν ἡμῶν τοῦ γένους τοῦ παραδείσου ἐξέβαλε. Διὰ τοῦ-
 το μὲν εἴρηται τὸν Ἄδὰμ μὴ ἀπατηθῆναι, διότι μὴ αὐτός, ἀλλ' ἡ Εὐὰ
 πρῶτον ὄργανον μετὰ τὸν ὄφιν τοῦ ἐχθροῦ χρηματίσασα, τῆς ἀπά-
 τῆς καθηγῆσατο. Δεύτερον δὲ καὶ διότι μὴ αὐτὸς τοὺς ἀπατηλοὺς
 10 καὶ θῶπας λόγους τοῦ ὄφεως παρεδέξατο, μηδὲ φθονεῖν αὐτοὺς τῆς
 τε ἄλλης εὐδαιμονίας καὶ τῆς θεώσεως τὸν οἰκτίρονα Δεσπότην καὶ
 προνοητὴν ἀνεπίεσθη, ἀλλὰ ταύτην τὴν ἔκθεσμον κατὰ τοῦ Πλά-
 σαντος συμβουλήν, καὶ ἀκοῆ καὶ γνώμῃ ἀρπάσασα ἡ Εὐὰ καὶ τοῦ
 ἀπηγορευμένου ξύλου φαγοῦσα, ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐκάλει τράπεζαν τὸν
 15 ἄνδρα Ὅ δὲ μαρτυρουμένην ὡς εἰκὸς ὑπὸ γυναικὸς ἐπὶ γλυκύτητι
 καὶ ἡδονῇ διαφέρειν θρωσιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον καὶ ὠφέλιμον
 παρακαλεῖν νομίσας τὴν βοήθον, καὶ τοῦ φυτοῦ μετέσχε καὶ τῇ πα-
 ραβάσει περιέπεσε.

Μὴ ἠπατηῆσθαι τοίνυν τὸν Ἄδὰμ καὶ διὰ τοῦτο ῥηθεῖ ἂν οὐκ
 20 ἔξω τοῦ εἰκότος· Καὶ γὰρ πολλοὶ τὸ διάφορον ἔχουσιν οἱ τὴν αὐτὴν
 μὲν ἀποτρόπαιον πρᾶξιν, οὐ τῇ αὐτῇ δὲ καὶ ὁμοίᾳ διανοίᾳ μετερχό-
 μενοι· Ὁ μὲν γὰρ μελέτη καὶ διακρίσει καὶ τῇ τοῦ κρείττονος κατα-
 γνώσει πρὸς τὸ χεῖρον ἀπονεύσας καὶ τὴν φαύλην μοῖραν προελόμε-
 νος, ἀσύγνωστον ἀποτελεῖ τὸ πλημμέλημα, ὁ δὲ μηδενὸς τούτων
 25 ἔνοχος, πρὸς τὴν κοινωνίαν δὲ παρολισθήσας τῆς πρᾶξεως, πολλα-
 χόθεν ἔλκει τὸν ἔλεον δύναται καὶ τῆς συγγνώμης μὴ ἀπελαύνε-
 σθαι· Οὕτω γοῦν κἀνταῦθα· ἡ μὲν Εὐὰ καὶ μελέτη καὶ τῇ κατὰ τῆς
 ἐντολῆς διαβολῇ τοὺς λογισμοὺς παραθήξασα, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ, τὸ
 λεγόμενον, πρὸς τὸναντίον ἐχώρησεν, ὁ δὲ Ἄδὰμ τούτων μὲν οὐ-
 30 δενὶ τὸν δοθέντα νόμον προεξύβρισε, πρὸς μόνην δ' ὑπεσύρη τὴν
 τούτου παράδασιν.

Ἄλλὰ διὰ ταῦτα μὲν λέγοιτ' ἂν μὴ ἠπατηῆσθαι τὸν Ἄδὰμ· λέγοι-
 το δ' ἂν οὐδὲν ἔλαττον καὶ διότι ὁ μὲν γλώσσης ὁμοφύλου καὶ συνή-
 θους καὶ ἐν πολλοῖς οὐδὲ σφαλερᾶς ἀναφανείσης ὑπήκοος γέγονεν,

«ἐπειδὴ ὁ ἄνδρας πλάστηκε πρὶν ἀπὸ τῆς γυναίκα»⁴. Ἐπειτα παρατίθεται καὶ ἡ μεγαλύτερη αἰτία: «Καὶ ὁ Ἄδὰμ δὲν ἀπατήθηκε»⁵. δηλαδή δὲν ἔγινε αὐτὸς ἀρχὴ τῆς ἀπάτης, ἀλλὰ ἡ γυναίκα, χάσκοντας πρὸς τὸ δόλωμα καὶ ἀφοῦ πιάστηκε στὸ ἀγκίστρι τῆς ἀπάτης, μετέφερε στὸν ἄνδρα τὸ τραῦμα καὶ τὴ βλάβη πού δέχθηκε ἀπὸ αὐτό. Γι' αὐτὸ δὲν ταιριάζει στὴ γυναίκα νὰ διδάσκει. Γιατί, ὅταν προχώρησε στὴ διδασκαλία, ἔβγαλε τὸν ἀρχηγὸ τοῦ γένους μας ἀπὸ τὸν παράδεισο. Γι' αὐτὸ καὶ λέγεται ὅτι ὁ Ἄδὰμ δὲν ἀπατήθηκε, γιατί δὲν ἦταν αὐτός, ἀλλὰ ἡ Εὐα, πού ἔγινε ἀρχηγὸς τῆς ἀπάτης, ἐπειδὴ χρημάτισε πρῶτο ὄργανο τοῦ ἐχθροῦ μετὰ τὸ φίδι. Δεύτερο, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀποδέχθηκε αὐτὸς τοὺς κολακευτικούς λόγους τοῦ φιδιοῦ, οὔτε πείσθηκε ὅτι ὁ φιλόθεος Κύριος καὶ προνοητὴς τοὺς φθονεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη εὐδαιμονία, καὶ γιὰ τὴ θέωση⁶, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν παράνομη συμβουλή ἐναντίον τοῦ Πλάστη, ἀρπάζοντάς τὴν ἡ Εὐα καὶ μὲ τὴν ἀκοή καὶ μὲ τὴ γνώμη της, κι ἀφοῦ ἔφαγε ἀπὸ τὸ ἀπαγορευμένο δένδρο, καλοῦσε τὸν ἄνδρα τῆς στὸ ἴδιο τραπέζι. Κι αὐτός, ὅπως εἶναι φυσικὸ, καθὼς ἡ γυναίκα του ἐπιβεβαίωνε ὅτι ὁ καρπὸς διέφερε στὴ γλυκύτητα καὶ τὴν εὐχαρίστηση καὶ νομίζοντας ὅτι ἡ βοήθης του τὸν προέτρεπε σὲ ὅ,τι τοῦ συνέφερε καὶ τὸν ὠφελοῦσε, καὶ τὸν καρπὸ πῆρε ἀπὸ τὸ δένδρο, καὶ στὴν παράβαση ἔπεσε.

Δὲν ἀπατήθηκε λοιπὸν ὁ Ἄδὰμ καὶ γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν παράβαση. Γιατί πολλοὶ διαφέρουν μεταξύ τους, ὅσοι εἶναι ἀναμιγμένοι στὴν ἴδια πράξη, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια πρόθεση. Ὁ ἓνας δηλαδή ἀπὸ μελέτη καὶ διάκριση καὶ ἀπὸ τὴν καταδίκη τοῦ καλύτερου, κλίνοντας στὸ χειρότερο καὶ προτιμώντας τὴν κακὴ πλευρά, κάνει τὸ πλημμέλημα ἀσυγχώρητο, ἐνῶ ὁ ἄλλος, χωρὶς νὰ εἶναι ἔνοχος γιὰ κανένα ἀπὸ αὐτά, ἐπειδὴ παρασύρθηκε νὰ συμμετάσχει σ' αὐτὴν τὴν πράξη, μπορεῖ νὰ προσελκύσει τὴν εὐσπλαχνία ἀπὸ πολλὰ καὶ νὰ μὴν ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴ συγγνώμη. Ἔτσι λοιπὸν καὶ ἐδῶ. Ἡ Εὐα ἐρεθίζοντας τοὺς λογισμοὺς της καὶ μὲ μελέτη καὶ μὲ τὴ διαβολὴ κατὰ τῆς ἐντολῆς, “μὲ γυμνὴ τὴν κεφαλὴ”, ὅπως λέει ἡ παροιμία, προχώρησε στὸ ἀντίθετο, ἐνῶ ὁ Ἄδὰμ μὲ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν προσέβαλε πρῶτος τὸ νόμο πού εἶχε δοθεῖ, ἀλλὰ μονάχα παρασύρθηκε στὴ παράβαση αὐτοῦ.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι δὲν ἀπατήθηκε ὁ Ἄδὰμ. Μποροῦμε ὅμως ὄχι λιγότερο νὰ ποῦμε κι αὐτό· ὅτι ὁ ἓνας πείσθηκε σὲ γλώσσα ὅμοια μὲ τὴ δική του καὶ πού εἶχε συνηθίσει καὶ πού σὲ πολλὰ

5. Α' Τιμ. 2, 14.

6. Γεν. 3, 1-6.

ἡ δὲ ἄλλοφύλου τε φωνῆς καὶ οὐδὲ καθίστασθαι πρὸς ὀμιλίαν λαβούσης ἔθος, ἀνδράποδον ὤφθη καὶ τῆς μορχθηρίας ἐγένετο θήραμα. Οὐκοῦν καὶ ταύτην προσθήκην δέχεται τὴν αἰτίαν τὸ λέγεσθαι τὸν Ἀδὰμ μὴ ἀπατηθῆναι, τὴν δὲ γυναῖκα ἀπατηθεῖσαν, ἐν παραβάσει γενέσθαι· παρέβησαν μὲν γὰρ ἄμφω, ἀλλὰ κἀνταῦθα προφθάνει τῆς γυναικὸς ἢ παράδασις. Καὶ μὴν καὶ διπλῆς αὕτη παραβάσεως ὤφθη ἔνοχος, τῆς τε οἰκείας, καὶ πρὸς ἣν τὸν ἄνδρα συνώθησε.

Τί οὖν, ἂν τις ἐρεῖ πρὸς ἐμὲ τῆς γυναικειᾶς φύσεως προϊστάμενος, ἢ τῆς Εὐᾶς ἀπάτη καὶ παράδασις, ὅτι μιᾶς τε καὶ ἴσης φύσεως ἀνδρὸς τε καὶ γυναικὸς οὕσης, τὰ δευτερεῖα φέρειν κατεκρίθημεν, καὶ μανθανόντων αἰεὶ λῆξιν ἐπέχειν, τοῦ διδάσκειν δὲ παντελῶς ἀφηρημέθα; Πρὸς ὃν ὁ ἀκόλουθος ἀνθυποφέρων φαίη λόγος, ὅτι καθ' ὃν τρόπον, τοῦ Ἀδὰμ τὸ θνητὸν καταδικασθέντος, εἰς πάντας τούτους ἐξ αὐτοῦ διῆλθεν ὁ θάνατος, οὕτω καὶ τῆς γυναικὸς οὐ μόνον ἀπατηθείσης, ἀλλὰ καὶ ἐν παραβάσει γενομένης, καί γε τὸ χαλεπώτερον, ἑκατέρας τῶ ἀνδρὶ καθηγησαμένης ἁμαρτάδος, οὐδὲ τὸ κατὰ διαδοχὴν γένος τῆς αἰτίας ἐστὶ παντελῶς ἀφειμένον, οὐδὲ πρὸς κρείττονα διάθεσιν ἐκ μεταβολῆς ὁρᾶται ἀναγόμενον. Τὸ μὲν οὖν μὴ ἡπατηθῆναι τὸν Ἀδὰμ διὰ τούτων οἶμαι καὶ οὐκ ἀμελῶς διευκρινήται.

Εἰσὶ δὲ οἱ, τούναντίον τὴν λέξιν τιθέμενοι, οὐκ ἀπατηθῆναί φασιν τὸν Ἀδὰμ, οὐχ ὅτι τῆς γυναικὸς ἔλαττον, ἀλλ' ὅτι μείζον ἐξήμαρτεν οὕτω γὰρ τῇ λέξει καὶ τὸν Ἀπόστολον χρήσασθαι. Ἡ μὲν γὰρ δελεασθεῖσα λόγοις ἐπικλόποις καὶ ἠδύνουσι πρὸς τὴν ἀθέτησιν παρηνήνεκται, ὁ δὲ γνώμη μᾶλλον καὶ θελήματι ταύτην ἠσπάσατο. Οὐδὲ φαίνεται τοῦτον ἢ γυνή, ὥσπερ ἐκλάπη, οὕτω ῥήμασι κλέπτουσα· καὶ ἡ μὲν καὶ ἀντειπεῖν διανέστη τῶ ὄφει καὶ τῶ μεγέθει τῆς ἐπαγγελίας διαχυθεῖσα πρὸς τὴν ἀπάτην ἀπέκλινε, περὶ δὲ τὸν Ἀδὰμ οὐδέτερον τούτων γέγονεν· οὔτε γὰρ ἀντειπε τῇ γυναικί, οὔτε μέγεθος αὐτὸν ἐπαγγελίας συνήρπασεν, ἀλλ' οὐδὲν ἔλαττον οὗτος ὤφθη ἔτοι-

δὲν εἶχε φανεῖ κι ἀναξιόπιστη. Ἐνῶ ἡ Εὐα ἀπὸ μιὰ γλώσσα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική της καὶ ποὺ δὲν εἶχε λάβει τὴ συνήθεια νὰ τὴ μιλά, ἐνήργησε μὲ δουλοπρέπεια κι ἔγινε θύραμα τῆς φαυλότητος. Ἐπομένως δέχεται ὡς προσθήκη κι αὐτὴν τὴν αἰτιολογία ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι δὲν ἀπατήθηκε ὁ Ἄδὰμ, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ γυναίκα ἐξαπατήθηκε καὶ ἔπεσε στὴν παράβαση. Καὶ ἔκαναν φυσικὰ παράβαση καὶ οἱ δύο, ἀλλὰ κι ἐδῶ ἡ παράβαση τῆς γυναίκας προσηγήθηκε. Ἀλλὰ βέβαια αὐτὴ ἀποδείχθηκε ἔνοχη καὶ διπλῆς παράβασης, τῆς δικῆς της καὶ τῆς ἀπάτης στὴν ὁποία ὤθησε τὸν ἄνδρα.

Καὶ τί μ' ἐνδιαφέρει ἐμένα, θὰ πεῖ κάποιος ποὺ ὑπερασπίζεται τὴ γυναικεία φύση, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ παράβαση τῆς Εὐας, ἀφοῦ ἡ φύση τοῦ ἄνδρα καὶ τῆς γυναίκας εἶναι μία καὶ ἴση καὶ καταδικαστήκαμε νὰ εἴμαστε σὲ δεύτερη μοίρα καὶ ἡ θέση μας εἶναι πάντα αὐτῶν ποὺ μαθαίνουν καὶ μᾶς ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἐντελῶς ἡ δυνατότητα νὰ διδάσκομε; Σ' αὐτὰ ἡ ἀπάντηση θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἐξῆς· ὅπως δηλαδὴ μὲ τὴν καταδίκη τοῦ Ἄδὰμ στὴ θνητότητα, πέρασε ὁ θάνατος σ' ὅλους τοὺς ἀπογόνους του⁷, ἔτσι καὶ μὲ τὴ γυναίκα ποὺ ὄχι μονάχα ἐξαπατήθηκε, ἀλλὰ πραγματοποιοῖ καὶ τὴ παράβαση, καὶ τὸ πιὸ φοβερὸ βέβαια, καὶ στὴν κάθε μιὰ ἁμαρτία ὁδήγησε σ' αὐτὴν ἡ γυναίκα τὸν ἄνδρα, γι' αὐτὸ οὔτε οἱ ἐπόμενες γενιές εἶναι ἀπαλλαγμένες ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἔνοχην, ἀλλ' οὔτε καὶ φαίνονται νὰ βαδίζουν ἀλλαγμένες μὲ καλύτερη διάθεση. Τὸ ὅτι ὁ Ἄδὰμ δὲν ἔχει ἀπατηθεῖ νομίζω ἔχει διευκρινιστεῖ μὲ αὐτὰ καὶ μάλιστα μὲ ἀρκετὴ ἐπιμέλεια.

Ἐπάρχουν ὅμως μερικοὶ ποὺ ἀντιστρέφουν τὴ διατύπωση καὶ λένε, ὅτι δὲν ἀπατήθηκε ὁ Ἄδὰμ καὶ δὲν ἁμάρτησε λιγότερο ἀπὸ τὴ γυναίκα, ἀλλὰ περισσότερο· μὲ αὐτὸ βέβαια τὸ νόημα χρησιμοποίησε καὶ ὁ Ἀπόστολος τὴ διατύπωση. Ἡ μία δηλαδὴ δελεάστηκε ἀπὸ πλάνα κι εὐχάριστα λόγια καὶ παρασύρθηκε στὴν παράβαση, ἐνῶ ἐκεῖνος ἔκανε τὴν παράβαση μὲ τὴ γνώμη του μᾶλλον καὶ τὴ θέλησή του. Οὔτε εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ γυναίκα τὸν ἐξαπάτησε μὲ τὰ λόγια της, ὅπως εἶχε ἡ ἴδια ἐξαπατηθεῖ. Καὶ ἡ γυναίκα βέβαια σήκωσε κεφάλι καὶ ἀντιμίλησε στὸ φίδι καὶ θαμπωμένη ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἐπαγγελίας συναίνεσε στὴν ἀπάτη, στὸν Ἄδὰμ ὅμως δὲν ἔγινε οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Γιατὶ οὔτε στὴ γυναίκα του ἀντέδρασε οὔτε τὸν συνήρπασε τὸ μέγεθος τῆς ὑπόσχησης. Ἀλλὰ δὲν στάθηκε καθόλου λιγότερο πρόθυμος καὶ δοκιμάσει τὸν

7. Ρωμ. 5, 12.

μος πρὸς τὸ μεταλαβεῖν ἢ ἐκείνη μεταδοῦναι τῆς βρώσεως· διόπερ
εἰκότως ἂν νοοῖτο οὐκ ἀπάτη μᾶλλον, ἀλλ' ἔρωτι πεσεῖν τῆς βρώσεως
εἰς παράβασιν. Ἄλλ' ὁ μὲν λόγος οὗτος, εἶπερ ἐν ἄλλοις ἔχει χώραν,
ἔχέτω, νῦν δὲ οὐκ ἔχει πάροδον· ὑπερτιθείς γὰρ τῆς ἀληθείας ὁ
5 κήρυξ καὶ προτιμῶν τὸν Ἀδάμ τῆς γυναικός, καὶ τὴν ὑποταγὴν
αὐτῆ παραινῶν, καὶ διὰ τὸ μὴ ἀπατηθῆναι τὸν Ἀδάμ ὡσπερ καὶ διὰ
τῶν ἄλλων ἐνθυμημάτων, οὕτω καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἰσχὺν ἄμα-
χον ἔχειν τὴν παραινεσὶν ἐπεδείξατο· ἀλλ' ὥδε μὲν, οἶμαι, διευκρίνη-
ται, τίνα τρόπον οὐκ ἠπατήθη ὁ Ἀδάμ.

10 Τὸ δέ, «σωθήσεται διὰ τῆς τεκνογονίας», δηλονότι ἡ γυνή, τοῦτ'
ἔστιν ἡ τῶν γυναικῶν φύσις (καὶ γὰρ διὰ τοῦτο τὴν Εὐάν τὸ λόγιον
εἰς τὴν γυναῖκα μετέλαβεν), οἱ μὲν φασὶ «τεκνογονίαν» εἰπεῖν τὸν
Ἀπόστολον τὴν περὶ τὰ τέκνα πρόνοιαν καὶ σπουδὴν, δι' ἧς αὐτοί
τε, πίστει καὶ ἀγάπῃ στηριζόμενοι, τὸν ἀγιασμὸν καὶ τὴν σωφροσύ-
15 νην συγκατορθώσουσι καὶ αἱ πρὸς ἀρετὰς αὐτοὺς παιδαγωγοῦσαι
μητέρες, δηλονότι τὰ αὐτὰ καὶ μελετῶσαι καὶ διαπραττόμεναι εἶη-
σαν, δι' ὧν καὶ τῆς παραβάσεως τὴν αἰτίαν διαλύουσι. Τοῦτο γὰρ ὁ
τῆς οἰκουμένης ἔφη διδάσκαλος «σωθήσεται δέ», φάμενος, «διὰ τῆς
τεκνογονίας»· καὶ γὰρ ἡ περὶ τὰ τέκνα παιδαγωγία καὶ θεοφιλῆς
20 πρόνοια καὶ κηδεμονία μέγα δικαίωμα πέφυκε τὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ
τῆς Εὐᾶς σφαλερὰν ἀνακαλέσασθαι διδασκαλίαν. Ἐδίδαξα τὸν
ἄνδρα σφαλερῶς; Ἄλλ' ἀσφαλῶς παιδαγωγῶ καὶ τρέφω τὰ τέκνα.
Ἐκεῖνο καταδικάζεις; Τοῦτο πῶς οὐκ ἂν εἶη, μάλιστα γε παρὰ δικαίω
καὶ φιλανθρώπῳ κριτῇ, συγγνώμη καὶ γείτοني τοῦ παισίματος κα-
25 τορθώματι τῆς δίκης ἀπολύον; Διὸ ταύτης τῆς τεκνογονίας ἡ γυναι-
κεία φύσις ἀντεχομένη καὶ ταύτην σπουδάζουσα διαλύει καὶ ἀποτί-
θεται τὴν ἀπὸ τῆς ἀπάτης αἰτίαν καὶ δίκην.

Ἔτι δὲ «τεκνογονίαν» καὶ δὴ καὶ «τεκνοτροφίαν» ὁ Ἀπόστολος
τὴν περὶ τὰ τέκνα σωτήριον ἐπιμέλειαν εἶωθε καλεῖν, δῆλον ἐντεῦ-
30 θεν. Καὶ γὰρ εἰς τὴν τῶν γηρῶν τάξιν καὶ τιμὴν καὶ τὴν πρόνοιαν
τὰς κεκηρωμένας τῶν ἀνδρῶν ἀνάγων, «χήρα», φησί, «καταλεγέ-
σθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἐξήκοντα»· εἶτα καὶ τίνα καταβαλλομένη μι-
σθὸν τῆς τοιαύτης λήξεως «εἰ ἐτεκνοτρόφησε», φησίν, «εἰ ἀγίων πό-
δας ἐνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσε». Καὶ ὅρα ὅπως τῇ τῶν ἀγίων
35 θεραπείᾳ καὶ δεξιῶσει καὶ τῷ τῆς ἐλεημοσύνης λαμπρῷ κατορθώμα-

καρπὸ ἀπὸ ὅ,τι ἐκείνη νᾶ τοῦ μεταδώσει. Γι' αὐτὸ εὐκόλα μποροῦμε νὰ καταλάβομε ὅτι δὲν ἔπεσε ἀπὸ ἀπάτη στὴν παράβαση τοῦ νᾶ φάει, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπιθυμία. Τὸ θέμα ὅμως αὐτὸ ἄς ἀναπτυχθεῖ ὅπου ἄλλοῦ ἔχει θέση. Ἐδῶ δὲν ἔχει θέση. Γιατὶ ὁ κήρυκας τῆς ἀλήθειας βάζοντας σὲ ἀνώτερη θέση καὶ προτιμώντας τὸν Ἀδάμ ἀπὸ τὴ γυναῖκα καὶ προτρέποντάς τιν στὴν ὑποταγὴ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀπατηθεῖ ὁ Ἀδάμ, ὅπως μὲ τις ἄλλες σκέψεις, ἔτσι καὶ γι' αὐτὴ τὴν αἰτία ἔδειξε ὅτι ἡ προτροπὴ ἔχει ἀκαταμάχητη δύναμη. Ἔτσι λοιπὸν διευκρινίσαμε, νομίζω, μὲ ποιὸ τρόπο δὲν ἀπατήθηκε ὁ Ἀδάμ.

Τὸ ἄλλο τώρα, «ἡ γυναῖκα θὰ σωθεῖ μὲ τὴν τεκνογονία»⁸, δηλαδή ἡ φύση τῶν γυναικῶν (γιατὶ γ' αὐτὸ ὁ λόγος ἀνέφερε τὴν Εὐὰ μὲ τὴ λέξη γυναῖκα), μερικοὶ λένε ὅτι ὁ Ἀπόστολος λέγοντας «τεκνογονία» ἐννοεῖ τὴν πρόνοια καὶ τὴ φροντίδα τῶν παιδιῶν, μὲ τὴν ὁποία καὶ αὐτοὶ στηριζόμενοι στὴν πίστη καὶ τὴν ἀγάπη θὰ ἐπιτύχουν μαζὶ τὸν ἁγιασμό τους καὶ τὴ σωφροσύνη, ἀλλὰ καὶ οἱ μητέρες παιδαγωγώντας τα πρὸς τις ἀρετές, δηλαδή μελετώντας καὶ πράττοντας τὰ ἴδια, μὲ αὐτὰ θὰ διαλύσουν καὶ τὴν ἐνοχὴ τῆς παράβασης. Αὐτὰ εἶπε ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης, λέγοντας ὅτι «θὰ σωθεῖ μὲ τὴν τεκνογονία». Γιατὶ ἡ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν καὶ ἡ θεάρεστη πρόνοια καὶ φροντίδα καθίσταται μεγάλο δικαίωμα νὰ ἀνακληθεῖ ἡ σφαιερὴ συμβουλὴ τῆς Εὐὰς στὸν Ἀδάμ. Συμβούλεψα ἐσφαλμένα τὸν ἄνδρα μου; Ἀλλὰ παιδαγωγῶ κι ἀνατρέφω μὲ ἀσφάλεια τὰ παιδιὰ μου. Ἐκεῖνο μὲ καταδικάζει; Αὐτὸ πῶς δέ θ' ἀποτελέσει, καὶ μάλιστα γιὰ τὸν δίκαιο καὶ φιλάνθρωπο κριτὴ, λόγο συγγνώμης καὶ μὲ παραπλήσιο κατόρθωμα πῶς δέ θὰ μ' ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὴν καταδίκη τῆς παράβασης; Γι' αὐτό, ὄντας προσηλωμένη σ' αὐτὴ τὴν τεκνογονία ἢ γυναικεία φύση καὶ ἐπιδιώκοντας αὐτήν, καταργεῖ καὶ ἀποβάλλει τὴν ἐνοχὴ καὶ τὴν καταδίκη ἀπὸ τὴν ἀπάτη.

Ὅτι ὁ Ἀπόστολος «τεκνογονία» καὶ μάλιστα καὶ «τεκνοτροφία» καλεῖ συνήθως τὴ σωτήρια γύρω ἀπὸ τὰ παιδιὰ ἐπιμέλεια, γίνεται φανερό ἀπὸ αὐτό. Συγκαταλέγοντας στὴν τάξη τῶν χηρῶν ὅσες στερήθηκαν τὸν ἄνδρα τους, λέει· «χήρα νὰ θεωρεῖται μὰ γυναῖκα ὄχι κάτω ἀπὸ τὰ ἐξήντα»⁹. Κι ἔπειτα λέει καὶ τί ἀντίτιμο θὰ καταβάλει γι' αὐτὴ τὴν ἐκλογή· «ἂν ἀνάθρεψε», λέει, «παιδιὰ, ἂν ἔπλυνε πόδια ἀγίων, ἂν βοήθησε ὅσους ὑποφέρουν»¹⁰. Καὶ πρόσεχε πῶς μαζὶ μὲ τὴν ὑπηρεσία καὶ τὴν περιποίησιν τῶν ἀγίων καὶ μὲ τὴν λαμπρὴ ἀρετὴ τῆς ἐλεημοσύνης κατέταξε καὶ

8. Α' Τιμ. 2, 15.

9. Α' Τιμ. 5, 9.

10. Α' Τιμ. 5, 10.

τι τὴν περὶ τὰ τέκνα σπουδῆν καὶ πρὸς ἀρετῶν παιδαγωγίαν συνέτα-
ξέ τε καὶ συνηρίθμησεν. Ἄλλ' οὗτοι μὲν οὕτω τὴν τεκνοτροφίαν καὶ
τεκνογονίαν ἐξακούουσιν

Οὐ χεῖρον δὲ ἴσως ἐννοεῖν τεκνογονίαν, ἣν ἡ εὐσέβεια τῶν σπου-
5 δαίων ἔργων καὶ κατορθωμάτων τὸν ὀρθὸν συλλαβοῦσα λόγον, τὴν
διὰ καθαρῶν καὶ ἀμολύντων ὠδίνων ἀποτικτομένην καὶ ὡς ἀληθῶς
εὐγενεστάτην πληθύνει γονήν, δι' ἧς ἅπαν ἀνακαλεῖται τὸ φθάσαν
ἐλάττωμα. Τῷ ὄντι γὰρ αἱ τοιαύτας ὠδίνας λύουσαι τῷ τόκῳ πολ-
λοὺς υἱοὺς ἐτεκνώσαντο καὶ θυγατέρας, καθ' ἣν υἰοθεσίαν γινώσκε-
10 ται καὶ ἡ στείρα τίκτουσα ἐπτά, καὶ τὴν πολλὴν ἐν τέκνοις παρευδο-
κμήσασα. Αὗται καὶ τό, «πληθύνεσθε καὶ αὐξάνεσθε», θεοπρέπεστε-
ρόν τε καὶ οἰκειότερον εἰς ἑαυτὰς μεταφέρουσαι, τὴν Δεσποτικὴν ἐν
ἑαυτοῖς δεικνύουσιν εὐθηνουμένην εὐλογίαν. Ἡ τοιαύτη τεκνογονία
οὐκ εἰς μόνας τὰς ἐξ ὁμιλίας ἀνδρὸς παιδοποιουῦς γυναῖκας περιγρά-
15 φει τῆς ἀπάτης τὴν διάλυσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν γυναικῶν,
καὶ μάλιστα τὰς παρθένους, διαδιβάσει τοῦ σφάλματος τὴν διόρθω-
σιν. Σώζονται γὰρ πᾶσαι καθ' ὧν τὸ προγονικὸν ἐλάττωμα ἐπενέμε-
το διὰ τῆς τοιαύτης τεκνογονίας, τὸ τῆς ἀπάτης αἴσχος καὶ ἄχθος
λαμπροῖς δικαίοις ἀποσκευαζόμεναι καὶ τῷ οἰκείῳ τόκῳ τῆς Ἐκ-
20 κλησίας τὰ τέκνα πληθύνουσαι, καὶ τῇ πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ τῷ διὰ
τῆς σωφροσύνης ἀγιασμῷ λαμπρυνόμεναι τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα
δοξάζειν τοὺς εἰς αὐτὰς ὀρῶντας καὶ τὴν καλλονὴν τῶν ἔργων ἀνα-
σκοποῦντας παρασκευάζουσιν. Ἀλλὰ γὰρ οὕτω μὲν οὗτοι οὐ φαύ-
λως, οἶμαι, πρὸς θεωρίαν τὸ γράμμα ἀνέλκοντες

25 Οἱ δὲ τεκνογονίαν ἱερώτερόν τε καὶ θεοπρεπέστερον τὴν ἐκ τῆς
Παρθένου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱερολογουῦσι γέννησιν, δι' ἧς τεκνογο-
νίας οὐ τῶν γυναικῶν ἡ φύσις μόνον ἐδοξάσθη καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀ-
πάτης ὕβριν καὶ κατάγνωσιν ἀπεσκευάσατο, «πίστιν καὶ ἀγάπην καὶ
ἀγιασμόν», ὅς ἐστι καρπὸς τῆς σωφροσύνης, μετερχόμεναι, ἀλλὰ καὶ
30 τὸ γένος ὅλον οἰκείοις καὶ ἐκουσίοις τοῦ τεχθέντος παθήμασιν ἀνε-
κλήθη τοῦ πτώματος καὶ πολλῶ θειοτέρας, ἢ πρὸ τοῦ κατενεχθῆναι
λήξεως κατηξιώθη καὶ ἀπολαύσεως.

Θέλεις δὲ μᾶλλον καταμαθεῖν ὅπως τῆς ἀπάτης ἡ γυνὴ διὰ τῆς

11. Α' Βασ. 2, 5.

12. Γεν. 1. 28.

13. Α' Τιμ. 2, 15.

συναρίθμησε τὴ φροντίδα τῶν παιδιῶν. Αὐτοὶ λοιπὸν ἔτσι ἀντιλαμβάνονται τὴν ἀνατροφή καὶ τὴ γέννηση τῶν παιδιῶν, τὴν τεκνοτροφία δηλαδή καὶ τὴν τεκνογονία.

Δὲν εἶναι λιγότερο ὀρθὸ νὰ ἐννοῦμε ἐξίσου ὡς τεκνογονία τὴν κατάσταση ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία ἡ εὐσέβεια τῶν σπουδαίων ἔργων καὶ τῶν κατορθωμάτων συλλαμβάνοντας τὸν ὀρθὸ λόγο, πληθύνει τὴ γενιᾶ πού γεννιέται ἔπειτα ἀπὸ καθαρὲς καὶ ἀμόλυντες ὡδίνες καὶ εἶναι ἀληθινὰ εὐγενέστατη, μέσω τῆς ὁποίας ἀνακαλεῖται κάθε προηγούμενο μειονέκτημα. Γιατὶ πραγματικά οἱ γυναῖκες πού λύνουν τὶς ὡδίνες αὐτοῦ τοῦ εἴδους γέννησαν πολλοὺς υἱοὺς καὶ θυγατέρες, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν υἱοθεσία ἀναγνωρίζεται καὶ ἡ στείρα πού γεννάει ἑφτά¹¹ καὶ ἔτσι ἀποδεικνύεται ἀνώτερη ἀπὸ ἐκείνην πού ἔκανε πολλὰ παιδιά. Αὐτὲς καὶ τὴν ἐντολή, «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε»¹², μεταφέροντάς τὴν στὸν ἑαυτὸ τους μὲ τρόπο πῶς θεοπρεπὴ καὶ πῶς οἰκεῖο, δείχνουν νὰ αὐξάνει σ' αὐτὲς ἡ εὐλογία τοῦ Κυρίου. Ἡ τεκνογονία αὐτὴ (τῶν σπουδαίων ἔργων) δὲν περιορίζει τὴ διάλυση τῆς ἀπάτης μόνο στὶς γυναῖκες πού ἀποκτοῦν παιδιά μετὰ ἀπὸ γενετήσια ἐπαφὴ μὲ ἄνδρα, ἀλλὰ διαβιδάζει τὴ διόρθωση τοῦ σφάλματος καὶ στὶς ἄλλες γυναῖκες, καὶ μάλιστα τὶς παρθένας. Γιατὶ σώζονται μὲ αὐτὴν τὴν τεκνογονία ὅλες ὅσες μοιράστηκαν τὸ προγονικὸ ἐλάττωμα, ἀπορρίπτοντας τὸ αἶσχος καὶ τὸ βάρος τῆς ἀπάτης μὲ λαμπρὰ δικαιώματα καὶ μὲ τὴ γέννα τους πληθύνοντας τὰ παιδιά τῆς Ἐκκλησίας, καὶ λαμπρυνόμενες μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ἀγάπη καὶ μὲ τὸν ἀγιασμὸ τῆς σωφροσύνης¹³ κάνουν ὅσους ρίχνουν σ' αὐτὲς τὰ βλέμματὰ τους κι ἐξετάζουν τὴν ὁμορφιά τῶν ἔργων τους νὰ δοξάζουν τὸν οὐράνιο Πατέρα¹⁴. "Ἐτσι λοιπὸν αὐτοὶ¹⁵ ὑψώνουν κατὰ τρόπο, νομίζω, ὄχι ἄστοχο καὶ κακὸ τὸ γράμμα στὴ θεωρία.

"Ἄλλοι πάλι μὲ πνεῦμα πῶς ἱερὸ καὶ θεοπρεπέστερο ἐξηγοῦν ὡς τεκνογονία τὴ γέννηση τοῦ Σωτήρα μας ἀπὸ τὴν Παρθένο, μὲ τὴν ὁποία τεκνογονία δὲν δοξάστηκε ἡ φύση τῶν γυναικῶν μόνο καὶ δὲν ἀποτινάχθηκε ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ καταδίκη τῆς ἀπάτης ζώντας «μὲ πίστη καὶ ἀγάπη καὶ ἀγιασμό»¹⁶, πού εἶναι καρπὸς τῆς σωφροσύνης, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος μὲ τὰ ἐκούσια παθήματα ἐκείνου πού γεννήθηκε ἀπὸ αὐτὴν ἀνασηκώθηκε ἀπὸ τὴν πτώση του κι ἀξιώθηκε μιὰ μοίρα καὶ μιὰ ἀπόλαυση πολὺ πῶς θεία ἀπὸ ὅ,τι πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση.

Θέλεις νὰ μάθεις καλύτερα πῶς μὲ τὴν τεκνογονία πού εἶπαμε διέ-

14. Ματθ. 5, 16.

15 Δηλαδή αὐτῆς τῆς ἀποψης.

16. Α' Τιμ. 2, 15.

εἰρημένης τεκνογονίας τὴν δίκην διέφυγε καὶ τὸ δῶρον ἔλαβε τῆς ἀφέσεως· Αἱ πρὶν μαλακισθεῖσαι πρὸς τὴν τοῦ ὄφεως γλῶσσαν ψιθιρίζουσαν, τῆς ἱερᾶς ταύτης καὶ καινῆς ὡς ἀληθῶς ὑπὸ τὸν ἥλιον τεκνογονίας προελθούσης, τυράννων γλῶσσαις ἀντικατασταῖσαι ῥη-
 5 τορευούσαις τὴν ἀσέβειαν, καὶ ποινῶν οὐ μόνον ἰδεῖν οὐδ' εἰς πείραν ἔλθειν, ἀλλὰ καὶ εἰπεῖν φρικωδεστάτων, κατενμεγεθήσασαι, ἐν πολλοῖς πολλάκις οὐκ ἐλάττους τῶν ἀνδρῶν τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἀγῶνας διήνεγκαν καὶ οὐ γυναικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν ὠφθησαν τῆς εὐσεβείας διδάσκαλοι, καὶ τὰς ὑπὲρ Χριστοῦ πικρᾶς τιμωρίας
 10 καὶ τοὺς θανάτους καὶ τὰς σφαγὰς γενναίῳ καὶ ἀκαταπλήκτῳ καὶ εὐφραινομένῳ ὑπέστησαν τῷ φρονήματι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΓ΄.

Πῶς νοητέον τό, «ὅς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ πίνη τὸ
 15 ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου», καὶ τὰ ἑξῆς;

α'. Ἡ μετάληψις τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος καὶ αἵματος, τροφή τις οὕσα νοερά καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἀναρωννύουσα, ἐπεὶ τῷ ἐκ
 20 ψυχῆς καὶ σώματος συνεστῶτι προσφέρεται ζῶν, ἐν σωματικῇ οὐσίᾳ καὶ αὐτὴ τὴν πνευματικὴν χάριν καὶ τὸν ἁγιασμόν παρέχει· ὅθεν διὰ τοῦ στόματος εἰς τοὺς μυστικούς θalάμους τῆς φύσεως προϊοῦσα, εἰς ὅλον μὲν οἰκονομεῖται καὶ ὅλον καθαγιαρίζει τὸ ζῶν, μᾶλλον δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἁγιάσματος
 25 ἐπιδαψιλεύεται τὴν ἐνέργειαν.

Χρὴ τοίνυν τοὺς ἀπολαύειν μέλλοντας τῆς ἱερᾶς ταύτης καὶ νοε-
 ρᾶς τροφῆς, μὴ ἀγνοεῖν τίς ἐστὶν ἡ δύναμις αὐτῆς, καὶ τίς ἡ πάντα νοῦν ὑπερέχουσα δι' αὐτὴν παρεχομένη εὐεργεσία καὶ δωρεά· οἷον ὡς «ὁ προαιώνιος Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὢν καὶ
 30 Θεὸς ὢν», οὗτος, ὁ τῆς φύσεως ἡμῶν δημιουργός, ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων σάρκα δανεισάμενος, ὁ πλουτῶν θεότητα, ἄνθρωπος κατηξίωσε χρηματίσαι δι' ἡμᾶς καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ὁ ὑπάρχων ἐν μορφῇ Θεοῦ, μορφὴν ἀνέλαβε δούλου, ἑκατέρας φύσεως τοὺς ὅρους

φυγε ἡ γυναίκα τὴν καταδίκη τῆς ἀπάτης κι ἔλαβε τὸ δῶρο τῆς ἄφεσης; Αὐτὲς ποὺ πρῶτα ἔδειξαν ἀδυναμία στοὺς ψυθιρισμοὺς τῆς γλώσσας τοῦ φιδιοῦ, ὅταν πραγματοποιήθηκε αὐτὴ ἡ ἱερὴ καὶ πρωτοφανὴς ἀληθινὰ κατὰ τὸν ἥλιο τεκνογονία, προβάλλοντας ἀντίσταση στὶς γλῶσσες τῶν τυράννων ποὺ ρητόρευαν τὴν ἀσέβεια καὶ δείχνοντας γενναιότητα σὲ ποινὲς φρικιαστικὲς ὄχι μονάχα νὰ τὶς δεῖ κανεῖς καὶ νὰ τὶς δοκιμάσει, ἀλλὰ καὶ νὰ τὶς ὀνομάσει ἀπλῶς, πολλὲς φορές σὲ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἀγῶνες στάθηκαν ἐξίσου καλὰ μὲ τοὺς ἄνδρες, καὶ ἀναδείχτηκαν δάσκαλοι τῆς εὐσέβειας ὄχι τῶν γυναικῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἄντεξαν στὶς ὀδυνηρὲς γιὰ χάρη τοῦ Χριστοῦ τιμωρίες καὶ τοὺς θανάτους καὶ τὴ σφαγὴ μὲ φρόνημα γενναῖο, ἀτρόμητο καὶ γεμᾶτο εὐφροσύνη.

ΕΡΩΤΗΣΗ 73η

Πῶς πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὸ λόγo, «ὅποιος τρώει αὐτὸ τὸ ψωμὶ καὶ πίνει χωρὶς ν' ἀξίζει τὸ ποτήριo τοῦ Κυρίου, θὰ εἶναι ἔνοχος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου»¹ καὶ τὰ ἐξῆς;

1. Ἡ μετάληψη τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, ποὺ εἶναι τροφή νοερὴ καὶ ἐνδυναμώνει τὶς ψυχικὲς μας δυνάμεις, ἐπειδὴ προσφέρεται στὴ ζωντανὴ ὑπαρξὴ ποὺ συνίσταται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα, μὲ σωματικὴ οὐσία παρέχει κι αὐτὴ τὴν πνευματικὴ χάρη καὶ τὸν ἁγιασμό. Γι' αὐτὸ προχωρώντας μέσω τοῦ στόματος στοὺς μυστικοὺς θαλάμους τῆς φύσης, κατακλύζει ὀλόκληρο τὸ ζῶο καὶ τὸ καθαγιάζει, περισσότερο ὅμως ἐπιδαψιλεύει τὴν ἐνέργεια τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἁγιάσματος στὴν ἴδια τὴν ψυχὴ καὶ τὸ νοῦ.

Πρέπει λοιπὸν ὅσοι μέλλουν ν' ἀπολαύσουν αὐτὴ τὴν ἱερὴ καὶ νοερὴ τροφή νὰ μὴν ἀγνοοῦν ποιά εἶναι ἡ δυνάμη της, καὶ ποιά ἡ εὐεργεσία καὶ ἡ δωρεὰ ποὺ ξεπερνᾷ κάθε νοῦ² καὶ ποὺ παρέχεται ἐξαιτίας αὐτῆς. Ὅτι δηλαδὴ ὁ προαιώνιος Λόγος, ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἀρχή, καὶ ἦταν μαζὶ μὲ τὸ Θεὸ καὶ ἦταν Θεός³, αὐτός, ὁ δημιουργὸς τῆς φύσης μας, ἀφοῦ δανείστηκε σάρκα ἀπὸ παρθενικὰ αἵματα, αὐτὸς ποὺ ἔχει τὸν πλοῦτο τῆς θεότητος, καταδέχθηκε νὰ γίνῃ ἀνθρώπος γιὰ χάρη μας καὶ κατοίκησε μέσα μας⁴, κι αὐτὸς ποὺ ὑπάρχει μὲ τὴ μορφὴ τοῦ Θεοῦ, πῆρε τὴ

2. Φιλίπ. 4, 7.

3. Ἰω. 1, 1.

4. Ἰω. 1, 14.

ἐν τῇ αὐτοῦ μία ὑποστάσει ἀσυγχύτους καὶ ἀχωρίστους διασωσάμενος. Ἐκένωσεν οὖν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀκενώτως, καὶ γεγονώς ὁμοίος ἡμῖν κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας, οὐκ εὐεργετῶν μόνον καὶ ἰώμενος τὰς ἀσθενείας ἡμῶν διετέλεσεν, ἀλλὰ καὶ βλασφημούμενος καὶ
 5 ἀχαριστούμενος οὐδὲν ἤττον τῶν ὑπὲρ λόγον δωρεῶν τὴν ἀφθονίαν οὐ συνέστελλεν, καὶ ὑβρεῖς καὶ χλεύην ὑπὸ τῶν εὐεργετουμένων ὑφίστάμενος, τῆς ἀφάτου φιλανθρωπίας οὐκ ἀφίστατο, ἀλλὰ καὶ σταυρὸν καὶ θάνατον ἤνεγκεν, ὥστε τοὺς ὑβριστὰς θανάτου καὶ φθορᾶς ἀπαλλάξαι καὶ πρὸς ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν τὸ θνητὸν ἡμῶν καὶ
 10 φθαρτὸν διὰ τῆς ἰδίας ἀναστάσεως μεταπλάσαι τε καὶ ἀννψώσασθαι.

β. Τούτων δὲ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀρραβῶνά τε καὶ θεμέλιον τοῦ οἰκείου σώματος καὶ αἵματος τὴν μετάληψιν προκατεβάλλετο, ὡς ἂν, ταύτης ἐν μετουσίᾳ γινόμενοι, τῆς οὐρανίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς
 15 ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν πιστεύωμεν τὰ προοίμια· καὶ γὰρ ἡ ἐνυπόστατος ἀλήθειά φησι· «ὁ τρώγων μου τὴν σὰρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον», ἐπειδὴ τῇ μετοχῇ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ σύσσωμοι καθιστάμενοι, καὶ τῆς ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας καταξιούμεθα. Ὁ τοίνυν τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ τούτοις ἀναστρέφων καὶ στηρι-
 20 ζόμενος καὶ τὸν πλοῦτον τῶν εὐεργεσιῶν ἐπερχόμενος, ἐπειδὴν μέλλει τῆς μυστικῆς ταύτης καὶ ἀκηράτου τροφῆς μετέχειν, δῆλον ὅτι καθαρὸν καὶ ἀμέτοχον τῶν πονηρῶν πράξεων ὀφείλει παρασκευάζειν ἑαυτόν, οἷα δὴ μέλλων τὸν βασιλέα πάντων καὶ Δεσπότην τῇ παρουσίᾳ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς ὑποδέξασθαι θαλάμοις,
 25 συνανακιονάμενον ἀρρήτῳ λόγῳ καὶ ὑπὲρ κατάληψιν φιλανθρωπία καὶ συμφυόμενον σώματι τῷ ἡμετέρῳ. Ὁ δὲ μὴ προκαθηράμενος ἑαυτὸν τῶν μολυσμάτων καὶ παθῶν, ὅσα τε τὴν ψυχὴν καὶ ὅσα τὸ σῶμα λυμαίνεται καὶ καταμιολύνει, ἀλλὰ ῥυπουῖντι μὲν δία, ῥυπουῖντι δὲ λογισμῶ τῆς μυστικῆς προσιῶν καὶ ἀπαθανατιζούσης τραπέξης
 30 μετασχεῖν, οὗτος οὐ μετέχει μὲν τῆς χάριτος (οὐδὲ γὰρ σαπρὸν δοχεῖον μύρον ὑποδέξασθαι δύναται, οὐδὲ μαργαρίτης βορβόρῳ καταπιστεύεται), ἀλλ' ὑβρίζων καὶ ἀτιμάζων τὸ κρεῖττον, οὐ μόνον ὑβρεως ἀλλὰ καὶ τιμῆς, οὗτος ἀπαραιτήτου κριματός ἑαυτὸν ἀπέφηνε μέτοχον· ἐξύβρισε γὰρ τὸ σῶμα τὸ Δεσποτικόν, εἰς ὃ τῶν Ἰουδαίων ἡ

μορφή δούλου⁵, διασώζοντας τούς ὄρους καὶ τῶν δύο φύσεων στὴ μία του ὑπόσταση, ἀσύγχυτες καὶ ἀχώριστες. Κένωσε λοιπὸν τὸν ἑαυτό του⁶ γιὰ χάρη μας χωρὶς νὰ κενωθεί καὶ ἔγινε ὅμοιος μ' ἡμᾶς χωρὶς ἁμαρτία⁷. Καὶ δὲν ἔζησε εὐεργετώντας μόνο καὶ θεραπεύοντας τὶς ἀσθένειές μας, ἀλλὰ, κι ἐνῶ δεχόταν βλασφημίες καὶ ἀχαριστία, δὲν περιορίζε καθόλου τὴν ἀφθονία τῶν ἀνείπωτων δωρεῶν του, καὶ ἐνῶ δεχόταν τὶς ὕβρεις καὶ τοὺς χλευασμοὺς ἐκείνων ποὺ εὐεργετοῦσε, δὲν σταματοῦσε στὴν ἄφατη φιλανθρωπία του, ἀλλὰ καὶ σταυρὸ καὶ θάνατο ὑπέμενε, γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τοὺς ὕβριστὲς του ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὴ φθορὰ⁸ καὶ μὲ τὴν ἀνάστασή του νὰ μεταμορφώσει καὶ νὰ ἀνυψώσει πρὸς τὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἀφθαρσία τὴ θνητὴ καὶ φθαρτὴ ὑπαρξή μας.

2. Ἐραβὼνα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν καὶ θεμέλιο ἔθεσε προκαταβολικὰ τὴν μετάληψη τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματός του, ὥστε, μετέχοντας αὐτήν, νὰ πιστεύομε πὺς ἔχομε μέσα μας τὰ προοίμια τῆς οὐράνιας καὶ ἀθάνατης ζωῆς. Γιατὶ ἡ ἐνυπόστατη ἀλήθεια⁹ λέει· «ὅποιος τρώει τὴ σάρκα μου καὶ πίνει τὸ αἷμα μου, ἔχει ζωὴ αἰώνια»¹⁰. Ἐπειδὴ μὲ τὴ μετοχὴ τῆς ἀχραντῆς σάρκας του γινόμεσθε σύσσωμοι (ἓνα σῶμα μαζί του), καὶ γινόμεσθε ἄξιοι γιὰ τὴν ἀφθαρσία καὶ τὴν ἀθανασία. Ὅποιος λοιπὸν ἀνακινεῖ μέσα στὸ νοῦ του αὐτὲς τὶς σκέψεις καὶ κρατᾷ μέσα του αὐτὲς κι ἀναλογίζεται τὸν πλοῦτο τῶν εὐεργεσιῶν, ὅταν μέλλει νὰ μεταλάβει αὐτὴ τὴ μυστικὴ καὶ πάναγνη τροφή, εἶναι φανερὸ ὅτι ὀφείλει νὰ προετοιμάζει τὸν ἑαυτό του νὰ γίνῃ καθαρὸς κι ἀμέτοχος ἀπὸ πονηρὲς πράξεις, σὰ νὰ πρόκειται κατὰ κάποιον τρόπο νὰ ὑποδεχθεῖ μέσα στοὺς θαλάμους τῆς ψυχῆς του μὲ τὴ σωματικὴ παρουσία του τὸ Βασιλιὰ τῶν ὅλων καὶ Δεσπότη, συναμιγνυόμενον καὶ συνενούμενον μὲ τὸ δικό μας σῶμα κατὰ λόγο ἄρρητο καὶ φιλανθρωπία πᾶνω ἀπὸ κάθε κατανόηση. Ἐνῶ αὐτὸς ποὺ δὲν ἔχει προκαθαρθεῖ ἀπὸ τὰ μολύσματα καὶ τὰ πάθη ποὺ καταφθείρουν καὶ καταμολύνουν καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἀλλὰ προσέρχεται μὲ καταρρυπωμένο βίον καὶ λογισμό νὰ μετάσχει στὴ μυστικὴ καὶ ποὺ καθιστᾷ ἀθάνατους τοὺς μετέχοντες σ' αὐτὴ τράπεζα, αὐτὸς δὲν μετέχει τὴ χάρη (οὔτε βέβαια τὸ σαπρὸ δοχεῖο μπορεῖ νὰ δεχθεῖ μύρον, οὔτε ἐμπιστεύεται κανεὶς τὸ μαργαριτάρι στὸ βόρβορον), ἀλλὰ ὑβρίζοντας καὶ ἀτιμάζοντας αὐτὸ νὰ εἶναι ἀνώτερο ὄχι μόνο ἀπὸ ὕβρη ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε τιμὴ, αὐτὸς ἀπέδειξε τὸν ἑαυτό του ἔνοχο ἀσυγχώρητου

8. Α΄ Κορ. 15, 53.

9. Ἰω. 14, 6.

10. Ἰω. 6, 54.

τόλμα σταυρῶ προεξύβρισεν ἀναρτήσασα. Διὸ καὶ ὁ πυρούμενος καὶ ἀσθενῶν ὑπὲρ τῶν σκανδαλιζομένων τῇ πίστει καὶ ἀσθενούντων, τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος παριστῶν, οὐκ ἠρκέσθη ἅπαξ εἰπεῖν ὡς ἔνοχός ἐστιν ὁ τοιοῦτος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, 5 ἀλλὰ καὶ δεύτερον πάλιν ἐπεμαρτύρατο, ὡς «ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου, κρίμα ἑαυτῶ ἐσθίει καὶ πίνει».

γ'. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ αὐτὸς ὁ τῶν ἀθεάτων θεωρὸς καὶ τῶν ἀρρήτων ῥήτωρ καὶ διδάσκαλος ἔφησεν ἔνοχον εἶναι τοῦ σώματος 10 καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, τὸν ἀναξίως ἐσθίειν αὐτὸ καὶ πίνειν ἀποθρασυνόμενον. Τί γάρ, ἐνὸν καθαίρειν ἑαυτὸν καὶ ἀποσμήχειν διὰ μετανοίας τῶν μολυσμάτων, οὕτω τε προσιέναι τῷ καθαρωτάτῳ, μᾶλλον δὲ τῷ ὑπὲρ πᾶσαν ἔννοιαν πηγάζοντι κάθαρσιν, ἐγὼ δὲ τοῦτο μὲν ἐπὶ λογισμοὺς ἀναλαβεῖν καὶ μετελθεῖν οὐδεμιᾶς γίνομαι 15 φρον-τίδος; ἵνα δὲ δόξω καθαρὸς εἶναι τοῖς ὁρῶσι καὶ ἄξιος τοσαύτης χάριτος καὶ ἀπολαύσεως, τὴν ἐμὴν ὑβρίζω σωτηρίαν, καὶ παίζειν οὐ φρίττω «εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι»; Ὡντως «οἱ δόξαν παρ' ἀλλήλων λαμβάνοντες», οὔτε τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ δόξαν ζητοῦσιν, οὔτε τῷ μεγέθει τοῦ μυστηρίου πιστεύουσιν Ὅ μὲν γὰρ φι- 20 λάνθρωπος ἡμῶν πλαστοουργός, ἀναξίους ὄντας, τῶν ὑπὲρ λόγον ἠξίωσεν, ἡμεῖς δὲ τούτων ἀξιωθέντες καὶ σύσσωμοι καὶ συμμετοχοὶ χρηματίζειν αὐτοῦ (ἂν ἄρα βουλώμεθα, ῥώμην καὶ χάριν λαβόντες καὶ πρὸς τοσοῦτον ἀνελθεῖν ἀξιώματος ὕψος), εἰ μὴ κατὰ πᾶσαν σπουδὴν καθαρὸς ἑαυτοὺς παρασκευασώμεθα, πῶς οὐχὶ διπλῆς 25 ἐνόχους ἀποφαίνομεν ἑαυτοὺς κατακρίσεως; Μιᾶς μὲν, ὅτι, τοσαύτην ἀγαθῶν ὑπερβολὴν ἐξὸν κερδαίνειν, ἀπώσάμεθα καὶ τηλικαύτης ἑαυτοὺς ὠφελείας τε καὶ σωτηρίας ἀπεστερήσαμεν· τοῦτο γὰρ αὐτό, καὶ χωρὶς ἐτέρας εἰσπράξεως, μεγίστη καταδίκη, ὡς καὶ ὁ Κύριος ἔφησεν· «ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Υἱόν, ἤδη κέκριται», τουτ' ἐστὶν ἔχει 30 τὴν δίκην. Τίνα ταύτην; Αὐτὸ τὸ μὴ πιστεῦσαι εἰς αὐτόν. Ἐτέρας δέ, ὅτι τοῦ δώρου κατεφρονήσαμεν, ὅτι τὴν χάριν ὑβρίσαμεν, τὸν εὐερ-

11. Β' Κορ. 11, 29.

13. Β' Κορ. 12, 2-4.

12. Α' Κορ. 11, 27, 29.

14. Α' Πέτρ. 1, 12.

ἐγκλήματος· γιατί ἐξύδρισε τὸ σῶμα τοῦ Δεσπότη, πού ἐξύδρισε προηγουμένως ἡ θρασύτητα τῶν Ἰουδαίων ἀνεβάζοντάς το σὶ στυγρὸν. Γι' αὐτὸ κι αὐτὸς που ὑποφέρει καὶ ἀσθενεῖ γι' αὐτοὺς πού σκανδαλίζονται στὴν πίστη καὶ εἶναι ἄρρωστοι¹¹, δείχνοντας τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος, δὲν ἀρκέστηκε μὰ φορὰ μόνο νὰ πεῖ, ὅτι αὐτὸς εἶναι «ἐνοχος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου», ἀλλὰ καὶ δεύτερη φορὰ τόνισε πάλι, ὅτι «ὅποιος τρώει τὸν ἄρτο καὶ πίνει ἄνάξια τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου, τρώει καὶ πίνει τὴν καταδίκη τοῦ ἑαυτοῦ του»¹².

3. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού εἶπε ὁ ἴδιος ὁ θεωρὸς τῶν ἀθέατων καὶ τῶν ἄρρητων ρήτορας καὶ διδάσκαλος¹³, ὅτι «εἶναι ἐνοχος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου», ἐκεῖνος πού ἔχει τὸ θράσος νὰ τρώει ἀπὸ αὐτὸ καὶ νὰ πίνει χωρὶς ν' ἀξίζει. Γιατί δηλαδή, ἐνῶ εἶναι δυνατὸ νὰ καθαρ-θοῦμε καὶ νὰ πλυθοῦμε μὲ τὴ μετάνοια ἀπὸ τὰ μολύσματα, καὶ ἔτσι καθαροὶ νὰ προσέλθομε στὸν καθαρὸτατο, ἢ καλύτερα σὲ ἐκεῖνον πού πηγάζει τὴν κάθαρση πάνω ἀπὸ κάθε ἐννοια, ἐγὼ ὡστόσο δὲν φροντίζω καθόλου οὔτε νὰ τὸ φέρω σὶ νοῦ μου οὔτε νὰ τὸ σκεφθῶ; καὶ γιὰ νὰ φανῶ ὅτι εἶμαι καθαρὸς σὲ ὅσους μὲ βλέπουν κι ἄξιος γιὰ τόσο μεγάλη χάρη καὶ ἀπόλαυση, περιφρονῶ τὴ σωτηρία μου, καὶ δὲ μὲ πιάνει φρίκη νὰ παίζω μὲ τὰ μυστήρια «πού θέλουν νὰ σκίψουν καὶ νὰ δοῦν οἱ ἄγ-γελοι»¹⁴; Πραγματικὰ «ὅσοι δέχονται δόξα ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ δὲ ζητοῦν τὴ δόξα μόνο τοῦ Θεοῦ»¹⁵, αὐτοὶ δὲν πιστεύουν οὔτε σὶ μέγεθος τοῦ μυστηρίου. Ὁ φιλάνθρωπος δηλαδή πλαστοουργός μας, ἂν καὶ εἴμαστε ἀνάξιοι, μᾶς ἔκρινε ἄξιους γιὰ τὰ ἄρρητα ἀγαθὰ, ἐμεῖς ὅμως, ἐνῶ γίναμε ἄξιοι γι' αὐτὰ καὶ γινόμαστε σύσσωμοι καὶ συμμετοχοὶ του¹⁶ (ἂν βέβαια θέλομε παίρνοντας δύναμη καὶ χάρη ν' ἀνέδομε σὲ τόσο μεγάλο ὕψος ἀξιώματος), ἂν δὲν καθαρίσομε τὸν ἑαυτό μας μὲ κάθε φροντίδα καὶ προσοχή, πῶς δὲν ἀποδεικνυόμαστε ἐνοχοὶ διπλῆς κατάκρισης; Ἡ μὰ ἐπειδὴ, ἐνῶ μπορούσαμε νὰ κερδίσομε τόσα ὑπερβολικὰ ἀγαθὰ, τὰ ἀπωθήσαμε καὶ στερήσαμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ἀπὸ μὰ τόση ὠφέλεια καὶ σωτηρία. Γιατὶ αὐτὸ καὶ μόνο, χωρὶς ἄλλη ἐπιτίμηση, εἶναι μεγάλη καταδίκη, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Κύριος· «ὅποιος δὲν πιστεύει σὶ τὸν Υἱό, ἔχει ἤδη κριθεῖ»¹⁷, δηλαδή ἔχει λάβει τὴν τιμωρία. Ποιὰ τιμωρία; Αὐτὸ ἀκριβῶς, τὸ ὅτι δὲν πίστεψε σ' αὐτόν. Ἡ ἄλλη κατάκρισή του εἶναι, ὅτι καταφρονήσαμε τὸ δῶρο, ὅτι ὑδρίσαμε τὴ χάρη, προσβάλαμε τὸν

15. Ἰω. 5, 44.

16. Ἐφ. 3, 6.

17. Ἰω. 3, 18.

γέτην ἐξουθενήσαμεν, ὡς κοινῇ τραπέξῃ τῇ μυστικῇ τροφῇ καὶ συσ-
σώμους ἡμᾶς τοῦ ἀχράντου σώματος αὐτοῦ παρασκευαζούσῃ κα-
τεχρησάμεθα. Οὐκοῦν οὐδὲν ἄμεινον οἱ τοιοῦτοι τῶν Ἰουδαίων διε-
τέθησαν, οἱ τὸ φρικτὸν ἐκεῖνο καὶ ἀτόλμητο ἔργον ἐτόλμησαν, τὸ
5 ζῶοποιὸν σῶμα Χριστοῦ ἐπὶ ξύλου κρεμάσαντες καὶ τῇ λόγχῃ τοῦ
αἵματος ἐκκενώσαντες. Διόπερ εὐλόγως ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμέ-
νης ἐνόχους εἶναι τοὺς τοιούτους τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ
Κυρίου κατεψηφίσατο.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΔ΄.

10 Τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν εἰπόντος, «πίστευσόν μοι,
γύναι, ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερο-
σολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρί· ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ
οἶδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἶδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ
τῶν Ἰουδαίων», καὶ ἐξῆς, τούτων δὴ τῶν σεβασμίων λό-
15 γων τὴν δύναμιν διὰ ποίας ἐπιβολῆς καταληψόμεθα;

Ἡ μὲν Σαμαρεῖτις τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐθῶν καὶ δογμάτων τὰ τῆς
Σαμαρεῖτιδος δόξης ἐξαίρειν καὶ ὑπεριθέναι τὴν ὅτι μάλιστα σπου-
δὴν κατεβάλλετο. Διὸ καὶ τό, «μὴ μείζων εἶ σὺ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰα-
20 κώβ;», ὕδωρ ζῶν ὑποσχομένου τοῦ Σωτῆρος παρασχεῖν ἀντεφθέγγα-
το. Ὁ δὲ Σωτῆρ, οἰκονομεῖν ἅπαντα σοφῶς εἰδώς, τὸ μὲν ἐξᾶραι τὰ
Ἰουδαίων καὶ τὸ «μείζων» εἰπεῖν αὐτόθεν πληῆξαι πρόχειρον ἐπιστά-
μενος, καὶ τότε γυναικὸς διάνοιαν προλήψει τῶν ἐναντίων προκατα-
σχεθεῖσαν καὶ οὐδὲν τῶν αἰσθητῶν ὑψηλότερον τέως φανταζομένης,
25 τοῦτο μὲν ἀποθησαυρίζει τῇ σιωπῇ, ἄλλως τε δὲ καὶ μικρολογίας
εἶναι καὶ ἀνάξιον τῆς Ἰησοῦ μεγαλειότητος, καὶ τὸ μείζω εἶναι τὸν
δοῦλον τοῦ δεσπότη ἀποφαίνεσθαι (ἡ γὰρ ἐν συγκρίσει δεσπότη
πρὸς δοῦλον διαφορὰ τοῖς δευτερείοις μᾶλλον σεμνύνει τὸν δοῦλον,
καὶ διὰ τῶν πρωτείων μεγαλύνει τὸν δεσπότην). Διὸ ταῦτα μὲν
30 ἔχειν ἀφήσει τὴν σιωπὴν, διὰ δὲ ῥημάτων ἑτέρων, οὐδὲν μὲν ἤττον
τοῦτο κατασκευάζειν δυναμένων, καὶ φευγόντων δὲ ἅμα τὴν μικρο-
λογίαν, λεαίνειν τε τὴν ἀκοὴν ἐπιτηδειότερων, τὴν γνώμην παρίστη-
σιν. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν ἐν δόξῃ διαφορὰν αὐτὸς

εὐεργέτη μας, ὅτι συμπεριφερθήκαμε σὰν σέ κοινὸ τραπέζι στὸ τραπέζι μὲ τὴ μυστικὴ τροφή πού μᾶς κάνει σύσσωμους τοῦ ἄχραντου σώματός του. Αὐτοὶ δὲν συμπερηφέρθηκαν καθόλου καλύτερα ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, πού τόλμησαν ἐκεῖνο τὸ φρικτὸ καὶ παράτολμο ἔργο, κρεμάζοντας στὸ ξύλο τὸ ζωοποιὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ καὶ μὲ τὴ λόγχη ἀδειάζοντάς το ἀπὸ τὸ αἷμα¹⁸. Γι' αὐτὸ δικαιολογημένα τοὺς καταδίκασε αὐτοὺς ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης καὶ εἶπε πὼς εἶναι ἔνοχοι τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου.

ΕΡΩΤΗΣΗ 74η

‘Ο Κύριος εἶπε στὴ Σαμαρείτιδα· «πίστεψέ με, γυναίκα, ἔρχεται ὥρα κατὰ τὴν ὁποία οὔτε σ’ αὐτὸ τὸ βουνὸ οὔτε στὰ Ἱεροσόλυμα θὰ λατρεύσετε τὸν Πατέρα. Ἐσεῖς λατρεύετε αὐτὸ πού δὲν τὸ γνωρίζετε, ἐνῶ ἔμεῖς προσκυνοῦμε αὐτὸ πού τὸ γνωρίζομε· γιατί ἡ σωτηρία ἔρχεται ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους»¹ καὶ τὰ λοιπά. Μὲ ποιὸ τρόπο θὰ κατανοήσομε τὸ νόημα αὐτῶν τῶν σεβάσμιων λόγων;

Ἡ Σαμαρείτιδα ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ τονίσει τὴν πίστη τῶν Σαμαρειτῶν καὶ νὰ τὴ θέσει πάνω ἀπὸ τὰ ἔθιμα καὶ τὶς πίστεις τῶν Ἰουδαίων. Γι' αὐτὸ καὶ διατύπωσε τὴν ἐρώτηση, «μήπως ἐσὺ εἶσαι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν πατέρα μας τὸν Ἰακώβ;»², ὅταν ὁ Σωτήρας μας ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ τῆς δώσει τὸ νερὸ πού χαρίζει ζωή. Ὁ Σωτήρας μας ὅμως, πού ξέρει νὰ οἰκονομεῖ τὰ πάντα μὲ σοφία, γνωρίζοντας ὅτι τὸ νὰ ἐξάρει τοὺς Ἰουδαίους καὶ ν' ἀποφανθεῖ πὼς εἶναι «αὐτὸς ἀνώτερος», ἦταν εὐκόλο νὰ ἐκπλήξει τὴν ψυχὴ τῆς γυναίκας, μέσα στὴν ὁποία ἦταν ἀπὸ πρὶν ριζωμένες ἀντίθετες ἀπόψεις καὶ δὲ φανταζόταν τίποτε ἀνώτερο ἀπὸ τὰ αἰσθητά, αὐτὸ τὸ παραδίδει στὴ σιωπὴ· ἦταν ἄλλωστε ὑπόθεση μικρολογίας καὶ ἦταν ἀνάξιο στὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἰησοῦ τὸ νὰ ἀποφανθεῖ ἂν εἶναι ἀνώτερος ὁ δοῦλος ἀπὸ τὸν Κύριό του (γιατὶ ἡ διαφορὰ τοῦ Κυρίου σὲ σύγκριση μὲ τὸ δοῦλο, μὲ δευτερεῖα μᾶλλον βραβεύει τὸ δοῦλο καὶ μὲ τὰ πρωτεῖα δοξάζει τὸν Κύριο). Γι' αὐτὸ αὐτὰ βέβαια τὰ ἀποσιωπᾶ, παρουσιάζει ὅμως τὴ γνώμη του μὲ ἄλλα λόγια, πού μποροῦν νὰ ἀποδείξουν τὸ ἴδιο ἀκριβῶς καὶ συγχρόνως ν' ἀποφύγουν τὴ μικρολογία καὶ πού εἶναι πὸ κατάλληλα νὰ ἀπαλύνουν τὴν ἀκοή. Οὔτε δηλαδὴ τὴ σύγκριση κά-

2. Ἰω. 4, 10-12.

ἐπάγει, ἀλλὰ παραπέμπει τὸ γύναιον ἐκ τῶν ῥηθησομένων τῆς ὑπεροχῆς τὴν ὑπερβολὴν συλλογίσασθαι. «Καὶ γὰρ ἐκ τούτου», φησί, «τοῦ ὕδατος ὃ πίνων διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα».

5 Καὶ ὄρα τὸ σοφὸν τῶν λόγων καὶ τὴν δύναμιν. Τὸ μὲν, ὅτι «διψήσει πάλιν», εἶπεν, οὐ δεόμενον κατασκευῆς ἀλλαχόθεν (αὐτόκλητον γὰρ εἶχε τὴν γυναικὰ μάρτυρα), τὸ δὲ «οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα», τῷ μεγέθει τῆς ἐπαγγελίας εἰς ἔφεσιν αὐτὴν τῆς ὑποσχέσεως διανιστῶν, δι' ἀμφοῖν δὲ πρὸς ἐπιστάσιαν ἄγων θειοτέρας ὑπόληψεως μονονουχὶ λέγων· Εἰ τὸν Ἰακώβ ἄγεις ἐν μείζονι τιμῇ καὶ θανμασίῳ κατορθώματι ἐπεὶ παρέσχεν ὑμῖν ὕδωρ, ἐξ οὗ πάλιν ὃ πίνων εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαναστρέφει δίψαν, τίνα ἂν σε λογίσασθαι χρεῖ, ὃς ὕδωρ παρασχεῖν ἐστὶ δυνατός, οὐ σωματικὴν δίψαν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πραῦνον, ἀλλὰ δυνάμενον τῷ πιόντι πηγὴν χρηματίσαι ὕδατος ἀενά-
15 ου καὶ παρέχειν ρεῖθρα σωτηρίας, ἃ τοῖς ἀρυσασμένοις καταρδεύει καὶ προξενεῖ ζωὴν τὴν αἰώνιον; Καὶ γὰρ «τὸ ὕδωρ», φησὶν, «ὃ ἐγὼ δώσω, γενήσεται αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον». Ὡσπερ δὲ τὸ ὕδωρ θεραπεύει μὲν τὴν δίψαν, καθαίρει δὲ τὸν ἔξωθεν τοῦ σώματος μολυσμὸν, οὕτω καὶ τὰ νοερὰ καὶ οὐράνια τῆς διδασκα-
20 λίας τοῦ Ἰησοῦ νάματα καὶ ἡ περὶ αὐτοῦ θειότερα ὑπόληψις ἰᾶται μὲν τὴν ἀπὸ τῆς ἀπιστίας δίψαν, ὅλην ἐκδαπανῶσαν τῆς νοερᾶς ἐνεργείας τὴν ζωτικὴν τε καὶ συνεκτικὴν ἰκμάδα, καθαίρει δὲ τὴν ψυχὴν τῶν ὀυπασμάτων, ἣν ἁμαρτημάτων κατερρύπτωσε μολυσμὸς καὶ λογισμὸς ζοφώδης δυσσεβούντων δοξασμάτων.

25 Ἄλλ' ὃ μὲν Σωτὴρ τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἐρωτήσεως, δι' ἧς καὶ Ἰακώβ τὸ πρωτεῖον ἔχειν ἐδόκει καὶ μεγαλύνεσθαι, οὕτως ὑπερφυνῶς ἐμεθόδευσεν· καὶ ὄρα παραντίκα τὴν ταύτης ἐνεργεῖαν ἀπαστρέπτουσαν. Κατεφώτισεν εὐθύς τῆς γυναικὸς τὴν διάνοιαν καὶ εἶλεν ἐλθεῖν, καίτοι παράδοξον οὔσαν, εἰς πίστιν τῆς ὑποσχέσεως καὶ γινῶσιν
30 ἀναλαβεῖν κατὰ πολὺ τῶν προγόνων μείζονα εἶναι τὸν Κύριον. Καταλιποῦσα γὰρ τῇ γνώμῃ τὸ ὕδωρ τοῦ πατρὸς αὐτῆς Ἰακώβ, πρὸς τοῦτο τὸ ὕδωρ ἐπείγεται, καὶ φησιν· «δός μοι, Κύριε, τοῦτο τὸ ὕδωρ». Καὶ διὰ τί τὸ προγονικὸν ὕδωρ ὑπερορᾶς; Ὅτι ἐν βραχεῖ παῦνον τὴν δίψαν, οὐδὲν ἔλαττον διψᾶν ἀφήσι πάλιν, καὶ κόπων ἐστὶ μοι πρόξε-

νει, οὔτε τὴ διαφορά τῆς δόξας τονίζει, ἀλλὰ παραπέμπει τὴ γυναῖκα νὰ συλλογιστεῖ τὴν ὑπερβολικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀπὸ αὐτὰ πού θὰ τῆς πεῖ. Γιατὶ λέει· «ὅποιος πίνει ἀπὸ αὐτὸ τὸ νερό, θὰ ξαναδιψᾷσει· αὐτὸς ὅμως πού θὰ πιεῖ ἀπὸ τὸ νερὸ πού θὰ τοῦ δώσω ἐγώ, δὲ θὰ διψᾷσει στὸν αἰῶνα»³.

Καὶ πρόσεχε τὴ σοφία καὶ τὸ νόημα τῶν λόγων. Εἶπε ὅτι «θὰ διψᾷσει πάλι», κι αὐτὸ δὲ χρειαζόταν ἀπόδειξη ἀπὸ ἄλλοῦ (γιατὶ εἶχε αὐτόκλητο μάρτυρα τὴ γυναῖκα), ἐνῶ τὸ «δὲ θὰ διψᾷσει στὸν αἰῶνα» τὸ εἶπε παρακινώντας τὴν μὲ τὸ μέγεθος τῆς δήλωσης στὴν ἐπιθυμία τῆς ὑπόσχεσης. Καὶ μὲ τὶς δύο δηλώσεις τὴν ὀδηγεῖ στὴ γνώση θεϊκότερης ἀντίληψης. Εἶναι δηλαδή σὰ νὰ τῆς λέει· "Ἄν τιμᾷς περισσότερο τὸν Ἰακώβ καὶ θεωρεῖς θαυμαστὸ τὸ κατόρθωμά του, ἐπειδὴ σᾶς ἔδωσε νερό, ἀπὸ τὸ ὅποιο ὅποιος πίνει γυρίζει πάλι στὴν ἴδια δίψα, ποιὸς πρέπει νὰ σκεφτεῖς ὅτι εἶναι αὐτὸς πού μπορεῖ νὰ δώσει νερὸ πού δὲν καταπραῖνει γιὰ λίγο διάστημα τὴ σωματικὴ δίψα, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ γι' αὐτὸν πού τὸ ἤπιε πηγὴ ἀδιάκοπου νεροῦ καὶ νὰ τοῦ παρέχει νάματα σωτηρίας, πού καταρδεύουν ἐκείνους πού τὸ ἀντλοῦν καὶ προξενοῦν τὴ ζωὴ τὴν αἰώνια; Γιατὶ λέει· «τὸ νερὸ πού θὰ τοῦ δώσω ἐγώ, θὰ γίνεῖ γι' αὐτὸν πηγὴ νεροῦ πού ἀντλεῖται γιὰ ζωὴ αἰώνια»⁴. Κι ὅπως τὸ νερὸ σβήνει τὴ δίψα καὶ καθαρίζει τὸν ἐξωτερικὸ μολυσμὸ τοῦ σώματος, ἔτσι καὶ τὰ πνευματικὰ καὶ οὐράνια νάματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἡ θεϊκὴ ἀντίληψη γι' αὐτὸν θεραπεύει τὴ δίψα τῆς ἀπιστίας πού ἐξανεμίζει ὅλη τὴ ζωτικὴ καὶ συνεκτικὴ ἰκμάδα τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας καὶ καθαρίζει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τοὺς ρύπους, πού τὴν κατασπίλωσε ἡ μόλυνση ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ ὁ ζοφερὸς λογισμὸς τῶν ἀσεβῶν δοξασιῶν.

Ἄλλὰ ὁ Σωτῆρας βέβαια μ' αὐτὸν τὸν ἑξαίρετο τρόπο μεθόδευσε τὴν ἀπάντηση στὴν ἐρώτηση πού παρουσιάζει καὶ τὸν Ἰακώβ νὰ ἔχει τὸ πρωτεῖο καὶ νὰ δοξολογεῖται. Καὶ πρόσεχε τὴν ἀπαστράπτουσα τὴν ἴδια στιγμὴ ἐνέργειά της. Ἀμέσως καταφώτισε τὸ νοῦ τῆς γυναίκας καὶ τὴν ἔκανε νὰ ὀδηγηθεῖ, ἂν καὶ ἦταν παράδοξη, στὴν πίστη τῆς ὑπόσχεσης καὶ νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ Κύριος ἦταν πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς προγόνους της. Γιατί, ἐγκαταλείποντας μὲ τὴ γνώμη της τὸ νερὸ τοῦ πατέρα της Ἰακώβ, σπεύδει μὲ βιασύνη σ' αὐτὸ τὸ νερὸ καὶ λέει· «δός μου, Κύριε, αὐτὸ τὸ νερό»⁵. Καὶ γιατί περιφρονεῖς τὸ νερὸ τῶν προγόνων σου; Γιατί, σταματώντας γιὰ λίγο μόνο τὴ δίψα, δὲν μὲ ἐμποδίζει νὰ διψᾷσω τὸ ἴδιο

5. Ἰω. 4, 15.

νον (καὶ γάρ φησι, «ἵνα μὴ διψῶ μηδὲ ἔρχομαι ἐνθάδε ἀντλεῖν), ἀλλά, τῆς σῆς ἀπολαύουσα πηγῆς, οὐκέτι τοῦ προγονικοῦ δεήσομαι φρέατος

Οὕτω δὲ κατανασθεῖσαν τὴν διάνοιαν, ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀν-
5 δρῶν εἶπεν αὐτῇ, ὣν λαθραίοις καὶ μυστικωτέροις ὁμιλίας τὴν κοι-
νωνίαν ἠσπάζετο, εὐθέως μὲν προφήτην αὐτὸν ἀνακηρύττει, οὐδὲν
δὲ τῶν διωτικῶν αὐτῷ προτείνει, οὐδ' ὅσα σῶμα συνέχει καὶ περὶ
σῶμα συνίσταται· οὐδὲν τούτων οὔτε μαθεῖν οὔτε λαβεῖν ἐπιζητεῖ,
ἀλλὰ παλαιὸν ἀνακινεῖ ζήτημα καὶ ἐν ἐρωτῆσει γνῶναι τὴν λύσιν
10 αὐτοῦ διανίσταται. «Οἱ πατέρες ἡμῶν», φησὶν, «ἐν τῷ ὄρει τούτῳ
προσεκύνησαν», πατέρας μὲν τοὺς περὶ τὸν Ἀβραάμ ὀνομάζουσα
(καὶ γάρ ἐν ἐκείνῳ τῷ ὄρει λόγος ἀρχαῖος τὸν Ἀβραάμ ἀνενεγκεῖν
αὐτοῦ τὸν υἱὸν ἱστορεῖ). Εἶτα· «καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις
ἐστὶν ὁ τόπος ἐνθα χρὴ προσκυνεῖν». Δύο, φησὶ, προσκυνήσεις· δύο
15 χωρία τῆς προσκυνήσεως ἐκάτερον βωμὸς καὶ τέμενος λατρείας Θε-
οῦ. Τίς οὖν τὸ ἄμεινον διαπράττεται; ὁ Σαμαρείτης ἢ ὁ Ἰουδαῖος;

Ο δὲ φιλόανθρωπος Σωτὴρ κἀνταῦθα, ταπεινοτέρου ζητήματος
λύσιν ἐπιζητούσῃ τῇ γυναικί, πολὺ μείζω παρέχεται χάριν καὶ θειότε-
ρον ἐκδιδάσκει δόγμα, ἀντὶ τῆς φιλολόγου προαιρέσεως πρὸς θεω-
20 ρίαν ἀνάγων φιλόσοφον. Φησὶ γάρ· «πίστευσόν μοι, γύναι, ὅτι ἔρχε-
ται ὥρα, καὶ νῦν ἐστὶν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι
τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ». Ἀντὶ τοῦ· Σύ, φησὶ, ζητεῖς, πότε-
ρον, ἢ Ἰουδαία δόξα ἢ τῆς Σαμαρείτιδος γνώμης τὸ τιμιώτερον καὶ
θειότερον ἀποφέρεται, ἐγὼ δέ σοι μυστήριον ἀποκεκρυμμένον ἀνα-
25 καλύπτω, ὅτι «ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστὶν, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ,
οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ».

Ἡ μὲν γὰρ γυνὴ πρὸς φιλοσοφίαν θᾶττον γυναικὸς τοῖς τοῦ
Σωτῆρος ῥήμασι μετελθοῦσα, οὐκ ἔτι τὰ ἑαυτῆς ἴσως προτιμώμενα
δεῖξαι τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὥσπερ καταρχάς, ἐσπούδαξεν, ἀλλ' ἐνδι-
30 δοῦσα καὶ βελτιουμένη τῇ σωτηριώδει διδασκαλίᾳ, μαθεῖν ἐζήτει τὸ
ἄμεινον. Διὸ καὶ «οἱ πατέρες ἡμῶν», φησὶν, «προσεκύνησαν ἐν τῷ ὄ-
ρει τούτῳ». Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ μάλιστα τῶν Σαμαρειτῶν ἀννησοῦν καὶ
ἐξαῖρον τὴν ὑπόληψιν. Οἶα γὰρ παρόντος προφήτου καὶ ἐμπνεομέ-

6. Ἰω. 4, 15.

8. Ἰω. 4, 20.

7. Ἰω. 4, 17-19.

9. Γεν. 22, 1-14.

πάλι και με βάζει συνέχεια σε κόπους. (γιατί λέει: «για να μη διψῶ και να μην ἔρχομαι ἐδῶ να θγάξω νερό»⁶), ἀλλά, ἀπολαμβάνοντας τὴ δική σου πηγὴ, δὲ θὰ χρειαστῶ πιά τὸ πηγάδι τοῦ προγόνου μας.

Ἄφοῦ φωτίστηκε ἔτσι ὁ νοῦς της, ἐπειδὴ τῆς μίλησε και για τοὺς ἄνδρες της ποὺ εἶχε μαζί τους κρυφές και μυστικὲς ἐπαφές⁷, τὸν ἀνακηρύττει ἀμέσως προφήτη, και δὲν τοῦ προβάλλει κανένα αἴτημα βιοτικὸ οὔτε κάτι ἀπὸ ὅσα συντηροῦν τὸ σῶμα και τὸ ἀφοροῦν τίποτε ἀπὸ αὐτὰ οὔτε να μάθει ἐπιδιώκει οὔτε να λάβει, ἀλλὰ ἀνακινεῖ ἓνα παλαιὸ ζήτημα και προχωρεῖ σε ἐρώτηση για να μάθει τὴ λύση του. «Οἱ πατέρες μας», λέει, «λάτρεψαν τὸ Θεὸ σ' αὐτὸ τὸ βουνό»⁸. Πατέρες ὀνομάζει τὸν Ἄβραάμ και τοὺς ἄλλους (γιατί ἀρχαῖος λόγος ἀναφέρει, ὅτι σ' αὐτὸ τὸ βουνὸ ὁ Ἄβραάμ ἀνέβασε για θυσία τὸ γιό του⁹). Κι ἔπειτα: «κι ἐσεῖς λέτε ὅτι τὰ Ἱεροσόλυμα εἶναι ὁ τόπος ὅπου πρέπει να προσκυνεῖται ὁ Θεός»¹⁰. Δύο λατρεῖες, λέει, δύο τόποι λατρείας: τὸ καθένα βωμὸς και ναὸς τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ. Ποιὸς λοιπὸν κάμνει τὸ καλύτερο; ὁ Σαμαρείτης ἢ ὁ Ἰουδαῖος;

Ὅμως ὁ φιλάνθρωπος Σωτήρας κι ἐδῶ στὴ γυναίκα ποὺ ζητοῦσε τὴ λύση ἑνὸς μικροτέρου ζητήματος τῆς δίνει πολὺ μεγαλύτερη χάρη, τῆς διδάσκει μιὰ θεϊκότερη ἀλήθεια και τὴν ἀνεβάζει ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία της για φλυαρία, σε φιλοσοφικὴ θεωρία. Γιατί λέει: «πίστεψέ με, γυναίκα, ὅτι ἔρχεται ὥρα, και εἶναι ἡ ὥρα αὐτή, κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἀληθινοὶ πιστοὶ θὰ προσκυνήσουν τὸν Πατέρα πνευματικὰ και ἀληθινά»¹¹. Τὸ λέει ἀντὶ αὐτοῦ. Ἐσύ, λέει, θέλεις να σοῦ πῶ ἂν οἱ Ἰουδαϊκὴ ἢ ἡ Σαμαρείτικη πίστη εἶναι πιὸ σεβαστὴ και θεϊκότερη, ἐγὼ ὅμως σοῦ ἀποκαλύπτω μυστήριον κρυμμένο, ὅτι δηλαδὴ «ἔρχεται ὥρα, και εἶναι ἡ ὥρα αὐτή, κατὰ τὴν ὁποία οὔτε σ' αὐτὸ τὸ βουνὸ θὰ προσκυνήσετε τὸν Πατέρα οὔτε στὰ Ἱεροσόλυμα»¹².

Τότε ἡ γυναίκα, ἀντίθετα με τὴ συνήθεια τῶν γυναικῶν, ὀδηγημένη γρήγορα ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Σωτήρα μας στὴ φιλοσοφικὴ μελέτη, δὲ φρόντιζε πιά να δείξει για τί προτιμοῦσε τὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὅπως ἔκανε στὴν ἀρχή, ἀλλὰ ὑποχωρώντας και ἀνεβαίνοντας πνευματικὰ με τὴ σωτηριώδη διδασκαλία, ζητοῦσε να μάθει τὸ καλύτερο. Γι' αὐτὸ και λέει: «οἱ πατέρες μας λάτρεψαν τὸ Θεὸ στὸ ὄρος αὐτό»¹³. Γιατί αὐτὸ ἦταν κυρίως ποὺ ἕψωνε και μεγάλωνε τὴν ἰδέα τῶν Σαμαρειτῶν για τὸν

10. Ἰω. 4, 21.

11. Ἰω. 4, 23.

12. Ἰω. 4, 21.

13. Ἰω. 4, 20.

νου τῷ Πνεύματι τῶν ἄλλοις ἀδήλων τὴν διάγνωσιν, παρ' ἐκείνου τὴν ἀληθεστέραν δόξαν καὶ τελειότεραν ἐπεξήτει μαθεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχομένη τῆς ὑποθέσεως ἔλεγεν· «Κύριε, θεωρῶ, ὅτι προφήτης εἶ σύ». Ὁ δὲ φιλόανθρωπος Ἰησοῦς πρότερον μὲν τὸ τέλος ἑκα-
5 τέρας προαγγέλλει, ἵνα μὴ λυπήσῃ ταύτην ἐν τῷ προκρίνειν τὴν ἰουδαϊκὴν λατρείαν (τί γὰρ ἂν καὶ ἀνιάσῃ τῆς ἰδίας δόξης προκρινόμενον σέβας, ὃ μετ' ὀλίγον ἔμελλεν εἰς τὸ αὐτὸ συγκαταλήγειν τέλος;)· ἔπειτα τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἀπαγγέλλει· «ὕμεῖς», γὰρ φησι, «προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν».

10 Πῶς δὲ οὐκ ἤδεισαν οἱ Σαμαρεῖται ὃ προσεκύνουν; Ὅτι τοῦτο μὲν τῶν ἐνοικούντων οὐκ ὀλίγων ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἦσαν τῶν Βαβυλωνίων ἀνακληθέντες καὶ τοῖς ἐκεῖθεν ἔθεσι διαδιούντες καὶ τὴν Ἰσραηλιτικὴν θεοσέβειαν διεφθαρμένοι. Τοῦτο δὲ τὸ πλῆθος αὐτῶν, Βαβυλωνίας καὶ Μήδων γενεᾶς καὶ λατρείας ὄντες, εἰς τὴν Σαμά-
15 ρειαν μετωκίσθησαν, καὶ τὸν παρὰ Ἰουδαίοις Θεόν, ὥσπερ πάλαι τοὺς πατέρας, ἐπιχώριον Θεὸν καὶ μόνου τοῦ ἔθνους τὴν ἐπιστάσιαν ἔχειν καὶ δεσποτείαν ἐνόμιζον. Ταύτη τοι καὶ τὴν λατρείαν ἐκείνῳ προσφέροντες, οὐδὲ τοὺς δαίμονας θεραπεύειν ἀφίσταντο. Τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος, εἰ καὶ μὴ σύμπαν, ἀλλ' οἷ γε τῶν Μωσαϊκῶν νό-
20 μων τὴν μνήμην ἀντὶ τῆς λήθης προτιμήσαντες, ταύτης παντελῶς ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐναγοῦς ἦσαν ὑπολήψεως, καὶ ὥσπερ δημιουργὸν συμπάσης κτίσεως, οὕτω καὶ ἔφορον καὶ προνοητὴν τὸν λατρευόμενον Θεὸν ἐπεγίνωσκον. Διὰ τοῦτο μὲν φησιν· «ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν, ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε». «Προσκυνοῦμεν» δὲ φη-
25 σι, συγκαταλέγων ἑαυτὸν τοῖς Ἰουδαίοις· οὕτω γὰρ ἐναστράπτειν πάσας ἠφίει τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος τὰς ἀκτῖνας. Διὸ καὶ ὕδωρ πιεῖν ἐπεξήτει, καὶ κόπον βαδίζων ὑφίστατο, καὶ τὸν κόπον τῆς ὁδοιπορίας αὐτοσχεδίῳ θρόνῳ τῷ ἐδάφει διελύετο. Ἄλλως τε καὶ πρὸς γυναῖκα διελέγετο, σεβασμίαν μὲν λαβοῦσαν ὑπόληψιν περὶ αὐτοῦ,
30 ὡς ἕνα μέντοι γε τῶν προφητῶν ὅμως αὐτὸν ἠγουμένην καὶ ὡς Ἰου-

14. Ἰω. 4, 19.

15. Ἰω. 4, 22.

ἑαυτοὺς. Ἐπειδὴ ἦταν κοντά της προφήτης πού τὸν ἐνέπνεε τὸ Πνεῦμα, ζητοῦσε νὰ μάθει ἀπὸ ἐκεῖνον τὴν ἀληθέστερη καὶ τελειότερη ἀποψη, γιὰ πράγματα πού ἢ διάγνωσή τους ἦταν ἄγνωστη σὲ ἄλλους. Γι' αὐτὸ καὶ ἀρχίζοντας νὰ ὑποθέτει, λέει· «Κύριε, βλέπω ὅτι εἶσαι προφήτης»¹⁴. Καὶ ὁ φιλάνθρωπος Ἰησοῦς ἀναγγέλλει τὸ τέλος καὶ τῆς μιᾶς λατρείας καὶ τῆς ἄλλης, γιὰ νὰ μὴ λυπήσει τὴ γυναῖκα προκρίνοντας τὴν Ἰουδαϊκὴ (γιατὶ νὰ τῆς προκαλέσει λύπη προκρίνοντας ἀπὸ τὴ δική της πίστη μιὰ λατρεία πού ἔμελλε σὲ λίγο νὰ καταλήξει στὸ ἴδιο τέλος;). Ἐπειτα ὅμως διακηρῦσσει τὴ διαφορὰ της· γιὰτὶ λέει· «ἔσεῖς λατρεύετε αὐτὸ πού δὲν γνωρίζετε, ἐνῶ ἐμεῖς λατρεῦομε αὐτὸ πού τὸ γνωρίζομε»¹⁵.

Πῶς οἱ Σαμαρεῖτες δὲν γνώριζαν ἐκεῖνο πού προσκυνοῦσαν; Αὐτὸ συνέβαινε, ἀπὸ τὴ μιὰ, γιὰτὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἦταν ἀπὸ ἐκεῖνους πού ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὴ Βαβυλωνιακὴ αἰχμαλωσία καὶ ζοῦσαν σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα ἐκείνων καὶ εἶχε διαφθαρεῖ ἡ Ἰσραηλιτικὴ τοὺς θεοσέβεια. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν Βαβυλώνιοι καὶ Μῆδοι στὴ γενιὰ καὶ στὴ θρησκεία καὶ εἶχαν μετοικιστεῖ στὴ Σαμάρεια καὶ νόμιζαν ὅτι ὁ Θεὸς τῶν Ἰουδαίων ἦταν ὁ ἐντόπιος Θεός, ὅπως παλαιὰ οἱ προγονικοὶ θεοί, κι αὐτὸς μόνον εἶχε τὴ φροντίδα καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ ἔθνους. Γι' αὐτὸ λοιπόν, ἐνῶ πρόσφεραν τὴ λατρεία σ' ἐκεῖνον, δὲν ἔπαυαν νὰ λατρεύουν καὶ τὰ εἰδωλά τους¹⁶. Τὸ Ἰουδαϊκὸ ὅμως ἔθνος, ἂν καὶ ὄχι στὸ σύνολό του, τουλάχιστο ἐκεῖνοι πού προτίμησαν νὰ διατηροῦν τὴ μνήμη τῶν Μωσαϊκῶν νόμων ἀντὶ νὰ τοὺς ξεχάσουν, εἶχαν ἀπαλλαγεῖ τελείως ἀπὸ τὴ βέβηλη πίστη, καὶ ὅπως ἀναγνωρίζαν τὸ Θεὸ πού πίστευαν ὡς δημιουργὸ ὅλης τῆς κτίσης, ἔτσι τὸν θεωροῦσαν καὶ ἔφορο καὶ προνοητὴ αὐτῆς. Γι' αὐτὸ καὶ λέει· «ἐμεῖς προσκυνοῦμε κάτι πού τὸ γνωρίζομε, ἐνῶ ἔσεῖς λατρεύετε κάτι πού δὲν τὸ γνωρίζετε». Λέει «προσκυνοῦμε», συγκαταλέγοντας καὶ τὸν ἑαυτοῦ του μὲ τοὺς Ἰουδαίους· γιὰτὶ δὲν ἄφηγε ἀκόμα νὰ πέφτουν σ' αὐτοὺς ὅλες οἱ ἀστραποβόλες ἀκτῖνες τῆς θεότητάς του. Γι' αὐτὸ καὶ ζητοῦσε νὰ πιεῖ νερὸ κι ἐνωθε κούραση βαδίζοντας, καὶ ἀπὸ τὸν κόπο τῆς ὁδοιπορίας ξεκουραζόταν σὲ πρόχειρο κάθισμα στὸ ἔδαφος¹⁷. Ἐξάλλου ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία μιλοῦσε ἦταν γυναῖκα, πού εἶχε σχηματίσει εὐσεβὴ γνώμη γι' αὐτόν, θεωρώντας τὸν ὅμως ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς προφήτες καὶ ὡς ἓνα Ἰου-

16. Δ' Βασ. 17, 24-41.

17. Ἰω. 4, 6-7.

δαῖον, καὶ θεοφιλέστερόν τε τῶν ἄλλων καὶ ἁγιοπρεπέστερον διακείμενον. Διὰ τοῦτο οὖν τό, «προσκυνοῦμεν» εἴρηται.

Ἄλλ' εἴρηται μὲν ἡ μία διαφορὰ, καθ' ἣν τὸ Ἰουδαῖον σέβας τῆς τῶν Σαμαρειτῶν θρησκείας ὑπερεῖχεν. Ἡ δὲ ἕτέρα τίς; «Ἡ σωτηρία», 5 φησὶν, «ἐκ τῶν Ἰουδαίων». Πῶς δὲ ἐστὶν ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ἢ διότι πανταχοῦ τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης τὸ γένος ἐπινεμομένης, ἐκεῖθεν ἠῦγασε τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἡ θεογνωσία, καὶ διότι αὐτὸ τὸ ὅλως προσκυνεῖν τοὺς Σαμαρείτας τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀρχὴν ἔσχεν; Μᾶλλον δὲ σωτηρίαν ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων προ- 10 ἐλθοῦσαν ἔστιν ἐννοεῖν τὴν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὴν δι' αὐτοῦ γεγενημένην τοῦ γένους ἀνάκλησίν τε τοῦ παλαιοῦ πτώματος, καὶ τὴν μηκέτι κλεπτομένην καὶ παραφθειρομένην ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς καὶ βασκανίαις ἀποκατάστασιν. Τὸ δὲ «ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστὶν», τὸ πάντως καὶ διὰ ταχέων ἐπόμενον μηνύει. Οὐ γάρ, ὡσπερ 15 οἱ προφητικοὶ χρησιμοὶ χρόνῳ ὕστερον ἔλαβον τὸ πέρας, ἀλλ' ὁ περὶ ἐμοῦ ῥηθεὶς λόγος ἤδη πάρεστιν, ἤδη ἐνέστηκεν, τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων ἐπαγόμενος μαρτυρίαν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΕ΄.

20 Πῶς λέγεται τὸ Θεῖον εἶναι ἐν τῷ παντί, καὶ πῶς ἐνεστι διαλύειν αὐτὸ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην παρ' ἐνίων προκομίζεται διαπορούμενα;

Πολλὰ τῶν ἱερῶν περὶ Θεοῦ θεωρημάτων, ἵνα μὴ πάντα λέγω, οὐ μόνον ὅσοι τοῖς τῆς εὐσεβείας ὀργίοις οὐκ ἐτελέσθησαν, καὶ τῷ τῆς διανοίας κράτει καὶ τῇ τῶν ἐνύλων γνώσει τῶν ὁμοταγῶν ἐν τῷ 25 κρατεῖν διενηνόχασιν, οὐχὶ τούτων μόνον τῶν ἔξω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου τὴν θεωρητικὴν ἰσχὺν ἀσθενεστέραν τῆς οἰκείας καταλήψεως τῇ πείρᾳ διήλεγξαν, ἀλλὰ καὶ ὅσους ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος καὶ ἡ τοῦ θείου καθαρότης τῆς ἐπιγνώμονος τῶν βαθυτέρων ἔθετο, οὐδὲ τούτων ἢ τῶν θειοτέρων εὗρεσις ἐκ τοῦ ῥάστου φιλεῖ παραγίνεσθαι. Καὶ τί

δαῖο πού εἶχε αἰσθήματα πιό θεοφιλή καί ἅγια ἀπό τούς ἄλλους. Γι' αὐτό λοιπόν ἔχει λεχθεῖ τὸ «προσκυνοῦμε.

Εἶπαμε λοιπόν τὴ μία διαφορά κατὰ τὴν ὁποία ὑπερεῖχε ἡ πίστη τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴ θρησκεία τῶν Σαμαρειτῶν. Ἡ ἄλλη ποιὰ εἶναι; «Ἡ σωτηρία», λέει, «θα προέλθει ἀπὸ τούς Ἰουδαίους»¹⁸. Καί πῶς θὰ προέλθει ἡ σωτηρία ἀπὸ τούς Ἰουδαίους, παρὰ γιὰ τὸ ὅτι, ἐπειδὴ κατέτρωγε τὸ ἀνθρώπινο γένος ἡ πλάνη τῶν εἰδώλων καὶ ἀπὸ τούς Ἰουδαίους ἔλαμψε στους ἄλλους ἀνθρώπους τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, καὶ ἐπίσης ἐπειδὴ ὅλη αὐτὴ ἡ προσκύνηση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τούς Σαμαρεῖτες εἶχε τὴν ἀρχὴ της στους Ἰουδαίους; Καλύτερα ὅμως εἶναι νὰ ἐννοῦμε ὡς σωτηρία πὸν προῆλθε ἀπὸ τούς Ἰουδαίους τὴν παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάκληση πὸν ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦ γένους μας ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐκείνη πτώση, καὶ τὴν ἀποκατάστασή του, τὴν ὁποία πιά οὔτε ἐπιβουλές οὔτε φθόνοι τῶν ἐχθρῶν μποροῦν νὰ τὴν κλέψουν οὔτε νὰ τὴν καταστρέψουν. Ὁ λόγος του, «ἔρχεται ὥρα, καὶ ἡ ὥρα εἶναι αὐτή»¹⁹, ἐξαγγέλλει ὅ,τι θ' ἀκολουθήσει αὐτὴ ὀπωσδήποτε καὶ πολὺ γρήγορα. Ὁχι δηλαδή ὅπως οἱ χρησιμοὶ τῶν προφητῶν πὸν ἐκπληρώθηκαν ὕστερα ἀπὸ καιρὸ, ἀλλὰ αὐτὸ πὸν εἶπε ὁ λόγος γιὰ μένα βρῖσκεται ἤδη ἐδῶ, εἶναι ἤδη παρὼν καὶ φέρνει τὴ μαρτυρία του ἀπὸ τὰ ἔργα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 75η

Πῶς λένε ὅτι τὸ Θεῖο ὑπάρχει στὸ σύμπαν, καὶ πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ διαλύσομε τίς ἀπορίες πὸν προβάλλουν μερικοὶ σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα;

Σὲ πολλές ἀπὸ τίς ἱερές θεωρίες γιὰ τὸ Θεό, γιὰ νὰ μὴν πῶ σὲ ὅλες, ὄχι μόνο ὅσοι δὲν ἔχουν μνηθεῖ στὰ μυστήρια τῆς εὐσεβείας, ἔστω κι ἂν ὑπερέχουν στὴ δύναμη τῆς διάνοιας καὶ στὴ γνώση τῶν ἐνυλων πραγμάτων ἀπὸ τούς ὁμοίους τους, ὄχι μόνο ἀπὸ αὐτούς πὸν βρῖσκονται ἔξω ἀπὸ μᾶς ἀπέδειξαν μὲ τὴν πείρα ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἰσχὺς αὐτῶν τῶν ἀπειρων τῆς δικῆς μας διδασκαλίας εἶναι ἀσθενέστερη ἀπὸ τὴ δική μας ἀντίληψη, ἀλλὰ καὶ ὅσους ὁ εὐσεβὴς λόγος καὶ ἡ καθαρότητα τῆς ζωῆς τούς ἔκανε νὰ γίνουν βαθεῖς γνώστες τῶν βαθύτερων πραγμάτων, οὔτε καὶ σ' αὐτούς συνήθως ἡ ἀποκάλυψη τῶν θείων κατορθώθηκε μὲ εὐκολία. Καὶ

19. Ἰω. 4, 23.

λέγω εὐρεσις, ὅπου γε οὐδ' αὐτὴ καθαρῶς καὶ κατὰ λόγον αὐτοῖς ἢ
 ἔρευνα διατίθεται, γλαφυρωτέρα δὲ ὡς ἐπίπαν καὶ αὐτὴ τῆς τῶν
 πολυπραγμονούντων διανοίας ὑπεριδρυμένη, φιλοτιμεῖται ἐπιγι-
 νώσκεσθαι; Οὐκοῦν τῶν ῥηθησομένων ἐξακούειν οὕτως δεῖ, ὡς τὸ
 5 ἀκριδέστερον κατειληφότεον καὶ μηδὲν πλέον εἰς τὴν τοῦ προκειμέ-
 νου γνῶσιν ὑπολειπομένων, ἀλλ' ὡς οἶόν τε τὰ κρείττω τῆς ἀνθρωπί-
 νης ἐπιβουλῆς ἐπινοίαις ἀνθρωπίναις πανευλαδῶς καὶ σὺν ἀγωνία
 μενόντων εὐμενῶς ἀκούειν καὶ ἀποδέχεσθαι.

Ἐν τῷ παντὶ τοιγαροῦν τὸ Θεῖόν ἐστιν, ὅπερ εἰς συζήτησιν προε-
 10 τέθη σοι, ὡς οὐδὲν τῶν ὄντων ἐν τοῖς οὐσίῃς ἢ γὰρ ἂν τὸ ὑπὲρ πάντα
 τὰ ὄντα ἐν ἂν ἦν τῶν ὄντων καὶ ὁ προαγωγός τε καὶ δημιουργός ἀπάν-
 των εἰς ἂν ἐχρημάτιζε τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων. Τοῦτο γὰρ
 νομοθετεῖν οἶδεν ἢ πρὸς τὰ ὄντα τῆς διαθέσεως συγγενῆς τε καὶ ὁμο-
 ταγῆς τῆς δημιουργικῆς ἀρχῆς κοινωνία, ἐπειδὴν τὸ ἀπαράλλακτόν
 15 τις ἐκδιάζοιτο τὴν σχέσιν ἔχειν πρὸς ἄλληλα τὰ ὄντα καὶ τὸν Κτίστην
 πρὸς τὰ κτίσματα.

Οὐκοῦν, ὡς οὐδὲν τῶν ὄντων τοῖς αὐτοῦ συνάπτεται καὶ συγκα-
 ταβαίνει τὸ Θεῖον δημιουργήμασιν, ἀλλ' ἰδιαζούσῃ διαθέσει καὶ
 οἰκονομίᾳ διακεκριμένη τὴν πρὸς τὰ ὄντα σχέσιν ἀρμόζεται. Ὡσπερ
 20 δέ ἐστι τὸ Θεῖον σοφόν τε ἅμα καὶ ὑπέροσον, Θεός τε ἰσχυρός καὶ
 ὑπέρθεος, κυρίως τε οὐσία καὶ ὑπερούσιον, καὶ αὐτάγαθον ὁμοίως
 καὶ ὑπεράγαθον, οὕτως ὑπάρχειν λέγεται καὶ ἐν τῷ παντὶ καὶ ὑπὲρ τὸ
 πᾶν ἐπὶ μόνης γὰρ τῆς ἀρρήτου καὶ πολυωνύμου καὶ ὑπερφυοῦς
 φύσεως ὁ καταφατικός τῶν ὀνομάτων τύπος σύνδρομον ἴσχει τὴν
 25 σημασίαν τοῖς διὰ τῶν ἀποφατικῶν ἢ στερητικῶν φωνῶν σχημα-
 τισμοῖς δηλοῦσι τὸ βούλημα. Διόπερ τὸ «ἐν παντὶ» οὐκ ἔστιν ἀθέτη-
 σις τοῦ «ὑπὲρ τὸ πᾶν», ἀλλὰ συμφωνία μᾶλλον καὶ θεβαίωσις· οὐ μὴν
 δέ, ἀλλ' οὐδὲ τὸ «ὑπὲρ πᾶν» παραλλαγὴν προσλαμβάνει θαυμασιω-
 τέραν τῆς μυσταγωγοῦ θεολογίας, παρ' ἣν ἢ «ἐν τῷ παντὶ» ἱερολο-
 30 γουμένη θεωρία παραδίδωσιν.

Ὡστε ὁ διαπορῶν ὡς, εἰ ἐν τῷ παντὶ τὸ Θεῖον, οὐκ ἂν εἶη ὑπὲρ
 τὸ πᾶν, λέληθεν ἑαυτὸν τὴν τῶν ἱερῶν ῥημάτων ἐπὶ τῆς φύσεως χρη-
 σιν ἀγνοῶν, καὶ τῆς συνήθους περὶ τῶν ἐνύλων ὀμιλίας οὐδὲν ὑψη-
 λότερον οὐδὲ θεϊότερον περὶ τῶν αὐτῶν φανταζόμενος Ἄλλὰ γὰρ

γιατί λέγω ἢ ἀποκάλυψη, τῆ στιγμῇ πού οὔτε κι αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ ἔρευνα δὲν γίνεται καθαρὰ καὶ μὲ λογικὸ τρόπο, ἀλλ' ἀπαιτεῖ νὰ ἀναγνωρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον γλαφυρότερη καὶ αὐτὴ καὶ ψηλότερα τοποθετημένη ἀπὸ τῆ διάνοια ὅσων πολυπραγμονοῦν; Δὲν πρέπει λοιπὸν ὅσα θὰ λεχθοῦν νὰ ἐννοηθοῦν ἔτσι, σὰ νὰ κατέχουν τὸ ἀκριδέστερο νόημα καὶ δὲν ὑπολείπεται πιά τίποτε γιὰ τῆ γνώση τοῦ ἐξεταζόμενου ζητήματος, ἀλλὰ ὅσο εἶναι δυνατὸν αὐτὰ πού εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ ἀνθρώπινη ἐπιβουλή μὲ ἀνθρώπινες ἐννοιες μὲ μεγάλη εὐλάβεια καὶ ἀγωνία νὰ τ' ἀκοῦμε μὲ καλὴ διάθεση καὶ νὰ τ' ἀποδεχόμαστε.

Τὸ Θεῖο λοιπὸν βρίσκεται μέσα στὸ κάθε τι (αὐτὸ εἶναι τὸ θέμα πού θὰ συζητήσομε), ἔτσι ὅπως κανένα ἀπὸ τὰ ὄντα πού εἶναι μέσα στὰ ἄλλα ὄντα· γιατί ἄλλιῶς αὐτὸ πού εἶναι πάνω ἀπὸ τὰ ὄντα θὰ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ ὁ δημιουργὸς καὶ παραγωγὸς τῶν ὄντων θὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ αὐτὰ πού δημιούργησε. Γιατί αὐτὸ νομοθετεῖ ἢ συγγενῆς καὶ ὁμοταγῆς κατὰ τῆ διάθεση κοινωνία τῆς Δημιουργικῆς Ἀρχῆς μὲ τὰ ὄντα, ὅταν κανεὶς ἀποδεικνύει ἐκβιαστικὰ ὅτι ἡ σχέση τῶν ὄντων μεταξύ τους εἶναι ἀπαράλλαχτη μὲ τῆ σχέση τοῦ κτίστη πρὸς τὰ κτίσματα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του δὲν συγκαταβαίνει τὸ Θεῖο καὶ δὲν ἐνώνεται μαζί του, ἀλλὰ ρυθμίζει τῆ σχέση του πρὸς τὰ ὄντα μὲ μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη διάθεση καὶ μιὰ συγκεκριμένη οἰκονομία, καὶ ὅπως τὸ Θεῖο εἶναι συγχρόνως σοφὸ καὶ ὑπέρσοφο, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς καὶ ὑπέρθεος, καὶ κυρίως οὐσία καὶ ὑπεροῦσιος, καὶ αὐτοαγαθὸ ὅμοια καὶ ὑπεράγαθο, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο λέγεται ὅτι καὶ μέσα στὸ πᾶν ὑπάρχει καὶ πάνω ἀπὸ τὸ πᾶν. Γιατί μόνο στὴν ἄρρητη καὶ πολυώνυμη καὶ ὑπερφυῆ φύση ἔχει σύμφωνη σημασία ὁ καταφατικὸς τύπος τῶν ὀνομάτων μὲ ὅσα δηλώνουν αὐτὸ πού θέλουν μὲ λέξεις ἀποφατικῆς ἢ στερητικῆς. Γι' αὐτὸ λέγοντας τὸ «μέσα στὸ πᾶν», δὲν ἀθετοῦμε τὸ «πάνω ἀπὸ τὸ πᾶν», ἀλλὰ συμφωνοῦμε μᾶλλον μαζί του καὶ τὸ βεβαιώνομε. Οὔτε βέβαια ἡ ἐννοια «πάνω ἀπὸ τὸ πᾶν» ἀποτελεῖ παραλλαγή πρὸς θαυμαστὴ τῆς θεολογίας πού εἰσάγει στὰ μυστήρια ἀπὸ αὐτὴ πού παραδίδει ἡ ἱερὴ θεωρία «μέσα στὸ πᾶν».

Ὡστε, ὅποιος ἔχει τὴν ἀπορία ὅτι, ἂν τὸ Θεῖο εἶναι μέσα στὸ πᾶν, δὲ θὰ εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ πᾶν, τοῦ διαφεύγει ὅτι ἔχει ἄγνοια γιὰ τῆ χρήση τῶν ἱερῶν λέξεων πού ἀφοροῦν στὴ φύση καὶ ὅτι δὲ φαντάζεται τίποτε ἀνώτερο οὔτε θεϊκότερο γιὰ τὰ ἄυλα ἀπὸ τὸν συνηθισμένο λόγο γιὰ τὰ

πῶς ἐν τῷ παντί; εἴρηται μὲν ὡς κατ' οὐδένα τρόπον τῶν ὄντων. Εἰ δὲ
 δεῖ τι μᾶλλον θεωρητικωτέρων ἔτι φάναι καὶ τοῖς τὴν διάνοιαν συνε-
 παρθῆναι μετεώροις καὶ τῶν θεολογικωτέρων δογμάτων πρὸς τὸ
 ὕψος μὴ ἀποδειλιάσαι, ἔστι τὸ Θεῖον ἐν παντί κατ' ἐνέργειάν τε καὶ
 5 κατ' οὐσίαν. Καὶ μὴ μοι λέγε, πῶς; Προεῖρηται γὰρ ὡς κατ' οὐδένα
 τρόπον τῶν ὄντων. Πῶς οὖν ἐστι κατ' οὐσίαν; Ὡς ἐνόησας κατ' ἐνέρ-
 γειαν. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ μὲν ἄλλα καὶ δυνάμει ἐστὶ ποτε καὶ ἐνεργεία,
 τὸ δὲ Θεῖον, ὡς ὁ διορατικὸς ἐννοήσσειε νοῦς, ἀείπερ ἐστὶν ἐνεργεία
 (οὐ γὰρ ἐξ ἀτελοῦς εἰς τελειότητα πρόεισιν, οὐδ' ἄλλο τι παρὰ τὴν
 10 αὐτοενέργειάν ἐστι τὸ αὐτούσιον), δῆλον ὡς, ἐν οἷς ἐστι κατ' ἐνέρ-
 γειαν, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐστι καὶ κατ' οὐσίαν· ἐνεργεῖ μὲν γὰρ κατὰ συνο-
 χὴν καὶ διαμονὴν τῶν ὄντων, οὐσιοῖ δὲ καὶ διακρατεῖ τῶν δημιουρ-
 γηθέντων ὑπ' αὐτοῦ τὴν φύσιν.

Πῶς οὖν τὸ Θεῖον ἐστὶ οὐσιωδῶς ἐν τῷ παντί; οὐ μία τις ἐκ τού-
 15 των ἀποτελεῖται συνουσίωσις καὶ φύσις; Ὅτι οὐδ' ὅταν αὐτῷ ἐννοῆς
 κατ' ἐνέργειαν καὶ λέγῃς ἐν τῷ παντί εἶναι, οὐδ' οὕτως ἔσται συντετε-
 λεσμένον καὶ φύσεως λόγον ἐπέχον τὸ δυνάμενον ὀλόκληρόν πως
 ὑποσχεῖν τὴν χρείαν ἐκ τε τοῦ παντός καὶ ἐκ τῆς θείας καὶ κρείττονος
 συνελθεῖν ἑτέρω πρὸς μίαν ὑποστάσεως αὐτοτέλειαν. Καὶ πῶς ἂν τὸ
 20 κατ' οὐσίαν ὑπάρχον τινί (τοῦτο γὰρ εὐλόγον προσεπιζητεῖν δοκεῖ),
 μίαν ἐννοεῖν οὐκ ἀπαρτίζει σὺν ἐκείνῳ ὑπόστασιν; Ἄλλ' οὐ χαλεπὸν
 ἐπιλύσασθαι, ὅτι διττὸν λέγεται τὸ κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν τινί· τὸ μὲν
 γὰρ τῶν σημαινομένων ἐν τῷ παρεῖναι δηλοῖ μέρος τε γίνεσθαι τοῦ
 συγκρίματος καὶ ἀναπληρωτικὸν ὑπάρχειν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν
 25 τελειότητος, καθάπερ τῷ σώματι ἢ ψυχῇ· τὸ δὲ οὔτε μέρος ἂν ποτε
 γένοιτο τοῦ φυράματος, οὔτε τοῖς ἰδιώμασιν ἐπαλλάττεται κοινοποι-
 ουμένων τῶν ἀφωρισμένων ἑκατέρω τῶν φύσεων, οὔτε ὑπὸ θατέρου
 τῶν συγκριμάτων ἀπαρτίζεται, ἀλλ' ἔστιν ἡ σύνοδος αὐτοῦ συστατι-
 κή τε μᾶλλον καὶ σωστικὴ τῆς συναπτομένης καὶ αὐτοτελοῦς ὑπο-
 30 στάσεως, καθ' ὃν τρόπον διὰ βραχυτάτης εἰκόνας καὶ τῆς ἀνά χειρα
 χρήσεως εἰπεῖν ἢ τοῦ κυβερνήτου τέχνη τῇ νηϊ

ἔνυλα. Ἄλλὰ μὲ ποιὸ τρόπο βρίσκεται μέσα στὸ πᾶν; Εἶπαμε πῶς ὄχι μὲ τὸν τρόπο ποὺ συμβαίνει αὐτὸ στὰ ὄντα. Κι ἂν πρέπει νὰ ποῦμε κάτι ἀπὸ τίς πιὸ θεωρητικὲς ἀλήθειες καὶ δὲν δειλιάσομε ν' ἀνεβοῦμε μὲ τὴ σκέψη στὸ ὕψος τῶν θεολογικότερων δογμάτων, θὰ ποῦμε ὅτι τὸ Θεῖο ὑπάρχει μέσα στὸ πᾶν καὶ κατ' ἐνέργεια καὶ κατ' οὐσία. Καὶ μὴ μὲ ρωτᾶς, σὲ παρακαλῶ, πῶς; Γιατὶ ἔχομε πεῖ προηγουμένως, ὅτι αὐτὸ συμβαίνει κατὰ κανένα τρόπο ἔτσι ὅπως συμβαίνει στὰ ὄντα. Πῶς λοιπὸν ὑπάρχει κατ' οὐσία; Ὅπως ἐνόησες ὅτι ὑπάρχει καὶ κατ' ἐνέργεια. Ἐπειδὴ δηλαδὴ τὰ ἄλλα ὄντα ὑπάρχουν κάποτε καὶ δυνάμει καὶ ἐνεργεία, ἐνῶ τὸ Θεῖο, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ἐννοήσῃ ὁ ὀξύς νοῦς, ὑπάρχει πάντοτε ἐνεργεία (γιατὶ δὲν προχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀτέλεια στὴν τελειότητα, οὔτε ἢ αὐτοουσία εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν αὐτοενέργεια), εἶναι φανερὸ ὅτι σ' αὐτὰ ποὺ ὑπάρχει κατ' ἐνέργεια, σ' αὐτὰ ὑπάρχει καὶ κατ' οὐσία. Ἐνεργεῖ δηλαδὴ γιὰ τὴ συνοχὴ καὶ τὴ διάρκεια τῶν ὄντων, καὶ τοὺς δίνει τὴν οὐσία καὶ ἐξασφαλίζει τὴ φύση τῶν δημιουργημάτων του.

Πῶς ὅμως τὸ Θεῖο ὑπάρχει μὲ τὴν οὐσία του μέσα στὸ πᾶν; Δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ αὐτὰ μὰ συνουσίωση καὶ φύση; Ἐπειδὴ οὔτε ὅταν τὸ ἐννοεῖς τὸ Θεῖο κατ' ἐνέργεια καὶ λέγεις ὅτι ὑπάρχει μέσα στὸ πᾶν, οὔτε ἔτσι θὰ εἶναι συντελεσμένο καὶ δὲ θὰ ἔχει τὴ θέση τῆς φύσης αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νὰ δεχτεῖ ὀλοκληρῆ μὲ κάποιο τρόπο τὴ χρῆση ἀπὸ τὸ πᾶν καὶ ἀπὸ τὴ θεία καὶ ἀνώτερη ὑπόστασις νὰ συνενωθεῖ μὲ ἕνα ἄλλο σὲ μιὰ αὐτοτελῆ ὑπόστασις. Καὶ πῶς εἶναι δυνατὸ αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει κατ' οὐσία σὲ ἕνα ἄλλο (αὐτὸ μου φαίνεται ἀκόμα πιὸ εὐλογο νὰ προσπαθοῦμε νὰ ἐννοήσομε) νὰ μὴ συναπαρτίζει μαζὶ μ' ἐκεῖνο μιὰ ὑπόστασις; Δὲν εἶναι ὅμως δύσκολη ἢ λύση· γιατί ἢ κατ' οὐσίαν ὑπαρξὴ σὲ κάποιο ἐννοεῖται μὲ δύο τρόπους. Μὲ τὸν ἕνα τρόπο δηλώνεται ὅτι ὑπάρχει ἔτσι σ' ἕνα ἄλλο, ὥστε γίνεται μέρος τοῦ συγκράματος καὶ ὀλοκληρώνει τὴν ὑποστατικὴ τελειότητα, ὅπως ἢ ψυχὴ μέσα στὸ σῶμα. Μὲ τὸν ἄλλο λέει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γίνῃ ποτέ μέρος τοῦ φυράματος, οὔτε μοιράζεται τὰ γνωρίσματα μὲ τὴν κοινοποίησι τῶν ιδιωμάτων τῶν ὀρισμένων γιὰ κάθε μία ἀπὸ τίς δύο φύσεις, οὔτε ὀλοκληρώνεται ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ τὸ ὀποῖο ἐνώνεται, ἀλλὰ ἢ συνένωσή του εἶναι συστατικὴ μᾶλλον καὶ διασώζει τὴ συναπτὸμενη καὶ αὐτοτελῆ ὑπόστασις, κατὰ τρόπο ὅμοιο μὲ τὴν τέχνη τοῦ κυβερνήτη στὸ πλοῖο, γιὰ νὰ δώσω μιὰ πάρα πολὺ σύντομη καὶ πρόχειρη εἰκόνα.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὐχ ὁ δογματικὸς διέξεισι λόγος καὶ ἀκίνητος, ὡς ἤδη καὶ τοῦ προοιμίου ἢ διασκευῆ ἐπεδείξατο, ἀλλ' ὁ εἰκαστικός τε καὶ γυμναστικὸς διευτυπώσατο· κρατεῖτω δ' οὖν ὅμως ταῦτα, ἕως ἀνακύψῃ τὰ κρείττονα.

5

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΣΤ'.

Τί δηλοῖ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰρημένον, «ὕμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι»;

10 Τὸ ῥητὸν οὐ μαθεῖν τὴν διάνοιαν ἤτησας, τοῖς τέσσασι μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν ἀναγράφεται, ἔστι δὲ προειρημένον Ἡσαΐα τῷ προφήτῃ. Ἄλλ' οἱ μὲν τρεῖς παραφράσεως νόμῳ συνυφαίνουσι τὸ ῥητὸν λόγοις ἰδίοις, ὁ δὲ γε θεοπίσσιος Ματθαῖος κατὰ παράθεσιν αὐτὸ καὶ μαρτυρίας τύπῳ εἰσάγει. Ἡσαΐας γάρ, ἠνίκα τῆς δόξης Κυρίου θεα-
15 τῆς ἠξιώθη γενέσθαι καὶ τῷ ἄνθρακι δι' ἐνὸς τῶν Σεραφεῖμ ἐκαθάρθη τὰ χεῖλη, τῆνικαῦτα καὶ τῆς θείας ἐκείνης ἤκουσεν φωνῆς· «πορεύθητι», λεγούσης, «καὶ εἰπὼν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γάρ ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὡσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ
20 τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκάμμυσαν, μὴ ποτ' ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὡσὶν ἀκούσωσιν καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσιν καὶ ἰάσωμαι αὐτούς».

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τὰ προφητικὰ ῥήματα, ὧν ἡ χρῆσις τοῖς Εὐαγγελίοις περιεῖληπται, δηλοῦσι δὲ τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν κατ' ἐκεῖνο
25 καιροῦ Ἰουδαίων. Οὐδὲν δὲ ἤττον προλέγουσι καὶ τῶν ὕστερον αὐτῶν τὴν μίμησιν ἐναπομαξαμένων καὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίᾳ μὴ πεισθέντων, ὅς ἔργοις τε παραδόξοις καὶ λόγοις ὑπερφυέσι τὴν τε ἀκοὴν αὐτῶν καὶ τὴν ὄψιν διήλεγξεν, τὴν μὲν κωφεύουσαν ἐκουσίως, τὴν δὲ τυφλώττουσαν τῇ λήμῃ τῆς ἀπιστίας, καὶ οὔτε πρὸς
30 τοσαύτην ῥημάτων ὠφέλειαν τὴν ἀκοὴν ἀνοῖξαι ἐθέλοντας, οὔτε πρὸς οὕτω θεοπρεπεῖς θαυμάτων λαμπηδόνας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀναπετάσαι θουληθέντας Διὸ καὶ ὁ προφήτης τὸ κωφὸν αὐτοῖς καὶ τυ-

Ἐπιπλήρωσε ὁ λόγος αὐτῶν, ὅπως ἔδειξε ἤδη τὸ προοίμιό μας, ἀλλὰ τὰ διατύπωσε ὁ λόγος ποὺ στηρίχθηκε στὶς εἰκασίες καὶ τὰ συμπεράσματα καὶ εἶχε στόχο προπαρασκευαστικό. Ἄς μείνουν ὅμως αὐτὰ, μέχρι νὰ παρουσιαστοῦν τὰ καλύτερα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 76.

Τί σημαίνει αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Κύριος στὸ Εὐαγγέλιο πρὸς τοὺς μαθητὲς του, «σ' ἐσαῶς ἔχει δοθεῖ νὰ γνωρίσετε τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· στοὺς λοιποὺς δίνονται μὲ παραβολές, ὥστε νὰ μὴ βλέπουν ἐνῶ βλέπουν, καὶ ἐνῶ ἀκοῦν, νὰ μὴ καταλαβαίνουν»¹;

Τὸ ρητὸ ποὺ θέλησες νὰ γνωρίσεις τὸ νόημά του ἔχει καταγραφεῖ βέβαια κι ἀπὸ τοὺς τέσσερες εὐαγγελιστὲς, ἀλλὰ τὸ ἔχει προαναγγεῖλει ὁ Ἡσαΐας ὁ προφήτης². Ἀλλὰ οἱ τρεῖς ἀπὸ αὐτοὺς σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς παράφρασης συνθέτουν τὸ ρητὸ μὲ δικά τους λόγια, ἐνῶ ὁ θεσπέσιος Ματθαῖος τὸ παραθέτει αὐτούσιο καὶ μὲ τὸν τύπο τῆς μαρτυρίας. Γιατὶ ὁ Ἡσαΐας, ὅταν ἀξιώθηκε νὰ γίνει θεατῆς τῆς δόξας τοῦ Κυρίου κι ἕνα ἀπὸ τὰ Σεραφεῖμ καθάρισε μὲ τὸ ἀναμμένο κάρβουνο τὰ χεῖλη του, τότε ἀκούσε κι ἐκείνη τὴ θεία φωνὴ ποὺ τοῦ ἔλεγε· «πήγαινε καὶ πὲς σ' αὐτὸν τὸ λαό· Μὲ τὰ αὐτιά σας θ' ἀκούσετε καὶ δὲ θὰ καταλάβετε, καὶ ἐνῶ θὰ κοιτᾶτε μὲ τὰ μάτια σας, ὅμως δὲ θὰ βλέπετε. Γιατὶ πάχυνε ἡ καρδιὰ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ καὶ βαριάκουσαν μὲ τ' αὐτιά τους, ἔκλεισαν τὰ μάτια τους γιὰ νὰ μὴ δοῦν μὲ τὰ μάτια τους καὶ νὰ μὴν ἀκούσουν μὲ τ' αὐτιά τους, ὥστε νὰ τὰ καταλάβουν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ τοὺς θεραπεύσω»³.

Ἐπιπλήρωσε ὁ λόγος αὐτῶν, ὅπως ἔδειξε ἤδη τὸ προοίμιό μας, ἀλλὰ τὰ διατύπωσε ὁ λόγος ποὺ στηρίχθηκε στὶς εἰκασίες καὶ τὰ συμπεράσματα καὶ εἶχε στόχο προπαρασκευαστικό. Ἄς μείνουν ὅμως αὐτὰ, μέχρι νὰ παρουσιαστοῦν τὰ καλύτερα.

2. Ἡσ. 6, 9-10

3. Ἡσ. 6, 1-10.

φλὸν οὐκ ἀλλαχόθεν, ἐκ δὲ τῆς ἰδίας μοχθηρίας περιεῖναι διαμαρτυ-
 ρόμενος, «ἐπαχύνθη», φησί, «ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου». Καὶ ἐπεὶ
 τὴν καρδίαν αὐτῶν ἐπάχυναν, διὰ τοῦτο καὶ «τοῖς ὡσὶ βαρέως ἤκου-
 σαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν». Εἶτα μὴδ' ἀνανῆψαι
 5 τούτους ἐθέλειν δηλῶν τῆς ἐκουσίου πηρώσεως, ἐπάγει· «μὴ ποτε
 ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὡσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι
 καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς». Ἐπαχύνθησαν τοιγαροῦν
 τὴν καρδίαν, διὰ τοῦτο βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν
 ἐκάμμυσαν. Ἐκάμμυσαν δὲ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὰ ὦτα ἐδάρουναν,
 10 μὴ ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὡσὶ ἀκούσωσιν. Καὶ τούτων δὲ
 τὴν πῆρῳσιν ἐκόντες ὑπῆλθον, ἵνα μὴ ἐπιστραφέντες, τῶν τηλικού-
 των παθῶν τῆς ἰάσεως τύχωσιν.

Οὕτω μὲν οὖν σαφῶς ὁ προφήτης τοῦ τυφλώττειν καὶ κωφεύειν
 τὴν αἰτίαν τῆς ἰουδαϊκῆς ἀνάπτει γνώμης καὶ προαιρέσεως, ἀλλ' οὐχὶ
 15 Θεοῦ ψῆφον οὐμενοῦν οὐκ εἰσάγει, ταῦτα τοῖς Ἰουδαίοις ἐπιφέρου-
 σαν. Ὡσπερ δὲ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῶν Ἰουδαίων τοὺς ἀγνώμονας ὁ
 προφήτης στηλιτεύων, ἔλεγεν, μὴτε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐθελῆσαι δια-
 νοῖξαι, μὴτε πρὸς ἀκοὴν παρασχεῖν τὰ ὦτα πρὸς τὴν σωτήριον αὐτοῦ
 καὶ θεοπρεπῆ διδασκαλίαν, ἐκ δὲ τῶν συνήθως αὐτοῖς ἁμαρτανομέ-
 20 νων, μάλιστα δὲ τοῦ τύφου καὶ τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ πρὸς τὴν πλά-
 νην μᾶλλον ἢ τὴν εὐσέβειαν ῥέπειν, ἔμυόν τε τὰ ὄμματα καὶ τὴν ἀκο-
 ῆν συνεῖχον, αὐτοὶ ἑαυτοὺς τυφλοὺς καὶ κωφοὺς ἀπεργαζόμενοι, καὶ
 τὸ χαλεπώτερον, οὕτω παθόντες, ἑαυτοὺς βλέπειν τῶν ἄλλων μᾶλλον
 ἐνόμιζον καὶ τῷ τῆς οἰήσεως ἐφλέγμανον πάθει. Διότι νομομαθεῖς τε
 25 ἐδόκουν, καὶ τῶν προφητῶν τὰς φωνὰς (ὁ πλεόν αὐτῶν τὴν κατηγο-
 ρίαν ἐπέτεινεν) τοῖς χεῖλεσιν περιέφερον, διὸ καὶ ἀνίατον αὐτοῖς τὴν
 νόσον κατεσκευάζον. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν Σωτῆρ, τὸν ἐκ γεννητῆς τυφλὸν
 δεικνὺς ὁρῶντα, τῶν δὲ τὴν θεομάχον γλώτταν ἀντὶ τοῦ θυσιάζειν εἰς
 ὕδριν κινούντων, «εἰς κρῖμα», φησὶν, «ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα,
 30 ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέψωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται». Καὶ
 δὴ καὶ τῶν Φαρισαίων ἐπιφθεγγομένων, «μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοὶ ἐ-
 σμεν;», «εἰ τυφλοὶ ἦτε», φησὶν, «οὐκ εἶχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε,

4. Ἦσ. 6, 10.

5. Ἰω. 9, 1-7.

δίνει τὴ μαρτυρία του ὅτι τὴν κουφαμάρα καὶ τὴν τύφλωσή τους τὴν ἔχουν ὄχι ἀπὸ πουθενὰ ἄλλου, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κακία τους· γιατί λέει· «πάχυνε ἡ καρδιά τοῦ λαοῦ αὐτοῦ»⁴. Κι ἐπειδὴ πάχυναν τὴν καρδιά τους, γι' αὐτὸ καὶ «τ' αὐτιά τους ἄκουσαν βαριά καὶ ἔκλεισαν τὰ μάτια τους»⁴. Κι ἔπειτα δηλώνοντας ὅτι οὔτε κὰν θέλουν ν' ἀνανήψουν ἀπὸ τὴν ἐκούσια πώρωσή τους, προσθέτει· «μήπως καὶ δοῦν ποτὲ μὲ τὰ μάτια τους καὶ ἀκούσουν μὲ τ' αὐτιά τους, καὶ καταλάβουν μὲ τὸ νοῦς τους, καὶ ἐπιστρέψουν καὶ τοὺς θεραπεύσω»⁴. Πάχυναν λοιπὸν οἱ καρδιές τους καὶ γι' αὐτὸ καὶ βαριάκουσαν κι ἔκλεισαν τὰ μάτια τους. Καὶ ἔκλεισαν τὰ μάτια τους καὶ βάρυναν τ' αὐτιά τους, γιὰ νὰ μὴ δοῦν μὲ τὰ μάτια τους καὶ νὰ μὴν ἀκούσουν μὲ τ' αὐτιά τους. Καὶ τὴν ἀναπηρία τῶν αὐτιῶν καὶ τῶν ματιῶν τὴ δημιούργησαν μόνοι τους, γιὰ νὰ μὴν ἐπιστρέψουν καὶ βροῦν τὴν ὑγείά τους ἀπὸ τὰ τόσα πάθη τους.

Ἔτσι λοιπὸν ὁ προφήτης ἀποδίδει μὲ σαφήνεια τὴν αἰτία τῆς τύφλωσης καὶ τῆς κουφαμάρας τους στὴ γνώμη καὶ τὴν προαίρεση τῶν Ἰουδαίων, χωρὶς βέβαια νὰ παρουσιάζει κάποια ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ πὺ νὰ τοὺς προξενεῖ τὰ πάθη αὐτὰ. Καὶ ὅπως ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στηλιτεύοντας ὁ προφήτης τοὺς ἀχάριστους ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγε, ὅτι δὲν ἤθελαν οὔτε τὰ μάτια τους ν' ἀνοίξουν οὔτε νὰ στρέψουν τὰ αὐτιά τους στὴ σωτήρια καὶ θεία διδασκαλία, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἁμαρτήματά τους καὶ κυρίως τὴν ἔπαρση καὶ τὴν ἀλαζονεία καὶ ἀπὸ τὴ ροπή τους στὴν πλάνη μᾶλλον παρὰ στὴν εὐσέβεια ἔκλειναν τὰ μάτια καὶ συγκρατοῦσαν τ' αὐτιά τους, κι ἔτσι ἔκαναν οἱ ἴδιοι τοὺς ἑαυτοὺς τους τυφλοὺς καὶ κουφοὺς, καὶ τὸ φοβερότερο, ἐνῶ εἶχαν πάθει τέτοια παθήματα, νόμιζαν ὅτι ἔβλεπαν καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ φλέγονταν ἀπὸ τὸ πάθος τῆς οἴησης. Γιατὶ νόμιζαν πὺς ἦταν γινῶστες τοῦ νόμου καὶ τὰ λόγια τῶν προφητῶν (πρᾶγμα πὺν βάρυνε περισσότερο τὴν κατηγορία τους) τὰ εἶχαν πάντα στὰ χεῖλη τους, γι' αὐτὸ κι ἔκαναν τὴν ἀρρώστια τους ἀθεράπευτη. Μὲ βάση αὐτὰ ὁ Σωτήρας μας, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἔβλεπε ὁ ἀπὸ τὴ γέννησή του τυφλός⁵, καὶ ἐκεῖνοι, ἀντὶ νὰ θυσιάσουν, κινοῦσαν τὴ θεομάχο γλώσσα τους σὲ ὕβρεις, τοὺς λέει· «Ἐγὼ ἦρθα στὸν κόσμον πρὸς κρίση αὐτοῦ, γιὰ νὰ δοῦν ὅσοι δὲ βλέπουν, καὶ ὅσοι βλέπουν νὰ γίνουν τυφλοί»⁶. Κι ὅταν καὶ οἱ Φαρισαῖοι διατύπωσαν τὴν ἐρώτηση, «μήπως κι ἐμεῖς εἴμαστε τυφλοί;»⁷, τοὺς εἶπε· «ἂν ἦσατε τυφλοὶ δὲ θὰ

6. Ἰω. 9, 39.

7. Ἰω. 9, 40.

ὅτι βλέπομεν, διὰ τοῦτο ἢ ἁμαρτία ὑμῶν μένει». Ὁ μὲν γὰρ εἰδὼς ἑαυ-
 τὸν ἐξ ἀγνοίας τυφλόν, συνῆκέ τε τὸ πάθος, καὶ θᾶπτον χωρεῖ πρὸς
 τὸν ἰατρόν, καὶ τοῦ φωτὸς ἐπιζητεῖ τὴν ἀπόλαυσιν, καὶ πρὸς ἐκεῖνο
 σπεύδει, καὶ τῆς φιλανθρώπου διὰ τοῦτο προνοίας καταξιούται, ταῖς
 5 σελασφόροις αὐτῆς ἀκτίσι τὸν νοῦν φωτιζόμενος καὶ πρὸς σωτήριον
 θεωρίαν ἀναγόμενος. Ὁ δὲ τῇ παρώσει μὲν ἐσκοτισμένος, βλέπειν δὲ
 οἰόμενος, διπλῆν ἑαυτῷ τὴν τύφλωσιν κατεσκεύασεν, ὅτι τε μὴ βλέπει,
 καὶ ὅτι, μὴ βλέπων, ὀξύτερον δοκεῖ τῶν ἄλλων ὄραϊν. Ἡ γὰρ οἴησις,
 σκότος οὐσα ψυχικῶν ὀμμάτων βαθύ, τῆς προκατασχούσης ἀμαυρώ-
 10 σεως ἐπιτείνει μᾶλλον τὸ νόσημα.

Ἄλλὰ γὰρ οὕτω μὲν τῶν προφητικῶν ῥημάτων τεθεωρημένων,
 οὕτω δὲ τῶν σεπτῶν λογίων διευκρινημένων (καὶ εἴ τι μέρος αὐτῶν
 ὑπάρχον τῇ εὐκρινείᾳ μὴ συμπεριεῖληπται), οὐκέτι τοῖς ἀκροαταῖς
 ὁμοίως οἶμαι, οὐδὲ τοσαύτην πρόφασιν ζητήματος παρέξει. Δῆλον
 15 μὲν γὰρ ὡς τοῖς μαθηταῖς δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας
 τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ μήτε τὴν καρδίαν ἐπαχύνθησαν, μήτε βαρέως ἤκουον,
 μήτε τὰ ὄμματα ἔμνον, τοῖς δὲ λοιποῖς, οὓς καὶ ἔξω καλεῖ (ἔξω γὰρ
 τῆς σωτηρίας σφᾶς αὐτοὺς περιέστησαν), οὐκέτι δέδοται. Τοῖς γὰρ
 εἰρημένοις πάθει πᾶσαν ἑαυτοῖς ἀποτειχίσαντες σωτηρίαν καὶ ὠφέ-
 20 λειαν, εἰκότως οὐ δέδοται, ὅτι μηδὲ λαβεῖν αὐτοὺς ἐπιτηδεῖους παρε-
 σκεύασαν. Διὸ καὶ παραβολαῖς προσῆκε μᾶλλον λαλεῖν, ἢ γυμνὰ
 προτιθέναι τῆς χάριτος τὰ μυστήρια. Οὕτε γὰρ συμφέρον, οὕτε κρί-
 σεως ἀδεκάστου εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τῆς διδασκαλίας καὶ σωτηρίας
 τιθέναι τὸν ἄξιόν τε καὶ τὸν ἀνάξιον, ὥσπερ οὐδὲ τοῖς χοίροις τοὺς
 25 μαργαρίτας προβάλλειν, οὐδὲ τοῖς κνυσὶ ῥίπτειν τὰ ἅγια.

Ἐξ οὖν τῶν εἰρημένων καὶ τό, «ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ
 ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν», ὁδὸν εὕρισκει τῆς διαγνώσεως. Τὸ γὰρ
 “ἵνα” νῦν συγγενές τέ ἐστι τοῦ “διότι”, καὶ μεταλαμβάνεσθαι πέφυ-
 κεν θάτερον πρὸς τὸ ἕτερον. Ὡσαύτως δὲ καὶ τό, “μὴ”, οὐκ ἀπαγο-
 30 ρεύσεως, ἀρνήσεως δὲ χώραν νῦν ἐπέχει. Καὶ ὅτι τὸ λαμβάνειν τὰς
 λέξεις οὕτως ἐνταῦθα μεῖζον καὶ εἰκάζειν καθίσταται, τῶν τε προφη-
 τικῶν ῥημάτων ἢ διάνοια, δι’ ὧν προῆλθε καὶ τὰ Κυριακὰ λόγια,

8. Ἰω. 9, 41.

9. Λουκᾶ 8, 10. Μάρκ. 4, 11.

εἶχατε ἁμαρτία· τώρα ὅμως λέτε ὅτι βλέπετε· γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἁμαρτία σας παραμένει»⁸. Γιατὶ αὐτὸς ποὺ ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι τυφλὸς ἀπὸ ἄγνοια, καὶ κατὰλαβε τὸ πάθος του, καὶ πηγαίνει γρήγορα στὸ γιατρό, κι ἐπιζητεῖ ν' ἀπολαύσει τὸ φῶς του, καὶ σπεύδει πρὸς ἐκεῖνο, καὶ γι' αὐτὸ γίνεται ἄξιος τῆς φιλόφρονος πρόνοιας, καὶ φωτιζόμενος ὁ νοῦς του ἀπὸ τὶς φωτοφόρες ἀκτῖνες τῆς, ὑψώνεται πρὸς τὴ σωτήρια θεωρία. Ἐνῶ ἀντίθετα ἐκεῖνος ποὺ εἶναι σκοτισμένος ἀπὸ τὴν πώρωσή του, νομίζοντας πὼς βλέπει, διπλασιάζει τὴν τύφλωσή του, ἀφοῦ καὶ δὲν βλέπει, καί, ἐνῶ δὲν βλέπει, νομίζει πὼς βλέπει καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Γιατὶ, ὄντας ἡ οἴηση πυκνὸ σκοτᾶδι τῶν ματιῶν τῆς ψυχῆς, ἐπιτείνει περισσότερο τὸ νόσημα τῆς τύφλωσης ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ πρῖν.

Δίνοντας λοιπὸν αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία στὰ λόγια τῶν προφητῶν καὶ διευκρινίζοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ ἱερὰ λόγια (καὶ ὅποιο μέρος τους ὑπάρχει τυχὸν ἀδιευκρίνιστο), δέ θα δώσει, νομίζω, ὁ λόγος ὅμοια στοὺς ἀκροατὲς τόσο μεγάλη ἀφορμὴ γιὰ συζήτηση. Γιατὶ εἶναι προφανὲς ὅτι δόθηκε στοὺς μαθητὲς νὰ γνωρίσουν τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ οὔτε ἡ καρδιά τους εἶχε παχυνθεῖ οὔτε ἦταν βαρήκοοι οὔτε τὰ μάτια τους ἔκλειναν, ἐνῶ στοὺς ἄλλους, ποὺ τοὺς ἀποκαλεῖ καὶ ἔξω⁹ (γιατὶ εἶχαν ἀποκλείσει τὸν ἑαυτὸ τους ἔξω ἀπὸ τὴ σωτηρία) δὲν τοὺς εἶχε δοθεῖ ἀκόμα. Καθόσον μὲ τὰ πάθη ποὺ εἶπαμε, ἀφοῦ ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους κάθε σωτηρία καὶ ὠφέλεια, εὐλόγα δὲν τοὺς δόθηκε, ἐπειδὴ δὲν τοὺς ἔκαναν τοὺς ἑαυτοὺς τους κατάλληλους γιὰ νὰ λάβουν τὴ δωρεά. Γι' αὐτὸ κι ἔπρεπε νὰ μιᾶ μᾶλλον μὲ παραβολὰς κι ὄχι νὰ παρουσιάζει γυμνὰ τὰ μυστήρια τῆς χάριτος. Δὲν εἶναι βέβαια οὔτε συμφέρον οὔτε μαρτυρεῖ κρίση ἀδέκαστη νὰ τοποθετεῖται ὁ ἄξιος στὴν ἴδια τάξη τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς σωτηρίας μὲ τὸν ἀνάξιο, ὅπως ἀκριβῶς οὔτε πρέπει νὰ βάζομε τὰ μαργαριτάρια μπροστὰ στοὺς χοίρους, οὔτε νὰ ρίχνομε τὰ ἅγια στὰ σκυλιὰ¹⁰.

Ἀπὸ ὅσα λοιπὸν εἶπαμε ἀνοίγει δρόμος νὰ κατανοήσομε καὶ τὸ λόγο, «γιὰ νὰ μὴ βλέπουν ἐνῶ βλέπουν, καὶ ἐνῶ ἀκοῦνε, νὰ μὴν καταλαβαίνουν»¹¹. Γιατὶ τὸ “γιὰ νὰ” ἐδῶ καὶ συγγενεῦει μὲ τὸ διότι, καὶ μπορεῖ τὸ ἓνα νὰ παίρνει τὴ θέση τοῦ ἄλλου. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ “μὴ” δὲν εἶναι ἀπαγορευτικό, ἀλλὰ τώρα ἔχει θέση ἄρνησης. Καὶ τὸ νὰ παίρνομε τὶς λέξεις ἐδῶ μ' αὐτὸ τὸ νόημα εἶναι περισσότερο καὶ ἀπὸ εἰκασία, καὶ τὸ νόημα

10. Ματθ. 7, 6.

11. Λουκᾶ 8, 10.

μάρτυς ἐστὶν ἀπαράγραπτος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερός Ματθαῖος ἐπὶ τῆς αὐ-
 τῆς ἐννοίας ἀντὶ τοῦ “ἵνα” χρησάμενος τῷ “ὅτι”, καὶ ἀντὶ τοῦ ἀπαγο-
 ρεύειν, ἀρνητικῶς ἀπαγγείλας τὸ χωρίον. Καὶ γὰρ εἰσάγει τὸν Κύριον
 λέγοντα· «διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι,
 5 καὶ ἀκούοντες οὐ συνιοῦσι»· καὶ δῆλον, ὅτι σαφές κατέστη καὶ τὸ
 “ἵνα” τοῖς ἄλλοις εὐαγγελισταῖς ἀντὶ τοῦ “ὅτι” παρειλημμένον, καὶ τὸ
 ἀπαγορευτικὸν μόριον τὴν τοῦ ἀρνητικοῦ δύναμιν ἀναδεδεγμένον.

Ἄλλ’ οὕτω μὲν τὴν προγονικὴν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπόνοιαν καὶ
 ἀγνωμοσύνην οἰκειούμενοι, τῆς Δεσποτικῆς διδασκαλίας καὶ ὠφε-
 10 λείας ἀποστερεῖν ἑαυτοὺς κέρδος ἐτίθεντο. Καὶ γὰρ οὐ τοσοῦτον τὰς
 πηγὰς τῆς σωματικῆς γενέσεως εἰς ἐκείνους ἀνέφερον, ὅσον τὴν πώ-
 ρωσιν τῆς καρδίας καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀχάριστον. Θαλάσσης ὁ πα-
 λαιὸς Ἰσραὴλ ὑγρὰ κύματα πεζοποροῦντες διέβαινον, στύλος πυρός
 καὶ νεφέλης τὴν ὁδὸν αὐτοῖς παρεσκεύαζεν ἄλυπον, ὁ μὲν ἐν νυκτὶ
 15 πυρσὸν ἀνάπτων ἅμα καὶ χειραγωγῶν τὸν ἀχάριστον, ἡ δὲ τὴν λυ-
 ποῦσαν τοῦ ἡλίου φλόγα ἀντὶ τῆς κατ’ οἶκον ὀροφῆς ἀποστέγουσα
 καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ὁδοιπορίας εὐφροσύνης ἡμέραν ἀποφαίνουσα.
 Καί, ἐν κεφαλαίῳ φάναι, τῶν ὑπὲρ λόγον εὐεργεσιῶν ἀπολαύοντες
 καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον ἀγαθοῖς περιορροέμενοί τε καὶ παινόμε-
 20 νοι, ἀπελάττιζον μᾶλλον καὶ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ὕβριν ἐξεμαίνοντο,
 τῶν εἰδωλικῶν μiasμάτων τὸ σέβας τῆς εἰς τὸν Δημιουργὸν ἀνταλ-
 λαττόμενοι πίστεως

Καὶ οἱ τῆς ἐκείνων δὲ γνώμης οὐκ ἔλαττον ἢ τῆς γονῆς φύντες,
 διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας παραπλησίων καὶ ὑπερφυῶν
 25 θαυμάτων τελουμένων θεαταὶ γινόμενοι, νῦν μὲν παθῶν σωματικῶν
 ἀνιάτων ἐλαινομένων λόγῳ, νῦν δὲ βλάβης δαιμονίας καὶ ἐπιβουλῆς
 τοῦ πλάσματος ἀπαλλαττομένου, καὶ ψυχικῶν δὲ τραυμάτων τῆ
 διδασκαλίᾳ θεραπευομένων, καὶ νεκρῶν μὲν εἰς ζῶντας ἀναδιδομέ-
 νων, νεκρουμένην δ’ ἤδη τοῦ θανάτου τὴν ἰσχὺν εὐαγγελιζομένων,
 30 καὶ πολλῶν ἄλλων δωρεῶν τε καὶ εὐεργεσιῶν ἀξιούμενοι, οὐδὲν μὲν
 τούτων καθορᾶν γνώμην εἶχον οὐδ’ ἀμείψασθαι τὸν εὐεργέτην, πρὸς
 μόνην δὲ τὴν θεομάχον ἐξωτρύνοντο γλῶσσαν, καὶ τῶν βλεπόντων
 καὶ ἀκουόντων ἀρπάζοντες τὸ ἀξίωμα καὶ σφίσι αὐτοῖς περιτιθέν-

τῶν προφητικῶν λόγων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προῆλθαν καὶ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, εἶναι μάρτυρας ἀπαράγραπτος. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερός Ματθαῖος μετὴν ἴδια ἔννοια ἀντὶ τοῦ “γιαὶ νὰ” χρησιμοποιεῖ τὸ “διότι” καὶ ἀντὶ ἀπαγορευτικὰ διατυπώνει τὸ χωρίο ἀρνητικὰ. Γιατὶ παρουσιάζει τὸν Κύριο νὰ λέει· «γι’ αὐτὸ μιλῶ με παραβολές, διότι, ἂν καὶ βλέπουν, δὲ βλέπουν, καὶ ἂν καὶ ἀκοῦν δὲν καταλαβαίνουν»¹². Καὶ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἔγινε σαφές ὅτι καὶ τὸ “γιαὶ νὰ” τὸ ἔχουν παραλάβει καὶ οἱ ἄλλοι εὐαγγελιστὲς ἀντὶ τοῦ “διότι”, καὶ ὅτι τὸ ἀπαγορευτικὸ “μὴ” ἔχει δεχθεῖ τὴ σημασία τοῦ ἀρνητικοῦ.

Ἀλλὰ ἔτσι καθιστώντας δικό τους τὸ Ἰουδαϊκὸ ἔθνος τὸν παραλογισμό καὶ τὴν ἀχαριστία, θεωροῦσαν κέρδος νὰ στερήσουν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τὴ Δεσποτικὴ διδασκαλία καὶ ὠφέλεια. Γιατὶ δὲν ἀνέφεραν τόσο τίς πηγές τῆς σωματικῆς γένεσης σ’ ἐκείνους, ὅσο τὴν πώρωση τῆς καρδιάς καὶ τὴν ἀχαριστία τῆς γνώμης. Οἱ παλαιοὶ Ἰσραηλίτες πέρασαν πεζοπορώντας τὰ ὑγρά κύματα τῆς θάλασσας,¹³ ὁ πύρινος στύλος καὶ ἡ νεφέλη τοὺς ἐτοίμαζε χωρὶς προβλήματα τὸ δρόμο τους¹⁴. ὁ στύλος τῆς φωτιᾶς τοὺς ἀναβε τὴ νύχτα ἕνα πυρσὸ καὶ συνάμα χειραγωγοῦσε τοὺς ἀχάριστους, ἐνῶ νεφέλη τοὺς προφύλαγε ἀπὸ τὴ φλόγα τοῦ ἡλίου ποὺ τοὺς ἔκαιγε, ἐπέχοντας τὴ θέση ὀροφῆς σπιτιοῦ, καὶ παρουσιάζοντας τὴν ἡμέρα τῆς ὁδοιπορίας ἡμέρα χαρᾶς. Καὶ μετὰ δύο λόγια, ἀπολαμβάνοντας τίς πάνω ἀπὸ κάθε λόγο εὐεργεσίες καὶ ἐνῶ περιβάλλονταν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς καὶ καλοπαιρνοῦσαν μ’ αὐτὰ, κλωτσοῦσαν περισσότερο καὶ ἔβριζαν μετὰ μανία τὸ Θεῖο, ἀνταλλάσσοντας τὴν πίστη στὸν Δημοουργὸ μετὰ τὴ λατρεία τῶν μαρῶν εἰδώλων.

Καὶ αὐτοὶ ποὺ δὲν ἦταν λιγότερο καρποὶ τῆς γνώμης ἐκείνης ἀπὸ ὅτι τῆς καταγωγῆς, μετὰ τὸν ἔρχομὸ τοῦ Σωτήρα μας γίνονται θεατὲς παραπλήσιων καὶ ὑπερφυσικῶν θαυμάτων, βλέποντας ἄλλοτε ἀνίατα σωματικὰ πάθη νὰ θεραπεύονται μετὰ τὸ λόγο, ἄλλοτε ἕνα πλάσμα ν’ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐπήρεια καὶ τὴν ἐπιβουλή τῶν δαιμόνων, καὶ ἐνῶ ἔβλεπαν καὶ ψυχικὰ τραύματα νὰ θεραπεύονται μετὰ τὴ διδασκαλία του καὶ δέχονταν τὸ καλὸ μήνυμα ὅτι νεκρωνόταν πιά ἡ δύναμη τοῦ θανάτου, καὶ γίνονταν ἄξιοι πολλῶν ἄλλων δωρεῶν καὶ εὐεργεσιῶν, δὲν πίστευαν ὅτι ἔβλεπαν κάτι ἀπὸ αὐτὰ, οὔτε ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνουν κάτι γιὰ νὰ εὐχαριστήσουν τὸν εὐεργέτη, ἀλλὰ μόνο ἀκόνιζαν τὴ θεομάχο γλώσσ-

14. Ἐξ. 13, 21-22.

15. Δευτ. 32, 15-16.

τες, οὔτε ἀκούειν ἤθελον τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων, σάλπιγγος
 γεγωνότερον αὐτοὺς πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀνακαλουμένων καὶ πολ-
 λούς τῶν ἐθνῶν πρὸς αὐτὴν συναγόντων καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπί-
 γνωσιν ἀναδιδασκόντων, οὔτε τὰ ὑπ' ὄψιν τελούμενα τῶν θαυμάτων
 5 βλέπειν ἐβούλοντο, πρὸς μόνας δὲ τὰς δυσφημίας καὶ τὸν νοῦν
 αὐτῶν καὶ τὴν γλῶτταν ἐξώπλιζον. Διόπερ εἰκότως αὐτοῖς τὰ μυστή-
 ρια τῆς βασιλείας οὐκ ἐπιστεύετο. Χωρὶς γὰρ τῶν ἄλλων καὶ διότι
 μείζον αὐτοῖς κρῖμα περιῆπτε πιστευόμενα. Ὅσῳ γὰρ ἂν τις μειζό-
 νων ἀξιούται, ὁ δὲ πρὸς τὸ χεῖρον ἀντὶ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολῆς
 10 ἀπονεύει, οὗτος διπλῆς ἔνοχος κατακρίσεως, τῆς τε προλαβούσης
 κακίας, καὶ τῆς ἐπ' αὐξήσειν μοχθηρίας τὴν εὐεργεσίαν ποιησαμένης
 προαιρέσεως.

Ὅτι δὲ μὴ ἀποκληρωτικὸν εἶναι τὸ δεδόσθαι μὲν τοῖς μαθηταῖς
 ἐπιγνῶναι τὰ μυστήρια, τοῖς δὲ μή, καὶ πρότερον μὲν ἀποδέδεικται,
 15 οὐδὲν δὲ ἦττον παρίστησι καὶ ὁ Σωτὴρ, μακαρίζων τοὺς μαθητάς,
 ὅτι βλέποντες βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούουσιν. Ὁ μακαρισμὸς
 γὰρ παρὰ γε τοῖς Λογίοις, καὶ μάλιστα τοῖς Κυριακοῖς, οὐκ ἀνάγκης
 ἐστὶν εἰσαγωγῆς τὸ ἀπαραίτητον, προαιρέσεως δὲ γινομένης τοῦ
 βελτίονος. «Μακάριος» γὰρ «ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσε-
 20 βῶν», καὶ μακάριος ἀνὴρ, «ὃς οἰκτεῖρει ψυχὰς κτηνῶν αὐτοῦ». Ὁ δὲ
 Σωτὴρ καὶ κατὰ συνέχειαν πολλοὺς μακαρισμοὺς συνάπτων, οὐδένα
 τούτων, ἐφ' ὧν ἀποκλήρωσις ἔχει τὴν ἰσχύν, ἀπονέμει, εἰς ἐκείνους δὲ
 συνάγει πάντα, ὧν ἀρετὴ καρπὸς ὑπάρχει καὶ γεώργιον τῆς προαι-
 ρέσεως. Οὐκοῦν οὔτε τοῖς μαθηταῖς κατ' ἀποκλήρωσιν ἐδέδοτο τὰ
 25 μυστήρια γνῶναι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, οὔτε τοῖς ἀγνώμοσι τῶν
 Ἰουδαίων τούτων ἢ ἄγνοια, ἀλλ' ὅτι τυφλοὺς τε καὶ κωφοὺς ἐκόντες
 ἀπέφηναν ἑαυτούς, τούτων ἀναξίους ἢ θεία καὶ ἀδέκαστος κρίσις
 διήλεγξεν.

Πῶς οὖν τῶν μαθητῶν ὁ ἡγαπημένος, τὸ τῆς θεολογίας ὄργανον,
 30 λέγει, «τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν

16. Ματθ. 13, 16.

17. Ματθ. 5, 3ε.

18. Ψαλμ. 1, 1.

19. Παροιμ. 12, 10.

σα τους. Κι ἀρπάζοντας τὴ θέση ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἔβλεπαν καὶ ἄκουαν καὶ κἀνοντάς τὴν δική τους, οὔτε ν' ἀκούσουν ἤθελαν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, πὺ τὸς καλοῦσαν πιὸ βροντόφωνα καὶ ἀπὸ σάλπιγγα στὴ σωτηρία καὶ συγκέντρωναν γύρω ἀπ' αὐτοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς δίδασκαν τὴ γνώση τῆς ἀλήθειας, καὶ οὔτε ἤθελαν νὰ βλέπουν τὰ θαύματα πὺ γίνονταν μπροστὰ στὰ μάτια τους, ἀλλὰ ὄπλιζαν τὸ νοῦ τους καὶ τὴ γλῶσσα τους μόνο γιὰ τὶς κατηγορίες. Γι' αὐτὸ ἦταν φυσικὸ νὰ μὴν πιστεῦουν τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα πὺ εἶπαμε κι ἐπειδὴ, ἂν τὰ πίστευαν, ἡ καταδίκη τους θὰ ἦταν μεγαλύτερη. Γιατί, ὅσο μεγαλύτερα ἀγαθὰ ἀξιῶνεται κανεὶς, κι αὐτός, ἀντὶ νὰ μεταβάλλεται πρὸς τὸ καλύτερο, ἀποκλίνει πρὸς τὸ χειρότερο, γίνεται ἔνοχος διπλῆς κατάκρισης· καὶ γιὰ τὴν προηγούμενη κακία του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν προαίρεσή του πὺ ἔκανε τὴν εὐεργεσία ἐπαύξηση μοχθηρίας.

Τὸ ὅτι εἶχε δοθεῖ στοὺς μαθητὲς ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίζουν τὰ μυστήρια, ἐνῶ στοὺς ἄλλους δὲν εἶχε δοθεῖ, ἔχει βέβαια ἀποδειχθεῖ καὶ πρωτύτερα, ὅτι δὲ σημαίνει πὺς αὐτοὶ ἀποκληρώνονται, καθόλου λιγότερο ὅμως τὸ παρουσιάζει καὶ ὁ Σωτῆρας, μακαρίζοντας τοὺς μαθητὲς του, ὅτι βλέποντας βλέπουν καὶ ἀκούοντας ἀκούουν¹⁶. Ὁ μακαρισμὸς στὴ Γραφή, καὶ μάλιστα στὰ Λόγια τοῦ Κυρίου¹⁷, δὲν προέρχεται ἀπὸ ἀνάγκη πὺ παρουσιάζει ὅτι ἀλλιῶς δὲ γίνεται, ἀλλὰ ἀπὸ προαίρεση γιὰ τὸ καλύτερο. Γιατί λέγει, «μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πὺ δὲν πῆγε σὲ συνάθροιση ἀσεβῶν»¹⁸, καὶ «μακάριος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πὺ νοιᾶζεται γιὰ τὰ ζωντανά του»¹⁹. Ὁ Σωτῆρας πάλι συνάπτοντας πολλοὺς μακαρισμοὺς σὲ μιὰ συνέχεια²⁰, κανέναν ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἀπευθύνει σ' ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἰσχύει ἡ ἀποκλήρωση, ἀλλὰ τοὺς ἀπευθύνει ὅλους σ' ἐκείνους πὺ καρπὸς τους καὶ καλλιέργεια εἶναι ἡ προαίρετικὴ ἀρετή. Ἐπομένως οὔτε στοὺς μαθητὲς εἶχε δοθεῖ ὡς κληροδότημα τὸ νὰ γνωρίσουν τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὸ νὰ μὴν τὰ γνωρίσουν στοὺς ἀγνώμονες ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, ἀλλ' ἐπειδὴ ἔδειξαν μὲ τὴ θέλησή τους τοὺς ἑαυτοὺς των τυφλοὺς καὶ κουφοὺς, ἡ θεία κι ἀδέκαστη κρίση τοὺς ἔκρινε ἀνάξιους γι' αὐτά.

Πὺς λοιπὸν λέει ὁ ἀγαπημένος ἀπὸ τοὺς μαθητὲς²¹, τὸ ὄργανο τῆς θεολογίας, «τύφλωσε τὰ μάτια τους καὶ σκλήρυνε τὴν καρδιά τους»²²;

20. Ματθ. 5, 3-11. Λουκᾶ 6, 20-22.

21. Ἰω. 13, 23. 19, 26. 21, 7, 20.

22. Ἰω. 12, 40.

τὴν καρδίαν»; Οὐδὲν ἔργον ἐκ τῶν εἰρημένων ἤδη συνιέναι. Εἰ μὲν γὰρ μὴ ἐκάλει τοῦ λόγου τὸν Ἡσαΐαν μάρτυρα, ἢ ἐφ' ἑτέρου θεωρήματος προῆγε τὰς αὐτὰς φωνάς, ἀπορίας ἂν τινος ὑπῆρχεν ἀφορμὴ καὶ ζήτησις παρὰ τὰς εἰρημένας ἄλλης ἐπιλύσεως. Ἐπεὶ δὲ διὰ τῶν 5 προφητικῶν καὶ ταῦτα προάγεται λόγων, ἐξ ὧν σαφειστάτη καὶ οὐδὲν ἀπορον ἐπιφέρουσα ἐξάλαμψεν ἡ διάνοια, καὶ μὴν καὶ τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν, ὅσον ἦν ἀμφισβητούμενον διεκρίθη, δῆλον ὅτι προδιαλέλυται καὶ ὅπερ ἔμελλεν ἐπὶ τῶν ῥημάτων τούτων διαπορευῆσθαι. ἴσον γὰρ ὁ πρῶτος ἀναγραψάμενος τὰς Δεσποτικὰς πράξεις 10 ἐκδιδάσκει δύνασθαι τό, «τετύφλωκεν» καὶ «πεπώρωκεν», καὶ τό «διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν».

Εἰ δέ τις τὸ «τετύφλωκεν» καὶ «πεπώρωκεν», οὐ προηγούμενα πάθη, ἀλλ' ἐκείνης ἐπόμενα μᾶλλον θεῖη, οἷόν τινα ἀντιμισθίαν τῶν 15 φθασάντων ὄντα, οὐδ' οὗτος ἂν εἶη σκοποῦ διαμαρτάνων, δι' οὗ φέροισ' ἂν οὐ πόρρω τῆς ἀληθείας. Ἐπεὶ γὰρ ἐκόντες ἔμυσαν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα συνέσχον, τούτων προηγησαμένων τῶν παθῶν ποινὴ γέγονεν αὐτοῖς ἐπακολουθήσασα τῇ ἐκουσιότητι τῆς μοχθηρᾶς γνώμης ἢ τύφλωσις καὶ ἢ κώφωσις, ὧν ἐν εἶη καὶ τὸ μὴ 20 δεδῶσθαι αὐτοῖς τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας γνῶναι. Ἔστι δὲ καὶ πρὸ βραχέως ἀκοῦσαι λέγοντα τὸν Ἰησοῦν, ὡς αὐτὸς ὁ τῆς βροντῆς ἔγραψεν υἱός· «ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε, ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ τὸ σκότος ὑμᾶς καταλάβῃ»· καί, «ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτειᾷ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει». Ἐλαμψε μὲν γὰρ τὸ φῶς τὸ ἀλη- 25 θινὸν παραγεγονώς ὁ τοῦ κόσμου Σωτῆρ, οἱ δὲ οὐκ ἠθέλησαν ἐνατενίσαι πρὸς αὐτό, οὐδ' ἐν τῇ σελασφόρῳ αἴγλῃ τῶν δογμάτων αὐτοῦ περιπατεῖν. Διὸ ἀκολούθως αὐτοὺς κατέλαβεν ἡ σκοτεῖα δίκην ἀπαιτουῦσα τῆς προκατασχούσης αὐτοὺς μοχθηρίας. Καὶ τοῦτο λέγοισ' ἂν «τεφυφλῶσθαι» καὶ «πεπωρῶσθαι» εἰκότως. Καὶ ὥσπερ τῷ θελήσαν- 30 τι περιπατεῖν ἐν τῷ φωτὶ ἔπεται καὶ τὸ εἰδέναι ποῦ ὑπάγει, οὕτω τῷ μὴ θελήσαντι περιπατεῖν ἐν τῷ φωτὶ συνακολουθεῖ τὸ βαδίζοντα ἐν τῇ σκοτειᾷ εἶναι, καὶ τυφλῶν καὶ πεπωρωμένων ὁδὸν ἀθλίως ἐξανύειν.

Δὲν εἶναι καθόλου δύσκολο νὰ τὸ καταλάβομε ἀπὸ ὅσα εἶπαμε. Γιατί, ἂν δὲν καλοῦσε τὸν Ἡσαΐα ὡς μάρτυρα τοῦ λόγου²³ ἢ χρησιμοποιοῦσε τὰ ἴδια λόγια σὲ ἄλλη περίπτωση, θὰ ὑπῆρχε ἀφορμὴ γιὰ κάποια ἀπορία καὶ ἀναζήτησις ἄλλης λύσης πέρα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε. Ἐπειδὴ ὅμως ἔλαμψε ἓνα ὀλοκάθαρο νόημα, ποῦ δὲν προκαλεῖ καμμιά ἀπορία, καὶ ἀπὸ τοὺς προφητικoὺς λόγους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν, ὁποιαδήποτε ἀμφισβήτηση ὑπάρχει διευκρινίστηκε, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι βρῆκε τὴ λύση τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ ὅποια ἀπορία μπορούσαν νὰ προκαλέσουν αὐτὰ τὰ λόγια. Γιατί αὐτὸς ποῦ ἔγραψε τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, διδάσκει ὅτι ἔχουν τὸ ἴδιο νόημα τὸ «ἔχει τυφλώσει» καὶ «ἔχει σκληρύνει», καὶ τὸ «γι' αὐτὸ μιλῶ σ' αὐτοὺς μὲ παραβολάς, ἐπειδὴ ἂν καὶ βλέπουν, δὲν βλέπουν, καὶ ἂν καὶ ἀκοῦνε, δὲν ἀκοῦνε»²⁴.

Ἄν τώρα κάποιος τὰ «τύφλωσε» καὶ «σκληρύνει» τὰ θεωρήσει ὅχι προηγούμενα πάθη, ἀλλὰ συνέπειες ἐκείνης, σὰν κατὰ κάποιο τρόπο ἀντιμισθία γιὰ τὰ προηγούμενα, οὔτε αὐτὸς θὰ χάσει τὸ στόχο του ποῦ μπορεῖ νὰ τὸν φέρει κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Ἐπειδὴ δηλαδὴ θέλοντας ἔκλεισαν τὰ μάτια τους καὶ βούλωσαν τ' αὐτιά τους, ἀφοῦ προηγήθηκαν αὐτὰ τὰ ἁμαρτήματα, ἔλαβαν ὡς τιμωρία γι' αὐτά, ποῦ ἦταν ἐπακολούθημα τῆς ἐκούσιας μοχθηρῆς γνώμης τους, τὴν τύφλωσις καὶ τὴν κώφωσις, μία ἀπὸ τίς ὁποῖες ἦταν καὶ τὸ νὰ μὴν τοὺς δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ γνωρίσουν τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας. Μποροῦμε βέβαια ν' ἀκούσομε καὶ λίγο πιὸ πρὶν τὸν Ἰησοῦ νὰ λέει, ὅπως ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ υἱὸς τῆς βροντῆς²⁵ «λίγο χρόνο ἀκόμα θὰ εἶναι τὸ φῶς μαζί σας· προχωρεῖτε ὅσο ἔχετε τὸ φῶς, γιὰ νὰ μὴ σᾶς πιάσει τὸ σκοτάδι» καὶ «ὅποιος βαδίζει στὸ σκοτάδι, δὲν ξέρεי ποῦ πηγαίνει»²⁶. Ἦρθε ὁ Σωτῆρας τοῦ κόσμου καὶ ἔλαμψε σὰν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν²⁷. ἐκεῖνοι ὅμως δὲ θέλησαν νὰ κοιτάξουν σ' αὐτὸ οὔτε νὰ πορεύονται μέσα στὴν ἀστραφτερὴ λάμψη τῶν διδαγμάτων του. Γι' αὐτὸ σὰν συνέπεια τοὺς κυρίεψε τὸ σκοτάδι ἀπαιτώντας τὴν τιμωρία τῆς προηγούμενης μοχθηρίας. Κι αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ εὐλόγα ὅτι «εἶχαν τυφλωθεῖ» καὶ «εἶχαν πωρωθεῖ». Καὶ ὅπως σ' αὐτὸν ποῦ θέλησε νὰ βαδίσει μέσα στὸ φῶς, ἔπεται καὶ τὸ ὅτι ξέρει ποῦ πηγαίνει, ἔτσι σ' αὐτὸν ποῦ δὲ θέλησε νὰ βαδίσει μέσα στὸ φῶς, ἔρχεται σὰν ἐπακόλουθο τὸ νὰ βαδίζει καὶ νὰ βρίσκεται μέσα στὸ σκοτάδι, ἐκτελώντας μὲ τρόπο ἄθλιο μὰ πορεία τυφλῶν καὶ πωρωμένων

25. Μάρκ. 3, 17.

26. Ἰω. 12, 35.

27. Ἰω. 1, 9.

Προεΐρηται δὲ καὶ ὡς τῆς Δεσποτικῆς καὶ σωτηρίου διδασκα-
 λίας ἢ ἀστραπὴ τυφλοὺς καὶ πεπωρωμένους ἐστηλίτευσεν τοὺς Ἰου-
 δαίους καὶ τὴν πρὶν ἐνοῦσαν τοῖς ψυχικοῖς αὐτῶν ὄμμασι λήμην καὶ
 ἀδλεψίαν ἐμφανιστέραν τε καὶ κατάδηλον ἐποίησε μᾶλλον. Ὡσπερ
 5 γὰρ ὁ αἰσθητὸς οὗτος καὶ περικαλλῆς ἥλιος λαμπρᾶς τοῦ δίσκου τὰς
 ἀκτῖνας ἐναφιεῖς ἐλέγχει τοὺς νοσοῦντας τὰ ὄμματα, οὕτω καὶ ὁ
 νοητὸς ἥλιος, τὸ φῶς τὸ ἄδυτον καὶ ἀνέσπερον, Χριστὸς ὁ Θεὸς
 ἡμῶν, ἐπιδημήσας τῷ κόσμῳ καὶ διὰ τῶν θεοπρεπῶν τε καὶ ὑπὲρ
 λόγον θαυμάτων ἐναστράψας αὐτοῦ τῆς θεότητος τὴν αἴγλην, ἐπὶ
 10 πλέον διήλεγε τῶν ἀγνωμόνων Ἰουδαίων τὸ προκατασχὸν αὐτῶν
 τὰ τῆς ψυχῆς ὄμματα σκότος καὶ τὴν ἀδλεψίαν. Ἀλλ' ὡσπερ ὁ ἐγκό-
 σμιος ἥλιος οὐκ ἔστιν αἴτιος τῆς τυφλότητος ἐλέγχων τὴν ἀδλεψίαν
 τῶν ἐνεχομένων τῇ νόσῳ, οὕτω καὶ ὁ ὑπερκόσμιος καὶ νοητὸς ἥλιος,
 τὸ ἀπαράλλακτον καὶ ἀληθινὸν ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς, τὴν προκα-
 15 τασχοῦσαν τύφλωσιν τῶν ἐαλωκότων τῷ πάθει στηλιτεύων, οὐμεν-
 οῦν οὐκ ἂν αἴτιος νομισθεῖη, εἰ καὶ τεφυφλωκένοι λέγοιτ' ἂν, διότι
 μηδὲ πρὶν λανθάνουσαν τὴν πήρωσιν αὐτῶν τὸ ἐσκοτισμένον τῶν
 λογισμῶν μᾶλλον ἐθριάμβευσεν. Εἰ γὰρ μὴ τοσαύτη τοῦ θεοῦ φω-
 τὸς ἐνήστραπτεν ἢ λαμπρότης, ὥστε καὶ τῶν ἐν σκότει καὶ σκιᾷ κα-
 20 θημένων ἐθνῶν κατανασθῆναι τὰς διανοίας καὶ πρὸς τὴν θεογνω-
 σίαν ἀναδλέψαι, οὐκ ἂν ἐπὶ τοσοῦτον τυφλὸν τὸ Ἰουδαίων ἐδείκνυτο
 γένος Ἀλλ' ἢ διὰ τῶν ἔργων προϊοῦσα τῆς αἴγλης ὑπερβολὴ καὶ τῆς
 φωτιστικῆς δυνάμεως ἢ ἐνέργεια καὶ τῶν ἐθνῶν ἢ ἀνάδλεψις, ἔλεγ-
 χος σαφῆς κατέστη τῶν μὴ προσδραμόντων τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας
 25 καὶ κατανασθέντων τὴν εὐσέβειαν, ὅτιπερ ἐκούσιον ἑαυτοῖς κατε-
 σκεύασαν τὴν τύφλωσιν καὶ τῆς παγκοσμίου σωτηρίας ἑαυτοῦς ἐξ
 ὑπερβαλλούσης ἀπονοίας ἀπεστέρησαν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΖ'.

Περὶ γένους καὶ εἶδους ἀπορίαι διάφοροι, ἐν αἷς ἐστὶν
 30 εὐρεῖν τὰς λύσεις αὐτῶν.

α'. Ἐζητήται μὲν ἡμῖν πολλάκις ἢ περὶ τῶν γενῶν τε καὶ εἰδῶν

Ἔχομε πεῖ βέβαια καί προηγουμένως, ὅτι ἡ ἀστραπή τῆς σωτηρίας διδασκαλίας τοῦ Κυρίου στηλίτευσε ὡς τυφλοὺς καὶ παρωμένους τοὺς Ἰουδαίους καὶ τὴ νόσο πού ὑπῆρχε προηγουμένως στὰ μάτια τῆς ψυχῆς τους καὶ τὴν ἀδυναμία ὄρασης τὴν ἔκανε πιὸ ἔντονη καὶ ὀλοφάνερη. Ὅπως δηλαδὴ αὐτὸς ὁ αἰσθητὸς καὶ πανέμορφος ἥλιος, ρίχνοντας λαμπρὲς τὶς ἀκτίνες τοῦ δίσκου του, φανερώνει ὅσους ἔχουν ἀρρωστα μάτια, ἔτσι καὶ ὁ νοητὸς ἥλιος, τὸ φῶς πού δὲ γνωρίζει δύση καὶ βράδιασμα, ὁ Χριστὸς, ὁ Θεὸς μας, ὅταν ἦρθε στὸν κόσμον καὶ ἀστραψε μὲ τὰ θεῖα καὶ ἀσύλληπτα ἀπὸ τὸ νοῦ θαύματά του τὴ λάμψη τῆς θεότητάς του, φανέρωσε ἀκόμα πιὸ πολὺ τὸ σκοτάδι καὶ τὴν τύφλωση πού εἶχαν σκοτίσει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς τῶν ἀχάριστων Ἰουδαίων. Ἀλλ' ὅπως ὁ ἥλιος τοῦ κόσμου μας δὲν εἶναι ὁ προῆξενος τῆς τυφλότητος φανερώνοντας τὴν ἀδυναμία τῆς ὄρασης ἐκείνων πού ὑποφέρουν ἀπὸ αὐτὴ τὴ νόσο, ἔτσι καὶ ὁ ὑπερκόσμος καὶ νοητὸς ἥλιος, τὸ ἀπαράλλαχτο καὶ γνήσιο ἀπαύγασμα τοῦ Πατέρα²⁸, στηλιτεύοντας τὴν τύφλωση πού εἶχε προκαταλάβει ἐκείνους πού ὑποφέρουν ἀπὸ αὐτὴ τὴ νόσο, δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ θεωρηθεῖ αἴτιος τῆς τύφλωσης, ἂν καὶ βέβαια μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι τοὺς ἔχει τυφλώσει, γιατί ἡ σκότιση τῶν λογισμῶν τους δὲ θὰ παρουσίαζε θριαμβευτικὰ τὴν ἀναπηρία τους πού βέβαια οὔτε καὶ πρὶν ἦταν κρυμμένη. Ἄν δηλαδὴ δὲν ἀστραφτε μὲ τόση δύναμη ἡ λαμπρότητα τοῦ θείου φωτὸς, ὥστε νὰ καταυγασθοῦν οἱ διάνοιες καὶ τῶν ἐθνῶν πού ζοῦσαν μέσα στὸ σκότος καὶ στὴ σκιά²⁹ καὶ νὰ ὑψώσουν τὰ βλέμματά τους πρὸς τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας, δὲ θὰ ἔμεινε γιὰ τόσο χρόνο τυφλὸ τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς λάμπης πού ἐκδηλώνεται μέσω τῶν ἔργων καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς φωτιστικῆς δύναμης καὶ ἡ ἀνάδλεψη τῶν ἐθνῶν, ἔγινε φανερὸς ἔλεγχος γιὰ ἐκείνους πού δὲν ἔτρεξαν πρὸς τὸ φῶς τῆς ἀλήθειας καὶ δὲν ἔλαβαν τὸ φῶς τῆς πίστεως, ἐπειδὴ μὲ τὴ θέλησή τους δημιούργησαν τὴν τύφλωσή τους καὶ μὲ τὴν ὑπερβολικὴ παραφροσύνη τους στέρησαν τὸν ἑαυτό τους ἀπὸ τὴν παγκόσμια σωτηρία.

ΕΡΩΤΗΣΗ 77η

**Διάφορες ἀπορίες περὶ γένους καὶ εἶδους, γιὰ τὶς ὁποῖες
μποροῦν νὰ βρεθοῦν οἱ λύσεις τους.**

1. Συζητήσαμε πολλές φορές τὸ θέμα γιὰ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη καὶ

29. Λουκᾶ 1, 79.

ὑπόθεσις, καὶ διάκρισις τῶν πάλαι ἀμφισβητημάτων, ὡς τοῖς τη-
 νικαῦτα συζητοῦσιν ἔδοξεν, οὐδὲν ἄπορον ὑπολιποῦσα προελή-
 λυθεν· καὶ γὰρ αἱ μὲν κατὰ Πλάτωνα ἰδέαι ἰδιαζούσης ἐπισκέψεως
 ἔτυχον, ἐπεὶ μὴδὲ κατηγορεῖσθαι τῶν ἀτόμων αὐταὶ δύνανται· οὐ
 5 γὰρ τοῦτο νῦν ἐρῶ, ὡς τὸ προῦφιστάνειν τύπους τῶν παραχθησομέ-
 νων καὶ ὁμοιώματα τεχνίτου μὲν ἔστιν, ἀσθενούντος δὲ δημιουργεῖν
 ἀπλῆ προσβολῇ τὸ βουλόμενον, οὐδ' ὡς ἐνταῦθα τὸ ζητεῖν τῶν ὑφι-
 σταμένων παραδείγματα ἐπ' ἄπειρον ἐξ ἀνάγκης διαβιδάζει τῶν
 πλαττομένων τὴν πρόοδον· τὸ μὲν γὰρ παντελῶς ἔστι τῆς περὶ τὸ
 10 Θεῖον ἀνάξιον ὑπολήψεως, τὸ δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸ τῶν ταῖς διανοίαις
 ἀναπλασθέντων συμπροάγει τὴν ἀναίρεσιν. Ἄλλ' οὖν, εἰ καὶ τις δοίη
 τοὺς τύπους ἐκάστης ἰδιότητος ἐκεῖθεν ἀπομάττεσθαι τὰ καθέκα-
 στα, ὑπὸ κατηγορίαν ἐκείνων ἄγειν ταῦτα οὐχ εὐρήσει λόγον συνά-
 δοντα. Οὐδὲ γὰρ ἂν εἶη τὸ ἐσφραγισμένον σφραγίζον, οὐδὲ τῶ τὴν
 15 ὁμοιότητα παρεχομένῳ ταυτόν, ὃ κατὰ μετοχὴν ταύτην παρεδέξατο·
 οὐδὲ τὰ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ τυπωθέντα διανοία καὶ στάσιν ἀκίνητόν τε
 καὶ ἀκλόνητον, εἴπερ ὅλως ἔνεστιν, εὐμοιρηκότα τῶν ἐν ῥοῇ τε καὶ
 ἀπορροῇ διαπαντὸς φερομένων, οὐδαμῶς ἂν δύναιτο ῥηθῆναι κα-
 τηγορούμενα· παμπόλλη γὰρ ἡ διαφορὰ. Καὶ ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς σχέσε-
 20 ως ἢ συναφείας τινὰ τρόπον παρέχει τὸ διάφορον ἀναφαίνεται. Καὶ
 γὰρ ὁ τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ λόγος, μάλιστα γὰρ κατὰ τὸ δημιουργι-
 κόν τε καὶ παραδειγματικὸν προῖών, ἐν τῇ τῆς σχέσεως συναφείᾳ τὸ
 τῆς ὑπάρξεως παραλλάττον λαμπρῶς ἐπιδείκνυσιν. Εἰ δ' ἐφ' ὧν ἂ
 συνάπτειν τῇ τῶν ὀνομάτων ὁμοιότητι τὰ δηλούμενα δοκεῖ, ταῦτα
 25 πολλὴν ἀνομολογεῖσθαι ποιεῖ τὴν διάστασιν, ἃ μὴδὲ συναφείας προ-
 βάλλεται ῥῆμα, μὴδ' ἐνώσεως ἐνδείκνυσθαι παρέχεται ἀφορμὴν,
 πῶς ἂν εἰς ταῦτόν συνενεχθεῖη μὴ πεφυκῶτα συνιέναι μὴδ' ἐφ' ὧν ἡ
 συνάφεια διασώζειν δύναται τὸ οἰκεῖον ἀνόθευτον δίκαιον; Τοιαύ-
 ταις αἱ Πλατωνικαὶ ἰδέαι περινοίαις ἐξητάζοντο, πολλῶν ὄντων καὶ
 30 παλαιότερων λόγων συνεφαπτομένων ἡμῶν τῶ βουλήματι.

β'. Τὰ δὲ παρὰ τὰς Πλατωνικὰς ιδέας γένη καὶ εἶδη, εἰ καὶ τὴν
 γένεσιν ἐκ διαφόρου διανοίας καὶ ἐπιβολῆς ἔσχον τε καὶ προεληλύ-
 θεσαν, παραλλάττουσί γε τῇ συστάσει, καὶ τὰ μὲν “ἐπὶ τοῖς πολλοῖς”,

προέκυψε ἡ διάκριση τῶν ἀπὸ παλαιὰ ἀμφισβητούμενων, ποὺ δὲν ἄφησε καμμιά ἀπορία, ὅπως θεώρησαν ἐκεῖνοι ποὺ τότε συζητοῦσαν. Ἰδιαίτερα ἐξέταση δέχθηκαν οἱ ἰδέες τοῦ Πλάτωνα, ἐπειδὴ αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ δοθοῦν ὡς κατηγορούμενα στὰ ἄτομα. Δὲ θὰ μιλῆσω βέβαια τώρα γι' αὐτὸ, ὅτι δηλαδὴ τὸ νὰ θέτει μπροστὰ τοῦ πρότυπα καὶ ὁμοιώματα ἐκείνων ποὺ εἶναι νὰ κατασκευαστοῦν τὸ κάνει ἀσφαλῶς ὁ τεχνίτης, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ μὲ μιὰ ἀπλή προσπάθεια αὐτὸ ποὺ θέλει· οὔτε θ' ἀναφέρω ὅτι ἡ ἀναζήτηση ἐδῶ παραδειγμάτων γιὰ ὅσα ὑπάρχουν ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκη σὲ μιὰ ἐπ' ἄπειρο προῶδο αὐτῶν ποὺ δημιουργοῦνται. Γιατὶ τὸ ἓνα εἶναι τελείως ἀνάξιο τῆς ἰδέας περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸ ἄλλο καὶ ἀπὸ μόνο του μαζί μὲ τὸ πλάσιμό τους καταστρέφει ὅσα πλάθει ἡ διάνοια. Ἄλλὰ κι ἂν ὑποθέσει κάποιος ὅτι τὰ κάθε εἶδους πράγματα ἀπὸ ἐκεῖ παίρνουν τὸ ἀποτύπωμα κάθε ιδιότητος, δὲ θὰ βρεῖ δικαιολογία νὰ κάνει αὐτὰ νὰ λάβουν ὡς κατηγορούμενά τους ἐκεῖνα. Οὔτε βέβαια μπορεῖ αὐτὸ ποὺ σφραγίζεται νὰ σφραγίξῃ οὔτε νὰ εἶναι ὅμοιο μ' αὐτὸ ποὺ δίνει τὴν ὁμοιότητα ἐκεῖνο ποὺ κατὰ μετοχὴ τὴ δέχεται. Οὔτε ὅσα εἶναι ἐντυπωμένα μέσα στὸ νοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχουν τὴν ἀγαθὴ μοῖρα νὰ εἶναι ἀκίνητα κι ἀκλόνητα, ἂν βέβαια ὑπάρχουν γενικά, δὲ θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ εἰπωθοῦν καὶ κατηγορούμενα πραγμάτων ποὺ ὑπόκεινται σὲ ἀδιάκοπη ροή. Γιατὶ παρουσιάζεται ἄπειρη ἡ διαφορά, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια κατὰ κάποιο τρόπο τὴ σχέση καὶ τὴ συνάφεια. Καὶ ὁ λόγος τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος προχωρώντας μὲ τὴ δημιουργία καὶ τὸ παράδειγμα στὸ σύνδεσμο τῆς σχέσης δείχνει λαμπρὰ τὴν παραλλαγὴ τῆς ὑπαρξῆς. Ἄν ὅμως, αὐτὰ στὰ ὅποια φαίνονται οἱ σημασίες τους νὰ συνάπτονται μὲ τὴν ὁμοιότητα τῶν ὀνομάτων, αὐτὰ κάνουν νὰ ὁμολογεῖται μεγάλη ἡ διάσταση, καὶ δὲν προβάλλουν οὔτε λέξη συνάφειας, οὔτε παρέχουν ἀφορμὴ γιὰ ἔνδειξη ἑνώσεως, πῶς θ' ἀποτελέσουν ταυτότητα, ἐνῶ δὲν εἶναι στὴ φύση τους νὰ ὀδηγηθοῦν σ' αὐτὴ οὔτε σ' αὐτὰ ποὺ ἡ συνάφεια μπορεῖ νὰ διατηρήσῃ ἀνόθευτο τὸ δίκαιό τους; Μὲ τέτοιους συλλογισμοὺς ἐξετάζονταν οἱ Πλατωνικὲς ἰδέες, ἐνῶ ὑπῆρχαν καὶ πολλοὶ παλαιότεροι λόγοι ποὺ ἐπικροτοῦσαν τὴν ἐπιδίωξή μας.

2. Τὰ γένη καὶ εἶδη πάλι ποὺ περιλαμβάνονται στὶς Πλατωνικὲς ἰδέες, παρόλο ποὺ γεννήθηκαν καὶ προῆλθαν ἀπὸ διαφορετικὸ πνεῦμα καὶ διαφορετικὴ συλλογιστικὴ, παραλλάσσουν στὴ σύσταση, καὶ ἄλλα

τὰ δὲ “ἐν τοῖς πολλοῖς” οἱ χαριέστερον φιλοσοφοῦντες καλεῖν ἐφιλο-
 τμήσαντο· ἀλλ’ οὖν πρὸς γε τὸ κατηγορεῖσθαι τὴν χρεῖαν ἐπ’ ὀλίγον
 ἔχουσι παραλλάττουσαν. Ἦρκεσε τοιγαροῦν περὶ ἑκατέρου τούτων
 ἢ αὐτὴ διὰ τῶν ἐξεταστικῶν λόγων βάσανός τε καὶ διάκρισις. Καί γε
 5 περὶ μὲν τῶν ἀσωμάτων ὑποστάσεων ὅτι μὴδ’ ἔρις ἦν παλαιά, θᾶτ-
 τον, ὅτι καὶ τὰ κατηγορούμενα γένη καὶ εἶδη τῆς ἀσωμάτου φύσεως
 μετέχει, συνεκεχώρητο, ἢ δὲ πολλὴ προῆλθε φιλονεικία περὶ τῶν
 τριχῆ διαστατῶν ὑποστάσεων καὶ σωμάτων ὄντων τε καὶ καλουμέ-
 νων, ἄρα γε χρὴ τὰ τούτων γένη καὶ εἶδη σώματα καλεῖν, ἢ ὡς κρείτ-
 10 τω τῆς αἰσθήσεως ταῦτα καθεστηκότα τῆς τῶν ἀσωμάτων λήξεως
 θετέον. Ἀλλὰ τότε μὴ εἰς ἀκρίβειάν τε περὶ τούτων διείλεκται καὶ
 δευτέρας οὐκ ἐδόκει τοῖς ἀκροαταῖς δεῖσθαι συζητήσεως. Ἐπεὶ δὲ
 νῦν ἢ σὴ θεοφιλῆς ὀσιότης κεφαλαιώδη τύπον ἔγγραφον ἐξενεχθῆ-
 ναι περὶ αὐτῶν εἰς αἴτησιν διενοήθη προενεγκεῖν, διὰ βραχέων οὐ-
 15 δὲν κωλύει περὶ τῶν αὐτῶν διαλαβεῖν.

γ’. Τῶν μὲν οὖν ἀσωμάτων οἱ λόγοι, ὅσοι γε τὸ ὑποκείμενον ἀφο-
 ρίζουσι, δῆλον ὅτι ἀσώματοι· διότι καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενα
 γένη καὶ εἶδη, καὶ οὐδεμίαν οὐδενὶ παράσχοι ἂν ἀπορίαν ἢ περὶ αὐ-
 τῶν θεωρία· οἱ δὲ τῶν σωμάτων πῶς ἂν εἶησαν σώματα, εἰ καὶ τὸ
 20 πρόχειρον τῆς ἀναλογίας τοῦτο φαντάζεται; Λόγος γὰρ καὶ σῶμα
 τὴν πρὸς ἄλληλα κοινωνίαν ἀπηνήσαντο, εἰ δὲ ἕτερος ὁ λόγος
 πέφυκε σώματος, πῶς οὐχὶ τὰ συμπληροῦντα τὸν λόγον γένη καὶ
 εἶδη τὴν αὐτὴν οὐκ ἐπιζητήσει ἑτερότητα; πῶς δὲ ἂν σωμάτων κατη-
 γορηθεῖ τὸ ἀσώματον; ἢ ἀσώματα μὲν οὐκ ἂν εἶη τὰ γένη τούτων
 25 οὐδὲ τὰ εἶδη, οὐ μὴν ἀλλ’ οὐδέ γε σωμάτων ἦκεν εἰς ὄγκον, οὐδὲ τὴν
 ὕλην, ἐν ἧ τὸ πλήρωμα συνέστηκε τῶν διαστάσεων ὑποβάλλεται;
 σωματικὰ δὲ πάντως καὶ περὶ σῶμα λεγόμενα· σῶμα γὰρ ἐρμηνεύου-
 σι καὶ ἀπαγγέλλουσιν ὑποκείμενον.

Ὁ γὰρ ἄνθρωπος τυχὸν σωματικὸν μὲν, ὅτι τὸν Σωκράτην ἢ τὸν
 30 Πλάτωνα σῶμα ὄντα ὀνομάζει καὶ τὴν αὐτῶν οὐσίαν ἀναπτύσσων
 τῶν ὁμογενῶν τῇ κλήσει διαστέλλει. Ἀλλὰ πῶς, εἰ ὁ ἄνθρωπος οὐ
 σῶμα, ὁ δὲ Σωκράτης ἄνθρωπος, οὐχὶ ὁ Σωκράτης οὐ συμπερανθή-
 σεται μὴ σῶμα; Τοῦτο γάρ, καὶ εἴ τι ἄλλο παραπλήσιον, δοκεῖ τῶν

ἀπὸ αὐτὰ, ὅσοι φιλοσόφησαν μὲ μεγαλύτερη εὐφυΐα, τὰ ἀπέδωσαν μὲ περηφάνεια “πάνω ἀπὸ τὰ πολλὰ” καὶ ἄλλα “μέσα στὰ πολλὰ”, ἀλλὰ παρουσιάζουν κάποια διαφορὰ στὸ νὰ δεχθοῦν κατηγορούμενο. Στάθηκε ἀρκετὴ γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο ἢ ἴδια βάσανος καὶ διάκριση μὲ τοὺς ἐξεταστικούς λόγους. Καὶ γιὰ τὶς ἀσώματες βέβαια ὑποστάσεις γρήγορα ἔγινε δεκτὸ ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὔτε παλαιὰ φιλονεικία, ἐπειδὴ καὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη ποὺ δίδονται ὡς κατηγορούμενα μετέχουν τῆς ἀσώματης φύσης. Ἡ πολλὴ φιλονεικία ὅμως ξέσπασε γιὰ τὶς ὑποστάσεις μὲ τὶς τρεῖς διαστάσεις, ποὺ εἶναι καὶ καλοῦνται σώματα· πρέπει ἄραγε νὰ καλοῦμε σώματα τὰ γένη αὐτῶν καὶ τὰ εἶδη ἢ, ἐπειδὴ εἶναι αὐτὰ ἀνώτερα ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, νὰ τὰ θέσομε στὴν τάξη τῶν ἀσωμάτων. Ἀλλὰ τότε δὲ συζητήθηκαν αὐτὰ μὲ ἀκρίβεια καὶ δὲ νόμιζαν οἱ ἀκροατὲς ὅτι χρειαζόταν καὶ δευτέρη συζήτηση. Ἐπειδὴ ὅμως τώρα ἡ θεοφιλῆς ὀσιότητά σου σκέφτηκε νὰ ζητήσῃ νὰ συγγραφεῖ συνοπτικὴ ἔκθεση γι' αὐτὰ, δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ πραγματευθοῦμε τὰ θέματα αὐτὰ μὲ λίγα λόγια.

3. Οἱ λόγοι λοιπὸν τῶν ἀσωμάτων, ὅσοι προσδιορίζουν τὸ ὑποκείμενο, εἶναι φανερὸ πῶς εἶναι ἀσώματοι, ἐπειδὴ καὶ τὰ γένη καὶ εἶδη ποὺ περιέχονται σ' αὐτὰ εἶναι ἀσώματα καὶ ἡ θεωρητικὴ ἔκθεση γι' αὐτὰ δὲν προκαλεῖ καμμιά ἀπορία. Οἱ λόγοι ὅμως τῶν σωμάτων πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι σώματα, ἂν κι αὐτὸ φαντάζεται ἡ πρόχειρη ἀναλογία; Γιατὶ λόγος καὶ σῶμα ἔχουν ἀρνηθεῖ τῇ μεταξὺ τους σχέσῃ. Κι ἂν ὁ λόγος εἶναι ἀπὸ τῆ φύση τοῦ διάφορος ἀπὸ τὸ σῶμα, πῶς καὶ τὰ συμπληρωματικὰ τοῦ λόγου γένη καὶ εἶδη δὲ θ' ἀπαιτήσουν τὴν ἴδια διαφορὰ; Καὶ πῶς μπορεῖ τὸ ἀσώματο νὰ γίνῃ κατηγορούμενο τοῦ σώματος; Ἡ μήπως δὲ θὰ εἶναι ἀσώματα οὔτε τὰ γένη τους οὔτε τὰ εἶδη τους, ἀλλὰ καὶ δὲ θὰ παίρνουν οὔτε τὸν ὄγκο τῶν σωμάτων οὔτε τὴν ὕλη θὰ δέχονται ὑπόβαθρο, στὴν ὁποία λειτουργοῦν οἱ διαστάσεις; Ἀλλὰ θὰ εἶναι σωματικὰ ὅπωςδήποτε καὶ θὰ λέγονται γιὰ τὸ σῶμα. Γιατὶ σῶμα θεωροῦν καὶ ὀνομάζουν τὸ ὑποκείμενο.

Ὁ ἄνθρωπος δηλαδὴ εἶναι ἴσως σωματικὸς, ἐπειδὴ χαρακτηρίζει τὸ Σωκράτη ἢ τὸν Πλάτωνα ποὺ εἶναι σώματα καὶ ἐρμηνεύοντας τὴν οὐσία τους τὴ διαστέλλει μὲ τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ ὅσα εἶναι τοῦ ἴδιου γένους. Πῶς ὅμως, ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι σῶμα, καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος, δὲ θὰ συμπεράνομε ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι σῶμα; Αὐτὸ καὶ ὅ,τι ἄλλο

ἀπορημάτων εἶναι τὸ κράτιστον. Ἄλλ' οὐδὲν χαλεπὸν ἐπιλύσασθαι. Ἐν πρώτῳ γὰρ σχήματι τοῖς συνορᾶν ἐθέλουσιν ἢ μείζων πρότασις μερικὴ παραλαμβάνεται· οὕτω γὰρ καὶ προαγομένη τῆς ἀληθείας οὐκ ἐξίσταται· εἰ δέ τις αὐτὴν εἰς τὸ καθόλου μεταλάβοι, συμμετήγαγε καὶ τῆς ἀληθείας ἐπὶ τὸ ψεῦδος. Ψεῦδος γὰρ ἀντικρὺς τὸ λέγειν, “Οὐδεὶς ἄνθρωπος σῶμα”, ἀληθευούσης κατὰ τὸν εἰρημένον ἔμπροσθεν λόγον, ὡς “ὁ ἄνθρωπος σῶμα”. Εἰ δέ τις τὴν μὲν πλοκὴν τοῦ λόγου χαίρειν ἐᾷ καὶ τὸ δοκοῦν συμπεραίνεσθαι πολυπραγμονεῖν οὐχ ἡγεῖται σοφόν, αὐτόθεν δὲ λέγοι φορτικὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον 10 μήτε λέγειν μήτε νομίζειν εἶναι σῶμα, καὶ ἄνευ τοῦ δόξαντος μὴ συμπεραίνεσθαι ὡς ὁ Σωκράτης οὐκ εἶη σῶμα (πῶς γὰρ ἂν ἢ τῆς οὐσίας διαίρεσις εἰς σῶμα καὶ ἀσώματον, τὰ πρῶτα τῶν ὑπ' ἀλλήλων διαστελλομένη προαχθείη, τοῦτο μὲν ὕστερον ἐπιθεωρεῖσθω)· ὁ δὲ λόγος τῆς ἀκολουθίας τῶν προειρημένων μὴ ἀφιστάσθω. Καὶ γὰρ οὐ 15 κατὰ τὸ ἀποφαντικὸν μόνον σχῆμα τὸ εἰρημένον ἐπὶ τῶν τοιούτων ὁρᾶται κατηγορημάτων, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ καταφατικοῦ τοῖς βουλομένοις περαντικόν τινα λόγον τὴν ἀπορίαν κρατύνοντα προάγειν. Λέγοντες γὰρ, “ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον σωματικόν”, εἶτα, “ὁ δὲ Σωκράτης ζῶον ἢ ἄνθρωπος”, οὐκ ἂν σωματικὸν ἀναγκασθείημεν εἰ 20 πεῖν καὶ τὸν Σωκράτην; Οὕτω γὰρ συνάγεται τῆς μείζονος κἀνταῦθα μενούσης ἐπαληθευούσης ἐπὶ μέρους γὰρ τὴν προαγωγὴν ἢ πρότασις ἔχει. Εἰ δ' εἰς τὸν καθόλου τύπον ἀναχθείη, αὐτίκα πεφωραμένον τὸ ψεῦδος παρέχεται. Πῶς γὰρ ἂν εἶη λέγειν, “Πᾶς ἄνθρωπος ἢ πᾶν ζῶον σωματικόν”, τῆς, “οὐδεὶς ἄνθρωπος καὶ οὐδὲν ζῶον σωματι- 25 κόν”, διαρρήδη ἐπαληθευούσης; Ἔτι δὲ πῶς οὐκ ἂν σωματικά, ᾧ σῶμα τὸ ὑποκείμενον ἐκδιδάσκει; πῶς δ' ἂν τῆς σωματικῆς ἀλλοτριωθείη κλήσεώς τε καὶ συστάσεως (τῆς μὲν γὰρ ἀσωμάτου διέστηκε φύσεως, τῶν δὲ σωματικῶν ιδιωμάτων ἀνακεχώρηκε), καὶ τίνα ἂν ὑπέλθοι τῶν ὄντων κληρὸν, εἰ καὶ τῶν σωματικῶν τις ὀρίων αὐτὸ 30 ὑπερορίσειεν;

Εἰ δέ γέ τις ἐθέλοι καὶ ἄλλως ἐπισκοπεῖν, οὐκ ἔλαττον εὐρήσει τῶν ἀπορουμένων τὸ εὐδιάλυτον. Καὶ γὰρ ὁ μὲν Σωκράτης ἄνθρωπος ἢ ζῶον καθ' αὐτό, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶον σωματικόν οὐ καθ'

παραπλήσιο φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἰσχυροῦτερη ἀπορία. Δὲν εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ἐπιλυθεῖ. Στὸ πρῶτο σχῆμα, γιὰ ὅποιους θέλουν νὰ δοῦν τὸ πρῶγμα μὲ προσοχή, ἡ μείζων πρόταση παραλαμβάνεται ὡς μερική, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Ἐὰν ὅμως κάποιος τὴ μεταφέρει στὸ γενικό, τὴ μετέφερε συγχρόνως καὶ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια στὸ ψεῦδος. Γιατὶ εἶναι ὀλοφάνερο ψεῦδος νὰ ποῦμε, “Κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι σῶμα”, ἀφοῦ εἶναι ἀληθὴς ἡ πρόταση, ὅπως εἶπαμε πρωύτερα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σῶμα. Ἐὰν ὅμως κανεὶς ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν πλοκὴ τοῦ λόγου καὶ δὲ θεωρεῖ φρόνιμο νὰ πολυεξετάζει τὸ συμπέρασμα ποὺ φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ αὐτήν, θὰ ὁμολογήσει ὅτι εἶναι ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα φανερό ὅτι εἶναι ἀντιφατικὸ νὰ μὴ θεωρεῖται καὶ νὰ μὴ λέγεται ὁ ἄνθρωπος σῶμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ μὴ συμπεραίνει πῶς ὁ Σωκράτης δὲν εἶναι σῶμα (πῶς βέβαια ἡ διαίρεση τῆς οὐσίας σὲ σῶμα καὶ ἀσώματο μπορεῖ νὰ προχωρήσει διαστελλόντας τὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ κάτω ἀπὸ αὐτὰ, αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσομε ἀργότερα). Ὁ λόγος μας ὅμως ἄς μὴν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ συνέχεια ὅσων προείπαμε. Γιατὶ σ' αὐτὰ τὰ κατηγορήματα δὲν παρατηρεῖται αὐτὸ ποὺ εἰπώθηκε κατὰ τὸ ἀρνητικὸ μόνον σχῆμα, ἀλλὰ βέβαια καὶ κατὰ τὸ καταφατικὸ γιὰ ὅσους θέλουν νὰ σχηματίσουν ἓνα συμπέρασμα ποὺ βεβαιώνει τὴν ἀπορία. Ἐὰν δηλαδὴ ποῦμε, “Ὁ ἄνθρωπος ἢ τὸ ζῶο εἶναι σωματικὸ”, καὶ ἔπειτα ποῦμε, “Ὁ Σωκράτης εἶναι ζῶο ἢ ἄνθρωπος”, δὲ θ' ἀναγκαστοῦμε νὰ συμπεράνομε ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι σωματικὸ; Ἐποὶ συνάγεται ὅτι ἡ μείζων πρόταση καὶ ἐδῶ παραμένει ἀληθεύουσα· γιατί ἡ πρόταση προχωρεῖ στὸ ἐπὶ μέρους. Ἐὰν ὅμως ἀναχθεῖ στὸ γενικό, μᾶς δίνει ἀμέσως φανερό τὸ ψεῦδος. Γιατὶ πῶς μποροῦμε νὰ ποῦμε, “Κάθε ἄνθρωπος ἢ κάθε ζῶο εἶναι σωματικὸ”, ἂν ἀληθεύει ἡ πρόταση, «Κανένας ἄνθρωπος καὶ κανένα ζῶο δὲν εἶναι σωματικὸ»; Καὶ ἀκόμα πῶς δὲν εἶναι σωματικά, ὅσα δείχνουν ὅτι τὸ ὑποκείμενο εἶναι σῶμα; Καὶ πῶς μπορεῖ νὰ ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὴ σωματικὴ ὀνομασία καὶ σύσταση; (γιατὶ εἶναι χωρισμένο ἀπὸ τὴν ἀσώματη φύση, καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὰ σωματικὰ ἰδιώματα). Καὶ σὲ ποιά τάξη τῶν ὄντων θὰ καταταγεῖ, ἂν τὸ ἐξερίσει κανεὶς ἀπὸ τὰ σωματικὰ ὄρια;

Κι ἂν βέβαια θέλει κάποιος νὰ ἐξετάσει τὸ πρῶγμα καὶ μὲ ἄλλο τρόπο, δὲ θὰ βρεῖ λιγότερο εὐκόλη τὴ λύση γιὰ τὶς ἀπορίες ποὺ ἔχομε. Γιατὶ ὁ Σωκράτης εἶναι ἄνθρωπος ἢ ζῶο καθ' ἑαυτό, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἢ

αὐτὸ οὐδ' ἄνωθεν οὐδὲ φύσει, ἀλλ' ὡς ἐξαγγελτικὸν καὶ δηλωτικὸν ὑποκειμένου σώματος καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ περιπτυσσόμενον σχέσιν. Οὐκοῦν οὐκ ἔστι λόγος, ὃς τὸν Σωκράτην ἀπαιτεῖ σωματικὸν καλεῖσθαι· ἐκ προτάσεων γὰρ ἑτερογενῶν καὶ ἀνομοίων διαπλέκεται, ὡς 5 μηδὲ δύο δυναμένων τοῦ αὐτοῦ λόγου μέρη λέγεσθαι, ἀλλὰ τὴν μὲν ἴσως ἑτέρου, θατέρου δὲ τὴν ἑτέραν, καὶ τούτων πρὸς ἀλλήλους τὸ ἀκοινώνητον συνδιασφζόντων. Εἰκότως οὖν ἐκ τῆς τοιαύτης ἀλλοφύλου πλοκῆς καὶ συγχύσεως οὐδὲν ἂν συμπερανθεῖη.

δ'. Ἀλλὰ γὰρ κάκεινός μοι συνόρα, δριμύτερον ὄν τοῦ προκειμένου. Εἰ γὰρ ὁ Σωκράτης καὶ τὸ προσεχῶς κατηγορούμενον καὶ κυρίως ἀπαγγέλλον τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἂν ἀπαιτηθεῖη τὰ αὐτοῦ μεταδοῦναι τῷ δηλουμένῳ, καίτοι καὶ τῆς μείζονος ἐνταῦθα (συλλογιστικὸν εἴ τις ἐθέλει συνθεῖναι), δυναμένης ἀμωσγέντως εἰς τὸ καθολικὸν σχῆμα προελθεῖν (οὐ γὰρ τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ἢ Σωκράτους ἐδήλου φωνή, ἀπαγγελτικὸν ἢ δηλωτικὸν ἐρεῖ τις τοῦ ὑποκειμένου, οὐ 15 μενοῦν οὐκ ἔχων εἰς βλάβην ἀπορρέοντα τὸν λογισμόν). εἰ δὲ τοῦτο, πῶς οὐχὶ πολλῶ μᾶλλον τῶν διὰ μέσου τοῦ Σωκράτους κατηγορουμένων ἅπας ἐκοπήσεται λόγος τὰ ἐπόμενα μὴ καθ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ Σωκράτους ἔλκειν τε καὶ μεθαρμόζειν;

ε'. Ἡ δὲ διαίρεσις, ἢ τὴν οὐσίαν εἰς σῶμα διαστέλλουσα καὶ ἀσώματον, οὐκ ἂν ἐκοταίη θεωρίας ἐπιλυομένης τὸ ζήτημα, εἴ τις ἀποδοίη λόγον, πρὸς τὰ ἔσχατα καὶ τελευταῖα τῶν ὑποκειμένων ἀφορῶσαν οὕτω τὴν τομὴν ἐργάσασθαι. Εἰ γὰρ καὶ ἄνωθεν δοκεῖ προιέναι τὸ τῆς διαιρέσεως, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς κάτωθεν πολυπραγμοσύνης τὰς 25 τε αἰσθήσεις ἐπικούρους φέρων τῆς κρίσεως ὁ λογισμὸς καὶ τὸ περὶ τὰ καθέκαστα ἀπλανὲς ἐκεῖθεν συναθροισάμενος ἑαυτῷ καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν κοινοτέραν θεωρίαν ἀναδραμῶν, ὥσπερ ἀπὸ τινος περιωπῆς, ἐμπειρότερόν τε καὶ σοφώτερον τὰ κατωτέρω τε διορᾷ καὶ τὴν διαιρητικὴν προηγέκατο μέθοδον, μεταγενεστέρα μὲν δηλονότι τῆς 30 προειρημένης οὔσαν, ὥσπερ ταύτην, ἣν ἐθέλουσιν ἀναλυτικὴν ὀνομάζειν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο μὲν καὶ ἑτέροις ἂν τις χρήσαιτο λόγοις, διότι καὶ τοὺς πολλοὺς πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν ταύτην καὶ ἐμφιλόσοφον αἰτιολογίαν σκαρδαμύττοντάς ἐστιν ὄραν· πολλὰ γὰρ τῶν ἐχόντων λόγον βαθννόμενον, ταῖς τῶν ἀνθρώπων προχείροις ἀκοαῖς καὶ

τὸ ζῶο δὲν εἶναι σωματικὸ καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἀπὸ ἄνω οὔτε ἐκ φύσεως, ἀλλὰ ἐξαγγέλλει καὶ δηλώνει τὸ σῶμα, πού εἶναι ὑποκείμενο, καὶ ἐξηγεῖ τὴν σχέσηην πρὸς αὐτό. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν λόγος, πού ἀπαιτεῖ νὰ καλεῖται ὁ Σωκράτης σωματικὸς. Γιατὶ διαπλέκεται ἀπὸ ἑτερογενεῖς καὶ ἀνόμοιες προτάσεις, ὥστε οὔτε δύο νὰ μποροῦν νὰ λέγονται μέρη τοῦ ἴδιου συλλογισμοῦ, ἀλλὰ ἴσως ἢ μὴ τοῦ ἑνὸς καὶ ἢ ἄλλου τοῦ ἄλλου, διατηρώντας ἔτσι τὰ δύο αὐτὰ τὸ ἄσχετο μεταξὺ τους. Εἶναι λοιπὸν φυσικόν, ὅτι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀλλοπρόσαλλη πλοκὴ καὶ σύγχυσις δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει κανένα συμπέρασμα.

4. Ἄλλὰ πρόσεχε, σὲ παρακαλῶ, καὶ ἐκεῖνο πού εἶναι δυσκολότερον ἀπὸ αὐτὸ πού λέμε. Ἄν δηλαδὴ ὁ Σωκράτης καὶ τὸ ἄμεσο κατηγορούμενό του καὶ πού κυρίως ἀπαγγέλλει τὸ ὑποκείμενο, δὲ τοῦ ζητηθεῖ νὰ μεταδώσει τὰ δικά του σ' αὐτὸ πού δηλώνεται, ἂν καὶ βέβαια καὶ ἢ μείζων πρότασις ἐδῶ (ἂν θέλει κάποιος νὰ συνθέσει ἕνα συλλογισμόν), μπορεῖ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ φθάσει στὸ καθολικὸ σχῆμα (γιατὶ δὲ θὰ πεῖ κανένας ὅτι τὸ πρῶτον πού δήλωνε τὸ ὄνομα Σωκράτης ἀπαγγέλλει ἢ δηλώνει τὸ ὑποκείμενο, ἂν δὲν ἔχει τὸ λογικόν του πειραγμένον)· ἂν ὅμως τὸ κάνει αὐτό, πῶς πολὺ περισσότερον δὲ θ' ἀρνηθεῖ κάθε λόγος τῶν διάμεσων κατηγορημάτων τοῦ Σωκράτη νὰ μὴν ἔλκει καὶ νὰ μὴν προσαρμόζει καθ' αὐτὸ ἐπάνω στὸ Σωκράτη καὶ τὰ ἐπόμενα;

5. Ἡ διαίρεσις τώρα πού χωρίζει τὴν οὐσίαν σὲ σῶμα καὶ ἀσώματο δὲν θ' ἦταν ἄσχετη μὲ τὴν θεωρίαν πού ἐπιλύει τὸ ζήτημα, ἂν κάποιος ἐρμηνεύσει ὀρθῶς καὶ κάνει τὴν τομὴν τέτοια, πού ν' ἀφορᾷ τὰ ἔσχατα καὶ τελευταῖα ἀπὸ τὰ ὑποκείμενα. Γιατὶ, ἂν καὶ φαίνεται ὅτι ἡ διαίρεσις ξεκινᾷ ἀπὸ ἐπάνω, ὡστόσο μὲ τὴν ἀπὸ τὰ κάτω λεπτομερειακὴν ἔρευνα, φέροντας ὁ λογισμὸς καὶ τὶς αἰσθήσεις ἐπίκουρες τῆς κρίσεως καὶ συγκεντρώνοντας ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὅτι ἀφορᾷ στὰ καθέκαστα ἀπαλλαγμένον ἀπὸ πλάνη, ἀνατρέχοντας ἔτσι στὴν πιὸ γενικὴν θεωρίαν, σὰν ἀπὸ ἕνα ψηλὸ σημεῖον, μὲ ἐμπειρίαν μεγαλύτερην καὶ σοφίαν διακρίνει τὰ κατώτερα· καὶ χρησιμοποίησε τὴν διαιρητικὴν μέθοδον, πού εἶναι δηλαδὴ μεταγενέστερη ἀπὸ αὐτὴν πού προείπαμε, ὅπως αὐτὴ πού θέλουν νὰ τὴν ὀνομάξουν ἀναλυτικὴ. Ἄλλὰ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸν θ' ἀποδοῦσε νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς καὶ ἄλλους λόγους. Γιατὶ μποροῦμε νὰ δοῦμε νὰ κλείνουν τὰ μάτια τους οἱ πολλοὶ σ' αὐτὴν τὴν ὑψηλότερην καὶ φιλοσοφημένην αἰτιολογίαν. Καθόσον πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού ἔχουν λόγον βαθὺ δὲ θέ-

ἐπιπολαίοις διανοίαις οὐκ ἐθέλει συναρμόζεσθαι, πεφυκότων διὰ πείρας τε μεθοδικῆς καὶ κρίσεως σχολαζούσης εἰσοικίζεσθαι μάλιστα, ἥς ἀπούσης, τῆς ἀποδείξεως ὁ λόγος ἀσθενῆς εἶναι δοκεῖ, τὸν νοῦν τῶν ἀκροατῶν πρὸς ἑαυτὸν ἐφελκύσασθαι.

5 ζ. Τοὺς δέ γε διαπορουμένους, ὡς, εἴ τις δοίη τὰ τῶν σωμάτων γένη καὶ εἶδη σώματα, τό τε τριχῆ διαστατὸν αὐτοῖς συμβήσεται καὶ ἢ ἐν τόπῳ περιγραφή καὶ τὸ ταῖς αἰσθήσεσιν κρίνεσθαι καὶ τὸ σῶμά γε διὰ σώματος χωρεῖν, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον τοῖς περιττοῖς πεφιλο-
 10 καὶ νομίζοντες πρὸς τὴν αὐτῶν ὄραν σπουδὴν τὰ ἐπιχειρήματα, πῶς οὐκ ἔφασαν πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων, ὡς, “Εἰ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη σώματα καὶ ἄτομα, πάντως καὶ καθέκαστα ἔσται”; Οἱ γὰρ τῶν ἀτόμων σωμάτων τὰ ἰδιώματα μὴ ἐρυθριάσαντες ἐπὶ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τούτων ἀναβιδάζειν, πῶς ἠύλαθήθησαν μὴ καὶ τὸ καθέκαστον καὶ
 15 ἄτομον, ἦτοι τὸν Σωκράτην ἢ Πλάτωνα, κατ’ αὐτῶν συναγαγεῖν; Ἐπεὶ γὰρ ἀναστρέψαντες τὴν τάξιν τῶν κατηγορουμένων καὶ τὰ ἴδια τῶν ἐσχάτων ὑποκειμένων κατὰ τῶν κατηγορουμένων γενῶν καὶ εἰδῶν ἀξιῶσαντες κατηγορεῖσθαι, δίκαιοι τυγχάνουσι λόγον ὑπέχειν, ὅτι μὴ καὶ αὐτὸ τὸ καθέκαστον καὶ ἄτομον ἐπεχείρησαν τῶν γενῶν
 20 καὶ τῶν εἰδῶν κατηγορεῖν, καὶ ὅτι μὴ διὰ ταύτης μᾶλλον τῆς ἀτοπίας ἐνόμισαν ἐξελέγχειν τοὺς τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη σώματα τιθεμένους. Τοῦτο γὰρ αὐτῶν σύμπασα τῶν σοφῶν ἐπιχειρημάτων ἢ ἐπίνοια πραγματεύεται.

ζ. Ἄλλ’ ἐάσθω ταῦτα νεανικῆς ἐντρεχείας, οἴμαι, ὄντα σκιρτήμα-
 25 τα· νεανικὸν γὰρ διάττειν τε καὶ σπουδάζειν ἀνατρέπειν τὸ προκειμένον, οἷς τὰς λαβὰς ἐκεῖνο διαφεῦγον, βεβαιότεραν ἢ πρότερον τὴν δόξαν ἐφέλκεται τῆς ὑπάρξεως. Τὸ γὰρ πρὶν εἰς βάσανον ἀντιλογίας καταστάν, ἄδηλον ἔχει τὴν ἰσχύν, οὔπω παρόντων ἐλέγχων, τῶν δὲ πειραθέντων ἐλέγχειν αὐτὸ κραταιότερον ἐπιδειχθέν, προσέλαβεν
 30 ἥσπερ εἶχε πρότερον δόξης τε καὶ τῆς ἐν τῷ ἀληθεύειν πολλῷ πλέον παρρησίας.

η’. Τοῖς δὲ λέγουσιν, “Ἐν διανοίᾳ μὲν τὰ εἶδη καὶ τὰ γένη λαμβανόμενα, τῶν σωμάτων ἀσώματα δεῖ καὶ νομίζειν καὶ ὀνομάζειν, ἐπει-

λουν νὰ εὐθυγραμμίζονται μὲ τὰ πρόχειρα ἀκούσματα καὶ τὶς ἐπιπόλαιες σκέψεις τῶν ἀνθρώπων, γιατί συνήθως γίνονται ἀποδεκτὰ κυρίως μὲ πείρα μεθοδική καὶ κρίση ἤρεμη καὶ λεπτομερῆ, πού ἂν λείπει, φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη ἀσθενῆς γιὰ νὰ προσελκύσει πρὸς τὸν ἑαυτὸ τῆς τὸ νοῦ τῶν ἀκροατῶν.

6. Κι ὅποιοι κατέχονται ἀπὸ τὴν ἀπορία, ὅτι, ἂν κάποιος θεωρήσει σώματα τὰ γένη καὶ εἶδη τῶν σωμάτων, τότε θὰ λάβουν καὶ τὸ τριδιάστατο καὶ τὸν περιορισμὸ σὲ τόπο καὶ τὴν κρίση μὲ τὶς αἰσθήσεις καὶ ὅτι τὸ σῶμα προχωρεῖ μέσα ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ ὅτιδῆποτε ἄλλο παρόμοιο ἔχει προβληθεῖ ἀπὸ ἄχρηστους ἐρευνητῆς, δὲ θὰ θαύμαζα ἀδικαιολόγητα, ὅτι αὐτοὶ πού ἀναζητοῦν καὶ νομίζουν πῶς τέτοια ἐπιχειρήματα βοηθοῦν τὴν ἐρευνά τους, πῶς δὲν εἶπαν πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὅτι, “Ἄν τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη εἶναι σώματα, θὰ εἶναι ὅπωςδῆποτε καὶ ἄτομα καὶ καθέκαστα”; Γιατί αὐτοὶ πού δὲν κοκκίνισαν νὰ μεταδιβάσουν τὰ ἰδιώματα τῶν ἀτομικῶν σωμάτων στὰ γένη καὶ τὰ εἶδη αὐτῶν, πῶς δίστασαν ν’ ἀποδώσουν σ’ αὐτὰ καὶ τὸ μερικὸ καὶ ἀτομικὸ, δηλαδή τὸν Σωκράτη ἢ τὸν Πλάτωνα; Ἀφοῦ δηλαδή μιὰ φορὰ ἀντέστρεψαν τὴν τάξη τῶν κατηγορουμένων καὶ ἀξίωσαν νὰ δώσουν ὡς κατηγορούμενα στὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τὰ γνωρίσματα τῶν ἔσχατων ὑποκειμένων, εἶναι δίκαιο νὰ κατηγορηθοῦν ἐπειδὴ δὲν ἐπιχείρησαν νὰ δώσουν ὡς κατηγορούμενο στὰ γένη καὶ τὰ εἶδη κι αὐτὸ τὸ ἐπιμέρους καὶ ἀτομικὸ καὶ ἐπειδὴ δὲν νόμισαν ὅτι μὲ αὐτὴ μᾶλλον τὴν ἀσυνέπεια ἐλέγχουν αὐτοὺς ποῦ θεωροῦν τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη σώματα. Γιατί αὐτὸ πραγματεύεται ὅλη ἡ ἐπινόηση τῶν σοφῶν ἐπιχειρημάτων τους.

7. Ἀλλὰ ἄς τ’ ἀφήσομε αὐτὰ πού εἶναι, νομίζω, νεανικῆς φιλοπονίας σκιρτήματα. Γιατί εἶναι νεανικὸ γνώρισμα νὰ ὁρμοῦν καὶ νὰ ἔχουν σκοπὸ ν’ ἀνατρέπουν αὐτὸ πού ἔχουν μπροστά τους, τὶς λαβὲς τῶν ὁποίων ἐκεῖνο διαφεύγοντας, προσελκῦει βεβαιότερη ἀπὸ ὅ,τι πρωτύτερα τὴν γνώμη γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Γιατί ὅποιο δὲν περάσει πρῶτα ἀπὸ τὴν βία τῆς ἀντιλογίας ἔχει ἄδηλη τὴν ἰσχύ, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν μεσολαβήσει ἔλεγχοι, ἐνῶ αὐτὸ πού ἔλαμψε πρὸ κραταιὸ στὸν ἔλεγχο ἐκείνων πού προσπάθησαν, καὶ ξαναπέκτησε τὴν δόξα πού εἶχε πρὶν καὶ πολὺ περισσότερη τὴν παρησία τῆς ἀλήθειας του.

8. Σ’ αὐτοὺς πάλι πού λένε, “Ὅταν τὰ εἶδη καὶ τὰ γένη τῶν σωμάτων λαμβάνονται στὴ διάνοια, πρέπει καὶ νὰ τὰ θεωροῦμε καὶ νὰ τὰ ὀνομά-

δὴν δὲ τοῖς ὑποκειμένοις περιαφθείη, σώματα προσῆκε τότε καὶ κα-
 λεῖν καὶ λογίζεσθαι”, ἠδέως ἂν ἐροίμην, Πότερον, ἐν τῷ διανοεῖσθαι
 ἄσώματα λαβόντες αὐτὰ διενοήσαντο, ἢ ἐν αὐτῷ τῷ διανοεῖσθαι ταύ-
 την αὐτοῖς ἐχαρίσαντο τὴν φύσιν; Εἰ μὲν γὰρ ἄσώματα λαβόντες οὐ-
 5 δὲν διανοηθέντες ἤμειψαν, τὸ τῆς ἀπορίας πάλιν διαμένει οὐδὲν
 ἦττον, ἀλλὰ γε δὴ καὶ θρασύτερον· εἰ δὲ σώματα λαβόντες πρὸς τὸ ἄ-
 σώματον μετετάξαντο, βαβαὶ μὲν αὐτῶν τῆς θαυμαστῆς οὔτω καὶ
 ταχείας δημιουργίας! Τὰ μὲν γὰρ ἐννοήματα, καθὸ νοήματα, πάντως
 ἄσώματα· τίς δ’ ἂν ἐξ ὧν ἐννοήσει μεταποιήσῃ τὰ σώματα πρὸς τὸ
 10 ἄσώματον; Πότερον δέ, ὡς ἐνόησαν, οὔτω καὶ τοῖς ὑποκειμένοις ἤρ-
 μόσαντο; καὶ πῶς οὐ κατηγοροῦσι τῶν σωμάτων τὰ ἄσώματα; Εἰ δ’
 ὡς ἀπ’ ἀρχῆς ἔλαβον, οὔτω πάλιν καὶ τοῖς ὑποκειμένοις ἤρμόσαντο,
 μάτην αὐτοῖς ἐκοπίασε μεταβάλλουσα τὸ ἀμετάβλητον ἢ διάνοια καὶ
 φαντασιῶν ἡμῖν ἀναπλάττουσα σχήματα. Ἄλλὰ γὰρ καὶ αὐτοῖς τοῖς
 15 πράγμασιν αὐτὰ, ὡς φασί, συναρμόττοντες, καὶ διὰ ταῦτα τῶν σωμά-
 των οὐκ ἀποστεροῦντες, πότερον, ἐννοοῦντες ταῦτα περιάπτουσιν, ἢ
 μάτην καὶ ὡς ἂν ἐπέλθοι τὴν συνάφειαν ταύτην σχεδιάζουσιν; Ἄλλ’
 ἑκάτερον, οἶμαι, σφαλερόν. Τὸ μὲν γὰρ ἀναιρεῖ τὸ ἀντικείμενον, ὃ
 διὰ τῆς ἐννοίας ἔλεγεν εἰς ἄσώματον οὐσίαν μεταπίπτειν τὰ σώματα,
 20 τὸ δὲ ληρούντων καὶ γέλωτος.

θ. Τίς οὖν ὁ λόγος ὃ ταύτας πάσας διαφεύγων τὰς λαβὰς, εἴρη-
 ται μὲν ἐμφαντικώτερον ἴσως καὶ πρόσθεν, καὶ νῦν δὲ τρανότερον
 λεγέσθω. Σωματικὰ μὲν ἐστὶ τὰ γένη καὶ εἶδη τῶν σωμάτων, οὐ σώ-
 ματα δέ· καὶ δηλωτικὰ τῶν ὑποκειμένων, οὐ δηλούμενα δέ· καὶ ἀνα-
 25 πτύσσοντα τὴν ὑπαρξίν τούτων, οὐχ ὑφιστῶντα δέ· καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς
 μερῶν τὴν οὐσίωσιν ἀπαγγέλλοντα, οὐ παρέχοντα δέ· καὶ ὀνόματα
 καταλλήλοις νοήμασι καὶ οἰκείοις τῶν ὑποκειμένων τὰς ὑποστάσεις
 σημαίνοντα, οὐ τοῖς οὐσίαι καὶ αὐταρκεστάτοις ὧν μὴ δέονται ταῦτα
 δι’ ἑαυτῶν παρεχόμενα. Ὡσπερ δὴ καὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ σοφὸν καὶ
 30 δίκαιον καὶ φιλόανθρωπον καὶ τὰ τοιαῦτα κατηγορήματα, εἰ καὶ τὰ
 μὲν ἐνέργειαν ἢ πάθος τοῦ ὑποκειμένου δηλοῖ, τὰ δὲ τὴν ὑπαρξίν

ζομε ἀσώματα, ὅταν ὅμως συνδεθοῦν μὲ τὰ ὑποκείμενά τους, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ λέμε καὶ νὰ τὰ σκεφτόμαστε ὡς σώματα”, σ’ αὐτοὺς θὰ ἔλεγα μ’ εὐχαρίστηση. Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· τὰ σκέφτηκαν στὴ διάνοιά τους λαμβάνοντάς τα ἀσώματα, ἢ τὴν ὥρα ἀκριβῶς ποὺ τὰ σκέφτονταν τοὺς χάρισαν αὐτὴ τὴν (ἀσώματη) φύση; Γιατί, ἂν τὰ ἔλαβαν ἀσώματα καὶ ὅταν τὰ σκέφτονταν δὲν τὰ ἄλλαξαν καθόλου, ἢ ἀπορία παραμένει ἔξο-λοκλήρου ἀμείωτη καὶ μᾶλλον γίνεται καὶ θρασύτερη. “Ἄν ὅμως τὰ ἔλα-βαν ὡς σώματα καὶ τὰ μετάφεραν στὴν τάξη τοῦ ἀσώματου, ἀλλοιμονό τους γιὰ τὴν τόσο θαυμαστὴ κι ἀστραπιαία δημιουργία τους! Γιατί οἱ σκέψεις, ἐπειδὴ τίς νοοῦμε, εἶναι ὅπως ὅποτε ἀσώματες. Ἄλλὰ ποιὸς εἶναι ποὺ μόλις τὰ σκεφεῖ μπορεῖ νὰ μετατρέψει τὰ σώματα σὲ ἀσώμα-τα; Καὶ τί συνέβη;” Ἔτσι ὅπως τὰ σκέφτηκαν, ἔτσι καὶ τὰ συνέδεσαν μὲ τὰ ὑποκείμενα; Καὶ τότε πῶς δὲν δίνουν τὰ ἀσώματα κατηγορούμενα τῶν σωμάτων; “Ἄν ὅμως, ἔτσι ὅπως τὰ ἔλαβαν ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἔτσι πάλι καὶ τὰ συνέδεσαν μὲ τὰ ὑποκείμενα, ἄδικα κοπίασε ἢ διάνοιά τους, θέλοντας νὰ μεταβάλλει τὸ ἀμετάβλητο καὶ ἀναπλάθοντας φανταστικὰ σχήματα. Ἄλλὰ ἂν τὰ συνδυάζουν καὶ μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, ὅπως ἰσχυρίζο-νται, καὶ γι’ αὐτὸ δὲν τὰ στεροῦν ἀπὸ τὰ σώματα, τί ἀπὸ τὰ δύο, κάνουν τὴ σύνδεσή τους μὲ σκέψη ἢ στὴν τύχη καὶ ὅπως τοὺς ἔρχεται στὸ νοῦ σχηματίζουν αὐτὴ τὴ σύνδεση; Ἄλλὰ καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι, νομί-ζω, ἐσφαλμένο. Γιατί τὸ ἓνα ἀναιρεῖ τὸ ἀντίθετο, ποὺ ἔλεγε ὅτι μὲ τὴ σκέ-ψη τὰ σώματα μεταπίπτουν σὲ ἀσώματη οὐσία, καὶ τὸ ἄλλο ὑποστηρίζε-ται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ διατυπώνουν ἀνοησίες καὶ γελοιοποιοῦνται.

9. Ποιὸς λοιπὸν εἶναι ὁ λόγος ποὺ διαφεύγει ὅλες αὐτὲς τίς λαβές, εἰπώθηκε μὲ πάρα πολλὴ ἴσως σαφήνεια καὶ πρωτύτερα, ἀλλὰ ἄς λεχθεῖ καὶ τώρα καθαρότερα. Εἶναι ἀσφαλῶς σωματικὰ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη τῶν σωμάτων, δὲν εἶναι ὅμως σώματα· ἀκόμα δηλώνουν τὰ ὑποκείμενα, χωρὶς ὅμως νὰ δηλώνονται· ἐξηγοῦν τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν τὴ δημιουργοῦν· ἀπαγγέλλουν τὴν οὐσίωση τῶν μερῶν τους, ὅμως δὲν τὴν παρέχουν· ἐπίσης παρέχουν ὀνόματα μὲ κατάλληλα καὶ οἰκειὰ νοήματα ποὺ σημαίνουν τίς ὑποστάσεις τῶν ὑποκειμένων, ἀλλὰ δὲν παρέχουν στὰ ὄντα ποὺ εἶναι αὐταρκέστατα αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκη. “Ὅπως ἀκριβῶς δηλαδή γίνεται καὶ μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ σοφὸ καὶ τὸ δίκαιο καὶ τὸ φιλόανθρωπο καὶ τὰ παρόμοια κατηγορήματα, ἂν καὶ ἄλλα δηλώνουν ἐνέργεια ἢ πάθος τοῦ ὑποκειμένου, καὶ ἄλλα τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν οὐσίω-

καὶ οὐσίωσιν, ἢ τὰ πάθη καὶ τὰς ἐνεργείας. Εἰ γὰρ ἕκαστον τῶν κατηγορουμένων καθ' ἑκατέραν τῶν εἰρημένων μερίδα σωρὸν οἰκοθεν τοῖς ὑποκειμένοις ἢ τὸν ἐπινοούμενον διὰ σωμάτων, ἢ τὸν ἀπὸ τῆς ιδιότητος τῶν πεποιωμένων εἰ τούτων ἕκαστον τοῖς ὑπὸ κατηγο-
5 ρίαν ἀτόμοις τελοῦσιν ἢ σωμάτων φύσεις, εἰ βούλει δέ, ἢ ἀσωμάτων ἐνετίθεσαν καὶ συνεφορτίζοντο προσθήκας, τί ἂν τῶν τερατωδῶν πλασμάτων τε καὶ φασμάτων ἢ ταῦτα παραδεχομένη διέφερε δόξα; Εἰ δέ τις τῆ τοῦ σώματος χαίρει φωνῇ καὶ τῆς σωματικῆς ἐννοίας οὐκ ἀφιστάμενος σώματα καλεῖν ἐθέλοι τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, ἃ τῶν ἀτό-
10 μων σωμάτων κατηγορεῖσθαι λέγεται, οὐδὲν πρὸς αὐτὸν διοισόμεθα. τὸ γὰρ οὕτω λεγόμενον σῶμα λαβὰς ἀπάσας τὰς προειρημένας καθαρῶς διαπέφυγε, καὶ φωνῆς ἐνδόσει διάνοιαν φιλοσοφεῖν ἐθέλοντος θεραπεύειν οὐκ ἂν, οἶμαι, φιланθρωπίας κρινούσης νομισθεῖη παράλογον.

15 ἰ. Ἀλλὰ τοιαῦτα μὲν ἢ κεφαλαιώδης καὶ κατὰ τὴν σὴν ἀξίωσιν περὶ τῶν ὑπαλλήλων γενῶν καὶ εἰδῶν, ἃ τῶν ἀτόμων λέγεται κατηγορεῖσθαι σωμάτων, διατύπωσις, οὐκ ἀκομψότεραν, οἶμαι, προβαλλομένη θεωρίαν, ἢ ὁ τὰ Στάγειρα λαχῶν πατρίδα καὶ τὴν Ἑλληνίδα πᾶσαν εἰς θαῦμα γλυκὴ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπιστρέψας περὶ αὐτῶν
20 ἐφιλοσόφησεν, τοῦτο μὲν μετὰ πολλὴν περὶ τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν σχολὴν καὶ τριβὴν "τερετίσματα" ταῦτα καλέσας, καὶ τῶν πολλῶν περὶ αὐτὰ πόνων ὥσπερ ποινὴν ἀπαιτεῖν αὐτὰ τὴν ὕβριν ὠρμημένος, τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὸ μηδὲν τὸ τηλικούτον ἀπορριψάμενος σπουδασμα.

25 Ἡ μέντοι γε τῶν δέκα γενῶν προσεχῆς καὶ ἄμεσος τῶν ὑπ' αὐτὰ τελούντων κατηγορία (ἔχει γὰρ τι καὶ αὐτὴ βαθύτερον, οἶμαι, τῆς τῶν παλαιότερων δόξης καὶ φιλοσοφίας) ἑτέρας ἔτυχεν ἀκριβεστέρας ἐπισκοπῆς, ἔτι ταῖς διαλεκτικαῖς ἐνασχολουμένων ἡμῶν μελέταις, ἠνίκα καὶ πολλοὺς παῖδας ὠδίνοντες οἱ λόγοι εἰς φῶς ἀπέτικτον τῆς
30 πολλοῖς χρόνοις δι' ἐπινοίας ἀνδρῶν παρανόμων ἐναποσβεσθείσης θεωρίας. Ἐκεῖθεν οὖν καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς γυμνασίας, ἃ πολλῶν ἔμπροσθεν ἔλαθε τὴν σπουδὴν, ταῦτα ῥᾶόν ἐστι τοῖς νῦν ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης γονῆς φιλοσοφοῦσιν. Εἴη δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς καὶ

ση ἢ τὰ πάθη καὶ τὶς ἐνέργειες. Γιατί, ἂν καθένα ἀπὸ τὰ κατηγορούμενα σύμφωνα μὲ κάθε μιὰ μερίδα ἀπὸ τὶς δύο τῶν εἰπωμένων ἔκανε ἀπὸ μόνο του προσθήκη στὰ ὑποκείμενα ἢ τὴν προσθήκη ποὺ νοεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα ἢ αὐτὴν ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν διαφορετικότητα τῶν ποιότητων ἂν καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἔθετε καὶ φόρτωνε μὲ προσθήκες τὰ ἄτομα ποὺ δέχονται κατηγορούμενα, εἴτε εἶναι σώματα ἢ ἀσώματα ἂν θέλεις, τί θὰ διέφερε ἢ γνώμη ποὺ θὰ γινόταν δεκτὴ ἀπὸ τὰ τερατώδη πλάσματα καὶ φαντάσματα; Κι ἂν κάποιος χαίρεται μὲ τὴ λέξη σῶμα καὶ χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἔννοια θέλει νὰ καλεῖ σώματα τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, τὰ ὅποια λέγεται ὅτι δίνονται ὡς κατηγορούμενα τῶν ἐπὶ μέρος ὑπάρξεων, δὲ θὰ διαφοροποιηθοῦμε καθόλου ἀπὸ αὐτόν. Γιατί αὐτὸ ποὺ ἔτσι λέγεται σῶμα ἔχει διαφύγει καθαρὰ ὅλες τὶς προηγούμενες λαβές καὶ μὲ παραχώρηση τῆς λέξης δὲ νομίζω πῶς θὰ θεωρηθεῖ μὲ φιλόανθρωπη κρίση παράλογο ὅτι θεραπεύει τὴ διάνοια ὅποιου θέλει νὰ φιλοσοφεῖ.

10. Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι ἡ συνοπτικὴ καὶ σύμφωνη μὲ τὴν αἴτησή σου ἔκθεση γιὰ τὰ ὑπάλληλα γένη καὶ εἶδη, ποὺ λέγεται ὅτι ἀποδίδονται ὡς κατηγορούμενα, ποὺ δὲν προτείνει, νομίζω, θεωρία πρὸ ἄκομψη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ φιλοσόφησε ἐκεῖνος ποὺ ἔχει πατρίδα τοῦ τὰ Στάγειρα καὶ ἔκανε ὅλη τὴν Ἑλλάδα νὰ θαυμάσει τὸ γλυκὺ θαῦμα τῆς σοφίας του, ὁ ὅποιος ἀπὸ τὴ μιά, ἔπειτα ἀπὸ πολλὴ ἀσχολία καὶ τριβὴ σχετικὰ μὲ τὰ γένη καὶ τὰ εἶδη, τὰ ἀποκαλεῖ κιθαρίσματα¹ καὶ ἀπαιτεῖ γιὰ τοὺς πολλοὺς κόπους γύρω ἀπὸ αὐτὰ ὡς ποινὴ κατὰ κάποιο τρόπο τὴν ὕβρη, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ρίχνοντας στὸ μηδὲν τὸ σπουδάσμα αὐτό.

Ἡ προσεχὴς ὅμως καὶ ἄμεση κατηγορία τῶν δέκα γενῶν γιὰ ὅσα τελοῦν κάτω ἀπὸ αὐτὰ (ἔχει κι αὐτὴ κατὰ βαθύτερο, νομίζω, ἀπὸ τὴ γνώμη καὶ τὴ φιλοσοφία τῶν παλαιότερων) εὐτύχησε νὰ δεχθεῖ ἄλλη ἀκριβέστερη ἐξέταση ὅταν ἀκόμα ἀσχολούμαστε μὲ τὶς διαλεκτικὲς μελέτες, ὅποτε καὶ οἱ λόγοι ὠδίνοντας ἔφερναν στὸ φῶς πολλὰ παιδιὰ τῆς γιὰ πολλὰ χρόνια σθησιμένης θεωρίας ἀπὸ τὴ σκέψη παρανόμων ἀνθρώπων. Ἀπὸ ἐκεῖ λοιπὸν καὶ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἀσκηση, ὅσα διέφυγαν παλαιότερα τὶς σπουδὴ πολλῶν, αὐτὰ εἶναι εὐκολότερα στοὺς τωρινούς ποὺ φιλοσοφοῦν ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἱερὴ γενιά. Μακάρι καὶ στοὺς ἔπειτ' ἀπὸ

1. Τερετίσματα· ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει ἔτσι τὶς ιδέες τοῦ Πλάτωνα· κιθαρίσματα, δηλαδή χελιδονίσματα.

ἀνθρώσης καὶ ἐνωραϊζομένης σὺν τῷ δικαίῳ λόγῳ λέγειν ἀλαζονείας
τε πόρρω καὶ δὴ καὶ οὐ νεμεσητόν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΗ΄.

Ἐπορίαι καὶ λύσεις τῶν ἐκ τοῦ Περί Υἱοῦ δευτέρου Λόγου
5 τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ἀντιρρητικῶν καὶ δογματικῶν
ἱερῶν ζητημάτων.

α. Οὐκ ἤξιουν ἔγωγε ῥημάτων πατρικῶν διάνοιαν εἰς μάθησιν
ἐλθεῖν ἐπιζητεῖν, ὃν ὁ τε χρόνος καὶ τὸ περὶ τὰς λογικὰς ἐφόδους φι-
λόπονον καὶ τῶν ἱερῶν Λογίων ἢ σχολὴ ἑτέροις προκαθίζουσι πολ-
10 λῶν καὶ καλῶν μαθημάτων διδάσκαλον. Πλὴν ἐπεὶ σύ, καθάπερ τῶν
παίδων οἱ φιλοπάτορες, κἂν ἤδη καθ' ἑαυτοὺς ἀκριδῶς τὸ πρακτέον
συννορῶσιν, ὅμως τοῖς πατρικοῖς βουλευμάσιν ἐπιστηρίζεσθαι θέλον-
τες εἰς αὐτοὺς ἀφορῶσιν, οὕτω καὶ αὐτὸς αὐτάρκης ὢν ἐπιλύεσθαι
τὰς ἀνακυπτούσας λογικὰς ἀμφισθητήσεις, πρὸς τὴν ἡμετέραν ὅμως
15 ἀφορᾶν ἔκρινας γνώμην, καὶ τὸν φιλοπάτορα μὴ καθυβρίζειν ἐδοκί-
μασα, καὶ τὸ περὶ τὰ τέκνα τιμᾶν οὐχ ἦττον εἰλόμην φιλόστοργον.
Διὸ καὶ τοῦ καιροῦ τὸ βαρύτερον καὶ τῶν ὑπογραφῶν τὸ ἄπορον τὸ
ἦττον ἔσχε τᾶναντία πράττειν τῆς αἰτήσεως διαζόμενον.

β. Τοῦ μὲν οὖν προτεθέντος σοι ζητήματος ὁ νοῦς σαφῆς τε καὶ
20 οὐδεμιᾶς ἐρμηνεΐας, οἶμαι, δεόμενος, ἢ δὲ τοῦ λόγου συμπλοκῆ ἔχει
τι συνεστραμμένον καὶ δεόμενον εἰς διάλυσιν ἐπισκέψεως. Καὶ γὰρ
καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ Πατὴρ ἐπὶ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου ῥηθείη ἄν,
ἀλλὰ Πατὴρ μὲν κυρίως τοῦ Λόγου, Θεὸς δὲ κυρίως τοῦ προσλήμμα-
τος, ὥσπερ καὶ Θεὸς μὲν οὐ κυρίως τοῦ Λόγου, οὐδὲ Πατὴρ τοῦ προσ-
25 λήμματος "Ὡστε καὶ τὸ κυρίως καὶ οὐ κυρίως ἐπὶ τε τοῦ Πατρὸς, φη-
μί, καὶ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκεται προαγόμενον τὸ μὲν κυρίως τοῦ "Πα-
τρὸς" τῷ Λόγῳ συνταττομένου καὶ τοῦ "Θεὸς" τῷ προσλήμματι, τὸ
δὲ οὐ κυρίως ἔμπαλιν, τοῦ μὲν "Θεὸς" ἀνταποδιδόμενου τῷ Λόγῳ,
τοῦ δὲ "Πατὴρ" τῷ προσλήμματι. Τοιαύτη μὲν οὖν καί, ὡς ὄρας,
30 οὐδὲν ἀσαφὲς παρέχεται ἢ διάνοια:

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 30, 8. Θεολογικός Δ΄, "Απαντα αὐτοῦ στή σειρά
αὐτή, τόμ. 4, σελ. 166, 5-12. «Θεὸς δὲ λέγοιτο ἄν, οὐ τοῦ Λόγου, τοῦ ὄρωμένου δὲ πῶς
γὰρ ἄν τοῦ κυρίως Θεοῦ Θεός; "Ὡσπερ καὶ Πατὴρ, οὐ τοῦ ὄρωμένου, τοῦ Λόγου δὲ
καὶ γὰρ ἦν διπλοῦς. "Ὡστε τὸ μὲν κυρίως ἐπ' ἀμφοῖν, τὸ δὲ οὐ κυρίως ἐναντίως ἢ ἐφ'

ἐμᾶς ν' ἀνθεῖ καὶ νὰ ὁμορφαίνει κατὰ δίκαιο λόγο καὶ νὰ μιλάει μακριὰ ἀπὸ ἀλαζονεία καὶ βέβαια καὶ δίχως φθόνο.

ΕΡΩΤΗΣΗ 78η

**Ἀπορίες καὶ ἀπαντήσεις σὲ ἱερὰ ἀντιρρητικά καὶ δογματικά
ζητήματα ἀπὸ τὸν δεύτερο Λόγο περὶ τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.**

1. Δὲν εἶχα τὴν ἀξίωση ἐγὼ τουλάχιστο νὰ ἐπιζητήσω νὰ μάθω τὸ νόημα πατερικῶν λόγων σ' ἐσένα ποῦ καὶ ἡ ἡλικία καὶ ἡ φιλοπονία σου στίς λογικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἀσχολία μὲ τίς ἱερὲς Γραφές σὲ καθιστοῦν σὲ ἄλλους δάσκαλο πολλῶν καὶ καλῶν μαθημάτων. Πλὴν ὅμως, ἐπειδὴ ἐσύ, ὅπως τὰ παιδιὰ ποῦ ἀγαποῦν τοὺς πατέρες τους, καὶ ἂν ἀκόμα γνωρίζουν αὐτὰ τὰ ἴδια μὲ ἀκρίβεια αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ κάνουν, ὅμως, θέλοντας νὰ στηρίζονται στὴ γνώμη τῶν πατέρων τους, ἀποβλέπουν σ' αὐτούς, ἔτσι καὶ ἐσύ, ἂν καὶ ἔχεις τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπιλύεις μόνος τίς λογικὲς ἀμφισβητήσεις ποῦ ἀνακῦπτουν, ἔκρινες ὥστόσο καλὸ νὰ ζητήσεις τὴ δική μου γνώμη, γι' αὐτὸ καὶ δὲ θέλησα νὰ προσβάλω αὐτὸν ποῦ ἀγαπᾷ τὸν πατέρα του καὶ προτίμησα ἐπίσης νὰ τιμήσω ὄχι λιγότερο τὴ φιλοσοφία πρὸς τὰ παιδιὰ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ βαρύτατη συγκυρία καὶ ἡ ἔλλειψη γραφῶν εἶχαν τὸ λιγότερο βάρος νὰ πράξω τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι μὲ ἀνάγκαζε ἡ αἴτησή σου.

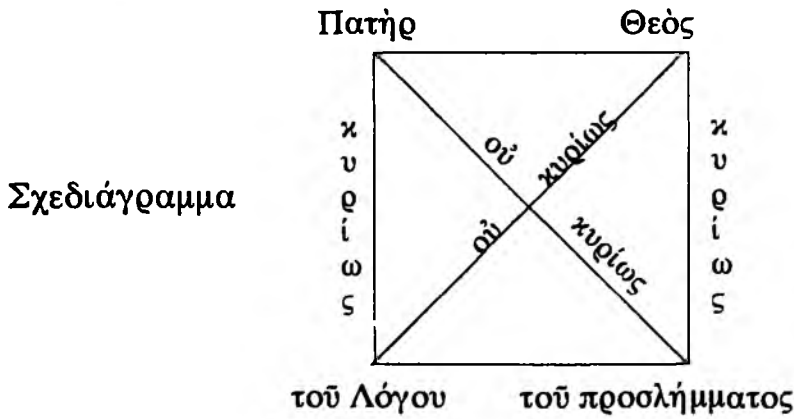
2. Τὸ νόημα τοῦ ζητήματος ποῦ ἔθεσες εἶναι σαφές καὶ δὲ χρειάζεται, νομίζω, καμμιά ἐρμηνεία, ἡ συμπλοκὴ ὅμως τοῦ λόγου ἔχει κάτι περίπλοκο καὶ χρειάζεται ἐξέταση γιὰ νὰ ἐπιλυθεῖ. Γιατὶ καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ Πατέρας μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν γιὰ τὸ Λόγο ποῦ ἐνανθρώπησε, ἀλλὰ Πατέρας βέβαια κυρίως τοῦ Λόγου καὶ Θεὸς κυρίως τοῦ ἀνθρώπου ποῦ προσέλαβε. Ὡστε καὶ τὸ κυρίως καὶ τὸ ὄχι κυρίως βρίσκεται νὰ ἀποδίδεται καὶ στὸν Πατέρα καὶ στὸ Θεό· τὸ κυρίως ὅταν ὁ “Πατέρας” συντάσσεται μὲ τὸ Λόγο, καὶ τὸ “Θεὸς” μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ποῦ προσέλαβε, καὶ τὸ ὄχι κυρίως ἀντίστροφα, ὅταν τὸ “Θεὸς” ἀνταποδίδεται στὸ Λόγο, καὶ τὸ “Πατέρας” στὴν ἀνθρώπινη φύση ποῦ προσέλαβε¹. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ νόημα, καὶ ὅπως βλέπεις δὲν προκαλεῖ καμμιά ἀσάφεια.

ἡμῶν ἔχει· ἡμῶν γὰρ κυρίως μὲν Θεὸς ὁ Θεός, οὐ κυρίως δὲ Πατήρ. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ ποιεῖ τοῖς αἰρετικοῖς τὴν πλάνην, ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίζευξις, ἐλαττομένων τῶν ὀνομάτων διὰ τὴν σύγκρασιν».

Ἡ δὲ πλοκὴ τοῦ λόγου πῶς ἂν ἐπιλυθεῖ, ἢ λαμβανόντων ἡμῶν
 διὰ τοῦ ὥστε τὸ μὲν “κυρίως” ἐπ’ ἀμφοῖν, οὐκ ἀνά μέρος, οὔτε τὸ
 “Θεός” οὔτε τὸ “Πατήρ” καθ’ ἐνός τινος τῶν ὑποκειμένων, οὐδὲ κατ’
 ἄμφω, ἀλλ’ ἐκατέρου τούτων πρὸς ἐκάτερον τῶν ὑποκειμένων, τοῦ
 5 μὲν “Πατρὸς” τῷ Λόγῳ, τοῦ δὲ “Θεός” ἀποδιδομένου τῷ προσλήμ-
 ματι· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ “οὐ κυρίως” οὐκ ἀφορισμένως ἐνός τινος
 τῶν κατηγορουμένων λαμβανομένου καθ’ ἐνός τινος τῶν ὑποκειμέ-
 νων, οὐδὲ κατ’ ἄμφω, ἀλλ’ ἄμφω μὲν πρὸς ἐκάτερον τῶν ὑποκειμέ-
 νων, κατὰ δὲ τὸν λόγον τῆς ἐναλλαγῆς, ἢ ὡς ἐπὶ τοῦ “κυρίως” ἐλέγε-
 10 το. Ὁ γὰρ “Θεός” εἶναι τοῦ Λόγου κατηγορούμενος καὶ ὁ “Πατήρ”
 τοῦ προσλήμματος τὴν τοῦ «μὴ κυρίως» σημασίαν ὑποβάλλεται.
 Ἔοικε δὲ τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “μὴ κυρίως” παρ’ ὁ κεχρήμεθα τούτοις
 ἐφ’ ἡμῶν ἐναντίως ἔχειν. Ἐν μὲν γὰρ τῇ ἀρρήτῳ τοῦ Λόγου συνόδῳ
 καὶ τῆς σαρκὸς τὸ μὲν “Πατήρ” κατὰ τοῦ Λόγου κυρίως λέγεται, τὸ
 15 δὲ “Θεός” οὐ κυρίως· ἐπὶ δὲ τῆς καθ’ ἡμᾶς φύσεως ἔμπαλιν τὸ μὲν
 “Θεός” κυρίως, οὐ κυρίως δὲ τὸ “Πατήρ”. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ
 ἠρώτησας, ἢ τοῦ “ἢ” δύναιμι, οὐ διάζευξιν δηλοῦσα οὐδέ τι ἄλλο
 τῶν εἰς ὅσα καταμερίζεσθαι πέφυκεν, ἀλλὰ τὸν διασαφητικὸν ἀσπα-
 ζομένην χαρακτῆρα καὶ τὴν τοῦ “παρὰ” χρείαν ἀναπληροῦσα. Εἴη δ’
 20 ἂν ὁ λόγος ἐσχηματισμένος εἰς τὸ σαφέστερον, εἴ τις ἐθέλοι μετα-
 λαβεῖν καὶ λέγειν· ὥστε τὸ μὲν “κυρίως” ἀπὸ θατέρας τῶν συζυγιῶν
 λαμβανόμενον, τὸ δὲ «“οὐ κυρίως” ἀπὸ τῆς ἐτέρας, ἐναντίως ἢ ἐφ’
 ἡμῶν ἔχει· συνίστατο μὲν γὰρ τό τε “κυρίως” καὶ τὸ “οὐ κυρίως” ἐκ
 τῆς ποιᾶς συμπλοκῆς τῶν κατηγορουμένων καὶ ὑποκειμένων, αὐτό-
 25 θεν δὲ συνεπινοούμενον λαβῶν τό τε “κυρίως” ἐκάτερον καὶ τὸ «οὐ
 κυρίως” (φιλοσύντομος γὰρ εἰ καὶ τις ἄλλος ὁ θεωρητικὸς οὔτος
 ἀνήρ) καὶ πρὸς τὰς ἐκ τούτων ὑφισταμένας συζυγίας τὸν νοῦν τῶν
 ἀκροατῶν ἀναπέμπων ἐπήγαγε τὸ “ἐναντίως ἢ ἐφ’ ἡμῶν ἔχει”· καὶ
 γὰρ ἐκατέραν συμπλοκὴν τὴν ἐκ τοῦ “κυρίως” καὶ τοῦ “μὴ κυρίως”
 30 ἀποτελουμένην ὁ νοῦς τοῦ “ἐναντίως ἢ ἐφ’ ἡμῶν ἔχει” ὁρᾶται περι-
 πτυσσόμενος· Βούλεται δὲ ἢ περικοπὴ τοῦ λόγου διδάσκειν αὕτη, ὡς
 οὐδὲν κωλύει καὶ τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “οὐ κυρίως” ἐπὶ τοῦ Λόγου
 λέγεσθαι, ἐπεὶ καὶ ἐφ’ ἡμῶν, εἰ καὶ κατὰ διάνοιαν ἀντιτεταγμένην,
 ἄμφω θεωρεῖται. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὸ “Θεός” οὐ κυρίως, ἀλλὰ τὸ “Πα-
 35 τήρ”, ἐνταῦθα δὲ οὐ τὸ “Πατήρ” κυρίως, ἀλλὰ τὸ “Θεός”.

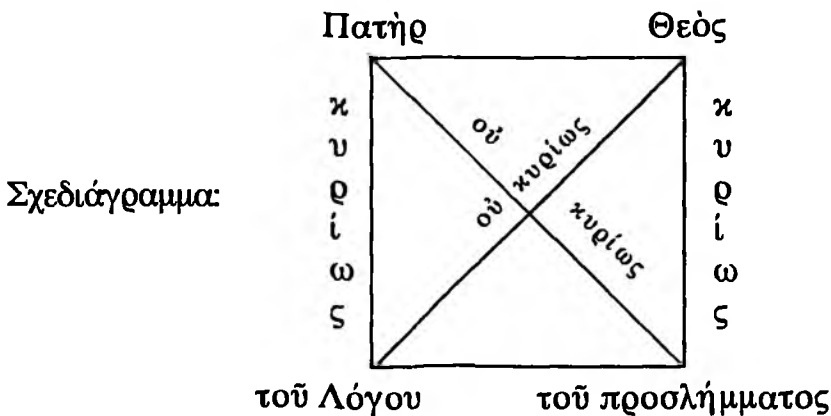
Ἡ συμπλοκὴ ὅμως τοῦ λόγου πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ νὰ λυθεῖ, παρὰ ἀφοῦ λάβομε μὲ τὸ ὥστε τὸ κυρίως καὶ σὰ δύο καὶ ὄχι στὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο, οὔτε τὸ “Θεός” οὔτε καὶ τὸ “Πατέρας” σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ὑποκείμενα οὔτε καὶ σὰ δύο, ἀλλὰ νὰ ἀποδίδεται καθένα ἀπὸ αὐτὰ σὲ καθένα ἀπὸ τὰ δύο ὑποκείμενα, τὸ “Πατέρας” στὸ Λόγο, ἐνῶ τὸ “Θεός” στὴν ἀνθρώπινη φύση πού προσέλαβε. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ “ὄχι κυρίως”· νὰ μὴ λαμβάνεται χωριστὰ ἓνα ἀπὸ τὰ κατηγορούμενα γιὰ ἓνα ὑποκείμενο, οὔτε γιὰ τὰ δύο, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο κατηγορούμενα στὸ καθένα ἀπὸ τὰ δύο ὑποκείμενα, ὅμως σύμφωνα μὲ τὸ λόγο τῆς ἐναλλαγῆς, ἢ ὅπως λέγονταν γιὰ τὸ “κυρίως”. Γιατὶ ὁ “Θεός” τίθεται κατηγορούμενο στὸ Λόγο καὶ ὁ “Πατέρας” στὸ πρόσλημμα μὲ τὴν τοῦ “κυρίως” σημασία. Καὶ φαίνεται τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “ὄχι κυρίως” ἔχει σημασία σ’ ἐμᾶς ἀντίθετη ἀπὸ αὐτὴν πού τοῦ δίνομε. Γιατὶ στὴν ἄρρητη ἔνωση τοῦ Λόγου μὲ τὴ σάρκα τὸ “Πατέρας” λέγεται κυρίως γιὰ τὸ Λόγο, ἐνῶ τὸ “Θεός” ὄχι κυρίως. Στὴ δική μας ὅμως φύση ἀντίθετα τὸ “Θεός” λέγεται κυρίως ἐνῶ τὸ “Πατέρας” ὄχι κυρίως. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ρώτησες, δηλαδὴ ἡ σημασία τοῦ “ἦ”, πού δὲ δηλώνει διάζευξη οὔτε κάποια ἄλλη ὑποδιαίρεσή του, ἀλλὰ παίρνει τὴ διασαφητικὴ σημασία καὶ ἀναπληρῶνει τὴ χρῆση τοῦ “παρὰ”. Καὶ μπορεῖ ὁ λόγος νὰ πάρει σαφέστερη μορφή, ἂν θέλει κάποιος ν’ ἀλλάξει τὰ λόγια καὶ νὰ πεῖ ὥστε τὸ “κυρίως” νὰ λαμβάνεται καὶ ἀπὸ τις δύο συζυγίες, ἐνῶ τὸ «ὄχι κυρίως» ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι ἔχει σ’ ἐμᾶς. Γιατὶ τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “ὄχι κυρίως” προερχόταν ἀπὸ τὴν ὅποια συμπλοκὴ τῶν κατηγορουμένων καὶ τῶν ὑποκειμένων, παίρνοντας συνεπινοούμενο ἀπὸ αὐτὰ τὸ “κυρίως” τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο καὶ τὸ “ὄχι κυρίως” (γιατὶ ἀγαπᾶ τὴ συντομία περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον αὐτὸς ἐδῶ ὁ θεωρητικὸς ἄνδρας), καὶ στρέφοντας τὸ νοῦ τῶν ἀκροατῶν στὶς συζυγίες πού αὐτὰ συνιστοῦν, πρόσθεσε τὸ «γίνεται ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι σ’ ἐμᾶς». Γιατὶ κάθε μία συμπλοκὴ πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “ὄχι κυρίως” φαίνεται νὰ περιπτύσσεται ἢ ἔννοια τοῦ «ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι γίνεται σ’ ἐμᾶς». Καὶ ἡ περικοπὴ αὐτὴ τοῦ λόγου θέλει νὰ διδάξει, ὅτι τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ λέγεται τὸ “κυρίως” καὶ “ὄχι κυρίως” καὶ γιὰ τὸ Λόγο, ἐπειδὴ καὶ σὲ μᾶς παρατηροῦνται καὶ τὰ δύο, ἂν καὶ μὲ τὸ ἀντίθετο νόημα. Ἐκεῖ δηλαδὴ τὸ “Θεός” λέγεται ὄχι κυρίως, ἀλλὰ τὸ “Πατέρας”, ἐνῶ ἐδῶ λέγεται ὄχι τὸ “Πατέρας” κυρίως, ἀλλὰ τὸ “Θεός”.

γ. Ἐπὶ δὲ διαγράμματος γένοιτ' ἂν σαφέστερον ἔχοντα τὰ εἰρημένα προταπτομένων μὲν τοῦ "Πατήρ" καὶ "Θεός", ὑποταπτομένων δὲ τῶ μὲν Πατρὶ τοῦ Λόγου, τῶ Θεῷ δὲ τοῦ προσλήμματος, καὶ γραμμῶν ἐκ παραλλήλου προαγομένων, αἱ συνάπτουσι τῶ Λόγῳ τὸν 5 Πατέρα καὶ τὸν Θεὸν τῶ προσλήμματι, καὶ μὴν καὶ γραμμῶν ἄλλων εὐθειῶν γραφομένων, ἀφ' ἑκατέρας ἀρχῆς τῶν παραλλήλων πρὸς ἑκάτερον πέρασ συναπτομένων καὶ χιασμὸν μὲν τινα πρὸς ἄλληλα σχηματιζομένων, διαγώνιον δὲ θέσιν πρὸς τὰς παραλλήλους ἑκατέρας ἀναδεχομένης. Δῆλον γὰρ ἐντεῦθεν, ὡς κατὰ μὲν τὴν παράλλη-
10 λον τῶν εὐθειῶν θέσιν ὃ τε Πατὴρ τοῦ Λόγου Πατὴρ, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ προσλήμματος Θεὸς ἂν ὀφθεῖη "κυρίως" λεγόμενος, κατὰ δὲ τὴν συνάφειαν τοῦ χιασμοῦ καὶ ὁ Θεὸς Θεὸς τοῦ Λόγου καὶ ὁ Πατὴρ "οὐ κύριως" ἂν ὀφθεῖη Πατὴρ τοῦ προσλήμματος. Εἰ δὲ τὸ μὲν ἐκ παραλλήλου λάβοις, τὸ δὲ κατὰ τὴν διαγώνιον γραμμὴν, καὶ τοῦτο
15 καθ' ἑκατέραν συζυγίαν, δι' ἀμφοτέρων ὄψη τό τε "κύριως" ἅμα καὶ "οὐ κύριως" ἀναφνόμενον· καὶ γὰρ ὁ μὲν Πατὴρ τοῦ Λόγου "κύριως", ὁ δὲ Θεὸς "οὐ κύριως"· καὶ πάλιν ὁ μὲν Πατὴρ τοῦ προσλήμματος "οὐ κύριως", ὁ δὲ Θεὸς "κύριως".

Τεσσάρων οὖν συζυγιῶν ἐν διπλασμῷ θεωρουμένων, μιᾶς μὲν
20 τῶν ἐκ παραλλήλου, ἑτέρας δὲ τῶν κατὰ χιασμόν, δυοῖν δ' ὑπολοίπων, ὧν ἑκατέρα διὰ μιᾶς μὲν τῶν διαγωνίων, θατέρας δὲ τῶν ἐκ παραλλήλου συμπλεκομένων ἀλλήλαις ἀποτελεῖται, φανερόν, ὡς τὸ "ἐναντίως ἢ ἐφ' ἡμῶν ἔχει" πρὸς ἑκατέραν τῶν τελευταίων ἀποδοθήσεται· καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ὁ Πατὴρ τῶ Λόγῳ καὶ τῶ προσλήμματι συναπτόμε-
25 νος, τῶ μὲν Λόγῳ "κύριως", "οὐ κύριως" δὲ τῶ προσλήμματι συναρμόζεται ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ "Θεός" "κύριως" τοῦ προσλήμματος, "οὐ κύριως" δὲ τοῦ Λόγου Θεὸς εἶναι περιαιγγέλλεται. Οὕτω τοιγαροῦν ἡμῶν ἐπισκοποῦντων τὸ μὲν τῆς συζυγίας "κύριως", τὸ δὲ "οὐ

3. Σ' ἓνα διάγραμμα θὰ διασαφηνιστοῦν καλύτερα ὅσα εἶπαμε προτάσσοντας τὸ “Πατέρας” καὶ “Θεὸς”, καὶ ὑποτάσσοντας στὸν Πατέρα τὸ Λόγο καὶ στὸ Θεὸ τὸ πρόσλημμα, σύροντας παράλληλα γραμμές, πού συνάπτουν μὲ τὸ Λόγο τὸν Πατέρα καὶ μὲ τὸ πρόσλημμα τὸ Θεό, καὶ γράφοντας καὶ ἄλλες εὐθεῖες ἀπὸ κάθε μιὰ ἀρχὴ τῶν παραλλήλων πού ἐνώνονται πρὸς κάθε ἓνα πέρασ, σχηματίζοντας μεταξύ τους ἓνα χιασμό καὶ παίρνοντας κάθε μιὰ διαγώνια θέση πρὸς τὶς παράλληλες. Εἶναι φανερό ἀπὸ ἐδῶ, ὅτι στὴν παράλληλη θέση τῶν (κατακόρυφων) εὐθειῶν θὰ φανεῖ ὅτι καὶ ὁ Πατέρας τοῦ Λόγου λέγεται Πατέρας “κυρίως”, καὶ ὁ Θεὸς τοῦ προσλήματος Θεὸς “κυρίως”, κατὰ τὸ χιαστό ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ λέχθῃ “κυρίως” ὁ Θεὸς Θεὸς τοῦ Λόγου καὶ ὁ Πατέρας Πατέρας τοῦ προσλήματος. Κι ἂν λάβεις τὸ ἓνα κατὰ τὴν παράλληλη γραμμὴ καὶ τὸ ἄλλο σύμφωνα μὲ τὴ διαγώνιο καὶ μάλιστα σὲ κάθε μιὰ συζυγία, θὰ δεῖς καὶ μὲ τὰ δύο νὰ ἀναφύεται συγχρόνως καὶ τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “ὄχι κυρίως”. Ὁ Πατέρας δηλαδὴ τοῦ Λόγου λέγεται “κυρίως”, ὁ Θεὸς ὅμως “ὄχι κυρίως”. Καὶ πάλι ὁ Πατέρας τοῦ προσλήματος λέγεται «ὄχι κυρίως», ἐνῶ ὁ Θεὸς “κυρίως”.

Ἐπειδὴ λοιπὸν θεωροῦμε τέσσερις συζυγίες κατὰ διπλασιασμό, μιὰ ἀπὸ τὶς παράλληλες γραμμές καὶ μιὰ ἄλλη ἀπὸ τὶς κατὰ τὸ χιαστό, καὶ ἀπομένουν δύο, ἀπὸ τὶς ὁποῖες κάθε μιὰ σχηματίζεται ἀπὸ τὴ μιὰ διαγώνιο καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ τὶς παράλληλες, πού συμπλέκονται μεταξύ τους, εἶναι φανερό ὅτι τὸ «ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι γίνεται σ' ἐμᾶς» θ' ἀποδοθεῖ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς δύο τελευταῖες. Γιατὶ σ' αὐτὲς τὶς δύο ὁ Πατέρας συναπτόμενος μὲ τὸ Λόγο καὶ τὸ πρόσλημμα, συνάπτεται μὲ τὸ Λόγο “κυρίως”, “ὄχι κυρίως” ὅμως μὲ τὸ πρόσλημμα. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ Θεὸς λέγεται πὼς εἶναι “κυρίως” τοῦ προσλήματος καὶ “ὄχι κυρίως” τοῦ Λόγου Θεός. Ἐτσι λοιπὸν ἐξετάζοντας, θὰ φανεῖ ὅτι τὸ ἓνα μέρος τῆς συζυγίας εἶναι “κυ-

κυρίως” ἔχον ἀναφανήσεται· καὶ τοῦτο οὐ μονοειδῶς, ἀλλ’ ἐν σχέσει καὶ συναφείᾳ παραλλαττούση διπλασίονι. Καὶ δῆλον, ὡς ἑκατέρας τῶν συζυγιῶν ἐκότερον τοῦ “κυρίως” καὶ τοῦ “οὐ κυρίως” “ἐναντίως ἢ ἐφ’ ἡμῶν ἔχει”· καὶ ἐπειδὴ ἐπεξεύχθη τὰ ὀνόματα, τὸ “Θεός” λέγω καὶ “Πατήρ”, διὰ τῆς τοῦ “κυρίως” οἰκειώσεως, ἐπεξεύχθη δὲ οὐδὲν ἔλαττον καὶ διὰ τῆς τοῦ “μὴ κυρίως” συναρτήσεως, εἰ βούλει δέ, καὶ διότι ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως, φέρεται, πρόφασις γέγονε τοῖς αἵρετικοῖς τὸ τοιοῦτον εἰς τὸ κρατύνειν αὐτῶν μετὰ προσωπείου τὸ δυσσέβημα, κλεπτόντων μὲν τὸ “κυρίως” καὶ τὸ 10 “οὐ κυρίως”, σεσυλημένα δὲ προφερόντων ὡς ἂν βούλοιντο τὸ “Πατήρ”, καὶ γε τὸ “Θεός” ἐφ’ ἑκατέρας τῶν καθ’ ὑπόστασιν ἠνωμένων φύσεων πρὸς τὴν τῆς ἰδίας βλασφημίας σύστασιν Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα ὁ τῆς φιλοσόφου θεωρίας διέξεισι λόγος.

δ. Περὶ δὲ τοῦ, «Νῦν δ’ ἐγὼ ψεύδομαι» καὶ ἑξῆς, εἰς μνήμην οἶμαι 15 σε μὴ βραδύτερον τῆς ἱστορίας ἐλθεῖν διηγουμένης. Καὶ γὰρ πάλαι ποτὲ κατὰ τὰς διαλεκτικὰς συγγυμνασίας τὰς τοπικὰς μεθόδους ἀναπτύσσοντός μου τοῖς ἀκροωμένοις, ὧν καὶ αὐτὸς οὐδὲ τῶν τυχόντων, ἀλλὰ τῶν μάλιστα συζητούντων ἦσθα, ἱκανῶς ἔχων λόγος περὶ τούτου τοῦ ζητήματος κατεβλήθη, ἐφ’ ᾧ καὶ γεγραμμένον ἔχειν 20 καῦτα τοῖς βουλομένοις ἐξεδόθη, καὶ χρὴ σε τοῦτον ἀνερευνησάμενον καὶ εὐρόντα, εἴ τί σε διέλαθε περὶ τῆς προκειμένης ἀμφισβητήσεως, ἀνακτῆσασθαι τῆ μνήμῃ. Πλὴν καὶ νῦν ὡς ἐν τύπῳ σὴν χάριν οὐ περιττὸν οὐδὲ φιλότιμον, οἶμαι, εἰπεῖν.

εἰ. Ὁ τὰ θεῖα θεολογήσας ὑπερφυῶς Γρηγόριος τῶν ἀπ’ Εὐνο- 25 μίου τὴν κατάληψιν τῶν ἀκαταλήπτων ἐκ τῆς λογικῆς ἐντρεχειᾶς οἰομένων ὥσπερ τι τῶν πολλῶν ὑπὸ θῆραν ποιεῖν καὶ προνομεύειν καὶ διὰ τῆς ἀντιφατικῆς ἐρωτήσεως, ὡς ᾤοντο, τὸν συναῖδιον τοῦ Πατρὸς Λόγον ὑστερον καὶ τοῖς γεγονόσιν ἓνα συντάττειν θρασυνομένων, συγχωρήσας εἶναι τὸν ἠρωτημένον λόγον, ὁ θεῖος Γρηγόριος, 30 δι’ ἀντιφάσεως προεληλυθέναι (καίτοι γε οὐχ οὕτως εἶχεν, ἀλλ’ ἄμφω τὰ μέρη τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸ καταφατικὸν διευτυπῶτο, εἰ καὶ ἡ

1. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 29, 9. Θεολογικός Γ, “Ἀπαντα αὐτοῦ στή σειρά αὐτή, τόμ. 4, σελ. 120, 16- 122, 7. «Εἰ δέ σοι φαίνεται ἀναγκαῖον εἶναι, τὸ ἕτερον ἀληθεύειν ἐπὶ παντός κατὰ τὰς σὰς διαλεκτικὰς ὑπολήψεις, δεῖξαί μου τι μικρὸν ἐρώτημα· Ὁ χρόνος ἐν χρόνῳ ἢ οὐκ ἐν χρόνῳ; Εἰ μὲν οὖν ἐν χρόνῳ, τίτιν τούτῳ; καὶ τί παρὰ τοῦτον ὄντι; καὶ πῶς περιέχοντι; Εἰ δέ οὐκ ἐν χρόνῳ, τίς ἡ περιττὴ σοφία

ρίως”, ἐνῶ τὸ ἄλλο “ὄχι κυρίως”, κι αὐτὸ ὄχι μὲ ἓνα τρόπο, ἀλλὰ σὲ σχέση καὶ συνάφεια παραλλάσσουν διπλάσια. Καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι σὲ κάθε μᾶς ἀπὸ τὶς συζυγίες τὸ καθένα ἀπὸ τὰ «κυρίως” καὶ “ὄχι κυρίως” «εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι σ’ ἐμᾶς». Κι ἐπειδὴ συζεύχθηκαν τὰ ὀνόματα, ἐννοῶ τὸ “Θεὸς” καὶ “Πατέρας”, μὲ τὴν οἰκειοποίηση τοῦ “κυρίως”, συζεύχθηκαν ἐξίσου καὶ μὲ τὴ συνάρτηση τοῦ “ὄχι κυρίως”, κι ἂν θέλεις, καὶ ἐπειδὴ ἀποδίδεται στὴν ἴδια ὑπόσταση, ἂν καὶ ὄχι ὅμοια, ἔγινε αὐτὴ ἢ ἀπόδοση πρόφαση γιὰ τοὺς αἰρετικούς γιὰ νὰ δυναμώνει ἢ ἀσέβειά τοὺς κάτω ἀπὸ προσώπειο, καὶ ἔτσι κλέπτοντας τὸ “κυρίως” καὶ τὸ “ὄχι κυρίως”, ἀποδίδουν τὰ συλημένα ὅπως θέλουν, τὸ Πατέρας καὶ τὸ Θεὸς σὲ καθεμία ἀπὸ τὶς φύσεις τὶς ἐνωμένες σὲ ὑπόσταση, δίνοντας ἔτσι ὑπόσταση στὴ βλασφημία τους. Ἀλλὰ γι’ αὐτὰ τόσα ἔχει νὰ πεῖ ὁ λόγος τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάλυσης.

4. Γιὰ τὸ ἄλλο τώρα, τὸ «τώρα ἐγὼ ψεύδομαι»² καὶ τὰ ἐξῆς, θὰ θυμηθεῖς νομίζω ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὴ διήγηση τῆς ἱστορίας. Γιατὶ καὶ παλαιὰ κάποτε κατὰ τὶς διαλεκτικὲς ἀσκήσεις μας ὅταν ἐξηγοῦσα στοὺς ἀκροατὲς τὶς τοπικὲς μεθόδους³, ἔγινε ἰκανὸς λόγος γι’ αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἦσαν κι ἐσὺ ἀπὸ αὐτοὺς ὄχι ἀπὸ τοὺς τυχόντες, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκείνους πὺ συμμετεῖχαν περισσότερο στὴ συζήτηση. Γι’ αὐτὸ κι ἔχει ἐκδοθεῖ σὲ βιβλίο γιὰ ὅσους θέλουν καὶ πρέπει ἐσὺ νὰ ἐρευνήσεις καὶ νὰ τὸ βρεῖς, κι ἂν κάτι σοῦ εἶχε διαφύγει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀμφισβήτηση, νὰ τὸ ξαναφέρεις στὴ μνήμη σου. Ἀλλὰ καὶ τώρα δὲν εἶναι περιττὸ οὔτε μαρτυρεῖ κενοδοξία νὰ πῶ λίγα λόγια γιὰ χάρη σου.

5. Οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Εὐνομίου πίστευαν ὅτι μποροῦσαν νὰ ἐπιτύχουν καὶ νὰ συλήσουν μὲ λογικὴ διαδικασία τὴν κατανόηση τῶν ἀκατανόητων σὰ νὰ ἦταν κάτι ἀπὸ τὰ πολλὰ πὺ θηρεύομε καὶ μὲ τὴν ἀντιφατικὴ ἐρώτηση, ὅπως νόμιζαν, εἶχαν τὸ θράσος νὰ τάσσουν τὸν συναῖδιο Λόγο μετὰ τὸν Πατέρα κι ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα. Ὁ Γρηγόριος ὅμως πὺ μίλησε μὲ ὑπερφυσικὸ τρόπο γιὰ τὰ θεϊκὰ πράγματα, δέχθηκε ὅτι ἐκείνη ἢ ἐρώτηση προῆλθε μὲ τὴν ἀντίφαση (ἂν καὶ βέβαια δὲν ἦταν ἔτσι, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο μέρη τῆς ἀντιθέσεως διατυπώνονταν πρὸς τὸ κατα-

χρόνον εἰσάγειν ἄχρονον; Τοῦ δέ, “Νῦν ἐγὼ ψεύδομαι”, δὸς τὸ ἕτερον, ἢ ἀληθεύσθαι μόνον ἢ ψεύδεσθαι· οὐ γὰρ ἀμφοτέρω δώσομεν. Ἀλλ’ οὐκ ἐνδέχεται. Ἦ γὰρ ψευδόμενος ἀληθεύσει, ἢ ἀληθεύων ψεύσεται, πᾶσα ἀνάγκη. Τί οὖν θαυμαστόν, ὡσπερ ἐνταῦθα συμβαίνει τὰ ἐναντία, οὕτως ἐκεῖσε ἀμφοτέρω ψεύδεσθαι, καὶ οὕτω σοι τὸ σοφὸν ἠλίθιον ἀναφανήσεται;

3. Τὰ Τοπικά, ἓνα ἀπὸ τὰ λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη.

μὲν τῶν φωνῶν τὴν ἀπλῆν, ἢ δὲ τὴν ἐκ μεταθέσεως ἔφερε μορφήν),
 πλὴν ἀλλὰ τοῦτό γε παριδῶν, ἵνα μὴ δόξη ταῖς τεχνολογίαις ὁ ταύ-
 ταις πάροδον ἐπὶ Θεοῦ καὶ θεολογίας μὴ διδούς ἐπισεμνύνεσθαι,
 κατ' αὐτῆς αὐτῶν τῆς ἀκροπόλεως τὰς τῆς ἀληθείας ἐπίστησιν ἐλε-
 5 πόλεις καὶ τῆ ἔναργεία τῶν πραγμάτων μᾶλλον ἢ τῆ τῶν ῥημάτων
 ἀνθυποφορᾶ βοᾶ ὡς, “Οὐ πάντως, ὦ σοφώτατοι, τὸ τῆς ἀντιφάσεως
 ὑμῶν καταφύγιον θατέραν ἀπαιτεῖ συνομολογεῖν τῶν προτάσεων,
 δι' οὗπερ ὑμῖν κατὰ τῆς εὐσεβείας τὸ θράσος ἐδόκει ἄμαχον, οὐδέ
 ἐστὶν αὐτῆς ἀδέκαστος ἢ διάκρισις”. Καὶ τοῦτο ἀνθυπενεγκῶν τίθη-
 10 σι παραδείγματα, τό τε, “Νῦν ἐγὼ ψεύδομαι”, καὶ τὸ “Σαντῶ δὲ
 γεννωμένῳ παρῆς”, καὶ ὅσα τοιαῦτα, δεικνὺς ὡς οὐ πάντως τὸ ἕτε-
 ρον τῆς ἀντιφάσεως ἀνάγκη συνομολογεῖν, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε δυνατόν,
 ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν προκειμένων ἐκάτερον ἀπαρνεῖσθαι καὶ ἀποπέμ-
 πεσθαι καὶ τρίτον ἕτερον ἐφορᾶν, ἐν ᾧ καθορᾶται ἀναφυομένη ἢ
 15 ἀλήθεια.

Καὶ ἦν μὲν τεχνολογοῦντι τῷ Θεολόγῳ διαιρεῖν, ποῖαι τῶν ἀντι-
 φάσεων ἔχουσι τὴν διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψεύδους, καὶ
 ποῖαι μὴ· ἐπεὶ δὲ θεολογεῖν αὐτῶ, ἀλλὰ μὴ καλλωπίζεσθαι τῆ τέχνη
 προὔκειτο, καὶ τοὺς αἰρετικούς διελέγχειν, ἀλλὰ μὴ τελεῖν τοὺς γνω-
 20 ρίμους οἷς ὁ διαλεκτικὸς θειασμὸς ὀργιάζεται, εἰκότως ἠρκέσθη διὰ
 τῶν παραδειγμάτων στηλιτεῦσαι τοὺς τεχνολογεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ φύ-
 σιν εἰς θράσος ἀπενεχθέντας πολλῶ δεισιδαιμονίας χαλεπώτερον,
 καὶ δεῖξαι μὴδὲ τὸ τῆς ἀντιφάσεως αὐτοῖς πολυθρύλητον ὄργανον
 ἐπὶ τῶν τυχόντων ἀεὶ πραγμάτων τὴν ἰσχὺν ἄμαχον ἔχειν, μήτι γε
 25 κριτήριον ὑπάρχειν τῆς ὑπερφυοῦς οὐσίας καὶ ὑπὲρ λόγον μεγαλειό-
 τητος

Πολλὰ δ' ἂν εἶη τῶν ῥημάτων τὸ μὲν σχῆμα σώζοντα τῆς ἀντιφά-
 σεως, τὴν δὲ χρειᾶν οὐκέτι ὁμοίως παρέχοντα τῆς διακρίσεως. Οἷον,
 εἴ τις περὶ τοῦ ζῶντος ἐπερωτᾷ, “Πότερον, οὗτος ἀναστήσεται τοῦ
 30 θανάτου, ἢ οὐκ ἀναστήσεται;” Οὐδέτερον γὰρ ἐνταῦθα σωφρονοῦν-
 τὸς ἐστὶν ἀποδέξασθαι, καίτοι γε ἢ παροῦσα τοῦ λόγου συνθήκη καὶ
 πλέον τι πρὸς ἀσφάλειαν ἔχειν δοκεῖ· τὸ γὰρ ἀρηνητικὸν μόριον τῷ

φατικό, παρόλο πού ἡ μία διατύπωση εἶχε τὴν ἀπλή μορφή, ἐνῶ ἡ ἄλλη τὴ μορφή ἀπὸ μετάθεση). Ὡστόσο αὐτὸ τὸ παράβλεψε, γιὰ νὰ μὴν ἐμφανιστεῖ ὅτ' ὑπερηφανεύεται γιὰ τεχνολογίες, αὐτὸς πού δὲν τις ἀφηνε νὰ πλησιάσουν σὲ συζήτηση περὶ Θεοῦ καὶ θεολογίας· ἔτσι στήνει τις πολιορκητικὲς μηχανὲς τῆς ἀλήθειας ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς ἀκρόπολὸς τους καὶ μὲ τὴν ἐνάργεια (σαφήνεια) τῶν πραγμάτων μᾶλλον, παρὰ μὲ ἀπαντητικὸς λόγους, φωνάζει βροντερὰ καὶ λέγει· “Δὲν ἀπαιτεῖ, σοφώτατοί μου, τὸ καταφύγιο τῆς ἀντίφασής σας νὰ συνομολογήσομε ὅπως δὴποτε τὴ μὰ ἀπὸ τις προτάσεις, πού μὲ αὐτὸ νομίζατε ὅτι τὸ θράσος σας κατὰ τῆς πίστεως μας εἶναι ἀκαταμάχητο· οὔτε ἡ διάκρισή της εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀντικειμενική”. Καὶ δίνοντας αὐτὴ τὴν ἀπάντηση σ' αὐτοὺς, παρουσιάζει παραδείγματα, καὶ τὸ «Τώρα ἐγὼ λέγω ψέματα», καὶ τὸ “Ἦσουν παρὼν στὸν ἑαυτὸ σου ὅταν γεννιόταν”, καὶ ὅσα ἄλλα παρόμοια, δείχνοντας ὅτι δὲν εἶναι ἀπαραίτητη ἀνάγκη νὰ συνομολογήσομε τὸ ἄλλο μέρος τῆς ἀντίφασης, ἀλλ' εἶναι κάποτε δυνατό, ὅπως καὶ στὴν περίπτωσή μας, νὰ ἀρνούμαστε καὶ ν' ἀποκρούομε τὸ κάθετι καὶ νὰ ἀποβλέπομε σ' ἓνα ἄλλο, ἓνα τρίτο, ὅπου φαίνεται ὅτι ἀναφέεται ἡ ἀλήθεια.

Καὶ μποροῦσε βέβαια νὰ κάνει τεχνολογία ὁ Θεολόγος καὶ νὰ διαιρεῖ ποιὲς ἀπὸ τις ἀντιφάσεις περιέχουν τὴν διάκριση τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ψεύδους καὶ ποιὲς ὄχι. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἔργο του ἦταν ἡ Θεολογία καὶ ὄχι ἡ ὠραιοποίηση τοῦ λόγου μὲ τὴν τέχνη, καὶ ὁ λόγος του ἀπέβλεπε στὸν ἔλεγχο τῶν αἰρετικῶν καὶ ὄχι τὴ μύηση τῶν δικῶν του σὲς ἐνθουσιαστικὲς τελετὲς τῆς διαλεκτικῆς, δικαιολογημένα ἀρκέστηκε νὰ στηλιτεύσει μὲ παραδείγματα αὐτοὺς πού ἔφτασαν στὴ θρασύτητα νὰ κάνουν γραμματικὴ καὶ συντακτικὴ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ πολὺ χειρότερα ἀπὸ ὅ,τι κάνει ἡ δεισιδαιμονία, καὶ νὰ δείξει ὅτι οὔτε τὸ πολυθρύλητο ὄργανό τους τῆς ἀντίφασης ἔχει πάντοτε ἀκαταμάχητη ἰσχὺ στὰ πράγματα, οὔτε βέβαια ἀποτελεῖ κριτήριον τῆς πάνω ἀπὸ τὴ φύση οὐσίας καὶ τῆς πάνω ἀπὸ λόγο μεγαλειότητος.

Ἐπὶ τὸν ἄνω βέβαια πολλὲς προτάσεις πού μποροῦν νὰ διατηροῦν τὴ μορφή τῆς ἀντίφασης, δὲν παρέχουν ὅμως ὅμοια τὴν ἀνάγκη τῆς διάκρισης. Γιὰ παράδειγμα· ἂν κάποιος ρωτᾷ γιὰ κάποιον πού ζεῖ, “Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· θὰ ἀναστηθεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο ἢ δὲ θ' ἀναστηθεῖ;” ὁ συνετὸς ἄνθρωπος δὲ θ' ἀποδεχτεῖ κανένα ἀπὸ τὰ δύο, ἂν καὶ βέβαια αὐτὴ ἡ διατύπωση τοῦ λόγου φαίνεται νὰ πλεονεκτεῖ, ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλεια, σὲ

κατηγορουμένῳ συνῆπται ῥήματι, ἀλλ' οὐ μετέβη πρὸς τὸ ὑποκειμένον. Τοιοῦτον δὲ καὶ τό, “Πότερον, τοὺς τῶν λεόντων ὄνυχας ἔτι φύουσιν οἱ τῶν ἀνθρώπων πόδες, ἢ οὐ φύουσιν;” “Ἀλλ' ὁ τοῖς δρόμοις φερόμενος ἤδη πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος πότερον ἐν αὐτῷ τῷ φέρεσθαι τὴν ἀρχὴν τῆς φορᾶς ἐβάλετο, ἢ ὅλως οὐκ ἤρξατο;” Πῶς γὰρ ἢ τοιαύτη πλάσις τῶν λόγων τοῦ ψεύδους διακρίνει τὴν ἀλήθειαν; “Τὸ δὲ πῦρ ὑγραῖνον καὶ ψύχον τὰ σώματα, πότερον, κατὰ φύσιν ἢ οὐ κατὰ φύσιν ταύτην ἐπιδείκνυσι τὴν ἐνέργειαν; Τοῦτο δὲ δῆλον ὅτι, ὡσπερ καὶ τὸ παρὰ τῆς αἰρετικῆς ἐπινοίας προτεινόμενον παραπε-
10 ποιημένην ἔχει τῆς ἐρωτήσεως τὴν διάπλασιν. “Ὁ δὲ ἄνθρωπος, μετάρσιος ἀπὸ γῆς φερόμενος, πότερον, παύεται τῆς μετεώρου φορᾶς, ἢ οὐ παύεται;” Τῆς μὲν εἰρημένης αἰτίας ἀπήλλακται, οὐχ ἥττον δὲ τὸ σχῆμα μετασχηματίζει καὶ παραχαράττει τῆς κυρίως ἀντιφάσεως
“Ὁ δὲ χρόνος ὑδάτων ῥέων νόμασι παραπλησίως, ἄρα στήσεται τῆς
15 ῥοῆς ἢ οὐ στήσεται;” Δῆλον δὲ ὡς ἢ συμπλοκὴ καὶ αὕτη τοῦ λόγου τὴν πρὸ αὐτοῦ μμουμενὴν διὰ τῆς αὐτῆς κακουργίας προελήλυθεν. Εἰ βούλει δὲ καί, “Πότερον, ἢ ἀσώματος φύσις τὴν σωματικὴν ὑποδυομένη διάπλασιν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, ἢ ἐξ οὐδετέρου τούτων ἔσχε τὴν σύγκρισιν;” Εἰ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, πῶς ἀσώματον; εἰ δὲ
20 ἐξ οὐδετέρου τούτων, πόθεν τὴν σωματικὴν ὑπέστη διάπλασιν; Πάλιν “Ἡ κίνησις ἐν κινήσει γίνεται, ἢ ἐν οὐ κινήσει;” Εἰ μὲν γὰρ ἐν κινήσει, τίς καὶ ἐν τίνι, καὶ τίς αὐτῶν ἢ πρὸς ἄλληλα διαφορὰ; Πῶς δὲ οὐ κάκεινη πάλιν ἐν κινήσει, καὶ παρεισδύσει τὸ ἄπειρον· εἰ δὲ μὴ ἐν κινήσει, πῶς ἀκίνησία συνέξει τὴν κίνησιν καὶ ἢ στάσις τῇ φορᾶ
25 συνοῦσα οὐ συγκινηθήσεται ἢ μὴ συνανακινητίσῃ τῇ ἡρεμίᾳ καὶ ἢ κίνησις παύσεται; Ἡ δὲ σύμπασα κτίσις κρείττων οὐσα δημιουργίας, πότερον, ὑπό τινος ἐνεργείας παρήχθη, ἢ οὐδ' ὅλως παραχθεῖσα γνωρίζεται; Εἰ μὲν γὰρ οὐ παρήχθη, πῶς ὅλως καὶ κτίσις ὑπάρχειν λέγεται; Εἰ δὲ παρήχθη, πῶς τὸ κρεῖττον εἶναι τῆς δημιουργίας ἀπη-
30 νέγκατο;

Καὶ πόση τοιαύτη λέσχη καὶ ταρατεία περὶ τὸ σχῆμα χορεύει τῆς ἀντιφάσεως; πόσης δὲ δεῖται τῆς ἀνακαθάσεως, ἀλλὰ καὶ παρενθή-

κάτι. Γιατί τὸ ἀρνητικὸ μῶριον συνδέθηκε μὲ τὸ κατηγορούμενον, δὲν πῆγε ὅμως στὸ ὑποκείμενον. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ πρότασις· “Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· Βγάξουν καὶ τὰ πόδια τῶν ἀνθρώπων νύχια λιονταριῶν ἢ δὲ βγάξουν;” “Κι αὐτὸς ποῦ τρέχει στὸ στάδιο καὶ εἶναι στὸ τέλος τῆς διαδρομῆς, ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο ἔκανε, τὴν ἀρχὴ τῆς κίνησεως τὴν ἔκανε κατὰ τὴν ὥρα τῆς κίνησεως, ἢ δὲν ἔκανε καθόλου ἀρχή;” Πῶς λοιπὸν αὐτὸ τὸ σχῆμα τῶν λόγων διακρίνει τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὸ ψεῦδος; Ἀλλὰ κι αὐτό· “Ἡ φωτιὰ ποῦ ὑγραίνει καὶ ψύχει τὰ σώματα, ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· ἐμφανίζει αὐτὴ τὴν ἐνέργειαν κατὰ φύσιν ἢ ὄχι κατὰ φύσιν;” Εἶναι φανερὸ πῶς αὐτό, ὅπως κι ἐκεῖνο ποῦ πρετείνει ἢ αἰρετικὴ ἐπινοητικότητα, δείχνει μὰ παραποιημένη διαμόρφωσις τῆς ἐρώτησεως. Ἐπίσης· “Ὁ ἄνθρωπος ποῦ ὑψώνεται μετέωρος ἀπὸ τὴ γῆ, ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· σταματᾷ τὸ μετέωρον δρόμον του ἢ δὲν τὸν σταματᾷ;” Ἀπὸ τὴν κατηγορίαν βέβαια ποῦ εἶπαμε εἶναι ἀπαλλαγμένο, μετασχηματίζει ὅμως καὶ παραποιεῖ τὸ σχῆμα τῆς πραγματικῆς ἀντίφασεως. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλλο· “Ὁ χρόνος ποῦ κυλᾷ παρόμοια μὲ κύματα νεροῦ, ἄραγε θὰ σταματήσει νὰ κυλᾷ ἢ δὲ θὰ σταματήσει; Εἶναι φανερὸ ὅτι κι αὐτὴ ἡ συμπλοκὴ τοῦ λόγου, ποῦ ἀντιγράφει τὴν προηγούμενὴν τῆς, προῆλθε ἀπὸ τὴν ἴδιαν κακοποίησιν. Κι ἂν θέλεις κι αὐτό· “Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· ἡ ἀσώματη φύσις ποῦ ὑποδύεται τὴ σωματικὴ διάπλασις εἶναι σύνθετη ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος, ἢ δὲν εἶναι σύνθετη ἀπὸ κανένα ἀπὸ αὐτά;” Ἄν εἶναι σύνθετη ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος πῶς εἶναι ἀσώματη; Ἄν πάλι δὲν εἶναι σύνθετη ἀπὸ κανένα ἀπὸ αὐτά, πῶς πῆρε τὴ σωματικὴ τῆς διάπλασις; Ἐπίσης· “Ἡ κίνησις γίνεται ἐν κινήσει ἢ ὄχι ἐν κινήσει;” Ἄν γίνεται ἐν κινήσει, ποῖα εἶναι ἡ κίνησις καὶ σὲ ποιὸ μέσα γίνεται, καὶ ποῖα εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τους. Καὶ πῶς κι ἐκεῖνη πάλι δὲ γίνεται ἐν κινήσει κι αὐτὸ στὸ ἄπειρον. Κι ἂν δὲν γίνεται ἐν κινήσει, πῶς ἡ ἀκίνησις θὰ περιλάβει τὴν κίνησιν καὶ πῶς ἡ στάσις συνυπάρχοντα μὲ τὴν κίνησιν δὲ θὰ κινήθῃ κι αὐτὴ μαζί τῆς; Ἡ ἂν δὲν κινήθῃ μαζί τῆς, θὰ σταματήσει καὶ ἡ κίνησις ἀπὸ τὴν ἡρεμίαν; Καὶ τὸ σύνολον τῆς κτίσεως ποῦ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ δημιουργίαν, τί ἀπὸ τὰ δύο· παρὰχθηκε ἀπὸ κάποια ἐνέργεια, ἢ θεωρεῖται ὅτι δὲν παρὰχθηκε κἄν; Ἄν δὲν παρὰχθηκε, πῶς μπορεῖ νὰ λέγεται γενικᾶ ὅτι ὑπάρχει κτίσις; Ἄν ἔχει παρὰχθεῖ πῶς πέτυχε νὰ εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴν δημιουργίαν;

Καὶ πόση τέτοια φλυαρία καὶ τερατολογία ὀργιάζει γύρω ἀπὸ τὸ σχῆμα τῆς ἀντίφασεως; Καὶ πόση ἀνακάθαρσις χρειάζεται καὶ προσθήκη

κης τῶν λειπομένων, ἀλλ' ἀποβολῆς τῶν περιττευόντων, ἀλλὰ λεπτοῦργίας καὶ ἐπιγομφώσεως! ὧν οὐδὲν δυνατὸν τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ ἀχράντου ψαύειν φύσεως οὐδ' ἐγγύς, ἀλλὰ καὶ λίαν πόρρω, καὶ πλέον ἢ ὅσον δημιουργικὴ φύσις τῶν γηγενῶν δημιουργημάτων
5 ἀνακεχώρηκεν. Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἐνύλων οὐ καταπιστεύεται τὸ σχῆμα τῆς ἀντιφάσεως κρίσιν ζυγοστατεῖν ἀληθείας καὶ ψεύδους, μὴ πολλῶν καὶ ἄλλων συμπαραλαμβανομένων καὶ συνακριβολογούντων, ὑποστηριζόντων τε καὶ συντελειούντων τοῦ κριτηρίου τὴν δύναμιν, ἢ πού γε ἐπὶ τῆς θείας καὶ ὑπὲρ λόγον καὶ λογισμῶν ἀνθρωπίνων
10 οὐκ ἀνεχομένης ἔρευναν χώραν εὐρήσει κριτηρίου περιβαλέσθαι κράτος τε καὶ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως τὸ περίεργον;

ζ. Καὶ ὄρα, εἴ γε βούλει, καὶ τῶν εἰρημένων ἐγγύτερον. ὄντα προήγαγεν ὁ Θεὸς τὸν αἰῶνα ἢ μὴ ὄντα; καὶ ἄρα ὑφέστηκεν ἢ οὐχ ὑφέστηκεν; Εἰ μὲν γὰρ ὄντα, πῶς οὐ μάτην, πῶς δ' οὐ λῆρος ἢ παρα-
15 γωγή; εἰ δὲ μὴ ὄντα, ποῦ τοῖς αἰδίοις τὸ παρεκτεινόμενον; Καὶ εἴ γε μὴ ὑφέστηκε, πῶς τῶν ὄντων ὅλως ἢ πόθεν αἰών; Εἰ δ' ὑφέστηκε, πόθεν αὐτῷ τὸ ἀπέραντον ἐπακολουθήσει καὶ ἀδιεξίτητον; Ἐτι δὲ ἐγγύτερον τὸ ἄτοπον βούλει καθορᾶν; Ὁ Πατὴρ ὧν γέγονε Πατὴρ ἢ μὴ ὧν; Εἰ μὲν γὰρ ὧν, τὸ μὲν αὐτοῦ πρότερον, τὸ δὲ ἐπιγέγονεν· καὶ
20 πῶς μεταδέβληται τὸ ἀμετάβλητον; Εἰ δὲ μὴ ὧν, καὶ ὁ τῆς μεταβολῆς μὲν λόγος οὐδὲν ἦττον ἀποσκευάζεται τὸ ἀμετάβλητον καὶ κατὰ τῆς αἰδιότητος πλέον ἴσταται. Ἀλλὰ ληρούντων ταῦτα τῆς αἰρετικῆς ἐστὶ καὶ πρώτης σποραῖς πάντα γέωργια· εἶεν.

ζ. Ἀλλ' ἴσως ἂν τις ἕτερος αἰρετίζων νεανιεύσοιτο λόγος καὶ τὴν
25 ἐκ μεταθέσεως ὑφ' ἧς ἀντίθεσις ἐνοθεύετο, ἀποσκευαζόμενος αἰτίαν, οὕτω πῶς προαγαγεῖν ἐπιτεχνάσαιτο τὴν ἐρώτησιν· ὄντα γεγέννηκεν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἢ ὄντα οὐ γεγέννηκεν; καὶ ἐπιζητήσῃ θάτερον μέρος τῆς ἀντιθέσεως ἀποκρίνασθαι. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἡ τοιαύτη καταφυγὴ δέδεικται μὲν διὰ τῶν εἰρημένων παραδειγμάτων σαθρὸν προ-
30 δεβλημένον καὶ περιυδρισμένον τῷ δικαίῳ τὸ ἄσυλον, οὐδὲν δὲ κωλύει καὶ νῦν τὸν ἔλεγχον ἐπ' εὐθείας τε καὶ ἐπιτόμως εἰπεῖν. Τὸ τοίνυν “ὄντα οὐ γεγέννηκεν” εἰς διττὸν ἐπιμερίζεται διανόημα· καὶ τὸ μὲν ἀπλῶς ἐπάγει πρὸς τὸ “μὴ γεγέννηκεν”, ἕτερον οὐδὲν τῶν ὀφειλόντων ἐπισυνάπτεσθαι συμπλέκον, τὸ δὲ συνεπάγεται καὶ τὸ

ὄσων λείπουν ἀλλὰ καὶ ἀποβολὴ τῶν περιπτῶν καὶ λεπτὴ διάκριση καὶ συναρμογή! Ἀπὸ αὐτὰ κανέναν δὲ μποροῦσε ν' ἀγγίξει ἑκείνη τὴ μακά-
ρια κι ἄχραντη φύση οὔτε κοντὰ, ἀλλὰ καὶ πολὺ μακριὰ, καὶ περισσότε-
ρο ἀπὸ ὅσο βρῖσκεται ἡ δημιουργικὴ φύση τῶν δημιουργημένων ἀπὸ τὴ
γῆ. Κι ἂν δὲν ὑπάρχει ἔμπιστοσύνη ὅτι τὸ σχῆμα τῆς ἀντίφασης μπορεῖ
ν' ἀποτελέσει κριτήριον ἀνάμεσα στὴν ἀλήθεια καὶ στὸ ψεῦδος γιὰ τὰ
ἔνυλα, ἂν δὲν συμπαραλαμβάνονται καὶ πολλὰ ἄλλα γιὰ νὰ ἔξακριβώ-
σουν, νὰ ὑποστηρίξουν καὶ νὰ τελειοποιήσουν τὴ δύναμη τοῦ κριτηρίου,
ποῦ θὰ βρεῖ χῶρο νὰ περιβληθεῖ δύναμη καὶ ἰσχύ κριτηρίου τὸ ἐργῶδες
σχῆμα τῆς ἀντίφασης στὴ θεία καὶ πάνω ἀπὸ κάθε λόγο φύση, ποῦ δὲν
ἀνέχεται τὴν ἔρευνα τῶν ἀνθρώπινων λογισμῶν;

6. Κι ἂν θέλεις, ἐξέτασε κι ἀπὸ πιὸ κοντὰ ὅσα εἶπαμε. Ὁ Θεὸς Δη-
μιούργησε τὸν αἰῶνα γιὰ νὰ ὑπάρχει ἢ νὰ μὴν ὑπάρχει; Καὶ ὑπάρχει
ἄραγε ἢ δὲν ὑπάρχει; Κι ἂν τὸν ἔκανε γιὰ νὰ ὑπάρχει, πῶς δὲν ἔγινε
μάταια καὶ πῶς δὲν εἶναι ἀπλὴ φλυαρία ἢ δημιουργία του; Κι ἂν τὸν
ἔκανε γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει, πῶς γίνεται ἡ παράταση τῶν αἰδίων. Κι ἂν
δὲν ὑπάρχει, πῶς εἶναι αἰῶνας τῶν ὄντων ἢ καὶ ἀπὸ ποῦ ὑπάρχει; Κι ἂν
ὑπάρχει ἀπὸ ποῦ θὰ ἐπακολουθήσει γι' αὐτὸν τὸ ἀτελεύτητο καὶ ἀπέρα-
ντο; Θέλεις νὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ ἀκόμα τὸ παράλογο; Ὁ Πατέ-
ρας ἔγινε Πατέρας, ὑπάρχοντας ἢ μὴ ὑπάρχοντας; Ἄν ὑπῆρχε, ἓνα του
μέρος προῦπῆρχε καὶ τὸ ἄλλο ἔγινε ἔπειτα· καὶ πῶς ὁ ἀμετάβλητος μετα-
βλήθηκε; Ἄν ὅμως ἔγινε μὴ ὑπάρχοντας, καὶ ὁ λόγος τῆς μεταβολῆς
ἀναιρεῖ καθόλου λιγότερο τὸ ἀμετάβλητο καὶ ὑψώνεται σταθερότερα
κατὰ τῆς αἰωνιότητος. Ἄλλ' αὐτὰ εἶναι παραληρήματα τῆς αἰρετικῆς
καὶ πρώτης σπορᾶς σοδειῆς. Ἄς εἶναι.

7. Ἴσως ὅμως κάποιος ἄλλος φιλοαιρετικὸς λόγος, ὑποστηρίζοντας
μὲ δύναμη καὶ ἀπορρίπτοντας καὶ τὴν αἰτία ἀπὸ τὴ μεταῤεση ποῦ νό-
θευε τὴν ἀντίθεση, θὰ μεθόδευε νὰ προβάλλει τὴν ἐρώτηση ὡς ἐξῆς·
Ἐπῆρχε ὁ Υἱὸς καὶ τὸν γέννησε ὁ Πατέρας, ἢ ὑπῆρχε καὶ δὲν τὸν γέννη-
σε; Καὶ θὰ ζητηθεῖ ἀπάντηση καὶ γιὰ τὰ δύο μέρη τῆς ἀντίθεσης. Ἄλλὰ
κι αὐτὸ τὸ καταφύγιο ἀποδείχθηκε μὲ τὰ παραδείγματα ποῦ ἀναφέραμε
ἄσυλο σαθρὸ χωρὶς δικαιολογία. Καὶ δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ κάνομε κι
ἓναν ἄμεσο καὶ σύντομο ἔλεγχο. Ἡ φράση λοιπὸν «ὑπῆρχε καὶ δὲν τὸν
ἔχει γεννήσει» μερίζεται σὲ διπλὸ νόημα. Τὸ ἓνα ὁδηγεῖ ἀπλῶς στὸ «δὲν
τὸν ἔχει γεννήσει», χωρὶς νὰ συμπλέκει κανένα ἀπὸ ὅσα ὀφείλουν νὰ

ἀκόλουθον. Οὐ γεγέννηκε γὰρ ὄντα, ὁ ῥαδιουργίαν πᾶσαν ἐκφεύγων ἀρμοδίως τὸν λόγον συνείρων ἐρεῖ, διότι σύνδρομον ὁ γεννηθεὶς ἔχει τῇ γεννήσει τὴν ὑπαρξιν. Μορμολύττων τοίνυν ὁ αἵρετίζων λόγος διὰ τῆς προτέρας ἐκδοχῆς τοὺς ἀπλουστέρους φεύγειν ἀναπείθει, 5 μηδὲ πρὸς τὴν δευτέραν διάνοιαν καὶ τῷ λόγῳ προσήκουσαν ἐπιστρέφειν. Εἰ μὲν γὰρ ἀπερείσαιτό τις πρὸς ἐκείνην τὸν νοῦν, εὐχερестаτήν, ὡς ὀρᾶς, καὶ ὀρθοδοξοῦσαν ἀποδοίῃ τὴν ἀπόκρισιν· τὸ γὰρ, “ὄντα οὐ γεγέννηκεν”, ἀποφύνασθαι, διότι τῇ ὑπάρξει σύνδρομος ἢ γέννησις, τί μὲν ἐργῶδες, τί δὲ ἄπορον; Πῶς δὲ τῇ αἵρέσει 10 σύνδρομον, μᾶλλον δὲ πῶς οὐ μαχόμενον; τίνος δὲ λειπόμενον πρὸς εὐσέβειαν;

Εἰ δὲ καὶ πρὸς τὸ ταπεινότερον τοῦ Λόγου δεήσει κατελθεῖν, κάκειθεν περὶ τῆς ὑψηλοτέρας διασκέψεως ἔτι μᾶλλον ἀνηπλωμένην τὴν θεωρίαν λαβεῖν, ἐντεῦθεν ἔξεστί σοι σκοπεῖν· οἷον, “τὸ γεγενη- 15 μένον ἀπέθετο τὸ αἶδιον ἢ οὐκ ἀπέθετο;” Ἀπλῶς μὲν γὰρ ὑπενεγκεῖν, “ἀπέθετο”, τῷ σοφιζομένῳ (τοῦ) κακουργεῖν ὁδὸν οὐκ ἐκώλυσεν· ἀρπάσας γὰρ τὴν φωνὴν ὁ σοφιστὴς “οὐκ οὐκον παρ’ ἐαυτῷ ἔχει”, συμπεραίνειν δόξει “τὸ αἶδιον”. εἰ δέ τις ἐπισυνάψας τὸ λειπὸν ἀποφύνατο, ὡς “οὐκ ἀπέθετο”, διότι μηδὲ ἔσχε ποτὲ (τῶν γὰρ προκεκτη- 20 μένων ἐστὶ τὸ ἀποτίθεσθαι), ἰσχυρὸν ἔθετο κημὸν τῷ μελετᾶν τέχνην ἔχοντι τὴν γλωσσαλγίαν. Κακὸν τούτου δὲ μυρία σοι κατὰ νοῦν γεωργοῦντι ἀναβλαστήσει τά, δι’ ὧν ἢ αἵρετικὴ λέσχη καὶ τὸ θράσος ἐπιστομίζεται, παραδείγματα.

ἢ. Ἀλλὰ γὰρ ταῦτά σοι περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀντίφασιν τεχνολο- 25 γίας καὶ τῆς αἵρετιζούσης ἀδολεσχίας κατ’ ἐπιδρομὴν εἴρηται, τὴν ἐντελεστέραν διδασκαλίαν καὶ θεωρίαν τοῦ προειρημένου λόγου, ὃς κατὰ τὰς διαλεκτικὰς πάλαι παρρησιάζεται διατριβὰς, παρέχειν ὄντως ἰκανωτάτου. Τὰ δὲ ἄλλα ἔρρωσο καὶ βραδύνειν πρὸς τὰς σὰς αἰτήσεις διὰ τὴν τῶν ὑπογραφῶν ἀπορίαν ἀντὶ τοῦ τῶν σῶν αἰτήσε- 30 ων ὀλιγωρεῖν ἡμᾶς νόμιζε.

ἐπισυνάπτονται· τὸ ἄλλο συνεπάγεται καὶ τὴν ἀκόλουθη σκέψη· Δὲν τὸν ἔχει γεννήσει, ἐπειδὴ ὑπῆρχε. “Ὅποιος ἀποφεύγει κάθε πανουργία συντάσσοντας κατάλληλα τὸ λόγο θὰ πεῖ· Ἐπειδὴ αὐτὸς ποὺ γεννιέται ἔχει τὴν ὑπαρξη παράλληλη μὲ τὴ γέννηση. Ἐκφοβίζοντας λοιπὸν ὁ φιλοαιρετικὸς λόγος μὲ τὴν προηγούμενη ἐκδοχὴ παραπείθει τοὺς ἀπλοῦστερους νὰ φεύγουν καὶ νὰ μὴ ἐπιστρέφουν στὸ δεύτερο νόημα ποὺ εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ λόγο.” Ἄν δηλαδή στρέψει κάποιος τὸ νοῦ του σ’ ἐκείνη, θὰ δώσει, ὅπως βλέπεις, εὐκολότατη καὶ ὀρθόδοξη τὴν ἀπάντησι. Τὸ ν’ ἀποφανθοῦμε δηλαδή ὅτι “δὲν τὸν ἔχει γεννήσει ἐπειδὴ ἤδη ὑπῆρχε”, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ γέννηση εἶναι ταυτόχρονη μὲ τὴν ὑπαρξη, ὡς πρὸς τί εἶναι δύσκολο, καὶ κατὰ τί εἶναι ἀμφίβολο; Πῶς συνεπικουρεῖ τὴν αἵρεσι, ἢ μᾶλλον πῶς δὲν τὴν ἀντιμάχεται; Καὶ σὲ τί ὑστερεῖ ὡς πρὸς τὴν πίστι;

Κι ἂν χρειαστεῖ νὰ κατεβοῦμε στὴν ταπείνωσι τοῦ Λόγου, ὥστε καὶ ἀπὸ αὐτὴν νὰ ἀντλήσομε ἀκόμα καλύτερη ἐρμηνεία γιὰ τὴν κατανόησι τοῦ ὑψηλότερου μυστήριου, μπορεῖς νὰ κάνεις τὴν ἐξέτασή σου ἀπὸ αὐτό. Γιὰ παράδειγμα· “Αὐτὸ ποὺ γεννήθηκε ἀπέβαλε τὴν αἰωνιότητά του ἢ δὲν τὴν ἀπέβαλε;” Τὸ ν’ ἀπαντήσομε ἀπλὰ “τὴν ἀπέβαλε”, δὲν κλείνει τὸ δρόμο σ’ αὐτὸν ποὺ σοφίζεται πολλὰ γιὰ νὰ κάνει τὸ κακό. Γιατὶ ὁ σοφιστὴς αὐτὸς ἀρπάζοντας τὴ λέξι, θὰ φανεῖ νὰ συμπεραίνει ὅτι, “δὲν ἔχει ἀσφαλῶς τὴν αἰωνιότητα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του”. Ἄν ὅμως κανεῖς προσθέσει τὸ μέρος ποὺ λείπει καὶ ἀποφανθεῖ “δὲν τὴν ἀπέβαλε”, ἀφοῦ οὔτε καὶ τὴν εἶχε ποτέ (γιατὶ τὸ ἀποβάλλω ἀναφέρεται σὲ ὅ,τι ἔχει ἀποκτηθεῖ προηγουμένως), ἔβαλε ἰσχυρὸ χαλινάρι σ’ αὐτὸν ποὺ ἔχει τέχνη του τὴν αἵρετικὴ φλυαρία. Κι ἀπὸ αὐτό, καλλιεργώντας το στὸ νοῦ σου, θὰ βλαστήσουν μύρια παραδείγματα, μὲ τὰ ὅποια ἀποστομώνονται ἡ αἵρετικὴ πολυλογία καὶ θρασύτητα.

8. Αὐτὰ σοῦ ἀνέφερα ἐπιτροχάδην γιὰ τὴν τεχνολογία σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίφασσι καὶ γιὰ τὴν αἵρετικὴ φλυαρία, καὶ ὁ λόγος ποὺ ἀναπτύξαμε εἶναι ἱκανὸς νὰ παρέχει τὴν τελειότερη διδασκαλία καὶ θεωρία, ὁ λόγος ποὺ μὲ παρησιία διατυπώνεται στὶς παλαιότερες φιλοσοφικὲς συζητήσεις. Κατὰ τὰ ἄλλα εὐχομαι νὰ ὑγιαίνεις. Πίστεψε ὅμως ὅτι καθυστέρησα στὶς αἰτήσεις σου ἀπὸ ἔλλειψη γραφῶν καὶ ὄχι ἀπὸ ἀδιαφορία γι’ αὐτές.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΘ΄.

*Διατί ἀγγέλων μνήμην οὐκ ἔσχεν ἐν τῇ κοσμογενείᾳ Μωσῆς;
καὶ τί σημαίνει τό· «Τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρός
σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ»;*

5 Ἄμφω μὲν τὰ ζητήματα ταῦτα καὶ ἐν ἑτέροις ἡμῶν γράμμασιν, οἶμαι, τὴν λύσιν εὐρεῖν, τῆς μὲν ἀκριθείας οὐκ ἂν εἶπομι μηδὲν ἀποδέουσαν, τῆς δὲ δυνάμεως οὐδὲν ἔχουσιν ἐνδεέστερον. Ἐπεὶ δέ σοι φίλον καὶ ἰδιαίτερον ἔχειν τὴν περὶ αὐτῶν θεωρίαν καὶ ἀνάμνησιν, καίτοι γε κεχαριτωμένος ὢν καὶ αὐτὸς οὐ μόνον εἰδέναι τὰ τοιαῦτα,
10 ἀλλὰ καὶ ἄλλοις μαθεῖν παρέχειν, τῆς σῆς συνέσεως τὴν αἴτησιν οὐ παρητησάμεθα. Διὸ φάμεν· Ἐξ ὧν τῆς μνήμης καὶ τῶν λογισμῶν ὁ πολὺς ὄχλος, καὶ τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν θλίψεων οὐκ ἀφείλαντο, ἀλλ' ἔτι μένειν τινὰ τῶν λειψάνων ὑπελείποντο, ὡς καὶ δι' ἄλλας μὲν αἰτίας Μωσῆς τῆς κοσμογενείας εἰς ἐμφανῆ διήγησιν καθιστάμενος,
15 ἀγγέλων οὔτε οὐσίας οὔτε γενέσεως ἐπεμνήσθη (κεχωρισμένα τε γὰρ ταῦτα τῆς αἰσθητῆς κτίσεως καὶ τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ ἄρτι πρὸς θειοτέραν θεωρίαν ἀναγομένοις ἀπὸ τῆς Αἰγυπτιακῆς μάλιστα δεισιδαιμονίας, ἐν ἧ' πολὺν χρόνον, εἰ καὶ μὴ τῇ πλάνῃ κάτοχοι, ἀλλ' οὖν ἔν γε τοῖς κατεχομένοις τὸν βίον διέτριβον, οὐκ ἦν εὐχερὲς οὐδὲ ῥάδιον φέρειν
20 πρὸς τὴν τῶν ἀσωμάτων καὶ θεοειδῶν νόων ἐπανάγεσθαι μάθησιν). Οὐδὲν δὲ ἦτιον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον τῶν εἰρημένων, ὅτι μηδ' ἀγγέλοις τοὺς νόμους εἰσφέρειν ἔμελλεν, ἀλλ' ἀνθρώποις, οἷς ἦν καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πρόοδος. Καὶ ὁ γενεσιουργὸς ἀναγκαῖα μαθήματα καὶ τὸ χρήσιμον παρεχόμενα, οὐρανοῦ μέντοι
25 καὶ γῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰσάγει γένεσιν, ὅτι ταῦτά τε πρὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐσίας ὑπέστη, καὶ ὅτι ἐν αὐτοῖς τὴν δίαιταν ὁ ἄνθρωπος ἔμελλεν ἔχειν, καὶ διότι τὰς κατὰ τὴν αἴσθησιν ἄλλας ἀναγκαῖας χρείας τοῖς νομοθετουμένοις ἔμελλε παρέχειν

Θεοῦ μὲν γὰρ ὅποιαν δήποτε ταῖς ψυχαῖς, εἰ καὶ μὴ πρὸς τὴν
30 ἀκριθείαν ἀνηγμένην, ὅμως ἔννοιάν τινα καὶ φαντασίαν εἶχον, ἀγγέλων δὲ οὐδαμῶς· ὅπου γε καὶ τὸ Σαδδουκαίων μετὰ πολλὰς γενεὰς

1. Ἄλλη γραφή τοῦ τίτλου: Διὰ τί Μωσῆς ἐν τῇ κοσμογενείᾳ οὔτε ἀγγέλων οὐσίας οὔτε γενέσεως ἐμνημόνευσεν;

ΕΡΩΤΗΣΗ 79η

Γιατί κατά τὴν κοσμογονία ὁ Μωυσῆς δὲν μνημόνευσε τοὺς ἀγγέλους¹, καὶ τί σημαίνει ὁ λόγος, «κάνοντας αὐτό, θά συσσωρεύσεις στὸ κεφάλι του ἀναμμένα κάρβουνα»²;

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα νομίζω καὶ σὲ ἄλλα γραπτὰ μου πῆραν ἀπάντηση, καὶ δὲ θὰ πῶ βέβαια ὅτι δὲν ὑστερεῖ αὐτὴ καθόλου σὲ ἀκρίβεια, ἀλλ' ὅπωςδήποτε δὲν τῆς λείπει καθόλου ἢ δύναμη. Ἐπειδὴ ὅμως σοῦ ἀρέσει νὰ ἔχεις καὶ ἰδιαίτερη γι' αὐτὰ ἐξήγηση καὶ ὑπόμνηση, παρόλο πού ἔχεις καὶ ὁ ἴδιος τὸ χάρισμα, ὄχι μόνο νὰ γνωρίζεις αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ νὰ δίνεις καὶ σὲ ἄλλους τὴ δυνατότητα νὰ τὰ μαθαίνουν, δὲν ἀδιαφόρησα στὴν αἴτηση τῆς σύνεσής σου. Γι' αὐτὸ σοῦ λέγω Ἐπειδὴ ὅσα δὲν ἔχασαν ἀπὸ τὴ μνήμη καὶ τοὺς λογισμοὺς τοὺς ὁ πολὺς Ἰουδαϊκὸς ὄχλος, καὶ πειρασμοὺς καὶ θλίψεις, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ τοὺς ἀπομένουν ἀκόμα κάποια ὑπολείμματα, ὅπως καὶ γι' ἄλλες αἰτίες, παρουσιάζοντας ὁ Μωυσῆς στὴ διήγησή του τὴν κοσμογονία, δὲν ἀνέφερε οὔτε τὴν οὐσία οὔτε τὴ γένεση τῶν ἀγγέλων (γιατὶ αὐτὰ εἶναι χῶρια ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ κτίση, καὶ γιὰ τοὺς Ἰσραηλίτες πού τῶρα ὀδηγοῦνταν σὲ θεϊκότερη ἀντίληψη ἀπὸ τὴν Αἴγυπτιακὴ μάλιστα δεισιδαιμονία, μὲ τὴν ὁποία πολὺ χρόνο συμβίωναν, ἂν ὄχι αἰχμάλωτοι τῆς πλάνης, ἀλλὰ τουλάχιστο μαζὶ μὲ τοὺς αἰχμαλωτισμένους ἀπὸ αὐτήν, δὲν ἦταν εὐκολο καὶ χωρὶς κόπο νὰ ὑποφέρουν νὰ ἐπανέλθουν στὴ μάθηση τῶν ἀσώματων καὶ θείων νόων). Καθόλου λιγότερο, ἂν ὄχι καὶ περισσότερο ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, εἶναι ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ θέσει νόμους γιὰ τοὺς ἀγγέλους, ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, στοὺς ὁποίους ἀναφερόταν καὶ ἡ γένεση καὶ ἡ πρόοδος ἀπὸ τὸ μὴ ὄν στὸ εἶναι. Καὶ ὁ Δημιουργὸς ὡς ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα μαθήματα εἰσάγει τὴ γένεση τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ αὐτὰ ἔλαβαν ὑπόστασις πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπειδὴ μέσα σ' αὐτὰ ἔμελλε νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ δώσει τὰ ἄλλα ἀναγκαῖα γιὰ τὴ σωματικὴ ζωὴ σ' αὐτοὺς πού νομο-θετοῦσε.

Κάποια βέβαια ἔννοια καὶ εἰκόνα γιὰ τὸ Θεὸ εἶχαν μέσα στὶς ψυχές τους, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῆ, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἀγγέλους καμμιὰ. Ἀλλὰ βέβαια καὶ ἡ τάξη τῶν Σαδδουκαίων ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς γενιὲς πίστευαν ὅτι

2. Ρωμ. 12, 20. Παροιμ. 25, 22.

ἔθνος Θεὸν μὲν ὁμολογεῖν ἐφρόνει, ἀγγέλους δὲ καὶ πνεύματα οὐδὲ ἀκοῇ παραδέχεσθαι ἀνεκτὸν ἡγοῦντο. Ὅτι δὲ δι' ἀσθένειαν τῶν δεχομένων ἢ τῶν ἀσωμάτων νόων διήγησις τῷ θεόπτη κατ' ἀρχὰς παραλέλειπται Μωσεῖ, δῆλον ἐξ ὧν ἐπὶ τέλει τῆς ἄλλης ἱστορίας καὶ 5 τῶν πολλῶν λόγων εἰς μνήμην αὐτῶν περιῆλθεν, εἰ καὶ μηδὲ τότε γένεσιν εἰσάγων, ἀλλ' εὐφροσύνην μὲν οὐρανῶν, προσκύνησιν δὲ ἀγγέλων, «εὐφράνθητε», λέγων, «οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ». Ὁ μέντοι γε θεοπάτωρ Δαβὶδ πυρός τε αὐτῶν ἀνεῖπεν τὴν οὐσίαν, καὶ δημιουργὸν ὑπάρχειν, ὃς καὶ 10 τῆς ἄλλης ἐστὶ κτίσεως ἀπάσης καὶ ἐπιγινώσκειται δημιουργός. Ὁ μὲν οὖν καιρὸς περὶ τῶν ἀγγέλων τοιαῦτα παρέσχεν εἰπεῖν.

Τὸ δέ, «τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρός σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλήν αὐτοῦ», ἀντὶ τοῦ, «ἐπισυνάξεις τοὺς κατανεμομένους αὐτοῦ καὶ διαφθείροντας τὴν κεφαλήν ἄνθρακας». Καὶ γὰρ θᾶπτον ἂν αὐ- 15 τὴν διεργάσαντο, εἰ μὴ θᾶπτον αὐτοὺς σὺ ταύτης ἀποσωρεύσης καὶ ἀπαλλάξης τοῦ ἔρποντος καὶ κατεσθίοντος αὐτὴν πάθους. Πῶς δ' οὐκ ἂν ὀφθείης ἄριστος οὕτω πράττων τοῦ πλησίον ἰατρός; Τραπέζῃ γὰρ καὶ φιλοτησίᾳ παρὰ σοῦ δεξιούμενος ὁ ἐχθρός, εἰ καὶ μὴ διότι φιλόκαλος καὶ τῆς ἀρετῆς ἐραστής, ἀλλ' οὖν γε διὰ τὴν εὐπάθειαν, ἧς 20 παρὰ σοῦ τὴν ἀπόλαυσιν ἔχει, πῶς οὐκ ἂν ἐκοτῆναι μὲν τῆς ἐχθρας λογισμὸν ἀναλάβοι, ἐκοτῆναι δὲ διανασταίῃ τῆς ἐπιβουλῆς, καὶ ἀνανήψας τοὺς λογισμοὺς καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς πύρωσίν τε καὶ φλεγμονήν, ἣν ἀνέφλεγεν ἡ ἐχθρα, πρὸς τὸ μαραίνεισθαι καὶ πραῦνεσθαι μεταβα- 25 λῶν, κατὰ μικρὸν ἐπὶ τὸ εἰδέναι καὶ στέργειν τὸν εὐεργέτην χειραγωγηθείη διὰ τῆς εὐεργετίδος καὶ φιλοφρονούσης δεξιᾶς πᾶσαν τὴν τοῦ μίσους διαγλυκάνας πικρίαν, καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλήν κατὰ τοῦ εὐεργέτου δυσμένειαν εἰς αἰδῶ διαλυσάμενος καὶ στοργήν; Εἰ δὲ γε μετὰ τὴν τοσαύτην εὐεργεσίαν, δι' ἧς τὸ τῆς ἀγαθότητος ἐξεικονίζεται κάλλος, οὐδὲν πρὸς τὸ βέλτιον ὁ τῷ φθόνῳ τοῦ 30 πλησίον καὶ τῷ μίσει κάτοχος, οὐδὲ πρὸς μεταβολὴν καὶ διόρθωσιν ἐπιβλέψαι θούλοιο, θηρίον μὲν ἂν ὁ τοιοῦτος καὶ οὐκ ἄνθρωπος εἴη, καὶ σπᾶνιον ἐν ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ τοιοῦτον κακόν. Σὺ δὲ οὐδὲν μὲν ἦπτον οὐδὲ μετὰ τὴν τοσαύτην ἀπόνοιαν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τοὺς κατανεμομένους αὐτοῦ τὴν κεφαλήν ἄνθρακας τῇ γε σῇ προνοίᾳ σω-

ἔπρεπε νὰ ὁμολογοῦν τὸ Θεό, θεωροῦσαν ὅμως ἐντελῶς ἀπαράδεκτο ἀκόμα καὶ ν' ἀκούσουν γιὰ ἀγγέλους καὶ πνεύματα³. Καὶ ὅτι ἡ διήγησις γιὰ τοὺς ἀσώματους νόες ἔχει παραλειφθεῖ στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν Θεόπτη Μωυσῆ ἕξαιτίας τῆς πνευματικῆς ἀδυναμίας τῶν ἀκροατῶν εἶναι φανερὸ ἀπὸ ὅσα στὸ τέλος τῆς ἄλλης ἱστορίας καὶ τῶν πολλῶν λόγων περιῆλθαν στὴ μνήμη τους, ἂν καὶ οὔτε τότε δὲν μιλοῦσε γιὰ τὴ γένεσίν τους, ἀλλὰ γιὰ εὐφροσύνη τῶν οὐρανῶν καὶ προσκύνησι ἀγγέλων, λέγοντας· «εὐφρανθεῖτε, οὐρανοί, μαζί του καὶ ἅς τὸν προσκυνήσουν ὅλοι οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ»⁴. Ὁμως ὁ θεοπάτωρ Δαβὶδ εἶπε ὅτι ἡ οὐσία τους εἶναι φωτιὰ καὶ ὑπάρχει δημιουργὸς ποὺ εἶναι καὶ ἀναγνωρίζεται δημιουργὸς καὶ ὅλης τῆς ἄλλης κτίσεως. Ἡ εὐκαιρία λοιπὸν τῶν ἀγγέλων μᾶς ἔδωσε νὰ ποῦμε αὐτὰ τὰ πράγματα.

Ἡ ῥῆσις τώρα, «κάνοντας αὐτὸ θὰ συσσωρεύσεις ἀναμμένα κάρβουνα στὸ κεφάλι του»⁵, λέγεται ἀντὶ τοῦ, Θὰ μαζέψεις κάρβουνα ποὺ κατατρῶγουν καὶ καταστρέφουν τὸ κεφάλι του. Γιατί θὰ τὸ καταφᾶνε γρηγορότερα ἂν δὲν τὰ μαζέψεις ἐσὺ αὐτὰ γρηγορότερα καὶ δὲν τὸ ἀπαλλάξεις ἀπὸ τὸ πάθος ποὺ ἔρποντας τὸ κατατρῶγει. Καὶ πῶς ἐνεργώντας ἔτσι δὲ θὰ φανεῖς ἄριστος ἰατρός τοῦ πλησίον σου; Γιατί, ὅταν δεξιῶνεσαι τὸν ἐχθρό σου μὲ τραπέζι καὶ συμπόσιο, ἂν καὶ ὄχι ἐπειδὴ ἀγαπᾷ τὸ καλὸ καὶ εἶναι φίλος τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ἕξαιτίας τῆς περιποίησης ποὺ ἀπολαμβάνει ἀπὸ σένα, πῶς δὲ θὰ σκεφεῖ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ἐχθρα του, νὰ ἐγκαταλείψει τὰ ἐπίβουλα σχέδιά του, κι ἀφοῦ βρεῖ τὰ λογικὰ του, μεταβάλλοντας τὴ φλόγα καὶ τὸ πάθος ποὺ ἀναρρίπιζε ἢ ἐχθρα, πῶς δὲ θὰ ὀδηγηθεῖ σιγὰ σιγὰ στὴν ἀναγνώριση καὶ στὴν ἀποδοχὴ τοῦ εὐεργέτη του μέσω τῆς δεξιᾶς ποὺ τὸν εὐεργετεῖ μὲ φιλοφροσύνη γλυκαίνοντας τὴν ἐχθρότητα τοῦ μίσους, ποὺ τρώγει τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ κεφάλι, καὶ διαλύοντας τὴν ἐχθρότητα κατὰ τοῦ εὐεργέτη του καὶ μετατρέποντάς τὴν σὲ σεβασμὸ καὶ ἀγάπη; Ἄν ἔπειτα ἀπὸ τόση εὐεργεσία, ποὺ εἰκονίζει τὸ κάλλος τῆς ἀγαθότητος, δὲ θελήσει ὁ αἰχμάλωτος τοῦ φθόνου πρὸς τὸν πλησίον καὶ τοῦ μίσους νὰ στραφεῖ στὴ βελτίωσίν του οὔτε στὴ μεταβολὴ καὶ διόρθωση, αὐτὸς πιά θὰ εἶναι θηρίο καὶ ὄχι ἄνθρωπος, κι αὐτὸ τὸ κακὸ εἶναι σπᾶνιο στὴν ἀνθρώπινη φύση. Ἐσὺ ὅμως καθόλου λιγότερο, οὔτε ἔπειτα ἀπὸ τόσο παραλογισμό, ἀλλὰ καὶ περισσότερο σωρεύοντας μὲ τὴν πρόνοιάν σου τὰ κάρβουνα νὰ κατατρῶγουν

4. Ψαλμ. 103, 4.

5. Ρωμ. 12, 20. Παροιμ. 25, 22.

ρεύων, τὴν Δεσποτικὴν ἂν εἴης μίμησιν ταῖς εὐεργεσίαις ἀνα-
 πληρῶν· ἐκεῖνος δ' αὐτοῦ τὸ ἀμάρτημα πάσης ἀθλίως ἐπὶ πλεόν
 ὥσπερ εὐεργεσίας, οὕτω καὶ συγγνώμης ἔδειξε δυνατώτερον.

Εἰ δέ τις τὸ «ἄνθρακας πυρὸς ἐπισωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν
 5 αὐτοῦ» καὶ κατὰ τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν καὶ τοὺς πολλοὺς παρακα-
 λουσαν, εἰς τὸ μὴ τὴν ἔχθραν ἔχθρα καὶ ἀμύνη χαλεπωτέραν ποιεῖν
 θελήσει νοεῖν, οὐδὲ τοῦτο ἂν εἴη στοχασμοῦ διαπεσεῖν, ὑφ' οὗ παρα-
 σκευάζεται, καὶ πρὸς συγκατάθεσιν ἔλκειν μᾶλλον δύναται ἢ τοῦ μὴ
 ἀμύνασθαι παραινοῦσα τοὺς πολλοὺς πειθῶ. Οὐ παύεται βέλη κινῶν
 10 ὁ μάτην κατὰ σοῦ τὴν ἔχθραν ὑπελθών, ἄμεινον μὲν ἂν εἴη, τὸν
 κοινὸν πλάστην καὶ τὴν πλάσασαν δεξιὰν καὶ τὴν αὐτὴν φύσιν ἐν-
 νοοῦντα νικῆσαι γνώμης χρηστότητι τὸν μισούμενον· διότι περ ἄγει
 δι' ἔχθρας τὸ ὁμοφυές· Εἰ δὲ μὴ, βούλει δὲ τοῦτον ἀμύνασθαι καὶ
 λυπῆσαι καὶ μηδὲν ἐν τούτοις διαμαρτεῖν, ψάμιζε, πότιζε αὐτόν. Πῶς
 15 καὶ διὰ τί; Τὸν κοινὸν Δεσπότην διὰ τούτων σαυτοῦ παρασκευάζεις
 ἐκδικητήν, ἐκεῖνον δὲ διὰ τῶν εὐεργεσιῶν εἰς ἐκδίκησιν κινήσεις,
 θᾶπτον ἂν ἴδοις τὸν ἐχθρὸν οἷα πυρὶ τῇ ἐκείνου δίῃ καὶ κρίσει φλε-
 γόμενόν τε καὶ καταπιμπρόμενον καὶ αὐτῇ συναπολλύμενον ἔχθρα
 καὶ ἐπιβουλή.

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Π'.

**Ποῖα δεῖ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὰ θελήματα, καὶ ποῖον
 ἔστι λέγειν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπινον θέλημα
 ὑποστατικόν; καὶ ἕτερα.**

Ὁ περὶ τῶν γνωμικῶν θελημάτων ἐπὶ Χριστοῦ λόγος, πῆ μὲν
 25 ἔστι χαλεπός, πῆ δὲ ῥάδιος· Διότι μὲν γὰρ οὐδεὶς, ὅσα γε ἐμὲ εἰδέναί,
 τῶν ἀξιολόγων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν οὐδὲν ἀξιόλογον καὶ
 διακεκαθαρόμενον εἰς εὐκρίνειαν περὶ τούτου παραδέδωκεν, πλὴν γε
 Μαξίμου τοῦ μεγάλου τῆς εὐσεβείας ὡς ἀληθῶς προμάχου, διὰ
 τοῦτο τὸ χαλεπὸν εἰπεῖν ὑπεισέρχεται· ἐφ' ἐνὶ γὰρ ἀνδρὶ τηλικούτον

6. Ματθ. 5, 44-45.

1. Βλ. Μαξίμου, Σειρὰ Φιλοκαλία, τόμ. 15Α, α) Περὶ τῶν δύο θελημάτων τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, σελ. 242-279. 6) Ὅτι ἀδύνατον ἐν θέλημα λέγειν ἐπὶ Χρι-

τὴν κεφαλὴ του, γίνεσαι μὲ τὶς εὐεργεσίαι σου μιμητὴς τοῦ Δεσπότη σου⁶, ἐνῶ ἐκεῖνος ἔδειξε τὸ ἀμάρτημά του μὲ τρόπο ἄθλιο ἀκόμα πιὸ δυνατὸ, ὅπως ἀπὸ κάθε εὐεργεσία, ἔτσι κι ἀπὸ κάθε συγγνώμη.

Κι ἂν κανεῖς θέλει νὰ ἐννοήσῃ τὸ «θὰ σωρεύσεις κάρβουνα ἀναμμένα στὸ κεφάλι του» καὶ κατὰ τὴν πρόχειρη ἐκδοχὴ καὶ ποὺ παρακινεῖ τοὺς πολλοὺς, νὰ μὴν κάνει κανεῖς βαρύτερη τὴν ἔχθρα μὲ ἔχθρα καὶ ἄμυνα, οὔτε αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει λάθος τοῦ στοχασμοῦ ποὺ τὸ δημιουργήσε, καὶ μάλιστα μπορεῖ πιὸ πολὺ νὰ ἔλκει στὴ συγκατάθεση ἢ πειθῶ ποὺ προτρέπει τοὺς πολλοὺς νὰ μὴν ἀμύνονται. Δὲ σταματᾷ νὰ ρίχνει βέλη ὅποιος σ' ἔχθρευεται μάταια, καλύτερα ὅμως θὰ ἦταν, σκεπτόμενος τὸν κοινὸ πλάστη καὶ τὸ χέρι ποὺ σ' ἔπλασε καὶ τὴν ἴδια τὴ φύση, νὰ νικήσῃς μὲ τὴ χρησιότητα τῆς γνώμης σου αὐτὸν ποὺ μισεῖς. Γιατὶ ἀπὸ τὴν ἔχθρα χάνεται ἡ συγγένεια. Κι ἂν ὄχι, ἀλλὰ θέλεις νὰ ἀμυνθεῖς ἐναντίον του καὶ νὰ τὸν πονέσεις καὶ νὰ μὴ σφάλεις ὡς πρὸς τίποτα σ' αὐτά, δὸς του ψωμὶ καὶ δὸς του νερὸ. Πῶς καὶ γιατί; Μὲ αὐτὰ προδιαθέτεις τὸν κοινὸ Δεσπότη νὰ γίνῃ ἐκδικητὴς σου, ἐνῶ ἐκεῖνον μὲ τὶς εὐεργεσίαι σου θὰ τὸν κινήσῃς σὲ ἐκδίκηση· καὶ θὰ δεῖς γρήγορα τὸν ἐχθρὸ σὰν μὲ τὴ φωτιὰ μὲ τὴν τιμωρία ἐκείνη καὶ τὴν κατάκριση νὰ φλέγεται καὶ νὰ κατακαίγεται καὶ νὰ χάνεται μαζὶ μὲ τὴν ἔχθρα του καὶ τὴν ἐπιβουλή του.

ΕΡΩΤΗΣΗ 80.

Ποιὰ πρέπει νὰ λέμε ὅτι εἶναι τὰ γνωμικὰ θελήματα τοῦ Χριστοῦ καὶ ποιὸ μπορούμε νὰ λέμε ἀνθρώπινο ὑποστατικὸ θέλημα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἄλλα.

Ὁ λόγος γιὰ τὰ γνωμικὰ θελήματα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ δύσκολος κι ἀπὸ τὴν ἄλλη εὐκολος. Γιατὶ κανένας, ὅσο τουλάχιστο ἐγὼ γνωρίζω, ἀπὸ τοὺς ἀξιόλογους καὶ θεοφόρους Πατέρες μας δὲ μᾶς παρέδωσε τίποτε ἀξιόλογο καὶ ξεκάθαρο καὶ εὐκρινὲς σχετικὸ μ' αὐτὸ τὸ θέμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Μάξιμο¹, τὸ μεγάλο ἀληθινὰ πρόμαχο τῆς πίστεως· καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο λέμε ὅτι ὁ λόγος εἶναι δύσκολος. Γιατὶ τὸ νὰ ἀνακι-

στοῦ, σελ. 356-363. γ) *Κεφάλαια Γ' περὶ τῶν δύο θελημάτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, σελ. 364-370. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων*, "Απαντα αὐτοῦ, στὴ Σειρὰ ΕΠΕ, τόμ. 5, σελ. 16-103.

δόγμα σαλεύειν οὐκ ἂν εἴη τοῖς ἐπηρεάζειν βουλομένοις φοβερὸν καὶ ἀπροσπέλαστον. Διότι δὲ πάλιν ἀπ' αὐτῶν τῶν τῆς εὐσεβείας θαλάμων καὶ τῶν λογισμῶν τῶν συμψήφων πολλαὶ προΐασιν ἀποδείξεις τὴν ὀρθὴν δορυφοροῦσαι δόξαν, ταύτῃ τὸ ῥᾶστον εἶπεῖν ἢ ὑψη-
5 λότερον καταλήψεως περίεστιν.

Σὺ δέ μοι, ἱερέων ἐρασμιώτατε, εἰ μὲν ὁ τοῦ λόγου τόκος ἀξιόσσοι τῆς αἰτήσεως καὶ τῆς ἐλπίδος φανῆ, οἷα δὴ κοινὸν ὄντα τοῦ τε μαιευσαμένου καὶ τοῦ τεκόντος, περίεπε· εἰ δ' ἀτελῶς καὶ ἐνδεῶς πρὸς τὰ ἤδη σοι τελεσφορηθέντα ταῖς θεωρίαις ἔχει (εὐξαίμην δ' ἂν
10 τοῦτο, εἶπερ ὁ τοῦ νικᾶν πόθος εἶχεν· πολλῶ γὰρ ἡδιον ἐν φίλῳ ἢ ἐν ἄλλῳ νικᾶν· οὐ γὰρ ἐν τῷ Καρὶ τὸν κίνδυνον, ὡς ἡ παρομμία, σοφισζόμεθα, ἀλλ' ἐν τῷ οἰκείῳ αἵματι τὸ τοῦ κράτους γνήσιον ἐπιζητεῖν ἡγούμεθα συνετόν), πλὴν ἀλλ' ὡς ἔκθετον ἀναλαβὼν τὸ γέννημα καὶ πόνοις οἰκείοις συναυξήσας καὶ τελεσφορήσας, κοινήν ἐπ' αὐτῷ ποι-
15 εῖσθαι μὴ φθονήσης τὴν εὐφροσύνην καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.

Διτῶν τοιγαροῦν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ὑπάρχειν πάσαι διευκριννομένων (μικρὸν γὰρ ἀναδρομεῖν δεῖ), τῶν μὲν γνωστικῶν, τῶν δὲ ζωτικῶν, μᾶλλον πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἢ τῶν ζωτικῶν ἔστι χρεία, ἥτοι τῶν ὀρεκτικῶν. Ἐνέσπαραται τοίνυν τῇ ψυχῇ δύναμις
20 ὀρεκτικὴ τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος, καὶ πάντων τῶν οὐσιωδῶς προσόντων συνεκτικὴ, ἣτις λέγεται θέλησις. Διὸ καὶ ὀρίζονται φυσικὸν εἶναι θέλημα ὀρεξίν φυσικὴν τε καὶ λογικὴν, μόνων ἡρτημένην τῶν φυσικῶν. Ὡστε ἢ μὲν θέλησίς ἐστιν αὐτὴ ἢ ζωτικὴ τε καὶ λογικὴ ὀρεξις πασῶν τῶν τῆς φύσεως συστατικῶν ἀπλῆ δύναμις. Ἡ γὰρ τῶν
25 ἀλόγων ὀρεξις, μὴ οὐσα λογικὴ, οὐ λέγεται θέλησις. Θέλησις οὖν τίποτε ἐστὶν εἴρηται.

Βούλησις δὲ ἐστὶ ποιὰ φυσικὴ θέλησις, ἡγουν φυσικὴ καὶ λογικὴ ὀρεξις τινος πράγματος. Ἐγκείται μὲν γὰρ ἡ δύναμις ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ τοῦ λογικῶς ὀρέγεσθαι· ὅτε δὲ φυσικῶς κινη-
30 θεῖται αὐτὴ ἢ λογικὴ ὀρεξις πρὸς τι πράγμα, λέγεται βούλησις· βούλησις γὰρ ἐστὶν ὀρεξις καὶ ἔφεσις τινος πράγματος λογικὴ. Λέγεται δὲ βούλησις καὶ ἐπὶ τῶν «ἐφ' ἡμῖν», καὶ ἐπὶ τῶν οὐκ «ἐφ' ἡμῖν»,

2. Βλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, ΕΠΕ Τόμ. 1, Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, κεφ. 36, Περί πάθους καὶ ἐνεργείας, σελ. 234-246 καὶ ἰδίως σελ. 236. καὶ κεφ. 62, Περί

νοῦν ἓνα τέτοιο δόγμα ἐναντίον ἑνὸς ἀνδρα, δὲν εἶναι φοβερό καὶ ἀδύνατο νὰ τὸ πλησιάσουν ὅσοι θέλουν νὰ συκοφαντοῦν. Κι ἐπειδὴ πάλι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς θαλάμους τῆς πίστεως καὶ τοὺς σύμφωνους λογισμοὺς ξεκινοῦν πολλές ἀποδείξεις πού ὑποστηρίζουν τὴν ὀρθὴ γνώμη, ἔτσι νικᾷ τὸ νὰ ποῦμε τὸ εὐκολότερο κι ὄχι τὸ ἀνώτερο ἀπὸ κατανόηση.

Ἐσὺ ὅμως, ὁ πλέον ἀγαπητὸς ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, ἂν φανεῖ τὸ γέννημα τοῦ λόγου μου ἄξιο τῆς αἴτησης καὶ τῆς ἐλπίδας σου, ἐπειδὴ εἶναι κοινὸ γέννημα καὶ ἐκείνου πού τὸν ἐκμαίευσε καὶ ἐκείνου πού τὸν γέννησε, ἀποδέξου τον, ἂν ὅμως εἶναι ἀνολοκλήρωτο καὶ φτωχὸ σὲ σχέση μὲ ὅσα ἔχεις ἐπιτύχει μὲ τὶς θεωρίες σου (κι αὐτὸ θὰ τὸ εὐχόμεον, ἂν μὲ κατεῖχε ὁ πόθος τῆς νίκης· γιατί εἶναι πολὺ πρὸ εὐχάριστο νὰ νικᾷς ἓναν ἀδελφὸ παρὰ ἓνα ἄλλο. Γιατὶ δὲν προσπαθοῦμε νὰ ἐπινοήσομε κίνδυνο, ὅπως λέει ἡ παροιμία, σὲ ἓνα Κάρα, ἀλλὰ θεωροῦμε συνετὸ νὰ ἐπιζητοῦμε τὴ γνήσια νίκη μας στὸ δικό μας αἷμα), παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀναλαμβάνοντας τὸ γέννημα σὰν ἐκθετο καὶ αὐξάνοντάς το μὲ τοὺς δικούς σου κόπους καὶ τελειοποιώντας το, μὴν ἀρνηθεῖς ἀπὸ φθόνον νὰ θεωρήσεις κοινὴ γι' αὐτὸ τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀπόλαυση.

Ἐχει βέβαια διευκρινισθεῖ ἀπὸ παλαιὰ, ὅτι οἱ ψυχικὲς δυνάμεις εἶναι διπλές (χρειάζεται μὰ μικρὴ ἀναδρομὴ)· ἄλλες εἶναι γνωστικὲς, καὶ ἄλλες ζωτικὲς· ἀλλὰ γιὰ τὴ συζήτησή μας χρειαζόμαστε μᾶλλον τὶς ζωτικὲς, δηλαδή τὶς ἐπιθυμητικὲς. Ἐχει ἐμφυτευθεῖ λοιπὸν στὴν ψυχὴ μας δύναμη ἐπιθυμητικὴ τοῦ φυσικοῦ ὄντος καὶ συνεκτικὴ ὄλων τῶν οὐσιωδῶν προσόντων πού λέγεται θέληση. Γι' αὐτὸ καὶ ὀρίζουν, ὅτι τὸ φυσικὸ θέλημα εἶναι ἐπιθυμία φυσικὴ καὶ θέληση λογικὴ, πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ μόνον τὰ φυσικά. Ὡστε ἡ θέληση εἶναι ἢ ἴδια ἢ ζωτικὴ καὶ λογικὴ ὄρεξη, ἢ ἀπλή δύναμη ὄλων ἐκείνων πού συνιστοῦν τὴ φύση. Γιατὶ ἡ ὄρεξη τῶν ἀλογων ζώων, ἐπειδὴ δὲν εἶναι λογικὴ, δὲ λέγεται θέληση. Εἶπαμε λοιπὸν τί εἶναι θέληση².

Ἡ βούληση ὅμως εἶναι ἓνα εἶδος φυσικῆς θέλησης, δηλαδή φυσικὴ καὶ λογικὴ ὄρεξη κάποιου πράγματος. Ὑπάρχει βέβαια ἡ δύναμη τῆς λογικῆς ἐπιθυμίας μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν ὅμως αὐτὴ ἢ λογικὴ ὄρεξη κινηθεῖ πρὸς κάποιο πρᾶγμα λέγεται βούληση. Γιατὶ βούληση εἶναι ὄρεξη κι ἐπιθυμία λογικὴ κάποιου πράγματος. Ἡ βούληση ἐπίσης λέγεται καὶ γιὰ ὅσα εἶναι στὴν ἐξουσία μας καὶ γι' αὐτὰ πού δὲν

τουτέστι καὶ ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων· βουλόμεθα γὰρ καὶ μὴ ἀποθανεῖν.
Ἔστι δὲ ἡ βούλησις τοῦ τέλους, οὐ τῶν πρὸς τὸ τέλος. Τέλος γὰρ τὸ
βουλητὸν ὡς τὸ ὑγιαῖναι· πρὸς τὸ τέλος δὲ ὁ τρόπος δι' οὗ ὀφείλομεν
ὑγιαῖναι.

5 Μετὰ δὲ τὴν βούλησιν ζήτησις καὶ σκέψις, μεθ' ἧς ἡ βουλή. Βου-
λή γὰρ ἐστὶν ὄρεξις ζητική περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν πραγμάτων γινομένη·
βούλεται γὰρ εἰ ὀφείλει τις μετελθεῖν τὸ πρᾶγμα ἢ οὐ. Εἶτα κρίνει,
καὶ λέγεται "κρίσις". Ἐφ' οἷς διατίθεται καὶ ἀγαπᾶ, καὶ λέγεται
"γνώμη"· ἂν κριθῆ μὲν γὰρ, μὴ διατεθῆ δὲ πρὸς τὸ κριθέν, ἤγουν ἂν
10 μὴ ἀγαπήσῃ, οὐ λέγεται γνώμη. Ἐπὶ μέντοι τῇ γνώμῃ "ἡ προαίρε-
σις" ἔπεται, οἷον ἡ ἐκλογή. Μετὰ δὲ τὴν προαίρεσιν ἡ πρὸς τὴν
πρᾶξιν ἀκολουθεῖ "ὄρμη"· εἶτα "χρῆσις", μεθ' ἣν τὰ τῆς ὀρέξεως
παύεται. Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ἀλόγων, μετὰ τὴν ὄρεξιν εὐθύς ἡ ὄρμη
ἔπεται, ἐπὶ δὲ τῶν λογικῶν οὐ πάντως. Τὰ μὲν γὰρ ἄλογα ὑπὸ τῆς
15 φυσικῆς ὀρέξεως ἄγεται, διὸ οὐδὲ θέλησις ἢ τῶν ἀλόγων ὄρεξις
λέγεται οὐδὲ βούλησις. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἄγεται ἡ
φυσικὴ ὄρεξις, ἥπερ ἄγει· αὐτεξουσίως γὰρ καὶ μετὰ λόγου κινεῖται,
ἐπειδὴ καὶ συνεξυγμέναι εἰσὶν αἱ γνωστικαὶ καὶ ζωτικαὶ δυνάμεις
ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αὐτεξουσίως τοιγαροῦν ὀρέγεται, καὶ αὐτεξουσίως
20 ὄρμη, καὶ τὰ ἄλλα αὐτεξουσίως ποιεῖ.

Ἐπὶ δέ γε τῆς θείας καὶ μακαρίας καὶ ὑπερουσίου φύσεως «βού-
λησιν» μὲν λέγομεν, «προαίρεσιν» δὲ κυρίως οὐ λέγομεν, ὥσπερ οὐδὲ
"σκέψιν" οὐδὲ "βούλευσιν", ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίου ψυχῆς
"βουλήν" λέγομεν ἢ "προαίρεσιν". Οὐ γὰρ εἶχεν ἄγνοιαν, εἰ καὶ τῆς
25 τὰ μέλλοντα ἀγνοούσης ἐχρημάτιζε φύσεως. Ἐνωθεῖσα γὰρ τῷ Θεῷ
Λόγῳ καθ' ὑπόστασιν, πάντων εἶχε τὴν γνῶσιν, οὐ χάριτι, ἀλλὰ φύ-
σει, διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν· ὁ αὐτὸς γὰρ ἦν Θεὸς καὶ ἄνθρω-
πος. Διὸ οὐδὲ γνωμικὸν εἶχε θέλημα· θέλησιν μὲν γὰρ εἶχε τὴν φυσι-
κὴν, τὴν ἀπλήν, τὴν ἐν πάσαις τῶν ἀνθρώπων φύσεσιν ὁμοίως θεω-
30 ρουμένην· τὴν δὲ γνωμικὴν θέλησιν οὐκ εἶχεν αὐτοῦ ἢ ἀγία ψυχὴ
ἐναντίον τοῦ θείου θελήματος αὐτοῦ, οὐδὲ ἄλλο παρὰ τὸ θεῖον αὐτοῦ
θέλημα. Ἡ γὰρ γνώμη συνδιαίρεῖται ταῖς ὑποστάσεσιν, πλὴν ἐπὶ μό-

εἶναι, δηλαδή και για τὰ δυνατὰ και για τὰ ἀδύνατα. Θέλομε δηλαδή και νὰ μὴν πεθάνομε και ἡ βούληση εἶναι βούληση τοῦ τέλους, ὅχι αὐτῶν ποὺ ὀδηγοῦν στοὺς τέλους. Γιατὶ τέλος εἶναι αὐτὸ ποὺ θέλομε, ὅπως για παράδειγμα νὰ γίνομε ὑγιεῖς, ὀδηγεῖ ὅμως στοὺς τέλους ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὀφείλομε νὰ γίνομε ὑγιεῖς³.

Μετὰ τὴν βούληση ἔρχεται ἡ ἔρευνα και ἡ σκέψη, κι ἔπειτα ἡ βουλή. Γιατὶ βουλή εἶναι ὄρεξη ποὺ ἔρευνᾷ για τὰ πράγματα ποὺ εἶναι στὴν ἔξουσία μας. Σκέπτεται δηλαδή ἂν πρέπει κανεὶς νὰ ἐπιδιώξει τὸ πρᾶγμα ἢ ὄχι. Ἐπειτα κρίνει, και ἡ λειτουργία αὐτὴ λέγεται “κρίση”. Ἀπέναντι σ’ αὐτὰ ἐκδηλώνει τὴν διάθεσή του και τ’ ἀγαπᾷ, κι αὐτὸ λέγεται “γνώμη”. Ἄν κρίνει δηλαδή και δὲν νιώσει αὐτὸ τὸ συναίσθημα γι’ αὐτὸ ποὺ ἔκρινε, δηλαδή ἂν δὲν τὸ ἀγαπήσει, δὲ λέγεται γνώμη. Στὴ γνώμη ἐπακολουθεῖ ἡ “προαίρεση”, δηλαδή ἡ “ἐκλογή”. Μετὰ τὴν προαίρεση ἀκολουθοῦν ἡ “ὁρμή” πρὸς τὴν πράξη, ἔπειτα ἡ “χρῆση”, κι ἔπειτ’ ἀπὸ αὐτὴν κάθε ὄρεξη σταματᾷ. Στὰ ἄλογα ζῶα μετὰ τὴν ἐπιθυμία (ὄρεξη) ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ ὁρμή, στὰ λογικὰ ὅμως ὄχι ὁπωσδήποτε. Γιατὶ τὰ ἄλογα κινοῦνται ἀπὸ τὴ φυσικὴ ὄρεξη, γι’ αὐτὸ ἡ ὄρεξη τῶν ἀλόγων δὲ λέγεται οὔτε θέληση οὔτε βούληση. Στὴν περίπτωση ὅμως τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον κατευθύνεται ἡ φυσικὴ ὄρεξη παρὰ ὀδηγεῖ· γιατὶ ἐνεργεῖ ἐλεύθερα και λογικά, ἐπειδὴ οἱ γνωστικὲς και ζωτικὲς δυνάμεις εἶναι συζευγμένες στὸν ἄνθρωπο. Ἐπιθυμεῖ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερα και ἐλεύθερα ἐκδηλώνει τὶς ὁρμές του και ὅλα τὰ ἄλλα τὰ κάνει ἐλεύθερα⁴.

Γιὰ τὴ θεία ὅμως και μακάρια και ὑπερούσια φύση μιλοῦμε βέβαια για “βούληση”, ἀλλὰ ὄχι για “προαίρεση” στὴν κυριολεξία, ὅπως οὔτε για σκέψη οὔτε για βούλευση⁵. Ἀλλ’ οὔτε και για τὴν ψυχὴ τοῦ Κυρίου λέμε “βουλή” ἢ “προαίρεση”. Δὲν εἶχε βέβαια ἄγνοια, ἂν και εἶχε φύση (τὴν ἀνθρώπινη) ἢ ὁποῖα ἀγνοοῦσε τὰ μέλλοντα. Γιατὶ, ἀφοῦ ἐνώθηκε σὲ ὑπόσταση μὲ τὸν Θεὸ Λόγο, εἶχε τὴ γνώση ὅλων ὄχι κατὰ χάρη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ φύση της, χάρη στὴν ἐνωσή της σὲ ὑπόσταση. Καθόσον ὁ ἴδιος ἦταν Θεὸς και ἄνθρωπος. Γι’ αὐτὸ και δὲν εἶχε οὔτε γνωμικὸ θέλημα. Θέληση βέβαια εἶχε τὴν φυσικὴ και ἀπλή, ποὺ βλέπομε σὲ ὅλες τὶς φύσεις τῶν ἀνθρώπων, δὲν εἶχε ὅμως τὴ γνωμικὴ θέληση ἢ ἀγία ψυχὴ του ἀντίθετη στοὺς θεῖο θέλημά του. Γιατὶ ἡ γνώμη διαιρεῖται μαζί μὲ τὶς

4. Ὁπ. π., κεφ. 36, σελ. 240, 20-242, 17. 5. Ἀπόφαση δηλαδή μετὰ ἀπὸ σκέψη.

νης τῆς ἀγίας καὶ ἀπλῆς καὶ ἀσυνθέτου καὶ ἀδιαιρέτου θεότητος· ἐκεῖ γὰρ τῶν ὑποστάσεων μὴ εἰς ἅπαν διαιρουμένων μηδὲ διισταμένων, οὐδὲ τὸ θελητὸν διαιρεῖται, ἀλλ' ἔστι τῷ φυσικῷ τὸ γνωστικὸν ὡσπερ ἠνωμένον καὶ νόμῳ περιγραφῆς ἰδίας ὑπομεριζόμενον. Κα-
5 κεῖ μὲν ἐπειδὴ μία φύσις, μία καὶ ἡ φυσικὴ θέλησις, ἐπειδὴ δὲ καὶ αἱ ὑποστάσεις ἀδιαίρετοί εἰσιν, ἓν καὶ τὸ θελητὸν, καὶ μία ἡ κίνησις τῶν τριῶν ὑποστάσεων, οὐκ ἀνεχομένης τῆς ἀχράντου καὶ ὑπερφυοῦς ἐνώσεως μερισμῷ ὑλικῆς τινος φαντασίας καθυδρίζεσθαι.

Ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ μία ἡ φύσις, μία μὲν καὶ ἡ φυσικὴ
10 θέλησις. Κεχωρισμένοι δὲ εἰσιν ἀπ' ἀλλήλων αἱ ὑποστάσεις καὶ διεστήκασιν χρόνῳ τε καὶ τόπῳ καὶ τῇ πρὸς τὰ πράγματα διαθέσει καὶ κατὰ πολλὰ ἄλλα· τούτου ἔνεκα διάφορα τὰ τε θελήματα καθορᾶται καὶ αἱ γινῶμαι. Ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπεὶ διάφοροι αἱ φύσεις, διάφοροι μὲν καὶ αἱ φυσικαὶ θελήσεις τῆς θεότητος
15 αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἤγουν αἱ θελητικαὶ δυνάμεις· Ἐπεὶ δὲ πάλιν ἡ ὑπόστασις μία καὶ εἷς ὁ θέλων, ἓν καὶ τὸ θελητὸν, ἤγουν τὸ γνωστικὸν αὐτοῦ θέλημα, δῆλον ὅτι τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ θελήσεως ἐπομένης τῇ θεῖᾳ αὐτοῦ θελήσει καὶ τὰ αὐτὰ θελούσης ἢ ἡ θεῖα αὐτοῦ θέλησις ἠθέλησε θέλειν αὐτήν. Γνωμικᾶ τοίνυν θελήματα καὶ
20 ὑποστατικά καὶ προσωπικά προαιρετικά, τὸ αὐτὸ ἂν εἶησαν ὑποκείμενον πρᾶγμα σημαίνοντα. Εἰδέναι δὲ δεῖ, πείρας φιλολόγου καὶ σαφεστερας ἀναπληρώσεως ῥημάτων χάριν, ὡς τὸ θέλημα ποτὲ μὲν τὴν θέλησιν δηλοῖ, ἥτοι τὴν θελητικὴν δύναμιν, καὶ λέγεται θέλημα φυσικόν, ποτὲ δὲ τὸ θελητὸν, καὶ λέγεται θέλημα γνωμικόν.

25 Καὶ κατὰ τὸν ἱερόν δὲ Μάξιμον διαφέρει θέλημα γνωμικὸν θελήματος φυσικοῦ, ὅτι τὸ μὲν ὑποστατικόν τε καὶ προσωπικὸν καὶ ἔστι καὶ ὀνομάζεται, τὸ δὲ φυσικὸν θέλημα οὐκ ἔτι. Καὶ ἔτι διαφέρει, ὅτι ἡ μὲν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἔχουσα τῶν κατὰ φύσιν συστατικῶν ὁρμῆ τε καὶ ἔφεσις θελήμα ἔστι φυσικόν, ἡ δὲ τῶν καθ' ἡδονὴν συν-
30 εργητικῶν ποιᾶ καὶ διάφορος κίνησις τε καὶ ὄρεξις θέλημα γνωμικόν, ἥτις καὶ ἐν ἐπιτάσει καλοῦ τε καὶ τοῦ μὴ τοιούτου γινώσκειται, καὶ οὐκ ἔστι τὸ πρότερον σημαίνόμενον τοῦ δευτέρου παντελῶς ἀλ-

6. Ὁπ. π., κεφ. 36, σελ. 242, 18-244, 12.

7. Ὁπ. π., κεφ. 36, σελ. 244, 12-23.

ὑποστάσεις, ἐκτὸς μόνον στὴν ἀπλή καὶ ἀσύνθετη καὶ ἀδιαίρετη θεότητα. Στὴ θεότητα δηλαδή, ἐπειδὴ οἱ ὑποστάσεις δὲν διαιροῦνται τελείως οὔτε διαχωρίζονται, δὲν διαιρεῖται οὔτε αὐτὸ πού θέλει, ἀλλὰ εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο τὸ γνωστικὸ ἔνωμένο μὲ τὸ φυσικὸ καὶ ὑποδιαιρεῖται μὲ τὸ νόμο τῆς ἴδιας του τῆς περιγραφῆς. Καὶ ἐπειδὴ εἶναι μία φύση, εἶναι μία καὶ ἡ φυσικὴ θέληση· καὶ ἐπειδὴ καὶ οἱ ὑποστάσεις εἶναι ἀδιαίρετες, εἶναι ἓνα καὶ αὐτὸ πού θέλουν καὶ μία ἡ κίνηση τῶν τριῶν ὑποστάσεων, καὶ δὲν ἀνέχεται ἡ ἄχραντη καὶ ὑπερφυῆς ἔνωση νὰ ταπεινώνεται μὲ τὸ μερισμὸ μᾶς κάποιας ὑλικῆς φαντασίας⁶.

Στοὺς ἀνθρώπους ὅμως, ἐπειδὴ ἡ φύση εἶναι μία, εἶναι μία καὶ ἡ φυσικὴ θέληση, καὶ εἶναι χωρισμένες οἱ ὑποστάσεις μεταξύ τους καὶ βρίσκονται σὲ διάσταση ὡς πρὸς τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο καὶ τὴ διάθεση ἀπέναντι στὰ πράγματα καὶ σὲ ἄλλα πολλά· γι' αὐτὸ τὸ λόγο βλέπομε νὰ εἶναι διάφορα τὰ θελήματα καὶ οἱ γνώμες. Στὴν περίπτωσι ὅμως τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ εἶναι διάφορες οἱ φύσεις, εἶναι διάφορες καὶ οἱ φυσικὲς θελήσεις τῆς θεότητας καὶ τῆς ἀνθρωπότητός του, δηλαδή οἱ δυνάμεις τῆς θέλησης. Ἐπίσης, ἐπειδὴ ἡ ὑπόστασις εἶναι μία καὶ ἓνας αὐτὸς πού θέλει, ἓνα εἶναι καὶ τὸ θελητό, ἦτοι τὸ γνωμικὸ του θελημα, δηλαδή ἡ ἀνθρώπινη θέλησή του ἀκολουθεῖ τὴ θεία του θέληση καὶ θέλει τὰ ἴδια πού θέλησε καὶ θέλει ἡ θεία θέλησή του⁷. Γνωμικὰ λοιπὸν θελήματα καὶ ὑποστατικά καὶ προσωπικά καὶ προαιρετικά μπορεῖ νὰ σημαίνουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα πού ὑπόκειται σ' αὐτὰ. Πρέπει νὰ ξέρομε γιὰ χάρι φιλολογικῆς γνώσης καὶ σαφέστερης ἐξήγησις τῶν λόγων, ὅτι τὸ θελημα ἄλλοτε δηλώνει τὴ θέληση, δηλαδή τὴ δύναμιθ θέλησης, καὶ λέγεται θελημα φυσικὸ, καὶ ἄλλοτε αὐτὸ πού θέλομε, καὶ λέγεται θελημα γνωμικὸ⁸.

Ἄλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸν ἱερό Μάξιμο διαφέρει τὸ γνωμικὸ θελημα ἀπὸ τὸ φυσικὸ θελημα, ἐπειδὴ τὸ ἓνα εἶναι καὶ ὀνομάζεται ὑποστατικὸ καὶ προσωπικὸ, ἐνῶ τὸ φυσικὸ θελημα δὲν εἶναι. Καὶ ἀκόμα διαφέρει, ἐπειδὴ ἡ μιὰ, ἔχοντας ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τὰ φυσικὰ συστατικά ὁρμὴ καὶ θέληση, εἶναι θελημα φυσικὸ, ἐνῶ ἡ ἄλλη, πού εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο διάφορη κίνηση καὶ ὄρεξις τῶν συστατικῶν τῆς ἡδονῆς, εἶναι θελημα γνωμικὸ, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζεται καὶ σὲ ἐπίτασι τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ μὴ καλοῦ, καὶ δὲν εἶναι τὸ πρῶτο σημαινόμενο τελείως ξένο ἀπὸ

8. Ὁπ. π., κεφ. 36, σελ. 246, 9-11.

λότριον, ἀλλ' ἔστιν αὐτοῖς ἡ κοινωνία ἐν ποσότητος ιδιότητι καὶ ὄν
τρόπον καὶ τὸ σημαινόμενον τῆς ἐπ' ἀνθρώπου λαμβανομένης φύσε-
ως. Καὶ γὰρ διττὸν ἐνταῦθα τὸ τῆς φύσεως, τὸ μὲν ἀπλῶς καὶ καθό-
λου σημαῖνον ἕκαστον τῶν ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον τελούντων ἀτόμων, τὸ
5 δὲ οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ τὸν ὅλον τῆς ἐμφύτου δυνάμεως πρὸς τὰς πρά-
ξεις ἐνισχυούσης, καθ' ὃν καὶ τὸ σύστημα τῶνδε τῶν ἀνθρώπων, τὸ
μὲν γεωμετρεῖν πέφυκε μᾶλλον, τὸ δὲ μουσικῇ τελεῖσθαι ἐπιτηδειότε-
ρον, ἢ οἱ μὲν πραότητος, οἱ δὲ σωφροσύνης μᾶλλον ἐργᾶται γνωρίζονται.

10 Διαφέρει μὲν οὖν τοῦ φυσικοῦ θελήματος λογισμοῖς γενναίοις ἢ
προαίρεσις, καθὸ ἡ μὲν ὄρεξις ἐστὶ βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ ἔτι
καθὸ τὸ μὲν φυσικὸν θέλημα μόνον ἤρτηται τῶν φυσικῶν, ἡ δὲ
μόνον τῶν ἐφ' ἡμῖν. Ἐν δὲ θέλημα, φησί, τοῦ Χριστοῦ φυσικὸν ἢ
προαιρετικὸν φρονεῖν ἢ λέγειν οὐδεὶς εἰπεῖν τῶν Πατέρων ἐτόλμη-
15 σεν, ἀληθῶς εἰδότες ὅτι τῶν ἐπ' ἄμφω κινουμένων ἐστὶν ἡ προαίρε-
σις, λέγω δὲ ἐπὶ τε τὰ καλὰ καὶ ἐπὶ τὰ φαῦλα, ὅπερ ἐστὶν ἐπὶ Χριστοῦ
καὶ νοεῖν καὶ λέγειν τῆς ὀρθῆς ἐνδεέστερον κρίσεως

Ἐτι δέ, εἰ ἔστιν ὑποστατικὸν θέλημα ἐπὶ Χριστοῦ, διοίσει πάν-
τως τῶν ἐφ' ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων θεωρουμένων γνωμικῶν θελη-
20 μᾶτων, διοίσει δὲ ὡσαύτως καὶ τοῦ ἐν Πατρὶ καὶ Πνεύματι θεωρου-
μένου θελήματος. Τί οὖν ἐστὶν ὃ μὴ τε ἀνθρώπινόν ἐστὶ γνωμικόν,
μητέ ὅλως θεϊκὸν θέλημα; Οὐ γὰρ δὴ τις σύνθετόν τι ἐρεῖ, ὅτι μηδ'
ἔστιν ἐπινοῆσαι θελήματος σύνθεσιν, ὡσπερ ὑπόστασιν ὄραν ἐστὶ
σύνθετον. Οὐδέ τις λέγει ὡς ὁ λόγος οὗτος οὐδ' ἄλλων τινὰ τῶν ἀν-
25 θρώπων ἔα γνωμικὸν ἔχειν θέλημα· ἅπαν γὰρ γνωμικόν τινος θέλη-
μα οὐδενὶ τῶν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα γνωμικῶ θελήματι θεωρουμένων
ταυτόν ἐστι, ἀλλὰ πάντως ἕτερον· ὥστε οὐκ ἂν εἴη ἀνθρώπινον,
μηδενὸς τῶν ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον ἀτόμων ὡς ἀνθρώπῳ ἀρμοζόμενον.
Εἰ γὰρ ἦν κυρίως τινὶ τῶν καθ' ἕκαστα τὸ γνωμικὸν θέλημα, ἀνθρώ-
30 πινον ἂν ὑπῆρχεν. Οὐκ ἔστι δὲ ἀνθρώπινον, διότι οὔτε ὁ Σωκράτης
οὔτε ὁ Πέτρος οὔτε τις ἄλλος καθὸ πέφυκεν ἄνθρωπος γνωμικὸν
θέλημα ἔχει· ἢ σοφισματώδης ὁ λόγος ὃ τὸ ὁμοφυῆς ἄτομον τῶν
ἄλλων καθ' ἕκαστα διαστέλλων καὶ ἐκ τοῦ συννομολογεῖν μηδενὶ τῶν

τὸ δεύτερο, ἀλλὰ ὑπάρχει σ' αὐτὰ ἡ κοινωνία μὲ τὴν ἰδιότητα τῆς ποσότητος καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού εἶναι καὶ τὸ σημαινόμενο τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Γιατὶ ἐδῶ λαμβάνεται ἡ φύση μὲ δύο ἔννοιες· ἡ μία ἀπλῶς καὶ γενικὰ σημαίνει καθένα ἀπὸ τὰ ἄτομα πού περιέχει ἡ ἔννοια ἀνθρώπου, ἐνῶ ἡ ἄλλη δὲ σημαίνει ἀπλῶς αὐτὸ οὔτε τὸ ὅλο τῆς ἔμφυτης δύναμης πού ἐκδηλώνεται στὶς πράξεις καὶ σύμφωνα μ' αὐτὴ λέμε ὅτι ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἔχουν ἔμφυτη τὴν τάση νὰ γεωμετροῦν, ἄλλοι ἔχουν μεγαλύτερη ἐπιτηδειότητα στὴ μουσική, ἢ ἄλλοι διακρίνονται ὡς ἐργάτες τῆς πραότητος καὶ ἄλλοι τῆς σωφροσύνης.

Ἐκτὸ φυσικὸ θέλημα διαφέρει, σύμφωνα μὲ τὶς εὐγενεῖς σκέψεις, ἢ ἐλεύθερη βούληση (ἢ προαίρεση), καθότι αὐτὴ εἶναι ὄρεξη πού ἐπιθυμεῖ ὅσα ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐμᾶς, καὶ ἀκόμα καθότι τὸ φυσικὸ θέλημα ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὰ φυσικά, ἐνῶ ἡ προαίρεση μόνο ἀπὸ ὅσα ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐμᾶς. Νὰ δεχθεῖ, λέει, ἢ νὰ μιλήσει γιὰ ἓνα θέλημα τοῦ Χριστοῦ, φυσικὸ ἢ προαιρετικόν, κανένας ἀπὸ τοὺς Πατέρες δὲν τόλμησε, ἐπειδὴ γνώριζαν ὀρθὰ καὶ ἀληθινὰ, ὅτι ἡ προαίρεση κινεῖται πρὸς τὶς δύο κατευθύνσεις, ἐννοῶ τόσο πρὸς τὰ καλά, ὅσο καὶ πρὸς τὰ φαῦλα, πράγμα πού δὲν εἶναι ὀρθὸ νὰ τὸ νοοῦμε καὶ νὰ τὸ λέμε γιὰ τὸν Χριστό.

Ἀκόμα, ἂν ὑπάρχει ὑποστατικὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, θὰ διαφέρει ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὰ γνωμικὰ θελήματα πού παρατηροῦμε στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐπίσης θὰ διαφέρει καὶ ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Πνεύματος. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ θέλημα πού οὔτε ἀνθρώπινο γνωμικὸ εἶναι οὔτε γενικὰ θεϊκό; Βέβαια δὲ θὰ πεῖ κανεὶς, ὅτι εἶναι κάτι σύνθετο, ἐπειδὴ δὲν μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε σύνθεση θελήματος, ὅπως μπορούμε νὰ σκεφτοῦμε ὑπόστατη σύνθετη. Οὔτε κανεὶς θὰ ἰσχυριστεῖ, ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἀφήνει κανένα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους νὰ ἔχει θέλημα γνωμικόν· γιατί γενικὰ τὸ γνωμικὸ θέλημα κάποιου μὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους γνωμικὰ θελήματα δὲν ταυτίζεται, ἀλλ' εἶναι ὅπωςδήποτε διαφορετικόν. "Ὡστε, δὲ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἀνθρώπινο ἐφόσον δὲν ταιριάζει σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρος ἄτομα τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου." Ἐν δηλαδὴ τὸ γνωμικὸ θέλημα ἦταν κύριον συστατικόν τοῦ κάθε ἀνθρώπου, θὰ ἦταν ἀνθρώπινο. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνθρώπινο, ἀφοῦ οὔτε ὁ Σωκράτης οὔτε ὁ Πέτρος οὔτε κάποιος ἄλλος, πού ἔχει τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, διαθέτει γνωμικὸ θέλημα· ἀλλιῶς εἶναι σοφιστικὸς ὁ λόγος πού διαστέλλει ἀπὸ τὰ ἄλλα τὸ ἄτομον πού εἶναι τῆς

ἄλλων ἀτόμων ταῦτόν εἶναι τῇ ὑποστάσει μηδὲ τοῖς ἄλλοις ἰδιώμασι τὸν προκειμένον. Ἐκ τούτου καὶ τῆς κοινῆς αὐτῶν ἀποστερεῖν φύσεως καὶ τὸ γνωμικὸν αὐτοῦ θέλημα μὴ λέγειν ἀνθρώπινον εἶναι. Ἐκ πολλῶν γὰρ ἀφορμῶν ὁ παραλογισμὸς οὗτος τὴν κοινὴν φύσιν ἀποστήσει καὶ διαχωρίσει, τῶν ὑπ' αὐτῇ τελούντων καὶ ἐμπεριεχομένων ἀτόμων αὐτῆς τῷ προσρήματι. Διόπερ οὐχ ὁμοίως ὁ λόγος οὗτος ἔχει καὶ ὁ τὸ γνωμικὸν ἐπὶ Χριστοῦ μὴ παραδεχόμενος θέλημα. Ἐπιμὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἓνα λαβῶν ὁμολογουμένως τῶν καθ' ἕκαστον γνωμικὸν ἔχειν θέλημα, ἐκ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ὁμοειδῶν ἐτε-
 5 ρότητος τὴν κοινὴν φύσιν παραγράφεται, ὅπερ ἐστὶ σεσοφισμένον καὶ ἀνακόλουθον συλλογίσασθαι. Ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρῶτον μὲν ζητοῦμεν τέως εἰ ὄλως δεῖ λέγειν γνωμικὸν αὐτῷ προσεῖναι θέλημα, καὶ οὐκ ἔστι λαβεῖν ὑποστάσεις τῷ τοῦ Χριστοῦ περιεχομένας ὀνόματι.

15 Ἔτι δὲ ἐπὶ μὲν τῶν ἀνθρώπων ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι τὸ ἐνυπάρχον αὐτοῖς γνωμικὸν θέλημα, καθὸ μὲν ταῖς ὑποστάσεσιν διακέκριται, οὐκ ἔστιν ἕτερον ἐτέρῳ ταυτόν, καθὸ δὲ εἰς μίαν φύσιν συνεισάγεται, οὐδὲν κωλύει λέγεσθαι καὶ ἀνθρώπινον καὶ ταῦτόν· ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐχ ἔξει τις τὸ ὅμοιον εἰπεῖν, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν τι κοινὸν λαβεῖν ἐπὶ Χριστοῦ.
 20 δύο γὰρ συνιστῶσι τὴν ὑπόστασιν φύσεις, ἀλλ' οὐ μία, καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, “τὸ γνωμικὸν θέλημα, καθὸ μὲν τόδε, οὐκ ἔστι ταῦτόν, καθὸ δὲ τόδε, ταῦτόν ἐστιν”. Εἰς γὰρ ὁ Χριστός, καὶ ἐν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ μία ἡ ὑπόστασις, μήτε ὁμοταγεῖς καὶ συνωνύμους ἔχων ὡς Χριστός συντεταγμένας ὑποστάσεις, μήτε τι κοινῶς ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενον,
 25 ὃ δύναιτ' ἂν καὶ ἐτέροις ἐναρμόζεσθαι. Ὡστε διαμένει τὸ ἐπόμενον ἄπορον ἄλυτον, ὅπερ τί ποτ' ἂν εἴη διηπόρει τὸ γνωμικὸν θέλημα, μήτε ἀνθρώπινον μήτε θεῖον δυνάμενον εἶναι μήτε ὀνομάζεσθαι.

Δεύτερον μὲν οὖν ἐστὶ τὸ εἰρημένον ἐπιχείρημα, μὴ δεῖν ἐπὶ Χριστοῦ λέγειν γνωμικὸν ὑπάρχειν, ἢ ἀνθρώπινον ὑποστατικὸν θέ-
 30 λημα

Τρίτον δέ, εἰ λέγεται ἐπὶ Χριστοῦ ἀνθρώπινον θέλημα ὑποστατικόν, τὸ δὲ θέλημα τὸ ὑποστατικὸν θελήματος ἡρτηται τοῦ φυσικοῦ (τὸ θέλημα γὰρ τὸ γνωμικὸν ποιὸν ἐστὶ θέλημα φυσικόν), φυσικοῦ

ἴδιας φύσης μ' αὐτό, καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴ ὁμολογία, ὅτι μὲ κανένα ἄλλο ἄτομο δὲν ταυτίζεται στὴν ὑπόστασι οὔτε στὰ ἄλλα ἰδιώματα ὃ ὑπόψει ἄνθρωπος. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τὸν ἀποστεροῦν καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴ μ' αὐτοῦς φύση καὶ ἀρνοῦνται ὅτι τὸ γνωμικὸ τοῦ θέλημα εἶναι ἀνθρώπινο. Μὲ πολλὰ βέβαια ἐπιχειρήματα αὐτὸς ὃ παραλογισμὸς θ' ἀπομακρύνει καὶ θὰ χωρίσει τὴν κοινὴ φύση ἀπὸ τὰ ἄτομα ποὺ ὑπάγονται καὶ περιέχονται σ' αὐτὴν μὲ αὐτὴν τὴν πρόσθετη ἔκφραση (“καθότι εἶναι ἄνθρωπος”). Γι' αὐτὸ ὃ λόγος αὐτὸς δὲν εἶναι ὅμοιος μ' αὐτὸν ποὺ δὲν παραδέχεται τὸ γνωμικὸ θέλημα στὸ Χριστό. Στους ἀνθρώπους δηλαδὴ ἂν πάρουμε ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐπιμέρους, ποὺ κατὰ ὁμολογία ἔχει γνωμικὸ θέλημα, ἐπειδὴ διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ὁμοειδή, διαγράφει τὴν κοινὴ φύση ἢ σκέψη αὐτὴ εἶναι σοφιστικὴ καὶ ἀνακόλουθη. Ἐνῶ στὸν Κύριό μας Ἰησοῦ Χριστό κατ' ἀρχὴν ζητοῦμε ἂν πρέπει γενικὰ νὰ λέμε ὅτι ἔχει θέλημα γνωμικὸ, καὶ δὲν μπορούμε νὰ λάβουμε ὑποστάσεις ποὺ περιέχονται στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

Ἀκόμα· στους ἀνθρώπους μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ γνωμικὸ θέλημα ποὺ ἔχουν σύμφωνα μὲ τὴ διάκρισή τους ὡς πρὸς τὶς ὑποστάσεις, δὲν εἶναι τὸ ἓνα ἴδιο μὲ τὸ ἄλλο, κατὰ τὸ ὅτι ὅμως συγκεντρώνεται σὲ μία φύση, τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ λέγεται καὶ ἀνθρώπινο καὶ τὸ ἴδιο. Γιὰ τὸ Χριστό ὅμως δὲ θὰ μπορέσει κανένας νὰ πεῖ κάτι ὅμοιο, γιατί δὲν μπορούμε νὰ λάβουμε ἓνα κοινὸ σ' αὐτόν, ἐπειδὴ τὴν ὑπόστασή του τὴ συνιστοῦν δύο φύσεις καὶ ὄχι μία, καὶ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε, “τὸ γνωμικὸ θέλημα σύμφωνα μὲ αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο, σύμφωνα μὲ αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ ἴδιο”. Γιατὶ ὃ Χριστὸς εἶναι ἓνας, καὶ ἓνα τὸ πρόσωπό του, καὶ μία ἢ ὑπόστασή του, οὔτε ἔχει ὑποστάσεις τῆς ἴδιας τάξης καὶ συνώνυμες, ἐπειδὴ εἶναι συνδεδεμένες στὸ Χριστό, οὔτε λέγεται κάτι κοινὸ σ' αὐτόν ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προσαρμοστεῖ καὶ σὲ ἄλλους. Ὡστε παραμένει χωρὶς λύση ἢ σχετικὴ ἀπορία, ποὺ ρωτοῦσε, τί τέλος πάντων εἶναι τὸ γνωμικὸ θέλημα, ἀφοῦ δὲν μπορεί νὰ εἶναι οὔτε νὰ ὀνομάζεται οὔτε ἀνθρώπινο οὔτε θεῖο.

Δεύτερος λοιπὸν εἶναι ὃ συλλογισμὸς, ὅτι δὲν πρέπει νὰ λέμε πὼς ὑπάρχει στὸν Χριστό γνωμικὸ, ἥτοι ἀνθρώπινο ὑποστατικὸ θέλημα.

Τρίτη ἀπορία εἶναι, ἂν λέγεται στὸν Χριστό τὸ ἀνθρώπινο θέλημα ὑποστατικὸ. Τὸ θέλημα τὸ ὑποστατικὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ φυσικὸ θέλημα. Γιατὶ τὸ γνωμικὸ θέλημα εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο φυσικὸ θέλημα.” Ἀρα

ἄρα θελήματος καὶ τὸ ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὸν ἠρτημένον ἂν καὶ προ-
 δεβλημένον εἴη, φυσικοῦ δὲ οὐχ ἀπλοῦ, ἀλλὰ συνθέτου καὶ συγκε-
 κραμένου θελήματος. Τῆς γὰρ συνθέτου ὑποστάσεως καὶ τὸ ὑποστα-
 τικόν, ἂν ἄρα τις ὄλως ὑποθοῖτο προσεῖναι θέλημα γνωμικόν, συνθέ-
 5 του ἂν εἴη φυσικοῦ προενηνεγμένου θελήματος "Ὡστε ἔσται σύνθε-
 τος φύσις ἐπὶ Χριστοῦ, ὅπερ ἀπάσαις ψήφοις διακατέγνωσται, τῶν
 δύο φύσεων τὸ κῦρος ἄμαχον ἀναδεξαμένων.

Ἔτι, εἰ τὸ γνωμικὸν θέλημα προηγουμένην ἔχει τὴν σκέψιν καὶ
 τὴν πρὸς τὸ κρινόμενον διάθεσίν τε καὶ συγκατάθεσιν, τούτων δὲ
 10 ἔστι τὸ μὲν ἐξ ἀγνοίας εἰς γνῶσιν καὶ διάκρισιν μετάβασις, τὸ δὲ τρο-
 πῆ τις καὶ μεταβολὴ διαθέσεως (ἐτρόπη γὰρ εἰς στοργὴν ἐκ τοῦ μὴ
 στέργοντος ἢ διάθεσις), οὐδὲν δὲ τούτων ἐπὶ Χριστοῦ φρονεῖν συγ-
 κεχώρηται· οὐκ ἄρα ἐστὶν ἀνεκτὸν ἀνθρώπινον γνωμικὸν ἐν αὐτῷ
 λέγειν ὑπάρχειν θελημα.

15 Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ οἱ τῷ γνωμικῷ θελήματι χρώμενοι
 τῷ ἀνθρωπίνῳ εἰώθασιν τῷ θεῷ θελήματι διαμάχεσθαι, πῶς ὄλως
 οἷόν τέ ἐστι ἐπινοεῖν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὸν θέλημα; κοινότερον δὲ
 φάναι, εἰ τὸ γνωμικὸν θέλημα πρὸς ἑκατέραν ὁμοίως ῥέπει τῶν πρά-
 ξων, τὴν τε φαύλην φημί καὶ τὴν κρείττονα, πῶς οὐ τολμηρὸν ἐπὶ
 20 Χριστοῦ γνωμικὸν εἰσάγειν θέλημα καὶ πρὸς τὰ χεῖρω καὶ ἀμείονα
 τὴν ῥοπὴν ἔχειν ἀναπλάττειν ἐφάμιλλον, τὸ μονοειδῶς ἀγαθουργὸν
 καὶ κυρίως ἀγαθοειδέστατον;

Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸ ἀνθρώπινον γνωμικὸν θέλημα μὴ δύναται ἐφαρ-
 μόττειν καθαρῶς Χριστῷ, τσαῦτα τέως εἰρήσθω. Ζητητέον δέ,
 25 πότερον, οὐδὲ θεῖον δεῖ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὸν θέλημα, ὡσπερ
 οὐδὲ ἀνθρώπινον γνωμικόν, ἢ ἐκεῖνο μὲν οὐ συγκεχώρηται, τοῦτο δὲ
 οὐ κεκάλυτα. Τῶν τε γὰρ ἐν ἐκείνοις ῥηθέντων ἐπιχειρημάτων τὸ
 τρίτον μάλιστα καὶ τὸ τέταρτον κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον ἐπὶ τῶν αὐ-
 τῶν τὴν ἰσχὴν ἔχει (διὰ τῆς αὐτῆς γὰρ ἐφόδου τό τε θεῖον καὶ τὸ ἀν-
 30 θρώπινον γνωμικὸν θέλημα ὁ τῆς ἀληθείας διαστέλλει τε καὶ συμβι-
 βάσει λόγος). Καὶ χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἴ τις ὑπόθοιτο τὸ θεῖον
 ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὸν λέγεσθαι θέλημα, λεγέτω πότερον, ταῦτόν νο-
 μίζει τοῦτο τῷ θεϊκῷ φυσικῷ θελήματι, ἢ ἕτερον; Εἰ μὲν γὰρ ταῦτόν,

καὶ στὸν Χριστὸ τὸ γνωμικὸ θέλημα ἐξαρτᾶται καὶ προβάλλεται ἀπὸ φυσικὸ θέλημα. Φυσικὸ ὅμως ὄχι ἀπλό, ἀλλὰ σύνθετο καὶ συγκερασμένο θέλημα. Γιατὶ καὶ στὴ σύνθετη ὑπόστασις, ἂν ὑποθέσει κανεὶς ὅτι περιέχεται καὶ θέλημα γνωμικόν, θὰ προέρχεται ἀπὸ σύνθετο φυσικὸ θέλημα. Ὡστε θὰ ὑπάρχει σύνθετη φύσις στὸν Χριστό, πράγμα ποῦ μὲ τὴ γνώμη ὄλων καταλογίστηκε στὶς δύο φύσεις ποῦ δέχθησαν ἀπρόσβλητο κύρος.

Κι ἀκόμα, ἂν τὸ γνωμικὸ θέλημα ἔχει πρὶν ἀπὸ αὐτὸ τὴ σκέψη, ἔχει καὶ τὴ διάθεσις καὶ τὴ συγκατάθεσις πρὸς τὸ κρινόμενον. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ ἓνα εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν ἄγνοια στὴ γνώσις καὶ στὴ διάκρισις, τὸ ἄλλο κάποια τροπὴ καὶ μεταβολὴ τῆς διάθεσις (γιατὶ ἡ διάθεσις μεταστράφηκε σὲ ἀγάπη ἀπὸ ἐκεῖνον ποῦ τοῦ ἔλειπε ἡ ἀγάπη). Ἀλλὰ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύομε γιὰ τὸ Χριστό. Ἐπομένως δὲν εἶναι παραδεκτὸ νὰ λέμε, ὅτι ὑπάρχει σ' αὐτὸν ἀνθρώπινο γνωμικὸ θέλημα.

Ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ἂν αὐτοὶ ποῦ χρησιμοποιοῦν τὸ ἀνθρώπινο γνωμικὸ θέλημα συνηθίζουν νὰ πολεμοῦν τὸ θεῖο θέλημα, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπινοήσομε γιὰ τὸν Χριστὸ γνωμικὸ θέλημα; Γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀπλούστερα· ἂν τὸ γνωμικὸ θέλημα κλίνει ὅμοια πρὸς κάθε μία ἀπὸ τὶς πράξεις, τόσο τὴ φαῦλη ὅσο καὶ τὴν καλή, πῶς δὲν ἀποτελεῖ θρασύτητα νὰ δεχόμεσθε γνωμικὸ θέλημα γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ νὰ φανταζόμεσθε πῶς ἔχει ἐφάμιλλη ροπή πρὸς τὰ χειρότερα καὶ τὰ καλύτερα, αὐτὸς ποῦ τὸ θέλημά του εἶναι πάντοτε μόνο ἀγαθοποιὸ καὶ κυριολεκτικᾶ ἀπόλυτα ἀγαθόμορφο;

“Ὅτι λοιπὸν τὸ ἀνθρώπινο γνωμικὸ θέλημα δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ καθαρὰ στὸν Χριστὸ τόσα ἄς λεχθοῦν πρὸς τὸ παρόν.” Ἀς ἐξετάσομε ὅμως τώρα τὸ ἐξῆς· ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· οὔτε θεῖο γνωμικὸ θέλημα πρέπει νὰ λέμε γιὰ τὸν Χριστό, ὅπως οὔτε ἀνθρώπινο γνωμικόν, ἢ ἐκεῖνο βέβαια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὸ λέμε, ἐνῶ τὸ ἄλλο δὲν ἐμποδίζεται; Ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς ποῦ ἔκαναν δηλαδὴ ἐκεῖνοι, ὁ τρίτος κυρίως καὶ ὁ τέταρτος ἔχουν τὴν ἴδια ἰσχύ γιὰ τὰ ἴδια σημεῖα (γιατὶ μὲ τὴν ἴδια λογικὴν, τόσο τὸ θεῖο ὅσο καὶ τὸ ἀνθρώπινο γνωμικὸ θέλημα, τὰ διαστέλλει καὶ τὰ συμφιλιώνει ὁ λόγος τῆς ἀλήθειας). Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα εἰπώθηκαν, ἂν ὑποθέσει κανεὶς ὅτι τὸ θεῖο θέλημα τοῦ Χριστοῦ λέγεται γνωμικόν, ἄς μᾶς πεῖ, ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· νομίζει πῶς αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ θεῖο φυσικὸ θέλημα, ἢ διάφορο; Γιατί, ἂν εἶναι τὸ ἴδιο, τί σημαίνει αὐτὴ

τίς ἢ περινοια τοῦ ὀνόματος, φαντασίαν νοημάτων εἰς ἕτερότητα σχιζομένων παρεισάγοντος; Εἰ δὲ ἕτερον, πῶς οὐκ ἂν εἶη καὶ τοῦ ἐν Πατρὶ καὶ Πνεύματι θεωρουμένου θελήματος, ὅπερ ἄτοπον, ἕτερον; Καὶ γὰρ τὸ φυσικὸν ἐπὶ Θεοῦ θέλημα, κοινὸν ὑπάρχον καὶ ἀδιαίρετον τῶν τριῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων, ὁμοτίμως τε καὶ ἀπαράλλακτως αὐταῖς ὁράται συναρμοζόμενον. Ὁ γὰρ ἐπὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως οὐκ ἔστι δυνατόν λαβεῖν, τοῦτο δὴ κατὰ τὴν ὑπέρθρον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν ἐστὶ κατανοεῖν· τὸ γὰρ φυσικὸν αὐτῆς καὶ ὑπέρθρον θεῖον θέλημα ταυτότητι γνώμης καὶ συμπνοίας ἐνότητι καὶ τῶν ἀπαράλλακτων χαρακτηρίζεται τῆς συννεύσεως. Πῶς ἂν οὖν ὅλως τὸ κοινὸν τῆς φύσεως καὶ ἀπαράλλακτον θέλημα εἰς ὑποστατικὸν γνωμικὸν συσταλεῖ τε καὶ συμπεριενεχθεῖ;

Οὐκοῦν κυρίως μὲν οὐκ ἂν οὐδαμῶς ῥηθεῖη θεῖον γνωμικὸν ἐπὶ Χριστοῦ θέλημα, ὅτι μηδ' ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κυριολογῶν τις εἰπεῖν θαρρήσειεν. Ὅπερ γὰρ ἐστὶ κοινόν, πῶς ἂν ὑποστατικὸν εἶη; εἰ δέ τις καταχρῶτο τῇ φωνῇ κατὰ μεταφορὰν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων λαμβάνων ὑποστάσεων, μηδαμῶς τὴν θεοπρεπῆ διαφθειρῶν διάνοιαν, ἴσως ἂν ἑαυτὸν τῆς ἐν λόγοις οὐκ ὑποστερήσει συγγνώμης, ῥημάτων εὐθύνας ἰώμενος, ἀλλ' οὐ δογμάτων εἰσπράττεισθαι ἀλλοτριότητα. Οἰκεῖον δ' ἂν εἶη καὶ οἷς τῶν ἱερῶν ῥημάτων ἐπερειδόμενοι τὸ ἐναντίον νομίζουσι κρατύνειν θέλημα καὶ ταῦτα παραθέσθαι, καὶ ὑποβάλλοντας εὐκρινεῖα καὶ διανοίας ὀρθότητι, καὶ ταύτην αὐτῶν ἀφηρημένην δεῖξαι τὴν πρόφασιν.

Φασὶν οὖν εἰρησθαι, «οὐκ ἦλθον ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρός», καὶ δῆλον ὅτι τὸ γνωμικὸν ἐνταῦθα σημαίνεται θέλημα· πρὸς δ' ῥᾶόν ἐστιν ἀπαντῆσαι, ὡς εἰ «τὸ θέλημα τοῦ Πατρός», οὐ τὸ γνωμικὸν ἐδήλωσεν εἰπῶν (οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν τριῶν ὑποστάσεων θέλημα γνωμικὸν εὐσεβούντων ἀποφύνασθαι), δῆλον ὅτι καὶ «τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν» προσεῖπῶν, οὐ τὸ γνωμικόν, ἀλλὰ τὸ φυσικὸν συνεδήλωσεν. Ὡστε οὐ μόνον τὸ ῥητὸν τὸ γνωμικὸν ποθὲν συνίστησι θέλημα, ἀλλ' ἀναιρετικὸν ἐστι μᾶλλον τῆς τοιαύτης ὑπολήψεως. Τὸ γὰρ φυσικὸν ὁματαγές ἐστι

ἢ φαντασιοσοφία ὡς πρὸς τὸ ὄνομα, πὺ παρεισάγει νοήματα φανταστικά διασπαζόμενα σὲ διαφορετικότητα; Ἐν πάλι εἶναι ἄλλο, πῶς δὲ θὰ εἶναι διάφορο κὶ ἀπὸ τὸ θέλημα καὶ τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Πνεύματος, πρῶγμα πὺ εἶναι πάλι ἄλλο παρᾶλογο; Γιατὶ τὸ φυσικὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πὺ εἶναι κοινὸ καὶ ἀδιαίρετο στὶς τρεῖς θεαρχικὲς ὑποστάσεις, βλέπομε νὰ λειτουργεῖ ὁμοτίμα καὶ ἀπαράλλαχτα σ΄ αὐτές. Αὐτὸ δηλαδὴ πὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ δοῦμε στὴν ἀνθρώπινη φύση, αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ κατανοήσομε στὴν ὑπέρθεη καὶ ὑπερούσια ὕπαρξη. Γιατὶ τὸ φυσικὸ τῆς καὶ ὑπέρθεο θεῖο θέλημα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ταυτότητα γνώμης καὶ σύμπτωια καὶ ἀπουσία παραλλαγῆς στὴ θέληση. Πῶς λοιπὸν ὑπάρχει περίπτωση τὸ κοινὸ καὶ ἀπαράλλαχτο θέλημα τῆς φύσης νὰ συσταλεῖ σὲ θέλημα ὑποστατικὸ γνωμικὸ;

Μὲ κανένα λοιπὸν τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Χριστὸ κυρίως θεῖο γνωμικὸ θέλημα, ἐπειδὴ οὔτε στὸ ἅγιο Πνεῦμα θὰ τολμήσει κανένας νὰ τὸ ἀποδώσει κυριολεκτώντας. Γιατὶ, ὅποιο εἶναι κοινὸ, πῶς θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ὑποστατικὸ; Ἐν κάποιος κἀνει κατάχρηση τῆς λέξης μεταφέροντάς τὴν ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ὑποστάσεις, χωρὶς νὰ παραβιάζει καθόλου τὸ νόημα πὺ πρέπει στὸ θεῖο, ἴσως δὲ θὰ μποροῦσε ν΄ ἀποστερήσει τὸν ἑαυτὸ τοῦ ἀπὸ τῆ συνγνώμη γιὰ τὰ λόγια του, θεραπεύοντας τὴν εὐθύνη γι΄ αὐτά, ὄχι εἰσάγοντας ὅμως ξένα δόγματα. Καὶ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι κατάλληλο, παραθέτοντας τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα λόγια στὰ ὁποῖα στηρίζονται αὐτοὶ καὶ νομίζουν ὅτι ὑπερισχύει τὸ ἀντίθετο θέλημα, καὶ ὑποβάλλοντάς τα στὴ δοκιμασία τῆς εὐκρίνειας καὶ στὴν ὀρθότητα τοῦ νοήματος, νὰ δείξομε ἀστήρικτο κὶ αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμὸ τους.

Λένε λοιπὸν ὅτι ἔχει εἰπωθεῖ: «Δὲν ἦρθα γιὰ νὰ ἐκτελῶ τὸ θέλημα τὸ δικό μου, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατέρα μου πὺ μ΄ ἔστειλε»⁹. Καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι ἐδῶ δηλώνεται τὸ γνωμικὸ θέλημα. Σ΄ αὐτὸ εἶναι εὐκόλο ν΄ ἀπαντήσομε, ὅτι, ἂν λέγοντας «τὸ θέλημα τοῦ Πατέρα» δὲν δήλωσε τὸ γνωμικὸ θέλημα (γιατὶ δὲν μποροῦν οἱ εὐσεβεῖς νὰ κηρύξουν γνωμικὸ θέλημα γιὰ τὶς τρεῖς θεαρχικὲς ὑποστάσεις), εἶναι φανερό, ὅτι προσθέτοντας καὶ «τὸ θέλημα τὸ δικό μου», δὲν δήλωσε μαζί τὸ γνωμικὸ θέλημα, ἀλλὰ τὸ φυσικὸ. Ὡστε τὸ ρητὸ αὐτὸ δὲ συνιστᾷ μόνον κατὰ κάποιον τρόπο τὸ γνωμικὸ θέλημα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀναιρεῖ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη.

9. Ἰω. 6, 38· πρβλ. καὶ 5, 30..

καὶ ἀνταποδιδόμενον τῷ φυσικῷ, ὥσπερ τὸ γνωμικὸν ὁμόστοιχον καὶ συνδιακείμενον τῷ γνωμικῷ.

Καὶ ἄλλως δὲ οἰκειότερον ἂν ἢ ἐκεῖνοι φαῖεν, εἰ ἀρνητικῶς ἐκλήφθει τῶν ὀνομάτων ἢ δύνάμεις οἷον, «οὐκ ἦλθον ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν», οὐ γάρ ἐστὶν ὄλως ἕτερον θέλημα παρὰ τοῦ ἐν Πατρὶ καὶ Πνεύματι θεωρούμενον τὸ ἐμὸν. Εἰ δὲ μηδ' ἀρνητικῶς τις, ἀλλὰ συγκριτικῶς τὴν φωνὴν εἶναι νομίσαι, ὅπερ καὶ μᾶλλον τὸ τῆς λέξεως ὑποβάλλει πρόχειρον, νοηθεῖν ἂν εἰκότως ὡς “Οὐκ ἦλθον ποιῆσαι τὸ φυσικὸν θέλημα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλὰ τὸ θεϊκόν”,
10 ὅπερ ἐστὶ τὸ αὐτὸ καὶ οὐ γνωμικόν, ἀλλ' ἐνιαϊόν τε καὶ ἀπαραλλάκτως ἐν ταῖς τρισὶ θεαρχικαῖς ὑποστάσεσι θεωρούμενον, εἰ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ὅσα δημιουργικῆ σοφία ὑπέστησεν, οὐκ ἂν οὐδαμῶς θεωρηθεῖν οὐδ' ἐγγύς γενόμενον τῆς θείας καὶ ὑπερθέου ἰδιότητος (αἰδιότητος;).

15 Εἰ δέ τις προστετηκῶς εἴη τῷ τοῦ γνωμικοῦ θελήματος ῥήματι καὶ πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην ἀφορᾶν ἐθέλη τῶν εἰρημένων ἐπιλύσεων, ἐχέτω παραμύθιον τὴν παροῦσαν ἀνάπτυξιν· δύναται γὰρ ἂν νοηθῆναι τὸ δηλούμενον νῦν ὑπὸ τῆς δεσποτικῆς φωνῆς τὸ γνωμικὸν Χριστοῦ θέλημα, οὐ τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον δὲ νοουμένου, ἀλλὰ τοῦ
20 κατὰ Χριστὸν θεωρουμένου. “Ὁ δὴ καὶ τῆς θεότητος ὄλον γεγονός εἰς τὸ θεῖον καὶ ὑπερφυές τῆς ἀπειρίας τὴν οἰκείαν ἀναφέρει περιγραφὴν τελειούμενον. Καὶ οὐ δήπου πάλιν ἡμῖν δύο γνωμικὰ προσακύψει θελήματα· ἄλλο γὰρ καὶ ἄλλο εἰπεῖν διπλοῦν εἰσάγει τὸ προκείμενον. Ἄλλως τε δὲ καὶ ἄλλως τὸ αὐτὸ φάναι, σχέσεων μὲν
25 εἰσάγει παραλλαγὴν καὶ ἀλλοίωσιν, τομὴν δὲ καὶ μερισμὸν τοῦ ἀπαρχῆς ἐνός οὐδαμῶς. Καὶ τὸ μὲν οὐδὲ τῶν πολλῶν εἶασε τὴν θήραν διαφυγεῖν, τὸ δὲ σχολῆς χωρὶς καὶ συγγυμνασίας τῆς ἐν τοῖς λόγοις οὐδὲ τοῖς τῶν θηραμάτων ἴχνεσιν ὀρθῶς ἐστὶν ἐπιστῆσαι.

Τῆς αὐτῆς δ' ἂν εἴη διανοίας καὶ τό, «Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελ-
30 θέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλήν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ». Τῆς μὲν γὰρ ἀνθρωπίνης ἦν φύσεως τὸ δειλιᾶν τὸν θάνατον, τῆς θείας δὲ τὸ μὴ μόνον μηδὲν παρόντος ἐπιταράττεσθαι, ἀλλὰ καὶ εὐδοκίαν τοῦτον ποιεῖσθαι τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου φυράμα-

Γιατί τὸ φυσικὸ ἀνήκει στὴν ἴδια τάξη καὶ ἀνταποκρίνεται στὸ φυσικόν, ὅπως καὶ τὸ γνωμικὸ ἀντιστοιχεῖ στὸ γνωμικὸ καὶ ἀνήκει στὴν ἴδια τάξη.

Καὶ ἀλλιῶς καταλληλότερα ἀπὸ ὅ,τι ἐκεῖνοι λένε, ἂν ἡ σημασία τῶν ὀνομάτων ἐκληφθεῖ ἀρνητικά· γιὰ παραδειγμα· «δὲν ἦρθα γιὰ νὰ κάνω τὸ δικό μου θέλημα»¹⁰, γιὰτί δὲν ὑπάρχει καθόλου δικό μου θέλημα διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ δεχόμαστε γιὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἐάν ὅμως κάποιος θεωρήσει ὅτι ἡ ἔκφραση δὲ δηλώνει ἀρνηση, ἀλλὰ σύγκριση, ποὺ καὶ σὲ πρώτη ματιὰ μᾶλλον δηλώνει ἡ φράση, εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἐννοηθεῖ, ὅτι δὲν ἦρθα γιὰ νὰ κάνω τὸ φυσικὸ θέλημα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἀλλὰ τὸ θεϊκόν, ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ὄχι γνωμικόν, ἀλλ' εἶναι ἑνιαῖο καὶ ἀπαράλλαχτο στίς τρεῖς θεαρχικὲς ὑποστάσεις, ἂν καὶ στὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα σὰ ὅποια ἔδωσε τὴν ὑπαρξη μὲ τὴ δημιουργικὴ σοφία του, μὲ κανένα τρόπο δὲ θὰ θεωρηθεῖ οὔτε κἂν ὅτι πλησιάζει τὰ γνωρίσματα τῆς θείας καὶ ὑπέρθεης φύσης.

Ἐάν τώρα κάποιος εἶναι προσκολλημένος στὴ λέξη γνωμικὸ θέλημα καὶ δὲ θέλει νὰ δεχθεῖ καμμιά ἄλλη ἀπὸ τίς λύσεις ποὺ προτάθηκαν, ἂς ἰκανοποιηθεῖ μὲ τὴν παρούσα ἀνάπτυξη. Γιατί θὰ μπορούσε νὰ νοηθεῖ αὐτὸ ποὺ τώρα δηλώνεται ἀπὸ τὴ φωνὴ τοῦ Κυρίου ὅτι εἶναι τὸ γνωμικὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, ὄχι ὅπως παρατηρεῖται στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ ὅπως νοεῖται στὸ Χριστὸ, τὸ ὅποιο, ἐπειδὴ ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὴ θεότητα, ἀναφέρει τὰ ὅριά του νὰ τελειώνουν στὴ θεία καὶ ὑπερφυσικὴ ἀπειρία. Ἐλλὰ καὶ πάλι δὲ θὰ μᾶς προκίψουν δύο γνωμικά θελήματα. Γιατί, ἂν ποῦμε ἓνα καὶ ἓνα, παρουσιάζομε τὸ ἐξεταζόμενον διπλό. Τὸ νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο ἔτσι κι ἀλλιῶς, εἰσάγει βέβαια μιὰ παραλλαγή καὶ διαφοροποίηση τῶν σχέσεων, δὲν εἰσάγει ὅμως καθόλου τομῆ καὶ μερισμὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἑνός. Καὶ τὸ ἓνα βέβαια δὲν μπόρεσε οὔτε τῶν πολλῶν τὸ κυνήγι νὰ ξεφύγει, ἐνῶ τὸ ἄλλο χωρὶς πολυεξέταση καὶ ἄσκηση στοὺς λόγους δὲν μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς ὀρθὰ οὔτε τὰ ἴχνη αὐτοῦ ποὺ κυνηγᾷ (δηλαδὴ τῆς ἀλήθειας).

Τὸ ἴδιο νόημα ἔχει καὶ τὸ λεγόμενον· «Πατέρα μου, ἂν εἶναι δυνατὸ ἂς περάσει αὐτὸ τὸ ποτήριον ἀπὸ μένα· ὄχι ὅμως ὅπως θέλω ἐγώ, ἀλλὰ ὅπως ἐσύ»¹¹. Γιατί γνώρισμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης εἶναι νὰ δείχνει δειλία στὸ θάνατο, ἐνῶ τῆς θείας γνώρισμα εἶναι ὄχι μόνο νὰ μὴν ταράζεται ὅταν τῆς παρουσιαστεῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν κάνει χαρούμενη ἐλπίδα γιὰ τὴ

11. Ματθ. 26, 39.

τος. Καὶ μὴν καὶ τό, «θέλω, καθαρίσθητι», οὐ γνωμικοῦ θελήματός ἐστιν ἔνδειξις, τοῦ δὲ θείου καὶ ἐμφύτου καὶ ἀδιαιρέτου θελήματος δήλωσις, ὅπερ ὁμοτίμως τῇ ὑπερουσίῳ καὶ ὁμοφυεῖ Τριάδι ἐναρμόζεται. Ὡς γὰρ ἡ παντοκρατορικὴ Θεότης αὐτῶν καὶ ἐξουσία καὶ πρό-
5 νοια κοινή, οὕτω καὶ τὸ θέλημα τῆς σωτηρίας ἡμῶν τῆς τε κατὰ σῶμα καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν καινόν ἐστι καὶ τομὴν οὐδεμίαν ἔχον, οὐδέ τινι διαφορᾷ διαιρούμενον. Διὸ καὶ τό, «θέλω, καθαρίσθητι», τῆς ὑπερ-
φυοῦς ἐστι θεότητος θέλημα· ταύτης γὰρ ἡ πρόνοια τῶν ἀνθρώπων ἐξηρητημένη τὴν τε τῶν σωμάτων καὶ τὴν τῶν ψυχῶν ἐπιμέλειαν διοι-
10 κονομεῖται καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ἐπιγινώσκειται διαλλάττουσα.

Οὐδὲ τό, «ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα;», γνωμικὸν αἰνίττεται θέλημα, ἀλλ' ἄγνοιαν μὲν ἐστι τῶν ἀποστόλων διὰ τῆς ἐρωτήσεως ἀποσκευάσθαι προνοούμενον, τί ποτε δ' ἂν πράξαι ἐκ τῶν περὶ τὸ Πάσχα ὃ μὴ γένοιτο τῷ διδασκάλῳ ἀπόβλητον, οἷον,
15 “Ποῦ σοι ἐστὶν ἀρεστὸν φαγεῖν τὸ Πάσχα; τίς δὲ οἰκία τὸ δεῖπνον ὀφθειῖ ἐπιτηδεῖα ὑποδέξασθαι;” Ἄλλως τε δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἡ παροῦσα φωνὴ τῆς τῶν μαθητῶν ἐστὶν ἀγνοίας καὶ ὑπολήψεως, οὐ κρίσις τοῦ Σωτήρος, οὐδ' εἰσήγησίς τινος δόγματος, ὥσπερ καὶ τό, «Κύριε, εἰ θέλεις, δύνασαι με καθαρῖσαι». Τοῦ γὰρ τὴν ἴασιν χρήσον-
20 τος ἐστὶν ἡ φωνή, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ταύτην παρέχοντος καὶ οὐδὲν κωλύει λέγειν κἀνταῦθα ὡς τῆς ὑπερφυοῦς θεότητος τὸ θέλημα συνεισάγεται.

Τὸ δέ, «τί θέλεις ποιήσω σοι;» καί, «εἰ θέλεις τέλειος εἶναι», δῆλον ὅτι οὐ πρὸς τὴν ὑπόστασιν ἀφορᾷ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ
25 Χριστοῦ, οὐδὲ πρὸς ἐκείνην ἔχει τὴν ἀναφοράν, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον τὸ ταῖς παραινέσεσιν ὑποβαλλόμενον καὶ τῆς ἰάσεως ἐφιέμενον ἑκατέρου δὲ τούτων τὸ γνωμικὸν ἐνσημαίνεται θέλημα. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ἔνθα ἂν γένοιτο λόγος θελήματος μὴ συντάπτων κατὰ λέξιν τὸ φυσικὸν ἢ τὸ γνωμικόν, ῥαδίως ἔξει τὴν διάκρισιν, πρὸς μίαν τινὰ
30 θεωρίαν τῶν προειρημένων ἀναφερόμενον.

Συντάπτοιο ἂν τοῖς εἰρημένοις καὶ ἕτερά τινα δι' ὧν οὐδὲν ἔλαττον ὁ τὸ γνωμικὸν λόγος θελήματος ἐπὶ Χριστοῦ καταρτίζων καὶ δι-

12. Ματθ. 8, 3. Μάρκ. 1, 41. Λουκᾶ 5, 13.

13. Ματθ. 26, 17.

14. Ματθ. 8, 2. Μάρκ. 1, 40. Λουκᾶ 5, 12

σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἐπὶ αὐτὴν καὶ τὸ «θέλω, καθάρισου»¹², δὲν ἀποτελεῖ ἔνδειξη γνωμικοῦ θελήματος, ἀλλὰ δήλωση τοῦ θεοῦ καὶ ἔμφυτου καὶ ἀδιαίρετου θελήματος ποῦ προσαρμόζεται ὁμοτίμα στὴν ὑπερούσια καὶ ὁμοούσια Τριάδα. Ὅπως δηλαδὴ εἶναι κοινὴ ἡ παντοκρατορικὴ θεότητα καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ πρόνοιά τους, ἔτσι καὶ τὸ θέλημα τῆς σωτηρίας μας, τόσο τῆς σωματικῆς ὅσο καὶ τῆς ψυχικῆς, εἶναι κοινὸ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει καμμιά τομὴ, δὲν τὸ χωρίζει καμμιά διαφορά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δήλωση «θέλω, καθάρισου» εἶναι θέλημα τῆς ὑπερφυσικῆς θεότητας. Μὲ αὐτὴν συνδεδεμένη ἡ πρόνοια τῶν ἀνθρώπων οἰκονομεῖ τὴν ἐπιμέλεια καὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν καὶ τὴν ρυθμίζει πρὸς τὸ συμφέρον μας.

Οὔτε ἡ ἐρώτηση, «ποῦ θέλεις νὰ σοῦ ἐτοιμάσομε γιὰ νὰ κάνεις τὸ Πάσχα;»¹³, ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸ γιὰ τὸ γνωμικὸ θέλημα, ἀλλὰ προβλέπει μὲ τὴν ἐρώτηση νὰ θεραπεύσει τὴν ἀγνοία τῶν ἀποστόλων, καὶ τί τέλος πάντων ἀπὸ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Πάσχα μποροῦν νὰ πράξουν, ὥστε νὰ μὴ τὸ ἀπορρίψει ὁ διδάσκαλος. Δηλαδὴ σὰ νὰ λένε, «Ποῦ σοῦ ἀρέσει νὰ κάνεις Πάσχα; ποιοῦ σπίτι εἶναι κατάλληλο νὰ δεχθεῖ τὴν ἐτοιμασία τοῦ δείπνου;» Ἐξάλλου αὐτὸ ἀκριβῶς δηλώνει ὁ λόγος αὐτός, τὴν ἀγνοία καὶ τὴν ἀντίληψη τῶν μαθητῶν, δὲν εἶναι κρίση τοῦ Σωτήρα, δὲν εἶναι παράδοση κάποιας διδασκαλίας. Ὅπως βέβαια καὶ τό, «Κύριε, ἂν θέλεις, μπορεῖς νὰ μὲ καθάρσεις»¹⁴. Ὁ λόγος εἶναι ἐκείνου ποῦ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ θεραπείας, ὅχι ἐκείνου ποῦ τὴν παρέχει. Καὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ποῦμε καὶ ἐδῶ, ὅτι ὑποδηλώνεται τὸ θέλημα τῆς ὑπερούσιας θεότητας.

Ἐπὶ αὐτὴν καὶ τό, «τί θέλεις νὰ σοῦ κάνω»¹⁵, καὶ «ἂν θέλεις, νὰ εἶσαι τέλειος»¹⁶, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ἀφορᾷ στὴν ὑπόσταση τοῦ Σωτήρα μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὔτε ἀναφέρονται σ' αὐτὴν, ἀλλὰ ἀπευθύνονται στὸ πρόσωπο ποῦ δέχεται τίς παραινέσεις καὶ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν θεραπεία, καὶ σὲ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ὑποδηλώνεται τὸ γνωμικὸ θέλημα. Καὶ ὅπου ἄλλοῦ συμβαίνει νὰ γίνεταί λόγος γιὰ τὸ θέλημα καὶ δὲν παραθέτει τὴν λέξη φυσικὸ ἢ γνωμικὸ, θὰ εἶναι εὐκόλη ἢ διάκριση, ἂν ἀναφερθεῖ σὲ μᾶ ἀπὸ τίς ἐξηγήσεις ποῦ διατυπώσαμε.

Μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μὲ ὅσα εἶπαμε καὶ κάποια ἄλλα, μὲ τὰ ὁποῖα καθόλου λιγότερο ἀναδεικνύεται ὁ λόγος ποῦ καταρτίζει καὶ ρυθμίζει

15. Μάρκ. 10, 51. Λουκᾶ 18, 41.

16. Ματθ. 19, 21.

οικονομούμενος ὁράται θέλημα. Εἰ γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ ἐνυπόστατος
 Λόγος ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς γεγονώς καὶ καθὸ μὲν ἄνθρωπος, τὸ φυ-
 σικὸν ἔσχεν ἀνθρώπινον θέλημα, καθὸ δὲ Θεός, τὸ φυσικὸν καὶ
 θεῖον θέλημα, λέγει δὲ ὁ διαφιλονεικῶν λόγος, ὅτι καὶ γνωμικὸν ἔ-
 5 σχεν, ἥγουν ὑποστατικὸν θέλημα, ἐρεῖ πάντως καὶ ἄκων, ὡς τὸ μὲν
 γνωμικὸν καὶ ὑποστατικὸν αὐτοῦ ἀνθρώπινον θέλημα, καθὸ ἀνθρω-
 πίνη ἐχρημάτιζεν ὑπόστασις, ἔσχεν, τὸ δὲ θεϊκὸν γνωμικὸν θέλημα
 καθὸ ὑπόστασις θεϊκή. Τῇ φαντασίᾳ γὰρ καὶ διατυπώσει τοῦ γνω-
 μικοῦ θελήματος καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ τῆς συγγενοῦς θεω-
 10 ρίας τῇ ἀλληλουχίᾳ συνεισάγεται. Ὡσπερ γὰρ οὐκ ὄντος προσώπου
 οὐδὲ γνωμικοῦ θελήματος ὁμοταγοῦς ἐστὶ περίοδος, οὕτω γνωμικοῦ
 θελήματος ἐνυπάρχειν δοθέντος, τὸ τῆς ὑποστάσεως ἀδίστακτον μὴ
 οὐχὶ παρεῖναι γέγονεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρότερον τῆς Νεστορίου λύσ-
 σης ἐστίν, ὑπόστασιν ἀνθρωπίνην ἐπὶ Χριστοῦ δογματίζειν καὶ φαν-
 15 τάζεσθαι. Τὸ δὲ δεύτερον τῆς Ἀρειανῆς μανίας, ἣτις τὰς τρεῖς θεαο-
 χικὰς ὑποστάσεις ταῖς ἄλλαις οὐσιώδεσιν διαφοραῖς καὶ τοῖς γνω-
 μικοῖς θελήμασιν ὁμοίως ἀπ' ἀλλήλων διετείχιζεν. Τὸ δὲ τῆς Ἐκ-
 κλησίας φρόνημα, ὡσπερ τοὺς ὑπόστασιν ἀνθρωπίνην ἐπὶ Χριστοῦ
 λέγοντας γυμνὴν τῆς θεότητος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπεται, οὕτω καὶ
 20 τοὺς τὸ κοινὸν θέλημα τῆς τριαδικῆς θεότητος καταμερίζοντας ἀθε-
 οότητος εἰσπράττεται ἔγκλημα.

Ἀλλὰ γάρ, φασίν, γνώμη πέπτωκεν τῆς ἐντολῆς ὁ Ἀδάμ, γνώμη
 δὲ πεσὼν τὸ γνωμικὸν ἐτραυματίσθη θέλημα, ὃ δὲ τὸ πάθος ὑπέστη,
 τοῦτω δεῖ καὶ τὸ φάρμακον καὶ τὴν θεραπείαν τὸν ἄριστον τῶν
 25 ἰατρῶν προσενέγκασθαι. Εἰ δὲ τοῦτο, ἀνάγκη τὸ γνωμικὸν τοῦ ἀν-
 θρώπου ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ ἰατροῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν τῷ ἀνθρω-
 πίνῳ συναναλαμβάνεσθαι φυράματι.

Ἀλλ' ἐστὶν εἰπεῖν πρὸς αὐτοὺς ὡς, εἰ τὸ διαμαρτεῖν τῆς γνώμης
 καὶ διαπεσεῖν τῆς ἐντολῆς αἴτιον τῆς προσλήψεως, οἷς μὴ προσεῖλη-
 30 πται τὸ ἀναμάρτητον, οὐδὲ τὸ γνωμικὸν ὀλόκληρον συμπεριλαμβά-
 νεται φρόνημα, ἀλλὰ ἡμίσει μέρει κατ' αὐτοὺς ἀποκληροῦσι τῆς ἐν
 ἀνθρώπῳ λογικῆς ψυχῆς τὸ ἰδίωμα· εἰ γὰρ προσεῖληπται διότι
 ἥμαρτεν, οὐκ ἦν ἂν πάντως μὴ ἡμαρτηκώς, διότι μηδὲ προσεῖληπτο.

Ἔτι δέ, εἰ τὸ φυσικὸν θέλημα μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου συστατι-

τὸ γνωμικὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ. Ἐὰν δηλαδὴ ὁ ἐνυπόστατος λόγος τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἔγινε γιὰ χάρη μας ἄνθρωπος καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔλαβε τὸ ἀνθρώπινο θέλημα, ἐνῶ ὡς Θεὸς εἶχε τὸ φυσικὸ καὶ θεῖο θέλημα, καὶ ὁ ἀντίθετος λόγος λέει, ὅτι εἶχε καὶ γνωμικὸ, δηλαδὴ ὑποστατικὸ θέλημα, θὰ ὁμολογήσει ὅπωςδήποτε καὶ χωρὶς νὰ θέλει ὅτι τὸ ἀνθρώπινο γνωμικὸ καὶ ὑποστατικὸ θέλημα τὸ ἔλαβε καθότι ἦταν ἀνθρώπινη ὑπόσταση, ἐνῶ τὸ θεῖο γνωμικὸ καθότι ἦταν ὑπόσταση θεϊκή. Γιατὶ μὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἐντύπωση μέσα μας τοῦ γνωμικοῦ θελήματος συνεισάγεται καὶ ὁ προσωπικὸς χαρακτήρας μὲ τὴ συγγενὴ ἀλληλουχία. Ὅπως δηλαδὴ ὅταν δὲν ὑπάρχει πρόσωπο, οὔτε γνωμικὸ θέλημα κατ' ἀκολουθίαν, ἔτσι καὶ ὅταν ὑπάρχει ὅπωςδήποτε γνωμικὸ θέλημα, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὑπάρχει ὅπωςδήποτε καὶ ὑπόσταση. Ἄλλὰ τὸ πρῶτο ἀνήκει στὴ λύσσα τοῦ Νεστόριου νὰ δογματίζει καὶ νὰ φαντάζεται ἀνθρώπινη ὑπόσταση τοῦ Χριστοῦ, τὸ δεύτερο ἀνήκει στὴν Ἀριανὴ μανία, ποὺ διαχώριζε ὅμοια ἀναμεταξύ του τὶς τρεῖς θεαρχικὲς ὑποστάσεις μὲ τὶς ἄλλες οὐσιώδεις διαφορὰς καὶ τὰ γνωμικὰ θελήματα. Τὸ φρόνημα ὅμως τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀπμακρύνει ὡς ἀσεβεῖς ὅσους διδάσκουν γιὰ τὸν Χριστὸ ἀνθρώπινη ὑπόσταση γυμνὴ ἀπὸ τὴ θεότητα, ἔτσι κι ὅσους καταμερίζουν τὸ κοινὸ θέλημα τῆς τριαδικῆς θεότητος τοὺς κατηγορεῖ γιὰ ἔγκλημα ἀθεΐας.

Ἄλλὰ, λένε, ἐξαιτίας τῆς ἐλεύθερης γνώμης ἐξέπεσε ὁ Ἀδὰμ ἀπὸ τὴν ἐντολή, κι ἀφοῦ μὲ ἐλεύθερη γνώμη ἔπεσε, τραυματίσθηκε τὸ γνωμικὸ θέλημα, κι αὐτὸ ποὺ δέχθηκε τὸ τραῦμα, σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προσέφερε τὸ φάρμακο καὶ τὴ θεραπεία ὁ ἄριστος τῶν γιατρῶν. Κι ἂν αὐτὸ ἔπρεπε νὰ θεραπεύσει, εἶναι ἀνάγκη ὁ Σωτὴρας καὶ ἰατρὸς τῶν ψυχῶν μας μαζί μὲ τὴν ἀνθρώπινη σάρκα νὰ ἔχει λάβει καὶ τὸ γνωμικὸ θέλημα τοῦ ἀνθρώπου.

Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀπαντήσουμε σ' αὐτούς, ὅτι, ἂν τὸ νὰ σφάλει κανεὶς στὴ γνώμη του καὶ νὰ παραβεῖ τὴν ἐντολή εἶναι αἰτία τῆς πρόσληψης τοῦ γνωμικοῦ θελήματος, ὅσοι δὲν ἔχουν λάβει τὸ ἀναμάρτητο, δὲν λαμβάνουν οὔτε τὸ γνωμικὸ φρόνημα ὀλόκληρο, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἥμισυ μέρος μοιράζονται τὸ ἰδίωμα τῆς λογικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Γιατὶ, ἂν ἔχει προσληφθεῖ ἐπειδὴ ἡμάρτησε, ὅπωςδήποτε τότε δὲν ἦταν ἀναμάρτητος, γιατί δὲ θὰ εἶχε προσληφθεῖ.

Κι ἀκόμα, ἂν τὸ φυσικὸ θέλημα εἶναι κύριο συστατικὸ τῆς οὐσίας

κόν ἐστι τῆς οὐσίας καὶ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται, διὰ δὲ τοῦ φυσικοῦ θελήματος καὶ τὸ τέλειον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καθορᾶται καὶ τὴν ὕβριν ὁ λόγος ὡς ἡμαρτημένον γνωμικὸν οὐχ ὑπομένει θέλημα, πῶς οὐ χρὴ διευλαβεῖσθαι τὸ λέγειν γνωμικὸν θέλημα ἀναλαβεῖν τὸν
5 Χριστόν, ἀλλὰ μὴ φυσικόν, ὃ καὶ κοινὸν ἐστὶν ἀνθρώπων πάντων καὶ συνεισάγει τὴν τῆς φύσεως τελειότητα;

Ἔτι, εἰ τὸ γνωμικὸν θέλημα τῇ γενέσει συγκαταβέβληται, ἔδει τὰ βρέφη τοῖς μαστοῖς ἔτι περικαθήμενα καὶ τὴν ὑγρὰν αὐτῶν τροφήν ἐκείθεν ἐπινοούμενα τράπεζαν, γνωμικῶ θελήματι τὴν φύσιν αὐτῶν
10 ἐμφανῆ παρέχειν, καὶ τῶν δισταγμῶν, αἴρεσιν οὕτω λαβεῖν ἔχοντα δύναμιν, ὅπως ἀποσκευάζεσθαι.

Ἔτι δέ, εἰ ὁ Χριστὸς βρέφος γέγονεν καὶ ἄνθρωπος κατὰ πάντα ἡμῖν ὁμοιώθη «χωρὶς τῆς ἁμαρτίας», τοῖς δὲ βρέφεσι τὸ γνωμικὸν οὐ συγκατεβλήθη φρόνημα, δῆλον ὅτι οὐδὲ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ
15 Χριστῷ. Εἰ δ' ἕτερον ἢ τούτου γέγονεν πρόσληψις, λεγέτωσαν πόθεν διπλῆν ἔμαθον τὴν πρόσληψιν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν, μάλιστα γὰρ ὅτι παραβάς ὁ Ἀδὰμ οὐ τῷ φυσικῷ, τῷ γνωμικῷ δὲ καθυπηρετήσατο θελήματι.

Ἀλλὰ γὰρ ταῖς ἀντιλογίαις αἱ συμπλοκαὶ ἔρπειν ἔτι φιλονεικοῦ-
20 σι, καίτοι πολλάκις οὐ παρασχόντες μεμπτᾶς τὰς εὐθύνας, καὶ φασιν· Εἰ ἐπὶ πάντων τῶν φύσει συνεστώτων πραγμάτων ἢ φύσις πάντως ὁμοιᾶ περιέχει ἄτομα, ἐπὶ δὲ Χριστοῦ φυσικὸν ἀνθρώπινον θέλημα λέγομεν, τούτου δὴ τοῦ φυσικοῦ θελήματος καὶ ὑποστατικὸν καὶ γνωμικὸν θέλημα εἰκότως ἂν λέγοιτο.

Ἔτι δέ, εἰ τὸ γνωμικὸν θέλημα οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἀλλ' ἢ φυσικὸν ποιόν, ὁ Χριστὸς δὲ τὸ φυσικὸν ἔχων, οὐχ ἀπλῶς μόνον ἐνήργει, ἀλλὰ καὶ ὡς τότε τι πράττων, ἔστιν ἄρα καὶ ἐν αὐτῷ λαβεῖν γνωμικὸν θέλημα.

Ἀλλ' ἐκάτερον τῶν εἰρημένων σοφιστικῆς ἤρτηται πλοκῆς. Τὸ
30 μὲν πρῶτον ὅτι ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπὶ τὰ ὑποστατικὰ ἐποιεῖτο τὴν κάθοδον, τέμνων τὴν φύσιν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ὃ δὲ τῆς εὐσεβείας λόγος ἐπὶ Χριστοῦ οὐκ ἀπὸ μιᾶς τινος φύσεως ἐπὶ τὰ καθέκαστα ποιεῖται τὴν τομὴν καὶ τὴν κάθοδον (οὐ γὰρ ἐστὶ τις ἢ τεμνομένη

α. "Ολοι οἱ κώδικες ἔχουν «οὔπω»· ἐμεῖς διορθώσαμε σὲ «οὔτω».

τοῦ ἀνθρώπου κι αὐτὸ τὸ χαρακτηρίζει, ἐνῶ μὲ τὸ φυσικὸ θέλημα φαίνεται καὶ ἡ τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν ὕβρη ὁ Λόγος δὲν τὴν ὑπομένει ὅτι τάχα εἶχε ἐσφαλμένο γνωμικὸ θέλημα, πῶς δὲν πρέπει νὰ διατάζει νὰ λέει, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀνέλαβε γνωμικὸ θέλημα καὶ ὄχι φυσικό, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ κοινὸ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ παρουσιάζει τὴν τελειότητα τῆς φύσης;

Ἄκόμα, ἂν τὸ γνωμικὸ θέλημα ἔχει καταβληθεῖ μαζί μὲ τὴ γέννησή του, ἔπρεπε τὰ βρέφη ἀπὸ τὸ θηλασμὸ ἀκόμα καὶ φανταζόμενα ὡς συμπόσιο τὴν ὑγρὴ ἀπὸ ἐκεῖ τροφή τους, μὲ τὸ γνωμικὸ θέλημα νὰ φανερώσουν τὴ φύση τους, καὶ ν' ἀπορρίπτουν τελείως τοὺς δισταγμοὺς, ἀφοῦ ἔχουν λάβει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ δύναμη νὰ ἐκλέγουν.

Καὶ αὐτὸ ἐπίσης· ἂν ὁ Χριστὸς ἔγινε βρέφος κι ἔγινε ὁμοιος μὲ ἐμᾶς ἀνθρώπος, «χωρὶς ὅμως ἁμαρτία»¹⁷, καὶ στὰ βρέφη δὲν καταβάλλεται τὸ γνωμικὸ θέλημα μαζί μὲ τὴ γέννησή τους, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν εἶχε καταβληθεῖ οὔτε στὸν Κύριό μας τὸν Ἰησοῦ Χριστό. Ἄν ὅμως ἡ πρόσληψή του ἦταν κάτι διαφορετικὸ, ὅς μᾶς ποῦνε ἀπὸ ποῦ ἔμαθαν ὅτι ἡ πρόσληψη ἦταν διπλὴ καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐνανθρώπηση, καὶ μάλιστα τὴ στιγμή πού ὁ Ἀδὰμ παραβαίνοντας τὴν ἐντολὴ δὲν ὑποδηλώθηκε στὴν ἁμαρτία μὲ τὸ φυσικό, ἀλλὰ μὲ τὸ γνωμικὸ θέλημα.

Ἄλλὰ στίς ἀντιλογίες ἐπιμένουν νὰ ἔρπουν οἱ συμπλοκές, ἂν καὶ βέβαια πολλὲς φορὲς δὲν ὑπάρχει εὐθύνη γιὰ κατηγορία, καὶ λένε· Ἄν σὲ ὅλα τὰ πράγματα πού εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους συνεκτικά, ἡ φύση τους περιέχει ἄτομα τοῦ ἴδιου εἴδους, καὶ στὸν Χριστὸ ἀποδίδομε φυσικὸ ἀνθρώπινο θέλημα, εὐλόγα μπορεῖ νὰ λεχθεῖ αὐτὸ τὸ φυσικὸ θέλημα καὶ ὑποστατικὸ καὶ γνωμικὸ θέλημα. Ἐπίσης, ἂν τὸ γνωμικὸ θέλημα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ κάποιον θέλημα φυσικό, καὶ ὁ Χριστὸς ἔχοντας τὸ φυσικὸ θέλημα ἐνεργοῦσε ὄχι γενικὰ μόνο, ἀλλὰ κάνοντας καὶ κάτι τὸ συγκεκριμένο, μπορούμε ἐπομένως νὰ σκεφτοῦμε, ὅτι κι' αὐτὸς ἔχει γνωμικὸ θέλημα.

Ἄλλὰ καθένα ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμε προέρχεται ἀπὸ σοφιστικὸς συλλογισμούς. Κατὰ πρῶτον, γιὰ κατεβαίνει στὰ ὑποστατικὰ ἀπὸ τὰ φυσικά, χωρίζοντας τὴ φύση στὰ ἐπὶ μέρους, ἐνῶ ὁ λόγος τῆς πίστεως στὸν Χριστὸ δὲν τέμνει οὔτε κατεβαίνει ἀπὸ μιὰ κάποια φύση στὰ ἐπὶ μέρους (γιατὶ ἐδῶ ἡ φύση πού τέμνεται δὲν εἶναι μία), ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὑπόσταση

17. Ἐβρ. 4, 15.

φύσις ἑνταῦθα μία), ἀπὸ δὲ τῆς ὑποστάσεως μᾶλλον εἰς τὴν τῆς φύσεως ἀναπλουῖται δυάδα· καὶ μὲν τὸ φυσικὸν ὑποστατικὰ ἔξει, ὅτι καὶ
πολλαὶ πεφύκασιν ὑπ' αὐτὴν ὑποστάσεις, ἐπὶ δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς μυ-
στηρίου, ἐπεὶ ἓν μόνον τὸ κοινὸν ὑπὸ τὸν ἥλιον ὤφθη καὶ μία ἐστὶν ἡ
5 τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀδιαίρετος ὑπόστασις, οὔτε ὑποστατικὸν ὅλως ἡ
φύσις δύναται περιέχειν, οὔτε φύσις ὅλως ἐπινοεῖσθαι μία.

Τὸ δὲ δεύτερον τῶν αἰρετιζόντων σόφισμα παρὰ τὸ ἐπόμενον
κατασκευάζει τὸ κακούργημα. Τὸ μὲν γὰρ γνωμικὸν θέλημα καὶ
ὑποστατικὸν πάντως ἐστὶ καὶ ποιόν, τὸ δὲ ποιὸν οὐ πάντως ἐστὶν
10 ὑποστατικόν. Καὶ γὰρ καὶ τὰ κοινὰ φυσικὰ θελήματα ποιότητι φυ-
σικῇ τῶν ἑτερογενῶν διενήνοχεν, ἀλλὰ ποιά ὄντα οὐκ εἰσι θελήματα
γνωμικά. Ἀλλὰ γὰρ, εἰ καὶ συνεφέλκεται τὸ ἐπόμενον ὁ παραλογι-
σμός, ὅμως οὐ παρὰ τοῦτο τὸ ψεῦδος ἐσχηματίζετο. Ἔστι γὰρ εἰ-
πεῖν, ὡς εἰ καὶ τὸ ποιὸν θεωρεῖται διττόν, τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ
15 θελήματος, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ὑποστατικοῦ, οὐδὲν κωλύει λέγειν, μᾶλλον
δὲ καὶ χειραγωγῆσαι, ὡς διττοῦ τυγχάνοντος τοῦ ποιοῦ, ἐπεὶ οὐκ
ἔστι φυσικὸν (ἐκεῖνο γὰρ κοινόν), ὑποστατικὸν ἂν εἶη θέλημα καὶ
γνωμικόν· ὥστε εἰς ταυτὸν ἂν εἶη περιενηνεγμένον, εἰ καὶ μὴ παρὰ
τὸ ἐπόμενον ἢ τοῦ λόγου προὔβη σύνθεσις, τὸ τῆς αἰρέσεως κατα-
20 σκεύασμα.

Τί οὖν δεῖ λέγειν; Ὅτι ὁ Χριστός, εἰ καὶ μία ἦν ὑπόστασις, οὐχὶ
ποιῶ τινι κεκρημένος ὑποστατικῶ θελήματι φαίνεται, ἀλλὰ τροφῆς
μὲν ὡς φυσικὸν πληρῶν θέλημα μετασχεῖν ἠθέλησεν, γλυκαζούσης
δὲ ἢ στυφούσης ἢ ἄλλως ἡδυνούσης οὐκ ἔτι. Καὶ ποτὸν μὲν κατὰ τὸν
25 αὐτὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως λόγον ἠθέλησε προσενέγκασθαι,
ἀνθοσμῖαν δὲ οἶνον καὶ σίκερα ἢ τι τοιοῦτον οὐκ εἶχε τὸ ἐρεθίζον
οὐδὲ παρορμῶν αὐτὸν θέλημα· ἀλλ' ἀπλῶς μὲν τροφῆς τε καὶ ποτοῦ
κατὰ τὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως λόγον, ὥσπερ εἴρηται, ὁ εἷς καθ'
ὑπόστασιν Χριστός ὁ Θεὸς ἡμῶν προσεφέρετο, εἰς ἰδιάζουσαν δὲ
30 καὶ κολακεύουσαν παρὰ τὸ ἀναγκαῖον τὴν αἴσθησιν τροφῆς ἢ πόσε-
ως ἰδιότητα οὐ μὴν οὐδαμῶς συναπενήνεκται τῶ θελήματι. Διὸ καὶ
τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μετὰ τὴν ἀνάστασιν πιστούμενος τὴν ἀλή-
θειαν καὶ ὅτι ταύτην οὐκ ἀπεσκευάσατο, οὐ τόδε τι τῶν βρωμάτων
ἐπεξήτησεν, ἀλλ' ἀπλῶς “ἔχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε;”, φησὶν, καὶ

εὐρύνεται μᾶλλον στή δυάδα τῆς φύσης. Καί ἐκεῖ βέβαια τὸ φυσικὸ θὰ ἔχει ὑποστατικὰ θελήματα, γιατί ὑποτάσσονται σ' αὐτὴν πολλές ὑποστάσεις, στὸ δικό μας ὅμως μυστήριο, ἐπειδὴ φάνηκε κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο ἓνα μόνο κοινό¹⁸, καὶ ἡ ὑπόσταση τοῦ Χριστοῦ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετη, οὔτε μπορεῖ γενικά ἡ φύση νὰ περιέχει ὑποστατικὸ θέλημα οὔτε νὰ νοεῖται μία φύση.

Τὸ δεύτερο πάλι σόφισμα τῶν αἵρετικῶν κατασκευάζει τὴν ἀπάτη τοῦ ἐπόμενου. Γιατί ὁ γνωμικὸ θέλημα εἶναι ὅπωςδήποτε καὶ ὑποστατικὸ καὶ μᾶς κάποιας ποιότητας, αὐτὸ ὅμως τῆς κάποιας αὐτῆς ποιότητας δὲν εἶναι ὅπωςδήποτε ὑποστατικὸ. Γιατί καὶ τὰ κοινὰ καὶ φυσικὰ θελήματα διαφέρουν ὡς πρὸς τὴ φυσικὴ ποιότητα ἀπὸ τὰ διαφορετικοῦ γένους, ἀλλὰ ἔχοντας μὰ κάποια ποιότητα, δὲν εἶναι θελήματα γνωμικά. Ἄλλά, παρόλο πὺ ὁ παραλογισμὸς ἔλκει μαζὶ καὶ τὸ ἐπόμενο, ὅμως δὲ σχηματίζεται ἀπὸ αὐτὸ τὸ ψεῦδος. Μποροῦμε δηλαδή νὰ ποῦμε, πῶς, ἂν θεωρεῖται διπλὴ καὶ ἡ ποιότητα, ἄλλη γιὰ τὸ φυσικὸ θέλημα καὶ ἄλλη γιὰ τὸ ὑποστατικὸ, δὲν ἐμποδίζει καθόλου, ἢ μᾶλλον καὶ θὰ μᾶς ὀδηγήσει νὰ ποῦμε ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ποιότητα εἶναι διπλὴ, ἀφοῦ δὲν εἶναι φυσικὸ (γιατί τὸ φυσικὸ εἶναι κοινό), ἄρα εἶναι τὸ θέλημα ὑποστατικὸ καὶ γνωμικὸ ὥστε, καὶ καὶ δὲν ἔχει γίνεῖ ἡ σύνθεση τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ ἐπόμενο, κατέληξε στὸ ἴδιο τὸ κατασκευάσμα τῆς αἵρεσης.

Τί πρέπει λοιπὸν νὰ ποῦμε; Ὅτι ὁ Χριστός, ἂν καὶ ἦταν μία ὑπόσταση, δὲ φαίνεται νὰ ἔχει κάποιας ποιότητας ὑποστατικὸ θέλημα, ἀλλὰ, ἐκπληρώνοντας τὸ φυσικὸ θέλημα, θέλησε νὰ λάβει τροφή, χωρὶς νὰ κάνει διάκριση ἂν αὐτὴ ἔχει γεύση γλυκιὰ ἢ στυφὴ ἢ κάποιας ἄλλης γεύσης. Ἐπίσης θέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ποτὸ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀνθρώπινης φύσης, δὲν εἶχε ὅμως εὐωδιαστὸ κρασί καὶ σίκερα¹⁹ ἢ κάτι παρόμοιο πὺ ἐρεθίζει καὶ ξεσηκώνει τὴ θέληση, ἀλλὰ ἔτσι ἀπλὰ καὶ στὴν τύχη, σύμφωνα μὲ τὸ ἀνθρώπινο νόμο, δεχόταν, ὅπως εἶπαμε, τροφή καὶ ποτὸ ὁ ἓνας κατὰ τὴν ὑπόσταση Χριστός ὁ Θεός μας, ποτὲ ὅμως δὲν ἔκλινε μὲ τὴ θέλησή του σὲ μὰ ἰδιαίτερη γεύση τροφῆς καὶ ποτοῦ, πὺ εὐχαριστοῦσε πέρα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τὴν αἴσθηση. Γι' αὐτὸ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασή του, θέλοντας νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι εἶχε λάβει ἀληθινὰ ἀνθρώπινη ὑπόσταση καὶ ὅτι δὲν τὴν εἶχε ἀποβάλλει, δὲ ζήτησε ἓνα συγκεκριμένο φαγητό, ἀλλ' ἀπλῶς λέει, «ἔχετε κάποιο φαγώσιμο

19. Οἶνοπνευματῶδες ποτό, παρασκευασμένο ἀπὸ σιτάρι, κριθάρι καὶ φοίνικες.

ἄλλην μὲν τοῦ λόγου θεωρίαν ἴσως συνεισάγοντος, οὐδὲν δὲ ἤττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, τὴν διδάσκουσαν ἡμᾶς, ὅτι μία ὢν ὁ Χριστὸς ὑπόστασις, ἀδιαίρετός τε καὶ ἀχώριστος, τὸ μὲν ἀνθρώπινον φυσικὸν εἶχέ τε καὶ συνετήρει θέλημα, τὸ δὲ γνωμικὸν δεδεγμένος οὐδεμοῦ
 5 θέλημα ἐπιδέδεικται. Καὶ διστάζουσα τῶν νοῦν ἔχόντων ἔννοια παρενοχλήσει οὐδενί, ὅπου γε καὶ τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν πολλοὶ πολλάκις ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐνδιαπρέποντες τῆς μὲν ἐμφύτου τοῦ σώματος ἀπορροῆς τὴν κατὰ φύσιν ἀναπλήρωσιν διὰ προεπούσης ἀπλῶς τῇ φύσει τροφῆς φυσικῶ προελθεῖν οὐκ ἀνανεύουσι θελήματι, κα-
 10 ρυκείαις δὲ καὶ λαμὸν καταγοητευούσαις τροφαῖς καὶ τοιαύταις ἄλλαις περιεργείαις, ἃ τοῦ γνωμικοῦ θελήματος ἀποβλαστάνει καὶ φύεται, οὐ πολλὴν ἐπιστροφήν ἔχουσι, οὐ μὴν οὐδὲ παντελῶς ὑπερορῶσι ταῦτα, καὶ τῷ ἀνορέκτῳ περιστέλλουσι, ἀλλ' οἱ μὲν ἀμέμπτως τε ζῆν θεολογοῦσιν καὶ ἀμέμπτως μετέχουσι, οἱ δὲ ἑκάτερον
 15 αὐτῶν ἡμαρτημένως καὶ ἐπισφαλῶς διαπράττονται. Ἐχεις τὸν Ἰσαὰκ τοῦ προτέρου παραδείγματος ἐπιθυμήσαντα ἄγρην καὶ τυχόντα καὶ μετασχόντα πανευλαδῶς καὶ σωφρόνως, ἐξ ἧς βρώσεώς τε καὶ ἀπολαύσεως ἡ εὐλογία γένος ἀνθρώπων οὐκ εὐαρίθμητον ἐπηύξησέ τε καὶ πολλὴν τῆς οἰκουμένης κατεκληροδότησεν. Ὁ δὲ τοῦ-
 20 του παῖς ὁ Ἡσαῦ, κατάσχετος τῇ ἐπιθυμίᾳ γεγονώς, οὐκ ὀρθῶς ἠθέλησεν οὐδ' ἐπεθύμησε, καὶ βραχεῖα ἡδονῇ μεγάλην δόξαν καὶ τιμὴν νόμῳ κυρουμένην ἀπεμπόλησεν, κριτὴν τὸν λαμὸν τῶν πράξεων ἀντὶ τοῦ νοῦ προβαλόμενος, ἐξ οὗ στάσεις, καὶ μυρία κακὰ τοὺς ἐνόχους κατεβάλλετο.

25 Ὁ δὲ δι' ἐναντίας λόγος ἔτι προσαναισχυντεῖ καὶ φησιν, ὡς αὐτὸ τοῦτο, τὸ θέλειν εἶναι σπουδαῖον καὶ τῆς τῶν πολλῶν διαίτης ἀνηγμένον, μηδ' ἤττονα εἶναι γαστροῦ καὶ βρωμάτων γνωμικόν ἐστι θέλημα. Εἰ γὰρ φυσικὸν ἦν, ἔδει πάντας τοῦτο ποιεῖν. Ἀλλὰ γὰρ εἰ γνωμικόν, ὡ τᾶν, θέλημα τὸ πόνοις αὐτὸν καὶ ταλαιπωρίαις κατα-
 30 τρύχειν καὶ τῶν ἀνιωμένων μᾶλλον ἢ τῶν εὐπαθούντων γίνεσθαι, πρῶτον μὲν οὐχ ἔξει τι τῶν καθ' ἕκαστα (ὡσπερ ὁ λόγος ὁ τὸ γνωμικὸν ἐπιδεικνὺς μὴ προσεῖναι θέλημα), παράδειγμα πρὸς συγκατάθεσιν ἄγον παρακομίζειν, ἀλλ' εἰς κοινόν τι καὶ ἀποφατικὸν κατα-

20. Λουκᾶ 24, 41.

21. Γεν. 27, 1-29.

ἔδῶ;»²⁰, συνεισάγοντας ἴσως ὁ λόγος καὶ ἄλλη θεωρία, καθόλου λιγότερο, γιὰ νὰ μὴν πῶ περισσότερο, αὐτὴν ποὺ μᾶς διδάσκει, ὅτι, ἐνῶ ὁ Χριστὸς εἶναι μία ὑπόσταση, ἀδιαίρετη κι ἀχώριστη, εἶχε καὶ διατηροῦσε τὸ ἀνθρώπινο φυσικὸ θέλημα, δὲν ἀποδείχθηκε ὅμως καθόλου, ὅτι εἶχε δεχθεῖ τὸ γνωμικὸ θέλημά του· καὶ σὲ τίποτε δὲν τὸν ἐνοχλοῦσε μιὰ ἔγνοια δισταγμοῦ τῶν φρόνιμων, τῆ στιγμῆ μάλιστα ποὺ πολλές φορές πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἅγιους ἄνδρες, ποὺ διέπρεπαν στοὺς ἀσκητικούς ἀγῶνες, δὲν ἀρνοῦνται μὲ θέλημά τους ν' ἀναπληρώσουν τὴν ἔμφυτη σωματικὴ ἀποβολή, λαμβάνοντας τροφὴ ποὺ ἀπλῶς εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴ φύση, δὲν ἐνδιαφέρονται ὅμως καὶ πολὺ γιὰ καρυκεύματα καὶ τροφές ποὺ εὐχαριστοῦν τὸ λάρυγγα καὶ γι' ἄλλα τέτοια περιέργα παρασκευάσματα ποὺ βλαστάνουν καὶ πηγάζουν ἀπὸ τὸ γνωμικὸ θέλημα. Ὡστόσο δὲν τὰ περιφρονοῦν αὐτὰ ἐντελῶς, οὔτε τὰ περιορίζουν μὲ τὴν ἔλλειψη ὄρεξης, ἀλλὰ ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς διδάσκουν τὴν ἀμεμπτη ζωὴ καὶ ἀμεμπτοι μετέχουν τῆς τροφῆς, ἐνῶ ἄλλοι κάνουν καὶ τὰ δύο λανθασμένα κι ἐπικίνδυνα. Ἐχεις τὸν Ἰσαάκ²¹ γιὰ τὸ πρῶτο παράδειγμα ποὺ ἐπιθύμησε κνήγι, ποὺ τὸ ἔλαβε καὶ ποὺ τὸ ἔφαγε μὲ πολλὴ εὐλάβεια καὶ σωφροσύνη, καὶ ἡ εὐλογία αὐτῆ τῆς βρώσης καὶ τῆς ἀπόλαυσης αὔξησε πολυάριθμη γενιὰ ἀνθρώπων καὶ τῆς ἔδωσε πολὺ μέρος τοῦ κόσμου γιὰ κληρονομία. Ὁ γιὸς του ὅμως Ἡσαῦ²², αἰχμάλωτος τῆς ἐπιθυμίας του, οὔτε ὀρθὰ θέλησε οὔτε ὀρθὰ ἐπιθύμησε, καὶ γιὰ μικρὴ ἡδονὴ ξεπούλησε μεγάλη δόξα καὶ τιμὴ ἐπικυρωμένη ἀπὸ τὸ νόμο, βάζοντας κριτὴ τῶν πράξεων ὄχι τοῦ νοῦ, ἀλλὰ τὸ λαιμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχονται οἱ στάσεις καὶ ποὺ μύριες συμφορὲς προξένησε στοὺς ἐνόχους.

Ὁ ἀντίθετος ὅμως λόγος προσθέτει κι ἄλλη ἀδιάντροπη σκέψη καὶ λέει, ὅτι αὐτὸ τὸ ἴδιο, τὸ νὰ θέλει κανεὶς νὰ εἶναι σπουδαῖος καὶ νὰ διαφέρει στὸν τρόπο ζωῆς ἀπὸ τοὺς πολλούς, καὶ νὰ μὴ τὸν νικοῦν ἢ κοιλιὰ καὶ οἱ τροφές, αὐτὸ εἶναι τὸ γνωμικὸ θέλημα. Γιατί, ἂν ἦταν φυσικὸ, ἔπρεπε νὰ τὸ κάνει αὐτὸ ὅλος ὁ κόσμος. Ἀλλά, φίλε μου, ἂν ἦταν γνωμικὸ θέλημα τὸ νὰ βασανίζει κανεὶς τὸν ἑαυτὸ του μὲ μόχθους καὶ ταλαιπωρίες καὶ νὰ περνᾷ στὴν τάξη τῶν βασανισμένων μᾶλλον, παρὰ αὐτῶν ποὺ ζοῦν ἄνετα, πρῶτον δὲ θὰ ἔχει κάποιον ἀτομικὸ (ὅπως ὁ λόγος ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ γνωμικὸ θέλημα) νὰ προσκομίσει ποὺ ὡς παράδειγμα θὰ ὀδηγήσει στὴ συγκατάθεση, ἀλλὰ καταφεύγοντας σὲ μιὰ κοινὴ καὶ

φεύγων ὄνομα, καὶ τότε τὸ ἰδικόν τε καὶ ὑποστατικὸν ἀφοριζόμενος θέλημα, τὴν οἰκείαν ἐρεσχελίαν ἐπιζητήσει κρατύνεσθαι. Δεύτερον δέ, οὐκ ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον γνωμικοῦ θελήματός ἐστι προβολή, καὶ γὰρ διαστή ἐστιν «ἀπὸ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου ἢ βασιλεία τῶν
5 οὐρανῶν, καὶ διασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν». Βίαιος οὖν ἦν, καὶ οὐ μόνον ἔξω γνωμικοῦ θελήματος, ἀλλ' οὐδὲ θελήματος ὅλως ἢ τοῦ Ἰωάννου τροφή.

Εἰ δέ τις προσεπιφιλονεικῶν φαίη, ὡς αὐτὸ βίαιον θελήματός ἐστι γνωμικοῦ, πολλὰ μὲν τὰ ἄτοπα ἔψεται, πρόχειρον δὲ ὅτι λέληθεν
10 ἑαυτὸν κοινόν τι θελήματος εἶδος, ἀλλ' οὐ γνωμικὸν ἐπεισάγων θέλημα. Ἔσται γὰρ αὐτοῦ τὸ τοιοῦτον θέλημα ἀβίαστον βίαιον, καὶ ἀθέλητον θέλημα, ὅπερ ἀναπλάττων ὁ τοῦ γνωμικοῦ θελήματος προεστῶς λαβεῖν συναίσθησιν οὐκ ἠθέλησεν. Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὸ γνωμικὸν περιλαμβάνει δύναται θέλημα. Εἰ
15 δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χώρον οὐχ εὔρεν τὸ γνωμικὸν καὶ ὑποστατικὸν θέλημα ἐπὶ Χριστοῦ, σχολῆ γ' ἂν εἶη τοῦτο ἐπὶ τῆς θείας τοῦ Λόγου φαντάζεσθαι φύσεως, μάλιστα γὰρ ὅτι μηδὲ τῷ Πατρὶ μηδὲ τῷ παναγίῳ Πνεύματι, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ τῷ Υἱῷ καὶ Λόγῳ διακεκριμένον τι ποιότητι καὶ διαστελλόμενον ιδιότητι οὐμενοῦν οὐδεὶς εὐ-
20 σεβῶν λογισμὸς περιάπτειν ἂν ἔξει τὸ γνωμικὸν θέλημα.

Ἴσως δ' ἂν τισὶν ἐπέλθοι λέγειν, ὡς οὐδὲν ἐστὶν ἀδύνατον ἀβίαστον βίαιον λέγειν καὶ ἀθέλητον θέλημα (οὗτος ἂν εἶη ὁ μὴ συναισθανόμενος τὸ ἀδύνατον). Εἰ δὲ καθ' ἕτερον μὲν βίαιον, καθ' ἕτερον δὲ ἀβίαστον, καὶ καθ' ἕτερον μὲν ἀθέλητον, καθ' ἕτερον δὲ θέλημα,
25 πῶς ἂν εἶη παρείσδυσιν ἔχον τὸ ἄτοπον; Καὶ γὰρ, ἵνα νῦν παρῶ τὰ ἄλλα, ὁ τῶν μαρτύρων χορὸς ὑπὲρ εὐσεβείας πάσχων τὰ ἀνήκεστα, καθὸ μὲν ἠλγύνετο καὶ τὴν ἀκαρτέρητον ἐκείνην βίαν ὑφίστατο, τῷ βιαίῳ ἂν εἶη στενοχωρούμενος, καθὸ δέ, ἔξὸν τὰς βασάνους ἐκκλί-
30 στόν τε αὐτὸ ἐποίει τὸ τοσαύτην βίαν ἐπαγόμενον. Ἐκ δὲ τῆς αὐτῆς εἰκόνας καὶ τὸ ἀθέλητον διευκρίνεται θέλημα.

23. Μὲ ἐλεύθερη ἀπόδοση· προβάλλοντας τὴ γενικὴ ἄρωση, ὅτι δὲν ὑπάρχει γνωμικὸ θέλημα.

ἀποφατική ἔκφραση²³ καὶ διαχωρίζοντας καὶ τὸ εἰδικὸ καὶ τὸ ὑποστατικὸ θέλημα, θὰ προσπαθήσει νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴ φλυαρία του. Καὶ δεύτερον· δὲν εἶναι οἱ ἀκρίδες καὶ τὸ ἄγριο μέλι προβολὴ γνωστικοῦ θελήματος²⁴, γιὰτὶ κυριεύεται μὲ τὴ βία «ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Ἰωάννη (τοῦ Βαπτιστῆ) ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν ἀρπάζουν ὅσοι χρησιμοποιοῦν βία»²⁵. Ἦταν λοιπὸν τροφὴ βίας (ἀνάγκης), καὶ ὄχι μόνον πέρα ἀπὸ τὸ γνωμικὸ θέλημα, ἀλλ' οὔτε κἂν ἦταν θέμα θελήματος ἢ τροφὴ τοῦ Ἰωάννη.

Ἄλλ' ἂν κανεῖς, ἐπιμένοντας νὰ φιλονεικῇ, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὴ ἡ βιαιότητα εἶναι θέλημα γνωμικὸ, θὰ ἀκολουθήσουν πολλὰ ἄτοπα. Τὸ πιὸ πρόχειρο, ὅτι τοῦ διαφεύγει ὅτι εἰσάγει ἓνα κοινὸ εἶδος θελήματος καὶ ὄχι γνωμικὸ. Γιατὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ θέλημα θὰ εἶναι βίαιον χωρὶς βία καὶ ἀθέλητο θέλημα. Αὐτὸ πλάθοντάς το ὁ ὑποστηρικτὴς τοῦ γνωμικοῦ θελήματος δὲ θέλησε νὰ καταλάβῃ τί σημαίνει αὐτὸ ποὺ λέει. Καὶ αὐτὸς ὁ λόγος ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, ὅσα μπορεῖ νὰ περιλάβῃ τὸ γνωμικὸ θέλημα. Κι ἂν μὲ τὰ ἀνθρώπινα κριτήρια δὲν βρῆκε θέση στὸ Χριστὸ τὸ γνωμικὸ καὶ ὑποστατικὸ θέλημα, εἶναι δύσκολο νὰ τὸ φανταζόμαστε στὴ θεία φύση τοῦ Λόγου, καὶ πολὺ περισσότερο βέβαια οὔτε στὸν Πατέρα οὔτε στὸ ἅγιο Πνεῦμα, καὶ γι' αὐτὸ οὔτε στὸν Υἱὸ καὶ Λόγον κανένας εὐσεβὴς λογισμὸς δὲ θὰ μπορέσει νὰ προσάψῃ τὸ γνωμικὸ θέλημα ὡς κάτι χωριστὸ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ μὲ διακεκριμένη ἰδιότητα.

Ἴσως μερικοὶ σκεφτοῦν νὰ ποῦν, ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἀδύνατο νὰ λέμε βίαιον χωρὶς βία καὶ ἀθέλητο θέλημα (αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὅποιος δὲν συνειδητοποίησε τὸ ἀδύνατο)²⁶. Ἄν ὅμως κατὰ μία ἄποψη εἶναι βίαιον καὶ κατὰ ἄλλη χωρὶς βία καὶ κατὰ ἄλλη ἄποψη ἀθέλητο καὶ κατὰ ἄλλη θέλημα, πῶς μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ τὸ ἀδύνατο; Γιατί, γιὰ νὰ παραλείψω τὰ ἄλλα, ἢ χορεία τῶν μαρτύρων, ποὺ γιὰ χάρη τῆς πίστεως ἔπασχε τὰ ἀνυπόφορα ἐκεῖνα δεινὰ, καθόσον πονοῦσαν καὶ ὑπέφεραν ἐκείνη τὴν ἀφόρητη βία, σίγουρα μὲ τὴ βία στενοχωροῦνταν, καθόσον ὅμως μπορούσαν ν' ἀποφύγουν τὰ βασανιστήρια ἀποκλίνοντας στὴν πλάνη τῶν εἰδώλων, ἀλλὰ δὲν δεχόταν κάτι τέτοιο, τοὺς ἔκανε χωρὶς βία νὰ ὑποφέρουν αὐτὸ ποὺ τόση βία τοὺς προξενούσε. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν εἰκόνα διευκρινίζεται καὶ τὸ ἀθέλητο θέλημα.

24. Ματθ. 3, 4 Μάρκ. 1, 6.

25. Ματθ. 11, 12.

26. Ἐδῶ ὁ Migne ὑποπτεύεται χάσμα.

Ἡ οὗτος ὁ λόγος ἀνάπτυξις μὲν ἐστὶ δημάτων μαχομένων καὶ σαφήνεια, οὐ μὴν τὴν κατασκευάζουσιν ἀπόδειξις, ὡς οὐκ ἔστιν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὸν ἀνθρώπινον θέλημα, παρασαλεύειν ἰσχύει, ἢ ταύτης ἐναντίον περαίνει. Καὶ γὰρ τὸ κατὰ τι βίαιον, κατὰ τι δὲ ἀβία-
5 στον, καὶ τὸ κατὰ τι μὲν ἀθέλητον, κατὰ τι δὲ θέλημα, οὐδαμῶς μέχρι τοῦ νῦν τῷ γνωμικῷ περιάψειν ἑτερατεύσατο θελήματι. Ἡ οὐκ, εἰ μὴ εἴρηται τὸν καθαρῶς εἰδότα καὶ ἀδεκάστως φιλοσοφεῖν, προσήκει σκοπεῖν, ἀλλ' εἰ τὸ πεφυκὸς εἶναι ὡς μὴ ὄν παρεώραται, καὶ ἅμα τῷ μὴ συνορᾶν τὴν φύσιν τῷ λόγῳ θεωρουμένην καὶ πρὸς τὴν κλῆσιν
10 διαμάχεσθαι, οὐκ εἴρηται, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐρευνώμενον ψεύδεται.

Οὐκοῦν εἰρησθαι δεῖ, διότι τῶν ὄντων ἐστίν, ἀλλὰ μὴ διότι τοῖς πολλοῖς σιγᾶται, καὶ τὴν ὑπαρξιν παραγράφεσθαι. Πολλὰ γὰρ πρὶν ἢ μὲν ἀκριβεστέρα ὑποβληθῆ ἑρέυνῃ ἀπλῶς τε λέγεται καὶ τὸ
15 ὄνομα πᾶσι δῆλον παρέχεται, ἀναπτυσσόμενα δὲ καὶ λεπτολογούμενα συμπλοκὴν τινα προβάλλεται καὶ κλῆσιν ἐπιζητεῖ κατάλληλον τοῦ νοήματος. Αὐτίκα τὸ φυσικὸν ἀνθρώπινον καὶ ὁμολογούμενον θέλημα πολυπραγμονούμενον, διαφορᾶς ἂν ὀφθείη προῖσχύμενον, αἱ καὶ τὴν ἑτερότητα συνιστῶσι καὶ τὸ κοινὸν εἶδος εἰς
20 ἑτέρας καινότητας οὐ διατέμνουσιν· οἷον, θέλει τις φαγεῖν καὶ πιεῖν· ἀλλ' ὁ μὲν μᾶλλον, ὁ δὲ ἦττον τὴν τοιαύτην ἔφεσιν διὰ βίου κέκτηται. Καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἦττον τὸ φυσικὸν οὐ μερίζει καὶ συστέλλει πρὸς εἰδικώτερον θέλημα, διότι μηδὲ πέφυκε τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον εἶδους τινὸς ἢ κοινότητος σύμφυτον ἐξαλλαγὴν ἀπεργά-
25 ζεσθαι.

Ἐρεῖ οὖν τις ὀρθῆ διασκοπούμενος κρίσει, ὡς τοῦτο δὴ τὸ φυσικὸν θέλημα, καθὸ μὲν ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους ὁμοτίμως διαβαίνει, εἰς ὑποβεθηκότα εἶδη οὐ τέμνεται, καθὸ δὲ τὰς ἀπὸ τοῦ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐπιδέχεται παραλλαγᾶς, ἀναλογίαν τινὰ σφύζει πρὸς τὰ διαί-
30 ρούμενα, κἂν τὴν διαίρεσιν εἰς εἶδους προβολὴν οὐκ ἐπιδέχεται. Οὐδὲν οὖν ἐκώλυσε καὶ τὸ φυσικὸν ἀπλῶς ὁμολογεῖν ἀνθρώπου θέλημα, καὶ τοῦτο πολυπραγμονούμενον καὶ διαφοραῖς ὥσπερ αὐτὸ διαστελλόμενον ποικιλωτέρα διανοία καὶ ποικιλωτέροις ὀνόμασιν

Ἡ αὐτὸς ὁ λόγος ἀποτελεῖ ἐξήγηση καὶ διασάφηση λόγων ἀντιμα-
 χόμενων, ποῦ δὲν ἔχουν ὅμως τὴ δύναμη νὰ κλονίσουν τὸ συλλογισμὸ
 ποῦ ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ἔχει ὁ Χριστὸς γνωμικὸ ἀνθρώπινο θέλημα, ἢ
 ποῦ συμπεραίνει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτόν. Γιατὶ καθόλου ὡς τώρα δὲν
 ἔκανε τὸ τεταρῶδες νὰ προσάψει στὸ γνωμικὸ θέλημα τὸ ἀπὸ μίαν
 ἄποψη βίαιο καὶ ἀπὸ ἄλλη χωρὶς βία, καὶ τὸ κατὰ τὴ μία ἀθέλητο καὶ
 κατὰ τὴν ἄλλη θελητό. Ἡ δὲν ἀποτελεῖ ἐξήγηση, ἀλλ' ἔχει λεχθεῖ μὲ
 σκοπὸ, ὅτι πρέπει νὰ ἐξετάζει αὐτὰ ὅποιος τὰ γνωρίζει καθαρὰ καὶ
 φιλοσοφεῖ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ἔχει λεχθεῖ ἂν αὐτὸ ποῦ
 ὑπάρχει ἀπὸ τὴ φύση του ἔχει παραβλεφθεῖ σὰ νὰ μὴν ὑπάρχει καὶ μαζί,
 μὲ τὸ νὰ μὴν προσέχει τὴ φύση ποῦ τὴ συλλαμβάνομε μὲ τὸ λόγο καὶ νὰ
 πολεμᾷ καὶ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ δὲν ψεύδεται ἐρευνώντας καὶ τὴν ὑπαρξήν.

Πρέπει λοιπὸν νὰ λέγεται, γιατί εἶναι κάποιο ὄν, κι ὄχι γιατί τὸ
 ἀποσιωποῦν οἱ πολλοὶ καὶ διαγράφουν τὴν ὑπαρξήν του. Γιατὶ πολλὰ
 λέγονται ἔτσι ἀπλὰ πρὶν ὑποβληθοῦν σὲ ἀκριδέστερη ἐξέταση καὶ
 κάνουν τὸ ὄνομα πασιδηλο, ὅταν ὅμως ἀναπτυχθοῦν καὶ ἀναλυθοῦν μὲ
 λεπτομέρεια, προβάλλουν κάποια περιπλοκὴ καὶ ζητοῦν τὴν κατάλληλη
 ὀνομασία τοῦ νοήματος. Ἐξάλλου τὸ φυσικὸ ἀνθρώπινο θέλημα ποῦ
 παραδέχονται ὅλοι, ἂν πολυξεταστῆ θὰ βρεθεῖ νὰ παρέχει διαφορὰς, οἱ
 ὁποῖες καὶ τὴ διαφορετικότητα συνιστοῦν, καὶ τὸ κοινὸ εἶδος δὲν ο
 διαιροῦν σὲ ἄλλα κοινὰ σύνολα: ὅπως γιὰ παράδειγμα θέλει κάποιος νὰ
 φάει καὶ νὰ πιεῖ, ἀλλὰ ὁ ἓνας περισσότερο κι ὁ ἄλλος λιγότερο ἔχει αὐτὴν
 τὴν ἐπιθυμία στὴ ζωὴ του. Καὶ τὸ φυσικὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο
 δὲν τὸ μοιράζει οὔτε τὸ περιορίζει σὲ εἰδικότερο θέλημα, γιατί δὲν εἶναι
 στὴ φύση του τὸ περισσότερο ἢ λιγότερο νὰ δημιουργεῖ μὰ σύμφυτη
 ποικιλία ἑνὸς εἶδους ἢ ἑνὸς κοινοῦ συνόλου.

Θὰ πεῖ λοιπὸν κάποιος ἐξετάζοντας μὲ ὀρθὴ κρίση, ὅτι αὐτὸ τὸ φυ-
 σικὸ θέλημα, καθόσον χορηγεῖται ἰσότιμα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους,
 δὲν χωρίζεται σὲ ὑποτεταγμένα εἶδη, καθόσον ὅμως ἐπιδέχεται τὶς
 μεταβολὰς ἀπὸ τὸ περισσότερο καὶ λιγότερο, διατηρεῖ κάποια ὁμοιότη-
 τα πρὸς τὰ διαιρούμενα καὶ δὲν ἐπιδέχεται τὴ διαίρεση γιὰ τὴν παρα-
 γωγὴ εἶδους. Τίποτα λοιπὸν δὲν ἐμπόδισε νὰ ὁμολογεῖται ἀπλῶς τὸ
 φυσικὸ θέλημα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παράλληλα ἐξεταζόμενο αὐτὸ λε-
 πτομερῶς καὶ διαστελλόμενο κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὶς διαφορὰς, νὰ
 ὑποβάλλεται μαζί μὲ τὴ μεγαλύτερη νοητικὴ ποικιλία καὶ σὲ ποικιλία

ὑποβάλλεσθαι. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ἐπ' ἄλλων μυρίων προβλημάτων εὐρήσει τις θεωρούμενον.

Ἄλλὰ τί πορρωτέρω λέγω, ἐνὸν ἐγγυτέρω τὸν λόγον πιστώσασθαι παραδείγματι; Παῦλος ξυραῖται καὶ ἀγνίζεται καὶ περιτέμνει
 5 Τιμόθεον. Ἐρα καθαρῶς καὶ ἀμιγῶς θέλων καὶ μηδὲν ὑφιστάμενος τῶν ἀθελήτων ἐπιπλεκόμενον τῷ θελήματι; Καὶ πῶς ζημίαν ἡγεῖται τὰ τοῦ νόμου καὶ σκύδαλα καὶ τὸ περιτέμνεσθαι τὸ τοῦ Χριστοῦ καταργεῖσθαι κήρυγμα; Οὐκοῦν ἀκούσια ταῦτα καὶ ἀθέλητα (λόγος οὐδεὶς ἀντιφθέγγοιτο) καὶ τρόπος οἰκονομίας τῷ ἀπρεπεῖ μάλιστα
 10 καὶ ἀθελήτῳ στηριζόμενός τε καὶ ἐπιπλεκόμενος τῷ θελήματι. Ἐρ' οὖν τις ἡμῖν φθονήσει τῶν ὀνομάτων, ὁρῶν τὰ κατὰ συμπλοκὴν πράγματα προσφυῶν καὶ καταλλήλων ῥημάτων δεόμενα; Τί δαὶ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ πῶς οὐκ ἀναγκαῖον ὀνομάζειν, ἐπεὶπερ ὑπάρχον ὁρᾶται καὶ ἀθέλητον θέλημα, καὶ βία ὑποδυομένη τὸ ἐκούσιον, καὶ
 15 τοῖς σημαίνουσιν ἀπαγγέλλειν ταῦτα γνώριμά τε ποιεῖν καὶ τοῖς ῥήμασιν; Ἀναθεωρεῖν τοίνυν προσῆκεν, οὐχ ὅτι μὴ πρόχειρά σοι καθέστηκε τὰ ὀνόματα, ἀλλ' εἰ ἐπιζητεῖ τῶν πραγμάτων ἢ φύσις διὰ τῶν προσφυῶν ὀνομάτων σημαίνεσθαι.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τὸναντίον πάλιν ἐρεῖ περιτρέπων τὴν ἀπό-
 20 δεῖξιν δι' ἧς γνωμικὸν ἐπὶ Χριστοῦ μὴ δεῖν λέγεσθαι κατεσκευάζετο θέλημα, ὃ τῆς ἀντικειμένης προϋιστάμενος μερίδος Ἄλλ' οὐδεὶς ἀπήτησεν, ἀνθυποφέρει ἂν ἡ ἀλήθεια, οὔτε διερευνᾶσθαι τὴν φύσιν τοῦ προτεθέντος πράγματος, οὔτε εὐρεθεῖσαν σιωπῇ ταύτην ἀφανίζειν καὶ ἀποκρύπτεσθαι, οὐδ' ἀπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων σπανιζούσης χρή-
 25 σεως τὴν τῶν πραγμάτων διασκεδάζειν ὑπόστασιν. Οὐμενοῦν οὐδεὶς τούτων οὐδὲν οὔτε προέθετο οὔτε ἠτιάσατο, ἀλλ' ὅτι τὸ γνωμικὸν θέλημα καθαρῶς καὶ χωρὶς τινος ἐπιπλοκῆς ἀλλοτριᾶς προτεθὲν εἰς ζήτησιν, τοῦτο μὲν ὥσπερ μηδὲ ῥηθὲν ὅλως μηδὲ νοηθὲν παρέδραμέ τε καὶ παρεβλέψατο, συμφωνήσας δὲ τὸ ἐκούσιόν τε καὶ τὸ
 30 βεβιασμένον καὶ ἀβίαστον, καὶ τούτῳ τῷ πολυπλόκῳ νοήματι τὴν τοῦ ἀπλοῦ περιθέμενος διάνοιαν, οἴεται τοὺς ἀκροατὰς λανθάνειν ὃ

27. Πράξ. 21, 23-26. 16, 3.

28. Φιλ. 3, 8.

ὀνομάτων. Τὸ ἴδιο βέβαια θὰ βρεῖ κανεὶς νὰ ἐφαρμόζεται καὶ σὲ μύρια ἄλλα προβλήματα.

Ἄλλὰ γιατί ν' ἀναφέρω τὰ μακρυνότερα, ἐνῶ μπορῶ νὰ στηρίξω τὸ λόγο μου μὲ παράδειγμα πλησιέστερο; Ὁ Παῦλος ξυρίζεται καὶ μένει ἄγνῶς καὶ κάνει περιτομὴ στὸν Τιμόθεο²⁷. "Ἦθελε ἄραγε καθαρὰ καὶ χωρὶς καμμιά ἀνάμιξη καὶ χωρὶς νὰ ὑφίσταται τίποτε ἀπὸ ὅσα δὲν ἤθελε νὰ ἐμπλέκεται στὸ θέλημα; Καὶ πῶς θεωρεῖ ζημία καὶ σκύδαλα τὶς διατάξεις τοῦ νόμου²⁸, καὶ ὅτι μὲ τὸ νὰ περιτέμνεται κανεὶς καταργεῖται τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ²⁹; Εἶναι λοιπὸν αὐτὰ ἀκούσια καὶ ἀθέλητα (κανένας λόγος δὲ θὰ προβάλλει ἀντίρρηση) καὶ τρόπος οἰκονομίας ποὺ στηρίζεται στὸ ἀπρεπὲς μάλλον καὶ ἀθέλητο καὶ ἐμπλέκεται μὲ τὸ θέλημα. Ἄραγε λοιπὸν θ' ἀρνηθεῖ κάποιος τὰ ὀνόματα, βλέποντας ὅτι τὰ συμπλεκόμενα πράγματα ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ πρόσφορα καὶ κατάλληλα ὀνόματα; Γιατί λοιπὸν εἶναι ἄτοπο, ἢ καλύτερα πῶς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ δίνομε τὸ ὄνομα, ἀφοῦ βλέπομε ὅτι ὑπάρχει καὶ ἀθέλητο θέλημα καὶ βία ποὺ ὑποκρίνεται τὸ ἐκούσιο, καὶ μὲ λέξεις ποὺ δίνουν τὴ σημασία τους νὰ τὰ ἐκφωνοῦν καὶ νὰ τὰ κάνουν γνώριμα; Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπανεξετάζομε, ὅχι ἐπειδὴ δὲν σοῦ ἔγιναν ἐτοιμόχρηστα τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ ἂν ἐπιζητεῖ ἡ φύση τῶν πραγμάτων νὰ δηλώνεται μὲ τὰ κατάλληλα ὀνόματα.

Ἄλλὰ αὐτὰ πάλι ὁ προϊστάμενος τῆς ἀντίθετης παράταξης θὰ τὰ ἀντιστρέψει, ἀνατρέποντας τὸ συλλογισμό ποὺ ἀπεδείκνυε ὅτι δὲν πρέπει νὰ λέγεται γνωμικὸ θέλημα στὸν Χριστὸ. Ἄλλὰ, θὰ μπορούσε νὰ ἀνατείνει ἢ ἀλήθεια, κανένας δὲ ζήτησε οὔτε νὰ διερευνηθεῖ ἡ φύση τοῦ προκείμενου θέματος οὔτε, ἀφοῦ βρεθεῖ, νὰ τὴν ἐξαφανίζομε μὲ τὴ σιωπὴ καὶ νὰ τὴν κρύβομε, καὶ οὔτε ἀπὸ τὴ σπάνια χρῆση τῶν ὀνομάτων νὰ διαλύεται ἢ ὑπόσταση τῶν πραγμάτων. Κανένας ὅμως ἀπὸ αὐτοὺς οὔτε πρότεινε τίποτε οὔτε κατηγόρησε, ἀλλ' εἰπώθηκε μόνο ὅτι τὸ γνωμικὸ θέλημα καθαρὸ καὶ χωρὶς καμμιά ἀνάμιξη ξένη, ἀφοῦ προτάθηκε γιὰ συζήτησι, σὰ νὰ μὴν εἶχε εἰπωθεῖ καθόλου αὐτὸ οὔτε νὰ εἶχε ἐννοηθεῖ, τὸ προσπέρασε καὶ τὸ παρεῖβλεψε, κι ἀφοῦ συμβίβασε τὸ ἐκούσιο μὲ τὸ ἀκούσιο, τὸ βίαιο μὲ τὸ χωρὶς βία, καὶ ἔδωσε στὸ πολὺπλοκο αὐτὸ νόημα τὴν ἔννοια τοῦ ἀπλοῦ πράγματος, νομίζει ὅτι θὰ διαφύγει τὴν προσοχὴ τῶν ἀκροατῶν αὐτὸς ποὺ κάνει ὅλη τὴ ζωὴ του μιὰ ἀντίρρηση. Ἐξάλ-

τὴν ἀντιλογίαν θίον ποιούμενος ἄλλως τε δὲ οὐδὲ καθόλου περι-
 αιροῦμεν τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τὸ γνωμικὸν θέλημα, μὴ τι γένηται (ἄν-
 θρωποι γὰρ ὄντες, καὶ μήπω τοῦ σαρκίου τὸ φορτίον ἀποθέμενοι,
 καὶ ἀνθρωπίνοις πολλάκις γνωμικοῖς ἐχρῶντο θελήμασιν), ἀλλ'
 5 ἐκεῖνό φαμεν, ὡς, εἰ ἐν ἐκείνοις πολλάκις, ἔτι σαρκὶ συνδεδεμένοι
 καὶ αἵματι, τὸ γνωμικὸν συνετέλλετο θέλημα, ἐπιλελοίπει τε παρεῖναι
 μὴ κωλυόμενον, τίς ἂν οὐκ ἐγκαλύψαιτο φρονεῖν ἢ λέγειν ἐπὶ Χρι-
 στοῦ γνωμικὸν ὑπάρχειν θέλημα:

Οὐ μὴν οὐδὲ ἡ συνεχῆς ἀντιλογία τοῦ κατασκευάζοντος τὴν ὀρ-
 10 θὴν δόξαν ἐπιχειρήματος ἀνωτέραν τὴν περὶ τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν
 ἀπεργάζεται, ἀλλὰ τοῦναντίον καὶ ἀνατίρρητον ἐπεδείκνυσιν. Τὸ
 γὰρ πάσας μὲν λαβὰς κατ' αὐτῆς ἐπινοεῖν, πάσας δὲ ἐκείνην ῥαδίως
 διαλύειν, καὶ πάσης ἐκτὸς διαβολῆς καὶ ἐπηρείας ἐστάναι, πῶς οὐκ
 ἀνυπέρβλητον αὐτῆς τὸ κράτος ἀνακαλύπτεται; Καίτοι γε, εἰ καὶ τὸ
 15 ἐπιχείρημα τοῦτο ἀντιλογία οὐ ῥᾶον οὕσαν ἐδέχετο διαλύεσθαι, οὐδ'
 οὕτως ὁ ἐναντίος λόγος ἐρώννυτο. Τὰ γὰρ λοιπὰ τῶν ἐπιχειρημάτων
 ἐπὶ τοσοῦτον ἐμφανεστάτην παρέχεται τὴν ἀλήθειαν, ὡς μηδὲ ἐπι-
 χειρῆσαι ὅλως πρὸς αὐτὴν ἀντιβλέψαι τὸν πάσας τόλμας ἔτοιμον
 ὄντα τολμᾶν, εἰ καὶ τὴν αἰσχύνην διὰ πασῶν ἀποφέρεται. Οἷς μὲν
 20 γὰρ οἱ προσενεχθέντες λόγοι τὸ ἥττον ἠνέγκαντο, τὴν νίκην κυρήτ-
 τουσιν ἄμαχον, οἷς δὲ καὶ αὐτὸ τὸ συμπλακῆναι τεθήπασι, τὸ κράτος
 τῶν ἀριστευμάτων οὐδ' ἀμφίβολον ἐμαρτύρησαν.

ἄλλως τε δέ, εἰ ἄριστος μὲν λόγος οὐ τῆς ἀληθείας ἐπὶ τοσοῦτον
 ἢ αὐγὴ ἀπαστράπτει, ὡς μηδ' ἀντιβλέψαι πρὸς αὐτὸν τὴν ἔριν
 25 ὑπομεῖναι μηδὲ τὴν ἀρχὴν προσβαλεῖν ἐπισκιάζειν αὐτῆς ταῖς φιλο-
 νεικίαις τὴν λαμπρότητα, κράτιστος δὲ πάλιν λόγων ὅς ἀπάσας τὰς
 τῶν ἀντιπάλων λαβὰς αἰ τούτοις ἐπενοήθησαν διαφυγῶν καὶ κατὰ
 πάντα ἀγῶνας τὴν νίκην ἀναδησάμενος, εἰς τέλος καταβληθέντων
 τῶν ἀνταγωνιστῶν, ὁ ἄμφω συλλαβῶν ἐν ἑαυτῷ, τοῦ μὲν τὸ ἄμαχον
 30 κράτος, τοῦ δὲ τὸ ἀναφαίρετον ἀριστεῖον, καὶ τὴν ἐξηρημένην καὶ
 ἀπαραμίλλητον ἀρετὴν ἑκατέρου μόνος ἔχων ἐλλαμπρύνεσθαι, πῶς
 οὐκ ἂν ὁ λόγος οὗτος, οἷος ὁ παρών, τελεωτάτην τε καὶ ἀνυπέρβλη-
 τον τὴν τῆς ἀληθείας ἰσχὺν ἐπιδείκνυσιν; Ἄλλὰ γὰρ διὰ τοῦτο ταῦτά

λου οὔτε θὰ ἀφαιρέσομε καθόλου ἀπὸ τοὺς ἅγιους ἄνδρες τὸ γνωμικὸ θέλημα, μακριὰ μὰ τέτοια σκέψη (γιατὶ ἦταν ἄνθρωποι καὶ ἀφοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἀποθέσει τὸ σαρκίον, χρησιμοποιοῦσαν πολλές φορές καὶ ἀνθρώπινα γνωμικὰ θελήματα), ἀλλὰ θὰ ποῦμε ἐκεῖνο, ὅτι, ἂν σ' ἐκείνους πολλές φορές, πού ἦταν δεμένοι μὲ τὴ σάρκα καὶ μὲ τὸ αἷμα, περιοριζόταν τὸ γνωμικὸ θέλημα καὶ δὲν ἐκδηλωνόταν ἐνῶ δὲν ἐμποδιζόταν, ποῖός δὲ θὰ ντρεπόταν νὰ φρονεῖ καὶ λέει πῶς ὑπάρχει γνωμικὸ θέλημα στὸ Χριστό;

Ὡστόσο οὔτε ἡ συνεχῆς ἀντιλογία ἐκείνου πού ἀναδεικνύει τὴν ὀρθὴ δοξασιὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὸ συλλογισμό συγκροτεῖ τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ ἀποδεικνύει τὸ ἀντίθετο καὶ ἀναντίρρητο. Γιατὶ τὸ νὰ ἐπινοοῦνται κάθε εἶδους ἀφορμὲς ἐναντίον τῆς, καὶ ὅλες αὐτὲς ἐκείνη νὰ τις διαλύει εὐκόλα καὶ νὰ στέκεται ἔξω ἀπὸ κάθε διαβολὴ καὶ βλάβη, πῶς δὲν παρουσιάζεται ἀνυπέρβλητη ἡ δύναμὴ τῆς; Ἄν καὶ βέβαια καὶ ἂν ἀκόμα ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς δὲν διέλυε εὐκόλα τὴν ἀντιλογία, οὔτε ἔτσι ἐνισχυόταν ὁ ἀντίθετος λόγος. Γιατὶ οἱ ὑπόλοιποι συλλογισμοὶ παρουσιάζουν τόσο φανερὴ τὴν ἀλήθεια, ὥστε οὔτε κὰν νὰ ἐπιχειρήσει καθόλου νὰ σηκώσει βλέμμα σ' αὐτὴν ὁ ἔτοιμος νὰ τολμήσει κάθε τόλμημα, παρόλο πού ἀπὸ ὅλα ἀποκομίζει τὴν ντροπὴ. Γιατὶ, γιὰ ὅποιους συλλογισμοὺς οἱ προηγούμενοι λόγοι ἀποκρούστηκαν, διακηρύττουν ὅτι νικήθηκαν χωρὶς μάχη, γιὰ ἐκείνους ὅμως πού τοὺς θάμπωσε καὶ ἡ ἀπλή συμπλοκὴ μαζί τους, δὲν ἔθεσαν κὰν σὲ ἀμφιβολία τὴ δύναμη τῆς νίκης τους.

Ἐξάλλου, ἂν ἄριστος λόγος εἶναι ἐκεῖνος πού τόσο πολὺ ἀστράφτει ἢ λάμψη τῆς ἀλήθειας του, ὥστε οὔτε κὰν νὰ μπορεῖ νὰ τὸν ἀντικρύσει ἢ διαμφισβήτηση, οὔτε τὴν ἀρχὴ νὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἐπισκιάσει τῆς λαμπρότητάς της μὲ τις ἀντιρρήσεις της, καὶ ἂν πάλι ἰσχυρότατος ἀπὸ τοὺς λόγους εἶναι ἐκεῖνος πού, ξεφεύγοντας ὅλες τις παγίδες τῶν ἀντιπάλων πού ἐπινόησαν γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς, ἔλαβε τὸ στεφάνι τῆς νίκης σ' ὅλους τοὺς ἀγῶνες μὲ τὴν τελικὴ ἦττα τῶν ἀντιπάλων, τότε ὁ λόγος πού θὰ συμπεριλάβει καὶ τοὺς δύο λόγους, τοῦ ἑνὸς τὴ δίχως μάχη νίκη, καὶ τοῦ ἄλλου τὸ ἀναφαίρετο ἀριστεῖο, καὶ μόνος συγκεντρώνει νὰ τὸν κοσμεῖ τὴν ἐξαίρετη καὶ ἀδιαφιλονείκητη ἀρετὴ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, πῶς αὐτὸς ὁ λόγος, ὅπως εἶναι αὐτὸς ὁ δικὸς μας λόγος, δὲ θὰ δείχνει παντέλεια καὶ ἀνυπέρβλητη τὴν ἰσχὺ τῆς ἀλήθειας; Ἄλλὰ γι' αὐτὸ ἡ

τε καὶ τὰς ἀντιλογίας προήνεγκεν ἢ τῆς ὑποθέσεως ἔρευνα, ἵνα σαφῶς ἐπιγνώσῃ ὡς, εἰ καὶ συντόμως, πλὴν οὐ παρέργως τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν εἰς φῶς προβαλλομένη προήνεγκεν.

Ὁ μὲν οὖν παρὼν λόγος, οὐ κατὰ πολὺ ἔλαττον τῆς συγγυμνασίας στοχαζόμενος ἢ τῆς ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐπιγνώσεως, ἐπιτόμως οὕτως ταῦτα διελήλυθεν. Εἰ δέ τις ἀπὸ τῶν ἱερῶν Λογίων ἢ τῶν θεοφόρων ἡμῶν Πατέρων γλαφυρωτέραν τινὰ θεωρίαν μᾶλλον καὶ πρὸς ἀλήθειαν ἀνηγγεμένην μαθῶν ἀποκαλύψειεν, θάττον ἂν ἡμᾶς ὄψαιτο τὴν τῶν μαθητῶν καταλαμβάνοντας τάξιν, ἀντὶ τοῦ
10 ζητεῖν διδασκάλους νομίζεσθαι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑ*.

Τί ἐστι τὸ παρὰ τῷ Λουκᾷ, «γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη» καὶ ἐξῆς;

Πότερον οἱ χλευάζοντες συνίεσαν λαλούντων γλώσσαις τῶν
15 ἀποστόλων, ἢ οὐ; Εἰ μὲν γὰρ οὐ συνίεσαν, πῶς ἀπάσαις (ἅπασιν) ἐλάλουν οἱ ἀπόστολοι; Εἰ δὲ συνίεσαν, πῶς ἐθάρρησαν μέθην αἰτιάσασθαι, παρὰ πόδας τὸν ἔλεγχον ἔχοντες, αὐτῶν τῶν ἀκουόντων καὶ συνιέντων τὴν αἴσθησιν; Οὕτω μὲν ἂν τις εἴποι τὴν σὴν ἀπορίαν εἰς τὸ δριμύτερον μεταχειριζόμενος Ἐγὼ δὲ φαίην ἂν τοῦναντίον ὡς,
20 εἰ μὴ συνίεσαν, οὐδ' ἂν εἰς μέθην τὸ θαῦμα διέβαλλον. Τί γὰρ ἂν τις καὶ διαβάλλειν ἐπιχειροίη, ὅπερ οὐδὲ τῶν λυπούντων αὐτὸν εἶη; Ἀλλὰ συνίεσαν μὲν, ἀπηρέσκοντο δέ· τὰ γὰρ μεγαλεῖα ἔλεγον ἐκεῖνοι τοῦ Θεοῦ, ἐφ' οἷς οἱ ἀγνωμονοῦντες νυττόμενοι, χλεύην ἐπεχείρουν τὸ θαῦμα ἐργάζεσθαι. Διὸ καὶ ὁ μακάριος Λουκᾶς, «χλευάζοντες», φησὶν, «ἔλεγον»· οἷονεὶ διασύροντες, ἐνδιαβάλλοντες, ἐπισκιάσαι τὴν θαυματουργίαν μηχανώμενοι.

Πῶς οὖν συνιέντες, εἰς μέθην ἀνέφερον τὰ λεγόμενα; Ἀπὸ πολλῆς ἀπονοίας, ἐξ ὑπερβαλλούσης ἀνοίας ἔθος γὰρ τοῖς τοιούτοις, ὅταν ἢ μὴ καταθύμια τὰ λεγόμενα, κἂν ἄλλως πολὺ τὸ σωτηριῶδες
30 ἔχη καὶ ὠφέλιμον, παραφορὰν τῶν εἰρημένων ἢ μέθην ἢ καὶ δαυμό-

* Ἐπιστολὴ 145ῃ Φωτίου, ἀπευθυνόμενη Σεργίῳ ἀδελφῷ.

ἔρευνα αὐτοῦ τοῦ θέματος πρόβαλε τοὺς λόγους αὐτοὺς καὶ τὶς ἀντιλογίες, γιὰ νὰ γνωρίσεις μὲ σαφήνεια ὅτι, ἂν καὶ σύντομα, ὄχι ὅμως καὶ ἀδέξια, ἔφερε στὸ φῶς τὴ φύση τῶν πραγμάτων.

Ὁ παρῶν λοιπὸν λόγος, ἔχοντας στόχο του τὴ συνάσκησις ὄχι πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσις τῶν πραγμάτων τῆς φύσης, ἔτσι μὲ συντομία διεξῆλθε αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἐὰν ὅμως κάποιος ἀντλήσει εἴτε ἀπὸ τὴν ἁγία Γραφή εἴτε ἀπὸ τοὺς θεοφόρους Πατέρες μας κάποια γλαφυρότερη ἐξήγησις καὶ πλησιέστερη στὴν ἀλήθεια καὶ μᾶς τὴ γνωστοποιήσει, θὰ μᾶς δεῖ γρήγορα νὰ παίρνομε τὴ θέσι τοῦ μαθητῆ, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώκομε νὰ θεωροῦμαστε δάσκαλοι.

ΕΡΩΤΗΣΗ 81η

Τί σημαίνει ὁ λόγος τοῦ Λουκᾶ, «ὅταν ἀκούστηκε αὐτῆ ἡ βουῆ, τὸ πλῆθος μαζεύτηκε γεμᾶτο κατάπληξη»¹ καὶ τὰ ἐξῆς;

Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο· ἐκεῖνοι ποὺ χλεύαζαν καταλάβαιναν τοὺς ἀποστόλους ποὺ μιλοῦσαν σὲ διάφορες γλῶσσες ἢ ὄχι; Ἐὰν δὲν καταλάβαιναν, πῶς οἱ ἀπόστολοι μιλοῦσαν σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες; Ἐὰν πάλι καταλάβαιναν, πῶς τόλμησαν νὰ τοὺς κατηγορήσουν γιὰ μέθη, ἐνῶ εἶχαν δίπλα τοὺς ἐκείνους ποὺ θὰ τοὺς ἔλεγχαν, ἐκείνους ποὺ ἀκούγαν καὶ καταλάβαιναν τὰ λεγόμενα; Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς διατυπώνοντας ἐντονότερα τὴν ἀπορία σου. Ἐγὼ ὅμως θὰ μπορούσα νὰ πῶ τὸ ἀντίθετο, ὅτι, ἂν δὲν καταλάβαιναν, δὲ θὰ κατηγοροῦσαν τὸ θαῦμα ὡς μέθη. Γιατὶ δηλαδὴ νὰ ἐπιχειρεῖ κανεὶς νὰ διαβάλλει αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ τὸν λυποῦν; Ἐπομένως τὰ καταλάβαιναν, ἀλλὰ δυσαρροστοῦνταν. Γιατὶ ἐκεῖνοι διηγοῦνταν «τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ»², ἐνῶ οἱ ἀχάριστοι, ἐπειδὴ ἐνοχλοῦνταν ἀπὸ αὐτά, ἐπιχειροῦσαν νὰ μεταβάλουν τὸ θαῦμα σὲ χλεύη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ μακάριος Λουκᾶς λέει· «ἔλεγον χλευαστικά», κατὰ κάποιο τρόπο διασύροντας, διαβάλλοντας, προσπαθώντας νὰ βροῦν τρόπο γιὰ νὰ συσκοτίσουν τὴ θαυματουργία.

Πῶς λοιπὸν ἀφοῦ καταλάβαιναν, ἀπέδιδαν τὰ λεγόμενα σὲ μέθη; Ἐκτὸς ἀπὸ μεγάλη παραφροσύνη, ἀπὸ ὑπερβολικὴ ἀνοησία. Γιατὶ συνηθίζουν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅταν αὐτὰ ποὺ ἀκοῦν δὲν τοὺς ἀρέσουν, ἔστω κι ἂν ἀπὸ ἄλλη ἀποψη εἶναι πολὺ σωτήρια καὶ ὠφέλιμα, νὰ κατηγοροῦν

1. Πράξ. 2, 13.

2. Πράξ. 2, 11.

νιον αἰτιᾶσθαι τοῦ λέγοντος, καὶ μήτε αὐτὸν ἐκεῖνον, ᾧ λέγοι, συνιέναι, μήτε μὴν τὸν ἀκούοντα, καίτοι καὶ τοῦ λέγοντος ἐπὶ τὸ ἄπταιστον φθεγγομένου καὶ τοῦ χλευάζοντος καὶ αἰτιωμένου μέχρι τοῦ ἀκούειν καὶ συνιέναι ὑγιῶς ἔχοντος. Ἐκεῖνοι δὲ καὶ μᾶλλον ἐθάρο-
 5 ρουν μέθην ἐγκαλεῖν, ὅτι, τῇ ἰδίᾳ γλώσση ἀκούοντες, τοὺς ἄλλους δὲ διὰ τὸ ἑτερόγλωσσον μὴ συνιέναι νομίζοντες, οὐδ' ἔλεγχον τῆς συκοφαντίας εὐρεῖν ἐξ ἐτοίμου ὑπελάμβανον. Αὐτοὶ μὲν γὰρ συνίεσαν, τοὺς δὲ συμπαρόντας, δι' οὓς καὶ πρὸς μέθην τὸ θαῦμα κατέφερον, πόρρω τοῦ συνιέναι ἐτόπαζον. Καὶ θαυμαστὸν οὐδέν. Ὡσπερ γὰρ
 10 τῆς Δεσποτικῆς ἐξουσίας ἐλαννούσης τὰ δαμόνια, συνίεσαν μὲν καὶ ἔβλεπον τὰ παράδοξα, δέον δὲ ὑμνεῖν καὶ προσκυνεῖν, εἰς βλασφημίας ἀπήγοντο, καὶ νόσους πάσας καὶ πάθη πάντα ὁρῶντες φυγαδεύόμενα, τῶν θαυμάτων τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς εὐεργεσίας φθόνου καὶ συκοφαντίας καὶ φόνου ὕλην εἰργάζοντο, οὕτω καὶ νῦν, οὐκ ἔχον-
 15 τες ἐξαρηθήσασθαι τὸ ὑπερφυῆς τῶν γλωσσῶν καὶ παράδοξον, ὁμοίως τῇ βασκανίᾳ ἀνερεθιζόμενοι, μέθην κατασκεδάζειν τοῦ θαύματος οὐκ ἐνεκαλύπτοντο.

Καὶ σκόπει κακουργίας ὑπερβολὴν ἐν ἴσῳ τὴν ἄνοιαν ἔχουσαν. Ἐπεὶ γὰρ ἀπίθανον ἦν, καθ' ὥραν μάλιστα τρίτην, μέθην διδόναι τοὺς
 20 ἀποστόλους, ἀνθρώπους ἀρετῆς τε κήρυκας καὶ ἐν μέσοις φόβοις καὶ κινδύνοις ἐναπειλημμένους, ἐπὶ τὸ τοῦ πόματος πρόσφατον (καίτοι τῶν βοτρύων οὕτω πρὸς ὥραν ὄντων, ἀλλ' ἄρτι τὴν γεηρὰν ἰκμάδα εἰς ἄνθος ἀποτριβομένων) καταφεύγουσι, καὶ τῇ ποιότητι τὴν ὕδριν συνδιαπλέκουσι, «γλεύκους», λέγοντες, «μεμεστωμένοι εἰσίν».
 25 Ἐν οἷς γὰρ τὸ ἰταμὸν τῆς γνώμης ἀκατάσχετον, μόνος πρόκειται σκοπός, οὐκ ὅπως τι δέον καὶ μὴ καταγέλαστον εἰπεῖν, ἀλλὰ δι' ὧν ἂν τις τύχοι τὸ μανιῶδες καὶ ἀλλόκοτον ἐμπλήσαι τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς ὁρωμένοις ἀμηχανίαν παραμυθήσασθαι. Διὸ καὶ ὅπερ ἔδοξαν ἐκ περινοίας εἰπεῖν, εἰς πολλὴν αὐτῶν ἄνοιαν καὶ ἀπόνοιαν
 30 τελευτᾷ.

3. Ματθ. 12, 24. Μάρκ. 3, 22. Λουκᾶ 11, 15.

4. Πράξ. 2, 15.

τὰ λεγόμενα ὡς παραφορὰ ἢ ὡς λόγια μεθυσμένου ἢ δαιμονισμένου, κι ὅτι δὲν τὰ καταλαβαίνει οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος πού τὰ λέγει, οὔτε βέβαια κι αὐτὸς πού τὰ ἀκούει, παρόλο πού κι αὐτὸς πού μιλάει τὰ λέει ἄπταιστα, κι αὐτὸς πού χλευάζει καὶ κατηγορεῖ εἶναι ὑγιῆς μέχρι τὸ σημεῖο νὰ ἀκούει καὶ νὰ καταλαβαίνει. Ἐκεῖνοι ὅμως τοὺς κατηγοροῦσαν μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη θρασύτητα γιὰ μέθη, γιατί, ἀκούγοντας στή δική τους γλώσσα καὶ νομίζοντας ὅτι οἱ ἄλλοι δὲν καταλάβαιναν τίς διαφορετικὲς γλώσσες, ὑπέθεταν ὅτι δὲ θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ ἐλεχθοῦν ἀμέσως. Αὐτοὶ βέβαια τοὺς καταλάβαιναν, ἐνῶ ὅσοι ἦταν παρόντες μαζί τους, γιὰ τοὺς ὁποίους ὑποβίβαζαν τὸ θαῦμα σὲ μέθη, ὑπέθεταν ὅτι ἦταν πολὺ μακριὰ νὰ καταλάβουν. Καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἄξιο ἀπορίας. "Ὅπως δηλαδή ὅταν ὁ ἔξουσιαστής Κύριος ἔδιωχνε τὰ δαιμόνια, αὐτοὶ καταλάβαιναν βέβαια κι ἔβλεπαν τὰ παράδοξα, κι ἐνῶ ἔπρεπε νὰ τὸν δοξάζουν καὶ νὰ τὸν προσκυνοῦν, αὐτοὶ ὀδηγοῦνταν στίς βλασφημίεσ³, κι ἐνῶ ἔβλεπαν νὰ φυγαδεύονται ὅλες οἱ ἀσθένειες καὶ ὅλα τὰ πάθη, ἔκαναν τὴν ὑπερβολὴ τῶν θαυμάτων καὶ τῆς εὐεργεσίας ὕλη γιὰ φθόνο καὶ συκοφαντία καὶ φόνο, ἔτσι καὶ τώρα· μὴν μπορῶντας ν' ἀρνηθοῦν τὸν ὑπερφυσικὸ καὶ παράδοξο χαρακτήρα τῶν γλωσσῶν, ἐρεθιζόμενοι ἀπὸ τὸν ἴδιο φθόνο, δὲν ντρέπονταν καθόλου νὰ περικαλύπτουν τὸ θαῦμα μὲ τὴ μέθη.

Καὶ πρόσεχε τὴν ὑπερβολὴ τῆς κακουργίας, πού δείχνει ἐξίσου τὴν ἀνοησία τους. Ἐπειδὴ δηλαδή δὲν ἦταν πιστευτὸ, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τρίτη ὥρα, νὰ παρουσιάσουν τοὺς ἀποστόλους μεθυσμένους⁴, ἀνθρώπους πού ἦταν κήρυκες τῆς ἀρετῆς καὶ βρισκόνταν μέσα σὲ πλῆθος φόβων καὶ κινδύνων, καταφεύγουν στὸ καινούργιο ποτὸ (ἂν καὶ δὲν ἦταν ἀκόμα ὄριμα τὰ σταφύλια, ἀλλὰ μόλις εἶχαν ἀρχίσει νὰ μετατρέπουν τὴν ἰκμάδα τῆς γῆς σὲ ἄνθος), καὶ συνδυάζουν τὴν ὕβρη τους μὲ τὴν ποιότητα τοῦ ποτοῦ, λέγοντας· «ἦπιαν πολὺ μουστο»⁵. "Ὅπου δηλαδή ἡ θρασύτητα τῆς γνώμης δὲν ἔχει ὄρια, ὁ μόνος στόχος πού βρῖσκεται μπροστὰ της εἶναι, ὄχι πῶς νὰ ποῦν κάτι χρειαζόμενο καὶ ὄχι γελοῖο, ἀλλὰ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιτύχει κάποιος νὰ γεμίσει τὴ μανία καὶ τὴν ἀλλοκοτιὰ τῆς ψυχῆς καὶ νὰ διασκορπίσει τὴν ἀμηχανία πού προκαλοῦν τὰ ὀρώμενα. Γι' αὐτὸ καὶ ὅ,τι σκέφτηκαν μετὰ ἀπὸ πολλὴ περίσκεψη νὰ ποῦν, καταλήγει σὲ πολλὴ ἀνοησία καὶ μεγάλο παραλογισμό.

5. Πράξ. 2, 13.

ΕΡΩΤΗΣΙ ΠΒ*.

*Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ λαβεῖν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου
καὶ Θεοῦ ἐπὶ ματαίῳ τοῦ «οὐ λήψη τὸ ὄνομα Κυρίου
τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ»;*

5 Λαμβάνουσι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτῶν ἐπὶ ματαίῳ, οἱ
μὲν τῆς Παλαιᾶς εἰδώλοις αὐτὸ περιάπτοντες καὶ περιτιθέντες καὶ οἱ
ἐπιόρκῳ καθυβρίζοντες ὄρκῳ, καὶ δὴ καὶ εὐτραπελίαις ἢ τισιν ἄλ-
λαις συνεφέλκοντες αὐτὸ ἀργολογίαις (τούτων γὰρ ἕκαστος ὡς μα-
ταία κέχρηται τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ), οἱ δὲ τῆς Νέας, ἐπειδ' ἄν,
10 παρὰ τὸν τεθέντα νόμον, ὄρκῳ τὴν αὐτοῦ καθυποβάλλωσι κλήσιν
(δεῖ γὰρ τι τελειότερον τοὺς ἐν τῇ χάριτι, τῶν πρὸ ταύτης, ἔχειν), ἔ-
πειτα δέ, καὶ οἱ τὸν Υἱὸν ἀλλοτριοῦντες τῆς πατρικῆς οὐσίας καὶ
μετὰ τῶν κτισμάτων τιθέντες, εἶτα πάλιν, ὥσπερ ἐκ μεταμελείας εἰς
τὴν τῆς θεότητος αὐτὸν εἰσποιοῦντες κλήσιν (κτίσματι γὰρ οὗτοι τὸ
15 θεῖον ὄνομα περιτιθέντες ἐκτόπως αὐτὸ ματαιοποιουῦσι), καὶ δὴ καὶ
οἱ ταῖς ἐριστικαῖς ἀμίλλαις, ὥσπερ τι τῶν τυχόντων, αὐτὸ ὧδε κά-
κεῖσε, οἷα δὴ κύβοις παίζοντες, περιστρέφοντες καὶ διακωδωνιῶν-
τες, ὅπερ μάλιστα ποιοῦσιν οἱ ταῖς αἰρετικαῖς ἐμματαῖζοντες λέσχαις
Ἔτι δὲ λαμβάνουσι καὶ νῦν «ἐπὶ ματαίῳ» τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ
20 ἡμῶν οἱ ἀδιάφορον τολμῶντες λέγειν τὴν τε Χριστοῦ εἰκόνα καὶ τὴν
τοῦ Ἀντιχρίστου, ἦτοι τὰ εἰδῶλα τῶν Ἑλληνικῶν σεβασμάτων.
Πάντες γὰρ οἱ τοιοῦτοι ματαίαν καὶ ἀνωφελῆ τὴν Δεσποτικὴν προσ-
ηγορίαν, τό γε ἦκον, εἰς τὴν αὐτῶν ἀποφαίνουσι τόλμαν. Δεῖ γὰρ
παντὶ τρόπῳ τὴν θεῖαν κλήσιν φρικτὴν τε καὶ σεβασμίαν ἠγεῖσθαι,
25 καὶ μὴτε ὄρκοις ὄλως χαίρειν, μὴτε καθυβρίζειν ἐπιόρκία, ἀλλὰ μηδὲ
περιάπτειν εἰδώλοις, μηδὲ μετὰ τὴν Ἀρείου νόσον θεοποιεῖν τὴν κτί-
σιν, κατὰ τοῦ Κτίσαντος, μὴτε μὴν ἀδιάφορον ἠγεῖσθαι τὸ ταύτης
ἠξιωμένον τῆς κλήσεως καὶ τὸ κληρωσάμενον τὴν ἐναντίαν, μηδ'
αἰρετικαῖς πεττεύειν αὐτὸ λογομαχίαις, ἀλλὰ μηδὲ περιτταῖς τισι
30 συνανακιωνᾶν καὶ συναναφύρειν ματαιολογίαις, ἐν μόναίς δὲ ταῖς
ἱεραῖς ἡμῶν εὐχαῖς τε καὶ τελεταῖς καὶ ταῖς προσηκούσαις διδασκα-

* Ἐπιστολὴ 147η, Θεοδότῳ σπαθαροκανδιδάτῳ κατὰ τοὺς Λαλακῶνας.

ΕΡΩΤΗΣΗ 82η

Πῶς δὲν εἶναι ἀντίθετο τὸ νὰ χρησιμοποιεῖ κανεὶς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ χωρὶς λόγο πρὸς τὸ «δὲ θὰ βάλεις στὸ στόμα σου τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου χωρὶς λόγο»¹;

Χρησιμοποιοῦν «τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ τους χωρὶς λόγο» ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὅσοι τὸ προσάπτουν καὶ τὸ προσθέτουν στὰ εἶδωλα καὶ ἐκεῖνοι πὺ ὑβρίζουν αὐτὸ καταπατώντας τὸν ὄρκο τους καὶ μάλιστα ἀναμιγνύοντάς το σὲ ἀστειολογήματα ἢ καὶ σὲ ἄλλα ἀερολογήματα (γιατὶ ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς χρησιμοποιεῖ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ χωρὶς λόγο), ἐνῶ ἀπὸ τὴ Νέα Διαθήκη ἐκεῖνοι πὺ, παρὰ τὸν θεοπισμένο νόμο², ὑποβάλλουν σὲ ὄρκο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (γιατὶ πρέπει νὰ εἶναι κατά τι τελειότεροι ὅσοι ζοῦν μέσα στὴ χάρη τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοὺς πρὶν ἀπὸ αὐτήν). Ἐπειτα, κι ὅσοι ἀποξενώνουν τὸν Υἱὸ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατέρα καὶ τὸν μεταθέτουν στὴν τάξη τῶν κτισμάτων, κι ἔπειτα πάλι, σὰ νὰ μετανοοῦν, τὸν συμπεριλαμβάνουν στὴν ὀνομασία τῆς θεότητος (δίνοντας δηλαδὴ στὸ κτίσμα τὸ θεῖο ὄνομα τὸ χρησιμοποιοῦν κατὰ τρόπο παράλογο), καὶ μάλιστα κι αὐτοὶ πὺ στὶς ἐριστικὲς ἀμιλλές τους, σὰ νὰ ἔναι κάτι τυχαῖο, τὸ πετοῦν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ τὸ διακουδουνίζουν, σὰ νὰ παίζουν ζάρια, πράγμα πὺ κυρίως κάνουν ὅποιοι ματαιολογοῦν μὲ τὶς αἰρετικὲς φλυαρίες. Κι ἀκόμα χρησιμοποιοῦν καὶ τώρα τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ μας «χωρὶς λόγο» ὅσοι τολμοῦν νὰ λένε, ὅτι δὲν διαφέρει ἢ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἢ εἰκόνα τοῦ Ἀντιχρίστου, δηλαδὴ τὰ εἶδωλα τῆς ἑλληνικῆς λατρείας. Γιατὶ ὅλοι αὐτοὶ, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ θράσος τους, κηρῦττον μάταιη καὶ ἀνώφελη τὴν ὀνομασία τοῦ Κυρίου. Καθόσον πρέπει νὰ θεωροῦμε μὲ κάθε τρόπο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ φρικτὸ καὶ σεβαστὸ καὶ νὰ μὴν ἀγαπᾶμε καθόλου τοὺς ὄρκους οὔτε νὰ τὸν ὑβρίζομε μὲ τὴν ἐπιπορκία, ἀλλ' οὔτε νὰ τὸ ἀποδίδομε στὰ εἶδωλα, οὔτε μετὰ τὴ νόσο τοῦ Ἀρείου νὰ θεοποιοῦμε τὴ δημιουργία κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ, οὔτε νὰ θεωροῦμε ὅτι δὲν διαφέρουν μεταξύ τους τὰ δύο πράγματα, αὐτὸ πὺ ἀξιώθηκε αὐτὴ τὴν ὀνομασία καὶ ἐκεῖνο πὺ τοῦ ἔλαχε ἢ ἀντίθεση, οὔτε νὰ τὸ χρησιμοποιοῦμε σὰν παιχνίδι στὶς αἰρετικὲς λογομαχίες, ἀλλ' οὔτε νὰ τὸ ἀναμιγνύομε καὶ νὰ τὸ ἀνακατεύομε μὲ κάποιες περιπτὲς ματαιολογίες, ἀλλὰ μονάχα στὶς ἱερὲς προσευχὲς καὶ τε-

1. Ἐξ. 20, 7.

2. Ματθ. 5, 33-37.

λίαις τὸ σωτήριον ἐκεῖνο καὶ θαυμαστὸν ὄνομα εἰς κοινήν ὠφέλειαν παραλαμβάνειν.

Ἄ σὺ παραφυλαττόμενος, φυλάξεις τε ἅμα καὶ καλῶς νοήσεις τὴν θεῖαν ἐκείνην νομοθεσίαν, τὴν λέγουσαν, «οὐ λήψη τὸ ὄνομα 5 Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαιίᾳ».

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΓ*.

Τί ἐστὶ πνεῦμα Πύθωνος, ὃ οἱ πολλοὶ ἐγγαστρίμυθον ὀνομάζουσιν;

Τὸ ἐμφωλεῦον τῇ ἀνθρωπείᾳ γαστρὶ πονηρὸν καὶ ἄξιον τὴν 10 κοπροδόχον οἰκεῖν ἀκάθαρτον πνεῦμα, οἱ μὲν τῆς εὐσεβείας λίαν ἐμπερῶς προσωνομάκασιν «ἐγγαστρίμυθον», τῶν δὲ παρ' Ἑλλήσιν οἱ μὲν πλεῖστοι «ἐντερόμαντιν», ἕτεροι δὲ «ἐγγαστρίμαντιν» ὀνομάζουσι. Σοφοκλῆς δὲ ἄρα καὶ Πλάτων, ὑπὲρ τοῦ δαμονίου τῆς γαστρὸς τὴν οἴκησιν αἰσχυρόμενοι, ὃ μὲν (ἅτε ποιητικὸς τις ὢν καὶ 15 πολὺ τὸ ἄφետον ἐπὶ τῆς γλώσσης ἔχων καὶ αὐτόνομον) ἀντὶ γαστρὸς αὐτῷ τὰ στέρνα χαρισάμενος, «στερνόμαντιν» μετωνόμασεν, ὃ δὲ τὸ ἐμφανὲς ἴσως τοῦ ψεύδους ἐκκλίνων, ἕτερα δὲ μεθόδῳ κλέπτων τὴν ὕδριν, «Εὐρυκλέα» καλεῖ τὸ γαστρίοικον· οὕτω, φασί, κληθέντος πάλαι τινὸς ἐπὶ τῷ πάθει διαβοηθέντος, ἀφ' οὗ καὶ τοῖς ἐφεξῆς τὴν 20 προσηγορίαν νέμουσιν. Ἔοικε γὰρ τὸ δαμόνιον τοῦτο φύλον οὐ γυναιῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν τῇ κόπρῳ φιλεῖν ἐγγαστρίζεσθαι. Λαοπλάνον δὲ τοῦτο καὶ τῆς ἐσχάτης ἀπωλείας, τοῖς προσέχειν αὐτῷ ἀναπεπεισμένοις, πρόξενον. Καλοῦσι δὲ αὐτὸ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ «Πύθωνα», ὅπερ, οἶμαι, καὶ τῇ τῶν Φιλιππησίων παιδί- 25 σκη ἐγγαστρίζόμενον, τὸν ἐκ τῆς πλάνης ἔρανον τοῖς κυρίοις αὐτῆς, οἷα δὴ καὶ αὐτοῦ δι' ἐκείνης δεσπόζουσι, κατατίθεσθαι. Ὁ δὴ κακομηχάνῳ γνώμῃ καὶ τὸν θεσπέσιον Παῦλον ἐπαίνων ἐγκωμίους μελετῆσαν ὑπέρχεσθαι, μισθὸν τῆς κολακείας τὴν ὑπερορίαν εὔρε τῆς ἀδίκου καὶ φύλης οἰκήσεως

* Ἐπιστολὴ 151η, Θεοδότῳ σπαθαροκανδιδάτῳ κατὰ τοὺς Λαλακῶνας.

λετὲς καὶ στίς προσήκουσες διδασκαλίες νὰ χρησιμοποιοῦμε ἐκεῖνο τὸ σωτήριο καὶ θαυμαστὸ ὄνομα πρὸς κοινὴ ὠφέλεια ὄλων.

Φυλάγοντας λοιπὸν ἐσὺ αὐτὰ πού εἶπαμε, θὰ φυλάξεις συγχρόνως καὶ θὰ ἀντιληφθεῖς ὀρθὰ ἐκεῖνο τὸν θεῖο νόμο πού λέει· «δὲ θὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου χωρὶς λόγου»³.

ΕΡΩΤΗΣΗ 83η

Τί εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Πύθωνα, τὸ ὁποῖο πολλοὶ ὀνομάζουν ἐγγαστρίμυθο¹;

Τὸ ἀκάθαρο πνεῦμα, πού φωλιάζει στὴν κοιλιά τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ πονηρὸ κι ἄξιο νὰ κατοικεῖ στὸ βόθρο πού δέχεται τὴν κοπριά, οἱ ὀπαδοὶ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως πολὺ κατάλληλα τὸ ὀνόμασαν “ἐγγαστρίμυθο”, ἐνῶ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τὸ ὀνομάζουν “ἐντερόμαντη” κι ἄλλοι πάλι “ἐγγαστρίμαντη”. Ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Πλάτων ἐξαιτίας τοῦ δαιμονίου νιώθοντας ντροπὴ γιὰ τὴν κατοίκησή του στὴν κοιλιά, ὁ πρῶτος (ἐπειδὴ ἦταν ποιητὴς καὶ εἶχε μεγάλη ἐλευθερία καὶ αὐτονομία στὴ γλώσσα, χαρίζοντας στὸ δαιμόνιο τὸ στέρνο κι ὄχι τὴν κοιλιά, τοῦ ἄλλαξε τὸ ὄνομα σὲ “στερνόμαντη”, ἐνῶ ὁ ἄλλος, ἀποφεύγοντας τὸ φανερὸ ψεῦδος καὶ μὲ ἄλλη μέθοδο ἀφαιρώντας τὴν ὕβρη, καλεῖ τὸ δαιμόνιο τῆς κοιλιάς Εὐρυκλέα. Ἔτσι, λένε, ὀνομάστηκε τὴν παλαιὰ ἐποχὴ κάποιος καὶ ἐγινε διαβόητος γιὰ τὸ ἐλάττωμά του αὐτό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔδωσαν στὴ συνέχεια καὶ στοὺς ἐπόμενους αὐτὴ τὴν ὀνομασία. Γιατὶ φαίνεται αὐτὸ τὸ γένος τῶν δαιμόνων νὰ μὴν εἶναι μονάχα τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ συνηθίζει νὰ ἐγκαθίσταται καὶ στῶν ἀνδρῶν τὴν κοπροδόχο κοιλιά. Αὐτὸ παραπλανᾷ τὸ λαὸ καὶ προξενεῖ τὴν χειρότερη ἀπώλεια σ' ὅσους πού ἔχουν πειστεῖ νὰ προσέχουν σ' αὐτό. Πολλοὶ Ἕλληνες τὸ ὀνομάζουν “Πύθωνα”. Αὐτὸ νομίζω μιλοῦσε κι ἀπ' τὴν κοιλιά τῆς ὑπηρέτριας τῶν Φιλιππησίων, καὶ παρέδιδε στοὺς κυρίους τῆς τίς εἰσπράξεις ἀπὸ τὴν πλάνη, ἐπειδὴ μέσω τῆς ὑπηρέτριας ἦταν κύριοι καὶ τοῦ δαιμονίου. Αὐτὸ λοιπὸν μὲ ὑπουλή σκέψη μελέτησε νὰ κολακέψει καὶ τὸ θεσπέσιο Παῦλο μὲ ἐπαίνους καὶ ἐγκώμια, ἀλλ' ἔλαβε ὡς ἀμοιβὴ γιὰ τὴν κολακεία του αὐτὴ, τὴν ἐξορία του ἀπὸ τὴν ἀδίκη καὶ ἀγαπητὴ του κατοικία².

3. Ἐξόδ. 20, 7.

1. Α' Βασ. 28, 3-9.

2. Πράξ. 16, 16-18.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΔ'*

Τί δηλοῖ τὸ τοῦ ἀποστόλου ῥητόν, «ἐφ' ᾧ πάντες ἤμαρτον»;

Τό, «ἐφ' ᾧ πάντες ἤμαρτον», ὅπερ Παῦλος μὲν ὁ θεῖος ἔφησε, σὺ
 5 δὲ μαθεῖν ἤτησας, τούτου δὴ τὴν διάνοιαν, οἱ μὲν, «ἐφ' ᾧ τῷ Ἀδάμ»,
 οἱ δὲ «ἐφ' ᾧ τῷ θανάτῳ» συνυπακούοντες ἀποδιδόασιν. Ἐμοὶ δὲ
 οὐδέτερον δοκεῖ. Οὐδὲ γάρ τι συνυπακούειν δεῖ, αὐτόθεν ἔχοντος
 τοῦ ῥητοῦ τὴν ἐντέλειαν. Τὸ γάρ, «ἐφ' ᾧ πάντες ἤμαρτον», νῦν οὐ
 προσώπου τινός, οὐδ' οἷον προσώπου δεικτικόν ἐστιν, ἀλλ' αἰτίας
 10 μάλιστα παραστατικόν οἷον, «ἐφ' ᾧ πάντες ἤμαρτον», «διότι πάντες
 ἤμαρτον». Καὶ μυρία μὲν καὶ παρὰ τοῖς ἔξω ἢ τοιαύτη συνθήκη τῶν
 λόγων, ἀρκέσει δ' οὖν ὁ θεῖος Παῦλος, αὐτὸς ἑαυτοῦ τὰς λέξεις ἐρμη-
 νεύων. Λέγει γὰρ ἀλλαχοῦ· «καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει, στενάζο-
 μεν βαρούμενοι», εἶτα, «ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπεν-
 15 δύσασθαι». Περίδηλον γὰρ ἐκ τούτου, ὡς τὸ «ἐφ' ᾧ» αἰτίας αὐτῷ
 σημαντικὸν παρελήφθη, τουτ' ἔστι, «Διὰ τοῦτο στενάζομεν, οὐχ ὅτι
 ἐκδύσασθαι θέλομεν, ἀλλὰ διότι ἐπενδύσασθαι». Ἔστι γάρ, πλατύ-
 τερον εἰπεῖν, ὁ νοῦς τοῦ ῥητοῦ τοιοῦτος· «Στενάζομεν ἐν τῷ σκήνει
 ὄντες βαρούμενοι». Τί οὖν; ἀποδύσασθαι τὸ σῶμα θέλεις, ὁ χεῖρες
 20 ἔπλασαν Θεοῦ καὶ ψυχὴν αὐτῷ θεῖον ἐμφύσημα συνηρομόσατο;»
 «Οὐχί», φησί· «μὴ γένοιτο· οὐ γὰρ διότι οὐκ ἀποδύομαι στενάζω,
 ἀλλὰ διότι οὐκ ἐπενδύομαι». ἐπένδυσιν καλῶν τὸ μετὰ τῆς ἀφθαρ-
 σίας αὐτὸ περιβαλέσθαι, καὶ οἷον ἀπαρχῆς διεπέπλαστο. Διὸ καὶ
 εὐθύς ἐπάγει· «ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς». Οὐ διότι οὖν
 25 οὐκ ἀποτίθεμαι τὸ σῶμα στενάζω, ἀλλὰ διότι οὐ περιτίθεμαι αὐτὸ
 μετὰ ἀφθαρσίας καὶ αἰδίου ζωῆς.

Οὐ μόνον δὲ ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς τὸ «ἐφ' ᾧ» αἰτίας ἐστὶν αὐτῷ
 δηλωτικόν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς τοῦ προκειμένου ῥητοῦ διανοίας.
 Λέγει γάρ, ὅτι τοῦ Ἀδάμ ἡμαρτηκότος, εἶτα θανάτῳ κατακροθέντος,
 30 καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ γένος εἰσεπράχθη τὸν θάνατον. Ἄλλ' οὐχ ἀπλῶς,

* Ἐπιστολὴ 152η, Ταρρασίῳ ἀδελφῷ.

1. Ρωμ. 5, 12. Ἀνάγνωσε Ἰω. Χρυσσοστόμου, Ὁμιλία ΙΑ' στὴν Πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολή, Ἄπαντα αὐτοῦ στὴ σειρὰ ΕΠΕ, τόμ. 17, σελ. 10-43.

ΕΡΩΤΗΣΗ 84η

Τί σημαίνει ὁ λόγος τοῦ ἀποστόλου, «σ' αὐτὸ ὄλοι ἀμάρτησαν»¹;

Ὁ λόγος, «σ' αὐτὸ ἀμάρτησαν ὄλοι», πού εἶπε ὁ θεῖος Παῦλος καὶ ἐσὺ ζήτησες νὰ μάθεις τὸ νόημά του, ἄλλοι τὸ ἀποδίδουν ἐννοώντας, «στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀδάμ», καὶ ἄλλοι «ὡς πρὸς αὐτὸν τὸ θάνατο». Ἐγὼ ὅμως δὲ δέχομαι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο. Δὲν πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τίποτε ἄλλο, ἐπειδὴ τὸ ρητὸ ἔχει ἀπὸ μόνο του τὴν ἐντέλειά του. Ἡ φράση δηλαδή «σ' αὐτὸ ἀμάρτησαν ὄλοι» ἐδῶ δὲν δείχνει πρόσωπο οὔτε δηλώνει ἓνα πρόσωπο κατὰ κάποιον τρόπο, ἀλλὰ παριστάνει μᾶλλον αἰτία· δηλαδή τὸ «ἐφ' ᾧ πάντες ἡμαρτον» σημαίνει, «ἐπειδὴ ὄλοι ἀμάρτησαν». Αὐτὴ ἡ περίπτωση στὸ λόγο ἀπαντᾷ ἄπειρες φορές καὶ στοὺς μὴ Χριστιανούς συγγραφείς, ἐπαρκεῖ ὅμως ὁ θεῖος Παῦλος, πού ἐρμηνεύει ὁ ἴδιος τὰ λόγια του. Γιατὶ λέει κάπου ἄλλου· «ὅσοι εἴμαστε ἀκόμα μέσα στὸ σῶμα, στενάζουμε ἀπὸ τὸ βάρος του»· κι ἔπειτα· «ὄχι ἐπειδὴ θέλομε νὰ τὸ ἀποβάλομε, ἀλλὰ νὰ φορέσομε ἐπένδυμα»². Ἀπὸ αὐτὸ γίνεται ὀλοφάνερο, ὅτι τὸ “ἐφ' ᾧ” χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ δηλώσει αἰτία. Δηλαδή, «Γι' αὐτὸ στενάζομε, ὄχι γιὰτὶ θέλομε νὰ τὸ ἀποβάλομε, ἀλλ' ἐπειδὴ θέλομε νὰ φορέσομε ἐπένδυμα». Γιὰ νὰ μιλήσομε πιὸ ἐλεύθερα, ἡ ἔννοια τοῦ ρητοῦ εἶναι ἡ ἑξῆς· “Στενάζομε ὅσο βρισκόμαστε μέσα στὸ σκῆνος νιώθοντας τὸ βάρος τοῦ σώματός μας”. Τί λοιπόν; Θέλεις νὰ ξεντυθεῖς τὸ σῶμα πού ἐπλασαν τὰ χέρια τοῦ Θεοῦ καὶ ἔνωσε μ' αὐτὸ τὴν ψυχὴ μὲ τὴ θεία πνοή³; “Ὁχι”, λέει· “μακριὰ μιά τέτοια σκέψη. Γιατὶ ἀσφαλῶς δὲ στενάζω ἐπειδὴ δὲν τὸ ξεντύνομαι, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν φορῶ πάνω ἀπὸ αὐτὸ τὴν ἐπένδυση”. Καὶ ἐπένδυση ὀνομάζει, τὸ νὰ τὸ περιβάλλει μὲ τὴν ἀφθαρσία καὶ νὰ τὸ κάνει ὅπως εἶχε πλαστεῖ στὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ καὶ προσθέτει ἀμέσως· «γιὰ νὰ καταποθεῖ ἡ θνητότητα ἀπὸ τὴ ζωὴ»⁴. Δὲν στενάζω λοιπόν ἐπειδὴ ἀποθέτω τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τὸ φορῶ μὲ τὴν ἀφθαρσία καὶ αἰώνια ζωὴ.

Καὶ δὲν εἶναι ἐδῶ μόνο φανερὸ ὅτι τὸ “ἐφ' ᾧ” (σ' αὐτὸ) δηλώνει αἰτία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔννοια τοῦ ἐξεταζόμενου ρητοῦ. Γιατὶ λέει, ἀφοῦ ὁ Ἀδάμ ἀμάρτησε καὶ στὴ συνέχεια καταδικάσθηκε σὲ θάνατο, γι' αὐτὸ καὶ τὸ γένος πού προῆλθε ἀπὸ αὐτὸν εἰσέπραξε τὸ θάνατο.

2. Β' Κορ. 5, 4.

3. Γεν. 2, 7.

4. Β' Κορ. 5, 4.

φησίν, οὐδὲ ἀκρίτως λόγῳ, ἀλλ' «ἐφ' ᾧ πάντες ἡμαρτον»· τουτ' ἔστιν, ἀλλὰ «Διότι πάντες, ὡς ὁ γεννησάμενος, ἡμαρτον». Τοῦτο γὰρ αὐτοὺς κοινωνοὺς καὶ τῆς τιμωρίας ἀπέφηνε. Καὶ γὰρ ἡ κοινωνία τῆς πράξεως εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτοὺς τῆς καταδίκης συνήλασεν.

5 **ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΕ ***
Τί σημαίνει τὸ «μὴ ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις»,
καὶ τίς ἡ γραφὴ αὐτοῦ;

Ὅπερ ἠρώτησας, τί ἔστιν, «μὴ ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις», διτ-
 τήν, οἶμαι, τὴν ἔννοιαν ἔχει. Ἡ ὅτι οὐ δεῖ ἡμᾶς ἑτερορρεπῶς ἔχειν
 10 πρὸς τοὺς ἀπίστους, κἀκείνων μᾶλλον τοῖς μύθοις προσέχειν ἢ περὶ τῆ
 τῶν πιστῶν διδασκαλία, ἢ ὅτι οὐ δεῖ ἡμᾶς ὡς οἰκεῖοις καὶ ἑτέροις
 ἑαυτοὺς τοῖς ἀπίστοις συζευγνύναι καὶ τὴν αὐτὴν τῆς ἀσεβείας αὐ-
 λακα τέμνειν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ παλαιὸς ἀποθεσπίζει νόμος, «οὐ κατο-
 χεύσεις τὰ κτήνη σου», λέγων, «ἑτεροζύγω», ἢ, «οὐχ ὑποβαλεῖς τὰ
 15 κτήνη σου ἀνομοφύλῳ». Προστάττει μὲν γὰρ διὰ τούτων μήτε εἰς
 γένεσιν μήτε εἰς ἄλλην τινὰ ἐργασίαν δεῖν τοῖς ἑτερογενέσι ζώοις τὰ
 οἰκεῖα κτήνη συνάπτειν· τὸ μὲν γὰρ δύσχρηστον, τὸ δὲ τοὺς θεσμούς
 ἔστιν ἀνατρέπειν τῆς φύσεω. Παρεγγυᾶται δὲ μᾶλλον διὰ τῆς ἐπι-
 τῶν ἀλόγων νομοθεσίας, ὡς παντὶ τρόπῳ προσήκει τοὺς λογικοὺς
 20 φεύγειν τὴν πρὸς τοὺς κατὰ πίστιν ἑτεροφύλους κοινωνίαν, καὶ μήτε
 εἰς γαμικὴν ὁμιλίαν αὐτοῖς συνιέναι, μήτε συνεργοὺς εἰς πνευμα-
 τικὴν ἐργασίαν παραλαμβάνειν. Διαφθαρεῖ γὰρ ὁ τοιοῦτος καὶ τὸν
 σὸν πόνον μᾶλλον, ἀλλ' οὐ συναύξει. Τί δὲ δεῖ καὶ τὸ εὐγενὲς τῆς σῆς
 εὐσεβείας νόθοις γένεσι συναναφύρεσθαι;

25 Ἄλλ' ὁ μὲν νοῦς, ὥσπερ ἔφημεν, τοῦ ῥητοῦ, διττὸς ὢν, τὸν αὐτὸν
 τῆς ὠφελείας καρπὸν ἐκβλαστάνει. Τὸ μέντοι διάφορον τῆς ἐννοίας
 διάφορον δηλονότι καὶ τὴν γραφὴν ἀπαιτήσκει· ἢ μὲν γὰρ προτέρα
 βραχεῖαν τὴν μετὰ τὴν ἄρχουσαν συλλαβὴν, ἢ δὲ δευτέρα μηκυνομέ-
 νην εἰς δίφθογγον ἔξει.

30 Σὺ δέ μοι ἐν Κυρίῳ ἔρρωσο.

* Ἐπιστολὴ 155η, Ἰωάννη πατρικίῳ καὶ στρατηγῷ Ἑλλάδος.

Καὶ ὄχι ἔτσι ἀπλά, λέει, καὶ δίχως κρίση, ἀλλ' «ἐπειδὴ ὅλοι ἀμάρτησαν»⁵, δηλαδή, ἀλλ' «ἐπειδὴ ὅλοι ἀμάρτησαν, ὅπως ἐκεῖνος πού τοὺς γέννησε» Γιατὶ αὐτὸ τοὺς ἔκανε νὰ γίνουν μέτοχοι καὶ τῆς τιμωρίας. Ἡ συμμετοχὴ δηλαδή στὴν πράξη, τοὺς ὁδήγησε καὶ στὴ συμμετοχὴ τῆς καταδίκης.

ΕΡΩΤΗΣΗ 85.

**Τί σημαίνει «νὰ μὴν μπαίνετε στὸν ἴδιο ζυγὸ μὲ τοὺς ἄπιστους»¹
καὶ ποιὰ ἢ γραφὴ αὐτοῦ;**

Τὸ «νὰ μὴν μπαίνετε στὸν ἴδιο ζυγὸ μὲ τοὺς ἄπιστους» πού ρώτησες, ἔχει, νομίζω, διπλὸ νόημα. Ἦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ κλίνουμε πρὸς τὸ μέρος τῶν ἄπιστων καὶ νὰ προσέχομε μᾶλλον στοὺς μύθους ἐκείνων, παρὰ στὴ διδασκαλία τῶν πιστῶν, ἢ ὅτι δὲν πρέπει ὅμοια μὲ δικούς μας καὶ τοὺς συντρόφους μας νὰ μπαίνουμε στὸν ἴδιο ζυγὸ μαζί μὲ τοὺς ἄπιστους καὶ νὰ χαράσσομε τὸ ἴδιο αὐλάκι τῆς ἀσέβειας. Αὐτὸ ἀκριβῶς θεσπίζει καὶ ὁ παλαιὸς νόμος λέγοντας· «Δὲ θὰ ἀφήσεις τὰ ζῶα σου νὰ συνευρεθοῦν μὲ ζῶα ἄλλου γένους», ἢ «δὲ θ' ἀφήσεις τὰ ζῶα σου νὰ πᾶνε μὲ ζῶα ὄχι τοῦ ἴδιου γένους»². Μὲ αὐτὰ προστάζει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνώνομε τὰ ζῶα μας μὲ ζῶα ἄλλου γένους οὔτε γιὰ πάρομε τὰ παιδιά τους οὔτε γιὰ ἄλλη ἐργασία· γιατί τὸ ἓνα εἶναι δύσκολο στὴ χρησιμοποίησι, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀνατρέπει τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἦ καλύτερα μὲ τὴ νομοθεσία μὲ τὰ ζῶα μᾶς δίνει ἐντολή, ὅτι μὲ κάθε τρόπο πρέπει οἱ λογικοὶ ἄνθρωποι ν' ἀποφεύγουν τὴν ἐπικοινωνία μὲ ἀνθρώπους ἄλλου γένους κατὰ τὴν πίστη. Καὶ οὔτε νὰ προχωροῦμε σὲ κοινωνία γάμου μαζί τους, οὔτε νὰ τοὺς δεχόμαστε ὡς συνεργάτες σὲ πνευματικὴ ἐργασία. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς θὰ καταστρέψει μᾶλλον καὶ τὸν δικό σου κόπο, παρὰ θὰ τὸν αὐξήσει. Καὶ γιατί πρέπει τὸ γνήσιο τῆς εὐσέβειάς σου νὰ ἀναμιχθεῖ μὲ νόθα γένη;

Ἄλλὰ βέβαια τὸ νόημα τοῦ ρητοῦ, ἂν καὶ εἶναι διπλό, παράγει τὸν ἴδιο ὠφέλιμο καρπὸ, ἢ διαφορὰ ὅμως τοῦ νοήματος θ' ἀπαιτήσῃ, εἶναι φανερό, καὶ διαφορετικὴ γραφὴ· ἢ πρώτη μετὰ τὴν ἀρχικὴ συλλαβὴ θέλει βραχεῖα συλλαβὴ τὴν ἐπόμενη, ἐνῶ ἢ δευτέρη τὴν ἔχει ἐκτεινόμενη σὲ δίφθογγο.

Ἐσὺ ὅμως νὰ εἶσα καλὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Κυρίου.

5. Β' Κορ. 5, 4.

1. Β' Κορ. 6, 14.

2. Λευϊτ. 19, 19.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΣΤ*.

Τί σημαίνει τὸ «ἐγκομβώσασθαι» παρὰ τῷ ἀποστόλῳ
Πέτρῳ ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐπιστολαῖς εἰρημένον;

Θαυμάζω μάλιστα εἰ καὶ σοί, γραμματικευομένῳ καὶ ταῖς τῶν
5 ποιητῶν λεοχηνεύοντι μελέταις, τὸ ἐγκομβώσασθαι βαρβάρου φων-
νῆς, ἀλλ' οὐχ ἑλληνικῆ λέξις ἔδοξεν. Ὁ μὲν γὰρ μακάριος καὶ κορυ-
φαῖος Πέτρος οὐδὲν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων
σπουδάζων, ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ παρεῖληφε γράμμασιν. Οὐ γὰρ ἤχῳ
τινα καὶ τέχνην ῥημάτων οὐδὲ λεξιδίων ψόφον καὶ κτύπον ῥημάτων,
10 δι' ὧν τινες τὰ τῶν μειρακίων ὑπογαργαλίζουσιν ὦτα καὶ κρότον
ἑαυτοῖς ἐγείρουσιν ἐκεῖθεν, ἀλλὰ ψυχῶν σωτηρίαν τοῖς ἀκροαταῖς
ἐνθεῖναι φροτίδα ἐτίθετο. Σὲ δ' οὖν Ἐπιχάρμου μάλιστα καὶ Ἀπολ-
λοδώρου τοῦ Καρυστίου, τῶν σῶν, μεμνημένον ἐχρῆν περιπτύσε-
σθαι μᾶλλον ἢ δυσχεραίνειν τῇ λέξει. Ὁ μὲν γὰρ πολλαχοῦ, καὶ κατὰ
15 διαφόρους ἐγκλίσεις σχηματίζων τὴν λέξιν, ἐχρήσατο ταύτῃ (“ἐγκε-
κόμβωται” γὰρ, φησί, καὶ ἀπαρεμφάτως, “ἐγκομβώσασθαι”), ὁ δὲ
Καρύστιος ἐν Ἀπολειπούσῃ (εἰρήσθω γὰρ εἰς τὴν σὴν χάριν καὶ ἡ
χρησις) “τὴν ἐπωμίδα”, φησί, “πτύξασα διπλῆν”, ἄνωθεν ἐνεκομβω-
σάμην”. Οὗς ἐχρῆν ἀναλαμβάνοντα, μὴ βαρβαροφωνίας τὸν τῆς
20 ἀληθείας κήρυκα αἰτιᾶσθαι, ὑπερθαυμάζειν δὲ μᾶλλον, ὅτι καὶ τῆς
τοιαύτης σπουδῆς, ὡς παιδιᾶς ὑπερορῶν, ὅμως κατὰ τοὺς τῶν ἑλλη-
νικῶν κριτὰς ὀνομάτων ἔστιν οὐ τὰς ἑαυτοῦ ἐπιστολὰς ἐξεδίδου,
διδούς ἐκ τῶν τοιούτων ἐννοεῖν ὡς, εἴπερ ἔμελλεν αὐτῷ λεξιδίων
ἤχος καὶ τέρψις, ῥάδιον ἦν αὐτῷ κἂν τούτοις ὑπερθαυμάζεσθαι· καὶ
25 εἴ γε ψυχῶν τινων σωτηρίαν, ἐκ τῆς τοιαύτης σπουδῆς προιοῦσαν
συνεώρα, εἶδες ἂν αὐτοῦ τοὺς λόγους τῷ ἐμφύτῳ κάλλει, οὐ καὶ νῦν
μέτοχοι, τοσοῦτον τῶν Πλατωνικῶν γοητευμάτων καὶ τῆς Δημοσθε-
νικῆς κομψείας, καὶ τῆς Θουκυδίδου μεγαλορρημοσύνης, ἔχοντας
τὸ ὑπερέχον ὅσον τῶν Ἀσιανῶν (οὐδὲ γὰρ ἂν ἡδέως εἶπομι τῶν
30 κακοζήλων διὰ σέ), τούτους φασὶν ὑπερκεῖσθαι. Καὶ δῆλον ἐντεῦ-
θεν. Ὁ γὰρ τὰ πολλὰ μείζονα καὶ ὑπερφυῆ λαβὼν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν
ἀνθρώπων, εἰ κέρδος τι τοιοῦτον ἐφύετο ἐκεῖθεν, οὐκ ἂν οὐδὲ τῆς

* Ἐπιστολὴ 156η, Γεωργίῳ μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

ΕΡΩΤΗΣΗ 86η

Τί σημαίνει τὸ «ἐγκομβώσασθαι»¹ ποὺ ἔχει λεχθεῖ ἀπὸ τὸν ἀπόστολο Πέτρο στὶς καθολικὲς ἐπιστολές²;

Θαυμάζω ὄλως ἰδιαίτερα, πῶς ἐσύ, ποὺ ἀσχολεῖσαι μὲ τὰ γράμματα καὶ τὴ μελέτη τῶν ποιητῶν, σοῦ φάνηκε ὅτι τὸ «ἐγκομβώσασθαι» εἶναι βαρβαρική καὶ ὄχι ἑλληνική λέξη. Γιατὶ ὁ μακάριος καὶ κορυφαῖος Πέτρος, ποὺ δὲν πρόσεχε καθόλου τὴν ἐκλογή τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, τὴν ἔχει παραλάβει στὰ γραπτὰ του. Καὶ δὲ φρόντιζε τὸν ἦχο καὶ τὴν τέχνη τῶν λόγων, μὲ τὰ ὁποῖα μερικοὶ χαϊδεύουν τὰ αὐτιά τῶν νεαρῶν καὶ παίρνουν τὶς ἐπιδοκιμασίες τους γι' αὐτό, ἀλλὰ νὰ ἐμβάλει στοὺς ἀκροατές του τὴ φροντίδα γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ψυχῶν τους. Ἐσύ λοιπὸν ἔπρεπε νὰ θυμᾶσαι τὸν Ἐπίχαρμο κυρίως καὶ τὸν Ἀπολλόδωρο ἀπὸ τὴν Κάρυστο, τοὺς δικούς σου, καὶ νὰ ἀποδέχεσαι μᾶλλον παρὰ νὰ νιώθεις δυσανασχέτηση γιὰ τὴ λέξη. Γιατὶ ὁ ἕνας χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ σχηματίζοντάς τὴν κατὰ διάφορους τύπους (γιατὶ λέει, “ἐκεκόμβωται” καὶ τὴ χρησιμοποιεῖ καὶ μὲ τὴ μορφή τοῦ ἀπαρεμφάτου “ἐγκομβώσασθαι”). Ὁ Καρύστιος πάλι στὴν «Ἀπολείπουσά» του (ἃς πῶ καὶ τὴ χρήση στὴ χάρη σου) λέει: «τὴν ἐπωμίδα, ἀφοῦ τὴ δίπλωσε στὰ δύο, τὴν κούμπωσε ἀπὸ πάνω». Αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ θυμηθεῖς καὶ νὰ μὴν κατηγορεῖς γιὰ βαρβαρισμὸ τὸν κήρυκα τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τὸν θαυμάζεις, ἐπειδὴ κι αὐτὴ τοῦ εἴδους τὴ σπουδὴ τὴν περιφρονοῦσε σὰν παιγνίδι. Ὡστόσο ἔγραψε τὶς ἐπιστολές του, δὲν ξέρω πῶς, σύμφωνα μὲ τοὺς κριτικούς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἀπὸ αὐτὰ μᾶς κάνει νὰ ἐννοήσουμε, ὅτι ἂν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸν ἦχο τῶν λέξεων καὶ τὴν τέρψη ἀπὸ αὐτές, τοῦ ἦταν εὐκόλο νὰ ὑπερθαυμάζεται καὶ γι' αὐτὰ. Κι ἂν διαπίστωνε, ὅτι ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ προερχόταν ἡ σωτηρία κάποιων ψυχῶν, θὰ μπορούσες νὰ δεῖς τοὺς λόγους του ὡς πρὸς τὴν ἔμφυτη ὁμορφιά, ποὺ καὶ τώρα ἔχουν, νὰ ὑπερέχουν τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴ γοητεία καὶ τὴν κομψότητα τοῦ Δημοσθένη καὶ τὴ μεγαλοστομία τοῦ Θουκυδίδη, ὅσο, λένε, πῶς αὐτοὶ ὑπερέχουν ἀπὸ τοὺς Ἀσιάτες (γιὰ χάρη σου βέβαια δὲ θὰ χρησιμοποιοῦσα τὸν χαρακτηρισμὸ κακόγουστων). Καὶ εἶναι φανερὸ ἀπὸ αὐτό. Αὐτὸς δηλαδὴ ποὺ ἀνέλαβε τὰ πολὺ μεγαλύτερα καὶ ὑπερφυσικὰ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, ἂν

1. Τὸ «ἐγκομβώσασθαι» στὴν ἐπιστολὴ σημαίνει ἐγκολπωθεῖτε. 2. Α' Πέτρο. 5, 5.

μειρακιώδους ταύτης ἔχων τὸ ἥττον ἐφάνη φιλοτιμίας, ἀλλὰ κὰν τούτοις τὸ κατὰ πάντων κράτος καὶ χωρὶς ἀγῶνος ἐδείχθη ἂν ἀναδεδειγμένος.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΖ*.

5 Διὰ τί βοῶν καὶ λεόντων καὶ ἀετῶν καὶ ἀνθρώπων μορφαῖς αἱ τῶν Χερουβὶμ ὄψεις τοῖς προφήταις ἐδείκνυντο;

Τί δήποτε, διαπνθάνη, βοῶν καὶ λεόντων, ἀετῶν τε καὶ ἀνθρώπων μορφαῖς αἱ τῶν Χερουβὶμ ὄψεις τοῖς θείοις προφήταις ἐνεφανίσθησαν; Ἀλλὰ τὰς μὲν, τοῖς πρὸ ἡμῶν ἀποδοδομένας αἰτίας, οἶμαι, 10 σὲ μὴ ἀγνοεῖν, κἀκείνους δὲ παρορᾶν, οἳ τοὺς λόγους ἔφασαν, ὧν ἐτάχθησαν ἔφοροι, διὰ τῶν σχημάτων ἐκείνων αἰνίττεσθαι· βοῶν γὰρ αὐτοῖς οὔτοι καὶ ἀνθρώπων, ἀετῶν τε καὶ λεόντων, οὐκ οἶδ' ἀνθ' ὅτου, τὴν ἐφορίαν ἐχειρίζουσι, πλατωνικώτερον μᾶλλον δι' ἑτέρων λόγων τὰς ιδέας εἰσάγοντες ἢ εὐσεβέστερον παριστῶντες τὸ ζητού- 15 μενον.

Ἐγὼ δὲ φαίην ἂν, ὡς οὐχ ὧν ἔφοροι τυγχάνουσι, ταῦτα διὰ τῶν σχημάτων ἐμφανίζουσι (πολλοῦ γε καὶ δεῖ· εἷς γὰρ ἀπάντων δημιουργός τε καὶ ἔφορος), ἀλλ' ἐκείνο τρανώς ἐν τοῖς τύποις δεικνύουσιν, ὡς ὁ τὴν γῆν τε καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς 20 ὑποστήσας (ἐν τούτοις γὰρ τῶν ἐμφαινομένων ζῶων τοῖς τόποις ὃ τε θίος καὶ ἡ γένεσις), αὐτός ἐστιν οὗτος, ὁ καὶ τὰς ὑπερουρανίους δυνάμεις οὐσιώσας καὶ παραγαγὼν εἰς ὑπαρξιν.

Ἐπειτα δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος διδάσκει, ὅτιπερ καθ' ὃν τρόπον ἀνθρωπός τε καὶ θοῦς καὶ λέων καὶ ἀετὸς καὶ τᾶλλα τῶν κτισμάτων, 25 εὐχερῶς καὶ ῥήματι μόνῳ συνέστη, οὕτω δὴ, οὕτω καὶ ἡ μακαρία φύσις ἐκείνη, λόγῳ τοῦ Κτίσαντος ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἤχθη πρὸς γένεσιν. Τὸ γὰρ ἐκείνη τῇ ἀσωμάτῳ καὶ ἀσχηματίστῳ φύσει μορφάς τινας καὶ τοιαῦτα σχήματα παρυποδεῖξαι οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ ἓνα τε καὶ τὸν αὐτὸν ἀπάντων Ποιητὴν ὑπάρχειν ἐπιδεδειχέναι, καὶ ὅτι οὐδὲν 30 ἐργωδέστερον, ἢ τᾶλλα τῶν κτισμάτων ἢ ἀσώματος καὶ νοερᾶ φύσις ὑπέστη, ἐν πᾶσι παραπλησίως καὶ ἰσοσθενῶς τοῦ θείου καὶ ἀπειρο-

* Ἐπιστολή 157η, Εὐσχήμονι, ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας.

προέκυπτε ἀπὸ αὐτὰ κάποιο παρόμοιο κέρδος, δὲ θὰ φαινόταν ὅτι ἦταν κατώτερος ἀπὸ τὴν παιδικὴ αὐτὴ φιλοδοξία, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ θὰ εἶχε ἀνακηρυχθεῖ νικητὴς ἀπέναντι σὲ ὅλους καὶ μάλιστα δίχως ἀγώνα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 87.

Γιατί τὰ πρόσωπα τῶν Χερουβιμ ἐμφανίζονταν στοὺς προφῆτες μὲ τις μορφές βοδιῶν καὶ λιονταριῶν καὶ ἀετῶν καὶ ἀνθρώπων;

Ἐρωτᾶς νὰ μάθεις, γιὰ ποιὸ λόγο τὰ Χερουβιμ ἐμφανίστηκαν στοὺς θείους προφῆτες μὲ τις μορφές βοδιῶν καὶ λιονταριῶν καὶ ἀετῶν καὶ ἀνθρώπων¹; Ἀλλά, νομίζω, ἐνῶ δὲν ἀγνοεῖς τις ἐξηγήσεις ποὺ ἔδωσαν οἱ πρὶν ἀπὸ ἐμᾶς, περιφρονεῖς ὅμως καὶ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι εἶπαν, ὅτι μ' ἐκεῖνα τὰ σχήματα ὑπαινίσσονται τοὺς λόγους ἐκείνων τῶν ὁποίων ὀρίστηκαν ἔφοροι. Αὐτὰ δηλαδή, δὲν ξέρω γιατί, ἐμπιστεύονται σ' αὐτοὺς τὴν ἐποπτεία τῶν βοδιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀετῶν καὶ τῶν λιονταριῶν. Μᾶλλον, μὲ πιὸ πλατωνικὸ τρόπο, εἰσάγουν μὲ ἄλλους λόγους τις ἰδέες, ἣ παριστάνουν εὐλαδέστερα τὸ ζητούμενο.

Ἐγὼ ὅμως θὰ μπορούσα νὰ πῶ, ὅτι δὲν ἐμφανίζουν μὲ αὐτὲς τις μορφές ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐποπτεύουν (πολὺ βέβαια ἀπέχουν ἀπὸ αὐτό· γιατί ἓνας εἶναι ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἐπόπτης ὅλων), ἀλλὰ δείχνουν περίτρανα μὲ τις μορφές αὐτὲς ἐκεῖνο· ὅτι δηλαδή αὐτὸς ποὺ ἔδωσε ὑπαρξὴ καὶ στὴ γῆ καὶ στὸν ἀέρα καὶ στὸν οὐρανὸ καὶ σὲ ὅλα ὅσα περιέχουν (γιατί σ' αὐτοὺς τοὺς χώρους διαδραμίζεται ὁ βίος καὶ ἡ γένεση τῶν ζώων ποὺ παρουσιάζονται) εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος ποὺ ἔδωσε οὐσία καὶ στίς ὑπερουράνιες δυνάμεις καὶ τις ἔφερε στὴν ὑπαρξὴ.

Ἐπειτα, μ' αὐτὰ διδάσκει ὁ λόγος ὅτι, ὅπως ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ βόδι καὶ τὸ λιοντάρι καὶ ὁ ἀετὸς καὶ τ' ἄλλα δημιουργήματα εὐκόλα καὶ μὲ τὸ λόγο μόνο δημιουργήθηκαν, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνες οἱ μακάριες ὑπάρξεις ἦρθαν στὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὸ μηδὲν μὲ τὸ λόγο μόνο τοῦ Δημιουργοῦ. Τὸ νὰ ἐμφανίσει σ' ἐκείνη τὴν ἀσχημάτιστη καὶ ἀσώματη φύση κάποιες μορφές καὶ τέτοια σχήματα, δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρὰ θέλει νὰ δείξει, ὅτι εἶναι ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς ὁ Ποιητὴς ὅλων καὶ ὅτι καθόλου πιὸ δύσκολα ἀπὸ τὰ ἄλλα δημιουργήματα ἔλαβε ὑπαρξὴ ἢ ἀσώματη καὶ νοερὴ φύση, ἐπειδὴ τὸ θεῖο καὶ ἀπειροδύναμο θέλημα ἐνεργεῖ σὲ ὅλα

1. Ἰεζ. 1, 10.

δυνάμου δρώντος βουλήματος Εἰ βούλει δέ, πρὸς τούτοις καὶ τρίτον ἄλλον διδάσκουσιν αἱ ἐν τοῖς Χερουβὶμ ὁμοιώσεις, ὅτι, ὡσπερ ἄνθρωπός τε καὶ ἀετός καὶ βούς, καὶ ἀπλῶς ἕκαστον τῶν κτισμάτων, τῷ Δεσποτικῷ προστάγματι πειθαρχεῖ καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐντολὴν ὑπο-
5 πῆσσει, οὕτω δὴ, οὕτω καὶ πᾶσα ἡ ὑπερκόσμιός τε καὶ ὑπερουρά-
νιος οὐσία τοῖς αὐτοῦ νεύμασιν ὑπέκειναι καὶ πρὸς ἅπαν τὸ κελευόμε-
νον προθύμως ὑπηρετεῖται.

Τάχα δ' ἂν σοι, καθ' ἑαυτὸν σκοποῦντι, ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ἕτεροι προσευξενερεθήσονται αἰτία, αἷς ἂν ἡδέως ἐντύχοιμι.

10

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΗ*.

Πῶς ἐστι λέγειν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα, καὶ μὴ εἰς ἀνάγκην περιίστασθαι τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς θεοῦς ὁμολογεῖν;

Ἐρωτᾶς, πῶς ἐστι λέγειν, Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν,
15 Θεὸν τὸ Πνεῦμα, καὶ μὴ εἰς ἀνάγκην περιῖστασθαι τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς
θεοῦς ἀνομολογεῖν. Ἐγὼ σοι σαφῶς καὶ συντόμως ἐρῶ. Παραδεί-
γματα μὲν γὰρ πολλὰ καὶ ποικίλα τοῖς θείοις ἡμῶν Πατράσιν εἰς τὸ
διαλυῖσαι τὴν ἀπορίαν ταύτην ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ ἧς ἐ-
σπούδαζον, ἀφθόνως τε ἐχρηγήθη καὶ εἰς δέον διατέτακται, ὧν εἴ-
20 τις ἐπιμνησθῆναι θελήσειε, βιβλίον ὄλον ἀντ' ἐπιστολῆς ἂν γράψειε.
Τοῦτο δὲ ἄλλως, οἶμαι, περιττόν· τί γάρ, ἐνὸν τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἐξ
ἐτοίμου προσομιλεῖν, σὺ δὲ (οὐ γὰρ ἔχω πῶς ἀνεπαχθέστερον εἶπω)
ἀντὶ τῶν πάλαι καλῶς γεγραμμένων, καινῶν προσδέη γραφῶν, ἐξι-
διουμένων τὰ πρὸ αὐτῶν καὶ ἀλλότρια; Ἀλλὰ χωρὶς ἐκείνων, τὸ
25 σύντομον καὶ σαφές καὶ οὐδὲ χωρὶς τοῦ συμπεῖθειν μετὰ προσοχῆς
ἄκουε· ἔχει δὲ ὧδε:

Θεὸν καλεῖς τὸν Πατέρα, πότερον, τεμὼν τὴν ὑπόστασιν καὶ
ἀλλοτριώσας τῆς ἐν αὐτῷ καὶ κοινῆς θεότητος, ἢ οὐκ ἂν τολμήσας
εἶπειν; οὕτω γὰρ ἂν εἶη, τὸ τιμᾶν καὶ ὀνομάζειν Θεὸν τὸν Πατέρα,
30 τῆς ἐσχάτης βαρύτερον ὕβρεως, ἀποσπάδα τινὰ καὶ παραφυάδα

* Ἐπιστολὴ 161η, Σεργίῳ πρωτοσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.

μέ παραπλήσιο και ἰσοδύναμο τρόπο. " Ἄν ὅμως θέλεις, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ διδάσκουν τὰ ὁμοιώματα τῶν Χερουβὶμ καὶ ἓνα τρίτο, ὅτι δηλαδή, ὅπως οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἀετοὶ καὶ τὰ βόδια καὶ γενικὰ ὅλα τὰ δημιουργήματα πειθαρχοῦν στὸ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου καὶ ἐκτελοῦν μὲ φόβο τὴν ἐντολή του, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ ὅλη ἡ ὑπερκόσμος καὶ ὑπερουράνια φύση ὑπακούει στὰ νεύματά του καὶ ὑπηρετεῖ προθύμα κάθε κέλευσμά του.

Ἐσὺ ὅμως, ἀφοῦ ἀναλογιστεῖς μόνος μὲ τὸν ἑαυτό σου αὐτὰ ποὺ εἶπαμε, θὰ ἀνακαλύψεις ἴσως κι ἄλλες αἰτίες κοντὰ σ' αὐτές, τὶς ὁποῖες εὐχαρίστως θὰ μπορούσα ν' ἀκούσω.

ΕΡΩΤΗΣΗ 88η

**Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ λέμε Θεὸ τὸν Πατέρα, Θεὸ τὸν Υἱό,
Θεὸ τὸ Πνεῦμα, καὶ νὰ μὴ εἶμαστε ἀναγκασμένοι ἔτσι
νὰ ὁμολογοῦμε τρεῖς θεοὺς ἀντὶ γιὰ ἓναν;**

Ἐρωτᾶς πῶς εἶναι δυνατό νὰ λέμε «Θεὸ τὸν Πατέρα, Θεὸ τὸν Υἱό, Θεὸ τὸ Πνεῦμα»¹ καὶ νὰ μὴν εἶμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ὁμολογοῦμε τρεῖς θεοὺς ἀντὶ γιὰ ἓναν; Θὰ σοῦ τὸ πῶ καθαρὰ καὶ μὲ συντομία. Γιατὶ πολλὰ καὶ κάθε εἶδους παραδείγματα δόθηκαν μὲ ἀπλοχεριά στους ἁγίους Πατέρες μας γιὰ τὴ λύση αὐτῆς τῆς ἀπορίας ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀλήθεια, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ μελέτη τους, διαρρυθμισμένα ὅπως πρέπει, τὰ ὁποῖα ἂν θελήσει κανεὶς νὰ τ' ἀναφέρει, θὰ γράψει ὄχι ἐπιστολή, ἀλλὰ ἓνα ὁλόκληρο βιβλίο. Αὐτὸ ὅμως τὸ θεωρῶ ἔξ' ἄλλου περιττὸ. Γιατὶ δηλαδή, ἐνῶ μπορούμε νὰ διδασκόμαστε μὲ εὐκολία ἀπὸ τοὺς παλαιούς, σὺ ἀντίθετα (δὲν ξέρω πῶς νὰ σοῦ τὸ πῶ πιὸ ἐλαφρὰ) ἀντὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων καλῶν γραπτῶν χρειάζεσαι νέους συγγραφεῖς, ποὺ οἰκειοποιοῦνται τὰ πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ξένα; Ἄλλ' ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ, ἄκουσε μὲ προσοχὴ τὰ σύντομα καὶ σαφῆ καὶ ὄχι χωρὶς πειστικότητα ποὺ θὰ σοῦ πῶ, καὶ ποὺ εἶναι τὰ ἑξῆς:

Καλεῖς τὸν Πατέρα Θεό· ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο; τέμνεις ἔτσι τὴν ὑπόσταση καὶ τὴν ἀποξενώνεις ἀπὸ τὴν κοινὴ θεότητα ποὺ ἔχει, ἢ δὲ θὰ τολμοῦσες νὰ τὸ πεῖς αὐτὸ; Γιατὶ τὸ νὰ τιμᾶς καὶ νὰ ὀνομάζεις Θεὸ τὸν Πατέρα μ' αὐτὸ τὸν τρόπο εἶναι πιὸ βαρὺ ἀπὸ τὴ χειρότερη βλασφημία, νὰ τὸν θεωρεῖς δηλαδή σὰν ἓνα ἀποσπᾶδι καὶ μιὰ παραφυάδα ἀπὸ τὴν ὀλικὴ καὶ

1. Σύμβολο Ἀθανασιανό, PG 28, 1581 B.

νοεῖν τῆς ὀλικῆς καὶ ὑπερουσίου Θεότητος, ἐξ οὗ πᾶσα θεία καὶ τοῖς ἐν διαίρεσει καὶ ρεύσει τὸ εἶναι λαχοῦσιν ἔνωσίς τε καὶ συνοχή καὶ συνάφεια. Ὅρας πῶς ἂν ὀρθῶς ἐννοηθείης τε καὶ φήσαιοι Θεὸν τὸν Πατέρα: Οὐκοῦν οὐδὲ τὸν Υἱὸν Θεὸν ὀνομάζων ἀφοριεῖς τῆς αὐτῆς 5 Θεότητος, εἴπερ μὴ κατ' ἄλλην μὲν ἔννοϊαν τὸν Υἱὸν, κατ' ἄλλην δὲ τὸν Πατέρα Θεὸν ὑπεκρίνω ἀποφαινέσθαι: οὐδὲ τὸ Πνεῦμα δὲ δηλονότι ἢ αὐτὴ γὰρ ἂν παρακολουθήσῃ κακόννοια.

Εἰ τοίνυν ἕκαστον τῶν τριῶν, καθ' ἑαυτὸ τῶ κῶ λαμβανόμενον, καὶ Θεὸς καὶ Θεὸς καὶ Θεὸς ὀνομαζόμενον, οὐδαμῆ οὐδαμῶς τῆς ἐν- 10 θεωρουμένης καὶ μιᾶς ἀπετμήθη Θεότητος, εἰκότως ἄρα καὶ σὺν ἀλλήλοις λαμβανόμενα, οὐ τρεῖς θεοί, ἀλλ' εἰς τὰ τρία Θεὸς δοξασθήσεται. Εἰ μὲν γὰρ Θεὸς ἐλέγετο καθ' ἑαυτὸ νοούμενον ἕκαστον, ὡς εἰς ἰδίαν καὶ ἔκφυλον Θεότητα ἀναγόμενον, εἰκότως ἂν σὺν ἀλλήλοις καὶ τρεῖς θεοὶ ὀνομάζοντο. Εἰ δὲ ὡς εἰς τὴν αὐτὴν ὀμοτίμως καὶ μίαν 15 Θεότητα συναγόμενον Θεὸς τῶν τριῶν ἐκαλεῖτο ἕκαστον, τίς ὁ διαζόμενος τὰ μηδαμῆ μηδαμῶς τῆς ἐνθεωρουμένης αὐτοῖς καὶ συμπληρωτικῆς διαιρεθέντα Θεότητος, τρεῖς λέγειν θεοὺς, μᾶλλον δέ, πῶς οὐκ ἀνάγκη πᾶσα τὰ τρία λέγειν ἕνα Θεόν, οὐδαμοῦ διαιρεθέντος οὐδενὸς τῶν τριῶν τῆς ἐνιαίας καὶ ἀτμήτου καὶ ἀδιαιρέτου Θεό- 20 τητος;

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΘ'.

**Πόσα σημαινόμενα ἔστιν εὐρεῖν ἐν τῇ Γραφῇ
τῆς Θεοῦ φωνῆς;**

α'. Τρία σημαινόμενα τοῦ θεοῦ ὀνόματος, ὅσα γε εἰς μνήμην τὴν 25 ἐμὴν κατὰ δόξαν οἶδα τῆς θείας Γραφῆς Ἐν μὲν τὸ κυρίως καὶ πρώτως Ὦν, οὗ ἐν τῇ χειρὶ πάντα καὶ ὅς ἀπάντων δεσπόζει: «τὰ γὰρ σύμπαντα δοῦλα σά».

β'. Δευτέρω δὲ τάξει καὶ μεθέξει τῆς πρώτης αἰτίας λέγοιτ' ἂν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνος θεός, ὅς, ἐφ' ὅσον ἐστὶ δυνατὸν γεννητῆ φύ- 30 σει εἰς μίμησιν ἑαυτόν, ἀρετῶν ἀσκήσει, διαπλάττοι Θεοῦ. Καὶ γάρ,

* Ἐπιστολὴ 162η, Ἀμφιλοχίω, μητροπολίτη Κυζίκου..

ὑπερούσια θεότητα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται κάθε ἔνωση θεία καὶ συνοχή καὶ συνάφεια καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμα πού ὑπάρχουν μέσα στὴ διαίρεση καὶ στὴ ροή. Βλέπεις πῶς θὰ μπορούσες νὰ ἐννοήσεις ὀρθὰ καὶ νὰ ὀνομάσεις Θεὸ τὸν Πατέρα; "Ἐτσι λοιπὸν ὀνομάζοντας Θεὸ καὶ τὸν Υἱὸ, δὲ θὰ τὸν χωρίσεις ἀπὸ τὴν ἴδια Θεότητα, ἐφόσον βέβαια δὲν ὑποκρίθηκες ὅτι χαρακτηρίζεις μὲ ἄλλη ἔννοια Θεὸ τὸν Υἱὸ καὶ μὲ ἄλλη τὸν Πατέρα. Τὸ ἴδιο προφανῶς καὶ γιὰ τὸ Πνεῦμα. Γιατὶ θὰ ἐπακολουθήσει ἡ ἴδια διεστραμμένη σκέψη.

"Ἄν λοιπὸν καθένα ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα τὸ ἐννοήσομε χωριστά, καὶ ποῦμε Θεὸς καὶ Θεὸς καὶ Θεός, μὲ κανένα ἀπολύτως τρόπο δὲν ἀποκόπτεται τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἀπὸ τὴ θεότητα πού τὸ χαρακτηρίζει. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸ ὅτι καὶ μαζὶ ἂν τὰ ἐννοήσομε, θὰ θεωρηθοῦν ἓνας Θεὸς τὰ τρία πρόσωπα καὶ ὄχι τρεῖς θεοί. Γιατὶ, ἂν καθένα νοούμενο καθ' ἑαυτὸ λεγόταν Θεός, ἀναγόμενο ἔτσι σὲ μὰ δική του ἄλλου εἴδους ἀπὸ τῶν ἄλλων θεότητα, εὐλόγο θὰ ἦταν μαζὶ ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο νὰ ὀνομάζονταν καὶ τρεῖς θεοί. "Ἄν ὅμως ἐπειδὴ ἔχουν ἰσότητα τὴν ἴδια θεότητα ὀνομαζόταν καθένα ἀπὸ τὰ τρία (πρόσωπα) Θεός, ποιὸς εἶναι ἔξαναγκασμένος νὰ λέει τρεῖς Θεοὺς αὐτὰ πού μὲ κανένα ἀπολύτως τρόπο δὲν ἔχουν ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὴ νοούμενη σ' αὐτὰ θεότητα πού τὰ πληροῖ; "Ἡ καλύτερα, πῶς δὲν εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ λέει τὰ τρία πρόσωπα ἓνα Θεὸ, ἀφοῦ καθόλου δὲν ἔχει κανένα τους ἀποχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἐνιαία καὶ ἀκομάπιαστη καὶ ἀδιαίρετη θεότητα;

ΕΡΩΤΗΣΗ 89η

Πόσα ὀνόματα, πού σημαίνουν Θεός, μπορούμε νὰ βροῦμε μέσα στὴν ἅγια Γραφή;

α'. Τρία νομίζω ὀνόματα πού σημαίνουν Θεός εἶναι αὐτὰ πού ἔχω στὴ μνήμη μου καὶ πού βρῆκα στὴν ἅγια Γραφή. "Ἐνα εἶναι τὸ "Ὀν πού ὑπάρχει κυρίως καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχή, πού ἔχει τὰ πάντα στὴν ἐξουσία του καὶ κυριαρχεῖ σὲ ὅλα. Γιατὶ λέει: «τὰ πάντα εἶναι δοῦλα σ' ἐσένα»¹.

β'. Σὲ δεύτερη σειρὰ καὶ μὲ μετοχή τῆς πρώτης αἰτίας θὰ μπορούσε νὰ ὀνομαστεῖ θεὸς κι ἐκεῖνος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, πού, ὅσο εἶναι δυνατὸ στὴ γεννητὴ φύση, διαμορφώνει τὸν ἑαυτό του μὲ τὴν ἄσκηση

1. Ψαλμ. 118, 91.

ὥσπερ κυρίως μὲν ἐστὶν ἀγαθὸν ἡ θεία καὶ πανουργὸς φύσις, κατὰ μέθεξιν δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι διακαθάρσει βίου τῆς ἐκεῖθεν ἀκτίνος ἐνηυγάσθησαν τὰς μαρμαρυγὰς, οὕτω καὶ Θεὸς οὐ μόνον ἡ πάντων δεσπόζουσα καὶ κατεξουσιάζουσα φύσις, ἀλλὰ καὶ τοὺς
 5 ἀνθρώπους ἔστιν ἰδεῖν ταύτης ἡξιωμένους τῆς ὀνομασίας. Πρῶτος δὲ τῆς κλήσεως τυγχάνει ὁ τοῦ Σὴθ παῖς Ἐνὼς ἀνὴρ δι' εὐσέβειαν καὶ χρηστότητα τρόπων ὑπὸ τῶν τότε ἀνθρώπων τῆ τοῦ θεοῦ κλήσει τετιμημένος, ἐξ οὗ καὶ τὸ γένος ἅπαν θεοὶ τε καὶ θεῶν παῖδες ὠνομάσθησαν, καθά πού φησιν, «ιδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυ-
 10 γατέρας τῶν ἀνθρώπων, ὅτι καλαὶ εἰσιν, ἔλαβον ἑαυτοῖς γυναῖκας ἀπὸ πασῶν ὧν ἐξελέξαντο». Υἱοὺς γὰρ Θεοῦ δηλονότι τοὺς ἐκ τοῦ Ἐνὼς φύντας ἐκάλεσεν, οἱ ταῖς ἐκ τοῦ Κάϊν ὠμληκότες τό τε γένος ἐνόθευσαν, καὶ εἰς ἀσέβειαν καὶ κακίαν συνωλίσθησαν. Τὸ γὰρ λέγειν ἀγγέλους πεσεῖν, τὴν ἀσώματον φύσιν, εἰς ἔρωτας γυναικῶν,
 15 πεσόντων ἐστίν, ὡς ἀληθῶς, εἰς μυθώδεις καὶ οὐδὲ κεχωρισμένους τοῦ ἀσεβεῖν λογισμούς. Ἐξ ἐκείνου τοιγαροῦν τοῦ γένους, καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅσοι δι' ἐπιμελείας ἡθῶν τῷ Θεῷ προσεγγίζουσιν ἐμελέτησαν, ναὶ δὴ καὶ ὅσοις εἰς ἀξίωμα τοῦ δικαίου κριτῶν ἀνεληθεῖν καὶ ἀρχόντων τάξιν ἐξεγένετο, οὗτοι πάντες τῆς θείας κλήσεως
 20 τετυχήμασι. «Θεός», γὰρ φησιν, «θεῶν Κύριος ἐλάλησε», καί, «Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες», καί, «ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ Θεῶν», καί, «ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρινεῖ», καί, «θεοῦ οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς». Δῆλον γὰρ ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι θεοῦ ἡ θεία Γραφή τοὺς τε τῆς ἀρετῆς φίλους καὶ
 25 τοὺς τῆς δίκης καλεῖ ὑπηρέτας.

γ'. Ἔστι δὲ καὶ τρίτον, παρὰ ταῦτα, σημαινόμενον, τρόπον μὲν τινι συναπτόμενον, τρόπον δὲ πλείονι διαιρούμενον δευτέρου, καθ' ὃ δίδοται Μωσῆς θεὸς εἶναι Φαραώ. Εἶη δ' ἂν ὁ τρόπος οὗτος τῆς προσηγορίας ἐξ ἀναλογίας εἰλημμένος. Καὶ γὰρ, ὥσπερ Θεὸς ἐχρη-
 30 μάτιζε Μωσῆ «ρίψαι τὴν ῥάβδον εἰς πίστωσιν τῶν ἐπηγγελμένων», οὕτω Μωσῆς Ἀαρὼν ἐκέλευσε ῥίπτειν τὴν ῥάβδον εἰς ἔκβασιν τῶν

2. Γεν. 4, 26.

5. Ψαλμ. 81, 6.

3. Γεν. 6, 2.

6. Ψαλμ. 81, 1.

4. Ψαλμ. 49, 1.

7. Ψαλμ. 81, 1.

τῶν ἀρετῶν, ὥστε νὰ γίνεи ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ. Γιατί, ὅπως κυρίως ἀγαθὸ εἶναι ἡ θεία καὶ δημιουργὸς φύση τῶν ὄλων, καὶ κατὰ μέθεξιν εἶναι καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅσοι μὲ τὴν κάθαρσιν τῆς ζωῆς τους καταλαμπρύνθησαν μὲ τὴν μαρμαρυγὴν τῆς θεότητος, ἔτσι καὶ Θεὸς εἶναι ὄχι μόνο ἡ φύση ποὺ δεσπόζει καὶ κατεξουσιάζει τὰ πάντα, ἀλλὰ μπορεῖς νὰ δεῖς καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ εἶναι ἄξιοι αὐτῆς τῆς ὀνομασίας. Πρῶτος ποὺ ἀξίζει αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι ὁ Ἐνώς², ὁ γιὸς τοῦ Σήθ, ἕνας ἄνθρωπος ποὺ γιὰ τὴν εὐσέβεια καὶ τὴν ἀγαθότητὰ του τιμῆθηκε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του. Ἀπὸ αὐτὸν κι ὄλοι τῆς γενιᾶς του ὀνομάσθησαν θεοὶ καὶ παιδιὰ τῶν θεῶν, ὅπως λέει κάπου ἡ Γραφή: «ὅταν εἶδαν οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὶς θυγατέρες τῶν ἀνθρώπων, ὅτι ἦσαν ὡραῖες, πῆραν ὡς γυναῖκες τους ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ξεχώρισαν»³. Υἱοὺς τοῦ Θεοῦ εἶναι φανερὸ κάλεσε ἐκείνους ποὺ γεννήθηκαν ἀπὸ τὸν Ἐνώς, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ ἦρθαν σὲ σχέσεις μὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Κάιν, νόθευσαν τὴν γενιὰ τους καὶ παρασύρθηκαν μέσα στὴν ἀσέβεια καὶ τὴν κακία. Γιατί, τὸ νὰ λέγει, ὅτι ἄγγελοι, ἡ ἀσώματη φύση, ἔπεσαν σὲ ἔρωτες γυναικῶν, εἶναι ἡ περίπτωσις ἀληθινὰ ἐκείνων ποὺ ἔπεσαν σὲ λογισμοὺς φαντασιώδεις καὶ ὄχι χωρὶς ἀσέβεια. Ἀπὸ ἐκεῖνη λοιπὸν τὴν γενιὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὅσοι μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἡθῶν τους φρόντισαν μὲ ζῆλο νὰ προσεγγίσουν τὸ Θεὸ, καὶ βέβαια καὶ ἀπὸ ὅσους ἀξιῶθηκαν νὰ ἀνέλθουν στὸ ἀξίωμα τῶν δίκαιων κριτῶν καὶ στὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων, ὄλοι αὐτοὶ ἔγιναν ἄξιοι νὰ λάβουν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ λέει: «μίλησε ὁ Θεός, ὁ Κύριος τῶν Θεῶν»⁴, καὶ «Ἐγὼ εἶπα, εἴστε θεοὶ καὶ ὄλοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ»⁵, καὶ «ὁ Θεὸς στᾶθηκε μέσα στὴ σὺνάξιν τῶν θεῶν»⁶, καὶ «ἀνάμεσά τους θὰ διακρίνει τοὺς θεοὺς»⁷, καὶ «δὲ θὰ κακολογήσεις τοὺς θεοὺς οὔτε θὰ κατηγορήσεις τὸν ἄρχοντα τοῦ λαοῦ»⁸. Εἶναι φανερὸ ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ὅτι ἡ ἀγία Γραφή καλεῖ θεοὺς τοὺς φίλους τῆς ἀρετῆς καὶ τοὺς ὑπηρέτες τῆς δικαιοσύνης.

γ. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ εἶναι καὶ τρίτη σημασία ποὺ συνάπτεται κατὰ ἕνα μέρος μαζί μ' αὐτὰ, ἀλλὰ πιὸ πολὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸ δεύτερο, καὶ εἶναι αὐτὸ ποὺ παραδίδει ὅτι ὁ Μωυσῆς εἶναι θεὸς τοῦ Φαραῶ⁹. Βέβαια αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ὀνομασίας χρησιμοποιεῖται κατ' ἀναλογία. «Ὅπως δηλαδὴ ὁ Θεὸς εἶπε στὸν Μωυσῆ, «ρίξε τὸ ραβδί σου γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν οἱ ὑποσχέσεις μου»¹⁰, ἔτσι κι ὁ Μωυσῆς διέταξε τὸν Ἀαρῶν νὰ ρίξει

8. Ἐξ. 22, 27.

9. Ἐξ. 7, 1.

10. Ἐξ. 4, 3.

ἀπειλουμένων. Καὶ Μωσῆς μὲν ὑπηρετεῖτο προστάγμασι Θεοῦ, Ἀαρῶν δὲ Μωσέως ἐξεπλήρου τὰς ἐντολάς εἰς Φαραώ, μαστίζων τὴν Αἴγυπτον καὶ προφήτης γινόμενος τὰδελφοῦ, ὃν ἐκεῖνος τρόπον ἐγένετο τοῦ Θεοῦ. Διὸ οὐδὲ θεὸς Μωσῆς ἀπλῶς, ἀλλὰ θεὸς εἴρηται Φαραώ. Πάντα γὰρ ἔπραττεν εἰς αὐτόν, ὥσπερ αὐτεξουσίῳ κράτει ὑπηρετουμένου τοῦ Ἀαρῶν. Ἀλλὰ κοινωνεῖ μὲν οὗτος τῆς κλήσεως ὁ τρόπος τῶ πρό αὐτοῦ, τῶ τε ἐπ' ἀνθρώπου καὶ ταύτην τεθεῖσθαι καὶ τῶ ἔχοντος ἀρετὴν, διαφέρει δὲ ἄλλοις τε πολλοῖς, καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐξιδιωσαμένη Μωσῆν, αὐτοῦ γίνεται καὶ οὐκ ἔστιν, ὥσπερ ἐκεῖνη, κοινή·
 10 καὶ ὅτι ἐκεῖ μὲν Θεὸς ἀπλῶς, καὶ οὐχί τις, ὁ τὴν κλήσιν ὑπελθὼν ἀπεδίδοτο, ἐνταῦθα δὲ τοῦναντίον θεὸς Φαραώ. "Οτι δ' οὐ κατ' ἐκεῖνον τὸν νοῦν, ἀλλὰ καθ' ὃν ἔφαμεν, ὁ Μωσῆς εἴρηται θεὸς Φαραώ, γνῶριμον μὲν ἐκ τῶν εἰρημένων, οὐδὲν δὲ ἔλαττον τεκμηροῖ καὶ τὸ τῶν Ἀαρῶν, ἀνθρωπὸν τε ὄντα καὶ ἀρετὴν ἀσκοῦντα, εἰ βούλει δὲ καὶ
 15 ταῖς τερατοουργίαις ἐφεστηκότα, μηδαμοῦ κληθῆναι θεὸν Φαραώ.

δ. Ἐπὶ γοῦν τριῶν διαφόρων ὑποκειμένων τῆς θείας τεθεμένης προσηγορίας, καὶ τοῦ μὲν κυρίως, τῶν δὲ καθ' ὁμωνυμίαν λεγομένων, ἔστιν εὐρεῖν καὶ ἄλλο τι τῆς φωνῆς σημαινόμενον, οὐκέτι μὲν κατὰ δόξαν, χρήσει δὲ μόνη λαμβανόμενον τῆς θείας Γραφῆς. Τὰ
 20 γὰρ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας σεβάσματα θεοῦς καὶ αὐτῆ, πολλάκις μὲν κατειρωνευομένη καὶ ἐπὶ ἐλέγχῳ τῶν προσκεκνηκότων («βαδίζετε», γὰρ φησιν, «καὶ βοᾶτε πρὸς τοὺς θεοὺς, οὓς ἐξελέξασθε ἑαυτοῖς, καὶ αὐτοὶ σωσάτωσαν ὑμᾶς»), πολλάκις δὲ καὶ εἰς μόνην δήλωσιν τοῦ προκειμένου, εἴωθε καλεῖν «οὐκ ἔσονταί σοι», γὰρ φησιν,
 25 «θεοὶ ἕτεροι, πλὴν ἐμοῦ», καί, «οὐ ποιήσετε ὑμῖν θεοὺς ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς», καὶ μυρία ἢ χηρῆσις

ε'. Ἐπεὶ δὲ τέσσαρα τῆς θεοῦ φωνῆς διεκρίθη τὰ δηλούμενα, εἰδέναι δεῖ ὡς ἐν τῶ προκειμένῳ σοι πρὸς μάθησιν ρητῶ, «ἄνθρωπος ὃς καταράσθαι Θεόν, ἁμαρτίαν λήψεται», καὶ ἐξῆς, οἱ μὲν Θεὸν ἐν-
 30 ταῦθα τὸν ἀληθῶς καὶ κυρίως Θεὸν ἐξακούουσι, οἱ δὲ τὸν ψευδω-
 νύμως ἐπονομασθέντα λαμβάνουσι, ἀρχὴν δὲ διάφορον ἑαυτοῖς

11. Ἐξ. 7, 9.

13. Ἐξ. 20, 3.

12. Κοιτ. 10, 14.

14. Ἐξ. 20, 23.

τὸ ραβδί του, πρὸς ἔνδειξη ὅτι θὰ ἐκτελεστοῦν οἱ ἀπειλές του¹¹. Καὶ ὁ Μωυσῆς βέβαια ὑπηρετοῦσε τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ὁ Ἄαρὼν ἐκτελοῦσε τὶς ἐντολές τοῦ Μωυσῆ εἰς βᾶρος τοῦ Φαραώ, χτυπώντας τὴν Αἴγυπτο, καὶ γινόταν προφήτης τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπως ἐκεῖνος ἦταν τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ οὔτε ὁ Μωυσῆς λέγεται ἀπλὰ θεός, ἀλλὰ θεὸς τοῦ Φαραώ. Γιατὶ ἔπραττε τὰ πάντα εἰς βᾶρος του, σὰ νὰ ἦταν ὁ Ἄαρὼν ὑπηρετῆς μᾶς αὐτοδύναμης ἐξουσίας. Αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ὀνομασίας σχετίζεται μὲ τὸν πρὶν ἀπὸ αὐτόν, ἐπειδὴ ἡ ὀνομασία αὐτὴ ἔχει δοεῖ σὲ ἐνάρετο, διαφέρει ὅμως σὲ πολλὰ ἄλλα, καὶ ὅτι ἡ μία ὀνομασία ἑξατομικευμένη γιὰ τὸ Μωυσῆ, γίνεται ὀνομασία δική του καὶ δὲν εἶναι ὅπως ἡ ἄλλη κοινὴ καὶ σὲ ἄλλους· καὶ ἀκόμα, ὅτι ἐκεῖ ἀποδόθηκε τὸ θεὸς γενικὰ καὶ ὄχι σὲ κάποιον ποῦ ἔλαβε τὸ ὄνομα, ἐνῶ ἐδῶ γίνεται τὸ ἀντίθετο, εἶναι θεὸς τοῦ Φαραώ. Κι ὅτι ὁ Μωυσῆς δὲν ὀνομάστηκε μ' ἐκείνη τὴν ἔννοια ἀλλὰ σύμφωνα μ' αὐτὴν ποῦ εἶπαμε θεὸς τοῦ Φαραώ, γίνεται βέβαια γνωστὸ ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ὄχι λιγότερο τεκμηριώνει τὸ πρᾶγμα καὶ αὐτὸ· ὁ Ἄαρὼν, ποῦ ἦταν ἄνθρωπος καὶ ἀσκοῦσε τὴν ἀρετὴ, καὶ ἂν θέλεις καὶ ποῦ ἦταν παρὼν καὶ στὰ θαῦματα τοῦ Θεοῦ, δὲν ὀνομάστηκε θεὸς τοῦ Φαραώ.

δ'. Στὰ τρία λοιπὸν διάφορα σημαινόμενα τίθεται ἡ ὀνομασία θεός, στὸ ἓνα κυρίως, ἐνῶ στὰ ἄλλα δύο κατὰ ὁμωνυμία. Μπορεῖ ὅμως νὰ βρεθεῖ καὶ ἄλλο σημαινόμενο τῆς λέξης, ποῦ δὲν ἀναφέρεται ἐπειδὴ τὸ δέχεται, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ χρησιμοποιεῖ ἡ ἁγία Γραφή. Αὐτοὺς στοὺς ὁποίους ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία ἀποδίδει σεβασμὸ τοὺς καλεῖ καὶ αὐτὴ πολλές φορές θεούς, πολλές φορές βέβαια μὲ πολλὴ εἰρωνεία καὶ γιὰ νὰ ἐλέγξει τοὺς πιστοὺς τῆς (γιατὶ λέει· «πηγαίνετε καὶ φωνάξτε τοὺς θεοὺς ποῦ διαλέξατε καὶ αὐτοὶ ἄς σᾶς σώσουν»¹²), ἐνῶ πολλές φορές χρησιμοποιεῖ συνήθως τὴν ὀνομασία σὲ κάτι γιὰ ἀπλή δήλωση· γιατί λέει· «δὲ θὰ ὑπάρχουν γιὰ σένα ἄλλοι θεοὶ ἐκτὸς ἀπὸ μένα»¹³, καὶ ἀκόμα· «δὲν προσκυνήσατε θεοὺς ἀσημένιους καὶ χρυσοὺς»¹⁴. Ἡ χρησιμοποίησις εἶναι ἀπειρη.

ε'. Ἀφοῦ λοιπὸν διακρίναμε τέσσερα σημαινόμενα τῆς ὀνομασίας θεός, πρέπει νὰ ξέρομε ὅτι τὸ προκείμενο ρητό, «ὁ ἄνθρωπος ποῦ θὰ καταραστεῖ τὸ Θεό, θὰ διαπράξει ἁμαρτία»¹⁵ καὶ τὰ λοιπά, ἄλλοι ἐδῶ ἐννοοῦν τὸν ἀληθινὰ καὶ κυρίως Θεό, ἐνῶ ἄλλοι τὸ ἀποδίδουν σὲ ἐκεῖνον ποῦ ἔλαβε τὸ ὄνομα ψευδῶς, καὶ θέτοντας αὐτοὶ διαφορετικὴ ἀρχή, στὴ

15. Λευϊτ. 24, 15.

ὑποθέμενοι καὶ τὰ ἐξῆς διαφόρως περαίνουσι. Οἱ γὰρ ὑπειληφότες Θεὸν εἰρησθαι νῦν ὃν ἕκαστος τῶν δυσσεβούντων ἄγει σέβασμα, οὕτω τὸν νοῦν ἀναπτύσσουσιν· Οὐ δεῖ φησίν, οὐδὲ τὸν Ἑλληνικαῖς θρησκείαις προσανακείμενον ἐξυβρίζειν ὅπερ σέβεται. Εἰ γὰρ κἀ
 5 κείνο δυσφημίας ἐστὶν ἀπάσης ἄξιον καὶ τῶν εὐσεβούντων ἐκάστω βδέλυγμα καὶ νομίζεσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι δίκαιον, ἀλλ' οὖν ὁ γε θεὸν νομίζων, εἶτα δὲ δυσφημῶν, ἁμαρτίας ἐστὶν ἔνοχος. Τῇ γὰρ ἑαυτοῦ γνώμῃ καὶ κρίσει θεὸν ὁ τοιοῦτος ἀλίσκεται βλασφημῶν καὶ δυσσεβείας ὑπεύθυνον ἑαυτὸν καθιστάς. Τί γάρ, ἐνὸν ἢ μὴ σέβειν ἢ
 10 μὴ δυσφημεῖν, σὺ δὲ μιννὺς τὰ ἀσύμβατα, ὅπερ σέβεις, τοῦτο δυσφημεῖς; Κατέγνωσ; ἀπόστηθι. Ἄλλ' ἔτι προσέρχῃ ὡς θεῶ; Πῶς οὐ πέφρικας δυσφημεῖν καὶ ἀραῖς ὑπάγειν τὸν ἔτι σοι λατρευόμενον; «Ἄνθρωπος», τοιγαροῦν, «ἄνθρωπος, ὃς καταράσεται θεὸν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο ἁμαρτίαν λήψεται», οὐχ ὅτι Θεὸν ἐπηράσατο, ἀλλ' ὅτι, ὃν
 15 περ ὡς θεὸν αὐτοῦ σέβεται, κατ' αὐτοῦ καὶ γλώσσαν ἀφήκε δύσφημον. Εἶτα· «ὀνομάζων δὲ τὸ ὄνομα Κυρίου, θανάτῳ θανατούσθω». Ἄν δέ τις τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ πάντων Δεσπότην ὑπ' ἀρὰν καὶ βλασφημίαν ἀγαγεῖν τολμήσῃ, θάνατος αὐτῷ τὸ ἐπιτίμιον. Διττοις γὰρ οὗτος ἀτόποις συνείληπται. Τό τε γὰρ οἰκειὸν ἐδυσφήμησε
 20 σέβασμα, καὶ τὴν ὕβριν κατὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ Δημιουργοῦ τῶν ὄλων, ὃς πάσης ἐστὶν εὐφημίας καὶ δόξης ὑπεράνω, κατεσκέδασεν ἁμαρτίας μὲν γὰρ ἐστὶν ἔνοχος, τουτ' ἐστὶν παροινίας καὶ ὕβρεως δίκην ὀφείλων, καὶ ὁ τὸ ἴδιον ἐπαρώμενος θρηῖσκευμα, εἰ καὶ ψευδω-
 25 πλής τιμωρίας ὑπόχρεως ὁ τὸν τοῦ παντὸς Δημιουργὸν καὶ Θεὸν ὕβρεσιν πλύνων καὶ ἀραῖς τετολμηκῶς ὑπάγειν. Διὸ λίθοις τοῦ ζῆν ἢ βλάσφημος ἐκείνη κεφαλὴ ἀξία ἐκκόπτεσθαι, τῆς ἀκολάστου γλώσσης τὴν δίκην ὑπέχουσα.

ζ'. Οὕτω μὲν οἱ πρότεροι τὸ ῥητὸν διασαφοῦσιν. Οἱ δὲ μετ' ἐκεί-
 30 νους ὡδε διηγοῦνται τὸν νοῦν· «ἄνθρωπος, ὃς καταράσεται Θεὸν αὐτοῦ, ἁμαρτίαν λήψεται»· αὐτόθεν ἐστὶ φασί, σαφῆς ἢ διάνοια. Ὁ γὰρ τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἐπαρώμενος ἢ ἄλλως ἐμπαροινῶν αὐτῷ, ἔνοχός

συνέχεια τὴν ὀλοκληρώνουν διαφορετικὰ. "Ὅσοι δηλαδὴ νομίζουν, ὅτι ἐδῶ εἰπώθηκε θεὸς ἐκεῖνος πού πιστεύει καθέναν ἀπὸ τοὺς δυσσεβεῖς, ἀναπτύσσουν τὴ σκέψη τους ὡς ἐξῆς· Δὲν πρέπει, λένε, οὔτε αὐτὸς πού πιστεύει τίς ἑλληνικὲς θρησκείες νὰ βλασφημεῖ αὐτὸ πού σέβεται. Γιατί, ἂν καὶ ἐκεῖνο εἶναι ἄξιο τῆς κατηγορίας, καὶ εἶναι δίκαιο κι ἀπὸ καθέναν ἀπὸ τοὺς εὐσεβεῖς νὰ θεωρεῖται καὶ νὰ ὀνομάζεται βδέλυγμα, ἀλλ' αὐτὸς πού πιστεύει κάποιον ὡς θεὸ κι ἔπειτα τὸν δυσφημεῖ, εἶναι ἔνοχος ἁμαρτίας. Γιατί μὲ δική του γνώμη καὶ κρίση συλλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ βλασφημεῖ τὸ Θεὸ καὶ κάνει τὸν ἑαυτοῦ ὑπεύθυνον γιὰ τὴν ἀσέβειά του. Γιατί δηλαδὴ, ἐνῶ εἶναι δυνατὸ ἢ νὰ μὴν τὸν πιστεύεις ἢ νὰ μὴν τὸν δυσφημεῖς, ἐσύ, ἀναμογνύοντας τὰ ἀσυμβίβαστα, αὐτὸν πού σέβεται ἔρχεσαι καὶ τὸν δυσφημεῖς; Τὸν περιφρόνησες; Ἀπομακρύνσου ἀπὸ αὐτόν. Ἀλλὰ προσέρχεσαι ἀκόμα σ' αὐτόν ὡς θεό; Καὶ πῶς δὲν σὲ πιάνει φρίκη νὰ δυσφημεῖς καὶ νὰ καταριέσαι αὐτόν πού ἀκόμα λατρεύεις; Γιατί λέει· «ὁ ἄνθρωπος πού θὰ καταραστεῖ τὸ Θεὸ του, θὰ διαπράξει ἁμαρτία»¹⁶, ὄχι γιατί καταράστηκε τὸ Θεό, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐναντίον ἐκείνου πού σέβεται ὡς θεὸ του κίνησε βλάσφημη γλῶσσα. Κι ἔπειτα· «ὅποιος λέει τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, νὰ θανατώνεται»¹⁷. Ἄν ὅμως κάποιος τολμήσει νὰ καταραστεῖ καὶ νὰ βλασφημῆσει τὸν ἀληθινὸ Θεὸ καὶ Κύριο ὄλων, θὰ ἔχει ὡς τιμωρία του τὸ θάνατο. Γιατί αὐτὸς συνελήφθηκε ἔνοχος δύο ἀτοπημάτων. Καὶ κατηγοροῦσε τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο τοῦ σεβασμοῦ του, καὶ ἐξύβρισε τὸν Σωτῆρα καὶ Δημιουργὸ τῶν ὄλων, πού εἶναι πάνω ἀπὸ κάθε ἔπαινο καὶ δόξα. Καὶ εἶναι ἔνοχος βέβαια ἁμαρτίας, δηλαδὴ πρέπει νὰ τιμωρηθεῖ γιὰ ἀλαζονεία καὶ ὕβρη, κι αὐτὸς πού καταριέται τὸ θρησκευμά του, ἂν καὶ ψευδώνυμα προσέλκυσε τὸ ὄνομα τῆς θεότητος, ἐνῶ εἶναι ὑπόχρεως διπλῆς καὶ πολλαπλῆς τιμωρίας αὐτὸς πού λούζει μὲ ὕβρεις τὸ Δημιουργὸ καὶ Θεὸ κι ἔχει τολμήσει νὰ τὸν καταραστεῖ. Γι' αὐτὸ ἀξίζει ν' ἀποκοπεῖ μὲ πέτρες ἐκεῖνο τὸ βλάσφημο κεφάλι, ἐξοφλώντας τὴν τιμωρία τῆς ἀκόλαστης γλώσσας.

ζ. Ἔτσι λοιπὸν οἱ προηγούμενοι διασαφηνίζουν τὸ ρητό. Οἱ ἔπειτ' ὅμως ἀπὸ αὐτοὺς ὡς ἐξῆς διατυπώνουν τὸ νόημα τῆς ρήσης, «ὁ ἄνθρωπος πού θὰ καταραστεῖ τὸ Θεὸ του διαπράττει ἁμαρτία»· τὸ νόημά του, λένε, διασαφηνίζεται ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιο. "Ὅποιος δηλαδὴ καταριέται τὸν ἀληθινὸ Θεὸ ἢ παραφέρεται πρὸς αὐτόν μὲ ἄλλο τρόπο, εἶναι ἔνοχος

17. Λευϊτ. 24, 16.

ἔστιν ἁμαρτίας, ἡ δὲ εἰς τιμωρίαν ἀπαραίτητον τελευτᾷ. Τὸ δέ, «ὀνομάζων τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ» τοιοῦτον εἶναι ἀπειρήτο τοῖς Ἰουδαίοις τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα, ἀλλ' ὅτι παρὰ τὴν θεὸς φωνὴν νομιζόμενον, διὰ χειλέων ὄλως προφέρεσθαι, ἄφραστον δὲ καὶ ἀνέκφορον
 5 παντελῶς, πλὴν ὅσα γε τοῖς ἀρχιερεῦσι μόνοις ἐπὶ τμηῇ καὶ σεβασμιότητι τοῦ Θεοῦ, διετηθήρητο. Διὸ οὐδὲ γράμμασι τοῖς παρ' αὐτοῖς διεγράφετο, ξένοις δὲ τισι καὶ παρηλλαγμένοις γραμμάτων τύποις χαρακτηρίζοντες, οἷα δὴ μυστικωτέροις συμβόλοις αὐτὸ παρυνπέφαινον. Τέσσαρα δὲ τὰ γράμματα ἦν, ἐξ οὗ καὶ τετράγραμμιον αὐτοῖς
 10 ἐπωνομάζετο. Ἐν ἴσῳ τοίνυν, φασίν, ὑπῆρχε παρ' Ἰουδαίοις ἀράσασθαι τε τὸν Θεὸν καὶ ὀνομάσαι, τουτ' ἔστι τὸ ἄφραστον ὄνομα αὐτοῦ διὰ χειλέων, καὶ μάλιστα κοιναῖς προσενεγκεῖν ἀκοαῖς. Διὸ καὶ ἑκατέρῳ θάνατος ἐπέκειτο ἡ ζημία.

ζ'. Ἀλλὰ ταύτη μὲν καὶ οὗτοι. Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα καὶ χρυσοῦ
 15 πετάλω ἐγχαραττόμενον καὶ τῇ ἀρχιερατικῇ ταινίᾳ δεσμοῖς ἀρμοζόμενον, τὸ τοῦ ἀρχιερέως ἐφρούρει τε καὶ ἐκόσμηι μέτωπον, ἅμα μὲν φοβερόν καὶ σεβάσιμον τοῖς ὁρώσι δεικνύς, ἅμα δὲ καὶ παρεγγνώμενον αἰεὶ δεῖν τὸν ἀρχιερέα τὸν νοῦν συνηνῶσθαι τῷ Θεῷ καὶ μηδέποτε τῆς ἐκεῖθεν συναφείας καὶ μακαριότητος διασπώμενον ἐπὶ τὰ
 20 γήϊνα καὶ ἅπερ ἔστι τῆς μεταιότητος καταφέρεσθαι. Τί δή ποτ' οὖν ἔστι τοῦτο τὸ ὄνομα, αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς διδάσκει. Ἐπερωτήσαντι γὰρ τῷ Μωσεῖ, τί τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἔφη· «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν» καὶ πάλιν, ἐπιθεβαιῶν ὡς τοῦτο αὐτοῦ εἶη ὄνομα ὃ προεξέφηγεν, «Ἐγὼ», φησί, «Κύριος ἄφθην πρὸς Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ»· εἶτα,
 25 «καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς»· ἵνα εἴπῃς, μείζονός σε φιλοτιμίας, ἢ τοὺς πατριάρχας, τοὺς σοὺς προγόνους, ἠξίωσα· τὸ γὰρ ὄνομά μου, ὅπερ ἐκείνοις οὐκ ἐδήλωσα, καίτοι τῷ Ἰακώβ καὶ προσλιπαρήσαντι, τοῦτό σοι διεσάφησα ἀποφηνάμενος, «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν». Τοῦτο δὲ παρὰ μὲν Ἑβραίοις λέγεται Ἀιά, παρὰ δὲ Σαμαρείταις,
 30 Ἰαδέ, γράφεται δὲ καὶ γράμμασι τούτοις ἰώθ ἄλφ οὐαὐθ ἦθ, δι' ὧν δηλοῦται τὸ ἀναρχόν τε καὶ ἀτελεύτητον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο γὰρ παρίστησιν καὶ τὸ ὁ «ὢν». Αὕτη γὰρ ἡ φωνή, μήτε πρὸ αὐτοῦ, μήτε μετ'

ἀμαρτίας, κι αὐτὴ καταλήγει στὴν τιμωρία. Τὸ ρητὸ πάλι, «λέγοντας τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ»¹⁸, σημαίνει τὸ ἐξῆς: Εἶχε ἀπαγορευθεῖ στους Ἰουδαίους νὰ λέγεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ αὐτὸ πού προσδιοριζόταν ἀπὸ τὴ λέξη Θεὸς νὰ προφέρεται γενικὰ μόνο μὲ τὰ χεῖλη, ἀλλὰ νὰ μὴ λέγεται καθόλου καὶ νὰ μὴ προφέρεται μὲ τὸ στόμα· εἶχε διατηρηθεῖ μόνο γιὰ τοὺς ἀρχιερεῖς γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὸ σεβασμὸ τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὸ ἔγραφαν μὲ τὰ δικά τους γράμματα, ἀλλὰ τὸ παρίσταναν μὲ κάποιους ξένους καὶ παραλλαγμένους τύπους γραμμάτων, καὶ τὸ ὑποδήλωναν μὲ μυστικὰ κατὰ κάποιο τρόπο σύμβολα. Τὸ ἀποτελοῦσαν τέσσερα γράμματα κι ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὄνόμαζαν καὶ τετραγράμματο. Λένε ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι θεωροῦσαν ἴσο μὲ τὸ νὰ καταραστοῦν τὸ Θεὸ τὸ νὰ ὀνομάσουν μὲ τὸ στόμα καὶ μάλιστα νὰ προφέρουν σὲ αὐτιὰ βέβηλα τὸ ἀφραστο ὄνομά του. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ δύο τιμωροῦνταν μὲ θάνατο.

ζ'. Ἔτσι λοιπὸν πίστευαν καὶ αὐτοί. Καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα χαραγμένο σὲ πέταλο χρυσὸ καὶ δεμένο στὴν ἀρχιερατικὴ ταινία¹⁹ φρουροῦσε καὶ στόλιζε τὸ μέτωπο τοῦ ἀρχιερέα, καὶ δείχνοντάς το φοβερὸ καὶ σεβάσιμο σὲ ἐκείνους πού τὸ ἔβλεπαν, καὶ συγχρόνως παρήγγελλε, ὅτι ἔπρεπε ὁ νοῦς τοῦ ἀρχιερέα νὰ εἶναι ἔνωμένος μὲ τὸ Θεὸ καὶ νὰ μὴν ἀποσπᾶται ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ συνάφεια καὶ μακαριότητα καὶ νὰ κατεβαίνει στὰ γήινα καὶ στὰ μάταια. Τί εἶναι βέβαια αὐτὸ τὸ ὄνομα μᾶς τὸ διδάσκει ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς τῶν ὅλων. Ὅταν δηλαδὴ ρώτησε ὁ Μωυσῆς, ποιὸ εἶναι τὸ ὄνομά του, εἶπε: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὡν (ὑπάρχων)»²⁰. Καὶ πάλι ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι αὐτὸ πού προεῖπε ἦταν τὸ ὄνομά του, λέει: «Ἐγώ, ὁ Κύριος, φανερώθηκα στὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ἰακώβ»· κι ἔπειτα λέει: «καὶ δὲν εἶπα σ' αὐτοὺς τὸ ὄνομά μου»²¹, γιὰ νὰ πεῖς, ὅτι σὲ ἔκρινα ἄξιο μεγαλύτερης τιμῆς ἀπὸ ὅ,τι τοὺς πατριάρχες, τοὺς προγόνους σου. Γιατὶ τὸ ὄνομά μου, πού δὲν τὸ ἀποκάλυψα σ' ἐκείνους, παρόλο πού ὁ Ἰακώβ μὲ εἶχε παρακαλέσει πολὺ, τὸ διασάφησα σὲ σένα, λέγοντας: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Ὡν». Αὐτὸ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους λέγεται Αἰὰ, ἀπὸ τοὺς Σαμαρεῖτες Ἰαβέ, καὶ γράφεται μὲ τὰ γράμματα ἰώθ, ἄλφ, οὐαύθ, ἦθ, μὲ τὰ ὁποῖα δηλώνεται ἡ δίχως ἀρχὴ καὶ τέλος διαρκεία τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ βέβαια δηλώνει καὶ ἡ λέξη «ὁ Ὡν» (ὑπάρχων). Γιατὶ αὐτὴ ἡ λέξη δείχνει, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε πραγματικὰ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν οὔτε ἔπειτα ἀπὸ αὐτόν,

20. Ἐξ. 3, 14.

21. Ἐξ. 6, 2-3.

αὐτὸν εἶναί τι κυρίως καὶ ὑπάρχειν ὅλως ἐνδείκνυται, ὅπερ τὸ αἰεὶ εἶναι καὶ αἰδίως εἶναι συνίστησιν Ἐκατέρω τοίνυν προσομιλῶν ἐρμηνεία, οὐδ' ἑτέραν, οἶμαι, διώξεις, οὔτε ἀσαφείας, οὔτε τοῦ μὴ περὶ πόδα εἶναι τὴν ἐκατέρωθεν διάνοιαν τῷ ῥητῷ.

5 Ἐρρωσο.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4*.

Εἰ μὲν ἦν ἄρρητον τὸ θεῖον ὄνομα, πῶς ἐπέκειτο θάνατος τῷ φθεγξαμένῳ ἢ ζημία;

Ὡς καλή σου ἡ ἀπορία· γράφεις γὰρ ὡς, εἰ μὲν ἄρρητον ὄνομα
10 τὸ θεῖον καὶ γνώσεως μείζον, πῶς ἐπέκειτο θάνατος τῷ φθεγξαμένῳ ἢ ζημία; Οὐδὲ γὰρ ἐνήν οὐδὲ πολλὰ θελήσαντι φθέγξασθαι· εἰ δ' ἐνήν διὰ χειλέων προενεγκεῖν, πῶς ἄρρητον καὶ ἀνέκφραστον; Ἄλλ' ἔχεις, οἶμαι, προγεγραμμένην σοι καὶ λαμπρῶς τὴν λύσιν. Τῷ γὰρ εἰπεῖν τὸν ὑπερουσίως ὄντα Θεόν, «ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν», ὄνομά τε αὐτοῦ
15 εἶναι τοῦτο ἂν εἰπεῖν, καὶ τῷ ταύτης τῆς φωνῆς Μωσέα διακοῦσαι· οὐκ ἀκοῦσαι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἀπαγγεῖλαι· οὐκ ἀπαγγεῖλαι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ χρυσῷ πετάλῳ γράφειν παραδοῦναι ὅτι μὲν τῇ ἑαυτοῦ φύσει καὶ γνωστὸν ἦν καὶ ῥητόν, καὶ ὅτι τισὶ μὲν ἐπέγνωστο καὶ οὐκ ἀφραστον πρὸς ἀλλήλους ἦν, διὰ πάντων ὑπάρ-
20 χει σαφέστατον. Ὅτι δὲ δι' ὧν τοῖς πολλοῖς οὔτε εἰς ἀκοὰς οὔτε εἰς γνῶσιν ἀφῆκτο, ἀλλὰ καὶ οἷς ἐγινώσκετο φυλακῇ προσῆν εἰς ἄλλους μὴ ἐξάγειν καὶ τοῦτο δῆλον ὡς ἄρρητον αὐτὸ καὶ ἀνέκφραστον ἐδί-
δου καλεῖσθαι. Ἄφραστον οὖν καὶ ἀνέκφορον ἢ θεία κλησίς, οὐχ ὅτι φύσιν οὐκ εἶχε ῥήμασι καὶ γλώσση ῥηθῆναι (δῆλον γὰρ καὶ ὧν
25 νῦν παντὶ τῷ βουλομένῳ ῥητόν ἐστιν), ἀλλ' ὅτι οὔτε πᾶσι ῥητόν ἢ γνωστόν, οὐδ' ὅτι οἷς ἐπεπίστευτο εἰδέναί, οὐδὲ ἐκείνοις ἦν δυνατόν, φόβῳ τοῦ θανάτου, πρὸς ἄλλους λέγειν ἢ τρόπον ἕτερον εἰς γνῶσιν ἄγειν.

Ἐχεις τοιγαροῦν, ὡς βέλτιστε, ὅπως παρ' Ἰουδαίοις ἀγνωστόν τε

* Ἐπιστολή 163η, τῷ αὐτῷ.

1. Λευϊτ. 24, 16.

2. Ἐξ. 3, 14.

γεγονός πού συνιστᾷ τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν αἰδιότητα. Μὲ ὅποια ἀπὸ τὶς δύο ἐρμηνεῖες κι ἂν συμφωνήσεις, δὲ θὰ ἀπορρίψεις τὴν ἄλλη, οὔτε γιὰ ἀσέβεια οὔτε γιὰ τὸ ὅτι δὲν εἶναι σύμφωνο μὲ τὸ ρητὸ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο νόημα.

Νὰ εἶσαι καλά.

ΕΡΩΤΗΣΗ 90ῆ

Ἐὰν ἦταν ἄρρητο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, πῶς περίμενε θάνατος ἐκείνον πού τὸ ἔλεγε;¹

Ὡραία ἡ ἀπορία σου. Γιατὶ μοῦ γράφεις πῶς, ἂν εἶναι ἄρρητο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ πέρα ἀπὸ τὴ γνώση, πῶς περίμενε θάνατος ὅποιον τὸ ἔλεγε; Οὔτε βέβαια μπορούσε νὰ τὸ προφέρει κανεὶς ἀκόμα κι ἂν τὸ ἤθελε πολύ. Ἄν ὅμως μπορούσε νὰ τὸ προφέρει μὲ τὰ χεῖλη, πῶς ἦταν ἄρρητο καὶ ἀνέκφραστο; Ἄλλ' ἔχεις, νομίζω, διατυπωμένη ἤδη, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπο λαμπρό, τὴ λύση. Γιατὶ, μὲ τὸ νὰ πεῖ ὁ Θεὸς πού ὑπάρχει ὑπερούσια, «Ἐγὼ εἶμαι ὁ ὑπάρχων»², μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομά του, καὶ μὲ τὸ ν' ἀκούσει αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Μωυσῆς κι ὄχι μόνο νὰ τὸν ἀκούσει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀναγγεῖλει στοὺς ἀρχιερεῖς, κι ὄχι αὐτὸ μόνο, ἀλλὰ καὶ νὰ παραγγεῖλει νὰ τὸν γράψουν σὲ πέταλο χρυσό³, δείχνει ὅτι ἀπὸ τὴ φύση του καὶ τὸ γνῶριζαν καὶ τὸ ἔλεγαν, καὶ ὅτι σὲ κάποιους ἦταν γνωστὸ καὶ τὸ ἔλεγε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο, εἶναι μὲ ὅλα ὀλοφάνερο. Ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ οὔτε στίς ἀκοές τῶν πολλῶν εἶχε φτάσει οὔτε τὸ εἶχαν μάθει, ἀλλὰ καὶ ὅτι σὲ ὅσους τὸ ἤξεραν εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπαγόρευση νὰ μὴν τὸ ἀνακοινώσουν σὲ ἄλλους, φανερώνει κι αὐτὸ ὅτι τὸ παρέδιδε μὲ τὸν ὄρο νὰ μὴν τὸ λένε καὶ νὰ μὴν τὸ ἐκφωνοῦν. Εἶναι λοιπὸν ἀφραστο καὶ μὴ ἀνακοινώσιμο τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὄχι γιατί δὲν ἐπέτρεπε ἡ φύση του νὰ εἰπωθεῖ μὲ λόγια καὶ μὲ τὴ γλώσσα (γιατὶ ἀπὸ ὅσα εἶπαμε γίνεται φανερό, ὅτι μπορούσε νὰ λεχθεῖ ἀπὸ ὅποιον ἤθελε), ἀλλ' ὅτι οὔτε ὅλοι τὸ γνῶριζαν οὔτε ὅλοι μπορούσαν νὰ τὸ ποῦν, οὔτε ὅσοι πίστευαν πῶς τὸ ἤξεραν, οὔτε αὐτοὶ εἶχαν τὴ δυνατότητα ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ θανάτου νὰ τὸ ἀνοικῶνουν στοὺς ἄλλους ἢ νὰ τοὺς τὸ κάνουν γνωστὸ μὲ κάποιο ἄλλο τρόπο.

Γνωρίζεις λοιπὸν, φίλτατέ μου, μὲ ποιὸν τρόπο οἱ Ἰουδαῖοι δὲν γνώ-

3. Ἐξ. 28, 36. 29, 6. 36, 37.

καὶ ἀνέκφραστον τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα ὑπῆρχε καὶ ὅπως ἐνῆν βουλο-
 μένοις ἐνίοις αὐτῶν καὶ αὐτοὺς εἰπεῖν καὶ ἑτέρους εἰδέναι τε καὶ ἀνα-
 φθέγγεσθαι παραπλησίως αὐτοῖς ἐκδιδάσκειν, εἰ μὴ τῆς τιμωρίας
 ἐπικείμενος ὁ φόβος μείζων ἐγένετο τῆς ἐπιθυμίας τῶν τὰ τοιαῦτα
 5 ζητούντων μνεῖσθαι. Καὶ οὐδέν, ὡς ὄρας, καθορᾶται οὔτε δύσκολον
 οὔτ' εἰς ἀπορίαν τινὰ περιστῆναι διαζόμενον.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Α'*

**Τί ἐστίν, «οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προ-
 εθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο»;**

10 «Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην
 ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα τινὰ καρπὸν
 σχῶ», καὶ ἐξῆς. Τοῦτο δὴ τὸ χωρίον, οὗ τὴν διάνοιαν ἀναμαθεῖν ἐπε-
 ζήτησας, ἔστι μὲν καὶ καθ' ὑπερβατὸν ἐκλαβεῖν, ἢ ἢ τὸ ἀκόλουθον
 τοιοῦτον· «Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν
 15 πρὸς ὑμᾶς, ἵνα καρπὸν τινὰ σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ
 δεῦρο». Καὶ ἡ μὲν ἀπηρτισμένη τοῦ ῥήτου σύνταξις τοιαύτη ἂν εἴη,
 σαφῆ καὶ τὸν νοῦν τῆς περιόδου παρέχουσα.

Ἄλλ' εἴποι τις ἂν ὅτι, Εἰ ἡ πίστις αὐτῶν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ κατηγ-
 γέλλετο (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐμαρτύρησεν πρὸ μικροῦ), τίνα καρπὸν
 20 ἤθελε παραγενόμενος αὐτὸς παρασχεῖν; Ἀλλὰ πολὺν μὲν οὖν ἐροῦ-
 μεν. Εἰ γὰρ καὶ ἐπεπιστεύκεισαν ἐκεῖνοι καὶ διὰ τὸ λαμπρὸν τῆς
 πόλεως εἰς πάντας ἐχύθη τῆς αὐτῶν πίστεως ἡ φήμη, παμπόλλων
 ὁμως ἐδέοντο. Καὶ τοῦτο δῆλον ἔκ τε τοῦ πρὸ ὀλίγου εἰπεῖν, «εἰς τὸ
 στηριχθῆναι ὑμᾶς». Τὸ γὰρ στηριχθῆναι τίνων ἄλλων, ἢ τῶν σαλευο-
 25 μένων ἐστί; Καὶ πάλιν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡνίκα μὴ κρίνειν ἀλλήλους,
 ἀλλὰ καὶ τὰς διχοστασίας ἐκκλίνειν καὶ τὰ σκάνδαλα παραινεῖ· καὶ
 μυρία τις τοιαῦτα δι' ὅλης ἴδοι τῆς ἐπιστολῆς, δι' ὧν τὸ ἀτελὲς αὐτῶν
 καὶ νεοπαγὲς ἐπιδείκνυται. Οὐδέν οὖν ἀπεικὸς καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν
 καταγγέλλεσθαι καὶ αὐτοὺς ἔτι πολλῆς δεῖσθαι τοῦ ἐπικουρίας Παύ-
 30 λου καὶ τῆς διὰ τῶν αὐτοῦ ῥημάτων ἀρδεΐας καὶ καρποφορίας.

* Ἐπιστολὴ 164η, Γεωργίῳ, μητροπολίτῃ Νικομηδείας.

1. Ρωμ. 1, 12.

2. Ρωμ. 1, 11.

3. Ρωμ. 14, 13, 16, 17.

ριζαν οὔτε ἔλεγαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι μπορούσαν κάποιοι ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἤθελαν καὶ οἱ ἴδιοι νὰ τὸ ποῦν, καὶ ἄλλους νὰ διδάσκουν νὰ τὸ μάθουν καὶ νὰ τὸ ἐκφράζουν παρόμοια μ' αὐτούς, ἐφόσον δὲν ἦταν ὁ ἐπικείμενος φόβος τῆς τιμωρίας μεγαλύτερος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία ἐκείνων ποὺ ζητοῦσαν νὰ μνηθοῦν σ' αὐτά. Καὶ ὅπως βλέπεις κανένα δὲ φαίνεται οὔτε δύσκολο, οὔτε καὶ ἂν παραβιαστῆ ὁδηγεῖ σὲ ἀπορία.

ΕΡΩΤΗΣΗ 91η

Τί σημαίνει ἡ ρῆσις, «δὲν θέλω νὰ ἀγνοεῖτε, ἀδελφοί, ὅτι πολλές φορὲς θέλησα νὰ ρθῶ σ' ἐσᾶς καὶ ἐμποδίστηκα μέχρι τώρα»;

«Δὲ θέλω ν' ἀγνοεῖτε, ἀδελφοί, ὅτι πολλές φορὲς ἔβαλα σκοπὸ νὰ ρθῶ σ' ἐσᾶς καὶ ἐμποδίστηκα μέχρι τώρα, γιὰ νὰ ἔχω κάποια καρποφορία»¹ καὶ τὰ λοιπά. Αὐτὸ τὸ χωρίο ποὺ θέλησες νὰ μάθεις τὸ νόημά του μπορεῖς νὰ τὸ θεωρήσεις καὶ κατὰ τὸ ὑπερβατὸ σχῆμα, ὅποτε θὰ λάβει τὴν ἀκόλουθη μορφή· «Δὲ θέλω νὰ ἀγνοεῖτε, ὅτι πολλές φορὲς ἔβαλα σκοπὸ νὰ ἔρθω σ' ἐσᾶς, γιὰ νὰ ἔχω κάποια καρποφορία καὶ ἀναμεταξύ σας, ἀλλὰ ἐμποδίστηκα μέχρι σήμερα». Ἡ πλήρης λοιπὸν σύνταξι τοῦ ρητοῦ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἔτσι περίπου, ποῦ εἶναι σαφῆς καὶ δίνει τὸ νόημα τῆς περιόδου.

Ἄλλὰ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος ὅτι, "Ἄν ἡ πίστις τοὺς κηρυσσόταν σὲ ὅλο τὸν κόσμον (γιατὶ αὐτὸ εἶχε βεβαιώσει πρὶν ἀπὸ λίγο) ποιοὶ καρπὸ ἤθελε νὰ ἔχει πηγαίνοντας ἐκεῖ ὁ ἴδιος; Θὰ ποῦμε βέβαια πολὺ μεγάλο καρπὸ. Γιατί, ἂν καὶ εἶχαν ἐκεῖνοι πιστέψει καὶ ἐξαιτίας τῆς λαμπρότητας τῆς πόλης σκορπίστηκε ἡ φήμη τῆς πίστεως τοὺς σὲ ὅλους, τοὺς ἔλειπαν ὅμως πάρα πολλά, καὶ αὐτὸ εἶναι φανερὸ ἀπὸ αὐτὸ ποῦ εἶπε πρὶν ἀπὸ λίγο· «γιὰ νὰ γίνεται σταθεροί»² (τὸ νὰ γίνουν δηλαδὴ σταθεροὶ ποιοὶ ἄλλοι τὸ χρειάζονται, ἂν ὄχι ὅσοι κλονίζονται;). Καὶ πάλι στὰ προηγούμενα, ὅταν τοὺς προτρέπει νὰ μὴν κρίνουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ἀλλὰ ν' ἀποφεύγουν καὶ τὶς φιλονεικίαι καὶ τὰ σκάνδαλα. Καὶ ἄπειρα τέτοια μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς διαβάζοντας ὅλη τὴν ἐπιστολή³, ποὺ δείχνουν ὅτι ἦταν ἀκόμα ἀτελεῖς στὴν πίστιν καὶ ἀνώριμοι. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἀταίριαστο καὶ ἡ πίστις τοὺς νὰ διακηρῦσσεται, καὶ πολλὴ βοήθεια ἀκόμα νὰ χρειάζονται ἀπὸ τὸν Παῦλον καὶ τὴν ἄρδευση καὶ τὴν καρποφορία ἀπὸ τὰ λόγια του.

Ὅρα δὲ πῶς φησιν, «ἵνα τινὰ καρπὸν σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν». Τοῦτο
 μὲν δεικνύς ὡς ἐκείνων καρπὸς οἰκειῶς ἐλογίζετο τῷ Παύλῳ καρπός,
 καὶ οὕτως ἔχαιρεν ἐν τοῖς τῶν πλησίον, ὡς εἶ τις ἄλλος ἐν τοῖς ἰδίῳις
 κατορθώμασιν «ἵνα τινὰ», φησίν, «καρπὸν σχῶ», τὸν ἐκείνων καρ-
 5 πὸν, καρπὸν οἰκειῶν τιθέμενος. Τοῦτο δὲ πάλιν παριστάς ὅτι τῆς αὐ-
 τῶν ἔνεκεν ὠφελείας τὴν πρὸς αὐτοὺς πορείαν ἐπέλλετο. Ἄλλως τε
 δὲ καί, εἶ τις ἀκριβῶς ἐπισκοποίῃ, Παύλου καρπὸς ἀληθῶς ἐστὶν ὁ
 ἐκείνων καρπός. Ἔργον γὰρ ἦν ἐκείνῳ καὶ σπουδὴ καὶ γιώργιον ἢ
 τῶν ἀνθρώπων σωτηρία καὶ τὸ καρποφοροῦντας αὐτοὺς παραστῆ-
 10 σαι τὴν εὐσέβειαν καὶ τὰς ἀρετάς. Καλῶς οὖν φησιν, «ἵνα τινὰ καρ-
 πὸν σχῶ», ἑκάτερον συντόμως τε λίαν καὶ σὺν τῷ εὐφυεῖ ἐπίδηλον
 ποιῶν, καὶ τὸ ἐκείνους τὴν ἐν κατορθώμασι πίστιν καρποφορεῖν, καὶ
 τὸ αὐτὸν αὐτοὺς ἐκείνους ἐν γὰρ τῇ ἐκείνων καρποφορίᾳ ἢ τοῦ Παύ-
 λου λαμπρῶς ἐδείκνυτο γεωργία. Ἄλλ', εἰ μὲν καθ' ὑπερβατόν τις
 15 εἰρήσθαι τὸ χωρίον ἐκλάβοι, ἔχει τὴν διάνοιαν οὕτως ἐξηπλωμένην
 καὶ γὰρ πολλή τις τοῦ τοιούτου σχήματος τῷ μεγάλῳ Παύλῳ ἢ χρῆ-
 σις, ὥσπερ καὶ τῆς ἐλλείψεως καὶ τῶν περιβολῶν, καὶ δὴ καὶ τοῦ ἀπὸ
 κοινοῦ καὶ κατὰ πᾶσαν ἰδέαν ἢ μεταχειρίσις.

Ἄλλ' οὖν δυνατὸν καὶ μὴ καθ' ὑπερβατόν εἰληφότα, ἀλλ' ὡς ἔχει
 20 τάξεως συντηρήσαντα, τοιοῦτον ἐν αὐτῷ θηρᾶσαι τὸν νοῦν «Πολλά-
 κισ προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς». Διὰ τί οὖν οὐκ ἦλθες; Ἐκωλύ-
 θην», φησίν, «ἄχρι τοῦ δεῦρο». Τίνος ἔνεκεν; «Ἴνα τινὰ καρπὸν σχῶ
 καὶ ἐν ὑμῖν». Τοῦτ' ἐστὶν, διὰ τοῦτο ἐκωλύθην, ἵνα μὴ, θάπτον ἐλθὼν,
 ἀκάρπους ὑμᾶς ἔτι καταλάβω· καταλαβὼν γὰρ ἄωρους, ἐμεμψάμην
 25 ἂν ἐμαυτῷ μὲν τῆς ἀκαιῖρου ταχύτητος, καὶ ὑμῖν δὲ τῆς ἐν οἷς οὐκ ἔδει
 βραδυτῆτος. Διὸ ἀνεβαλόμην τὴν παρουσίαν, ἐλπίζων τὴν γεωργίαν,
 ἧς οὐχὶ μήπω πρὸς βλάστην ὄρώσης, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῖς ἄνθεσιν ἐν-
 στερούσης, ὄκνος ἔχει παρεῖναι τὸν ταύτης ἐν ἀπολαύσει γενέσθαι
 ποθοῦντα. Ἐπειδὴν δὲ μετὰ τὴν βλάστην καὶ τὰ ἄνθη ἐπιφαίνεται
 30 καὶ τελεσφορουμένη, τότε χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ὁ πρὸς αὐτὴν πλη-
 ρούμενος δρόμος, καὶ οὐκ οἶδε λογίζεσθαι πόνους, οὐδὲ πρὸς ἄλλα
 τὴν σπουδὴν καταμερίζειν.

Πρόσεχε πῶς λέει, «γιά νά ἔχω κάποιο καρπὸ μεταξύ σας»⁴. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἔδειχνε ὅτι ἡ καρποφορία ἐκείνων θεωροῦνταν ἀπὸ τὸν Παῦλο καρποφορία δική του, καὶ ἔτσι χαιρόταν μὲ τὰ κατορθώματα τῶν ἄλλων, ὅπως ὅποιοσδήποτε ἄλλος γιὰ τὰ δικά του· γιατί λέει, «γιά νά ἔχω κάποιο καρπὸ», θεωρώντας δικό του τὸν καρπὸ ἐκείνων. Ἐπὶ τὴν ἄλλη πάλι ἔδειχνε ὅτι τὸ ταξίδι του σ' αὐτοὺς τὸ ἔκανε γιὰ δική τους ὠφέλεια. Ἐξάλλου, ἂν ἐξετάσει κανεὶς τὸ πρᾶγμα μὲ ἀκριβεία, καὶ ὁ καρπὸς ἐκείνων ἦταν καρπὸς τοῦ Παύλου. Γιατί ἔργο δικό του ἦταν καὶ σπουδὴ καὶ καλλιέργεια καὶ ἡ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ νά τοὺς παρουσιάσει στὸν Κύριο φορτωμένους μὲ τὸν καρπὸ τῆς εὐσέβειας καὶ τῶν ἀρετῶν τους. Ὅρθά λοιπὸν λέει, «γιά νά ἔχω κάποιο καρπὸ», κάνοντας τὸ καθένα φανερὸ πάρα πολὺ σύντομα καὶ μὲ τὴν καλὴ καρποφορία του, καὶ τὸ ὅτι καρποφοροῦν ἐκεῖνοι μὲ τὰ κατορθώματα τῆς πίστεως τους καὶ ὅτι ἐκεῖνοι ἦταν ὁ καρπὸς ὁ δικός του. Γιατί στὴν καρποφορία ἐκείνων ἔλαμπε ἡ καλλιέργεια τοῦ Παύλου. Ἀλλὰ ἂν κάποιος ἐκλάβει τὸ χωρίο κατὰ ὑπερβατὸ σχῆμα, θὰ δεῖ τὸ νόημά του νά διατυπώνεται πάλι ἔτσι. Γιατί ὁ Παῦλος χρησιμοποιοῦν πολὺ αὐτὸ τὸ σχῆμα, ὅπως καὶ τὸ σχῆμα τῆς ἔλλειψης καὶ τῆς περιφρασης καὶ μάλιστα καὶ τὸ ἀπὸ κοινοῦ, καὶ σχεδὸν ὅλα τὰ ἄλλα σχήματα.

Εἶναι δυνατὸ ὅμως νά θεωρηθεῖ καὶ ὄχι κατὰ ὑπερβατὸ σχῆμα, ἀλλά, κρατώντας τὴ σειρὰ πού ἔχει, μπορεῖ νά πάρει κανεὶς ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔξης νόημα: «Πολλὲς φορὲς ἔβαλα σκοπὸ νά ρθῶ σ' ἐσᾶς». Καὶ γιατί δὲν ἦρθες; «Ἐπειδὴ ἐμποδίστηκα μέχρι τώρα». Γιὰ ποιὸ λόγο; «Ἐπειδὴ ἤθελα νά ἔχω κάποιο καρπὸ καὶ ἀνάμεσά σας». Δηλαδή, γι' αὐτὸ ἐμποδίστηκα· γιά νά μὴ συμβεῖ, ἐρχόμενος γρηγορότερα, σᾶς βρῶ χωρὶς καρπούς. Καὶ βρίσκοντάς σας ἀνώριμους ἀκόμα, θὰ κατηγοροῦσα τὸν ἑαυτό μου γιὰ τὴν ἀκαιρὴ ταχύτητα, καὶ ἐσᾶς γιὰ τὴ βραδύτητα πού δείξατε γι' αὐτὰ πού δὲν ἔπρεπε. Γι' αὐτὸ ἀνέβαλα τὸν ἐρχομό μου· περίμενα μ' ἐλπίδα τὴν καρποφορία, πού δὲν ἔλεγε ἀκόμα νά βλαστήσει, ἀλλὰ ἤδη καθυστερεῖ καὶ ἡ ἀνθοφορία· γι' αὐτὸ διστάζει νά ρθεῖ αὐτὸς πού ποθεῖ νά τὴν ἀπολαύσει. Ὅταν ὅμως μετὰ τὴ βλάστηση φανεῖ καὶ νά ἀνθοφορεῖ καὶ νά δίνει καρπούς, τότε ὁ δρόμος πρὸς αὐτὴν θὰ εἶναι γεμάτος χαρὰ καὶ εὐφροσύνη, καὶ δὲν ξέρει νά ὑπολογίζει κόπους οὔτε νά διαμοιράζει τὸ ἐνδιαφέρον του σὲ ἄλλα.

4. Ρωμ. 1, 13.

Τί οὖν; ἂν καὶ καρποφορῶσιν, τίς ἢ χρεία τῆς παρουσίας Παύλου; Πολλὴ μὲν οὖν. Οὐ γὰρ πάντα ἀνέμενον τὸν καρπὸν, ἀλλὰ τινα: «ἵνα γάρ τινα καρπὸν σχῶ», φησί, «καὶ ἐν ὑμῖν». Ὡσπερ δὲ περιττὸν καὶ μάταιον τὸν τελείως καρποφοροῦντα εἰς καρποφορίαν παρα-
 5 καλεῖν, οὕτως ἐπίπονον καὶ ὀκνηρὸν, ἂν μηδὲ χρηστὰς ἐλπίδας ὑπάρχη λαβεῖν, ἐπὶ τὰ τέλεια παραινεῖν. Εἰ δὲ καρπὸς τις ἦν, καὶ οὗτος τέλειος, ἐν αὐτοῖς, οὐδ' οὕτως ἀπλῶς ἐνεκόπτετο τὴν παρουσίαν ὁ πτηνὸς ἐκεῖνος καὶ μετάρσιος ἄνθρωπος: «ὀφειλέτην» γὰρ ἑαυτὸν καὶ οἶδε καὶ ἀποκαλεῖ, «οὐχ Ἑλλήνων μόνων καὶ βαρβάρων,
 10 ἀλλὰ καὶ σοφῶν καὶ ἀνοήτων», καὶ τῷ καθ' ἑαυτὸν προθύμῳ οὐχ ἴστατο μὴ πλείω τῶν ὄντων ἐπιζητεῖν, ὥστε, εἰ καὶ τοῖς ἔργοις ἐκόμων, αὐτὸς ἂν τὸ αὐτοῦ οὐκ ἀπέστη ποιῶν, ἀλλ' ἐπέκειτο προσθήκην μειζόνων ἐπιζητῶν. Ἄλλ' οὕτω μὲν καὶ ἡ τοιαύτη τοῦ ῥητοῦ διασάφησις.

15 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως τὸ νόημα συνιδεῖν, ἀπλουστέραν μὲν ἴσως τὴν ἐξήγησιν ἐκδεχόμενον, οἰκειωτέραν δ', οἶμαι, καὶ τῆς Παύλου διανοίας καὶ τῆς λέξεως. «Πολλάκις», φησί, «προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, ἀλλ' ἐκωλύθη ἄχρι τοῦ δεῦρο». Διὰ τί; «ἵνα τινὰ καρπὸν σχῶ» ἵνα εἴπῃς, ἐνελείπετό μοι καρπὸς τις, ὃν ἔδει συλλέξαι πρότερον, εἶτα
 20 πρὸς ὑμᾶς παραγενέσθαι. Τίς οὖν ἦν ὁ καρπὸς ἐκεῖνος καὶ ἐν τίσι συνελέγετο; Αὐτὸς ἐκεῖνος ἐρεῖ ἐπὶ γὰρ τῷ τέλει τῆς ἐπιστολῆς, ὥσπερ ἐπιλογιζόμενος αὐτῷ τὰ προοιμιασθέντα, οὕτω φησὶν «Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς», ὅπερ εἰς ταῦτόν ἦκει τῷ, «καὶ ἐκωλύθη ἄχρι τοῦ δεῦρο»: εἶτα, «νυνὶ δὲ μηκέτι ἔχων τόπον ἐν τοῖς κλίμασι
 25 τούτοις» (ἀλλὰ πεπληρωκῶς δηλονότι τὸ ἔργον), «ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς». Ὁρᾷς ὅτι τό, «ἕως τοῦ νῦν μὴ ἐλθεῖν», ὁ ἐν τοῖς κλίμασιν ἐκεῖνοις συλλεγόμενος ἐπεῖχε καρπὸς; ἀτέλεστον γὰρ τὸν ἐν ἐκεῖνοις πόνον λιπεῖν οὐκ ἦν τῆς Παύλου ψυχῆς καὶ σπουδῆς. Καὶ ὄρα, ὡς ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις τοῦ ῥητοῦ οὐτε τοῦ κατὰ τὸ ὑπερβατὸν ἐδέθη σχή-
 30 ματος, οὐτε μὴν ἔσχε τινὰς ἀντιπίπτοντας λογισμούς, ἀλλὰ καὶ προσ-

5. Ρωμ. 1, 13.

6. Ρωμ. 1, 14.

Τί λοιπόν; ἂν καρποφοροῦν τί χρειάζεται ἡ παρουσία τοῦ Παύλου; Χρειάζεται, καὶ πολὺ μάλιστα. Γιατί δὲν περίμενε ὅλο τὸν καρπὸ, ἀλλὰ κάποιο καρπὸ· γιατί λέει· «γιά νὰ ἔχω κάποιο καρπὸ καὶ μεταξύ σας»⁵. Κι ὅπως εἶναι περιττὸ καὶ μάταιο νὰ προτρέπει κανεὶς νὰ δώσει καρποὺς ἐκεῖνος ποὺ ἤδη παρουσιάζει τέλεια καρποφορία, ἔτσι εἶναι ἐπίπονο καὶ προκαλεῖ δισταγμὸ νὰ τὸν προτρέπει γιὰ τέλεια καρποφορία, ἂν δὲν ἔχει οὔτε κἂν χρηστὲς ἐλπίδες νὰ λάβει. Ἐάν ὅμως ὑπῆρχε κάποιος καρπὸς σ' αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἦταν καὶ τέλειος, δὲ θὰ ἀνέβαλλε ἔτσι ἀπλᾶ τὴν παρουσία του ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ποὺ εἶχε φτερὰ καὶ πετοῦσε στὸν οὐρανό. Γιατί ἀναγνώριζε καὶ ἀποκαλοῦσε τὸν ἑαυτό του «χρεώστη ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀνόητων ἀνθρώπων»⁶, καὶ μὲ τὴν προθυμία ποὺ τὸν διέκρινε δὲν σταματοῦσε νὰ ζητεῖ περισσότερα ἀπὸ ὅσα ὑπῆρχαν, ὥστε, κι ἂν ἀκόμα ἦταν πλούσια ἢ συγκομιδὴ τῶν ἔργων τους, αὐτὸς δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ σταματήσει νὰ κάνει τὸ ἔργο ποὺ τὸν ἀφοροῦσε, ἀλλὰ ἐπέμενε νὰ ζητεῖ νὰ προσθέσουν ἀκόμα περισσότερα ἔργα. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι καὶ ἡ διασαφήση τοῦ ρητοῦ μὲ βάσει αὐτὸ τὸ σχῆμα.

Μποροῦμε νὰ προσεγγίσουμε κι ἀλλιῶς τὸ νόημα, ποὺ δέχεται ἴσως ἀπλούστερη ἐξήγηση, οἰκειότερη ὅμως, νομίζω, καὶ στὴ σκέψη καὶ στὸ λεξιλόγιο τοῦ Παύλου. «Πολλὲς φορές», λέει, «θέλησα νὰ ρθῶ σ' ἐσᾶς, ἀλλὰ κατι μ' ἐμπόδισε μέχρι τώρα». Γιατί; «Γιὰ νὰ ἔχω κάποια καρποφορία»· γιά νὰ πεῖς, μοῦ ἔλειπαν κάποιοι καρποὶ ποὺ ἔπρεπε νὰ τοὺς μαζέψω πρῶτα κι ἔπειτα νὰ ρθῶ σέ σᾶς. Ποιὸς λοιπὸν ἦταν ἐκεῖνος ὁ καρπὸς καὶ ἀπὸ ποιὸς μαζευόταν; Θὰ τὸ πεῖ ὁ ἴδιος· γιατί στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς, κάνοντας εἶδος ἐπιλόγου γιὰ ὅσα εἶχε μιλῆσει στὴν ἀρχὴ αὐτῆς, λέει τὰ ἐξῆς· «γι' αὐτὸ καὶ ἀνέβαλλα νὰ ρθῶ σ' ἐσᾶς»⁷, ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ, «κατι μ' ἐμπόδιζε μέχρι τώρα»· κι ἔπειτα προσθέτει· «τώρα ὅμως δὲν ἔχω πιά θέση σ' αὐτὲς τίς περιοχὲς» (δηλαδή ἐπειδὴ ἔχω συμπληρώσει τὸ ἔργο μου) «θὰ ρθῶ σ' ἐσᾶς»⁸. Βλέπεις ὅτι τὸ «νὰ μὴ ρθῶ μέχρι τώρα» σημαίνει ὅτι τὸν κρατοῦσε ὁ καρπὸς ποὺ μάζευε σ' ἐκεῖνες τίς περιοχὲς; Γιατί, τὸ ν' ἀφήσει ἀσυμπλήρωτο τὸν κόπο του στίς περιοχὲς ἐκεῖνες δὲν ἦταν γνώρισμα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σφοδροῦ πόθου τοῦ Παύλου. Καὶ πρόσεχε, ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆ τοῦ ρητοῦ οὔτε τὸ ὑπερβατὸ σχῆμα χρειάστηκε οὔτε βρῆκε κάποιες σκέψεις νὰ τὴν ἀνακόψουν, ἀλλὰ καὶ περισ-

7. Ρωμ. 15, 22.

8. Ρωμ. 15, 22. 24.

ἤρμωσται μᾶλλον τῶν ἄλλων ταῖς τε λέξεσι, καὶ τῷ τοῦ θεσπεσίου Παύλου σκοπῷ. Καὶ τό, «ἐν ὑμῖν», δὲ οὐδαμῶς ἐναντιοῦται ἀρχὴ γὰρ ἐστὶ τῶν ἐφεξῆς, καὶ οὐ συναπτόμενον πρὸς τό, «ἵνα τινὰ καρπὸν σχῶ»· οἷον, «καὶ ἐν ὑμῖν ὀφειλέτης εἰμί, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάρους, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις». Ἰνα γὰρ μὴ λέγωσι, «Τί οὖν; τὸν μὲν ἐν τοῖς ἑτέροις κλίμασι καρπὸν διὰ σπουδῆς εἶχες συλλέγειν, ἡμῶν δὲ οὐδένα λόγον;» Naί, φησί, «καὶ ἐν ὑμῖν ὀφειλέτης εἰμί, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι». Τοῦτο σπεύδω, τοῦτο ἐπιζητῶ, πᾶσι χρεωστῶ, καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὑπὲρ οὗ μὴ πολλῆ 5 10 συνέχομαι φροντίδι.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τέως ἐπὶ τοσοῦτον. Τῆς γὰρ ἐρμηνείας ὁ τρόπος ἀλλοιότερος ἢ ὃν ὁ τῆς ἐπιστολῆς ἐπιζητεῖ τύπος Διόπερ οὐδέτερον ἐστὶ καθαρῶς, καὶ ὡς οἱ τῆς τέχνης νόμοι, κατ' ἐπιστολὴν ἐρμηνεύοντα πράττειν. Ἄν δὲ καὶ τοῦ καθαρῶς ἐρμηνεύειν ὁ καιρὸς τὴν ἄδειαν δῶ, ἴσως, Θεοῦ βουλευμένου, καὶ τελειότερον ἐμοὶ μὲν εἰπεῖν, σοὶ δ' ἀκούειν γενήσοιτο χάρις.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4B'*

Πῶς ῥητόρων ιδέαις αἱ τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολαὶ σχηματίζονται, καὶ πῶς ἐκεῖνος ἰδιώτην αὐτὸν καλεῖ;

20 Θαυμάζεις, εἰ τοιαύταις ιδέαις θείου Παύλου αἱ Ἐπιστολαὶ σχηματίζονται (καὶ μοι μηδὲν τῆς ἀληθείας ἀχθεσθῆς), ὅτι οὐπω διέκνυψας πρὸς τὸ βάθος τῆς ἐνούσης τῷ ἀνδρὶ σοφίας. Εἰ δέ σε φιλοπονωτέρα περὶ τοὺς ἐκείνου λόγους λάβοι μελέτη, τῆς ἄνωθεν σοὶ δηλονότι ῥοπῆς εἰς εὐμένειαν ὁρώσης, θαυμάσαις ἂν μᾶλλον, ὅπως σε το- 25 σαύτη σοφίας διελάνθανε χάρις καὶ κάλλος ἐμφύτου λόγου θερμὸν ἐραστήν οὐκ εἶχε. Καὶ οὐπω γε τὴν ἐν δόγμασι καὶ πίστει λέγω σοφίαν (τοῦτο γὰρ οὐδ' αὐτὸς ἡμῖν ἀμφισθητῶν ὤφθης), ἀλλ' ὅση κράτος τε λόγων καὶ ἰσχὺν θαυμάζεσθαι παρέχει.

Πῶς οὖν «ιδιώτης τῷ λόγῳ»; Ὡσπερ καὶ «τῶν ἁμαρτωλῶν πρῶ-

σότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες προσαρμόστηκε στὶς λέξεις καὶ στὸ σκοπὸ τοῦ θεσπέσιου Παύλου. Καὶ τὸ «σ' ἐσᾶς» δὲν ἀντιβαίνει καθόλου· γιατί εἶναι ἀρχὴ τῶν ὄσων λέγονται στὴ συνέχεια καὶ δὲν συνδέεται μὲ τό, «γιὰ νὰ ἔχω κάποια καρποφορία», ὅπως καὶ «σ' ἐσᾶς εἶμαι χρεώστης, καθὼς καὶ στὰ λοιπὰ ἔθνη, Ἕλληνες καὶ βάρβαρους, σοφοὺς κι ἀνόητους»⁹. Γιὰ νὰ μὴ λένε δηλαδή, Τί λοιπόν; Τὸ νὰ συλλέξεις βέβαια τὸν καρπὸ στὶς ἄλλες περιοχὲς κατέβαλλες κάθε προσπάθεια, κι ἐμᾶς δὲ μᾶς ὑπολόγισες καθόλου; Ναι, λέει, «καὶ σ' ἐσᾶς εἶμαι χρεώστης, ὅπως καὶ στὰ λοιπὰ ἔθνη». Γι' αὐτὸ βιάζομαι, αὐτὸ ἐπιδιώκω, σ' ὄλους ὀφείλω, καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας γιὰ τὸν ὁποῖο νὰ μὴ διακατέχομαι ἀπὸ πολλὴ φροντίδα.

Τόσα γι' αὐτὸ ὡς τὴν ὥρα τῆς ἐρμηνείας. Γιατί ὁ τρόπος εἶναι ἀλλοιωτικός ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ τύπος τῆς ἐπιστολῆς. Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεῖ κανένα ἀπὸ τὰ δύο μὲ καθαρότητα, καὶ ὅπως οἱ νόμοι τῆς τέχνης θέλουν νὰ πράττει κανεὶς ἐρμηνεύοντας σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστολή. Ἄν ὅμως ὁ καιρὸς ἐπιτρέψει γιὰ τὴν καθαρὴ ἐρμηνεία αὐτῆς, ἂν θέλει ὁ Θεός, ἴσως μᾶς δώσει τὴ χάρη κι ἐγὼ νὰ μιλήσω πιὸ τέλεια, καὶ ἐσὺ ν' ἀκούσεις.

ΕΡΩΤΗΣΗ 92η

Πῶς οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ἀποστόλου διατυπώνονται σὰν μὲ ἰδέες ρητόρων καὶ πῶς αὐτὸς καλεῖ τὸν ἑαυτοῦ ἰδιώτη¹;

Ἄπορεῖς γιὰ τὸ ὅτι οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ θείου Παύλου διατυπώνονται μὲ τέτοιες ἰδέες (καὶ μὴ θελήσεις νὰ θυμώσεις μ' ἐμένα), ἐπειδὴ δὲν ἔσκυψες ἀκόμα πάνω ἀπὸ τὸ βάθος τῆς σοφίας ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος. Ἄν ὅμως ἐσὺ δείξεις τὴ φιλοτιμία νὰ μελετήσεις ἐπιμελέστερα τοὺς λόγους ἐκείνου, ἐφόσον δηλαδή θὰ ἔχεις τὴν εὐμενὴ βοήθεια τοῦ οὐρανοῦ, θὰ θαυμάσεις περισσότερο, πῶς σοῦ διέφευγε τόση χάρη σοφίας καὶ δὲν εἶχε θερμὸ ἐραστή ἢ ὁμορφιά τοῦ ἔμφυτου λόγου της. Καὶ δὲν ἀναφέρομαι βέβαια ἀκόμα στὴ σοφία τῶν δογμάτων καὶ τῆς πίστεως (γιατί αὐτὸ οὔτε ἐσὺ μοῦ φάνηκε νὰ τὸ ἀμφισβητεῖς), ἀλλὰ στὴ σοφία τοῦ ἐκείνη ποὺ μᾶς κάνει νὰ θαυμάζομε τὴ δύναμη καὶ τὸ μεγαλεῖο τῶν λόγων του.

Καὶ πῶς τότε λέγει ὅτι «εἶναι ἄμοιρος ἀπὸ λόγο»; Ἔτσι ὅπως εἶναι

1. Β' Κορ. 11, 6.

τος», ὡς «ἔσχατος τῶν ἀποστόλων, ὡς «ἔκτρομα πάντων», ὡς «περικάθαυμα τοῦ κόσμου», ὡς «μὴ ἂν ἄξιος καλεῖσθαι ἀπόστολος», ὡς «πάντων περίψημα», ὡς «θέατρον ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις». Τίς; Ὁ «δυνάμενος ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολος», ὁ «περισσότερον 5 πάντων κοπιάσας», ὁ καὶ πρὶν ἢ τὰς μητρικὰς ὠδῖνας λῦσαι, τῷ Θεῷ ἀφωρισμένος, ὁ τῶν ἀθεάτων θεατῆς καὶ τῶν ἀπορρήτων κατήκοος, ἢ «τῷ Θεῷ Χριστοῦ εὐωδία», ὁ «τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν ἐν τῷ σώματι περιφέρων». Ὡσπερ οὖν ἔκτρομα καὶ περίψημα καὶ θέατρον καὶ περικάθαυμα ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικούτος, 10 οὕτω καὶ «ιδιώτης τῷ λόγῳ». Καὶ γὰρ τούτων, τὰ μὲν ἦν τῇ ὑπολήψει τῶν τοῦ κηρύγματος μὴ συνιέντων τὸ βάθος, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς ἐδίδου, φέρων τῇ τῶν ἡθῶν μετριότητι καὶ ἐπιεικείᾳ.

Τί οὖν; «Ἐν σοφία ἀνθρώπων ἢ πίστις» ἡμῶν; Μὴ γένοιτο· ἀλλ' «ἐν δυνάμει Θεοῦ», δι' ἧς καὶ ιδιώται σοφίζονται. Σοφία οὖν Θεοῦ ἢ 15 τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν αὐτοῦ ἀρχόντων σοφία; Καὶ τίς ἂν φαίη τοῦτο; Ἡ γὰρ τοιαύτη σοφία τῇ τοῦ σταυροῦ μωρία μᾶλλον κατήρηται, ἢ τῶν δυσσεβῶν δογμάτων πλάνη, ἢ ταύτης ἐπίκουρος πειθανολογία, ἢ πλοκὴ καὶ τέχνη τῶν κακοσχόλων σοφισμάτων. Θνητὴ ἢ ψυχὴ, ὅτι συμμερίζεται καὶ συμπάσχει τῷ σώματι. Οὐκ ἔχει Δημι- 20 ουργὸν ὁ κόσμος, ὅτι οὐχ ὥσπερ τὸ πῦρ ἐθέλει οὐδὲ τὸ ὕδωρ φέρεσθαι. Κοινὸς ὁ γάμος, ὅτι μᾶλλον οὕτως ἢ πόλις φιλάλληλος Ἐκ τῶν νεκρῶν οἱ ζῶντες καὶ γὰρ ἐκ τοῦ ἴστασθαι καθεζόμεθα. Πολλοὺς δὲ δεῖ καὶ θεοὺς εἶναι, ὅτι πλείονα τὰ προνοούμενα, καὶ φόβος καμεῖν τὸν ἕνα τῇ κοινῇ φροντίδι ἐνασχολούμενον· ἢ ὅτι τὸν πρῶτον ἀνάγκη 25 πείθει παράγειν καταδεέστερον, ἵνα μὴ τῆς ἀρχῆς περιαιρεθῇ τὸ προνόμιον, καὶ τὸν δεύτερον πάλιν ὑφειμένον ἄλλον, καὶ τοῦτο εἰς ἄπειρον. Τὰ μωρὰ ταῦτα καὶ παρανοίας ἐσχάτης ἐπέκεινα καὶ ψυχῆς ὄντως θνητῆς καὶ τοῦ κωνείου ἄξια, ταύτην τοῦ αἰῶνος τὴν σοφίαν Παῦλος, ὁ τὰ θεῖα τῷ ὄντι σοφὸς καὶ τὰ ἀνθρώπινα, διὰ τῆς ἐν

2. Α' Τιμ. 1, 15. 3. Α' Κορ. 4, 9. 15, 9. 4. Α' Κορ. 15, 8. 5. Α' Κορ. 4, 13.
6. Α' Κορ. 15, 9. 7. Α' Κορ. 4, 13. 8. Α' Κορ. 4, 9. 9. Α' Θεσ. 2, 7.
10. Α' Κορ. 15, 10. 11. Ρωμ. 1, 1. 12. Β' Κορ. 12, 4. 13. Β' Κορ. 2, 15.
14. Β' Κορ. 4, 10. 15. Α' Κορ. 2, 5. 16. Α' Κορ. 2, 6. 17. Α' Κορ. 1, 23.

καὶ «πρῶτος ἀπὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς»², ὅπως εἶναι «ἔσχατος τῶν ἀποστόλων»³, καὶ ἔκτρωμα ὄλων»⁴, καὶ «σκουπίδι ὄλου τοῦ κόσμου»⁵, ἔτσι ὅπως λέει «δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ καλοῦμαι ἀπόστολος»⁶, καὶ «εἶμαι περιγέλασμα ὄλων»⁷, καὶ «θέατρο στὰ μάτια τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων»⁸. Καὶ ποιὸς εἶναι αὐτός; Αὐτός «ποὺ μποροῦσε νὰ εἶναι ἀπαιτητικὸς ὡς ἀπόστολος τοῦ Χριστοῦ»⁹, αὐτός «ποὺ κοπίασε περισσότερο ἀπὸ ὄλους»¹⁰, αὐτός ποὺ πρὶν ἀκόμα γεννηθεῖ ἦταν προορισμένος γιὰ τὸ Θεό¹¹, ὁ θεατὴς τῶν ἀθέατων, ὁ ἀκροατὴς τῶν ἀνήκουστων¹², ἡ «εὐωδία τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ Θεό»¹³, αὐτός «ποὺ περιέφερε τὴ νέκρωση ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ στὸ σῶμα του»¹⁴. Ὅπως λοιπὸν ἦταν ἔκτρωμα καὶ περιγέλασμα καὶ θέατρο καὶ σκουπίδι ὁ τόσο μεγάλος καὶ καὶ τόσο σπουδαῖος, ἔτσι ἦταν καὶ ἄμοιρος ἀπὸ λόγο. Γιατὶ ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ ὀφείλονταν σὲ ἐκείνους ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν τὸ βάθος τοῦ κηρύγματος, καὶ ἄλλα τὰ ἔδινε ὁ ἴδιος, ἐπειδὴ τοῦ τὰ ὑπαγόρευε ἢ μετριοπάθεια καὶ ἢ ἐπιείκεια του.

Τί λοιπὸν; «Ἡ πίστη μας στηρίζεται στὴ σοφία τῶν ἀνθρώπων»; Μὴ γένοιτο, ἀλλὰ «στὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ»¹⁵, ποὺ κάνει σοφοὺς καὶ τοὺς ἀπλοϊκοὺς. Ἡ σοφία λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ σοφία τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων του¹⁶; Καὶ ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ τὸ πεῖ αὐτό; Γιατὶ ἡ σοφία αὐτοῦ τοῦ εἶδους καταργήθηκε μᾶλλον μὲ τὴ μωρία τοῦ σταυροῦ¹⁷, ἡ πλάνη τῶν ἀσεβῶν δογμάτων, ἡ βοηθός της ἡ φαῦλη ἐπιχειρηματολογία, ἡ σύνθεση καὶ ἡ τέχνη τῶν ἀχρηστων σοφισμάτων, ἡ γνώμη, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι θνητὴ, ἐπειδὴ τάχα συμερίζεται καὶ συμπάσχει μὲ τὰ πάθη τοῦ σώματος, ὅτι δὲν ἔχει ὁ κόσμος Δημιουργό, ὅτι τὸ νερὸ δὲ θέλει νὰ ἔχει τὴ φορὰ ποὺ ἔχει ἡ φωτιά, νὰ ὑπάρχει κοινογαμία, γιατί ἔτσι ἡ πόλη εἶναι πιὸ φιλόλληλη, ὅτι οἱ ζωντανοὶ ἔρχονται ἀπὸ τοὺς νεκροὺς, ἐπειδὴ ἀπὸ ὄρθιοι ποὺ εἴμαστε καθόμαστε. Καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι πολλοὶ θεοί, γιατί εἶναι πολλὰ αὐτὰ ποὺ χρειάζονται τὴν πρόνοιάν τους, καὶ ὑπάρχει φόβος ὁ ἓνας Θεὸς ν' ἀποκάμει, ἂν ἀπασχολεῖται μὲ τὴ φροντίδα ὄλων αὐτῶν ἢ ὅτι τὸν πρῶτο τὸν κάνει ἡ ἀνάγκη νὰ δημιουργεῖ ἓναν κατώτερό του, γιὰ νὰ μὴ λείψει τὸ προνόμιο τῆς ἐξουσίας, καὶ τὸν δεῦτερο πάλι ἄλλον κατώτερο, κι αὐτὸ νὰ συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρο. Τὶς ἀνοησίες αὐτές, τὶς πέρα ἀπὸ ὅποιονδήποτε παραλογισμό καὶ πραγματικὰ ἄξιες θνητῆς ψυχῆς καὶ κωνείου, αὐτὴ τὴ σοφία τοῦ αἰῶνα¹⁸ ὁ Παῦλος, ὁ

μυστηρίῳ Θεοῦ σοφίας τῆς οἰκουμένης ἀπήλασε καὶ τὰς τῶν πιστῶν
 διανοίας ἀβάτους αὐτῇ συνετήρησεν. Ἡ τοιαύτη σοφία, «μωρία
 παρὰ τῷ Θεῷ» τῶν ταύτη σοφῶν οἱ λογισμοὶ μάταιοι, καὶ ταῖς οἰκεί-
 αῖς πανουργίαις ἀλισκόμενοι, τῷ ἀπλῶ τῆς ἀληθείας λόγῳ περιδράσ-
 5 σονται. Ταύτην, ὡσπερ πάλαι, οὕτω δὴ καὶ νῦν, ἅπας εὐσεβῆς δια-
 πτύει λογισμὸς, τοὺς μακροὺς λήρους, τὰ ψυχικὰ βάραθρα, τὰ τοῦ
 Πονηροῦ θήρατρα, τὸ μέγα τῆς ἀπωλείας ἐργαστήριον.

Τῶν δέ γε ῥημάτων καὶ τῆς δι' αὐτῶν συνθήκης ἡ ὀρθότης τί
 λυμαίνεται τῇ εὐσεβείᾳ; τίνα βλάβην φέρει τοῖς χρωμένοις; πρὸς
 10 ποίαν ὑποσκελίζει μικρὰν ἢ μεγάλην πλάνην; Εἰ δ' ὁ τῆς φύσεως
 πλάστης αὐτὸς καὶ τῶν γλωσσῶν ὁ τεχνίτης, πῶς οὐκ ἔστιν ἀκόλου-
 θον, μᾶλλον τοὺς μαθητὰς τοῦ λόγου τῷ καθήκοντι κεχρηῆσθαι λόγῳ;
 Οὐκοῦν οὐ προσελάβετο μαθητὰς ὁ Χριστὸς ἰδιώτας; καὶ μάλιστα,
 φαίην ἂν ἔγωγε, καὶ εἰ θούλει γε, καὶ τῶν ἰχθύων, οὓς ἐθήρων, ἀφω-
 15 νοτέρους. Ἄλλ' ὡσπερ ἰδιώτας, οὕτω καὶ τελώνας καὶ ἀλιεῖς· μή τι
 τελώνας ἢ ἀλιεύειν ἀπέλιπε; Καὶ ποῦ τοῦτο θαύματος ἢ τῆς Χριστοῦ
 δυνάμεως ἄξιον; Πῶς δ' ἂν τις διαδύσῃ τὸν ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτῶν
 ἔλεγχον; Οὕτως οὖν οὐδ' εἰς ἰδιώτας ἀφήκεν, οὓς ἐκεῖθεν προσεῖλη-
 φεν, ἀλλ' ἀντὶ μὲν ἀλιέων, ἀλιεῖς ἀπετέλεσεν ἀνθρώπων («δεῦτε», γάρ
 20 φησιν, «ὀπίσω μου καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων»), ἀντὶ
 τελωνῶν δέ, ψυχῶν χεμαζομένων σωτῆρας, καὶ ἀντὶ ιδιωτῶν, τῆς
 οἰκουμένης διδασκάλους, τῆς τε θείας καὶ οὐρανίου σοφίας ἐμπλή-
 σας, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, ὅπου χρεῖα καλεῖ, οὐδὲν ὑστερουμένους
 ἀποφήνας. Ἐπεὶ πῶς Στωϊκοῖς, πῶς Ἐπικουρείοις, πῶς μυρίαῖς ἄλ-
 25 λαις πλάναις, ἐπὶ λόγοις μέγα ὄνομα λιπούσαις, κατὰ λόγους συνε-
 πλέκοντο; Πῶς ὁ τοῦ λόγου δρόμος καὶ τῶν ῥημάτων ἡ εὐροια, συν-
 δεδραμηκότα τῷ θαύματι, Ἐρμῆν νομισθῆναι τὸν Παῦλον τοῖς ἀ-
 κροαταῖς παρεσκεύασε, καὶ εἴ γε μὴ φθάσας αὐτὸς τοὺς χιτῶνας διέ-
 σχισε, καὶ γέρας ἂν αἱ θεῶν αὐτῷ θυσίαι δημοτελῶς προσεφέροντο;
 30 Ἐῷ νῦν τὴν ἄλλην αὐτοσχέδιον ἰσχὺν τοῦ λόγου, τὴν ἐν Ἐκκλησίαις,
 τὴν ἐν δήμοις, τὴν ἐν δικαστηρίῳ, τὴν κατὰ συναγωγᾶς Ἰουδαίων,

19. Α' Κορ. 2, 7.

20. Α' Κορ. 3, 19-20.

21. Πράξ. 4, 13.

22. Ματθ. 4, 18. 10, 3. Μάρκ. 1, 16. Λουκᾶ 5, 27-28

23. Ματθ. 4, 19.

πραγματικὸς σοφὸς στὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα, τὴν ἐξεδίωξε ἀπὸ τὴν οἰκουμένη μετὰ τὴν μυστικὴ σοφία τοῦ Θεοῦ¹⁹ καὶ διατήρησε τίς διάνοιες τῶν πιστῶν ἀπάτητες ἀπὸ αὐτὴν. Ἡ σοφία αὐτὴ εἶναι «μωρία γιὰ τὸ Θεό»· αὐτῶν τῶν σοφῶν οἱ λογισμοὶ εἶναι μάταιοι καὶ πιασμένοι στὶς δικές τους πανουργίες ἀδράχονται ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λόγο τῆς ἀλήθειας²⁰. Αὐτὴ τὴ σοφία, ὅπως παλιὰ, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ τώρα, τὴν περιφρονεῖ κάθε εὐσεβῆς λογισμὸς, τὴ σοφία ποὺ εἶναι ἀτέλειωτες φλυαρίες, βάραθρα τῆς ψυχῆς, οἱ παγίδες τοῦ πονηροῦ, τὸ μεγάλο ἐργαστήρι τῆς καταστροφῆς.

Καὶ ἡ ὀρθότητα τῶν λόγων καὶ ἡ σύνθεσή τους τί κακὸ προξενεῖ στὴν πίστη; σὲ τί βλάπτει αὐτοὺς ποὺ τὴν ἀσκοῦν; Σὲ ποιά μικρὴ ἢ μεγάλη πλάνη τοὺς σπρώχνει; Κι ἂν ὁ πλάστης τῆς φύσης εἶναι αὐτὸς καὶ ὁ τεχνίτης τῶν γλωσσῶν, πῶς δὲν εἶναι λογικὸ οἱ μαθητὲς τοῦ Λόγου νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν κατάλληλο λόγο; Μήπως δηλαδὴ δὲν ἔλαβε ὁ Χριστὸς μαθητὲς ἀπλοϊκούς²¹, καὶ μάλιστα, θὰ μπορούσα νὰ πῶ, ἂν τὸ ἤθελες κι ἐσύ, ἀφωνότερους κι ἀπὸ τὰ ψάρια ποὺ ψάρευαν²²; Ἄλλ' ὅπως ἰδιῶτες, ἔτσι καὶ τελῶνες καὶ ἀλιεῖς· καὶ μήπως τοὺς ἀφησε νὰ εἶναι τελῶνες καὶ ἀλιεῖς; Καὶ πῶς αὐτὸ εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ καὶ τῆς δύνამης τοῦ Χριστοῦ; Πῶς θὰ μπορούσε νὰ ξεφύγει κανεὶς τὸν ἔλεγχο τῶν ἔργων του; Ἐπειὶ λοιπὸν δὲν ἀφησε στὴν τάξη τῶν ἰδιωτῶν αὐτοὺς ποὺ πῆρε ἀπὸ ἐκεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ ἀλιεῖς ψαριῶν τοὺς ἔκανε ἀλιεῖς ἀνθρώπων (γιατὶ λέει· «ἀκολουθήστε με, καὶ θὰ σᾶς κάνω ἀλιεῖς ἀνθρώπων»²³). Ἐναντὶ νὰ εἶναι τελῶνες, τοὺς ἔκανε σωτῆρες βασιανισμένων ψυχῶν· ἀπὸ ἀπλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ἔκανε δασκάλους τῆς οἰκουμένης, καὶ ἀφοῦ τοὺς γέμισε ἀπὸ τὴ θεία καὶ οὐράνια σοφία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὅπου ἡ ἀνάγκη τὸ καλοῦσε, τοὺς ἔδειξε νὰ μὴν ὑστεροῦν σὲ τίποτα. Ἄλλιῶς πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὅτι ἀντιπαραβάλλονταν μετὰ τοὺς Στωϊκοὺς, μετὰ τοὺς Ἐπικούρειους καὶ μετὰ ἄπειρες ἄλλες πλάνες ποὺ ἀφησαν μεγάλο ὄνομα στὴν ἀσκήση τῶν λόγων²⁴; Πῶς ἡ ῥοὴ τοῦ λόγου καὶ ἡ εὐκολία στὶς λέξεις συμβαδίζοντας μετὰ τὸ θαῦμα ἔκανε τοὺς ἀκροατὲς του νὰ νομίσουν τὸν Παῦλο ὡς Ἑρμῆ, κι ἂν δὲν πρόφτανε νὰ ξεσχίσει τὰ ροῦχα του, θὰ τοῦ προσφέρονταν ὡς βραβεῖο ἐκ μέρους τῆς πόλης οἱ θυσίαι τῶν θεῶν²⁵; Ἀφήνω πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἄλλη αὐτοσχέδια δύναμη τοῦ λόγου του, στὶς συνάξεις, στοὺς δήμους, στὰ δικαστήρια, στὶς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων,

24. Πράξ. 17, 18.

25. Πράξ. 14, 12-18

τὴν ἐν ἀγορᾷ, διδάσκοντος, διελέγχοντος, παραινοῦντος, ἀπολογου-
 μένου, διαμαρτυρομένου, ὅση κατ' ἄνδρα, ὅση κατὰ πλῆθος, ὅση
 πρὸς δικαστάς, ὅση πρὸς συκοφάντας ὡς εἶλε, λέγων, τὸν βασιλέα
 τῶν Ἰουδαίων, καὶ μικροῦ ἂν οὗτος εἰς Χριστιανούς μετετάξατο, εἰ
 5 μὴ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἀλουργίδος τὸ φύσημα (ὃ πολλοῖς πολλάκις εἰς
 τὰ καίρια ἐλυμήνατο) ἐμποδῶν αὐτῷ κατέστη πρὸς τὴν ἀκρίβειαν
 τοῦ κηρύγματος ὡς ἔσχισε δημηγορήσας τοὺς κατ' αὐτοῦ φονῶντας
 καὶ τοὺς διψῶντας τοῦ αἵματος ἀναλαβεῖν τὰς ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ σωτη-
 ρίας φροντίδας ἀνέπεισεν ὡς ἐπὶ τὸν Ἄρειον ἀνέβη πάγον, ἀνδρῶν
 10 ἐν μέσῳ τοῖς λόγοις φλεγμαινόντων, Ἄρειον πάγον ἐκείνον, οὗ καὶ
 θεοὺς παρ' ἀλλήλων καὶ πρὸς ἀνθρώπους δίκας καὶ λαβεῖν καὶ δοῦ-
 ναι μῦθοι χαίρουσιν Ἑλληνικοὶ διηγούμενοι ὅπως ἐκείσε καταστάς,
 οὐ πρὸς ἓνα λόγον ὑποσχεῖν, ἀλλὰ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐν ἀνθρώποις
 λογίους, εἶπερ Ἀθηναῖοι μὲν τότε τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, Ἀθηναίων
 15 δὲ οἱ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ τὸ κράτος εἶχον, οὕτω κατέσεισεν αὐτῶν τοῖς
 λόγοις τὰς ψυχὰς καὶ μετεσκεύασεν, ὡς πολλοὺς αὐτῶν τῆς ἐκείνου
 γλώττης καὶ τῶν ῥημάτων ἐκκρεμασθέντας, ῥίψαντας ἅπαντα, διὰ
 βίου παντός πρὸς τὴν εὐσέβειαν μεθαρμόσασθαι καὶ μιμητὰς ὀ-
 φθῆναι τοῦ διὰ βάθους αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς
 20 ὀρθῆς λατρείας ἐγχαράξαντος δόγματα.

Ἔρα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χωρὶς λόγου τοῦ καθήκοντος; Καὶ τίς
 ἂν αὐτῷ τὸν νοῦν βαρβαρίζοντι προσεῖχε καὶ μὴδ' ἐν αὐταῖς ὀρθῶς
 ταῖς φωναῖς φερομένου; Πῶς δ' οὖν ἂ μὴδὲ λέγειν ἤδει, ταῦτα φρο-
 νεῖν ὀρθῶς ἔδοξεν ἄλλοις, μὴ τί γε καὶ συμφρονεῖν αὐτῷ πειθομένους
 25 εἶχεν; Ἀλλὰ χάρις ἄνωθεν ἐνήργει. Καὶ γὰρ φημι πάντων μάλιστα,
 χάρις ἄνωθεν, οὐ τέχνη. Τὸ μὲν γὰρ ἐκ τέχνης ἀνθρώπινον καὶ κοι-
 νόν, τὸ δὲ ἐκ χάριτος οὐράνιον καὶ τῶν ἀποστόλων. Χάρις ἐνήργει,
 ἀλλ' αὐτό γε τοῦτο πρῶτον ἐνεργοῦσα τὸ μηδὲν αὐτῆς ἀνάξιον φθέγ-
 γεσθαι τοὺς ὑπηρέτας. Οὐδὲ γὰρ τοῦτο μικρότερον ἐνάγειν τοὺς ἀν-
 30 θεοστηκότας εἰς συναίσθησιν τῆς ἐνισχυούσης αὐτοὺς ἀμάχου δυνά-

26. Πράξ. 26, 28.

27. Πράξ. 23, 6-9.

στήν ἀγορά, ὅπου δίδασκε, ἤλεγχε, προέτρεπε, ἀπολογοῦνταν, ἔδινε μαρτυρία, μὲ ὅση δύναμη μποροῦσε πρὸς κάθε ἄνδρα ἀτομικά, πρὸς τὸ πλῆθος, πρὸς τοὺς δικαστές, πρὸς τοὺς συκοφάντες. Τὸ ὅτι συνέλαβε, μιλώντας, τὸ βασιλιὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ παρολίγο θὰ τὸν ἔφερνε σὶς τάξεις τῶν Χριστιανῶν²⁶, ἂν ἡ ἔπαρση τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς πορφύρας (ποὺ πολλές φορές προξένησε καίρια βλάβη σὲ πολλοὺς) δὲν τοῦ γινόταν ἐμπόδιο στὸ ν' ἀποδεχθεῖ τὴν ὀρθότητα τοῦ κηρύγματος. Τὸ ὅτι δημηγοροῦντας δίχασε ἐκείνους ποὺ ζητοῦσαν τὸ φόνο του, καὶ ἐκείνους ποὺ διψοῦσαν τὸ αἷμα του τοὺς μετέπεισε ν' ἀναλάβουν τὶς φροντίδες τῆς σωτηρίας του²⁷. Τὸ ὅτι ἀνέβηκε πάνω στὸν Ἄρειο Πάγο στὴ μέση τῆς σύναξης ἀνθρώπων ποὺ ἦταν φλογισμένοι ἐναντίον του, στὸν Ἄρειο ἐκεῖνο πάγο, ὅπου οἱ Ἑλληνικοὶ μῦθοι χαίρονταν νὰ διηγοῦνται ὅτι καὶ οἱ θεοὶ μεταξύ τους καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους πῆραν κι ἔδωσαν ἐκδίκηση. Τὸ ὅτι ἀνεβαίνοντας ἐκεῖ, δὲν ἀπάντησε σ' ἓναν μόνο λόγιο, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς λόγιους τοῦ κόσμου, ἐφόσον οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν οἱ κατεξοχήν λόγιοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους τότε ἀνθρώπους, κι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους πάλι ἦταν ἀνώτεροι ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν τ' ἀξιῶματα στὸν Ἄρειο Πάγο, καὶ τόσο κλόνισε τὶς ψυχές τους μὲ τὰ λόγια του καὶ τοὺς ἄλλαξε, ὥστε πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, κρεμασμένοι ἀπὸ τὴ γλώσσα καὶ τὸ λόγο του, ἀπορρίπτοντας τὰ πάντα, ἄλλαξαν κι ἔγιναν πιστοὶ καὶ παρουσιάστηκαν μιμητὲς ἐκείνου ποὺ εἶχε ἐγχαράξει σὶς ψυχές τους τὰ δόγματα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὀρθῆς λατρείας²⁸.

Ἄραγε αὐτὰ ἔγιναν χωρὶς τὸν κατάλληλο λόγο; Καὶ ποιὸς θὰ τὸν πρόσεχε ἂν σκεφτόταν σὰν βάρβαρος καὶ δὲν χρησιμοποιοῦσε ὀρθὰ οὔτε αὐτὲς τὶς λέξεις; Καὶ πῶς λοιπὸν αὐτὰ ποὺ δὲν ἤξερε οὔτε νὰ τὰ πεῖ, θὰ εἶχαν οἱ ἄλλοι τὴ γνώμη ὅτι τὰ σκεφτόταν σωστά, τὴ στιγμή μάλιστα ποὺ δὲν εἶχαν τὰ ἴδια φρονήματα μ' αὐτόν; Ἀλλὰ τὰ ἐνεργοῦσε αὐτὰ ἡ χάρη ἢ οὐράνια. Καὶ ἐγὼ δέχομαι, περισσότερο μάλιστα ἀπὸ τὸν καθένα, ὅτι ἡ οὐράνια χάρη τὰ ἐνεργοῦσε καὶ ὄχι τέχνη ἀνθρώπινη. Γιατὶ ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴν τέχνη εἶναι ἀνθρώπινο καὶ κοινό, ἐνῶ ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴ χάρη εἶναι οὐράνιο καὶ τῶν ἀποστόλων. Ἐνεργοῦσε ἡ χάρη, ἀλλὰ ἐνεργοῦσε αὐτὸ πρῶτα, νὰ μὴ λένε οἱ ὑπηρέτες τῆς τίποτε ἀνάξιά της. Γιατὶ οὔτε αὐτὸ εἶναι μικρότερο, τὸ νὰ ὀδηγεῖ αὐτοὺς ποὺ ἀπιστέκονται στὴ συναίσθηση τῆς ἀκαταμάχητης δύναμης ποὺ τοὺς ἐνίσχυε. Καθόσον

28. Πράξ. 17, 19-34.

μεως. Καὶ γὰρ πού φησι· «θεωροῦντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τὴν τοῦ Πέ-
 τρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου». Ποίαν, ἢ τὴν ἐν λόγοις δηλονότι, δι-
 ὧν αὐτοῖς καὶ τὴν ἀναίσχυντον ἐρώτησιν ἐπεστόμισαν; Εἶτα τί; «καὶ
 καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύ-
 5 μαζον». Ἀλιεῖς ὁρῶμεν ἄφνω ῥήτορας γραμμάτων, τέχνην οὐκ ἔχον-
 τας, καὶ σοφίαν χειλέων προχέοντας. Τί τοῦτο; Πόθεν αὐτοῖς τὰ ὑπὲρ
 ἄνθρωπον παραγέγονεν; Ἐν ἴσμεν, «ὅτι τῷ Ἰησοῦ συνησαν». Ὁρᾷς
 ὅπως εἰς θαῦμα τοὺς ἐχθροὺς οὐδὲν ἔλαττον τοῦ παρὰ πόδας τερα-
 τουργηθέντος ἢ τῶν λόγων ἰσχὺς ἐξεκαλεῖτο καὶ πρὸς ἐπίγνωσιν,
 10 εἶπερ ἤθελον, τῆς ἀληθείας προεδίβαζεν; Ὅρα καὶ ἐτέρωθεν εἰς ὅ-
 σον αὐτῶν ἐδεδίεσαν τὸ ἐν λόγοις κράτος. «Παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ
 καθ' ὅλου μὴ φθέγγεσθαι». Τί λέγεις; Ἄν μόνον χεῖλη ὁ ἀγράμματος
 κινήσῃ, αὐτίκα σοι μεταπίπτει τὰ τῆς δόξης, καὶ παλαιὸν οὕτω δό-
 γμα τῆς μακροῦς ἐπικρατείας ὑπεξίσταται τῷ ἰδιώτῃ λόγῳ, καὶ μεθί-
 15 σταται λαὸς πρὸς νέαν γλῶτταν, ὁ Μωσαϊκοῖς θεσμοῖς ἐντεθραμμέ-
 νος καὶ ζῆν καὶ θηήσκειν πρὸς τὴν ἐκείνων ἀρχαιότητα κεκροτημέ-
 νος; Ναί, φησὶν οὐ γὰρ ἰδιωτικὰ ὁ ἰδιώτης, ἀλλὰ σοφίας ῥήματα
 φθέγγεται, οὐδ' ὡς ἀγράμματος βάρβαρος, ἀλλ' ὡς διὰ πάσης τέχνης
 ἐλάσας κεχαριτωμένα καὶ εὖσημα. Ἔστι τις αὐτῶν ἐγκαθημένη τοῖς
 20 χεῖλεσιν ἔμφυτος πειθῶ, δι' ἧς καὶ ῥητόρων ἔθνη καὶ ἰδιωτῶν ἀγέλαι,
 ὥσπερ δεσμοῖς ἀλύτοις δεθέντα, πρὸς τὸ κηρυττόμενον αὐτοῖς ἔλκε-
 ται. Διὰ τοῦτο φθέγγεσθαι κωλύω, ὅτι ῥήμασιν ὀλίγοις πολλοὺς ἀ-
 φέντας τὰ πάτρια, ἐκείνοις ὁρῶ προσχωρήσαντας ὅτι μιᾶ πολλὰκις
 ὁμιλία καὶ τοὺς σὺν ἡμῖν ἐκάστοτε κατ' αὐτῶν ἴσταμένους καὶ πολε-
 25 μιωτάτους ὄντας, νῦν ὑπηκόων ἔχει καὶ μαθητῶν εὐγνωμόνων τάξις.
 Τοῦτό με σιγαῖν αὐτοὺς ἐπιτάττειν περιόστησιν εἰς ἀνάγκην· διὰ τοῦ-
 το μηδὲ στόμα αἶρειν οὐκ ἐπιτρέπω, διὰ τὴν ἐν λόγοις παρρησίαν,
 τὴν ἰσχύν, τὴν χάριν, τὴν ἔμφυτον πειθανότητα.

Εἶδες τοὺς Ἰουδαίους ὅσον ὁ διδασκαλικὸς τῶν ἀποστόλων λό-
 30 γος ὑποπτήσσειν καὶ καταπεπληῆχθαι παρεσκευάζεν; καίτοι Παύλῳ
 περισσότερον ἢ τοιαύτη περιήστραπτε χάρις. Βούλει δέ σοι τὸν κο-

λέει κάπου· «βλέποντας οἱ Ἰουδαῖοι τὸ θάρρος τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Ἰωάννη». Ποιὸ θάρρος δηλαδή, παρὰ τὸ θάρρος στὰ λόγια, μὲ τὸ ὁποῖο ἀποστόμωσαν τὴν ἀδιάντροπη ἐρώτηση; Κι ἔπειτα τί λέει; «Καὶ θαύμαζαν, ἐπειδὴ γνώριζαν ὅτι ἦταν ἄνθρωποι ἀγράμματοι καὶ ἀσήμαντοι»²⁹. Βλέπομε ξαφνικὰ τοὺς ἀλιεῖς ρήτορες ἐγγράμματους, πού, ἂν καὶ δὲν κατεῖχαν τὴν τέχνη τοῦ λόγου, ἀπὸ τὸ στόμα τους ξεχυνόταν σοφία. Τί σημαίνει αὐτό; Ἀπὸ ποῦ δόθηκαν σ' αὐτοὺς τὰ πάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη δύναμη; Ἐνα γνωρίζομε, «ὅτι ἦταν μαζί μὲ τὸν Ἰησοῦ»³⁰. Βλέπεις πῶς ἡ δύναμη τῶν λόγων προκαλοῦσε στοὺς ἐχθροὺς τὸ θαυμασμὸ ὄχι λιγότερο ἀπὸ ὅτι τὸ θαῦμα πού εἶχε πραγματοποιηθεῖ μπροστὰ τους καὶ τοὺς ὀδηγοῦσε στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας, ἂν βέβαια ἤθελαν; Πρόσεχε καὶ ἀπὸ ἄλλη ἄποψη πόσο φοβοῦνται τὴ δύναμη τῶν λόγων τους. «Τοὺς παρήγγειλαν νὰ μὴ μιλοῦν καθόλου»³¹. Τί λές; Ἄν μόνο τὸ χεῖλη του κινήσει αὐτὸς ὁ ἀγράμματος, ἀμέσως ἡ γνώμη ἀλλάζει, καὶ τόσο παλαιὰ διδασκαλία μὲ μακριὰ ἰσχύ δίνει τὴ θέση της στὸν λόγο τοῦ ἀμόρφωτου, καὶ μεταπηδάει ὁ λαὸς σὲ νέα γλώσσα, ὁ ἀναθρεμμένος μὲ τοὺς Μωσαϊκοὺς νόμους καὶ πού ζοῦσε καὶ πέθαινε περήφανος γιὰ τὴν ἀρχαιότητά του; Ναι, λέει. Γιατί ὁ ἄσημος ἰδιώτης δὲν λέει ἀσήμαντα λόγια, ἀλλὰ λόγια σοφίας· οὔτε ἐκφράζεται βαρβαρικὰ σὰν ἀγράμματος, ἀλλὰ σὰ νὰ σπούδασε ὅλη τὴν τέχνη λέγει λόγια γεμᾶτα χάρη καὶ εὐκολονόητα. Ὑπάρχει ἐγκατεστημένη στὰ χεῖλη τους μιὰ ἔμφυτη πειθὴ καὶ μὲ αὐτὴν καὶ τῶν ρητόρων τὰ πλήθη καὶ οἱ μάζες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων δεμένες σὰν μὲ ἄλυτα δεσμὰ ἔλκονται σὲ ὅ,τι τοὺς κηρύττουν. Γι' αὐτὸ τοὺς ἐμποδίζω νὰ μιλήσουν, γιατί βλέπω μὲ λίγα λόγια τους πολλοὺς νὰ ἔχουν ἐγκαταλείψει τὰ πάτρια καὶ νὰ ἔχουν προσχωρήσει σ' ἐκείνους, ἐπειδὴ μὲ μιὰ ὁμίλια τους πολλὰς φορὲς κι αὐτοὶ πού στέκονται κάθε φορὰ δίπλα μας καὶ εἶναι δυνατοὶ πολέμοί τους βρίσκοντα στὴν τάξη τῶν ὀπαδῶν καὶ τῶν πρόθυμων μαθητῶν τους. Αὐτὸ μὲ φέρνει στὴν ἀνάγκη νὰ τοὺς προστάζω νὰ σωπαίνουν. Γι' αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπω οὔτε ν' ἀνοίξουν τὸ στόμα τους, ἕξαιτίας τοῦ θάρρους τῶν λόγων τους, τῆς δύναμης, τῆς χάριτος καὶ τῆς ἔμφυτης πειστικότητάς τους.

Εἶδες τοὺς Ἰουδαίους πῶς ὁ διδακτικὸς λόγος τῶν ἀποστόλων τοὺς ἔκανε νὰ μὴ μαζεύονται καὶ νὰ ξαφνιαζονται; Ἄν καὶ βέβαια ἡ χάρη αὐτὴ ἀστραποβολοῦσε περισσότερο στὸν Παῦλο. Θέλεις νὰ σοῦ φέρω

31. Πράξ. 4, 18.

ρουφαῖον καλωῖμεν μάρτυρα τῆς ἐνούσης τῷ ἀνδρὶ σοφίας; «Καθώς», φησὶν, «ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψε», δῶρον θεῖον τὴν Παύλου σοφίαν καὶ εἰδὼς καὶ διαμαρτυρούμενος. Εἶτα καὶ τὸ βαθὺ καὶ πυκνὸν τῶν γεγραμμένων οἶον ἀπο-
 5 θειάζων καὶ ἐξυμνούμενος, «ἐν οἷς ἐστι», φησὶ, «δυσνόητά τινα». Ὡσανεὶ Φρενὸς ὀξείας δεῖται, ῥοπῆς θείας, σοφῶν μαθητῶν, συνέσεως σταθεραῆς, ὁ τῶν γραμμάτων Παύλου θεωρός. Διὰ τοῦτο «οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι», πρὸς τῷ μηδὲν κερδαίνειν καὶ σφᾶς αὐτοὺς διασφάλλοντες προσαπόλλυνται.

10 Εἰ δὲ καὶ γλωσσῶν ὁ Παῦλος, αἷς μὴδ' ἐνεΐθιστο, μὴδ' εἰς ἀκοῆς ἀφῆκτο πειῖραν, τὴν χάριν ἐπλούτει, κὰν ταύταις οὐδενὶ τῶν πρωτείων ἐξίστατο («εὐχαριστῶ γὰρ τῷ Θεῷ μου», φησὶ, «πάντων μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν»); εἰ τοίνυν κὰν τοῖς ἐκφύλοις γλώσσαις ἄμαχον εἶχε τὸ κράτος, τῆς τοῦ Πνεύματος αὐτὸν σοφίζούσης ἐπινοίας, πῶς ἂν
 15 αὐτὸν διαφθείρειν λόγος καὶ τότε οὕσαν ἐθάδα, δέξαιτο τὴν Ἑλλάδα, καὶ δι' ὧν μὲν οὐ πολλοὺς ἔμελλον εἰς εὐσέβειαν αἰρήσειν, ἐν ταύταις τὸ ἀριστεῖον ἔχειν, δι' ἧς δὲ σχεδὸν ἅπαντας ἀνθρώπους, ἐν ταύτῃ γέλωτος αἰτίαν καὶ χλεύης παρέχειν; Καὶ μὴν οὐχ οὕτως εὐχερῆς εἰς λόγους οὐδὲ τοῖς ἐχθροῖς ἐνομιζέτο, ἃ δὲ τοῖς ἐχθροῖς εἰς
 20 ἔπαινον ὄρα μαρτυρίας, οὐκ ἔστιν ὅστις οὐκ ἂν ἐκδυσωπηθείη, κὰν μέγα θέλοι φρονεῖν ἐπὶ τῷ πάντα φιλόνεικος εἶναι. Καὶ μοι πρόσεχε τῇ μαρτυρίᾳ Ἐδίψα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοῦ αἵματος Παύλου, ἐπεὶ τῷ οὐρανίῳ φωτὶ περιαστραφθεὶς ἐκεῖνος, ὅλος μετέστη πρὸς ὃν ἐδίωκεν, ἐδίψα δὲ τότε μᾶλλον καὶ πρὸς τὴν μαιφονίαν ἀνεφλέγετο,
 25 ὅτε τὰς συναγωγὰς αὐτῶν τὸ ἐκείνου κήρυγμα κεκενωμένας αὐτοῖς ἀπελίμπανε· καὶ δὴ πᾶσα μὲν αὐτοῖς συκοφαντίας τέχνη, πᾶσα δὲ μηχανὴ ἐκεκίνητο. Οὐκ ἀργυραὶ δὲ ἄρα λόγχοι μόνον, ὃ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ψεύδους καὶ ἀπάτης καὶ ὀργῆς καὶ θράσους πρὸς τὴν τοῦ ἀνδρὸς σφαγὴν τοὺς ὁμοφύλους ἐξώπλιζον καὶ τὰς χεῖρας ἤδη ταῖς
 30 ἐλπίσι σταζούσας εἶχον θερμοῦ τοῦ μιάσματος Ἐπεὶ δὲ μάτην αὐτοὺς ἀνασκιρτῶντας καὶ χαίροντας αἱ ἐλπίδες ἀπέλιπον (κρείττονος

32. Β' Πέτρο. 3, 15.

33. Β' Πέτρο. 3, 16.

34. Α' Κορ. 14, 18.

35. Πράξ. 9, 3.

μάρτυρα τὸν κορυφαῖο γιὰ τὴ σοφία τοῦ Παύλου; «Καθὼς ὁ ἀδελφός μας Παῦλος», λέει, «ἔγραψε μὲ τὴ σοφία ποὺ τοῦ ἔχει δοθεῖ»³², ἀναγνωρίζοντας καὶ βεβαιώνοντας ὅτι ἡ σοφία τοῦ Παύλου ἦταν θεῖο δῶρο. Ἐπειτα ἐκθειάζοντας καὶ ἐπαινώντας καὶ τὴ βαθύτητα καὶ τὴν πυκνότητα τῶν γραπτῶν του λέει· «μέσα στὰ ὅποια ὑπάρχουν κάποια δυσνόητα σημεία»³³. Σὰ νὰ λέει· ὁ μελετητὴς τῶν συγγραμμάτων τοῦ Παύλου χρειάζεται ὄξυ νοῦ, θεία βοήθεια, σοφούς μαθητές, σταθερὴ σύνεση. Γι' αὐτὸ «οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι»³³ πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν κερδίζουν τίποτε, ἐξαπατώντας τὸν ἑαυτό τους ὁδηγοῦνται στὴν καταστροφή.

Κι ἂν ὁ Παῦλος ἦταν προικισμένος καὶ μὲ τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν, ποὺ οὔτε εἶχε συνηθίσει οὔτε κἂν ἔφτασε νὰ τὶς ἀκούσει, καὶ σ' αὐτὲς δὲν ἔχανε τὰ πρωτεῖα (γιατὶ λέει· «εὐχαριστῶ τὸ Θεό μου, γιὰ τὸ ὅτι μιλῶ γλῶσσες περισσότερο ἀπὸ τὸν καθένα»³⁴). Ἄν λοιπὸν καὶ στίς ξένες γλῶσσες ἦταν ἀνίκητος, καθὼς τὸν ἐνίσχυε σὲ σοφία ὁ φωτισμὸς τοῦ Πνεύματος, πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ τὸν βλάψει, ποὺ καὶ τότε τοῦ ἦταν οἰκεία, ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ μὲ αὐτὰ βέβαια ποὺ ἔμμελε νὰ συλλάβει πολλοὺς στὴν εὐσέβεια, σ' αὐτὰ νὰ ἔχει τὸ πρωτεῖο, ἐνῶ μ' ἐκείνην ποὺ μποροῦσε νὰ συλλάβει ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀνθρώπους, σ' αὐτὴ νὰ δίνει ἀφορμὴ νὰ τὸν περιγελοῦν καὶ νὰ τὸν χλευάζουν; Ἄλλὰ βέβαια κι ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἀκόμα δὲ νομιζόταν τόσο εὐκόλος ἀντίπαλος στοὺς λόγους, καὶ ὅσες μαρτυρίες ἀφοροῦν στὸν ἔπαινο τῶν ἐχθρῶν, δὲν ὑπάρχει κανένας ποὺ δὲ θὰ τὶς σεβαστεῖ, ἀκόμα κι ἂν θέλει νὰ κάνει τὸν σπουδαῖο καὶ νὰ φιλονικεῖ γιὰ ὅλα. Καὶ πρόσεχε, σὲ παρακαλῶ, τὴ μαρτυρία. Διψοῦσε τὸ Ἰουδαϊκὸ ἔθνος γιὰ τὸ αἷμα τοῦ Παύλου, ἐπειδὴ καταυγασμένος ἐκεῖνος ἀπὸ τὸ οὐράνιο φῶς, μεταστράφηκε ὀλόκληρος σὲ ἐκεῖνον ποὺ εἶχε καταδιώξει³⁵. Τότε διψοῦσε περισσότερο καὶ φλεγόταν νὰ προχωρήσει στὸ ἔγκλημα τοῦ φόνου, ὅταν τὸ κήρυγμα ἐκεῖνου ἄφηνε ἄδειες τὶς συναγωγές τους, καὶ μάλιστα εἶχαν θέσει σὲ κίνηση κάθε τέχνη συκοφαντίας καὶ κάθε σκευωρία. Καὶ δὲν ἐτοίμαζαν μόνο ἀσημένιες λόγχες, ὅπως λέγεται³⁶, ἀλλὰ ἐξόπλιζαν τοὺς ὁμοφύλους τους μὲ τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτη καὶ τὴν ὀργὴ καὶ τὸ θράσος γιὰ τὴ σφαγὴ τοῦ Παύλου καὶ ἐνῶ ἀκόμα ἦδη τὰ χέρια τους ἔσταζαν θερμὸ τὸ αἷμα τοῦ μαροῦ ἔγκλήματος³⁷. Κι ὅταν μέσα στοὺς μάταιους χοροὺς καὶ τὴ χαρὰ τους ἔσβησαν οἱ ἐλπίδες τους (καθὼς μὲ τὶς ἀπολογίες του ὁ πρωταθλητὴς

36. Παροιμιώδης ἐκφραση γιὰ ὅσους ἐπιδιώκουν κάτι πληρώνοντας χρήματα.

τοῦ ἀριστεύως ἀπάντων μηχανημάτων ταῖς ἀπολογίαις καθισταμέ-
 νου), τελευταῖον πρὸς τὸ ἐν λόγοις κράτος καὶ τὸ ἀνεπηρέαστον ἀ-
 πορούμενοι, ῥήτορά τινα μισθοῦ ποιοῦνται τῶν συκοφαντηθέντων
 5 συνήγορον, οὐκ ἂν ἔτι διαδῦναι τὰς ἐκείνου τέχνας καὶ πλοκάς τῶν
 λόγων τὸν γραφόμενον, κἂν μυριάκις εἴη ἀναίτιος, οὐδ' ὅπως οὖν ἐν
 ἀμφιδόλῳ τιθέμενοι. Ἄλλ' ὃ γε σοφὸς τῷ ὄντι Παῦλος, ὅσα τε θεῖα
 καὶ ὅσα ἀνθρώπινα, καὶ πρὸς τὸν οὕτω τῇ τέχνῃ καὶ τῷ μισθῷ παρε-
 σκευασμένον, διὰ τῆς ἄνωθεν δηλονότι χορηγουμένης αὐτῷ σοφίας
 καὶ χάριτος, οὕτως ἀντικατέστη τοῖς λόγοις καὶ διηγωνίσαστο, αὐτὸν
 10 μὲν τρεψάμενος καὶ καταισχύνας αὐτῇ τέχνῃ καὶ μισθαρνία, τοὺς δὲ
 ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ ὅσοις ὁ κατ' αὐτοῦ συνεκεκρότητο φόνος,
 ἐκπλήξεως καὶ ἀμηχανίας ἐμπλήσας, ὥστε μὴ μόνον αὐτοῖς τῆς τοι-
 αύτης ἐπιχειρήσεως μεταμελεῖν, ἀλλὰ καὶ σιωπῆς, καίτοι πλέον τῷ
 θυμῷ ἠγριωμένοις, ὅλα δύο ἔτη καταδίκην σφίσις ἐπιθεῖναι.

15 Ὁρᾷς ὅπως τοὺς ἐχθίστους καὶ ἄκοντας ἢ τῶν τοῦ ἀριστεύως
 λόγων δύναιμι εἰς μαρτυρίαν ἐξεδιάσαστο; Ὅτε δὲ καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἢ
 Παύλου σοφία ἔργῳ καὶ λόγῳ διαβεβόηται, πῶς τοῖς ἐκεῖθεν τὰ τῆς
 εὐσεβείας μεμνημένοις οὐ διαφερόντως καὶ ἀξίως τιμηθήσεται; Καὶ
 μή με νομίσης σοφίαν λόγων καὶ κράτος λέγειν καὶ δύναιμι τὴν πε-
 20 ρίεργον ταύτην καὶ σοδοῦσαν, καὶ κομμωτικοῖς φαρμάκοις καὶ ἄν-
 θεσι τὸ ἔμφυτον κάλλος τοῦ λόγου νοθεύουσαν καὶ τοῖς ἐπιπλάστοις
 χρώμασι τὸ μειρακιῶδες καὶ ἔκλυτον πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφουσαν
 μηδ' αὖ ἐκείνην, ὅση τὸ σκυθρωπὸν καὶ ἀμειδές, ἐπ' οὐδενὶ χρησιῶ
 ὑποδύεται, βαθεῖ τε τῆς ἀσαφείας ὑποκαθημένη σκότῳ καὶ τοὺς
 25 ἀμαθεῖς καὶ ἀγελαίους τῷ περὶ αὐτὴν ζόφῳ συγχέουσά τε καὶ κατα-
 πλύττουσα, τυφλοὺς ἐραστὰς ἐπισυρομένη καλλωπίζεται· οὐδ' ὅση
 πρὸς τὸ ποιητῶν αὐτόνομον ἐκτραχηλίζεται, τὰς νεωτερικὰς ὁρμὰς
 ἐταιριζόμενη καὶ διαπαιζουσα. Ἄλλ' ἐκείνην, ἔγωγέ φημι, ὅση σώ-
 φρων μὲν ἀπαγγέλλειν, κοινὴ δὲ διδάσκειν, πρώτη δὲ παιδεύειν, μό-
 30 νη δὲ συμπεῖθειν, εὖσημος δὲ διὰ τῶν συγγενῶν νοημάτων τὴν τῶν
 πραγμάτων φύσιν ἀναπτύσσειν, καὶ εἴ που χρεῖα ἐμφάσεως, μυστι-
 κῶς εὖ μάλα καὶ τελεστικῶς ἀνακαλύπτειν τὴν τῶν κεκρυμμένων ἀ-
 λήθειαν.

νικοῦσε ὅλες τὶς ἐπινοήσεις τους), στὸ τέλος μὴν ξέροντας τί νὰ κάνουν μπροστὰ στὴ δύναμη τῶν λόγων καὶ τὸ ἀνεπηρέαστό τους, μισθώνουν ἓνα ρήτορα, συνήγορο τῶν συκοφαντιῶν τους³⁸, μὴ ἔχοντας καμμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ καταγγελλόμενος δὲ θὰ ξέφευγε τὰ τεχνάσματα καὶ τὶς περιπλοκὲς τῶν λόγων του, ἀκόμα κι ἂν ἦταν χίλιες φορές ἀθῶος. Ἀλλὰ ὁ σοφὸς πραγματικὰ Παῦλος, καὶ στὰ θεῖα καὶ στὰ ἀνθρώπινα, καὶ πρὸς αὐτὸν ποὺ ἦταν ἔτσι προετοιμασμένος καὶ γιὰ τὴν τέχνη καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβὴ μὲ τὴ σοφία καὶ τὴ χάρη ποὺ τοῦ χορηγοῦσε ὁ οὐρανός, ἀντιστάθηκε τόσο ἀποτελεσματικὰ μὲ τοὺς λόγους του καὶ τὸν ἀνταγωνίστηκε, ὥστε τὸν ἀνέτρεψε καὶ τὸν καταντρόπιασε μὲ τὴν ἴδια τὴν τέχνη του καὶ τὴ μι-σθαρνία (ἀμοιβὴ του), ἐνῶ παράλληλα γέμισε μὲ ἐκπληξη καὶ ἀμηχανία τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς ποὺ εἶχαν συνωμοτήσῃ γιὰ τὸ φόνο του, ὥστε ὄχι μόνο νὰ μὴ μεταμεληθοῦν γι' αὐτό τους τὸ ἐγχείρημα, ἀλλὰ καὶ νὰ τοῦ ἐπιβάλουν καὶ σιωπὴ δύο ἐτῶν, παρόλο ποὺ ἦταν γιὰ ἀκόμα περισσότερα ἐξαγριωμένοι ἀπὸ τὸ θυμὸ τους³⁹.

Βλέπεις ὅτι τοὺς πολὺ ἐχθρικούς του καὶ χωρὶς νὰ θέλουν ἢ δύναμη τοῦ λόγου του τοὺς ἐξανάγκασε σὲ μαρτυρία; Κι ὅταν καὶ στοὺς ἐχθροὺς διαλαλήθηκε μὲ ἔργα καὶ λόγια ἢ σοφία τοῦ Παύλου, πῶς δὲν ἦταν ἄξιο νὰ τιμηθεῖ ὅπως ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ποὺ ἦταν μνημένοι στὴν πίστη; Καὶ μὴ νομίσῃς, σὲ παρακαλῶ, πῶς λέγοντας σοφία λόγων καὶ ὑπερίσχυση καὶ δύναμη ἐννοῶ τὴν περιέργη αὐτὴ καὶ ἀκαταμάχητη, καὶ ποὺ μὲ φάρμακα καὶ ἄνθη κομμωτῶν νοθεύει τὴν φυσικὴ ὁμορφιὰ τοῦ λόγου καὶ μὲ ἐπίπλαστα χρώματα ἐλκύει πρὸς τὸν ἑαυτὸ της τοὺς παιδαριώδεις καὶ ἐλαφρόμυαλους. Οὔτε πάλι ἐκείνη ποὺ ὑποδύεται τὴ σκυθρωπότητα καὶ τὸ ἀγέλαστο, ὄχι βέβαια γιὰ κάτι καλὸ, καὶ καθισμένη στὸ βαθὺ σκότος τῆς ἀσάφειας καὶ μὲ τὸ ζόφο ποὺ περιβάλλεται προκαλεῖ σύγχυση καὶ κατάπληξη στοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀγελαίους ἀνθρώπους καὶ καμαρώνει νὰ τοὺς σέρνει τυφλοὺς ἐραστῆς. Οὔτε πάλι ἐκείνην ποὺ ἐκτραχηλίζεται μὲ τὴν ποιητικὴ εὐχέρεια τοῦ λόγου νὰ ἐπιδίδεται μὲ τὶς νεωτερικὲς τάσεις παιγνίδια ἑταιρικά. Ἀλλὰ ἐγὼ λέγω ἐκείνην ποὺ μιᾶ φρόνιμα, ποὺ διδάσκει τὸν κόσμον, ποὺ εἶναι πρώτη στὸ νὰ παιδεύει, μόνη ποὺ διαθέτει πειθῶ, ποὺ ἐξηγεῖ κατανοητὰ μὲ συγγενεῖς σκέψεις τὴ φύση τῶν πραγμάτων, καὶ ποὺ, ἂν χρειαστεῖ νὰ δηλώσῃ κάτι ἐμφατικὰ, ἀποκαλύπτει τὴν κρυμμένη ἀλήθεια μὲ τρόπο μυστικὸ καὶ ἱεροτελεστικὸ.

39. Πράξ. 24, 10-27.

Ταῦτα μὲν γὰρ τῆς ἐμφύτου καὶ κοσμίας καὶ βιωφελοῦς τοῦ λόγου σοφίας, ἐκεῖνα δὲ τῆς τερπούσης τὴν ἄλογον αἴσθησιν καὶ ταῖς παρατροπαῖς μᾶλλον καὶ τῷ νεωτερίζοντι χαιρούσης ἤθει, καὶ πρὸς μὲν ὠφέλειαν οὐδὲν ὀρώσης, εἰς κρότους δὲ καὶ κολακείαν καὶ 5 πολὺν λῆρον διαλυομένης. Οὐκ ἦν ἄρα διὰ ταῦτα τῆς μεγαλονοίας Παύλου οὐδ' ἐγγὺς ἀπομιμῆσθαι, ὃν σὺ τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως ἐπ' αὐτῆς φέρων κεφαλῆς, μονονουχὶ προσκυνεῖς, τὸν “ἦ δ' ὅς”, τὸν “ἦν δ' ἐγώ”, ὡς πού τις καὶ τῶν εἰς δόξαν οἰκειῶν αὐτὸν ἀπεσέμνυνε, προσθεῖν δ' ἂν ἔγωγε, καὶ μάλα εἰκότως, καὶ τὸν “ἐπεπόνθει ἐγώ”, 10 καί, “ἦδει ἐγώ”, καί, “ἦκηκόει ἐγώ”, καὶ τὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις οὐκ εἰς μακρὰν ἀηδίαν αὐτὸς ἐμπέσοι τὰ ἐκείνου διεξιῶν, ὃς ἐπὶ τοσοῦτον ταῖς τῶν ῥημάτων καινοτομίαις διαθρουπτόμενος ἐθελύνετο, ὡς μηδὲ προσώπων αὐτοῖς ἐμφάσεις ἔτι βουλεσθαι καταλιπεῖν, εἰς παράσημον δὲ τύπον ἀπαρεμφάτων τὸν χαρακτῆρα τούτοις με- 15 ταδιάξασθαι.

Ἐῷ δὲ νῦν τὸν τὰ “λιπάσματα τῶν ὀφθαλμῶν”, κατὰ ψυχὴν μᾶλλον πεπονθότα ἢ φθεγξάμενον, καὶ τὰ τῆς “σαρκὸς πιστὰ ἐλπίσματα”, καὶ “εὐσταθῆ καταστήματα” ἀθλιώτερον στέρξαντα ἢ ἐκληρήσαντα, καὶ πολλαῖς τοιαύταις λέσχαις καὶ κακαῖς ἄταις ἐνασελγαί- 20 νοντα, ὧν οὐδ' ἑτέρου μμητην εἰς λόγους, οὐδ' εἴ τις τοιοῦτος ἕτερος, τὸν θαυμάσιον Παῦλον, οὐδὲ πολλοῦ δεῖ, ὥσπερ οὐδ' εἰς πράξεις οὐδ' εἰς σέβας θεῖν ἂν ἔγωγε. Οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ἡ Γόργειος παιδιὰ καὶ μικροῦ παρισουμένη τοῖς ἐπὶ σκηνῆς τῶν χορευτῶν σκιροτήμασι καὶ λυγίσμασιν ἀπαγγέλλειν ἀξία τὸ θαθὺ καὶ θεθηκὸς τῶν ὑψηλῶν 25 Παύλου νοημάτων. Ἄλλ' ἐκείνων γε τῶν λόγων τὴν γλῶτταν εἶχε κανόνα, οἱ τηλικούτων πραγμάτων τὸν νοῦν ἐκφέρειν ἐδύναντο κατ' ἀξίαν, μηδὲν μήτε δολοῦντες μήτε ἐξυθρίζοντες. «ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρύματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!», καί, «τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς 30 σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;» «Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου,

40. Ἐκφράσεις πού χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του.

Αὐτὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἔμφυτης καὶ κόσμιας καὶ ὠφέλιμης στὴ ζωὴ σοφίας τοῦ λόγου. Τὰ προηγούμενα ἦταν γνωρίσματα τῆς σοφίας ποῦ ἱκανοποιεῖ τὴν ἄλογη αἴσθησι καὶ ποῦ εὐχαριστεῖται περισσότερο μὲ τὶς παρεκτροπὲς καὶ τὸ ἦθος ποῦ νεωτερίζει, ποῦ δὲν ἀποβλέπει σὲ καμμιά ὠφέλεια, ἀλλὰ διαλύεται σὲ φασαρία καὶ κολακεῖες καὶ πολλὴ φλυαρία. Γι' αὐτὸ λοιπὸν οὔτε κὰν ἄγγιζε στὴ μεγαλοσύνη τοῦ Παύλειου νοῦ νὰ μμηθεῖ ἐκεῖνον, ποῦ ἐσὺ ἐξαιτίας τῆς δύναμης τοῦ λόγου του τὸν τιμᾶς πάνω ἀπὸ ὅλους καὶ μόνο ποῦ δὲν λατρεύεις σὰ θεὸ αὐτὸν μὲ τὰ “ἦ δ' ὅς” καὶ “ἦν δ' ἐγώ”⁴⁰, ὅπως κάποιου τὸν ὑμνοῦσε κάποιος ἀπὸ τοὺς ὁμοῖδεάτες του. Ἐγὼ θὰ πρόσθετα, καὶ πολὺ εὐλογα, κὶ ἐκεῖνον μὲ τὰ “ἐγὼ ἔπαθα” καὶ “ἐγὼ γνώριζα” καὶ “ἐγὼ εἶχα ἀκούσει”· κὶ αὐτὸν ποῦ δὲν ξέρω πῶς θὰ μπορούσε νὰ μὴ γίνεῖ κανεὶς ἀηδέστατος ἀναπτύσσοντας τὶς ἰδέες ἐκείνου, ποῦ ἀπολαμβάνοντας τὴν πρωτοτυπία τῶν λέξεων γινόταν τόσο θηλυπρεπής, ὥστε δὲν ἤθελε οὔτε κὰν νὰ δηλώσει τὰ πρόσωπα, ἀλλὰ μεταδίδαζε ἀναγκαστικὰ τὸν χαρακτήρα τούτων σὲ παραπλανητικὸ τύπο ἀσαφῶν ἐκφράσεων.

Θ' ἀφήσω τώρα ἐκεῖνον ποῦ τὰ μολύσματα τῶν ματιῶν, ποῦ τὰ ἔπαθε στὴν ψυχὴ μᾶλλον παρὰ ποῦ τὰ κήρυξε, καὶ ποῦ βίωσε ἀθλιότερα ἀπὸ ὅ,τι φλυάρησε τὶς “βέβαιες ἐλπίδες τῆς σάρκας” καὶ τὴ “σταθερότητα” τῆς καὶ ἀσελοῦσε μὲ πολλὰ τέτοια παραληρήματα καὶ κακὲς πλάνες. Ἐγὼ βέβαια θὰ ἔλεγα πῶς κανεὶς ἀπὸ αὐτοῦς, οὔτε ἂν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος παρόμοιος, ἦταν μμητὴς τῶν λόγων τους ὁ θαυμάσιος Παῦλος, οὔτε, πολὺ περισσότερο ἀσφαλῶς, στὶς πράξεις, οὔτε στὸ σέβας. Ἀλλὰ βέβαια οὔτε τὸ ρητορικὸ παιγνίδι τοῦ Γοργία ποῦ εἶναι ἴδιο σχεδὸν μὲ τὰ λογίσματα καὶ τὰ σκιρτήματα τῶν χορευτῶν τῆς σκηνῆς εἶναι ἄξιο νὰ ἐκφράσει τὴ βαθύτητα καὶ τὴ σταθερότητα τῶν ὑψηλῶν νοημάτων τοῦ Παύλου. Ἀλλ' εἶχε βέβαια κανόνα τὴ γλώσσα ἐκείνων τῶν λόγων, ποῦ μπορούσαν κατ' ἀξία νὰ ἐκφράσουν τὸ νόημα τόσο σοβαρῶν πραγμάτων, χωρὶς ὅμως καθόλου νὰ τὰ νοθεύουν οὔτε νὰ τὰ περιφρονοῦν. «Ὡ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσης τοῦ Θεοῦ! Πόσο ἀνεξερεῖνῆτες εἶναι οἱ ἀποφάσεις του καὶ ἀνεξιχνίαστοι οἱ δρόμοι τῆς σκέψης του», καὶ «ποῖός ἐμαθε τί σκέφτεται ὁ Κύριος ἢ ποῖός ἐγινε κοινωνὸς τῶν σκέψεών του; Ἡ ποῖός τοῦ ἔδωσε πρῶτος, ὥστε νὰ περιμένει ἀνταπόδοση;»⁴¹. «Ὁ Χριστὸς μᾶς ἐξαγόρασε ἀπὸ τὴν κατάρα τοῦ

41. Ρωμ. 11, 33-35.

γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα». Ἐπὶ ταύτῃ τῇ σοφίᾳ τὸν διδάσκαλον ἐγὼ τῆς οἰκουμένης θειάζω, καὶ θειάζειν ἂν ἀξίως, εἰ μὴ τολμηρόν, εὐξαίμην, δι' ἧς τοιαῦτα ἐφθέγγετο, εὐσήμῳ μὲν καὶ σταθερᾷ λέξει τὸ νόημα παριστῶν, κοινὸν δὲ πᾶσι τὸ ὄφελος προτιθείς

5 Τί δ' ἂν εἴποις ἐνθεωρήσας αὐτοῦ τὸ καθαρὸν τῶν ῥημάτων, οὐ μόνον ὅσον εἰς ὀρθότητα φωνῆς καὶ συμμετρίαν ἦκει περιόδων ἐναρμονίως συσσελλόμενον, ἀλλὰ καὶ εἴ τι πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων ἀφήγησιν ἀπευθύνεται, μηδὲν τῶν ἀναγκαίων ἔξωθεν ἐπισυρόμενον, ἐφ' ὅσον τε τὸ τετραμμένον τῶν ὀνομάτων, καὶ ὅσον ἐπὶ τὸ σκλη-
10 ρὸν ἀπονεύει διακρίνον καλῶς ἀποπέμπεται, καίτοι μεγέθει τὸ σαφές, ὡς εἴ τις ἄλλος, μᾶλλον δ' ὡς οὐδεὶς ἕτερος, δι' ὧν ἐγκερασάμενος; Καὶ οὐπω τοῦτό φημι, ὅτιπερ τῷ συμβουλευτικῷ καὶ νομοθετικῷ διαποικίλλεται, οὐδ' ὅτι περὶ θείων ὁ λόγος αὐτῷ πραγμάτων, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις μάλιστα τιμίων, ἀλλ' οὐδ' ὅτι λαμπρύνε-
15 σθαι καὶ φαιδρῶς εἰπεῖν μιμητὴν οὐκ ἔχων. «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι· τὸν δρόμον τετέλεκα· τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀποκείταιί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος». «Οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως. Οὕτω πνικτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων». Καί, «ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἄρπαγμὸν ἠγέσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκέ-
20 νωσε, μορφὴν δούλου λαθὼν· διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψη ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς»· καί, «ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρ-
25 χει, ἐξ οὗ καὶ Σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ». Θαυμαστὰ μὲν γὰρ ἄγαν καὶ ταῦτα (πῶς γὰρ οὐ;) ἐν τε τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς ἐπ' ἄκρον συνδρομῆς φαιδρότητός τε καὶ καθαρότητος Ἄλλ' οἷος ἐν τῷ γνω-
30 μολογεῖν καὶ εὐσταθῶς ἀποφαίνεσθαι ἐλέγχειν ἔνθα δεῖ καὶ ὡς δεῖ

42. Γαλ. 3, 13.

44. Α' Κορ. 9, 26.

43. Β' Τιμ. 4, 7-8.

45. Φιλ. 2, 6-11.

νόμου, ἀφοῦ ἔγινε ὁ ἴδιος κατάρα γιά μας»⁴². Γι' αὐτή του τή σοφία ἐγκωμιάζω τὸ διδάσκαλο τῆς οἰκουμένης, καί, ἂν δὲν εἶναι τολμηρό, θὰ εὐχόμεν νὰ τὸν ἐγκωμιάζω ἐπάξια, μὲ τὴν ὁποία σοφία διατύπωνε ὅλα αὐτά, παριστάνοντας τὸ νόημα μὲ λέξεις σαφεῖς καὶ χωρὶς ἀμφιβολία, καὶ προσφέροντας κοινὴ σὲ ὅλους τὴν ὠφέλεια.

Ἄλλὰ τί θὰ μπορούσες νὰ πεῖς ἐξετάζοντας τὴν καθαρότητα τοῦ λεκτικοῦ του, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς λέξης καὶ τὴ συμμετρία τῶν περιόδων πού συμβαδίζουν ἀρμονικὰ, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀφήγηση τῶν πραγμάτων, ὅπου δὲ δανείζεται ἀπὸ ἔξω κανένα ἀπὸ ὅσα τοῦ χρειάζονται, καὶ ὡς πρὸς τὸ συνεστραμμένο τῶν ὀνομάτων, ὅπου, ξεχωρίζοντας ὅ,τι ἀποκλίνει πρὸς τὴ σκληρότητα, τὸ ἀπορρίπτει πολὺ ὀρθά, ἂν καὶ βέβαια αὐτὸς τὸ σαφές τὸ ἀνάμξε σὲ ὅλα μὲ τὸ μέγεθος ὅσο ὁποσοδήποτε ἄλλος ἢ καλύτερα ὅσο κανένας ἄλλος. Καὶ δὲν λέγω βέβαια αὐτό, ὅτι δηλαδή ὁ λόγος του διαποικίλλεται μὲ τὸ συμβουλευτικὸ καὶ τὸ νομοθετικὸ, οὔτε ὅτι αὐτὸς γίνεται γιὰ τὰ θεῖα νοήματα καὶ ὅσα οἱ ἄνθρωποι τιμοῦν ὅπως ἰδιαίτερα, ἀλλ' ὅτι δὲν ἔχει κὰν μιμητὴ πού νὰ τοῦ δίνει τέτοια λαμπρότητα καὶ τέτοια φαιδρότητα. «Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸ τὸν ἀγωνίστηκα, τὸ δρόμο μου τὸν ἔτρεξα ὡς τὸ τέλος, τὴν πίστη τὴ φύλαξα· τώρα πιά μὲ περιμένει τὸ στεφάνι τῆς δικαιοσύνης»⁴³. καί, «ἔτσι τρέχω, ὄχι μὲ ἀγνωστο τὸ γιατί· ἔτσι πυγμαχῶ, ὄχι σὰν νὰ χτυπῶ ἔτσι στὴν τύχη τὸν ἀέρα»⁴⁴. καί, «ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἦταν Θεός, δὲν θεώρησε σὰν κάποια ἀρπαγὴ τὴν ἰσότητά του μὲ τὸ Θεό, ἀλλὰ κένωσε (ταπεινώσε) τὸν ἑαυτό του παίρνοντας μορφή δούλου· γι' αὐτὸ καὶ ὁ Θεὸς τὸν ὑπερύψωσε καὶ τοῦ χάρισε τὸ ὄνομα τὸ πάνω ἀπὸ ὅλα τὰ ὀνόματα, ὥστε στὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ γονατίσουν ὅλα τὰ ἐπουράνια καὶ ἐπίγεια καὶ καταχθόνια ὄντα καὶ κἄθε γλῶσσα νὰ ὁμολογήσει, ὅτι Κύριός μας εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, γιὰ νὰ δοξάζεται ὁ Θεὸς Πατέρας»⁴⁵. καί, «ἡ πολιτεία ἢ δική μας βρίσκεται στοὺς οὐρανούς, ἀπὸ ὅπου περιμένομε νὰ ρθεῖ ὁ Σωτὴρας μας, ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὁποῖος θὰ μεταμορφώνει τὸ φθαρτὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεώς μας, ὥστε νὰ γίνεῖ σύμμορφο μὲ τὸ ἔνδοξο δικό του σῶμα»⁴⁶. Κι αὐτὰ βέβαια εἶναι πέρα πολὺ ἀξιοθαύμαστα (πῶς ὄχι;) καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα καὶ ὡς πρὸς τὴ συμφωνία τῆς διαύγειας καὶ τῆς καθαρότητας. Ἄλλὰ τί λογιῆς ὁμολογεῖται ὅτι εἶναι ὡς πρὸς τίς κρίσεις του καὶ τὴ σταθερὴ γνώμη του στὸ νὰ ἐλέγχει ἐκεῖ πού

46. Φιλ. 3, 20-21.

ἐπιτιμῶν διαμαρτύρεσθαι; «⁴⁷ Ὡ γάρ τις ἤττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται»· «φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλῖαι κακαί»· καί, «τοῦτο δέ φημι, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομηῆσαι οὐ δύναται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ»· «ἐτρέχετε καλῶς τίς ὑμᾶς
5 ἐδάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;»· καί, «μὴ πλανᾶσθε, Θεὸς οὐ μνηστηρίζεται»· καί, «ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι, εἰς περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει»· καί, «μαρτύρομαι παντὶ ἀνθρώπῳ περιτετιμωμένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι»· καί, «τολμᾶ τις προᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον κρῖνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδί-
10 κων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἀγίων;». Καὶ ἴσον ἐστὶ τὰ τοῦ μεγέθους συλλέγειν καὶ τὰς ἐκείνου συντάξεις εἰς ὀλόκληρον ἀναγινώσκειν, οὕτως αὐτὸ τὸ ἀξίωμα δι' ὅλων κέκραται τῶν λόγων.

Ἄλλὰ τὸ ἦθος ὁποῖος; «Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ»· καί, «ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν
15 ἀποστόλων, καὶ ὃς οὐκ εἰμι ἰκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος»· «ἐπιποθῶ σε ἰδεῖν μεμνημένος σου τῶν δακρῶν, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ, ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἣτις ἐνώκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λαῖδι καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνίκη»· «ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς»· καί, «χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε,
20 καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε», καὶ μυρία ἄλλα. Ἄρ' οὐκ ἐνδεῖ τις τῶν περὶ ταῦτα τὸν βίον ὅλον κατατριψάντων, ὁ μὴδὲ μέχρι τῶν ὀνομάτων, οἷμαι, τῆς ἐπιμελείας αὐτῶν ἀνασχόμενος, ἀλλ' αὐτοσχέδιον ἔχων τὴν γλῶτταν ῥήτορα;

Ἄλλ' ἄρα τὸ μὲν ἦθος αὐτῷ καὶ τὸ σαφὲς διὰ τοῦ μεγέθους οὕτω
25 διαπρέπει κεραυνύμενον, τοῦ τάχους δ' ἐνδεῖ; Καὶ τίς οὕτω πέφυκε συγκράτῳ κεχρησθαι γοργότητι; «Θεὸς ὁ δικαίων, τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς»· «πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντοι μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ»· «τί οὐκ τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου, ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτο-

47. Β' Πέτρ. 2, 19.

50. Γαλ. 5, 7.

53. Γαλ. 5, 3.

56. Α' Κορ. 15, 9.

48. Α' Κορ. 15, 33.

51. Γαλ. 6, 7.

54. Α' Κορ. 6, 1.

57. Β' Τιμ. 1, 4-5.

49. Α' Κορ. 15, 50.

52. Γαλ. 5, 2.

55. Α' Τιμ. 1, 15.

58. Γαλ. 5, 12.

πρέπει καί νά ἐπιτιμᾶ ὅταν πρέπει; «Ἐπὶ ὅποιον νικεῖται κανεῖς, σ' αὐτό καί ὑποδουλώνεται»⁴⁷. «οἱ κακές συναναστροφές φθείρουν τὰ χρηστά ἦθη»⁴⁸. καί «σᾶς λέγω τοῦτο, ὅτι σάρκα καί αἷμα δέν μποροῦν νά κληρονομήσουν τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἡ φθορὰ κληρονομεῖ τὴν ἀφθαρσία»⁴⁹. «τρέχατε καλὰ, ποιὸς σᾶς βάσκανε νά μὴν πείθεστε στὴν ἀλήθεια»⁵⁰. καί «μὴν γελιέστε, ὁ Θεὸς δέν ἐμπαίζεται»⁵¹. καί «προσέξτε, ἐγὼ ὁ Παῦλος σᾶς λέγω ὅτι, ἐὰν κάνετε περιτομή, ὁ Χριστὸς δέν σᾶς ὠφελήσει καθόλου»⁵². καί «βεβαιώνω κάθε ἄνθρωπο πού περιτέμνεται, ὅτι ὀφείλει νά ἐφαρμόσει ὅλες τὶς διατάξεις τοῦ νόμου»⁵³. καί «τολμᾶ κάποιος πού ἔχει διαφορὲς μὲ ἕναν ἄλλο, νά βάλει κριτὲς ἀδικούς εἰδωλολάτρες, καί ὄχι πιστοὺς τοῦ Χριστοῦ;»⁵⁴. Καί εἶναι ἴδιο νά συγκεντρώνει κανεῖς ὅλα τὰ σπουδαῖα μέρη τῶν λόγων του σὲ ἕνα καί τὸ νά διαβάξει ὀλόκληρους τοὺς λόγους πού ἔγραψε ἐκεῖνος, γιατί ἡ ἀξία του ἀπλώνεται σ' ὅλους τοὺς λόγους.

Καί τὸ ἦθος του ποιὸ ἦταν; «Ὁ Χριστὸς ἦρθε στὸν κόσμον γιὰ νά σώσει τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρῶτος εἶμαι ἐγώ»⁵⁵. καί «ἐγὼ εἶμαι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, πού δέν εἶμαι ἱκανὸς νά λέγομαι ἀπόστολος»⁵⁶. «Ἐπιθυμῶ νά σέ δῶ, ἐνθυμούμενος τὰ δάκρυά σου, γιὰ νά πλημμυρίσω ἀπὸ χαρὰ, φέρνοντας στὴ μνήμη μου τὴν ἀνυπόκριτη πίστη σου, πού πρῶτα κατοίκησε στὴν ψυχὴ τῆς γιγιᾶς σου Λωΐδας καί τῆς μητέρας σου Εὐνίκης»⁵⁷. καί «μποροῦν βέβαια καί νά περιτημηθοῦν ὅσοι σᾶς ἀναστατώνουν»⁵⁸. καί «χωρὶς ἐμᾶς γίνετε βασιλεῖς καί μακάρι νά εἶχατε γίνει βασιλεῖς»⁵⁹, καί ἄπειρα ἄλλα. Ἄραγε λοιπὸν ὑπολείπεται σὲ κάτι ἀπὸ αὐτοὺς πού ξόδεψαν ὅλη τὴ ζωὴ τους σ' αὐτὰ τὰ πράγματα, αὐτὸς πού δέν ἔφτασε, νομίζω, οὔτε ὡς στὴν ἐπιμέλεια αὐτῶν γιὰ τὰ ὀνόματα. ἀλλ' ἔχει αὐτοσχέδια τὴ γλώσσα ρήτορα;

Τὸ ἦθος του βέβαια καί ἡ σαφήνειά του φαίνονται ὀλοκάθαρα νά σμίγουν ἔτσι μὲ τὸ μέγεθος, μὴπως ὅμως ὑπολείπεται στὴν ταχύτητα; Καί ποιὸς εἶναι τέτοιος πού νά χρησιμοποιεῖ τόσο μεγάλη ταχύτητα; «Ὁ Θεὸς εἶναι ἐκεῖνος πού τοὺς δικαιώνει· ποιὸς θὰ τοὺς κατακρίνει; Ὁ Χριστὸς πού πέθανε ἢ καλύτερα καί πού ἀναστήθηκε»⁶⁰. «Ὅλα μοῦ ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ δέν εἶναι ὅλα πρὸς τὸ συμφέρον μου· ὅλα μοῦ ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ δέν οἰκοδομοῦν ὅλα τὸ χαρακτήρα μου»⁶¹. «Τί περισσότερο λοιπὸν ἔχει ὁ Ἰουδαῖος ἢ ποιὰ εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; Πολλὴ μὲ

59. Α' Κορ. 4, 8.

60. Ρωμ. 8, 34.

61. Α' Κορ. 10, 23.

μῆς· πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί γὰρ εἰ ἠπίστησαν; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει; Μὴ γένοιτο». Καί, «τί οὖν; προεχόμεθα; Οὐ πάντως»· καὶ πάλιν «λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι ἀνεχόμεθα· βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν».

Καὶ τί ἂν τις πελάγη θαλάσσης σταλαγμοῖς μετρεῖν ἐπιχειροῖ; ἴσον γὰρ ἐκεῖνά τε σταλαγμῶν λογιμοῖς ὑποβάλλειν καὶ τὴν Παύλου σοφίαν πειραῖσθαι λόγῳ διεξελθεῖν. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ τὸ καλλωπίζον, καίτοι γε περιορῶν αὐτὸ εἰς τέλος παρέδραμεν, ἀλλὰ τῆς ἐπι-
10 βουλήσ μὲν γυμνώσας, ἐν ἧ ἂν τις καὶ ἐκαλλωπίσατο, τῷ ἐμφύτῳ δὲ περιβαλὼν, ὅπερ ἂν τις μόλις ἐλπίσειεν, οὕτω καὶ θαυμάσαι προήνεγκεν, ὡς αὐτὸ τοῦτο κανόνα καὶ τύπον κάλλους ἀληθινοῦ τοῖς συνορῶσι προκεῖσθαι, πολλῶ τοῦ σεσοφισμένου καὶ κατ' ἐπιτήδευσιν εἰς ὠραιότητα διαφέροντος. Ἄλλ' οὐδὲν ἐστὶν οἷον αὐτοῦ ἀκούειν. «Πῶς
15 οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὐκ οἶκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσιν χωρὶς κηρύσσοντος; πῶς δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσιν; καθὼς γέγραπται, ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ»· πάλιν, «εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης,
20 εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν»· εἶτα, «ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχύνει».

Οὕτως ὁ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ μεγάλου Παύλου χαρακτήρ ἀρετῆς ἀπάσης τῆς ἐν λόγῳ τὰς ἰδέας ἐμμορφούμενος, καὶ τοῖς καταλλή-
25 λοις καὶ οἰκειοῖς ἐμποικιλλόμενος σχήμασιν, ἀρχετύπου καὶ παραδείγματος λόγον ἐπέχειν καὶ ζηλοῦσθαι ἄξιος, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἑτέρων μίμησιν ἀναγεγράφθαι τοῖς γε σωφρονοῦσίν ἐστι δίκαιος. Οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ ῥάδιον εὐρεῖν, ὃν εἰκονίσειεν· ἐπεὶ μηδὲ μελέτης καρπός, ἀλλ'

62. Ρωμ. 3, 1-4.

63. Ρωμ. 3, 9.

64. Α' Κορ. 4, 12-13.

ὄλους τοὺς τρόπους. Πρῶτον βέβαια, γιατί ἔγιναν πιστευτὰ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Τί κι ἂν δὲν πίστεψαν μερικοί; Μήπως ἡ ἀπιστία τους θὰ καταργήσει τὴν πίστη τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο!»⁶²· καὶ «τί λοιπόν; ὑπερέχομε ἐμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι; Ὁχι βέβαια»⁶³· καὶ πάλι· «ὅταν μᾶς κακολογοῦν, ἐμεῖς τοὺς ἐπαινοῦμε· ὅταν μᾶς καταδιώκουν, δείχνουμε ὑπομονή· ὅταν μᾶς βρίζουν, ἐμεῖς τοὺς μιλάμε εὐγενικά»⁶⁴.

Πῶς θὰ τολμοῦσε νὰ μετρήσει κανεὶς τὰ πελάγη τῆς θάλασσας μὲ σταγόνες; Γιατί εἶναι τὸ ἴδιο ἐκεῖνα νὰ θέλεις νὰ τὰ μετρᾷς μὲ σταγόνες, καὶ τὴ σοφία τοῦ Παύλου νὰ προσπαθεῖς νὰ τὴν ἐκθέσεις μὲ τὸ λόγο. Οὔτε βέβαια παρέβλεψε τελικὰ τὸ καλλωπιστικὸ στοιχεῖο, παρόλο πὺ τὸν περιορίσει, ἀλλ' ἀπαλλάσσοντάς το ἀπὸ τὴν ἐπιβουλή, μὲ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ καλλωπίσει τὸ λόγο του, καὶ περιβάλλοντάς το μὲ τὸ φυσικὸ στολίδι, πὺ μόλις τὸ ἐλπίζει κανεὶς, τὸ ἔφτασε σὲ τέτοιο βαθμὸ θαυμασμοῦ, ὥστε αὐτὸ ν' ἀποτελέσει γιὰ ἐκείνους πὺ πρόσεχαν κανόνα καὶ τύπο ἀληθινῆς ὁμορφιάς μὲ μεγάλη διαφορὰ ἀπὸ τὴν περίτεχνη καὶ ἐπιτηδευμένη ὁμορφιά. Ἄλλ' αὐτὰ πὺ λέγω δὲν εἶναι τίποτα μπροστὰ στὸ ν' ἀκοῦς τὸν ἴδιο νὰ λέει· «πῶς λοιπόν θὰ ἐπικαλεστοῦν ἐκεῖνον πὺ δὲν πίστεψαν; πῶς θὰ πιστέψουν ἐκεῖνον πὺ δὲν τὸν ἄκουσαν; καὶ πῶς θ' ἀκούσουν, ἂν δὲν κηρύξει κάποιος; καὶ πῶς θὰ κηρύξουν ἂν δὲν τοὺς στείλει κάποιος; ὅπως ἔχει γραφεῖ· πόσο ὠραῖα εἶναι τὰ πόδια ἐκείνων πὺ εὐαγγελίζονται τὴν εἰρήνη, ἐκείνων πὺ εὐαγγελίζονται τὰ ἀγαθὰ»⁶⁵· ἐπίσης· «ἂν ὑπάρχει κάποια ἐνθάρρυνση στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἂν ὑπάρχει κάποια παρηγοριὰ ἀγάπης, ἂν κάποια εὐσπλαχνία καὶ ἔλεος, ὀλοκληρῶστε τὴ χαρὰ μου»⁶⁶· καὶ πάλι· «γνωρίζομε ὅτι ἡ θλίψη παρᾶγει τὴν ὑπομονή, ἡ ὑπομονὴ τὸν δοκιμασμένο χαρακτήρα, ὁ ἐπιδοκιμασμένος χαρακτήρας τρέφει ἐλπίδα, καὶ ἡ ἐλπίδα δὲν ντροπιάζει»⁶⁷.

Ἔτσι ὁ χαρακτήρας τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ μεγάλου Παύλου, διαμορφούμενος μὲ τὶς ὀψεις ὅλης τῆς ἐν λόγῳ ἀρετῆς καὶ περιβαλλόμενος ἀπὸ τὰ ποικίλα καὶ κατάλληλα καὶ οἰκεῖα σχήματα, ἀξίζει νὰ ἔχει θέση προτύπου καὶ παραδείγματος γιὰ μίμηση, ἀλλὰ δὲν εἶναι δίκαιο νὰ παρουσιάζεται ὅτι ἔχει γραφεῖ πρὸς μίμηση ἄλλων σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τῶν συνετῶν. Γιατί δὲν εἶναι, πραγματικὰ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ βρεθεῖ μὲ πῶν ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ μοιάσει· καθόσον βέβαια δὲν εἶναι καρπὸς μελέ-

65. Ρωμ. 10, 14-15.

66. Φιλ. 2, 1-2.

67. Ρωμ. 5, 3-5.

ἐπινοίας ὑπερφνουῦς τὰ Παύλου ῥήματα ὁ τῆς σοφίας πλοῦτος, ἡ τῆς ἀληθείας καθαρὰ καὶ διανγῆς καὶ ἡδονῆς σωτηρίου βρύουσα πηγή. Τοῦτο τῆς ἄνωθεν φοβεράς ἀστραπῆς, βραχεῖά τις λαμπεδών, τῶν ἀποστολικῶν χειλέων ἀποπάλλουσα· τοῦτο τῆς ἐν ἀσθενείᾳ τελειομένης θείας δυνάμεως ἀπορροή τις μετρία, κόσμον ὅλον ἀρδεύουσα· τοῦτο τῆς ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν ἐνεργουμένης χάριτος (ᾧ φρικτῶν καὶ παραδόξων μυστηρίων) μαρτύριον ἀπαράγραπτον, ἐξ ἰδιωτικῆς γλώττης στάζουσα σοφία, ἐξ ἀμελετήτου στόματος κανῶν εὐγλωττίας, ἐξ ἀμαθῶν χειλέων τέχνη ῥητορίας.

10 Σὺ δὲ τί λέγεις; Ἔτι σε λογισμὸς διστάζων τῆς ἐν λόγῳ Παύλου σοφίας ἢ διαπόρησις ἐνοχλεῖ; Μᾶλλον δέ, ἄρ' ἔτι σοι μικρολογηθήσεται εἰς σχήματα τὰς Ἐπιστολάς αὐτοῦ σχηματίσειεν; ἢ μακρὰ ἂν σαυτοῦ τῶν προτέρων καταγνοίης, ὅτι σε τοσοῦτων χαρίτων δωρεὰ διελάνθανε; Τί δ' ἂν εἴποις ἐμβαθυνόμενος τῷ ἑτέρῳ μέρει τῆς ἐκείνου περὶ τοὺς λόγους δυνάμεως, οἷος ἐν τοῖς κεφαλαίοις τὴν τάξιν, τὴν σύνεσιν, εἰσάγων, οἰκονομούμενος, ὑποφέρων, ἀνθυποφέρων, ὅσος τῶν ἐπιχειρημάτων τὴν εὐρεσιν, τὸ ἐν ταῖς ἐργασίαις γόνιμον, ὅπως συμπείθειν ἔτοιμος καὶ πολὺς παραβολαῖς, παραδείγμασιν ἠλίκος τοῖς ἐνθυμήμασι καὶ τὴν ἄλλην τούτοις ἅπασαν συγγενῆ
15 δύναμιν, ἃ σοι παράσχοι περιελθεῖν, κἂν μηδενὶ θελήσης ἑτέρῳ κατὰ μελέτην προσσχεῖν, εἰς ὡς ἀληθῶς ὄξυν ἔρωτα καὶ θαῦμα γλυκί, ἢ τε περὶ τῶν εἰδωλοθύτων τοῦ ἀνδρὸς εἰς ταῦτα μεταχείρισις, καὶ ἐν ᾧ καθαίρειν ἐπιχειρεῖ τῶν μέγα φρονούντων, ἐφ' ᾧ γλώσσαις ἐλάλουν τὸ φύσημα, καὶ δὴ καὶ ὡς ὁ νόμος ὀφειλέτης ἦν παραχωρῆσαι τῇ
25 χάριτι;

Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτων ἱκανὰ καὶ ταῦτα κατὰ γράμματος ὁμιλίαν. Εἰ δέ ποτε συνεσόμεθα (συνεσόμεθα δέ· θεϊόν μοι τοῦτο μήνυμα προαγορεύει), τότε πλατύτερον ἢ νῦν περὶ τούτων σοι διαλεξόμεθα.

της, ἀλλὰ ὑπερφουῶς ἔμπνευσης τὰ λόγια τοῦ Παύλου, ὁ πλοῦτος τῆς σοφίας, ἡ καθαρὴ καὶ κρυστάλλινη πηγὴ ποῦ ἀναβρῦζει τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἡδονὴ τῆς σωτηρίας. Εἶναι μικρὴ ἀναλαμπὴ τῆς φοβερῆς οὐράνιας ἀστραπῆς ποῦ ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὰ χεῖλια τῶν ἀποστόλων. Εἶναι μιὰ μετρημένη ἀπορροή τῆς θείας δύναμης ποῦ τελειοποιεῖται στὴν ἀσθένεια, ποῦ ἀρδεύει ὀλόκληρο τὸν κόσμο. Εἶναι προϊόν τῆς χάριτος ποῦ ἐκδηλώνεται σὲ πῆλινα σκευή (πόσο φρικτὰ καὶ παράδοξα μυστήρια!), μαρτυρία ποῦ δὲν παραγράφεται, σοφία ποῦ στάζει ἀπὸ γλῶσσα ἀνθρώπου ἰδιώτη (ἀδαὴ σὸ λόγος), κανόνας εὐγλωττίας ἀπὸ στόμα χωρὶς ἀσκηση, τέχνη ρητορείας ἀπὸ χεῖλη ἀδίδακτα.

Σὺ τί ἔχεις νὰ πεῖς; Ἀκόμα διστάζει ὁ λογισμὸς σου γιὰ τὴ σοφία τοῦ Παύλου ἢ κάποια ἀπορία σ' ἐνοχλεῖ; Θὰ ἐξακολουθήσεις νὰ θεωρεῖς τὶς Ἐπιστολές του ὅτι τάχα ἀποτελοῦν σύνθεση μικρολογῶν μᾶλλον σχημάτων καὶ εἰκόνων, ἢ θὰ κατηγορήσεις πολὺ τὸν ἑαυτὸ σου γιὰ τὸ ὅτι σοῦ διέφευγε μιὰ δωρεὰ τόσων χαρίτων; Καὶ τί θὰ μπορούσες νὰ πεῖς ἂν ἐμβαθύνεις στὸ ἄλλο μέρος τῆς δύναμης του γύρω ἀπὸ τοὺς λόγους, τὸ πόσο ἱκανὸς δηλαδὴ ἦταν στὸ νὰ ρυθμίζει μὲ σύνεση τὴν τάξη στὰ κεφάλαια, νὰ χρησιμοποιεῖ ὑποφορές καὶ ἀνθυποφορές⁶⁸, πόσο ἱκανὸς ἦταν στὴν εὕρεση τῶν ἐπιχειρημάτων, πόσο ἀποτελεσματικὸς στὴν ἐργασία του, πόσο ἔτοιμος καὶ πλούσιος σὲ παραβολές καὶ παραδείγματα, πόσο δυνατὸς ἦταν στοὺς συλλογισμοὺς καὶ σὲ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ συγγενῆ εἶδη αὐτῶν, τὰ ὅποια θὰ σοῦ παραχωρήσει νὰ διεξέλθεις, ἀκόμα κι ἂν δὲ θελήσεις τίποτε ἄλλο νὰ μελετήσεις προσεκτικὰ, γιὰ ἓνα πραγματικὰ γρήγορο ἔρωτα καὶ θαῦμα εὐχάριστο, ὅπως εἶναι ἡ σχετικὴ μὲ τὰ εἰδωλόθυτα ἀνάλυση τοῦ ἀνδρός, καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ τοὺς καθάρει ἀπὸ τὶς μεγάλες ἰδέες τους ὅταν μὲ τὴν ὁμλία τῶν γλωσσῶν διακήρυτταν τὴν ἔπαρσή τους, καὶ μάλιστα καὶ ὅτι ὁ νόμος ὀφείλε νὰ δώσει τὴ θέση του στὴ χάρη;

Ἄλλὰ γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶπαμε ἄρκετά, καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ συνομιλία μέσω ἐπιστολῆς. Ἄν ποτὲ βρεθοῦμε μαζὶ (καὶ θὰ βρεθοῦμε· μοῦ τὸ προλέγει αὐτὸ κάποιο θεῖο μήνυμα), τότε θὰ μιλήσω μαζί σου γι' αὐτὰ τὰ ζητήματα διεξοδικότερα.

68. Ρητορικὰ σχήματα λόγου, κατὰ τὰ ὅποια ὁ ὁμηγητὴς προβάλλει ὑποθετικὲς ἐρωτήσεις ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν, στίς ὁποῖες ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Γ'*

Ζητήματα διάφορα τοῦ Ἀποστόλου διὰ κ' καὶ ζ' κεφαλαίων ἐπιλυόμενα.

Ἐπειδήπερ οὐ μόνον χαίρων ἀνομολογεῖς τὴν ἤτταν, ἀλλὰ καὶ
5 εἰς ἑορτὴν αὐτὴν ὠφελείας ἀναφέρεις, ὅμως δ' ἐπιζητεῖς ἔτι παρα-
δείγματα τῶν ἐν τῷ πρώτῳ γράμματι εἰρημένων τρόπων, καὶ ταύτην
σοι τὴν ἐξαίτησιν πέρας λαβεῖν οὐ βραδύνον, δίκαιον νομίζω· ἀνδρὶ
γὰρ ἀληθείας ἠττωμένῳ, φθονερὸν μὴ παρέχειν μαθεῖν τὴν ἀλήθειαν
ἐπιζητοῦντι. Καθ' ἕκαστον τοιγαροῦν ἐκείνων σοι τῶν τεσσάρων
10 τρόπων ὀλίγα τινὰ παραθέντες τῶν παραδειγμάτων, ἅτε ῥαδίαν οὐ-
σαν τῶν λοιπῶν ἐκ τούτων τὴν θεωρίαν καὶ διάκρισιν, ἵνα μὴ καὶ
σὴν ἐξυβρίζειν δόξωμεν σύνεσιν, καὶ δίβλον ὄλην ἀντ' ἐπιστολῆς
γράφειν παραλείψωμεν. Ὡσπερ γὰρ τὸ λεπτολογεῖν τῷ δυσθεωρή-
τῳ προσαρμόζεται, οὕτω τὸ σαφές, ἂν μὴ διὰ τοῦ συντόμου πρόεισι,
15 τοῦ μανθάνοντος ἢ τοῦ διδάσκοντός γε πάντως εἰς κατηγορίαν περι-
ίσταται.

α'. Αὐτίκα τοίνυν τό, «τί οὖν ἐροῦμεν; Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν
εὐρηκέναι κατὰ σάρκα;» φανερόν ὡς καθ' ὑπερβατὸν ἐσχημάτισται
τὸ γὰρ, «κατὰ σάρκα», δέον πρὸ τοῦ «πατέρα» κεῖσθαι, ὑπερβεδηκὸς
20 τὴν οἰκείαν χώραν, μετὰ τὸ «εὐρηκέναι» συντέτακται.

β'. Τοιοῦτον καὶ τό, «βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα»· ἀντὶ
γὰρ τοῦ, «βλέπετε τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ», εἴρηται.

γ'. Καὶ τοῦτο, «οἱ δοῦλοι δὲ ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρ-
κα», ἀντὶ τοῦ, «τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις» ἀποδέδοται.

δ'. Τούτοις καὶ τό· «πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν
σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ» συνδιαποικίλλεται· τὸ γὰρ
ἀπλοῦν, «πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν ἐν τῷ μυστη-
ρίῳ τοῦ Χριστοῦ σύνεσίν μου», ἢ εἰ βούλει «πρὸς ὃ δύνασθε νοῆσαι
τὴν σύνεσίν μου τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ». Δύναται γὰρ
30 τοῦτό τε καὶ ἔνια τῶν προειρημένων δι' ἑκατέρου τρόπου εἰς τὸ ὀρ-
θόν τε καὶ συνειθισμένον τῆς φράσεως ἐπανάγεσθαι, λέγω δὲ ἤτοι

* Ἐπιστολὴ 166η, τῷ αὐτῷ.

ΕΡΩΤΗΣΗ 93η

Διάφορα ζητήματα ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο ποὺ ἐπιλύονται μὲ εἴκοσι ἑπτὰ κεφάλαια.

Ἐπειδὴ δὲν παραδέχεσαι μόνο τὴν ἦττα σου μὲ χαρά, ἀλλὰ καὶ τὴν μετατρέπεις σὲ ἑορτὴ ὠφέλειας, ζητᾶς ὅμως πρόσθετα παραδείγματα γιὰ τοὺς τρόπους ποὺ ἔχουν ἐκτεθεῖ στὰ πρῶτα μου γράμματα, νομίζω δίκαιο νὰ μὴν καθυστερήσει ἡ ἐκπλήρωση κι αὐτοῦ τοῦ αἰτήματός σου. Γιατὶ ἀποτελεῖ ἀπόδειξη φθόνου τὸ νὰ μὴν εὐκολύνει κανεὶς νὰ μάθει τὴν ἀλήθεια κάποιος ποὺ ὕστερεῖ στὴν ἀλήθεια καὶ ζητᾶ νὰ τὴν μάθει. Σὲ καθένα λοιπὸν ἀπὸ ἐκείνους τοὺς τέσσερες τρόπους σοῦ εἶχα παραθέσει λίγα ἀπὸ τὰ παραδείγματα, ἐπειδὴ ἦταν εὐκόλη ἀπὸ αὐτὰ καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἡ ἐξήγηση καὶ ἡ διευκρίνιση, γιὰ νὰ μὴ νομιστεῖ καὶ ὅτι προσβάλλω τὴ σύνεσή σου καὶ νὰ μὴ φτάσω νὰ γράψω βιβλίο ὀλόκληρο ἀντὶ γιὰ ἐπιστολή. Ὅπως δηλαδὴ ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση ταιριάζει στὸ δυσκολονόητο, ἔτσι καὶ τὸ σαφὲς ἂν δὲν ἐκτίθεται μὲ συντομία, καταλήγει ὅπωςδήποτε νὰ εἶναι κατηγορία γιὰ τὸ μαθητὴ παρὰ γιὰ τὸ δάσκαλο.

1. Ἄς δοῦμε λοιπὸν ἀμέσως τὴ φράση, «τί θὰ ποῦμε λοιπόν; ὅτι ὁ φυσικὸς πατέρα μας Ἰσραὴλ πέτυχε (τὴ δικαίωση);»¹. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ σύνταξη εἶναι κατὰ τὸ ὑπερβατὸ σχῆμα· γιατί τὸ «κατὰ σάρκα», ἐνῶ ἔπρεπε νὰ βρισκεται πρὶν ἀπὸ τὸ «πατέρα», ὑπερβαίνοντας τὴ θέση του, μπῆκε μετὰ τὸ «πέτυχε».

2. Ὅμοιο εἶναι κι αὐτό· «προσέχετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα»². Τὸ εἶπε ἀντὶ νὰ πει, «προσέχετε τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ».

3. Κι αὐτὸ ἐπίσης· «οἱ δοῦλοι νὰ ὑπακούετε τοῖς κυρίοις σας κατὰ σάρκα»³· λέχθηκε ἀντὶ τοῦ «τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις σας».

4. Μαζὶ μ' αὐτὰ καὶ τὸ ἀκόλουθο· «ἀπὸ τὰ ὅποια μπορεῖτε, διαβάζοντάς τα, νὰ ἐννοήσετε τὴ βαθειὰ μου γνώση σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ»⁴. Ἡ διατύπωση εἶναι πολὺπλοκή· τὸ ἀπλὸ εἶναι τοῦτο· «μπορεῖτε διαβάζοντας νὰ ἐννοήσετε τὴ σχετικὴ μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ γνώση μου». Ἡ ἂν θέλεις· «μπορεῖτε νὰ ἐννοήσετε τὴ γνώση μου σχετικὰ μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ». Μπορεῖ δηλαδὴ τὸ χωρίο αὐτὸ καὶ μερικὰ ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν μὲ καθέναν τρόπο νὰ ἐπαναφερθεῖ στὴ συνηθι-

1. Ρωμ. 4, 1.

3. Ἐφ. 6, 5.

2. Α' Κορ. 10, 18.

4. Ἐφ. 3, 4.

διὰ τοῦ καθ' ὑπερβατόν, ἢ διὰ γε τοῦ κοινοποιοῦντος ἔλλειπτικῶς τὸ προειρημένον τοῖς ἔπειτα, ὥσπερ καὶ νῦν, τὸ κατ' αἰτιατικὴν ἐκπεφωνημένον ἐνικὸν ἄρθρον ἀπὸ κοινοῦ παραληφθέν ὀλόκληρον τὸ ῥητὸν ἀπειργάσατο.

5 ε'. Τοιοῦτον καὶ τό, «δι' ὃ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν»· ἢ γάρ, “ταῖς ὑπὲρ ὑμῶν” ὀφείλει προσειρηθῆσθαι, δι' οὗ γνώριμον τὸ ἀπὸ κοινοῦ, ἢ “ἐν ταῖς ὑπὲρ ὑμῶν θλίψεσί μου”, ὅπερ ἐνδείκνυσι τὸ ὑπερβατόν· καθ' ὁπότερον γὰρ τῶν δύο τούτων διαληφθέν, ἀπηρτισμένην τὸ ῥητὸν ἀναδέχεται τὴν ἐρμηνείαν.

10 ζ'. Πάλιν, «διὰ τοῦτο ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, οὐ παύομαι εὐχαριστῶν». Ὁμοιον γὰρ καὶ τοῦτο τοῖς εἰρημένοις ἢ γάρ “τὴν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ καθ' ὑμᾶς πίστιν”, ἢ “τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν τὴν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ” ἀναγινώσκοντες, κεκοινοποιημένην καὶ οὐδὲν ἔχουσαν παρατετραμμένον τὴν φράσιν εὐρίσκομεν.

15 ζ'. Παραπλήσιον καὶ τό, «εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε»· τὸ γὰρ ἐντελές, “εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἡμῶν λόγῳ, τοῦτον σημειοῦσθε”, ἢ καὶ οὕτως “εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν τῷ διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε”. Καὶ δῆλον, ὅτι τὸ μὲν πρότερον ἀπὸ
20 τοῦ καθ' ὑπερβατόν ἐπανάγεται, τὸ δ' ὕστερον ῥηθέν ἀπὸ τοῦ κατ' ἔλλειψιν κοινοποιοῦντος τοῖς ἐφεξῆς τὰ προειρημένα ἀπαρτίζεται.

ἡ'. Καί, «τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν», ἀντὶ τοῦ, “τοῖς ἐν τῷ νῦν αἰῶνι πλουσίοις”, ἢ “τοῖς πλουσίοις τοῖς ἐν τῷ νῦν αἰῶνι”. Καί, «νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασιν ὑπὲρ
25 ὑμῶν», ἀντὶ τοῦ, “ἐν τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν παθήμασιν”, ἢ “ἐν τοῖς παθήμασι τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν”.

θ'. Ἔτι δὲ «τὴν δέησιν ποιούμενος, ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον»· τοῦτ' ἔστιν “ἐπὶ τῇ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον κοινωνίᾳ ὑμῶν”, ἢ καὶ οὕτως “ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν τῇ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον”. Ἐκαστον
30 γὰρ τῶν εἰρημένων ἀφ' ἑκατέρου τρόπου τὴν εἰς τὸ κοινὸν ἐπάνοδον ἀπολαμβάνει.

ί'. Καθ' ὑπερβατόν δὲ καθαρῶς, ὃ καθ' ὑπέρθεσιν λέγεται, διαπλέκεται τό, «ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος, ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν

5. Ἐφ. 3, 13.

7. Β' Θεσσ. 3, 14.

6. Ἐφ. 1, 15-16.

8. Α' Τιμ. 6, 17.

σμένη του διατύπωση. Θέλω να πῶ ἢ μὲ τὸ ὑπερβατὸ ἢ μὲ τὸ ἔλλειπτικὸ πού κοινοποιεῖ, ἐκεῖνο πού λέχθηκε προηγουμένως, σὰ ἐπόμενα. "Ὅπως καὶ τώρα ἡ ἐνική αἰτιατική τοῦ ἄρθρου (τὴν) παρμένη ἀπὸ κοινοῦ ἀπετέλεσε ὀλόκληρο τὸ ρητό.

5. "Ὅμοιο εἶναι κι αὐτό· «γι' αὐτὸ παρακαλῶ μὴν ἀποθαρρύνεστε ἐξαιτίας τῶν θλίψεών μου γιὰ χάρη σας»⁵. "Ἡ δηλαδή πρέπει νὰ συνταχθεῖ μὲ τὸν προσδιορισμὸ «τίς γιὰ χάρη σας», πού ἔτσι ἀναγνωρίζεται ἢ ἀπὸ κοινοῦ ἀπόδοση, ἢ "στὶς γιὰ χάρη σας θλίψεις μου», πού δείχνει τὸ ὑπερβατό. Μὲ ὅποιον δηλαδή ἀπὸ τοὺς δύο τρόπους ἐκληφθεῖ, τὸ χωρίο παίρνει πλήρη ἐρμηνεία.

6. Ἐπίσης· «γι' αὐτό, ἔχοντας ἀκούσει τὴν πίστη σας πρὸς τὸν Κύριο Ἰησοῦ, δὲν παύω νὰ εὐχαριστῶ»⁶. Εἶναι ὅμοιο κι αὐτὸ μὲ ὅσα εἶπαμε. "Ἡ δηλαδή «τὴν πρὸς τὸν Κύριο Ἰησοῦ πίστη σας», ἢ «τὴν πίστη σας τὴν πρὸς τὸν Κύριο Ἰησοῦ», διαβάσομε ἀπὸ κοινοῦ, βρίσκομε ὅτι ἡ φράση δὲν ἔχει καμμιά μεταβολὴ στὸ νόημα.

7. Παραπλήσιο εἶναι κι αὐτό· «ἂν κάποιος δὲν ὑπακούει στὸ λόγο μου μὲ τὴν ἐπιστολή, αὐτὸν νὰ τὸν σημειώνετε»⁷. Τὸ πλήρες εἶναι· «ἂν κάποιος δὲν ὑπακούει στὸν μέσω τῆς ἐπιστολῆς λόγο μου, αὐτὸν νὰ τὸν σημειώνετε». "Ἡ κι ἔτσι· «ἂν κάποιος δὲν ὑπακούει στὸ λόγο μου μέσω τῆς ἐπιστολῆς, αὐτὸν νὰ τὸν σημειώνετε». Εἶναι φανερό ὅτι τὸ πρῶτο ἐπαναφέρεται ἀπὸ τὸ ὑπερβατό, ἐνῶ τὸ δεύτερο πού εἶπαμε ἀπαρτίζεται ἀπὸ αὐτὸ πού κοινοποιεῖ τὰ προηγούμενα σὰ ἐπόμενα μὲ ἔλλειψη.

8. Κι αὐτό· «στοὺς πλούσιους αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα νὰ παραγγέλλεις νὰ μὴν ὑψηλοφρονοῦν»⁸, ἀντὶ τοῦ· «στοὺς αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα πλούσιους», ἢ «στοὺς πλούσιους αὐτοῦ τοῦ σημερινοῦ αἰῶνα». Καὶ ἐπίσης· «τώρα χαίρομαι μὲ τὰ παθήματά μου γιὰ χάρη σας»⁹· ἀντὶ τοῦ, «μὲ τὰ γιὰ χάρη σας παθήματά μου», ἢ «μὲ τὰ παθήματά μου τὰ γιὰ χάρη σας».

9. Καὶ ἀκόμα· «τὴν παρὰ κλησὴ μου κάνω γιὰ τὴν κοινωνία (συμμετοχή) σας στὸ Εὐαγγέλιο». Δηλαδή, «γιὰ τὴν στὸ Εὐαγγέλιο κοινωνία σας». "Ἡ καὶ ἔτσι· «γιὰ τὴν κοινωνία σας μὲ τὸ Εὐαγγέλιο». Καθένα δηλαδή ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμε ἀπὸ τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλο τρόπο δέχονται τὴν ἐπάνοδο στὸ κοινὸ νόημα.

10. Συντάσσεται καθαρὰ μὲ τὸ ὑπερβατὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖο λέγεται κατὰ ὑπέρθωση, τὸ χωρίο, «σᾶς ἀσπάζομαι ἐγὼ ὁ Τέρτιος πού ἔγραψα

9. Κολ. 1, 24.

10. Φιλ. 1, 4-5.

ἐν Κυρίῳ»· τὸ γάρ, «ἐν Κυρίῳ», συναπτόμενον τῷ «ἀσπάζομαι ὑμᾶς», κατὰ τὴν ἀκόλουθον τοῦ λόγου χρῆσιν πρὸς τῷ τέλει νῦν ἀποδέδοται

ια'. Καὶ τό, «ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πο-
5 νηροῦ», παραπλήσιον ἔσχε τὸν σχηματισμόν· τὸ γάρ, «πονηροῦ», τὴν ἐφεξῆς «τοῦ ἐνεστῶτος» χώραν ἐπέχειν ὀφείλον, τὴν ἐσχάτην ἀνεπλήρωσεν.

ιβ'. Καὶ πάλιν, «τούτου χάριν ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν», οἷον, «τούτου χάριν ὁ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν
10 δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ». Δέσμιοι μὲν γὰρ γεγόνασι τοῦ Χρι-
στοῦ Ἰησοῦ καὶ πολλοὶ τῶν μαρτύρων, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ τῶν ἐθνῶν. Οὐ
γὰρ ὅτι τὰ ἔθνη προσῆγον τῷ Χριστῷ διὰ τοῦτο ἐδέδεντο καὶ ἐσφάτ-
τοντο, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς τὴν εἰς Χριστὸν οὐκ ἠθέτουσαν πί-
στιν. Οὐδὲ Παῦλος δέσμιος μὲν ἦν τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ
15 ὑπὲρ τῶν ἐθνῶν· ὅτι γὰρ ἐκήρυττεν αὐτοῖς τὸν Χριστὸν καὶ ὅτι οὐχί
τόνδε ἦ τόνδε, ἀλλὰ καὶ δῆμους ὅλους μετετίθει πρὸς Χριστόν, διὰ
τοῦτο τὸ πλεόν ἐδέδετο. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς ἐν τῇ διανοίᾳ θεωρίας
καὶ τῆς τῶν λέξεων ἀναπτύξεως ἐν ἄλλοις

ιγ'. Τῆς αὐτῆς μέντοι τροπολογίας ἔχεται καὶ τό· «οἱ δὲ πιστοὺς
20 ἔχοντες διεσπώτας μὴ καταφρονεῖτωσαν, ὅτι ἀδελφοὶ εἰσιν, ἀλλὰ
μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοὶ εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργε-
σίας ἀντιλαμβανόμενοι», ἥτοι μετέχοντες· τὸ γάρ, «οἱ τῆς εὐεργεσίας
ἀντιλαμβανόμενοι», φανερόν ὡς ὑπερτέθειται, ἀναπληρώσει δὲ τὴν
οἰκείαν χώραν οὕτω πως διαταχθέν· «ἀλλὰ μᾶλλον οἱ τῆς εὐεργε-
25 σίας ἀντιλαμβανόμενοι δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοὶ εἰσι καὶ ἀγαπη-
τοί»· οἱ δεσπώται δηλονότι.

ιδ'. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἀναφέρεται καὶ τό, «ὑμεῖς δὲ οὐχ
οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν, εἴ γε αὐτὸν ἠκούσατε καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδά-
χθητε, καθὼς ἐστὶν ἡ ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ, ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ
30 τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον». Εἰ μὴ γὰρ
ὑπερθέντες εἵπομεν «ἀποθέσθαι ὑμᾶς τὸν κατὰ τὴν προτέραν ἀνα-
στροφὴν παλαιὸν ἄνθρωπον», ἢ, εἰ βουλεῖ, «ἀποθέσθαι ὑμᾶς τὸν
παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν» εἰς ἀδια-
νόητον ἂν περιενεχθέντες εἴημεν.

ιε'. Καὶ δὴ καὶ ἐν τῷ, «ἵνα δῶ κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ

τὴν ἐπιστολὴν στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου»¹¹. Γιατὶ τὸ «στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου» συνδεόμενον μὲ τὸ «σᾶς ἀσπάζομαι» κατὰ τὴν χρῆσιν ποὺ ἀκολουθεῖ τοῦ λόγου πηγαίνει τώρα στὸ τέλος.

11. Τὸ ἴδιον καὶ τὸ, «Γιὰ νὰ μᾶς βγάλει ἀπὸ τὸν παρόντα αἰῶνα τὸν πονηρό»¹², ἔχει μὲ παρόμοια σύνταξιν· «τὸν πονηρό», ἐνῶ ἔπρεπε νὰ τεθεῖ μετὰ «τὸν παρόντα», μπῆκε στὴν τελευταία.

12. Καὶ πάλιν· «ἕξαιτίας αὐτοῦ ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ γιὰ σᾶς τὰ ἔθνη»¹³, δηλαδὴ «γιὰ αὐτὸ ὃ γιὰ σᾶς τὰ ἔθνη δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ». Γιατὶ δέσμοι τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ἔγιναν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μάρτυρες, ὅχι ὅμως γιὰ τὰ ἔθνη. Ὁχι δηλαδὴ ἐπειδὴ ἔφεραν τὰ ἔθνη στὸ Χριστό, γιὰ αὐτὸ τοὺς φυλάκιζαν καὶ τοὺς ἔσφαζαν, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτοὶ ἀπὸ μόνοι τους δὲν ἀρνοῦνταν τὴν πίστιν στὸν Χριστό. Οὔτε ὁ Παῦλος ἦταν δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ μόνο γιὰ αὐτό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἔθνη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κήρυττε σ' αὐτοὺς τὸ Χριστό καὶ ἐπειδὴ μετέθετε αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον στὸν Χριστό, γιὰ αὐτὸ καὶ περισσότερο φυλακιζόταν. Ἀλλὰ γιὰ τὸ βαθύτερον νόημα καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν λέξεων ἄλλοῦ.

13. Τὴν ἴδια διαπραγμάτευση δέχεται καὶ τὸ ἑξῆς· «ὅσοι ἔχουν πιστοὺς κυρίους, νὰ μὴν τοὺς περιφρονοῦν, γιατί εἶναι ἀδελφοί· ἀλλὰ νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν καλύτερα, ἐπειδὴ εἶναι πιστοὶ καὶ ἀγαπητοί, ὅσοι ἀντιλαμβάνονται τὴν εὐεργεσίαν»¹⁴, δηλαδὴ ποὺ τὴν μετέχουν. Ἡ συνεκφορὰ δηλαδὴ «ὅσοι μετέχουν τὴν εὐεργεσίαν», εἶναι φανερὸ ὅτι λέγεται κατὰ ὑπέρθεσιν· θ' ἀναπληρώσει ὅμως τὴν θέσιν τοῦ ἀν συνταχθεῖ ὡς ἑξῆς· «ἀλλὰ περισσότερο ὅσοι μετέχουν τὴν εὐεργεσίαν νὰ δουλεύουν, ἐπειδὴ εἶναι πιστοὶ καὶ ἀγαπητοί», δηλαδὴ οἱ κύριοί τους.

14. Στὸν ἴδιον τρόπο ἀναφέρεται καὶ τὸ· «ἔσεῖς ὅμως δὲν γνωρίσατε ἔτσι τὸν Χριστό, ἂν βέβαια τὸν ἀκούσατε καὶ ἀπὸ αὐτὸν διδαχθήκατε, καθὼς εἶναι ἡ ἀλήθεια στὸν Ἰησοῦ, ν' ἀποβάλετε ἔσεῖς κατὰ τὴν προηγούμενην ζωὴν σας τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον»¹⁵, ἂν δὲν κάνομε ὑπέρθεσιν στὴν σειράν, καὶ νὰ ποῦμε, «ν' ἀποβάλετε ἔσεῖς τὸν σύμφωνα μὲ τὴν προηγούμενην ζωὴν σας παλαιὸν ἄνθρωπον», ἢ ἂν θέλεις· «ν' ἀποβάλετε ἔσεῖς τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, αὐτὸν τῆς προηγούμενης ζωῆς σας», θὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ ἀδιανόητον.

15. Καὶ βέβαια καὶ αὐτὸ· «γιὰ νὰ δώσει σύμφωνα μὲ τὸν πλοῦτον τῆς

11. Ρωμ. 16, 22.

14. Α' Τιμ. 6, 2.

12. Γαλ. 1, 4.

15. Ἐφ. 4, 20-22.

13. Ἐφ. 3, 1.

δυναμίει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἑρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος 5 καὶ ὕψος». Ἐν τούτῳ τοιγαροῦν τῷ χωρίῳ, εἴ τις τό, «ἐν ἀγάπῃ ἑρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι», τῇ ὑπερτεθείῃ λέξει μὴ ὑποτάξας, οὕτω τὴν σύμφρασιν εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἔχον ἐπαναστρέψει, βαρβαρίζουσαν οὗτος ὑπόληψιν τῷ θεῷ Παύλῳ περιάψει· τὸ μέντοι διηρθωμένον εἶη ἂν τοιοοῦτον· «ἵνα, ἐν ἀγάπῃ ἑρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, 10 ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι» καὶ ἐξῆς Καὶ ὅρα ὅπως ἔμπροσθεν μὲν τοῖς μὴ προορῶσι τὸ ἀνακεχωρημένον καὶ σοφὸν τῶν ῥημάτων ἐδόκει τὸ ῥητὸν βάρβαρον, ἀναφανείσης δὲ τῆς τροπῆς, συνανεφάνη καὶ τὸ ἐμμέθοδον.

ιζ'. Τὸ αὐτὸ δὲ εἶδος καθορᾶται καὶ ἔνθα φησὶν «τοῖς μὲν καθ' 15 ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσιν ζωὴν αἰώνιον»· ὑπερβέθηκε γὰρ κανταῦθα τό, «ζητοῦσι ζωὴν αἰώνιον», καὶ ἔστι τὸ κατὰ πόδα τῆς ἐρμηνείας, «τοῖς καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ ζητοῦσι ζωὴν αἰώνιον, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ἀποδώσει». Καὶ σκόπει μοι πάλιν, ὅπως συνανεφάνη τῷ ὑπερβατῷ ἢ 20 τοῦ ἀπὸ κοινοῦ μεταχείρισις τὸ γάρ, «ἀποδώσει», ὅπισθεν ῥηθὲν καὶ ἐνταῦθα συνεφέλκεται.

ιζ'. Τὰ μέντοι γε τοῦ προκειμένου ῥητοῦ ἐφεξῆς ἔχουσι μὲν καὶ αὐτὰ τὸ ἀπὸ κοινοῦ, ἔχουσι δ' εἰς τὸ καλούμενον ζευγμα ἀπομεριζόμενόν τε καὶ εἰδοποιούμενον. Τὸ γάρ, «πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, 25 θυμὸς καὶ ὀργὴ καὶ θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνας», οὐκ ἂν ἀπηρτισμένον εἶη, εἰ μὴ ἐλκυσθείη πάλιν τό, «ἀποδώσει», σχηματισθὲν εἰς τό, «ἀποδοθήσεται», ὅπερ ἔξακούειν δεήσει καὶ ἐπὶ τοῦ, «δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ 30 ἀγαθὸν Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι».

ιη'. Ναὶ δὴ τῇ ἀπὸ κοινοῦ τροπῇ διαμεμῶρφωται καὶ τό· «εἴτε θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως»· δεῖ γὰρ πάλιν προσυπακουσθῆναι τό, «θλιβόμεθα».

16. Ἐφ. 3, 16-18.

18. Ρωμ. 2, 8-9.

17. Ρωμ. 2, 7.

19. Ρωμ. 2, 10.

δόξας του να ένδυναμωθεΐτε με δύναμη μέσω του Πνεύματός του στον έσωτερικό σας άνθρωπο, να κατοικήσει ό Χριστός μέσω της πίστης στις καρδιές σας, μέσα στην αγάπη ριζωμένοι και θεμελιωμένοι, για να βρεΐτε τη δύναμη να καταλάβετε μαζί με όλους τους αγίους ποιό είναι τó πλάτος και τó μήκος και τó βάθος και τó ύψος»¹⁶. Σ' αυτό λοιπόν τó χωρίο, αν κάποιος τó «μέσα στην αγάπη ριζωμένοι και θεμελιωμένοι» δέν τó υποτάξει στη λέξη που έπαθε την υπέρθεση, ώστε έτσι τά συμφραζόμενα να έπιστρέψουν στη φυσική τους σειρά, θά προσάψει στον θεΐο Παύλο βαρβαρίζουσα νοοτροπία. Ή σύνταξη έτσι θά είναι ή έξης: «Όστε μέσα στην αγάπη ριζωμένοι και θεμελιωμένοι, να βρεΐτε τη δύναμη να καταλάβετε» και τά έξης. Και πρόσεχε πώς προηγουμένως όσοι δέν διέβλεπαν τó ύψηλό και σοφό τών λόγων, θεωρούσαν τó χωρίο βάρβαρο, όταν όμως έγινε ή μεταβολή, φάνηκε μαζί και ή μεθοδική διατύπωση του.

16. Τó ίδιο σχήμα παρατηρεΐται και εκεί όπου λέει: «σε αυτούς που με ύπομονή στα αγαθά έργα, δόξα και τιμή και άφθαρσία που επιδιώκουν ζωή αιώνια»¹⁷. Γιατί και εδώ ακολουθεΐ τó υπερβατό σχήμα τó «επιδιώκουν ζωή αιώνια», και ή άμεση έρμηνεία είναι: «σ' αυτούς που με ύπομονή στα αγαθά έργα επιδιώκουν ζωή αιώνια, δόξα και τιμή και άφθαρσία θ' αποδώσει». Και πρόσεχε πάλι, ότι μαζί με τó υπερβατό παρουσιάστηκε και ή από κοινού χρήση: γιατί τó «θ' αποδώσει», που ειλώθηκε πιο μπροστά, λαμβάνεται και εδώ.

17. Όσα ακολουθοΐν στο παρόν χωρίο έχουν κι αυτά τó από κοινού, και τó έχουν καταμερισμένο και ως είδος στο καλούμενο «ζευγμα» (σύνδεση). Γιατί τό, «σε εκείνους που ακολουθοΐν την άδικία, θυμός και όργη και θλίψη και στενοχώρια σε κάθε ψυχή ανθρώπων που πράττουν τó κακό, και πρώτα του Ίουδαΐου και του Έλληνα»¹⁸, δέ θά μπορούσε να είναι ολοκληρωμένο, αν δέν μεταφερθεΐ πάλι εδώ τó «θα αποδώσει» με τόν τύπο «θα αποδοθεΐ», τó όποΐο πρέπει να τó έννοήσομε και στο «δόξα και τιμή και ειρήνη στον καθένα που πράττει τó αγαθό, στον Ίουδαΐο πρώτα και στον Έλληνα»¹⁹.

18. Βέβαια με τόν τρόπο του από κοινού έχει διαμορφωθεΐ και τó χωρίο: «είτε θλιδόμαστε, για τη δική σας παρηγορία και σωτηρία»²⁰. Γιατί πρέπει να έννοήσομε πάλι τó «θλιδόμαστε».

20. Β΄ Κορ. 1, 6.

ιβ. Ὡσπερ καὶ ἐν τῷ, «εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας»· ὀφείλει προσεπισυνῆφθαι τό, «παρακαλούμεθα».

κ. Καὶ τό, «εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν», 5 εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἐσηματίσται· τό γὰρ ἐντελές, «εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ ἐξέστημεν· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν σωφρονοῦμεν».

κα. Μάλιστα δὲ πλεονάζει τὰ εἰρημένα ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ· «δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς 10 πάντα, καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν»· ἅπερ, εἴ τις μὴ προσαιποδιδούς τῷ ῥητῷ εἰς τὴν καθ' εἰρμὸν ἀπαγγελίαν μεταρρυθμίζων τὸν λόγον, εἰς ἀδιανόητον ἂν περισταίῃ παντελῶς ἢ ὑφήγησις τοῦ προκειμένου, καὶ τό γε αἴτιον οὐ τοῦ γράμματος, τῶν δὲ μὴ συνιέντων 15 τῶν ἐν τῷ γράμματι σημάτων. Εἴη δ' ἂν ἢ τῶν ῥημάτων αὐτοτέλεια τοιαύτη· «δοξάζοντές εἰσιν οἱ ἅγιοι τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν τῇ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ τῇ ἀπλότητι τῆς εἰς αὐτοὺς κοινωνίας καὶ τῇ εἰς πάντα»· πάλιν, «δοξάζοντές εἰσι τὸν Θεὸν καὶ ἐπὶ τῇ ὑπὲρ ὑμῶν δεήσει αὐτῶν τῶν ἐπιποθούντων ὑμᾶς διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐφ' ὑμῖν χάριν τοῦ Θεοῦ». Καὶ ὅρα 20 ὅπως συνέστραπται μὲν τὸ χωρίον καὶ ἐλλέλειπται, εἰ βούλει δὲ καὶ περιδέβληται· οὐ μὴν ἔξωθέν γε πολλῶν ἐδεήθη, ἀλλὰ ῥήμασι βραχέσιν κατὰ τε ἔλλειψιν καὶ ἀπὸ κοινού παραλαμβανομένοις καὶ τοῦ ὑπερδατοῦ τὸν καθ' εἰρμὸν ἀπολαμβάνοντος τόπον, εἰς τὸ κοινὸν 25 καὶ σαφέστατον τῆς ἐρμηνείας διαμορφωθείς ἐπανέδραμεν ὁ λόγος

κβ'. Κατ' ἔλλειψιν δὲ διαπέφρασται καὶ τό, «εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε καὶ ἀπὸν ἀκούσω». Ἐλλείπει γὰρ ἐπιφανῶς τό, «εὐφρανθῶ», ἢ ἕτερόν τι τοιοῦτον.

κγ'. Οὐ μὴν οὐδὲ τό, «ὡσπερ ἢ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Κυρίῳ, οὕτως αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί», ἀσηματίστως προενήνεκται· ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἐνδεῖ, τοῦτο δὲ τῷ κατ' ἐπίζευξιν ἀπὸ κοινού λεγομένῳ ὑποδέβληται· ἀπαγγελθείη δ' ἂν οὕτω γε χω-

21. Β' Κορ. 1, 6.

23. Β' Κορ. 9, 13-14.

22. Β' Κορ. 5, 13.

24. Φιλ. 1, 27.

19. “Ὅπως καὶ στὸ χωρίο· «εἴτε παρηγορούμαστε, γιὰ τὴ δική σας παρηγοριὰ καὶ σωτηρία»²¹. πρέπει κι ἐδῶ νὰ ἐπισυναφθεῖ τὸ “παρηγορούμαστε”.

20. Ἐπίσης κι αὐτό· «ἐὰν βγήκαμε ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας, γιὰ τὸ Θεό· ἐὰν δείχνουμε φρονιμάδα, γιὰ σᾶς»²², ἔχει συνταχθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τύπο. Γιατὶ τὸ πλήρες εἶναι· «εἴτε βγήκαμε ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας, τὸ κάναμε γιὰ τὸ Θεό, εἴτε δείχνουμε σύνεση, δείχνουμε τὴ σύνεση γιὰ σᾶς».

21. “Ὅσα εἶπαμε πλεονάζουν ἰδιαίτερα στὸ ἔξης χωρίο· «δοξάζοντας τὸ Θεὸ γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς ὁμολογίας σας στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἀπλότητα τῆς ἐπικοινωνίας σας μ’ αὐτοὺς καὶ μὲ ὅλους. Καὶ στὴν προσευχή τους γιὰ σᾶς, θὰ διακατέχονται ἀπὸ μεγάλο πόθο γιὰ σᾶς ἕξαιτίας τῆς πλούσιας χάριτος τοῦ Θεοῦ ποὺ δόθηκε σὲ σᾶς»²³. Αὐτὰ ἂν δὲν συντάξει κάποιος τὸ λόγο τοποθετώντας τα στὸ ρητὸ μὲ τὴν κατὰ σειρὰν ἀπαγγελία, ἢ ἐξήγηση τοῦ ρητοῦ θὰ καταλήξει στὸ τελείως ἀδιανόητο. Καὶ αἰτία δὲν εἶναι ἡ γραφὴ, ἀλλὰ αὐτοὶ ποὺ δὲν καταλαβαίνουν τὰ σχήματα τῆς γραφῆς. Ἡ πλήρης σύνταξη τῶν λέξεων θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἔξης· «δοξάζουν οἱ ἅγιοι τὸ Θεὸ γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς ὁμολογίας σας στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ καὶ γιὰ τὴν ἀπλότητα τῆς ἐπικοινωνίας σας μ’ αὐτοὺς καὶ μὲ ὅλους». Ἐπίσης· «δοξάζουν τὸ Θεὸ καὶ στὴν προσευχή τους γιὰ σᾶς, ποὺ σᾶς ποθοῦν ὑπερβολικὰ ἕξαιτίας τῆς πλούσιας πάνω σ’ ἐσᾶς χάριτος τοῦ Θεοῦ». Καὶ πρόσεχε πῶς τὸ χωρίο διέλαμψε καὶ ἀποδείχθηκε ἡ ἔλλειψή του, κι ἂν θέλεις καὶ φόρεσε τὸ ἔνδυμά του. Δὲν χρειάστηκε βέβαια πολλὰ ἀπ’ ἔξω, ἀλλὰ μὲ λίγα λόγια ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ κατὰ ἔλλειψη καὶ ἀπὸ κοινού, καὶ παίρνοντας θέση τὸ ὑπερβατὸ μέσα στὴ σειρά, ὁ λόγος ἀποκαταστάθηκε σὲ ἐρμηνεῖα κοινὰ κατανοητὴ καὶ σαφέστατη.

22. Μὲ σχῆμα κατὰ ἔλλειψη διατυπώθηκε καὶ αὐτό· «εἴτε ἔρθω καὶ σᾶς δῶ, εἴτε ἀπουσιάζοντας, ν’ ἀκούσω»²⁴. Εἶναι φανερὴ ἡ ἔλλειψη τοῦ «θὰ εὐφρανθῶ», ἢ κάτι ἄλλο παρόμοιο.

23. Ἄλλ’ οὔτε τὸ χωρίο, «ὅπως ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται στὸν Κύριο, ἔτσι κι οἱ γυναῖκες στοὺς ἄνδρες τους σὲ ὅλα»²⁵, ἔχει διατυπωθεῖ χωρὶς κάποιο σχῆμα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μὴ ὑπάρχει τὸ κατ’ ἔλλειψη σχῆμα, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχει ὑποβληθεῖ στὴ λεγόμενη ἀπὸ κοινού κατάζευξη (σύνδεση). Καὶ θὰ μπορούσε χωρὶς σχηματικὰ τεχνάσματα νὰ διαβαστεῖ ὡς

25. Ἐφ. 5, 24.

ρίς τροπικῆς ἐπιτεχνήσεως· «ὥσπερ ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Κυρίῳ, οὕτως αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντὶ πράγματι ὑποτασσέσθωσαν», ἢ “ὀφείλουσιν ὑποτάσσεσθαι”.

κδ'. Οὐκ ἀπέοικε δὲ τοῖς εἰρημένοις οὐδὲ τό, «ἀδελφοί, ἐγὼ 5 ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι· ἐν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τῶν δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως». Ποῖον γὰρ ἂν παρασταίῃ νόημα διὰ τοῦ, «ἐν δέ», εἰ μήτε ἀπὸ κοινοῦ παραληφθεῖν τό, «λογίζομαι κατειληφέναι», μήτε τῶν εἴ τι ἄλλως παρείθη συνδιαληφθεῖν ἢ ἀναπλή- 10 ρωσις· Ἐκείνων δὲ κατὰ νόμους τῆς τροπικῆς τεχνολογίας συμπαραληφθέντων, τοιοῦτος ἂν εἴη καὶ ὁ νοῦς καὶ τὸ ἀκόλουθον τῆς συντάξεως «Ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι· ἐν δὲ λογίζομαι κατειληφέναι, ὅτι τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τῶν δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς 15 ἄνω κλήσεως»· ὡς εἰ ἔλεγεν· “Τοῦτό ἐστι ὁ λογίζομαι κατειληφέναι, τὸ μήπω μὲν τι κατειληφέναι, δεῖν δὲ ζητεῖν αἰεὶ καταλαβεῖν, καὶ μὴ ἐρραθυμεῖν τοῖς κατορθωθεῖσιν· ὁ γὰρ τοῦτο κατειληφώς, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ κατὰ σκοπὸν διώκων ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως”. Ἀλλ’ ἢ μὲν τῶν νοημάτων παράστασις, εἰ καὶ συγγενοῦς, ὅμως 20 οὐκ ἰδιαζούσης δεῖται ὑποθέσεως, νῦν δὲ πρὸς ἔνδειξιν εἴρηται μόνον τῆς τροπικῆς ἀναπτύξεως

κε'. Σαφεστάτην δ’ ἂν ἐμφανιεῖ τὴν ἔλλειψιν καὶ μικροῦ δεῖν εἰς περίοδον ἀποτετινομένην, ὅπερ ἐμοὶ μᾶλλον ἔδοξεν, αὐτοτελῶς εἰπόν- 25 τα πρότερον, οὕτω τὸ κατεσχηματισμένον παραθεῖναι· οἶον, «εἴτε ὑπὲρ Τίτου χρὴ λέγειν, κοινωνός ἐστιν ἐμός καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ὑπὲρ τῶν συναποσταλέντων αὐτῷ λοιπῶν δύο, ἀδελφοί ἡμῶν εἰσι κάκεῖνοι, ἀπόστολοι Ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ». Τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ τροπικοῦ λόγου εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἐπανήνεκται· τὸ δὲ τρο- 30 πικὸν δῆλον ὡς ταύτην ἔχει τὴν γραφήν· “εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνός ἐμός καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοί ἡμῶν, ἀπόστολοι Ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ”. Καὶ οἶδα ὅτι οὐκ ἂν σοι δόξη παράδοξον εἶναι

ἐξῆς· «ὅπως ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται στὸν Κύριο, ἔτσι οἱ γυναῖκες τοὺς ἄνδρες τοὺς σὲ κάθε περίπτωση ἄς ὑποτάσσονται», ἢ «ὀφείλουν νὰ ὑποτάσσονται».

24. Δὲν εἶναι ἀνόμοιο πρὸς ὅσα εἰπώθηκαν οὔτε αὐτό· «ἀδελφοί μου, ἐγὼ δὲν σκέφτομαι ὅτι τὸ ἔχω πετύχει· ἓνα μόνο· ξεχνώντας τὰ περασμένα καὶ προχωρώντας πρὸς ἐκεῖνα ποὺ βρίσκονται μπροστὰ μου, προσπαθῶ νὰ ἐπιτύχω σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ μου τὸ βραβεῖο τῆς ἐπουράνιας κλήσης»²⁶. Τί νόημα πράγματι μπορεῖ νὰ δώσει τὸ «ἓνα μόνο», ἂν δὲν ληφθεῖ ἀπὸ κοινοῦ τὸ «σκέφτομαι ὅτι ἔχω πετύχει», ἢ δὲν γίνει ἡ ἀναπλήρωση ἂν παραλείφθηκε κάτι ἀπὸ τὰ ἄλλα; Ἄλλὰ ἂν αὐτὰ τὰ ἐννοήσομε σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἔκφρασης μὲ σχήματα, τὸ νόημα καὶ ἡ ἀκολουθία τῆς σύνταξης θὰ ἔχει ὡς ἐξῆς· «ἀδελφοί, ἐγὼ δὲ σκέφτομαι ὅτι τὸ ἐπέτυχα· ἓνα μόνο σκέφτομαι ὅτι ἐπέτυχα, ὅτι ξεχνώντας τὰ προηγούμενα καὶ προχωρώντας πρὸς ἐκεῖνα ποὺ βρίσκονται μπροστὰ μου, σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ μου προσπαθῶ νὰ ἐπιτύχω τὸ βραβεῖο τῆς οὐράνιας κλήσης». Σὰ νὰ ἔλεγε δηλαδή· «Αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ σκέφτομαι ὅτι ἔχω ἐπιτύχει, τὸ ὅτι δὲν ἔχω ἐπιτύχει αὐτὸ ὡς τώρα, πρέπει ὅμως νὰ προσπαθῶ πάντοτε νὰ τὸ ἐπιτύχω καὶ νὰ μὴ ἐπαναπαύομαι στὰ κατορθώματά μου. Γιατί, ὅποιος τὸ ἔχει ἐπιτύχει αὐτό, αὐτὸς εἶναι πραγματικὰ ἐκεῖνος ποὺ ἀγωνίζεται σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ του γιὰ τὸ βραβεῖο τῆς οὐράνιας κλήσης». Ἄλλὰ ἡ παράσταση τῶν νοημάτων χρειάζεται μιὰ ὅλως ἰδιαίτερη θεμελίωση, ἂν καὶ αὐτὴ εἶναι συγγενική. Τώρα μιλήσαμε μόνο γιὰ νὰ δείξομε τὴν ἀνάπτυξη μὲ σχήματα.

25. Σαφέστατη θὰ μπορούσε νὰ ἐμφανίσει τὴν ἔλλειψη, καὶ ποὺ σχεδὸν ἐπεκτείνεται σὲ περίοδο, πράγμα ποὺ μᾶλλον φάνηκε σὲ μένα, ἀφοῦ τὰ διατύπωσα προηγουμένως αὐτοτελῶς, ἂν παραθέσω ἔτσι τὴ διατυπωμένη ἔκφραση μὲ σχήματα. Γιὰ παράδειγμα· «εἴτε πρέπει νὰ μλήσω ὑπὲρ τοῦ Τίτου, εἶναι βοηθὸς καὶ συνεργάτης στὸ ἔργο μου γιὰ σας· εἴτε γιὰ τοὺς λοιποὺς δύο ποὺ ἔχουν σταλεῖ μαζί του, εἶναι κι ἐκεῖνοι ἀδελφοί μας, ἀπόστολοι τῶν Ἐκκλησιῶν, δόξα τοῦ Χριστοῦ»²⁷. Αὐτὸ ἔχει μεταφερθεῖ ἀπὸ τὸ τροπικὸ εἶδος στὸ φυσικὸ λόγο. Τὸ τροπικὸ εἶναι φανερὸ πὼς θὰ γραφεῖ ἔτσι· «εἴτε γιὰ τὸν Τίτο πρόκειται, εἶναι βοηθὸς μου καὶ συνεργάτης μου στὸ ἔργο μου γιὰ σᾶς· εἴτε ἀδελφοί μας, ἀπόστολοι τῶν Ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ». Καὶ ξέρω ὅτι δὲ θὰ σοῦ φανεῖ

27. Β' Κορ. 8, 23.

τὸ τοιοῦτον τῆς ἐλλείψεως εἶδος πολλά γὰρ τοιαῦτα καὶ παρ' Ὀμήρου καὶ Ἀντιμάχῳ καὶ Ἀριστοφάνει, Θουκυδίδῃ τε καὶ Πλάτωνι καὶ Δημοσθένει, καὶ σχεδόν τι τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς τε καὶ λαγογράφοις, εἰ καὶ τινες, ὧν καὶ Καλλίμαχος ὁ Λίβυς, τὰ τε ἄλλα πολλῶν ἠττώμενοι, καὶ οὐκ εἰς κόρον μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκτοπωτάτην τομὴν τοῦ συνήθους καὶ παρατροπῆν καὶ ἀφαίρεσιν τὸ τοιοῦτον εἶδος διασάμενοι, οὐκ ἀναιτίως ὑπὸ τῶν ἐπιστήμην ἔχόντων κρίνειν τὰ τοιαῦτα (κριτικοὶ δὲ οὗτοι) ὑπὸ ἐπιτίμησιν ἔπεσον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τούτων.

10 κς. Τὸ μέντοι, «ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ὑμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, εἴτε ὁ διδάσκων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, εἴτε ὁ παρακαλῶν ἐν τῇ παρακλήσει, ὁ μεταδιδούς ἐν ἀπλότητι, ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ, ὁ ἐλεῶν ἐν ἰλαρότητι»· τοῦτο δὴ, τοῦτο τὸ
15 ῥητὸν λαμπρὸν ἂν εἴη περιβεβλημένου λόγου παράδειγμα· ἔχει μὲν γὰρ εὐθύς τῷ καθολικῷ ἐπιφερόμενα τὰ μερικά· τοῦτο μὲν, τῷ χαρίσματι τὴν προφητείαν καὶ τὴν διακονίαν· τοῦτο δ' αὖ πάλιν τῇ διακονίᾳ τὰ μερικώτερα ταύτης, τὴν διδασκαλίαν, τὴν παράκλησιν, καί, εἴ γε θούλει, τῇ παρακλήσει τὴν μετάδοσιν, τὴν προστασίαν, τὴν
20 ἐλεημοσύνην· ὅ τε γὰρ μεταδιδούς καὶ ὁ προϊστάμενος καὶ ὁ ἐλεῶν, εἰς παραψυχὴν τινὰ καὶ παράκλησιν καθίστανται τοῖς δ' αὐτῶν εὐεργετούμενοις· Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕτερον τρόπον περιβέβληται τὴν αἰτίαν γὰρ ἐστὶν οἷς προσάπτει τῶν κεχαρισμένων· οὐ περιβέβληται δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ τρόπῳ ποικίλλεται τῷ ἀπὸ κοινοῦ, καὶ
25 δὴ προβάλλεται καὶ τὴν εἰδικῶς καλουμένην ἔλλειψιν. Τὸ γὰρ, «ἔχοντες», ἀπὸ κοινοῦ μὲν φέρεται κατὰ τοῦ, «εἴτε προφητείαν εἴτε διακονίαν», εἰς τὸ καλούμενον δὲ ζευγμα διασχίζεται ἐπὶ τοῦ, «εἴτε ὁ διδάσκων, εἴτε ὁ παρακαλῶν», καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς δὲ μέρεσι τοῦ λόγου. Καὶ γὰρ ἐν ἀρχῇ πληθυντικῶς ἐκπεφωνημένου τοῦ, «ἔχοντες», ἐνικῶς ἐξακούομεν ἐπὶ τε τοῦ, «ὁ διδάσκων» καὶ ὁ «παρακαλῶν» καὶ τῶν ἄλλων. Πάλιν δὲ τὸ αὐτὸ χωρίον κρέμαται ὅλον, ἀνάπανσιν οὐκ ἔχον οὐδεμίαν, ἂν μὴ τι ῥῆμα προσεπινοηθῇ. Ἄν γὰρ μὴ

παράδοξο τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ἔλλειψης. Πολλὰ τέτοια βέβαια ἀπαντοῦν καὶ στὸν Ὅμηρο καὶ στὸν Ἀντίμαχο καὶ στὸν Ἀριστοφάνη καὶ στὸν Θουκυδίδη καὶ στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Δημοσθένη καὶ ὅμοια καὶ στοὺς ἄλλους ποιητὲς καὶ λογογράφους, ἂν καὶ μερικοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Καλλίμαχος ὁ Λίβυος, ἐνῶ σὲ πολλὰ ἄλλα εἶναι ὑποδεέστεροι ἀπὸ ἄλλους, καὶ ἔχουν ἐκβιάσει αὐτὸ τὸ εἶδος ὄχι κατὰ κόρο μόνο, ἀλλὰ καὶ σὲ πάρα πολὺ ἐπικίνδυνη τομὴ τοῦ συνήθους καὶ μετατροπὴ καὶ ἀφαίρεση, δὲν ἐπιτιμήθηκαν χωρὶς αἰτία ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἐπιστήμη τους νὰ κρίνουν τὰ θέματα αὐτὰ, γιατί αὐτοὶ εἶναι κριτικοί. Ἀλλὰ τόσα γι' αὐτὰ.

26. Τὸ ἄλλο πάλι, «ἔχοντας χαρίσματα, σύμφωνα μὲ τὴ χάρη ποὺ σᾶς δόθηκε, διάφορα, εἴτε προφητεία κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεως, εἴτε διακονία κατὰ τὴ διακονία του, ὁ δάσκαλος στὴ διδασκαλία, ὁποῖος παρηγορεῖ κατὰ τὴν παρηγορία, ὁποῖος δίνει κάτι νὰ τὸ δίνει μὲ ἀπλότητα, ὁποῖος εἶναι προϊστάμενος νὰ ἀσκεῖ τὸ ἔργο του μὲ ζῆλο, ὁποῖος ἔλεει νὰ εἶναι πρόσχαρος»²⁸. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ χωρίο εἶναι λαμπρὸ παράδειγμα λόγου καλλωπισμένου. Ἐχει ἀμέσως τὰ μερικὰ ν' ἀκολουθοῦν τὸ γενικό. Μετὰ δηλαδή τὸ χάρισμα (γενικό) θέτει τὴν προφητεία καὶ τὴ διακονία (μερικὰ). Κι ἔπειτα πάλι μετὰ τὴ διακονία τὰ μερικότερα, τὴ διδασκαλία, τὴν παράκληση, καί, ἂν θέλεις, στὴν παράκληση θέτει τὴ μετάδοση, τὴν προστασία, τὴν ἐλεημοσύνη. Κι αὐτὸς δηλαδή ποὺ δίνει κάτι καὶ αὐτὸς ποὺ εἶναι προϊστάμενος καὶ εὐτὸς ποὺ ἔλεει προσφέρουν ἔργο ἀνακούφισης τῆς ψυχῆς καὶ παρηγοριᾶς τῶν ἀνθρώπων ποὺ εὐεργετοῦνται ἀπὸ αὐτούς. Καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ καλλωπίζεται καὶ μὲ ἄλλους τρόπους· γιατί δείχνει τὴν αἰτία γιὰ τὴν ὁποία δίνονται τὰ χαρίσματα. Καὶ δὲν καλλωπίζεται μόνο μὲ αὐτοὺς τοὺς τρόπους, ἀλλὰ καὶ ποικίλλεται μὲ τὸν τρόπο ἀπὸ κοινού, καὶ μάλιστα προβάλλει καὶ τὴν ὀνομαζόμενη εἰδικὰ ἔλλειψη. Γιατὶ τὸ «ἔχοντας», ἀπὸ κοινού πηγαίνει στὸ «εἴτε προφητεία εἴτε διακονία», καὶ διασχίζεται στὸ καλούμενο «ζευγμα» στὰ «εἴτε αὐτὸς ποὺ διδάσκει εἴτε αὐτὸς ποὺ παρηγορεῖ», καθὼς καὶ στὰ ἐπόμενα μέρη τοῦ λόγου. Ἐνῶ δηλαδή στὴν ἀρχὴ τὸ «ἔχοντας» ἐννοεῖται στὸν πληθυντικό, τὸ ἐννοοῦμε στὸν ἐνικό στὰ «ὁποῖος διδάσκει» καὶ «ὁποῖος παρηγορεῖ», καὶ στὰ ἄλλα. Καὶ πάλι ὅλο αὐτὸ τὸ χωρίο αἰωρεῖται ὀλόκληρο, χωρὶς νὰ βρῖσκει καμμιά σταθερότητα, ἂν

28. Ρωμ. 12, 6-8.

ἐπινοήσωμεν τό, “μενέτω μὲν ἐν τε τῇ διακονίᾳ καὶ διδασκαλίᾳ καὶ τῇ παρακλήσει”, καὶ πρό γε τούτων ἐν τῷ, “εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως” μετὰ καὶ προσθήκης τοῦ, “ἐν τῇ προφητεία”, μὴ συνάψωμεν δὲ πάλιν τὸ “μεταδιδότω καὶ προϊστάσθω καὶ 5 ἐλεείτω” τοῖς ἐφεξῆς, ἀτελὲς ὄλον καὶ παράσημον πεποιηκότες ἂν εἶημεν τὸ χωρίον. Ἀλλὰ τὸ μὲν ῥητὸν τοῦτο τρισὶν ἅμα διεσχηματίζετο τρόποις.

κζ. Ἐφεξῆς δὲ πάλιν ὁ ἐλλειπτικὸς προκύπτει. Λείπει γὰρ ἐν τῷ, «ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος», τό, «ἔστω», καὶ λοιπὸν ἐφεξῆς. Ἀρχὴν 10 ἄλλη περίοδος δέχεται, ἢ, «ἀποστιγνοῦντες τὸ πονηρόν», ἧτις διὰ μακροτάτου ποιουμένη τὴν ἀπόδοσιν, εἰς πνεῦμα μὲν ἀποτείνεται, οὐκ ἀπήλλακται δὲ οὐδὲ τοῦ περιβεβληθῆσαι. Τὸ γάρ, «ἀποστιγνοῦντες τὸ πονηρόν», εἰς τό, «εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταραῶσθε», τὸν ἀπαρτισμὸν λαμβάνει. Ἐπεὶ καὶ τῶν ἄλλων πασῶν 15 ἀρετῶν τέλος ἐστὶ καὶ οἶονεὶ συγκεφαλαίωσις τὸ μέχρι τῶν ἐχθρῶν καὶ μεμισηκότων τὴν ἀγαθότητα καὶ ἀγάπην παρατείνειν. Κατὰ γὰρ ταύτην τὴν πρᾶξιν καὶ ὁ σωτήριος καὶ ἀψευδῆς λόγος ἀφομοιοῦσθαι τοὺς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπους πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς ἐπιστάσατο Πατέρα.

20 Ἀλλὰ γὰρ πολὺ πλῆθος ἐν τοῖς γράμμασι τοῦ θείου Παύλου τῶν τοιούτων ἔνεστι παραδειγμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγα παρεθέμην, δι' ἃς καὶ καταρχὰς ὑπολήψεις ἔφην, αἷς τὰς αἰτίας ἀνατίθημι, καὶ διότι μηδὲ περὶ τῶν λοιπῶν οἷς συνεχρήσατο διεξῆλθον τρόπων, ὅλως τε περὶ 25 τρόπου γενέσεως καὶ διαφορᾶς ποσότητός τε καὶ χρήσεως ὅθεν τε ἡ τροπολογία ἔφνυ, καὶ δι' ἣν ποτε αἰτίαν ἢ Ἑλληνίς ταύτην ὠκειώσατο γλῶσσα. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἂν ἀξιώσαιμι οὔτε σὲ δεῖσθαι μαθήσεως ὅλως τῆς περὶ ταῦτα τηλικούτον ὄντα, οὐθ' ἡμᾶς ἐν τῇ περὶ τούτων διδασκαλίᾳ φιλοτιμεῖσθαι. Τὰ μὲν γὰρ στοιχειώδη τε καὶ οἰκεία τοῖς εἰσαγομένοις, τὰ δέ, δι' ὧν ἔφημεν ὑποδειγμάτων σαφῆ καὶ ῥαδίαν 30 εἴληφε τὴν γνῶσιν.

Τῶν μὲν οὖν ἀποστολικῶν γραμμάτων καὶ τοῖς εἰρημένοις καὶ πολλοῖς ἑτέροις σχήμασιν ὁ χαρακτήρ οὕτω πέφυκε διαμορφοῦσθαι

δὲν προσεπινοήσομε ἓνα ρῆμα. Ἐν δηλαδὴ δὲν ἐπινοήσομε τὸ «ὡς μείνει στὴ διακονία καὶ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τῇ παρηγορίᾳ»· καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὰ στο, «εἴτε προφητεία κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς πίστεως» μὲ τὴν προσθήκη «στὴν προφητεία», καὶ ἂν δὲν συνδέσομε πάλι τὸ «ὡς δίνει κάτι καὶ ὡς εἶναι προϊστάμενος καὶ ὡς ἔλεει» μὲ τὰ ἐπόμενα, θὰ κάνομε τὸ χωρίο ἀτελὲς καὶ θὰ βγεῖ παρανοημένο. Τὸ ρητὸ λοιπὸν αὐτὸ παίρνει συγχρόνως τρεῖς μορφές.

27. Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται πάλι ὁ ἑλλειπτικὸς τρόπος. Γιατὶ ἀπὸ τὸ «ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτη», λείπει τὸ “ὡς εἶναι” καὶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα στὴ συνέχεια. Ἡ ἄλλη περίοδος ἀρχίζει μὲ τὸ «μισώντας τὸ πονηρό», ἡ ὁποία ἔχει πολὺ πιὸ πέρα τὴν ἀπόδοσή της καὶ καταλήγει «στὸ Πνεῦμα», καὶ δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸ καλλωπιστικὸ στοιχείο. Γιατὶ τὸ «μισώντας τὸ πονηρό» βρῖσκει τὴν ὁλοκλήρωσή του στὸ «να εὐλογεῖτε τοὺς διώκτες σας, να τοὺς εὐλογεῖτε καὶ να μὴν τοὺς καταριέστε»³⁰. Ἐπειδὴ καὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀποτελεῖ τέλος καὶ κατὰ κάποιον τρόπο συγκεφαλαίωση ἢ ἐπέκταση τῆς καλοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης ὡς ἐκείνους ποὺ μᾶς ἐχθρεύονται καὶ μᾶς μισοῦν. Καθόσον πρὸς αὐτὴν τὴν ἐνέργεια καὶ ὁ ἀληθινὸς λόγος τοῦ Σωτῆρα μᾶς βεβαίωσε ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ζοῦνε στὴ γῆ εἶναι ὅμοιοι μὲ τὸν οὐράνιο Πατέρα³¹.

Ἄλλὰ βέβαια τὰ συγγράμματα τοῦ Παύλου περιέχουν πολὺ πλῆθος τέτοιων παραδειγμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρέθεσα λίγα γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶπα καὶ στὴν ἀρχή, στοὺς ὁποίους ἀναφέρω τὶς αἰτίες, καὶ ἐπειδὴ οὔτε τῶν λοιπῶν ποὺ χρησιμοποίησε δὲν ἐξέτασα τὴ μεταφορικὴ χρήση, καὶ γενικὰ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς γένεσης καὶ τῆς διαφορᾶς, τῆς ποσότητος καὶ τῆς χρήσης· ἐπίσης ἀπὸ ποῦ προῆλθε ἡ τροπολογία καὶ γιὰ ποιά αἰτία τὴν οἰκειώθηκε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Οὔτε βέβαια μὲ κανένα τρόπο θὰ διατυπώσω τὴν ἀξίωση, ὅτι ἐσὺ χρειάζεσαι καθόλου τὴ μάθηση αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὄντας τόσο σπουδαῖος λόγιος, οὔτε ἐμεῖς ἔχομε καμμιὰ φιλοδοξία σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴ διδασκαλία. Γιατὶ ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι στοιχειώδη καὶ κατάλληλα γιὰ αὐτοὺς ποὺ τώρα ἀρχίζουν νὰ διδάσκονται, ἐνῶ τὰ ἄλλα διασαφηνίστηκαν καὶ ἐξομαλύνθηκαν μὲ τὰ παραδείγματα ποὺ εἶπαμε.

Ὁ χαρακτήρας λοιπὸν τῶν ἀποστολικῶν ἐπιστολῶν καὶ μὲ τὰ σχήματα ποὺ παραθέσαμε καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα παίρνει αὐτὴ τὴ διαμόρφωση.

31. Ματθ. 5, 44-45.

οὐχὶ δ' ὅπερ καὶ πολλαχοῦ ἀπειπάμην τέχνη καὶ μελέτη ταῦτα γρά-
φειν αὐτὸν ἠδέως εἶπομι ἂν (οὐχ οὕτω μικρολογῶ τὸν οὐράνιον
ἄνθρωπον ἐκεῖνον, τὸν ὡς οἰκίαν ἢ πόλιν μίαν τὴν οἰκουμένην ὅλην
πολίσαντα τῷ κηρύγματι), ἀλλ' ἐμφύτῳ κράτει διανοίας καὶ τῷ περι-
5 πάντα δραστηρίῳ, μᾶλλον δὲ τῇ ἄνωθεν χάριτι, ἢ καὶ τὸν πλοῦτον
αὐτῷ τῆς ἐμφύτου γνώσεως καὶ τῆς ὑπὲρ τὸ ἀνθρώπινον ἀγχινοίας
καὶ φρονήσεως χορηγοῦσα διὰ πάντων οὐ διέλιπεν, δι' ἧς καὶ τῶν
ἄλλοις ὅσα πόνοι καὶ μελέται μόλις κατορθοῦσιν αὐτὸς ἀταλαίπω-
ρον ἔσχε τὴν χρῆσιν καὶ μεταχείρισιν. Σὺ δέ μοι ταῖς ἐκεῖθεν καθα-
10 ρῶς ἐλλαμπόμενος τῆς ἀληθείας ἀκτίσιν, εἴης, ὥσπερ τὸ θεωρητικὸν
ὀμματούμενος, οὕτω καὶ τὸ πρακτικὸν ταῖς αὐτόθεν ἐντολαῖς διὰ
βίου ῥυθμιζόμενος

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Δ'*

15 **Τί ἐστι τό· «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν
τῶν ἀνθρώπων», καὶ τὰ ἐξῆς;**

Τῆς μακροῦς σου καὶ μεμηχανημένης ἀπορίας ἀπλήν καὶ σύντο-
μόν σοι παρεχόμεθα τὴν λύσιν. Τὸ μὲν, «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν
ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα καὶ
δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν οὐρανοῖς», εἰς ἀρετὴν ἐστι δηλο-
20 νότι τὴν τελειοτάτην παράκλησις, τὸ δέ, «μὴ ποιεῖτε τὴν ἐλεημοσύ-
νην ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων», φιλοδοξίας ἐστίν, ὅπερ καὶ
ἐστὶ κακίας ἀναίρεσις Πῶς οὖν ἢ τῆς κακίας ἀναίρεσις τῇ παρακλή-
σει τῆς ἀρετῆς δύναται ἂν ὑπάρχειν μαχόμενον; τουναντίον γὰρ καὶ
συνίστησι μᾶλλον ἢ θατέρας ἀποτροπὴ τῆς ἐτέρας τὴν ὑπαρξιν. Ὁ
25 γὰρ τοι τῆς ἀνθρωπίνης δόξης διὰ τοὺς θείους νόμους ὑπερορῶν,
οὗτός ἐστιν ὁ τῆς ἀρετῆς θερμὸς ἐραστής, καὶ ὁ μὲν σπουδαῖος τὸ
θεῖον ἔχει δημοσιεύον καὶ λάμπειν αὐτοῦ παρασκευάζον τὰ ἔργα
δίκην φωτός, ὁ δὲ πρὸς ἀνθρώπων δόξαν τὸν ἔλεον μετιών, αὐτός
ἐστὶν ὃς ἀποφέρεται δηλονότι καὶ τὴν τῆς ἐπιδείξεως αἰτίαν Ὅσῳ
30 γοῦν ἀνθρωπίνης σπουδῆς ψῆφος θεία διαφέρει, τοσοῦτω διενήνο-
χεν ἄνθρωπος πράττων ἀρετὴν καὶ Θεῷ ἀρέσκων, ἀνδρὸς θήραν

Δὲ θὰ μποροῦσα ὁμως νὰ πῶ, αὐτὸ πού καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀρνήθηκα, ὅτι χρησιμοποιεῖ εὐχαρίστως αὐτὴ τὴ γραφὴ τῆς τέχνης καὶ τῆς μελέτης (δὲν κατεβάζω σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἐκεῖνον τὸν οὐράνιο ἄνθρωπο, πού μὲ τὸ κήρυγμά του συνοίκισε ὅλη τὴν οἰκουμένη σὰ νὰ ἦταν μία οἰκία ἢ μία πόλη), ἀπλῶς εἶχε τὴν ἔμφυτη δύναμη τῆς διάνοιας καὶ τὴ δραστικὴ ἰκανότητα σὲ ὅλα, ἢ μᾶλλον εἶχε τὴ θεία χάρη, ἢ ὁποῖα δὲν ἔπαυε σὲ καμμιά περίπτωση νὰ τοῦ χορηγεῖ τὸν πλοῦτο τῆς ἔμφυτης γνώσης καὶ τῆς ὑπεράνθρωπης πνευματικῆς ἐτοιμότητος καὶ φρόνησης, μὲ τὴν ὁποῖα πέτυχε αὐτὸς μὴ ἀκοπη χρησιμοποίησι ὅλων ἐκείνων πού οἱ ἄλλοι μόλις κατορθώνουν μὲ κόπους καὶ μελέτες. Ἐσὺ ὁμως, σὲ παρακαλῶ, μὲ τὸν καθαρὸ φωτισμὸ τῶν ἀκτίνων τῆς ἀλήθειας πού προέρχονται ἀπὸ ἐκεῖ, εὐχομαι, ὅπως ἐνισχύεις τὰ μάτια τῆς θεωρίας, ἔτσι νὰ ρυθμίζεις καὶ τίς πράξεις σου σὲ ὅλη τὴ ζωὴ σου μὲ τίς ἐντολὰς τοῦ Παύλου.

ΕΡΩΤΗΣΗ 94η

**Τί σημαίνει τὸ «ἄς λάμψει τὸ φῶς σας μπροστὰ
στοὺς ἀνθρώπους» καὶ τὰ λοιπὰ;**

Στὸ πρόβλημα τῆς μακρᾶς καὶ καλὰ διατυπωμένης ἀπορίας σου σοῦ παρέχω ἀπλή καὶ σύντομη λύση. Τὸ πρῶτο, «ἔτσι νὰ λάμψει τὸ φῶς σας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ δοῦν τὰ καλὰ σας ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιο Πατέρα σας»¹ εἶναι προτροπὴ προφανῶς πρὸς τὴν τέλεια ἀρετὴ, ἐνῶ τὸ δεύτερο, «μὴν κάνετε τὴ ἔλεημοσύνη σας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους»² εἶναι ἀναίρεση τῆς φιλοδοξίας, πού σημαίνει τῆς κακίας. Πῶς λοιπὸν ἢ ἀναίρεση τῆς κακίας μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιμαχόμενο στὴν προτροπὴ τῆς ἀρετῆς; Συνιστᾷ τὸ ἀντίθετο μᾶλλον, ἢ ἀποτροπὴ τῆς μᾶς τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἄλλης. "Ὅποιος δηλαδὴ περιφρονεῖ τὴ δόξα τῶν ἀνθρώπων γιὰ τοὺς θεῖους νόμους, αὐτὸς εἶναι ὁ θερμὸς ἐραστὴς τῆς ἀρετῆς. Καὶ ὁ ἐνάρετος βέβαια ἔχει τὸ Θεὸ φανερὸ ἐπάνω του σὰν κάποιον φῶς πού κάνει νὰ λάμπουν τὰ ἔργα του, ἐνῶ ἐκεῖνος πού ἔλεει γιὰ τὴ δόξα τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸς εἶναι πού φέρει ἐπάνω του καὶ τὴν κατηγορίαν τῆς ἐπίδειξης. "Ὅσο λοιπὸν διαφέρει ἀπὸ τίς ἀνθρώπινες ἐπιδιώξεις ἢ ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ, τόση εἶναι ἡ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου πού πράττει τὴν ἀρετὴ καὶ εἶναι ἀρεστὸς στὸ Θεό, ἀπὸ ἓναν ἄνθρωπο πού προβάλλει

1. Ματθ. 5, 16.

2. Ματθ. 6, 1.

ἐπαίνων ἀνθρωπίνων τὴν προᾶξιν προβαλλομένου, οὐ τὴν μίμησιν φεύγειν ὁ σωτήριος παρακελεύεται λόγος, πᾶσιν οἷς ἐστὶ σπουδὴ τὸν Θεὸν ἔχειν μάρτυρα καὶ κήρυκα τῶν ἔργων, ἀλλὰ μὴ τὰς οἰκείας τέχνας τῆς ἀνωθεν μαρτυρίας ἔμπροσθεν ποιεῖσθαι.

5 **ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Ε'***
Τί ἐστὶ τό, «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστίν»;

Τὴν, «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστίν», τοῦ Εὐαγγελίου φωνήν, διαφόρως οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐξειλήφασιν, μηδεμιᾶς λυμαιομένης τῆ ἀληθείᾳ ὑπολήψεως. Οἱ μὲν γὰρ φασὶ τῷ αἰτίῳ μείζονα εἰρηῆσθαι, 10 ὅπερ οὐκ οὐσίας παραλλαγὴν, ταυτότητα δὲ μᾶλλον καὶ συμφυῖαν παρίστησιν. Ἄπας γὰρ πατήρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ καθηγούμενος, συσφίγγει μᾶλλον δι' αὐτοῦ καὶ συνδιακρατεῖ τὴν τῆς οὐσίας ἐνότη-
 15 ἐκδιᾶζεται. Ὁμοουσιότητος ἄρα καὶ συμφυῖας τὸ μείζω εἶναι τῷ αἰτίῳ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' οὐδαμῶς γε τῆς κατ' οὐσίαν ἐτερό-
 τητος.

Ἄλλοι δὲ τό, «μείζων», κατὰ τὸ ἀνθρώπινον εἰλήφασιν· φασὶ γὰρ, ὡςπερ τὸ «πορεύεσθαι πρὸς τὸν Πατέρα», καὶ τό, «μηκέτι πολλὰ με- 20 τὰ τῶν μαθητῶν λαλεῖν», καὶ τὸ «ἔρχεσθαι τὸν τοῦ κόσμου ἄρχοντα, καὶ ἐρευνῶντα μηδὲν εὐρίσκειν ὅλως»· ὡςπερ δὴ ταῦτα τοῦ προσλήμματος ἦν, οὐ τοῦ Λόγου, οὕτω καὶ τό, «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστίν»· μεταξὺ γὰρ ἐκείνων τοῦτο καὶ παραπλησίως αὐτοῖς εἴρηται.

Τινὲς δὲ περὶ μὲν τοῦ Λόγου τὸ «μείζων» συνεχώρησαν, οὐχ ἄ- 25 πλῶς δὲ τοῦτο καὶ κατ' οὐσίαν, ἀλλ' εἵπερ ἐστὶν ἡ ἐνανθρώπησις ἄκρα κένωσις καὶ ταπεινώσις, καθ' ὃ κεκένωκεν ἑαυτὸν ὁ Λόγος καὶ ἐταπεινώσε «μορφὴν δούλου» ὁ Δεσπότης ὑπελθών, δῆλον ὅτι τοῦ μηδαμῶς ὑποστάντος τὴν κένωσιν καὶ ταπεινώσιν ἀκολούθως λέγοιτ' ἂν τὸ ἔλαττον ἀπενέγκασθαι. Ἐν μείζοσι γὰρ ὑπεροχαῖς, κατ' 30 αὐτό γε τοῦτο, ὁ ἀκένωτος τοῦ κεκενωμένου μείζων ἐστὶ καὶ ὁ τῆς

3. Ματθ. 6, 6.

* Ἐπιστολὴ 176η, Σάβα, πρεσβυτέρω καὶ ἡσυχαστῇ.

τις πράξεις του για τὸ κυνήγι τῶν ἐπαίνων ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, τὴ μίμηση τοῦ ὁποίου προτρέπει ὁ θεῖος Λόγος ν' ἀποφεύγουν ὅλοι ὅσοι ἐπιδιώκουν νὰ ἔχουν μάρτυρα καὶ κήρυκα τῶν ἔργων τους τὸν Θεό³, καὶ νὰ μὴ προτάσσουν τις τέχνες τους στὴν οὐράνια μαρτυρία.

ΕΡΩΤΗΣΗ 95η

Τί σημαίνει τό, «ὁ Πατέρας εἶναι μεγαλύτερός μου;».

Τὴ δήλωση τοῦ Εὐαγγελίου, «ὁ Πατέρας μου εἶναι μεγαλύτερός μου»¹, οἱ πατέρες μας τὴν ἐξηγοῦν διαφορετικᾶ, χωρὶς ὅμως καμμιά γνώμη νὰ καταστρέφει τὴν ἀλήθεια. Ἄλλοι λοιπὸν λένε, ὅτι εἰπώθηκε μεγαλύτερος ὡς πρὸς τὴν αἰτία, πρᾶγμα ποῦ δὲ δηλώνει παραλλαγή τῆς οὐσίας, ἀλλὰ μᾶλλον ταυτότητα καὶ κοινὴ φύση. Γιατὶ καθὲ πατέρας προηγεῖται τοῦ υἱοῦ κατὰ τὴν αἰτία καὶ συσφίγγει μᾶλλον καὶ συγκρατεῖ τὴν ἐνότητα τῆς οὐσίας, κι ἂν ἀκόμα ὁ διασκορπισμὸς τῶν ἀτομικῶν ὑπάρξεων εἶναι τόσο πολὺς καὶ ὑποχρεώνεται νὰ διαφοροποιηθεῖ, καὶ μάλιστα σὲ ὅσα γεννιοῦνται ρέοντας καὶ πληθαίνοντας ἀπὸ ἀπειρες περιστάσεις. Ἐπομένως εἶναι σημεῖο ὁμοουσιότητος καὶ συμφυΐας τὸ ὅτι ὁ Πατέρας εἶναι μεγαλύτερος κατὰ τὴν αἰτία καὶ καθόλου δεῖγμα τῆς διαφορετικότητος.

Ἄλλοι ἐξηγοῦν τὸ «μεγαλύτερος» ἀναφορικᾶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Γιατὶ λένε, ὅπως τὸ ««πηγαίνει στὸν Πατέρα του»², καὶ «δὲ θὰ πεῖ πολλὰ μὲ τοὺς μαθητές του»³, καὶ «ἔρχεται ὁ ἄρχοντας τοῦ κόσμου, καὶ ψάχνοντας δὲν βρίσκει ἀπολύτως τίποτε»³, ἀναφέρονται στὴν ἀνθρώπινη φύση ποῦ ἔλαβε, καὶ ὄχι στὸ Λόγο, ἔτσι καὶ ἡ δήλωση «ὁ Πατέρας μου εἶναι μεγαλύτερός μου»· εἶναι δηλαδὴ αὐτὸ μεταξὺ ἐκείνων καὶ εἰπώθηκε παραπλήσια μὲ αὐτὰ.

Μερικοὶ ἀποδέχθηκαν τὸ «μεγαλύτερος» γιὰ τὸ Λόγο, ὄχι ὅμως αὐτὸ γενικᾶ καὶ γιὰ τὴν οὐσία, ἀλλὰ, ἐφόσον ἡ ἐνανθρώπιση εἶναι ἄκρα κένωση καὶ ταπείνωση, ἀφοῦ ὁ Λόγος ἐκένωσε καὶ ταπείνωσε τὸν ἑαυτὸ του «παίρνοντας τὴ μορφὴ δούλου»⁴, εἶναι φανερὸ ὅτι κατ' ἀκολουθία θὰ λεγόταν, ὅτι ἦταν κατώτερος ἀπὸ Ἐκεῖνον (τὸν Πατέρα) ποῦ δὲν ἔπαθε καμμιά κένωση καὶ ταπείνωση. Γιατὶ εἶναι πολὺ ἀνώτερη ἢ ὑπεροχή, σύμφωνα βέβαια μ' αὐτὸ τὸ λόγο, ἐκείνου ποῦ δὲν ἔπαθε κένωση,

1. Ἰω. 14, 28

2. Ἰω. 14, 28.

3. Ἰω. 14, 30.

4. Φιλ. 2, 7-8.

ιδίας ὑπαροχῆς μηδὲν καθυφείς, τοῦ μέχρι καὶ τῶν ἐπονειδίσιτων παθῶν (σταυροῦ, φημί, καὶ θανάτου) διεληλυθότος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἐκδέξαιτο δ' ἂν τις οὐκ ἀπεικότως καὶ πρὸς τὴν τῶν μαθητῶν
 5 διάνοιαν εἰρησθαι τὸν λόγον· ἐπεὶ γὰρ ἔτι ἀτελῶς οὗτοι διέκειντο περὶ τὸν Θεὸν καὶ διδάσκαλον, μείζονά τε πολλῶ τὸν Πατέρα ἐνόμιζον, τοῦτο μὲν τῶν Μωσαικῶν νόμων ἐμφανέστερον αὐτοῖς τὸν Πατέρα ἢ τὸν Υἱὸν καταγγελλόντων, τοῦτο δὲ τοῦ Σωτῆρος ἄνω καὶ κάτω περιστρέφοντος αὐτοῖς τὸν Πατέρα. Ἐπεὶ οὖν τοιαύτη τις αὐτοῖς ἐνε-
 10 στήρικτο ἡ δόξα (διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἔλεγον, «δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν»), πρὸς τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν ἀποτεινόμενος ἴσταται, τοιοῦτόν τι λέγων ὁ Σωτῆρ· Ἀσύμφωνα ταῖς σφῶν ὁμολογίαις διαπράττεσθε, λύπη διδόντες ἑαυτούς, ὅτι περ ἔφην· «πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα». Εἰ γὰρ ἠγαπᾶτέ με, δοκεῖ δὲ ὑμῖν καὶ μείζων εἶ-
 15 ναι ὁ Πατήρ, χαίρειν ὑμᾶς ἔδει, διότι πρὸς τὸν μείζονα πορεύομαι τοῦτον γὰρ καὶ ὑμῖν εἶ γε μόνον ὑποδείξαμι, ἀντὶ πάντων ἐξαρκέσειν διετείνεσθε. Ἀλλὰ γὰρ καὶ κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν, μείζονα λελέχθαι τὸν Πατέρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, εἴ τις ἐκδέχοιτο, οὐκ ἂν ἀπενεχθεῖν τοῦ πρέποντος.

20 Οὐδὲν δὲ ἴσως κωλύει καὶ ῥῆμα τοῦτο ὑπολαβεῖν συγκαταβάσεως, διὰ τὴν τῶν ἀκροατῶν ἀσθένειαν ἐσχηματισμένον πρὸς τὸ ταπεινότερον· ἔστι γὰρ, ἔστι πολλή καὶ τῶν τοιούτων λόγων ἡ οἰκονομία ἐπὶ κέρδει καὶ σωτηρίᾳ τῶν τὰ τελειότερα μήπω φέρειν δυναμένων, ὥσπερ καὶ τό, «ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον πέμ-
 25 ψει», καὶ «εὐχαριστῶ σοι, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις», καὶ μυρία ἄλλα Πόθεν οὖν δῆλον, ὅτι ταῦτα πρὸς τὴν ἀσθενοῦσαν ἀκοὴν ἐσχημάτι-
 σται; Αὐτὸς ὁ Σωτῆρ, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας, καὶ συνέσεως ἄδυσσοσ, ἑαυτὸν ἐρμηνεύων ἐδίδαξεν εἰπών· «Ἐγὼ δὲ ἦδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιστώτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν
 30 ὅτι σύ με ἀπέστειλας».

Ἄλλὰ γὰρ κατ' ἐπιστολὴν ἀποχρώντως οἶμαι, σοὶ ἔχειν τοῦ ζητηθέντος τὴν μάθησιν.

5. Ἰω. 14, 8.

6. Ἰω. 14, 16.

ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔπαθε, καὶ αὐτοῦ ποὺ δὲν μειώθηκε καθόλου ἢ ὑπεροχὴ του, ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔφτασε μέχρι καὶ τὰ ἐπονείδιστα πάθη (ἐννοῶ τὸ σταυρὸ καὶ τὸ θάνατο τῆς ἀνθρώπινης φύσης).

Θὰ δεχόταν κανέννας δικαιολογημένα ὅτι ὁ λόγος εἰπώθηκε καὶ σχετικὰ μὲ τὴν πνευματικότητα τῶν μαθητῶν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ αὐτοὶ εἶχαν ἀκόμα ἀτελεῖς γνώσεις σχετικὰ μὲ τὸν Θεὸ καὶ τὸν διδάσκαλό τους καὶ πολὺ μεγαλύτερο θεωροῦσαν τὸν Πατέρα, ἀπὸ τῆ μιᾶ ἐπειδὴ ἐμφανέστερα οἱ Μωσαϊκοὶ νόμοι τοὺς μλοῦσαν γιὰ τὸν Πατέρα παρὰ γιὰ τὸν Υἱό, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπειδὴ ὁ Σωτῆρας συνέχεια τοὺς μλοῦσε γιὰ τὸν Πατέρα, ἐπειδὴ λοιπὸν εἶχε ἐμπεδωθεῖ μέσα τους μιὰ τέτοια βαθειὰ γνώμη (γι' αὐτὸ βέβαια καὶ ἔλεγαν, «δεῖξε μας τὸν Πατέρα, καὶ μᾶς εἶναι ἀρκετό»⁶), στέκεται, ἀντιμετωπίζοντας τὴν ἀντίληψή τους, καὶ τοὺς λέει κάτι τέτοιο ὁ Σωτῆρας: Ἐνεργεῖτε ὄχι σύμφωνα μὲ τὶς ὁμολογίες σας, παραδίδοντας τὸν ἑαυτὸ σας στὴ λύπη, ἐπειδὴ σᾶς εἶπα, ὅτι «πηγαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου». Γιατί, ἂν μὲ ἀγαπᾶτε καὶ σᾶς φαίνεται ὅτι ὁ Πατέρας μου εἶναι καὶ μεγαλύτερος, ἔπρεπε νὰ χαίρεστε, ἐπειδὴ πηγαίνω πρὸς τὸν μεγαλύτερό μου· ἀφοῦ ἰσχυρίζεστε ὅτι καὶ μόνο ἂν σᾶς τὸν δείξω, δὲν θὰ θέλατε τίποτα ἄλλο. Ἄλλὰ βέβαια καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ἂν παραδεχόταν κάποιος, ὅτι ἔχει λεχθεῖ ἀπὸ τὸν Υἱὸ ὁ Πατέρας μεγαλύτερος, δὲ θ' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ ὄρθο.

Τίποτε ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ τὸ ἐκλάβομε καὶ σὰν λόγο συγκατάβασης, ποὺ γιὰ χάρη τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀκροατῶν πῆρε αὐτὴ τὴ ταπεινότερη μορφή. Γιατὶ ὑπάρχει πραγματικὰ πολλὴ οἰκονομία καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς λόγους πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴ σωτηρία ἐκείνων ποὺ δὲν μποροῦν ἀκόμα ν' ἀντέξουν τὰ τελειότερα, ὅπως καὶ τό, «θὰ παρακαλέσω τὸν Πατέρα μου νὰ σᾶς στείλει καὶ ἄλλον Παράκλητο»⁶, καὶ «σ' εὐχαριστῶ, γιατί πάντοτε μὲ ἀκοῦς»⁷, καὶ ἄπειρα ἄλλα. Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν γίνεται φανερό ὅτι αὐτὰ διατυπώθηκαν ἀνάλογα μὲ τὴν ἀδυναμία τους νὰ τὰ ἀκούσουν αὐτά; Ὁ ἴδιος ὁ Σωτῆρας, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσης ἢ ἄβυσσος, τὸ δίδαξε ἐξηγώντας τὸν ἑαυτὸ του· «Ἐγὼ γνώριζα ὅτι πάντοτε μὲ ἀκοῦς, ἀλλὰ τὸ εἶπα γιὰ τὸ πλῆθος αὐτὸ ποὺ στέκεται τριγύρω μου, γιὰ νὰ πιστέψουν ὅτι ἐσὺ μ' ἔχεις στείλει»⁸.

Ἄλλὰ βέβαια μέσω ἐπιστολῆς εἶναι ἱκανοποιητικὴ, νομίζω, ἡ ἀπάντηση στὴν ἐρώτησή σου.

6. Ἰω. 14, 16.

7. Ἰω. 11, 41.

8. Ἰω. 11, 42.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4ΣΤ'*

*Πῶς οὐ μάχεται τό, «ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου μοναὶ
πολλαί εἰσι», καὶ τό, «ἐὰν πορευθῶ, ἐτοιμάσω
ὑμῖν τόπον»;*

5 Οὐ μάχεται κατὰ διάνοιαν τό, «ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου μο-
ναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν· Πορεύομαι ἐτοιμάσαι τό-
πον ὑμῖν», καὶ τό ἐφεξῆς εἰρημένον· «ἐὰν πορευθῶ, ἐτοιμάσω ὑμῖν
τόπον». Τῇ μὲν γὰρ προνοίᾳ καὶ προγνώσει, ἣ, εἰ θούλει, τῇ οὐσιώ-
σει καὶ τῇ ὑπάρξει, πάντως ἅπασιν ὅσοι τῆς οὐρανίου δόξης ἀξίως
10 ἐπολιτεύσαντο, τῷ Θεῷ τῶν ὄλων οἱ τόποι προητοιμάσθησαν. Ἐγ-
καινίζων δὲ αὐτοὺς καὶ μονὰς δεικνὺς ὡς ἀληθῶς, εἶπερ κυρίως μο-
ναὶ αἷς οἱ μένοντες ἐναντίζονται, οὐδεὶς οὐδαμοῦ, μέχρι τοῦ σωτη-
ρίου σταυροῦ καὶ τῆς εἰς ἄδου καθόδου καὶ τῆς εἰς οὐρανούς ἀνό-
δου τοῦ Δεσπότη, ἐπιδέδειχεν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ προσλήμματος
15 εἰς οὐρανούς ἀναβάς καὶ «πρόσφατον ἡμῖν ὁδὸν καὶ ζῶσαν», κατὰ
τὸν μακάριον Παῦλον, ἐγκαινισάμενος, ἐτοιμοτέρας τῷ ὄντι καὶ μο-
νονουχὶ βλεπομένας τοῖς ἀξίοις τὰς ἐκεῖσε μονὰς ἀπειργάσατο.

Ὡστε καὶ παρὰ τῷ Πατρὶ αἱ μοναί, καὶ ὁ Υἱὸς ταύτας πορευθεὶς
ἠτοιμάσατο.

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Ζ'**.

*Διὰ τί ὁ Πέτρος ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους τοῦ δεσποτικοῦ
περιπίπτει ἀρνήσει;*

Ὅπερ μαθεῖν ἐπηρώτησας, ἔξεστί σοι, κατὰ γε διδασκαλίαν ἐπι-
στολῆς, ἐνωτίζεσθαι. Ἐπειδήπερ ἔμελλεν ὁ Πέτρος τῆς οἰκουμένης
25 τὴν προστασίαν καταπιστεύεσθαι, συγχωρεῖται περιενεχθῆναι τῷ
πτώματι, ἵνα τῷ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματι φιλόανθρωπος εἶη καὶ ἐπι-
εικῆς τοῖς μετανοοῦσιν ἐφ' οἷς ἤμαρτον. Εἰ γὰρ καὶ τοσαύτης ἀπο-
λαύσας συγγνώμης ἐπὶ τηλικούτῳ πταίσματι, ὅμως τοὺς περὶ Ἄνα-

* Ἐπιστολή 177η, τῷ αὐτῷ. 1. Ἰω. 14, 2-3. 2. Ἰω. 14, 2. 3. Ἰω. 14, 3.

4. Ἐβρ. 10, 20.

** Ἐπιστολή 178η, Ἀμφιλοχίῳ, μητροπολίτῃ Κυζίκου.

ΕΡΩΤΗΣΗ 96η

Πῶς δὲν εἶναι ἀντίθετο τό, «στήν κατοικία τοῦ Πατέρα μου ὑπάρχουν πολλοὶ τόποι διαμονῆς», πρὸς τὸ «ἂν πάω ἐκεῖ θὰ ἐτοιμάσω τόπο γιὰ σᾶς»¹.

Δὲν μάχεται ὡς πρὸς τὴν ἔννοια ὁ λόγος, «στήν κατοικία τοῦ Πατέρα μου ὑπάρχουν πολλοὶ τόποι διαμονῆς· ἂν δὲν ὑπῆρχαν, θὰ σᾶς τὸ ἔλεγα. Πηγαίνω λοιπὸν νὰ ἐτοιμάσω τόπο γιὰ σᾶς»², αὐτὸ ποῦ λέγεται στὴ συνέχεια· «ἂν πάω ἐκεῖ θὰ σᾶς ἐτοιμάσω τόπο»³. Γιατὶ μὲ τὴν πρόνοια καὶ τὴν πρόγνωση, ἢ, ἂν θέλεις, μὲ τὴν οὐσίωση καὶ τὴν ὑπαρξη, σὲ ὄλους ὅσοι πολιτεύθηκαν ἐπάξια πρὸ τὴν οὐράνια δόξα ἐτοιμάστηκαν ὀπωσδήποτε θέσεις ἀπὸ τὸ Θεὸ τῶν ὄλων. Ἐγκαινιάζει λοιπὸν τοὺς τόπους αὐτοὺς καὶ τοὺς δείχνει ὡς ἀληθινούς τόπους διαμονῆς, ἀφοῦ κυρίως διαμονὲς εἶναι ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες ἐγκαθίστανται ὅσοι θὰ μείνουν σ' αὐτές, τὶς ὁποῖες κανένας πουθενὰ δὲν ἔδειξε μέχρι τὸν σωτήριον σταυρὸ καὶ τὴν κάθοδό του στὸν Ἄδη καὶ τὴν ἀνοδο τοῦ Κυρίου στὸν οὐρανό. Αὐτός, ἀφοῦ ἀνέβηκε στοὺς οὐρανοὺς μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ποῦ ἔλαβε καί, σύμφωνα μὲ τὸ μακάριο Παῦλο, «ἐγκαινίασε νέα ὁδὸ γιὰ μᾶς ποῦ ὁδηγεῖ στὴ ζωή»⁴, κατέστησε τὶς ἐκεῖ διαμονὲς ἐτοιμὲς πραγματικὰ καὶ ὁρατὲς σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ἄξιους.

Ἔτσι στὸν Πατέρα κοντὰ ὑπάρχουν οἱ τόποι διαμονῆς, καὶ ὁ Υἱὸς πηγαίνοντας ἐκεῖ τοὺς ἐτοίμασε.

ΕΡΩΤΗΣΗ 97.

Γιατὶ ὁ κορυφαῖος ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους κατὰ τὸν καιρὸ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου πέφτει στὴν ἄρνηση;

Αὐτὸ ποῦ ζήτησες νὰ μάθεις μπορεῖς νὰ τὸ ἀκούσεις σύμφωνα μὲ τὴν ἀπάντηση ποῦ εἶναι δυνατὴ μέσω ἐπιστολῆς. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ Πέτρος ἦταν ἐκεῖνος ποῦ θὰ τοῦ ἐμπιστευόταν τὴ φροντίδα τῆς οἰκουμένης, παραχωρεῖται νὰ περιπέσει στὸ παράπτωμα¹, ὥστε μὲ τὸ προσωπικὸ του παράδειγμα νὰ γίνῃ φιλόανθρωπος καὶ ἐπιεικὴς καὶ σὲ ὅσους μετανοοῦσαν γιὰ τὰ ἁμαρτήματά τους. Γιατὶ, ἂν, μολονότι δέχθηκε τόσο μεγάλη συγγνώμη γιὰ ἓνα τόσο μεγάλο σφάλμα, ὅμως τὸν Ἄνανία καὶ τὴ

1. Ματθ. 26, 69-75. Μάρκ. 14, 66-72. Λουκᾶ 22, 54-62. Ἰω. 18, 25-27.

νίαν ἀδυσωπήτω καὶ ὀξεία δίκη τοῦ θίου ἐθέρισε, τίς ἂν αὐτοῦ κόσμος τὸν ζῆλον ἐχώρησεν, εἰ τοῦ Δεσποτικοῦ πόθου τὸ φίλτρον ἀλώβητον ὅλως διὰ θίου καθαρὸν διεσώσατο; Οὐκοῦν ὁ κοινὸς Σωτὴρ καὶ Θεὸς ἀφήσει τὸν ἕνα πεσεῖν, ἵνα πολλοῖς δι' αὐτοῦ τὰς
 5 τῆς συμπαθείας πηγὰς καὶ τοῦ ἐλέου ἀναβλύζων ἀπαρῦεσθαι, τῆς φιλανθρωπίας τὸ πέλαγος ἐπιδείξῃ ἀνεξάντλητον. Ἔτι δέ, καὶ ἵνα ὁ μαθητὴς τὰς ὑπὲρ ἄνθρωπον τελεσιουργῶν, εἰς τὴν ἄνωθεν ἔχει χάριν ἀναφέρειν μᾶλλον, ἢ τῷ ἀνευθύνω τοῦ οἰκείου θίου ἐπιγράφειν τῶν κατορθωμάτων τὸ αἴτιον. Ὅξυ γὰρ θαυματουργία εἰς ὄγ-
 10 κον καὶ φύσημα, τῷ τοῦ συνειδότος ταπεινῷ μὴ καθελκομένη πρὸς τὸ μέτριον. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ φησι, «μὴ χαίρετε ὅτι τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ὑμῖν, ἀλλ' ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς», καί, «πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Οὐ τῷ σῶ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Οὐκ οἶδα ὑ-
 15 μᾶς». Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος πειρασμοῖς τισι παλαίειν ἀφίεται, «ἵνα μὴ», ὡς αὐτὸς φησιν, «ὑπεραίρηται τῇ τῶν ἀποκαλύψεων ὑπερβολῇ», τὰ πάθη παιδαγωγὸν ἐπιφέρουσα, περιστέλλοιτό τε καὶ διακόπτοιτο τὰ σκιρτήματα, οἷς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐκφέρεται πρὸς φυσίωσιν.

20 Εἰ βούλει δέ, καὶ ἵνα μετὰ ταύτας τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἀπειλὰς καὶ τοὺς πικροὺς διωγμοὺς καὶ τὰς μυρίας σφαγὰς ἐν ἀκλονήτῳ φέρων ὁ κορυφαῖος καὶ ἀσαλεύτῳ τῷ φρονήματι, εἰς θαῦμα τῆς Δεσποτικῆς συμμαχίας προσκαλεῖται τοὺς κολάζοντας, καθορῶν-
 25 τας τὸν ὑπὸ φωνῆς παιδίσκης καταπεσόντα, οὕτως ἀκίνητον πρὸς τὰ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον Ἰουδαϊκῆς σκληρότητος (ταπεινότητος).

Καὶ τέταρτον, ἔμοιγε δοκεῖ λαμπρὸν καὶ μέγα ψυχαγωγίας παρὰδειγμα. Τί γὰρ τοῦ κορυφαίου λαμπρότερον ταῖς ἔπειτα γενεαῖς,
 30 ἐπειδ' ἂν τις ἐξασθενήσας ἀλῶ, πρὸς τὰ τέλεια ἀναστηλῶσαι βουλόμενος; Εἰ γὰρ τῶν μαθητῶν ὁ κορυφαῖος μετὰ τηλικαύτας δυνάμεις,

2. Πράξ. 5, 1-11.

3. Λουκᾶ 10, 20.

γυναίκα του μὲ μιὰ ἀδυσώπητη καὶ ἀστραπιαία δίκη τοὺς θέρισε τὴ ζωὴ τους², ποιὸς κόσμος θὰ μπορούσε νὰ χωρέσει τὴ φλόγα του, ἂν εἶχε διασώσει σ' ὅλη τὴ ζωὴ του ἀλώβητη καὶ καθαρὴ τὴν ἀγάπη καὶ τὸν πόθο πού ἔτρεφε γιὰ τὸν Κύριο; Ὁ κοινὸς λοιπὸν Σωτῆρας καὶ Θεὸς ἀφήνει νὰ πέσει ὁ ἕνας, ὥστε, ἀντλώντας μέσω αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπὸ τὶς πηγές πού ἀναβλύζουν τὴ συμπάθεια καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ν' ἀποδείξει ἀνεξάντλητο τὸ πέλαγος τῆς φιλανθρωπίας του. Καὶ ἀκόμα ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ἐκτελώντας τὰ ὑπεράνθρωπα ἔργα, νὰ μπορεῖ ν' ἀποδίδει στὴ θεία χάρη μᾶλλον τὴν αἰτία τῶν κατορθωμάτων, κι ὄχι στὸν ἀνεξάρτητο ἀπὸ αὐτὴν βίο του. Γιατὶ ἡ θαυματουργία εἶναι σφοδρὴ ὠθηση στὴν ἔπαρση καὶ τὴν ἀλαζονεία, ἂν δὲν τὴν σύρει πρὸς τὴ μετριοφροσύνη ἢ ταπείνωση τῆς συνείδησης. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Σωτῆρας λέει· «νὰ μὴ χαίρεστε ἐπειδὴ ὑποτάσσονται σ' ἐσᾶς τὰ δαιμόνια, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὄνόματά σας γράφτηκαν στοὺς οὐρανοὺς»³· καί, «πολλοὶ θὰ μοῦ ποῦν ἐκείνη τὴν ἡμέρα· Δὲν πράξαμε στὸ ὄνομά σου πολλὰ θαυματουργὰ ἔργα; Καὶ θὰ τοὺς ἀπαντήσω· Δὲ σᾶς γνωρίζω»⁴. Γι' αὐτὸ κι ὁ Παῦλος ἀφήνεται νὰ παλεύει μὲ κάποιους πειρασμοὺς, «γιὰ νὰ μὴν τὸ παραπαίρνει ἐπάνω του», ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «μὲ τὸ ὑπερβολικὸ μέγεθος τῶν ἀποκαλύψεων»⁵, καὶ προσθέτοντας ἡ θεία χάρη ὡς παιδαγωγὸ τὰ παθήματά του, νὰ περιορίζονται καὶ ν' ἀνακόπτονται τὰ σκιρτήματα, μὲ τὰ ὅπαῖα ἡ ἀνθρώπινη φύση παρασύρεται στὴν ἀλαζονεία.

Καὶ ἀκόμα, ἂν θέλεις, μετὰ ἀπὸ ὅλες ἐκεῖνες τὶς φοβερὲς ἀπειλὲς καὶ τοὺς σκληροὺς διωγμοὺς καὶ τὶς ἀπειρες σφαγές, ὑπομένοντάς τα ὅλα ὁ κορυφαῖος μαθητὴς μὲ ἀκλόνητο κι ἀσάλευτο φρόνημα, νὰ προσκαλεῖ τοὺς βασανιστὲς του νὰ θαυμάσουν πού εἶχε σύμμαχὸ του τὸν Κύριο, βλέποντας ἐκεῖνον πού ἔπεσε στὴν ἀρνησὴ του μὲ τὴ φωνὴ τῆς δούλης, νὰ μένει τόσο ἀκλόνητος ὕστερα ἀπὸ τὰ τόσα βασανιστήρια τῆς ἰουδαϊκῆς σκληρότητας, καὶ νὰ τοὺς προσελκύσει καὶ μ' αὐτὸ στὸ μυστήριό τῆς πίστεως.

Καὶ τέταρτο, γιὰ νὰ εἶναι, νομίζω, λαμπρὸ καὶ μεγάλο παράδειγμα παιδαγωγίας. Πράγματι, τί ἄλλο ὑπάρχει λαμπρότερο παράδειγμα ἀπὸ τοῦ κορυφαίου γιὰ τὶς ἔπειτα γενεές, ὅταν κάποιος αἰχμαλωτιστεῖ ἀπὸ ἀδυναμία καὶ θέλει νὰ στραφεῖ ξανὰ πρὸς τὰ τέλεια; Ἄν δηλαδή ὁ κορυφαῖος ἔπειτα ἀπὸ τόσα μεγάλα θαύματα πού εἶτε εἶδε εἶτε καὶ ὁ ἴδιος

4. Ματθ. 7, 22-23.

5. Β' Κορ. 12, 7.

ὧν τὰς μὲν εἶδεν, τὰς δὲ καὶ ἐτέλεσε, μετὰ τοσαύτην διδασκαλίαν, μεθ' οὗτω πολλὴν καὶ ποικίλην τοῦ Διδασκάλου πείραν, τρεῖς ἄρνησάμενος, διὰ μετανοίας ὅμως καὶ θερμῶν δακρῶν οὐ τὸ ἁμάρτημα μόνον ἐκάθηρεν, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτὸ τῆς ἀποστολῆς ἀξίωμα ἐπανέστρεψεν, 5 οὐ χρὴ ῥαθυμεῖν ἐμὲ καὶ καταπίπτειν, ἐξ ἀσθενείας ὀλισθαίνοντα, ἀλλὰ θάπτον ἀνίστασθαι πρὸς μετάνοιαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Δεσποτικῆς χρηστότητος ἐννοοῦντα, ὅλον ἑαυτὸν ἐν συντριμμῶ καρδίας ἀνατιθέναι τῷ τὰς νόσους ἡμῶν καὶ τὰς ἀσθενείας βαστάσαντι.

Διὰ ταῦτα οὖν, οἶμαι, καὶ τὰ τοιαῦτα, Πέτρος ἀλῶναι συνεχωρή-
10 θη τῷ ἁμαρτήματι, ἀλλ' οὐχ ὅτι προανεῖπε τὴν ἄρνησιν ὁ Διδάκαλος, ἀνάγκη τινὶ τῆς προγνώσεως ἐξεβιάσθη πρὸς τὸ ἀθέλητον. Ἐπεὶ οὗτω γε φθάνοις ἂν τῶν φαύλων πράξεων ἀπασῶν τὴν αἰτίαν εἰς τὴν τῶν ἀγαθῶν πηγὴν ἀναφέρων. Προεῖπε γὰρ καὶ Ἰούδα τὴν προδοσίαν, Ἰουδαίων τὴν μαιφονίαν· ναὶ δὴ, κἂν μὴ προεῖπεν, ἀλλὰ γε 15 προήδει πάντως, ὅτιπερ τῆς δοθείσης ἐντολῆς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἀντὶ τῆς φυλακῆς προέλοιτ' ἂν τὴν ὑπεροψίαν καὶ τοῦ Κάϊν τὴν ἀδελφοκτονίαν, Φαραὼ τὴν σκληροκαρδίαν, καὶ Σαοῦλ τὴν παρανομίαν. Καὶ τί καθ' ἕκαστον λέγω; οὐχ ὅτι καὶ κατὰ πόλεις ὅλας καὶ ἔθνη ὀλόκληρα αἱ πράξεις αὐτῶν τῇ προγνώσει περιέχονται, Σοδόμων 20 καὶ Γομόρρας αἱ ἀρρητουργίαι, Ἑλλήνων, Αἰγυπτίων, μικροῦ συμπάντων βαρβάρων ἐν πολλοῖς χρόνοις αἱ εἰδωλομανίαι; Ἀλλὰ τί ταῦτα; Αὐτοῦ τοῦ σπορέως τῶν κακῶν καὶ ἀρχιτέκτονος, καὶ ὅσαι αὐτῷ δυνάμεις τῆς ἄνω συναπερράγησαν λήξεως, ἅρ' ἠγνόει τὴν ἀλαξονείαν καὶ τὴν ἐπιβλαβῆ τῶν ἀνθρώπων ἀνυπέροβλητον αὐτῶν μοχθη- 25 ρίαν;

Τί οὖν; Ἐπεὶ μηδὲν μηδὲ τῶν τοιούτων ἢ ἀγαθοουργὸς ἠγνόει σοφία, ἄρα διὰ τοῦτο, τῶν ἐθελοκάκῳ γνώμη τὰ χεῖρω τῶν κρειπτόνων ἀλλαξαμένων ἀφελόντες τὸ ὑπεύθυνον, τοῦ προεγνωκότος καταγνωσόμεθα; Καὶ ποῦ τοῦτο χώραν ἔχει; Εἰ γὰρ ἐγὼ τινα φερόμενον 30 ἐπὶ κρημνὸν ἰδῶν, ἔπειτα τὸν ὄλεθρον διαγνοίην, ἢ ξίφος σπασάμενον κατὰ τοῦ πλησίου, οὐκ ἀγνοήσω τὸν φόνον, ἅρ' ἀντὶ τοῦ δεδρακότος ἐγὼ τὴν δίκην ὑπέχειν δίκαιός εἰμι; Εἰ δὲ γέλωσ τοῦτο καὶ

πραγματοποίησε, ἔπειτα ἀπὸ τόση διδασκαλία, ἔπειτα ἀπὸ τόσο πολλή καὶ διάφορη συναστροφή μὲ τὸν Διδάσκαλο, τὸν ἄρνήθηκε τρεῖς φορές, μὲ τὴ μετάνοιά του ὅμως καὶ τὰ θερμὰ δάκρυα δὲν καθάρισε μόνο τὸ ἁμάρτημά του, ἀλλ' ἐπανῆλθε καὶ πάλι στὸ ἀξίωμα τῆς ἀρχικῆς ἀποστολῆς του, δὲν πρέπει ἐγὼ νὰ ἀδιαφορῶ καὶ νὰ χάνω τὸ θάρρος μου ἂν ὀλισθήσω ἀπὸ ἀδυναμία, ἀλλὰ πρέπει νὰ σηκωθῶ γρήγορα καὶ νὰ προχωρήσω στὴ μετάνοια καί, σκεπτόμενος τὸν πλοῦτο τῆς ἀγαθότητος τοῦ Κυρίου⁶, νὰ ἀναθέτω ὀλόκληρο τὸν ἑαυτό μου μὲ συντριβὴ καρδιᾶς⁷ σ' ἐκεῖνον ποὺ σήκωσε τὶς ἀσθένειες καὶ τὶς ἀδυναμίες μας.

Γι' αὐτὰ λοιπὸν καὶ τὰ παρόμοια παραχωρήθηκε, νομίζω, στὸν Πέτρο νὰ πέσει στὸ ἁμάρτημα⁸, ἀλλ' ὄχι, ἐπειδὴ ὁ διδάσκαλος προανήγγειλε τὴν ἄρνησή του, ἐκδιᾶστηκε ἀπὸ ἕξαναγκασμὸ τῆς πρόγνωσης σὲ κάτι ποὺ δὲν ἤθελε. Γιατὶ ἔτσι καταλήγεις ν' ἀποδίδεις καὶ ὅλων τῶν φαύλων πράξεων τὴν αἰτία στὴν πηγὴ τῶν ἀγαθῶν. Γιατὶ προεῖπε καὶ στὸν Ἰούδα τὴν προδοσία του, τὸ ἀποτρόπαιο ἔγκλημα τῶν Ἰουδαίων. Κι ἂν δὲν προεῖπε, πάντως προέβλεπε, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ τηρήσει τὴν ἐντολὴ ποὺ τοῦ δόθηκε, θὰ προτιμοῦσε τὴν ὑπεροψία. Προεῖπε καὶ τοῦ Κάιν τὴν ἀδελφοκτονία, τὴ σκληροκαρδία τοῦ Φαραώ, τὴν παρανομία τοῦ Σαούλ. Καὶ γιατί νὰ τ' ἀναφέρω ἕνα ἕνα; Μήπως δὲν περιέχονται στὶς προγνώσεις καὶ οἱ τύχες ὀλόκληρων πόλεων καὶ ὀλόκληρων ἐθνῶν, ὅπως τὰ ἀκατονόμαστα πάθη τῶν Σοδόμων καὶ τῆς Γομόρρας, ἢ εἰδωλολατρικὴ μανία τῶν Ἑλλήνων, τῶν Αἰγυπτίων, καὶ σχεδὸν ὅλων τῶν βαρβάρων γιὰ χρόνια καὶ χρόνια; Ἀλλὰ γιατί αὐτὰ μόνο; Αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ σπορέα καὶ ἀρχιτέκτονα τῶν κακιῶν καὶ τῶν δυνάμεων ποὺ ἀποστάτησαν μαζί του ἄραγε ἀγνοοῦσε τὴν ἀλαζονία καὶ τὴν βλαβερὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀνυπερέβλητη μοχθηρία αὐτῶν;

Τί λοιπὸν; Ἐπειδὴ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀγνοοῦσε ἢ ἀγαθοεργὸς σοφία, ἄραγε γι' αὐτὸ θ' ἀφαιρέσομε τὴν εὐθύνη ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ μὲ τὴ γνώμη τους ποὺ ἤθελε τὸ κακὸ προτίμησαν ἀπὸ τὰ καλύτερα τὰ χειρότερα καὶ θὰ τὴν καταλογίσομε σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἔκανε τὴν πρόγνωση; Καὶ πῶς μπορεῖ αὐτὸ νὰ σταθεῖ; Ἄν δηλαδή ἐγὼ δῶ κάποιον ποὺ πηγαίνει στὸ γκρεμὸ κι ἔπειτα προβλέψω τὸν ὄλεθρό του, ἢ κάποιον ποὺ τραβάει τὸ ξίφος ἐναντίον τοῦ πλησίον του καὶ δὲν ἀγνοήσω τὸ φόνο ποὺ θὰ συμβεῖ, εἶναι ἄραγε δίκαιο νὰ ὑποστῶ ἐγὼ τὴν τιμωρία ἀντὶ ἐκείνου ποὺ

8. Ματθ. 26, 34. Μάρκ. 14, 30. Λουκᾶ 22, 34. Ἰω. 13, 38.

παράνοια, πῶς οὐ μανία καὶ τόλμα, ἀντί τοῦ δίκας ἀπαιτεῖν τοὺς αἰτίους τῶν φαύλων πράξεων, τὴν δυσφημίαν μεθέλκειν κατὰ τῆς θείας προγνώσεως; Εἰ δ' ἡ πρόγνωσις τῶν ὑπαιτίων ἀνεύθυνος, ἄρα πρόρρησις ἔνοχος; Οὐ γὰρ διότι προέγνωσται ἢ προεῖρηται, διὰ 5 τοῦτο διαπέπρακται, ἀλλ' ἐπεὶ ἀνθαιρέτω κρίσει πράξιν ἔμελλον ἂ μὴ ὄφειλον, τὸ ἀλάθητον καὶ πανεπίσκοπον ὄμμα τοῦ Θεοῦ λαθεῖν οὐκ ἔσχον τὸ δυνάσθαι. Διὰ τοῦτο τοιγαροῦν καὶ ὁ μακάριος Πέτρος οὐχ ὅτι προεῖπεν ὁ Δεσπότης ἠρνήσατο, ἀλλ' ὅτι προσολισθαίνειν τῇ ἀρνήσει ἔμελλε, καὶ προγινώσκειται τῷ Διδασκάλῳ καὶ προα- 10 νακηρύττεται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Η*.

Πῶς οὐκ ἔστι ἐναντίον λέγειν, «ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ ἢ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής», τοῦ «κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ, ἢ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστιν»;

15 Σύντομόν σοι τῆς ἀπορίας τὴν λύσιν ἐρῶ· τὸ μὲν, «ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ, ἢ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής», ἀνάγνωσον κατ' ἐρώτησιν, δι' ἧς, προπαντῶν ὁ Σωτὴρ, τὴν τῶν Ἰουδαίων ὑπόληψιν ἐλέγχει καὶ διακρούεται, τὸ δέ, «κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ, ἢ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστι», τὴν ἰδίαν τιθέντα ψῆφον καὶ ἀπο- 20 φαινόμενον εἰπεῖν τὸν Δεσπότην νόμιζε, καὶ παρείσδυσιν οὐχ ἔξει τῆς ἀπορίας ἢ πρόφασις

Ἦ, εἰ θούλει (οὐκ ἄπορον γὰρ εἰς ἐπιλύσεις τῆς ἀληθείας ἢ δύναμις), ἐπεὶ διπλοῦς ἦν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, τὸ μὲν, «ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ, ἢ 25 μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής», νόμῳ φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης, ὡσπερ καὶ πολλὰ ἕτερα, διαληψόμεθα (οὐδεὶς γὰρ ἀνθρώπων εἰς τὴν αὐτὸς αὐτοῦ μαρτυρίαν ἀξιόπιστος), τὸ δέ, «ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἔμαντοῦ, ἢ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστιν», ἀξιώματι καὶ ἐξουσίᾳ τῆς θεότητος ἀπροσδεγῆς γὰρ ἡ πασῶν ἀνωτάτω φύσις, καὶ πάντων 30 δεσπότις τῆς ἐτέρωθεν μαρτυρίας καὶ δεδαιώσεως, οὐκ οἴκοθεν

* Ἐπιστολὴ 180ῆ, Κωνσταντίνῳ σπαθαρίῳ.

1. Ἰω. 5, 31.

2. Ἰω. 8, 14.

τὴν διέπραξε; Ἐὰν αὐτὸ εἶναι γελοῖο καὶ παρανοϊκὸ, πῶς δὲν εἶναι μανία καὶ θράσος, ἀντὶ ν' ἀπαιτοῦμε τὴν τιμωρία τῶν ὑπαίτιων γιὰ φαῦλες πράξεις, νὰ μεταθέτομε τὴν κατηγορία στὴ θεία πρόγνωση; Καὶ ἂν ἡ πρόγνωση τῶν ὑπαίτιων δὲν ἔχει ἐνοχή, ἔχει μήπως ἡ πρόρρηση; Γιατὶ πραγματοποιήθηκε κάτι ὄχι ἐπειδὴ ὑπῆρξε πρόγνωση ἢ πρόρρηση, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπρόκειτο μὲ ἐλεύθερη κρίση νὰ πράξουν αὐτὰ πού δὲν ἔπρεπε, δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ διαφύγουν τὸ ἀλάθητο καὶ πανεπίσκοπο μάτι τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ ὁ μακάριος Πέτρος ἀρνήθηκε, ὄχι γιατί τὸ προανήγγειλε ὁ Κύριος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ ὀλισθήσει στὴν ἄρνηση, καὶ τὸ προγνωρίζει καὶ τὸ προαναγγέλλει ὁ Διδάσκαλος.

ΕΡΩΤΗΣΗ 98η

Πῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀντίθεση τὸ νὰ λέγει, «ἐὰν ἐγὼ δίνω μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου δὲν ἔχει ἰσχύ»¹, πρὸς τὸ «κι ἂν ἐγὼ δίνω μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου εἶναι ἔγκυρη»²;

Θὰ σοῦ πῶ μὲ δύο λόγια τὴ λύση τῆς ἀπορίας σου· τὸ χωρίο, «ἂν ἐγὼ δίνω μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου δὲν ἔχει ἰσχύ», διὰβασέ το σὰν ἐρώτηση, μὲ τὴν ὁποία, πρὶν ἀπὸ ὅλα, ἐλέγχει καὶ ἀποκρούει τὴν ἀντίληψη τῶν Ἰουδαίων, ἐνῶ τὸ χωρίο, «κι ἂν ἐγὼ μαρτυρῶ γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου εἶναι ἀληθινή», νὰ θεωρεῖς ὅτι τὸ εἶπε ὁ Κύριος δίνοντας καὶ ἐκφράζοντας τὴ δική του γνώμη, καὶ ἡ πρόφαση τῆς ἀπορίας· δὲν μπορεῖ νὰ παρεισδύσει.

Ἡ, ἂν θέλεις (γιατὶ δὲν εἶναι ἀνήμπορη σὲ λύση ἡ δύναμη τῆς ἀλήθειας), ἐπειδὴ ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστὸς ἦταν διπλός³, ἀπὸ θεότητα καὶ ἀνθρωπότητα, τὸ πρῶτο, «ἂν ἐγὼ δίνω μαρτυρία μὲ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου δὲν εἶναι ἀληθινή», θὰ τὸ ἐννοήσομε σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα (γιατὶ κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀξιόπιστος δίνοντας μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτό του), ἐνῶ τὸ δεύτερο, «καὶ ἂν ἐγὼ δίνω μαρτυρία γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἡ μαρτυρία μου εἶναι ἀληθινή», θὰ τὸ ἐννοήσομε σύμφωνα μὲ τὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἐξουσία τῆς θεότητας. Γιατὶ ἡ φύση πού εἶναι ἀνώτατη ἀπὸ ὅλες καὶ εἶναι Κύριος τῶν ὅλων δὲ χρειάζεται καθόλου βεβαίωση καὶ μαρτυρία ἀπὸ ἄλλου, προβάλλοντας ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της τὴν ἀξιοπι-

3. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38, 15. ΕΠΕ, "Απαντα αὐτοῦ, τόμ. 5, σ. 62, 16-17.

μόνον προβαλλομένη τὸ αὐτόπιστον, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπα-
σιν, οἷς τὸ πιστὸν περιγίνεται, ὥσπερ πηγὴ οὐσιώσεως καὶ ὑπάρξε-
ως, οὕτω δὲ καὶ ἀξιοπιστίας ὑπάρχουσα

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς κατ' ἐπιτομὴν ἱκανῶς ἔχειν, οἶμαι. Εἰσὶ δὲ
5 καὶ τῶν εἰρημένων εἰς πλάτος μᾶλλον ἀποτεινομένοι τοῦ προκειμέ-
νου λύσεις οὐκ ὀλίγαι, αἷς ὅτι ταῖς πατρικαῖς ἐνομιλοῦντι βίβλοις
ῥᾶθόν ἐστιν ἐντυχεῖν, καὶ οὐδεμίαν ἀνάγκην ὁρῶ τοῖς ἐτέρων φροντί-
σιν ἐμαυτῶ συναπαρτίζειν τὸ ῥᾶστον, ἐκὼν νῦν ἀφήμι. Εἰδέναι
μέντοι χρή, ὅτι καὶ τό, «ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτόν, ἢ δόξα μου οὐδέν
10 ἐστιν», ἢ διὰ τῆς κατ' ἐρώτησιν ἀναγνώσεως, ἢ κατὰ τοὺς προσήκον-
τας νόμους τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ ῥητὸν εἰρησθαι ἐξακούοντες, εἰς
οὐδεμίαν ἂν συζήτησιν περιενεχθεῖμεν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Θ'*

Πῶς οὐκ ἐστὶν ἐναντίον τῆς δεσποτικῆς φωνῆς τῆς λεγούσης,
15 «ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε», ἢ τοῦ μαθη-
τοῦ, «Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς δυνάμεθα
τὴν ὁδὸν γνῶναι;».

Τῆ Δεσποτικῆ φωνῆ τῆ λεγούση, «ὅπου ὑπάγω ἐγὼ οἴδατε, καὶ
τὴν ὁδὸν οἴδατε», οὐκ ἀνακόλουθος οὐδὲ τάναντία φθέγγεται ἢ τοῦ
20 μαθητοῦ ὑποφώνησις, «Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς
δυνάμεθα τὴν ὁδὸν γνῶναι;». Οὐ γὰρ ἀπλῶς οὐδ' ἀπολύτως τοῦτο
οὐδὲ χωρὶς τινος προηγουμένης ὑποθέσεως εἴρηται, ἀλλ' ἔχει προη-
γούμενον, ᾧ καὶ συνάπτεται τό, «πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι
ὑμᾶς». Τοῦτο γὰρ εἰπὼν, ἐπισυνάπτει διὰ τοῦ, «ἵνα», καὶ τὴν αἰτίαν
25 τῆς παραλήψεως, εἰς τρία ταῦτα διελὼν αὐτὴν εἰς τε τὸ εἶναι τοὺς
μαθητὰς ἔνθα καὶ ὁ Διδάσκαλος, καὶ εἰς τὸ εἰδέναι ὅπου ὑπάγει, καὶ
εἰς τὸ τὴν ὁδὸν εἰδέναι. Φησὶ γὰρ, «πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι
ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν». Διὰ τί; «Ἴνα ὅπου εἰμί ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε· καὶ
ἵνα, ὅπου ὑπάγω, οἴδατε, καὶ ἵνα τὴν ὁδὸν οἴδατε», τοῦ «ἵνα», δηλο-
30 νότι ταῖς τρισὶν αἰτίαις, ὡς πολλάκις εἶωθε, κοινοποιουμένου. Οὐ-
κοῦν τό, «εἰδέναι τὴν ὁδὸν» καὶ τὸ «ὅπου ὑπάγει», οὕτω ἔλεγεν αὐ-

4. Ἰω. 8, 54.

* Ἐπιστολὴ 181, Εὐλαμπίῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

1. Ἰω. 14, 4.

2. Ἰω. 14, 5.

στία της, ἀλλὰ καὶ σὲ ὄλους τοὺς ἄλλους ποὺ δέχονται τὸ ἀξιόπιστο, σὰν πηγὴ ποὺ εἶναι τῆς οὐσίωσης καὶ τῆς ὑπαρξῆς, ἔτσι εἶναι καὶ πηγὴ τῆς ἀξιοπιστίας.

Ἄλλ' αὐτὰ σὰν μὰ σύντομη ἐρμηνεία εἶναι, νομίζω, ἀρκετά. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ λύσεις γιὰ τὴν ἐξεταζόμενη ἀπορία, ποὺ ἐκτείνονται σὲ μεγαλύτερο πλάτος ἀπὸ αὐτὲς ποὺ εἶπαμε καὶ δὲν εἶναι λίγες, τὶς ὁποῖες, ἐπειδὴ εἶναι εὐκόλο νὰ τὶς βρεῖ ὅποιος ἀναστρέφεται στὰ βιβλία τῶν Πατέρων καὶ δὲ βλέπω καμμιά ἀνάγκη μὲ φροντίδες ἄλλων νὰ καταρτίσω τὸ εὐκόλο γιὰ μένα, τὶς ἀφήνω τώρα μὲ τὴ θέλησή μου. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζεις, ὅτι καὶ τὸ χωρίο, «ἐὰν ἐγὼ δοξάζω τὸν ἑαυτό μου, ἡ δόξα μου δὲν ἔχει καμμιά ἀξία»⁴, εἴτε τὸ διαβάσομε μὲ ἐρωτηματικὸ τρόπο, ἢ θεωρώντας ὅτι εἰπώθηκε τὸ ρητὸ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ἀνθρώπινης φύσης, δὲ θὰ ἐμπλακοῦμε σὲ καμμιά συζήτηση σχετικὰ μ' αὐτὸ.

ΕΡΩΤΗΣΗ 99η

Πῶς δὲν εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰ λόγια τοῦ Κυρίου, «ὅπου ἐγὼ πηγαίνω τὸ γνωρίζετε, καὶ γνωρίζετε καὶ τὸ δρόμο»¹, ὁ λόγος τοῦ μαθητῆ, «Κύριε, δὲν γνωρίζομε ποῦ πηγαίνεις, καὶ πῶς μπορούμε νὰ γνωρίζομε τὸ δρόμο;»².

Στὰ Δεσποτικά λόγια ποὺ δηλώνουν, «ὅπου ἐγὼ πηγαίνω τὸ γνωρίζετε καὶ γνωρίζετε καὶ τὸ δρόμο», δὲν εἶναι ἀνακόλουθη ἡ ἐρώτηση τοῦ μαθητῆ, «Κύριε, δὲ γνωρίζομε ποῦ πηγαίνεις, καὶ πῶς μπορούμε νὰ γνωρίζομε τὸ δρόμο;». Γιατὶ δὲν εἰπώθηκε ὁ λόγος αὐτὸς ἔτσι ἀπλὰ καὶ ἀπόλυτα, οὔτε τελείως ἀνεξάρτητα δίχως καμμιά προηγούμενη ἀφορμὴ, ἀλλ' ἔχει τὸ προηγούμενό του μὲ τὸ ὁποῖο καὶ συνδέεται, καὶ ποῦ εἶναι τὸ, «ἔρχομαι πάλι καὶ θὰ σᾶς πάρω μαζί μου»³. Γιατί, λέγοντας αὐτό, προσθέτει μὲ τὸ «γιὰ νὰ» καὶ τὴν αἰτία ποὺ θὰ τοὺς πάρει μαζί του, χωρίζοντάς τὴν σὲ τρία· καὶ γιὰ νὰ εἶναι οἱ μαθητὲς ἐκεῖ ὅπου εἶναι καὶ ὁ Διδάσκαλος, καὶ γιὰ νὰ μάθουν ποῦ πηγαίνει, καὶ γιὰ νὰ μάθουν τὸ δρόμο. Γιατὶ λέει· «θὰ ἔρθω πάλι καὶ θὰ σᾶς πάρω μαζί μου». Γιατί; «Γιὰ νὰ εἴστε κι ἐσεῖς ἐκεῖ ὅπου εἶμαι ἐγὼ, καὶ γιὰ νὰ γνωρίζετε ποῦ πηγαίνω, καὶ γιὰ νὰ μάθετε τὸ δρόμο»⁴. Τὸ «γιὰ νὰ» δηλαδή, ὅπως γίνεται συνήθως, πηγαίνει ἀπὸ κοινοῦ καὶ στὶς τρεῖς αἰτίες. Τὸ «νὰ μάθουν τὸ

3. Ἰω. 14, 5

4. Ἰω. 14, 3-4

τοῖς παρεῖναι, ὡσπερ οὐδὲ τὸ εἰς οὐρανούς αὐτῶ συνεῖναι, ἀλλ' εἰς τὸν τοῦ ἐπανέρχου καιρὸν καὶ παραλαμβάνειν αὐτοὺς τεταμιεύσθαι αὐτοῖς ταῦτα

Τριῶν οὖν τοῖς μαθηταῖς κατὰ τὴν ἐπάνοδον ὑπισχομένων, ἀπο-
 5 θαυμάζων ὁ Θωμᾶς τὸ μέγεθος τῶν ἐπηγγελμένων, ἅτε δὴ μηδὲ τοῦ ἐλάττονός πω ἐν καταλήψει γεγονώς, εἰκότως διαμφισθητεῖ πῶς ἐν μεθέξει γενήσονται τῶν μειζόνων· ἔλαττον γὰρ τὸ εἰδέναι ἀπλῶς ποῦ τόδε ἐστίν, ἢ περὶ τὴν ἀπάγουσαν ὁδὸν εἰδέναι, καὶ τοῦτο πάλιν, τοῦ ἐν αὐτῶ ἤδη τῶ ζητουμένῳ τόπῳ διαιτᾶσθαι. Ἀκόλουθος οὖν ἢ τοῦ
 10 μαθητοῦ διαμφισθήτησι καὶ οὐδὲν τῇ διδασκαλικῇ φωνῇ μάχεται. Οὐ γὰρ ἐκεῖνος τὴν ὁδὸν αὐτοὺς ἤδη ἔφησεν εἰδέναι, ἢ ὅπου ὑπάγει, ἢ τὸ ἐν οὐρανοῖς αὐτῶ συνεῖναι, ἀλλ' ἔσεσθαι αὐτοῖς ταῦτα, ἐπειδὴν αὐτοῦ μὲν ἢ ἐπάνοδος, ἐκείνων δὲ διαπραχθείη ἢ πρόσληψις

Ἐπάνοδος δ' ἂν εἴη τοῦ Δεσπότου ἢ μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν
 15 ἀνάστασιν τελεσθεῖσα τοῖς μαθηταῖς ἐπιφάνεια, καθ' ἣν Θεὸν αὐτὸν ἀληθῶς ἐπεγνωκότες, τὴν τε ὁδὸν καὶ οὐ πορεύεται ἔμαθον, καὶ ὅτι συνέσσονται αὐτῶ ἐν ἀδιηγῆτοις ἀγαθοῖς οὐκέτι δισταγμὸν εἶχον, ἀλλ' ὡς συνόντες ἤδη ταῖς ἐλπίσιν ἔχαιρον. Ἡ οὖν τοῦτο δηλοῖ τὸ «πάλιν ἔρχομαι», καὶ ἐξῆς, ἢ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ φρικτὴν
 20 παρουσίαν ἐπάνοδον, ὅτε καὶ τὴν ὁδὸν καὶ τὸν μακάριον ἐκεῖνον χῶρον καὶ τῶν ἐν αὐτῶ τὴν ἀπόλαυσιν διὰ τῆς πείρας αὐτῆς αἰδιόως εἴσονται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ Ρ*.

Διὰ τί μὴ πρὸ τοῦ πεσεῖν τοῦ Ἰωσήφ εἰς ἀπορίαν περὶ τῆς
 25 Παρθένου, ὁ ἄγγελος ἦλθε πρὸς αὐτόν;

Ὅτε εἰς ἀπορίαν λογισμῶν κατέστη ὁ Ἰωσήφ, τότε ὁ ἄγγελος ἐπέστη λύων τὴν ἔριν τῶν λογισμῶν· ὅτι γὰρ διηπορεῖτο περὶ τῶ τόκῳ καὶ ἀμηχανίας ὄλος ἐγένετο, δῆλον ἐξ ὧν διενοεῖτο καὶ ὅσον οὐπω πράξειν ἔμελλεν· «ἐβουλήθη», γὰρ φησι, «λάθρα αὐτὴν ἀπολυ-
 30 σαι»· οὐκ ἂν οὔτε λάθρα οὔτε ὄλως ἐκπέμψαι διανοηθεῖς, εἰ νόθου γονῆς τὸν ὄγκον ἐπέπειστο τῆς γαστροῦς, νόμῳ δὲ καὶ τιμωρίᾳ, δικαιο-

* Ἐπιστολή 182η, τῶ αὐτῶ.

δρομο», λοιπόν, και τὸ «ποῦ πηγαίνει»», ἔλεγε ὅτι δὲν τὸ κατεῖχαν ἀκόμα, ὅπως οὔτε και τὸ ὅτι θὰ εἶναι μαζί του στοὺς οὐρανοὺς, ἀλλὰ τὰ φύλαξε αὐτὰ στὸν καιρὸ ποῦ θὰ ἐπέστρεφε ποῦ θὰ τοὺς ἔπερνε μαζί του.

Τὶς τρεῖς αὐτὲς ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς μαθητὲς του κατὰ τὴν ἐπάνοδο του θαυμάζοντας ὁ Θωμᾶς μὲ τὸ μέγεθος τῶν δώρων τους, ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἀκόμα καταλάβει οὔτε τὸ ἐλάχιστο, ἀμφισβητεῖ εὐλόγα πῶς θὰ γίνουν μέτοχοι τῶν μεγαλύτερων. Γιατὶ εἶναι μικρότερο τὸ νὰ γνωρίζεις ἀπλὰ ποῦ εἶναι αὐτό, ἀπὸ τὸ νὰ γνωρίζεις τὸ δρόμο ποῦ ὁδηγεῖ σ' αὐτό, κι αὐτὸ πάλι μικρότερο ἀπὸ τὸ νὰ ζοῦνε ἤδη στὸν ἴδιο τὸν ἀναζητούμενο τόπο. Δικαιολογεῖται λοιπὸν ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ μαθητῆ και δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετη στὸ λόγο τοῦ Διδασκάλου. Γιατὶ δὲν εἶπε ἐκεῖνος, ὅτι ἤδη αὐτοὶ γνώριζαν τὸ δρόμο ἢ ποῦ πηγαίνει ἢ ὅτι θὰ εἶναι μαζί του στὸν οὐρανό, ἀλλὰ ὅτι θὰ γίνουν αὐτὰ σ' ἐκείνους, ὅταν θὰ γινόταν ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ και θὰ συντελοῦνταν ἡ παραλαβὴ ἐκείνων.

Ἐπάνοδος τοῦ Κυρίου ἦταν ἡ ἐμφάνισή του στοὺς μαθητὲς ποῦ πραγματοποιήθηκε μετὰ τὸ σταυρὸ και τὴν ἀνάσταση, κατὰ τὴν ὁποία τὸν ἀναγνώρισαν ἀληθινὰ σὰν Θεὸ κι ἔμαθαν τὸ δρόμο και τόπο στὸν ὁποῖο πηγαίνει και ὅτι θὰ εἶναι μαζί του μέσα σὲ ἀνείπωτα ἀγαθὰ, και δὲν εἶχαν κανένα δισταγμὸ πιά, ἀλλὰ χαίρονταν καθὼς μὲ τὶς ἐλπίδες τους ἦταν ἤδη μαζί του. Ἡ λοιπὸν αὐτὸ δηλώνει τὸ «ἔρχομαι πάλι» και τὰ λοιπὰ, ἢ τὴν ἐπάνοδο του κατὰ τὴ δευτέρα και φρικτὴ παρουσία του, ὅταν και τὸ δρόμο και τὸ μακάριο ἐκεῖνο τόπο και τὴν ἀπόλαυση τῶν ἐκεῖ ἀγαθῶν θὰ τὰ γνωρίσουν στὴν πραγματικότητα στὸν αἰῶνα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 100ῆ

Γιατὶ ὁ ἄγγελος δὲν ἐμφανίσθηκε στὸν Ἰωσήφ προτοῦ τοῦ γεννηθεῖ ἡ ἀπορία του γιατὴ τὴν Παρθένο¹;

Ὅταν δημιουργήθηκαν ἀμφιβολίες στὸν Ἰωσήφ, τότε παρουσιάστηκε ὁ ἄγγελος κι ἔλυσε τὴ μάχη τῶν λογισμῶν του. Γιατὶ, τὸ ὅτι τοῦ δημιουργοῦνταν ἀμφιβολίες γιατὸ παιδί και ἦταν γεμάτος ἀμηχανία, ἔγινε φανερό ἀπὸ ὅσα σκεφτόταν και ἦταν ἔτοιμος νὰ τὰ πράξει· γιατί λέει· «σκέφτηκε νὰ τὴν ἀφήσει κρυφά»². Οὔτε κρυφὰ οὔτε κἂν θὰ σκεφτόταν νὰ τὴ διώξει, ἂν εἶχε πειστεῖ ὅτι ἡ ἐξόγκωση τῆς κοιλιᾶς της προ-

1. Ματθ. 1, 20.

2. Ματθ. 1, 19.

οσύνης ὧν μάλιστα ἐραστής, θᾶπτον ἂν παρεδίδου τὸ τόλμημα. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐκ ἐπέπειστο· ἢ τε γὰρ ἀνυπέροβλητος ἀρετὴ τῆς μνηστευθείσης καὶ ἡ πρόπουσα φυλακὴ τοῦ μνηστῆρος πᾶσαν ἀπειτείχιζεν ὑποψίαν οὐκ εὐαγῆ. Οὐδὲ ἐκείνου δὲ πάλιν σύνεσιν εἶχεν, 5 ὡς ἄρα θείας ἐνεργείας ἡ κήσις ἦν· ὑπὲρ ἔννοιαν γὰρ ἀνθρωπίνην ἐχρημάτιζεν ἡ προᾶξις διὸ τοῖς λογισμοῖς ἐκνυμῖναιτο, καὶ τί ἂν, διηπορεῖτο, πραξάμενος, τὰ ἀρεστὰ πράττοι τῷ Θεῷ. Ὅτε γοῦν τούτοις ἐκλονεῖτο τοῖς λογισμοῖς, τότε λίαν ἐπικαίρως ἄγγελος ἐφῆκεν, ὁ τῆ παρθενικῆ γαστρὶ τὸν ὄγκον θαυματουργῶν, στηρίζοντα αὐτὸν ἐφ' 10 οἷς ἔδει μένειν ἀκλόνητον καὶ σταθερόν· διὸ φησι, «μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν», καὶ ἐξῆς. Σὺ μὲν, φησί, λαθραίως μελετᾷς ἐκπέμψαι τὴν Παρθένον, δεδιῶς κατέχειν ἣν τόκος ἄδηλος ἔχει· ἐγὼ δέ σε παραλαβεῖν καὶ παρὰ σεαυτῷ ἔχειν προστάσσω· «τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθέν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου», καὶ οὐ μόνον ἀνεύθυνον τὴν κυοφοροῦ- 15 σαν τελεῖ, οὐδ' ὑπὲρ ἄνθρωπον δόξης καὶ λαμπρότητος πληροῖ, ἀλλὰ καὶ κόσμῳ παντὶ Σωτῆρ τίκεται καὶ λυτρωτής.

Εὐκαίρως ἄρα οὐ πρότερον ὁ ἄγγελος ἐπιφαίνεται τῷ Ἰωσήφ, ἀλλ' ὅτε αὐτὸν ἀμφίβολοι διετάρασσον λογισμοί· ὅτε γὰρ σφοδρὰ ἡ ζάλη, τότε μάλιστα γλυκεῖα ἢ γαλήνη. Καὶ τό, «τὴν γυναῖκά σου» δέ, 20 ἀντὶ τοῦ, «τὴν ὅσα γε ἐκ τοῦ μὴ πρὸς ἕτερον ἄνδρα, μήτε ὄμμα μήτε λογισμὸν ἐπιβεβληκέναι, σῶάν σοι καὶ ἀκαινοτόμητον τὴν τῆς γυναικὸς διατηρήσασαν τάξιν, καὶ μηδ' ἐπινοία λύσασαν τοὺς θεσμούς τῆς μνηστείας». Ἄλλως τε δὲ καὶ γυναῖκας ἔθος ἦν καλεῖν παλαιὸν καὶ ἅς μόνος ἢ τῆς μνηστείας δεσμὸς συνεδέσκει, κἂν ὁ τῆς ὁμιλίας 25 αὐταῖς οὐκ ἐγινώσκετο νόμος.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑ'*

Τί ἐστι, «πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν καὶ δότε ἐλεημοσύνην πτωχοῖς, καὶ ποιήσατε ἑαυτοῖς θαλάντια μὴ παλαιούμενα»;

30 Τὴν σὴν ἀπορίαν καὶ πικρότερον καὶ δριμύτερον οἶδα ποτὲ Ἰου-

3. Ματθ. 1, 20.

4. Ὁπ. π.

* Ἐπιστολὴ 187η, Χριστοφόρῳ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ πρωτοσηκρήτις.

ερχόταν ἀπὸ νόθη σύλληψη, καί, καθὼς ἦταν ἐραστής τῆς δικαιοσύνης, θά παρέδιδε τὴν ἀλόγιστη πράξη στὸ νόμο καὶ τὴν τιμωρία. “Ὁμως δὲν εἶχε πειστεῖ σ' αὐτὸ. Γιατὶ καὶ ἡ ἀνυπέροβλητη ἀρετὴ τῆς μνηστευμένης μαζί του καὶ ἡ κατάλληλη φύλαξή της ἀπὸ τὸν μνηστήρα, ἀπομάκρυνε κάθε ἀνίερη ὑποψία. Οὔτε πάλι γνῶριζε τὸ ἄλλο, ὅτι ἡ ἐγκυμοσύνη ὀφειλόταν σὲ θεία ἐνέργεια· γιατί τὸ γεγονός ξεπερνοῦσε κάθε ἀνθρώπινη σκέψη. Γι' αὐτὸ ταλαντεύονταν οἱ λογισμοὶ του κι ἀποροῦσε τί ἔπρεπε νὰ κάνει γιὰ νὰ εἶναι ἀρεστὸς στὸ Θεῶ. “Ὅταν λοιπὸν ἦταν ταραγμένος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς λογισμούς, τότε πολὺ ἐπικαιρὰ τοῦ στέλνει τὸν ἄγγελο αὐτὸς ποὺ δημιούργησε θαυματουργικὰ τὴν ἐξόγκωση τῆς παρθενικῆς κοιλιᾶς, στηρίζοντάς τον σ' αὐτὰ ποὺ ἔπρεπε νὰ μείνει ἀκλόνητος καὶ σταθερός. Γι' αὐτὸ λέει· «μὴ φοβηθεῖς νὰ τὴν πάρεις μαζί σου»³ καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐσὺ βέβαια, λέει, σχεδιάζεις νὰ διώξεις τὴν Παρθένο κρυφὰ, ἀπὸ φόβο νὰ κρατήσεις αὐτὴν ποὺ εἶναι ἄγνωστης αἰτίας ἡ κήσῃ της. Ἐγὼ ὅμως σὲ διατάζω νὰ τὴν πάρεις καὶ νὰ τὴν ἔχεις κοντά σου· «γιατὶ αὐτὸ ποὺ γεννήθηκε μέσα της προέρχεται ἀπὸ τὸ ἅγιο Πνεῦμα»⁴, καὶ ὄχι μόνο ἀπαλλάσσει τὴν ἐγκυο ἀπὸ κάθε εὐθύνη, καὶ ὄχι μόνο τὴ στολίζει μὲ ἀπέραντη δόξα καὶ λαμπρότητα, ἀλλὰ καὶ γεννιέται Σωτήρας καὶ λυτρωτῆς γιὰ ὅλο τὸν κόσμο.

Πολὺν κατάλληλα λοιπὸν δὲν ἐμφανίζεται ὁ ἄγγελος σὲ προηγούμενο χρόνο στὸν Ἰωσήφ, ἀλλὰ ὅταν ἀρχίζουν νὰ τὸν ταραζοῦν οἱ ἀμφιβολίες γιατί, ὅταν ἡ ζάλη εἶναι σφοδρή, τότε κυρίως ἡ γαλήνη εἶναι εὐχάριστη. Καὶ τὸ «τὴ γυναῖκα σου» λέγεται ἀντὶ τοῦ· “Αὐτὴν ποὺ δὲν εἶχε στρέψει οὔτε βλέμμα οὔτε λογισμό σὲ ἄλλο ἄνδρα καὶ διατηροῦσε ἐπομένως ἀμετάβλητη τὴν παρθενική της κατάσταση καὶ δὲν εἶχε οὔτε στὴ φαντασία της διαλύσει τὸ νόμο τῆς μνηστείας”. Ἐξάλλου ἦταν παλαιὰ συνήθεια νὰ καλοῦν γυναῖκες καὶ ἐκεῖνες ποὺ τίς συνέδεε μόνο ὁ δεσμὸς τῆς μνηστείας καὶ δὲν εἶχαν ἔρθει σὲ κοινωνία γάμου.

ΕΡΩΤΗΣΗ 101η

Τί σημαίνει τό, «πουλήστε τὰ ὑπάρχοντά σας καὶ δώστε ἐλεημοσύνη στοὺς φτωχοὺς. Κάνετε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας βαλάντια ποὺ δὲν παλαιώνουν»¹;

Τὴν ἀπορία σου γνωρίζω ὅτι τὴ διατύπωσε πιὸ πικρόχολα καὶ πιὸ

λιανῶ τῷ Παραβάτῃ διεσκευασμένην ἃ γοῦν ἐν τοῖς πρὸς ἐκεῖνον εἶπον, καὶ ὧν ἡ μνήμη τὴν σωτηρίαν ἔχει, ταῦτα δὴ σοι ἄρα γράφων, ἀποχρῶσαν, οἶμαι, τὴν λύσιν παρεσχηκέναί. Ἔλεγεν οὖν ἐκεῖνος, ὡσπερ ἐμπανηγυρίζων ταῖς κατὰ τῆς Ἀληθείας ὑβρεσιν, τοιαῦτα·
 5 “Ἀκούσατε καλοῦ καὶ πολιτικοῦ παραγγέλματος· «πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δότε πτωχοῖς ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα». Ταύτης τις εἰπεῖν ἔχει πολιτικωτέραν τῆς ἐντολῆς; Εἰ γὰρ πάντες σοι πεισθεῖεν, τίς ὁ ὠνησόμενος; Ἐπαινεῖ τις ταύτην τὴν διδασκαλίαν, ἧς κρατυνθείσης, οὐ πόλις, οὐκ ἔθνος, οὐκ οἰκία μία συ-
 10 στήσεται; Πῶς γάρ, πραθέντων ἀπάντων, οἶκος ἔντιμος δύναταί τε ἢ οἰκία; Τὸ δέ, ὅτι πάντων ὁμοῦ τῶν ἐν τῇ πόλει πιπρασκομένων, οὐκ ἂν εὐρεθεῖεν οἱ ἀγοράζοντες, φανερόν ἐστιν καὶ σιωπώμενον”.

Διὰ τοιούτων μὲν οὖν λογισμῶν ὁ Παραβάτης τῆς θείας ἐντολῆς κατασκευάζων τὴν χλεύην, οἶεται τι σοφὸν καὶ γενναῖον ποιεῖν. Ὁ
 15 δὲ τῆς ἀληθείας λόγος ὡδέ πως ἐπιρραπιζὼν τὸ μειρακιῶδες αὐτοῦ καὶ σαθρὸν τῶν λόγων· πρῶτον μὲν φησιν ὡς οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ δι’ ἧς ἐντολῆς τῷ σωφρονοῦντι μέγα ὄφελος περιγίνεται καὶ θαῦμα γλυκύ, πρὸς ὑμνοὺς διεγεῖρον τοῦ νομοθέτου, διὰ τῆς αὐτῆς ὁ Παραβάτης, ἀντὶ μὲν σωτηρίας βλάβην, ἀντὶ δὲ κέρδους ζημίαν, καὶ
 20 ἀντὶ τοῦ χάριν εἰδέναί, τὰ βλάσφημα λέγειν ἑαυτῷ προσεπορίσατο. Ἔστι μὲν γάρ, ἔστιν ὄραῖν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τῆς περὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρώπων διαθέσεως δυσὶ τούτοις περιστοιχιζόμενον, αἰρέσει, λέγω, καὶ φυγῇ, ὧν ἡ μὲν τοὺς αἰρουμένους ἐπὶ τὴν ἀμείνω τάξιν ἀνάγουσα, θεατὰς τοῦ κάλλους ἔτι μᾶλλον καὶ γνησίους ἐραστὰς ἀπεργάζεται,
 25 τῇ προσθήκῃ τῆς ἐν θεωρίᾳ καταλήψεως προσθήκην ἐντιθεῖσα τοῦ ἔρωτος· ἡ δὲ τοὺς οἰκείους, ὡς πορρωτάτω συμφυγαδεύουσα καὶ κατὰ κρημνῶν καὶ σκοπέλων καὶ μυρίας πλάνης φέρουσα, ἅτε δὴ ἐφάπαξ τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν νεύσεως διαστήσασα καὶ λήθην βαθεῖαν τοῦ καλοῦ θεάματος ἐμποιήσασα, μόνῃ δὴ χαίρειν τῷ τῆς κα-
 30 κίας ἐνεθίξει ζόφῳ καὶ τυφλοῦς οὐχ ἦττον ἢ πολεμίους τῆς σφῶν σωτηρίας περιίστησι.

Ταύτη τοι καὶ Ἰουλιανός, τῷ τῆς ἀποστασίας γνόφῳ ὄλην τὴν

ἔντονα κάποτε ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης. Αὐτὰ λοιπὸν ποὺ εἶπα γιὰ ἐκεῖνον καὶ διέσωσε ἡ μνήμη μου, αὐτὰ γράφοντάς σου τώρα σοῦ δίνω, νομίζω, ἱκανοποιητικὴ λύση. Ἔλεγε λοιπὸν ἐκεῖνος, πανηγυρίζοντας κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τις βλασφημίες του κατὰ τῆς Ἀλήθειας, αὐτὰ περίπου· “Ἀκοῦστε ἓνα παρ’ἀγγέλμα καλὸ κι’ ὠφέλιμο στὴν Πολιτεία· «πουλεῆστε τὰ ὑπάρχοντά σας καὶ δώστε στοὺς φτωχοὺς. Κατασκευάστε γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας χρηματοφυλάκια ποὺ δὲν παλιώνουν»². Μπορεῖ κανεὶς νὰ δώσει ἐντολὴν ὠφελιμότερη ἀπὸ αὐτὴν στὴν Πολιτεία; Γιατί, ἂν πειστοῦν ὅλοι σ’ ἐσένα, ποιὸς θ’ ἀγοράσει; Ἐπαινεῖ κανεὶς αὐτὴ τὴ διδασκαλία, ποὺ ἂν ἐπικρατήσῃ οὔτε πόλη οὔτε ἔθνος, οὔτε κἂν ἓνα σπίτι μπορεῖ νὰ σταθεῖ. Γιατί πῶς, ὅταν πουληθοῦν ὅλα, μπορεῖ νὰ μείνῃ γενιὰ ἢ σπίτι ποὺ νὰ τιμᾶται; Αὐτὸ πάλι, ὅτι δηλαδὴ ἂν ὅλα μέσα στὴν πόλη πουληθοῦν, δὲν θὰ βρεθοῦν ἀγοραστὲς, εἶναι ὀλοφάνερο καὶ τὸ ἀποσιωποῦμε”.

Μὲ τέτοιους συλλογισμοὺς ὁ Παραβάτης ἐπιρρίπτοντας τὴ χλεύη κατὰ τῆς θείας ἐντολῆς, νομίζει πῶς κάνει κάτι σοφὸ καὶ γενναῖο. Ὁ λόγος ὅμως τῆς ἀλήθειας δίνει τὸ ἐξῆς κατὰ κάποιον τρόπο ράπισμα στὰ παιδαριώδη καὶ ἀστήρικτα λόγια του. Πρῶτα λέει, ὅτι δὲν εἶναι καθόλου ἄξιον ἀπορίας, ἂν μὲ ὅποια ἐντολὴ προσπορίζεται ὁ φρόνιμος μεγάλη ὠφέλεια καὶ θαυμασμὸ εὐχάριστο, ποὺ διεγείρει πρὸς ὕμνους τοῦ νομοθέτη, μὲ αὐτὴν τὴν ἴδια ὁ Παραβάτης λέει, ὅτι προσπορίστηκε ἀντὶ σωτηρίας βλάβη, ἀντὶ κέρδους ζημία, καὶ ἀντὶ ν’ ἀναγνωρίζῃ χάρη, ἐκτοξεύει βλασφημίες κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Γιατί βέβαια εἶναι δυνατό νὰ νοεῖται τὸ ἀγαθὸ ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου προφυλαγμένο μὲ αὐτὰ τὰ δύο ὅπλα, τὴν ἐκλογὴν ἐννοῶ καὶ τὴ φυγὴν. Ἀπὸ αὐτὰ ἡ πρώτη, ὀδηγώντας ἐκεῖνους ποὺ ἐκλέγουν πρὸς τὴν καλύτερη τάξη, τοὺς κάνει ἀκόμη θερμότερους θεατὲς τοῦ κάλλους καὶ γνήσιους ἐραστές του μὲ τὴν προσθήκη τῆς θεωρητικῆς κατανόησης, προσθέτοντας ἔρωτα στὴν ψυχὴ. Ἀντίθετα ἡ φυγὴ, φυγαδεύοντας ὅλους τοὺς δικούς της ὅσο γίνεται πιὸ μακριὰ καὶ ὀδηγώντας τοὺς σὲ κρημνοὺς καὶ σκοπέλους καὶ ἄπειρες πλάνες, ἐπειδὴ ἅπαξ καὶ τοὺς χώρισε ἀπὸ τὴν κλίση τους στὸ ἀγαθὸ καὶ τοὺς προκάλεσε βαθιὰ λησμοσύνη τοῦ καλοῦ θεάματος, τοὺς συνηθίζει νὰ χαίρονται μὲ τὸ ζῶφο μόνον καὶ τοὺς καθιστᾷ ὄχι λιγότερο τυφλοὺς, παρὰ πολέμιους τῆς σωτηρίας τους.

Ἔτσι καὶ ὁ Ἰουλιανὸς μὲ θολωμένη ὅλη τὴν ψυχὴν του ἀπὸ τὸ σκότος

ψυχὴν τεθολωμένος καὶ τὰς ὄψεις, δι' ὧν ἡ κατάληψις, τοῦ κυρίως
 ὄντος ἀφηρημένος, ἐχθρὸς καὶ πολέμιος ταῖς εἰς τὸ ἄριστον ἀναγού-
 σαις ἐντολαῖς ἐπιδείκνυται, ὃς οὐδὲ τηλικαύτης ἐφείσατο καθυλα-
 κτεῖν παραινέσεως, ἀλλ' εἰς μώμους ἀπάγειν ἐφιλονείκησε τὴν παν-
 5 τὸς ἀξίαν ἐπαίνου καὶ θαύματος. Τὸ γὰρ, «πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα
 ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην», τίνα συμπαθείας, τίνα δὲ τῆς πρὸς
 ἀλλήλους ἀληθοῦς εὐνοίας ἀφορμὴν ἐλλείπει; ἀλλ' ἐγκράτειαν, ἀλλὰ
 σωφροσύνην; Τίς δὲ μᾶλλον τῆς ἐντολῆς ταύτης φιλοσοφίας διδά-
 σκαλος; Οὐχὶ δὲ πάντων τῶν παθῶν, ὅσα τίπτειν οἶδε τὸ φιλάργυρον,
 10 ἐλευθερίαν χαρίζεται; Ποῦ γὰρ κλοπὴ φιλαργυρίας ἀνηρημένης;
 ποῦ δ' ἀρπαγὴ; ποῦ δὲ ληστεία, ἐν οἷς καὶ τῶν ἰδίων ἡ διανομὴ περι-
 σπούδαστον ὁράται; Ἐρεῖς δὲ καὶ μάχαι καὶ φιλονεικίαι, οὐ τῆ τῶν
 χρημάτων ἀφειδία αὐτίκα συναφανίζονται; Ὁ δ' ἀκόλαστος καὶ
 ἄσωτος θίος ἄρα παρείσδυσιν ἕξει, τῆς ἐλεημοσύνης ἐπικρατούσης
 15 καὶ τὸ περισσὸν ἅπαν εἰς τὴν τῶν ἐνδεῶν καταναλισκούσης χρεῖαν,
 καὶ οὐκ ἐώσης εἰς κόρον τρυφῆς ἢ τῆς ἄλλης ἡδυπαθείας τὸν ἄν-
 θρωπον ἐξυβρίζειν, δι' ὧν εἴωθε καὶ τὰ περὶ ἀφὴν αἰσχροτέρα πάθη
 παραφύεσθαι; Πῶς οὖν τὸ φιλάνθρωπον καὶ κοινωνικόν, τὸ πρὸς
 τὸν ἔλεον τῶν ἠπορημένων ἔτομον, ἀναστρέψει τὰς πόλεις καὶ τὰ
 20 ἔθνη καὶ τὰς οἰκίας; Πῶς δὲ ἢ τῆς ἀρπαγῆς ἢ τῆς ληστείας, ἢ πάσης
 ἀπλῶς ἀδικίας καὶ τυραννίδος ἀναίρησις, τῆς ἀνθρωπίνης ἔσται
 καταστροφὴ πολιτείας; Ὁ γὰρ τοι καὶ τῶν ἑαυτοῦ κτημάτων ὑπὲρ
 τοῦ κοινῆ λυσιτελοῦντος ἠφειδῆκῶς καὶ τοῖς πλησίον ἐξιστάμενος
 τῆς ἰδίας ὠφελείας καὶ ὅλον ἑαυτὸν ὑψηλότερον φέρων τῆς περὶ τὴν
 25 ὕλην προσπαθείας, πῶς ἂν ἐνὶ τινι τῶν εἰρημένων ἀλοίῃ παθῶν;
 Μᾶλλον δέ, πῶς οὐχί, τούτων ἀπάντων καθαρεύων, ἑαυτῷ τε διαφε-
 ρόντως καταπράττειτο τὰ ὄντως ὄντα ἀγαθὰ καὶ τοῖς πολίταις, οὐ
 μόνον δι' ὧν ἐπεκούρησεν ἀπορουμένοις, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ καθ'
 ἑαυτὸν πολιτεύματος μέγα ἂν εἴη ὄφελος καὶ ὑπόδειγμα φιλοσόφου
 30 καὶ ὑψηλοῦ βίου προτεθειμένος. Ἐκ δὲ τοιούτων ἀνδρῶν, κοινὰ μὲν
 τὰ ὄντα προτιθέντων, ἐλέους δὲ πλήρους τὰς δεξιὰς προτεινόντων,

τῆς ἀποστασίας, καθὼς καὶ τὰ μάτια του, μὲ τὰ ὁποῖα ἀντιλαμβάνομαστε αὐτὰ πού ὑπάρχουν πραγματικά, ἀποδεικνύεται ἐχθρός κι ἀντίπαλος τῶν ἐντολῶν πού ὀδηγοῦν στοῦ ἄριστο, ὁ ὁποῖος δὲ δίστασε νὰ ἐκσφενδονίσει τὰ γαυγίσματά του ἐναντίον μιᾶς τόσο σημαντικῆς παραίνεσης, ἀλλ' ἀγωνίστηκε νὰ τὴν παραδώσει στὴν εἰρωνεία, ἐνῶ ἦταν ἄξια γιὰ κάθε ἔπαινο καὶ θαυμασμό. Γιατὶ ἡ παραίνεση, «πλουλήστε τὰ ὑπάρχοντά σας καὶ δώστε ἔλεημοσύνη»³ ὡς πρὸς ποιά μέρη τῆς συμπάθειας, ὡς πρὸς ποιά μέρη τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ὑστερεῖ; Μήπως ὡς πρὸς τὴν ἐγκράτεια, μήπως ὡς πρὸς τὴ σωφροσύνη; Καὶ ποῖος περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐντολὴ αὐτὴ εἶναι δάσκαλος τῆς φιλοσοφίας; Δὲ χαρίζει τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ὅλα τὰ πάθη πού γεννᾷ ἡ φιλαργυρία; Ποῦ δηλαδὴ θὰ συμβεῖ κλοπὴ, ὅταν λείψει ἡ φιλαργυρία, ποῦ ἀρπαγῆ, καὶ ποῦ ἐπίσης ληστεία, τὴ στιγμὴ πού καὶ τῶν δικῶν μας πραγμάτων ἡ διανομὴ θεωρεῖται πράγμα ἀξιοσπούδαστο; Οἱ φιλονεικίες καὶ οἱ μάχες καὶ οἱ διαπληκτισμοὶ δὲν ἐξαφανίζονται ἀμέσως μὲ τὴν ἔλλειψη τῆς φιλαργυρίας; Μπορεῖ ἄραγε νὰ βρεῖ θέση ὁ ἀκόλαστος καὶ ἄσωτος βίος, ἂν ἐπικρατεῖ ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ξοδεύει ὅλο τὸ περίσσειμα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν φτωχῶν καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ περιφρονεῖται ὁ ἄνθρωπος φτάνοντας στὸν κόρο τῆς τρυφῆς ἢ τῆς ἄλλης ἡδυπάθειας, μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως παραβλαστάνουν καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀφή αἰχρότερα πάθη; Πῶς λοιπὸν ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ κοινωνικότητα, ἡ προθυμία πρὸς τὴν ἐλεημοσύνη τῶν στερουμένων θὰ ἀνατρέψει τὶς πόλεις καὶ τὰ ἔθνη καὶ τὰ σπίτια; Καὶ πῶς ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀρπαγῆς ἢ τῆς ληστείας ἢ κάθε ἀδικίας γενικὰ καὶ τυραννίας θὰ γίνεῖ καταστροφὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας; Αὐτὸς δηλαδὴ πού δὲ λυπήθηκε τὴν παρουσίαν του γιὰ χάρη τῆς κοινῆς ὠφέλειας καὶ γιὰ χάρη τῶν συνανθρώπων του ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ δικό του ὄφελος καὶ ἔχει τὸν ἑαυτό του τοποθετημένον τελείως πάνω ἀπὸ τὴν προσκόλλησή του στὰ ὑλικά, πῶς μπορεῖ νὰ αἰχμαλωτιστεῖ ἀπὸ ἕνα ὁποιοδήποτε ἀπὸ αὐτὰ τὰ πάθη; Ἡ καλύτερα, πῶς, μένοντας καθαρὸς ἀπὸ ὅλα αὐτά, δὲν θὰ ἀποχτοῦσε τὰ πραγματικὰ ἀγαθὰ τόσο γιὰ τὸν ἑαυτό του ἰδιαιτέρως, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς πολίτες, ὅχι μόνο μὲ ὅσα βοήθησε ἐκείνους πού εἶχαν ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀτομικὴ του ζωὴ προκαλώντας μεγάλο ὄφελος καὶ καθιστώντας αὐτὴν ὑπόδειγμα βίου ἐνάρετου καὶ ὑψηλοῦ; Ἀπὸ τέτοιους ἀνθρώπους, πού διαθέτουν τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τους γιὰ τὸν κόσμον καὶ πού ἀπλώνουν τὸ χέρι τους γεμᾶ-

καὶ δῖαν μὲν πᾶσαν ἐλαυνόντων, τὸ δίκαιον δὲ τιμώντων, καὶ συντό-
 μως εἰπεῖν, ἐν ἴσῳ ἑαυτοῖς τοὺς πλησίον ποιουμένων, ἢ ἐκ τοιούτων
 ἀνδρῶν πόλις οἰκίζομένη, ἄρα φθορᾶς ἐκ γειτόνων ἔσται, ἢ μακρῶ
 καὶ ὅσαι πώποτε συχνοῖς ἔτεσι τὴν εὐδαιμονίαν ἔσχον παραμετρου-
 5 μένην καὶ τούτων ἀπασῶν ἀμείνω τε καὶ διαικονίζουσιν μᾶλλον τὴν
 διαμονὴν τε καὶ τὸ κλέος ἔξει;

Ἄλλ' ὁ σοφός, ὡς ἔοικεν, Ἰουλιανὸς οὐ βούλεται τοῦτο, ἐθέλει δὲ
 τοὺς αὐτοῦ πολίτας χεῖρα μὲν βαρεῖαν προβεβλήσθαι ἐκ τῶν ἄλλο-
 τριῶν πόνων αὐτοῖς τὴν περιουσίαν συλλέγουσαν, μὴ φείδεσθαι δὲ
 10 μῆτε ληστρίου τόλμης, μῆτε λαθραίας, μῆτ' ἐμφανοῦς ἐπιβουλήs.
 Ἄλλὰ κἂν τυραννίδι ἐπιθέσθαι δέοι, κἂν Φαλάριδος ὠμότερον πρά-
 ξαι τε καὶ δόξαι, κἂν πάντα ἀποκρύψασθαι τοὺς ἐπὶ πάσῃ κακίᾳ
 βεβημένους ὑπὲρ τοῦ πλείω τὰ ὑπάρχοντα ποιῆσαι, μηδὲν μηδα-
 μῶs παραιτεῖσθαι, ὡs ἂν, ἀπάσης ἡδονῆs καὶ ἐπιθυμίας ὕλην ἄ-
 15 φθνον ἑαυτοῖς παρεσκευακότεs καὶ ἀποθέμενοι, ἀδεῶs τοῦ λοιποῦ
 τρυφῶσί τε καὶ κατασπαταλῶσι, γαστρὶ καὶ αἰδοίοις ζῶντες καὶ τὸν
 εὐκλεᾶ καὶ ἀξιοζήλωτον δῖον καὶ εἰς μήκιστον παραιτεινόμενον χρό-
 νον, οὐκ ἄλλον, ἀλλ' οἷs οὗτοι διοῦσιν, περιορίζοντες. Οὐ γὰρ καλή
 γε ἡ συμβουλὴ τοῦ τὰs πόλεις, δι' ὧν φροντίζει, πολίζοντος, καὶ οὐ ἢ
 20 βαθεῖα καὶ μεγάλη πρόνοια τὰ ἔθνη συνέχει καὶ τὰs οἰκίας συνίστη-
 σιν, ὅs ἐξ ὧν ἔδοξε λέγειν, ἀντὶ μὲν φιλανθρώπων, φιλαργύρους, ἀντὶ
 δὲ φιλαλλήλων, ἐπιβούλους, καὶ ἀντὶ ἐλεημόνων, ἀνελεήμονας, καί,
 συντόμως εἰπεῖν, ἀντὶ τοῦ διὰ πάντων ἀρίστους, ἐν πᾶσι κακίστους
 εἶναι εἰσηγούμενος Δῆλον γὰρ ὅτι, καθ' ὃν τρόπον τὸ ἀφιλάργυρον
 25 ἦθος συνεφέλκεται τὰs ἄλλας ἀρετάs, οὕτως ἢ φιλάργυρος νόσος
 συνεπισύρεται πᾶσαν τὴν συγγενῆ κακίαν. Ἄλλ' οὖν, ὅπερ ἔλεγον, ὁ
 καλὸs οὗτος σύμβουλος καὶ τῆs Δεσποτικῆs ἐντολῆs χλευαστῆs, ἀντὶ
 τοῦ βελτίστου, τὰ χεῖριστα τοὺs ἀνθρώπους αἰρεῖσθαι, κατὰ τὸ ἀκό-
 λουθον, ὑποτιθέμενος, μηδ' ἂν ἄλλως εὐδαιμόνως διῶσιν, μῆτε πόλιν
 30 μῆτε ἔθνος μηδ' οἰκίαν κατεπαγγέλλεται, ἀλλὰ μηδὲ προελθεῖν ἐπὶ

4. Ὁ Φάλαρις (580-554) ἦταν τύραννος τοῦ Ἀκράγαντα, ἑταίρος γιὰ τὴν ὠμό-

το ἔλεημοσύνης, πού ἀπωθοῦν κάθε εἶδους βία, ἐνῶ τιμοῦν τὸ δίκαιο, καί, γιὰ νὰ μιλήσω μὲ συντομία, πού βλέπουν τοὺς συνανθρώπους τους ἴσως μὲ τὸν ἑαυτὸ τους, ἢ πῶλη λοιπὸν πού κατοικεῖται ἀπὸ τέτοιους ἀνθρώπους ἄραγε θὰ καταστραφεῖ ἀπὸ τοὺς γείτονες, ἢ θὰ ἔχει ἀπὸ ὅλες ὅσες ὡς τώρα εἶχαν κάποια εὐδαιμονία, πού κράτησε γιὰ πάρα πολλὰ χρόνια, πολὺ καλύτερη καὶ μεγαλύτερη διάρκεια τῆ δόξα διαμέσου τῶν αἰώνων;

Ἄλλὰ ὁ σοφός, ὅπως φαίνεται, Ἰουλιανὸς δὲν ἐπιθυμεῖ αὐτὸ, ἀλλὰ θέλει νὰ ρίχνουν βαρὺ τὸ χέρι τους οἱ πολίτες του καὶ νὰ συγκεντρώνουν τὴν περιουσία τους ἀπὸ τοὺς ξένους κόπους, καὶ νὰ μὴν ὑπολογίζουν οὔτε τὸλμη ληστῆ οὔτε ἐπιβουλή κρυφὴ ἢ φανερὴ, ἀλλὰ κι ἂν ἀκόμα χρειαστεῖ νὰ χρησιμοποιοῦν τυραννικὴ βία καὶ νὰ πράξουν καὶ νὰ σκεφτοῦν κάτι σκληρότερο ἀπὸ ὅ,τι ὁ Φάλαρις⁴, κι ἂν χρειαστεῖ ν' ἀποκρύψουν αὐτοὺς πού ἔχουν διαβοηθεῖ γιὰ κάθε κακία γιὰ ν' αὐξήσουν τὰ ὑπάρχοντά τους νὰ μὴν παραιτοῦνται ἀπὸ τίποτε ἀπολύτως, ὥστε, ἐτοιμάζοντας κι ἀποθηκεύοντας ἄφθονα ὑλικά ἀγαθὰ γιὰ κάθε ἡδονὴ καὶ ἐπιθυμία τους, νὰ ἐπιδίδονται στὴ συνέχεια σὲ ἀπολαύσεις καὶ κάθε εἶδους σπατάλες χωρὶς φόβο, ζώντας γιὰ τὴν κοιλιὰ μόνον καὶ τὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ τὸ λαμπρὸ καὶ ζηλευτὸ βίον καὶ παρατεινόμενον σὲ μακρότατο χρόνο, ὄχι βίον ἄλλο, ἀλλὰ περιορίζοντάς τον μέσα σ' αὐτὰ πού οἱ ἴδιοι ζοῦν. Γιατὶ βέβαια δὲν εἶναι ἀξιεπαινητὴ ἢ συμβουλή ἐκείνου πού μὲ τὴ μέριμνά του συγκροτεῖ τις πόλεις καὶ πού ἢ βαθιὰ καὶ μεγάλη πρόνοιά του ἐξασφαλίζει τὴ συνοχὴ τῶν ἐθνῶν, χτίζει τὰ σπίτια, καὶ πού, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ὅσα λέει, εἰσάγει ἀντὶ φιλόανθρωπους, φιλάργυρους, ἀντὶ φιλόλληλους, ἐπίβουλους, καὶ ἀντὶ σπλαχνικούς, ἄσπλαχνους, καί, γιὰ νὰ μιλήσω μὲ συντομία, ἀντὶ τοὺς ἀριστοὺς σὲ ὅλα, ἀνθρώπους σὲ ὅλα κάκιστους. Γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι, ὅπως τὸ γενναϊόδωρο ἦθος προσελκύει τις ἄλλες ἀρετές, ἔτσι καὶ ἡ νόσος τῆς φιλαργυρίας σέρνει μαζί της κάθε συγγενικὴ κακία. Ἄλλὰ, ὅπως ἔλεγα, ὁ καλὸς αὐτὸς σύμβουλος καὶ χλευαστὴς τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου, προτείνοντας κατὰ λογικὴ ἀκολουθία νὰ ἐπιλέγουν οἱ ἄνθρωποι τὰ πιὸ χειρότερα ἀντὶ τὰ πιὸ ἀριστα, οὔτε ἂν διαφορετικὰ ζοῦν εὐτυχισμένοι, οὔτε σύσταση πόλης τοὺς ὑπόσχεται οὔτε ἔθνος οὔτε σπίτι, ἀλλ' οὔτε ὅτι θὰ προχωρήσουν

τητά του. Ἐκλείνει τοὺς ἀντιπάλους του στὸ ἐσωτερικὸ χάλκινου φούρνου ὑπερθερμασμένου. Τὸν ἀνέτρεψαν οἱ ὀλιγαρχικοί.

μακρότατον, εἰ μὴ ἔλοιντο μᾶλλον, ἀντὶ τοῦ πάντα εἶναι χρηστοί, τὰ πάντα εἶναι φαυλότατοι. Εἰς τοιοῦτον αὐτῶ καὶ βουλῆς καὶ πολιτείας καταστρέφει τέλος τὸ κατὰ τῆς θείας ἐντολῆς θράσος καὶ ἡ εἴρων γλῶσσα καὶ τὰ τῆς ἀνατροπῆς σοφὰ ἐνθυμήματα.

5 Κατίτοι γε, εἰ μὴ τι ἄλλο, τοὺς σοὺς Κύνas, οὓς ἐθαύμαζες, ἔδει σε μεμνησθαι, καὶ αἰσχύνεσθαι τὸν Διογένη, τὸν Ἀντισθένη, τὸν Κράτητα, τὸν ἄλλον χορὸν τῶν θαυμασιῶν σου Κυνῶν, οἳ, εἰ καὶ τῶ ἐπιδεικτικῶ τοῦ ἠθους τὸν τῆς ἀληθοῦς ἀκτημοσύνης χαρακτῆρα ἐκίβδηλεον, ἀλλ' οὖν μεμνηκότες ἐφαίνοντο τὸ φιλόπλουτον, καὶ τὸν
10 λιτὸν δοκεῖν ἀσπάζεσθαι καὶ ἀφιλάργυρον βίον μέγα ἐποιοῦντο. Ἐκείνοις ἐχρῆν σε μᾶλλον λέγειν, ἀντὶ τοῦ θειάζειν, ὡς “Εἰ πάντες ὑμῖν πεισθεῖεν, οὐκ ἂν ἔθνος, οὐ πόλις, οὐκ οἰκία μία συστήσεται· πῶς γὰρ ἔτι, μμησαμένων ὑμᾶς ἀπάντων ἀνθρώπων, οἶκος ἔντιμος δύναται τι καὶ οἰκία;” Τὸ σοφόν σου τοῦτο καὶ πάσης ναυτίας γέμον κατὰ
15 τῆς ἐντολῆς ἐπαπόρημα: “Πῶς οἶκος ἔντιμος δύναται τι καὶ οἰκία;” Ἀλλὰ γὰρ πῶς, ἀντὶ τοῦ ταῦτα τοῖς σοῖς ἐπιτιμᾶν σε Κυσί, τούτους μὲν ὑπερθαυμάζεις, ἃ δὲ τὴν ἀμείνω πολλῶν τούτων καὶ ἀμιγῆ πάσης μοχθηρίας εἰσηγεῖται πολιτείαν, ταῦτα δὲ τὰ λόγια διασύρεις;

Τί δὲ καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς διδασκαλίας ταύτης τὸ δρομύ σου τῶν
20 ἐνθυμημάτων καὶ τῆς ἰο(θυ)βόλου φύσεως τὸ βαθύ καὶ ἔντονον ἐπεδείξω; ἠδύνω γὰρ τὰ αὐτὰ ματαιολογεῖν καὶ ἐπὶ πλειόνων ἄλλων. «Λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν οὐρανοῖς». Ἀλλ', εἰ πάντες ἐκλάμπουσι, τίνες οἱ ὀψόμενοι καὶ τὸν Θεόν, ἐφ' οἷς
25 εἶδον διὰ δόξης θεραπεύσοντες; «Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν». Εἰ πάντες ἔλοιντο διδόναι, τίς ὁ ληψόμενος; «Ἀφίετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν». Εἰ πάντες ἀφῶσιν, τίνες οἷς ἀφήσουσιν; «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν». Εἰ πάντες ἀγαπήσουσι, ποῦ οἱ ἐχθρῶς ἔχοντες; Εἰ πάντες τοῖς τὴν σιαγόνα παίουσι τὴν δεξιάν καὶ τὴν ἄλλην εἰς ὕβριν
30 ἴσην ἐκδώσουσι, ποῦ οἱ τυπτήσοντες; Καὶ μυρία ἄλλα, μᾶλλον δέ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδεμία θεία παραίνεσις ἐν τῇ πρὸς ἕτερον ἀφ' ἑτέρου

5. Κύνες, σκυλιά, συχνὴ ὀνομασία τῶν κυνικῶν φιλοσόφων.

6. Ματθ. 5, 16.

γιὰ πολὺ χρόνον, ἂν δὲν προτιμήσουν ἀντὶ νὰ εἶναι ἠθικοὶ σὲ ὅλα, νὰ εἶναι σὲ ὅλα φαυλότατοι. Σὲ τέτοιο τέλος καὶ σκέψεως καὶ πολιτείας τὸν ὀδηγεῖ τὸ θράσος κατὰ τῆς θείας ἐντολῆς καὶ ἡ εἰρωνικὴ γλώσσα καὶ οἱ σοφοὶ συλλογισμοὶ τῆς ἀνατροπῆς.

Ἄν καὶ βέβαια ἔπρεπε νὰ θυμᾶσαι, ἂν ὄχι κάτι ἄλλο, τοῦ δικού σου Κύνες (Σκύλους)⁵ πού θαύμαζες, τὸν Διογένη, τὸν Ἀντισθένη, τὸν Κράτητα καὶ τὸν ἄλλο θαυμάσιο χορὸ τῶν Σκύλων σου, οἱ ὅποιοι, ἂν καὶ μὲ τὴν ἐπιδεικτικὴ συμπεριφορὰ τους κιβδήλευαν τὸν χαρακτήρα τῆς ἀληθινῆς ἀκτημοσύνης, ἦταν ὅμως φανερό ὅτι μισοῦσαν τὸ φιλόπλουτο, καὶ θεωροῦσαν πολὺ σημαντικὸ νὰ φαίνονται ὅτι ἀσπάζονται τὸν δίχως φιλαργυρία βίον. Σὲ ἐκείνους μᾶλλον ἔπρεπε, ἀντὶ νὰ τοὺς ἐκθειάζεις, νὰ πεῖς ὅτι “Ἄν πείθονταν ὅλοι σὲ ἐσᾶς, δὲ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ συσταθεῖ οὔτε ἔθνος οὔτε πόλις οὔτε ἓνα σπίτι. Γιατὶ πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ παραμείνει ἔστω καὶ ἓνα σπίτι ἐντιμο, ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μιμηθουν ἐσᾶς;” Αὕτῃ εἶναι ἡ σοφὴ ἀπορία σου καὶ γεμάτῃ σύγχυσις. Πῶς μπορεῖ νὰ σταθεῖ σπίτι καὶ οἰκογένεια; Πῶς λοιπόν, ἀντὶ νὰ ἐπιτιμᾶς μὲ τέτοια λόγια τοὺς δικούς σου Σκύλους, αὐτοὺς βέβαια τοὺς ὑπερθαυμάζεις, ἐνῶ τὰ λόγια πού εἰσηγοῦνται τὴν πολιτεία τὴν πολὺ καλύτερη ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἀνεπηρέαστη ἀπὸ κάθε κακία, αὐτὰ τὰ λόγια τὰ διασύρεις;

Καὶ γιατί σὲ αὕτῃ μόνο τῇ διδασκαλίᾳ ἔδειξες τὴν δριμύτητα τῶν συλλογισμῶν σου καὶ τὴν βαθύτητα καὶ τὴν σφοδρότητα τῆς μοχθηρῆς φύσεως σου; Γιατὶ θὰ μποροῦσες νὰ ματαιολογεῖς τὰ ἴδια καὶ γιὰ πολλὰς ἄλλες, ὅπως· «ἄς λάμψει τὸ φῶς σας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ δοῦν τὰ καλὰ σας ἔργα καὶ νὰ δοξολογήσουν τὸν Πατέρα σας στὸν οὐρανόν»⁶. Ἄλλὰ, ἂν λάμψουν ὅλοι, ποιοὶ θὰ δοῦν καὶ θὰ δοξολογήσουν τὸ Θεὸ γιὰ αὐτὰ πού εἶδαν; «Νὰ δίνετε, καὶ θὰ σᾶς δοθεῖ»⁷. Ἄν ὅλοι ἐπιλέξουν νὰ δίνουν, ποῖος εἶναι αὐτὸς πού θὰ λάβει; «Νὰ συγχωρεῖτε, καὶ θὰ συγχωρηθεῖτε»⁸. Ἄν ὅλοι συγχωροῦν, ποιοὶ εἶναι πού θὰ συγχωρηθοῦν; «Νὰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς σας»⁹. Ἄν ἀγαποῦν ὅλοι, ποῦ θὰ βρεθοῦν οἱ ἐχθροί; Ἄν ὅλοι σὲ αὐτοὺς πού χτυποῦν τὴ δεξιὰ σαγόνα, προσφέρουν καὶ τὴν ἄλλη στὸν ἴδιο ἐξευτελισμό¹⁰, ποῦ θὰ βρεθοῦν αὐτοὶ πού θὰ δίνουν τὰ χτύπημα; Καὶ ἄπειρα ἄλλα, ἢ καλύτερα, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἀλλιῶς, δὲν ὑπάρχει καμμιά θεϊκὴ παραίνεσις, πού ἀφορᾷ στὴν ἐνέργεια τοῦ

7. Λουκᾶ 6, 38.

9. Ματθ. 5, 44.

8. Λουκᾶ 6, 37.

10. Ματθ. 5, 39.

πράξει κατορθουμένη, καθ' ἧς οὐκ ἔστιν ἰδεῖν τὴν ἄλογον ταύτην καὶ μωρὰν ἐπήρειαν διαβαίνουσαν.

Τῆς γὰρ ἐχούσης ἐντολῆς ἐν συζυγία προσώπων τὴν ὑπαρξίν, ὁ διασχίζων ταῦτα τῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας καὶ σχέσεως, εἶτα
5 πάντας ἀξιῶν εἰς θατέραν συνωθεῖν μοῖραν τοῦ τμήματος, οἷον ἐξ ἧς προβάλλεται ἡ ἐνέργεια, οὗτός γε τὴν ὑπόλοιπον πάντως εὐχερῶς εἰς καταστροφὴν τῆς ἐντολῆς παραλήψεται, ψευδεὶ καὶ ἀτόπῳ τῇ παρ' αὐτοῦ συμπλασθείσῃ θέσει ἀκόλουθον ἔχων τὸ περαινόμενον, καὶ διερωτήσῃ γε μάλα σεμνῶς, σὺν εἰρωνείᾳ καὶ διακένῳ φύσῃ-
10 ματι· Εἰ πάντες ἐνεργήσουσι, τίνες ἐν οἷς ἡ ἐνέργεια;

Οὕτω τοιγαροῦν ῥαδίας οὔσης φέρεσθαι κατὰ πάσης σχεδὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος, τῆς ὑψηλῆς σου ταύτης καὶ δραστηρίου καταδρομῆς, πῶς, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ πασῶν, ἀλλὰ γε τῶν πλείστων, οὐκ ἀφήκας τὴν τηλικαύτην σου θάσσανον, μιᾷ δὲ μόνη τῶν ἐν-
15 τολῶν, ὑπὸ πολλῆς εὐλαθείας, συγκατέκλεισας; οὕτω γὰρ ἂν σου τῶν ἐπιχειρημάτων τὸ εὐπορον καὶ θαθὺ μᾶλλον ἀπεθαυμάζομεν. Ἄλλ' ἦν καὶ τοῦτο κακουργίας μᾶλλον ἢ ἀνοίας ἐπιτέχνασμα· ἦδει γάρ, ἦδει κατὰ πάντων μὲν τῶν Δεσποτικῶν προσταγμάτων, τὴν αὐτὴν κατάρρησιν προβαλλόμενος, εὐφώρατον ἔξῃ τὸ ῥαδιούργη-
20 μα, ἅτε δυναμένου καὶ τοῦ τυχόντος συνορᾶν, ὡς οὐκ ἂν οὕτω γε πάντα τὰ σωτήρια παραγγέλματα τὴν αὐτὴν παρεῖχεν αἰτίαν τοῦ δι' ἑαυτῶν περιτρέπεσθαι· ἐπὶ μιᾷ δὲ μᾶλλον ἤλπισε λαθεῖν, εἰ περιγράψοι τὸ συκοφάντημα, καὶ τὸ οἰκειῶν κακούργημα παρεῖσθαι οὕτω πλέον εὐρεῖν εἰς ψόγον τῶν ἀνωμήτων ἀντιπεριενεχθήσεσθαι.
25 Ὡστε, καὶ δι' ὧν λαθεῖν ἐμελέτησε, τὸ φιλοκάκουργον καὶ σαθρὸν τῶν λόγων τῶν αὐτὸς αὐτοῦ ἐθριάμβευσεν.

Ἐχρῆν δὲ τοιαύταις αὐτὸν ἐκδεδωκότα λέσχαις καὶ κακοσχόλοις σοφίσμασι, μηδὲ τὴν διὰ τῆς ἐτέρας μοῖρας τῶν προσώπων ἐπήρειαν παρελθεῖν, ἀλλ' ἐξ ὁμοίου τάχους διανοίας καὶ ἀγχιστρόφου
30 φρονήματος ἐπαπορεῖν καὶ λέγειν· “Εἰ δὲ πάντες, ἀντὶ τοῦ πιπρᾶσκαι, ἔλαιντο ὠνεῖσθαι, τίνες ἂν οἱ πωλοῦντες εἶεν;” Τί γὰρ διαφέρει, πάντας εἰς τὴν τῶν ἀγοραζόντων μοῖραν συνελαύνοντα, τοὺς ὠνησομένους ἐπιζητεῖν, ἢ ἀνάπαλιν, εἰς ἀγοράζοντας ἀναφέροντα, τοὺς πωλεῖν ἐθέλοντας διερευνᾶσθαι καὶ περιεργάζεσθαι; Ἄλλ'
35 ἐάσθω τοῦτο.

ένός πρὸς τὸν ἄλλο, πὺ νὰ μὴ μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς παράλογης κι ἀνόητης παράχρησης.

Καὶ πράγματι γιὰ τὴν ἐντολὴ πὺ ὑπάρχει γιὰ τὴ συζυγία προσώπων, ὅποιος χωρίζει τὰ πρόσωπα ἀπὸ τὴ μεταξύ τους συνάφεια καὶ σχέση, κι ἔπειτα ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ τοὺς συνωθεῖ ὅλους στὸ ἓνα μέρος τῆς διαίρεσης, ἀπὸ τὸ ὅποιο δηλαδὴ προβάλλεται ἡ ἐνέργεια, αὐτὸς σίγουρα θὰ παραλάβει εὐκόλα τὸ ἄλλο γιὰ καταστροφή τῆς ἐντολῆς, ἔχοντας λογικὰ ἀκόλουθο τὸ συμπέρασμα μὲ θέση ψευδῆ κι ἀβάσιμη πλασμένη ἀπὸ αὐτό, καὶ θὰ ρωτήσῃ πολὺ σοβαρὰ μὲ εἰρωνεία μαζὶ καὶ κούφια ἔπαρση· "Ἄν ἐνεργήσουν ὅλοι, σὲ ποιὸς θὰ στραφεῖ ἡ ἐνέργεια;

"Ἐτσι λοιπὸν, ὄντας τὸσο εὐκόλο νὰ στραφεῖ ἐναντίον ὅλης σχεδὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος αὐτῆ ἡ ὑψηλὴ καὶ δραστικὴ καταδρομὴ, πῶς, ἂν ὄχι σὲ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς τουλάχιστο ἐναντίον τῶν περισσότερων, δὲν ἐπεξέτεινες τὴν τόσο σπουδαία βάση σου, ἀλλὰ σὲ μία μόνο ἀπὸ τὶς ἐντολὲς τὴν περιορίσῃς μὲ πολλὴ εὐλάβεια; Γιατὶ ἔτσι θὰ θαυμάζαμε περισσότερο τὴν εὐκολία καὶ τὴ βαθύτητα τῶν ἐπιχειρημάτων σου. Ἄλλὰ κι αὐτὸ ἦταν τέχνασμα κακότητος μᾶλλον, παρὰ ἀνοησίας. Γιατὶ βέβαια γνῶριζε, ναι γνῶριζε ὅτι, ἂν πρόβαλλε ἐναντίον ὅλων τῶν προσταγμάτων τοῦ Κυρίου τὴν ἴδια κατηγορία, θὰ ἦταν κατὰφωρη ἡ ραδιουργία του, ἐπειδὴ θὰ μπορούσε καὶ ὁ τυχόντας νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι ὅλα τὰ σωτήρια παραγγέλματα δὲ θὰ ἔδιναν τὴν ἴδια εὐκολία νὰ ἀνατρέπονται ἀπὸ μόνον τους. Στὸ ἓνα ὅμως εἶχε περισσότερες ἐλπίδες νὰ διαφύγει, ἂν περιορίζε τὴ συκοφαντία του, καὶ τὸ κακοῦργημά του νὰ βρεῖ εὐκολότερη παρείσδυση γιὰ νὰ μεταστραφεῖ σὲ κατηγορία τῶν μὴ ἐπιδεχόμενων κατηγορία. "Ὡστε, καὶ μὲ ὅσα μελέτησε νὰ διαφύγει, ὁδήγησε ὁ ἴδιος στὴ γελοιοποίησιν τὴ φιλοκακία καὶ τὴ σαθρότητα τῶν λόγων.

"Ἐπρεπε λοιπὸν αὐτὸς πὺ ἐπιδίδεται σὲ φλυαρίες καὶ δυσεξήγητα σοφίσματα, νὰ μὴν ἀγνοήσῃ οὔτε τὴ βλάβη ἀπὸ τὴν ἄλλη μερίδα τῶν προσώπων, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια ταχύτητα τοῦ μυαλοῦ καὶ τὴν εὐστροφὴ σκέψιν νὰ ἀπορεῖ καὶ νὰ λέει· "Ἄν ὅλοι, ἀντὶ νὰ πουλοῦν, προτιμοῦσαν ν' ἀγοράζουν, ποιοὶ τότε θὰ πουλοῦσαν; Γιατὶ τί διαφορὰ ἔχει νὰ ὠθεῖ κανεὶς τοὺς πάντες στὴ μεριὰ ἐκείνων πὺ πουλοῦν καὶ νὰ ἀναζητεῖ αὐτοὺς πὺ θὰ ἀγοράσουν, ἢ τὸ ἀντίθετο, νὰ τοὺς κατατάσσει σ' αὐτοὺς πὺ ἀγοράζουν καὶ νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ ψάχνει αὐτοὺς πὺ θέλουν νὰ πουλήσουν. Ἄλλὰ ἄς τ' ἀφήσομε αὐτό.

Τί δέ σὺ; ἘΑρα βούλει πάντα ἀνθρώπους καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς εἶναι καὶ πταισμάτων κρείττους, ἢ ἀπαρέσκει σοι; Ἀλλ', εἰ πάντες καλοὶ καὶ ἀγαθοί, ποῦ ἢ τῶν νόμων χρεία; ποῦ δὲ τῶν νομοθετῶν ὁ πόνος καὶ ἡ σπουδὴ καὶ ἡ πρόνοια; καίτοι γε αὐτὸ τοῦτο καλοὺς καὶ
 5 ἀγαθοὺς εἶναι τοὺς ἀνθρώπους προνοούμενοι τοὺς νόμους ἐτίθεσαν. Ἡ δικαιοσύνη δὲ ἄρ' οὐκ εἰς τραγελάφους σοι καὶ σκινδαψοὺς περιστήσεται; Ποῦ γὰρ δικαιοσύνη, δίκης οὐκ οὔσης; ποῦ δὲ δίκη, μηδενὸς ἀδικοῦντος; ἀδικῶν δὲ τίς, πάντων εἰς ἀμείνους μεταταξαμένων; Οὐχὶ δὲ καὶ ἡ πραότης συνοιχήσεται; τίνι γὰρ προῖος, οὐκ ὄν-
 10 τος τοῦ παροργίζοντος; ποῦ δὲ ὁ παροργίζων καὶ τίνα; καὶ ἡ αἰτία ποία; ἀγαθῷ γὰρ ἀγαθὸς οὐκ ἔστιν ἐφ' ὅτῳ, κὰν βουληθῆ, παροργίσειεν· δῆλον δέ, ὡς οὐδὲ βουλήσεται. Οὐκοῦν κατὰ τοῦτό γε τὸ περιπόνηρόν σου λήρημα πολλῆς καὶ μεγάλης ἔνοχος αἰτίας ὁ τοὺς ἀνθρώπους καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς βουλόμενος εἶναι. Κρατυνθείσης
 15 γὰρ τῆς διασκαλίας, οἰχήσεται τὰ κράτιστα τῶν κατορθωμάτων, καὶ αὐτοὶ οἱ νόμοι μάταιόν τι καὶ περιττὸς ὄχλος ἔσονται. Καὶ οὐπω λέγω, ὅτι διὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ ἀγαθοῦ ἀναίρεσις καταπράττεται, οὐδ' ὅτι ἢ τοῦ ἀρίστου αἴρεσις εἰσαγωγή τῶν χειρόνων ἐπιδείκνυται.

20 Οὐ γὰρ σοφά σου καὶ πολιτικῆς θεωρίας ἔμπλεα τὰ ἐνθυμήματα, ὁ τὰ πολιτικὰ ἡμῖν ἐπισείων καὶ λέγων, “Ταύτης ἔχει τις εἰπεῖν πολιτικωτέραν τῆς ἐντολῆς;” καίτοι τὸν τὰς Πλάτωνος πολιτείας μονο-
 νουχὶ προσκυνοῦντα (μυρίας μὲν γεμούσας ἀσελγείας, μυρίας δὲ πρὸς ἑαυτὰς μάχης, καὶ πολεμιωτάτας μὲν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ πολι-
 25 τεΐᾳ, τὸ ἀνύπαρκτον δὲ καὶ ἀνούσιον παρ' ὄλον τὸν αἰῶνα πολιτενο-
 μένας), τὸν ἐκείνας ἐν μνήμῃ λαμβάνοντα καὶ ταύταις ἐνσεμννόμενον, ἄρ' οὐκ ἐχρῆν ὄλως αἰσχύνεσθαι, καὶ αὐτὸ τὸ τῆς πολιτείας ὄνομα ψιλὸν διὰ χειλέων προάγειν; Σὺ δὲ καὶ ἐπειρωνεύειν ἡμῖν ταύτην ἐθρασύνθης, καὶ τοσοῦτόν σοι τὸ δραστήριον, ὅτι, ἂ μὲν ψέγειν
 30 σπουδάξεις, ἐπαινεῖς λανθάνων· οἷς δὲ τὸν ἔπαινον φέρειν ἀγωνίζῃ, ταῦτα ψέγων οὐκ αἰσθάνῃ. Ἀλλ' ἐῷμεν τοῦτο τέως

Ἄλλὰ σὺ τί; Ἄραγε θέλεις νὰ εἶναι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ καὶ νὰ μὴ σφάλλουν, ἢ δὲν σοῦ ἀρέσει; Ἄλλά, ἂν εἶναι ὅλοι καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, τί χρειάζονται οἱ νόμοι; Σὲ τί χρειάζεται ὁ κόπος τῶν νομοθετῶν καὶ ἡ φροντίδα καὶ ἡ πρόνοια; Ἄν καὶ βέβαια γι' αὐτὸ ἀκριβῶς θέσπισαν τοὺς νόμους, προνοώντας νὰ εἶναι καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἄλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη δὲ θὰ καταστήσει ἄραγε ἓνα τραγελαφικὸ κατασκευάσμα ἢ κι ἐγὼ δὲν ξέρω τί ἄλλο νὰ πῶ; Γιατί ποῦ θὰ βρεθεῖ δικαιοσύνη, ὅταν δὲν ὑπάρχει δίκη; Καὶ ποῦ χρειάζεται ἡ δίκη, ὅταν δὲν ἀδικεῖ κανένας; Καὶ ποιὸς θὰ ἀδικεῖ, ὅταν ὅλοι περάσουν στὴν τάξη τῶν καλῶν; Δὲ θὰ φύγει μαζὶ καὶ ἡ πρᾶσις; Σὲ ποιὸν θὰ εἶναι κάποιος πρᾶσις, ὅταν δὲ θὰ ὑπάρχει αὐτὸς ποὺ τὸν ἐξοργίζει; Ποῦ θὰ ὑπάρχει αὐτὸς ποὺ ἐξοργίζει καὶ ποιὸν θὰ ἐξοργίζει; Καὶ ποῖα θὰ εἶναι ἡ αἰτία; Γιατί δὲν ὑπάρχει αἰτία γιὰ τὴν ὁποία, κι ἂν ἀκόμα θέλει, νὰ ὀργιστεῖ ὁ ἀγαθὸς κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ εἶναι φανερό, ὅτι οὔτε καὶ θὰ θελήσει. Ἐπομένως σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸ παμπόνηρο παραλήρημά σου εἶναι πολλῆς καὶ μεγάλης κατηγορίας ἔνοχος αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ. Γιατί, ὅταν ἐπικρατήσῃ αὐτὴ ἡ διδασκαλία, θὰ ἐξαφανιστοῦν τὰ μέγιστα κατορθώματα καὶ οἱ ἴδιοι οἱ νόμοι θὰ καταστήσουν ἓνα μάταιο καὶ περιττὸ πλῆθος. Καὶ δὲ λέγω βέβαια ὅτι μὲ τὸ ἀγαθὸ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀναίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε ὅτι ἡ προτίμησις τοῦ ἀριστοῦ ἀποδεικνύεται πῶς εἶναι εἰσαγωγή τῶν χειρότερων.

Δὲν εἶναι λοιπὸν οἱ συλλογισμοὶ σου σοφοὶ οὔτε πλημμυρισμένοι ἀπὸ πολιτικὴν θεωρίαν, ἐσὺ ποὺ μᾶς προβάλλεις τὰ πολιτικὰ καὶ λέγεις: “Ἐχει κανεὶς νὰ μᾶς προτείνει πολιτικότερη ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐντολή;” Ἄν καὶ βέβαια αὐτὸς ποὺ προσκυνᾷ σχεδὸν τίς πλατωνικὲς πολιτεῖες (ποὺ εἶναι γεμᾶτες ἀπὸ ἄπειρες ἀσέλγειες καὶ ἄπειρες ἀντιθέσεις μεταξύ τους καὶ ἐχθρικότητες πρὸς κάθε ἀνθρώπινη πολιτεία, καὶ ποὺ πολιτεύονται ὅτι εἶναι ἀνυπόστατο καὶ ἀνύπαρκτο σὲ ὅλους τοὺς αἰῶνες), καὶ ποὺ φέροντας αὐτὲς στὴ μνήμη του νιώθει ὑπερήφανος γι' αὐτὲς, δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ νιώθει πολὺ μεγάλη ντροπὴ καὶ μόνον προφέροντας μὲ τὰ χεῖλη τὸ ὄνομα τῆς πολιτείας; Ἐσὺ ὅμως ἔχεις τὸ θράσος νὰ τὴ χρησιμοποιεῖς εἰρωνικὰ ἐναντίον μας καὶ εἶναι τόση πολλὴ ἡ βία σου, ὥστε μ' αὐτὰ ποὺ θέλεις νὰ μᾶς ψέξεις, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβεις μᾶς ἐπαινεῖς, καὶ αὐτὰ ποὺ ἀγωνίζεσαι νὰ ἐπαινέσεις, αὐτὰ δὲ νιώθεις ὅτι τὰ κατηγορεῖς. Ἄλλὰ ἄς τὸ ἀφήσομε κι αὐτὸ τὸ ζήτημα πρὸς τὸ παρόν.

Ἐνόμισας δὲ ἄρα ὑπὸ πολλῆς σοφίας σου, ὡς καὶ προηγούμενον εἶχε σκοπὸν ὁ Σωτὴρ πολιτικὴν παραδοῦναι τέχνην. Πῶς οὖν οὐκ αἰτίαις ὑπάγεις (καίτοι φιλαιτιώτατος ὢν καὶ πνέων τὴν ὕβριν), ὅτι μηδὲν περὶ στρατηγῶν μηδὲ στρατοπέδων μηδὲ στρατιωτῶν ὤρισεν, 5 οὐδ' ὅπως δεῖ πολέμοις διὰ μάχης ἰέναι οὐδ' ὅτε σπένδεσθαι, ἀλλ' οὐδ' ὅσου δέοι τὸν σῖτον ἢ τὰ ἄλλα πιπρᾶσκεσθαι; ἀγορανόμους δὲ καὶ δικαστᾶς καὶ νομοθέτας, ὁποῖοί τε ἔσονται καὶ ὅσοι, οὐ δυσχεραίνεις ὅτι μηδὲν εἰσηγήσατο; Τυφλὲ καὶ μωρὲ, οὕτω βαθὺν ὕπνον ἐκάθευδες (καὶ ταῦτα τὰς νύκτας ἄϋπνος τελῶν, ἐπὶ τῇ κατὰ τῶν 10 θείων λογίων ματαιοπονία), ὥστε μηδὲ τούτου συναίσθησιν δέξασθαι, ὅτιπερ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Θεός, τῶν μὲν πολιτικῶν τύπων καὶ τῆς περὶ αὐτὰ τάξεως οὐκ ἔσχε προηγούμενον τὸν σκοπὸν. Ἥδει γάρ, ἥδει τοὺς ἀνθρώπους ἱκανὴν τῇ πείρᾳ παρασκευὴν πρὸς ταῦτα λαβεῖν, τῆς χρείας καὶ τῆς ἀνάγκης τὴν μάθησιν αὐτοῖς ὁσημέραι 15 ῥαδίαν παρεχομένης, καὶ τῶν προλαβόντων τὰ πταίσματα ἀποχρῶσαν τοῖς ἔσομένοις ἐπὶ τῶν ὁμοίων ἀντεισάγειν τὴν διόρθωσιν. Εἴ τι δὲ καὶ ταύτης ἡμάρτητο καὶ τοῦ μὲν πρὸς τὸ εὖ ἔχον καὶ καθεστηκὸς ἐπανορθούμενος μετερρῦθμιζεν, προηγουμένη δὲ τῷ Σωτῆρι φροντὶς ἢ τῶν ψυχῶν ὑπεῖρχε σωτηρία καὶ εἰσαγωγή βίου φιλοσόφου καὶ 20 ζωῆς ὑψηλοτέρας. Διὰ ταύτης γάρ ἢ τῶν παθῶν ἐλευθερία καὶ ἢ πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθὸν ἐπιστροφή καὶ συνάφεια, ἀλλ' οὐ πολιτικῆς διαγωγῆς ἢ σωματικῆς εὐδαιμονίας ἢ ἐπιμέλεια κατεδέβλητο. Ταύτη τοι καὶ τοῖς φιλοσάρκοις καὶ φιλοσωμάτοις ἢ Δεσποτικῇ παραίνεσις, ὥσπερ δὴ καὶ σοί, δύσοισιτός τε καὶ δυσάρετος· ἔχρην δὲ ἄρα, 25 εἴπερ τις ἦν λογισμός, κἂν γοῦν ἐν ταῖς συκοφαντίαις μελετῶν, φυλάττειν τὸ ἀκόλουθον, μή, ὅτι οὐκ ἔστι πολιτικὴ ἢ Δεσποτικὴ ἐντολὴ ἐν εἴρωνι λόγῳ διαθρῦπτεσθαι, ἀλλ' ὅτι οὐ φιλόσοφος οὐδὲ φιλόσοφου βίου κρηπίς. Σὺ δέ, ἐξ ὧν μὲν ἐκείνη ψόγον οὐ δέχεται, τοῦτο αἰτιασάμενος, καίτοι κἂν τούτῳ ματαιολογεῖν προεληλεγμένος, δι' 30 ὧν δ' ἂν ἐντολὴ τοιαύτη ψεχθείη, μηδὲ μεμνηῆσθαι θαρρήσας καὶ τὸ τῆς σῆς γνώμης φιλαίτιον καὶ φιλοκακοῦργον καὶ σαθρὸν ἀμάχῳ λόγῳ διήλεγξας, καὶ τὸ τῆς ἐντολῆς κρεῖττον μώμου καὶ διαβολῆς ἀπάσης καὶ ἄκων προσεμαρτύρησας.

Νόμισες ἄρα μέσα στήν πολλή σοφία σου, ὅτι ὁ Σωτήρας εἶχε κύριο σκοπό του νά μᾶς παραδώσει τήν πολιτική τέχνη; Πῶς λοιπόν (ἐνῶ εἶσαι φιλοκατηγορότατος καί ξεχειλίζεις ἀπό ὕβρη) δέν περιλαμβάνεις στίς κατηγορίες σου τὸ ὅτι δέν ὄρισε τίποτε οὔτε γιὰ τοὺς στρατηγούς οὔτε γιὰ στρατόπεδα οὔτε γιὰ στρατιῶτες, οὔτε πῶς νά γίνεται ἡ ἐπίθεση κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οὔτε πότε νά γίνεται ἀνακωχή, ἀλλὰ οὔτε καί πόσα τρόφιμα χρειάζονται ν' ἀγοραστοῦν καί πόσα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐφόδια; Καί δὲ θυμώνεις πού δέν εἰσηγήθηκε ποιοὶ καί πόσοι πρέπει νά γίνουν ἀγορονόμοι καί δικαστές καί νομοθέτες; Τυφλὲ κι ἀνόητε! Τόσο βαθιὰ κοιμόσουν (καί ὅλα αὐτὰ ἐνῶ περνοῦσες τὴν ὥρα σου ἄυπνος τίς νύχτες γιὰ τίς μάταιες μάχες σου ἐναντίον τῶν θείων λόγων), ὥστε οὔτε αὐτὸ κατάλαβες, ὅτι ὁ Σωτήρας μας καί Θεὸς δέν εἶχε κύριο σκοπό του τίς πολιτικούς τύπους καί τὴν τάξη σχετικὰ μ' αὐτά. Γιατὶ γνώριζε βέβαια καλά, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶχαν μὲ τὴν πείρα τους ἱκανοποιητικὰ παρασκευαστεῖ γι' αὐτά, ἀφοῦ ἡ χρεῖα καί ἡ ἀνάγκη ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τοὺς ἔδινε εὐκολὴ τὴ μάθηση, καί τὰ σφάλματα τῶν πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἔκαναν νά προβαίνουν στὴ διόρθωση στίς ὅμοιες περιπτώσεις. Ἀλλὰ καί ἂν ὑπῆρχε σ' αὐτὴν κάποιο σφάλμα τὸ μεταρρῦθμιζε κι αὐτὸ πρὸς τὸ σωστὸ ἢ πρέπον. Πρωταρχικὴ φροντίδα τοῦ Σωτήρα ἦταν ἡ σωτηρία τῶν ψυχῶν καί ἡ εἰσαγωγή βίου ἐνάρετου καί ζωῆς ἀνώτερης. Γιατὶ ἔτσι ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὰ πάθη καί ἡ στροφὴ καί συνένωση πρὸς τὸ πρῶτο ἀγαθόν, καί γι' αὐτὸ δέν καταβαλλόταν φροντίδα γιὰ πολιτικὴ ζωὴ ἢ σωματικὴ εὐδαιμονία. Γι' αὐτὸ καί ἡ Δεσποτικὴ παραίνεση γιὰ τοὺς φίλους τῆς σάρκας καί τοῦ σώματος, ὅπως βέβαια καί γιὰ σένα, εἶναι δυσβάστακτη καί δυσάρεστη, ἐνῶ ἔπρεπε, ἂν βέβαια ὑπῆρχε ἡ παραμικρὴ σκέψη, ἀκόμα κι ἂν προερχόταν ἀπὸ συκοφαντίες, νά φυλάγεται ἡ ἀκολουθία, ὄχι, ἐπειδὴ ἡ Δεσποτικὴ ἐντολὴ δέν εἶναι πολιτικὴ, νά κορδώνεται μὲ εἰρωνικὸ λόγο, ἀλλ' ἐπειδὴ δέν εἶναι φιλόσοφη οὔτε θεμέλιο φιλοσόφου βίου. Ἐσὺ ὅμως, αὐτὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκείνη δὲ δέχεται κατηγορία, αὐτὸ τὸ κατηγορεῖς, ἂν καί βέβαια καί σ' αὐτὸ ἔχεις δεχτεῖ προηγουμένως ἔλεγχο ὅτι ματαιολογεῖς, ἐνῶ αὐτὰ μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ἐντολὴ αὐτὴ θὰ μπορούσε νά ψεχθεῖ, δέν εἶχες τὸ θάρρος οὔτε κἂν νά τὰ ἀναφέρεις, καί δέχθηκες τὸν ἔλεγχο μὲ ἀκαταμάχητο λόγο γιὰ τὴν τάση σου νά κατηγορεῖς καί νά κακουργεῖς, καί ἀντίθετα ἐπιβεβαίωσες χωρὶς νά τὸ θέλεις τὴν ἀνωτερότητα τῆς ἐντολῆς ἀπὸ κάθε κατηγορία καί διαβολή.

Ὅρα δὲ λοιπόν, ὅπως αὐτὸς ἑαυτῷ ὑποθέμενος τὸ ἀδύνατον
 καθ' ἑτέρου δοκεῖ συνάγειν τὸ ἐπόμενον ἄτοπον. Λέγων γάρ, ὅτι
 “Πωλούντων ἀπάντων, τίς ὁ ὠνησόμενος;” ἀδυνάτω μὲν αὐτὸς θέσει
 τὴν ἀτοπίαν ἐφέλκεται, οἶεται δὲ οὐ τῆς αὐτοῦ ῥαδιουργίας εἶναι τὸ
 5 ἔγκλημα, τὴν ἐπηρεαζομένην δ' ἐντολὴν παρέχειν τὸ αἴτιον. Οὐ γάρ
 ἔστιν, οὐκ ἔστιν, κἂν πολλάκις τοῦτο Χριστὸς παραινέσειεν, κἂν μυ-
 ρίαις ἀπειλαῖς καταδήσειεν, κἂν ἀστραπᾶς καὶ βροντᾶς καὶ κεραυ-
 νοὺς καὶ γῆς χάσματα τοῖς λόγοις συνεπαφήσειεν, οὐκ ἔστι δυνατόν
 ἅπαντας μὲν ὑφ' ἓνα καιρὸν ἐλέσθαι πωλεῖν, οὐδένα δὲ ὑπολε-
 10 λείφθαι τὸν φιλοκερδῆ καὶ φιλόπλουτον. Εἰσὶ γάρ, εἰσὶ κατὰ πάντα
 καιρὸν οὗτοί τε κάκεῖνοι, βάσιμος δὲ οὐδέποτε πᾶσιν ἅμα ἡ ἀρετή,
 ἀγαπητὸν δὲ κἂν οἱ πλείους καὶ ἀνὰ μέρος ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ῥᾶον,
 οὐδ' ἐπὶ τινος ἔστιν ἰδεῖν ἀρετῆς ἐλάττους γὰρ αἰεὶ ταύτης ἢ οἱ τῆς
 κακίας ἐρασταί. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο προσήκει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους
 15 τῷ προνοητῇ τοὺς νοθετηρίους λόγους ἀφαιρεῖν καὶ τὴν διδασκα-
 λίαν προελεῖν, διότι μὴ πάντας πειθομένους ἔχοι, ἀλλ' ὅτι πολλοῖς
 ἐγγίνεται δι' αὐτῶν φυγὴ μὲν τοῦ χειρόνος, αἴρεσις δὲ τοῦ βελτίονος,
 διὰ τοῦτο δεῖ πάντας ἐπ' ἀρετὴν παρακαλεῖν.

Κάκεῖνο δὲ σκοπεῖν ἔξεστιν, ὅπως μηδὲν προορῶμενος ὁ συνειτός
 20 οὗτος καὶ ταχὺς ἐν θεωρίᾳ τὸ ἐπιὸν λέγοι· Πῶς γὰρ πάντες πωλήσω-
 σιν; Ἄρα πάντες πλούσιοι καὶ πένης οὐδεῖς; οὐδεῖς δὲ οὐδὲ τῶν ἐν
 ἀνταρκείᾳ μόνη βιούντων; Καίτοι τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων ἐν τοι-
 οῦτοις ὀρῶμεν ἐξεταζόμενον, πλούσιοι δὲ παρὰ πολὺ τῶν ἄλλων
 ἐλάττους. Πόθεν οὖν πάντας ἀνθρώπους πλουσίους εὗρες, καὶ πω-
 25 λεῖν αὐτοὺς τὰ ὑπάρχοντα πειθηνίους ἔσχες; Ἄλλ', ὡς ἔοικεν, ἐκ τῆς
 Πλάτωνος τούτους συνελέξω Πολιτείας, ἐκ τῆς μηδαμῆ μηδαμῶς
 ὑφεστῶσης, τοὺς οὐδαμοῦ εὗρισκομένους.

Εἰ δέ τις τὴν καλὴν σου ταύτην καὶ περίεργον βᾶσανον καὶ τὸν
 ἀκριβῆ τῆς ἀνοίας νόμον ἐπὶ τὰς σὰς ἐπαφήσει νομοθεσίας καὶ τὰ
 30 θαυμαζόμενά σοι τῶν διδασκάλων καὶ πατέρων ἀποφθέγματα, ἄρ'

Πρόσεχε ὅμως στή συνέχεια, πῶς, ἐνῶ αὐτός ὁ ἴδιος συμπεραίνει τὸ ἀδύνατο, φαίνεται ὅτι ἐναντίον ἄλλου μεταφέρει τὸ ἀτοπο πού ἀκολουθεῖ. Γιατὶ λέγοντας ὅτι, “Ἐὰν πουλοῦν ὅλοι, ποιὸς θὰ εἶναι αὐτὸς πού θὰ ἀγοράσει;” μὲ τὴν ἀδύνατη βέβαια θέση πού ἔβαλε ἔλκει τὴν ἀτοπία., νομίζει ὅμως ὅτι τὸ ἔγκλημα δὲν ὀφείλεται στὴν ἀνοησία του, ἀλλὰ ὅτι τὴν αἰτία τὴ δίνει ἡ παραβιαζομένη ἐντολή. Γιατὶ δὲν εἶναι, ναί, δὲν εἶναι δυνατό, κι ἂν ἀκόμα ὁ Χριστὸς ἔκαμνε πολλές φορές αὐτὴν τὴν παραίνεση, κι ἂν μᾶς κατατρομάξει μὲ ἀπειρες ἀπειλές, κι ἂν ἐκτοξεύσει ἀστραπές καὶ βροντὲς καὶ κεραυνοὺς καὶ χάσματα τῆς γῆς ἀνοίξει μὲ τοὺς λόγους του, δὲν εἶναι δυνατό ὅλοι ταυτόχρονα νὰ θελήσουν νὰ πουλοῦν καὶ νὰ μὴ μείνει κανένας πού ν’ ἀγαπᾶ τὸ κέρδος καὶ τὸν πλοῦτο. Γιατὶ σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ στιγμὴ ὑπάρχουν ὅπωςδῆποτε καὶ αὐτοὶ καὶ ἐκεῖνοι, καὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ κάνουν τὴν ἀρετὴ κτῆμα τους ὅλοι ταυτόχρονα, ἀλλ’ εἶναι ἀγαπητὸ ἔστω καὶ οἱ περισσότεροι νὰ εἶναι ἐνάρετοι καὶ ἀνὰ μέρος. Ἄλλ’ οὔτε αὐτὸ εἶναι εὐκόλο, οὔτε καὶ νὰ τὸ δεῖ κανεὶς νὰ συμβαίνει σὲ κάποια ἀρετὴ· γιατί πάντοτε εἶναι λιγότεροι οἱ ἐραστὲς αὐτῆς ἀπὸ ὅ,τι τῆς κακίας. Δὲν πρέπει λοιπὸν γι’ αὐτὸ ὁ προνοητὴς τοῦ ἀνθρώπου γένους ν’ ἀφαιρεῖ τοὺς συμβουλευτικὸς λόγους καὶ νὰ παραλείπει τὴ διδασκαλία, ἐπειδὴ δηλαδὴ δὲν πείθονται ὅλοι σ’ αὐτόν, ἀλλ’ ἐπειδὴ συμβαίνει πολλοὶ μὲ τοὺς λόγους αὐτοὺς ν’ ἀποφεύγουν τὸ κακὸ καὶ νὰ προτιμοῦν τὸ καλὸ, γι’ αὐτὸ πρέπει ὅλοι νὰ προτρέπονται στὴν ἀρετὴ.

Πρέπει ὅμως νὰ ἐξετάσομε καὶ ἐκεῖνο· πῶς δηλαδὴ αὐτὸς ὁ συνετὸς καὶ ταχὺς στὴ θεωρία, χωρὶς νὰ προβλέπει τίποτε, λέει τὸ ἀκόλουθο· Πῶς δηλαδὴ θὰ πουλήσουν ὅλοι; Εἶναι ἄραγε ὅλοι πλοῦσιοι καὶ κανένας δὲν εἶναι φτωχός; Δὲν ὑπάρχει κανένας πού νὰ ζεῖ ἀπλὰ μέσα στὴν αὐτάρκεια; Ἄν καὶ βέβαια ἂν προσέξομε θὰ δοῦμε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀνθρώποι ζοῦν σ’ αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἐνῶ οἱ πλοῦσιοι εἶναι πολὺ λιγότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Πῶς λοιπὸν βρῆκες ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι εἶναι πλούσιοι καὶ πῶς τοὺς βρῆκες πρόθυμους νὰ πουλοῦν τὰ ὑπάρχοντά τους; Μᾶλλον, ὅπως φαίνεται, τοὺς περιμάζεψες ἀπὸ τὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα, πού δὲν ὑπῆρξε ποτὲ μὲ κανένα τρόπο, αὐτοὺς πού δὲ βρίσκονται πουθενά.

Κι ἂν κάποιος τὴν πετυχημένη σου καὶ περίεργη ἐξέταση καὶ τὸν ἀκριβὴ νόμο τῆς ἀνοησίας τὸν ἐπεκτείνει καὶ στὶς δικές σου νομοθεσίες καὶ στὰ θαυμαζόμενα ἀπὸ σένα λόγια τῶν δασκάλων καὶ πατέρων, θὰ

ἔστιν ὁ μὴ γέλωτος καὶ χλεύης ὑπόθεσις εὐρεθείη; καίτοι καθ' ἡμῶν
 προβαλλομένη σου ἢ βάσανος ἐχθροῦ διαβολὴν καὶ φιλαίτιου δόξαν
 ἀνδρὸς καὶ ἕτερον ὑγιᾶς οὐδὲν μηνύει, κατὰ δὲ τῶν ἰδίων ἐπαφιεμέ-
 νη, φιλοῦντος νόμος καὶ κρίσις ἐχθρας κεχωρισμένη καὶ ἀληθῆς
 5 ἔλεγχος καὶ μάλα δικαίως ἂν νομισθεῖη. Ὡστε τὰ μὲν σὰ διὰ τῶν
 σῶν ἀνατέτραπται καὶ διαπέπαικται, τῶν δ' ἡμετέρων οὐ μόνον
 οὐδενὸς καθάπτεται, ἀλλὰ καὶ ἀνοίας καὶ θράσους δι' ὧν ἔφθασε
 συκοφαντεῖν ἔλεγχον ὑπέχει. "Ἄλλ', εἰ πάντες πωλήσειαν, ποῖος οἴ-
 κος ἔντιμος εἶναι δύναται;" Ὡ διαλεκτικῆς ἀκριβείας καὶ δεινότη-
 10 τος! βαβαὶ τῆς ῥητορικῆς σου πιθανότητος καὶ δριμύτητος! ὁ πολὺς
 ὄραῖν καὶ πόρρωθεν τὸ ἐπόμενον, ὁ τοῖς ῥήμασι σοβαρὸς καὶ ταῖς ἀ-
 νατροπαῖς ἀνυπόστατος, ὁ τὰ ἐκ τριόδου κατονειδίζων ἡμῖν! Ἄρα
 γραῦς ἐκ τριόδου, ἐκ παννυχίδων ἤκουσα τῶν σῶν θεῶν καὶ οἴκῳ
 διάδροχος, οὐχὶ τούτων ἐντρεχέστερά τε καὶ ἀστειότερα φθέγγαιτο;
 15 «Ποῖος οἴκος ἔντιμος εἶναι δύναται;» Καὶ τί τῆς ἰσότητος, εἰπέ
 μοι, τοῖς ἰσότημον λαχοῦσι φύσιν, τιμωότερον; τί δ' εἰς αἵρεσιν ἄμει-
 νον, οἷς τὴν αὐτὴν πόλιν γέγονεν οἰκεῖν, ὑπὲρ τοῦ κοινῆς ἀπολαύειν
 καὶ ὁμοίας πολιτείας; Ἄλλ' ἢ πλεονεξία, ἢ τυραννίς σοι τὰ ἔντιμα, ἢ
 οἱ δόλοι καὶ τὰ τῶν παλιγκαπήλων καὶ μεταβολέων ἐπάρατα κατὰ
 20 τῶν πλησίον μηχανήματα καὶ τεχνάσματα; πᾶς γὰρ ὡς ἐπίπαν
 πλοῦτος ἢ προσφάτους ἢ παλαιτέρας ταύτας ἔχει τὰς πηγὰς τῆς
 γενέσεως, δι' ὧν ὁ Παραβάτης ἀποσεμνύνειν ἔγνω τὸ ἔντιμον Ἄλλ'
 ὄλως ἠγνόηκεν, ὥσπερ ἅπαντα, τί μὲν τὸ ἀληθῶς καὶ παρὰ Θεῶν τί-
 μιον, τί δὲ τὸ μὴ οὕτως ἔχον Ἄνθρωποι μὲν γὰρ, καὶ τό τε οἱ ἐξ ἀγέ-
 25 λης (οὐ γὰρ ἂν οἷ γε φιλοσοφία καθαρὸν τὸν ἔρωτα συντηρήσαν-
 τες), πρὸς ἓν μόνον τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ τρυφήν καὶ δόξαν
 κεκηνοῦτες, κἂν μυρίοις ὁ κεκτημένος βρῆ κακοῖς, τίμιον αὐτὸν καὶ
 μακάριον ἠγοῦνται. Θεὸς δὲ τὸν εὐσεβῆ τιμᾶ καὶ τοῖς φιλαρέτοις τὸ
 εὐκλεῆς ἀπονέμει, κἂν ὁ τῶν χρημάτων αὐτοῦς ὄγκος οὐ φλεγμαίνει,
 30 οὐδ' ὁ ἐκεῖθεν τυφὸς καὶ ἡ τρυφή περιβλέπτους ποιεῖ. Μᾶλλον δέ,

μείνει ἄραγε τίποτε πού νά μὴν θεωρηθεῖ ἀφορμὴ γελοιοῦντος καὶ χλεύης; Ἄν καὶ βέβαια προβαλλόμενῃ ἐναντίον μας ἢ βάσανός σου αὐτὴ φανερώσῃ ἐχθρική διαβολὴ καὶ δόξα ἀνθρώπου φιλοκατήγορου καὶ τίποτε ἄλλο ὑγιές, ἐνῶ ἀπευθυνόμενῃ σ' αὐτούς τοὺς ἴδιους, θὰ μπορούσῃ νὰ θεωρηθεῖ, καὶ πολὺ δίκαια, νόμος φίλου καὶ κρίση ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἐχθρὰ καὶ ἀληθῆς ἔλεγχος. Ὡστε οἱ γνῶμες σου ἀνατρέπονται καὶ γελοιοποιοῦνται μὲ τις δικές σου γνῶμες πάλι, ἐνῶ ἀπὸ τις δικές μας ὅχι μόνο δὲν ἀγγίζουσιν καμμιὰ, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχονται μὲ τις συκοφαντίες τους γιὰ ἀνοησία καὶ θρασύτητα. Ἄλλὰ, ἂν πουλοῦσαν ὅλοι, ποιὸ σπίτι θὰ μπορούσῃ νὰ θεωρηθεῖ ἐντιμὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους; Τί σπουδαία ἀλήθεια διαλεκτικὴ ἀκρίβεια καὶ δεινότης! Κρίμα ἢ ρητορικὴ σου πειστικότητα καὶ ὀξύνοια! Σὺ ὁ ἱκανότατος νὰ διακρίνεις ἀπὸ μακριὰ αὐτὸ πού ἀκολουθεῖ, ὁ μεγαλοπρεπὴς στὰ λόγια καὶ ἀκαταγώνιστος στὴν πολεμική, σὺ πού ἐκτοξεύεις ἐναντίον μας τις εἰρωνεῖες τῶν τριодиῶν! Ἄραγε ἓνα γραῖδιο τοῦ δρόμου πού ἐπιστρέφει ἀπὸ ὄλονύκτια γιορτὴ τῶν θεῶν σου καὶ τρικλίζει ἀπὸ τὸ πολὺ κρασί, δέ θὰ ἔλεγε πράγματα πιὸ ἐπιτυχημένα καὶ ἐξυπνότερα ἀπὸ αὐτὰ;

Ἐπιπλέον, “Ποιὸ σπίτι θὰ μπορούσῃ νὰ εἶναι ἐντιμὸ;” Καὶ τί εἶναι πολυτιμότερο, πές μου, ἀπὸ τὴν ἰσότητά γιὰ ὅσους ἔλαχαν ἰσότητῃ φύσῃ; Καὶ τί εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὸ νὰ ἐκλέγουν αὐτοὶ πού συνέβη νὰ κατοικοῦν τὴν ἴδια πόλιν γιὰ ν' ἀπολαμβάνουν πολιτεία κοινὴ καὶ ὅμοια; Ἄλλὰ γιὰ σένα αὐτὰ πού ἀξίζουν εἶναι ἢ πλεονεξία καὶ ἢ τυραννίδα, ἢ οἱ ἀπάτες καὶ οἱ ἐπάρατες μηχανορραφίες καὶ τὰ τεχνάσματα τῶν λιανοπουλητῶν καὶ μεταπρατῶν ἐναντίον τῶν συνανθρώπων τους. Γιατὶ καθὲ πλοῦτος ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτὲς τις πηγές, πρόσφατες ἢ τελειότερες, τῆς δημιουργίας του, μὲ τις ὁποῖες ὁ Παραβάτης ἔμαθε νὰ ἐπαινεῖ τὸ ἐντιμὸ. Ἄγνόησε ὅμως τελείως, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα, ποιὸ εἶναι ἀληθινὰ ἐκεῖνο πού ἐκτιμᾷ ὁ Θεὸς καὶ ποιὸ τὸ ἀντίθετο. Γιατὶ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα ἀγελαῖοι (ὄχι βέβαια ὅσοι διατήρησαν καθαρὸ τὸν ἔρωτα τῆς φιλοσοφίας), μένοντας μὲ ἀνοιχτὸ τὸ στόμα μπροστὰ σὲ ἓνα μόνο, τὸν πλοῦτο μὲ τὴν τρυφὴ καὶ τὴν δόξα του, ἀκομα κι ἂν ὁ πλοῦσιος εἶναι γεμᾶτος κακίαις, τὸν θεωροῦν ἐντιμὸ καὶ μακάριο. Ὁ Θεὸς ὅμως τιμᾷ τὸν εὐσεβῆ κι ἀπονέμει τὴν δόξα στοὺς φίλους τῆς ἀρετῆς, ἂν δὲν τοὺς φλογίζει ὁ ὄγκος τῶν χρημάτων τους καὶ δὲν τοὺς κάνει ἢ ἐπαρση τοῦ πλούτου καὶ ἢ τρυφὴ νὰ συγκεντρώνουν τὰ βλέμματα ὄλων. Ἡ καλύτερα ὅσοι τοποθετοῦν τὴν

οἷς ἡ δόξα διὰ τούτων, οὐδ' ὁ τῆς ἀρετῆς ἐθέλει πόθος οὐδ' ὁ τῆς
 εὐσεβείας ζῆλος περιεῖναι. Ἔδει τοιγαροῦν, ἔδει, Θεὸν ὄντα τὸν Κύ-
 ριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἐπὶ σωτηρία τοῦ γένους κενώσαντα
 ἑαυτὸν καὶ παραπλησίως ἡμῖν σαρκὸς καὶ αἵματος κοινωνήσαντα, μὴ
 5 πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ κεχαρισμένον τοῖς τὰ ἐπίγεια φρονοῦσιν ἰδεῖν, μὴδ'
 ὅσα κακίαν φύει τούτων εἰς ῥίζας περιορᾶν καὶ καρπὸν τὰ σπέρματα
 διαδίδοσθαι, ἐκεῖνα δὲ νόμον καὶ παράγγελμα ποιεῖν, δι' ὧν πρόρρι-
 ζα μὲν τέμνεται τὰ πάθη, ἀρετῆς δὲ πάσης καὶ θεωρίας εὐλικρινοῦς
 κατορθοῦται ἡ τελείωσις, ὧν οὐδεμιᾶς ἐνδεῖ, μᾶλλον δὲ πλειόνων, ἐξ
 10 ὧν εἴρηται, τὸ κράτος ἐπέχει καὶ ἡ προκεμένη παραίνεσις.

Ἄλλ' ἄρα μήποτε ῥηθῆναι μὲν ἡ ἐντολὴ ἅπαν διαφεύγει παρά-
 λογον καὶ τῆς ἐκ λόγων λαβῆς ἔστηκεν ὑψηλοτέρα, πραχθῆναι δὲ
 οὐχ ὁμοίαν ἔλαχε φύσιν, ἐνδεῖ δὲ τῆς ἐν ῥήμασιν ἀκολουθίας ἡ ἐν
 ταῖς πράξεσιν ὑπαρξίς; καὶ τίς οὕτως ἔσχε δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἑναρ-
 15 γεστάτην παρασχεῖν τὴν ὑπόστασιν καὶ τὸ ἐν λόγοις ἀκόλουθον ὁμό-
 λογον τῇ πρακτικῇ οὐσιώσει ἐπιδείξασθαι; Ἐπεὶ γὰρ ἡ σωτήριος
 αὐτῇ παραίνεσις διὰ τῶν Δεσποτικῶν καὶ ἀχράντων χειλέων προε-
 λήλυθεν, ἐξ ἐκείνου μέχρι νῦν οὐκ ἔστι χρόνον εὐρεῖν, ἐν ᾧ οὐκ ἔστι
 ταύτην ἰδεῖν ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς διαρριζουμένην καὶ ἐμ-
 20 βαθύνουσαν καὶ εἰς πλάτος καὶ μῆκος αὐξάνουσαν, συναύξουσάν τε
 τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ συναπαρτίζουσαν. Τότε μὲν γὰρ τρισχίλιοι καὶ
 πεντακισχίλιοι, εἶτα καὶ πλῆθος ἐκφεῦγον τὴν ἀπαρίθμησιν, συνιόν-
 τες ἀλλήλοις καὶ τῶν ἰδίων ἐξιστάμενοι, κοινὰ τὰ ὄντα προϋτίθεσαν,
 καὶ πένης ἦν οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς (ὡ θυμασίας ἰσομοιρίας καὶ πρὶν
 25 πραχθῆναι μὴδ' ἐλπιζομένης), οὐδὲ πλούσιος. «Ὅσοι», γὰρ φησι,
 «κτῆτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς
 τῶν πιπρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων,
 διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθ' ὃ τις χρεῖαν εἶχεν». Ἀκούεις, Ἰουλιανέ;
 ὅσοι κτῆτορες, οὗτοι ἐπώλουν, οὐχὶ ἅπαντες, οὐδ' οἱ πένητες. Ἀλλὰ
 30 τότε μὲν ἐξ αὐτῆς ἀρχῆς οὕτως εἰς πλῆθος ἡ ἐντολὴ τελεσιουργουμέ-
 νη, λαμπρῶς ἐπεδίδου καὶ ὑφειστήκει ταῖς ἐνεργείαις ἑνακμάζουσα·
 ἐφεξῆς δὲ μέχρι νῦν οὐκ ἀμάραντον μόνον τὸ τῆς ἀκμῆς ἄνθος διε-
 σῶσατο, δι' οὗ τὰς ἀνθρωπίνας ψυχὰς περιανθίζουσα ἀπὸ τῆς τῶν

11. Φιλ. 2,7. Ἐβρ. 2,14.

12. Πράξ. 2,41.

δόξα τους σὲ τέτοια πράγματα, οὔτε τῆς ἀρετῆς ὁ πόθος τοὺς θέλει οὔτε ὁ ζῆλος τῆς εὐσέβειας ὑπάρχει σ' αὐτοὺς. Ἐπρεπε λοιπόν, ἀφοῦ εἶναι Θεὸς ὁ Κύριός μας Ἰησοῦς Χριστός, ποῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ γένους μας ἐκένωσε τὸν ἑαυτό του καὶ δέχθηκε σάρκα καὶ αἷμα παρόμοια μ' ἐμᾶς¹¹, νὰ μὴν ἀποβλέπει σὲ ὅσα εὐχαριστοῦν κι ἀποδέχονται ὅσοι εἶναι στραμμένοι στὰ ἐπίγεια, οὔτε ν' ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς ρίζες ὅσων βλαστάνουν τὴν κακία καὶ τὰ σπέρματὰ τῆς δίδουν τέτοιους καρπούς, ἀλλὰ νὰ κάνει νόμο καὶ ἐντολὲς ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα κόβονται ἀπὸ τὴ ρίζα τὰ πάθη καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ τελείωση κάθε ἀρετῆς εἰλικρινοῦς καὶ θεωρίας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὸς δὲ χρειάζεται καμμιὰ, ἢ καλύτερα ἢ παρούσα παραίνεση ἔχει τὴ δύναμη περισσότερων ἀπὸ ὅσα εἶπαμε.

Ἄλλὰ μήπως ἄραγε ἡ ἐντολὴ διαφεύγει βέβαια τὸν παραλογισμό ἂν λεχθεῖ καὶ βρίσκεται ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ νὰ συλληφθεῖ μὲ τοὺς λόγους, δὲν τῆς ἔλαχε ὅμως ὅμοια φύση νὰ πραγματοποιηθεῖ καὶ χρειάζεται τὴν ἀκολουθία τῶν λόγων γιὰ νὰ μετατραπῆ σὲ πράξεις; Καὶ ποιὸς μπόρεσε μὲ τὰ ἴδια τὰ ἔργα νὰ παράσχει τόσο ὀλοκάθαρη τὴν ὑπόστασι καὶ νὰ παρουσιάσει τὴν ἀκολουθία τῶν λόγων ὁμολογῆ μὲ τὴν ὑλοποίησι στὴν πράξι; Ἀφότου δηλαδὴ αὐτὴ ἡ σωτήρια παραίνεσι βγῆκε ἀπὸ τὰ ἄχραντα Δεσποτικὰ χεῖλη, ἀπὸ τότε ὡς τώρα δὲν μπορούμε νὰ βροῦμε χρόνο, ποῦ νὰ μὴν ἔχομε δεῖ νὰ διαρριζώνεται αὐτὴ μέσα στὶς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ βαθαίνει καὶ ν' ἀπλώνεται σὲ πλάτος καὶ μῆκος, αὐξάνοντας μαζί καὶ συναπαρτίζοντας καὶ τὶς ἄλλες ἀρετές. Τότε τρεῖς καὶ πέντε χιλιάδες¹², καὶ στὴ συνέχεια πλῆθος ποῦ ξεφεύγει τὴν ἀρίθμησι¹³, συμβιώνοντας κι ἐγκαταλείποντας τὰ δικὰ τους, διέθεταν τὴν περιουσία τους στὴν κοινότητα καὶ δὲν ὑπῆρχε κανένας ἀνάμεσά τους φτωχὸς (τί θαυμαστὴ ἀλήθεια ἰσοκατανομή, ποῦ οὔτε κἂν ἐλπίζοταν πρὶν πραγματοποιηθεῖ), οὔτε πλούσιος. Γιατὶ λέει· «ὅσοι ἦταν ἰδιοκτῆτες χωραφιῶν καὶ σπιτιῶν, τὰ πουλοῦσαν κι ἔφερναν τὴν ἀξία τους καὶ τὴν κατέθεταν στὰ πόδια τῶν ἀποστόλων, κι αὐτοὶ ἔδιναν στὸν καθένα ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες του»¹⁴. Ἀκοῦς, Ἰουλιανέ; Ὅσοι ἦταν ἰδιοκτῆτες, αὐτοὶ πουλοῦσαν ὄχι ὅλοι. Ἀλλὰ τότε βέβαια ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ τῆς ἔτσι ἡ ἐντολὴ πραγματοποιούμενη σὲ πλῆθος, εἶχε λαμπρὴ ἐπίδοσι καὶ μεγάλη ἀκμὴ στὶς πράξεις. Ἀπὸ τότε ὡς τώρα ὄχι μόνο διατήρησε ἀμάραντο τὸ ἄνθος τῆς ἀκμῆς τῆς, μὲ τὸ ὁποῖο σολίζοντας τὶς ἀνθρώπινες ψυχὰς, ἀπὸ τὴ

13. Πράξ. 4, 4.

14. Πράξ. 4, 32-34.

παθῶν σηπεδόνος, πολὺ τὸ δωσῶδες ἐναποπνεούσης, ἐπὶ τὴν τῶν ἀρετῶν σωτήριοι καὶ ζωοποιὸν εὐωδίαν συνεφέλκεται, ἀλλὰ γε δὴ καὶ πάντα τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα ταῖς ἐνεργείαις περιλαβοῦσα καὶ διατρέχουσα, οὐ κατ' ἄνδρα μόνον, ἤδη δὲ καὶ κατὰ δήμους ὅ-
5 λους, καὶ ἀριθμοῦ κρείττω, συστήματα τῶν ὡς ἀληθῶς μονάδα βίον καὶ οὐράνιον πολίζουσά τε τοῖς ἐπὶ γῆς καὶ πλατύνουσα, δι' αὐτῶν τῶν ἔργων, ὅσον ἐστὶν αὐτῆς τὸ ἐν τοῖς λόγοις ἀκόλουθον μᾶλλον, ἢ διὰ τῆς κατὰ τὸν λόγον ἀκολουθίας τὸ ὑφ' ἐστὸς αὐτῆς ἐν τοῖς ἔργοις καὶ περιούσιον λαμπρῶς ἐπιδείκνυσιν.

10 Οὐ μὴν ἀλλὰ γε καὶ τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων τὸ ἐνεργὸν καὶ τὴν δύναμιν οὐδὲν ἦττον δι' ἑαυτῆς παρέχει θαυμάζεσθαι· τὰς γὰρ ἀνθρωπίνας ψυχάς, ὅσαι ἄξια, πρὸς ἑαυτὴν ἐπιστρέφουσα καὶ τὸν τοῦ λόγου σπόρον ἐνιεῖσά τε καὶ ἐμβαθύνουσα, ἀπὸ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον ἐπιγνώσκεσθαι καὶ δι' αὐτῶν τοῦ φυτοκόμου πάλιν τὴν
15 ἰσχὺν καὶ σοφίαν ἐξυμνεῖσθαι, παρασκευὴν πολλὴν συνεξέυρατο. Καὶ οὕτω γε διὰ τούτων, καίπερ τηλικούτων ὄντων, ἐφ' ὅσον ἦκει τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως αὐτῆς ἐμφανίζεται, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων ὑπερίδει τε καὶ συνέχει τὴν ὑπαρξιν. Πῶς, εἰ μὴ τις Ἰουλιανῶ τὴν ἴσην δίκην ὑπέχων τυφλὸς τῷ φωτὶ πε-
20 ριπλανώμενος διελέγχοιτο, οὐκ ἂν ὑπεραγασθεῖη τὸ ἐν τῇ φύσει κράτος αὐτῆς καὶ ὑψηλὸν καὶ σωτήριοι; Καὶ γὰρ ὅσοι τὴν οὐράνιον πολιτείαν, δι' ὧν βιοῦσιν ἐπὶ γῆς, ὑπογράφουσι, τούτους δὴ, τούτους ἔνεστιν ὄραῖν αὐτὸ τοῦτο πρῶτον θεμέλιον, οἷον καὶ ὑπόβαθρον, τό, «πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δότε ἐλεημοσύνην», ὑποβαλλομένου,
25 καὶ οὕτω τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἐποικοδομοῦντας, ὡς, ἄνευ ταύτης, μηδεμιᾶς ἄλλης ὑφ' ἐστάναι καθαρῶς δύναμιν ἐχούσης. Διὸ πωλοῦντες πρότερον τὰ ὑπάρχοντα καὶ τοῖς δεομένοις διανεμόντες (πῶς ἂν τις ἀξίως ἐξυμνήσῃ τὸ θεῖον καὶ θεουργικὸν καὶ φιλόανθρωπον τῆς παραινέσεως;), οὕτω γυμνοὶ λοιπὸν καὶ χρημάτων καὶ προσπαθείας
30 ἄλλης γηϊνῆς τοὺς ἀσκητικὸς ἄθλους ὑποδύονται, πρὸς ἓν μόνον τὸν νοῦν ἀνατεινόμενοι καὶ τὴν ἔφεσιν ἔχοντες, εἰς τὸ κατὰ Παῦλον «ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι», δι' οὗ, τοῦ Πατρὸς ἐν ἀγίῳ Πνεύματι (ὦ μακαρίου θεάματος!) ἢ τελειότερα καὶ χωρὶς τῶν ἐσόπτρων γνώσις συνανακαλυπτομένη τε καὶ συναναστράπτουσα τὸ πρῶτον

σήψη τῶν παθῶν, πού ἀποπνέει πολὺ δυσωδία, τίς ἔλκει στή σωτήρια καὶ ζωοποιὸ εὐωδία τῶν ἀρετῶν. Ἄλλὰ βέβαια καὶ ὅλα τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης¹⁵ περιλαμβάνοντας καὶ διατρέχοντάς τα μὲ τίς ἐνεργειές της, ὄχι κατὰ ἄτομα μόνο, ἀλλὰ τώρα καὶ κατὰ ὀλόκληρους δήμους καὶ ἀναρίθμητα συστήματα, ἐγκαθιστώντας τὴν ἀληθινὴ μοναχικὴ καὶ οὐράνια ζωὴ γιὰ τοὺς ἐπίγειους καὶ πλαταίνοντάς την, κατὰ τὸ δυνατόν, μὲ τὰ ἴδια τὰ ἔργα τους παρουσιάζουν λαμπρὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν πραγμάτωσή της στὰ ἔργα τὴν ἀκολουθία πού ὑπάρχει στὰ λόγια μᾶλλον, παρὰ τὴν ἀκολουθία τῆ σύμφωνη μὲ τὸ λόγο.

Ἄλλὰ βέβαια ἔξιςου παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ θαυμάζουμε καὶ τὸ ἐνεργὸ τῶν Δεσποτικῶν λόγων καὶ τὴ δύναμη αὐτῶν. Γιατί, στρέφοντας τίς ἀνθρώπινες ψυχές πρὸς τὸν ἑαυτὸ της, ὅσες εἶναι ἄξιες, καὶ ρίχνοντας σ' αὐτὲς τὸ σπέρμα τοῦ λόγου βαθιὰ, γιὰ νὰ γνωρίζετε τὸ δένδρο ἀπὸ τὸν καρπὸ του¹⁶ καὶ μ' αὐτὰ νὰ ἐξυμνεῖται πάλι ἡ ἰσχὺς καὶ ἡ σοφία τοῦ φυτοκόμου, ἐπινόησε πολλὴ προπαρασκευή. Καὶ δὲν ἐμφανίζεται ἀκόμα μὲ αὐτὰ, ἂν καὶ εἶναι τόσο μεγάλα, σὲ ποιὸ βαθμὸ φτάνει τὸ μεγαλεῖο τῆς φύσης, ἀλλ' ὅτι ὑποβαστάζει καὶ συνέχει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν καὶ κατορθωμάτων. Πῶς, ἂν δὲν εἶναι κάποιος ὑπόλογος σὲ ἴση τιμωρία μὲ τὸν Ἰουλιανό, πού θὰ διελεγχόταν τυφλὸς μέσα στὸ φῶς καὶ πλανώμενος, δὲ θὰ θαύμαζε ἐξαιρετικὰ τὴ δύναμή της τὴν ὑψηλὴ καὶ σωτήρια μέσα στή φύση; Γιατί ὅσοι ὑποδηλώνουν τὴν οὐράνια πολιτεία μὲ ὅσα πράττουν πάνω στή γῆ, αὐτοὶ εἶναι πού μποροῦν νὰ δοῦν καὶ νὰ δάλουν αὐτὸ πρῶτο θεμέλιο κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ὑπόβαθρο, τὸ «Πουλῆστε τὰ ὑπάρχοντά σας καὶ δῶστε ἐλεημοσύνη»¹⁷, καὶ ἔτσι νὰ ἐποικοδομήσουν τίς ἄλλες ἀρετές, γιατί χωρὶς αὐτὴν καμμιὰ ἄλλη δὲν ἔχει τὴ δύναμη γιὰ καθαρὴ ὑπαρξὴ. Γι' αὐτὸ, πουλώντας προηγουμένως τὰ ὑπάρχοντα καὶ μοιράζοντας σ' αὐτοὺς πού ἔχουν ἀνάγκη (πῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἐξυμνήσει ἐπάξια τὸ θεῖο καὶ θαυματουργικὸ καὶ φιλόανθρωπο χαρακτήρα τῆς παραίνεσης;), ἔτσι, γυμνοὶ πλέον ἀπὸ χρήματα καὶ ἀπὸ ἄλλη γήινη ἐπιδίωξη, ἀναλαμβάνουν τοὺς ἀσκητικούς ἀθλους, σ' ἓνα μόνο ὑψώνοντας τὸ νοῦ τους καὶ ἔχοντας τὴν ἐπιθυμία τους, σ' αὐτὸ πού λέει ὁ Παῦλος, τὸ «ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ ἐδῶ καὶ νὰ βρεθοῦν μαζὶ μὲ τὸν Χριστό»¹⁸, μέσω τοῦ ὁποίου ἡ τελειότερη καὶ δίχως ἔσοπτρα γνώση τοῦ Πατέρα διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (ὦ μακάριο θέαμα!) συναποκαλυπτῶ-

17. Λουκᾶ 12, 33.

18. Α' Κορ. 13, 12.

ἀγαθὸν εἰς ἀπόλαυσιν τοῖς θεαταῖς καὶ τῶν ἐφετῶν χαρίζεται τὸ ἀκρότατον.

Οὕτω δὴ, οὕτως ἢ σωτήριος αὕτη καὶ Δεσποτικὴ ἐντολὴ οὐ ῥηθῆναι μόνον τὸ εὐλογόν τε καὶ ἀκόλουθον πολλῇ δυνάμει συνδιεσώ-
5 σατο, ἅπαν μαχόμενον καὶ πολεμεῖν ἠρμένον τρειψαμένη τε κατὰ κράτος καὶ καταισχύνασα, ἀλλὰ καὶ πολὺ γε πλέον τὸν εἰρμὸν τῶν λόγων καὶ τῆς γνώμης τὸ ἀνεπίληπτον διὰ τῆς κατὰ τὰς ἐνεργείας περιφανείας τε καὶ ὑπάρξεως τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἡλίῳ ἐντελέστερόν τε καὶ θαυμασιώτερον ἐπεδείξατο, καὶ κρεῖττον ἢ κατ' ἰσχύν τε καὶ φύ-
10 σιν ἐπιχειρημάτων τοὺς τετολμηκότας αὐτὴν ἐξυβρίζειν τῆς μηχανούσης αἰσχύνης τὸ σκυθρωπὸν ὑπελθεῖν ἐρύθημα κατεπρόαξατο.

Ἄλλὰ τοσαῦτα μὲν, ἐξ ὧν ἢ λήθη μὴ προκατέλαβε πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν Ἀποστάτην, κακουροῦντά τε καὶ κατὰ τῆς εὐσεβείας ἡμῶν θρασυνόμενον, εἴρηται. Σοὶ δὲ φιλομαθοῦντι καὶ τὸ Θεῖον θεοπρεπῶς,
15 ὀργιάζοντι, καὶ ὀλίγα τῶν εἰρημένων ἐξαρκέσειν, οἶμαι, πρὸς τὴν τῆς ἀπορίας ἐπίλυσιν

ἘΡΩΤΗΣΙΣ ΡΒ'*

Τί δηλοῖ τὸ ἐφούδ, καὶ πόσα τούτου τὰ σημαινόμενα;

Τὸ ἐφούδ, περὶ οὗ μαθεῖν περιεξήτησας, τρία σημαίνει, ἐξ ὧν
20 ἀνέγνωμεν εὐρομεν· ἓν μὲν, τὴν ἱερατικὴν καὶ ἁγίαν στολὴν, ἣ κεχρησθαι θεμιτὸν οὐκ ἦν, ἀλλ' ἢ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις. Ἐδηλοῦτο δὲ δι' αὐτῆς τὸ πρακτέον, ἐφ' ὧν ἀνθρωπίνῃ κρίσει τὸ συμφέρον ἰδεῖν ἐξησθένοι, οἷον ἐκχειρίαν θέσθαι πολεμίοις, ἢ τῷ δόρατι τὴν τοῦ πολέμου κρίσιν ἐπιτρέψαι, καὶ εἴ τι ἄλλο παραπλήσιον. Ἄλλὰ πρῶτον μὲν
25 σημαινόμενον τοῦ ἐφούδ τοῦτο.

Ἔτερον δὲ σχήματί πως τῷ εἰρημένῳ παρεοικός, κοινὸν δὲ καὶ οὐχ ἱερατικόν, ὃ φαίνεται καὶ Δαβὶδ ἀμπισχόμενος «Ἐπὶ γὰρ Δαβὶδ», φησὶν, «ἐφούδ μόνον», ὃ ἔνιοι (θύσσου γὰρ ἐπεποιήτο, φυτὸν δὲ ἢ θύσσοις) στολὴν ἐκ τῆς ὕλης ὠνόμασαν θυσσίνην, οἱ δὲ τῷ τρό-
30 πῳ τῆς χρήσεως τὴν γένεσιν διδόντες τοῦ ὀνόματος ἐπωμίδα τε καὶ ἐπένδυμα

Παρά δὲ ταῦτα, ἔστι καὶ τρίτον ἰδεῖν σημαινόμενον. Οἱ γὰρ τῶν

* Ἐπιστολὴ 192η, Γαλάτωνι πρωτοσπαθαρίῳ καὶ ἀσηκρητίς.

μενη και συναστράφτοντας, χαρίζει στους θεατές ν' απολαύσουν τὸ πρῶτο ἀγαθὸ καὶ τὸ ἀκρότατο τῶν ἐπιθυμητῶν.

Ἔτσι λοιπὸν αὐτὴ ἢ σωτήρια καὶ Δεσποτικὴ ἐντολὴ δὲν διατήρησε μόνο μὲ πολλὴ δύναμη τὴν εὐλογία καὶ συνεπὴ διατύπωσή της, νικώντας κατὰ κράτος καὶ καταντροπιάζοντας κάθε τι ποὺ τὴ μαχόταν καὶ τὴν πολεμοῦσε, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερο ἔδειξε πληρέστερα καὶ θαυμαστότερα τὸν εἰρμὸ τῶν λόγων καὶ τὸ ἄμεμπτο τῆς γνώμης μὲ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐνέργειάς της σὲ ὅλη τὴν ὑφήλιο, καὶ ἐντονότερα ἀπὸ τὴν ἰσχὺ καὶ τὴ φύση τῶν ἐπιχειρημάτων ἀνάγκασε νὰ κοκκινίσουν ἀπὸ τὸ θλιβερὸ συναίσθημα τῆς μεθοδευμένης ντροπῆς τους.

Ἄς περιοριστῶ ὅμως σ' αὐτὰ, ποὺ δὲν ἔσθησαν ἀπὸ τὴ μνήμη μου, γιὰ τὸν Ἰουλιανὸ τὸν Ἀποστάτη, ποὺ διαστρέβλωνε θρασύτατα τὴν πίστη μας. Γιὰ σένα ὅμως τὸν φιλομαθὴ καὶ λατρευτὴ τοῦ Θεοῦ κατὰ τρόπο ποὺ πρέπει σ' αὐτό, καὶ λίγα μόνο ἀπὸ ὅσα εἰπώθηκαν θὰ φτάσουν, νομίζω, γιὰ τὴ λύση τῆς ἀπορίας σου.

ΕΡΩΤΗΣΗ 102η

Τι σημαίνει τὸ ἐφούδ, καὶ πόσα εἶναι τὰ σημαινόμενα αὐτοῦ;

Τὸ ἐφούδ, γιὰ τὸ ὁποῖο ζήτησες νὰ μάθεις, βρῆκα, ἀπὸ ὅσα διάβασα, ὅτι σημαίνει τρία πράγματα. Τὸ ἓνα εἶναι ἡ ἁγία ἱερατικὴ στολή, ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ τὴ χρησιμοποιοῦσαν ἄλλοι, παρὰ μόνο οἱ ἱερεῖς¹. Κι αὐτὴ δήλωνε ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰπραχθεῖ, στίς περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀνθρώπινη κρίση ἀδυνατοῦσε νὰ δεῖ τὸ συμφέρον, τὸ νὰπροβοῦν δηλαδὴ σὲ συμφωνία μὲ τοὺς ἐχθροὺς ἢ νὰ ἐπιτρέψουν στὰ ὅπλα τὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου, καὶ ὅποιο ἄλλο παραπλήσιο. Αὐτὸ εἶναι λοιπὸν τὸ πρῶτο σημαινόμενο τοῦ ἐφούδ.

Τὸ ἄλλο εἶναι κάτι παρόμοιο μὲ τὸ προηγούμενο στὴ μορφή, εἶναι ὅμως στολή κοινὴ καὶ ὄχι ἱερατικὴ, ποὺ φαίνεται φοροῦσε καὶ ὁ Δαβίδ. Γιατὶ λέει, «μόνο γιὰ τὸν Δαβίδ προοριζόταν τὸ ἐφούδ»², τὸ ὁποῖο μερικοὶ ὀνόμασαν στολή βυσσίνη (γιατὶ ἦταν φτιαγμένη ἀπὸ βύσσο, καὶ ἡ βύσσο εἶναι φυτὸ), ἐνῶ ἄλλοι, δίνοντάς του τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ τὸ φοροῦσαν, τὸ εἶπαν ἐπωμίδα καὶ ἐπένδυμα.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο μποροῦμε νὰ δοῦμε καὶ τρίτο σημαινόμενο.

1. Ἐξ. 28, 6-30. Α' Βασ. 14, 18. 30, 7-8.

2 Β' Βασ. 6, 14. Α' Παραλ. 15, 27.

ειδώλων θεραπευταί, κατὰ μίμησιν τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ, τοῖς σφῶν ἱερεῦσι στολάς ἀφωρισμένας ἐτίθεντο εἰς σχῆμα τοῦ ἐφοῦδ τὸ ὕφασμα περιγράφοντες, καὶ τὴν κλῆσιν ἐκεῖθεν μεθέλκοντες, ἐφοῦδ καὶ αὐτὸ προσηγόρευον. Ἐκέχρητό τε τῷ μμημάτι δι' αὐτοῦ τὰ δαιμόνια καὶ αὐτοὶ ἐπερωτῶντες εἰς τὴν τῶν προακτέων κατάληψιν, καὶ καινὸν οὐδέν ὥσπερ γὰρ τό, Θεός, ὄνομα, καὶ τὸν ἀληθῶς ὄντα σημαίνει, ἐφέρετο δὲ καὶ κατὰ τῶν ψευδωνύμων δαιμονίων, οὕτω καὶ τὸ ἐφοῦδ εἰς διάφορα διαιρεῖται σημαινόμενα. Οὐ τό, Θεός, δὲ μόνον ὄνομα πρὸς τάναντία μερίζεται, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄν καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν τούτων γὰρ ἑκάτερον καὶ τὸν κυρίως ὄντα καὶ κυρίως ἅγιον δηλοῖ καὶ τοῖς λατρευταῖς τῶν δαιμόνων ἐπὶ τιμῇ τῶν οἰκείων σεβασμάτων, καθ' ὃν δὴ τρόπον καὶ τὸ ἐφοῦδ, μετενήνεκται.

Σὺ δέ μοι ψυχῇ καὶ σώματι ἔρρωσο.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΓ'*

15 Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος», πρὸς τό, «ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον καὶ τὴν ἄλλην»;

Οὐκ ἔστιν ἐναντίον, ὡς ἔδοξέ τισι τῶν μὴ σωφρονούντων, ἢ «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος» ζημιουῖσθαι
20 προστάσσουσα νομοθεσία, πρὸς τὴν «ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην», καὶ ὅσαι ταύτη παραπλήσιοι. Ἡ μὲν γὰρ τὸν κριτὴν ῥυθμίζει καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποτείνεται, ἀδέκαστον αὐτὸν τοῖς κρινομένοις παρέχειν νομοθετοῦσα καὶ τῷ ἀδικουμένῳ τιμωρεῖν τὴν ἴσην ἀπαιτοῦντα πρὸς τὸν ἡδίκηκότα.
25 Ἡ δὲ, οὐκ ἔστιν πρὸς τὸν κριτὴν, οὐδὲ νόμος, οὐδὲ πολλοῦ γε καὶ δεῖ (οὕτω γὰρ ἂν ἦν ἐναντίον), ἀλλὰ τὸν ἀδικηθέντα παραινεῖ εἰς ἐπιείκειαν καὶ συμπάθειαν, ἐπαλείφουσα καὶ κρείττονα παρασκευάζουσα ὀργῆς καὶ θυμοῦ φιλοσόφως λίαν καὶ ὠφελίμως εἰσηγουμένη τὴν συμβουλήν. Τὸ μὲν γὰρ στερηθὲν ἢ οὐκ ἔστιν ἀναλαβείν, ἢ ἀναλαβόντα οὐδὲν πλέον ἔστιν τοῦ ἐξαρχῆς προσλαβεῖν. Ὁ δὲ δι' ἐπιεικείας καὶ συμπαθοῦς γνώμης περιγεγονῶς τοῦ ἐχθροῦ,

3. Κριτ. 17, 5· 18, 14, 20.

4. Ἐξ. 3, 14.

5. Δ' Βασ. 23, 7.

* Ἐπιστολή 196η, Κωνσταντίνῳ πρωτοσπαθαρίῳ ἀδελφῷ.

“Όσοι δηλαδή προσκυνούσαν τὰ εἰδῶλα κατὰ μίμηση τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ, στίς στολές τίς ὀρισμένες γιὰ τοὺς ἱερεῖς τοὺς ἔδιναν τὸ σχῆμα τοῦ ἔφουδ, κἀνοντας μιὰ παρυφή (οὐγία) γύρω στὸ ὕφασμα καὶ παίρνοντας τὸ ὄνομα ἀπὸ ἐκεῖ, τὸ εἶπαν κι αὐτὸ ἔφουδ. Τὴν ἀπομίμηση αὐτὴ χρησιμοποιοῦσαν καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ οἱ ἱερεῖς τὰ ρωτοῦσαν γιὰ νὰ τοὺς ποῦν τί πρέπει νὰ πράξουν, καὶ τίποτε νέο στὴν ἔννοια τοῦ πράγματος³. “Όπως δηλαδή τὸ ὄνομα Θεὸς σημαίνει καὶ αὐτὸν ποῦ ὑπάρχει ἀληθινὰ, ἀλλὰ λεγόταν καὶ γιὰ τοὺς ψευδώνυμους θεοὺς, τὰ δαιμόνια, ἔτσι καὶ τὸ ἔφουδ ἔχει διάφορα σημαινόμενα. Καὶ δὲ χωρίζεται μόνο τὸ ὄνομα Θεὸς καὶ στὰ ἀντίθετα, ἀλλὰ καὶ τὸ “Ον⁴ καὶ τὸ καδδησίμ⁵. Καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο δηλώνει κι αὐτὸν ποῦ κυρίως ὑπάρχει καὶ τὸν κυρίως ἅγιο, κι αὐτὰ μεταφέρθηκαν, ὅπως καὶ τὸ ἔφουδ, στοὺς προσκυνητὲς τῶν εἰδώλων γιὰ νὰ τὰ τιμοῦν.

Σὺ ὅμως εὐχομαι νὰ ὑγιαίνεις σωματικὰ καὶ ψυχικὰ.

ΕΡΩΤΗΣΗ 103η

Πῶς δὲν εἶναι ἀντίθετο τὸ «ὄφθαλμὸς ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ δόντι ἀντὶ δοντιοῦ», στὸ, «ἂν σὲ ραπίσει κάποιος στὸ δεξιὸ μάγουλο, γύρισέ του καὶ τὸ ἄλλο»;

Δὲν εἶναι ἀντίθετη, ὅπως νόμισαν μερικοὶ μὴ συνετοί, ἡ νομοθεσία ποῦ ὀρίζει ὡς τιμωρία, «ὄφθαλμὸς ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ δόντι ἀντὶ δοντιοῦ»¹ στὴν ἐντολὴ ποῦ λέει, «ἂν σὲ ραπίσει κάποιος στὸ δεξιὸ μάγουλο, γύρισέ του καὶ τὸ ἄλλο»², καὶ σὲ ὅποιες παραπλήσιες. Γιατὶ ἡ μία ρυθμίζει τὴ στάση τοῦ δικαστῆ κι ἀποτείνεται σ' αὐτόν, νομοθετώντας νὰ εἶναι ἀδέκαστος πρὸς αὐτοὺς ποῦ κρίνει, καὶ νὰ παρέχει ἱκανοποίηση στὸν ἀδικούμενο, ἀπαιτώντας τὴν ἴση τιμωρία ἐκείνου ποῦ ἀδίκησε. Ἡ δευτέρα δὲν ἀποτείνεται βέβαια στὸν κριτῆ, οὔτε εἶναι νόμος, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ αὐτὸ (γιατὶ ἔτσι θὰ ἦταν ἀντίθετη στὴν πρώτη), ἀλλὰ συμβουλεύει αὐτόν ποῦ ἀδικήθηκε νὰ δείχνει ἐπιείκεια, τὸν μαλακώνει μὲ τὴ συμπάθεια, καὶ προετοιμάζοντάς τον νὰ εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ ὀργὴ καὶ θυμὸ, δίνει φιλοσοφημένη καὶ ὠφέλιμη συμβουλή. Γιατὶ αὐτὸ ποῦ τοῦ στέρησαν ἢ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ξανααποκτήσει, ἢ ἂν τὸ ξανααποκτήσει δὲν μπορεῖ νὰ πάρει τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ. “Όποιος ὅμως νικήσει τὸν

1. Ματθ. 5, 38. Ἐξ. 21, 24. Λευϊτ. 24, 20. Δευτ. 19, 21.

2. Ματθ. 5, 39.

μετὰ τοῦ νικῆσαι λαμπρῶς καὶ ἀείμνηστον τῆς ἀρετῆς ἐγείρει μνη-
μεῖον, καὶ τὸν κοινὸν κριτὴν εὐύλατον ἑαυτῷ καὶ εὐμένῃ παρασκευά-
ζει, ἐκεῖνα παθεῖν ἑαυτὸν ἄξιον εὐτρεπίσας, ἃ προσλαβὼν αὐτὸς τῷ
πλησίον ἐπεδείξατο.

5

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΔ'*

**Διὰ τί τὸν Ἄβελ, δίκαιον ὄντα, πρὸ τοῦ ἐξημαρτηκότος
Ἄδὰμ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς εἰς θάνατον ἐλθεῖν;**

Ὁ μὲν ἀπορρητότερος καὶ βαθύτερος τῆς αἰτίας λόγος ἀνεῖσθω
Θεῷ· ἐξ ὧν γε διανοίας ἀνθρώπων ἔδωκε γενέσθαι ληπτὰ, φαμέν, ὡς
10 διὰ τοῦτο τὸν Ἄβελ, δίκαιον ὄντα, πρὸ τοῦ ἐξημαρτηκότος Ἄδὰμ
καὶ τὴν ἀπόφασιν δεξαμένου, συνεχώρησεν εἰς θάνατον ἐλθεῖν, ἵνα
μαθὼν ὁ ὑπόδικος ἐν τῷ ἀνευθύνῳ παιδί τὸ φοβερὸν τοῦ ἐπιτιμίου
καὶ ἄφυκτον, πλέον τε τὸ ἄλγος εἰσδέξῃται καὶ τὴν μετάνοιαν ἐπιδεί-
ξῃται, κἀκεῖθεν ἔλαττον ἀπέλθῃ τῆς παραβάσεως χρεωστῶν· ἔτι δέ,
15 καὶ ἵνα τοῦ θανάτου τὸ βάθρον, τὸν ἠδίκημένον πρῶτον δεξάμενον,
σαθρὸν καταστή. Ὡσπερ γάρ, εἰ τὸν ὑπεύθυνον πρῶτον ἐδέξατο,
στερρὸν ἂν θεμέλιον ὑπεβάλετο, οὕτω τὸν δίκαιον ἀρπασάμενος,
σαθρὰν ἑαυτὸν ἔλαθε καὶ εὐπερίτρεπτον τὴν οἰκείαν κρηπίδα πηξά-
μενος.

20 Σὺ δέ μοι σκόπει, καὶ εἴ πως ὁ τῆς ἀναστάσεως διὰ τούτου προ-
καταβάλλεται καὶ μυσταγωγεῖται λόγος· Εἰ γὰρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος
ὁ Θεός, μᾶλλον δι' ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης πηγῆ, οὐκ ἂν ἀγέ-
ραστον ἀπελθεῖν καὶ πρὸ ὥρας τὸν δίκαιον εἶασεν Ἄβελ. Καὶ τί λέ-
γω ἀγέραστον; ἀλλ' οὐκ ἂν ἀδίκως καὶ τὸ μείζον ἀνθ' ὧν ὤφθη θεο-
25 φιλῆς, οὐκ ἂν ὑπερεῖδεν ἀναιρούμενον, εἰ μὴ τις ἐκεῖθεν ἄλλη κατὰ-
στασις καὶ θίος ἄλλος ἀπέκειτο, ἐν ᾧ τῶν πρακτέων τὰς ἀμοιβὰς καὶ
τὰς ἀντιδόσεις ἀφάτῳ πλούτῳ προνοίας εὐτρεπίσας ταμιεύει. Οὐκ-
οὖν οὐκέτι διαμφισθητήσεις, διὰ τί πρῶτος Ἄβελ, φίλος δικαιοσύ-
νης γεγονώς, πρῶτος τῷ θανάτῳ ἐλειτούργησεν.

30 Εἰ δέ καὶ πρὸς τὸν Ἐνῶχ ἀποβλέψεις, δικαιοτάτον γεγονότα,
πλέον ἔξεις δι' ὧν οὐ ζητήσεις, πῶς τῶν δικαίων, μᾶλλον ἢ τῶν ὑπ'

* Ἐπιστολή 203η, Θεοδώρῳ ἠγουμένῳ.

1. Γεν. 3, 19.

ἐχθρό του μὲ τὴν ἐπιείκεια καὶ τὴ συμπάθεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λαμπρὴ νίκη του, ὑψώνει καὶ ἀλησμόνητο μνημεῖο ἀρετῆς καὶ κάνει τὸν κοινὸ κριτὴ εὐσπλαχνο καὶ εὐνοϊκὸ γιὰ τὸν ἑαυτό του, κάνοντάς τον ἄξιο νὰ δεχθεῖ ἐκεῖνα ποὺ πρόλαβε κι ἔδειξε στὸ συνάνθρωπό του.

ΕΡΩΤΗΣΗ 104η

Γιατί τὸν ᾿Αβελ, ποὺ ἦταν δίκαιος, ἐπέτρεψε ὁ Θεὸς νὰ πεθάνει πρὶν ἀπὸ τὸν ᾿Αδὰμ ποὺ ἀμάρτησε;

Ἐπιπλέον ἀπόρητος βέβαια καὶ βαθύτερος λόγος ἄς ἀφεθεῖ γιὰ τὸ Θεό, ἀπὸ ὅσα ὅμως ἐπέτρεψε νὰ γίνουν κατανοητὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, λέμε ὅτι παραχώρησε νὰ φύγει ὁ ᾿Αβελ ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἐνῶ ἦταν δίκαιος, πρὶν ἀπὸ τὸν ᾿Αδὰμ ποὺ εἶχε ἀμαρτήσῃ καὶ εἶχε δεχθεῖ τὴν ἀπόφαση τοῦ θανάτου, μὲ σκοπὸ, ἀφοῦ μάθει ὁ ἔνοχος τὴ φοβερὴ καὶ ἀναπόφευκτη τιμωρία τοῦ ἀθώου παιδιοῦ του, δοκιμάζοντας ἔτσι μεγαλύτερο πόνο, νὰ δείξει μετάνοια, καὶ ἔξαιτίας αὐτῆς νὰ ἐλαττωθεῖ ἢ ὀφειλή του γιὰ τὴν παράβασή του. Καὶ ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ γίνει ἡ βίαση τοῦ θανάτου σαθρὴ, ἀφοῦ πρῶτα δέχθηκε ἐκεῖνον ποὺ ἀδικήθηκε. Ὅπως δηλαδή, ἂν δεχόταν πρῶτον τὸν ἔνοχο, θὰ ἔθετε ἀκλόνητο θεμέλιο, ἔτσι, ἀρπάζοντας τὸν δίκαιο, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει ἔβαλε σαθρὸ καὶ εὐκολοκλόνητο τὸ θεμέλιό του.

Ἐσὺ ὅμως, σὲ παρακαλῶ, σκέψου μήπως μὲ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προκαταβάλλεται καὶ διδάσκεται μυστικὰ ὁ λόγος τῆς ἀνάστασης. Γιατί, ἐφόσον ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, ἢ μᾶλλον πηγὴ ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης, δὲ θὰ ἄφηνε τὸν δίκαιο ᾿Αβελ νὰ φύγει χωρὶς νὰ τὸν βραβεύσει καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα του. Καὶ γιατί λέγω χωρὶς νὰ τὸν βραβεύσει; Δὲν θὰ παρέβλεπε νὰ ἀναιρεῖται καὶ τὸ μεγαλύτερο ποὺ τὸν ἔκανε θεοφιλή, ἂν ἀπὸ αὐτὸ δὲν τοῦ ἐπιφυλασσόταν ἄλλη κατάσταση καὶ ἄλλος βίος, ποὺ προετοίμασε, καὶ στὸν ὅποιο ἀποθησαυρίζει μὲ τὸν ἄφατο πλοῦτο τῆς πρόνοιᾶς του τὶς ἀμοιβές καὶ τὶς ἀνταποδόσεις τῶν πράξεων. Δὲ θ' ἀμφισβητήσῃς λοιπὸν πιά γιατί ὁ ᾿Αβελ, ἂν καὶ ὑπῆρξε φίλος τῆς δικαιοσύνης, δέχθηκε πρῶτος τὸ θάνατο.

Ἄν πάλι σκεφθεῖς καὶ τὸν Ἐνώχ, ποὺ ὑπῆρξε πάρα πολὺ δίκαιος, θὰ ἔχεις περισσότερα ἐπιχειρήματα νὰ μὴ ρωτήσῃς, πῶς ὁ θάνατος

2. Γεν. 4, 8.

3. Γεν. 5, 24.

αίτιαν, ὁ θάνατος ἐκνρίευσεν· ἀνώτερος γὰρ οὗτος ἐξ ἀρετῆς καὶ φιλοτιμίας Θεοῦ (καὶ ἵνα μὴ τὸ δυσθεώρητον ἔχωσιν αἱ σαὶ ἀπορίαι), τῶν τοῦ θανάτου βρόχων καὶ τῆς τυραννίδος ἐχρημάτισεν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΕ*.

5

Περὶ τῆς περιτομῆς τοῦ Ἀβραάμ.

Ἡ περιτομὴ τρία τινὰ πραγματεύεσθαι μοι δοκεῖ· ἐν μὲν, οἶονεὶ σημεῖον τινὶ καὶ σφραγιδι τοὺς ἐγγόνους Ἀβραάμ ἀφορίζουσα καὶ τῶν λοιπῶν διαστέλλουσα ἔθνῶν· δεύτερον δέ, ἐν ἑαυτῇ τὴν τοῦ θείου βαπτίσματος προδιατυποῦσα καὶ προανακηρύττουσα χάριν
10 καὶ δύναμιν. Ὡσπερ γὰρ ὁ περιτεμνόμενος εἰς λαὸν Θεοῦ διὰ τῆς σφραγίδος πάλαι ἐχρημάτιζεν, οὕτως ὁ βαπτιζόμενος, σφραγιδα τοῦ Χριστοῦ ἐν ἑαυτῷ τυπωσάμενος, εἰς νίθησίαν Θεοῦ ἀναγράφεται. Καὶ τρίτον, σύμβολον τῶν ἐν τῇ χάριτι καθισταμένων πιστῶν, οἱ τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν τὰς ἐπαναστάσεις τῷ τιμητικῷ τῆς
15 πίστεως λόγῳ καὶ πόνοις ἀσκητικοῖς ἐκτέμνουσι καὶ ἀπονεκροῦσιν, οὐ σῶμα τέμνοντες, ἀλλὰ τὴν καρδίαν, καὶ πνεύματι οὐ γράμματι περιτεμνόμενοι, ὧν καὶ τὸν ἔπαινον οὐκ ἀνθρωπίνης ἐπικρίσεως δεῖσθαι, ἀλλὰ τῆς ἄνωθεν ἠρτηῆσθαι ψήφου, Παῦλος ὁ θεῖος, ὁ τὰ τοιαῦτα μυσταγωγός, λαμπρῶ τῇ φωνῇ διαμαρτύρεται. Εἰ δέ τῷ
20 κάκεῖνο δοκεῖ, ὡς γένους μὲν Χαλδαίων ἐχρημάτιζεν Ἀβραάμ, τὸ δὲ καὶ μητροάσι καὶ θυγατρᾶσι καὶ ἀδελφαῖς ἐκθέσμων νόμων συνανεφύρετο. Ἴνα οὖν μὴ τοῖς πατράσι ἔθεσι μήτε αὐτὸς μήτε τὸ ἐξ αὐτοῦ γένος καταμιαίνοιτο, τέμνεται, φασί, τὴν ἀκροβυστίαν εἰς ἀθέτησιν τῆς τοιαύτης ἀρρητοποιίας, καὶ γίνεται αὐτῷ τῆς οἰκειᾶς σαρκὸς ἢ
25 περιτομὴ διαίρεσις τῆς προσεχοῦς συγγενείας καὶ ἀποστροφῆ, ὅσα γε εἰς ὀμιλίαν γαμικὴν. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἦν φωράσαι τινὰ μετὰ τὴν περιτομὴν ἐν τοῖς ἐξ αἵματος Ἀβραάμ ταῖς τοιαύταις ἐνισχημένον ἀρρητοποιίαις, τῆς Χαλδαϊκῆς ἀκρασίας ἀδεῶς καὶ ἀνεπαισχύντως

* Ἐπιστολὴ 205η, Θεοδώρῳ ἡγουμένῳ.

1. Γεν. 17, 9-14. 23-27.

συνέλαβε τούς δίκαιους μᾶλλον, παρὰ τούς ὑπαίτιους. Γιατὶ αὐτὸς μὲ τὴν ἀρετὴ του καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὸ Θεὸ (γιὰ νὰ μὴ παραμένουν δυσσεπίλυτες οἱ ἀπορίες σου) στάθηκε ἀνώτερος ἀπὸ τὰ βρόγια τοῦ θανάτου καὶ τῆς τυραννικῆς ἐξουσίας του.

ΕΡΩΤΗΣΗ 105η Γιὰ τὴν περιτομὴ τοῦ Ἀβραάμ.

Ἡ περιτομὴ ὑποδηλώνει, νομίζω, τρία πράγματα. Ἐνα, γιὰ νὰ ξεχωρίσει σὰν μὲ κάποιο σημάδι καὶ σφραγίδα τούς ἀπογόνους τοῦ Ἀβραάμ καὶ νὰ τούς διαστείλει ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔθνη¹. Δεύτερο, προδιατυπώνει καὶ προαναγγέλλει τὴ χάρη καὶ τὴ δύναμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅπως δηλαδὴ ὁποῖος ἔκανε περιτομὴ παλαιότερα μετεῖχε μὲ τὴ σφραγίδα στὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ, ἔτσι κι αὐτὸς πού βαπτίζεται, ἀποτυπώνοντας πάνω του τὴ σφραγίδα τοῦ Χριστοῦ, ἀναγράφεται στοὺς υἱοθετημένους ἀπὸ τὸ Θεό. Καὶ τρίτο, γίνεται σύμβολο τῶν πιστῶν πού δέχονται τὴ χάρη, οἱ ὅποιοι μὲ τὸν τιμητικὸ λόγο τῆς πίστεως καὶ τούς ἀσκητικὸς πόνους τους ἀποκόπτουν κι ἀπονεκρώνουν τὶς ἐξεγέρσεις τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν, ὄχι βέβαιαι τέμνοντας τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν καρδιά, καὶ κάνοντας περιτομὴ πνευματικὴ κι ὄχι σύμφωνη μὲ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν ἀνάγκη νὰ διατυπωθεῖ ὁ ἔπαινός τους ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ, ὅπως διακηρύσσει μὲ δυνατὴ φωνὴ ὁ θεῖος Παῦλος², ὁ μυσταγωγὸς στὰ ζητήματα αὐτά. Ἄν μάλιστα κάποιος σκεφθεῖ κι ἐκεῖνο, ὅτι ὁ Ἀβραάμ ἦταν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴ Χαλδαῖος³, ὅπου μὲ ἀνόσια συνήθεια συνευρίσκονταν μὲ τὶς μητέρες καὶ τὶς θυγατέρες καὶ τὶς ἀδερφές τους. Γιὰ νὰ μὴν μολύνεται λοιπὸν οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ γενιά του ἀπὸ τὰ πατρογονικά του ἔθιμα ἐφαρμόζει, λένε, τὴν περιτομὴ, πρὸς ἀποκῆρυξη αὐτῆς τῆς ἀθεμτουργίας, καὶ γίνεται γι' αὐτὸν ἡ περιτομὴ τῆς σάρκα χωρισμὸς ἀπὸ τούς πλησιέστερους συγγενεῖς του κι ἀποστροφή ἀπὸ αὐτούς, ὅσον ἀφορὰ τὴ σαρκικὴ συνεύρεση. Καὶ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ συλληφθεῖ κάποιος μετὰ τὴν περιτομὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀπογόνους ἐξ αἵματος τοῦ Ἀβραάμ πού νὰ εἶχε ἐμπλακεῖ σὲ τέτοια ἀθέμιτη πράξη, ἐνῶ οἱ Χαλδαῖοι ζώντας μέσα στὴν ἀσέλγειά τους πολλὰ χρόνια ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ ἐξα-

2. Ρωμ. 2, 29.

3. Γεν. 11, 31.

μακροῖς καὶ μετὰ ταῦτα χρόνοις τὰ τοιαῦτα δραματουρογούσης.
Ἄλλὰ τοῦτο μὲν, ὡς πη φίλον ἐκάστω, καὶ νομιζέτω.

Ἄφορισθῆναι μέντοι τὸ Ἀβραάμ ἔδει γένος, πρῶτον μὲν, ἵνα μὴ,
τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ἐπιμιγνύμενον καὶ κατὰ μικρὸν τοῖς ἐκείνων τρό-
5 ποις ὑποσυρόμενον, τῆς τε οἰκείας εὐσεβείας παρατροπὴν πάθῃ καὶ
τοῖς ἐκείνων λατρεύσῃ βδελύγμασιν ἔπειτα, ἵνα τῆς θείας ὑποσχέσε-
ως ἐναργὲς καὶ πᾶσι γνώριμον τὸ πέρας δειχθῆ, εἰς ἀναρίθμητον
πλήθος τοῦ ἐξ Ἀβραάμ σπέρματος πληθynoμένου καὶ αὐξοντος (οὐ
γὰρ ἂν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι συμφυρομένων τό τε τῆς ἐπαγγε-
10 λίας ἀψευδὲς ἐγινώσκετο, καὶ τὸ τοῦ πλήθους παράδοξον ἐθαυμάζε-
το, ὡσπερ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἀφορισμένην τὴν πολιτείαν ἐχόντων).
Καὶ τρίτον (ὃ καὶ τῶν ἄλλων ἔστιν ἰδεῖν αἰτιώτατον), ἐπεὶ περ ὑπεσχη-
μένον ἦν τῷ θεοφιλεῖ Ἀβραάμ, ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη
εὐλογηθήσεσθαι, τοῦτο δὲ δι' οὐδενὸς ἄλλου δυνατὸν ἦν προελθεῖν,
15 ἀλλ' ἢ δι' αὐτοῦ τοῦ καὶ πλάσαντος καὶ τὸ τῆς προνοίας ἄφατον μέχρι
καὶ αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς καθιέντος καὶ ἐκχέοντος ὃ γὰρ κοινὸς Πλά-
στης, αὐτὸς δυνατὸς μόνος καὶ κοινὴν τὴν εὐλογίαν χαρίζεσθαι.

Ἄλλ' ἐπειδὴ τοῦτο πάλιν τὸ μέγιστον τῆς περὶ ἡμᾶς προνοίας εἰς
ἐνανθρώπησιν τὸν Προνοητὴν ἐκάλεῖ (οὕτω γὰρ ἄνωθεν καὶ πρὸ
20 τῶν αἰώνων τοῖς θείοις καὶ ἀπορρήτοις προώριστο νεύμασι), διὰ
τοῦτο τὸ Ἀβρααμιαῖον γένος ἀφορίζεται καὶ τῶν ἐθνῶν τῶν ἄλλων
τῆς ἐπιμιξίας διακρίνεται, ἵνα τοῦ Δημιουργοῦ καὶ Δεσπότητος τὴν ἡ-
μετέραν φύσιν ἐξ αὐτοῦ προσλαμβάνοντος καὶ παραπλησίως ἡμῖν
σαρκὸς κοινωνοῦντος καὶ αἵματος, ἐπίδηλόν τε λίαν καὶ περιφανὲς
25 ἅπασιν τὸ τῆς ὑποσχέσεως ἀψευδὲς καταστή, καὶ ὅτι Χριστὸς ὁ Θεὸς
ἡμῶν, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔθνη τῆς ἐν χάριτι εὐλογίας κατηξιώθησαν, ἐκ
τῆς ὀσφύος ἐκείνου τὰς πρώτας καὶ ἀνθρωπίνας ἀρχὰς οὐκ ἀπηξίω-
σεν αὐτῷ γενέσθαι τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ
τὰ τοιαῦτα οἱ εὐσεβεῖς λογισμοί.

30 Κάκεινο δέ σοι δῆλον, οἶμαι, καθεστάναι, ὡς τὴν περιτομὴν ὁ
θεσπέσιος Ἀβραάμ οὔτε πίστεως ἔσχεν αἰτίαν, οὐ μὴν οὐδ' αὐτό γε
τοῦτο τάξιν ἐπέχουσιν πίστεως (προεπίστευσε γὰρ), ἀλλὰ τῆς προῦ-
παρξάσης αὐτῷ μόνον σφραγίδα ταύτην ἐδέξατο. Τὸ μέντοι γε λέ-

4. Γεν. 12, 3. καὶ 26, 4.

5. Α' Κορ. 2, 7.

κολουθοῦσαν νὰ πράττουν τὰ ἴδια. Αὐτὸ ὅμως ὅπως ἀρέσει στὸν καθέ-
να, ἔτσι ἄς τὸ νομίζει.

Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ξεχωριστεῖ τὸ γένος τοῦ Ἀβραάμ, πρῶτον βέ-
βαια γιὰ νὰ μὴν ἔρθει σ' ἐπιμξία μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ σιγὰ σιγὰ παρα-
συρμένο ἀπὸ τοὺς τρόπους ἐκείνων παρεκτραπεῖ ἀπὸ τὴν εὐσέβειά του
καὶ προσκυνήσει τὰ βδελυρὰ εἰδῶλα ἐκείνων. Ἐπειτα, γιὰ νὰ ἀποδει-
χθεῖ φανερό καὶ νὰ γίνῃ γνωστὸ σὲ ὅλους τὸ τέλος τῆς θείας ὑπόσχεσης,
μὲ τὸ νὰ πληθύνουν καὶ ν' αὐξηθοῦν σὲ ἀμέτρητο πλῆθος οἱ ἀπόγονοι
τοῦ Ἀβραάμ (γιατὶ ἂν συναναμιγνύονταν ὅμοια μὲ τοὺς ἄλλους λαοὺς
οὔτε τὸ ἀδιάψευστο τῆς ἐπαγγελίας θὰ ἀναγνωριζόταν οὔτε θὰ θαυμαζό-
ταν ὁ παράδοξος πληθυσμὸς, ὅπως θὰ γινόταν τώρα πού εἶχαν δική τους,
ξεχωριστὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους πολιτεία). Καὶ τρίτο (πού ἦταν ἡ κυριότατη
αἰτία καὶ τῶν ἄλλων), ἐπειδὴ εἶχε δοθεῖ ὑπόσχεση στὸν φίλο τοῦ Θεοῦ
Ἀβραάμ, ὅτι μὲ τὸ σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ θὰ εὐλογηθοῦν ὅλοι οἱ λαοί⁶, τὸ
ὅποιο δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προέλθει ἀπὸ κανένα ἄλλον, παρὰ μόνον ἀπὸ
αὐτὸν πού καὶ Πλάστης ἦταν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἄφατη πρόνοιά του τὴ
στέλνει καὶ τὴν ἀπλώνει σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ὁ κοινὸς δηλαδὴ Πλά-
στης, αὐτὸς μόνον ἔχει τὴ δύναμη νὰ χαρίσει καὶ τὴν εὐλογία κοινή.

Ἄλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ πάλι τὸ μέγιστο τῆς σχετικὰ μὲ ἐμᾶς πρόνοιας
καλοῦσε τὸν Προνοητὴ σὲ ἐνανθρώπηση (γιατὶ ἔτσι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ
πρὶν ἀπὸ τοὺς αἰῶνες εἶχε προοριστεῖ μὲ τίς θεῖες καὶ ἀπόρητες βουλές⁷),
γι' αὐτὸ ἀποχωρίζεται τὸ γένος τοῦ Ἀβραάμ καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴν
ἐπιμξία μὲ τὰ ἄλλα ἔθνη, γιὰ νὰ πάρει ἀπὸ αὐτὸ ὁ Δημιουργὸς καὶ Κύ-
ριος τὴ δική μας φύση καὶ νὰ γίνῃ παρόμοια μ' ἐμᾶς κοινωνὸς σάρκα
καὶ αἵματος⁸, καὶ ἔτσι νὰ καταστῆ σὲ ὅλους ὀλοφάνερη καὶ λαμπρὴ ἢ
ἀψευδῆς ὑπόσχεση, καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Θεὸς μας, ἀπὸ τὸν ὅποιο ὅλα τὰ
ἔθνη ἀξιώθηκαν νὰ λάβουν τὴν εὐλογία τῆς χάριτός του, δὲν ἔκρινε ἀνά-
ξιό του νὰ πρέλθουν ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ οἱ πρῶτες καὶ ἀνθρώπινες ἀρχές
τῆς κατὰ σάρκα γέννησής του. Ἄλλ' αὐτὰ βέβαια καὶ τὰ ὅμοια τους μᾶς
λένε οἱ εὐσεβεῖς λογισμοί.

Νομίζω ὅμως ὅτι καὶ ἐκεῖνο σοῦ ἔγινε φανερό, ὅτι ἡ περιτομὴ δὲν ἦ-
ταν γιὰ τὸν Ἀβραάμ αἰτία τῆς πίστεως του, οὔτε βέβαια καὶ εἶχε θέση πί-
στης (γιατὶ εἶχε πιστέψει πρὶν ἀπὸ αὐτήν), ἀλλὰ τὴ δέχθηκε μόνον σὰν
σφραγίδα τῆς πίστεως πού εἶχε προὑπάρξει. Τὸ νὰ λέμε ὅμως, ὅτι γι' αὐτὸ

6. Ἐβρ. 2, 14.

γειν, ὡς διὰ τοῦτο περιετιμήθη τὴν ἀκροβυστίαν, ὡς ἂν γυμνὸν γε-
 γονὸς τῶν ἐκ φύσεως περιβλημάτων τὸ παιδογόνον τῶν ἐκεῖθεν
 ῥύπων καθαρεύοι, οἶδα μὲν Ἑλλήλων παισὶ καὶ τισιν Ἰουδαίων πε-
 φλυαρημένον. Καὶ μυρία λέγειν ἔχων πρὸς αὐτούς, τῆς ἀτόπου δό-
 5 ξης τὸ τῶν ἐλέγχων ἄφθονον χορηγούσης, ἐκεῖνο μόνον ἐρῶ, ὡς
 ἠδέως ἂν αὐτῶν ἤκουον τοῦτο λεγόντων, εἰ κατ' αὐτῆς τῶν σπερμα-
 τικῶν ῥευμάτων τῆς πηγῆς πρῶτον τὸ ξίφος ἔλβετον φέροντας, ἢ
 κατὰ γαστέρων, ἅς αὐτοὶ ἑαυτοῖς καὶ πλειόνων ἀκαθαρσιῶν καὶ βδε-
 λυρωτέρων ὑπονόμους ὑπεστήσαντο.

10

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΣΤ'*

Τί σημαίνει ἡ τοῦ “εἰμί” παρολκή, καὶ διὰ τί παραλαμβάνεται
 καὶ τὸ “σφᾶς αὐτούς” καὶ ἕτερα.

Ἡ τοῦ “εἰμί” παρολκή, τῆς ἐγῶ ἀντωνυμίας κατὰ σύνθεσιν προ-
 ηγησαμένης, σύνηθες μὲν ἐστὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ, ἀλλ' οὐδεμίαν διὰ
 15 τοῦτο σολοίκου γλώσσης αἰτίαν παρέχεται. Εἰ δέ γε διαμφισθητεῖς,
 ἐννοήσας τό, “ἐνιοί τινες”, καὶ τό, “σφᾶς αὐτούς”, καὶ τό, “ἀπῆλθεν
 ἔχων”, ἃ τοῖς Ἑλληνικοῖς πλεονάζει γράμμασι, στήσον σαυτὸν τῆς
 ἀμφισθήσεως. Δῆλον γὰρ ὡς τὸ “τινές” μετὰ τοῦ “ἐνιοί”, καὶ τὸ
 “σφᾶς” μετὰ τοῦ “αὐτούς”, οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ' ὅπερ ἐδήλουν αὐτῶν
 20 αἱ προτεταγμένα σημαίνουσι λέξεις. Τὸ δὲ τοιοῦτον εὐδῆλον, ὡς μία
 τίς ἐστὶν ἰδέα τῆς παραλκῆς καὶ σχῆμα λόγου, ἀλλ' οὐ σόλοικος
 ἄγνοια. Καὶ τὸ “ἔχων” δὲ πολλάκις μετὰ τοῦ “ἀπῆλθεν”, ἢ τοῦ “βα-
 δίζεις” ἢ τοῦ “σπεύδεις”, καὶ μετὰ πλειόνων ἄλλων, ἐν ὑποταγῇ συν-
 τιθέμενον, παρὰ τοῖς σοῖς σοφισταῖς οὐδὲν ὅλως σημαῖνον εὐρίσκε-
 25 ται, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο παρολκῆς ἐπέχον τόπον.

Εἰ δὲ καὶ ἐγγυτέρως βούλει κατασιωπηθῆναι τοῖς παραδείγμα-
 σιν, οὐδὲ τοῦτο παρήσω. Αὐτοῦ γὰρ τοῦ “εἰμί” τὴν ἀπαρέμφατον
 ἔγκλισιν καὶ τὴν “ἐκῶν” μετοχὴν εἰς μνήμην ἀνειληφῶς (καίπερ ολί-
 γοι τῶν Ἀττικιστῶν, οἷς οὐκ ἔστι τὸ “ἐκῶν εἶναι” τῶν συγγραμμά-
 30 των ἐν μοίρα λαμπροῦ καλλωπίσματος), εὖ οἶδ' ὅτι σαυτὸν αἰτιάση,

* Ἐπιστολή 208η, Λέοντι Φιλοσόφῳ.

ἔκανε τὴν περιτομή, γιὰ νὰ εἶναι δηλαδὴ ἡ παιδογονία καθαρὴ ἀπὸ τοὺς ρύπους τῆς ἀκροβυστίας ἀπογυμνωμένη ἀπὸ τὰ φυσικὰ περιβλήματα, γνωρίζω ὅτι εἶναι φλυαρία ὀρισμένων ἐθνικῶν καὶ κάποιων Ἰουδαίων. Καὶ ἐνῶ θὰ μποροῦσα μὲ πολλὰ ν' ἀντικρούσω τὴν ἀβάσιμη γνώμη τους ποὺ δίνει ἀφθονὰ ἐπιχειρήματα, θὰ πῶ ὅμως ἐκεῖνο μόνο, ὅτι πολὺ εὐχαρίστως θὰ ἀκούγα αὐτοὺς νὰ λένε τοῦτο, ἂν ἔβλεπα αὐτοὺς νὰ καταφέρουν τὸ ξίφος πρῶτα ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς πηγῆς τῶν σπερματικῶν ρευμάτων ἢ ἐναντίον τῆς κοιλιᾶς ποὺ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὴν ἔκαναν γιὰ τὸν ἑαυτό τους βόθρο γι' ἀκόμα περισσότερες καὶ πιὸ συχαμερές ἀκαθαρσίες.

ΕΡΩΤΗΣΗ 106η

Τί σημαίνει ὁ πλεονασμὸς τοῦ εἰμί(=εἶμαι) καὶ μὲ ποιά σημασία χρησιμοποιεῖται τὸ “σφᾶς αὐτοὺς” καὶ ἄλλα.

Ὁ πλεονασμὸς τοῦ “εἰμί”, ἐφόσον ἔχει προσηγηθεῖ στὴ σύνταξη ἢ ἀντωνυμία “ἐγώ”, εἶναι φαινόμενο συνηθισμένο στὴν ἁγία Γραφή, ἀλλ' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τῆς τὸ κατηγορήσομε γιὰ σολοικισμό στὴ γλῶσσα. Ἐὰν ὅμως ἀμφισβητεῖς αὐτὴ τὴν ἀποψη, σκέψου τὸ “ἐνιοί τινες” (=μερικοὶ κάποιοι) καὶ τὸ “σφᾶς αὐτοὺς” (=αὐτοὺς τοὺς ἴδιους) καὶ τὸ “ἀπῆλθε ἔχων” (=ἔφυγε ἔχοντας) ποὺ πλεονάζουν στὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ σταμάτησε τὴν ἀμφισβήτησή σου. Γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ “τινές” μετὰ τὸ “ἐνιοί” καὶ τὸ “αὐτοὺς” μετὰ τὸ “σφᾶς” δὲν σημαίνουν τίποτε ἄλλο, παρὰ ὅ,τι δηλώνουν οἱ προταγμένες λέξεις. Καὶ αὐτὸ εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι μία μορφή τοῦ πλεονασμοῦ καὶ ἓνα σχῆμα λόγου, ὃχι ὅμως σολοικισμὸς¹ ἀπὸ ἄγνοια. Καὶ τὸ “ἔχων” πολλὰς φορὲς ἂν συνταχθεῖ μαζὶ μὲ τὸ “ἀπῆλθεν” ἢ τὸ “βαδίζεις” ἢ τὸ “σπεύδεις” καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα, ὅπως συμβαίνει στοὺς σοφιστὲς σου, δὲ σημαίνει τίποτε ἀπολύτως, ἀλλ' ἔχει ἀπλῶς θέση πλεονασμοῦ.

Κι ἂν θέλεις νὰ σωπάσεις ἀκούοντας πλησιέστερα παραδείγματα, οὔτε αὐτὸ θὰ τὸ παραλείψω. Γιατὶ φέροντας στὴ μνήμη σου τοῦ ἴδιου τοῦ ρήματος ‘εἰμί’ τὴν ἔγκλιση τοῦ ἀπαρεμφάτου καὶ τὴ μετοχὴ “ἐκῶν” (ἂν καὶ βέβαια λίγοι ἀττικιστὲς ὑπάρχουν ποὺ δὲ θεωροῦν τὸ “ἐκῶν εἶναι” πὼς ἔχει στὰ συγγράμματα θέση λαμπροῦ καλλωπιστικοῦ στοιχεί-

1. Σολοικισμός: Τὸ σφάλμα κατὰ τὴ σύνταξη τοῦ λόγου, ὁ βαρβαρισμός.

ὅτι τοῖς ἐκείνων πόνοις ἐνομιλῶν, καὶ τὸ “εἶναι” βλέπων παρέλκων αὐτοῖς, τρανώς πολλαχοῦ, καὶ οὐδ’ νοῆσαι τολμήσας ποτὲ ὄνειδισμὸν σολοίκου φωνῆς ἢ ὑπόνοιαν αὐτοῖς τὸ τοιοῦτον ἐμποιεῖν, οὐκ ἐδυσωπήθησεν διὰ τὴν τοῦ “εἶμι” παρολκὴν τὴν (εἶπερ ἦν ταῦτα γλώσσης Ἑλληνίδος ἀμάρτημα) ὁμοίως ἐκατέρους ἐφαρμόζουσαν τοῦ σολοικίζειν γραφήν, ὥσπερ ἐκ βαρβάρου ἐπιτάγματος, κατὰ μόνης τῆς θείας ἡμῶν καὶ ἱερωτάτης μὴ καταψηφίζεσθαι Γραφῆς

Ἄλλ’ οὖν εἰδώς σου τὸ τῆς γνώμης ἀδέκαστον, εὐελπίς εἶμι τοῦ λοιποῦ, οὐ μόνον μηκέτι σε τὰ τοιαῦτα ὑπ’ αἰτίαν ὄραν, ἀλλὰ καὶ εἴ
10 τινες τολμῶεν παραπλησίως ἐξαμαρτάνειν, ῥαδίως αὐτοὺς μεθέλκειν καὶ ἀναδιδάσκειν ὧν ἡ ἄγνοια (θράσους γὰρ ἀμαθία μήτηρ) εἰς τὸ πλημμελεῖν αὐτοὺς ἀνεπτέρου καὶ ἀνηρέθιζεν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΖ’*.

Διὰ τί τῷ τληπαθεῖ Ἡρακλεῖ τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρασ

15

οὐ ποιεῖται ἐγχειρίζουσιν;

Ἴσθι ὡς οὐ μόνον τῷ τληπαθεῖ Ἡρακλεῖ, ἀλλὰ καὶ τῷ λογίῳ Ἑρμῇ τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρασ οὐ ποιεῖται ἐγχειρίζουσι. Μὴ τοίνυν στρατείας καὶ πόνοις σωματικοῖς ὄλον σεαυτὸν διδούς, τῶν καλῶν
20 μαθημάτων ἀφίστασο, ἐκεῖθεν σοι ρεῦσαι μόνον τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ θίου οἰόμενος, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἡμετέραις εὐγενέσι μούσαις (αἱ τῶν Ἑλληνίδων τοσοῦτον διαφέρουσιν, ὅσον ἐλεύθεροι φύσεις δούλων ἠθῶν καὶ κολακείας ἀλήθεια), δίδου καὶ ἐν μέρει τὰ σεμνὰ καὶ ἡδέα τῶν ἀσμάτων κατεπάδειν σοι. Τὸ μὲν γὰρ Ἀμαλθείας κέρασ καὶ τῷ
25 Ἀχελῷῳ ποταμῷ, ὅτι τὴν ὑποκειμένην περιορέων χώραν πάμπφορον ἐργάζεται, τὸ ποιητῶν αὐτόνομον ἔθνος ἐτοίμως χαρίζονται, καὶ οὐδὲν ἀνθρώπῳ μέγα τυχεῖν ὧν ἐκ φύσεως ἔχει καὶ τὰ ἄψυχα. Τὴν δ’ ἀληθῆ καὶ θεῖαν εὐδαιμονίαν καὶ ἀνθρώπῳ πρόεπουσαν, καὶ πρὸς ἡν

* Ἐπιστολὴ 209η, Λέοντι πρωτοσπαθαρίῳ.

1. Ἀμάλθεια: Μυθολογικὴ αἶγα ποῦ θήλασε τὸν Δία στὴν Κρήτη. Κατ’ ἄλλη παράδοση Νύμφη ποῦ πρόσφερε στὸ βρέφος γάλα καὶ μέλι μέσα σὲ κέρατο, ἐξ οὗ καὶ “κέρασ τῆς Ἀμαλθείας”, σύμβολον ἀφθονίας.

ου) γνωρίζω πολὺ καλὰ πὼς θὰ κατηγορήσεις τὸν ἑαυτό σου, γιατί ἀσχολούμενος μὲ τὰ πονήματα ἐκείνων καὶ βλέποντας ὅτι τὸ “εἶναι” εἶναι σ' αὐτοὺς φανερὰ πλεονασμὸς καὶ δὲν σημαίνει τίποτε, δὲν τόλμησες ποτὲ νὰ τοὺς προσάψεις τὴν κατηγορία τοῦ σολοικισμοῦ ἢ νὰ ὑπονοήσεις κάτι τέτοιο, οὔτε φοβήθηκες τὸν πλεονασμὸ τοῦ “εἶμι” (ποὺ ἀσφαλῶς ἀποτελεῖ σφάλμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας) καὶ ποὺ ἐφαρμόζεται ὁμοια καὶ στοὺς δύο ἢ γραφὴ τοῦ σολοικισμοῦ σὰν ἀπὸ μὰ βάρβαρη προσαγῆ, ὥστε νὰ μὴ τὸν καταλογίζεις μόνο στὴ θεία καὶ ἱερότατη Γραφὴ μας.

Γνωρίζοντας ὅμως πόσο ἀντικειμενικὴ εἶναι ἡ γνώμη σου, ἐλπίζω στὸ ἐξῆς ὄχι μόνο νὰ μὴν τὰ θεωρεῖς αὐτὰ ὑπὸ κατηγορία, ἀλλὰ κι ἂν κάποιοι τολμοῦν νὰ διαπράξουν παρόμοιο ἀμάρτημα, εὐκόλα νὰ τοὺς ἀνακαλοῦμε καὶ νὰ τοὺς διδάσκομε πάλι αὐτὰ ποὺ ἡ ἄγνοιά τους (γιατὶ ἡ ἀμάθεια εἶναι μητέρα τοῦ θράσους²) θὰ τοὺς ἐρέθιζε καὶ θὰ τοὺς ἔδινε φτερὰ στὸ νὰ πλημμελοῦν.

ΕΡΩΤΗΣΗ 107η

**Γιατὶ οἱ ποιητὲς βάζουν στὰ χέρια τοῦ Ἑρακλῆ
τὸ κέρασ τῆς Ἀμάλθειας¹;**

Νὰ ξέρεις ὅτι ὄχι μόνο στὸν πολυπαθὴ Ἑρακλῆ ἀλλὰ καὶ στὸν λόγιό Ἑρμῆ παραδίδουν στὰ χέρια τους οἱ ποιητὲς τὸ κέρασ τῆς Ἀμάλθειας. Μὴ λοιπόν, παραδίνοντας ὅλον τὸν ἑαυτό σου σὲ ἐκστρατεῖες καὶ πόνους σωματικούς, ἀπέχεις ἀπὸ τὰ καλὰ μαθήματα, πιστεύοντας ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ μόνο πηγάζει ἡ εὐδαιμονία τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ στίς εὐγενεῖς δικές μας Μοῦσες (οἱ ὁποῖες διαφέρουν τόσο πολὺ ἀπὸ τίς Ἑλληνίδες, ὅσο οἱ ἐλεύθερες φύσεις ἀπὸ τὰ δουρικὰ ἦθη καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν κολακεία), δίνε ἔστω καὶ ἓνα μικρὸ μέρος γιὰ νὰ σοῦ ψάλουν τὰ εὐχάριστα ἄσματα. Τὸ κέρασ βέβαια τῆς Ἀμάλθειας τὸ χαρίζει ἡ αὐτόνομη τάξη τῶν ποιητῶν πρόθυμα καὶ στὸν Ἀχελῷο ποταμό, διότι κάνει τὴν περιοχὴ ποὺ διασχίζει καὶ βρέχει γονιμότητα, καὶ δὲν εἶναι καθόλου σπουδαῖο γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐπιτύχει ὅσα ἐκ φύσεως ἔχουν καὶ τὰ ἄψυχα. Τὴν ἀληθινὴ ὅμως καὶ θεία εὐδαιμονία καὶ ποὺ πρέπει στὸν ἄνθρωπο, πρὸς τὴν ὁποία ἀντιπαρατιθέμενη ἡ Ἀμάλθεια βρίσκεται νὰ εἶναι νόσος καὶ πενία,

2. Ἀπὸ τὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλῆ στὸν Θουκυδίδη.

ἡ Ἀμάθεια παρατιθεμένη νόσος καὶ πενία εὐρίσκεται, ἐκ μόνων ἔστιν τῶν θείων Λογίων καὶ τῆς ἐκεῖθεν γεωργίας ἀμήσασθαι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΗ*.

Τί ἐστι τὸ «ἐξουσίαν ἔχειν τὴν γυναῖκα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν»;

5

Τό, «ἐξουσίαν ἔχειν τὴν γυναῖκα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν», οὐχ ὡς τὸ πρόχειρον τῶν ῥημάτων νοεῖν δίδωσιν, οὕτω νῦν ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἐξείληφε. Καὶ γάρ, «ἐξουσίαν ἔχειν», ἀκούοντες, τὸ κατεξουσιάζειν καὶ κυριεύειν ἴσως τινὲς ἐξακούουσι, αὐτὸς δὲ νῦν, «ἐξουσίαν ἔχειν», φησί, «τὴν γυναῖκα», τὸ ὑπ' ἐξουσίαν τάττεσθαι καὶ τελεῖν. Καὶ ἵνα σαφέστερον γένηται τὸ λεγόμενον καὶ τῶν ἄλλων αἱ λύσεις, ἃ σοι κατὰ τὸ αὐτὸ χωρίον συνδιηπόρηται, ῥητέον ἐντεῦθεν.

Τοὺς ἄνδρας ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος ἀκαλύπτους ἔχειν τὰς κεφαλὰς ἐν τῷ προφητεύειν τε καὶ προσεύχεσθαι διατάσσεται, 15 τὰς γυναῖκας δὲ κεκαλυμμένας, καὶ τίθησιν αἰτίας, δι' ἃς τοῦτο παρακελεύεται, διττάς. «Ὁ ἀνὴρ», φησί, «κείρεται τὴν κεφαλὴν καὶ ξυρᾶται», γυναικὶ δὲ οὐδ' ἕτερον τούτων ποιεῖν θέμις. Οὕτως οὖν, εἰ καὶ ὁ ἀνὴρ ἀκαλύπτου ἔχοι τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' οὐκέτι καὶ γυναικὶ τολμητέον Ὁ μὲν γάρ, ἵνα μὴ ταύτην αἰσχύνῃ, φυλάττει ἀκαλύπτου 20 (οὐ γὰρ λόγον ἔχει τὴν μὲν κόμην, ἣν ἡ φύσις δίδωσιν, ἀφαιρεῖν, ἔξωθεν δὲ περιδόλαιον ἐπινοεῖν), γυναικὶ δὲ χρέος τὸ κάλυμμα· κατασχύνει γὰρ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, ὥσπερ ξυρωμένη τε καὶ χειρομένη, οὕτω δὴ καὶ μὴ καλυπτομένη. Εἰ γὰρ καὶ τὸ μὲν ἡ φύσις προβάλλεται, τὸ δὲ ἡ σῶφρων αἰδώς, ἀλλ' οὖν ἄμφω κεφαλῆς περιδόλαια 25 καὶ ὥσπερ ἡ ἐξυρημένη τὸ φυσικὸν ἀπέθετο περιδόλαιον, οὕτω καὶ ἡ ἀκαλύπτου τῆς σῶφρονος αἰδοῦς περιεῖλε τὸ ἀμφίασμα, καὶ γίνεται κατὰ τοῦτο ταῦτόν τῃ ἐξυρημένη. Μία μὲν οὖν αἰτία τοῦ τὴν μὲν δεῖνα κατακαλύπτεσθαι, τὸν δὲ μηκέτι, αὕτη. Μᾶλλον δὲ τις ἀκριβῶς ἐπισκοπῶν, οὐδὲ αἰτίας ἀπόδοσιν ἐρεῖ ταῦτα, ἀνατροπὴν δὲ καὶ ἀ-

* Ἐπιστολὴ 210η, Εὐλαμπίῳ, ἀρχιεπισκόπῳ καὶ σκευοφύλακι.

μπορούμε νά τήν συγκομίσουμε ἀπό τή θεία μόνο Γραφή και τήν μέ ζήλο ἀσχολία μας μ' αὐτήν.

ΕΡΩΤΗΣΗ 108η

Τί σημαίνει τὸ «ἡ γυναίκα ἔχει ἐξουσία ἐπάνω στοῦ κεφάλι της»¹;

Τὸ «νά ἔχει ἡ γυναίκα ἐξουσία ἐπάνω στοῦ κεφάλι της» δὲν τὸ ἐξέλαβε ἐδῶ ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἔτσι ὅπως ὁ πρόχειρος λόγος ἐπιτρέπει νά τὸ ἐννοήσουμε. Πράγματι, ἀκούοντας “νά ἔχει ἐξουσία», ἐξυπακούουν ἴσως μερικοὶ τὸ ρῆμα κατεξουσιάζω και κυριαρχῶ, ἐνῶ αὐτὸς ἐδῶ λέγοντας “ἡ γυναίκα νά ἔχει ἐξουσία», ἐννοεῖ ὅτι πρέπει νά ὑποτάσσεται και βρίσκεται κάτω ἀπὸ ἐξουσία. Καὶ γιὰ νά γίνει σαφέστερο αὐτὸ ποὺ λέμε, πρέπει ν' ἀναφέρουμε ἐδῶ και τὶς λύσεις τῶν ἄλλων ἀποριῶν ποὺ προκαλεῖ αὐτὸ τὸ χωρίο.

Ὁ διδάσκαλος τῆς οἰκουμένης ὁρίζει ὅτι οἱ ἄνδρες ὅταν διδάσκουν και προσεύχονται πρέπει νά ἔχουν ἀκάλυπτο τὸ κεφάλι τους, ἐνῶ οἱ γυναῖκες καλυμμένο, και παραθέτει τὶς αἰτίες ἐξαιτίας τῶν ὁποίων δίνει αὐτὴ τὴν ἐντολή. «Ὁ ἄνδρας», λέει, «κουρεύει και ξυρίζει τὸ κεφάλι του», ἡ γυναίκα ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νά κάνει κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο². Ἐτσι λοιπὸν, ἂν και ὁ ἄνδρας ἔχει ἀκάλυπτο τὸ κεφάλι, ἡ γυναίκα ὅμως δὲν πρέπει νά τολμᾷ νά τὸ κάνει αὐτό. Ὁ ἄνδρας δηλαδή γιὰ νά μὴν ντροπιᾶσει τὸ κεφάλι του τὸ ἔχει ἀκάλυπτο (γιατὶ δὲν εἶναι λογικὸ ν' ἀφαιρεῖ κανεὶς τὰ μαλλιά ποὺ τοῦ ἔδωσε ἡ φύση, και νά ἐφευρίσκει κάποιο ἐξωτερικὸ κάλυμμα), γιὰ τὴν γυναίκα ὅμως τὸ κάλυμμα εἶναι χρέος. Γιατὶ, ὅπως ντροπιάζει τὴν κεφαλὴ της ἂν ξυρίζεται και κουρεύεται, τὸ ἴδιο κάνει κι ἂν δὲν καλύπτεται. Γιατὶ, μολονότι τὸ ἓνα τὸ παραχωρήσει ἡ φύση και τὸ ἄλλο τὸ προτείνει ἡ φρόνιμη ντροπή, ἀλλ' ὅμως και τὰ δύο εἶναι καλύμματα τῆς κεφαλῆς. Καὶ ὅπως ὅποια εἶναι ξυρισμένη ἀπέβαλε τὸ φυσικὸ κάλυμμα, ἔτσι και ἡ γυναίκα ποὺ δὲν φορᾷε κάλυμμα ἀφαίρεσε τὸ κάλυμμα τῆς φρόνιμης ντροπῆς και γίνεται ὡς πρὸς αὐτὸ ἴδια μ' ἐκείνην ποὺ ξυρίστηκε. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ μία αἰτία ποὺ ἡ γυναίκα πρέπει νά καλύπτεται, ἐνῶ ὁ ἄνδρας ὄχι. Ἡ καλύτερα, ἐξετάζοντας κανεὶς ἀκριδέστερα, δὲ θά πει πὼς αὐτὰ εἶναι ἀποτελέσμα-

1. Α' Κορ. 11, 10.

2. Α' Κορ. 11, 4-6.

ναίρεσιν τῶν αἰτιᾶσθαι τὴν νομοθεσίαν ἐπιχειρούντων καὶ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀνδράσιν ἀξιούντων καὶ ἐν τούτοις πράττειν τὰς γυναῖκας διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως Ἄλλ' εἴτε αἰτία, εἴτε τῶν αἰτιωμένων ἔλεγχος, τοιαύτη ἂν ἡ διάνοια εἴη.

5 Δευτέραν δὲ τίθησι τοιαύτην. Ἡ γυνή, φησί, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν πέφυκε τελεῖν τοῦ ἀνδρός· ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἔσχε κατὰ πρῶτας τὰς σωματικὰς ἀρχὰς τῆς γενέσεως, καὶ πολλῶν μὲν ἐξουσιάζει καὶ ἄλλων ὁ ἀνὴρ, τὸ δὲ ἐνδοξότερον αὐτοῦ καὶ τιμιώτερον τῆς ἐξουσίας καὶ
10 ἀρχῆς ἡ γυνή ἐστι. Τοῦτο γὰρ λέγει· «γυνή δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν». Ἐπεὶ οὖν τὸ ἐνδοξότερον καὶ ἐπισημότερον τῆς τοῦ ἀνδρός ἀρχῆς ἡ γυνή ἐστι, κεχρεώσθηκεν ὅσα τιμῶσιν ὡς ἀρχὴν τὸν ἄνδρα πράττειν. Πράττοι δ' ἂν ἔχουσα τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ ἐπι-
15 κεφαλὴν αὐτῆς νομίζειν καὶ εἰς ἐκεῖνον ὅλην ἑαυτὴν ὡς εἰς κεφαλὴν ἀναφέρουσαν ἀνατιθέναί. Ἀναίσχυντον γὰρ καὶ ἀχάριστον, μὴ οὐχὶ τοῦτον ἀρχὴν καὶ παραίτιον τῆς ὑπάρξεως εἰδένα, καὶ τὴν ἀρχικὴν τιμὴν ἀπονέμειν. Εἰ γὰρ καὶ μηδὲν ἕτερον, πολλῶν ὄντων, ὑπολογί-
20 τετάχθαι παραιτουμένη, ἀλλὰ τοὺς γοῦν ἀγγέλους, φησὶν, οἱ ἐπόπται καὶ μάρτυρές εἰσι τῆς ἐξ ἀνδρός γενέσεως αὐτῆς καὶ προόδου, δί-
καια ἂν εἴη δυσωπειῖσθαι καὶ αἰσχύνεσθαι, ὑπόκεισθαι τε διὰ τοῦτο τῷ ἀνδρὶ, καὶ τῆς ὑποταγῆς σύμβολα τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα φέρειν. Τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπὼν, «διὰ τοῦτο ἡ γυνή ὀφείλει ἐξου-
25 σίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους». Ὁ μέντοι γε ἀνὴρ, οὐκέτι τῷ αὐτῷ τῆς ὑποταγῆς ὑπόκειται νόμῳ, διὸ οὐδὲ χρεῖαν ἔχει καλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν.

Ἄλλὰ ναί, φησὶν, εἴποι ἂν τις, διὰ τί δὲ ὁ ἀνὴρ, κεφαλὴν ἔχων τὸν Χριστὸν καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ τὸ ἐνδοξότατον ὑπάρχων (εἰκῶν
30 γὰρ καὶ δόξα Θεοῦ, φησὶν, ὥσπερ καὶ αὐτοῦ χρηματίζει ἡ γυνή), οὐχὶ καὶ αὐτὸς κατακαλύπτει τὴν κεφαλὴν; Πρὸς ὃν ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι δι' αὐτὸ μὲν τοῦτο μᾶλλον οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτειν, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐν τῷ ἄρχειν καὶ κατεξουσιάζειν, ἀλλὰ μὴ τελεῖν ὑφ' ἑτέρους, τὸν

τα κάποιας αϊτίας, ἀλλὰ ἀνατροπή καὶ ἀναίρεση ἐκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ κατηγορήσουν τὴ νομοθεσία καὶ ἀξιῶνουν νὰ πράττουν σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις οἱ γυναῖκες τὰ ἴδια μὲ τοὺς ἄνδρες, ἐπειδὴ φέρουν τὴν ἴδια φύση. Εἴτε ὅμως αὐτὴ εἶναι αἰτία εἴτε ἔλεγχος ἐκείνων ποὺ κατηγοροῦν, αὐτὸ εἶναι τὸ νόημά της.

Δεύτερη αἰτία θέτει τὴν ἐξῆς: Ἡ γυναῖκα, λέει, ἀπὸ τὴ φύση της βρῖσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ ἀνδρα· γιατί ἀπὸ αὐτὸν ἔλαβε στὴν ἀρχὴ τῆς ὑπαρξῆς της τὶς ἀρχές τῆς σωματικῆς γένεσης. Καὶ ὁ ἄνδρας βέβαια ἐξουσιάζει καὶ πολλὰ ἄλλα, ἀλλὰ τὸ ἐνδοξότερο καὶ πολυτιμότερο πλάσμα τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κυριαρχίας του εἶναι ἡ γυναῖκα. Γιατὶ λέγει· «ἡ γυναῖκα εἶναι δόξα τοῦ ἀνδρα»³. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἐνδοξότερο καὶ σημαντικότερο ἐξουσίασμα τοῦ ἀνδρα εἶναι ἡ γυναῖκα, ὀφείλει νὰ πράττει ὅσα τιμοῦν τὸν ἀνδρα ὡς ἀρχή. Καὶ τὰ πράττει ὅταν ἔχει τὴν ἐξουσία ἐπάνω στὸ κεφάλι της καὶ δείχνει τὴν ὑποταγὴ της καλύπτοντας τὸ δικό της κεφάλι, καὶ θεωρώντας κεφαλὴ της τὸν ἀνδρα καὶ ἀναθέτοντας σ' ἐκεῖνον, σὰν κεφαλὴ της ποὺ εἶναι, ὅλο τὸν ἑαυτὸ της. Γιατὶ εἶναι ντροπὴ καὶ ἀχαριστία νὰ μὴν ἀναγνωρίζει τὸν ἀνδρα ἀρχὴ καὶ παραίτιο τῆς ὑπαρξῆς της καὶ νὰ μὴν τοῦ ἀπονέμει τὴν τιμὴ τῆς ἀρχῆς. Γιατί, καὶ ἂν ἀκόμα δὲν ὑπολογίζει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ ὑπάρχουν καὶ δὲν ντρέπεται κάποιους ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἀρνούμενη τὴν ἐξουσία του καὶ τὴν ὑποταγὴ της σ' αὐτόν, ἀλλ' ὅμως εἶναι δίκαιο, λέει, νὰ φοβᾶται καὶ νὰ ντρέπεται τουλάχιστο τοὺς ἀγγέλους, ποὺ εἶναι ἐπόπτες καὶ μάρτυρες τῆς γένεσης καὶ τῆς προέλευσής της ἀπὸ τὸν ἀνδρα, καὶ γι' αὐτὸ νὰ ὑποτάσσεται στὸν ἀνδρα καὶ νὰ φέρει στὸ κεφάλι της τὸ κάλυμμα ποὺ εἶναι τὸ σύμβολο τῆς ὑποταγῆς. Κι αὐτὸ βέβαια τὸ δήλωσε λέγοντας, «γι' αὐτὸ ἡ γυναῖκα ὀφείλει νὰ ἔχει ἐξουσία ἐπάνω στὸ κεφάλι της, ἐξαιτίας τῶν ἀγγέλων»⁴. Ὁ ἄνδρας λοιπὸν δὲν ὑπόκειται στὸν ἴδιο νόμο τῆς ὑποταγῆς, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ καλύπτει τὸ κεφάλι.

Ἐντάξει, λέει, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς· γιατί ὅμως ὁ ἄνδρας, ποὺ ἔχει κεφαλὴ τὸν Χριστὸ καὶ εἶναι τὸ ἐνδοξότατο ἐξουσίασμα του (γιατὶ εἶναι, λέει, εἰκόνα καὶ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὅπως τοῦ ἴδιου εἶναι ἡ γυναῖκα⁵) δὲν καλύπτει καὶ αὐτὸς τὴν κεφαλὴ του; Σ' αὐτὸν μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι γι' αὐτὸ ἀκριβῶς μᾶλλον δὲν ὀφείλει νὰ καλύπτει τὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ φανεῖ καὶ αὐτὸς μὲ τὸ νὰ ἄρχει καὶ νὰ ἐξουσιάζει, καὶ ὄχι μὲ τὸ νὰ ὑποτάσ-

4. Α' Κορ. 11, 10.

5. Α' Κορ. 11, 7.

κοινόν εἰκονίζων Δεσπότην δειχθῆ, οὐπερ ἔνδειξις ἐστὶ τὸ φέρειν ἀκάλυπτον τὴν κεφαλὴν. "Οτι μὲν γὰρ ἄρχει Θεὸς καὶ κυριεύει, κεφαλὴ πεφηνῶς τοῦ ἀνδρός, οὐκ αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ συμπάντων, οὐδεὶς ἀμφιβολίας λόγος Διόπερ οὐδὲ συμβόλων εἰς τοῦτο καθέστη-
 5 κε χρεία τὴν ὑποταγὴν ἐνδεικνυμένων· πᾶσι γὰρ τὸ κατὰ πάντων αὐτοῦ κράτος καὶ ἡ Δεσποτικὴ ἀνωμολόγηται κυριότης. "Οτι δὲ γυναῖκα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν δεῖ τετάχθαι τοῦ ἀνδρός, οὔτε πᾶσιν ὁμοίως φανερόν, αὐτὴν τε εἰδέναι μάλιστα προσήκει καὶ τοῖς συμβόλοις ἐπιδεικνύναι. Ἔναι γὰρ καὶ τὰ σύμβολα περιφέρουσαι πολλῶν τε κα-
 10 τέξανίστανται, καὶ τὴν οἰκειάν τάξιν ἀμείδουσαι, θορύβων καὶ ταραχῆς οὐ τὰς οἰκίας μόνον, ἀλλὰ καὶ πόλεις ἐπλήρωσαν. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο ἦν καὶ τὴν ὑποταγὴν μὴ προσετέτακτο φυλάττειν, τί ἂν ἐγεγόνει; Εὐλόγως ἄρα καὶ διωφελῶς ὁ μακάριος Παῦλος τὰ τε ἄλλα διωρίσατο καὶ σφοῖς τε καὶ φυσικοῖς, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς συγκατε-
 15 σκευάσατο ἐνθυμήμασιν, ὡς ἀνδρὶ μὲν ἀκάλυπτον ἔχειν τὴν κεφαλὴν, γυναικὶ δὲ οὐχὶ θεμιτὸν μὴ κατακαλύπτεσθαι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΘ'*

Τί δηλοῖ τό, «οὐκ, ἂν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες ἡσύχασον»;

20 Τοῖς φιλομαθοῦσιν ἔγωγε (πῶς ἀνεπιφθονώτερον εἶπω;) χαρίεις εἰμί. Διὸ τῶν ἠπορημένων σοὶ τὴν λύσιν μετὰ τοῦ ῥαδίου σύντομον εὐρήσεις. Τὸ τοίνυν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀδελφοκτονίας εἰρημένον, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης, ἡμαρτες ἡσύχασον», διαφόρους ἴσθι δυνάμενον δέξασθαι τὰς ἀναπτύξεις. Ὁ
 25 μὲν γὰρ ἀποφαντικῶς αὐτὸ εἰρησθαι ὑπειληφῶς, τοιοῦτόν τινα τὸν ἐν αὐτῷ θεωρήσειε νοῦν. "Οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὅτιπερ μηδὲ διεῖλες ὀρθῶς". Τουτ' ἐστίν. "Ἐπεὶ μὴ διεῖλες ὀρθῶς, οὐδὲ προσήνεγκες ὀρθῶς ἢ γὰρ ὀρθὴ προσένεξις τῆς ὀρθῆς ἤρτηται διαιρέσεως δι' ὃ ἡμαρτες, ἡσύχασον". Εἰ δὲ τις οὐκ ἀποφαινόμενον, ἀλλ' ἐν τύπῳ
 30 προενηνεγμένον ἐρωτήσεως τὸν λόγον ἐκλάβοι (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο

* Ἐπιστολὴ 211η, Κωνσταντίνῳ, σπαθαρίῳ καὶ ἀσηκρητίς.

σεται σὲ ἄλλους, ὅτι εἰκονίζει τὸν κοινὸ Δεσπότη, ἔνδειξη τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ ὅτι ἔχει ἀκάλυπτο τὸ κεφάλι του. "Ὅτι βέβαια ὁ Θεὸς ἄρχει καὶ ἐξουσιάζει, ἐπειδὴ εἶναι κεφαλὴ τοῦ ἀνδρα, καὶ ὄχι αὐτοῦ μονάχα, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ὄντων, δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος ἀμφιβολίας. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν χρειάζονται σύμβολα γι' αὐτό, πὺν νὰ συμβολίζουν τὴν ὑποταγὴ· γιατί ἀπὸ ὄλους ὁμολογεῖται ἡ ἐξουσία καὶ ἡ κυριαρχία του σὲ ὄλα. Ὅτι ὅμως ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ ταχθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ ἀνδρα δὲν εἶναι σὲ ὄλους ὅμοια φανερό, καὶ πρέπει ἡ ἴδια νὰ τὸ ἀναγνωρίζει καὶ νὰ τὸ δείχνει μὲ σύμβολα. Γιατί μερικές, ἂν καὶ περιφέρουν ἐπάνω τους τὰ σύμβολα, ἐντούτοις ξεφεύγουν ἀπὸ πολλά, καὶ ἀλλάζοντας τὴ δική τους θέση, γέμισαν ὄχι τὰ σπίτια μόνο ἀπὸ θορύβους καὶ ταραχές, ἀλλὰ καὶ τίς πόλεις." Ἄν δὲν ἔφερε ἡ γυναῖκα τὸ κάλυμμα αὐτὸ καὶ δὲν εἶχε λάβει τὴν ἐντολὴ νὰ φυλάγει τὴν ὑποταγὴ, τί θὰ εἶχε γίνει; Δικαιολογημένα λοιπὸν καὶ πρὸς ὠφέλεια τῆς ζωῆς ὁ μακάριος Παῦλος καὶ τὰ ἄλλα ὄρισε μὲ σοφοὺς καὶ φυσικοὺς ὄρισμούς, ἀλλὰ καὶ μὲ πολιτικούς συλλογισμοὺς τὰ ρύθμισε, ὥστε ὁ ἀνδρας νὰ ἔχει ἀκάλυπτο τὸ κεφάλι του, στὴν γυναῖκα ὅμως νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἀκάλυπτη.

ΕΡΩΤΗΣΗ 109η

Τί σημαίνει τό, «ἂν προσφέρεις ὀρθά, δὲν ἐκλέξεις ὁμως ὀρθά, δὲν ἀμάρτησες. Ἄλλὰ ἡσύχασε»¹;

Σ' αὐτοὺς πὺν ἀγαποῦν τὴ μάθηση ἐγὼ βέβαια εἶμαι πρόσχαρος (πῶς ἀλλιῶς νὰ τὸ πῶ χωρὶς ἴχνος ζήλειας;). Γι' αὐτὸ τὴ λύση τῶν ἀποριῶν σου, ἐκτὸς ἀπὸ εὐκόλη, θὰ τὴ βρεῖς καὶ σύντομη. Αὐτὸ λοιπὸν πὺν εἰπώθηκε στὸν ἀρχηγὸ τῆς ἀδελφοκτονίας, «ἂν προσφέρεις ὀρθά, ἀλλὰ δὲν ἐκλέξεις ὀρθά, δὲν ἀμάρτησες. Ἄλλὰ ἡσύχασε», νὰ ξέρεις ὅτι μπορεῖ νὰ λάβει διάφορες ἐξηγήσεις. "Ὅποιος δηλαδή ἔχει τὴ γνώμη, ὅτι ἔχει λεχθεῖ μὲ ἀποφαντικὸ τρόπο, θὰ βγάλει ἓνα τέτοιο νόημα: "Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσφέρεις ὀρθά, ἐπειδὴ οὔτε καὶ ὀρθά ἔκανες τὴν ἐκλογὴ". Αὐτὸ σημαίνει: "Ἐπειδὴ δὲν ἔκανες ὀρθά τὴν ἐκλογὴ, γι' αὐτὸ καὶ δὲν πρόσφερες ὀρθά· γιατί ἡ ὀρθὴ προσφορὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθὴ ἐκλογὴ· γι' αὐτὸ ἀμάρτησες· ἀλλὰ ἡσύχασε". Ἄν ὅμως δεχθεῖ κανεὶς τὸ λόγο ὄχι σὰν ἀπόφανση, ἀλλὰ ὑπὸ μορφή ἐρώτησης (γιατί κι αὐτὸ εἶναι

1. Γεν. 4, 7.

μάλιστα ἐγκωρεῖ), τοιοῦτον εὐρήσει τὸν νοῦν· “Οὐχί”, φησί, “κὰν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ ὅμως μὴ διέλης, ἤμαρτες;” οἷον, “Ἄρα γὰρ διότι ὀρθῶς προσήνεγκας, ὀρθῶς δὲ μὴ διεῖλες, οὐ δοκεῖς ἁμαρτεῖν;” Οὐδὲν γὰρ ἴσως κωλύει ὀρθῶς μὲν προσενεγκεῖν, τὸν μὴ
5 ἑτέρω τινί, μόνω δὲ θυσιάζοντα τῷ πάντων Θεῷ, μὴ μέντοι διελεῖν ὀρθῶς τὸν μὴ τηροῦντα τὸν πρόποντα τῇ διαιρέσει θεσμόν. Δειῖ δὲ τὸν ἀνεπιμώμως τοῖς θείοις ὑπηρετούμενον, ὀρθῶς τε προδιελεῖν, καὶ ὀρθῶς ὁμοίως προσενεγκεῖν.

Ἄλλ', εἰ μὲν κατὰ μίαν περίοδον εἶη τὸ χωρίον τεθεωρημένον,
10 τοιαύταις ἂν ὑπάγοιτο θεωρίαις. Εἰ δέ τις οὐχ ἀπλήν καὶ μίαν, ἀλλ' οἷον ἐκ δύο τινῶν βραχυτέρων συγκεκριμένην ὑπολάβοι τὸ τοῦ ἀποφαινομένου σχῆμα, καὶ οὕτω φυλάττουσαν τὴν περίοδον, καὶ τὸ μὲν αὐτῆς κατ' ἔλλειψιν, τὸ δὲ αὐτοτελῶς εἰρησθαι, οὐδ' οὕτως τῇ φύσει τῆς ἀληθείας λυμανεῖται· οἷον “Οὐχί ἂν ὀρθῶς μὲν προσενέγκης, εὐ-
15 δοκίμησας, ἂν δὲ μὴ ὀρθῶς διέλης, ἤμαρτες”. Καὶ γάρ, ὥσπερ τὸ ὀρθῶς προσενεγκεῖν εὐσεβές, οὕτω τὸ μὴ ὀρθῶς διελεῖν ἀσεβείας ὑπεύθυνον. Καὶ ὁ μὲν τῆς τοῦ ῥήτου συντάξεως λόγος καὶ ἡ ἀπ' αὐτῆς ἀναφαινομένη διάνοια, ἐν τούτοις.

Ἄλλὰ γὰρ τὸ μὲν προσενεγκεῖν ὀρθῶς αὐτόθεν δῆλον, τὸ δὲ μὴ
20 διελεῖν ὀρθῶς, ἴσως δεῖται σαφηνείας. Ἐκεῖνος τοιγαροῦν ὀρθῶς διαιρεῖ, ὁ μὴ τὰ τυχόντα δῶρα φέρων Θεῷ, ἀλλ' ὀρθῆ κρίσει διαιρούμενός τε καὶ διακρίνων καὶ δωροφορούμενος αὐτῷ τὰ πολλῶ τῶν ἄλλων προφερέστερα. Πῶς γὰρ οὐχὶ τὰ πάντων ἐν ὑπεροχῇ τιμιώτε-
ρα τῷ γενεσιουργῷ καὶ δοτῆρι καὶ πάντων αἰτίῳ τῶν καλῶν Θεῷ
25 προσῆκεν ἐξαίρειν καὶ ἱεροθυτεῖν; Τοιοῦτος δέδειχται καὶ Ἄβελ, εὐγνωμονῶν τε καὶ τὸ Θεῖον καθαρῶς φιλῶν· καὶ γὰρ εἴρηται περὶ αὐτοῦ, ὡς «ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων προσήνεγκεν», τουτ' ἔστιν, ἃ τῶν ἄλλων ἐν τε τῷ πρωτότοκα εἶναι, καὶ ἐν τῷ, ὡς ἂν εἶποι τις, ἔστεατῶσθαι καὶ καταλελιπάνθαι διέφερε, ταῦτα
30 προσέφερε. Τὸ γὰρ «ἀπὸ τῶν στεάτων», τῶν εὐτραφῶν καὶ ἔστεατωμένων φησί, καὶ τῇ πολλῇ ἐπιμελείᾳ παρεχομένων τὸ ἐξηρημένον καὶ ἄριστον. Ἄλλὰ τοῦ μὲν προσενεγκεῖν, ἀμφοῖν ἐγγόνει ἢ φροντίς,

κατεξοχήν δυνατό) θὰ βρεῖ τὸ ἐξῆς νόημα· “Δὲν ἀμάρτησες”, λέει, “ἂν προσφέρεις ὀρθὰ, ἀλλὰ δὲν ἔκανες ὀρθὰ τὴν ἐκλογή;” Σὰ νὰ λέει δηλαδή· “Ἄραγε, ἐπειδὴ ὀρθὰ προσφερες ἀλλὰ δὲ ἔκανες ὀρθὰ τὴν ἐκλογή, νομίζεις ὅτι δὲν ἀμάρτησες;” Γιατὶ ἴσως τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ προσφέρει βέβαια ὀρθὰ αὐτὸς ποὺ δὲν θυσιάζει σὲ κάποιον ἄλλον, ἀλλὰ μόνο στὸ Θεὸ τῶν ὄλων, νὰ μὴ κάνει ὅμως ὀρθὰ τὴν ἐκλογή, ἂν δὲν τηρήσει τὸν πρέποντα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογή νόμο. Πρέπει ὅμως ὅποιος ὑπηρετεῖ ἀνεπίληπτα τὰ θεῖα, καὶ ὀρθὰ νὰ προεκλέξει καὶ ὅμοια ὀρθὰ καὶ νὰ προσφέρει.

Ἄν λοιπὸν τὸ χωρίο ἐκληφθεῖ σὰν μιὰ περίοδος, θὰ μπορούσε νὰ λάβει αὐτὲς τὶς ἐξηγήσεις. Ἄν ὅμως θεωρήσει κανεὶς τὴ μορφὴ τῆς ἀπόφανσης ὅχι σὰν μιὰ ἐνιαία περίοδο, ἀλλὰ ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο μικρότερες, καὶ φυλάγοντας ἔτσι τὴν περίοδο, τὸ ἓνα μέρος λεχθεῖ μὲ ἔλλειψη ἐνῶ τὸ ἄλλο αὐτοτελῶς, οὔτε αὐτὸς θὰ φθείρει τὴν ἀλήθεια. Γιὰ παράδειγμα· “Ἄν προσφέρεις ὀρθὰ ἐπιδοκιμάστηκες, ἂν δὲν ἐκλέξεις ὅμως ὀρθὰ, ἀμάρτησες”. Γιατὶ, ὅπως ἡ ὀρθὴ προσφορὰ ἀποτελεῖ εὐσέβεια, ἔτσι ἡ μὴ ὀρθὴ ἐκλογή εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἀσέβεια. Ὁ λόγος λοιπὸν τῆς σύνθεσης τοῦ ρητοῦ καὶ τὸ νόημα ποὺ ἀναφαίνεται ἀπὸ αὐτὸ περιλαμβάνεται μέσα σὲ ὅσα εἶπα.

Ἄλλὰ ἡ ὀρθὴ βέβαια προσφορὰ εἶναι φανερὴ ἀπὸ αὐτό, ἡ μὴ ὀρθὴ ὅμως ἐκλογή ἴσως χρειάζεται διασαφήνιση. Ἐκλέγει λοιπὸν ὀρθὰ ἐκεῖνος ποὺ δὲν προσκομίζει τὰ τυχαῖα δῶρα στὸ Θεό, ἀλλὰ ἐκλέγει καὶ διαχωρίζει αὐτὰ μὲ ὀρθὴ κρίση καὶ προσφέρει ὡς δῶρα τὰ πολὺ καταλληλότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα. Πῶς δηλαδή δὲν πρέπει αὐτὰ ποὺ ὑπερέχουν καὶ ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ ὅλα νὰ διαλέγονται καὶ νὰ προσφέρονται ὡς θυσία στὸν δημιουργὸ καὶ δωρεοδότῃ καὶ αἴτιο τῶν πάντων Θεό; Τέτοιος ἀποδείχθηκε καὶ ὁ Ἄβελ, γεμᾶτος εὐγνωμοσύνη καὶ ἀγάπη ἀγνή πρὸς τὸ Θεό. Γιατὶ ἔχει γραφεῖ γι’ αὐτὸν ὅτι «ἔκανε τὴν προσφορὰ του ἀπὸ τὰ πρωτότοκα καὶ τὰ παχύτερα»², δηλαδή ἐκεῖνα ποὺ διέφεραν ἀπὸ τὰ ἄλλα κατὰ τὸ ὅτι ἦταν πρωτότοκα καί, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, στεατωμένα καὶ παχιά, αὐτὰ πρόσφερε. Γιατὶ λέει πρόσφερε «τὰ στεατωμένα», δηλαδή τὰ καλοθρεμμένα καὶ κρεατωμένα καὶ ποὺ λόγῳ τῆς πολλῆς φροντίδας παρουσίαζαν τὸ ἐντελῶς ἐξαιρετο καὶ ἄριστο. Καὶ γιὰ τὴν προσφορὰ βέβαια φρόντισαν καὶ οἱ δύο, δὲν δειχθηκε ὅμως ἡ

2. Γεν. 4, 4.

τοῦ δὲ διελεῖν καὶ ἐκλέξασθαι τὰ ἀμείνω, οὐκέτι ὁμοίως ἀμφοῖν, ἀλλ' ὁ μὲν Ἰαβὴλ, ὡς περ διεῖλεν ὀρθῶς, οὕτω καὶ προσενήνοχεν, ὁ δὲ Κάιν, ἢ οὐδὲ προσήνεγκεν ὀρθῶς, ὅτι μηδὲ διεῖλεν, ἢ, εἰ καὶ δοίη τις ὀρθῶς προσενεγκεῖν, ἀλλὰ περὶ γε τὴν ἐξαίρεσιν καὶ ἐκλογὴν πλεῖ-
 5 στον ὅσον διήμαρτεν. Οὐδὲ γὰρ τὰ κρίσω, τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα, προσήνεγκε. Καὶ δῆλον ἐξ ὧν τε «Θεὸς ταῖς αὐτοῦ θυσίαις μὴ ἐπέδλεψε», μηδὲ περὶ θεῖω, ὡς περ τὰ τοῦ Ἰαβὴλ, ὠλοκαύτωσε (τοῦτο γὰρ τινες ἐκδεδώκασι), καὶ ἐξ ὧν τὸν ἔλεγχον τῆς οὐκ ὀρθῆς ἀπέτισε διαιρέσεως Ἰαβὴλ τὸ μὲν, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκης, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης,
 10 ἡμαρτες;» τοιοῦτον.

Τὸ δέ, «ἡσύχασον», ἵνα εἴπῃς πρὸς ἡμαρτηκότα, “Ἡρέμησον κατὰ σεαυτὸν, καὶ διασκόπησον ἀκριβῶς τοῦ πεπραγμένου τὸ ἄτοπον, καὶ μετανοία τὸ ἁμαρτηθὲν ἐξιλεώσαι”. Ἐν ἡσυχίᾳ γὰρ καὶ τῷ ἀταράκῃ τῶν λογισμῶν μᾶλλον συνοραῖται καὶ κρίνεται τὸ παρορα-
 15 θέν. Τάχα δὲ καὶ προαναστέλλοντος ἦν τὴν ὀρμὴν τὴν ἐφ' ἧς περ αὐτὸς ἀθλίως ἐκδέδθηκεν “Ἡμαρτες”, φησὶν, “ἡσύχασον μὴ προσθῆς ἕτερον τῷ ἀδικήματι· μέχρι τῆς εἰς ἐμὲ πλημμελείας περιγράψον τὴν ἀπόνοιαν, ἀδελφικῶν αἱμάτων μὴ τὰς χεῖρας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν γνώμην καθαρὰν διαφύλαξον. Τὸ δέ, «πρὸς σὲ ἢ ἀποστροφή αὐτοῦ,
 20 καὶ σὺ αὐτοῦ ἄρξεις», ἢ περὶ αὐτοῦ τοῦ προσενεχθέντος εἴρηται, οἶον, (Ἀνάξιον”, φησὶν, “τῆς ἐμῆς ἐστὶ προσφορᾶς, διὸ ἀποστρέφεται σοὶ καὶ αὐτὸς αὐτοῦ, ὡς περ καὶ πρὶν ἢ προσενεχθῆναι κύριος ἔση”. ἢ οὐχὶ τὸ προσενεχθέν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ διαμαρτηθὲν περὶ τὴν προσένεξιν ὁ λόγος δηλοῖ· τοῦτο ἔστιν· “Σὺ τοῦ ἁμαρτήματος, οὐκ
 25 ἄλλος, γέγονας αἴτιος· διὸ ἢ ἀποστροφή αὐτοῦ καὶ ἢ ἀναφορὰ πρὸς σὲ ἐπανήξει, καὶ σὺ αὐτοῦ ἄρξεις, ἀρχηγὸς ὄφθεις τῆς περὶ τὸ Θεῖον ὀλιγωρίας, ἐξ οὗ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἁμαρτημάτων προέρχεται”. Εἰ δὲ τις εἴποι καὶ ὡς παραψυχῆς ἕνεκα τοῦτο εἴρηται (ἐλελύπητο γὰρ ὁ Κάιν, εἰ καὶ μὴ διότι ἡμάρτηκεν, ἀλλ' ὅτι τὸ ἥττον ἔσχεν ἐπὶ ταῖς θυ-
 30 σίαις παρὰ τὸν ἀδελφόν), οὐδὲ τοῦτο μακρὸν τῆς ἀπίου καὶ ἀνεξιχνιάστου φιλάνθρωπίας τοῦ Θεοῦ· ὡς ἂν εἴποι φιλόστοργος πατήρ

ἴδια φροντίδα κι ἀπὸ τοὺς δύο νὰ διαχωρήσουν καὶ νὰ ἐκλέξουν τὰ καλῦτερα. Ἄλλὰ ὁ Ἄβελ, ὅπως ὀρθὰ ἐξέλεξε, ἔτσι ὀρθὰ καὶ πρόσφερε, ἐνῶ ὁ Κάιν ἢ οὔτε ὀρθὰ πρόσφερε, ἐπειδὴ οὔτε διάλεξε ὀρθὰ, ἢ, κι ἂν δεχθεῖ κανεὶς ὅτι πρόσφερε ὀρθὰ, ἀλλ' ὅμως ὡς πρὸς τὸ ξεχώρισμα καὶ τὴν ἐκλογή ἦταν μεγάλο τὸ ἀμάρτημά του. Γιατὶ δὲν πρόσφερε τὰ καλῦτερα, ἀλλὰ ὅποια δὲν ἦταν τέτοια. Καὶ γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ ὅτι «ὁ Θεὸς δὲν πρόσεξε τὴ θυσία του»³ καὶ δὲν τὴν ἔκανε ὀλοκαύτωμα μὲ τὸ θεῖο πῦρ, ὅπως ἔκανε τοῦ Ἄβελ (γιατὶ αὐτὴ τὴν ἐξήγηση ἔδωσαν μερικοί), καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὡς ἀνταπόδοση ἔλαβε τὸν ἔλεγχο γιὰ τὸν μὴ ὀρθὸ διαχωρισμό. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ νόημα τοῦ, «δὲν ἀμάρτησες ἂν ὀρθὰ πρόσφερες, ἀλλὰ δὲν διάλεξες ὀρθὰ;».

Τὸ «ἠσύχασε» πάλι τὸ λέει σὰ νὰ θέλει νὰ πεῖ πρὸς ἐκεῖνον πού ἀμάρτησε· “Ἠρέμησε μέσα σου κι ἐξέτασε μὲ ἀκριβεία τὴν ἀτοπία τῆς πράξης σου καὶ σβῆσε τὸ ἀμάρτημά σου μὲ τὴ μετάνοιά σου”. Γιατὶ τὸ σφάλμα διαπιστώνεται καὶ κρίνεται καλῦτερα ὅταν οἱ λογισμοὶ μας εἶναι ἀτάραχοι. Ἰσως ἤθελε καὶ νὰ σταματήσει τὴν ὀρμὴ πού τὸν ὀδήγησε στὸ ἄθλιο ὀλίστημά του. “Ἀμάρτησες”, λέει· “ὅμως ἠσύχασε, γιὰ νὰ μὴν προσθέσεις στὸ ἀμάρτημά σου κι ἄλλο. Περιορίσε τὸν παραλογισμό σου μέχρι τὸ πλημμέλημά σου πρὸς ἐμένα, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἀδελφικὸ αἷμα φύλαξε ὄχι μόνο τὰ χέρια σου καθαρὰ, ἀλλὰ καὶ τὴ γνώμη σου. Τὸ ἄλλο πάλι, «σ' ἐσένα αὐτὸς θὰ ἐπιστρέψει, καὶ ἐσὺ θὰ γίνεις ὁ κύριός του»⁴, ἢ ἔχει λεχθεῖ γι' αὐτὸ πού προσφέρθηκε, πού εἶναι σὰ νὰ λέει, “Εἶναι ἀνάξιο γιὰ νὰ προσφερθεῖ σ' ἐμένα, γι' αὐτὸ ἐπιστρέφεται σ' ἐσένα καὶ θὰ εἶσαι ἐσὺ ὁ ἴδιος ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ προσφορὰ κύριος αὐτοῦ”· ἢ ὁ λόγος δηλώνει ὄχι αὐτὸ πού προσφέρθηκε, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ πλημμέλημα σχετικὰ μὲ τὴν προσφορὰ. Δηλαδή, “Ἐσὺ ἔγινες αἷτιος τοῦ ἀμαρτήματος, ὄχι κανένας ἄλλος. Γι' αὐτὸ ἢ ἀποστροφή αὐτοῦ καὶ ἢ ἀναφορὰ του θὰ ἐπιστρέψει σ' ἐσένα καὶ θὰ γίνεις ἐσὺ κύριός του, ἀφοῦ ἀποδείχθηκες ἀρχηγὸς τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὸ Θεῖο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα”. Κι ἂν κάποιος πεῖ, ὅτι αὐτὸ εἰπώθηκε γιὰ παρηγοριὰ (γιατὶ ὁ Κάιν εἶχε λυπηθεῖ, ἂν καὶ ὄχι ἐπειδὴ ἀμάρτησε, ἀλλ' ἐπειδὴ φάνηκε κατώτερος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του ὡς πρὸς τὶς θυσίες), οὔτε αὐτὸ βρῖσκεται μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀπειρη καὶ ἀνεξιχνίαστη φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ. Ὅπως δηλαδή θὰ μπορούσε νὰ πεῖ ἓνας στοργικὸς πατέρας στὸ παιδί

4. Ὁπ. π.

5. Γεν. 4, 5.

πρὸς ἡμαρτηκότα παῖδα· “Μὴ συμπέσης μηδὲ καταποθῆς τῇ λύπῃ, τοῖς δώροις σε παρευδοκιμήσαντος τοῦ ἀδελφοῦ· εἰ γὰρ καὶ ἐξ ὧν αὐτὸς ὁσίως ἔπραξε δικαιοπρεπῶς προτετίμηται, ἀλλ’ οὖν ἀποστραφήσεται σοι πάλιν καὶ ὑπὸ σέ ἔσται, καὶ τῷ προνομίῳ τῶν πρωτοτοκίων αὐτὸς πάλιν τὸ πρεσβεῖον ἔξεις, ἂν μεταμελείᾳ σαντὸν τοῦ πταισματος ἀνορθώσης ἀναφαίρετον γὰρ ἔσται σοι τὸ κατ’ αὐτοῦ κῆρος, ὅπερ εἴληφας ἐξ ὧν πρῶτος τὰς μητρικὰς ἔλυσας ὠδῖνας”. Ἀλλὰ κατ’ ἐπιστολὴν ἱκανὰ καὶ ταῦτα, οἶμαι.

Οἶδα δέ τινάς ποτε τῶν παλαιωτάτων Ἰουδαίων γεγραφότας, οἵ 10 τὸ ἐλλόγιμον τῶν ἄλλων ἔχειν ἐδόκουν, διὰ τοῦτο εἰρηῆσθαι τὸν Κάϊν μὴ διελεῖν ὀρθῶς, διότι ἀπὸ τῶν ἀψύχων, ἀλλ’ οὐκ ἀπὸ τῶν ἐμψύχων, ὡσπερ ὁ Ἄβελ, τὰ δῶρα προσέφερον (καθυστερεῖν γὰρ καὶ ἐλαττοῦσθαι πολλῶ τῶν ἐμψύχων τὰ ἄψυχα)· διὸ καὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν τοῦ μὲν ἐφησθῆναι τοῖς δώροις ὡς ἐμψύχοις, τοῦ δὲ τὴν θυ- 15 σίαν ὑπεριδεῖν ὡς ἐκ τῶν ἀψύχων εἰσκεκομισμένην. Ἀλλ’ εἴπερ οὕτως εἶχεν, οὐκ ἂν ὁ Κάϊν τὴν διαίρεσιν, ἀλλ’ αὐτὴν ἂν τὴν θυσίαν ὠνειδίξετο, ὅτιπερ ἀντὶ τῶν καρπῶν μὴ ζῶα προσήνεγκεν. Ἀλλ’ οὐδαμοῦ φαίνεται τοῦτο ἢ θεία καταμεμψαμένη φωνή, ἀλλὰ τῶν μὲν δώρων οὐδὲν ἠτιάσατο, ὑπὲρ δὲ τῆς διαιρέσεως τὴν μέμψιν ἐπή- 20 νεγκεν. Ἄλλως τε δέ, εἰ ὁ μὲν ἀπαρχῆς θῖον τὸ γηπονεῖν, ὁ δὲ τὸ πομαίνειν ἐτίθετο, πῶς οὐκ ἄλογον ὑπολαμβάνειν ὑπ’ αἰτίαν γενέσθαι τὸν Κάϊν, διότι μὴ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, ἀλλ’ ἀπὸ τῶν οἰκείων προσήνεγκεν;

Κακεῖνο δέ τις προσθεῖη, ὡς οὐκ ἐν τῇ προσενέξει τῆς θυσίας 25 μᾶλλον, ἀλλ’ ἀπαρχῆς τῆς τῶν θίων αἱρέσεως ἔδει τὸν μὲν φαυλίξειν, ὅτι γηπονεῖν εἴλετο, τὸν δὲ πομαίνοντα ἀποδέχεσθαι. Τὸ γὰρ τῶν ἐπιτηδευμάτων διάφορον ἀρχὴ καὶ αἰτία καθέστηκεν τοῦ τὸν μὲν, ὡς ἐνόμισαν, ἁμαρτεῖν καρποῖς θυσιάζοντα, τὸν δὲ παρευδοκιμῆσαι, ζῶα τὰ δῶρα ποιούμενον. Πῶς δὲ κὰν ταῖς νομοθεσίαις 30 ὕστερον σεμίδαλῖς τε καὶ στάχνες καὶ ἄρτοι προθέσεως εἰς προσφορὰν Θεῷ ἐλογίζοντο; Εἰ δὲ καὶ «καλὰ λίαν» οὐχί τινα τῶν δημι-

του πού ἔσφαλε· “Μὴν καταπέσεις καὶ μὴ σὲ πνίξει ἡ λύπη σου, ἐπειδὴ σὲ νίκησε στὰ δῶρα ὁ ἀδελφός σου. Γιατί, ἂν καὶ ἐκεῖνος προτιμήθηκε δίκαια ἕξαιτίας τῶν ὅσων ἔπραξε μὲ τρόπο ὅσιο, ἀλλ' ὅμως θὰ στραφεῖ πάλι σ' ἐσένα καὶ θὰ εἶναι ὑποχείριός σου καὶ μὲ τὸ προνόμιο τοῦ πρωτότοκου θὰ ἔχεις ἐσὺ πάλι τὰ πρωτεῖα, ἂν ἀνορθώσεις τὸν ἑαυτὸ σου ἀπὸ τὴν πτώση του μὲ τὴ μετάνοιά σου. Γιατί τὸ κύρος σου ἀπέναντί του θὰ εἶναι ἀναφαίρετο, πού τὸ ἔλαβες ἐπειδὴ πρῶτος γεννήθηκες ἀπὸ τὴ μητέρα σου”. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι κι αὐτὰ, προσφερόμενα μέσω ἐπιστολῆς, εἶναι ἀρκετὰ.

Γνωρίζω μερικούς ἀπὸ τοὺς παλαιότατους Ἰουδαίους πού ἔγραψαν καὶ πού νόμιζαν ὅτι εἶχαν τὸ πρωτεῖο ἔναντι τῶν ἄλλων, ὅτι ὁ Κάιν λέχθηκε πῶς δὲν ἐξέλεξε ὀρθά, ἐπειδὴ προῖφερε τὰ δῶρα του ἀπὸ τὰ ἄψυχα καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ἔμψυχα ὅπως ὁ Ἄβελ (γιατὶ ὑπολείπονται καὶ μειονεκτοῦν κατὰ πολὺ τὰ ἄψυχα ἔναντι τῶν ἐμψύχων). Γι' αὐτὸ κι ὁ Θεὸς τῶν ὅλων εὐχαριστήθηκε ἀπὸ τὰ δῶρα τοῦ ἑνὸς ἐπειδὴ ἦταν ἔμψυχα, ἐνῶ περιφρόνησε τὴ θυσία τοῦ ἄλλου, ἐπειδὴ εἶχε προσφερθεῖ ἀπὸ ἄψυχα. Ἀλλὰ ἂν ἦταν ἔτσι, δὲ θὰ κατηγοροῦνταν ὁ Κάιν γιὰ τὸν διαχωρισμὸ πού ἔκανε, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἴδια τὴ θυσία, ἐπειδὴ δὲν πρόσφερε ἀντὶ καρπῶν ζῶα. Πουθενὰ ὅμως δὲν φαίνεται ὅτι ἡ θεία φωνὴ τὸν κατηγοροῦσε γι' αὐτό· γιὰ τὰ δῶρα δὲν τὸν κατηγοροῦσε καθόλου, ἀλλὰ τὸν ἔψεξε γιὰ τὴν ἐκλογή του. Ἀλλωστε, ἂν ὁ ἕνας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του εἶχε διαλέξει τὴ γεωργία καὶ ὁ ἄλλος θέλησε νὰ εἶναι βοσκός, πῶς δὲν εἶναι παρόλογο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Κάιν βρέθηκε κατηγορούμενος, διότι πρόσφερε ὄχι ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δικά του;

Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ προσθέσει κανεὶς καὶ ἐκεῖνο· ὅτι δηλαδὴ ἔπρεπε ὄχι κατὰ τὴν προσφορὰ μᾶλλον τῆς θυσίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκλογῆς τῶν βίων τὸν ἕνα νὰ τὸν κατηγορεῖ ἐπειδὴ προτίμησε τὴ γεωπονία, καὶ τὸν ἄλλο νὰ τὸν ἀποδέχεται ἐπειδὴ ἦταν βοσκός. Γιατὶ ἡ διαφορὰ τῶν ἐπαγγελμάτων τοὺς ἔγινε ἀρχὴ κι αἰτία ὁ ἕνας, ὅπως νόμισαν, ν' ἀμαρτήσῃ θυσιάζοντας καρπούς, κι ὁ ἄλλος νὰ τύχει τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Θεοῦ ἐπειδὴ πρόσφερε ζῶα ὡς δῶρα. Καὶ πῶς ἔπειτα καὶ στίς νομοθεσίες θεωροῦνταν ὡς προσφορὰ στὸ Θεὸ τὸ σιμγδάλι, τὰ στάχυα καὶ οἱ ἄρτοι τῆς προῖθεσης; Κι ἂν ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων εἶπε ἀλλὰ καὶ ἔγιναν «καλὰ λίαν»⁶ ὄχι μερικὰ μόνο ἀπὸ τὰ δημιουργήματα,

ουρρημάτων, ἀλλὰ πάντα τῷ γενεσιουργῷ λόγῳ εἴρηται καὶ πεποί-
 ηται, τίνα λόγον ἔχει τοὺς ἀπὸ γῆς καρπούς, καὶ ἃ μᾶλλον ἐστὶν ἀν-
 θρώπῳ τροφή, ἐν ἀτίμῳ μοίρᾳ καὶ βδελύγματι τὸν δημιουργήσαν-
 τα παραπέμπεσθαι; Διὸ τῆς τοιαύτης ἐπιβολῆς τὴν προτεθεωρημέ-
 5 νην ἐξήγησιν μᾶλλον ἐγκριτέον. Αὕτη γὰρ καὶ οἷς ὁ τῆς καθαρᾶς
 ἡμῶν καὶ ἀναϊμάκτου θυσίας λόγος ἠγνόηται, ὁδοκεῖ πως ἄδειν ὁ-
 μόφωνα, ἐξ ὧν καὶ ὁ τῆς ἀποστασίας Ἰουλιανὸς κατὰ τῆς εὐσεβεί-
 ας γράφων, ἀλλόκοτα μὲν καὶ μωρὰ γράφων, ὅμως ἔδοξέν τι σοφὸν
 καὶ δυσεπιτίμητον αἰτιᾶσθαι Χριστιανούς, ὅτι μὴ ζυθοθυσίαις τὸ
 10 Θεῖον γεραίρουσιν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙ*.

Διὰ τί πρὸ τῆς Γαλιλαίας ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς ἐν
 Ἱερουσαλύμοις ἐμφανίζεται;

Συντέμνει τὴν ὑπόσχεσιν ὁ Σωτὴρ διὰ τὴν ὀλιγοψυχίαν τῶν
 15 μαθητῶν, καὶ πρὸ τῆς Γαλιλαίας ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις αὐτοῖς
 ἐμφανίζεται καὶ οὐδὲ δήπου τοῦτο τῆς ἐπαγγελίας ὑπάρχει παράβα-
 σις, οὐδὲ πολλοῦ δεῖ ταχεῖα δὲ μᾶλλον ἐκ πολλῆς φιλανθρωπίας
 ἐκπλήρωσις. Εἰ δ' ἔτι τις ἀγνωμονῶν εἰς ψεῦδος ἔλκειν τὴν ἀλήθειαν
 ἐκδιάζοιτο, οὐκ εἶναι, λέγων, ἐπαληθεύοντος, ἐν μὲν τῇ Γαλιλαίᾳ πα-
 20 ρασχεῖν τὴν ὄψιν ἐπαγγεῖλασθαι, ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ ταύτην δω-
 ρήσασθαι, ἐκεῖνο μᾶλλον συνιέτω, ὡς, εἴπερ εἰπὼν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ
 Γαλιλαίᾳ δοῦναι τοῖς μαθηταῖς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς μακαρίας θέας
 ἐκείνης, εἶτα μὴδ' ὅλως παρέσχεν, ἢ προσθεῖς ἐν Ἱεροσολύμοις μη-
 25 δαμῶς αὐτοῖς ὀφθῆναι, ἔπειτα ᾤφθη, οὐκ ἂν ἀφρόνως λίαν εἰς ὑπό-
 νοιάν τις ἐξεφέρετο τοῦ ψεύδους· εἰ δὲ τὴν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ἐπιφάνει-
 αν προαγγελίας, καὶ ταύτην ἐπλήρωσε καὶ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐχα-
 ρίσατο, ποῦ τῷ ψεύδει πάροδος, κἂν γοῦν ἐν ψιλῇ τινι καταλείποιτο
 φαντασία; Μᾶλλον δέ, πῶς οὐκ ἔστιν, ὡς ἂν τις εἴποι, διπλῆ τις τῆς
 ἀληθείας ἐκπλήρωσις, ὧν τε ὑπέσχετο, καὶ ὧν μὴδὲ ὑποσχόμενος
 30 ἐχαρίσατο;

* Ἐπιστολὴ 213η, Εὐσχήμονι, ἐπισκόπῳ Καισαρείας.

1. Ματθ. 26, 32. 28, 10. Μάρκ. 14, 28. 16, 7.

ἀλλὰ ὅλα, ποιά λογική ἔχει τοὺς καρπούς τῆς γῆς καὶ ὅσα προορίζονται γιὰ τροφή μᾶλλον τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τὰ παραπετάει ὁ Δημιουργὸς καὶ νὰ τὰ κατατάσσει σὲ ταπεινωτικὴ μοῖρα καὶ νὰ τὰ θεωρεῖ βδελυρὰ; Γι' αὐτὸ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη πρέπει νὰ ἐπιδοκιμάσομε μᾶλλον τὴν προηγούμενη ἐξήγηση. Γιατὶ αὐτὴ, καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμα ποὺ ἀγνοοῦν τὸ λόγο τῆς καθαρῆς καὶ ἀναίμακτης θυσίας μας, θεωρεῖται πῶς συμφωνεῖ μ' αὐτὴν. Ἐξαιτίας αὐτοῦ καὶ ὁ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης, γράφοντας ἐναντίον τῆς πίστεώς μας, ἂν καὶ ἔγραψε ἀλλόκοτα καὶ ἀνόητα πράγματα, ὅμως νομίστηκε ὅτι κατηγορεῖ τοὺς Χριστιανούς γιὰ κάτι σοφὸ καὶ ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ ἐπιτιμηθεῖ· ὅτι δὲν τιμοῦν τὸ Θεὸ μὲ θυσίες ζώων.

ΕΡΩΤΗΣΗ 110η

Γιατὶ ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται στοὺς μαθητὲς του στὰ Ἱεροσόλυμα πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή του στὴ Γαλιλαία;

Συντομεύει τὴν ὑπόσχεση ὁ Σωτὴρας ἐξαιτίας τῆς ὀλιγοψυχίας τῶν μαθητῶν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ Γαλιλαία¹ ἐμφανίζεται σ' αὐτοὺς στὰ Ἱεροσόλυμα². Κι αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποτελεῖ παράβαση τῆς ὑπόσχεσης, οὔτε ἀναβολὴ γιὰ πολὺ, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον γρήγορη ἐκπλήρωση ἐξαιτίας τῆς μεγάλης φιλανθρωπίας του. "Ἄν ὅμως κάποιος μὲ διεστραμμένη ψυχὴ σέρνει ἐκδιαστικὰ τὴν ἀλήθεια πρὸς τὸ ψεῦδος, ἰσχυριζόμενος ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸ συμπεριφορὰ κάποιου ποὺ λέει τὴν ἀλήθεια, τὸ νὰ ὑπόσχεται ὅτι θὰ τὸν δοῦν στὴ Γαλιλαία, καὶ νὰ προσφέρει τὴν ἐμφάνισή του στὰ Ἱεροσόλυμα, αὐτὸς ἄς σκεφθεῖ μᾶλλον ἐκεῖνο, ὅτι, ἂν ὁ Σωτὴρας ἔλεγε ὅτι θὰ δώσει στοὺς μαθητὲς του ν' ἀπολαύσουν ἐκεῖνη τὴ μακάρια θέα του στὴ Γαλιλαία, καὶ ἔπειτα δὲν τοὺς πρόσφερε αὐτὴν, ἢ ἂν πρόσθετε ὅτι δὲ θὰ τὸν δοῦν καθόλου στὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ἔπειτα ἐμφανιζόταν, δὲν θὰ μποροῦσε κάποιος πολὺ ἀνόητα νὰ ὑποψιαστεῖ ψεῦδος. "Ἄν ὅμως προαναγγέλλοντας τὴν ἐμφάνισή του στὴ Γαλιλαία, καὶ αὐτὴν τὴν πραγματοποιοῖησε καὶ τοὺς χάρισε καὶ τὴν ἐμφάνισή του στὰ Ἱεροσόλυμα, ποῦ ὑπάρχει παρουσία ψεύδους, ἔστω καὶ ἂν ἀφηνόταν νὰ φτάσουν σὲ μιὰ ἀπλή φαντασίᾳ αὐτοῦ; "Ἡ καλύτερα, πῶς, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς, δὲν εἶναι μιὰ διπλὴ ἐκπλήρωση τῆς ἀλήθειας, καὶ αὐτῶν ποὺ ὑποσχέθηκε, καὶ αὐτῶν ποὺ τοὺς χάρισε χωρὶς καὶ νὰ τὰ ὑποσχεθεῖ;

2. Λουκᾶ 24, 36-49. Ἰω. 20, 19-29.

Ὅρα δὲ κάκεινο· Εἰ μὲν ἀπλῶς ἦν προαγγελίας ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τοῖς μαθηταῖς ὁραθήσεται, ὁ δὲ ἀλλαχοῦ πρότερον ὠράθη, συγκεχωρείσθω, καὶ μηδὲ χώραν ἔχον, τὸ ψεῦδος. Εἰ δὲ ἀπελθόντας ἔφη ὄψασθαι, οἱ δὲ οὐπω παρεγένοντο (οὐδὲ γὰρ ἦν αὐτοῖς ἐνεστηρι-
 5 γμένον τὸ τῆς ἀναστάσεως θαῦμα, ἵνα τὸν ἀναστάντα, τὰ Ἱεροσόλυμα λιπόντες, εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἰδεῖν προσδοκήσωσι), πῶς οὐκ ἀσύνετος σφόδρα τῆς ἐπὶ τῷ ψεύδει συκοφαντίας ἢ δόξα; Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων συνορᾶν μάλιστα δεήσει, ὡς, κὰν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπέστη καὶ ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, ἀλλ' οὐκ οὐ κυρίως ἐκεῖ-
 10 νοι τοῦτον ἐθεάσαντο· πῶς γὰρ ἐώρων, οἳ γε πνεῦμα θεωρεῖν ἐδόκουν; Εἰ δὲ καὶ ὕστερον ἐπίστευον, ἀλλ' οὐδὲ οὕτω μέγα· τί γάρ, πλὴν ὅτι «Πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει», καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ θανατωθεὶς καὶ ἀνέστηκε; Διὸ καὶ ἐπιτιμῶν αὐτοῖς ἔλεγε· «τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διὰ τί λογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑ-
 15 μῶν;», ὅπερ οὐκ ἦν ἐστερεωμένων ταῖς γνώμαις, οὐδ' ἀκινήτοις χρωμένων περὶ τὴν ἀλήθειαν τοῖς λογισμοῖς. Ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ δὲ ἀληθῶς ἐθεάσαντο καὶ εἶδον· ἐκεῖσε γὰρ αὐτοῖς ἀποκαλυφθὲν ἐτρανώθη, ὡς ὃν βλέπουσι καὶ ὀρῶσιν, αὐτὸς μὲν ἐστὶν ὁ τοῦ θανάτου σκυλεύσας τὸ κράτος, αὐτὸς δὲ ὁ πάντων ἅπασαν τῶν ἐπὶ γῆς καὶ
 20 οὐρακῶ τὴν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα ἀναδεδεγμένος, ὅτε καὶ τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν τῆς ἀποστολῆς ἀξίωμα τῆς ἀνά παῖσαν τὴν οἰκουμένην περιεβάλλοντο.

Τοιγαροῦν, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τὸν διδάσκαλον, ὡς ἀληθῶς, οἱ μαθηταὶ ἐθεάσαντο· Κύριον γὰρ καὶ ἐξουσιαστὴν τοῦ παντός, τῆς τε χάρι-
 25 τος του παναγίου Πνεύματος χορηγὸν καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ταμίαν τότε μᾶλλον ἢ πρότερον διδαχθέντες κατενόησαν. Παναληθῶς ἄρα καὶ θεοπρεπῶς ἔφη ὁ Χριστός, κὰν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐαυτὸν προὑπέδειξεν, ὅτιπερ οἱ μαθηταὶ τὴν Γαλιλαίαν καταλαβόντες, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψονται.

3. Ματθ. 28, 10.

4. Λουκᾶ 24, 37.

5. Λουκᾶ 24, 39.

Πρόσεχε ὅμως καὶ ἐκεῖνο· Ἐάν εἶχε προαναγγεῖλει ἀπλῶς στοὺς μαθητὲς του ὅτι θὰ τὸν δοῦν στὴ Γαλιλαία, καὶ τὸν εἶδαν προηγουμένως ἄλλου, ἃς συγχωρηθεῖ τὸ ψεῦδος καὶ οὔτε κἂν νὰ θεωρηθεῖ πῶς εἰπώθηκε. Ἐάν ὅμως τοὺς εἶπε ὅτι μεταβαίνοντας ἐκεῖ θὰ τὸν δοῦν³, καὶ αὐτοὶ δὲν εἶχαν ἀκόμα μεταβεῖ (γιατὶ δὲν εἶχε ἀκόμα ριζωθεῖ βαθιὰ μέσα τους τὸ θαῦμα τῆς ἀνάστασης, ὥστε ἐγκαταλείποντας τὰ Ἱεροσόλυμα νὰ ἐλπίσουν ὅτι θὰ τὸν ἔβλεπαν ἀναστημένο στὴ Γαλιλαία), πῶς δὲν εἶναι τελείως ἀνόητη ἢ γνώμη τῆς συκοφαντίας γιὰ ψεῦδος; Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμε θὰ χρειαστεῖ πολὺ νὰ δοῦμε ὅτι, κὶ ἂν παρουσιάστηκε ὁ Σωτὴρ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν εἶδαν οἱ μαθητὲς του, στὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν εἶδαν τὸν ἴδιο. Πῶς δηλαδὴ τὸν ἔβλεπαν, ἀφοῦ νόμιζαν ὅτι ἔβλεπαν πνεῦμα⁴; Κὶ ἂν ἔπειτα πίστεψαν, ἀλλ' οὔτε αὐτὸ ἦταν τόσο μεγάλο. Τί ἄλλο δηλαδὴ ἄκουσαν, παρὰ ὅτι «τὸ Πνεῦμα δὲν ἔχει σὰρκα καὶ ὄστα»⁵ καὶ ὅτι ὁ ἴδιος πού θανατώθηκε, αὐτὸς καὶ ἀναστήθηκε; Γι' αὐτὸ καὶ ἐπιτιμώντας τοὺς τοὺς ἔλεγε· «γιατὶ εἶστε ταραγμένοι καὶ γεννιοῦνται στὴν ψυχὴ σας διάφορες σκέψεις;»⁶, πρᾶγμα πού δὲν μαρτυροῦσε ἀνθρώπους μὲ σταθερὴ πεποίθηση καὶ μὲ λογισμοὺς ἀκλόνητους γιὰ τὴν ἀλήθεια. Ἀντίθετα στὴ Γαλιλαία τὸν εἶδαν καὶ τὸν παρατήρησαν πραγματικά. Γιατὶ ἐκεῖ διατρανώθηκε ἐκεῖνο πού τοὺς ἀποκαλύφθηκε, ὅτι αὐτὸς πού ἔχουν μπροστὰ τοὺς καὶ τὸν βλέπουν, αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος πού ἀπογύμνωσε τὸ κράτος τοῦ θανάτου, κὶ αὐτὸς εἶναι πού ἔχει ἀναλάβει τὴν ἐξουσία καὶ τὴν κυριότητα ὅλων τῶν ὄντων τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅταν εἶχαν περιδληθεῖ καὶ τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸ ἀξίωμα τῆς ἀποστολῆς τοὺς σὲ ὀλόκληρη τὴν οἰκουμένη⁷.

Εἶδαν λοιπὸν τὸν διδάσκαλό τους οἱ μαθητὲς στὴ Γαλιλαία πραγματικά· γιατί τότε μᾶλλον διδάχθηκαν καὶ τὸν κατανόησαν ὡς Κύριο καὶ ἐξουσιαστή τοῦ παντός, καθὼς καὶ ὡς χορηγὸ τῆς χάριτος τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ ταμῖα τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, παρὰ κατὰ τὶς προηγούμενες ἐμφανίσεις του. Ἐπομένως ἀπολύτως ἀληθινὰ καὶ κατὰ τρόπο θεοπρεπὴ ὁ Χριστὸς εἶπε, ἔστω κὶ ἂν προφανέρωσε προηγουμένως τὸν ἑαυτὸ του στὰ Ἱεροσόλυμα, ὅτι οἱ μαθητὲς του, πηγαίνοντας στὴ Γαλιλαία, θὰ τὸν ἔβλεπαν ἐκεῖ.

6. Λουκᾶ 24, 38

7. Ματθ. 28, 16-20.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΑ΄*

Τί ἐστι, «τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον,
ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων»;

«Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον ἔργα χειρῶν ἀν-
5 θρώπων». Τί δέ; τὰ σπονδεῖα τῆς τῶν Χριστιανῶν θρησκείας καὶ οἱ
κρατῆρες καὶ αἱ θυῖσκαὶ καὶ οἱ τοῦ σταυροῦ τύποι καὶ μυρία ἄλλα
(ἐῶ γὰρ εἰπεῖν τῆς Μωσαϊκῆς θυσίας τὰ σύμβολα) οὐχὶ ἀργύριον
καὶ χρυσίον καὶ ξύλα καὶ χρώματα καὶ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων; Μὴ
γένοιτο· οὐ γὰρ ἀργύριόν εἰσιν, ἀλλ' ἐξ ἀργύρου· οὐδὲ χρυσίον, ἀλλὰ
10 χρυσοῦ πεποιημένα· οὐδὲ ξύλα ἢ χρώματα, ἀλλ' ὕλην μὲν ἔχει ταῦτα,
ἕτερον δὲ τί ἐστὶν ἐκ τούτων θαυμάσιον οἷον συντετελεσμένον· οὐ
μὴν οὐδ' ἔστι χειρῶν ἀνθρώπων παιζόντων περὶ τὴν ὕλην, χωρὶς τε
πάσης ἐνεργείας θείας τὸ παρεμπῆπτον αὐτῶν ταῖς διανοίαις ἀνα-
πλαττόντων. Διὰ τοῦτο, τὰ μὲν οὐδὲν ἕτερόν ἐστι, πλὴν αὐτὴ ἡ ὕλη
15 περιωδρισμένη καὶ ὁ τῶν ἀνθρωπίνων χειρῶν ἀνεπίσκεπτός τε καὶ
ἀλόγιστος πόνος· τὰ δὲ μορφάζεται μὲν ἐπὶ τῇ ὕλῃ καὶ τὴν χεῖρα
ὑπηρετοῦσαν ἔχει, ἀλλ' ἄνωθεν κινουμένην· ὑπηρετεῖται γὰρ ταῖς
ἄνωθεν ἐπιπνοίαις καὶ λογισμοῖς ἔμφροσι καὶ πρὸς τὴν εὐσεβῆ κρί-
σιν ἀνηγμένοις

20 Πρόσχετες, Εἰκονομάχε, καὶ μὴ ἐπαισχυνθῆς μαθεῖν, δι' ὧν αἰ-
σχύνῃς φρικτῆς ἀπαλλάτῃ καὶ δίκην ἄφυκτον φυγεῖν ἐξευρήσεις.
Ὡσπερ δὲ τὰ ἡμέτερα σπονδεῖα καὶ οἱ κρατῆρες καὶ αἱ θυῖσκαὶ καὶ
οἱ τοῦ σταυροῦ τύποι καὶ τὰ παραπλήσια, οὐ χρυσός, οὐκ ἄργυρος,
οὐδὲ ξύλων ἢ χρωμάτων ὕλη, οὐδ' ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, οὕτως
25 οὐδὲ τὰ ἱερά ἡμῶν τῶν εἰκονισμάτων ἐκτυπώματα οὐκ ἔστιν ἀργύ-
ριον, οὐδὲ χρυσίον, οὐδὲ χαλκός, οὐ μὴν οὐδὲ χρώματα οὐδ' ἔργα
(μὴ τι γένηται) χειρῶν ἀνθρωπίνων. Τῆς γὰρ ἀνέκαθεν ἀποστολικῆς
τε καὶ πατρικῆς παραδόσεως τὸ θεῖον καὶ ἀδιάπτωτον κῆρυγμα,
οἷόν τις ἔμπνους σοφία, τὴν ὕλην ἀπολαμβάνουσα καὶ κατὰ τοὺς ἰδί-
30 ους καὶ ἱεροὺς θεσμοὺς ἐργαζομένη, ταύτην καὶ τεχνιτεύουσα, εἰκο-
νίζει τε καὶ μορφοποιεῖ οὐδὲν τῆς ὕλικῆς ἀκοσμίας ἢ τῆς ἀνθρωπί-

* Ἐπιστολὴ 214η, Στεφάνῳ ὀρθοδοξήσαντι.

ΕΡΩΤΗΣΗ 111η

Τί σημαίνει, «τὰ εἶδωλα τῶν ἔθνικῶν εἶναι τὸ ἀσήμι
καὶ ὁ χρυσός, ἔργα τῶν χειρῶν τῶν ἀνθρώπων»¹.

«Τὰ εἶδωλα τῶν ἔθνῶν εἶναι τὸ ἀσήμι καὶ ὁ χρυσός, ἔργα τῶν χειρῶν τῶν ἀνθρώπων». Ἄλλὰ τί; Μήπως τὰ ἀγγεῖα τῶν σπονδῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, οἱ κρατῆρες, τὰ θυματήρια, οἱ τύποι τοῦ σταυροῦ καὶ ἄπειρα ἄλλα (παραλείπω ν' ἀναφέρω τὰ σύμβολα τῆς Μωσαϊκῆς θυσίας) δὲν εἶναι ἀσήμι καὶ χρυσάφι καὶ ξύλα καὶ χρώματα, ἔργα τῶν ἀνθρώπινων χειρῶν; Μακριὰ μιὰ τέτοια σκέψη! Γιατὶ δὲν εἶναι ἀσήμι, ἀλλὰ ἀπὸ ἀσήμι· οὔτε χρυσάφι, ἀλλὰ καμωμένα ἀπὸ χρυσάφι· οὔτε εἶναι ἀπλὰ ξύλα ἢ χρώματα, ἀλλ' εἶναι βέβαια κατασκευασμένα ἀπὸ ὕλη, ὅμως ὑποδηλώνεται ἀπὸ αὐτὰ κάτι ἄλλο πολὺ πιὸ θαυμάσιο. Οὔτε βέβαια προέρχονται ἀπὸ ἀνθρώπινα χέρια ποῦ παίζουν μὲ τὸ ὕλικό, καὶ ποῦ χωρὶς τῆ θεία ἐνέργεια πλαστουργοῦν ὅ,τι συλλαμβάνει ἢ διάνοιά τους. Γι' αὐτὸ τὰ τῶν ἔθνικῶν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἀτιμασμένη αὐτῆ ὕλη καὶ ὁ ἀπερίσκεπτος καὶ ἀσυλλόγιστος κόπος τῶν ἀνθρώπινων χειρῶν, ἐνῶ τὰ χριστιανικὰ κατασκευάζονται βέβαια ἀπὸ τὴ μορφὴ τῆς ὕλης καὶ ἀποτελοῦν ἔργο τῶν χειρῶν, ἀλλὰ καθοδηγοῦμενα ἀπὸ ἄνω. Γιατὶ ὑπηρετοῦνται τὰ χέρια ἀπὸ τὶς ἔμφρονες ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἔμπνευσεις καὶ τοὺς λογισμοὺς καὶ ὑψώνονται πρὸς τὴν εὐσεβῆ κρίση.

Πρόσεχε, Εἰκονομάχε, καὶ μὴ θεωρήσεις ντροπὴ σου νὰ μάθεις, ποιά εἶναι ποῦ σὲ ἀπαλάσσουν ἀπὸ τὴ φρικτὴ ντροπὴ καὶ μὲ τὰ ὅποια θὰ βρεῖς ν' ἀποφύγεις τὴν ἀναπτόφρευκτη ἀλλιῶς τιμωρία. Ὅπως δηλαδὴ τὰ δικά μας δοχεῖα τῶν σπονδῶν καὶ οἱ κρατῆρες καὶ τὰ θυματήρια καὶ οἱ τύποι τοῦ σταυροῦ καὶ τὰ παραπλήσια δὲν εἶναι χρυσάφι, οὔτε ἀσήμι, οὔτε ξύλα ἢ χρώματα, οὔτε ἔργα ἀνθρώπινων χειρῶν, ἔτσι καὶ οἱ ἱερὲς ἀποτυπώσεις τῶν εἰκονισμάτων μας δὲν εἶναι οὔτε ἀσήμι οὔτε χρυσάφι οὔτε χαλκός οὔτε βέβαια χρώματα οὔτε ἔργα (μὴ γένοιτο) ἀνθρώπινων χειρῶν. Γιατὶ τῆς ἀνέκαθεν ἀποστολικῆς καὶ πατρικῆς παράδοσης τὸ θεῖο καὶ ἀπαράλλαχτο κήρυγμα, σὰν μιὰ κατὰ θεία ἔμπνευση σοφία, παραλαμβάνοντας τὴν ὕλη καὶ ἐπεξεργαζόμενη αὐτὴν σύμφωνα μὲ τοὺς δικούς της ἱεροὺς κανόνες καὶ τεχνουργώντας αὐτήν, δημιουργεῖ εἰκόνας καὶ μορφές, μὴ ἀφήνοντας νὰ ἐμφανίζεται σ' αὐτὲς καμμιά ἀσχήμια

1. Ψαλμ. 134, 15.

νης περιεργείας ἐν αὐτοῖς ἐῷσα παρηρησιάζεσθαι· ὅλον δὲ τὸ ἔργον ἑαυτῆς δεικνῦσα καὶ ἀποφαίνουσα καθαρὰς ἡμῖν καὶ ἀκιδόηλους ἐν τοῖς σεπτοῖς εἰκονίσμασι τὰς τῶν πρωτοτύπων ἐμφάσεις ἱεροπρεπῶς τε καὶ ἱεροτύπως παρέχεται.

5 Ἐχεις οὖν ὡς ἐν βραχέσιν, οἶμαι, δι' ὧν τε σαυτὸν τὴν προγονικὴν εὐσέβειαν καρποφοροῦντα μᾶλλον ἐπιδείξεις καὶ τοὺς αἰρετίζοντας ἐπιστομίσεις. Τῷ μὲν γὰρ τῆς ὕλης λόγῳ καὶ τῷ ὑποκειμένῳ, ὡσπερ τράπεζα Θεοῦ καὶ τράπεζα δαμονίων, θυσία τε θεία καὶ θυσία δαμονώδης, ὄργιά τε ἐθνῶν καὶ Χριστιανῶν μυσταγωγία, καὶ
10 πολλὰ δὲ ἄλλα τῶν εἰς τὸ ἀκρότατον ἀντικειμένων, παρ' ὀλίγον ἔχουσι τὸ παρηλλαγμένον, χρήσει δὲ καὶ κλήσει, ἐπιθειασμῶ τε καὶ τελεσιουργία, καὶ μυρίοις ἄλλοις ἄφατον αὐτῶν ὑπάρχει τὸ διωρισμένον, οὕτω δὴ, οὕτω καὶ εἰδῶλα ἐθνῶν καὶ Χριστιανῶν εἰκόνες, ναὸς τε Θεοῦ καὶ βωμὸς εἰδώλων, καὶ δὴ καὶ κνίσσης Ἑλληνίου λειτουργικὰ
15 σκεύη καὶ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀναιμάκτου θυσίας ἡμῶν ἱερουργικὰ δοχεῖα. Καὶ γὰρ καὶ τούτων ἑκάτερον τῶν εἰς ἀντίθετον συστοιχίαν ἀποκεκριμένων ὕλην μὲν ἔχουσιν, ἔστιν ὅτε μηδὲ ἄλλως ἔχουσιν τὸ διηλλαγμένον, κατὰ μέντοι τὰ μορφοῦντα καὶ εἰδοποιοῦντα καὶ τὴν ἑτερότητα ἐργάζεσθαι πεφυκότα, ἄπειρος ὄραται καὶ λόγῳ μόλις ῥη-
20 τὴ ἢ ἐν αὐτοῖς ἀλλοτριότης.

Διὸ τὰ μὲν, τῆς ὕλης οὐδὲν ἐπὶ τὸ ἄμεινον μετενηνεγμένα, ἀλλὰ καὶ πολὺ τοῦ χείρονος μετειληφότα, δικαίως ἂν ξύλα καὶ λίθοι καὶ χρυσὸς καὶ ἄργυρος, ἢ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων ἐπονομάζονται, βέβηλά τε καὶ ἐναγῆ καὶ ἀκάθαρτα, τὸ μὲν ἐκ τῆς ὕλης, τὸ δὲ ἐκ τοῦ
25 πλάττοντος, τὸ δὲ ἐξ ἐκείνων, οἷς δυσσεβῶς καὶ ἀθέως ἀνιερώθησαν ἐξωνομασμένα. Διὰ τοῦτο, κἂν ἔχη στόμα, τὴν ἀφωνίαν ὀνειδίζεται· κἂν πόδας, κἂν χεῖρας, τὴν ἀκίνησίαν· κἂν ὦτα, κἂν ῥῖνας, κἂν εἴ τι ἄλλο, τὴν ἀναισθησίαν καὶ ἀπραξίαν καὶ τὸ μάταιον. Ἐὼν γὰρ ἢ οὐδὲν ἢ δύστηνα καὶ ἐναγῆ τὰ ἀρχέτυπα, καὶ ὁ τούτων πλάστης με-
30 τὰ τοῦ δυσσεβοῦς ἀθλιώτερος καὶ τὸ τῆς λατρείας ὅλον θεοστυγέστερον, τούτοις πόθεν ὅλως χάριτός τινος ἢ δόξης ἢ ἐνεργείας ἢ τινος

ἢ ἀνθρώπινη περιέργεια, καὶ παρουσιάζοντας σ' αὐτὲς ὅλο τὸ ἔργο της καὶ δείχνοντάς μας καθαρὲς καὶ ἀκίβδηλες ἐπάνω στὰ σεπτὰ εἰκονίσματα τὶς μορφὲς τῶν προτύπων τὶς παρέχει σ' ἐμᾶς ἀποτυπωμένες μὲ τὴν ἱεροπρέπεια πού πρέπει.

Ἔχεις λοιπὸν μὲ συντομία, νομίζω, αὐτὰ μὲ τὰ ὁποῖα θὰ παρουσιάσεις τὸν ἑαυτὸ σου νὰ καρποφορεῖ καλύτερα μέσα στὴν προγονικὴ εὐσέβεια καὶ θὰ ἀποστομώνει τοὺς αἵρετικούς. Ὡς πρὸς τὴν ὕλη καὶ τὸ σκοπὸ πού ὑπηρετεῖ ὅπως ἡ τράπεζα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τράπεζα τῶν δαιμονίων, ἡ θεία θυσία καὶ ἡ θυσία τῶν δαιμόνων², τὰ ὄργια τῶν ἐθνικῶν καὶ οἱ μυσταγωγίαι τῶν Χριστιανῶν, καὶ πολλὰ ἄλλα μὲ τὴν ἄκρα ἀντίθεσή τους, ἔχουν βέβαια πολὺ μικρὴ μεταξὺ τους τὴν παραλλαγή, στὴ χρῆση ὅμως καὶ στὴν ὀνομασία, στίς ἐπικλήσεις καὶ στίς τελετουργίες, καὶ σὲ μύρια ἄλλα ὑπάρχει ἀπερίγραφη διαφορὰ μεταξὺ τους. Ἔτσι λοιπὸν καὶ τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν Χριστιανῶν οἱ εἰκόνες, ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ βωμὸς τῶν εἰδώλων, καὶ μάλιστα καὶ τὰ λειτουργικὰ δοχεῖα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κνίσσα καὶ τὰ ἱερουργικὰ σκεύη τῆς ἀναίμακτης δικῆς μας θυσίας. Καὶ πράγματι καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο ἀντίθετα ζεύγη ἀποτελοῦνται βέβαια ἀπὸ ὕλη δίχως καμμιὰ παραλλαγή πολλές φορές, σύμφωνα ὅμως μ' αὐτὰ πού τοὺς δίνουν μορφὴ καὶ εἶδος καὶ πού προκαλοῦν τὴν ἀπὸ τὴ φύση τους ἑτερότητά τους, ἢ ἀλλοτριότητα φαίνεται ἄπειρη καὶ μόλις μὲ δυσκολία μπορεῖ νὰ λεχθεῖ μὲ λόγια.

Γι' αὐτὸ, ἂν τὰ ὑλικά δὲν ἔχουν μεταποιηθεῖ πρὸς τὸ καλύτερο, ἀλλὰ περιλαμβάνουν καὶ πολὺ τὸ κατώτερο, δίκαια θὰ μπορούσαν νὰ ὀνομάζονται ξύλα καὶ πέτρες καὶ χρυσὸς καὶ ἄργυρος καὶ ἔργα ἀνθρώπινων χειρῶν, βέβηλα καὶ ἀνόσια καὶ ἀκάθαρτα, ἀπὸ τὴ μιὰ ἑξαιτίας τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἑξαιτίας τοῦ δημιουργοῦ της, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχοντας λάβει τὴν ὀνομασία τους ἀπὸ ἐκείνους στοὺς ὁποίους ἀφιερώθηκαν κατὰ τρῶπο ἀσεβῆ καὶ ἀθεο. Γι' αὐτὸ, ἔστω καὶ ἂν ἔχουν στόμα, κατηγοροῦνται ὡς ἄφωνα· καὶ ἂν ἀκόμα ἔχουν πόδια ἢ χέρια, δὲν παύουν νὰ εἶναι ἀκίνητα· καὶ ἂν ἔχουν αὐτιά καὶ μύτες καὶ ὀτιδήποτε ἄλλο, κατηγοροῦνται γιὰ ἀναισθησία καὶ ἀπραξία καὶ γιὰ τὴ ματαιότητά τους. Γιατὶ ἐκείνων πού δὲν εἶναι τίποτε τὰ ἀρχέτυπά τους ἢ εἶναι ἄθλια ἢ ἀνόσια, καὶ ὁ πλάστης αὐτῶν εἶναι ἀθλιότερος μέσα στὴν ἀσέβειά του, καὶ ἡ ὅλη λατρεία εἶναι θεομίσητη, αὐτὰ ἀπὸ πού θὰ προμηθευθοῦν

2. Α' Κορ. 10, 21.

σεμνοτέρας κλήσεως οἰκείωσις πορισθήσεται; Τὰ δὲ ἅγια καὶ σεπτὰ τῶν Χριστιανῶν ἱερουργικά τε σκεύη καὶ τεμένη καὶ εἰκονίσματα καὶ τὰ ἄλλα τῆς θείας ἡμῶν θρησκείας σύμβολα, ἐπεὶ καὶ ὑλὴν οὐχ ἑτέραν ὑποδέβληται, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὸ πολλῶ ἄμεινον μετεσκευά-
 5 σται (χρήσει γὰρ καὶ κλήσει καὶ μυσταγωγία καὶ τῇ τῶν παραδει-
 γμάτων θεότητι, ὧν τοῖς χαρακτῆρσι διαμεμόρφωται, καὶ μυρίοις ἄλλοις καθαγιασθέντα τετελείωται). Διὰ τοῦτο οὐκέτι ξύλα ἢ λίθος, οὐδ' ἄργυρος οὐδὲ χρυσός, οὐ μὴν οὐδὲ χρώματα γυμνά τῆς εἰδοποι-
 ούσης καὶ παρεδρευούσης δυνάμεώς τε καὶ χάριτος, οὐτ' ἂν ἐννοη-
 10 θεῖη ποτὲ οὐτε παρονομασθήσεται· ἅγια δὲ μᾶλλον καὶ τίμια καὶ δεδοξασμένα καὶ σεπτὰ. Τῆς γὰρ ἄνωθεν ἐνεργείας καὶ οἷς ἀνατέ-
 θεινται, ὧν τε τὴν κλήσιν καὶ τὸ εἶδος φέρουσιν, ἐν μετουσίᾳ γενόμε-
 να καὶ τὸν ἡμέτερον νοῦν πρὸς ἐκεῖνα διαβιδάζοντα, διαπορθμεύον-
 τά τε ἡμῖν τὴν ἐκεῖθεν ἀγαθοειδῆ καὶ θεῖαν εὐμένειαν, οὐκ ἐκ τῆς
 15 ὑλῆς ἂν εἰκότως κληθεῖη· οὐ μὴν οὐδ' ἀπὸ τινος ἀπεμφαινούσης
 ἄλλης καὶ τοῖς ἀντικειμένοις ἀρμοζούσης ιδιότητος, ἀλλ' ὧν τε μετέ-
 σχε καὶ πρὸς ἃ παρῆκται, οἷς τε ὑπηρετεῖται καὶ ἀφιέρωται, ἐκεῖθεν
 εὖ μάλα καὶ λίαν ἐνδίκως καὶ γινώσκειται τοῖς εὐσεβέσιν ὄντως καὶ
 ὀνομάζεται.

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΒ'*

Τί ἐστι τό, «ἠὺχόμην αὐτὸς ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα»;

Ὅν οὐδὲν δύναται χωρίσαι τῆς ἀγάπης Θεοῦ, οὐ θάνατος ἀπειλούμενος οὐ ζωῆς ὑπόσχεσις, οὐ τὰ ἐκεῖθεν ἀπλῶς, οὐ τὰ ἐν-
 25 ταῦθα, πῶς αὐτὸς ἐκουσίως ἀφίσταται, καὶ τότε «ὑπὲρ τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν», καὶ οὐ μόνον τὸν χωρισμὸν ὑπομένει, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμεῖ καὶ ἐπεύχεται χωρισθῆναι Χριστοῦ; «ἠὺχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ Χριστοῦ, ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγ-

* Πρόκειται γιὰ τὴν 216ῃ Ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γεώργιο, Μητροπολίτη Νικομηδείας.

κάποτε χάρη ἢ δόξα ἢ κάποια σεμνότερη ὀνομασία; Ἀντίθετα τὰ ἅγια καὶ σεπτὰ τῶν Χριστιανῶν ἱερουργικὰ σκέυη καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ καὶ τὰ εἰκονίσματα καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα τῆς θείας μας θρησκείας, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχουν γίνει ἀπὸ ἄλλο ὑλικό, ἀλλ' ὅμως ἔχουν κατασκευαστεῖ κατὰ πολὺ πιὸ καλύτερα (γιατὶ μὲ τὴ χρήση τους καὶ τὴν ὀνομασία καὶ τὴ μυσταγωγία καὶ τὴ θειότητα τῶν παραδειγμάτων, σύμφωνα μὲ τοὺς χαρακτῆρες τῶν ὁποίων διαμορφώθηκαν, ἀφοῦ καθαγιασθήκαν καὶ μὲ ἄπειρα ἄλλα, τελειοποιήθηκαν). Γι' αὐτὸ δὲν εἶναι πιὰ ξύλα ἢ λίθος ἢ ἀσήμι ἢ χρυσός, ἀλλ' οὔτε βέβαια καὶ χρώματα γυμνὰ ἀπὸ τὴ δύναμη καὶ τὴ χάρη ποὺ παρεδρεύει καὶ μορφοποιεῖ αὐτά, πράγμα ποὺ δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ οὔτε νὰ ἐννοηθεῖ οὔτε καὶ νὰ λεχθεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι καὶ μπορούν νὰ ὀνομαστοῦν ἅγια καὶ τίμια καὶ ἐνδοξα καὶ σεπτὰ. Ἐφόσον δηλαδὴ δέχθηκαν καὶ ἔλαβαν τὴν οὐράνια ἐνέργεια καὶ ἔγιναν κοινωνὰ αὐτῶν στοὺς ὁποίους ἀφιερώθηκαν καὶ τῶν ὁποίων ἔχουν τὴν ὀνομασία καὶ τὴ μορφὴ καὶ μεταφέρουν τὸ νοῦ μας πρὸς ἐκεῖνα καὶ μεταδιβάζουν σ' ἐμᾶς τὴν ἀπὸ ἐκεῖ ἀγαθὴ καὶ θεία εὐμένεια, εὐλογα λοιπὸν δὲ θὰ πάρουν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὴν ὕλη, οὔτε βέβαια καὶ ἀπὸ καμμιά ἄλλη ἀσύμφωνη ἰδιότητα ποὺ ἀρμόζει στὰ ἀντίθετα, ἀλλὰ αὐτὰ στὰ ὁποῖα μετέχουν καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν παραχθεῖ, καὶ αὐτὰ στὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν καὶ ἔχουν ἀφιερωθεῖ, ἀπὸ ἐκεῖ πάρα πολὺ καλὰ καὶ πολὺ δίκαια καὶ οἱ εὐσεβεῖς τὰ γνωρίζουν ἀληθινὰ καὶ ὀνομάζονται.

ΕΡΩΤΗΣΗ 112η

Τί σημαίνει τό, «θὰ εὐχόμεουν ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ γίνω ἀνάθεμα χάριν τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα»¹;

Ἐκεῖνον ποὺ τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τὸν χωρίσει ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁ ἐπαπειλούμενος θάνατος, οὔτε ἡ ὑπόσχεση ζωῆς, οὔτε γενικὰ ὅσα ὑπάρχουν ἐκεῖ, οὔτε ὅσα ἐδῶ², πῶς αὐτὸς ἀπομακρύνεται μὲ τὴ θέλησή του καὶ μάλιστα «γιὰ χάρη τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν του», καὶ ὄχι μονάχα ὑπομένει τὸ χωρισμό, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμεῖ καὶ ἐπιζητεῖ καὶ εὐχεται νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸν Χριστό; Γιατὶ λέει· «θὰ εὐχόμεουν ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ γίνω ἀνάθεμα ἀπὸ τὸν Χριστό γιὰ χάρη τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν

1. Ρωμ. 9, 3.

2. Ρωμ. 8, 38-39.

γενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα». Οὕτω μὲν ἂν τις τὴν σὴν ἐπιτείνων ἀπορίαν ἐρεῖ·

Τί οὖν; Πῶς συμβήσεται τὰ ἀσύμβατα; Ἡ πρῶτον μὲν ἐκεῖνο φάναι ἐστίν, ὅτι οὐκ ἐστὶ ταῦτα μαχόμενα· οὐ γὰρ ἐναντίον ἀδιαίρετος πόθος Χριστοῦ, καὶ τὸ ἀγαπᾶν οὕτω τὸν πλησίον, ὥστε καὶ τῆς ἰδίας ὠφελείας μὴ νομίζειν ἐλάττονα τὴν ἐκείνων σωτηρίαν. Μᾶλλον δὲ καὶ συνάδει ταῦτα πρὸς ἄλληλα· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐντολὴν πληρῶν Δεσποτικῆν, τὸ πρὸς τὸν Δεσπότην φίλτρον καθαρὸν καὶ ἀκέραιον διασώζει· «ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκονται πάντες, 10 ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους»· καὶ πάλιν, «ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται». Κεφάλαιον γὰρ ἐστὶ καὶ σύνδεσμος καὶ ρίζα τῶν ἄλλων ἀπάντων κατορθωμάτων, ἧ τε τοῦ Θεοῦ ἀγάπη καὶ ἡ τοῦ πλησίον.

Ναί, φησὶν, ἀλλ' ἐνταῦθα προκρίνει μὲν τοὺς συγγενεῖς, εὐχεται 15 δὲ Θεοῦ χωρισθῆναι, ἵνα κερδάνῃ τούτους· ὁ δὲ Χριστὸς ἔφη· «ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος». Ἀλλὰ γὰρ πῶς ἔστι τοῦτο φιλεῖν ὑπὲρ τὸν Χριστόν; Εἰ μὲν γὰρ δι' ἕτερόν τι Παύλῳ ἐστέργοντο, εἶχεν ἂν ὁ λόγος τὸ ἰσχυρόν· εἰ δ' ἵνα γένωνται Χριστοῦ, οὐκ ἔχω συνιδεῖν, ὅπως οἱ συγγενεῖς προτετίμηνται τοῦ 20 Δημιουργοῦ. Τί γὰρ καὶ ἦν ἕτερον τὸ φιλεῖν ἐκείνους, ἢ τὸ ὑποτάξαι αὐτούς καὶ προσοικειῶσαι τῷ κοινῷ Δεσπότη; Πῶς οὖν ἔστι φιλεῖν ἐκείνους ὑπὲρ τὸν Χριστόν, ὅπου γε καὶ αὐτούς εἰς τὴν ὑπακοὴν καὶ ἀγάπην εἴλκε τὴν αὐτοῦ; Μᾶλλον δὲ ἀδεκάστῳ κρίσει τις ἐπισκοπῶν ἐντεῦθεν ἂν καταθεῶτο τρανῶς τὸν ἀναφλεγόμενον αἰεὶ 25 τοῦ θείου ἔρωτος ἐν Παύλῳ πυρσόν. Οὐ γὰρ ἤρκεῖτο ἑαυτὸν μόνον προσάγων, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους οὐ γλώσση μόνον καὶ χειρὶ σημείων, ἀλλὰ καὶ θίῳ καὶ τρόποις ἅπασι, καὶ μεθόδῳ πάσῃ ἔσπευδεν συνεισενεγκεῖν.

Καλῶς, φησὶν, εἰ μὴ ἐχώριζεν ἑαυτὸν τοῦ Χριστοῦ· τὸ μὲν γὰρ 30 θέλειν ἑτέρους προσενεχθῆναι οὐκ ἔστιν ἐπιτιμᾶν, τὸ δὲ χωρίζειν

3. Ρωμ. 9, 3.

4. Ἰω. 13, 35.

συγγενῶν μου κατὰ σάρκα»³. Αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ἐπιτείνοντας τὴν ἀπορία σου.

Τί θὰ γίνεῖ λοιπόν; Πῶς θὰ συμβιβαστοῦν τ' ἀσύμβιβαστα; Τὸ πρῶτο βέβαια πὺν μπορούμε νὰ ποῦμε, εἶναι ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι ἀντίθετα. Γιατὶ δὲν εἶναι ἀντίθετο πρᾶγμα ὁ ἀδιαίρετος πῶθος τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ ν' ἀγαπᾶ κανεὶς τόσο τὸ συνάνθρωπό του, ὥστε νὰ μὴ θεωρεῖ τὴ σωτηρία του μικρότερης σημασίας ἀπὸ τὴ δική του ὠφέλεια. Μᾶλλον λοιπόν συμφωνοῦν μεταξύ τους, γιατί ὅποιος ἀγαπᾶ τὸν ἀδελφό του, ἐκτελῶντας Δεσποτικὴ ἐντολή, διατηρεῖ καθαρὴ καὶ ἀκέραιη τὴν ὑπερβολικὴ ἀγάπη του πρὸς τὸν Κύριο, γιατί λέει· «μ' αὐτὸ θὰ ἀντιληφθοῦν ὅλοι, ὅτι εἶστε μαθητὲς μου, ἂν ἔχετε ἀγάπη μεταξύ σας»⁴ καὶ ἐπίσης· «ἀπὸ αὐτὲς τις δύο ἐντολὲς κρέμονται ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆτες»⁵. Γιατὶ συγκεφαλαίωση καὶ δεσμὸς καὶ ρίζα ὅλων τῶν ἄλλων κατορθωμάτων εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον μας.

Ναί, λέει, ἀλλὰ ἐδῶ προκρίνει βέβαια τοὺς συγγενεῖς, εὐχεται ὅμως νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸ Θεό, γιὰ νὰ τοὺς κερδίσει· ἐνῶ ὁ Χριστὸς εἶπε· «ὅποιος ἀγαπᾶ πατέρα ἢ μητέρα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἐμένα, δὲν εἶναι ἄξιός μου»⁶. Πῶς εἶναι λοιπόν δυνατὸ νὰ ἀγαπᾶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα περισσότερο ἀπὸ τὸν Χριστό; Ἄν βέβαια ὁ Παῦλος τοὺς ἀγαποῦσε γιὰ κάτι ἄλλο, ὁ λόγος θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἰσχύ, ἂν ὅμως αὐτὸ γίνεται γιὰ νὰ γίνουν οἰκεῖοι τοῦ Χριστοῦ, δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω, πῶς οἱ συγγενεῖς προτιμήθηκαν ἀπὸ τὸν Δημιουργό. Γιατὶ ποῖα ἦταν ἡ διαφορὰ τὸ ν' ἀγαπᾶ ἐκείνους, ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς ὑποτάξει καὶ νὰ τοὺς κάνει οἰκεῖους μὲ τὸν κοινὸ Δεσπότη; Πῶς εἶναι λοιπόν δυνατὸ ν' ἀγαπᾶ ἐκείνους περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι τὸν Χριστό, τὴ στιγμὴ μάλιστα πὺν προσπαθοῦσε νὰ τοὺς σύρει καὶ αὐτοὺς στὴν ὑπακοή καὶ τὴν ἀγάπη ἐκείνου; ἢ καλύτερα, ἂν ἐξετάσει κανεὶς τὸ πρᾶγμα μὲ ἀμερῶληπτη κρίση, ἀπὸ αὐτὸ θὰ διαπιστώσει περίτρανα τὸν πυρσὸ τοῦ θείου ἔρωτα τοῦ Παύλου νὰ βρῖσκεται σὲ μιὰ διαρκὴ ἀνάφλεξη. Γιατὶ δὲν ἀρκοῦνταν νὰ προσφέρει τὸν ἑαυτό του μόνο στὸν Χριστό, ἀλλὰ καὶ ἄλλους, ὄχι μὲ τὴ γλώσσα μόνο καὶ πᾶνοντάς τους ἀπὸ τὸ χέρι, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ ζωὴ του καὶ μὲ κάθε τρόπο καὶ μὲ κάθε μέθοδο ἐπιδίωκε νὰ τοὺς φέρει μαζί του στὸν Χριστό.

Καλῶς, λέει, ἂν δὲν χώριζε τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὸν Χριστό. Γιατὶ τὸ νὰ θέλει νὰ ὀδηγηθοῦν κοντά του καὶ ἄλλοι δὲν εἶναι πρὸς ἐπιτίμηση, τὸ

5. Ματθ. 22, 40.

6. Ματθ. 10, 37.

ἑαυτὸν ᾧτινι προσῆγεν ἄλλους, οὐκ ἔστιν μὴ ἐπιτιμᾶν. Τί οὖν φαμεν,
 ἢ ὡς οὐμενοῦν οὐκ ἐχώριζεν; Οὐδὲ γὰρ εἶπεν, “εὐχομαι χωρισθῆ-
 ναι”, ἀλλ’ «ἠὺχόμεν ἄν»· τοῦτ’ ἔστιν, εἰ δυνατὸν ἦν, εἰ συνέβαινε
 θεῖω πόθῳ πόθον ἔνθεον ἐκνικηθῆναι, εἰ ἔρως θεοπρεπῆς θεσπέσιον
 5 ἔρωτα παρηυδοκίμει, καὶ τοῦτον ἂν ὑπελθεῖν ἠγωνισάμην Πάντα
 μὲν γὰρ ἐπράττετο Παύλῳ, ἵνα ἅπαντας Χριστῷ οἰκειώσῃ, μάλιστα
 δὲ Ἰουδαίους Οὗτοι γὰρ καὶ συγγενεῖς καὶ νόμοις ἠγμένοι, καὶ πρὸς
 οὐς αἱ ἐπαγγελίαι ἄνωθεν καὶ ἐκ πατέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πλέ-
 ον τῷ κηρύγματι ἀνθεστηκότες δι’ ὃ καὶ ὁ περὶ αὐτοὺς ἀγὼν καὶ ἡ
 10 σπουδὴ καὶ ὁ πόνος μᾶλλον διὰ τοῦτο, ἵνα μὴ δόξη ὁ νόμος οὐδὲν τῇ
 χάριτι συνεισενεγκεῖν καὶ τὰς ἐκεῖθεν παιδαγωγηθείσας ψυχὰς οὐ-
 δὲν ἐπιτηδειότερας παρασκευάσαι· ἵνα μὴ ψευδεῖς, εἰ καὶ μάτην αἱ
 πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαι νομισθῶσιν· ἵνα μὴ Χριστός, ὑφ’ ὧν
 ἔδει μᾶλλον προσκυνεῖσθαι, μᾶλλον βλασφημῆται· ἵνα μὴ καὶ τῆς
 15 ἔγγιστα συγγενείας εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην ἐμπαροινούσης, μέρει
 τινὶ τοῦ προσεχοῦς αἵματος, καὶ τότε μεγίστῳ, δόξη καὶ αὐτὸς ἐμπα-
 ροινεῖν. Τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ Παύλου ψυχὴ· διὰ πάντων ἠθέλεν ὀλοτε-
 λῆ τὴν δόξαν καὶ τὴν λατρείαν προσάγεσθαι Θεῷ, διὰ ἑαυτοῦ, διὰ
 τῶν ἐκ γένους, διὰ τῶν ἐθνῶν· οὐδενὶ μέρει ἑλλιπῆ παραστῆσαι τὴν
 20 τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ διακονίαν ἠνείχετο.

Μάλιστα δὲ αὐτὸν ἡ τῶν συγγενῶν ἠνία ἀπιστία καὶ τούτων πε-
 ριεκαίετο. Καὶ τοῦτο παριστάνων ἔλεγεν· «ἠὺχόμεν αὐτὸς ἐγὼ ἀνά-
 θεμα εἶναι». Οὕτω με, φησὶν, εἰπεῖν τοῦ πόθου τὸ κέντρον συνελαύ-
 νει, οὕτως ἡ τῆς στοργῆς φλόξ τὰ σπλάγχνα ἐπιβοσκομένη διάζεται
 25 ἀνακράζειν, οὕτως ὁ πρὸς Χριστὸν ἔρως καὶ τὸ σπεύδειν αὐτῷ πάν-
 τας ἱερῶσαι φρονεῖν ἀναπείθει. «Ἡὺχόμεν ἄν», εἰ ἐνεδέχετο, εἰ ἐνε-
 χῶρει, εἴ τις ἦν ἀπόστασις σωτήριος, Θεοῦ χαριζομένη συνάφειαν, εἴ
 τις χωρισμὸς συνδέων σφοδρότερον, εἴ τις ἀλλοτρίωσις οἰκειοῦσα τε-

νά χωρίζει ὅμως τὸν ἑαυτὸ του ἀπὸ αὐτὸν κοντὰ στὸν ὅποιο ἤθελε νὰ φέρει τοὺς ἄλλους αὐτὸ δὲ εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ ἐπιτιμηθεῖ. Τί θὰ ποῦμε λοιπὸν, παρὰ ὅτι δὲν τοὺς χώριζε; Γιατὶ δὲν εἶπε, “εὐχομαι νὰ χωριστῶ”, ἀλλὰ «θὰ εὐχόμεουν», δηλαδή, ἂν ἦταν δυνατὸν, ἂν μπορούσε νὰ συμβεῖ νὰ νικηθεῖ μὲ θεῖο πόθο ὁ ἔνθεος πόθος, ἂν μπορούσε ἔρωτας θεοπρεπῆς νὰ ὑπερνικήσει θεῖο ἔρωτα, αὐτὸν ἐγὼ θὰ ἀγωνιζόμουν νὰ βάλω μέσα μου. Γιατὶ ὁ Παῦλος ἔκανε τὰ πάντα, γιὰ νὰ τοὺς φέρει ὅλους κοντὰ στὸν Χριστὸ καὶ κυρίως τοὺς Ἰουδαίους. Καθόσον αὐτοὶ καὶ συγγενεῖς του ἦταν, καὶ παιδαγωγημένοι ἀπὸ τὸ νόμο καὶ σ’ αὐτοὺς εἶχαν δοθεῖ οἱ ὑποσχέσεις ἀπὸ παλαιὰ καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν προγόνων τους⁷, ἀλλὰ κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶχαν ἀντιταχθεῖ περισσότερο στὸ κήρυγμα. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ ἀγώνας του καὶ ὁ ζῆλος του καὶ ὁ μόχθος του ἦταν γι’ αὐτοὺς γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μᾶλλον, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ὅτι ὁ νόμος δὲ συνεισέφερε τίποτε στὴ χάρη καὶ τὶς ψυχές πού παιδαγωγήθηκαν ἀπὸ αὐτὸν δὲν τὶς ἔκανε καθόλου καταλληλότερες· γιὰ νὰ μὴν θεωρηθοῦν ψευδεῖς, ἂν καὶ μάτια δόθηκαν, οἱ ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς προγόνους· γιὰ νὰ μὴ φανεῖ ὅτι ὁ Χριστὸς, πού ἔπρεπε πολὺ περισσότερο νὰ προσκυνεῖται ἀπὸ αὐτοὺς, ὅτι βλασφημεῖται μᾶλλον ἀπὸ αὐτούς· γιὰ νὰ μὴ φανεῖ, ἀφοῦ οἱ στενοὶ συγγενεῖς του φέρνονταν τελείως ἀπερίσκεπτα πρὸς τὸν κοινὸ Κύριο, μὲ ἓνα μέρος τοῦ συγγενικοῦ αἵματος, καὶ μάλιστα τὸ μέγιστο μέρος, ὅτι φερνόταν ἀλόγιστα κι αὐτὸς. Γιατὶ τέτοια ἦταν ἡ ψυχὴ τοῦ Παύλου· ἤθελε ἀπὸ ὅλους ἡ δόξα καὶ ἡ λατρεία νὰ προσφέρεται στὸ Θεὸ ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀπὸ τοὺς ὁμοφύλους του, ἀπὸ τοὺς ἔθνικούς. Δὲν ἀνεχόταν νὰ εἶναι σὲ κανένα μέρος ἔλλιπής ἢ ἀποστολική του διακονία.

Πὰρα πολὺ βέβαια τὸν λυποῦσε ἡ ἀπιστία τῶν ὁμογενῶν του καὶ αὐτοὶ ἦταν πού τὸν ἔκαιγε ὁ πόθος του. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς θέλοντας νὰ δείξει, ἔλεγε· «θὰ εὐχόμεουν νὰ γίνω ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀνάθεμα»⁸. Τόσο πολὺ, λέει, μὲ σπρώχνει τὸ κεντρὶ τοῦ πόθου μου νὰ τὸ πῶ αὐτό, τόσο πολὺ μὲ βιάζει νὰ τὸ φωνάξω ἢ φλόγα τῆς στοργῆς πού κατατρώγει τὰ σπλάχνα μου, τόσο πολὺ ὁ ἔρωτάς μου πρὸς τὸν Χριστὸ καὶ ἡ πίστη μου μὲ πείθει νὰ κάνω ὅ,τι πρέπει καὶ νὰ βιαστῶ νὰ ἀφιερωθοῦν ὅλοι σ’ αὐτόν. «Θὰ εὐχόμεουν», ἂν ὑπῆρχε τὸ ἐνδεχόμενον, ἂν μπορούσε νὰ γίνεῖ, ἂν ὑπῆρχε κάποια ἀπομάκρυνση σωτήρια, πού χαρίζει τὴ συνάφεια μὲ τὸ Θεό, ἂν ὑπῆρχε κάποιος χωρισμὸς πού συνδέει ἰσχυρότερα, ἂν ὑπῆρχε κάποια

8. Ρωμ. 9, 3.

λειότερον· οὐδὲ γάρ, οὐδὲ τοῦτον τῆς Χριστοῦ δόξης καὶ τῆς τῶν ὁμοφύλων σωτηρίας, οὐμενοῦν οὐκ ἂν γε παρῆλθον τὸν τρόπον. Ἐπειδὴ γάρ ἐκ τῶν ὄντων ἀπάντων τὴν εἰς Χριστὸν ἀγάπην ἐπεδείξατο, «πέπεισμαι» λέγων, καὶ τοῖς λόγοις διὰ τῶν ἔργων τὴν πίστιν ἐπά-
 5 γων, «ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ, οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος, οὔτε κτίσις τις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρῖσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν». Ἐπεὶ οὖν σύμπαντα μὲν τὰ ὄντα καὶ μερίζων καὶ κεφαλαιούμενος διεξῆλθεν, οὔπω δὲ τὸν τοῦ πόθου
 10 ἔστησε δρόμον, λοιπὸν ἤδη καὶ ἐκ τῶν μὴ ὄντων μὲν μηδὲ γεγονότων, εἰς ὑπόθεσιν δὲ παραλαμβανομένων, οἷά τις κόρον οὐκ εἰδῶς ἐραστής, αἰεὶ δὲ νομίζων ἐλαττοῦσθαι τοῦ χρέους, καὶ τὸ λοιπὸν προσφιλονεικῶν ἀναπληρῶσαι προσεπάγει, μονονουχὶ λέγων ὡς “Καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα, αὐτὸν τὸν δρόμον, αὐτὴν τὴν σωτηρίαν κατεθέ-
 15 μην ἂν, εἰ Χριστὸς πλέον διὰ τῆς τοιαύτης ἐδοξάζετο πράξεως καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐπιστρέφον διεσώζετο”. Τὸ δὲ τοιαῦτα καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν, οὔτε Θεοῦ χωρισμὸς ἐστι (πόθεν;), οὔτε διάστασις, ἔνωσις δὲ μᾶλλον θαυμασία τις καὶ ὑπερφυῆς καὶ καινοπρεπεστάτη συνάφεια, καὶ τοῦ πρὸς Θεὸν καὶ ἀνθρώπους ἀπαραβλήτου φίλτρου
 20 ἐναργεστάτη παράστασις, καὶ μόνῃς, ὡς ἀληθῶς, τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ οὐρανίου Παύλου ψυχῆς ἀπαράγραπτον γνῶρισμα. Ἄλλ’ ἢ μὲν πρώτη λύσις τοῦ ἠπορημένου οὐκ ἂν, οἶμαι, λίαν, οὐδὲ τῆς ἀποστολικῆς ἐκείνου γνώμης πόρρω τεθεωρημένη, τοιαύτη.

Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἔστιν μονοειδῆς ἡ Παύλου φυτεία, ἀλλ’ ἔσθ’ ὅτε
 25 πολυστέλεχοί τε καὶ διάφοροι, ὡς ἀπὸ μιᾶς τοῦ γράμματος χώρας οἱ τῶν νοημάτων ὠραῖοι καρποὶ ἀναφύονται, φέρε τῷ λόγῳ συνεκκαρπούμεθα καὶ εἴ τι τοῦ ἐκεῖθεν γεωργίου ἄλλο ἄξιον. Ὁρῶμεν τοιγαροῦν τὸν θεσπέσιον Παῦλον οὐχ ἀπλῶς οὕτω λέγοντα κεχωρῖσθαι θέλειν ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων Χριστοῦ, οὐδὲ μετὰ τὸ πιστεῦσαι διίστα-
 30 σθαι (τοῦτο γὰρ ἴσως καὶ φοβερώτερον)· οὐδὲ γὰρ ἀπὸ γε τοῦ νῦν, φησὶν, εὐχόμεαι γενέσθαι ἀνάθεμα, ἀλλ’ «ἠνυχόμεν εἶναι», ὅπερ ἴσον

ἀποξένωση πού ἔξοικειώνει ἀκόμα πιό τέλεια, οὔτε αὐτόν, ναί οὔτε αὐτόν τόν τρόπο θά παρέλειπα μέ τίποτε γιά τή δόξα τοῦ Χριστοῦ καί τή σωτηρία τῶν ὁμοφύλων μου. Ἐπειδή δηλαδή ἀπό ὅλα ὅσα ὑπῆρχαν αὐτός ἔδειξε τήν ἀγάπη του πρὸς τὸ Χριστὸ, λέγοντας «εἶμαι ἀπόλυτα πεπεισμένος», καί προσθέτοντας στοὺς λόγους του καί τὴν πίστη του μετὰ τὰ ἔργα, «ὅτι οὔτε ὁ θάνατος οὔτε ἡ ζωή, οὔτε οἱ ἀρχές οὔτε οἱ δυνάμεις, οὔτε τὰ παρόντα οὔτε τὰ μέλλοντα, οὔτε τὸ ὕψος οὔτε τὸ βάθος, οὔτε κάποιο ἄλλο δημιούργημα θά μπορῆσει νὰ μᾶς χωρίσει ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πού μᾶς ἔδειξε μέσω τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου μας»⁹. Ἐπειδή λοιπὸν ἀνέφερε ὅλα τὰ ὄντα χωριστὰ καί μαζὶ ὅλα, καί δὲν ἀνέκοψε ἀκόμα τὴν πορεία τοῦ πόθου του, στὸ τέλος λοιπὸν καί ἀπὸ τὰ μὴ ὄντα καί αὐτὰ πού δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ, ἀλλὰ μόνο μποροῦμε νὰ τὰ φανταστοῦμε, νομίζοντας, σὰν ἓνας ἀχόρταγος ἐραστής, ὅτι προσφέρει λιγότερα ἀπὸ αὐτὸ πού χρεωστάει, καί ἀγωνιζόμενος ν' ἀναπληρώσει τὸ ἔλλειμμα, προσθέτει αὐτά, πού εἶναι σὰ νὰ λέει: «Καί αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν ἐλπίδα, αὐτόν τὸν ἴδιο τὸ δρόμο, αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ σωτηρία θά μπορούσα νὰ τὴν καταθέσω, ἂν μὲ αὐτὴ μου τὴν πράξη ἐπρόκειτο νὰ δοξαστεῖ ὁ Χριστὸς περισσότερο καί τὸ ἔθνος τῶν Ἰουδαίων νὰ ἐπεστρέψει καί νὰ σωθεῖ». Τὸ νὰ φρονεῖ τέτοια καί νὰ διακηρύττει, οὔτε χωρισμὸς ἀπὸ τὸ Θεὸ εἶναι (ἀπὸ ποῦ ὡς ποῦ εἶναι;), οὔτε διάσταση, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον μιὰ θαυμαστὴ καί ὑπερφυσικὴ ἔνωση καί πρωτοφανέρωτη συνάφεια, καί ἡ πλέον ὀλοφάνερη παράσταση τῆς ἀσύγκριτης ἀγάπης πρὸς τὸ Θεὸ καί τοὺς ἀνθρώπους, πού εἶναι ἀληθινὰ ἀπαράγραπτο γνῶρισμα μόνο τῆς μακάριος ἐκείνης καί οὐράνιας ψυχῆς τοῦ Παύλου. Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ πρώτη λύση τῆς ἀπορίας σου πού ἔχει ἐκτεθεῖ, νομίζω, ὄχι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ γνώμη ἐκείνου.

Ἐπειδὴ ὁμως ἡ φυτεία τοῦ Παύλου δὲν εἶναι μονότροπη, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ φυτὰ καί διαφορετικὰ, ὥστε νὰ ἀναφύονται συχνὰ οἱ ὠραῖοι καρποὶ τῶν νοημάτων ἀπὸ τὸ ἓνα χωράφι τοῦ συγγράμματος, ἔμπρὸς ἃς καρποθοῦμε μέ τὸ λόγο μας ἂν ὑπάρχει καί τίποτε ἄλλο ἀξιόλογο ἀπὸ αὐτὴ τὴν καλλιέργεια. Βλέπομε λοιπὸν τὸν θεσπέσιο Παῦλο ὄχι ἀπλῶς νὰ λέει, ὅτι θέλει νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὸν Χριστὸ γιά χάρη τῶν ὁμοφύλων του, οὔτε νὰ χωριστεῖ ἀφοῦ πίστεψε (αὐτὸ θά ἦταν ἴσως καί τὸ φοβερότερο), οὔτε, λέει, “Ἀπὸ τώρα εὐχομαι νὰ γίνω ἀνάθεμα, ἀλλὰ

9. Ρωμ. 8, 38-39.

ἔστι τοῦ λέγειν· “Αἰρετώτερον ἡγούμεν τῷ Χριστοῦ κηρύγματι προσ-
 δεδραμηκότων ὑμῶν, ἐμὲ βραχύ τι προσδιατρίβειν ἔτι τοῖς τοῦ νο-
 μικοῦ γράμματος προθύροις καὶ τῇ σκιᾷ ὑποκαθῆσθαι, ἢ προλαβόν-
 τα καὶ ταχύναντα τὸν ἐπὶ τῇ πίστει δρόμον, ὑμᾶς οὕτως ὁρᾶν πολε-
 5 μίως ἔχοντας καὶ ἀνεπιστροφῶς πρὸς τὴν χάριν”. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος
 μὲν ἐμβραδύνων, οὐδ’ οὕτως ἂν οὐδὲν ὑστέρησε μέγα, ὅπου γε καὶ
 πολλῶν προκατειληφόντων τί δεῖ λέγειν διευλαβούμενον ὡς οὐδενὸς
 ὑστέρησεν, ἀλλὰ μὴ παρησιασάμενον τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πάντας τῷ
 δρόμῳ καὶ τῇ σπουδῇ ὑπερήλασεν; Ἄλλ’ ἐκεῖνῳ μὲν ἡ βραδύτης εἰς
 10 οὐδὲν ἀπῆντα δύσκολον, φόβος δ’ ἦν οὐ μικρὸς περὶ τῶν οὕτω κα-
 κῶς ἐπὶ τῇ πίστει διακειμένων, μὴ καὶ διὰ βίου τὴν αὐτὴν νοσοῦντες
 πώρωσιν, αἰώνιον αὐτοῖς τὸν ὄλεθρον συνεργάσωνται. Διὸ τὴν ἐκεί-
 νων προτιμᾶ σωτηρίαν τοῦ ταχύτερον αὐτὸν ἐντὸς γενέσθαι τῆς σω-
 τηρίας

15 Ἄλλὰ σύ γε προσέχων, ὡς ἡ θεία πολλαχοῦ Γραφή καὶ ἀντι κα-
 κώσεως καὶ τιμωρίας σωματικῆς τὸ ἀνάθεμα τίθησιν, οὐ χαλεπῶς
 κἀκεῖνο συνήσεις, ὅτι τὰ τῶν κακούργων παθεῖν ὁ θεῖος Παῦλος,
 ὑπὲρ τοῦ σεσῶσθαι τοὺς συγγενεῖς, διὰ τῶν τοιούτων ῥημάτων ἠὔ-
 χετο· καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Χριστοῦ δικάζοντος
 20 (τοῦτο γὰρ ἂν εἶη τὸ «ἀπὸ Χριστοῦ») καὶ τὴν τιμωρὸν ἀφιέντος ψῆ-
 φον. Τοῦτο δὲ μέγα μὲν καὶ θαυμάσιον (πῶς γὰρ οὐ;), οὐδεμίαν δὲ
 τοῦ πρὸς Χριστὸν πόθου ἢ τῆς συναφείας διάστασιν συνεσάγει,
 οὐδέ τινα πάροδον ταῖς ἄνωθεν ἀφήσιν ἀπορίας. Οὐδὲ γὰρ οὐδέ
 τὸ βούλεσθαι τινα ὑπὲρ τῆς ἐτέρων σωτηρίας τὰ ἔσχατα τῷ σώματι
 25 πάσχειν, κἂν ἄνωθεν ἔλκη τὴν κρίσιν, ἐλάττωσιν τινα τῆς θείας
 στοργῆς, ἵνα μὴ λέγω μάλιστα ὡς καὶ συναύξησιν, εἰσάγει. Ἐδίδου
 τοίνυν ἑαυτὸν ὁ θεῖος Παῦλος, καὶ ἠὔχετο πικραῖς ὑπελθεῖν καὶ
 βαρεῖαις τιμωρίαις, εἰ μόνον τοὺς ὁμοφύλους ἴδοι τὸν κατὰ Χριστοῦ
 φθόνον καὶ πόλεμον καταθεμένους, καὶ τὸ βαρὺ τοῦ νόμου καὶ
 30 παλαιὸν ἄχθος ἀποσεισαμένους, ὑπὸ τὸν χρηστὸν τῆς χάριτος καὶ
 ἑλαφρὸν ζυγὸν γεγεννημένους.

«θὰ εὐχόμεον νὰ γίνω»¹⁰, πράγμα πὺν εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέει· “Θὰ θεωροῦσα προτιμότερο νὰ εἶχατε προστρέξει ἔσεις στὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ κι ἐγὼ νὰ καθυστερήσω λίγο ἀκόμα στὰ πρόθυρα τοῦ γραμματος τοῦ νόμου καὶ νὰ παραμείνω στὴ σκιά, παρὰ ἐπιταχύνοντας τὸ τρέξιμό μου νὰ σᾶς προλάβω στὸ δρόμο γιὰ τὴν πίστη, βλέποντας νὰ ἔχετε αὐτὰ τὰ πολεμικὰ αἰσθήματα καὶ νὰ μὴ στρέφεστε μὲ κανένα τρόπο πρὸς τὴ χάρη. Γιατί ἐκεῖνος καὶ ἐπιβραδύνοντας, οὔτε ἔτσι θὰ καθυστεροῦσε πολὺ, ἀφοῦ κι ἀπὸ τοὺς πολλοὺς πὺν τὸν πρόλαβαν τί χρειάζεται νὰ ποῦμε τὸ ὅτι μὲ φόβο ἔλεγε, ὅτι ἀπὸ κανένα δὲν ὑστέρησε, καὶ νὰ μὴν ποῦμε ὅτι μὲ θάρρος ἔλεγε τὴν ἀλήθεια, ὅτι ὑπερέβαλε ὅλους στὸ τρέξιμο καὶ στὸ ζῆλο; Ἀλλὰ βέβαια γι’ αὐτὸν ἡ βραδύτητα δὲν τοῦ ἔφερε καμμιά δυσκολία, ὑπῆρχε ὅμως μεγάλος φόβος γι’ αὐτοὺς πὺν βρισκόταν σὲ τέτοια κατάσταση ὡς πρὸς τὴν πίστη, μήπως, πάσχοντας καὶ σ’ ὅλη τὴ ζωὴ τους ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ πώρωση, συντελέσουν στὸν αἰώνιο ὄλεθρό τους. Γι’ αὐτὸ καὶ προτιμᾷ τὴ σωτηρία ἐκείνων ἀπὸ τὸ νὰ σωθεῖ ὁ ἴδιος γρηγορότερα.

Ἐσὺ ὅμως προσέχοντας, ὅτι σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ θεία Γραφή θέτει τὸ ἀνάθεμα καὶ στὴ θέση κακοποίησης καὶ τιμωρίας σωματικῆς, ὅχι δύσκολα θ’ ἀντιληφθεῖς κι ἐκεῖνο, ὅτι ὁ θεῖος Παῦλος εὐχόταν μὲ τὰ λόγια αὐτὰ νὰ ὑποστεῖ τὰ πάθη τῶν κακοῦργων, προκειμένου νὰ σωθοῦν οἱ ὁμογενεῖς του. Καὶ αὐτὸ ὅχι ἔτσι ἀπλά, ἀλλὰ τὰ πάθη νὰ τὰ ὑποστεῖ μὲ δικαστὴ τὸν Χριστὸ (γιατί αὐτὸ σημαίνει τὸ «ἀπὸ Χριστοῦ»¹¹), πὺν βγάζει τὴν καταδικαστικὴ ἀπόφαση. Αὐτὸ βέβαια εἶναι μεγάλο καὶ θαυμαστὸ (πῶς δηλαδὴ δὲν εἶναι;), καὶ δὲν δείχνει καμμιά διάσταση ἀπὸ τὸν πόθο καὶ τὴ συνάφεια μὲ τὸν Χριστὸ, οὔτε ἀφήνει καμμιά πάροδο γιὰ τίς προηγούμενες ἀπορίες. Γιατί μὲ κανένα τρόπο, τὸ νὰ θέλει κανεὶς νὰ πάθει τὰ ἔσχατα σωματικὰ δεινὰ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἄλλων, ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἀπόφαση τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ἀποτελεῖ κάποια ἐλάττωση τῆς θείας στοργῆς, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅτι ἀποτελεῖ καὶ αὔξηση. Παρέδινε λοιπὸν ὁ θεῖος Παῦλος τὸν ἑαυτό του στὰ βάσανα καὶ εὐχόταν νὰ ὑποστεῖ ὀδυνηρὲς καὶ βαριὲς τιμωρίες, ἀρκεῖ μόνο νὰ ἔβλεπε τοὺς ὁμοφύλους του νὰ καταπαύσουν τὸ φθόνον καὶ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ καὶ ν’ ἀποτινάξουν τὸ βαρὺ καὶ παλαιὸ φορτίον τοῦ νόμου, μπαίνοντας κάτω ἀπὸ τὸν ὠφέλιμον κι ἐλαφρὸ ζυγὸ τῆς χάριτος¹².

11. Ρωμ. 9, 3.

12. Ματθ. 11, 30.

Ἐπόλοιπον δὲ τῶν εἰρημένων ἔστιν ἰδεῖν ὡς, εἴ τις καὶ μηδὲν ἔξωθεν τῶν γεγραμμένων ἐπιλογιζόμενος, αὐτὰ δὲ καθ' ἑαυτά, καὶ χωρὶς τινος περινοίας μετερχόμενος, ἀδεκάστῳ κρίσει καὶ πνευματικαῖς, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον εἰπεῖν τὸν θεσπέσιον, ἀνακρίσει τὴν 5 περὶ αὐτῶν ἐπιτρέψοι ψῆφον, οὐδ' οὕτως οὐδὲν δυσχερὲς ἢ τῶν ἀπόρων ἐπόψεται. Ἴνα γὰρ τὴν τοῦ πατριάρχου θαυμασίαν ἐάσω Ῥεβέκκαν, φοβερὰν ἀρὰν ἐφ' ἑαυτὴν ἔλκουσαν, ὡς ἂν τὸν παῖδα πείσῃ πατρικῆς εὐλογίας τέχνη τὸν κληρὸν ιδιώσασθαι, ἀλλ' ὃ γε Μωσῆς ὁ θεόπτης τὰ αὐτὰ ὑπὲρ Ἰουδαίων μικροῦ καὶ λέξει προ-
10 αναφθεγξάμενος, πῶς οὐκ ἀντὶ πάντων ἀρκήσει τὰς ἐπιφερομένας ἀπορίας τῶν τοῦ Ἀποστόλου ῥημάτων προδιαλύσασθαι; Τί γὰρ φησιν; «Εἰ μὲν ἀφείς αὐτούς, ἄφες, εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψον καμέ». Ἀλλὰ πόθεν; Ὅντως συγγενῆς ἦν ἡ Μωσέως ψυχὴ τῆς Παύλου ψυχῆς «ἐκ τῆς δίβλου», γὰρ φησιν, «τῆς ζωῆς». Τοῦτο δὲ τί ἐστὶν ἄλ-
15 λο, παρὰ τὸ λέγειν ὡς: “Ἄν μὴ τοῖς ἐκ γένους καταλλαγεῖς καὶ σαυτῶ συνάψῃς αὐτούς” (ὡ γνώμης ἄκρατον τὴν τῶν ἐξ αἵματος πρόνοιαν μεθυούσης!), “χώρισον καμέ ἀπὸ σοῦ”. Εὐδὴλον γὰρ ὡς ὁ ἐκεῖθεν ἀπαλειφόμενος τὸν χωρισμὸν συγκαταδικάζεται τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν διενήνοχεν εἰπεῖν, “Εξάλειψόν με τῆς δίβλου τῆς
20 ζωῆς καὶ χώρισόν με ἀπὸ σοῦ”. Ὡ παρηρησίας οὐκ ἐκ θείας μόνης φιλοτιμίας, ἀλλὰ καὶ πόνοις οἰκείοις, οὐχὶ τὸ ἀκατάγνωστον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐδόκιμον ἀπενεγκαμένης! ἐξεῖλέ τε γὰρ τὸν φυλέτην λαὸν τῆς δικαίας ὀργῆς ἢ φωνή, καὶ τὸν εἰπόντα οὐκ ἀπήλειψε τῆς τῶν ἀειζῶων συγγραφῆς.

25 Ὡς οὖν Μωσῆς ταῦτα λέγων καὶ πράττων θαυμάσιος. οὕτω καὶ Παῦλος ἐν τοῖς ὁμοίοις σφοδρότερος ὀφθείς, ἐπὶ τοιοῦτον θαυμασιώτερος. Ἡ οὐ δοκεῖ σοι ἀνάθεμα ποιεῖν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν συγγενῶν, καὶ τρόπον τινὰ τῆς χάριτος διασχίζεσθαι, ὅτε Τιμόθεον περιέτεμεν, ὅτε αὐτὸς ἐκεῖνος λαμπρῶς κηρύσσων τὸ Εὐαγγέ-

13. Α' Κορ. 2, 14.

14. Γεν. 27, 13.

15. Ἐξ. 32, 32.

Ἐπομένει ἀπὸ ὅσα εἶπαμε νὰ δοῦμε ὅτι, ἂν κάποιος καὶ χωρὶς νὰ σκέφτεται τίποτε πέρα ἀπὸ ὅσα εἶναι γραμμένα, ἀλλ' ἐξετάζοντάς τα αὐτὰ καθεαυτὰ καὶ χωρὶς καμμιά πολύπλοκη σκέψη, μὲ κρίση ἀδέκαστη καὶ μ' ἐξετάσεις πνευματικές, σύμφωνα μὲ τὴ φράση τοῦ ἴδιου τοῦ θεσπέσιου Παύλου¹³, ἐπιτρέψει τὴν ἀπόφαση γι' αὐτὰ, οὔτε ἔτσι θὰ συναντήσει καμμιά δυσκολία καὶ καμμιά ἀπορία. Νὰ ἀφήσω βέβαια τὴ θαυμασία Ρεβέκκα τοῦ πατριάρχου, πού τὴ βάρυνε φοβερὴ κατάρρα, ἐπειδὴ προσπάθησε νὰ πείσει τὸ γιὸ τῆς νὰ ἰδιοποιηθεῖ μὲ τέχνασμα τὴν πατρικὴ εὐλογία καὶ τὴν κληρονομία.¹⁴ αὐτὸς ὁ Μωυσῆς ὁ θεόπτης, προλέγοντας τὰ ἴδια γιὰ τοὺς Ἰουδαίους παραλίγο καὶ μὲ τὶς ἴδιες λέξεις, πῶς δὲν εἶναι ἀρκετὸς στὴ θέση ὄλων νὰ προδιαλύσει τὶς ἀπορίες πού διατυπώνονται γιὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου; Τί λέει λοιπὸν; «Ἄν θέλεις νὰ τοὺς συγχωρήσεις, συγχώρησέ τους· ἀλλιῶς ἐξαφάνισε κι' ἐμένα»¹⁵. Ἀπὸ ποῦ ὅμως; Ἦταν πραγματικὰ τοῦ ἴδιου γένους ἢ ψυχὴ τοῦ Μωυσῆ μὲ τοῦ Παύλου· γιατί λέει· «ἀπὸ τὴ Βίβλο τῆς ζωῆς»¹⁵. Αὐτὸ τί ἄλλο σημαίνει, παρὰ σὰ νὰ λέει· “Ἄν δὲν συμφιλιωθεῖς μὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς μου καὶ δὲν τοὺς ἐνώσεις μαζί σου” (ὦ γνώμη πεντακάθαρη σὰν κρασί πού μεθᾶ ἀπὸ τὴν πρόνοια τῶν συγγενῶν ἐξ αἵματος!), “χώρισε κι ἐμένα ἀπὸ ἐσένα”. Γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι ὅποιος σβῆνεται ἀπὸ τὴ Βίβλο ζωῆς, συγκαταδικάζεται καὶ σὲ χωρισμὸ ἀπὸ τὸ Θεό, καὶ δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὸ νὰ πεῖ, “Σβῆσε με ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς καὶ χώρισέ με ἀπὸ ἐσένα”¹⁶. Ὡ παρησία, προερχόμενη ὄχι ἀπὸ θεία ἀγάπη μόνο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς του κόπους, πού εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα ὄχι μόνο νὰ μὴν κατακριθεῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ τύχει τῆς ἐπιδοκίμασίας τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ καὶ τὸ λαὸ τῶν ὁμοφύλων του ἔσωσε ἀπὸ τὴ δίκαιη ὀργὴ μὲ τὰ λόγια του αὐτὰ, καὶ ἐκείνον πού τὰ εἶπε δὲν τὸν ἔσθησε ἀπὸ τὴ Βίβλο τῆς αἰώνιας ζωῆς.

Ὅπως λοιπὸν ὁ Μωυσῆς λέγοντας καὶ πράττοντας αὐτὰ ἦταν ἄξιος θαυμασμοῦ, ἔτσι καὶ ὁ Παῦλος μὲ τὸ νὰ φανεῖ στὰ ὅμοια σφοδρότερος, γι' αὐτὸ ὑπῆρξε ἀκόμα πιὸ θαυμαστός. Ἡ δὲν νομίζεις ὅτι ἔκανε τὸν ἑαυτὸ του ἀνάθεμα γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ὁμογενῶν του καὶ κατὰ κάποιον τρόπο τὸν ἀποχώρισε ἀπὸ τὴ χάρη, ὅταν ἐφάρμοζε τὴν περιτομὴ στὸν Τιμόθεο¹⁷, ὅταν κηρύσσοντας ἐπίσημα τὸ Εὐαγγέλιον, ἔλεγε προσποιητὰ εὐχὲς Ἰουδαϊκῆς, ξύριζε τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς του, ἔκανε τὶς καθιερωμέ-

16. Ψαλμ. 68, 29. Φιλιπ. 4, 3.

17. Πράξ. 16, 3.

λιον, ἰουδαϊκὰς εὐχὰς ὑπεκρίνετο, τὴν τε κόμην ξυρῶμενος τῆς κεφαλῆς, καὶ τὰς νενομισμένας θυσίας προσφέρων, καὶ οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἑτέρων, οἷς συνηγνίζετο, τὰς ἐπὶ τῇ θυσίᾳ κατατιθεῖς δαπάνας καὶ τὰ ἀναλώματα; Ἴνα τί γένηται; Ἴνα πάντας
 5 Χριστῷ κερδήσῃ, ἵνα τοὺς πλείονας προσάξῃ, ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ Ἰουδαῖος γίνεται Ἰουδαίους, καὶ τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος διατίθεται, καὶ συνασθενεῖ τοῖς ἀσθενούσιν, μηδὲν τούτων (ἄπαγε!) μήτε ὢν ἐν κρίσει, μήτε γινόμενος καὶ τοῖς πᾶσι πάντα γίνεται, ἵνα πάντως τινὰς τῆς πλάνης ἀνελκύσῃ. Μιμητὴς γὰρ ἦν περι-
 10 δέξιος (ἵνα τὸ κεφάλαιον εἶπω) τοῦ κοινου Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Δεσπότου, ὃς πάντα παθῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀφάτω πλούτῳ φιλανθρωπίας καὶ κενώσεως, οὐδ' ἁμαρτία, οὐδὲ κατάρρα κληθῆναι δι' ἡμᾶς καὶ νομισθῆναι παρητήσατο, καίτοι πηγὴ πάσης εὐλογίας καὶ πάσης ἁμαρτίας ὑπάρχων ἀναίρεσις ὅν δια θίου καλὸν παράδειγμα προ-
 15 στησάμενος ὁ γνήσιος, ὡς ἀληθῶς, μαθητῆς, αἰεὶ τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο καὶ πολυέραστον τῆς πολιτείας ἐν τῇ ψυχῇ μεταγράφων καὶ ἀνατυπῶν οὐκ ἀπέληγεν ἄγαλμα.

Ἄλλὰ γὰρ περὶ τοῦ διηπορημένου σοι τῆς χρείας οὐκ οἶδα εἰ ἔλαττον, τῆς δ' οὖν ἐπιστολῆς καὶ ἐπὶ πλεον τὰς λύσεις δεχόμενος,
 20 ἔρρωσο.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΓ*.

Διὰ τί τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν, ἐν ἧ ὁ Θεὸς ὠπτάνετο, διαφόροις χρώμασι καὶ κιβδηλοῖς ὁ νομοθέτης καλύπτεσθαι προσέταξεν;

25 Τί δήποτε, διαπυνθάνη, τὸ ἐκ διαφόρων χρωμάτων ὕφασμα, κιβδηλὸν τε καλῶν καὶ ἀποτρέπων ὁ νομοθέτης τοὺς ὑπ' αὐτοῦ παιδαγωγουμένους ἀμφιένυσθαι, τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν τοιούτοις ἐπιβλήμασι προστάσσει καλύπτεσθαι, ἐν ἧ Θεὸς τε ὠπτάνετο καὶ τὰ τῶν ἁγίων ἀπέκειτο ἅγια; Ἀκούοις δ' ἂν κοινόν, ἐπ' αὐτοῦ τε καὶ
 30 τῶν ὁμοίων, λόγον ἀποδιδόμενον, ὡς τὰ τοιαῦτα νομοθετῶν ὁ θεῖος

18. Πράξ. 21, 21-26.

19. Α' Κορ. 9, 19-22.

* Ἐπιστολὴ 219η, Λέοντι καὶ Γαλάτωνι ἀδελφοῖς ἀσηκρητίς.

νες θυσίες και ὄχι μόνο για τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ και για ἄλλους, μαζί με τοὺς ὁποίους ἀγιαζόταν, καταβάλλοντας τις δαπάνες και τὰ ἀναλώματα για τὴ θυσία¹⁸; Για νὰ ἐπιτύχει τί; Για νὰ κερδίσει ὅλους για τὸν Χριστό, για νὰ ὀδηγήσει σ' αὐτὸν τοὺς περισσότερους, για νὰ σώσει κάποιους με κάθε τρόπο. Γι' αὐτὸ και γίνεται με τοὺς Ἰουδαίους Ἰουδαῖος, και με τοὺς παράνομους ὡς παράνομος, και με τοὺς ἀσθενεῖς ἀσθενεῖ και αὐτὸς μαζί τους, χωρὶς τίποτε ἀπὸ αὐτὰ (πρὸς Θεοῦ) νὰ γινόταν, οὔτε κατὰ τὴν κρίση του, οὔτε και γινόταν πραγματικά. Και «γίνεται στους πάντες τὰ πάντα, για νὰ ἀποσπάσει ἔστω και μερικὸς ἀπὸ τὴν πλάνη¹⁹. Γιατὶ ἦταν ἔξοχος μιμητὴς (για νὰ πῶ τὸ κορυφαῖο) τοῦ κοινοῦ Σωτήρα και Κυρίου μας, πὸν ἔπαθε τὰ πάντα για χάρη μας ἕξαιτίας τοῦ ἀπερίγραπτου πλούτου τῆς φιλανθρωπίας του και τῆς ταπείνωσής του, πὸν δὲν παρέλειψε νὰ ὀνομαστῆ και νὰ θεωρηθεῖ για χάρη μας οὔτε ἁμαρτία οὔτε κατὰρα, ἂν και βέβαια ἦταν πηγὴ κάθε εὐλογίας και ἀναίρεση κάθε ἁμαρτίας, τὸν ὁποῖο θέτοντάς τον σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ του παράδειγμα ὁ γνήσιος, ἀληθινὰ, μαθητὴς, δὲ σταματοῦσε νὰ μεταγράφει μέσα στὴν ψυχὴ του πάντοτε τὸ θαυμαστὸ ἐκεῖνο και πολυαγάπητο ἄγαλμα και νὰ τὸ διαμαρφώνει.

Δὲν γνωρίζω βέβαια ἂν σχετικὰ με τὴν ἀπορία σου οἱ λύσεις εἶναι κατώτερες ἀπὸ ὅ,τι χρειάζεται, ἀλλὰ σὰν με ἐπιστολὴ πὸν σοῦ παραδίνονται εἶναι πολὺ παραπάνω. Νὰ εἶσαι καλά.

ΕΡΩΤΗΣΗ 113η

Γιατὶ τὴ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, στὴν ὁποία ἐμφανιζόταν ὁ Θεός, πρόσταξε ὁ νομοθέτης νὰ καλύπτεται ἀπὸ διάφορα χρώματα και κίβδηλα πράγματα;

Ρωτᾶς νὰ μάθεις, γιατί τὸ ὕφασμα με τὰ διάφορα χρώματα, ἐνῶ ὁ νομοθέτης τὸ καλεῖ κίβδηλο και ἀπαγορεύει αὐτοὺς πὸν παιδαγωγεῖ νὰ τὸν φοροῦν¹, προστάζει ὡστόσο με τέτοια καλύμματα νὰ σκεπάζεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου², ὅπου ἐμφανιζόταν ὁ Θεός³ και ἦταν τοποθετημένα τὰ ἹΑγια τῶν ἁγίων⁴; Μπορεῖς ν' ἀκούσεις γι' αὐτὸ και τὰ ὅμοια ν' ἀποδίδεται μιὰ κοινὴ ἐξήγηση· ὅτι δηλαδή, νομοθετώντας γι' αὐτὰ ὁ

1. Λευϊτ. 19, 19. Δευτ. 22, 11.

3. ἹΕξ. 33, 7-11.

2. ἹΕξ. κεφ. 26.

4. ἹΕξ. 26, 34.

Μωσῆς ἀκριδῶς ἐδήλου μὴ χρῆναι γυμνῇ προσεδρεύειν τῇ λέξει τοῦ γράμματος, μηδὲ τῷ προχείρῳ προσανέχειν τῆς καταλήψεως· τοῖς γὰρ διαφιλονεικοῦσι ταύτῃ τὸν νοῦν τῶν προσταττομένων λαβεῖν οὐκ ἂν ποτε θηράσιμος γένοιτο.

5 Τοιοῦτον γὰρ καὶ τὸ ἐν Σαββάτῳ κελεύειν μηδὲν ὄλως ἐργάζεσθαι, τοὺς δὲ ἱερεῖς ἐπιτρέπειν ἐπὶ ταῖς θυσίαις καὶ ξυλοκοπεῖν καὶ κρεονομεῖν καὶ σφαγιάζειν, οὓς ἔδει μᾶλλον τῶν ἄλλων, γνώμονας ὡσπερ καὶ ἀρχέτυπον τοῦ πλήθους ὄντας, τὸ τῆς νομοθεσίας φυλάττειν ἀκήρατον. Ἔτι δὲ τὸ προστάσσειν ἐκ λίθων τμητῶν μὴ κατα-
10 σκευάζειν θυσιαστήρια, ὅτι μεμΐανται, καὶ τοῦ μεμΐανθαι τὴν αἰτίαν ἐπάγειν τὸ ἐγχειρίδιον, ὅτιπερ αὐτοῖς τοῦτο ξυομένοις ἐπιδέβληται, τῷ ἐγχειριδίῳ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τιμιώτατον καὶ μέγιστον παρ' Ἑβραίοις τὴν περιτομὴν ἀπεργάζεσθαι, καὶ μὴν καὶ πάσας ἱερουργίας ἐγχειρι-
15 ἀπτόμενον νεκροῦ ἀκάθαρτον εἶναι, εἶτα καθαίρεσθαι παρὰ τοῦ ἱερέως τὸν δὲ μὴ δύνασθαι καθαίρειν ἄλλως, εἰ μὴ διὰ θυμάτων, ἃ δὴ αὐτὸς τε νεκροποιεῖ πρῶτος καὶ ἀπτεται, καὶ ἀπὸ τῶν νεκρῶν αἱμάτων ἢ τῆς σποδοῦ περιραίνει τόν, ὅτι νεκροῦ ἦψατο, προσιόντα καθαρθήσεσθαι. Αἰνίγματι γὰρ τοῦτο παντελῶς, εἴ τις ἐναπομένοι
20 τῷ γράμματι, ἔοικε.

Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παντός ὁμοίωμα ποιεῖν ὑπάρχειν τὸν Ἰσραήλ, αὐτὸν δὲ ταῦτα νομοθετοῦντα, πρῶτον μὲν καὶ αὐτὴν τὴν κιθωτὸν κατὰ τύπον καὶ μίμημα ποιήσασθαι τῶν δειχθέντων αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει, ἔπειτα τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν Χερουβὶμ δια-
25 γλύψαι τε καὶ τορεῦσαι, καὶ τοῖς παραπετάσμασι προσεξυφᾶναί τε καὶ ῥαφιδεῦσαι ροῖσκων τε ὁμοιώματα τοῖς ἱεροῖς σκεύεσιν ἐντυπῶσαι, καὶ μυρία ἄλλα. Ἐκεῖνο δὲ πῶς οὐ θαυμάσειέ τις, τοῖς τοῦ θαύματος προθύροις μόνον ἀναστρεφόμενος καὶ τοῖς ἔνδον κε-
30 κρυμμένοις τὸν νοῦν οὐκ ἔχων ἀνατενίζοντα, ὅτι τὸν μὲν ἀρτιγενεῖ λέπρα τὸ σῶμα σιζόμενον, οὕτω δὲ τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν διαφθα-
ρέντα τῷ νοσήματι, ἀκάθαρτον καὶ μιαρὸν ἀποφαίνει, τὸν δ' ὅλον

5. Ἐξ. 20, 8-11. Δευτ. 5, 12-15.

6. Ἀριθμ. 28, 9-10. Ματθ. 12, 5.

7. Ἐξ. 20, 25.

8. Ἀριθμ. κεφ. 19.

9. Ἐξ. 20, 4. Δευτ. 5, 8. 10. Ἐξ. 25, 10-16.

θεῖος Μωυσῆς, δήλωνε μὲ ἀυστηρότητα ὅτι δὲν πρέπει νὰ πιανόμεσθε ἀπὸ τὸ γυμνὸ γράμμα οὔτε νὰ ἀρκούμασθε σὲ μιὰ πρόχειρη κατανόηση. Γιατί, ὅποιοι προσπαθοῦν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ συλλάβουν τὸ νόημα τῶν ἐντολῶν, δὲ θὰ μπορέσουν νὰ τὸ συλλάβουν τότε.

Ἐνάλογο λοιπὸν εἶναι καὶ τὸ παρ' ἀγγελμα νὰ μὴν ἐργάζονται καθόλου τὸ Σάββατο⁵, ἐνῶ στοὺς ἱερεῖς ἐπέτρεπε γιὰ τὶς θυσίες καὶ ξύλα νὰ κόβουν καὶ κρέατα νὰ σφαγιάζουσιν⁶, αὐτοὶ ποὺ ἔπρεπε, ὄντας κανόνες γιὰ τὸ πλῆθος καὶ πρότυπο, νὰ τηροῦν μᾶλλον τὴ νομοθεσία ἀπαραιτήτως. Ἄκόμα καὶ ἡ προσταγή νὰ μὴν κατασκευάζουν θυσιαστήριο ἀπὸ κομμένες πέτρες, ἐπειδὴ εἶχαν μολυνθεῖ, καὶ ἡ αἰτία τῆς μόλυνσης ἦταν τὸ κοπίδι, ἐπειδὴ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴ λείανσή τους⁷, ἐνῶ μὲ τὸ ἴδιο κοπίδι γινόταν τὸ πιὸ πολύτιμο καὶ τὸ μέγιστο ποὺ εἶχαν οἱ Ἑβραῖοι, ἡ περιτομή, καὶ βέβαια καὶ ὅλες οἱ ἱερουργίες τελοῦνταν καὶ πραγματοποιοῦνταν μὲ τὸ κοπίδι. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο, ὅποιος ἀγγίζει νεκρὸ νὰ θεωρεῖται ἀκάθαρτος⁸ καὶ ἔπειτα νὰ καθαρίζεται ἀπὸ τὸν ἱερέα, καὶ αὐτὸς νὰ μὴ μπορεῖ νὰ τελέσει τὸν καθαρὸ ἀλλιῶς, παρὰ μόνον μὲ θύματα, τὰ ὅποια αὐτὸς πρῶτος νεκρώνει καὶ ἀγγίζει καὶ ἀπὸ τὰ νεκρὰ αἵματα ἢ μὲ τὴ σποδὸ τους νὰ περιραντίζει αὐτὸν ποὺ προσέρχεται νὰ καθαρθεῖ, ἐπειδὴ ἀγγίξε νεκρὸ. Γιατὶ αὐτὸ μοιάζει τελείως μὲ αἶνιγμα, ἂν κανεὶς παραμένει κολλημένος στὸ γράμμα.

Παρόμοιο εἶναι καὶ αὐτὸ ποὺ ἀπαγορεύει νὰ κατασκευάζουν ὅποιο-δήποτε ὁμοίωμα οἱ Ἰσραηλίτες⁹, ἐνῶ αὐτὸς ποὺ ἔκανε αὐτὸν τὸ νόμο¹⁰, κατὰ πρῶτον κατασκεύασε τὴν κιβωτὸ ὡς μίμημα σύμφωνα μὲ τὸν τύπο ἐκείνων ποὺ τοῦ δείχθηκαν σ' αὐτὸν στὸ ὄρος¹¹, καὶ ἔπειτα κατασκεύασε τὶς εἰκόνες καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν Χερουβὶμ γλυπτὰ καὶ τορνευτὰ¹², καὶ πρόσθεσε ὑφαντὰ καὶ ραφτὰ στὰ παραπετάσματα¹³ καὶ ἀποτύπωσε ὁμοιώματα ροῖσκων (καρπῶν ροδιᾶς) πάνω στὰ ἱερὰ σκεῦη¹⁴ καὶ ἄπειρα ἄλλα. Καὶ πῶς δὲ θὰ θαυμάσει κανεὶς καὶ ἐκεῖνο, πλησιάζοντας μόνον στὰ πρόθυρα τοῦ θαύματος καὶ μὴν μπορώντας ἀκόμα νὰ στρέψει τὸ νοῦ του σὲ ὅσα εἶναι κρυμμένα μέσα, τὴ στιγμή ποὺ ἐκεῖνον ποὺ τὸν πρόσβαλε λέπρα καὶ βρίσκεται μόλις στὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισής της καὶ δὲν ἔχει ἀκόμα ἢ νόσος καταστρέψει ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματός του τὸν παρουσιάζει σὰν ἀκάθαρτο καὶ μαρὸ, ἐνῶ αὐτὸν ποὺ ἔχει προσβληθεῖ

11. Ἐξ. 25, 40.

13. Ἐξ. 27, 16.

12. Ἐξ. 25, 18-20.

14. Ἐξ. 28, 33-34. 36, 31-33.

τὸ σῶμα περιυχεθέντα τῷ κακῷ καὶ βδελυγματίαν γενόμενον καὶ εἰδεχθῆ μὲν ὄραθῆναι, ἐγγὺς δὲ γεγονότα καὶ τοὺς φυσικοὺς συνδέσμιους λύεσθαι, τοῦτον δὲ ἄρα καθαρὸν καὶ τῆς συναγωγῆς ἄξιον κρίνεσθαι;

5 Εἰ βούλει δὲ κάκεινο τῶν ἐν νόμῳ βιούντων ἰδεῖν, ὡς οὐκ ἐξῆν μὲν τινα παρὰ τὴν σκηνην ἀλλαχοῦ τολμᾶν θυσιάζειν (ἢ γὰρ εἰς αἷμα δίκη ἀπῆντα τῷ παραβάντι), οὐ μὴν οὐδὲ ἔξω τοῦ ναοῦ, μετὰ τὴν τούτου οἰκοδομήν, τὰς ἱερουργίας ποιεῖσθαι, τὸν δὲν θαυμάσιον Σαμουήλ καὶ θυσιαστήριον, τῆς σκηνης ἐστώσης, πῆξαι, κάκεινην
10 μὲν λιπεῖν, ἐκεῖσε δὲ τὰς θυσίας ἀνενεγκεῖν. Οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱερόν Ἡλίαν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ λαμπρῶς ἐστηκότος, ἐπὶ τοῦ Καρμήλου βωμούς τε ἐγειραὶ καὶ προσενεγκεῖν θυσίας Καὶ τούτων οὐδένα, οὐχ ὅτι μὴ ἐγκληθῆναι, ἀλλὰ καὶ πρὸς Θεοῦ, τοῦ διὰ Μωσέως μηδὲν τούτων τολμᾶσθαι νομοθετοῦντος, εὐμά-
15 λα τε προσδεχθῆναι καὶ οὐρανίῳ πυρὶ τὴν τῶν θυμάτων ὀλοκυύτως περιφανεστέραν τε καὶ παραδοξοτέραν, ἢ συμπάσας τὰς ἄλλας, αἱ τὸν νόμον εἶχον τῆς τελετῆς αὐτῶν καθηγούμενον, ἀποφανθῆναι.

Εἶτα τὸν Σαμουήλ πάλιν ἀρχιερωσύνης ὕψει καὶ προφητείας ἀνηγγέμενον, χερσὶν ἱεραῖς τὸν Ἄγαγ ἀποσφάττειν, καὶ πρό γε αὐτοῦ
20 τὸν Φινεὲς διπλῆς σφαγῆς, ἐμφυλίου τε καὶ ἀλλοφύλου, τὴν ἱερωσύνην δῶρον αἰώνιον ἀποφέρειν. Οὐ μὴν ἀλλά γε καὶ πρόσθεν ἔτι λαμπρᾶς εὐλογίας καὶ τιμῆς μείζονος ἠξιῶσθαι τοὺς, ὅσοι συγγενικῶν αἱμάτων τὰς χεῖρας ἐπλήρωσαν, καίτοι κοινῆς οὔσης τῆς αἰτίας τῶν τε δίκην εἰσπραττομένων καὶ τῶν ἀπαιτούντων. Τούτους μὲν τοιοῦ-
25 τοις ἄθλοις ἐπὶ τῇ τῶν αἱμάτων χύσει τιμηθῆναι, τὸν δὲ γε βασιλέα Δαβὶδ ἀνάγκην ἔχοντα πολέμοις τοὺς ἀνθεστηκότας ἐπεξιέναι, διὰ τοῦτο τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεῶν ἀναστήσαι προθυμούμενον, κεκωλύσθαι. Καὶ τὸν μὲν Σαοὺλ καὶ τὸν Ἀχαάβ, ὅτι φιλανθρώποις ὄμμασιν εἶδον τοὺς ἐαλοκότας τῶν πολεμίων, ἐκπτώσει τε τῆς βασιλείας
30 ζημιωθῆναι καὶ τὸν διὰ μαχαίρας θάνατον ἀπαιτηθῆναι, τὸν δὲ Δαβὶδ, ὅτι δικαιότερα κρίσει τοὺς παραπλησίους ὑπῆγεν, ἀνάξιον

15. Λευϊτ. 13, 9-17.

18. Α' Βασ. 7, 17.

16. Λευϊτ. 17, 1-9.

19. Γ' Βασ. 18, 31-33.

17. Δευτ. 12, 1-14.

20. Γ' Βασ. 18, 38.

ὄλο τὸ σῶμα του ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ ἔχει γίνεи πραγματικὸ βδέλυγμα, ἀποκρουστικὸ στὴν ὄψη, καὶ βρίσκειται πιά κοντὰ στὸ ν' ἀρχίσουν νὰ διαλύονται οἱ ἀρθρώσεις του, αὐτὸν τὸν κρίνει καθαρὸ καὶ ἄξιο νὰ προσέ-
χεται στὴ συναγωγή¹⁵;

Κι ἂν θέλεις νὰ δοῦμε κι ἐκείνη τὴν ἀπαγόρευση γιὰ ὅσους ζοῦσαν σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, ὅτι δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἐπιχειρήσει κανεὶς νὰ θυσιάσει σὲ ἄλλο μέρος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σκηνὴ (γιατὶ τὸν παραβάτη τὸν περίμενε θάνατος)¹⁶. Οὔτε βέβαια κι ἔξω ἀπὸ τὸ ναό, μετὰ τὴν οἰκοδομὴ του, ἐπιτρεπόταν νὰ κάνουν τις ἱερουργίες τους¹⁷, ὁ θαυμάσιος ὅμως Σαμουήλ ἔστησε θυσιαστήριο, ἐνῶ ὑπῆρχε ἡ σκηνὴ, καὶ ἀφοῦ ἄφησε ἐκείνη, πρόσφερε ἐκεῖ τις θυσίες¹⁸. Κι ὄχι αὐτὸς μονάχα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερὸς Ἡλίας, ἐνῶ εἶχε ἀνεγερθεῖ ὁ λαμπρὸς ναὸς στὰ Ἱεροσόλυμα, ἔστησε βωμοὺς στὸ ὄρος Κάρμηλο καὶ πρόσφερε θυσίες¹⁹. Κι ἐνῶ κανένας ἀπὸ αὐτοὺς ὄχι μόνο δὲν κατηγορήθηκε, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴ νομοθεσία τοῦ Θεοῦ μέσω τοῦ Μωυσῆ νὰ μὴν ἐπιχειρεῖται τίποτε τέτοιο, ἡ θυσία ἔγινε κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο ἀποδεκτὴ καὶ ἡ ὀλοκαύτωση τῶν θυμάτων μὲ φωτιὰ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἀποδείχθηκε πιὸ περίλαμπρη καὶ πιὸ παράδοξη ἀπὸ ὅλες τις ἄλλες πού ἔγιναν μὲ τὴν προσταγὴ τοῦ νόμου²⁰.

Ἐπειτα πάλι ὁ Σαμουήλ, πού εἶχε ἀνέλθει στὸ ὑψηλὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς προφητείας, φονεύει μὲ ἱερὰ χέρια τὸν Ἄγαγ²¹, καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Φινεὲς μὲ διπλὸ φόνο, ὁμοεθνοῦς καὶ ἄλλοφύλου, παίρνει δῶρο αἰώνιο τὴν ἱερωσύνη²². Ἀλλὰ βέβαια καὶ πρωτύτερα ἀκόμα ἀξιώθηκαν νὰ λάβουν λαμπρὴ εὐλογία καὶ μεγαλύτερη τιμὴ ὅσοι γέμισαν τὰ χέρια τους ἀπὸ συγγενικὸ αἷμα, παρόλο πού ἦταν κοινὴ ἡ κατηγορία κι αὐτῶν πού τιμωροῦνταν κι ἐκείνων πού τιμωροῦσαν. Μὲ τέτοια ἔπαθλα τιμήθηκαν ὅλοι αὐτοὶ γιὰ τὸ αἷμα πού ἔχυσαν²³. Ὁ βασιλιάς Δαβὶδ ἐξάλλου, ἔχοντας ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσει μὲ πολέμους τοὺς ἐχθροὺς του, γι' αὐτό, ἐνῶ εἶχε τὴν προθυμία νὰ οἰκοδομήσει τὸ ναὸ στὰ Ἱεροσόλυμα, γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐμποδίστηκε. Ἐπίσης καὶ ὁ Σαοὺλ καὶ ὁ Ἀχαάβ, πού εἶδαν μὲ σπλαχνικὸ μάτι τοὺς αἰχμαλωτισμένους ἐχθροὺς, τιμωρήθηκαν μὲ ἔκπτωση ἀπὸ τὴ βασιλεία καὶ κρίθηκαν ἄξιοι νὰ τοὺς ἐπιβληθεῖ ὁ θάνατος μὲ τὸ ξίφος²⁴, ἐνῶ ὁ Δαβὶδ, ἐπειδὴ ὑπέβαλε σὲ δικαιότερη κρίση τοὺς δικούς του αἰχμαλώτους, κρίθηκε ἀνάξιος γιὰ τὴν ἀνέ-

21. Α' Βασ. 15, 32-33.

23. Ἐξ. 32, 26-29.

22. Ἀριθμ. 25, 7-13.

24. Α' Βασ. 15, 22-29. Γ' Βασ. 21, 30-43.

κριθῆναι τῆς τοῦ ναοῦ ἀνεγέρσεως. Εἰ βούλει δὲ καὶ ἄξιον αὐτὸν τοῦτον πάλιν ἐπιδειχθῆναι, θυσιαστήριον ἐν τῇ τοῦ Ὁρνᾶ ἄλλω ἀναστήσαι καὶ θύσαι παράδοξον θυσίαν, οὐρανίου πυρὸς τὴν ὄλακαύτωςιν συγκαλλιεροῦντος, καὶ θυμὸν ἄσχετον ἐκ θείας ὀργῆς καὶ δι-
5 καίας ἅπαντα τὸν Ἰσραὴλ ἐπινεμόμενον ἐξιλεωσάμενον στήσαι, τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον οὐδὲν πλέον εἰς αἷμα πολεμίων ἀδυσώπητον γεγνότα ἐξείργεσθαι τοῦ ναὸν Θεῶ ἀνοικοδομησαι.

Πῶς γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἢ τοῦ γραμματος κατὰ τὸ γράμμα ἀνάγνωσις, αἰτίας τε καὶ ἐναντιώσεως ἀπαλλάξει καὶ τὸν πρόποντα
10 εἰρμὸν ἐν αὐτοῖς θεωρούμενον ἐπιδείξει, ἀλλὰ μὴ καὶ πολλῆς ἐμπλήσει ταραχῆς τε καὶ ἀμηχανίας; Ἐπὶ τούτοις, πῶς ἀνέχοι λόγον, τὸν μὲν γάμον Θεὸν ἐπιτρέψαι εὐλογίας τε τῆς παρ' αὐτοῦ ἀξιῶσαι, ἀκάθαρτον δὲ τὸν ὠμίληκότα κατὰ τοὺς θεῖους θεσμοὺς τοῖς τῆς φύσεως μυστηρίοις ἀποκαλέσαι, καὶ τοῖς ἱεροῖς μὴ προσιέναι, εἰ μὴ καθα-
15 θείῃ, ἀποθεσπίσαι; Πάλιν δὲ τὸ μὲν ὀστράκινον ἄγγος, ἐπὶ ἀκαθάρτου τινὸς ψαύση, συντριβέσθαι, ὡς μηκέτι δυνατὸν εἶναι τῆς ἀκαθαρσίας τὸ μεμολυσμένον ἀπολύεσθαι, ἂν δὲ χαλκοῦν ἢ ξύλινον ἢ ῥαδίως τῆς ἀκαθαρσίας διὰ τοῦ ὕδατος ἀπαλλάττεσθαι; Καὶ τὰ μὲν Ἐλισσαίου ὅσα τῶ κοινῷ τῶν νεκρῶν νόμῳ εἰς ἀκαθαρσίαν ἄγειν, τοὺς δὲ
20 πεπλησιακότας αὐτοῖς νεκροὺς καθαρὰς ἐκεῖθεν τῆς ζωῆς δέχεσθαι τὰς ἀκτῖνας καὶ πρὸς τὸ τοῦ θίου φῶς ἐκ τῶν ζοφερῶν πυλῶν ἐπάγεσθαι τοῦ θανάτου; Τί οὖν; ἔρεις ἀκαθάρτους ὅτι πλησιάσαντες ὀστέοις νεκροῦ, τῆς ἀκαθαρσίας τοῦ θανάτου ἐκαθάρθησαν, ἢ καὶ προσοίσεις ὑπὲρ αὐτῶν οὐκ εὐχαριστήριον τῆς ἐγέρσεως, ἀλλὰ καθάρσιον
25 τῆς ἀφῆς ἐξ ἧς ἀνέστησαν; Καὶ πῶς οὐκ ἂν εἶη τοῦτο, κατὰ γε τῶν γεγραμμένων τὸ φαινόμενον, πολλὴ ἀμαθία καὶ ἄνοια;

Ἡ δὲ τῆς ὄνου σιαγῶν τριπλῆς ἀκαθαρσίας αἰτίαν πηγάζουσα, πῶς καθαροῦ καὶ ποτίμου νόματος διψῶντι τῶ Ναζηραίῳ ἀνέδωκε ῥύακας, ἴσοις τῆς ἀκαθαρσίας διαβηθεῖσα θαύμασιν; ὄνου μὲν γὰρ
30 ἦν, καὶ νεκροῦ ὅσα, καὶ τρίτον, φόνων ὄργανα· οὐκ ἐν γῆ δὲ πλησίον ὕδατος, οὐδέ τινες νοτίδες ἀφανῶς ὑπαρδόμεναι τοῦ ὀστοῦ

25. Α' Παραλ. 22, 7-8.

27. Γεν. 1, 27-28.

26. Β' Βασ. 24, 18-25. Α' Παραλ. 21, 18-27.

28. Λευιτ. 15, 16-18.

γερση τοῦ ναοῦ²⁵. Κι ἂν θέλεις, αὐτὸς πάλι ἀποδείχθηκε ἄξιος νὰ ὑψώσει θυσιαστήριο στὸ ἄλώνι τοῦ Ὁρνᾶ καὶ νὰ τελέσει παράδοξη θυσία, ὅπου οὐράνια φωτιά συνέβαλε στὴν ὀλοκαύτωση καὶ ἐξιλεώνοντας τὸν Θεό, σταμάτησε τὸν ἀκράτητο θυμὸ πού ἀπὸ δίκαιη θεία ὀργὴ κατέτρωγε ὅλο τὸν Ἰσραηλιτικὸ λαό²⁶. Κι αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἂν καὶ στὴ συνέχεια σταμάτησε τὴ σκληρότητά του στὸ νὰ χύνει τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν, ὅμως ἐμποδίζοταν νὰ ἀνοικοδομήσει τὸ ναὸ τοῦ Θεοῦ.

Πῶς λοιπὸν αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοια ἢ κατὰ γράμμα ἀνάγνωση τῆς Γραφῆς θὰ τὰ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴν κατηγορία καὶ τὴν ἐναντίωση καὶ θὰ παρουσιάσει τὸν πρέποντα λογικὸ εἰρμὸ πού ἐννοεῖται σ' αὐτὰ, καὶ δὲ θὰ μᾶς γεμίσει ἀπὸ πολλὴ ταραχὴ κι ἀμηχανία; Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ, πῶς δικαιολογεῖται νὰ ἐπιτρέπει βέβαια ὁ Θεὸς τὸ γάμο καὶ νὰ τὸν κρίνει ἄξιο τῆς εὐλογίας του²⁷, νὰ καλεῖ ὅμως ἀκάθαρο ἐκεῖνον πού ἦρθε σὲ ἐπαφὴ σύμφωνα μὲ τοὺς θείους θεσμοὺς μὲ τὰ μυστήρια τῆς φύσεως καὶ νὰ θεσπίζει νὰ μὴν προσέρχεται στὰ ἱερὰ ἂν προηγουμένως δὲν καθαρθεῖ²⁸; Ἐπίσης τὸ πῆλινο ἀγγεῖο, ἂν ἀγγίζει σὲ κάτι ἀκάθαρο πρέπει νὰ σπάζεται, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸ τὸ μολυσμένο ν' ἀποπλύνεται ἀπὸ τὴν ἀκαθαροσία²⁹, ἂν ὅμως εἶναι χάλκινο ἢ ξύλινο, ν' ἀπαλλάσσεται εὐκολὰ ἀπὸ τὴν ἀκαθαροσία; Καὶ τὰ ὀστᾶ πάλι τοῦ Ἑλισσαίου, ἐνῶ ἦταν ὑποκείμενα στὸν κοινὸ νόμο τῶν νεκρῶν καὶ παρεῖχαν ἀκαθαροσία, ὅμως οἱ νεκροὶ πού τὰ πλησίαζαν δέχονταν ἀπὸ αὐτὰ καθαρὲς τὶς ἀκτίνες τῆς ζωῆς καὶ ἐπανέρχονταν στὸ φῶς τῆς ζωῆς ἀπὸ τὶς ζοφερὲς πύλες τοῦ θανάτου³⁰; Τί λοιπὸν; Θὰ πεῖς ὅτι ἦταν ἀκάθαροι καὶ ἐπειδὴ πλησίασαν ὀστᾶ νεκροῦ γι' αὐτὸ καὶ καθαρίστηκαν ἀπὸ τὴν ἀκαθαροσία τοῦ θανάτου, ἢ καὶ θὰ προσφέρεις ὑπὲρ αὐτῶν ὄχι εὐχαριστήριο γιὰ τὴν ἔγερση, ἀλλὰ καθάρσιο τοῦ ἀγγίσματος ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου ἀναστήθηκαν; Καὶ πῶς δὲν εἶναι αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸ φαινόμενο τῆς Γραφῆς, πολλὴ ἀμάθεια καὶ ἀνοησία;

Ἡ σιαγόνα πάλι τῆς ὄνου πού πηγάζει τριπλὴ αἰτία τῆς ἀκαθαροσίας, πῶς ἀνέβλυσε ρυάκια καθαροῦ καὶ πόσιμου νεροῦ στὴ δίψα τοῦ Ναζηραίου κι ἔγινε διαδόθητη γιὰ ἴσα μὲ τὴν ἀκαθαροσία τῆς θαύματα; Γιατὶ ἦταν ὄνου σιαγόνα, καὶ ὀστᾶ νεκροῦ, καὶ τρίτον, ὄργανα φόνου. Δὲν ἦταν νερὸ ἀπὸ κοντινὴ γῆ, οὔτε κάποιες σιαγόνες πού, κυλώντας

29. Λευϊτ. 15, 12 καὶ 6, 22.

30. Δ' Βασ. 13, 20-21.

κατελείδοντο, ἀλλ' ἀνδρὸς χειρὶ μαχητοῦ ὄπλον κατὰ πολεμίῳν ἐφέ-
 ρετο, καὶ τοσαύτην πηγὴν ὑδάτων ἀνέβλυσεν, ὥστε τὸν ἐν τοσοῦτῳ
 κόπῳ καὶ καμάτῳ καὶ τοσαύτῃ καιροῦ παρατάσει δεδιψηκότα, ἀ-
 φθόνου καὶ δαψιλοῦς καὶ πέρα τῆς χρείας εὐμοιρῆσαι πόματος
 5 Ἀλλὰ τοιούτῳ μὲν τὰ τοῦ ἀκαθάρτου ζώου καὶ νεκρὰ καὶ φονικὰ
 ὄστα ὑπηρετήσατο θαύματι· τοῖς γὰρ ὄνομα πηγῆς τὴν ὄνου σιαγό-
 να ποιοῦσιν, κακεῖθεν τῷ δεδιψηκότι φέρουσι τὸ νᾶμα, καίτοι τὸν
 προκειμένον λόγον κατ' οὐδὲν λυμαινομένοις (δηλον γὰρ ὡς καὶ
 αὐτοὶ τοῦτο λέγοντες, πόρρω τοῦ γράμματος ἰχνηλατοῦσιν), ἕως ἂν
 10 ἢ τῶν παραδόξων ἔργων πίστις ἐνισχῆ, οὐκ ἂν ἡδέως συμφήσαμι.

Καὶ τί ἂν τις ἀπαριθμοῖ τὰ τοιαῦτα; Σχεδὸν γὰρ δι' ὅλου τοῦ
 νομικοῦ γράμματος ἢ τοιαύτη τῶν αἰνιγματωδῶν θεωριῶν κατακέ-
 χυται θύελλα. Ἀλλ' ὅπερ καὶ ἀρχόμενος εἶπον, διὰ τούτων τε καὶ τῶν
 τοιούτων ἀπάντων ὁ σοφὸς νομοθέτης ἐναργῶς παρίστησιν, ὡς ἄλ-
 15 λη μὲν ἢ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πρόχειρον τῆς ἐπιστολῆς ἀπαγγε-
 λία, ὡς παραπέτασμα διηπλωμένη κρυφίων θεωρημάτων, ἕτερα δὲ ἢ
 τοῦ Πνεύματος καὶ ἐν τῷ βάθει κρυπτομένη θεοσοφία, ἧς ἢ τῶν
 Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἰουδαιζόντων αἵρεσιωτῶν πληθὺς ἐκπεσοῦσα,
 μακρὰν καὶ χαλεπὴν οὐ παύεται πλάνην πλανωμένη.

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΔ'*

**Εἰ «οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός», πῶς λέγει πρὸς
 τοὺς ἀποστόλους, «περὶ δὲ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας
 ἐκείνης» καὶ ἐξῆς;**

Οὐ πολλὴν μοι δοκεῖ τὴν δυσχέρειαν ἔχειν, ὅπερ σοὶ πολλήν, ὡς
 25 γράφεις, ἐμποιεῖ τὴν ἀπορίαν. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐν ἀνθρώπου φύσει
 καὶ μορφῇ πεφηνῶς, ὁ ἐν μορφῇ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὑπάρχων
 Υἱός, ὡς ἄνθρωπος τὰ πολλὰ τοῖς μαθηταῖς συνὼν διελέγετο, τὴν
 καθ' ἡμᾶς φύσιν ἀναλαβεῖν ἐνδεικνύμενος. Καὶ τί γὰρ ἄπορον, τὸν
 κοπιῶντα καὶ ἰδρῶντα καὶ ὑπνῷ διαναπαυόμενον, βρώσει τε καὶ

31. Κριτ. 15, 14-19.

* Πρόκειται γιὰ τὴν 228ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, πού
 τὴν ἀπηύθυνε πρὸς τὸν πρωτοσπαθᾶριο Ἀρσαβῆ.

χωρίς νὰ φαίνονται, ἔσταζαν ἀπὸ τὸ ὄσπτό, ἀλλ' ἓνας πολεμιστῆς τὸ κρατοῦσε σὰν ὄπλο κατὰ τῶν ἐχθρῶν, κι ἀνέβλυσε τόσο πλούσια πηγὴ νεροῦ, ὥστε αὐτὸς πὺν διψοῦσε κατὰκοπος καὶ κατακουρασμένος καὶ γιὰ τόση πολλὴ ὥρα, νὰ εὐτυχήσει νὰ βρεῖ νερὸ ἄφθονο καὶ πλούσιο καὶ πέρα ἀπὸ ὅσο χρειάζοταν¹. Τέτοιο βέβαια θαυμαστὸ γεγονός ἐξυπηρέτησαν τὰ νεκρὰ καὶ φονικά ὄσπτα τοῦ ἀκάθαρτου ζώου, γι' αὐτοὺς ὅμως πὺν κάνουν τὴ “σιαγόνια τῆς ὄνου” ὄνομα πηγῆς κι ἀπὸ ἐκεῖ φέρνουν τὸ νερὸ σπὸν διψασμένο, παρόλο πὺν τὴν προκείμενη ἐξήγηση δὲν τὴ βλάπτουν καθόλου (γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι κι αὐτοὶ πὺν δίνουν αὐτὴ τὴν ἐξήγηση ἰχνηλατοῦν πέρα ἀπὸ τὸ γράμμα), μέχρι πὺν νὰ ἰσχύει ἡ πίστη σπὰ παραδόξα ἔργα, δὲ θὰ συμφωνήσω μ' εὐχαρίστηση.

Ἄλλὰ γιατί ν' ἀπαριθμεῖ κανεὶς τὶς περιπτώσεις αὐτές; Γιατὶ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ βιβλία τοῦ νόμου ἔχει ἀπλωθεῖ αὐτὴ ἡ θύελλα ἀπὸ τὶς αἰνιγματικές ἐξηγήσεις. Ἄλλὰ ἐκεῖνο πὺν εἶπα καὶ σπὴν ἀρχή, μὲ ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοια ὁ σοφὸς νομοθέτης παρουσιάζει μὲ σαφήνεια, ὅτι ἄλλη βέβαια εἶναι ἡ ἐκφώνηση τῆς ἐπιστολῆς σύμφωνα μὲ τὸ γράμμα καὶ πρόχειρα ἀπλωμένα σὰν ἓνα παραπέτασμα μυστικῶν θεωρημάτων, καὶ ἄλλη ἡ θεία σοφία τοῦ Πνεύματος πὺν κρῦβεται σπὸ δάθος, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχοντας ἐκπέσει τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν αἰρετικῶν πὺν Ἰουδαῖζουν, ἐξακολουθεῖ νὰ περιπλανᾶται σὲ μιὰ πλάνη ἀτελείωτη καὶ καὶ πολὺ φοβερὴ.

ΕΡΩΤΗΣΗ 114η

Ἐὰν «κανένας δὲν γνωρίζει τὸν Πατέρα, παρὰ μόνον ὁ Υἱός»¹, πῶς λέει σπὸς ἀποστόλους, «γιὰ τὴν ἡμέρα καὶ τὴν ὥρα ἐκείνη»² καὶ τὰ ἐξῆς;

Δὲ μοῦ εἶναι πολὺ δύσκολο νομίζω αὐτὸ πὺν σοῦ προκαλεῖ, ὅπως γράφεις, πολλὴ ἀπορία. Πρῶτον βέβαια, ὅταν ὁ Υἱός, πὺν ἔχει τὴ μορφή τοῦ Θεοῦ καὶ Πατέρα, φανερώθηκε μὲ τὴ φύση καὶ τὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου³, συνομιλοῦσε συνήθως ὡς ἄνθρωπος μὲ τοὺς μαθητὲς του, δείχνοντας ὅτι εἶχε λάβει τὴ δική μας φύση. Καὶ ποιά εἶναι ἡ ἀπορία, ἐκεῖνος πὺν κουραζόταν καὶ ἴδρωνε^{3α} καὶ μὲ τὸν ὕπνο ἀναπαυόταν, καὶ

1. Ματθ. 11, 27. Λουκᾶ 10, 22.

3. Φιλιπ. 2, 6-7.

2. Μάρκ. 13, 32. Ματθ. 24, 36.

3α. Ἰω. 4, 6. Λουκᾶ 22, 44.

πόσει τὴν τοῦ σώματος φύσιν, τὸ ὅλον εἰπεῖν, συνέχοντα ῥέουσαν, τοῦτον δὴ, τοῦτον καὶ ἄγνοιαν τῆς μελλούσης ἡμέρας ἀναδέχεσθαι, καὶ τὸ μέτρον, ὥσπερ δὴ τῶν ἄλλων, οὕτω δὲ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἐξυβρίζειν οὐκ ἀνέχεσθαι; Ὡς μὲν γὰρ Δημιουργὸς ἀπάν-
5 των καὶ Θεὸς ἅπαντα τῷ Πατρὶ συνήδει, ὡς ἄνθρωπος δὲ οὐδὲ τὴν ἀνθρώποις πρόεπουσαν ἄγνοιαν οὐμενοῦν οὐκ ἠθέτει. Ὅς γὰρ δὴ τὸ ὅλον εἴλετο λαβεῖν, πῶς ἔν τι τῶν περὶ ἐκεῖνο παρητήσατο μὴ λαβεῖν ἢ μὴ πιστοῦσθαι ὅτιπερ ἔχοι λαβῶν;

Δεύτερον δέ, κὰν εἰς ἀναβολὴν τὸν νοῦν τῶν εἰρημένων ἐρεῖ τις
10 ἀφορᾶν καὶ τὸ μὴ θούλεσθαι τοῖς μαθηταῖς εἰπεῖν, ἅπερ αὐτοῖς οὐκ ἦν τέως συμφέρον μαθεῖν, οὐδὲ τοῦτο τῆς φιλανθρώπου προνοίας ἢ μέθοδος παραιτεῖται· μεθοδεύοιτο δ' ἂν (ἐξ οἰκονομίας σχηματιζομένη τὴν ἄγνοιαν καὶ τὸ μᾶλλον δόξαι μὴ εἰδέναι, ὑπὲρ τοῦ μὴ λυπεῖν τοὺς μαθητάς), τὸ ἐγνωσμένον μαθεῖν ζητοῦντας οὐκ ἐκδιδάσκοντα.
15 Ἐπεὶ πῶς ἄλλως ἂν ἔχοι λόγον, τὰ μὲν πρὸ τῆς ὥρας εἰδέναι τε καὶ σὺν πολλῇ διδάσκειν τῇ ἀκριθείᾳ, αὐτὴν δὲ τὴν ὥραν, ἐκείνων ἐχομένην καὶ τὸ βραχύτατον μέρος οὔσαν, οὐκ ἐπιγινώσκειν; Πῶς δ' ἂν τι τῶν ὄντων τὸν ἀλάθητον καὶ θεῖον διαλάθοι νοῦν; ἢ τίνα λόγον ἔχοι, τῶν μὲν παραγομένων αὐτὸν καὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συνοχῆς
20 τὴν αἰτίαν ἔχειν καὶ τὴν γνῶσιν, τὸν δὲ καιρὸν μόνον κρείττω τῆς ἐκείνου καταλήψεως ὑπάρχειν; Καὶ τῆς μὲν κρίσεως αὐτὸν ἀνηρηθῆσθαι τὸ κράτος («ὁ Πατὴρ γὰρ οὐδένα κρίνει, τὴν δὲ κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ»), τῆς ὥρας δὲ τὴν διάγνωσιν καὶ κρίσιν τὴν αὐτοῦ σοφίαν καὶ κυριότητα διαφεύγειν; Καὶ τί ταῦτα λέγω; Ἐὰρ ὁ τὸν Πα-
25 τέρα εἰδῶς, ὥσπερ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, ἡμέραν καὶ ὥραν, μικρὰ τινα καὶ εὐπεριόριστα διαστήματα ἀγνοήσει; ἢ δῆλον, ὡς οὐκ αὐτός, ὁ πάντα εἰδῶς καὶ πρὶν ὑποστῆναι, ἢ ἐνυπόστατος τοῦ Πατρὸς σοφία, ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχων, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, οὐμενοῦν οὐδὲ τῶν τοιούτων τὴν ἄγνοιαν εἶχεν, ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς ἀσύμφορον

4. Ματθ. 8, 24. Μάρκ. 4, 38. Ματθ. 11, 19.

5. Ματθ. 24, 36. Μάρκ. 13, 32.

6. Ἰω. 5, 22.

μέ τὸ φαγητὸ καὶ τὸ ποτό⁴, γιὰ νὰ τὸ πῶ ἔτσι γενικὰ, συγκρατοῦσε τὴ φύση τοῦ σώματος ποὺ καταρρέει, αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀκριβῶς καὶ ἄγνοια νὰ ἔχει γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἡμέρα⁵ καὶ τὸ μέτρο, ὅπως βέβαια τῶν ἄλλων, ἔτσι καὶ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης νὰ μὴν ἀνέχεται νὰ ἐξυβρίζει. Γιατὶ ὡς Δημιουργὸς ὄλων καὶ Θεὸς γνώριζε τὰ πάντα ὅπως καὶ ὁ Πατέρας του, ὡς ἄνθρωπος ὅμως δὲν ἀθετοῦσε οὔτε τὴν ἄγνοια ποὺ ἀρμόζει στους ἀνθρώπους. Αὐτὸς δηλαδή ποὺ θέλησε νὰ λάβει τὸ ὅλο τοῦ ἀνθρώπου, πῶς θὰ ἀπέφευγε νὰ λάβει ἓνα κάποιο ἀπὸ αὐτὸν ἢ νὰ μὴ βεβαιώνει ὅτι ἔχει ἐκεῖνο ποὺ ἔλαβε;

Δεύτερον, καὶ ἂν ἀκόμα πεῖ κανεὶς, ὅτι τὸ νόημα τῶν λόγων του αὐτῶν ἀποβλέπει σὲ ἀναβολὴ καὶ στὸ ὅτι δὲ θέλει νὰ ἀνακοινώσει στους μαθητὲς αὐτὰ ποὺ τότε δὲν ἦταν συμφέρον τους νὰ μάθουν, οὔτε αὐτὸ τὸ ἀποκλείει ὁ τρόπος τῆς φιλόανθρωπης πρόνοιας. Μπορεῖ νὰ μεθόδευε (προφασιζόμενος ἀπὸ οἰκονομία ἄγνοια καὶ ὅτι ἦταν καλύτερο νὰ φανεῖ πῶς δὲ γνώριζε, γιὰ νὰ μὴ λυπήσει τοὺς μαθητὲς του), νὰ μὴ τοὺς γνωστοποιήσει, παρόλο ποὺ ζητοῦσαν νὰ μάθουν αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος γνώριζε. Γιατὶ πῶς ἀλλιῶς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ, ἄλλα νὰ τὰ γνωρίζει πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα τους καὶ νὰ τοὺς τὰ ἐκθέτει μὲ πολλὴ ἀκρίβεια, καὶ νὰ μὴ γνωρίζει τὴν ὥρα τὴν ἴδια ποὺ τὰ ἀφοροῦσε ἐκεῖνα καὶ ποὺ ἦταν καὶ τὸ μικρότερο μέρος τοῦ ζητήματος; Πῶς μπορεῖ κάποιο ἀπὸ τὰ ὄντα νὰ διαφύγει τὸν ἀλάθητο θεῖο νοῦ; ἢ πῶς δικαιολογεῖται ὄλων τῶν δημιουργημάτων νὰ ἔχει αὐτὸς τὴν αἰτία καὶ τὴ γνώση καὶ τῆς δημιουργίας καὶ τῆς συνοχῆς τους, καὶ μόνο ὁ καιρὸς ἐκεῖνος νὰ βρῖσκεται πέρα ἀπὸ τὴν ἀντίληψή του; Καὶ τὴν ἐξουσία βέβαια τῆς κρίσεως νὰ τὴν ἔχει αὐτὸς (γιατὶ λέει, «ὁ Πατέρας δὲν κρίνει κανένα, ἄλλα ἔδωσε ὅλη τὴν κρίση στὸν Υἱὸν»⁶), ἐνῶ ἡ διάγνωση τῆς ὥρας καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς νὰ διαφεύγει τὴ γνώση καὶ τὴν κυριότητά του; Ἄλλὰ γιατί τὰ λέγω αὐτά; Ἄραγε αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τὸν Πατέρα, ὅπως ὁ Πατέρας τὸν Υἱὸ, κάθε μέρα καὶ κάθε ὥρα, γιὰ μικρὰ καὶ περιορισμένα διαστήματα θὰ τὸν ἀγνοήσει; Ἡ εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τὰ πάντα καὶ πρὶν λάβουν ὑπόστασις, ἢ ἐνυπόστατη σοφία τοῦ Πατέρα⁷, αὐτὸς ποὺ ἔχει ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατέρας⁸, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀγέννητος, αὐτὸς λοιπὸν οὔτε γι' αὐτὰ δὲν εἶχε ἄγνοια., ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦταν

7. Α' Κορ. 1, 24, 30.

8. Ἰω. 16, 15.

οὔσαν ὑπερτιθέμενος τὴν γνῶσιν, κοινήν ἐκ φιλανθρωπίας τὴν ἄγνοιαν ἐποιεῖτο, καὶ πρὸς τὸ ἄλυπον αὐτοῖς συνδιετίθετο τὴν ἀπόλογίαν;

Τρίτον δ' ἂν ἴδοι τις κακεῖνο, ὡς τῷ Πατρὶ διδούς ὁ Υἱός, ὡς
5 αἰτίῳ, τὰ πρεσβεῖα (πρέπει γὰρ Υἱῷ φιλοπάτορι, πάσης τε φύσεως καὶ εὐταξίας Δημιουργῷ καὶ νομοθέτῃ καὶ τοῖς τῆς αἰτίας προνομί-
οις τιμᾶν τὸν Πατέρα), καὶ τὴν τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ ὥρας γνῶσιν, ὡσπερ δὴ καὶ ἄλλα πολλά, ἐκείνῳ προσανατίθησι, οὐχ ἑαυτὸν (ἅπαγε) ταύτης ἀποστερῶν, ὅτι μηδ' ἄλλου τινὸς τῶν τιμίῳν τε καὶ
10 καλῶν, ἀλλ' ἐκεῖνον κἂν ταύτῃ προτιμῶν. Καὶ οὐ δήπου τις τὸ εὔγνωμον τοῦ Υἱοῦ ὑπόθεσιν ἀγνωμοσύνης ποιούμενος, εἶτα τὴν ἄγνοιαν περιάπτων αὐτῷ καὶ πρὸς τὰς τῆς λέξεως καταφεύγων συλλαβάς, τῆς βλασφημίας ἀπολυθήσεται. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἡ τῆς λέξεως ἀκρίβεια, ὡς ὕστερον ἐπιδειχθήσεται, ἀφορμὴ τισιν εἰς τὸ μὴ βούλε-
15 σθαι τὰ ὀρθὰ φρονεῖν πορισθήσεται. Εἰ γὰρ καὶ συγκεχωρημένον νῦν τὰς λέξεις δηλοῦν ἀγνοεῖν τὸν Υἱόν, ὅμως οὐδὲν τῶν ἀτόπων παρεπόμενον εὐσεβῶς τὸν νοῦν θεωρήσαντες παρεστήσαμεν. Ἄλλ' οὖν οὐδ' αἱ λέξεις τι χαριουῦνται τοῖς ἐπὶ καθαιρέσει τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς τὴν ἄγνοιαν περιχαίνουσι.

20 Ἐγὼ δὲ οἶδα πάλαι ποτὲ γέροντι σοφῷ τὰ θεῖα ἐνωμιληκῶς, ὅς, καίτοι τῶν ἔξω θεωρημάτων πολλὴν ἔχων τὴν ὀλιγωρίαν, ὅμως τοιαύτην τινὰ περὶ τοῦ προκειμένου διέγραφε θεωρίαν· Τὸ «εἰδέναί» διττὸν ἔλεγεν εἶναι· τὸ μὲν ἐπιστήμη, τὸ δὲ τῇ πείρᾳ. Κατὰ μὲν οὖν ἐπιστήμην ὁμοίως εἰδέναί τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν τὴν ἡμέραν ἐκείνην
25 καὶ ὥραν, κατὰ πείραν δὲ οὐκέτι. Τὸν μὲν γὰρ Πατέρα καὶ εἰς πείραν ἐλθεῖν καὶ προσλαβεῖν τὴν τοιαύτην γνῶσιν, ἡνίκα πᾶσαν ἐδεδώκει τῷ Υἱῷ τὴν κρίσιν· ἐκεκρίκει γὰρ τότε ὁ Πατὴρ τὴν κρίσιν ἅπασαν ἐγχειρίσαι τῷ Υἱῷ, καὶ ὅσον ἦκεν εἰς ψήφους τὰς αὐτοῦ ἐνεργῆσαι τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ συμπεραίνεσθαι, ὁ δὲ γε Υἱός, δῆλον ὡς οὔπω
30 κέκρικεν οὐδ' εἰς ἔργον τὴν προᾶξιν, ἧς αὐτὸν ὁ Πατὴρ ἀνεῖπε Κύριον, ἧγαγεν. Οὐκοῦν ὁ μὲν Πατὴρ καὶ πείρα τὴν ὥραν οἶδεν, ὁ δὲ Υἱός, εἰ καὶ κατ' ἐπιστήμην, ὡσπερ ὁ Πατὴρ, ἀλλ' οὖν οὔπω δὲ καὶ

συμφέρουσα γιὰ τοὺς μαθητές, ἀνέβαλλε τὴ γνώση, καὶ ἀπὸ φιλανθρωπία τοὺς κρατοῦσε σὲ ἄγνοια καὶ μελετοῦσε πῶς θὰ εἶναι δίχως λύπη ἢ ἀπολογίας τους.

Τρίτον· θὰ μπορούσε νὰ δεῖ κανεὶς κι ἐκεῖνο, ὅτι ὁ Υἱὸς δίνει τὰ πρεσβεῖα στὸν Πατέρα, ἐπειδὴ εἶναι ἡ αἰτία (γιατὶ πρέπει ὁ Υἱὸς πού ἀγαπᾷ τὸν Πατέρα, τὸν Δημιουργὸ κάθε ὄντος καὶ τάξης καὶ νομοθέτη, νὰ τιμᾷ τὸν Πατέρα καὶ μὲ τὰ προνόμια τῆς αἰτίας), καὶ νὰ ἀναθέτει ἐπιπλέον σ' ἐκεῖνον τὴ γνώση ἐκείνης τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας, ὅπως καὶ ἄλλα πολλά, χωρὶς βέβαια ν' ἀποστερεῖ (μακριὰ μὰ τέτοια σκέψη) τὸν ἑαυτό του ἀπὸ αὐτὴν, γιατί δὲν τὸν ἀποστερεῖ κι ἀπὸ κανένα ἄλλο τιμητικό καὶ καλό, ἄλλα καὶ σ' αὐτὸ δίνει σ' ἐκεῖνον τὴν τιμῆ. Καὶ δὲ θὰ κάνει βέβαια κάποιος τὴν καλὴ διάθεση τοῦ Υἱοῦ ὑπόθεση κακῆς διάθεσης, κι ἔπειτα προσάπτοντας σ' αὐτὸν τὴν ἄγνοια καὶ καταφεύγοντας στὶς συλλαβὲς τῆς λέξης, θὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ βλασφημία. Γιατὶ βέβαια οὔτε ἡ ἀκρίβεια τῆς λέξης, ὅπως θ' ἀποδειχθεῖ ἀργότερα, θὰ δώσει λαβὴν σὲ μερικοὺς νὰ μὴ θελήσουν νὰ φρονοῦν τὰ ὀρθά. Γιατί, ἂν καὶ παραχωρεῖται τώρα νὰ δηλώνει ὁ Υἱὸς ὅτι ἀγνοεῖ τὶς λέξεις, ὅμως εὐσεβῶς παρουσιάσαμε ὅτι κανένα ἄτοπο δὲν περιέχει τὸ νόημα. Ἄλλ' οὔτε οἱ λέξεις θὰ χαριστοῦν καθόλου σ' ἐκείνους πού, γιὰ νὰ καθαιρέσουν τὴ δόξα τοῦ Μονογενοῦς⁹, τονίζουν τὴν ἄγνοια.

Ἐγὼ ὅμως γνωρίζω, ἔχοντας μιλήσει παλαιὰ γιὰ τὰ θεῖα μὲ ἓνα γέροντα σοφό, ὁ ὁποῖος, παρόλο πού ἀδιαφοροῦσε τελείως γιὰ τὶς θεωρίες ἔξω ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, ὅμως γιὰ τὸ προκείμενο ζήτημα διατύπωσε μὴ τέτοια περίπου θεωρία. Ἡ γνώση, ἔλεγε, εἶναι διπλή· ἀπὸ τὴ μὴ εἶναι ἐπιστήμη, ἀπὸ τὴν ἄλλη πείρα. Ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμη λοιπὸν ὁ Υἱὸς γνωρίζει ὅμοια μὲ τὸν Πατέρα ἐκείνη τὴν ἡμέρα καὶ τὴν ὥρα, ὄχι ὅμως καὶ μὲ τὴν πείρα· γιατί ὁ Πατέρας καὶ σὲ πείρα ἦρθε καὶ τὴ γνώση αὐτὴ προσέλαβε, ὅταν ἀνέθεσε στὸν Υἱὸ ὅλη τὴν κρίση. Γιατὶ ἔκρινε τότε ὁ Πατέρας νὰ παραδώσει στὸν Υἱὸ ὅλη τὴν κρίση καὶ νὰ ἐνεργῆσει τὴ δική του κρίση καὶ νὰ τὴν ὀλοκληρώσει ὅπως ὄριζαν οἱ δικές του ἀποφάσεις. Ὁ Υἱὸς ὅμως εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἔχει κρίνει ἀκόμη οὔτε πραγματοποιοῖ τὸ ἔργο γιὰ τὸ ὁποῖο τὸν ἀναγόρευσε ὁ Πατέρας Κύριο. Ὁ Πατέρας λοιπὸν καὶ ἀπὸ πείρα γνωρίζε τὴν ὥρα, ἐνῶ ὁ Υἱὸς, ἂν καὶ τὴν γνωρίζε ὡς πρὸς τὴν ἐπιστήμη ὅπως ὁ Πατέρας, δὲ τὴν γνωρίζε ὡστόσο

10. Ἰω. 5, 22.

πεῖρα· εἴσεται δὲ ἐπειδὴν δηλονότι τὴν κρίσιν οἴση, τῆς κατ' ἐπιστή-
 μην εἰδήσεως εἰς τὴν κατὰ πείραν γνῶσιν προελθούσης. Ἀλλὰ ταύ-
 την μὲν ἐξεθέμην σοι τὴν ἐρμηνείαν, οὐ τὴν ἐν αὐτῇ θειάζων ἀλήθει-
 αν, ἀλλ' ὅπως ἀνδρὸς ἀπλότης τοσαύτη, ποικίλην οὕτω καὶ περινε-
 5 νοημένην ὑπελθεῖν ἐφρόντισεν ἔννοιαν.

Ἵτι δ' οὐδ' αἱ λέξεις αὐταὶ καταφυγῆς εἶεν τόπος τοῖς δυσφη-
 μίαν ποιουμένοις τὴν ἄγνοιαν, ἐκ τῶνδε ῥάδιον μαθεῖν. Ὁ μὲν οὖν
 ἱερὸς Ματθαῖος τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν ἀναγράφων, «οὐδεὶς οἶδε»,
 φησί, «τὴν ἡμέραν, οὐδὲ τὴν ὥραν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ
 10 μου μόνος». Σκόπει γὰρ λοιπὸν· πρῶτον μὲν ὅπως εἰπὼν, «οὐδ' οἱ
 ἄγγελοι», οὐκέτι προστίθῃσιν, «οὐδὲ ὁ Υἱός». Οὕτω γὰρ ἦν ἡ λέξις
 ἴσως ἀναχώρησις τοῦ δυσσεδήματος, εἰ καὶ τὸν Υἱὸν τοῖς ἀγγέλοις
 προσθεὶς ἐπήγαγεν, «εἰ μὴ ὁ Πατὴρ μου μόνος». Νῦν δὲ οὐχ οὕτω
 φησί (πόθεν;), ἀλλὰ μέχρι τῶν ἀγγέλων παρατείνας τὴν ἄγνοιαν,
 15 οὐκέτι ταύτη τὸν Υἱὸν ὑπάγει, ὡς ἂν μὴ χώραν ἔχοι κατ' αὐτοὺς τὸ
 «εἰ μόνος ὁ Πατὴρ» ἐπιφερόμενον τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν ἀπογορεύειν
 διαστολήν. Ἀλλὰ γὰρ κάτωθεν, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀνιῶν, καὶ τοὺς
 ἀγγέλους φθάσας, οὐκέτι πρόεισι περαιτέρω· ἐκεῖσε δὲ συγκατακλεί-
 σασ τὴν ἄγνοιαν, τὴν ὑπερούσιον καὶ δημιουργὸν οὐσίαν μακρὰν
 20 ἀπάγει ταύτης καὶ ὑπερτίθῃσιν. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ ἦν ἡ τῶν μαθη-
 τῶν ἐρώτησις, ἧς ἀποκρίσις, «οὐδεὶς οἶδεν» (ἀνθρώπων δηλονότι)·
 εἶτα, «οὐδ' οἱ ἄγγελοι» (βαθμὸς οὗτος, μετὰ γε τὸ ἀνθρώπινον, ἢ τῶν
 ἀσωμάτων φύσις δεύτερος). Τί οὖν ὁ Υἱός; Εἰ μὲν, ὥσπερ δὴ καὶ νό-
 μος υἱῶν, τῆς πατρικῆς δόξης κληρονόμος καὶ φύσεως, μάτην περι-
 25 χαίνει τὴν ἄγνοιαν· εἰ δ' οὐκ ἀνέχη, τρίτην σοι τῶν κτισμάτων ἀνα-
 πληρώσει τάξιν. Καὶ πῶς ὁ λόγος αὐτὸν ὑπεραλλόμενος ἐπὶ τὸν Πα-
 τέρα διέβη; Ἔδει γὰρ αὐτόν, εἰ μὴ ἡ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τρίτη τάξις
 εἶχε τὸν Μονογενῆ, πρότερον εἰπεῖν, «οὐδὲ ὁ Υἱός», εἶθ' οὕτω τὴν
 γνῶσιν ἀναθεῖναι τῷ Πατρὶ. Νῦν δὲ ἀνθρώπων, φησί, καὶ ἀσωμάτων
 30 νόων διελθῶν, οὐκέτι διαδιβάξει τὴν ἄγνοιαν ἐπὶ τὸν Υἱόν, ἀλλ'
 εὐθύς τῇ πατρικῇ φύσει, ἧς κληρονόμος γνήσιος Υἱός, τὴν γνῶσιν
 μαρτυρεῖ.

καὶ ἀπὸ πείρα· καὶ εἶναι φανερόν ὅτι θὰ τὴ γνωρίσει ὅταν θὰ κάνει τὴν κρίση, ὅποτε ἢ κατ' ἐπιστήμη γνώση θὰ προχωρήσει στὴ γνώση κατὰ πείρα. Σοῦ ἐξέθεσα βέβαια αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, ὄχι προβάλλοντας τὴν ἀλήθεια ποὺ περιέχει, ἀλλὰ γιὰ νὰ δείξω πῶς ἢ τόσο μεγάλη ἀπλότητα ἑνὸς ἀνδρα φρόντισε νὰ ἐξετάσει ἕνα τέτοιο ποικίλο καὶ περιεσκευμμένο νόημα.

Ὅμως ὅτι οὔτε τόπος καταφυγῆς εἶναι οἱ λέξεις αὐτὲς γιὰ ὅσους μεταβάλλουν τὴν ἄγνοια σὲ δυσφημία, εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ μάθομε ἀπὸ τὰ ἐξῆς. Ὁ ἱερός Ματθαῖος λοιπὸν καταγράφοντας τὸν λόγο τοῦ Κυρίου λέει· «κανένας δὲ γνωρίζει τὴ μέρα οὔτε τὴν ὥρα, οὔτε οἱ ἄγγελοι, παρὰ μόνο ὁ Πατέρας μου»¹¹. Πρόσεξε λοιπὸν πρῶτον, λέγοντας «οὔτε οἱ ἄγγελοι» δὲν προσθέτει, «οὔτε ὁ Υἱός». Γιατὶ ἔτσι ἴσως θὰ ἦταν ἡ προσθήκη ἀναίρεση τῆς ἀσέβειάς τους, ἂν, προσθέτοντας στοὺς ἀγγέλους καὶ τὸν Υἱό, ἔλεγε «παρὰ ὁ Πατέρας μου μόνο». Ὅμως τώρα δὲν λέει κάτι τέτοιο (ἀπὸ ποῦ φαίνεται ὅτι τὸ λέει;), ἀλλὰ παρατείνοντας τὴν ἄγνοια ὡς τοὺς ἀγγέλους, δὲν περιλαμβάνει σ' αὐτὴν καὶ τὸν Υἱό, κι αὐτὸ γιὰ νὰ μὴν φαίνεται ὅτι ὁ Πατέρας ἀπαγορεύει τὴ διάκρισή του ἀπὸ τὸν Υἱό, πράγμα ποὺ αὐτοὶ ἠθελαν. Ἀλλὰ ἀνεβαίνοντας ἀπὸ κάτω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ φτάνοντας στοὺς ἀγγέλους, δὲν προχωρεῖ περισσότρο. Θέτοντας τέρμα ἐκεῖ στὴν ἄγνοια, ἀπομακρύνει ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἐξαιρεῖ τὴν ὑπερούσια καὶ δημιουργοῦ αἰτία. Ἡ ἐρώτηση τῶν μαθητῶν προέρχονταν ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἢ ἀπάντησή της ἦταν «κανένας δὲ τὴ γνωρίζει» (ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δηλαδή). Ἐπειτα προσθέτει «οὔτε οἱ ἄγγελοι» (δεύτερος αὐτὸς βαθμὸς, μετὰ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ἀσώματες φύσεις). Τί εἶναι λοιπὸν ὁ Υἱός; Ἄν, ὅπως ὀρίζει καὶ ὁ νόμος τῶν υἱῶν, εἶναι κληρονόμος τῆς πατρικῆς δόξας καὶ φύσης, μάταια τὸν περιβάλλεις μὲ τὴν ἄγνοια. Ἄν δὲν τὸ δέχεσαι αὐτό, θὰ καταλάβει σύμφωνα μὲ σένα τὴν τρίτη τάξη τῶν κτισμάτων. Καὶ πῶς ὁ λόγος ὑπερβαίνοντας αὐτὸν πέρασε στὸν Πατέρα; Ἐπρεπε δηλαδή, ἂν δὲν ἀνῆκε στὴν τάξη τοῦ Πατέρα ὁ Μονογενής, ἀλλ' ἦταν στὴν τρίτη τάξη, νὰ πεῖ προηγουμένως «οὔτε ὁ Υἱός», κι ἔτσι ἔπειτα ν' ἀποδώσει τὴ γνώση στὸν Πατέρα. Τώρα ὅμως, ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀσωμάτων νόων, δὲν διαβιδάζει τὴν ἄγνοια στὸν Υἱό, ἀλλὰ κατ' εὐθείαν βεβαιώνει, ὅτι ἡ γνώση ἀνήκει στὴ φύση τοῦ Πατέρα, τῆς ὁποίας γνήσιος κληρονόμος εἶναι ὁ Υἱός.

Πόθεν οὖν σύ, τὴν ἄγνοιαν λαβών, ἐφ' ὕβρει κατασκευάζεις τοῦ
 Υἱοῦ; εἰ μὴ ἄρα σοι τοῖς ἄγγέλοις καὶ δούλοις ὁ Μονογενῆς καὶ
 Δεσπότης συντετάξεται, ὃ μέχρι νῦν οὐδεμία ὄφθη δυσσέβεια μελε-
 τήσασα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο τολμᾷς, ὑπεξαίρεις δὲ τὸν Υἱὸν τῆς ἀγγε-
 5 λικῆς οὐσίας, κἂν τῆς πατρικῆς οὐδέπω ἴσον ἀνέχη, οὐχ ἕξεις δῆ-
 πουθεν, λαμπρῶς οὕτω τῶν λέξεων ἐπὶ τῶν ἀγγέλων ἀπαγγελλόντων
 τὴν ἄγνοιαν, οὐδαμόθεν αὐτῷ ταύτην περιάπτειν, κἂν μυριάκις εἰς
 ἄλλην τάξιν ἀπάγειν παρὰ τὸν πατρῶον κληρὸν ἐκδιᾶση· καὶ οὕτω
 πάλιν, κἂν μὴ βούλη, τῇ καὶ κατὰ σέ ὑπερφυεῖ καὶ ὑπερτάτῳ καὶ πα-
 10 τρικῇ γνώσει ὁ Μονογενῆς τῷ Πατρὶ συναπτόμενος, τὴν σὴν ὑπερό-
 ριον ἐκμυκτηριεῖ καὶ τρίτην διάταξιν. Ποῦ τοίνυν ἐνταῦθα φαίνεται
 κατὰ λέξιν ἢ διάνοιαν, ὡς ἢ τῶν αἰρετιζόντων παράνοια, τῷ Υἱῷ ἢ
 ἄγνοια ἐπιτηδῶσα;

Ναί, φησὶν, ἀλλ' ἐπήγαγεν, «εἰ μὴ ὁ Πατήρ μου μόνος». Καλῶς
 15 γε λίαν καὶ σοφῶς, ἵνα μὴ νομίσης ὡς καὶ τοὺς ἀσωμάτους νόας
 διαδραμοῦσα, χώραν ἔχει καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς πρώτης φύσεως
 προϊέναι. Ταύτης γὰρ δὴ, ταύτης μόνης, τῆς δημιουργοῦ καὶ κυ-
 ρίας τῶν ὄλων, ὡσπερ τὰ ἄλλα πάντα ἐν οἷς ἢ κτίσις γνωρίζεται,
 οὕτω δὲ καὶ τὸ τῆς ἀγνοίας διέρριπται ὡς πορρωτάτῳ. Εἰ δὲ τό,
 20 «μόνος», ἔτι τάραχον κινεῖ, συνιέτω μᾶλλον, ὅτι ὢν τὴν ἄγνοιαν εἰ-
 πὼν διέστειλε τὸν Πατέρα, πρὸς ἐκείνους διώρισε καὶ τὸ «μόνος».
 Ἐπεὶ τίνα λόγον ὄλως ἔχει, ἀγγέλοις μὲν ἐπιφέρει τὴν ἄγνοιαν
 συνειδέναί, εἶτα τούτους ἀφέντα εἰς διαστολήν οὐ μηδὲν κατεῖπεν
 Υἱοῦ, τό, «εἰ μὴ ὁ Πατήρ μου μόνος», νομίζειν εἰρηῆσθαι; Ἐτι δὲ εἴ-
 25 περ τὸ «μόνος» θορυβεῖ, διὰ τοῦ «ὁ Πατήρ μου» τὸ θορυβοῦν δια-
 λυέσθω. Δῆλον γὰρ ὡς οὐκ ἂν πρὸς ἑαυτόν, οὐ τὴν φυσικὴν οἰκεί-
 ωσιν ἀνεκήρυξεν εἰπὼν «ὁ Πατήρ μου», ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους, ὢν
 τὴν ἄγνοιαν ἔφη, συναπεφήνατο καὶ τὸ «μόνος». Πῶς δ' ἂν ἐν τῷ
 λέγειν, «εἰ μὴ ὁ Πατήρ μου μόνος», ἑαυτὸν νομισθεῖη διαστέλλειν,
 30 ὁ καὶ τοῖς λόγοις καὶ τοῖς ἔργοις ἐφ' ἴσης βοῶν, «ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ
 ἓν ἔσμεν», καί, «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστι»; Δῆλον γὰρ, ὡς

12. Ματθ. 24, 36.

13. Ἰω. 10, 30.

Ἐκ τῆς ποῦ λοιπὸν ἐσύ, παραλαμβάνοντας τὴν ἄγνοια, τὴν ἀποδίδεις μὲ τρόπο προσβλητικὸ στὸν Υἱό; Ἐκτὸς βέβαια ἂν ὁ Μονογενὴς καὶ Δεσπότης κατατάσσεται ἀπὸ ἐσένα στὴν τάξη τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δούλων, πράγμα ποῦ ὡς τώρα δὲν φάνηκε νὰ τὸ ἔχει σκεφτεῖ καμμιά αἴρεση. Ἄν ὅμως αὐτὸ δὲν τὸ τολμᾷς, καὶ στερεῖς ἀπὸ τὸν Υἱὸ τὴν ἀγγελικὴ οὐσία, ἀκόμα κι ἂν δὲν εἶναι ἴσος μὲ τὸν Πατέρα, δὲ θὰ μπορέσεις ἀπὸ πουθενά, ἀφοῦ οἱ λέξεις τόσο λαμπρὰ ἀνακηρῦττουν τὴν ἄγνοια τῶν ἀγγέλων, νὰ τὴν προσάψεις σ' αὐτόν, ἔστω κι ἂν κάνεις χίλιους ἐκδιασμούς νὰ τὸν μεταφέρεις σὲ ἄλλη τάξη ἔξω ἀπὸ τὸν πατρικὸ κλῆρο. Κι ἔτσι πάλι, κι ἂν ἀκόμα δὲν θέλεις, συναπτόμενος μὲ τὴν κατὰ τὴ γνῶμη σου ὑπερφυῆ καὶ ὑπέρτατη καὶ πατρικὴ γνῶση ὁ Μονογενὴς μὲ τὸν Πατέρα, θὰ περιπαίξει τὴν ἐξορία καὶ τὴν τρίτη τάξη ποῦ θέλεις νὰ τοῦ ἐπιβάλλεις. Ποῦ λοιπὸν φαίνεται ἐδῶ νὰ εἰσχωρεῖ ἡ ἄγνοια στὸν Υἱό, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ παραλογισμὸς τῶν αἰρετικῶν;

Ναί, λέει, ἀλλὰ πρόσθεσε, «παρὰ μόνο ὁ Πατέρας μου»¹². Πάρα πολὺ σωστὰ καὶ σοφὰ, γιὰ νὰ μὴ νομίσεις ὅτι μπορεῖ, περνώντας καὶ τοὺς ἀσώματους νόες, νὰ προχωρήσει ὡς αὐτὴ τὴν πρώτη φύση. Γιατὶ ἀπὸ αὐτὴν μόνη, τὴ δημιουργὸ καὶ κυρία ὄλων, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα γνωρίσματα τῆς δημιουργίας, ἔτσι ἀπορρίπτεται ἀπὸ αὐτὴν στὸ ἀπόλυτο μᾶκρος καὶ ἡ ἄγνοια. Κι ἂν αὐτὸ τὸ «μόνος» προκαλεῖ ἀκόμη ταραχὴ, ἃς γίνῃ ἀντιληπτὸ μᾶλλον, ὅτι ἀπὸ ἐκείνους ποῦ αὐτὸς διέστειλε τὸν Πατέρα δηλώνοντας τὴν ἄγνοιά τους, πρὸς ἐκείνους ἀπηύθυνε καὶ τὸ «μόνος». Γιατί, πῶς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ, νὰ γνωρίζει βέβαια ὅτι ἡ ἄγνοια προσάπτεται στοὺς ἀγγέλους, κι ἔπειτα, ἀφήνοντας αὐτὴ, νὰ νομίζει ὅτι τὸ «παρὰ μόνο ὁ Πατέρας μου», εἰπώθηκε γιὰ νὰ διασταλεῖ ὁ Υἱός, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου δὲν μίλησε καθόλου; Κι ἀκόμα, ἂν τὸ «μόνος» προκαλεῖ ἀνησυχία, ἃς διαλυθεῖ ἡ ἀνησυχία μὲ τὴν ἔκφραση «ὁ Πατέρας μου». Εἶναι δηλαδὴ φανερὸ ὅτι δὲν εἶπε τὸ «μόνος» γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, ποῦ τὴ φυσικὴ οἰκείωσή του μὲ τὸν Πατέρα τὴν ἀνακήρυξε λέγοντας «ὁ Πατέρας μου», ἀλλὰ γιὰ ἐκείνους πρὸς τοὺς ὁποῖους ἀνέφερε τὴν ἄγνοια, γι' αὐτοὺς εἶπε καὶ τὸ «μόνος». Πῶς μποροῦσε λέγοντας, «παρὰ μόνο ὁ Πατέρας μου», νὰ νομοσπεῖ ὅτι διέστειλε τὸν ἑαυτὸ του, αὐτὸς ποῦ ἐξίσου καὶ μὲ τὰ λόγια καὶ μὲ τὰ ἔργα φωνάζει, «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατέρας μου εἴμαστε ἕνα»¹³, καὶ «ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατέρας μου εἶναι δικά μου»¹⁴; Γιατὶ εἶναι

14. Ἰω. 16, 15.

καὶ ἡ γνῶσις, ἐν τι, καὶ τὸ βραχύτατον, ὧν γεγεννηκῶς ἔχει, καὶ μυρία ἄλλα.

Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ αὐτὸς ἦν ὁ Μονογενής, ὁ τοῖς μὲν τὴν ἄγνοιαν, τῷ Πατρὶ δὲ διαιτῶν τὴν γνῶσιν, τίς ἢ περιττὴ σοφία 5 αὕτη, ἑαυτὸν ἀξιούντα τῶν μειζόνων, καὶ ἃ μόνῳ Θεῷ ἀεὶ διαπρέπει, πράγματος εἰς πάντας ὕστερον καὶ σπουδαίους καὶ φαύλους ὁμοίως ἐκκαλυφθησομένου, τῆς γνώσεως ἀνάξιον ἀποφαίνειν; Ἄρ' οὐ πανταχόθεν γνῶριμον, ὡς οὐδαμόθεν ἡ ἄγνοια τοῖς αἰρετίζουσι συνδραμεῖται; Ὁ μὲν γὰρ κοινὸς διδάσκαλος καὶ τοῦ γένους 10 ἡμετέρου Σωτῆρ, οὗς ἀφώρισε μαθητὰς παιδεύων τὰ οἰκεῖα συνιέναι μέτρα, καὶ ζητημάτων ἀναχωρεῖν, ἃ θίον μὲν οὐδένα βελτίω ποιεῖ, ὄγκου δὲ καὶ κενοῦ φυχῆματος, ἔσθ' ὅτε πολλοῖς ὑπόθεσις γίγνοιτ' ἄν, ἀλύπως τε αὐτοῖς τὰ τῆς ὠφελείας εἰσηγεῖσθαι διοικονομούμενος, καὶ τῇ πειθοῖ μᾶλλον, ἢ διὰ τῆς βίας, τοὺς ἀγγέλους 15 αὐτοῖς προκομίζει εἰς παράδειγμα, ἵνα, ὧνπερ αἱ ἀσώματοι καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐσίαι τὴν γνῶσιν οὐκ ἔχοιεν, τούτων μηδ' αὐτοὶ λαβόντες μήτε ἀνιᾶσθαι, μήτε τῷ διδασκάλῳ μηδὲν ἐπικαλεῖν ἔχοιεν μὴ βουληθέντι διδάξαι, ἃ μηδ' ἡ τῶν ἀσωμάτων καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς φύσις ἐγίνωσκε.

20 Τί οὖν; Οὐκ ἤρκει τοῦτο τοῖς μαθηταῖς εἰς τε τὸ ἀλυπώτατον αὐτοῖς τὴν τῆς αἰτήσεως ἀποτυχίαν διαθέσθαι καὶ τὰς γνώμας εἰς τὸ μηδὲν τῶν ὑπὲρ αὐτοὺς ἐρευνᾶν καταρρυθμίσαι, ἀλλ' ἔδει ἄρα καὶ τὴν ἐνυπόστατον σοφίαν, τὸν Υἱόν, εἰς τὴν ἐκείνων, ὡς ἔοικε, περιενεχθῆναι ἄγνοιαν; Καὶ τί παραμύθιον ἢ παράκλησις, ποία Θεοῦ ἄγνοια τοῖς λατρευταῖς, προνοίας τε τῆς ἐκεῖθεν καὶ σοφίας δεομένοις; 25 Μᾶλλον δὲ πῶς οὐχὶ βάθος ἀπογνώσεως καὶ δυσσεβῆς ἄλλως καὶ σκότος βαθὺ καὶ ἀθυμία ἐσχάτη καὶ πλάνη μηδ' ἔλεον ἔχουσα, Θεὸν ἔχειν ἀγνοίας ἤττονα, καὶ τοῦτον ἀνομολογεῖν τοῦ σοφίσοντος δεῖσθαι καὶ τῆς ἑτέρου προνοίας, ἵν' ἔχοι μαθεῖν ἃ μηδέπω τέως, ὡσπερ 30 οὐδ' ἡ λωπὴ κτίσις, οἶδεν; Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον παραδέ-

φανερὸ ὅτι καὶ ἡ γνώση εἶναι ἓνα, καὶ τὸ ἐλάχιστο, ἀπὸ ὅσα ἔχει ὁ δημιουργός, καὶ ἄπειρα ἄλλα.

Ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ἂν ἦταν αὐτὸς ὁ μονογενής, πού σ' αὐτοὺς ἀποδίδει τὴν ἄγνοια, ἐνῶ στὸν Πατέρα τὴ γνώση, ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ περιττὴ σοφία, πού κρίνει ἄξιο τὸν ἑαυτό του γιὰ τὰ μεγαλύτερα καὶ ὅσα στὸ Θεὸ μόνο πάντοτε πρέπει, πράγμα πού ἔπειτα θὰ ἀποκαλυφθεῖ ὅμοια καὶ στοὺς ἐνάρετους καὶ στοὺς φαύλους, νὰ τὸν παρουσιάζει ἀνάξιο γιὰ τὴ γνώση; Ἄραγε δὲν εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη γνωστό, ὅτι ἀπὸ πουθενὰ ἡ ἄγνοια δὲ θὰ βοηθήσει τοὺς αἵρετικούς; Γιατὶ ὁ κοινὸς διδάσκαλος καὶ Σωτῆρας τοῦ γένους μας, παιδεύοντας τοὺς μαθητὲς, πού εἶχε ἐκλέξει, νὰ γνωρίζουν τὰ μέτρα τῆς δυνάμει τους καὶ ν' ἀποφεύγουν τὶς συζητήσεις, οἱ ὁποῖες κανενὸς τὸ βίον δὲν βελτιώνουν, ἀλλὰ μποροῦν κάποτε νὰ γίνουν σὲ πολλοὺς ἀφορμὲς ἀλαζονείας καὶ κούφιας ἔπαρσης, φροντίζει νὰ τοὺς παρουσιάσει χωρὶς νὰ τοὺς λυπήσει τί τοὺς ὠφελεῖ, καὶ μὲ τὴν πειθὴ μᾶλλον παρὰ μὲ τὴ βία, τοὺς φέρνει ὡς παράδειγμα τοὺς ἀγγέλους, ὥστε, ὅσα δὲν γνωρίζουν οἱ ἀσώματες καὶ πάνω ἀπὸ ἑμᾶς οὐσίαι, ἂν καὶ αὐτοὶ δὲν τὰ λάβουν νὰ μὴ στενοχωροῦνται, οὔτε νὰ κατηγοροῦν καθόλου τὸ διδάσκαλο, πού δὲ θέλησε νὰ τοὺς διδάξει κάποια πράγματα, πού δὲν τὰ γνώριζε οὔτε τῶν ἀσώματων καὶ πάνω ἀπὸ αὐτοὺς φύση;

Τί λοιπόν; Δὲν ἦταν ἀρκετὸ αὐτὸ γιὰ τοὺς μαθητὲς νὰ διευθετήσῃ τὴν ἀποτυχία τῆς αἴτησής τους ἔτσι, ὥστε νὰ τοὺς προκαλέσει ὅσο τὸ δυνατὸ λιγότερη λύπη καὶ νὰ ρυθμίσει τὶς γνώμεις τους ἔτσι, ὥστε νὰ μὴν ἐρευνοῦν ὅσα βρίσκονται πάνω ἀπὸ αὐτοὺς, ἀλλὰ ἔπρεπε τάχα καὶ τὴν ἐνυπόστατη σοφία¹⁵, πού εἶναι ὁ Υἱός, νὰ τὴν συμπεριλάβουν, ὅπως φαίνεται, στὴν ἄγνοια ἐκείνων; Καὶ ποιά ἀνακούφιση ἢ παρηγοριὰ, ποιά ἄγνοια τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς λατρευτὲς, πού ἔχουν ἀνάγκη τῆς πρόνοιαι καὶ τῆς σοφίας του; Ἡ καλύτερα, πῶς δὲν εἶναι ἀμέτρητο βάθος ἀπόγνωσης ἀλλὰ καὶ ἀσέβεια ἐξάλλου καὶ σκότος βαθὺ καὶ λύπη ἔσχατη καὶ πλάνη πού δὲν δικαιούται εὐσπλαχνία, νὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ Θεὸς ὑπόκειται σὲ ἄγνοια καὶ νὰ κηρύττει ὅτι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ αὐτὸν πού θὰ τὸν διδάξει, καὶ τὴν πρόνοιαι κάποιου ἄλλου, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ μάθει ὅσα ἀγνοοῦσε τελείως ὡς τότε, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ὑπόλοιπη κτίσις; Ἄν βέβαια παραδεχόταν κανεὶς τὴν ἄγνοια ὡς πρὸς τὴν ἀνθρώ-

15. Α' Κορ. 1, 24. 30.

χοιτό τις τὴν ἄγνοιαν, εἴρηται καὶ πρόσθεν, ὡς οὐδὲν δυσχερὲς τὴν τῆς σοφίας πηγὴν, τὸν ὅσα ὁ Πατὴρ καὶ εἰδότα καὶ ἔχοντα, ὥστε τὰ ἄλλα ἀνθρώπινα, οὕτω καὶ τὴν ἄγνοιαν ὑποδύεσθαι. Εἰ δ' εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ καὶ ἀχραντον φύσιν τὴν ἀπὸ τῆς ἀγνοίας ὕβριν ἀναφέ-
5 ροι, πῶς οὐ πανταχόθεν χαλεπὸν τε καὶ μείζον συγγνώμης τὸ δυσσέ-
βημα;

Σὺ δέ μοι κάκεῖνο συνεπισκόπει. Ἔφη πού ὁ Σωτὴρ· «οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός». Τί οὖν; ἄρα τὸν Πατέρα, διὰ τὸ «οὐ-
δεὶς οἶδε», καὶ διὰ τὸ «εἰ μὴ ὁ Υἱός», τῆς ἑαυτοῦ ὑπερορίσεις γνώσε-
10 ως; Καὶ πῶς οὐχὶ τοῦτο μανία λαμπρά; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν πρὸς ἀντι-
διαστολὴν τῶν ὅσα μετὰ τὴν πρώτην ἐστὶ φύσιν νοήσεις, οὐδαμῶς
δὲ κατὰ τοῦ Πατρὸς συνεπινοούμενον δὲ μᾶλλον αὐτὸν καὶ συνεισ-
αγόμενον τῇ μνήμῃ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πῶς κάπειδὰν ἀκούεις, «οὐδεὶς
οἶδε τὴν ὥραν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ», οὐχὶ τὸν αὐτὸν θεσμόν συντηρεῖς,
15 καὶ τῇ μὲν τοῦ Πατρὸς μνήμῃ συνεπινοεῖς τὸν Υἱόν, τὸ δὲ «οὐδεὶς
οἶδε» τῇ κτίσει νέμεις τῇ λογικῇ; Καίτοι ἐνταῦθα μὲν καὶ κτισμάτων
φύσιν κατ' εἶδος ἀπηριθμηστό, καὶ ἐγγύτερον ἦν τὸ «οὐδεὶς οἶδεν»
ἐπ' ἐκείνων ἐκλάθειν· εἰ δὲ τὸ «οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα», ἀπόλυτον
φέρει τὴν φωνὴν καὶ οὐκ ἔχουσαν, ὅσον ἐκ τῶν προειρημένων, ἐφ'
20 ὧν μερισθῆ. Εἰ οὖν ἐν τῷ, «οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός»,
φεύγεις τὸν γεννήτορα βλασφημεῖν, μηδὲ ἐν τῷ, «οὐδεὶς οἶδε τὴν
ὥραν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ», εἰς ὕβριν τοῦ γεννήματος περιτραπῆς. Εἰ δὲ
τὸ δεύτερον τολμᾷς, προτετόλμηταί σοι πολλῶ μᾶλλον καὶ τὸ πρῶ-
τον· ἀμαθέστερον γὰρ ἑαυτὸν ἀγνοεῖν, ἢ ἕτερόν τι μὴ εἰδέναί, καὶ
25 φοβερώτερον εἰς ὕβριν τοῦ δευτέρου τὸ πρότερον; Εἰ δ' ἐκεῖνο μα-
νίας καὶ δυσσεβείας οὐδενὶ καταλείπει ὑπερβολὴν, τί ἂν τις ἐρεῖ
περὶ τούτου;

Πάλιν φησὶν, «οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ», καὶ οὐκ ἂν
τις ἑαυτὸν ἀγνοεῖν καταψηφιεῖται τὸν Υἱόν, εἰ μὴ μετὰ τῆς ἄλλης
30 ἀτοπίας, ἐλάττονα θεῖη καὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς, εἴ γε
αὕτη μὲν τῷ Υἱῷ κατείληπται, τῆς δὲ ἰδίας οὕτω ἐφίκετο. Εἰ τοίνυν

πινη φύση του, ἔχει λεχθεῖ καὶ προηγουμένως¹⁶, ὅτι δὲν εἶναι δύσκολο καθόλου ἢ πηγὴ τῆς σοφίας, αὐτὸς πού καὶ γνωρίζει καὶ ἔχει ὅσα καὶ ὁ Πατέρας του, νὰ φέρει, ὅπως τὰ ἄλλα ἀνθρώπινα, ἔτσι καὶ τὴν ἄγνοια. Ἐὰν ὅμως τὴν ὑβρη τῆς ἄγνοιας τὴν ἀποδίδει στὴ θεία καὶ ἀχραντὴ φύση του, πῶς ἢ δυσσέβεια αὐτὴ δὲν εἶναι βαριά ἀπὸ κάθε ἀποψη καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς συγγνώμης;

Ἐσὺ ὅμως, σὲ παρακαλῶ, ἐξέτασε μαζί μ' αὐτὰ καὶ ἐκεῖνο. Εἶπε κάποιου ὁ Σωτήρας, «κανένας δὲν γνωρίζει τὸν Πατέρα, παρὰ μόνον ὁ Υἱός»¹⁷. Τί λοιπόν; Ἐπειδὴ εἶπε «κανένας δὲν τὸν γνωρίζει» καὶ «παρὰ μόνον ὁ Υἱός», θὰ τὸν ἐξορίσεις τὸν Πατέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς γνώσης του; Καὶ πῶς αὐτὸ δὲν εἶναι καθαρὴ παραφροσύνη; Ἀλλὰ αὐτὰ θὰ τὰ ἐννοήσεις πρὸς ἀντιδιαστολὴ ὅσων εἶναι μετὰ τὴν πρώτη φύση καὶ καθόλου κατὰ τοῦ Πατέρα, ἀφοῦ συνεπινοεῖται μᾶλλον καὶ συνεισάγεται μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πῶς καὶ ὅταν ἀκοῦς, «κανένας δὲν γνωρίζει τὴν ὥρα, παρὰ ὁ Πατέρας», δὲν τηρεῖς τὸν ἴδιο νόμο, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Πατέρα ἐννοεῖς μαζί καὶ τὸν Υἱό, ἐνῶ τὸ «κανένας δὲ γνωρίζει» τὸ ἀπονέμεις στὴ λογικὴ κτίση; Ἐὰν καὶ βέβαια ἐδῶ καὶ τὴ φύση τῶν κτισμάτων τὴν ἀπαρίθμησε κατ' εἶδος, καὶ ἦταν πλησιέστερο νὰ θεωρηθεῖ τὸ «κανένας δὲ γνωρίζει» ὅτι εἰπώθηκε γι' αὐτὰ· ἐνῶ ἂν τὸ «κανένας δὲν γνωρίζει τὸν Πατέρα» ἐκφέρεται μὲ ἀπόλυτη ἐννοια, ὅσο ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅσα εἶπαμε προηγουμένως, δὲν ἔχει πού νὰ μεριστεῖ. Ἐὰν λοιπόν μετὰ τὴ φράση, «κανένας δὲ γνωρίζει τὸν Πατέρα, παρὰ ὁ Υἱός» ἀποφεύγεις νὰ βλασφημήσεις τὸν Πατέρα, οὔτε στὴ φράση «κανένας δὲ γνωρίζει τὴν ὥρα ἐκεῖνη, παρὰ ὁ Πατέρας», νὰ παρεκτραπεῖς σὲ βλασφημία κατὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἐὰν ὅμως τολμᾷς τὸ δεύτερο, ἔχεις πολὺ περισσότερο τολμήσει καὶ τὸ πρῶτο· γιατί εἶναι μεγαλύτερη ἀμάθεια ν' ἀγνοεῖς τὸν ἑαυτὸ σου, παρὰ νὰ μὴ γνωρίζεις κάτι ἄλλο, καὶ εἶναι φοβερότερο ὡς πρὸς τὴν ὑβρη τὸ πρῶτο παρὰ τὸ δεύτερο. Καὶ ἂν αὐτὸ δὲν τὸ ξεπερνᾷ καμμιά ἄλλη παραφροσύνη καὶ ἀσέβεια, τί θὰ ποῦμε γιὰ τὸ πρῶτο;

Ἐπίσης λέει, «κανένας δὲ γνωρίζει τὸν Υἱό, παρὰ ὁ Πατέρας»¹⁸, καὶ κανένας δὲ θὰ κατηγορήσει τὸν Υἱό ὅτι ἀγνοεῖ τὸν ἑαυτὸ του, ἂν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο παραλογισμό, τοῦ καταλογίσει καὶ λιγότερη τὴ γνώση τοῦ Πατέρα του, ἂν βέβαια αὐτὴν τὴν ἔχει ὁ Υἱός, δὲν ἔχει ὅμως ἐπιτύχει

17. Ματθ. 11, 27. Λουκᾶ 10, 22.

18. Ματθ. 11, 27. Λουκᾶ 10, 22.

ἐν τῷ, «οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ», οὐδαμῶς τῆς περὶ αὐ-
 τὸν εἰδήσεως ἐξωθοῦσι τὸν Υἱόν, οὐδ' ἐν τῷ, «οὐδεὶς οἶδε τὴν ὥραν,
 εἰ μὴ ὁ Πατήρ», τῆς περὶ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον προγνώσεως ἐξωθήσου-
 5 σι. Εἰ δὲ ταύτης ἐλαύνουσι, προαπήλασαν κακείνης, κὰν οὕτω τε-
 θαρρήκασι διδόναι τὰ χεῖλη τοῖς δυσσεβέσι λογισμοῖς ὑπηρετή-
 σασθαι. Τό τε γὰρ σχῆμα τοῦ λόγου, ἐφ' ᾧ μάλιστα τὴν ἀπάτην ἐαυ-
 τοῖς συγκατεσκεύαζον καὶ τὰς τοῦ δυσσεθήσειν ἐλπίδας ἂν εἶχον
 ὁμοιότατον καὶ τὴν περὶ τὸν Υἱόν γνῶσιν, οὐδ' ἂν πλέον ἐκμανεῖεν,
 οὐδ' αὐτοὶ ἂν ἀρηθεῖην, μὴ μακρῶ τῆς περὶ τὴν ὥραν ἐκείνην προ-
 10 γνώσεως θειοτέραν τε καὶ ὑψηλοτέραν εἶναι. Ἄλλ' ἡ μὲν τοῦ ἱεροῦ
 Ματθαίου ῥῆσις ἐν τούτοις τε καὶ τοιαύτην ἔχουσα τὴν θεωρίαν.

Ὁ δέ γε μακάριος Μάρκος, Πνεύματί τε τῷ αὐτῷ ἐμπνεόμενος
 καὶ τὴν αὐτὴν πλουτῶν χάριν καὶ τὸν αὐτὸν τοῦ κηρύγματος ἐμπει-
 στευμένος λόγον, δῆλον μὲν ὅτι καὶ χωρὶς τῆς τοῦ ῥητοῦ διασκέψε-
 15 ως, οὐκ ἂν οὔτε τῷ συνιεροφάντη καὶ συμμυσταγωγῷ, οὔτε τῇ παρ'
 αὐτῶν μυσταγωγῆσει, διὰ πολλῶν δὲ καὶ νῦν ἐπιδεδειγμένη
 λαμπρῶς ἀληθείᾳ, οὐδαμῶς ἂν μαχόμενα φθέγγαιτο. Ὅμως δὲ καὶ ἡ
 τοῦ ῥητοῦ μεταχειρίσις, μᾶλλον τε αὐτῶν τὴν συμφωνίαν καὶ τὸ πρὸς
 τὴν ἀλήθειαν ἐνάμιλλον παραστήσει. Καί μοι συνόρα λοιπόν, ὡς
 20 οὗτος ὁ θεῖος ἀνὴρ, οὐδὲ πρόφασιν τινα λιπεῖν τοῖς αἵρετιζουσι προ-
 νοούμενος, πάντα δὲ κατασειῶν ἐκ θάρβων αὐτῶν τὰ μηχανήματα,
 οὐδὲ τὸ «μόνος», ὅπερ ἂν ἦν ἐκείνοις ἐνταῦθα προσκείμενον, εἰ καὶ
 μάτην, καταφυγὴ δ' ὅμως τοῦ δυσσεθήματος, οὐδὲ τοῦτο τῇ οἰκείᾳ
 γραφῇ προσηρόσατο· περιελὼν δὲ τὴν λέξιν καὶ συνεξελὼν αὐτοῖς
 25 τῆς πονηρίας τὴν πρόφασιν, ἄνεισι μὲν καὶ αὐτός, ὥσπερ ὁ συνιερο-
 φάντης, ἐκ τῶν κατωτέρω μέχρι δὲ τῶν ἀγγέλων φθάσας, ἐκεῖσε
 περιγράφει τὴν ἄγνοιαν, συναπαρτίζων αὐτῇ καὶ τὴν τοῦ λόγου
 περίοδον. Ἀπ' ἄλλης δ' ἀρχῆς λοιπὸν ἀπαρχόμενος, οὐ μόνον οὐδε-
 μίαν ἄγνοιαν ἐπιφημίζει τῷ Μονογενεῖ, ἀλλὰ καὶ πᾶν τούναν-τίον
 30 καθαρῶς αὐτῷ τὴν πατρῶαν γνῶσιν ἐπιμαρτύρεται· καὶ οὐ τὴν
 γνῶσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον συναναπτύσσει τῆς γνώσεως,
 τὴν τῶν ἄλλων φυσικῶν τε καὶ θεοπρεπῶν ἀξιωματῶν πηγὴν, τὸν
 Πατέρα, τοῦτον αἴτιον εἶναι τῷ Υἱῷ καὶ τῆς γνώσεως θεολογῶν.

ἀκόμα τῆ δικῆ του γνώση. Ἄν λοιπὸν στὸ «κανένας δὲν γνωρίζει τὸν Υἱὸ παρὰ ὁ Πατέρας» δὲν ἀποκλείουν καθόλου τὸν Υἱὸ ἀπὸ τῆ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του, οὔτε στὸ «κανένας δὲν γνωρίζει τὴν ὥρα, παρὰ ὁ Πατέρας» νὰ τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ τὴν πρόγνωση ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Ἄν τὸν ἀποκλείουν ἀπὸ αὐτὴν, τὸν ἔχουν ἀποκλείσει πρῶτα καὶ ἀπὸ ἐκείνην, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχουν ἀκόμα τολμήσει νὰ προσφέρουν τὰ χεῖλη τους νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς ἀσεβεῖς λογισμοὺς τους. Γιατὶ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου, μὲ τὸ ὁποῖο κυρίως κατασκεύαζαν τὴν ἑξαπάτηση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ στὸ ὁποῖο στήριζαν τὴν ἐλπίδα τῆς βλασφημίας, ἦταν ὁμοίωτα, καὶ ἡ γνώση γιὰ τὸν Υἱό, ἂν δὲν κυριευθοῦν ἀπὸ περισσότερη μανία, οὔτε αὐτοὶ θ' ἀρνηθοῦν, ὅτι εἶναι πολὺ πιὸ θεϊκότερη καὶ ὑψηλότερη ἀπὸ τὴν πρόγνωση ἐκείνης τῆς ὥρας. Καὶ αὐτὴ βέβαια εἶναι ἡ ρῆση τοῦ ἱεροῦ Ματθαίου καὶ ἔχει λάβει μὰ τέτοια ἐξήγηση.

Ὁ μακάριος πάλι Μάρκος, ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ ἴδιο Πνεῦμα καὶ γεμάτος ἀπὸ τὴν ἴδια χάρη κι ἐμπιστευμένος τὸν ἴδιο λόγο, εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἐξέταση τοῦ χωρίου, οὔτε πρὸς τὸν συνιεροφάντη καὶ συν-μυσταγωγό του, οὔτε πρὸς τὴν ἀλήθεια πού δίδαξαν, καὶ πού δηλώνεται καὶ τώρα λαμπρὰ μὲ πολλὰ στοιχεῖα, θὰ διατυπώσει καθόλου ἀντίθετη γνώμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκθεση τοῦ ρητοῦ θὰ παρουσιάσει καλύτερα τὴ συμφωνία τους καὶ θὰ τοὺς δείξει ἰσότιμους ἀγωνιστῆς τῆς ἀλήθειας. Πρόσεχε λοιπὸν, σὲ παρακαλῶ, καὶ σὺ μαζί μου, ὅτι αὐτὸς ὁ θεῖος ἄνδρας, φροντίζοντας νὰ μὴν ἀφήσει οὔτε μὴ πρόφαση στοὺς αἰρετικούς, ἀλλὰ κλονίζοντας ἀπὸ τὰ θεμέλια ὅλες τὶς μηχανορραφίες τους, οὔτε τὸ «μόνος», πού ἂν ὑπῆρχε ἐδῶ, ἂν καὶ μάταια, θὰ ἀποτελοῦσε καταφυγὴ τῆς ἀσέβειάς τους, οὔτε αὐτὸ τὸ περιέλαβε στὸ γραπτό του, ἀλλὰ παραλείποντας τὴ λέξη καὶ ἀφαιρώντας γι' αὐτοὺς καὶ τὴν πρόφαση τῆς κακίας, ὑψώνεται κι αὐτός, ὅπως ὁ συνιεροφάντης του, ἀπὸ τὰ κατώτερα, καὶ φτάνοντας ὡς τοὺς ἀγγέλους, ἐκεῖ περιορίζει τὴν ἄγνοια, ὀλοκληρώνοντας μ' αὐτὴ τὴ λέξη καὶ τὴν περίοδο τοῦ λόγου. Ξεκινώντας πάλι στὴ συνέχεια ἀπὸ ἄλλη ἀρχή, ὅχι μόνο δὲν προσδίδει στὸν Μονογενῆ καμμιὰ ἄγνοια, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο, ἐπιβεβαιώνει καθαρὰ γι' αὐτὸν τὴ γνώση τοῦ Πατέρα του. Καὶ ὅχι μόνο τὴ γνώση, ἀλλὰ ἐξηγεῖ μαζί καὶ τὸν τρόπο τῆς γνώσης, θεολογώντας καὶ γιὰ τὸν Πατέρα, τὴν πηγὴ τῶν ἄλλων φυσικῶν καὶ θεῶν ἀξιωμάτων, ὅτι αὐτὸς εἶναι αἴτιος γιὰ τὸν Υἱὸ καὶ τῆς γνώσης.

Τί γάρ φησίν; «Οὐδέ ὁ Υἱὸς ἂν ἦδει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ»· τουτ'
 ἔστιν, ἐκεῖθεν πηγάζεται τῷ Υἱῷ ἢ γνῶσις, ὅθεν αὐτῷ καὶ τῆς γεννή-
 σεως ἢ αἰτία. Οὐδέ γάρ ἀναρχος καὶ ἀναίτιος, ὥσπερ ὁ Πατήρ, ἀλλ'
 εἰς ἀρχὴν ἀναφέρεται καὶ συμφυὲς αἷτιον τὸν γεγεννηκότα· «Οὐδέ
 5 ὁ Υἱὸς ἂν ἦδει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ». Τί ταύτης τῆς μαρτυρίας λαμπρότε-
 ρόν τε καὶ ἐμβριθέστερον; Οἶδεν ὁ Πατήρ, οἶδε καὶ ὁ Υἱός· εἰ λέληθέ-
 τι τὸν Υἱόν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔλκει τὴν αἰτίαν· ἀλλ' οὐδὲν τὴν τοῦ Πα-
 τρὸς διαφεύγει γνῶσιν· οὐδ' ἄρα τοῦ Υἱοῦ. Κοινὸν ἢ φύσις, κοινὸν
 ἢ θεότης, κοινὸν ἢ οὐσία· τούτων δὲ ἢ κοινωνία καὶ τὰ ἄλλα θεο-
 10 προεπῆ ἀξιώματα κοινὰ ποιεῖται καὶ ἀδιαίρετα. «Οὓς θέλει ζωο-
 ποιεῖ ὁ Πατήρ, καὶ οὓς θέλει πάλιν ὁ Υἱὸς ζωοποιεῖ». «Οὐδεὶς ἔρχε-
 ται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς
 τὸν Υἱόν, εἰ μὴ διὰ τοῦ Πατρὸς». «Γινώσκει ὁ Πατήρ τὸν Υἱόν· ἀλλὰ
 καθὼς γινώσκει αὐτόν, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς γινώσκει τὸν Πατέρα».
 15 «Ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, πλὴν τῆς ἀγεννησίας, πάντα ἔχει ὁ Υἱός»· ἀλ-
 λά καὶ ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, πλὴν τῆς γεννήσεως, πάντα ἔχει ὁ Πατήρ·
 «τὰ γὰρ ἐμά», φησί, «σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά». Ἐν δὲ μεμυσταγωγῆ-
 μένος καὶ μυσταγωγῶν ἡμᾶς ὁ θεῖος Μάρκος τὴν θεολογίαν, εἰς τε
 τὸ ἀκριβὲς ἅμα καὶ σύντομον ἀφοριζόμενος τὴν διδασκαλίαν, ὡς
 20 «οὐδέ ὁ Υἱὸς ἂν ἦδει», διαπρύσιον βοᾷ, «εἰ μὴ ὁ Πατήρ», καὶ τὸ
 συνημμένον εἰπὼν τοῦ λόγου, ὡς αὐτόθεν ἅπασι δῆλην οὖσαν καὶ
 μηδ' ἀμφιδοξουμένην τινὶ τὴν μετάληψιν παρήκεν. Οὐ γὰρ ἔστιν,
 οὐκ ἔστιν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται, οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ τῆς κακίας ἀρχιτέ-
 κτων πάλιν εἰς ἀκοάς τινων αὐτοῖς ἐρεύξοιτο χίλεσιν, ὅς οὐχὶ τῷ
 25 Πατρὶ τὴν γνῶσιν ἐκείνης τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας προσαναθήσει·
 τοῦτο δὲ διδούς, κἂν δυσχεραίνων οὐ λέξη, συγχωρήσει πάντως καὶ
 ἄκων τὴν αὐτὴν ἐνεῖναι γνῶσιν τῷ Υἱῷ. Τὸ γάρ, «οὐδέ ὁ Υἱός, εἰ μὴ
 ὁ Πατήρ», ἀπαραγράπτω λόγῳ τοῦ Πατρὸς εἰδότος, εἰς τὴν αὐτὴν
 συνάγει γνῶσιν τὸν Υἱόν. Ὡστε οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν, ὅσον εἰς τὸ ἀκρι-

19. Μάρκ. 13, 32.

20. Ἰω. 5, 21.

Τί λοιπόν λέει; «Ούτε ὁ Υἱὸς θὰ μποροῦσε νὰ τὴ γνωρίζει, ἂν δὲν τὴ γνώριζε ὁ Πατέρας»¹⁹. Δηλαδή ἀπὸ ἐκεῖ πηγάζει ἡ γνώση τοῦ Υἱοῦ, ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται καὶ ἡ αἰτία τῆς γέννησής του. Γιατὶ δὲν εἶναι χωρὶς ἀρχὴ καὶ χωρὶς αἰτία ὅπως ὁ Πατέρας, ἀλλ' ἀναφέρεται σὲ ἀρχὴ καὶ ὡς αἴτιο τῆς ἴδιας φύσης μ' αὐτὸν ἔχει τὸν Πατέρα πού τὸν γέννησε. «Οὔτε ὁ Υἱὸς θὰ μποροῦσε νὰ τὴ γνωρίζει, ἂν δὲν τὴ γνώριζε ὁ Πατέρας». Τί πιὸ σαφὲς ὑπάρχει καὶ ποιά πιὸ λεπτομερῆς διατύπωση ἀπὸ αὐτή; Γνωρίζει ὁ Πατέρας, γνωρίζει καὶ ὁ Υἱός. Ἐὰν διαφεύγει κάτι τὸν Υἱό, ἔχει τὴν αἰτία του στὸν Πατέρα. Ὁμως τίποτε δὲ διαφεύγει τὴ γνώση τοῦ Πατέρα, ἐπομένως οὔτε τοῦ Υἱοῦ. Κοινὴ ἡ φύση, κοινὴ ἡ θεότητα, κοινὴ ἡ οὐσία, καὶ ἡ κοινότητα μεταξὺ αὐτῶν κάνει κοινὰ καὶ ἀδιαίρετα καὶ τὰ ἄλλα θεοπρεπῆ ἀξιώματα. «Ὁ Πατέρας δίνει ζωὴ σ' ὅποιους θέλει· καὶ ὁ Υἱὸς ζωοποιεῖ ὅποιους θέλει»²⁰. «Κανένας δὲν ἔρχεται στὸν Πατέρα, παρὰ μέσω τοῦ Υἱοῦ· καὶ κανένας δὲν ἔρχεται στὸν Υἱό, παρὰ μέσω τοῦ Πατέρα»²¹. «Ὁ Πατέρας γνωρίζει τὸν Υἱό. Ἄλλ' ὅπως αὐτὸς γνωρίζει τὸν Υἱό, ἔτσι κι αὐτὸς γνωρίζει τὸν Πατέρα»²². Ὅσα ἔχει ὁ Πατέρας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι ἀγέννητος, τὰ ἔχει καὶ ὁ Υἱὸς ὅλα²³. Ἄλλὰ καὶ ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γέννηση, τὰ ἔχει ὅλα ὁ Πατέρας· γιατί λέει· «τὰ δικά μου, εἶναι δικά σου, καὶ τὰ δικά σου, εἶναι δικά μου»²⁴. Ἐχοντας λοιπὸν διδαχθεῖ αὐτὰ ὁ θεῖος Μάρκος καὶ διδάσκοντας κι σὲ ἡμᾶς τὴ θεολογία, διατυπώνοντας μὲ ἀκρίβεια καὶ μὲ συντομία τὴ διδασκαλία του, διακηρύσσει περίλαμπρα, ὅτι «οὔτε ὁ Υἱὸς θὰ τὴ γνώριζε, ἂν δὲ τὴ γνώριζε ὁ Πατέρας», καὶ συμπληρώνοντας τὸ λόγο μ' αὐτὸ πού προσθέτει, ἔκανε μὲ αὐτὸ φανερὴ σ' ὅλους τὴ γνώση τοῦ Υἱοῦ, μὴ ἀφήνοντας τὴν κατανόησή της ν' ἀμφισβητεῖται ἀπὸ κανένα. Γιατὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι δυνατόν, οὔτε θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ, οὔτε πάλι ἂν ὁ ἀρχιτέκτονας ὁ ἴδιος τῆς κακίας μὲ τὰ ἴδια τὰ χεῖλη του μιλοῦσε στ' αὐτιὰ μερικῶν, καὶ αὐτὸς δὲ θ' ἀποδώσει στὸν Πατέρα μόνο τὴ γνώση ἐκείνης τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας, ἀλλὰ θ' ἀποδώσει αὐτήν, ἔστω καὶ ἂν δυσκολεύεται νὰ τὸ πεῖ, καὶ θὰ δεχθεῖ ὅπωςδήποτε καὶ χωρὶς νὰ θέλει ὅτι τὴν ἴδια γνώση ἔχει καὶ ὁ Υἱός. Γιατὶ τό, «οὔτε ὁ Υἱός, ἂν ὄχι ὁ Πατέρας», μὲ ἀναμφισβήτητο λόγο, ἐπειδὴ τὴ γνωρίζει ὁ Πατέρας, τὴν ἴδια γνώση ἀποδίδει καὶ στὸν Υἱό. Ὡστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ποῦμε σὲ ποιὸ

21. Ἰω. 6, 44, 65.

23. Ἰω. 16, 15.

22. Ματθ. 11, 27. Λουκᾶ 10, 29.

24. Ἰω. 17, 10.

βέστατόν τε καὶ θεοπρεπέστατον τὴν ἐν Πατρὶ γνῶσιν κοινὴν ἀνακηρύττει καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Σὺ δέ μοι λοιπὸν τὴν τοῦ παναγίου καὶ θείου Πνεύματος σοφὴν οἰκονομίαν καὶ πολυμερῆ συνεπιλογίζου, ὅπως ἐνεργοῦν ἐν ἑκατέρῳ 5 τῶν εὐαγγελιστῶν, δι' ἑτέρας καὶ ἑτέρας λόγου συμφράσεως, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοὺς τῆς εὐσεβείας ἔννοιαν συνάγει. Ὁ μὲν γὰρ ἱερός Ματθαῖος, τὸ «μόνος» τοῖς λόγοις συνάπτων, οὐδαμῶς ἐντίθησι τό, «οὐδὲ ὁ Υἱός», ἵνα μὴ δόξη τὸν Υἱὸν τοῖς αἰρετίζουσιν τῆς μὲν πατρικῆς δόξης διααιρεῖν, εἰς δὲ τὴν τῶν ἀγγέλων τάξιν συναύνειν. Ὁ δὲ θεϊ- 10 ος Μάρκος, προτάξας τό, «οὐδὲ ὁ Υἱός», καὶ ἀρχὴν τοῦτο δευτέρας περιόδου ποιησάμενος, ἀφαιρεῖται τὸ «μόνος», ἵνα μὴ τοῦτο πάλιν ἐνταῦθα προσκείμενον, ἄρπαγμα τοῖς δυσσεβέσι γένηται, καὶ οὐκ ἀρχὴ μᾶλλον ἑτέρας περιόδου, τὸ «οὐδὲ ὁ Υἱός» νομισθῆ τῆς προτεταγμένης δὲ πέρασ καὶ συναπαρτισμὸς ῥαδιουργηθῆ. Καὶ γὰρ ἐκεί- 15 κῃ μὲν ἡ πατρικὴ γνῶσις τῷ Υἱῷ κοινὴ καθίστατο καὶ αὐτοτελής, διὰ δὲ τῆς κακουργίας ἢ ἄγνοια δέχεται καὶ ὁ τῶν ἀγγέλων καὶ δούλων βαθμὸς (ὅπερ ἐστὶ τῶν θεομαχούντων σπούδασμα), τὸν Δεσπότην καὶ Δημιουργόν. Ἐὼν τὸ κακοῦργον ἐκτέμνων ὁ εὐαγγελιστής, τὴν τοῦ «μόνος» πρόφασιν προδιακόπτει καὶ προανααιρεῖ.

20 Οὕτως οὖν δι' ἑκατέρου τῶν θεσπεσίων καὶ ἱερολόγων ἀνδρῶν τὰ τῶν αἰρετιζόντων ὄρων ἐμφραττόμενα στόματα καὶ τὰς λύσεις ὧν ἠπόρεις δι' αὐτῶν ἐκείνων καταπλουτιζόμενος, τὴν τε τῆς δυσσεβείας εἰς τὸ βεβαιώτερον ἐκτρέπου κακόνοιαν, καὶ τῆς εὐσεβείας θερμότερον αὐτὸν ἐραστήν καὶ ὑπέρμαχον ἐπιδείκνυσο.

25 **ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΕ'***
Πῶς ἐσοφίσαστο Σολομὸν ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους
καὶ ὑπὲρ Γαιθὰν τὸν Ἰσραηλίτην;

* Ἀνθρωπε τοῦ Θεοῦ, τί παθῶν, τί δὲ διανοηθεῖς μετὰ τοσοῦτον χρόνον μακρόν, μετὰ λήθην ἡμῶν οὕτω βαθεῖαν, μετὰ φοβεράν καὶ 30 ἀνιστόρητον ὑπὸ τῶν ποτε φιλούντων ἀμνηστίαν, μετὰ τοσοῦτων πείραν δυσχερῶν, μετὰ τηλικαύτην ἐκ καταδίκης (οὐ λέγω ποίας)

* Πρόκειται γιὰ τὴν 241ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸν διάκονο καὶ πρωτονοτάριο Θεοφάνη, πού ζήτησε λύση ἀποριῶν διήθεν δικῶν του, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα τὸ ἔκανε μετὰ ἀπὸ προσταγῆ τοῦ βασιλιᾶ.

βαθμό ἀκρίβειας καὶ θεοπρέπειας ἀνακηρύσσει κοινὴ τῆ γνώση τοῦ Πατέρα καὶ τοῦ Υἱοῦ.

Ἐσὺ ὅμως, σὲ παρακαλῶ, σκέψου μαζί μ' αὐτὰ καὶ τὴ σοφὴ καὶ πολυμερὴ οἰκονομία τοῦ παναγίου καὶ θείου Πνεύματος, πῶς, ἐνεργώντας σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς δύο εὐαγγελιστὲς μὲ διαφορετικὴ ἔκφραση τοῦ λόγου, τὸν ὀδηγεῖ στὴν ἴδια ἔννοια. Ὁ ἱερός δηλαδὴ Ματθαῖος τὸ «μόνος» συνάπτοντάς το μὲ τοὺς λόγους του, δὲν περιλαμβάνει καθόλου τὸ «οὔτε ὁ Υἱός», γιὰ νὰ μὴ φανεῖ στοὺς αἰρετικούς ὅτι χωρίζει τὸν Υἱὸ ἀπὸ τὴν πατρικὴ δόξα καὶ ὅτι τὸν ἐξωθεῖ στὴν τάξη τῶν ἀγγέλων. Ἐνῶ ὁ θεῖος Μάρκος, προσθέτοντας τὸ «οὔτε ὁ Υἱός», καὶ κἀνοντάς το ἀρχὴ νέας περιόδου, ἀφαιρεῖ τὸ «μόνος», γιὰ νὰ μὴ δώσει πάλι λαθὴ στοὺς ἀσεβεῖς μὲ τὴν ἀναφορὰ του ἐδῶ καὶ δὲν νομοσιεῖ ἀρχὴ μᾶλλον ἄλλης περιόδου, ἐνῶ τὸ «οὔτε ὁ Υἱός» νομοσιεῖ τέλος καὶ ὀλοκήρωση τῆς προηγούμενης καὶ ἔτσι δώσει ἀφορμὴ γιὰ μηχανορραφίες. Γιατὶ μ' ἐκεῖνο βέβαια γινόταν κοινὴ καὶ αὐτοτελὴς ἡ πατρικὴ γνώση καὶ στὸν Υἱό, ἐνῶ μὲ τὴν κακουργία τῶν ἀσεβῶν ἡ ἄγνοια ἀποδίδεται καὶ στὴν τάξη τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν δούλων (ποὺ εἶναι ἡ ἐπιδίωξη τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ) καὶ στὸν Κύριο καὶ δημιουργὸ αὐτῶν. Αὐτῶν τὴν ἀσέβεια θέλοντας ν' ἀποκόψει ὁ εὐαγγελιστής, ἀποκόπτει ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀναιρεῖ τὴν πρόφασιν τοῦ «μόνος».

Ἔτσι λοιπὸν καὶ μὲ τῶν δύο θείων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν βλέποντας νὰ φράζονται τὰ στόματα τῶν αἰρετικῶν καὶ ἐμπλουτισμένος ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τίς λύσεις τῶν ἀποριῶν ποὺ εἶχες, καὶ τὴν κακόνοια τῆς δυσσέβειας νὰ ἐκτρέπεις καὶ νὰ ἐμποδίζεις μὲ τρόπο ἀκλόνητο, καὶ τὸν ἑαυτό σου νὰ δείξεις θερμότερο ἐραστὴ καὶ ὑπέρομαχο τῆς εὐσέβειας.

ΕΡΩΤΗΣΗ 115η

Πῶς «ὁ Σολομὼν ξεπέρασε ὡς πρὸς τὴ σοφία ὄλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν Γαιθὰν τὸν Ἰσραηλίτη (Ζαρεῖτη)»¹;

Ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, τί ἔπαθες καὶ τί σκέφτηκες ὕστερα ἀπὸ τόσο πολὺ καιρὸ, ἔπειτα ἀπὸ τόσο βαθειὰ λήθη, ἔπειτα ἀπὸ τὴ φοβερὴ καὶ πρωτοφανὴ λησμοσύνη ἐκείνων ποὺ μᾶς ἀγαποῦσαν κάποτε, ἔπειτα ἀπὸ τίς τόσες δύσκολες δοκιμασίες, μετὰ τὴν τόσο μεγάλη σιωπὴ ἀπὸ τὴ

1. Γ Βασ. 5, 11.

σιγήν, ἐκεῖνα προτείνειν ἔγνωσ, ἃ τοῖς ἐνενημεροῦσι τῷ παρόντι δῖω
καὶ φιλοσοφοῦσιν ἀκμαιότερον πολυπραγμονεῖσθαι εἴωθεν; Ἡμεῖς
δέ, καὶ αὐτῆς ἡμῶν τῆς ζωῆς πάλαι τοῖς κακοῖς ἐναπομαρανθείσης,
τὸ πλεόν τεθνήκαμεν καὶ νῦν, οἷά τις εἰκῶν ἀμυδρὰ καὶ μικροῦ μηδ'
5 ἐπιγινωσκομένη, τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀγωγῆς καὶ φιλομαθίας τῷ
ταλαιπώρῳ τούτῳ σαρκίῳ (ᾧ μέχρι τίνος φιλοζωήσεις;) περιπλανώ-
μεθα, ἐν μόνον ἡμῖν φιλοσοφεῖται, ὁ θάνατος, κάκεῖνος παραλυτῶν
ὅτι βραδύνει καὶ οὐκ ἀπάγει θᾶπτον τῶν θλίψεων, αἷς ἀδιαλείπτως,
οὐκ ἐνδιδόντων τῶν ἐπιτιθεμένων, συνεχόμεθα. Πλὴν εἰ γέγονέ πο-
10 θεν φίλον (ὡς οὐκ οἶδ' ἀνθ' ὅτου οἷς ἀκμάζει μὲν τὰ τῆς εὐδαιμονίας,
ῥητόρων δ' ἀγέλαι χαίρουσιν ὑπηρετεῖν τῇ γλώττῃ), καὶ τῆς ἐκ τά-
φων φωνῆς ἐπακοῦσαι, φθέγγεται μὲν τὸ ἐμὸν εἶδωλον (οὔτῳ γὰρ
εἶπεῖν τοῖς παροῦσιν οἰκειότερον· τάχα γὰρ καὶ γραφὴ τὴν σιγήν
ἐνεδρεύει, καὶ ζητεῖ πρόφασιν ἄλλης τραγωδίας, εἰ δὲ καὶ λοχᾶ τοὺς
15 λόγους, πάλαι τῶν λοχόντων πεπειρώμεθα). Διὸ φθέγγεται μᾶλλον ἢ
σιωπήσει, φθέγγεται δὲ βραχέα καὶ ταπεινά, καὶ οἷα εἰκὸς τοῖς οὔτῳ
διακειμένοις ἀποκρίνεσθαι.

Ἐν μὲν οὖν τῷ «ἐσοφίσατο Σολομὼν ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους,
καὶ ὑπὲρ Γαιθᾶν τὸν Ἰσραηλίτην», καὶ ἐξῆς, πρῶτον μὲν ἐκεῖνό φα-
20 μεν, ὡς οὐκ Ἰσραηλίτην εὖρομένῳ που γεγραμμένον, ὡς αὐτοὶ τὸ ῥῆ-
μα παρέθεσθε (εἰ μήπω καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν μνήμην προσαφείλοντο
αἱ θλίψεις), ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἰσραηλίτην, Ζαραῖτην ἀνέγνωμεν· Ἰσραη-
λίται μὲν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἅπαν φύλον, καὶ κοινὴν ἔλκει τὴν κλησιν
τὸ ἔθνος κοινότητι δὲ χαρακτηρίζειν τινάς, εἰς ἣν ἅπαντας συνανα-
25 φέρει τὸ γένος, οὐκ ἔστι δικαίαν λαβὴν ἐκφυγεῖν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν
ὀρθῶς ἂν εἶη ἔχον, εἰ ἀντὶ τοῦ Ἰσραηλίτης, Ζαραῖτης μεταληφθεῖη·
τὸν δὲ Αἰθᾶν, ἓνια τῶν ἀντιγράφων Γαιθᾶν ὀνομάζει, διωνύμῳ τάχα
κλήσει τὸν αὐτὸν ὑποδηλοῦντα.

Τὸ μέντοι ἐξῆς τοῦ χωρίου καὶ εἰς δύο σχίζεται ἐδάφη, καὶ διπλῆ

στιγμή τῆς καταδίκης μου (δέ λέγω ποιὰ), σκέφτηκες νὰ προτείνεις ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως ἀσχολοῦνται ὅσοι ἔχουν τὶς ἀνέσεις τους στὴν παρούσα ζωὴ καὶ φιλοσοφοῦν μὲ περισσώτερη προθυμία;. Ἐμεῖς ὅμως, ἀφοῦ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μας ἔχει ἀπὸ παλιὰ ἀπομαραθεῖ ἀπὸ τὶς κακοτυχίες, κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος εἴμαστε νεκροί. Καὶ τώρα, σὰν μιὰ εἰκόνα θαμπή, ποῦ λίγο ἀκόμα καὶ δὲ θὰ διακρίνεται κἄν, τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ζωῆς καὶ τοῦ πόθου γιὰ μάθηση, περιπλανιόμαστε μὲ τὸ ταλαίπωρο αὐτὸ σαρκίο μας (ἀλήθεια, μέχρι πότε θὰ τὸ ἀγαπᾶς αὐτό;), καὶ γιὰ ἓνα μόνο φιλοσοφοῦμε, τὸ θάνατο, κι αὐτὸς μᾶς θλίβει, ἐπειδὴ καθυστερεῖ νὰ ἔρθει καὶ δὲ μᾶς παίρνει γρήγορα ἀπὸ τὶς θλίψεις, ποῦ ἀκατάπαυστα μᾶς πιέζουν, ἀφοῦ δὲν ὑποχωροῦν οἱ ἐχθροὶ μας. Πλὴν ὅμως ἂν ὑπῆρξε ποτέ ἀγαπητὸ σ' ἐσένα (γιατὶ δὲ γνωρίζω γιὰ ποιὸ λόγο ὅποιους βρίσκονται στὴν ἀκμὴ τῆς καλοτυχίας τους καὶ οἱ ἀγγέλους τῶν ρητόρων χαίρονται νὰ τοὺς ὑπηρετοῦν μὲ τὴ γλώσσα) ν' ἀκούσεις καὶ κάποια φωνὴ ἀπὸ τὸν τάφο, θὰ σοῦ μιλήσει βέβαια τὸ εἶδωλό μου (γιατὶ αὐτὸ εἶναι ταιριαστὸ νὰ πεῖ κανεὶς στοὺς παρόντες, καὶ ἴσως βέβαια καὶ ἡ γραφὴ παραμονεύει τὴ σιγὴ καὶ ζητεῖ πρόφασιν γιὰ ἄλλη τραγωδία· ἂν ὅμως παραμονεύει τοὺς λόγους, ἔχομε ἀπὸ παλαιὰ γνώση ἐκείνων ποῦ μᾶς στήνουν τὶς ἐνέδρες τους). Γι' αὐτὸ θὰ μιλήσει μᾶλλον τὸ εἶδωλό μου, παρὰ θὰ σιωπήσει, καὶ ἡ ὁμιλία του θὰ εἶναι σύντομη καὶ ταπεινὴ, ὅπως ταιριάζει ν' ἀποκρίνονται αὐτοὶ ποῦ βρίσκονται σ' αὐτὴ τὴ θέση.

Ἔνα λοιπὸν εἶναι αὐτό· «Ὁ Σολομὼν ξεπέρασε στὴ σοφία ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀκόμα καὶ τὸν Γεθάν τὸν Ἰσραηλίτη»² καὶ τὰ ἑξῆς. Πρῶτα θὰ ποῦμε, ὅτι πουθενὰ δὲ βρήκαμε γραμμένο τὸ «Ἰσραηλίτη»³, ὅπως παραθέσατε ἐσεῖς τὸ χωρίο (ἂν ἀκόμα δὲν ἔσθησαν καὶ τὴν μνήμη μας οἱ θλίψεις), ἀλλὰ ἀντὶ γιὰ «Ἰσραηλίτης» διαβάσαμε «Ζαραῖτη». Γιατὶ Ἰσραηλίτες εἶναι ὅλο τὸ Ἰουδαϊκὸ γένος κι ἔχει τὴν ἴδια ὀνομασία τὸ ἔθνος, καὶ χαρακτηρίζοντας κάποιους μὲ τὸ κοινὸ γνώρισμα, στὸ ὁποῖο ἀνάγεται ὅλο τὸ γένος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγει τὴ δίκαια αἰτία παρατήρησης. Ἄλλ' αὐτὸ θὰ ἦταν ὀρθό, ἂν ἀντικατασταθεῖ τὸ Ἰσραηλίτης, μὲ τὸ Ζαραῖτης. Τὸν Αἰθάν πάλι μερικὰ ἀντίγραφα τὸν ὀνομάζουν Γαιθάν, δηλώνοντας μὲ τὴ διπλὴ ὀνομασία τὸ ἴδιο πρόσωπο.

Στὴ συνέχεια τὸ χωρίο διαιρεῖται σὲ δύο ἐδάφια καὶ ἐπιδέχεται

3. Ψαλμ. 88, 1.

ποικίλλεται θεωρία. Εἰ μὲν γὰρ Αἴναν καὶ Χαλκάδ καὶ Δαρδὰ τὸ ἔδαφος ἀναπτύσσει, παλαιούς ἄνδρας ἐπὶ σοφία γεγεννημένους ὑποφαίνει, οἳ κατὰ τὴν Αἴγυπτον προεφήτευσαν, οὕτω Μωσέως εἰς αὐγὰς ἡλίου προελθόντος γονῆς δ' ἄρα εἶεν οὗτοι τοῦ Ζαρά, ὃς ἐκ 5 τῆς Θάμαρ ἐγένετο τῷ Ἰούδα. Ἐνῆν δὲ αὐτοῖς μετὰ τῆς προφητείας καὶ τῆς ἄλλης σοφίας, καὶ περὶ ποιήσιν ὠδῶν ἢ φύσις λαχοῦσαν τὴν εὐκληρίαν, ὡς καὶ τινὰς τῶν ψαλμῶν εἰς τὸ ἐκείνων ὄνομα τὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρειν. Φησὶ τοιγαροῦν ἡ θεία Γραφή, ὡς οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τούτων Σολομῶν ἐκράτει τῆ σοφία.

10 Εἰ δὲ κατὰ θάτερον τῶν λογίων εἶδος ἀποκρύψασθαι μὲν λέγοιτο Σολομῶν ἀνθρώπους πάντας, σοφίσασθαι δὲ καὶ ὑπὲρ Αἰθᾶν καὶ Αἰμᾶν, ἐκεῖνο προσῆκεν εἰδέναι, ὡς Αἰθᾶν τε καὶ Αἰμᾶν οὐκ ἐν μνήμη, καθάπερ οἱ περὶ Χαλκάδ, κατέλειπον τὴν αὐτῶν σφωζομένην δόξαν, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἐν οἷς καὶ Σολομῶν ἐπὶ σοφία 15 πάντας κατέπληττε θαύματι, καὶ αὐτοί, τοῦτο μὲν μεγέθει φύσεως, τοῦτο δὲ σοφίας πλούτῳ, τῶν ὁμογενῶν ἀπάντων ὑπερέχοντες ὥρῳντο. Καὶ τί ἄλλο, ἢ τὴν δόξαν δι' ὧν ἔφερον τὰ δεύτερα τῷ βασιλεῖ περιφανεστέραν ἀνεκλήρυττον τε καὶ τοῖς πέρασι περιηχεῖν κράτος ἦσαν ἄμαχον ἐμπεριειληφότες, ψαλμῶδοι δὲ πρὸς οἷς ἐθαυμάζοντο, 20 τοῖς ἄλλοις ἐχρημάτιζον καὶ οὗτοι, διὰ κινύρας καὶ νάβλας καὶ κυμβάλων τὰ τοῦ Θεοῦ θαυμάσια μελωδοῦντες; Ἦν δὲ τῷ μὲν Αἰθᾶν πρόγονος, οἶμα, ὁ Μεραρί, ὃς εἰς ἀρίθμησιν τῶν παίδων τοῦ Λευὶ τρίτην ἀνεπλήρου τάξιν. Ὁ δὲ Αἰμᾶν παῖς μὲν ἦν Ἰωήλ, υἱοῦς δὲ τοῦ προφήτου Σαμουήλ, ὃν τὰ Λόγια εἰς τὴν Κορὲ συνάπτει συγ- 25 γένειαν· ἀνεψιαδοῖ δὲ Μωσέως τοῦ νομοθέτου οἱ περὶ Κορὲ, ὥστε καὶ τῷ Αἰμᾶν ἐκεῖθεν ἡ σωματικὴ ἀπορροή τοῦ γένους Ἄλλὰ περὶ μὲν τοῦ πρώτου ζητήματος ταῦτα.

Τὸν δὲ Δαβὶδ ἄπαξ ἴσμεν χρισθέντα, δεύτερον δὲ ἀναγορευθέντα εἰς βασιλέα· καὶ χρισθέντα μὲν ὑπὸ Σαμουήλ τοῦ προφήτου, 30 ἀναγορευθέντα δὲ πρότερον μὲν ψήφῳ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἐν Χεβρών,

4. Γ Βασ. 5, 10.

5. Α' Παραλ. 2, 6.

6. Γεν. 38, 30.

7. Ψαλμ. 87, 1. 88, 1.

8. Α' Παραλ. 15, 19. 25, 1, 4-6. Β' Παραλ. 5, 12.

διπλή ἐξήγηση. "Αν δηλαδή τὸ ἐδάφιο παραθέτει τὸν Αἴναν καὶ Χαλκάδ καὶ Δαρδά, ὑποδηλώνει παλαιούς ἄνδρες πού διέπρεψαν γιὰ τὴ σοφία τους καὶ πού προφήτεψαν στὴν Αἴγυπτο⁴, ὅταν ὁ Μωυσῆς δὲν εἶχε δεῖ ἀκόμα τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. "Αρα ἡ καταγωγή τους προερχόταν ἀπὸ τὸν Ζαρά⁵, γιὸ τοῦ Ἰούδα ἀπὸ τὴ Θάμαρ⁶. Καὶ συνέπεσε σ' αὐτοὺς μαζί μὲ τὴν προφητεία καὶ τὴν ἄλλη σοφία νὰ δεχθεῖ ἡ φύση τους καὶ τὴν καλοτυχία σχετικὰ μὲ τὴν ποίηση ὠδῶν, ὥστε καὶ μερικοὶ ψαλμοὶ ἀναφέρουν τὴν περιγραφή τους στὸ ὄνομα ἐκείνων⁷. Γράφει λοιπὸν ἡ ἅγια Γραφή, ὅτι ὄχι μόνο τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀλλὰ κι αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς ὑπερέβαλλε στὴ σοφία ὁ Σολομών.

"Αν λοιπὸν μὲ τὸ καθένα εἶδος σκέψης λέγεται, ὅτι ὁ Σολομών ξεπέ-
ρασε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅτι ἦταν σοφότερος ἀπὸ τὸν Αἰθάν καὶ
τὸν Αἰμάν, πρέπει νὰ ξέρομε ἐκεῖνο, ὅτι ὁ Αἰθάν καὶ ὁ Αἰμάν δὲν ἄφη-
σαν τὴ δόξα τους διατηρημένη στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ γύρω
ἀπὸ τὸν Χαλκάδ, ἀλλὰ στοὺς ἴδιους χρόνους, ὅταν καὶ ὁ Σολομών κατέ-
πληττε τοὺς πάντες μὲ τὸ θαῦμα τῆς σοφίας του, τὸ ἴδιο ἔκαναν κι ἐκεῖ-
νοι, ἀπὸ τὴ μὴ καταπλήττοντάς τους μὲ τὶς διαστάσεις τῆς διάπλασής
τους, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸν πλοῦτο τῆς σοφίας τους, τοὺς ἔβλεπαν νὰ
ὑπερέχουν ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμοεθνεῖς τους. Καὶ τί ἄλλο, παρὰ τὴ δόξα
πὺ ἔφεραν ἐξαιτίας τῆς δεύτερης θέσης τους μετὰ τὸ βασιλιά τους τὴ
διακήρυτταν περιφανέστερη καὶ εἶχαν ἀκαταμάχητη δύναμη νὰ τὴ δια-
σαλπίζουν στὰ πέρατα, ἐνῶ γιὰ ὅσους τοὺς θαύμαζαν ἦταν ψαλμωδοὶ κι
αὐτοὶ μαζί μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μὲ τὴν κινύρα καὶ τὴ νάβλα καὶ τὰ κύμβα-
λα ἔψαλλαν τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ⁸; Πρόγονος τοῦ Αἰθάν ἦταν, νομίζω,
ὁ Μεραρί⁹, πὺ στὴν ἀρίθμηση τῶν παιδιῶν τοῦ Λευῖ εἶχε τὴν τρίτη
θέση¹⁰. Ὁ Αἰμάν ἦταν γιὸς τοῦ Ἰωήλ, ἐγγονὸς τοῦ προφήτη Σαμουήλ¹¹,
τὸν ὁποῖο ἡ ἅγια Γραφή τὸν κατατάσσει στὴ συγγένεια τοῦ Κορέ¹², οἱ
συγγενεῖς πάλι τοῦ Κορέ ἦταν μικρανεψιοὶ τοῦ νομοθέτη Μωυσῆ¹³. ὥστε
λοιπὸν καὶ ὁ Αἰμάν καταγόταν σωματικὰ ἀπὸ ἐκεῖ. Γιὰ τὸ πρῶτο λοιπὸν
ζήτημα αὐτὰ.

Ὁ Δαβίδ πάλι γνωρίζομε ὅτι ἔλαβε τὸ χρίσμα μὴ φορά, κι ἔπειτα
ἀναγορεύθηκε βασιλιάς. Τὸ χρίσμα τὸ ἔλαβε ἀπὸ τὸν Σαμουήλ τὸν προ-
φήτη¹⁴, ἐνῶ εἶχε ἀναγορευθεῖ πρῶτα βασιλιάς μὲ τὴν ψῆφο τῆς φυλῆς

9. Α' Παραλ. 6, 29-32. 10. Γεν. 46, 11. Α' Παραλ. 6, 1. 11. Α' Παραλ. 6, 18.
12. Α' Παραλ. 6, 19-23. 13. Ἐξ. 6, 18-21. 14. Α' Βασ. 16, 13.

ἐπιτὰ δὲ μεταγενέστερον ἐτῶν παρὰ τῶν ὑπολοίπων φυλῶν τὴν φθά-
 σασαν κρίσιν συμφώνοις γνώμαις ἐπικροτησάντων. Κοινότερον δὲ
 τὰ Λόγια καὶ τὴν προτέραν καὶ τὴν ὑστέραν ὑπὸ τοῦ πλήθους ἀνάρ-
 ρησιν, κρίσιν ὀνομάζει. Βασιλείον μέντοι στέφανον φαίνεται περιθέ-
 5 μενος Δαβίδ, ὅσα γε ἐμὲ μεμνησθαι, ἠνίκα προπολεμήσαντος Ἰωὰβ
 ἐν Ῥεβὰθ τῶν υἱῶν Ἀμών, τὴν βασιλίδα πόλιν ἐγγύς τε ἐγκαταστή-
 σαντος τοῦ ἀλῶναι, ἐπιστάς ὁ βασιλεὺς τέλος ἐπέθηκε τῇ πολιορκίᾳ·
 τότε γὰρ λάφυρον ἔχων τὸν στέφανον τοῦ Μελχὰλ (ἐβασίλευε δὲ καὶ
 αὐτὸς τῶν ἐαλωκότων), ἅτε δὴ κατ' αὐτοῦ τε καὶ παντὸς τοῦ πλή-
 10 θους ἀδήριτον καὶ λαμπρῶν αὐτῷ περιπεποιημένος τὴν νίκην, τῇ ἰδίᾳ
 περιῆψε κεφαλῇ, λίθῳ μὲν τιμίῳ περιηνηθισμένον, ἔλκοντα δὲ στα-
 θμὸν εἰς τάλαντον χρυσίου.

Τὴν δὲ «κωλέαν» ἢ τοῦ Ἀκύλου ἔκδοσις κνήμην ἀναγράφει. Εἴη
 δ' ἂν, ἀκριδέστερον εἰπεῖν, σκέλος, ὅπερ καὶ δυσὶν ἑτέροις ὀνόμασι
 15 δηλοῦται, λέγω δὴ τὴν μετὰ μῆρον κωλήν, καὶ τὸ μετὰ τὸν μῆρον
 ἀκροκώλεον. Τὸ γὰρ τῆς κνήμης ὄνομα διαφόροις πράγμασιν ἐπι-
 πλανᾶται. Εἰώθασι γὰρ καλεῖν κνήμην καὶ τὸ ἔμπροσθε μὲν τοῦ σκέ-
 λους εἰς μὴν ἐπηρμένον, ὥσπερ τὸ ὀπισθεν ἀντικνήμιον· καὶ αὐτὸ δὲ
 τοῦτο τὸ συγκείμενον ἔκ τε τοῦ προκνημίου καὶ τῆς παρακνημίδος,
 20 ἅμα τῆς ἐπαλειφούσης αὐτὰ σαρκὸς καὶ τῆς δερματίδος, ἦν παλαιὰ
 τῆς Ἑλλάδος γλῶττα κνήμην ὀνομάζει. Παρέθηκεν δ' οὖν ὁ Σαμουὴλ
 τὴν κωλέαν ἐνώπιον τοῦ Σαούλ· τιμὴν αὐτῷ τῶν ἄλλων προσαποπέ-
 μων, σύμβολον δὲ τὴν τιμὴν ἐξοσιούμενος τῆς βασιλείας καὶ τοῦ δεῖν
 αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ πάντας ὑφίστασθαι πόνους καὶ προκινδυνεύειν.
 25 Διὸ καὶ ἐπήγαγεν, «φάγε, ὅτι εἰς μαρτύριον τέθειταί σοι». Τὸ δ' ἐφε-
 ξῆς, ἔνια μὲν τῶν παλαιῶν γραμμάτων «παρὰ τοῦ λαοῦ», ἔνια δὲ
 «παρὰ τοὺς ἄλλους» ὑπαγορεύει. Ἄλλ' εἰ μὲν εἴη «παρὰ τοῦ λαοῦ»,
 ἀντὶ τοῦ, «ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὸ διαμαρτύριόν σοι προσενήνοχα» ση-
 μαίνει· εἰ δὲ «παρὰ τοὺς ἄλλους», ἀντὶ τοῦ «ἐξαίρετόν σοι παρὰ τοὺς
 30 ἄλλους προκρίτω μερίδι τὴν τιμὴν ἀνήψα». Εἴη δ' ἂν τὰ μέλη ταῦτα
 τοῦ σώματος καὶ εἰκόνα φέροντα τῆς βασιλείας ὧσπερ γὰρ ταῦτα
 τῷ σώματι τοῦ ζῶου βραχύτερα πολλῶν μελῶν ὄντα, ὅμως ὑπεστήρι-

τοῦ Ἰούδα στή Χεβρών¹⁵. Μεταγενέστερα, ἔπειτα ἀπὸ ἑπτὰ ἔτη, ἐπιδοκίμασαν καὶ οἱ ὑπόλοιπες φυλές μὲ σύμφωνη γνώμη τὴν προηγούμενη ἀπόφαση¹⁶. Μὲ κοινὴ ὀνομασία ἡ Γραφή καὶ τὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη ἀναγόρευση ἀπὸ τὸ πλῆθος τὶς ὀνομάζει χρίση. Ὁ Δαβὶδ φόρεσε τὸ βασιλικὸ στεφάνι, ὅσο θυμοῦμαι, ὅταν ὁ Ἰωάβ, πολεμώντας τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀμών στή Ρεβᾶθ, τὴ βασιλικὴ πρωτεύουσα, κι ἐνῶ ἦταν ἔτοιμος νὰ τὴν καταλάβει, ἔφτασε ὁ βασιλιάς κι ἔβαλε τέλος στὴν πολιορκία. Παίρνοντας τότε ὡς λάφυρο τὸ στέμμα τοῦ Μελχὼλ (ἦταν κι αὐτὸς βασιλιάς τῶν ἠττημένων), ἐπειδὴ ἐναντίον αὐτοῦ καὶ ὅλου τοῦ στρατοῦ κέρδισε ἀδιαφιλονείκητη καὶ λαμπρὴ νίκη, τὸ φόρεσε στὸ κεφάλι του· ἦταν αὐτὸ στολισμένο μὲ πολύτιμους λίθους καὶ ζύγιζε ἓνα τάλαντο χρυσοῦ¹⁷.

Τὴν «κωλέα» ἡ ἔκδοση τοῦ Ἀκύλα τὴν ἀναγράφει «κνήμη». Γιὰ νὰ μιλήσομε ἀκριδέστερα, εἶναι τὸ σκέλος, πού δηλώνεται καὶ μὲ δύο ἄλλα ὀνόματα. Ἐννοῶ τὴν “κωλῆ” πού ἐφαρμόζει στοὺς μηρούς, καὶ τὸ “ἀκροκώλιο” μετὰ τὸν μηρό. Γιατὶ τὸ ὄνομα τῆς κνήμης ἀποδίδεται σὲ διάφορα πράγματα. Συνηθίζουν νὰ καλοῦν κνήμη τὸ ἐμπρόσθιο μέρος τοῦ ποδιοῦ πού ἐφαρμόζει στὸν μῦ, ὅπως τὸ ὀπίσθιο τὸ ὀνομάζουν ἀντικνήμιο. Καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, πού ἀποτελεῖται τόσο ἀπὸ τὸ προκνήμιο ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν παρακνημίδα, μαζί μὲ τὴν ἐπικολλημένη σ’ αὐτὰ σάρκα καὶ τὸ δέσμα, ἡ παλαιὰ γλῶσσα τῆς Ἑλλάδας τὸ ὀνομάζει κνήμη. Παρέθεσε λοιπὸν ὁ Σαμουὴλ τὴν «κωλέα» (μερίδα) ἐνώπιον τοῦ Σαούλ, τιμώντας τὸν πρῶτον αὐτὸν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἐξαγιαζοντας τὴν τιμὴ ὡς σύμβολο τῆς βασιλείας καὶ τοῦ χρέους του γιὰ χάρη τοῦ λαοῦ, ὥστε νὰ ὑπομένει ὅλους τοὺς κόπους καὶ νὰ εἶναι πρῶτος στὸν κίνδυνο. Γι’ αὐτὸ καὶ πρόσθεσε, «φάγε, ἐπειδὴ αὐτὸ ἀποτελεῖ βεβαίωση τῆς τιμῆς μου γιὰ σένα». Στὴ συνέχεια τοῦ χωρίου μερικὰ παλαιὰ ἀντίγραφα γράφουν «παρὰ τοῦ λαοῦ», ἐνῶ κάποια ἄλλα «παρὰ τοὺς ἄλλους»¹⁸. Ἐὰν δεχτοῦμε τὸ «παρὰ τοῦ λαοῦ», σημαίνει “σοῦ τὸ πρόσφερα γιὰ μαρτυρία ἐνώπιον τοῦ λαοῦ”, ἂν πάλι τὸ «παρὰ τοὺς ἄλλους», σημαίνει ὅτι “μὲ ἐκλεκτὴ μερίδα τίμησα ὅπως ἰδιαίτερα ἐσένα ἀπὸ ὅ,τι τοὺς ἄλλους”. Αὐτὰ τὰ μέλη τοῦ σώματος δήλωναν καὶ τὴν εἰκόνα τῆς βασιλείας. Ὅπως δηλαδὴ αὐτὰ στὸ σῶμα τοῦ ζώου, ἂν καὶ εἶναι μικρότερα ἀπὸ ἄλλα μέλη, ὅμως αὐτὰ εἶναι τὰ ὑποστηρίγματα καὶ βαστάζουν ὅλο

17. Β΄ Βασ. 12, 26-30.

18. Α΄ Βασ. 9, 24.

κται και ἀναβαστάζει τὸν ὄλον τοῦ συγκρίματος ὄγκον, οὕτω και ἡ βασιλικὴ στερρότης, καιτοι ἐφ' ἐνὶ ἀνδρὶ συστελλομένη και σαλεύουσα, σύμπαν τὸ σῶμα τῆς πολιτείας ἀνέχει τε και ὑπερείδει και οὐκ ἐὰ εἰς αὐτὴν καταπεσεῖν τε και περιθραυσθῆναι.

5 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως και φωνῆς εἰδώλου περιεργότερον. Σὺ δὲ ψυχὴν και σώματι ἔρρωσο, και μηκέτι τοῖς ἐν ἄδου τὰ τοιαῦτα πρότεινε, ἀλλ' ἐκείνοις, οἷς τὰ κατὰ τὸν βίον εὐροεῖ, και ὁ νοῦς και οἱ λόγοι και αἱ χεῖρες οὐ παρείθησαν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΣΤ'*

10

Ποία πατρίς ἦν τῷ θεσπεσίῳ Παύλῳ;

Παῦλος ὁ θεῖος ἀπόστολος, ὁ τῷ διαπύρῳ πόθῳ τῆς εἰς Χριστὸν ἀγαπήσεως και τῷ ἀνυπερβλήτῳ δρόμῳ τοῦ κηρύγματος, τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐαυτῷ καταλαβόμενος πατρίδα, τὴν ἐκ παλαιῶν προγόνων και τῆς σωματικῆς γενέσεως τὰ Γίσχαλα (κώμη δὲ νῦν τὸ χω-
15 ρίον τῆς Ἰουδαίας, πάλαι πολίχνιον χρηματίσαν) πατρίδα λαχὼν εἶχε· τῷ Ῥωμαϊκῷ δὲ δόρατι τῶν γεννησαμένων ἅμα και πολλοῖς ἐτέροις τοῦ ἔθνους συνεαλωκότων, Ταρσοῦς αὐτῷ τὸ συνενεχθέν, ἐν οἷς και τὰς μητρικὰς ἔλυσεν ὠδῖνας, δίδωσι πατρίδα. «Ἐγὼ γάρ εἰμι», φησὶν, «ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας». Εἶτα
20 τῆς Ῥωμαίων φιλοτιμίας, τῷ μεγέθει τοῦ κράτους παραμιλλωμένης, και μέχρις αὐτῶν τῶν ἀλλοφύλων τὸ φιλότιμον καθυπατενούσης, εἰς τὴν τούτων εὐγένειαν και τῆς πολιτείας και τοῦ ὀνόματος, τοῦτο μὲν προῖκα, τοῦτο δὲ και χρήμασι πολλοῖς ἀναδραμεῖν ἐχαρίσθη ἐξουσία. Γίνεται τοίνυν ἐκ τούτου και τοῖς γονεῦσι τοῦ θεσπεσίου Παύ-
25 λου συλλαβαῖς ὀλίγαις και νόμοις ἀνθρωπίνους πατρίς ἡ Ῥώμη και τὸ Ῥωμαίων πολίτευμα. Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ και ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐπεσημήνατο λέγων πρὸς τὸν χιλίαρχον, ἀυχοῦντα τὴν ἐξ ἐμπορίας Ῥωμαίων συγγένειαν, ὡς «ἐγὼ δὲ και γεγέννημαι», ἀντὶ τοῦ, «κατὰ κληρὸν μοι πατρῶον ἡ Ῥωμαϊκὴ συγγένεια κάτεισι, και οὐκ ἰδιωτεύ-

* Πρόκειται γιὰ τὴν 246ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Καισαρείας Εὐσχέμονα.

τὸν ὄγκο τοῦ σώματος, ἔτσι καὶ ἡ βασιλικὴ στερεότητα, ἂν καὶ περιορίζεται σὲ ἓνα ἄνδρα καὶ ὡς ἐκ τούτου κλονίζεται, σηκώνει ὡστόσο καὶ στηρίζει ὀλόκληρο τὸ σῶμα τῆς πολιτείας καὶ δὲν τὴν ἀφήνει νὰ καταρρεύσει καὶ νὰ συντριβεῖ.

Ἄλλὰ αὐτὰ ἴσως ἐξηγοῦνται περιεργότερα ἀπὸ ὅ,τι ἡ λέξη εἶδωλο. Ἐσὺ ὅμως εὐχομαι νὰ εἶσαι καλὰ στὴ ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα, καὶ μὴν προτείνεις ἄλλη φορὰ τέτοια πράγματα σ' αὐτοὺς ποὺ βρίσκονται στὸν ἄδη, ἀλλὰ σ' ἐκείνους ποὺ ἡ ζωὴ τους κυλάει ὠραῖα καὶ ὁ νοῦς καὶ τὰ λόγια καὶ τὰ χέρια τους δὲν ἔχουν παραλύσει.

ΕΡΩΤΗΣΗ 116η

Ποιὰ ἦταν ἡ πατρίδα τοῦ Παύλου;

Ὁ Παῦλος, ὁ θεῖος ἀπόστολος, αὐτὸς ποὺ μὲ τὸν διάπυρο πόθο ποὺ τοῦ ἄναβε ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ καὶ μὲ τὴν ἀνυπέρβλητη πορεία τοῦ κηρύγματος του ἔκανε πατρίδα του τὴν ἄνω Ἰερουσαλήμ, τοῦ ἔλαχε ἀπὸ τοὺς παλαιούς προγόνους καὶ τὴ σωματικὴ καταγωγὴ νὰ ἔχει πατρίδα του τὰ Γίσχαλα (σήμερα τὸ μέρος αὐτὸ τῆς Ἰουδαίας εἶναι ἓνα χωριό, ἐνῶ παλαιότερα ἦταν μιὰ μικρὴ πόλη). “Ὅταν οἱ γονεῖς του καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὁμοεθνεῖς του αἰχμαλωτίστηκαν ἀπὸ τὰ Ρωμαῖκὰ δόρατα, τὸ περιστατικὸ αὐτὸ τοῦ δίνει πατρίδα τὴν Ταρσό, ὅπου γεννήθηκε· γιατί λέει· «ἐγὼ εἶμαι Ἰουδαῖος, γεννημένος στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας»¹. Ἐπειτα, ἡ φιλοδοξία τῶν Ρωμαίων συναγωνιζόμενῃ τὸ μέγεθος τοῦ κράτους τους καὶ ἐπεκτείνοντας τὴ φιλοδοξία αὐτὴ προσπάθειά τους καὶ μέχρι αὐτοὺς τοὺς ἀλλόφυλους, τοὺς δίνει τὴ δυνατότητα ν' ἀποκτήσουν τὴ δική τους εὐγένεια καὶ τὴν πολιτεία καὶ τὸ ὄνομα ἄλλοτε ὡς χάρισμα καὶ ἄλλοτε μὲ πολλὰ χρήματα. Ἐτσι λοιπὸν γίνεται καὶ γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ θεῖου Παύλου μὲ λίγες λέξεις καὶ ἀνθρώπινους νόμους πατρίδα ἡ Ρώμη καὶ τὸ πολίτευμα τῶν Ρωμαίων. Κι αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καὶ ὁ θεῖος ἐκεῖνος ἄνδρας ὑπογράμμισε λέγοντας στὸ χιλίαρχο, ποὺ καυχιόταν γιὰ τὴν ὑποκοότητά του ποὺ ἀγόρασε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους· «ἐγὼ ὅμως καὶ ἔχω γεννηθεῖς»², ἀντὶ νὰ πεῖ, “ἡ συγγένεια ἡ Ρωμαϊκὴ κατεβαίνει σ' ἐμένα ἀπὸ πατρικὴ κληρονομία καὶ δὲν ἦταν κοινοὶ ἰδιῶτες οἱ γονεῖς μου, ὅταν ἀπὸ τὶς μητρικὲς

1. Πράξ. 22, 3.

2. Πράξ. 22, 28.

ουσι τοῖς γονεῦσιν λαγόνων μητρῶων προῆλθον εἰς φῶς, ἀλλ' ἤδη καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τοῖς γράμμασιν αὐτοὺς σεμνύνοντος αἵματος”.

“Ὡστε οὐ μόνον δύο πατρίδες, ὅπερ αὐτὸς ἀμφισβητεῖς, τῷ τῆς ἀληθείας εὐρίσκονται ῥήτορι· ἀλλ' ἤδη πρὸς ταύταις καὶ τρίτη· ὧν
5 εἷς μὲν τὰ Γίσχαλα, ἐν τῇ μερίδι καὶ δικαίῳ τῆς Βενιαμίτιδος φυλῆς ἀναφέρεται, οἱ Ταρσοὶ δὲ τῆς αἰχμαλωσίας δῶρον ἐγένοντο, Ῥωμαῖον δὲ τῶν τεκόντων ἢ εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἀναγραφὴ ποιεῖ, καὶ τὸ πατρικὸν διὰ τοῦ κλήρου διαβαῖνον εἰς αὐτὸν ἀξίωμα.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΖ’*.

10 Ἡ αὐτὴ ἀπορία καὶ λύσις τῆς προγραφείσης,
ἐπιζητούσης καὶ ἕτερα.

“Ὡσπερ ὁ κλεινὸς Βαρνάβας, τὸ τῆς προότητος καὶ συμπαθείας ὡς ἀληθῶς σκεῦος, αἵματι προγόνων Ἰουδαῖος ὧν Κύπριον τὸ ἀπὸ τῆς πατρίδος εἶλκε γένος, καὶ ὁ λόγιος Ἀπολλῶς, ὁ τῷ κηρύγματι
15 τὴν Ἐφεσον φθάσας καὶ πρὸς τὴν Ἀχαΐαν διαβάς, Ἰουδαϊκῆς ὑπάρχων φυλῆς, ὅσα εἰς φύσιν ἀναφέρεται τῶν γεννησαμένων, διὰ τῆς παροικίας τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπεγράφετο πατρίδα, οὕτω καὶ ὁ ἱερός Παῦλος, ἐξ Ἰουδαίων τε φύς καὶ εἰς τὴν Βενιαμίτιδα φυλὴν ἀνηγμένος, Ταρσοῦς, τῶν τεκόντων τὴν Ἑλληνίδα πόλιν ἐπωκηκό-
20 των, ἐκτήσατο πατρίδα. “Ὡσπερ δὲ πάλιν ὁ χιλίαρχος, διὰ μὲν τῶν φύντων καὶ τῆς ἐνεγκούσης, ὡς πορρωτάτω τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δίστατο γένους, χρήμασι δέ, ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος διωμολόγει, εἰς τὴν ἐκείνων εὐκλειαν ἀνελήφθη, καὶ ὥσπερ ἡ Φιλίππων πόλις, τῆς Μακεδόνων ἐπαρχίας μητρόπολις οὕσα, καὶ οὐδὲν δίκαιον ἔχουσα πρὸς συγγέ-
25 νειαν Ῥωμαίων, ὅμως ἠδυνήθη τῷ ταύτης ὀνόματι λαμπρυνθῆναι (καὶ γὰρ οἱ κύριοι τῆς παιδίσκης, ἐξ ἧς τὸ τοῦ Πύθωνος ἀπηλάθη πνεῦμα, ἀγανακτοῦντες κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας κηρύκων καὶ πρὸς τοὺς στρατηγούς ἔλκοντες τοὺς ἀπαλλάξαντας τὸ πλάσμα τοῦ δαιμονίου, ἐπεὶπερ ἡ θεραπεία τῷ πάθει συναπήλαυνεν αὐτῶν καὶ τὴν
30 ἐμπορίαν, «οὔτοι οἱ ἄνθρωποι», φασίν, «ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν

* Πρόκειται γιὰ τὴν 247ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, ποῦ ἔχει παραλήπτη ἴδιο μὲ τὴν προηγούμενη.
1. Πράξ 11, 23-24.

λαγόνες βγήκα στο φῶς, ἀλλ' ἤδη τοὺς τιμοῦσε ἡ Ρωμαϊκὴ συγγένεια ἐπιβεβαιωμένη μὲ ἔγγραφα.

“Ὡστε δὲν εἶχε μόνο δύο πατρίδες ὁ κήρυκας τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς εἶχε καὶ τρίτη, ἀπὸ τίς ὅποιες ἢ μία εἶναι τὰ Γίσχαλα, πὺ ἀναφέρεται στὴ μερίδα καὶ τὸ δίκαιο τῆς φυλῆς τοῦ Βενιαμίν· οἱ Ταρσοὶ τοῦ ἔγιναν δῶρο τῆς αἰχμαλωσίας· ἐνῶ ἡ πολιτογράφηση τῶν γονιῶν τοῦ στοὺς Ρωμαίους τὸν ἀναδεικνύει Ρωμαῖο καὶ τὸ πατρικὸ ἀξίωμα μεταβαίνει κληρονομικὰ σ' αὐτόν.

ΕΡΩΤΗΣΗ 117η

Ἡ ἴδια ἀπορία καὶ ἡ λύση τῆς, πὺ δόθηκε στὴν προηγούμενη ἐρώτηση, ζητεῖ καὶ ἄλλες διευκρινήσεις.

“Ὅπως ὁ ἔνδοξος Βαρνάβας, τὸ σκεῦος ἀληθινὰ τῆς πραότητος καὶ τῆς συμπάθειας, καταγόμενος ἀπὸ Ἰουδαϊκὸ αἷμα¹, εἶχε πατρίδα τοῦ τὴν Κύπρο, καὶ ὅπως ὁ λόγιος Ἀπολλῶς², πὺ μὲ τὸ κήρυγμά του ἔφτασε στὴν Ἔφεσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη στὴν Ἀχαΐα³, ἂν καὶ καταγόταν ἀπὸ γονεῖς πὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ φυλὴ, ὅμως λόγῳ διαμονῆς του θεωροῦσε πατρίδα τοῦ τὴν Ἀλεξάνδρεια⁴, ἔτσι κι ὁ ἱερός Παῦλος, γεννηθεὶς ἀπὸ Ἰουδαίους καὶ καταγόμενος ἀπὸ τὴ φυλὴ τοῦ Βενιαμίν, ὅταν οἱ γονεῖς του κατοίκησαν στὴν Ἑλληνικὴ πόλη ἔκανε πατρίδα τοῦ τοὺς Ταρσοὺς⁵. Κι ὅπως πάλι ὁ χιλίαρχος ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα του βρισκόταν σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Ρωμαϊκὸ γένος, ἀλλὰ μὲ χρήματα, ὅπως ὁμολογοῦσε ὁ ἴδιος, ἀπέκτησε τὴ δόξα ἐκείνων⁶, καὶ ὅπως ἡ πόλη τῶν Φιλίππων⁷, πὺ ἦταν μητρόπολη τῆς ἐπαρχίας τῶν Μακεδόνων καὶ δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα συγγένειας μὲ τοὺς Ρωμαίους, μπόρεσε ὡστόσο νὰ δοξαστεῖ μὲ τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων (καὶ πράγματι οἱ κύριοι τῆς δούλης, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκδιώχθηκε τὸ πνεῦμα τοῦ Πύθωνα, γεμᾶτοι ἀγανάκτηση ἐναντίον τῶν κηρῦκων τῆς ἀλήθειας, ἔσυραν στοὺς στρατηγούς αὐτοὺς πὺ ἀπάλλαξαν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸ διαμόνιο, ἐπειδὴ ἡ θεραπεία μαζί μὲ τὴ νόσο ἔδιωχνε καὶ τὰ ἐμπορικὰ τοὺς κέρδη· γιατί λένε, «αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ εἶναι Ἰουδαῖοι, προκαλοῦν ταραχὴ στὴν πόλη μας καὶ μᾶς φέρνουν ἔθιμα, πὺ

5. Πράξ. 22, 3.

2. Πράξ. 4, 36.

6. Πράξ. 22, 28.

3. Πράξ. 18, 27.

7. Πράξ. 16, 12.

4. Πράξ. 18, 24.

πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλουσιν ἔθνη, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσιν». Ὁρᾶς ὅπως οἱ Φιλιππηῖοι τῇ Ῥωμαίων ἐαυτοὺς ἐπισεμνύνουσι κλήσει;). Ὡσπερ δὲ πάλιν, τούτων ὑστερον, Ἰώσηπος, Ἑβραίων τε γνησίας σπορᾶς 5 ἐκβλαστήσας, καὶ αὐτὰ πατρίδα τὰ Ἱεροσόλυμα κεκληρωμένος, ἐξ ἱερέων τε καὶ ἱερεὺς αὐτὸ τοῦτο χρηματίσας, πλὴν πρὸς τῇ Ῥωμαίων κλήσει, καὶ τὴν «Φλάβιος» ἐπεγράφετο προσηγορίαν, ὃ γέρας ἢ τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐπωνυμία τοῖς Ῥωμαϊκῆν ἀρχοῦσιν τὴν συγγένειαν ἐδίδου. Καὶ οὗ μόνον Ῥωμαῖον αὐτὸν καὶ Φλάβιον ἀναγρά- 10 φων οὐδαμοῦ ξενίας ὃ Ἰώσηπος ἐάλω, καίτοι πολλῶν τῶ φθόνῳ κατ' αὐτοῦ βαλλόντων, ἀλλ' οὐδ' ἔνδειξιν εἰσήχθη. Εἰ βούλει δὲ καὶ αὐτῆ τῶν Ἱεροσολύμων ἢ πόλις, γενεαῖς ὑστέραις ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ προσωνυμίας τὴν Αἰλίων κλήσιν λαχοῦσα, δημοποίητον, ὡς φάναι τὸ ἔπος, τὸ Ῥωμαίων γένος ὑπέδν. Ὡσπερ οὖν οὗτοι πάντες, ἔθνους 15 καὶ πατρίδος ὄντες ἀλλοφύλου, εἰς τὴν Ῥωμαϊκῆν ἐτέλεσαν πολιτογραφίαν, οὕτω καὶ οἱ τοῦ θεσπεσίου Παύλου γονεῖς, οὐκ ἐν τῶ λεληθότι τῆς Ἰουδαϊκῆς πολιτείας διοῦντες, ἀλλὰ καὶ τῶν πολλῶν ἔχοντες τι πλεόν, τῆς Ῥωμαϊκῆς φατρίας φυλέται διὰ τῆς ἐγγραφῆς ἐκρίθησαν οὐκ ἀνάξιοι χρηματίσαι, ἐξ οὗ καὶ ὁ σοφὸς Παῦλος δια- 20 δοχῆς κλήρω τὴν Ῥωμαίων ἐγγένειαν πατρόθεν αὐτῶ κατιοῦσαν οὐκ ἠγνόει.

Τὸ λοιπὸν μηκέτι σοι τὸ ἀπορεῖν μόνον, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τὸ ἐπιζητεῖν τὸ οἰκειῖον τῶν λύσεων καὶ ἀγαπᾶν ἐπιμέλεια γινέσθω. Ὡσπερ γὰρ εἴ τις τὰ κατὰ διαλεκτικὴν ζητήματα ἐξ ἀμέσων τε καὶ 25 πρώτων καὶ τῶν καθ' αὐτὸ πειρᾶτο διαλύσασθαι, διδοὺς τὸ γελοῖον, οὐδὲ τὴν τοῦ ψεύδους δίκην διαφεύγει, καὶ ἐν ῥητορείᾳ γραμμικᾶς ὃ ἀπαιτῶν ἀνάγκας, καὶ ὃ τῶν κατὰ τὰ μαθήματα θεωρημάτων πολιτικᾶς τε καὶ ἐπιπολαίους πίστεις ἐπιχειρῶν προκομίζειν παραπλήσιόν τι, ἵνα μὴ ἀσχημονέστερον εἶπω, καταλαμβάνει καὶ τοὺς ὅσοι τῶν 30 καθ' ἱστορίαν ζητημάτων οὐχ ἱστορικῶς, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου γένους, ἐλπίδα ἀνέχουσιν εἰς μάθησιν ἐλθεῖν τῆς ἀληθείας

ἡμεῖς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δεχτοῦμε οὔτε νὰ κάνομε, ἐπειδὴ εἴμαστε Ρωμαῖοι»⁸. Βλέπεις πῶς οἱ Φιλιππήσιοι τιμοῦν μὲ ὑπερηφάνεια τὸν ἑαυτό τους μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ Ρωμαίου;). Καὶ ὅπως πάλι ὕστερα ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Ἰώσηπος, ποὺ ἦταν γόνος γνήσιος Ἑβραίων καὶ εἶχε πατρίδα του τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀπὸ γενιὰ ἱερατικὴ καὶ ἱερέας καὶ ὁ ἴδιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμαίου, προσέγραφε στὸ ὄνομα του καὶ τὴν ὀνομασία Φλάβιος, τὸ ὁποῖο προνόμιο τὸ ἔδινε ἢ ἐπωνυμία τοῦ Βεσπασιανοῦ σὲ ἐκείνους ποὺ θεωροῦσαν τιμὴ τους τὴν ὀνομασία τοῦ Ρωμαίου. Κι ὄχι μόνον δὲν καταδικάστηκε γιὰ ἰδιοποίηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη ἀναγράφοντας τὸν ἑαυτό του Ρωμαῖο καὶ Φλάβιο, παρόλο ποὺ δεχόταν πολλὰς ἐπιθέσεις ἀπὸ φθόνον, ἀλλ' οὔτε καὶ καμμιά καταγγελία τοῦ ἔγινε. Κι ἂν θέλεις κι αὐτὴ ἢ πόλη τῶν Ἱεροσολύμων στίς κατοπινὰς γενιὰς, ἀφοῦ ἔλαβε ἀπὸ τὴν προσωνυμία τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ ὄνομα τῶν Αἰλίων⁹, κατέστη "δημοποίητο", ὅπως λέει ὁ λόγος, τὸ γένος τῶν Ρωμαίων. "Ὅπως λοιπὸν ὅλοι αὐτοί, καταγόμενοι ἀπὸ ἄλλο ἔθνος καὶ ἄλλη πατρίδα, πολιτογραφήθηκαν Ρωμαῖοι, ἔτσι καὶ οἱ γονεῖς τοῦ θεσπέσιου Παύλου, ποὺ δὲν καταγόταν ἀπὸ τὴν ἄγνωστη καὶ ἄσημη τάξη τῆς Ἰουδαϊκῆς κοινωνίας, ἀλλ' εἶχαν καὶ κάτι περισσότερο ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, κρίθηκαν ὄχι ἀνάξια νὰ γίνουν μὲ τὴν ἐγγραφή τους μέλη τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἔθνους. Ἀπὸ αὐτὸ καὶ ὁ σοφὸς Παῦλος δὲν ἀγνοοῦσε ὅτι κληρονομικὰ παραδόθηκε σ' αὐτὸν ἀπὸ τὸν πατέρα του ἢ Ρωμαϊκὴ εὐγένεια.

Στὸ ἐξῆς λοιπὸν νὰ μὴ θέτεις μόνον ἀπορίες, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο νὰ ἐπιζητεῖς τὴν ἀρμόζουσα λύση καὶ νὰ φροντίζεις νὰ εἶσαι ἱκανοποιημένος. Γιατί, ὅπως ἂν κάποιος στὰ ζητήματα τῆς διαλεκτικῆς προσπαθοῦσε ἀπὸ τὰ ἄμεσα καὶ τὰ πρῶτα καὶ καθ' ἑαυτὰ νὰ βρεῖ λύση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀφορμὴ τοῦ γελοίου ποὺ δίνει, δὲν διαφεύγει καὶ τὴν κατηγορία τοῦ ψεύδους, καὶ στὴ ρητορικὴ ὅποιος ἀπαιτεῖ στοιχειώδεις κανόνες, καὶ στὰ μαθηματικὰ ὅποιος ἐπιχειρεῖ νὰ προσκομίσει πολιτικὰς καὶ ἐπιπόλαιες πίστεις, παθαίνει κάτι παραπλήσιο, γιὰ νὰ μὴν πῶ πολὺ πιὸ ἄσχημο, καθὼς καὶ ὅσοι στὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τρέφουν τὴν ἐλπίδα νὰ φτάσουν στὴ μάθησι τῆς ἀλήθειας ὄχι μὲ μέθοδο ἱστορικὴ, ἀλλὰ μὲ κάποιο ἄλλο τρόπο .

9. Εὐσεβίου Καισαρείας, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Βιβλίον Δ', 6, 4. ΕΠΕ τ. 2.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΗ*.

Διὰ τί περιετμήθη ὁ Χριστός;

Τὸ μὲν βαθύτερον τῆς Προνοίας, δι' ἣν Ἰησοῦς ὁ Χριστός καὶ Θεὸς ἡμῶν, σαρκὶ τὴν περιτομὴν ἔσχεν, εἰς τὸν ἀνεξερεύνητον αὐτοῦ
 5 τῶν κριμάτων θυθὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναχωροῦν διανοίας κατα-
 δύεται, ἃ δὲ καὶ τῶν μακαρίων ἡμῶν Πατέρων διδασκόντων καὶ
 αὐτοὶ διασκοποῦντες συνιδεῖν, οὐχ εὐρίσκομεν ἄπορον. Πρῶτον μὲν
 ἐπ' ἐλέγχῳ τέμνεται τὴν σάρκα τῶν τὴν Παλαιὰν δυσφημούντων
 Διαθήκην, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ νομοθετήσαντα ὕδρεσι βαλλόντων. Δι'
 10 ὧν γὰρ τὴν ἐκεῖθεν δοθεῖσαν περιτομὴν, ὡς οὐδ' ἂν αὐτοὶ ἀρνηθεῖεν,
 ὁ ἀγαθὸς τε καὶ ἀληθὴς Θεὸς ὑπέστη, τοῖς ἔργοις αὐτοῖς μαρτυρεῖ,
 τὸν τῆς περιτομῆς νομοθέτην ἀγαθὸν τε εἶναι καὶ ἀγαθῶν δοτῆρα
 καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως κοινωνόν. Οὐ γὰρ ἂν τινος ὄντος ἐναντίας, ἢ
 τῆς ἀγαθότητος πηγὴ τὰς ἐκεῖθεν τοῦ νόμου ῥανίδας διὰ τῆς σαρκὸς
 15 ἐπεδείκνυ προχεομένης ἵνα οὖν τὰ ἀπύλωτα στόματα τὰ κατὰ
 τοῦ Πατρὸς ἢ καὶ κατ' αὐτοῦ γε τοῦ Υἱοῦ τὴν βλασφημίαν λαλήσαν-
 τα ἐπιστομίῃ («πάντα γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστί», καί, «ἃ
 ποιεῖ ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς ποιεῖ»), τέμνεται καὶ τὴν σάρκα τῆς ἀκρο-
 θυσίας, συνδιατέμνων αὐτῇ πολλῶν δυσσεβῶν αἰρέσεων ἀφορμὰς
 20 Δεύτερον δὲ ἐκεῖνό μοι νόει· ἐτόλμησέ ποτε ὁ δυσσεβῆς Ἀπολι-
 νάριος τερατεύσασθαι, ὡς ἢ προσληφθεῖσα σὰρξ, τῇ προσλαβούσῃ
 θεότητι τὸ ὁμοούσιον συνδιέσχωζε· σὰρκα γὰρ ἀνέπλαττεν, ὡς ἡδού-
 λετο, οὐχ οἷαν ἢ ἀνθρωπίνη φύσις οἶδεν, ἀλλ' οἷαν ἢ φαντασία τῶν
 ἐξστηκότων λογισμῶν ἐδημιούργει. Ἡ τοίνυν τομὴ τῆς σαρκὸς καὶ
 25 τὸ πρὸς τὴν θεότητα λαμπρῶς ἀνακηρύττει ἑτεροφυές, καὶ τὸ πρὸς
 τὴν ἡμετέραν σὰρκα ὁμοούσιον παριστᾷ.

Τρίτον δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις, οἱ τῶν Μανιχαίων παῖδες, φαν-
 τασία τὴν σάρκα τὸν Χριστὸν προειληφέναι δογμαποιοῦνται· ἀλλ',
 ὡς ὄρας, προαποτειχίζεται τῇ περιτομῇ καὶ τοῦτο τὸ δύσφημον.
 30 Φαντασία γὰρ τομὴν καὶ πάθος καὶ ῥύσιν ὀρωμένην αἵματος οὐκ
 ἀνέχεται, οὐδὲ τὰ τῆς ἀληθείας ἔργα τὸ πλάσμα καθαρῶς παραδέχε-
 ται.

* Πρόκειται γιὰ τὴν 248ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν μητρο-
 πολίτη Νικομηδείας Γεώργιον. 1. Λουκᾶ 2, 21. 2. Ρωμ. 11, 33. Ψαλμ. 35, 7.

ΕΡΩΤΗΣΗ 118η
Γιατί ἔκανε περιτομή ὁ Χριστός.

‘Ο βαθύτερος λόγος τῆς Πρόνοιας γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ Θεὸς ἔκανε τὴν σαρκικὴν περιτομὴν¹ εἶναι θυθισμένος μέσα στὴν ἀνεξερεύνητη ἄβυσσο τῶν κρίσεων τοῦ ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη διάνοια². Ἀπὸ ὅσα ὅμως διδάσκουν οἱ μακάριοι πατέρες μας καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἐξετάζομε, δὲν βρῖσκομε ἀδύνατο νὰ τὸ καταλάβομε. Πρῶτον, δέχεται τὴν τομὴ τῆς σάρκατος τοῦ γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν ὅσοι δυσφημοῦν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιτίθενται μὲ ὕβρεις ἐναντίον τοῦ νομοθέτη τῆς. Γιὰ ὅσα λοιπὸν δέχθηκε ὁ ἀγαθὸς καὶ ἀληθινὸς Θεὸς τὴν περιτομὴν ποὺ δόθηκε ἀπὸ ἐκεῖ, ὥστε νὰ μὴ μποροῦν νὰ τὰ ἀρνηθοῦν οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, μὲ τὰ ἴδια τοῦ τὰ ἔργα μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ νομοθέτης τῆς περιτομῆς εἶναι καὶ ἀγαθὸς καὶ δοτῆρας τῶν ἀγαθῶν καὶ κοινωνὸς τῆς ἴδιας φύσης. Γιατί, ἂν κάποιου ἦταν ἀντίθετος, ἡ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος δὲ θὰ ἔδειχνε ὅτι χύνονται οἱ ρανίδες τοῦ νόμου μέσω τῆς σάρκατος. Γιὰ νὰ φράξει λοιπὸν τὰ ἀπύλωτα στόματα ποὺ ξεστόμιζαν τὴ βλασφημία ἐναντίον τοῦ Πατέρα ἢ καὶ ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ Υἱοῦ (γιατί ὅλα ὅσα ἔχει ὁ Πατέρας εἶναι τοῦ Υἱοῦ³, καὶ ὅσα κάνει ὁ Πατέρας τὰ κάνει καὶ ὁ Υἱὸς⁴) κόβει καὶ τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας⁵, κόβοντας μαζί μ’ αὐτὴ καὶ τὶς ἀφορμὲς πολλῶν ἀσεβῶν αἱρέσεων.

Δεύτερον σκέψου σὲ παρακαλῶ κι ἐκεῖνο. Εἶχε τὸ θράσος κάποτε ὁ ἀσεβὴς Ἀπολινάριος νὰ πεῖ τὸ τερατῶδες ἐκεῖνο, ὅτι ἡ σάρκα ποὺ ἔχει προσληφθεῖ, ἦταν ὁμοούσια μὲ τὴ θεότητα ποὺ τὴν προσέλαβε. Γιατί ἀνέπλαθε τὴν σάρκα ὅπως ἤθελε, ὄχι τέτοια ποὺ εἶχε ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἀλλὰ τέτοια ποὺ δημιουργοῦσε ἡ φαντασία τῶν γεμάτων παραφροσύνη λογισμῶν του. Ἡ ἀποκοπὴ λοιπὸν τῆς σάρκατος καὶ τὴν διάφορη φύση πρὸς τὴν θεότητα ἀνακηρύττει λαμπρὰ καὶ παριστάνει τὸ ὁμοούσιο πρὸς τὴν δικὴν μας σάρκα.

Τρίτον, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶπαμε, οἱ Μανιχαῖοι δογματίζουν ὅτι ὁ Χριστὸς προσέλαβε τὴν σάρκα κατὰ φαντασία. Ἀλλά, ὅπως βλέπεις, μὲ τὴν περιτομὴν ἀποκρούεται κι αὐτὴ ἡ κατηγορία. Γιατί ἡ φαντασία δὲν δέχεται τομὴν καὶ πάθημα καὶ ροὴ αἵματος ὄρατὴ, οὔτε τὰ ἔργα τῆς ἀληθείας τὰ ἀποδέχεται καθαρῶς τὸ πλάσμα τῆς φαντασίας.

3. Ἰω. 17, 10.

4. Ἰω. 5, 19.

5. Γεν. 17, 11.

Πάλιν Οὐαλεντῖνος κενοφωνεῖ, οὐκ ἐκ τῶν παρθενικῶν καὶ ἀχράντων αἱμάτων τὴν ἐνωθεῖσαν τῷ Λόγῳ σάρκα παγῆναι, κάτω δὲ τῆς εὐσεβείας πεσῶν, ἄνωθεν αὐτῷ ποθεν καταβιδάζει τὸ σῶμα. Ἀλλὰ καὶ τούτου πόρρωθεν, ὡς δῆλον, ἡ περιτομὴ τὸ θράσος προ-
5 ἀποτεμένεται.

Καὶ πρὸς τούτοις περιτέμνεται, ἵνα τὸ βέβαιον τῆς δοθείσης ἐν-
τολῆς παραστήσῃ· διαμένειν γὰρ αὐτῇ τὸ ἀπαράβατον μέχρι τῆς
αὐτοῦ παρουσίας, ἐξ ἧν ὑπηρετήσατο μετὰ τοῦ ἀνεπιλήπτου συγκα-
τασκευάζει. Εἰ γὰρ ὁ μὴ δεηθεὶς ὅλως περιτομῆς, ὅμως ὑπέρχεται
10 ταύτην, σχολῆ ἂν τις ἀλοίῃ τῶν ὑπὸ τῷ νόμῳ ταύτην παρεωραμένος
οὐκ ὀφείλων δίκας.

Πάλιν τῶν Ἰουδαίων ὁ δῆμος φιλαιτιώτατος ὢν καὶ τὰς μὴ οὖ-
σας δεινὸς προφάσεις ἀναπλάττειν, εἰ μὴ τὴν περιτομὴν ὑποστάς,
οὗτος αὐτοῖς τὰ σωτήρια εἰσηγεῖτο, τίνος ἂν οὐκ ἐνόμιζον περιδράτ-
15 τεσθαι δικαιολογίας διωθόμενοι τὴν διδασκαλίαν, ὅτιπερ ἀπερί-
τητον ὄντα καὶ ἐξ αὐτῆς ἐστίας πάντα λύοντα θεσμόν, πῶς ἐνῆν
παραδέχεσθαι σωτήρα; Ἴνα οὖν αὐτῶν ἀναχώρησιν πᾶσαν ἀπο-
κλείσῃ καὶ τὸ οἰκεῖον ἁμάρτημα μηδεμίαν ἔχῃσι χώραν εἰς τὸν ἀναί-
τον περιτρέπειν, περιτεμνόμενος τὴν ἀκορβυστίαν, συναποτεμένει
20 τῶν ἀχαρίστων πᾶσαν εὐπρόσωπον πιθανολογίαν.

Σκόπει δέ μοι κάκεινο· εἰ μὲν μὴ περιτμηθεὶς, ἔπανε τὴν προᾶ-
ξιν, τάχα ἂν τισιν ὁ Δεσπότης, ὡς ἑαυτὸν ἀπαλλάσσων αἰτίας, καὶ
τῆς ἰδίας προθέσεως προϊστάμενος, τὴν τῆς περιτομῆς ἀναίρεσιν
διὰ τῶν μαθητῶν ὑπενοεῖτο μεθοδεῦσαι· ἐπεὶ δὲ καὶ περιτέμνεται
25 καὶ παύει τὸ ἔργον, καὶ ταύτην προαφαιρεῖται τὴν ὑπόνοιαν τῶν
φιλαιτιῶν.

Σὺ δὲ μηδ' ἐκεῖνο παραδράμῃς. Τύπος ἦν καὶ σύμβολον τοῦ βα-
πτίσματος ἡ περιτομή· μήπω τοιγαροῦν τῆς ἀληθείας φανερωθεί-
σης, τὸν τύπον ἐπικρατεῖν ἔδει· ἐπιστάσης δ' ἐκείνης, ταύτην ὑπο-
30 χωρεῖν. Διὸ περιτέμνεται μὲν τὸ κρύφιον τῆς σαρκός, οὕτω τῆς ἐν
χάριτι περιτομῆς φανερωθείσης· ἐκείνης δὲ τῷ Δεσποτικῷ βαπτί-
σματι πάντα περιαναγαζούσης καὶ λαμπρᾶν τὴν ἀλήθειαν ὑποδει-

Πάλι ὁ Οὐαλεντίνος ματαιολογεῖ, ὅτι ἡ σάρκα πού ἐνώθηκε μέ τὸ Λόγο δέν ἔπηξε ἀπὸ τὰ παρθενικά καὶ ἄχραντα αἵματα, κι ἀφοῦ ἐξέπεσε ἀπὸ τὴν εὐσέβεια, κατεβάζει ἀπὸ κάπου ψηλά τὸ σῶμα. Ἄλλά καὶ αὐτοῦ τὸ θράσος ἀπὸ μακριά, ὅπως εἶναι φανερό, τὸ ἀποκόπτει ἢ περιτομή.

Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ περιτέμνεται, γιὰ νὰ παραστήσει τὴ βεβαιότητα τῆς ἐντολῆς πού δόθηκε γιὰ περιτομή. Ἀποδεικνύει δηλαδή ὅτι παραμένει τὸ ἀπαράβατο αὐτῆς ὡς τὴν παρουσία του, ἀφοῦ ὑποβλήθηκε σ' αὐτὴν κατὰ τρόπο ἄμεμπτο. Γιατί, ἂν ἐκεῖνος πού δέν εἶχε καμμιά ἀνάγκη γιὰ περιτομή, ὅμως ὑποβάλλεται σ' αὐτὴν, δύσκολα θὰ βρισκόταν κάποιος ἀπὸ ἐκείνους πού ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ νόμου νὰ τὴν περιφρονήσει καὶ νὰ μὴν εἶναι ὑπόλογος γιὰ τιμωρίες.

Ἐπίσης τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων πού τὸ χαρακτήριζε ἢ μανία νὰ κατηγορεῖ καὶ ἦταν φοβεροὶ στὸ νὰ δημιουργοῦν προφάσεις ἀνύπαρκτες, ἂν, χωρὶς νὰ ὑποβληθεῖ στὴν περιτομή, τοὺς δίδασκε ὡστὸσο τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ σωτηρία, ποιά δικαιολογία θὰ ἄφηναν χωρὶς νὰ τίς χρησιμοποιοῦν ἀπωθώντας τὴ διδασκαλία του; Γιατί, ὄντας ἀπερίτμητος καὶ καταλύοντας γι' αὐτὸ τὸ λόγο κάθε νόμο, πῶς ἦταν δυνατό νὰ τὸν παραδεχτοῦν σωτήρα τους; Γιὰ νὰ ἀποκλείσει λοιπὸν κάθε ὑπαναχώρησή τους καὶ γιὰ νὰ μὴν ἔχουν καμμιά δυνατότητα νὰ ἀποδώσουν τὸ δικὸ τους ἀμάρτημα στὸν ἀθῶο, γι' αὐτὸ, ἀποκόπτοντας τὴν ἀκροβυστία του, ἀποκόπτει μαζί καὶ κάθε προσποιητὴ δικαιολογία γιὰ κατηγορία τῶν ἀχάριστων.

Πρόσεχε ὅμως, σὲ παρακαλῶ, καὶ ἐκεῖνο. Ἄν διέκοπτε αὐτὴ τὴν πράξη χωρὶς νὰ περιτμηθεῖ, ἴσως μερικοὶ ὑποπτεύονταν ὅτι ὁ Κύριος, ἀπαλλάσσοντας τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν κατηγορία καὶ προωθώντας τὴ γνώμη του, προσπαθοῦσε νὰ μεθοδεύσει τὴν ἀναίρεση τῆς περιτομῆς μέσω τῶν μαθητῶν του. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ περιτέμνεται καὶ καταργεῖ τὴν πράξη, ἀφαιρεῖ ἐκ τῶν προτέρων κι αὐτὴν τὴν ὑποψία τῶν φιλοκατηγόρων Ἑβραίων.

Ἐσὺ ὅμως νὰ μὴν παραβλέψεις οὔτε ἐκεῖνο. Ἡ περιτομή ἦταν τύπος καὶ σύμβολο τοῦ βαπτίσματος· ἀφοῦ λοιπὸν δέν εἶχε ἀκόμα φανερωθεῖ ἢ ἀλήθεια, ἔπρεπε νὰ ἰσχύει ὁ τύπος, κι ὅταν θὰ φανερωνόταν αὐτὴ, νὰ ὑποχωρήσει ἐκείνη. Γι' αὐτὸ περιτέμνεται στὸ ἀπόκρυφος μέρος, ἐπειδὴ δέν εἶχε φανερωθεῖ ἀκόμα ἢ περιτομὴ τῆς χάριτος, κι ὅταν ἐκείνη μέ τὸ βάπτισμα τοῦ Κυρίου καταφώτισε τὰ πάντα κι ἔδειχνε λα-

κνυούσης, τὰ ἐν σκιαῖ καὶ αἰνίγματι παρρησιάζεσθαι τόπον οὐχ εὐ-
ρίσκει

Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, ἀναμνησθῆναι κακεῖνο δεήσει, ἐν τῷ
σπέρματι τοῦ Ἀβραὰμ τὰ ἔθνη πάντα ἐνευλογηθήσεσθαι, ὄρκον
5 καθ' ἑαυτοῦ διδοὺς ὁ Θεὸς τῷ δικαίῳ, ποιεῖται λογάδα πάντων ἔ-
θνῶν τὴν ἐκείνου φυλὴν, καὶ οἶονεὶ σφραγίζων αὐτὴν διὰ τοῦ φυ-
λάρχου τῆ περιτομῆ, τὴν τε πίστιν ἐπισημαίνεται τοῦ πατριάρχου,
καὶ τὸ γένος ἅμα ἐν ἀφορισμῶ συντηρεῖ. Ὁ τοίνυν ὄρκος παραβάσε-
ως ἂν παρεῖχεν αἰτίαν, εὐλογουμένων μὲν ἀπάντων ἔθνῶν διὰ μόνου
10 τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, οὐ φέροντος δὲ τὸ ἐπίσημον τῆς
Ἀβρααμιαίας σποράς, ἣτις ἦν ἡ περιτομή. Ἴνα οὖν καὶ τῷ Ἀβραὰμ
τὸ κεχαρισμένον πέρασ ἢ ὑπόσχεσις ἀπολάβῃ, καὶ τὴν κατὰ τῆς ἀλη-
θείας ὑπόληψιν (ἢ δὲ ἐστὶν ὁ Θεός), τῆς ψευδορκίας διαλύσῃ («Ἐγὼ
γάρ εἰμι», φησὶν, «ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή»), τέμνεται τὴν σάρκα τῆς
15 ἀκροβυστίας ἐν τῇ τῆς χάριτος ἀπαρχῇ καὶ εἰσαγωγῇ (αὕτη δὲ ἐστὶν
ἡ κλησις καὶ ἡ εὐλογία καὶ ἡ υἰοθεσία τῶν ἔθνῶν), τὴν νομικὴν
πολιτείαν συμπεριγράφων καὶ συνεκπληρῶν.

Καὶ πολλὰ ἂν τις ἕτερα τοιαῦτα κατὰ σχολὴν ἐπιθεωρήσοι, ὧν ὁ
τε τῆς ἐπιστολῆς νόμος καὶ ἡ σὴ σύνεσις (τί γάρ; ἐκ τῶν εἰρημένων
20 οὐκ ἐνῆν καὶ τὰ σεσιγημένα θηρᾶσαι;) ἐπεὶ μὴ ἡδὺ νομίζει, περιττὸν
ἐκρίθη ἢ παράθεσις

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΘ'*

«Θεδν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε».

Ἡ καλή σου περὶ τὰ οὕτω σοφὰ καὶ θεῖα μαθήματα φιλοπονία
25 καὶ σπουδή, οὐκ ἐμὲ μόνον πρὸς ἐπιστροφὴν αὐτῆς διανίστησιν,
ἀλλὰ καὶ παντί γε, οἶμαι, ὅτω μὴ πάνυ τῶν καλῶν ἕτερος ἔρως τὸ
φίλτρον ἐκλύων ἀντεπέστησεν τὸ ἀνέραστον θειάζειν τε καὶ κινεῖν,
ἐπαίνου ἄξια καθίσταται. Μάλιστα γὰρ ὅτι καὶ τοσαύτας φροντίδας
ἐγκεχειρισμένος οὐκ ἐνδίδως οἷς καθ' ἑκάστην προνοούμενος
30 ἐπαγρυπνεῖς, οὐδὲ πρὸς τὴν τῶν πόνων ἄνεσιν καὶ ψυχαγωγίαν ἀ-

* Ἐπιστολή 249η τοῦ Φωτίου, ἀπευθυνόμενη «τῷ φιλοχρίστῳ καὶ μεγάλῳ βα-
σιλεῖ Βασιλείῳ ἀρξαμένῳ γράφειν καὶ ἀποριῶν τινων ἐπιζητήσαντι λύσεις».

μπρὴ τὴν ἀλήθεια, δὲν ἔβρισκαν τόπο νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ σκιές καὶ τὰ αἰνίγματα.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμε, πρέπει κι ἐκεῖνο νὰ θυμηθοῦμε, ὅτι μὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ἀβραάμ θὰ εὐλογηθοῦν ὅλοι οἱ λαοί, δίνοντας ὑπόσχεση στὸν δίκαιο μὲ ὄρκο στὸν ἑαυτὸ του, κάνει ἐκλεκτὴ ὅλων τῶν ἐθνῶν τὴ φυλὴ ἐκείνου⁶, καὶ σφραγίζοντάς τὴν κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὴν περιτομὴ μέσω τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς φυλῆς, καὶ τὴν πίστη τοῦ πατριάρχου προβάλλει, καὶ τὸ γένος συνάμα ἐκείνου τό διατηρεῖ ἀποχωρισμένο ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ὁ ὄρκος λοιπὸν θὰ ἔδινε αἰτία γιὰ παράβαση ἂν εὐλογοῦνταν ὅλα τὰ ἔθνη μὲ μόνο τὸν κοινὸ Σωτῆρα Χριστὸ ὅλων τῶν ἐθνῶν, πού δὲν ἔφερε ὅμως τὴ σφραγίδα τῆς γενιᾶς τοῦ Ἀβραάμ, πού ἦταν ἡ περιτομὴ. Γιὰ νὰ λάβει λοιπὸν πέρας καὶ ἡ ὑπόσχεση πού εἶχε δοθεῖ στὸν Ἀβραάμ χάριν τῆς πίστεώς του, καὶ νὰ διαλύσει τὴν ὑπόνοια τῆς ψευδορκίας κατὰ τῆς ἀλήθειας (πού εἶναι ὁ Θεός· γιατί λέει «ἐγὼ εἶμαι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ»⁷), ἀποκόπτει τὴ σὰρκα τῆς ἀκροβυστίας του μὲ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς χάριτος (καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κλήση καὶ ἡ εὐλογία καὶ ἡ υἱοθεσία τῶν ἐθνῶν), περιορίζοντας καὶ δίνοντας τέλος στὸν τρόπο ζωῆς βάσει τοῦ νόμου.

Καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφτεῖ ἐρευνώντας τὸ θέμα αὐτό, τὰ ὅποια κρίθηκε περιττὸ νὰ παρατεθοῦν, ἐπειδὴ ὁ κανὼνας τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ δική σου σύννεση (τί δηλαδή; δὲν εἶναι δυνατὸ ἀπὸ ὅσα εἰπώθηκαν νὰ συλλάβει κανεὶς καὶ ὅσα ἔχουν ἀποσιωπηθεῖ;) δὲν θεωρεῖ τὸ πράγμα εὐχάριστο.

ΕΡΩΤΗΣΗ 119η

«Τὸν Θεὸ κανεὶς δὲν τὸν εἶδε ποτέ»¹.

Ἡ καλὴ φιλοπονία καὶ προθυμία σου γύρω στὰ τόσο σοφὰ καὶ θεῖα μαθήματα δὲν παρακινεῖ ἐμένα μονάχα νὰ σοῦ τὴν ἐπιστρέψω, ἀλλὰ καὶ στὸν καθένα, νομίζω, καθίσταται ἄξια ἐπαίνου, σὲ ὅποιον ξένος πρὸς τὰ καλὰ ἔργα ἔρωτας, πού διαλύει τὴν ἀγάπη γι' αὐτά, δὲν ἔβαλε στὴ θέση αὐτῶν τὸ νὰ ἐπαινεῖ καὶ νὰ πράττει τὸ ἀνέραστο. Καὶ μάλιστα δὲν μειώνει τὴν προθυμία σου αὐτὴ, ἂν καὶ σοῦ ἔχουν ἀνατεθεῖ τόσες φροντίδες γι' αὐτοὺς πού προνοεῖς καὶ ἐπαγρυπνεῖς καθημερινά, οὔτε ἀποβλέπεις

6. Γεν. 22, 16-18.

7. Ἰω. 14, 6.

1. Ἰω. 1, 18.

φορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἐπέκεινα τοὺς λογισμοὺς εἰς τὸ δραστήριόν τε καὶ τὸ τῆ πατρίδι συνοῖσον ἀντιστρέφεις, καὶ τῶν οὕτω θαυμαστῶν καὶ φιλοσόφων θεωρημάτων τὸ βάθος διερευνώμενος οὐκ ἀνίεις, ἕως ἄν, ὡς οἶόν τέ ἐστιν, εἰς αὐτὴν τῆς ἀληθείας ἀναδραμεῖν σοι περιγένοιτο
5 τὴν κορυφήν. Καὶ μακαρίζω τοὺς ὁρῶντας ἐπὶ σοὶ ταῦτα καὶ ἀκούον-
τας, καὶ τότε λαμβάνω συναίσθησιν τῆς τῶν ἐχθρῶν ἐπηρείας, καὶ οἶον με καλοῦ καὶ ἡδίστου θεάματος ὃ φθόνος ἐστέρησεν, ἐν πολι-
τεία ὁρᾶν φιλοσοφίαν χορεύουσιν, καὶ τότε τὴν ἡμετέραν καὶ ἧς ὃ
καρπὸς τὰ οὐράνια Ἡμεῖς μὲν οὖν κατὰ τοὺς Αἰγίεας οὔτε τρίτοι,
10 οὔτε τέταρτοι. Εἰς ταύτην γὰρ τὰ ἡμέτερα τὴν λῆξιν, οὐκ οἶδα τὸ
φυλον, οὐκ οἶδα τὸ ὄστρακον, οὐκ οἶδα εἰ τῷ καδίσκῳ διὰ τοῦ κημοῦ
καθιεμένη ψῆφος, οὐκ οἶδα εἴ τι ἄλλο (τὸ γὰρ πυθόχρηστον λόγιον
ἄλλως τε χαιρέτω, καὶ ὅτι οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, πλὴν ὅτι παραπλήσιόν τι
τῶν εἰρημένων, ὡς καὶ αὐτὸς ἄν φαίης), εἰς τὰ νῦν παρόντα τὸν ἡμέ-
15 τερον βίον περιέστησεν.

Ἐμὲ μὲν, ὅτε τὸ γράμμα ἤκεν, νόσος ἐμάστιζε χαλεπή, μικροῦ
μηδ' εἰπεῖν τι πρὸς τὴν αἴτησιν ταῖς ἐπικευμέναις ἀλγηδόσι τὴν ἄδει-
αν ἐμπαρέχουσα Ἄλλ' οὖν, ὡς ἐν νόσῳ πιεζόμενος, ἐκεῖνο ἄν φαίην,
ὅτι τὸ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ὑπερούσιόν τε καὶ ἄληπτον οὐσίαν οὐκ ἀν-
20 θρωπίνην μόνον ὄψιν καὶ διάνοιαν ἐκφεύγει, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς
ἀνωτάτω καὶ πλησιαζούσας δυνάμεις, αἱ πολλῶ τῷ μέτρῳ ὑπερανε-
στήκασιν φύσεως, οὐ κατὰ τὸν παρόντα μόνον καιρόν, καθ' ὃν τῷ
πολυπαθεῖ τούτῳ σαρκίῳ δεδόμεθα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μέλλοντας
αἰῶνας, ὅτε τὰ πολλὰ τῶν αἰνιγμάτων καὶ ἐσόπτρων ἀποσκευασαμέ-
25 νοις καὶ τὸ ἀφθαρτον ἀντὶ τοῦ φθαρτοῦ περιβαλομένοις, καθαρώτε-
ρόν τε καὶ τελειότερον ἐναστράπτει ἢ ἀλήθεια. Τί γὰρ χρὴ λέγειν, ὡς
οὔτε Μωσῆς, ὃ εἰς τηλικούτον ὕψος ἀρετῆς ἀναδραμών, ὥστε τὰ τε
ἄλλα τῶν παραδόξων χάριν ἔχων εἶναι αὐτουργὸς καὶ γλώττη γεωρ-
γεῖν ὥσπερ ἄρουραν τὸν οὐρανόν, καὶ τροφήν αὐτόθεν αὐτοσχέδιον
30 πολλαῖς μυριάσι ἐπαρκεῖν, οὔτε Ἡλίας, ᾧ τοῦ πυρός ἢ φύσις εἰς

2. Χρησμός τῆς Πυθίας πού ἐγινε παροιμία καὶ πού λέγεται γιὰ δειλοὺς καὶ ἀνάξι-
οὺς ἀνθρώπους: “Ἐμεῖς δ' Αἰγίεως οὔτε τρίτοι οὔτε τέταρτοι”.

στην ἄνεση ἀπὸ τοὺς πόνους καὶ στὴ ψυχαγωγία, ἀλλὰ στρέφεις καὶ παραπέρα τοὺς λογισμοὺς σου τοὺς ἀποκρύφους στὴ δραστηριότητα καὶ στὸ συμφέρον τῆς πατρίδας, καὶ ἐρευνώντας τῶν τόσο θαυμαστῶν καὶ φιλοσόφων θεωριῶν τὸ βάθος, δὲν δυσφορεῖς μέχρι πού, ὅσο εἶναι δυνατὸ, νὰ ἐπιτύχεις νὰ ἀνεβῆς στὴν ἴδια τὴν κορυφὴ τῆς ἀλήθειας. Καὶ μακαρίζω ὅσους βλέπουν σ' ἐσένα καὶ ἀκοῦν αὐτὰ τὰ θεωρήματα, καὶ τότε λαμβάνω συναίσθηση τῆς ζημίας πού προκαλοῦν οἱ ἐχθροὶ καὶ πόσο καλὸ καὶ πολὺ εὐχάριστο θέαμα μοῦ στέρησε ὁ φθόνος, νὰ βλέπω μέσα στὴν πολιτεία τὴ φιλοσοφία νὰ σέρνει τὸ χορὸ, καὶ μάλιστα τὴ φιλοσοφία τὴ δική μας πού ὁ καρπὸς τῆς εἶναι τοῦ οὐράνια. Ἐμεῖς λοιπόν, ὅπως καὶ οἱ Αἰγιεῖς², δὲν εἴμαστε οὔτε τρίτοι οὔτε τέταρτοι. Γιατὶ τὰ δικά μου αὐτὴν τὴν κατάληξη εἶχαν· δὲν ξέρω τὸ φύλο, δὲν ξέρω τὸ ὄστρακο, δὲν ξέρω ἂν στὸν καδίσκο πέφτει ἡ ψῆφος τῶν δικαστῶν, δὲν ξέρω ἂν κάτι ἄλλο (ὁ χρησμός ἐξάλλου τῆς Πυθίας ἄς πάει στὸ καλὸ, γιατί δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὰ δικά μου, παρὰ μόνο ὅτι εἶναι ::ἀτι παρπλήσιο μὲ ἐκεῖνα πού εἶπαμε, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος θὰ ὁμολογήσεις), ἔφερε καὶ τὴ δική μου ζωὴ στὴν παρούσα κατάσταση.

Ὅταν ἦρθε τὸ γράμμα σου μὲ βασάνιζε δύσκολη ἀρρώστια καὶ σχεδὸν δὲ μοῦ ἐπέτρεπε ἀπὸ τοὺς πόνους πού μοῦ ἔρχονταν οὔτε νὰ ἀρθρώσω κάτι σχετικὰ μ' αὐτὰ πού μοῦ ζητοῦσες. Ὡστόσο, πιεζόμενος ἀπὸ τὴν ἀρρώστια μου, θὰ μπορούσα νὰ πῶ ἐκεῖνο· ὅτι τὸ κατὰ τὴν ὑπερούσια καὶ ἀδιανόητη οὐσία του, ὅχι μόνο ξεφεύγει ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ὄψη καὶ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὲς τίς ἀνώτατες δυνάμεις, πού πλησιάζουν τὸ Θεό, καὶ πού μὲ μεγάλη ἀπόσταση ὑπερβαίνουν τοὺς ἀνθρώπους, ὅχι κατὰ τὸν παρόντα μόνο καιρὸ, πού εἴμαστε δεμένοι μ' αὐτὸ τὸ ταλαιπωρημένο σαρκίό³, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μελλοντικούς αἰῶνες, ὅταν, ἀποθέτοντας τὰ περισσότερα αἰνίγματα καὶ ὅσα βλέπομε σὰν μέσα ἀπὸ καθρέπτες καὶ ντυμένοι τὸ ἄφθαρτο ἀντὶ τοῦ φθαρτοῦ, ἀστράφτει μέσα μας ἡ ἀλήθεια πιὸ καθαρὰ καὶ πιὸ τέλεια. Γιατί, τί χρειάζεται ν' ἀναφέρω πῶς οὔτε ὁ Μωυσῆς, πού ἔφτασε σὲ τόσο ὕψος ἀρετῆς καὶ εἶχε τὴ χάρη νὰ γίνεῖ αὐτουργὸς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων παράδοξων καὶ μὲ τὴ γλῶσσα του νὰ καλλιιεργεῖ, σὰ νὰ ἦταν χωράφι, τὸν οὐρανὸ καὶ νὰ δίνει σὲ πολλὰς μυριάδες προῦχειρη τροφή μὲ ἐπάρκεια⁴,

3. Α' Κορ. 13, 12.

4. Ἐξ. κεφ. 16.

ἔπιους ἐπιμερισθεῖσα καὶ ἄρματα, τὴν πρὸς οὐρανοὺς αὐτῶ καθυ-
πηρετήσατο ἄνοδον, οὔτε τῶν θείων καὶ μακαρίων προφητῶν ὁ
χορός, οὐμενοῦν οὐδεὶς ἔσχεν εἰς κατάληψιν ἐλθεῖν, τίς τέ ἐστιν καὶ
ὅπως ἐστὶν ἢ ὑπερφυῆς τε καὶ ἀκήρατος φύσις τῆς Θεότητος;

5 Ἀλλὰ γὰρ ὅτι μὲν ἔστι καὶ ὑφέστηκεν, εἰς κατάληψιν ἡμῖν ἐχαρί-
σατο, εἰ καὶ τοῖς μὲν μᾶλλον ἐναυγάζει τὴν χάριν, τοῖς δὲ ἐπιδεέστε-
ρον κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἐκάστῳ τοῦ κατορθώματος, τί ποτε δέ ἐστιν,
ἢ ὅπως ποτέ ἐστιν, οὐδενὶ τῶν ἀπάντων ἑαυτὴν ἀπεγύμνωσεν, ἀλλὰ
καὶ τῶν εἰρημένων ἀγίων ἔμπροσθεν Μωσῆ, ἐπιποθήσαντι τὸ ἀθέα-
10 τον οὐ δεδώρηται, παραμύθιον δὲ πόθου τοῦ ἀτυχήσαντος, τῆς σαρκώ-
σεως, καὶ τότε διὰ συμβόλων καὶ τύπων ἐκκαλύπτεται τὸ μυστή-
ριον, τοῖς δὲ ἐν τύποις τε καὶ ὁμοιώμασι, ὅσα ἔστιν ἰδεῖν ἀνθρώπων
δυνατά, τὴν οἰκείαν δόξαν τὸ Θεῖον ἐνήστραψεν. Ὅτι δὲ Θεὸν ἀν-
θρώπων οὐδεὶς ἑώρακεν οὔτε δυνήσεται ἰδεῖν, γέμει μὲν τῆς μαρτυ-
15 ρίας τὰ παλαιὰ καὶ ἱερὰ γράμματα, γέμει δὲ καὶ ἡ χάρις, καὶ βίβλος
ἂν ὀλόκληρος εἴη ἢ τῶν ἐπιμαρτυρομένων Λογίων τὴν γνῶσιν πα-
ράθεσις.

Καὶ μὴν καὶ ὁ τῶν τοῦ θείου ῥημάτων Παύλου μύστης καὶ κατή-
κοος, ὁ ῥήτωρ μὲν τοὺς λόγους, φιλόσοφος δὲ τὰ νοήματα, μᾶλλον δὲ
20 καὶ ὁ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γλώσσης τὴν ἄνωθεν ἀποστάζων χάριν καὶ τῆς
θείας ἡμῖν σοφίας ἀναβλύζων τὴν ἄβυσσον, οὗτος οὖν ὁ μέγας Διο-
νύσιος λαμπρῶς τε καὶ δρομέως μετέρχεται τό, μηδαμῆ τὸ Θεῖον, τί
ποτέ ἐστιν, μηδέποτε ἀνθρωπίναις ὑποβάλλεσθαι καταλήψεσιν. Καὶ
δὴ καὶ τοῦ μεγάλου τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστοῦ, ὃς βίον τοὺς ἄθλους
25 ἠνέγκατο, τὸν θεσπέσιόν φημι Ἀθανάσιον, πολλὰς ἔστι λαβεῖν τὰς
ῥήσεις, αἷ τὸ Θεῖον χωρὶς τινος παραπετάσματος καὶ προβλήματος ἢ
ὁμοιώματος ἄληπτον παντελῶς, ὅσα γε εἰς οὐσίαν καὶ φύσιν, τῶ ἀν-
θρωπίνῳ γένει ἀνακηρύττουσι. Τὴν δὲ τῆς Ἐκκλησίας βασιλείον
στολήν, τὸν θαυμαστόν καὶ μέγαν Βασιλείον, τὸν ἄριστόν τε ἅμα καὶ

5. Δ' Βασ. 2, 11.

6. Ἐξ. 33, 12-34, 10.

7. Ἰω. 1, 18.

8. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων, 1, 2. 7, 3. Φιλοκαλία τόμ. 3.

οὔτε ὁ Ἥλιος, γιὰ τὸν ὁποῖο τοῦ πυρὸς ἡ φύση μοιρασμένη σὲ ἄλογα καὶ ἄρματα τὸν βοήθησε στὴν ἄνοδὸ του πρὸς τοὺς οὐρανοὺς⁵, οὔτε ὁ χορὸς τῶν θείων καὶ μακάρων προφητῶν κανένας δὲν μπόρεσε νὰ φτάσει νὰ ἐννοήσῃ, καὶ ποιὰ εἶναι καὶ πῶς εἶναι ἡ ὑπερφυῆς καὶ ἀφθαρτὴ φύση τῆς θεότητος.

Ἄλλ' ὅτι βέβαια ἔχει καὶ οὐσία καὶ ὑπόσταση αὐτὸ μᾶς χάρισε νὰ τὸ γνωρίσομε, ἂν καὶ σὲ ἄλλους ἐκπέμπει τὴ λαμπρότητα τῆς χάριτος τοῦ περισσότερο καὶ σὲ ἄλλους λιγότερο, ἀνάλογα μὲ τὸ κατόρθωμα καθενὸς, τί τέλος πάντων ὅμως εἶναι καὶ πῶς εἶναι, σὲ κανένα ἀπὸ ὅλους δὲ φανέρωσε γυμνὸ τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἁγίους αὐτοὺς ποὺ εἶπαμε τοὺς πρὶν ἀπὸ τὸν Μωυσῆ, ποὺ καὶ αὐτὸς πόθησε νὰ δεῖ τὸ ἀθέατο δὲν τοῦ ἔγινε ἡ χάρις, ἀλλὰ ὡς παρηγορία τοῦ πόθου του, ποὺ δὲν εὐτύχησε νὰ δεῖ τὴ σάρκωση, εἶναι ἡ ἀποκάλυψη αὐτῆς σ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τότε τὸ μυστήριον καλύπτεται μὲ σύμβολα καὶ τύπους⁶, καὶ στοὺς ἁγίους ἑκείνους ἡ ἀποκάλυψή της ἔγινε μὲ τύπους καὶ ὁμοιώματα, ὅσον εἶναι δυνατὸ στὸν ἄνθρωπο νὰ δεῖ, καὶ μὲ αὐτὰ ἄστραψε ἡ θεότητα τῆς δόξας της. "Ὅτι ὅμως κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶδε τὸ Θεὸ⁷, οὔτε θὰ μπορέσει νὰ τὸν δεῖ εἶναι γεμάτα βέβαια τὰ παλαιὰ καὶ ἱερά γράμματα ἀπὸ τὴ μαρτυρία, ἀλλὰ γεμάτα εἶναι καὶ τὰ βιβλία τῆς χάριτος, καὶ ὁλόκληρο βιβλίον μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ἡ παράθεση τῶν λόγων ποὺ μαρτυροῦν αὐτὴ τὴ γνώση.

Ὁ μύστης λοιπὸν καὶ αὐτήκοος μάρτυρας τῶν λόγων τοῦ θείου Παύλου, ὁ ρήτορας ὡς πρὸς τοὺς λόγους καὶ φιλόσοφος ὡς πρὸς τὰ νοήματα, ἢ καλύτερα αὐτὸς ποὺ ἀποστάζει κι ἀπὸ τὸ νοῦ καὶ ἀπὸ τὴ γλώσσα τὴ χάρις τοῦ οὐρανοῦ καὶ ποὺ ἀναβλύζει γιὰ μᾶς νάματα ἀπὸ τὴν ἄβυσσο τῆς θείας σοφίας, αὐτὸς λοιπὸν ὁ μέγας Διονύσιος μὲ λαμπρὸ καὶ ἔντονο τρόπο διακηρύττει, ὅτι "μὲ κανένα τρόπο τὸ θεῖο τί ἀκριβῶς εἶναι δὲν προσφέρεται οὐδέποτε στὴν ἀνθρώπινη κατανόηση"⁸. Καὶ βέβαια κι ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀγωνιστὴ τῆς εὐσέβειας, ποὺ ἔκανε ζωὴ του τὰ ἀγωνίσματα, ἐννοῶ τὸ θεσπέσιο Ἀθανάσιον, μπορεῖς νὰ ἀντλήσεις πολλὰς γνώμες, ποὺ λένε χωρὶς παραπετάσματα καὶ προκάλυμμα ἢ ὁμοίωμα, ὅτι ἡ Θεότητα ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ τὴ φύση εἶναι τελείως ἀκατανόητη γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος⁹. Καὶ ποιὸς δὲν γνωρίζει

9. Μεγάλου Ἀθανασίου, *Κατὰ εἰδώλων*, 35, PG 25, 69A-B, *Περὶ συνόδων*, 15, PG 26, 705 D. 708 B. 35, 753 C. ΕΠΕ Ἀπαντα Μ. Ἀθανασίου, τόμ. 1.

ἥδιστον τῶν ψυχῶν ἰατρόν, τίς οὐκ οἶδεν, ὅτιπερ κατὰ τῆς Εὐνομίου λύσεως κινῶν τὸ φάρμακον, ὡς ἔν τι τῶν Παιωνίων ἀλεξημάτων καὶ τοῦτο δὴ τοῦτο τὸ τῆς θείας καὶ ἀρρήτου φύσεως ἄληπτόν τε καὶ ἀνεπινόητον παρεστήσατο;

5 Καὶ μὴν καὶ τῷ ἀπὸ τῆς θειότητος τῶν λόγων μᾶλλον ἢ διὰ τῆς κλήσεως κληρωσαμένῳ τὸ χαρακτηρίζεσθαι (τὸν Θεολόγον οἶδα Γρηγόριον ὡς ἐνόησας), λόγοις ὅτι μάλιστα πικνοῖς τε καὶ δομέσι τοῖς ἐνθυμήμασι ἰχνηλατοῦντι τὴν ἀλήθειαν, περὶ ταύτης ἀναγράφεται τῆς ὑποθέσεως. Ἀλλὰ γε δὴ καὶ τῷ ῥήτορι τῆς Ἐκκλησίας,
10 μᾶλλον δὲ τῷ μετὰ Παῦλον τὴν περιγέειον πᾶσαν τοῖς τοῦ κηρύγματος λόγοις καὶ τῆς ἄλλης παιδαγωγίας πολίσαντι, καὶ τούτῳ δὴ τούτῳ, οὗ τὸ στόμα οἱ λόγοι χρυσοῦν τῷ κόσμῳ ἐγνώρισαν, λόγος ῥέων πολὺ μετὰ τῆς ἀληθείας τὸ πειθήνιον, ὃς ὁ «Περὶ ἀκαταλήπτου» ἐπιγράφεται, οὐδὲν ἕτερον μᾶλλον, ἢ τὸ προκειμένον σπουδάζει καὶ
15 ἀποδείκνυσιν.

Καὶ μυρίους ἄλλους τῶν θείων ἡμῶν Πατέρων εὖροι ἂν τις κατὰ σχολήν, ὁμογνώμονα τοῖς εἰρημένοις τὴν ψῆφον ἐξάγοντας, οὓς, εἰ μὴ τὸ πικρὸν τῆς νόσου τὴν ὀδύνην ἐπέτεινε, τάχα ἂν καὶ αὐταῖς λέξεσι τὴν γνώμην παρεῖχον δεικνύοντας Πλὴν ἀλλὰ σοί γε ῥάδιον,
20 ὑπόμνησιν λαβόντι τῶν τε εἰρημένων καὶ τῶν ἔτι λειπομένων, τὰς μαρτυρίας εἰς ἓν ἀθροισάμενον, τὴν ἐκ πάντων συμφωνίαν θαυμασίαν οἶαν θεάσασθαι. Ἡμῖν δ' ἀρκεῖ τὰ νῦν καὶ τῶν ἀσωμάτων μόνον ἢ φωνὴ παρατεθεῖσα, ἣν ἐπειδὴ τῶν ἀποστόλων ὁ χορὸς τὸν κοινὸν Δεσπότην καὶ Θεὸν ἡμῶν μετὰ τοῦ προσλήμματος, ἀναλαμ-
25 θανόμενον βλέποντες, κατεπλήττοντο καὶ ἐτεθήπεσαν, διαρρήδην ἀπεφήναντο πρὸς αὐτούς· «τί ἐστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν, οὗτος ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν». Ἐπορεύετο δὴ δηλονότι τοῖς πατρικοῖς καὶ μετὰ τοῦ προσλήμματος ἐνιδρυ-
30 θήσεσθαι κόλποις, ὡπερ καὶ πρότερον ἐπὶ γῆς ὠρᾶτο πρόβλημα

10. Μεγάλου Βασιλείου, Κατὰ Εὐνομίου I 12, PG 29, 540A-541A.

11. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 17, PG 36, 125B-C.

βασιλική στολή τῆς Ἐκκλησίας, τὸν θαυμαστὸ καὶ μέγα Βασίλειο, τὸν ἄριστο καὶ συγχρόνως γλυκύτατο ἰατρὸ τῶν ψυχῶν, ὁ ὁποῖος ἀναμιγνύοντας τὸ φάρμακό του κατὰ τῆς λύσσας τοῦ Εὐνομίου, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ Παιώνια ἀντιφάρμακα παρέστησε κι αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριο τῆς θείας φύσης ἀσύλληπτο καὶ ἀκατανόητο¹⁰.

Ἄκόμα καὶ ἐκείνον πού ἀπὸ τῆ θεϊκότητα τῶν λόγων του μᾶλλον παρὰ ἀπὸ μιὰ ἀπλή ὀνομασία ἔτυχε τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Θεολόγου (ξέρω ὅτι σκέφτηκες τὸν Γρηγόριο), ὁ ὁποῖος, ἰχνηλατώντας τὴν ἀλήθεια μὲ λόγους ὅσο γίνεται πυκνοὺς καὶ συλλογισμοὺς γεμάτους ὀξύνοια, ἔγραψε γι' αὐτὸ τὸ θέμα¹¹. Ἀλλὰ βέβαια καὶ ὁ ρήτορας τῆς Ἐκκλησίας, ἢ καλύτερα αὐτὸς πού μετὰ τὸν Παῦλο ἔχτισε ὅλη τὴν οἰκουμένη μὲ τὸ κήρυγμά του καὶ τὴν ἄλλη παιδαγωγικὴ του δράση, καὶ τοῦ ὁποίου τὸ στόμα τὰ λόγια του τὸ ἔδειξαν στὸν κόσμο χρυσό, ξεχύνοντας ἀπὸ τὸ στόμα του λόγο πού μαζί μὲ τὴν ἀλήθεια εἶχε καὶ πολὺ πειστικότητα, καὶ πού ἐπιγράφεται, «Περὶ ἀκαταλήπτου», τίποτε ἄλλο, παρὰ αὐτὸ πού μᾶς ἀπασχολεῖ μελετᾶ καὶ ἀποδεικνύει¹².

Καὶ ἄπειρους ἄλλους ἀπὸ τοὺς θείους Πατέρες μας θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ βρεῖ ἐρευνώντας, πού βγάζουν τὴν ἴδια ἀπόφαση μὲ ὅσους εἶπαμε, τοὺς ὁποίους, ἂν ἡ σκληρὴ ἀρρώστια μου δὲν ἐπέτεινε τοὺς πόνους μου, θὰ μπορούσα ἴσως νὰ σοῦ παραθέσω τὴ γνώμη τους μὲ τίς ἴδιες τίς λέξεις τους. Πλὴν ὅμως σὲ σένα εἶναι εὐκόλο, ἔχοντας λάβει ὑπόμνηση, νὰ συγκεντρώσεις ὅλα μαζί σὲ ἓνα καὶ ὅσα εἰπώθηκαν καὶ τίς μαρτυρίες πού ἀκόμα λείπουν, καὶ νὰ δεῖς πόσο θαυμάσιο καὶ ἀρμονικὸ σύνολο ἀποτελοῦν. Ἐμένα μου ἀρκεῖ γιὰ τὴν ὥρα νὰ παρατεθεῖ καὶ τῶν ἀσωμάτων μόνο ἡ φωνή, πού ὅταν ὁ χορὸς τῶν ἀποστόλων βλέποντας τὸν κοινὸ Κύριο καὶ Θεό μας μὲ τὸ πρόσλημμα τῆς σάρκα νὰ κάνει τὴν ἀνάληψή του στὸν οὐρανὸ γεμάτοι κατάπληξη καὶ θαυμάσιμοι ἀπὸ τὸ θέαμα φώναξαν ἀπερίφραστα σ' αὐτούς: «τί σταθήκατε βλέποντας στὸν οὐρανό; Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς πού ἔχει ἀναληφθεῖ ἀπὸ σᾶς, κι αὐτὸς θὰ ρθεῖ μὲ τὸν τρόπο πού τὸν εἶδατε ν' ἀνεβαίνει στὸν οὐρανό»¹³. Πορευόταν δηλαδὴ νὰ ἐγκατασταθεῖ μὲ τὸ πρόσλημμα (τὸ ἀνθρώπινο σῶμα πού ἔλαβε) μέσα στοὺς πατρικοὺς

12. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ Ἀκαταλήπτου*, Λόγοι Α΄-Ε΄, PG 48, 701-748, ΕΠΕ τόμ. 35, σσ. 10-219.

13. Πράξ. 1, 11.

φέρων τὴν σάρκα καὶ τὴν ἀνθρώπου μορφήν περικείμενος. Οὐκοῦν καὶ εἰς αὐθις κατὰ τὴν ἰδέαν τε καὶ φύσιν ἐμφανισθήσεται, εἰς γινῶσιν τε καὶ κατάληψιν ἀφικέσθαι τὸν κοινὸν Δεσπότην ὁ ἱερός χρησμός ἐβεβαίωσεν. Καὶ τότε ὄρα μοι, τίσιν; Οὐ γὰρ τοῖς τυχοῦσιν, 5 οὐδ' ὅσοι μικρῶ τῷ μέτρῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰς ἐπίπνοιάν τε θείαν καὶ θεωρίας ὕψος καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς ὑπερανέχουσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐκείνοις, οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου γεγενῆσθαι συμπάσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάστου προεκρίθησαν.

10 Σὺ δέ μοι τά τε ἄλλα ἔρωσο, καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα Θεῶ καθαρὸν συντηρῶν, εἷς τοῦ θείου τὰ κύματα ἰλαρὸν πνεύσαις αὔραις διαπερῶν, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἄλμης ὑπερνηχόμενος.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚ'*

15 Τί δηλοῖ τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν, τὸ «πάντοτε καὶ νῦν δοξασθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου», καὶ ἐξῆς;

Ἡ τοῦ ῥήτορος τῆς ἀληθείας φωνή, ἡ, «ὡς πάντοτε καὶ νῦν δοξασθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου», πόθου μὲν αὐτὴ προχεῖται σεβασμίου τε καὶ ἱεροῦ, ἐλπίδος δὲ βέβηκεν φύσιν ἀγνοούσης θνητὴν, τοιαύτην δὲ τὴν διάνοιαν 20 ὑποδηλοῖ. Πάντοτε ὁ Χριστὸς ἐν τῷ σώματι Παύλου ἐμεγαλύνετο, καὶ ὅτε δεσμοῖς αὐτὸν καὶ μάλιστα ἐνταλαιπωρεῖσθαι συνεχῶρει, καὶ θανάτου πρὸ πυλῶν ἐρριφθαι, καὶ ὅτε ἐξείλκε αὐτὸν καὶ ἀνήρπαξεν ἐκ μέσων τῶν ἀνιαρῶν. Οἷς μὲν γὰρ ἐναθλεῖν ἠφίετο καὶ τοῖς εἰς θάνατον ἄγουσι συνεπλέκετο, πειρασμοῖς ἐβεβαιουῦτο καὶ ἐκρατύνε- 25 το τῆς εὐσεβείας τὸ κήρυγμα, λογιζομένων τῶν ὁρώντων τὰ Παύλου δεσμὰ καὶ τὰς θλίψεις καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ὑπομονὴν ἐκπληττομένων καὶ τῷ θαύματι πρὸς ἐπιστροφὴν διανισταμένων, ὡς, εἰ μὴ θεῖόν τι καὶ πανάληθες τὸ παρ' αὐτοῦ κηρυσσόμενον καθειστήκει, οὐκ ἂν

* Πρόκειται γιὰ τὴν 250ῃ Ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Νικόλαο, ἡγούμενο μονῆς τοῦ ἁγίου Ταρασίου.

κόλπους, ὅπως τὸν ἔβλεπαν καὶ προηγουμένως στὴ γῆ φορώντας τὴ σὰρκα κι εἶχε τὴ μορφή ἀνθρώπου. Βεβαίωσε δηλαδή ὁ ἱερός χρησμός, ὅτι θὰ φανερωθεῖ καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια ὄψη καὶ φύση, γιὰ νὰ γίνει γνωστός καὶ ἀντιληπτός ὁ κοινὸς Κύριος. Καὶ πρόσεχε, σὲ παρακαλῶ, καὶ τότε σὲ ποιὸς προσφέρεται αὐτὸ τὸ θέαμα; "Ὀχι στοὺς τυχόντες οὔτε σ' ἐκείνους ποὺ ὑπερβαίνουν μὲ μικρὴ διαφορὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους σὲ θεία φώτιση καὶ ὕψος θεωρίας καὶ στὶς ἄλλες ἀρετές, ἀλλὰ σὲ ἐκείνους τοὺς ἴδιους ποὺ προκρίθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πλάστη ἀπὸ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ γίνουν αὐτόπτες μάρτυρες καὶ ὑπηρέτες τοῦ Λόγου¹⁴.

Ἐσὺ ὅμως καὶ σ' ὅλα τὰ ἄλλα νὰ εἶσαι καλά, καὶ διατηρώντας καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα καθαρὰ γιὰ χάρη τοῦ Θεοῦ, εὐχομαι νὰ διασχίζεις τὰ κύματα τοῦ βίου ἔχοντας εὐνοϊκὴ τὴν πνοὴ τῶν ἀνέμων καὶ νὰ κολυμπᾷς μέσα σ' αὐτὰ ἀποφεύγοντας τὴν ἀρμύρα τους.

ΕΡΩΤΗΣΗ 120η

Τί σημαίνει ἡ ἀποστολικὴ ρήση, «πάντοτε καὶ τώρα θὰ δοξαστεῖ ὁ Χριστὸς στὸ σῶμα μου»¹ καὶ τὰ ἑξῆς;

Ἡ φωνὴ τοῦ ρήτορα τῆς ἀλήθειας, «πάντοτε καὶ τώρα θὰ δοξαστεῖ ὁ Χριστὸς στὸ σῶμα μου, εἴτε βρισκομαι στὴ ζωὴ εἴτε πεθάνω»², πηγάζει ἀπὸ πόθο σεβάσμιο καὶ ἱερὸ καὶ στηρίζεται σὲ ἐλπίδα ποὺ ἀγνοεῖ τὴ θνητὴ φύση καὶ ὑποδηλώνει ἓνα τέτοιο περίπου νόημα. Πάντοτε ὁ Χριστὸς στὸ σῶμα τοῦ Παύλου δοξαζόταν, καὶ ὅταν παραχωροῦσε νὰ ταλαιπωρεῖται μὲ φυλακίσεις καὶ μαστιγώματα καὶ νὰ φτάνει ὡς τὶς πύλες τοῦ θανάτου, καὶ τότε ποὺ τὸν ἔβγαζε καὶ τὸν ἄρπαζε ἀπὸ τὴ μέση τῶν δεινῶν. Μὲ τοὺς πειρασμοὺς δηλαδή μὲ τοὺς ὁποίους τὸν ἄφηνε νὰ ἀγωνιστεῖ καὶ μὲ τὴ συμπλοκὴ μὲ ὅλους ἐκείνους ποὺ τὸν ὀδηγοῦσαν στὸ θάνατο, σταθεροποιοῦνταν καὶ ἰσχυροποιοῦνταν τὸ κήρυγμα τῆς εὐσέβειας, γιὰτὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔβλεπαν τὰ δεσμὰ τοῦ Παύλου καὶ τὶς θλίψεις, μένοντας κατάπληκτοι ἀπὸ τὴν ὑπομονή του σ' αὐτὰ, παρακινοῦνταν ἀπὸ τὸ θαυμασμό τους στὸ νὰ ἐπιστρέψουν, γιὰτὶ ἀναλογίζονταν, πῶς, ἂν αὐτὸ ποὺ κήρυττε δὲν ἦταν κάτι τὸ θεῖο καὶ πέρα ὡς πέρα ἀληθινό, δὲ θὰ παρέδινε τὸν ἑαυτό του μὲ χαρὰ σὲ ἄπειρα καὶ ἀνυπόφο-

14. Λουκᾶ 1, 2.

1. Φιλίπ. 1, 20.

ἑαυτὸν μυρίοις χαίρων καὶ ἀφορήτοις ἐδίδου κακοῖς, ἐνὸν παυσάμενον ἀπαλλάττεσθαι τῶν ἀλγεινῶν καὶ μὴ θάνατον εἰς ἀγῶνα καλεῖν. Ἐμεγαλύνετο τοίνυν εἰκότως διὰ τούτων ὁ Χριστός, τοῦ κηρύγματος εἰς βεβαίωσιν τοῖς πολλοῖς ἀφικνουμένου καὶ ταῖς τῶν ἀνθρώπων 5 ἐμπλατυνομένου ψυχαῖς

Πάλιν δέ, ἠνίκα ἐξεῖλκεν αὐτὸν καὶ ἀνήρπαξεν κινδύνων ὀλεθρίων, αὐτόθεν ἐμεγαλύνετο. Οὐδὲ γάρ τινος ἀνθρωπίνης ἦν ἐπινοίας ἐκ μέσου χειρὸς φονώσης καὶ τοῦ αἵματος διψῶντων κακῶν ἀπαθῆ πολλάκις ἀπολύεσθαι τὸν ἀγωνιστήν, ἀλλὰ θεία τις καὶ ὑπὲρ ἀν- 10 θρωπον χάρις ἦν, ἣ παρ' ἐλπίδας τὸν θεράποντα ῥυομένη καὶ διαλύουσα τὰ δεινά. Πῶς ἐλύετο τὰ δεσμά; Πῶς ἐξέπιπτον αἱ ἀλύσεις; Τὸ φῶς τίς ὑψῆπτεν τῷ οἰκῆματι; Πῶς περιήστραπτεν ὅλον τῆ ἀἴγλη πληροῦν, μηδεμιᾶς ὕλης ὑπηρετουμένης τῆ φλογί; Πόθεν μόνον κατεσεῖετο τὸ δεσμοκτήριον; Πῶς ἀνεώγγυντο αἱ θύραι; Πῶς ἐκεῖνα 15 τὰ μυρία καὶ παράδοξα ἐγεγόνει, εἰ μὴ τῆς πάντα κρατούσης ἢ δύναμις ἐπεδείκνυτο χειρὸς; Δι' ἀμφοῖν οὖν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ σώματι Παύλου ἐμεγαλύνετο, ταῖς τε πικραῖς καὶ θανατηφόροις βασάνοις ἐγκαρτεροῦντος τοῦ κήρυκος, καὶ δι' ὧν ὑπερφυῶς ταῖς τῶν ἐπιβουλεπόντων μαιφονίαις καὶ παρὰ δόξαν ἀνάλωτον ἐτίθει καὶ ἀπεδεί- 20 κνυε τὸν ἀγωνιστήν. Οὕτως οὖν καὶ διὰ τῆς ζωῆς, τουτ' ἔστι τῶν ζωοποιούντων καὶ διασωζόντων, καὶ διὰ τῶν θανάτου παραιτίων πληγῶν καὶ βασάνων ἢ τῆς σοφίας καὶ δυνάμεως πηγῆ, Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν τῷ Παύλου σώματι ἐμεγαλύνετο.

Οὐδὲν δὲ κωλύει τὰ τοῦ διδασκάλου ῥήματα καὶ πρόρρησιν ὑπο- 25 γράφειν. Ἐπεὶ γὰρ δεύτερον τῷ Νέρωνος δῆματι παρέστη, καὶ τὴν μὲν πρώτην ἀπολογησάμενος ἠφείθη, τὸ δεύτερον δέ, πρὸς πάντα τῆς Νέρωνος ὀμότητος ἀσχέτῳ ῥύμη φερομένης, ξίφει τὸν δῖον ἀπολμπάνει, τοῦτο νῦν ἂν εἶη λέγων, ὅτι «Μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς», ὥσπερ νῦν ἐκ χειρὸς παλαμιναίας καὶ 30 φονώσης ἀφαρπάξων με, «εἴτε διὰ θανάτου», ὡς ὕστερον ἔσται, μηδὲ τοῦ κεφαλαίου τῶν ἄθλων ἀποστεροῦντός με τοῦ ἀγωνοθέτου. Ἔδει γάρ, ὡς ἔοικεν, μὴ προαποκαμεῖν τὸν ἀθλητήν, μηδὲ τὸν ὑπὲρ

ρα δεινά, ἀφοῦ ἦταν δυνατὸ σταματώντας ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ ὀδυνηρὰ καὶ νὰ μὴν προκαλεῖ σὲ ἀγώνα τὸ θάνατο. Δοξαζόταν λοιπὸν εὐλόγα μὲ αὐτὰ ὁ Χριστὸς, καθὼς τὸ κῆρυγμα ἔφτανε νὰ σταθεροποιεῖται στοὺς πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς καὶ ἀπλωνόταν ὅλο καὶ περισσότερο μέσα στὶς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ πάλι, ὅταν τὸν ἔβγαζε καὶ τὸν ἔκανε ἀνάρπαστο ἀπὸ τοὺς κινδύνους, καὶ τότε δοξαζόταν. Γιατὶ δὲν ἦταν ἀνθρώπινη ἐπινοητικότητα ν' ἀπαλλαγεῖ ὁ ἀθλητὴς πολλές φορές ἀπαθὴς μέσα ἀπὸ χέρια ποὺ ποθοῦσαν τὸ φόνο καὶ κακῶν ἀνθρώπων ποὺ διψοῦσαν γιὰ αἷμα, ἀλλὰ κάποια θεία καὶ ὑπεράνθρωπη χάρις ποὺ ἔσωζε παρ' ἐλπίδα τὸν ὑπερέττη της καὶ διέλυε τὰ δεινά. Πῶς λύονταν τὰ δεσμά; Πῶς κατέρρεαν οἱ ἀλυσίδες; Ποιὸς ἀναθε τὸ φῶς στὴ φυλακὴ; Πῶς τὴν καταφώτιζε ὀλόκληρη μὲ τὴ λάμψη του χωρὶς καμμιά φωτιστικὴ ὕλη νὰ τροφοδοτεῖ τὴ φλόγα²; Πῶς κουνιόταν ὀλόκληρη ἡ φυλακὴ; Πῶς ἀνοιγαν οἱ πόρτες³; Πῶς γίνονταν τὰ ἄπειρα ἐκεῖνα παράδοξα, ἂν δὲν ἔκανε τὴν παρουσία της ἡ δύναμη ἐκείνου ποὺ ἐξουσιάζει τὰ πάντα; Καὶ μὲ τὰ δύο λοιπὸν ὁ Χριστὸς δοξαζόταν στὸ σῶμα τοῦ Παύλου, καὶ μὲ τὴν καρτερία ποὺ ἔδειχνε ὁ κῆρυκας στὰ ὀδυνηρὰ καὶ θανατηφόρα βασανιστήρια, καὶ μὲ ὅσα κατὰ τρόπο ὑπερφυσικὸ καταστοῦσε καὶ ἔδειχνε ἀνέλπιστα τελείως ἀκατάβλητο τὸν ἀγωνιστὴ στὶς φονικὲς διαθέσεις ἐκείνων ποὺ τὸν ἐπιβουλεύονταν. "Ἐτσι λοιπὸν καὶ μὲ τὴ ζωὴ, δηλαδή μὲ ὅσα ζωοποιοῦν καὶ σώζουν, καὶ μὲ τὰ χτυπήματα καὶ τὰ βασανιστήρια ποὺ προκαλοῦν τὸ θάνατο, ἡ πηγὴ τῆς σοφίας καὶ τῆς δύναμης, ὁ Χριστὸς ὁ Θεὸς μας, δοξαζόταν μὲ τὸ σῶμα τοῦ Παύλου.

Τίποτε ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὰ λόγια τοῦ διδασκάλου νὰ ὑποδηλώνουν καὶ κάποια πρόρρηση. Γιατὶ, ὅταν ἐπὶ δύο φορές παρουσιάστηκε στὸ βῆμα τοῦ Νέρωνα, καὶ τὴν πρώτη ἀφέθηκε ἐλεύθερος ἀφοῦ ἀπολογήθηκε⁴, ἐνῶ ἡ δεύτερη, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ὠμότητα τοῦ Νέρωνα ἔτρεχε μὲ ἀσυγκράτητη ὀρμῇ, μὲ ξίφος ἀφήνει τὴν ἐδῶ ζωὴ, αὐτὸ θὰ μπορούσε τότε νὰ πεῖ· «θὰ δοξαστεῖ ὁ Χριστὸς στὸ σῶμα μου εἴτε μὲ τὴ ζωὴ μου», ὅπως τώρα ποὺ μὲ ἀρπάζει ἀπὸ χέρια μολυσμένα καὶ φονικά, «εἴτε μὲ τὸ θάνατό μου», ὅπως θὰ γίνεῖ ἔπειτα, μὴ ἀποστερώντας με ὁ ἀγωνοθέτης οὔτε ἀπὸ τὸ ἀποκορύφωμα τῶν ἀθλων. Γιατὶ ἔπρεπε, ὅπως φαίνεται, νὰ μὴν ἀποκάμει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὁ ἀθλητὴς οὔτε ὁ ὑπεράν-

3. Πράξ. 16, 25-26.

4. Β' Τιμ. 4, 16-17.

ἄνθρωπον δρόμον κοινῶ τῆς φύσεως διακοπῆναι θανάτῳ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς τὸ ποθούμενον ἔξοδον ἄθλον εἶναι καὶ ἀγώνισμα κρείττω φύσεως γηγενοῦς. Τοῦτο δὴ οὖν, τοῦτο ὁ μὴ ζῶν ἑαυτῶ, ἀλλὰ τῷ Χριστῶ, ὁ τοῖς πᾶσι πάντα καὶ γινόμενος καὶ ὢν, προῦπο-
 5 φαίνει καὶ προαναδιδάσκει τοὺς μαθητάς, ἵνα μὴ μετὰ ταῦτα (μέγα γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς καὶ πρώτη μετὰ Θεὸν σωτηρία ἢ Παύλου ζωὴ) τοῦ πάθους ἀθρόον διαδοθέντος θόρυβός τις καὶ τάραχος τῷ ἀνελπίστῳ τὰς ψυχὰς αὐτῶν διασειῆσθαι καὶ εἰς ἀμήχανον ἀθυμίαν ἐμβαλόν, πᾶσαν αὐτοῖς ἐλπίδα συγκαταστρέψῃ καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν
 10 καταστήσῃ ὀκηρούς.

Ἔστι δὲ καὶ ἕτερον τῶν ῥημάτων θηραῖσαι σκοπόν, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἀλλ' οὖν παρὰ πόδα τέως ὑπάρχοντα τῷ ῥητῶ. Τίς οὖν οὗτος; Ὡς πάντοτε, φησὶν, ἐν ὄλῳ τῷ τοῦ θίου διαστήματι ἐμεγαλύνετο ὁ Χριστὸς ἐν τῷ τοῦ Παύλου σώματι, πάσχοντος μὲν ἀνδρείως, καὶ
 15 κρείττον ἢ κατὰ θίον φιλοῦντος τὸ ζῆν, ἀπαλλασσομένου δὲ ξένον ἀκοῦσαι καὶ πίστεως μεῖζον θνητῆς, οὕτω καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται καὶ ἐν αὐτῷ τῶν ἀγωνισμάτων τῷ τέλει. Μεγαλυνθήσεται δὲ ἔκ τε τοῦ μὴ παθεῖν τὸν ὑπασπιστὴν ὁμοίως καὶ ἔκ τοῦ παθεῖν. Ἦκων γὰρ ὁ γεννάδας οὗτος ἐπ' αὐτὸ τὸ τελευταῖον στάδιον τῶν ἄθλων,
 20 ἀφίεται μὲν τὰ πρῶτα τοῦ θανάτου καὶ τῆς σφαγῆς, λόγῳ ἀληθείας καὶ γνώμῃ θεοσεβεῖ διαλυσάμενος τὰς αἰτίας, μᾶλλον δὲ τῆς παντοκράτορος φιλοτιμησαμένης ἐνταῦθα δεξιᾶς, καὶ δηλονότι ἐμεγαλύνετο ἐν τῷ Παύλου σώματι ὁ Χριστὸς. Πάλιν δὲ τὸ δεύτερον οὐ γὰρ ἔδει τὸ περὶ τὸν Παῦλον θαῦμα φιλοτιμίας μόνον ὁρᾶσθαι Δε-
 25 σποτικῆς, ἔδει δὲ ἄρα καὶ τὰ ἐκείνου ἐναστράψαι λαμπρότερον. Λοιπὸν ὁμόσε πρὸς πάντα διὰ τὸ κήρυγμα χωρεῖ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἕξιφους καὶ αὐτῆς τῆς σφαγῆς ὑπερορῶν, καὶ μόνον ἓνα διώκων σκοπόν, πάντα δεύτερα τῆς ἀληθείας ἐλέγχειν καὶ πρὸς τὸν κηρυττόμενον ῥεόμενον τοῦ αἵματος ἀπελθεῖν, δι' οὗ δηλονότι πάλιν ἐ-
 30 μεγαλύνετο ὁ Χριστὸς.

5. Γαλ. 2,20. Ρωμ. 14,8.

6. Α' Κορ. 9,22.

θρῶπος δρόμος του νὰ διακοπεῖ ἀπὸ τὸν κοινὸ φυσικὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἢ ἔξοδος του πρὸς τὸ ποθητὸ νὰ εἶναι ἄθλημα καὶ ἀγώνισμα ἀνώτερο ἀπὸ τὴ γήινη φύση. Αὐτὸ λοιπὸν ἀκριβῶς, τὸ ὅτι αὐτὸς δὲ ζοῦσε γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἀλλὰ γιὰ τὸ Χριστό⁵, αὐτὸς ποὺ γινόταν καὶ ἦταν γιὰ τοὺς πάντες τὰ πάντα⁶, προῦποδηλῶνει καὶ διδάσκει προκαταβολικὰ τοὺς μαθητὲς, ὥστε ἔπειτα (γιατὶ ἦταν ἀληθινὰ μεγάλο δῶρο καὶ πρώτη μετὰ τὸ Θεὸ σωτηρία ἢ ζωὴ τοῦ Παύλου) μετὰ τὴ μέσα σὲ μιά στιγμὴ διάδοση τοῦ πάθους του παντοῦ νὰ μὴν κλονίσει τις ψυχῆς τοὺς κάποιος θόρυβος καὶ κάποια ταραχὴ μὲ τὸ ἀνέλπιστο γεγονός καί, προκαλώντας τοὺς ἀμηχανία καὶ λύπη, καταστρέψει μαζὶ καὶ κάθε ἐλπίδα τοὺς καὶ τοὺς κάνει ἀδιάφορους γιὰ τὴν πίστη.

Μποροῦμε ὅμως νὰ διαπιστώσομε καὶ ἓνα ἄλλο σκοπὸ τῶν λόγων αὐτῶν, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀλλὰ τουλάχιστο ἐπειδὴ ὑπάρχει ὀλοφάνερα στὸ ρητό. Ποιὸς λοιπὸν εἶναι αὐτός; "Ὅπως πάντοτε δοξαζόταν, λέει, σὲ ὅλο τὸ διάστημα τοῦ βίου του ὁ Χριστὸς μὲ τὸ σῶμα τοῦ Παύλου, ποὺ ὑπέφερε μὲ γενναιότητα καὶ ἀγαποῦσε περισσότερο ἀπὸ τὴ ζωὴ του τὴν ἀληθινὴ ζωὴ, καὶ ἂν ἀπαλλασσόταν ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἀκουγόταν αὐτὸ παράδοξο καὶ ἀνώτερο ἀπὸ ὅτι μποροῦν νὰ πιστέψουν οἱ ἄνθρωποι, ἔτσι καὶ τώρα θὰ δοξαστεῖ καὶ κατ' αὐτὸ τὸ τέλος τῶν ἀγωνισμάτων. Καὶ θὰ δοξαστεῖ ὅμοια καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν θὰ πάθει τίποτε ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι θὰ πάθει. Γιατί, φτάνοντας αὐτὸς ὁ γενναῖος σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο στάδιο τῶν ἀγώνων του, ἀπαλλάσσεται βέβαια τὴν πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὴ σφαγὴ, ἐπειδὴ διέλυσε τὴν κατηγορία μὲ τὸν ἀληθὴ λόγος του καὶ τὴν εὐσεβὴ γνώμη του, ἢ καλύτερα ἐπειδὴ ἐπενέβη στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ παντοδύναμο χέρι τοῦ Θεοῦ⁷, καὶ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἔτσι δοξαζόταν ὁ Χριστὸς μὲ τὸ σῶμα τοῦ Παύλου. Ἀλλὰ δοξαζόταν καὶ τὴ δεύτερη φορὰ· γιατί δὲν ἔπρεπε νὰ φαινόταν τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Παῦλο θαῦμα πὼς ἦταν ἀποτελεσματικὸ μόνο τοῦ Δεσποτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἔπρεπε καὶ τὰ ἔργα τοῦ Παύλου ν' ἀστράψουν λαμπρότερα. Προχωρεῖ λοιπὸν ὀρμητικὰ σὲ κάθε πάθημα γιὰ τὸ κήρυγμα περιφρονώντας καὶ τὸ ἴδιο τὸ ξίφος καὶ τὴ ἴδια τὴ σφαγὴ, καὶ ἐπιδιώκοντας ἓνα μόνο σκοπὸ⁸· ν' ἀποδείξει τὰ πάντα κατώτερα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ φύγει πρὸς ἐκεῖνον ποὺ κήρυττε περιερρεόμενος ἀπὸ τὸ αἷμα, μὲ τὸ ὁποῖο πάλι δοξαζόταν προφανῶς ὁ Χριστός.

7. Β' Τιμ. 4, 16-17.

8. Φιλίπ. 3, 14.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΑ'*

Τίνα ἦν τὰ ὑστερήματα τοῦ Χριστοῦ, ἅπερ ὁ
Παῦλος ἐπλήρου;

Τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων ἡ προτεθεισα περικοπή διπλῆν
5 ἐκφέρεται διανοίας ὁδόν. Οἱ μὲν τὸ ὑστέρημα λαβόντες οὕτως ἀ-
πλῶς, ὡς τὸ πρόχειρον ὑποβάλλει τῆς φωνῆς, φασὶ τὸν θεσπέσιον
εἰρηκέναι Παῦλον, ὅτι «τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ
ἐν τῇ σαρκί μου ἀνταναπληρῶ», καὶ βούλεσθαι δηλοῦν, ὡς, “εἴ τι
ἐνέλιπε Χριστὸς τοῦ παθεῖν, ἐγὼ ἐν τῷ σώματί μου ἀνταναπληρῶ”.
10 Καὶ συνεπισχύοντες τὴν διάνοιαν ταύτην, ὥσπερ, φασί, δέδοται
τοῖς ἀποστόλοις μείζονα τελεῖν ἢ κατὰ Χριστὸν σημεῖα· καὶ πάλιν,
ὥσπερ αὐτὸς ὁ Παῦλος ὁράται τῶν Δεσποτικῶν ἐντολῶν ὑψηλότε-
ρόν τι διαπραττόμενος (ἐξὸν γὰρ αὐτῷ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τρέφε-
σθαι, οὐκ ἐτρέφετο· καὶ τοιαῦτα ἕτερα τινά), οὕτω καὶ τὰ ὑστερή-
15 ματα τοῦ Δεσπότη τῷ οἰκειῷ ἀνεπλήρου σώματι. Ἄλλ’ οὕτω μὲν
τεθεωρήκασιν ἔνιοι.

Οἱ δὲ αὐτόθεν βαρὺ νομίζοντες τὸ ὑστερησαί τινος τὸν Χρι-
στον ἐν τῷ παθεῖν – Τί γὰρ ἄφειλεν, τί δ’ οὐχ ὑπέστη ἐπηρεαζόμε-
νος, χλευαζόμενος, ἐπιβουλὰς φέρων, ἐνέδρας, ὕβρεις, ὀνειδίη, οἴ-
20 κοθεν, ἔξωθεν, καὶ τὸ τελευταῖον σταυρὸν καὶ κακοῦργων θάνα-
τον; Ὁ δὴ ταῦτα παθὼν (καίτοι ῥάδιον ἔχων τὸ φυγεῖν), καὶ πάντα
προῖκα καὶ δωρεὰν δι’ ἡμᾶς, πῶς ὑστερησαί λέγοιτ’ ἂν τινος ἢ πα-
ραλιπεῖν ὅλως, ὧν ἔδει παθεῖν; Τὸ δὲ δύνάμιν λαβεῖν μείζονα τέρα-
τα τελεῖν, εἰ μὴ Χριστὸς αὐτὸς ἦν ὁ τῆς δυνάμεως χορηγός, οὐ τὴν
25 εἰρημένην μόνην διάνοιαν περιθάλψοι ἂν, ἀλλὰ καὶ ἀτοπωτέραν
πολλῶ δυσφημίαν ἀναρριπίσειεν ἂν, ἥς ἡ φυή (ρίζης γὰρ ἐκφύον-
ται τῆς αὐτῆς) πρὸς τὴν ἡγησαμένην ἀναφέρεσθαι δικαία ἐστίν,
καὶ οὐχὶ τῶν λαμβανόντων τὸ θαῦμα, ἀλλ’ ἡ τοῦ χορηγοῦντος χά-
ρις, τοῦ θαυμάζεσθαι τὴν ὑπερβολὴν ἔχει. Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ Εὐαγγε-

* Πρόκειται γιὰ τὴν 253ῃ ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου, πού ἀπευθύνεται πρὸς τὸν
μητροπολίτη Κυζικίου Ἀμφιλόχιον. 1. Κολ. 1, 24. 2. Ἰω. 14, 12.

ΕΡΩΤΗΣΗ 121η

Ποιά ἦταν ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ὑστεροῦσε ὁ Χριστὸς
καὶ τὰ ὁποῖα συμπλήρωνε ὁ Παῦλος;

Ἡ περικοπή τῶν ἀποστολικῶν λόγων ποῦ παρατέθηκε ἀνοίγει διπλὸ δρόμο γιὰ τὴ σκέψη. Μερικοὶ ἐννοώντας ἔτσι ἀπλᾶ τὸ ὑστέρημα, ἔτσι ὅπως πρόχειρα ἀκούγεται μὲ τὴ λέξη, ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ θεῖος Παῦλος εἶπε «τὰ ὑστερήματα στίς ἐλλείψεις τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ τ' ἀναπληρώνω μὲ τὴ σὰρκα μου»¹ καὶ θέλει νὰ δηλώσει ὅτι “Ἄν ἀπὸ τὸν Χριστὸ ἐλείψε κάποιο πάθημα, τὸ ἀναπληρώνω ἐγὼ μὲ τὴ σὰρκα μου”. Καὶ ἐνισχύοντας αὐτὴ τὴ σκέψη λένε· “Ὅπως δόθηκε στοὺς ἀποστόλους ἢ ἐξουσία νὰ κάνουν μεγαλύτερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ Χριστὸς θαύματα², καὶ ὅπως ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος βλέπομε νὰ κάνει κάτι ἀνώτερο ἀπὸ τίς ἐντολές τοῦ Κυρίου (γιατί, ἐνῶ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τρέφεται ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο, αὐτὸς δὲν τρεφόταν³, καὶ μερικὰ ἄλλα τέτοια), ἔτσι καὶ τὰ ὑστερήματα καὶ τίς ἐλλείψεις τοῦ Κυρίου τ' ἀναπλήρωνε μὲ τὸ δικό του σῶμα. Αὐτὴ τὴν ἐξήγηση ἔδωσαν μερικοί.

Ἄλλοι πάλι πάνω σ' αὐτό, θεωρώντας βαρὺ νὰ δεχθοῦν ὅτι ὑστέρησε ὁ Χριστὸς ὡς πρὸς τὰ παθήματά του –Τί ἄλλο χρεωστοῦσε; Τί δὲν ὑπέφερε κακοποιούμενος, χλευαζόμενος, δεχόμενος ἐπιβουλές, ἀντιμετωπίζοντας ἐνέδρες, βλασφημίες καὶ κατηγορίες ἀπὸ τοὺς μέσα καὶ τοὺς ἀπέξω, καὶ τελευταῖα τὸ σταυρὸ καὶ τὸ θάνατο ἀπὸ χέρια κακοῦργων; Αὐτὸς λοιπὸν ποῦ ὑπόφερε ὅλα αὐτὰ (ἂν καὶ βέβαια ἦταν εὐκολο νὰ τ' ἀποφύγει) χωρὶς καμμιά ὀφειλὴ καὶ γιὰ χάρη δική μας, πῶς μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι ὑστέρησε σὲ κάτι ἢ ὅτι παρέλειψε γενικὰ κάτι ἀπὸ ὅσα ἔπρεπε νὰ πάθει; Καὶ τὸ νὰ λάβουν αὐτοὶ δύναμη νὰ πραγματο-ποιοῦν μεγαλύτερα θαύματα, ἂν δὲν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ὁ χορηγὸς τῆς δύναμης, δὲ θὰ ἐπικυρώσει μόνο τὴν ἐρμηνεία ποῦ εἶπαμε, ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ ἀναζωπυρώσει καὶ πολὺ πιὸ ἀτοπη δυσφημία, τῆς ὁποίας ἢ βλάστηση (γιατί βλασταίνουν ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα) δικαιοῦται ν' ἀναφέρεται καὶ στὴν προηγούμενη, καὶ ἢ ὑπεροβολὴ τοῦ θαυμασμοῦ βρῖσκεται ὄχι σὲ ἐκείνους ποῦ δέχτηκαν αὐτὴ τὴ δύναμη, ἀλλὰ στὴ χάρη ἐκείνου ποῦ τὴν παρεῖχε. Καὶ τὸ ὅτι, ἐνῶ μποροῦσε νὰ τρέφεται ἀπὸ τὸ

3. Α' Κορ. 9, 14-15.

4. Ὁ. π.

λίον ἔξὸν τρέφεσθαι οὐκ ἐτρέφετο, ἔργον μὲν ἐπαινετὸν καὶ μακάριον (ἵνα γὰρ μὴ λαβὴν δῶ τοῖς ζητοῦσιν αἰτίαν εὐρεῖν, τῆς ἐξουσίας ἀφίστατο), Δεσπότην δὲ κἀνταῦθα περιφρουρούμενος ἐντολῇ, δι' ἧς, κἀν νόμῳ καὶ φύσει πολλὰ τοῦ πράττειν ἐλεύθεροί ἐσμεν, τὸ
 5 τοῖς πλησίον σκάνδαλον ἀντιπαραθεῖς ἔργῳ προὔτρεψατο τῆς ἐξουσίας ἄγειν σχολῇν. «Ἴνα γὰρ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς», φησὶν, «πορευθεῖς εἰς θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβαίνοντα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὐρήσεις στατήρα. Ἐκεῖνον λαβὼν, δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ». Ἄλλ' ἐπα-
 10 νιετὴ μὲν ἢ Παύλου προᾶξις (πῶς γὰρ οὐ;), οὐδὲν δ' ἐχέγγυον παρεχομένη πρὸς τὸ ὑστερησαί τι τὸν Χριστόν. Διὰ γοῦν τοὺς εἰρημένους λογισμοὺς οὐκ ἀγαπῶντες ἔνιοι τὸ ῥηθέν, εἰς ἑτέραν δόξαν ἄγουσι τὸ ῥητόν, καὶ τὸ ὑστέρημα λέγουσι νυνὶ τοιοῦτον ἀναπτύσσειν τὸ σημαινόμενον.

15 Τρεῖς εἰσι τῶν πραττομένων αἱ τάξεις. Τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐστὶ μείζω, τὰ δὲ μέσα, τὰ δὲ τὴν ὑστάτην ἀπέιληφε χώραν. Τὸ γοῦν εἶπεῖν τὸν θεσπέσιον Παῦλον, ὅτι «τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ἀναπληρῶ», σημαίνειν, φασί, ὅτι τὰ ὑστάτα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐσχάτην ἐπέχοντα χώραν,
 20 ταῦτα ἐγὼ ἐν τῷ σώματί μου ἀναπληρῶ· τουτ' ἔστι, τὰ ἐμὰ πάθη τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ παραβάλλεσθαι τοῖς Χριστοῦ, ὥστε οὐ μόνον τὴν πρὸς τὰ μείζω σύγκρισιν οὐ τολμῶ, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς μέσοις συνετάττεσθαι, τοῖς ὑστάτοις δὲ καὶ τελευταίοις ἀγαπητὸν ἐμοὶ τὸ συνεξετάζεσθαι. Ὅσον γὰρ ἂν ἀνθρώπου φύσις ὑπὲρ Χριστοῦ πράξη
 25 καὶ πάθη, οὐδὲν ἐστὶν ἀντάξιον, οὐδ' ἐγγύς, ὧν αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἔπαθεν. Πολλὰ δ' ἂν εἴη, φασὶν, τῇ τοιαύτῃ συνάδοντα θεωρία· «ἐγὼ γὰρ εἶμι», φησί, «ἀπόστολος, ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, καὶ οὐκ εἶμι ἰκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος»· καί, «διώκω, εἰ καὶ καταλάβω»· καὶ ὁ «τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέρειν, ἵνα καὶ ἡ
 30 ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ φανερωθῇ». Πῶς τοῦ πάντα προῖκα καὶ δωρεὰν πράξαντος καὶ παθόντος ὑστέρημα λέγοιτ' ἂν ἀναπληρῶσαι; καὶ πολλὰ τοιαῦτα.

5. Ρωμαϊκὸ νόμισμα ἀπὸ χρυσὸ καὶ ἀργυρο ὀρισμένου βάρους, καλούμενον καὶ τετράδραχμον, ποῦ ἰσοδυναμοῦσε μὲ 4 ἀττικὲς δραχμὲς ἢ μὲ δύο ἄλεξανδρινές, ἴδιο περιήπου μὲ τὸ ἑβραϊκὸν σίκλον.

6. Ματθ. 17, 27.

Εὐαγγέλιο, δὲν τὸ ἔκανε⁴, εἶναι βέβαια πράξι ἀξιέπαινη καὶ μακαριστή (γιὰ νὰ μὴ δώσει δηλαδὴ ἀφορμὴ σὲ ἐκείνους ποὺ ζητοῦσαν νὰ βροῦν αἰτία, δὲν ἔκανε χρῆση τῆς ἐξουσίας του), φρουρούμενος ὁμως κι ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τοῦ Κυρίου, μὲ τὴν ὁποία, ἀντιπαραθέτοντας τὸ σκάνδαλο πρὸς τοὺς πλησίον, ἔμπρακτα τοὺς προέτρεψε νὰ μὴ κάνουν χρῆση αὐτῆς τῆς ἐξουσίας, ἔστω κι ἂν ἀπὸ τὸ νόμο καὶ ἀπὸ τὴ φύση ἔχομε μεγάλη ἐλευθερία στὴν πράξι· γιατί λέει· «γιὰ νὰ μὴν τοὺς σκανδαλίσομε, πῆγαινε στὴ θάλασσα, ρίξε τὸ ἀγκίστρι, καὶ τὸ πρῶτο ψάρι ποῦ θὰ βγάλεις, πιάστο καὶ ἄνοιξε τὸ στόμα του, καὶ θὰ βρεῖς σ' αὐτὸ ἓνα στατήρα⁵. Πάρτον καὶ δός τον γιὰ μένα καὶ γιὰ σένα»⁶. Εἶναι βέβαια ἀξιέπαινη ἡ πράξι τοῦ Παύλου (πῶς δηλαδὴ ὄχι;), δὲν δίνει ὁμως καμμιά ἐγγύηση ὅτι ὑστέρησε σὲ κάτι ὁ Χριστός -. Μὲ τις σκέψεις αὐτὲς μερικοὶ ποὺ δὲν ἀποδέχονται τὸ ρητό, τὸ ὀδηγοῦν σὲ ἄλλη ἐρμηνεία, καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ ὑστέρημα δηλώνει στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὴν ἐξῆς σημασία.

“Ὅσα πράττονται διαιροῦνται σὲ τρία εἶδη· τὰ ἀνώτερα, τὰ μεσαῖα καὶ αὐτὰ ποὺ κατέχουν τὴν κατώτατη τάξι. Λέγοντας λοιπὸν ὁ θεῖος Παῦλος, «τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ τὰ ἀναπληρῶνω στὴ σὰρκα μου»⁷ θέλει νὰ δηλώσει, λένε, ὅτι τὶς ὑστατες θλίψεις τοῦ Χριστοῦ ποῦ κατέχουν τὴν ἔσχατη τάξι, αὐτὲς ἐγὼ τὶς ἀναπληρῶνω στὸ σῶμα μου· δηλαδὴ, τὰ δικὰ μου παθήματα ἀπέχουν τόσο πολὺ νὰ συγκριθοῦν μὲ τοῦ Χριστοῦ, ὥστε ὄχι μονάχα δὲν τολμῶ νὰ κάνω σύγκρισι μὲ τὰ μεγαλῦτερα, ἀλλὰ οὔτε μὲ τὰ μεσαῖα νὰ συνταχθῶ· μοῦ φτάνει νὰ παραθέτομαι μὲ τὰ ὑστατα καὶ τελευταῖα. “Ὅσα κι πράξει καὶ πάθει ἡ φύσι τοῦ ἀνθρώπου γιὰ χάρι τοῦ Χριστοῦ, τίποτε δὲν εἶναι ἀντάξιό του, οὔτε κἂν πλησιάζει ἐκεῖνα ποὺ ἔπαθε Ἐκεῖνος γιὰ μᾶς. Πολλὰ, λένε, βρίσκονται σύμφωνα μ’ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία· γιατί λέει· «ἐγὼ εἶμαι ἀπόστολος, ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, καὶ δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ λέγομε ἀπόστολος»⁸, καὶ «τὸ καταδιώκω, μήπως καὶ τὸ προλάβω»⁹, καὶ «αὐτὸς ποῦ περιφέρει τὴ νέκρωσι τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ σῶμα του, γιὰ νὰ φανερωθεῖ στὸ σῶμα του καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ»¹⁰. Πῶς μπορεῖ νὰ λέγεται ὅτι θ’ ἀναπληρώσει τὸ ὑστέρημα Ἐκείνου ποὺ ἔπραξε τὰ πάντα χάρισμα καὶ δωρεάν; καὶ πολλὰ τέτοια.

7. Κολ. 1, 24.

9. Φιλίπ. 3, 12.

8. Α΄ Κορ. 15, 9.

10. Β΄ Κορ. 4, 10.

Καὶ λίαν μὲν ἦν ἀρμοζόμενον τὸ τῆς δευτέρας διανοίας εἶδος, εἰ μὴ πολλαχοῦ τὸ ὑστέρημα ἔν τε τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Νεᾷ φερόμενον Γραφῇ. «Μὴ τινος», γὰρ φησιν, ὑστερήσατε;» καὶ, «οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν»· καὶ, «λογίζομαι γὰρ μηδὲν
5 ὑστερηκένοι»· καὶ, «ὑστερηθεῖς, οὐ κατενάγκησα οὐδενός· τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοί». Καὶ ἐν πλείοσιν ἄλλοις τῆς φωνῆς εὐρισκομένης οὐκ ἔστι ῥᾶον λαβεῖν τὴν τοιαύτην διάνοιαν δι' αὐτῆς ἀναπτυσσομένην, ἀλλ' ὥσπερ προεῖληπται, οὕτω καθορᾶμεν τῷ ἔθει τῆς Γραφῆς τὸ ὑστέρημα τὴν χρεῖαν πα-
10 ρεχόμενον τοῦ σημαινομένου.

Ἐκατέρας οὖν τῶν εἰρημένων ἐπιδισταζομένης ἐννοίας, εἰς τὸ ἀστασίαστον ἂν καὶ τρίτη δι' αὐτῶν προκύψασα, καὶ τὰς ἐκατέρωθεν λαβὰς μέθοδον ἐκεῖθεν συνευπορήσασα διαφυγεῖν, τοιαύτη τις ἂν εἴη. Δεῖ δὲ τῷ μὲν ὑστερήματι, ὡς ἔθος, χρῆσθαι τὸ Γράμμα τὸ
15 ἱερόν, καὶ μηδὲν περὶ τὴν λέξιν καινοτομεῖν. Ἀνταναπληρώσει δὲ πῶς ὁ Παῦλος ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ; Τοῦτό μοι συνδιασκόπει λοιπόν. Οὐχ ὅσα Χριστὸς ὀφείλων παθεῖν οὐχ ὑπήνεγκεν, οὐμενον· οὐδὲ γὰρ τι ὄλως ὑπέρησεν, ἀλλὰ καὶ ὑπερεπλέονασεν ἡ χάρις αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς Ποῖα οὖν
20 ὑστερήματα ἀνταναπληροῖ; Ὅσα, εἴτε ἔτι τῷ ἀνθρώπου βίῳ ἐπεδήμει ὁ Σωτὴρ καθ' ὃν καιρὸν ὁ Παῦλος ἐκήρυσσεν, ἔπαθεν ἂν διδάσκων, καὶ διὰ τῆς παρουσίας ἔτι τοῦ πλάσματος προνοούμενος, ἐκεῖνα νῦν πάσχων ὁ Παῦλος ἀνταναπληροῖ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο γὰρ μᾶλλον ἐγγύτερον καὶ τῇ τοῦ ῥή-
25 ματος ἐμφάσει. Οὐ γὰρ ἀπλῶς φησιν, «ἀναπληρῶ», ἀλλ', «ἀνταναπληρῶ», τουτ' ἔστιν, «ἀντὶ Δεσπότητος καὶ διδασκάλου ὁ δοῦλος ἐγὼ καὶ μαθητῆς τὴν ἐκείνου διακονίαν ὑπελθὼν, καὶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων αὐτοῦ ἀνταναπληρῶ. Ἄ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ὑπέστη, μὴ παραθέμενός μοι τὴν διακονίαν, ἐπεὶ παρέλαβον ταύτην, εἰκότως
30 καὶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων αὐτοῦ ἐν τῷ σώματί μου ἀνταναπληρῶ». Ὅτι δὲ διάδοχοι τῆς Δεσποτικῆς διακονίας κατέστησαν οἱ μαθηταί, καὶ ἀλλαχόθεν μὲν ἔστιν οὐ χαλεπὸν συνιδεῖν, ἀρκέσει

Καὶ θὰ ἦταν πολὺ ταιριαστὸ τὸ εἶδος τῆς δεύτερης ἔννοιας, ἂν δὲν ἀναφερόταν σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης τὸ ὑστέρημα. Γιατὶ λέει· «μήπως στερηθήκατε κάτι;»¹¹· καὶ «δὲν ὑπάρχει ὑστέρημα σ' αὐτοὺς ποὺ τὸν φοβοῦνται»¹²· καὶ «σκέπτομαι βέβαια ὅτι δὲ στερήθηκα τίποτε»¹³· καὶ «ὅταν ὑστέρησα, δὲν ἔγινα βάρος κανενός, γιατί τὸ ὑστέρημά μου τὸ ἀναπλήρωσαν οἱ ἀδελφοί»¹⁴. Κι ἐπειδὴ ἡ λέξη βρῖσκεται καὶ σὲ πάρα πολλὰ ἄλλα χωρία, δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ ἔχομε αὐτὸ τὸ νόημα ποὺ μᾶς δίνει αὐτή, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ἐκληφθεῖ προηγουμένως, μὲ αὐτὸ τὸ σημειομένο βλέπομε σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια τῆς Γραφῆς νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ ὑστέρημα.

Ἐπειδὴ λοιπὸν κάθε μία ἀπὸ τὶς ἔννοιες ποὺ ἀναφέραμε ἀμφιβάλλεται, γιὰ νὰ σταματῆσει κάθε φιλονεικία προέκυψε καὶ τρίτη ἀπὸ αὐτὲς τὶς δύο, ἡ ὁποία βρῆκε τρόπο γιὰ νὰ διαφύγει τὴ λαβὴ τῆς μᾶς καὶ τῆς ἄλλης καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι τέτοια περίπου. Πρέπει ὅμως νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη ὑστέρημα ὅπως χρησιμοποιεῖται στὴ Γραφή καὶ νὰ μὴ δίνουμε νέα σημασία στὴ λέξη. Πῶς λοιπὸν ὁ Παῦλος θ' ἀναπληρώσει στὸ σῶμα του τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ; Ἄς ἐξετάσομε τώρα αὐτό. Ὅχι ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ὑπέφερε ὅσα ὄφειλε νὰ πάθει, ὄχι βέβαια, οὔτε ὑστέρησε καθόλου σὲ κάτι, ἀλλὰ καὶ μὲ ὑπερφθονία ἐκδηλώθηκε ἡ χάρις του σ' ἐμᾶς¹⁵. Ποιὰ λοιπὸν ὑστερήματα ἀναπληρώνει; Ὅσα, βρισκόμενος ἀκόμα ὁ Σωτήρας στὸν ἀνθρώπινο βίον, τὸν καιρὸ ποὺ κήρυττε ὁ Παῦλος, ἔπαθε διδάσκοντας, καὶ μὲ τὴν παρουσία του ἀκόμα προνοώντας γιὰ τὸ πλάσμα, ἐκεῖνα τώρα πᾶσχοντας ὁ Παῦλος, ἀναπληρώνει τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ ἀσφαλῶς πλησιάζει περισσότερο καὶ τὴ σημασία τοῦ ρήματος. Γιατὶ δὲν λέει ἀπλῶς, «ἀναπληρώνω», ἀλλὰ «ἀνταναπληρώνω», δηλαδὴ «Ἀντὶ τοῦ Κυρίου καὶ διδασκάλου, ἐγὼ ὁ δοῦλος καὶ μαθητῆς του ποὺ ἀνέλαβα τὴ διακονία του, ἀνταναπληρώνω καὶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεών του. Γιατὶ τὰ ὅσα ὑπέφερε Ἐκεῖνος, ὅταν δὲ μοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴ διακονία, ἀφοῦ τὴν παρέλαβα, δικαιολογημένα ἀνταναπληρώνω μὲ τὸ σῶμα μου καὶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεών του. Ὅτι οἱ μαθητὲς ἔγιναν διάδοχοι τῆς Δεσποτικῆς διακονίας δὲν εἶναι δύσκολο βέβαια καὶ ἀπὸ ἄλλου νὰ τὸ διαπιστώσομε, ἀλλὰ εἶναι

14. Β' Κορ. 11, 9.

15. Α' Τιμ. 1, 14.

δὲ κἀνταῦθα Παῦλος ἐαντῶ. «Τὰ γὰρ πάντα», φησίν, «ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἐαντῶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς»· καὶ, «ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμενοι ὑπὲρ Χριστοῦ, 5 καταλλάγητε τῷ Θεῷ». Ὡσπερ οὖν τὸν τῆς καταλλαγῆς λόγον ἐκληρώσαντο οἱ μαθηταὶ καὶ πρεσβεύουσι ὑπὲρ Χριστοῦ, οὕτω καί, ἅπερ ἔμελλε πάσχειν, ἔτι τὴν διακονίαν αὐτὸς ἐκπληρῶν, αὐτοὶ ταῦτα ἐν τῷ σώματι αὐτῶν εἰκότως ἀνταναπληροῦσι, καὶ ἐκ τούτων μάλιστα Παῦλος, ὃς θαρρῶν τοῖς ἔργοις λέγει: «οὐδενὸς τῶν 10 ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων ὑστέρησα». Καὶ σκόπει, ὅπως ἢ τῆς θεωρίας ταύτης ἐπιβολὴ οὐδὲν προϋπέσχετο κομψόν. Τό τε γὰρ ὑστέρημα οὐκ ἐκδιάζεται, ἀλλ' εἰς τὸ ἔθος ἀνήκε φέρεσθαι τῆς Γραφῆς, καὶ τὰ ὑστερήματα ὁ Παῦλος ἀναπληροῖ, οὐχ ὅσα ἀπλῶς ὑστέρησεν, οὐδ' ὅτι ὑστέρησέν τι ὁ Σωτὴρ “ὅπερ ἦν φορτικόν”, ἀλλ' ὅσα μὴ 15 παραθέμενος τὴν διακονίαν Παύλω καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμιληταῖς, ἔπαθεν ἂν καὶ ὑπέστη, καθ' ὃν τρόπον καὶ πρὶν κηρύσσωσιν καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Ἄλλ' ἐμοὶ μὲν ὅσον ἀφοσιώσασθαί σου τὴν καλὴν φιλοπονίαν εἰρήσθω ταῦτα. Εἰ δέ τις καὶ ὀψιγόνων ἄμεινόν τι θεωροίη, ἐμοὶ δὲ 20 ἄρα καὶ τοῦτο φίλον.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΒ΄.

«Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν 25 τοῖς ἐπουρανίοις».

Ἄρχας καὶ ἐξουσίας ἐκάλεσεν τὰ ἐναέρια καὶ πονηρὰ πνεύματα, οὐχ ὡς ἀρχὴν ἡμῶν ἢ ἐξουσίαν τινὰ οἴκοθεν ἢ ἄνωθεν ἐσχηκότων, ἀλλ' ὡς ταῖς ἁμαρτίαις ἐαυτοῦς ἡμῶν ἐκδεδωκότων, ὧν εἰσιν

16. Β' Κορ. 5, 18.

17. Β' Κορ. 5, 20.

ἀρκετὰ καὶ τὰ ὅσα λέει ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Γιατὶ λέει· «ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ Θεό, πού μᾶς συμφιλίωσε μαζί του μέσω τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ μᾶς ἔδωσε νὰ διακονήσομε στὸ ἔργο τῆς συμφιλίωσης»¹⁶· καὶ ἐπίσης· «εἴμαστε πρεσβευτὲς τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἡ δική μας παράκληση εἶναι παράκληση τοῦ Θεοῦ. Σᾶς παρακαλοῦμε στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, συμφιλιωθείτε μὲ τὸ Θεό»¹⁷. Ὅπως λοιπὸν κληρονόμησαν οἱ μαθητὲς τὸ λόγο τῆς συμφιλίωσης καὶ εἶναι πρεσβευτὲς τοῦ Χριστοῦ, ἔτσι κι αὐτὰ πού ἐπρόκειτο νὰ πάθει, ἐνῶ ἀκόμα ἐκτελοῦσε ὁ ἴδιος τὴ διακονία του, δικαιολογημένα αὐτοὶ ἀνταναπληρώνουν τὰ ὑστερήματά του μὲ τὸ σῶμα τους, καὶ περισσότερο ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Παῦλος, πού ἀντλώντας θάρρος ἀπὸ τὰ ἔργα του λέει· «ἀπὸ κανένα ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀποστόλους δὲν ὑστέρησα»¹⁸. Καὶ σκέψου, ὅτι ἡ ἔκθεση αὐτῆς τῆς θεωρίας δὲν ὑποσχέθηκε τίποτε κομψὸ καὶ ἐπιτηδευμένο. Γιατὶ καὶ τὸ ὑστέρημα δὲν ἐκβιάζεται, ἀλλὰ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ συνήθεια τῆς Γραφῆς, καὶ ὁ Παῦλος ἀναπληρώνει τὰ ὑστερήματα, ὄχι ἀπλῶς ὅσα ὑστέρησε, οὔτε ἐπειδὴ ὑστέρησε σὲ κάτι ὁ Σωτῆρας, πρᾶγμα πού ἦταν βαρὺ νὰ λεχθεῖ, ἀλλ' ὅσων τὴ διακομία δὲν ἐμπιστεύθηκε στὸν Παῦλο καὶ στοὺς ἄλλους συντροφούς του, αὐτὰ τὰ ἔπαθε καὶ ὑπέφερε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού καὶ πρὶν κήρυττε καὶ εὐαγγελιζόταν τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Αὐτὰ λοιπὸν ἔχω νὰ πῶ ὅσο γιὰ νὰ ἱκανοποιήσω τὴν καλὴ φιλοπονία σου. Ἄν ὅμως κάποιος ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἔχει καλύτερη ἐξήγηση, ἐγὼ τὴ δέχομαι κι αὐτὴν μετὰ χαρᾶς.

ΕΡΩΤΗΣΗ 122η

«Ἡ πάλη μας δὲν γίνεται μὲ ὄντα μὲ σάρκα καὶ αἷμα, ἀλλὰ μὲ τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς ἐξουσίες, μὲ τοὺς ἐξουσιαστὲς τοῦ κόσμου αὐτοῦ, μὲ τὰ πονηρὰ πνεύματα στοὺς οὐρανοὺς»¹.

Ἄρχες καὶ ἐξουσίες κάλεσε τὰ πονηρὰ πνεύματα πού κινουῦνται στὸν ἀέρα, ὄχι ἐπειδὴ εἶχαν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους ἢ ἔλαβαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ κάποια ἀρχὴ ἢ ἐξουσία πάνω μας, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμεῖς εἴχαμε πα-

18. Β΄ Κορ. 12, 11.

1. Ἐφ. 6, 12.

οὐκ οὐκ δαίμονες ὑποσπορεῖς τε καὶ ὑποφῆται, ἐκείνων τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξουσίαν, δι' ὧν πράττομεν τὰ αὐτῶν θελήματα, παρεσχημένων. Καὶ γὰρ φησιν ὁ αὐτὸς ἱερός ἄνθρωπος· «ὧ γὰρ τις ἥττηται, τούτω καὶ δεδούλωται». Ἡττώμενοι γοῦν τοῖς ἐκείνων ἐρεθισμοῖς
 5 καὶ ὑποθήκαις, καὶ πρὸς ἃ θούλονται τῆς ἁμαρτίας ἔργα φερόμενοι, εἰκότως αὐτοὺς ἄρχοντας καὶ ἐξουσιαστὰς τῶν ἐν ἡμῖν ἐκεῖθεν φυομένων παθῶν καθιστῶμεν, ἅτε δὴ τῆς μὲν ἐλευθερίας τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ τὸ τῆς αὐτεξουσιότητος ἀφηρημένοι κύριον, εἰς δούλους δὲ ἑαυτοὺς καὶ ὑπευθύνους τῆς ἁμαρτίας γραψά-
 10 μενοι. Διὰ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς τὰ τῆς πονηρίας πνεύματα τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καλεῖ, ἀλλὰ «τοὺς κοσμοκράτορας» καὶ «τοῦ κόσμου». Κόσμον ἐνταῦθα, ὡς ἔθος τῇ Γραφῇ, οὐ τὸ δημιουργήμα τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν μέσῳ προαχθέν, ἅπαγε, ἀλλὰ κόσμον τοὺς τὰ κοσμικὰ φρονήματα καὶ σαρκικὰ ἐπανηρημένους,
 15 καὶ πρὸς τὰ τὰς αἰσθήσεις θέλγοντά τε καὶ ἐκθηλύνοντα ἐπτοημένους, καθ' ὃ σημαινόμενον καὶ ὁ Σωτὴρ ἔλεγε περὶ τῶν μαθητῶν, ὅτι «οὐκ εἰσιν ἐκ τοῦ κόσμου». Εὐδηλον μὲν γὰρ, ὅτι καὶ οὗτοι ἐκ τοῦ δημιουργήματος ἦσαν, ὥσπερ καὶ σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. «Ἄλλ' οὐκ ἦσαν», φησὶν, «ἐκ τοῦ κόσμου», τουτ' ἔστιν, οὐκ
 20 ἦσαν ἐκ τῶν ἐπτοημένων πρὸς τὰ φθαρτὰ καὶ ἐπίκηρα τῆς κοσμικῆς ματαιότητος καὶ ἀπάτης.

Τὸ δέ, «ἐν τοῖς ἐπουρανίοις», τινὲς μὲν τὸ πρόχειρον τοῦ φιλανθρώπου προτιμήσαντες, μεταπλάττοντες τὴν τῆς λέξεως ἀρχὴν, οὐκ, «ἐπουρανίοις», ἀλλ', «ὑπουρανίοις», ἐξακούουσι, οὐχ οὕτω
 25 τῆς ἱεραῆς ἡμῶν Γραφῆς ἐχούσης, καὶ φασὶ τὰ δαιμόνια καλεῖσθαι ὑπουράνια, τουτ' ἔστι τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Καὶ γὰρ κἂν τε περὶ ἀέρα, κἂν τε περὶ γῆν αὐτῶν ἢ διατριβή, οὐδὲν ἥττον ἂν ὑπουράνια ῥηθείη. Ἄλλὰ τούτων μὲν κἂν ἡ διάνοια οὐκ ἀσεβής, ὅμως ὁ μεταπλασμός οὐκ εὐσεβής. Οὐ δεῖ γὰρ οὐδ' ἄλλως, οὐδ' ἐφ' ἐνὶ γράμ-
 30 ματι, παραχαράττειν τὰς λέξεις τὰς ἱεράς, μάλιστα γὰρ ὅτι καὶ τῆς

ραδοθεῖ σὶς ἁμαρτίες ποῦ οἱ δαίμονες εἶναι ἐκεῖνοι ποῦ τὶς ἔσπειραν καὶ τὶς διδάσκουν, εἶχαν λάβει τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν ἐξουσία ἐκείνων μὲ τὰ ὅποια πράττομε τὰ θελήματά τους. Γιατὶ λέει ὁ ἴδιος ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· «σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔχει νικηθεῖ κάποιος, σ' αὐτὸ γίνεται καὶ δούλος»². Ἐπειδὴ λοιπὸν μᾶς νικοῦν μὲ τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ τὶς συμβουλές τους καὶ τρέχομε στὰ ἔργα τῆς ἁμαρτίας ποῦ αὐτοὶ θέλουν, φυσιολογικὰ τοὺς κάνομε ἄρχοντες καὶ ἐξουσιαστὲς τῶν παθῶν ποῦ ἀπὸ αὐτοὺς φύονται μέσα μας, ἐπειδὴ μᾶς ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ τὸ δικαίωμα τῆς αὐτεξουσιότητος, καὶ κατατάξαμε τοὺς ἑαυτοὺς μας στὴν τάξη τῶν δούλων καὶ ὑπολόγους τῆς ἁμαρτίας. Γι' αὐτὸ δὲν ὀνομάζει ἀπλῶς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἀρχές καὶ ἐξουσίες, ἀλλὰ καὶ «κοσμοκράτορες τοῦ κόσμου»³. Κόσμον ἐδῶ, ὅπως συνηθίζει ἡ Γραφή, δὲν ἐννοεῖ τὸ δημιουργημὰ ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ καὶ τὰ ὅσα ὑπάρχουν μέσα σ' αὐτό, μακριὰ μὴ τέτοια σκέψη, ἀλλὰ κόσμον ἐννοεῖ ὅσους προτιμοῦν τὸ κοσμικὸ φρόνημα καὶ τὰ σαρκικὰ καὶ ἔχουν παραδοθεῖ μὲ πάθος σὲ ὅσα καταγοητεύουν τὶς αἰσθήσεις καὶ ἐκθηλύνουν τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὴν ἴδια σημασία ποῦ καὶ ὁ Σωτῆρας ἔλεγε γιὰ τοὺς μαθητὲς του, ὅτι «δὲν εἶναι αὐτοὶ ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτό»⁴. Γιατὶ εἶναι αὐτονόητο, ὅτι καὶ αὐτοὶ προέρχονταν ἀπὸ τὸν κόσμον, ὅπως καὶ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἀλλὰ λέει «δὲν ἦταν ἀπὸ τὸν κόσμον», δηλαδὴ δὲν ἦταν ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ εἶναι παραδομένοι μὲ πάθος στὰ φθαρτὰ καὶ θνητὰ τῆς κοσμικῆς ματαιότητος καὶ ἀπάτης.

Τὸν προσδιορισμὸ πάλι «στὰ ἐπουράνια» (στοὺς οὐρανοὺς) μερικοὶ προτίμησαν τὴν πρόχειρη ἐξήγηση τοῦ ἀνθρώπινου, καὶ μεταβάλλοντας τὸ πρῶτο συνθετικὸ, ἐννοοῦν ὄχι «τὰ ἐπουράνια», ἀλλὰ “τὰ ὑπουράνια”, ἐνῶ δὲν τὸ ἔχει αὐτὸ ἡ ἁγία Γραφή, καὶ λένε ὅτι τὰ δαιμόνια καλοῦνται ὑπουράνια, δηλαδὴ τὰ πνευματικὰ ὄντα τῆς πονηρίας. Καὶ βέβαια εἴτε αὐτὰ περιστρέφονται στὸν ἀέρα εἴε γύρω ἀπὸ τὴ γῆ ἐξίσου θὰ μπορούσαν νὰ λεχθοῦν ὑπουράνια. Ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἐξηγητῶν, ἂν καὶ ἡ σκέψη τους δὲν εἶναι ἀσεβῆς, ἡ μεταβολὴ ὅμως στὴ λέξη δὲν εἶναι εὐσεβῆς. Γιατὶ δὲν πρέπει καθόλου, οὔτε καὶ κατὰ ἓνα γράμμα νὰ μεταβάλλομε τὶς ἱερὲς λέξεις, ἀφοῦ μάλιστα καὶ χωρὶς πα-

3. Ἐφ. 6, 12.

4. Ἰω. 17, 14.

ἀπαραχαράκτου λέξεως ἐχούσης, ὡς ἔφην, ἀνεμποδίστως ἢ τοῦ ῥητοῦ πρόεισι διάνοια. Καὶ γὰρ ἐπουράνια καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ εἴωθεν καλεῖσθαι, οἷον ὁ ἀήρ, καὶ οὐδὲν κωλύει τὰ ἐν αὐτῷ διατριβόντα, τουτ' ἔστι τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας δαιμόνια, ἀπὸ 5 τῆς ἐν αὐτῷ διατριβῆς οὕτως ὀνομάζεσθαι. Πνευματικὰ δὲ εἴρηται, ὅτι σαρκὸς καὶ αἵματος οὐ μετέχει, ἀλλὰ ἄυλόν τινα καὶ ἄσαρκον τὴν οὐσίαν ἀπ' ἀρχῆς ἐκκληρώσαντο.

Ἀκολουθότερον δ' ἂν τις καὶ τοῦ προκειμένου φαίη, ὡς ἐπουράνια ἐνταῦθα τὴν εὐσέβειάν τε καὶ τὰς ἀρετὰς ἐπωνόμασε. Καὶ 10 γὰρ διὰ ταῦτα τὴν τῶν οὐρανῶν κληροδοτούμενα βασιλείαν, καὶ ἔστι ἡμῖν ἢ πάλῃ «πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας» ἐν ταῖς ἀρεταῖς τε καὶ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ, ἡμῶν μὲν κατορθοῦν ταῦτα σπουδαζόντων, ἐκείνων δὲ τὸν δυνατὸν αὐτοῖς τρόπον ἀντιτιθέντων καὶ πάντα πόλεμον ἀναδεχομένων. Διὸ σοφῶς ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος 15 καὶ ἀρμοδίως ἔφη, ὡς «οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἢ πάλῃ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας», τουτ' ἔστι, τὰ μῆτε σαρκὶ μῆτε αἵματι συνδεδεμένα δαιμόνια. Καὶ τότε ἐν τίσι καὶ περὶ τίνων ὁ πόλεμος; «Ἐν τοῖς ἐπουρανίοις», φησὶν, τουτ' ἔστιν ἐν τοῖς προξένοις τοῦ οὐρανόου σκηνώματος, ὅπερ ἐστίν, ὡς εἴρηται, ἢ εὐ- 20 σέβεια καὶ τῶν ἀρετῶν ὁ χορός. Εἰ δέ τις, «ἐν τοῖς ἐπουρανίοις» προχειρότερον ἐκλαβεῖν θέλοι αὐτὴν τὴν ἐπουράνιον κατοικίαν, καὶ οὕτω ὁ τῆς εὐβεβείας νοῦς εὐοδοῦται. Καὶ γὰρ ἢ πρὸς αὐτούς ἐστι πάλῃ, ἡμῶν μὲν ἀγωνιζομένων τυχεῖν τῆς οὐρανόου κληροδοσίας, ἐκείνων δὲ τοῦ στερηῆσαι ταύτης καὶ ἡμᾶς, ἐξ ἧς αὐτοὶ κατα- 25 πεπτώκασιν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΓ΄

Διὰ τί Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπιγράφεται τὸ βιβλίον, καίτοι γε οὐ τῶν δώδεκα πράξεις περιέχει, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν θαύματα καὶ διδασκαλίαν ὀλίγην τῶν ἀποστόλων, ἐφεξῆς δὲ εἰς

30 Παῦλον κινεῖται πᾶσα ἡ πραγματεία;

ἽΟτι Πράξεις, φησὶν, τῶν ἀποστόλων ἐπιγράφεται τὸ βιβλίον,

ραχάραξη τῆς λέξης, ὅπως εἶπα, χωρὶς καμμιά δυσκολία γίνεται κατανοητὸ τὸ νόημα τοῦ χωρίου. Γιατὶ ἐπουράνια συνήθως καλοῦνται καὶ ὅσα περιλαμβάνονται στὸν οὐρανό, ὅπως δηλαδή ὁ ἀέρας, καὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει καὶ ὅσα κινοῦνται μέσα σ' αὐτόν, δηλαδή τὰ πνευματικὰ δαιμόνια τῆς πονηρίας, ἀπὸ τὴν κίνησή τους μέσα σ' αὐτόν νὰ ὀνομάζονται μ' αὐτὴ τὴ λέξη. Πνευματικὰ βέβαια λέγονται, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν σὰρκα καὶ αἷμα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοὺς ἔχει λάχει μὴ ἀϋλη καὶ ἄσαρκη οὐσία.

Πιὸ σύμφωνο βέβαια θὰ ἦταν ἂν ἔλεγε κανεὶς γιὰ τὸ προκείμενο, ὅτι ἐπουράνια ἐδῶ ὀνόμασε τὴν εὐσέβεια καὶ τὶς ἀρετές. Γιατὶ χάρις σ' αὐτὰ κληρονομοῦμε τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ ἡ πάλη μας πρὸς «τὰ πνευματικὰ δαιμόνια τῆς πονηρίας» γίνεται μὲ τὶς ἀρετές καὶ τὴν εὐσέβειά μας, μὲ τὸ νὰ προσπαθοῦμε ἐμεῖς νὰ τὰ πραγματοποιήσομε αὐτά, κι ἐκεῖνα νὰ ἀντιτάσσονται μὲ κάθε δυνατὸ τρόπο σ' αὐτὰ καὶ νὰ ἐπιχειροῦν κάθε πόλεμο ἐναντίον μας. Γι' αὐτὸ πολὺ σοφὰ καὶ κατάλληλα εἶπε ὁ δάσκαλος τῆς οἰκουμένης, ὅτι «ἡ πάλη μας δὲν γίνεται μὲ ὄντα ποὺ ἔχουν σὰρκα καὶ αἷμα, ἀλλὰ μὲ τὰ πνευματικὰ ὄντα τῆς πονηρίας»⁵, δηλαδή τὰ δαιμόνια, ποὺ δὲν φέρουν οὔτε σὰρκα οὔτε αἷμα. Καὶ τότε ποῦ γίνεται ὁ πόλεμος καὶ γιὰ ποιὰ; «Στὰ ἐπουράνια», λέει, δηλαδή σ' αὐτὰ ποὺ ὀδηγοῦν στὰ οὐράνια σκηνώματα, ποὺ εἶναι, ὅπως ἔχει λεχθεῖ, ἡ εὐσέβεια καὶ ὁ χορὸς τῶν ἀρετῶν. Καὶ ἂν κάποιος θελήσει μὲ τὸν προσδιορισμὸ «στὰ ἐπουράνια» νὰ ἐννοήσῃ ὡς πιὸ προχειρότερο τὴν ἴδια τὴν ἐπουράνια κατοικία, καὶ ἔτσι εὐοδώνεται ἡ ἔννοια τῆς εὐσέβειας. Γιατὶ ἡ πάλη μαζί τους εἶναι, ἐμεῖς ν' ἀγωνιζόμαστε νὰ ἐπιτύχομε τὴν οὐράνια κληρονομία, ἐνῶ ἐκεῖνα νὰ στερῆσουν κι ἀπὸ μᾶς ἐκείνην, τὴν ὁποία αὐτὰ τὰ ἴδια ἔχασαν.

ΕΡΩΤΗΣΗ 123η

Γιατὶ τὸ βιβλίον ἐπιγράφεται Πράξεις τῶν Ἀποστόλων μολονότι δὲν περιέχει τίς πράξεις τῶν δώδεκα, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ θαύματα καὶ λίγη διδασκαλία τῶν ἀποστόλων, καὶ στὴ συνέχεια ὅλη ἡ διαπραγματεύση ἀναφέρεται στὸν Παῦλο;

Ἔστι τὸ βιβλίον ἐπιγράφεται, λέει, Πράξεις τῶν ἀποστόλων, παρόλο

5. Ἐφ. 6, 12.

καίτοι γε οὐ τῶν δώδεκα πράξεις περιέχει, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν θαύματα καὶ διδασκαλίαν ὀλίγην τῶν ἀποστόλων, ἐφεξῆς δὲ εἰς Παῦλον κινεῖται πᾶσα ἡ πραγματεία· πλὴν διὰ τοῦτο Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπιγραφεῖται, διότι, κατὰ τὸν Παῦλον, «δοξαζομένου ἑνὸς μέ-
 5 λους, συνδοξάζεται πάντα τὰ μέλη». Οὕτω δὲ καὶ τὰς Πέτρου καὶ Παύλου πράξεις κοινοποιούμενος ὁ συγγραφεὺς, τῶν ἀποστόλων τὸ βιβλίον ἐπέγραψε Πράξεις. Εἰ δὲ καὶ τῇ κορυφῇ συμπεριλαμβάνεται τὸ ὅλον σῶμα, εὐλόγως ἂν τὰς τῶν κορυφαίων Πράξεις ἐκάλεσαν τῶν ἀποστόλων. Πλὴν γε καὶ ἡ κοινὴ τῶν ἀποστόλων ἐμπεριεχομένη
 10 ταύταις διδασκαλίαι, κἂν ἐπ' ὀλίγον ἢ ταύτης διήγησις παρατείνεται, ἀλλ' ἀφορμὴν τῆς ἐπιγραφῆς παρέχεται εὐλογον.

Τὸν δὲ συγγραφέα τῶν Πράξεων οἱ μὲν Κλήμεντα λέγουσι τὸν Ῥώμης, ἄλλοι δὲ Βαρνάβαν, καὶ ἄλλοι Λουκᾶν τὸν εὐαγγελιστήν. Αὐτὸς δὲ Λουκᾶς ἐπικρίνει, πρῶτον μὲν ἐξ ὧν προοιμιάζεται, ὡς
 15 καὶ ἕτερα αὐτῷ πραγματεία τὰς Δεσποτικὰς περιέχουσα πράξεις καταδέβληται. Δεύτερον δέ, ἐξ ὧν καὶ τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν διαστέλλεται, ὅτι μέχρι τῆς ἀναλήψεως οὐδεὶς αὐτῶν τὸ σύνταγμα προελθεῖν ἐποίησατο, ἀλλ' αὐτὸς μόνος καὶ τὴν ἀνάληψιν ἀκριδῶς ἐξεγήσατο, καὶ πάλιν τὴν τῶν Πράξεων ἀπαρχὴν ἀπὸ ταύτης ὑπε-
 20 στήσατο. Ματθαίου μὲν γὰρ τέλος ἔχει τὸ Εὐαγγέλιον, «οἱ ἑνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν», τέλος, «ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν», καὶ περὶ τῆς ἀναλήψεως οὐδὲν προστίθησι. Μάρκος δέ, εἰ καὶ μνημονεύει, ἀλλ' ὡς ἐν ἐπιδρομῇ, λέγων· «ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐκάθισεν ἐν
 25 δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ». Οὔτε γὰρ τὸν τρόπον, οὐδ' ἄλλο τι τῶν συνεκτικῶν κεφαλαίων τῇ τηλικαύτῃ πράξει συνδιέλαβεν. Ἰωάννου δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ἐν τῷ τέλει ἀναλήψεως μὲν οὐ παρέδωκεν ἱστορίαν, ἐπεσημαίνεται δέ, ὅτι «πολλὰ καὶ ἄλλα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτόν, οἶμαι, τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ
 30 γραφόμενα βιβλία». Μόνος δέ, ὡς εἴρηται, Λουκᾶς καὶ τὴν ἀνάληψιν ἐν τῷ τέλει τοῦ Εὐαγγελίου πλατύτερον διεξῆλθεν, καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Πράξεων ἀπο ταύτης προάγει.

1. Α' Κορ. 12, 26.

2. Βλέπε γιὰ τὰ λεγόμενα στὴν παράγραφο αὐτῇ Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, PG 52, 780, 13-32.

πού δέν περιέχει τίς πράξεις τῶν δώδεκα, ἀλλά στήν ἀρχή περιέχει θαύματα καί λίγη διδασκαλία τῶν ἀποστόλων, καί στή συνέχεια ὅλη ἡ διαπραγματεύση κινεῖται γύρω ἀπό τόν Παῦλο. Ἄλλ' ὅμως γι' αὐτό ἀκριβῶς τὸ βιβλίον ἐπιγράφεται «Πράξεις τῶν ἀποστόλων», ἐπειδή, σύμφωνα μέ τόν Παῦλο, «ὅταν δοξάζεται ἓνα μέλος, δοξάζονται μαζί μ' αὐτό ὅλα τὰ μέλη»¹. Ἐτσι λοιπόν ὁ συγγραφέας, παραδίνοντας στό κοινὸ τίς πράξεις τοῦ Πέτρου καί τοῦ Παύλου, ἐπέγραψε τὸ βιβλίον τῶν ἀποστόλων «Πράξεις». Κι ἂν ὅλο τὸ σῶμα περιλαμβάνεται στήν κορυφή του, εὐλόγα ὀνόμασαν ἔτσι τίς Πράξεις τῶν κορυφαίων ἀποστόλων. Πλὴν ὅμως καί ἡ κοινή διδασκαλία τῶν ἀποστόλων πού περιέχεται σ' αὐτές, παρ' ὅλο πού ἡ διήγησή της δέν κρατᾷ πολὺ, παρέχει εὐλογη ἀφορμὴ τῆς ἐπιγραφῆς².

Ὡς συγγραφέα τῶν Πράξεων ἄλλοι ἀναφέρουν τὸν Κλήμεντα, τὸν ἐπίσκοπο Ρώμης, ἄλλοι τὸν Βαρνάβα, καί ἄλλοι τὸ Λουκᾶ τὸν Εὐαγγελιστή. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Λουκᾶς διευκρινίζει, πρῶτα ἀπὸ τὸ προοίμιό του³, ὅτι ἔχει συγγράψει καί ἄλλη πραγματεία πού περιέχει τίς πράξεις τοῦ Κυρίου. Καί δεύτερον, ἀπὸ αὐτὰ πού τὸν κάνουν νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ τοὺς ἄλλους εὐαγγελιστές, ὅτι κανένας δέν ἐπεκτείνει τὸ γραπτὸ του ὡς τὴν ἀνάληψη, ἀλλὰ μόνο αὐτὸς καί τὴν ἀνάληψη διηγήθηκε μέ ἀκρίβεια⁴, καί πάλι τὴν ἀρχὴ τῶν Πράξεων τὴν κάνει ἀπὸ ἐκεῖ. Γιατὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου στό τελευταῖο κεφάλαιον λέει στήν ἀρχή, «οἱ ἔνδεκα μαθητὲς ξεκίνησαν...», καί στό τέλος, «ὡς τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου. Ἀμήν»⁵, καί δέν προσθέτει τίποτε γιὰ τὴν ἀνάληψη. Ὁ Μάρκος, ἂν καί τὴν ἀναφέρει, τὸ κάνει ὅμως ἐπιπροχάδην, λέγοντας, «ὁ Κύριος, ἀφοῦ τοὺς μίλησε, ἔκανε τὴν ἀνάληψή του στὸν οὐρανὸ καί κάθισε στὰ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ»⁶. Οὔτε δηλαδὴ τὸν τρόπο περιέλαβε οὔτε ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα πού δέονται μέ τὸ γεγονὸς αὐτό. Τὸ Εὐαγγέλιον πάλι τοῦ Ἰωάννη στό τέλος του δέν παρέδωσε τὸ περιστατικὸ τῆς ἀνάληψης, ἐπισημαίνει ὅμως, «καί ἄλλα πολλὰ ἔκανε ὁ Ἰησοῦς, πού ἂν γραφόταν τὸ καθένα τους, ὁ κόσμος ὅλος, νομίζω, δὲ θὰ χωροῦσε τὰ βιβλία πού θὰ γραφόταν»⁷. Μόνο ὁ Λουκᾶς, ὅπως εἶπαμε, καί τὴν ἀνάληψη διηγήθηκε στό τέλος τοῦ εὐαγγελίου σὲ μεγαλύτερη ἔκταση, καί ἀπὸ αὐτὴν ξεκινᾷ τὴν ἀρχὴ τῶν Πράξεων⁸.

3. Πράξ. 1, 1.

4. Λουκᾶ 24, 50-51.

5. Πράξ. 1, 6-11.

6. Ματθ. 28, 16-20.

7. Μάρκ. 16, 19.

8. Ἰω. 21, 25.

9. Βλ. γιὰ τὴν § αὐτὴ τὸ παραπάνω ἔργο τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου, PG 52, 780, 32-35.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΔ'.

Ποσάκις ὁ Χριστός τοῖς ἀποστόλοις μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ὤφθη, καὶ ποῦ, καὶ πότε;

*Ὅτι ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ ὠπτάνε-
5 το, ἑνδεκάκις δὲ μόνον αὐτοῖς εἰς ὄπτασίαν κατέστη. Καὶ εἰκότως
ἑνδεκα γὰρ ὄντων τῶν μαθητῶν, ἑνδεκάτην καὶ αὐτὸς τὴν ὄπτα-
σίαν ἐποιήσατο. Πόθεν δὲ ἢ ἀπόδειξις ὡς ἑνδεκάκις μόνον ὤφθη;
ἐνταῦθεν:*

*Καὶ γὰρ πρῶτον μὲν ὤφθη τῇ Μαρίᾳ ἐν τῷ μνήματι καὶ ταῖς
10 ἄλλαις γυναιξίν, ὥσπερ καὶ Ἑσαΐας προαναφωνεῖ, καλῶν τὰς γυ-
ναῖκας, καὶ λέγων· «γυναῖκες ἐρχόμεναι ἀπὸ θέας, δεῦτε, ἀναγγεί-
λατε ἡμῖν». Ἔπειτα ὤφθη Πέτρῳ, εἶτα τοῖς περὶ Κλεώπαν, εἰς τε
τὴν ὁδὸν ἐπιούσιν αὐτοῖς εἰς Ἑμμαούμ, καὶ οὕτω συνήεσαν ἐκεῖ-
νοι, καὶ ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, ὅτε ἐφανέρωσεν αὐτοῖς ἑαυτόν. Εἶ-
15 τα τοῖς δέκα, μὴ παρόντος Θωμᾶ, «οὔσης ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ».
Εἶτα τοῖς ἑνδεκα καὶ αὐτοῦ παρόντος Θωμᾶ καὶ συναριθμουμένου.
Εἶτα ὁμοῦ ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς, ἐφάπαξ, ὡς ἐπισημαίνε-
ται Παῦλος, ὅτι «καὶ αὐτῶν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι». Ἔτι δὲ
Ἰακώβῳ καὶ τοῦτο Παῦλος διδάσκει, οὐχὶ μόνον τοῖς δώδεκα. Καὶ
20 γὰρ προλαβὼν εἶπεν, «ὤφθη Κηφᾶ· εἶτα τοῖς ἑνδεκα», καὶ οὕτως
ἐπήγαγε «τοῖς ἀποστόλοις». Εἶτα τοῖς ἑπτὰ ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς
Τιβεριάδος, τουτ' ἔστιν Πέτρῳ καὶ Θωμᾶ καὶ Ναθαναήλ, Ἰακώβῳ
καὶ Ἰωάννῃ, καὶ ἄλλοις δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Εἶτα τοῖς ἀποστό-
λοις πᾶσιν, τουτ' ἔστι τοῖς ἑβδομήκοντα. Εἶτα «εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλι-
25 λαίας, οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς», καὶ εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν,
ὅτε καὶ ἡ Ἀνάληψις*

1. Πράξ. 1,3.

2. Ματθ. 28,9-10. Ἰω. 20,14-17.

3. Ἦσ. 27,11. Ἰερ. 28,10.

4. Λουκᾶ 24,34. Α' Κορ. 15,5.

5. Λουκᾶ 24,13-31.

5. Ἰω. 20,19-25.

6. Ἰω. 20,26-29. Μάρκ. 16,14. Λουκᾶ 24,36-49. Α' Κορ. 15,5.

7. Α' Κορ. 15,6.

ΕΡΩΤΗΣΗ 124η

**Πόσες φορές ὁ Χριστός παρουσιάστηκε στους ἀποστόλους
μετὰ τὴν ἀνάστασή του ἀπὸ τοὺς νεκροὺς· ποῦ καὶ πότε;**

Ὁ Σωτὴρας ἐμφανιζόταν στους μαθητὲς του σὲ διάστημα σαράντα ἡμερῶν, καὶ ἔνδεκα φορές μόνο παρουσιάστηκε σ' αὐτούς ὡς ὀπτασία. Καὶ ἦταν φυσικό, ἀφοῦ ἦταν ἔνδεκα οἱ μαθητὲς, ἔκανε κι ἐκεῖνος ἑνδέκατη τὴν ὀπτασία του. Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἔνδεκα μόνο φορές ἐφανίστηκε; Προκύπτει ἀπὸ τὰ ἑξῆς:

Πρῶτα ἐφανίστηκε στὴ Μαρία καὶ τὶς ἄλλες γυναῖκες κοιντὰ στὸ μνήμα¹. "Ὅπως ἀκριβῶς προαναγγέλλει καὶ ὁ Ἡσαΐας καλώντας τὶς γυναῖκες καὶ λέγοντας· «γυναῖκες ποὺ ἐπιστρέφετε ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶδατε, ἐλάτε νὰ τὰ ἀναγγείλετε καὶ σ' ἐμᾶς»². "Ἐπειτα ἐφανίστηκε στὸν Πέτρο³, ἔπειτα σὲ ἐκείνους ποὺ ἦταν μαζί μὲ τὸν Κλεώπα⁴, κι ἐνῶ πήγαιναν στους Ἐμμαούς, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ εἶχαν καταλάβει ἐκεῖνοι, καὶ στὸ κόψιμο τοῦ ψωμοῦ ὅταν φανέρωσε τὸν ἑαυτό του. "Ἐπειτα ἐφανίστηκε στους δέκα μὲ τὸν Θωμᾶ ἀπόντα, «πρὸς τὸ βράδυ ἐκείνης τῆς ἡμέρας⁵. "Ἐπειτα στους ἔνδεκα μὲ παρόντα καὶ τὸν Θωμᾶ καὶ ἀριθμούμενο μαζί μὲ αὐτούς⁶. "Ἐπειτα σὲ περισσότερους ἀπὸ πεντακόσιους ἀδελφούς μαζεμένους, μία φορά, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Παῦλος λέγοντας ὅτι «καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ζοῦνε ὡς τώρα»⁷. Κι ἀκόμα ἐφανίστηκε στὸν Ἰάκωβο· κι αὐτὸ τὸ παραδίδει ὁ Παῦλος ὄχι μόνο στους δώδεκα. Γιατί προηγουμένως εἶπε· «ἐφανίστηκε στὸν Κηφᾶ κι ἔπειτα στους δώδεκα»⁸, καὶ στὴ συνέχεια πρόσθεσε «στους ἀποστόλους»⁹. "Ἐπειτα στους ἑπτὰ ποὺ βρίσκονταν στὴ θάλασσα τῆς Τιβεριάδος, δηλαδή στους Πέτρο καὶ Θωμᾶ καὶ Ναθαναήλ καὶ Ἰάκωβο καὶ Ἰωάννη μαζί μὲ δύο ἄλλους μαθητὲς του¹⁰. "Ἐπειτα παρουσιάστηκε σὲ ὅλους μαζί τοὺς ἀποστόλους, δηλαδή στους ἑβδομήκοντα. "Ἐπειτα ἐφανίστηκε «στὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας, ποὺ τοὺς τὸ εἶχε καθορίσει ἀπὸ πρὶν ὁ Ἰησοῦς»¹¹, καὶ τέλος στὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ὅποτε ἔγινε καὶ ἡ Ἀνάληψη¹².

8. Α' Κορ. 15, 5-7.

9. Ἰω. 21, 1-14.

10. Α' Κορ. 15, 7.

11. Ματθ. 28, 16-20.

12. Πράξ. 1, 6-12.

10. Γιὰ ὅλη τὴν παράγραφο αὐτὴ διάβασε τὸ παραπάνω ἔργο Ἰω. Χρυσοστόμου, PG 52, 782, 51-783,52.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΕ΄.

Διὰ τί παρήγγειλεν ὁ Χριστὸς τοῖς ἀποστόλοις ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, καὶ πότε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἤκουσαν;

5 «Παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου». Ἄλλ' ὅτι μὲν ὁ Σωτὴρ ἔφη τοῦτο, δῆλον· εἶπε γάρ, ὅτι «ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ παρακαλῶ αὐτόν, καὶ πέμπει ὑμῖν τὸν Παράκλητον». Ὁ δὲ Πατὴρ ποῦ ἐπηγγείλατο; Ἐκ μὲν γὰρ τοῦ Εὐαγγε-
 10 λίου ἢ τοῦ Πατρὸς ἐπαγγελία οὐχ εὐρίσκεται. Ἡ δὲ δῆλον, ὡς ἐν τοῖς προφήταις εὐρίσκεται, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Παῦλος λέγων· «Παῦλος, δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἀγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ». Προεπαγγελιάμενος τοίνυν
 15 Εὐαγγέλιον, ἐπηγγείλατο καὶ Πνεῦμα ἅγιον διδόναι. Λέγει δὲ καὶ διὰ τοῦ προφήτου ὁ Θεός· «ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν». Ἴδου ἡ ἐπαγγελία. Ἡ δὲ ἔκδοσις, ὅτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν
 20 ἐφ' ἓνα ἕκαστον τῶν μαθητῶν ἐκάθισε, καὶ ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ ὅτι δὲ ὁ Πατὴρ ταῦτα λέγει, οὐχ ὁ Υἱός, ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς δῆλον· «καὶ δώσω», γάρ φησι, «σημεῖα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐν τῇ γῆ κάτω». Αἷμα μὲν γάρ, ὃ παραδόξου σημείου λόγον ἐπέχει, τὸ ἐκ τῆς Δεσποτικῆς μετὰ θάνατον ῥεῦσαν πλευρᾶς, πῦρ δὲ τὸ τοῖς ἀπο-
 25 στόλοις, ὡς προεῖρηται, διαιρεθέν. «Ἀλλὰ καὶ «ὁ ἥλιος», φησὶν, «μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἔλθειν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ», τουτ' ἔστι τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι δὲ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς εἴρηται ταῦτα, καὶ οὐκ ἀπὸ τοῦ προφήτου, ἡ ἀρχὴ τοῦ ῥητοῦ μαρτυρεῖ· ἔχει γάρ· «ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις,
 30 λέγει Κύριος, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα»,

1. Πράξ. 1, 4.

3. Ἰω. 14,16· 26.

5. Ἰωήλ 3, 1. Πράξ. 2, 17.

2. Ἰω. 20, 17 καὶ 14, 13·

4. Ρωμ. 1, 1-3.

6. Πράξ. 2, 11.

ΕΡΩΤΗΣΗ 125η

Γιατί ὁ Χριστός παρήγγειλε στοὺς ἀποστόλους νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ πότε ἄκουσαν τὴν ὑπόσχεση τοῦ Πατέρα;

«Παρήγγειλε στοὺς ἀποστόλους νὰ μὴν ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ νὰ περιμένουν τὴν ὑπόσχεση τοῦ Πατέρα»¹. «Ὅτι βέβαια τὸ εἶπε αὐτὸ ὁ Σωτῆρας, εἶναι φανερό. Γιατί τοὺς εἶπε· «ἀνεβαίνω στὸν Πατέρα μου»², «καὶ θὰ τὸν παρακαλέσω καὶ θὰ σᾶς στείλει τὸν Παράκλητο»³. Ποῦ ὅμως τοῦ τὸ ὑποσχέθηκε ὁ Πατέρας; Γιατί στὸ Εὐαγγέλιο δὲ βρίσκεται ἡ ὑπόσχεση τοῦ Πατέρα. Ἦ εἶναι φανερό ὅτι βρίσκεται στοὺς προφήτες, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ὁ Παῦλος λέγοντας, «ἐγὼ ὁ Παῦλος, δοῦλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπόστολος, πού ἔχω κληθεῖ, ξεχωρισμένος γιὰ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο προανήγγειλε μέσω τῶν προφητῶν του μέσα στὶς ἱερές Γραφές γιὰ τὸν Υἱό του»⁴; Δίνοντας λοιπὸν ἀπὸ πρὶν τὴν ὑπόσχεση γιὰ τὸ Εὐαγγέλιο, ὑποσχέθηκε νὰ τοὺς δώσει καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ Θεὸς λέει μὲ τὸ στόμα τοῦ προφήτη του· «στὸ τέλος τῶν ἡμερῶν, λέει ὁ Κύριος ὁ παντοκράτορας, θὰ μεταδώσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μου σὲ κάθε σὰρκα καὶ θὰ προφητέψουν οἱ υἱοὶ σας καὶ οἱ θυγατέρες σας»⁵. Νὰ λοιπὸν ἡ ὑπόσχεση. Καὶ αὐτὴ πραγματοποιεῖται ὅταν τὸ ἅγιο Πνεῦμα μὲ τὴ μορφή τῶν πύρινων γλωσσῶν κάθισε στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του καὶ αὐτοὶ κήρυτταν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ⁶. Ὅτι αὐτὰ τὰ λέει ὁ Πατέρας καὶ ὄχι ὁ Υἱὸς γίνεται φανερό ἀπὸ ὅσα προσθέτει· γιατί λέει· «καὶ θὰ σᾶς δώσω σημεῖα ἐπάνω στὸν οὐρανὸ καὶ κάτω στὴ γῆ»⁷. Τὸ αἷμα δηλαδή, πού ἔχει θέση παράδοξου σημείου, πού ἔρρευσε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κυρίου μετὰ τὸ θάνατό του⁸, καὶ ἡ φωτιὰ πού χωρίστηκε, ὅπως ἔχει λεχθεῖ, καὶ πῆγε στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους⁹. Ἀλλὰ καὶ «ὁ ἥλιος», λέει, «θὰ μεταβληθεῖ σὲ σκότος καὶ ἡ σελήνη σὲ αἷμα, προτοῦ ἔρθει ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἡ μεγάλη καὶ ἐπίσημη»¹⁰, δηλαδή ἡ ἡμέρα τοῦ Υἱοῦ. Ὅτι αὐτὰ ἔχουν λεχθεῖ ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν προφήτη τὸ μαρτυρεῖ ἡ ἀρχὴ τοῦ χωρίου, πού εἶναι ἡ ἐξῆς· «στὸ τέλος τῶν ἡμερῶν, λέει ὁ Κύριος, θὰ σκορπίσω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα μου σὲ κάθε σάρ-

7. Ἰωήλ 3, 3. Πράξ. 2, 19. 8. Ἰω. 19, 34.

9. Πράξ. 2, 3. 10. Ἰωήλ 3, 4. Πράξ. 2, 20.

καὶ ἐξῆς. Κύριος δὲ δῆλον, ὅτι οὐχ ὁ προφήτης, ὁμόδουλος ὢν ἡμῖν, ἀλλ' ὁ τοῦτον ἀπεσταλκῶς Θεὸς καὶ Πατὴρ.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΣΤ΄

Πότε ἐβαπτίσθησαν οἱ ἀπόστολοι καὶ παρὰ τίνος;

- 5 *Εὐρίσκομεν τοὺς ἀποστόλους λαβόντας βάπτισμα πρὸ τοῦ πάθους Χριστοῦ, τὸ Ἰωάννου. Ὁ δὲ Σωτὴρ πρὸ τοῦ πάθους οὐ δίδωσι βάπτισμα ἕτερον, ἵνα μὴ λύσῃ τὸ Ἰωάννου κήρυγμα καὶ δῶ ἀφορμὴν τοῖς ἀντιλέγουσιν Ἰουδαῖοις, ὅτι πρὸς ὕδριν τοῦ Βαπτιστοῦ ἴδιον ἐπεισῆγαγεν βάπτισμα. Ἀναπληροῖ δὲ τὸ λείπον, οὐκ ἐν ὕδατι βα-*
10 πτίζων, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, καθὼς καὶ αὐτὸς φησι, «ὕμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας», δηλονότι μετὰ δέκα. Δίδονται δὲ προθεσμία δέκα ἡμέραι διὰ γυμνασίαν τῆς τῶν ἀποστόλων πίστεως. Ἐουχαζούσης τῆς χάριτος καὶ μηδενὸς τῶν ἐπηγγελμένων φαινομένων, ἐγυμνάζετο αὐτῶν ἡ πίστις καὶ ἡ
15 ἐλπίς τὸ ἀδίστακτον καρποφορεῖν καιρὸν ἐλάμβανεν. Τῷ γοῦν βαπτισθῆναι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἴσον ἐστὶ τὸ λαβεῖν Πνεῦμα ἅγιον. Ἦσαν οὖν Πνεύματι καὶ ὕδατι πρὸ τοῦ πάθους βαπτισθέντες οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἦν τὸ λουτρὸν ἐκεῖνο εἰς ἄφεσιν μὲν ἁμαρτιῶν, οὐκ εἰς μετοχὴν δὲ Πνεύματος ἁγίου.
- 20 *Ὅτι δὲ τοὺς ἀποστόλους ὁ Ἰωάννης ἐβάπτισε, φανερὸν ὁ Δεσπότης ποιεῖ ἐν τῷ λέγειν πρὸς τὸν Πέτρον κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ νιπτήρος ἀνανεύοντα· «ὁ λελουμένος οὐκ ἔχει χρεῖαν νίψασθαι, εἰ μὴ τοὺς πόδας». Ἐδειξε γὰρ διὰ τῆς φωνῆς οὐ μόνον τὸν Πέτρον λελουμένον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἐν τῷ νίπτειν αὐτῶν τοὺς πόδας μόνον,*
25 τῷ τοῦ Ἰωάννου βαπτίσματι. Ὁ Σωτὴρ οὖν τὸ βάπτισμα τῆς μετανοίας καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν τελούμενον παρὰ τοῦ Ἰωάννου οὐκ ἠθέτησεν, ἀλλὰ καὶ ἐτελείωσε προσθεῖς τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεᾷ.

11. Ἰωήλ 3, 1. Πράξ. 2, 17.

12. Βλ. παραπάνω ἔργο Ἰω. Χρυσόστομου, PG 52, 784, 37-54.

1. Ἰω. 4, 1-2.

2. Πράξ. 1, 5.

3. Ἰω. 20, 22. Πράξ. 8, 15. 10, 47.

4. Μάρκ. 1, 4. Λουκᾶ 3, 3.

κα»¹¹ και ἔξῃς. Κύριος, εἶναι φανερό, ὅτι δὲν εἶναι ὁ προφήτης, πού εἶναι ὁ μὸδουλός μας, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός και Πατέρας πού τὸν ἔστειλε¹².

ΕΡΩΤΗΣΗ 126η

Πότε βαπτίσθηκαν οἱ ἀπόστολοι και ἀπὸ ποιόν;

Βλέπομε ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἔλαβαν τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Σωτήρας μας ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος του δὲν προσφέρει ἄλλο βάπτισμα, γιὰ νὰ μὴν παραμερίσει τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰωάννη και δώσει ἀφορμὴ στοὺς Ἰουδαίους ὥστε νὰ τὸν κατηγοροῦν και νὰ λένε, ὅτι ἔφερε δικὸ του βάπτισμα γιὰ νὰ περιφρονηθεῖ ὁ Βαπτιστής¹. Ἀναπληρώνει τὴν ἔλλειψη βαπτίζοντας ὄχι μὲ νερό, ἀλλὰ μὲ τὸ Πνεῦμα, ὅπως και ὁ ἴδιος λέει· «ἔσεῖς θὰ βαπτισθεῖτε μὲ τὸ ἅγιο Πνεῦμα ὄχι πολλές ἡμέρες ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ»², δηλαδή δέκα συνολικά. Και δίνεται ὡς προθεσμία τῶν δέκα ἡμερῶν γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ και δοκιμαστεῖ ἡ πίστη τῶν ἀποστόλων. Ὅταν ἡσύχαζε ἡ χάρη και δὲν πραγματοποιοῦνταν καμμιά ἀπὸ τίς ὑποσχέσεις πού εἶχαν λάβει, γυμναζόταν ἡ πίστη τους και ἡ ἐλπίδα ἔπαιρνε καιρὸ νὰ καρποφορήσει ἡ ἀφοβία και ἡ ἀποφασιστηκὸτα. Τὸ νὰ βαπτιστοῦν λοιπὸν μὲ τὸ ἅγιο Πνεῦμα εἶναι ἴσο μὲ τὸ νὰ λάβουν Πνεῦμα ἅγιο. Εἶχαν λοιπὸν βαπτιστεῖ οἱ ἀπόστολοι μὲ τὸ Πνεῦμα και τὸ νερό πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος³, και τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο ἦταν βέβαια γιὰ τὴ συγχώρηση ἁμαρτιῶν⁴, ὄχι ὅμως γιὰ νὰ λάβουν Πνεῦμα ἅγιο⁵.

Ὅτι βέβαια ὁ Ἰωάννης βάπτισε τοὺς ἀποστόλους τὸ φανερώνει ὁ Κύριος, ὅταν λέει στὸν Πέτρο τὴν ὥρα τοῦ νικτήρα πού πρόβαλε ἄρνηση· «ὅποιος ἔχει λουστει δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ πλυθεῖ, παρὰ νὰ πλύνει τὰ πόδια του μόνο»⁶. Ἐδειξε λοιπὸν μὲ τὸ λόγο αὐτόν, ὅτι δὲν εἶχε ὁ Πέτρος μόνο βαπτιστεῖ μὲ τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη, ἀλλὰ και οἱ ἄλλοι μὲ τὸ νὰ πλύνει μόνο τὰ πόδια τους⁷. Ὁ Σωτήρας λοιπὸν δὲν ἀθέτησε τὸ βάπτισμα τῆς μετάνοιας πού γινόταν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη γιὰ τὴ συγχώρηση τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ τὸ τελειοποίησε, προσθέτοντας και τὴ δωρεὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος⁸.

5. Βλ. ἴδιο ἔργο Ἰω. Χρυσοστόμου, PG 52, 786, 23-29, 43-44, 57-60.

6. Ἰω. 13, 10.

7. Ἰω. 13, 5.

8. Βλ. παραπάνω ἔργο Ἰω. Χρυσοστόμου, PG 52, 787, 3-9, 13-15.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΖ΄

Πῶς οἱ εἰς Χριστὸν βαπτιζόμενοι Χριστὸν ἐνδύονται;

Εἰ μὴ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ θεικῆς χάριτος πηγὴ, πῶς οἱ θεϊκὸν ἔνδυμα τὸν Χριστὸν ἐνδυσάμενοι ἰδιωτικὸν τὸ τοῦ Πνεύματος
 5 ἐπενδύονται; Εἰ γάρ, ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθησαν, Χριστὸν ἐνεδύσαντο, λέγει δὲ ὁ Σωτὴρ, «μείνατε ἐν Ἱερουσαλήμ, ἕως οὗ ἐνδύσασθε ἐξ ὕψους δύναμιν, ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ’ ὑμᾶς», πῶς ἐν τῷ καιρῷ τοῦ Δεσποτικοῦ ἐνδύματος δουλικὸν ἐνδύμεθα; Ἄλλὰ δῆλον ἄρα ἐκάτερον ἔνδυμα ὁμότιμον, καὶ μίαν καὶ
 10 τὴν αὐτὴν τῆς εὐεργεσίας καὶ χάριτος παρίστησιν αὐθεντεῖαν. Ἐνδυμα δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται τῶν πιστῶν, οὐχ ὡς ἱμάτιον, ἀλλ’ ὡς ἐνδύεται σίδηρος τὸ πῦρ· οὐκ ἐξωθεν περιβαλλόμενος, ἀλλ’ ὅλος δι’ ὅλου. Οὕτω γάρ καὶ τὸν Χριστὸν, τὸ πανάγιον Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἱμάτιον ἐξωθεν περικειμένον περιβαλλόμεθα, ἀλλ’ ὡς
 15 τὴν καρδίαν καὶ τοὺς λογισμοὺς πληρούμενοί τε φωτὸς καὶ τὸ πρόσωπον χάριτος. Διὸ καὶ ἀτενίζοντες εἰς τὸ πρόσωπον Στεφάνου οἱ ἐπανιστάμενοι εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς πρόσωπον ἀγγέλου.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΗ΄

Διὰ τί εἶπε «πορευομένου αὐτοῦ» καὶ οὐκ “ἀναλαμβανομένου”, καὶ διὰ τί καλοῦσιν οἱ ἄγγελοι Γαλιλαίους
 20 τοὺς ἀποστόλους;

«Καὶ <ὡς> ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ». Οὐκ ἔτι, φησὶν, “ἀναλαμβανομένου”, λέγει, ἀλλά, «πορευομένου» καὶ γὰρ τῇ σαρκὶ μὲν ἀνελήφθη, τῇ αὐθεντεῖᾳ δὲ ἐπορεύετο.

25 Γαλιλαίους δὲ καλοῦσε τοὺς μαθητὰς οἱ ἄγγελοι, σεμνύνοντες αὐτούς. Γαλιλαῖοι γὰρ οἱ ἀποκεκαλυμμένοι σημαίνει. Καὶ γὰρ καὶ πρῶτον σημεῖον ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας ἐποίησεν ὁ Χριστός, καὶ ἐκεῖ ἐφάνερωσε καὶ ἀπεκάλυψε τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ἐνθεν καὶ ὁ προ-

1. Γαλ. 3, 27.

2. Λουκᾶ 24, 49.

3. Πράξ. 1, 8.

4. Πράξ. 6, 15.

ΕΡΩΤΗΣΗ 127η

Πώς ὄσοι βαπτίζονται στὸν Χριστὸ ντύνονται τὸν Χριστό¹;

Ἐὰν τὸ Πνεῦμα δὲν ἦταν Θεός, ἂν δὲν ἦταν πηγὴ θεϊκῆς χάριτος, πῶς ὄσοι ντύθηκαν τὸν Χριστὸ ὡς θεϊκὸ ἔνδυμα, ντύνονται ἐπιπλέον καὶ τὸ ἔνδυμα τοῦ Πνεύματος; Ἐὰν δηλαδὴ ὄσοι βαπτίστηκαν στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ντύθηκαν τὸν Χριστό, καὶ ὁ Σωτὴρας λέει, «μείνετε στὴν Ἱερουσαλὴμ μέχρι ποῦ νὰ ντυθεῖτε μὲ δύναμη ἀπὸ ψηλά»², «ὅταν ἔρθει τὸ Πνεῦμα σ' ἐσᾶς»³, πῶς στὸν καιρὸ τοῦ Δεσποτικοῦ ἐνδύματος ντυνόμαστε ἔνδυμα δουλικό; Εἶναι ἐπομένως φανερό, ὅτι καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο φόρεμα εἶναι ὁμοῖα καὶ παριστάνουν μία καὶ τὴν αὐτὴ αὐθεντικότητα. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο λέγεται ἔνδυμα τῶν πιστῶν, ὅχι ὅπως ἓνα φόρεμα, ἀλλὰ ὅπως τὸ σίδηρο ντύνεται τῇ φωτιά. Δὲν περιβάλλεται τῇ φωτιά μόνον ἐξωτερικά, ἀλλὰ διαπερνᾶται ὅλος δι' ὅλου. Ἐτσι λοιπὸν καὶ τὸν Χριστὸ, τὸ πανάγιο Πνεῦμα, δὲν τὸ ντυνόμαστε σὰν ἔνδυμα φορώντας το ἐξωτερικά, ἀλλὰ μέχρι τὴν καρδιά καὶ τοὺς λογισμοὺς μας γεμίζομε ἀπὸ φῶς καὶ τὸ πρόσωπό μας πλημμυρίζει ἀπὸ τὴ χάρη. Γι' αὐτὸ ἀτενίζοντας τὸν Στέφανο στὸ πρόσωπο οἱ διώκτες του, εἶδαν τὸ πρόσωπό του σὰν πρόσωπο ἀγγέλου⁴.

ΕΡΩΤΗΣΗ 128η

Γιατί εἶπε «καθὼς αὐτὸς πορευόταν»¹ καὶ ὄχι «καθὼς ἀνέβαινε πρὸς τὰ ἑπάνω», καὶ γιατί οἱ ἄγγελοι ὀνομάζουν τοὺς ἀποστόλους Γαλιλαίους;²

«Καὶ καθὼς ἔβλεπαν ἐκεῖνον ποῦ πορευόταν πρὸς τὸν οὐρανὸ». Δὲ λέει ἀκόμα «ποῦ ἀναλαμβανόταν» (=ποῦ ἀνέβαινε στὸν οὐρανὸ», ἀλλὰ «ποῦ πορευόταν»· γιατί ἡ ἀνάληψή του ἔγινε μὲ τὴ σὰρκα, ὅμως πορευόταν μὲ τὴ δική του δύναμη³.

Οἱ ἄγγελοι πάλι καλοῦν τοὺς μαθητὲς Γαλιλαίους τιμώντας τους. Γιατὶ ἡ λέξη Γαλιλαῖοι σημαίνει οἱ «ἀποκεκαλυμμένοι». Ἐλλωστε καὶ τὸ πρῶτο του θαῦμα ὃ Χριστὸς τὸ ἔκανε στὴ Γαλιλαία⁴ καὶ ἐκεῖ φανέρωσε καὶ ἀποκάλυψε τὴ δόξα του. Καὶ γι' αὐτὸ προαναφωνεῖ ὁ προφή-

1. Πράξ. 1, 10.

2. Πράξ. 1, 11.

3. Βλ. ἴδιο ἔργο Ἰω. Χρυσοστόμου, PG 52, 15, 788, 47-57.

4. Ἰω. 2, 11.

φήτης Ἡσαΐας προανακράζει· «ἐπένθησεν ἡ γῆ, ἠσχύνθη ὁ Λίβανος ἔλη ἐγένετο ὁ Ἀσσαρών. Φανερά ἔσται ἡ Γαλιλαία καὶ ὁ Κάρμηλος». Ἐνταῦθα δεῖ ὑποταγῆναι, «τί ἐστήκατε ἐμβλέποντες;».

Καὶ ὁ μὲν Ἡλίας ὡς δοῦλος εἰς ὕψος ἀέριον ἀνελήφθη, οὐκ εἰς 5 τὸν οὐρανόν, ἀλλ' «ὡς εἰς τὸν οὐρανόν», ὁ δὲ Δεσπότης, ὡς Κύριος πάντων, οὐχ ὡς «εἰς τὸν οὐρανόν», ἀλλ' «εἰς τὸν οὐρανόν» ἀληθῶς. Καὶ τρίτον δὲ ἐπισημαίνεται τὸ πορεύεσθαι ἢ ἀναλαμβάνεσθαι τὸν Δεσπότην εἰς τὸν οὐρανόν, τῇ τριπλῇ τοῦ ῥήματος ἐπιφορᾷ τὸ δέβαι- 10 ούν τε καὶ ἀληθές καὶ ἀφαντασίαστον παριστῶν. Ἰδίωμα γὰρ καὶ δε- βαιώσεώς τε καὶ ἀσφαλείας τὸ τοιοῦτον σχῆμα τοῦ λόγου ἢ ἱερὰ ἡ- μῶν οἶδεν Γραφή.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΘ'.

Τίνος ἐστὶν ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα, «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;».

15 Ὡσπερ ἡ γῆ θεασαμένη τὸν Κύριον καὶ Σωτῆρα δύναμιν ἔχοντα θεϊκὴν καὶ ἐπιτάσσοντα τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσῃ, ξενιζομένη ἔλεγε, «τίς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἄνεμοι ὑπακούουσιν αὐτῷ;», οὕτω καὶ ὁ οὐρανὸς ἐν σαρκὶ βλέπων τὴν θεότητα, ξενιζόμενος λέγει· «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;».

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛ'.

Διὰ τί ὁ τῆς νηστείας χρόνος ἐν μ' ἡμέραις ἀριθμεῖται;

Ζητοῦσί τινες, Τί δήποτε ὁ τῆς νηστείας χρόνος ἐν ἡμέραις ἡμῖν μ' περιγράφεται, καὶ οὔτε εἰς τὸν πεντηκοστὸν ἢ ἑξηκοστὸν παρατείνεται, οὐδὲ ἐντὸς πάλιν τῶν μ' περικλείεται, καὶ οὐχ ἡμῖν 25 μόνον οὕτω παραδέδοται, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ κοινὸς Δεσπότης καὶ Σωτῆρ ἡμῶν, ὁ νομοθέτης τῶν ἐν τῇ χάριτι, τεσσαράκοντα ἡμέρας φαίνεται νηστεύσας, ὅποτε αὐτῷ προσβαλεῖν ἔμελλεν ὁ πειράζων, πρὸς ἀγῶνας ἀπεδύετο· καὶ πρό γε τοῦ Δεσπότητος ὁ προφήτης

5. Ἡσ. 33,9. 6. Πράξ. 1,11. 7. Δ' Βασ. 2,1·11. 8. Πράξ. 1,10·11.
9. Βλ. Ἰω. Χρυσσοστόμου, Εἰς τὴν Ἀνάληψιν, (νόθο ἔργο) PG 52, 796, 29-31.

της Ἡσαΐας· «ἡ γῆ πένθησε, ὁ Λίβανος ἔνωσε ντροπή· ὁ Ἀσσαρῶν μεταβλήθηκε σὲ ἔλη. Θὰ λάμψει ἡ Γαλιλαία καὶ ὁ Κάρμηλος»⁵. Ἐδῶ πρέπει νὰ τεθεῖ καὶ ἐκεῖνο τό, «τί σταθήκατε καὶ κοιτᾶζετε πρὸς τὸν οὐρανό;»⁶.

Καὶ ὁ Ἡλίας⁷ βέβαια ὡς δοῦλος ὑψώθηκε ψηλὰ στὸν ἀέρα ὄχι στὸν οὐρανό, ἀλλὰ “σὰν στὸν οὐρανό”, ὁ Δεσπότης μας ὅμως σὰν Κύριος τῶν πάντων ἀναλήφθηκε⁸ ὄχι “σὰν στὸν οὐρανό”, ἀλλὰ «στὸν οὐρανό»⁹. Τὸ «ποῦ πορευόταν» ἢ “ἀναλαμβάνονταν” ὁ Δεσπότης στὸν οὐρανὸ ὑποδηλώνει καὶ ἓνα τρίτο νόημα, μὲ τὴν τριπλὴ ἀναφορὰ τοῦ ρήματος παριστάνει τὸ βέβαιο καὶ ἀληθινὸ καὶ πραγματικὸ κι ὄχι φανταστικὸ. Γιατὶ εἶναι γνώρισμα τῆς ἀγίας Γραφῆς μας νὰ χρησιμοποιοῦ τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ λόγου πρὸς βεβαίωση καὶ ἀσφάλειά μας.

ΕΡΩΤΗΣΗ 129η

Τίνος εἶναι ἡ φωνὴ ποῦ λέγει, «ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ βασιλιάς τῆς δόξας;»¹.

“Ὅπως ἡ γῆ ὅταν εἶδε τὸν Κύριο καὶ Σωτῆρα νὰ ἔχει θεϊκὴ δύναμη καὶ νὰ δίνει διαταγὰς στοὺς ἀνέμους καὶ στὴ θάλασσα ἔλεγε παραξενεμένη, «ποιὸς εἶναι αὐτὸς ποῦ ὑποτάσσονται σ’ αὐτὸν ἡ θάλασσα καὶ οἱ ἄνεμοι;»², ἔτσι καὶ ὁ οὐρανὸς βλέποντας τὴ θεότητα ἔνσαρκη ἔλεγε παραξενεμένος· «ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ βασιλιάς τῆς δόξας;»³.

ΕΡΩΤΗΣΗ 130ή

Γιατί ὁ χρόνος τῆς νηστείας καθορίζεται σὲ σαράντα ἡμέρες;

Ρωτοῦν μερικοί, “Γιατὶ ὁ χρόνος τῆς νηστείας καθορίζεται σὲ σαράντα ἡμέρες, καὶ οὔτε παρατείνεται στὶς πενήντα ἢ στὶς ἑξήντα, οὔτε πάλι περικλείεται μέσα στὶς σαράντα, καὶ δὲν ἔχει παραδοθεῖ αὐτὸ ἔτσι μόνον σὲ ἐμᾶς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωτῆρας μας, ὁ νομοθέτης τῶν ἐντολῶν τῆς χάριτος, φαίνεται ὅτι νήστεψε σαράντα ἡμέρες, ὅταν ἐτοιμαζόταν ὁ πειραστὴς διάβολος νὰ τὸν παρασύρει στὶς παγίδες του¹. Καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Δεσπότη ὁ προφήτης Ἡλίας, γράφεται στὴν ἀγία Γραφή

1. Ψαλμ. 23, 8-10.

2. Ματθ. 8, 27. Μάρκ. 4, 41. Λουκᾶ 5, 25.

3. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου*, PG 52, 788, 10-16.

1. Ματθ. 4, 1-2. Μάρκ. 1, 12-13. Λουκᾶ 4, 1-2.

Ἡλίας τοσαύτας ἡμέρας διανύσαι ἐν νηστείαις ἀναγέγραπται, καὶ ἔτι πρὸ τούτου Μωσῆς ἐν τῷ Σιναίῳ ὄρει ἠνίκα τὰς πλάκας θεόθεν λαβε παρεσκευάζετο. Ἡ μὲν οὖν ζήτησις αὕτη. Ἀλλὰ γὰρ τὴν μὲν βαθυτέραν καὶ ἀπορρητοτέραν αἰτίαν ἴσως ἂν τις ἄλλος κατὰ τοὺς
5 προειρημένους ἄνδρας ἀνηγγέμενος τε καὶ μετάρσιος τὴν θεωρίαν, ὑψηλοτέραν τε καὶ θειοτέραν ἀποδώσειεν, ἃ δὲ εἰς ἡμετέραν ἦκε μάθησιν, ἐροῦμεν.

Ἐν ἑξ ἡμέραις ὁ Θεὸς τὸν παρόντα καὶ ὁρώμενον τοῦτον κόσμον ἐδημιούργησε, τῇ δὲ ἑβδόμῃ κατέπαυσε μὲν ἀπὸ τῶν ἔργων
10 καὶ πέρασ ἔθηκε τῷ φιλοτεχνήματι, συναριθμεῖται δὲ καὶ αὕτη ταῖς πρὸ αὐτῆς, ὥσπερ καὶ πᾶσα ἀρχὴ χρόνου τινὸς καὶ πέρασ ἐν τῇ συναριθμῆσει τῶν μεταξὺ συμπεριλαμβάνεται, καὶ ὁ παρῶν αἰῶν τῆς ἑβδομάδος συνεχῶς ἀνακυκλούμενος ἀπαρτίζεται. Ἡ δὲ ὀγδοῶς τὸν μέλλοντα αἰῶνα δηλοῖ καὶ τὸν ἐκ τοῦ παρόντος εἰς ἄλ-
15 λην τινὰ θειοτέραν λῆξιν καὶ κατάστασιν, ἣτις καὶ «ὀγδοῶς» καλεῖται καὶ «πρώτη» καὶ «μία». ὀγδοῶς μὲν ὡς ἄλλο τι διάστημα παρὰ τὸν συμπληρούμενον χρόνον πρὸ τῆς ἑβδομάδος ὑπάρχουσα· πρώτη δὲ ὡς ἀρχὴ οὕσα λήξεως ἑτέρας καὶ πολιτείας θειοτέρας καὶ ἀμείνονος· μία δὲ ὡς οὐκ ἔχουσα μετ' αὐτὴν ἑτέραν χρονικὴν πε-
20 ρίοδον, ἀλλ' αὐτὴ ἀτελευτήτως ὑπάρχουσα καὶ διαμένουσα.

Τούτων οὕτω προτεθεωρημένων ἡμῖν, ὅσοι μὲν ἑβδόμην κατὰ τὴν ἑβδομάδα θούλοιντο τὸν ῥευστὸν τοῦτον χρόνον καὶ ἐπίκηρον καὶ τοῖς ῥευστοῖς καὶ φθαρτοῖς συμπαραμετρούμενόν τε καὶ συμ-
25 παραρρέοντα, οὗτοι ταῖς ἁμαρτίαις καὶ τῶν παθῶν τῇ ἀγλύϊ τὰς αἰσθήσεις πάσας κατεκηλίδωσαν, καὶ ἀκοὴν μὲν ἔπλησαν ἁσμάτων πορνικῶν καὶ τῶν ὅσα τούτοις συνέπεται, καὶ ὄψις μὲν αὐτοῖς τὰ ψυχοφθόρα θεάματα, ἀφή δὲ καὶ γεῦσις καὶ ὄσφρησις, ἵνα μὴ καθέκαστον αἰσθητήριον λέγων εἰς μῆκος ἀποτείνω τὸν λόγον, οἷς οὐ θέμις ἐνδιατρίβουσιν, ἐξ ὧν αὐτοῖς ἀκατακρίτως ἃ τε ἡ φύσις
30 παρέσχετο καὶ ἃ μὴ θεῖος νόμος ἐκώλυσε περὶ ταῦτα ἀναστρέφεσθαι. Τῶν οὖν ἐν ἡμῖν πέντε αἰσθήσεων οὕτως ἐρροπωμένων τε καὶ

2. Γ Βασ. 19, 8.

3. Ἐξ. 34, 28.

4. Γεν. 2, 2.

5. Μ. Βασιλείου, Ὀμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον, 2, 8. PG 29, 49 C 4-6. ΕΠΕ τόμ. 4.

ὅτι τόσες ἡμέρες πέρασε μὲ νηστεία², καὶ ἀκόμα πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Μωυσῆς ὅταν ἐτοιμαζόταν στὸ ὄρος Σινὰ νὰ παραλάβει τὶς πλάκες ἀπὸ τὸ Θεό³. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ ἐρώτηση. Ἀλλὰ τὴ βαθύτερη καὶ πιὸ κρυφὴ αἰτία ἴσως καὶ κάποιος ἄλλος κατ' ἀναλογία μὲ τοὺς προηγούμενους, πνευματικὰ ὑψωμένος καὶ οὐράνιος στὴ θεωρία, μπορέσει νὰ βρεῖ κάποια ὑψηλότερη καὶ θεϊκότερη αἰτία, αὐτὰ ὅμως ποὺ ἔμαθα ἐγὼ θὰ σοῦ τὰ πῶ.

Ὁ Θεὸς δημιούργησε αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο ποὺ βλέπομε σὲ ἕξι ἡμέρες καὶ τὴν ἐβδόμη ἀναπαύθηκε ἀπὸ τὴν ἐργασία κι ἔβαλε τέλος στὸ φιλοτέχνημά του⁴, συναριθμεῖται ὅμως κι αὐτὴ μὲ τὶς προηγούμενες τῆς, ὅπως κάθε ἀρχὴ καὶ κάθε τέλος περιλαμβάνεται στὶς ἐνδιάμεσες ἡμέρες, καὶ ἔτσι συμπληρῶνεται ἀνακυκλούμενος συνεχῶς ὁ παρὼν αἰώνας τῆς ἐβδομάδας⁵. Ἡ ὀγδὴ ἡμέρα δηλώνει τὸν μελλοντικὸ αἰῶνα καὶ ἀπὸ τὸ παρὸν ποὺ ζοῦμε τὴ μετάβασή μας σὲ ἓνα ἄλλο τέλος καὶ ἄλλη κατάσταση θεϊκότερη, ἢ ὅποια καλεῖται καὶ «ὀγδὴ» καὶ «πρώτη» καὶ «μία» καὶ «ὀγδὴ» βέβαια καλεῖται ὡς ἓνα ἄλλο χρονικὸ διάστημα ποὺ ὑπάρχει μαζί μὲ τὸ χρόνο ποὺ συμπληρῶνεται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐβδομάδα· «πρώτη»⁶ λέγεται ἐπειδὴ εἶναι ἀρχὴ μιᾶς ἄλλης κατάστασης καὶ μιᾶς πολιτείας θεϊκότερης καὶ ἀνώτερης, καὶ «μία»⁷, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἔπειτ' ἀπὸ αὐτὴν ἄλλη χρονικὴ περίοδο, ἀλλ' αὐτὴ εἶναι ποὺ ὑπάρχει καὶ συνεχίζεται χωρὶς κανένα τέλος⁸.

Ἐχοντας δώσει αὐτὴν τὴν ἐξήγηση σ' ὅλα αὐτὰ, ὅσοι θὰ ἤθελαν τὴν ἐβδόμη ἡμέρα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐβδομάδα, αὐτὸν τὸν χρόνο ποὺ κυλάει καὶ φεύγει καὶ ποὺ μαζί μὲ ὅσα κυλοῦν καὶ φθείρονται φθίρεται κι αὐτὸς καὶ κυλάει μαζί τους, αὐτοὶ ἔχουν κατακηλιδώσει ὅλες τὶς αἰσθήσεις μὲ τὶς ἁμαρτίες τους καὶ μὲ τὴν ἀχλὺ τῶν παθῶν, ἔχουν γεμίσει τὴν ἀκοή τους μὲ πορνικὰ τραγοῦδια καὶ τὰ παρεπόμενά τους, καὶ ὄραση τους βέβαια εἶναι τὰ θεάματα ποὺ βλάπτουν τὴν ψυχὴ, καθὼς καὶ ἀφή καὶ γεύση καὶ ὄσφρηση, γιὰ νὰ μὴ ἐπιμηκύνω τὸ λόγο μου μιλώντας χωριστὰ γιὰ κάθε μία αἴσθηση, μὲ τὰ ὅποια ἀσχολοῦνται χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται, ἐνῶ μπορούσαν μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἡ φύση ἔδωσε ἀδιακρίτως στὴ διάθεσή τους καὶ τὰ ὅποια δὲν ἐμπόδισε ὁ θεῖος νόμος, αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα γύρω ἀπὸ τὰ ὅποια περιστρέφονται. Ἐχοντας λοιπὸν

6. Μάρκ. 16, 9.

7. Ματθ. 28, 1. Μάρκ. 16, 2. Λουκᾶ 24, 1. Ἰω. 20, 1.

8. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, 2, 8. PG 29, 52A8-B 4.

λελυμασμένων ὑπὸ τῶν παθῶν τε καὶ τῆς ῥοῆς, ἃ ἐν τῷ ῥέοντι προσ-
 λαμβάνομεν χρόνῳ, τούτων ἢ καθαρσις καὶ ἢ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀπο-
 κατάσσις οὐκ ἂν γένοιτο κατὰ τὸν τύπον καὶ τὴν μίμησιν τοῦ ῥευ-
 στοῦ καὶ φιλαμαρτήμονος χρόνου, κατὰ τὴν τάξιν δὲ μᾶλλον καὶ
 5 παιδαγωγίαν καὶ ἐκμίμησιν τοῦ ἀπαθοῦς τε καὶ ἀρρεύστου καὶ
 ἀτελευτήτου χρόνου, ὃν ὁ λόγος μικρὸν ἄνωθεν «ὀγδόην» τε καὶ
 «πρώτην» καὶ «μίαν» ἐδίδαξεν ἐπονομάζεσθαι. Ἐπεὶ οὖν αἱ πέντε
 αἰσθήσεις ἡμῶν ἐπὶ τὴν ὀγδοάδα πολλαπλασιαζόμεναι τὸν τεσσα-
 ρακοστὸν ἀποτελοῦσιν ἀριθμὸν, διὰ δὲ τῶν πέντε αἰσθήσεων ζῶ-
 10 μέν τε καὶ τὰς πράξεις ἐπιτελοῦμεν ὅσαι τε φαῦλοι καὶ ὅσαι εἰς ἀ-
 ρετῶν ἀναφέρονται λόγον, εἰκότως διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν ταύ-
 τας καθαίρομεν, καὶ πᾶσαν αὐταῖς ἰατρείαν προσᾶγειν παρελάβο-
 μεν, καὶ οὕτω καὶ ταύτας πολιτεύεσθαι, ὡς ἂν ἡ ὀγδοάς, ἀλλὰ μὴ τὸ
 ῥευστὸν τῆς ἐβδομάδος ἐπιτάττη τε καὶ διακελεύηται. Ταύτῃ δὲ
 15 ἡμῶν τῇ θεωρίᾳ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ἔν-
 τινι τῶν αὐτοῦ λόγων, ὃς ἐπιγέγραπται, Περὶ νηστείας, συνάδων τε
 καὶ προμαρτυρόμενος ἐπιδείκνυται.

ΕΡΩΤΗΣΙ ΡΛΑ'*

Τί λέγεται μαγνήτις;

20 α. Μαγνήτις, ὅπερ ἐρώτησας, καλεῖται ἢ τὸν σίδηρον ἔλκουσα
 λίθος, ὅτι Μάγνητας ἄνδρας λιθοφόρους ἀρχηγούς φησι εὐρέσεως
 αὐτῆς γενέσθαι καὶ τῆς ἐνεργείας εἰς γνῶσιν ἔλθειν. Λιθοφόροις
 γάρ, ὡς ἔοικε, κρηπίσιν ὑποδεδεμένοι οὗτοι, ἐπεὶ κατὰ γῆς σιδηρί-
 τιδος ἠρέμα θαδίζοντες γένοιτο, βάρους τινὸς καὶ δυσκινησίας,
 25 προσεχομένων τῶν ψήφων τοῖς σιδηρίοις ἀντελαμβάνοντο· θαῦμα
 δὲ προσπίπτον αὐτοῖς καὶ πρὸς ζήτησιν τῆς αἰτίας ἀνακινουῖν, τὴν
 εὕρεσιν παρασχεῖν τῆς ἐν τῇ λίθῳ δυνάμεως. Οὐ μόνον δὲ μαγνήτις
 αὕτη καλεῖται, ἀλλὰ καὶ Λυδία, καὶ Ἡρακλεία, καὶ σιδηρίτις. Δεῖ
 γάρ σοι σπουδαιολογουμένῳ περὶ ταῦτα, καὶ ἡμᾶς προσφιλοτιμή-

9. Ὁ Λόγος αὐτὸς τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἶναι δημοσιευμένος στὴ σειρὰ αὐτῆ τῶν Πατέρων ΕΠΕ καὶ βρίσκεται στὸν 30 τόμο τῶν Ἀπάντων αὐτοῦ, σσ. 184-207.

ἔτσι καταρρυπωμένες καὶ κατεστραμμένες τὶς πέντε αἰσθήσεις ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴν ἀστάθεια αὐτῶν, ὅσα προσλαμβάνομε μὲ τὴν παρέλευση τοῦ χρόνου, αὐτῶν ἢ κάθαρση καὶ ἢ κατάστασις στὸ ἀρχαῖο δὲν θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὸν τύπο καὶ τὴ μίμησις τοῦ χρόνου ποῦ φεύγει καὶ ποῦ ρέπει πρὸς τὴν ἁμαρτία, ἀλλὰ μᾶλλον σύμφωνα μὲ τὴν τάξι καὶ τὴν παιδαγωγία καὶ τὴν ἐκτίμησις τοῦ ἀπαθῆ καὶ σταθεροῦ καὶ ἀτελεύτητου χρόνου, τὸν ὁποῖο ὁ λόγος μας λίγο πιὸ πάνω μᾶς δίδαξε ὅτι λέγεται «ἡμέρα ὄγδοη» καὶ «πρώτη» καὶ «μία». Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ πέντε αἰσθήσεις μας ὅταν πολλαπλασιαστοῦν μὲ τὴν ὀχτάδα ἀποτελοῦν τὸν ἀριθμὸ σαράντα, καὶ ἐπειδὴ μὲ τὶς πέντε αἰσθήσεις μας ζοῦμε καὶ ἐπιτελοῦμε τὶς πράξεις μας, καὶ ὅσες εἶναι φαῦλες καὶ ὅσες περιλαμβάνονται στὸν κατάλογο τῶν ἀρετῶν, πολὺ σωστὰ λοιπὸν τὶς καθαίρομε μέσα σὲ σαράντα ἡμέρες, καὶ διδαχθήκαμε νὰ τὶς θεραπεύομε καὶ νὰ ζοῦμε μὲ κάθε τρόπο σύμφωνα μ' αὐτές, ἔτσι ἀκριβῶς ποῦ ὀρίζει καὶ προστάζει ἡ ὄγδοάδα καὶ ὄχι ἡ ρευστότητα τῆς ἑβδομάδας. Μὲ αὐτὴ μας τὴν ἐξήγησις φαίνεται νὰ συμφωνεῖ καὶ νὰ τὴν ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κωνσταντινουπόλεως μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς λόγους του, ὁ ὁποῖος ἐπιγράφεται «Περὶ νηστείας»⁹.

ΕΡΩΤΗΣΗ 131η Τί λέγεται μαγνήτης.

1. Ὁ μαγνήτης, ποῦ ρώτησες, εἶναι ἡ πέτρα ποῦ ἔλκει τὸν σίδηρο, ἐπειδὴ, λένε, οἱ Μάγνητες, ἄνθρωποι ποῦ ἔφεραν ἐπάνω τους πέτρες, ἔκαναν αὐτὴν τὴν ἀνακάλυψη καὶ διαπίστωσαν αὐτὴ τὴν ἐνέργεια. Ὅπως φαίνεται αὐτοὶ φοροῦσαν στὰ πόδια τους ὑποδήματα σολιασμένα μὲ πέτρες καὶ ὅταν βὰδιζαν ἤρεμα σὲ ἔδαφος ἀπὸ σιδερόπετρα, ἐνιωθάν βάρος καὶ κάποια δυσκινησία ὅταν ἔρχονταν σ' ἐπαφὴ οἱ πέτρες μὲ τὶς σιδερόπετρες. Ἦταν γι' αὐτοὺς ἓνα θαῦμα ποῦ τοὺς παρακινούσε νὰ ζητήσουν τὴν αἰτία ποῦ θὰ τοὺς ἔκανε νὰ βροῦν τὴ δύναμη τῆς πέτρας. Καὶ ἡ πέτρα δὲν καλεῖται μόνο μαγνήτης, ἀλλὰ καὶ Λυδία λίθος καὶ Ἡράκλεια καὶ σιδερίτης. Πρέπει δηλαδὴ καὶ ἐγώ, ἀφοῦ ἐσὺ ἀσχολεῖσαι σοβαρὰ μ' αὐτὰ τὰ θέματα, νὰ δείξω τὸ ἴδιο ἐν-

* Πρόκειται γιὰ τὴν 254η Ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, ποῦ ἀπευθύνεται στὸν Βασίλειο τὸν Πελοποννησίτη σπαθαροκανδιδάτη.

σασθαι. Ἀλλὰ γὰρ σιδηρῖτις μὲν ἀπὸ τῆς ἐνεργείας ἧς περὶ τὰ σιδήρια ἐνδείκνυται, εἰ βούλει δέ, καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως ἔχει γάρ τι ἐμφερές κατὰ τὴν χροῶν ἀργῶ καὶ οὐπω διακαθαρθέντι σιδήρῳ· ἀλλὰ καὶ διότι ἐξ ἀρχῆς εὐρῆσθαι, φασί, αὐτὴν τοῖς τοῦ σιδήρου 5 μετάλλοις ἀναμειγμένην. Ἡρακλεία δέ, ὡς μὲν τισιν ἔδοξε, διὰ τὸ ἰσχυρὸν τῆς ὀλκῆς καὶ κρατερόν· μᾶλλον δ' ἂν ῥηθείη τὴν ἐπωνυμίαν ἔλκειν, διότι περὶ Ἡράκλειαν τὸ πρῶτον, ὡς φασιν, ἐφάνη. Ἡράκλειαν δὲ οἱ μὲν τὴν ἐν Πόντῳ ἱστορήκασιν, τοῖς δὲ ἢ ἐν Σαμοθράκῃ ἔδοξεν. Εἰσὶ δὲ οἷς ἑτέρα τῆς μαγνήτιδος ἢ σιδηρῖτις νομίζε- 10 ται, ἣν καὶ λαμπρὰν ὄλως καὶ διανυγῆ φασιν εἶναι, καὶ μαρμαρυγαῖς ἀργυριζούσαις χαρασσομένην δι' ὄλου τοῦ σώματος· Εἷη δὲ καὶ Λυδία τὴν κληῖσιν, ἴσως ἀπὸ τῆς πόρρω πατρίδος τῶν ἐφευρηκότων αὐτῆς τὴν ἐνέργειαν, ἢ εἴ τι ἄλλο τις ἀπὸ τοῦ πελάγους τῆς ἀρχαϊκῆς ἱστορίας καιρὸν λάβοι ἀναλέξασθαι.

15 β'. Ἀλλ' ἡμᾶς γε προσήκει τὴν ἐλκτικὴν τῆς λίθου ταύτης δύναμιν διασκοποῦντας καὶ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν οἶον ἔρωτα, ὃν ἡ φύσις αὐτῇ πρὸς τὸν σίδηρον ἐνέθηκεν, ἀγάλλεσθαι μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἀριστοτέχνην Θεόν, αἰσχύνεσθαι δὲ τὴν τῶν ἀναισθήτων ἀλληλουχίαν καὶ συνᾶφειαν, ἐπειδὴν οἱ λόγῳ τιμηθέντες ἡμεῖς 20 τὸν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀγάπης δεσμὸν οὐδ' ὁμοίως ἐκείνοις φυλάττωμεν, καίτοι γε σαφῶς διδασκόμενοι, ὡς, εἰ καὶ πάσης ἀρετῆς εἶδος εἶημεν περιειλημμένοι, ἄνευ τῆς εἰς ἀλλήλους ἀγάπης καὶ τοῦ πνευματικοῦ τούτου φίλτρου καὶ δεσμοῦ πάντα ἡμῖν διαρρυῖσκει καὶ οἴχεται.

25 Εἰ δὲ καὶ ἑτέρα τις λέγεται λίθος ἐναντίαν τῇ προκειμένη τὴν φύσιν λαχοῦσα, ἧς ἡμεῖς μὲν οὐπω εἰς πειρᾶν ἀφίγμεθα (τὴν δὲ φασιν ἀπωθεῖσθαι αὐτῇ προσαγόμενα τὰ σιδήρια), καὶ τοῦτο ἡμέτερον· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡμεῖς μόνον τῷ δεσμῷ τῆς πνευματικῆς ἀγάπης ὀφείλομεν ἠνῶσθαι καὶ συνδεδέσθαι πρὸς τὸ ὁμόφυλον, ἀλλ' ἔσθ' 30 ὅτε καὶ ἀπωθεῖν καὶ ἐκτρέπεσθαι, ἐπειδὴν σκανδάλων καὶ προσ-

1. Γιὰ τὸν μαγνήτη ἔχουν γράψει ὁ Ἡσύχιος, ὁ Πίνδαρος κ. ἄ. Περισσότερα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς στὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου, ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔκδοσί του.

διαφέρον. Σιδερίτης λοιπόν λέγεται ἀπὸ τὴν ἐνέργεια πού ἐκδηλώνει στὰ σιδηρὰ ἀντικείμενα, κι ἂν θέλεις κι ἀπὸ τὴν ὄψη της· γιατί μοιάζει στὴν ὄψη μὲ σίδηρο σὲ φυσικὴ κατάσταση πού δὲν ἔχει ἀκόμα καθαρθεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ τὴ βρῆκαν ἀρχικῶς, λένε, ἀναμιγμένη μὲ μεταλλεύματα σιδήρου. Ἡράκλεια (λίθος), ὅπως νομίζουν μερικοί, λέγεται ἐξαιτίας τῆς μεγάλης δύναμης ἔλξης πού διαθέτει. Ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἔλκει τὴν ἐπωνυμία της ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια, ὅπου, ὅπως λένε, βρέθηκε πρῶτα. Καὶ ἄλλοι μιλοῦν γιὰ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Πόντου, ἄλλοι πάλι ἔχουν τὴ γνώμη ὅτι προῖκεται γιὰ τὴν τῆς Σαμοθράκης. Μερικοὶ πάλι νομίζουν ὅτι ὁ σιδερίτης εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν μαγνήτη, καὶ λένε ὅτι αὐτὸς εἶναι τελείως λαμπρὸς καὶ καθαρὸς καὶ τὸν ἀυλακώνουν μαρμαρυγὲς ἀργυρόχρωμες σὲ ὅλο τὸ σῶμα. Φέρει καὶ τὴν ὄνομασία Λυδία (λίθος), ἴσως ἀπὸ τὴ μακρινὴ πατρίδα ἐκείνων πού βρῆκαν τὴν ἐνέργειά της, ἢ γιὰ ὅποιο ἄλλο λόγο βρεῖ τὸν καιρὸ κανεῖς ν' ἀνασύρει ἀπὸ τὸ πέλαγος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας¹.

2. Ἀλλ' ἐμεῖς ἐξετάζοντας τὴν ἑλκτικὴ δύναμη αὐτῆς τῆς πέτρας καὶ τὴ συμπάθεια καὶ τὸν ἔρωτα πού κατὰ κάποιον τρόπο ἢ φύση ἐμφύτευσε μέσα της, πρέπει νὰ χαιρόμαστε γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀριστοτέχνη Θεοῦ καὶ νὰ ντρεπόμαστε γιὰ τὴν ἀλληλοσύνδεση καὶ τὴ στενὴ σύναψη τῶν δίχως αἴσθησις πραγμάτων, τὴ στιγμή πού ἐμεῖς πού τιμηθήκαμε μὲ τὸ λόγο δὲν τηροῦμε οὔτε μ' ἐκεῖνα ὅμοια τὸ δεσμὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἂν καὶ βέβαια διδασκόμαστε σαφῶς ὅτι, ἀκόμα κι ἂν ἔχομε συγκεντρώσει κάθε εἶδους ἀρετῆς, χωρὶς τὴ μεταξύ μας ἀγάπη καὶ τὸ πνευματικὸ αὐτὸ φίλτρο καὶ τὸ δεσμὸ, ὅλα διαρροῦν καὶ φεύγουν καὶ χάνονται².

Κι ἂν λέγεται καὶ κάποια ἄλλη πέτρα μὲ διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν ἀπὸ μᾶς ἀπασχολεῖ φύση, πού ἐμεῖς δὲν τὴν ἔχομε γνωρίσει ἀκόμα (κι αὐτὴ λένε πὼς ἀπωθεῖ τὰ σιδηρὰ ἀντικείμενα πού πλησιάζουν κοντὰ της) κι αὐτὸ εἶναι γνῶρισμα τῆς δικῆς μας συμπεριφορᾶς. Γιατὶ οὔτε ἐμεῖς, ναὶ οὔτε ἐμεῖς ὀφείλομε νὰ εἴμαστε ἐνωμένοι καὶ συνδεδεμένοι μὲ τοὺς συναθρώπους μας μόνο μὲ τὸν δεσμὸ τῆς πνευματικῆς ἀγάπης, ἀλλὰ κάποτε καὶ νὰ τοὺς ἀπωθοῦμε καὶ ν' ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ αὐτούς, ὅταν, ζώντας ζωὴ γεμάτη μὲ σκᾶνδαλα καὶ προσκόμματα, ἐπιχειροῦν νὰ μᾶς σταθοῦν ἐμπόδιο στοὺς δρόμους τῆς εὐσέβειάς μας,

1. Α' Κορ. 13, 1-3.

κομμάτων ὑπελθόντες θίον ἐμποδῶν ἐπιχειρῶσιν ἴστασθαι πρὸς τὰς τῆς εὐσεβείας τρίβους ἡμῶν, ἢ τοὺς τῶν ἀρετῶν ὑποσκελίζειν καὶ διαστρέφειν δρόμους. Τοῦτο γὰρ καὶ τὸ Κυριακὸν ἐπιτάττει λόγιον, ὡς, εἰ καὶ τις εἴη φίλων καὶ οἰκείων ὁ μάλιστα, ὥστε καὶ συνεργεῖν 5 ἡμῖν εἰς τὰς πολιτικὰς θεωρίας τε καὶ πράξεις, ἴσα καὶ ὀφθαλμῶν δεξιῶν καὶ χειρὶ δεξιᾶ, καὶ τούτους ἐκτέμνειν καὶ ἀποτρέπεσθαι τῇ πάσῃ δυνάμει χρεῶν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑΒ'*

Τί δεῖ καλεῖν τέκνα, καὶ ποῖα παιδιά, καὶ τίνας υἱούς;

10 **Καὶ τί λέγει Πέτρος, «ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον»;**

Τρία ταῦτά ἐστιν, οἷς τὸ ἀνθρώπινον τελειοῦται· κάθαρσις ἀμαρτημάτων, πίστις εὐσεβῆς καὶ ἀδίστακτος πρὸς μηδὲν καινὸν μηδὲ πρόσφατον ὑπαλλοιουμένη, ἀγών καὶ νίκη κατὰ τῶν παθῶν 15 καὶ τοῦ διαβόλου. Ἡ μὲν οὖν τῶν ἀμαρτημάτων κάθαρσις γέννησίς τις ἐστὶ πνευματικὴ, μᾶλλον δὲ ἀναγέννησις, τὸν παλαιωθέντα ἀνακαινίζουσα ἄνθρωπον, καθ' ὃ καὶ Παῦλος ἔλεγεν «τεκνία, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἕως ἄν ὁ Χριστὸς ἐν ὑμῖν μορφωθῇ». Διὰ ταύτης δὲ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ υἰοθετούμεθα, δοῦλοι ὄντες τῷ Δεσπότη Χρι-

20 στῶ. Διὸ εἰκότως ἂν καὶ τεκνία καὶ παιδιά οἱ ταύτης τῆς χάριτος ἠξιωμένοι καλοῖντ' ἂν. Οἱ δὲ τὴν ἀρχῆθεν προκατηγγελημένην εὐσεβειαν πρεσβεύοντες, ἤδη τὸ φρόνημα πεπολίωνται, μηδὲν κενὸν μηδὲ πρόσφατον μηδ' ἀνθρωπίνης ἐπινοίας νεανίεσμα ταῖς διανίαις αὐτῶν εἰσδεχόμενοι, οἱ καὶ δικαία κρίσει πνευματικῆς αὐτοῦς 25 ἐπωνυμίας ἀξιόσους δεικνύουσιν. Ἐπὶ δὲ τούτοις, οἱ γενναίως καὶ ἀνδρείως τὰ πάθη καὶ τὸν ἐχθρὸν καταγωνισάμενοι, καὶ στρατιωτῶν καὶ ἀθλητῶν ὡς ἀληθῶς ἔργα διαπραξάμενοι, πῶς ἦν ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ἔργοις νεανικὴν τε καὶ ἀκμάζουσαν τὸν τόνον καὶ τὸν πόθον γνώμην ἐπεδείξαντο, οὐχὶ καὶ τῆς κλήσεως αὐτῆς μετασχίσουσιν;

30 Ἔχεις οὖν, οἶμαι, διὰ τῶν εἰρημένων σαφῶς τὸ ζήτημά σοι διαλυόμενον· «γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὀ-

3. Ματθ. 5, 29-30.

* Ἐπιστολὴ 255η τοῦ Φωτίου ἀπευθυνόμενὴ πρὸν τὸν ἀδελφὸ Κωνσταντῖνον.

ἢ νὰ καταπατοῦν καὶ νὰ διαστρέφουν τὰ μονοπάτια τῶν ἀρετῶν. Γιατὶ αὐτὸ ὀρίζει καὶ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ὅτι, κι ἂν εἶναι κάποιος ἀπὸ τοὺς κατεξοχὴν φίλους καὶ τοὺς οἰκείους μας, ὥστε νὰ εἶναι καὶ συνεργάτης μας στὰ ζητήματα καὶ τὶς ἐνέργειες τῆς πόλης, σὲ βαθμὸ μάλιστα ἴσο μὲ τὸ δεξί μας μᾶτι καὶ τὸ δεξί μας χέρι, πρέπει κι αὐτοὺς νὰ τοὺς ἀποκόπτομε ἀπὸ μᾶς καὶ νὰ τοὺς ἀποφεύγομε μὲ ὅλη τὴ δύναμή μας³.

ΕΡΩΤΗΣΗ 132η

Ποιοὺς πρέπει νὰ καλοῦμε τέκνα, ποιοὺς παιδιά καὶ ποιοὺς υἱοὺς; Καὶ γιατί λέει ὁ Πέτρος, «ἔχομε τὸν προφητικὸ λόγο βεβαιότερο»;

Τρία εἶναι ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα τελειοποιεῖται ὁ ἄνθρωπος· ἡ κάθαρση ἀπὸ τὰ ἁμαρτήματα· ἡ εὐσεβὴς καὶ ἀταλάντευτη πίστη, πού δὲν ἀλλοιώνεται ἀπὸ κανένα καινούργιο οὔτε πρόσφατο στοιχεῖο, καὶ ἀγώνας καὶ νίκη κατὰ τῶν παθῶν καὶ τοῦ διαβόλου. Ἡ κάθαρση λοιπὸν ἀπὸ τὰ ἁμαρτήματα εἶναι γέννηση πνευματικὴ, ἢ μᾶλλον ἀναγέννηση, πού ἀνακαινίζει τὸν παλιωμένο ἄνθρωπο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἔλεγε ὁ Παῦλος· «τέκνα μου, πού πάλι δοκιμάζω πόνους γέννας γιὰ σᾶς, μέχρι πού νὰ μορφωθεῖ μέσα σας ὁ Χριστός»¹. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀναγέννηση γίνεται καὶ ἡ υἱθεσία μας, ἐνῶ εἴμαστε δοῦλοι, ἀπὸ τὸν Κύριό μας τὸν Χριστό. Γι' αὐτὸ πολὺ εὐλογα θὰ μπορούσαν, ὅσοι ἔχουν ἀξιωθεῖ αὐτὴ τὴ χάρη, νὰ καλοῦνται καὶ τέκνα καὶ παιδιά. Ἐνῶ ἐκεῖνοι πού πρεσβεύουν τὴν εὐσέβεια πού ἔχει προκαταγγεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ἔχουν πιά λευκανθεῖ στὴν πίστη καὶ δὲ δέχονται στίς διανοιές τους κανένα νεωτεριστικὸ οὔτε πρόσφατο στοιχεῖο οὔτε κανένα τόλμημα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας, αὐτοὶ μὲ δίκαιη κρίση ἀναδεικνύονται ἀξιοὶ πνευματικῆς ὀνομασίας. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὅσοι κατανίκησαν γενναῖα καὶ μὲ ἀνδρεία τὰ πάθη καὶ τὸν ἐχθρὸ καὶ ἔπραξαν ἀληθινὰ κατορθώματα πολεμιστῶν καὶ ἀθλητῶν, πῶς αὐτοὶ πού ἔδειξαν σὲ ὅλους κατὰ τὴ διάπραξη αὐτῶν τῶν ἔργων φρόνημα μὲ τόνο καὶ πόθο νεανικὸ καὶ ἀκμαῖο, δὲ θὰ μετὰσχουν αὐτῆς τῆς κλήσης;

Ἐχεις λοιπόν, νομίζω, σαφὴ τὴ λύση τῆς ἀπορίας σου μὲ ὅσα εἶπαμε. «Σᾶς γράφω, τέκνα μου, ὅτι ἔχουν συγχωρηθεῖ οἱ ἁμαρτίες σας διὰ

1. Γαλ. 4, 19.

νομα αὐτοῦ. Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν Πονηρόν. Ἐγραψα ὑμῖν, παιδιά, ὅτι ἐγνώκατε τὸν Πατέρα. Ἐγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Ἐγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, 5 καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν Πονηρόν». Τεκνία μὲν γὰρ καὶ παιδιά ποιεῖ ἡ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων χαριζομένη ἀναγέννησις, καὶ τὸ τῆς υἰοθεσίας ἀξίωμα, δι' ὧν τοῖς ἔργοις ἐπιγινώσκειν Πατέρα τὸν θέμενον, ὥσπερ ἰσχὺν προσειλήφαμεν, οὕτω καὶ χρέος ὑπήλθομεν. Πατέρας γε μὴν καθιστᾷ ἡ τῆς 10 ἀπ' ἀρχῆς εὐσεβείας πολιά τε καὶ ἐν τῷ θεβαίῳ στηριζομένη ἐπιγνώσις, νεανίσκους δὲ τὸ κατὰ τοῦ Πονηροῦ καὶ τῶν παθῶν κράτος Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ τῶν ἀποστολικῶν λογίων διάνοια, ἡ δὲ τῶν ῥημάτων ἐπιμονή, ἡ μὲν ἀφηγήματος ἐπέχει ἂν λόγον, ἡ δὲ ἐπαναμνήσεως, ὅπερ εἴωθεν προσεχεστέρους τε καὶ τοὺς ἀκροατὰς παρα- 15 σκευάζειν, καὶ βαθύτερον τῷ μνημονικῷ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἐγχαράσσειν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν.

Ὁ δὲ τῷ κορυφαίῳ Πέτρῳ εἴρηται, ἂν ὀρθῶς ἐπισκοπήσης, οὐδὲ ἀπορούμενον περιόψει. Ἐκεῖνος γὰρ εἰπὼν, «καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν», εἶτα ἐπαγαγὼν, 20 «καὶ ἔχομεν θεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον», οὐχ ἑαυτῷ φησιν θεβαιότερον, ἄπαγε, μάλιστα γὰρ προαναφωνῶν, ὡς «ἐπόπτται γενηθέντες τῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεγαλειότητος, ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τούτου δύναμιν καὶ παρουσίαν» (τί γὰρ ἂν εἴη τῆς αὐτοψίας θεβαιότερον καὶ τοῦ ἀκοῆς ἰδίας ἀναπετάσαι εἰς ὑπο- 25 δοχὴν τῆς ἄνωθεν φωνῆς, καὶ τὴν πατρικὴν ἐνανυγασθῆναι μαρτυρίαν;), ἀλλὰ θεβαιότερον ἐκείνοις φησὶν, οἷς ἔγραφεν, ὡσανεὶ λέγων· Εἴ τις ἐπιδιστάζουσαν, οἷς μαρτυροῦμεν, ἔχοι τὴν γνώμην, εἰς τὸν προφητικὸν ἀποσκοπεῖτω λόγον, θεβαιότερον ὄντα γὰρ τῆς τῶν πολλῶν περὶ ἡμᾶς ἀμφισθητήσεως πάντως· οὐκ ἔτι γὰρ καὶ οὗτος, 30 ὡς ἂν τινες εὐχερέστερον περὶ ἄλλων ὑπολήψονται, ἀνθρωπίνης προέρχεται δόξης. Ὅτι δὲ οὐχ ἑαυτῷ θεβαιότερον ἔφησεν, ἀλλ' οἷς

2. Α' Ἰω. 2, 12-14.

3. Β' Πέτρ. 1, 18..

τοῦ ὀνόματος Ἐκείνου. Σᾶς γράφω, πατέρες, ἐπειδὴ γνωρίσατε Ἐκεῖνον ποῦ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἀρχή. Σᾶς γράφω, νέοι, ἐπειδὴ νικήσατε τὸν πονηρό. Σᾶς ἔγραψα, παιδιά μου, ἐπειδὴ γνωρίσατε τὸν Πατέρα. Σᾶς ἔγραψα, πατέρες, ἐπειδὴ γνωρίσατε Ἐκεῖνον ποῦ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ἀρχή. Σᾶς ἔγραψα, νεαροί μου, ἐπειδὴ εἶστε δυνατοὶ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ μένει σ' ἐσᾶς ποῦ ἔχετε νικήσει τὸν πονηρό»². Τέκνα δηλαδή καὶ παιδιά δημιουργεῖ ἢ ἀναγέννηση ποῦ χαρίζει τὴν ἀφεση τῶν ἁμαρτημάτων καθὼς καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς υἰοθεσίας, μὲ τὰ ὅποια, ὅπως ἐλάβαμε τὴ δύναμη νὰ γνωρίσομε τὸν Πατέρα ποῦ μᾶς υἰοθέτησε, ἔτσι ἀναλάβαμε καὶ χρέος. Πατέρες μᾶς κάνει ἢ ἀπὸ τὴν ἀρχή τῆς πίστεως μας προσήλωση σ' αὐτὴν μέχρι τὰ γηρατειὰ καὶ ἡ ἐπίγνωση ποῦ στηρίζεται σὲ βεβαιότητα, ἐνῶ νεαροὺς ἢ ἐπικράτησή μας κατὰ τοῦ πονηροῦ καὶ τῶν παθῶν. Αὐτὸ βέβαια εἶναι τὸ νόημα τῶν ἀποστολικῶν λόγων, ἐνῶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν λέξεων ἀπὸ τὴ μία ἔχει θέση ἀφηγήματος, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη νέα ὑπενθύμιση, πράγμα ποῦ συνήθως κάνει τοὺς ἀκροατὲς προσεκτικότερους καὶ νὰ χαράζουν τὸ νόημα ὅσων εἶπαμε βαθύτερα στὸ μνημονικὸ τῆς ψυχῆς τους.

Ἐκεῖνο πάλι ποῦ εἰπώθηκε στὸν κορυφαῖο Πέτρο, ἂν τὸ ἐξετάσεις ὀρθᾶ, δὲ θὰ σοῦ μείνει πιά ἀπορία. Λέγοντας δηλαδή ἐκεῖνος, «καὶ αὐτὴ τὴ φωνὴ ἐμεῖς τὴν ἀκούσαμε νὰ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸν οὐρανό»³, καὶ προσθέτοντας ἔπειτα, «καὶ ἔχομε βεβαιότερο τὸν προφητικὸ λόγον»⁴, δὲ λέει τὸ βεβαιότερο γιὰ τὸν ἑαυτό του, μακριὰ μιὰ τέτοια σκέψη, καὶ μάλιστα τὴ στιγμή ποῦ προηγουμένως ἀναφωνεῖ· «ἐπειδὴ γίναμε ἐπόπτες τῆς μεγαλειότητος τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, σᾶς κάναμε γνωστή τὴ δύναμή του καὶ τὴν παρουσία του»⁵ (τί δηλαδή μπορεῖ νὰ ὑπάρξει βεβαιότερο ἀπὸ τὴν αὐτοψία καὶ ἀπὸ τὸ νὰ δώσεις τὴν ἴδια τὴν ἀκοή σου γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖς μέσα σου τὴ φωνὴ τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ καταφωτισθεῖς μὲ τὸ φῶς τῆς μαρτυρίας τοῦ Πατέρα;), ἀλλὰ βεβαιότερο λέει γιὰ ἐκείνους, στοὺς ὁποίους ἔγραφε, σὰ νὰ τοὺς ἔλεγε· «Ὅποιος ἀμφιβάλλει γιὰ τὴ μαρτυρία μας, ἂς προσέξει τὸν προφητικὸ λόγον, ποῦ εἶναι βεβαιότερος ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτησή μας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς. Γιατὶ δὲν προέρχεται κι αὐτὸς ἀπὸ ἀνθρώπινη γνώμη, ὅπως εὐχερέστερα μερικοὶ θὰ ὑπονοήσουν. Ὅτι τὸ «βεβαιότερο» δὲν τὸ εἶπε

4. Β' Πέτρο. 1, 19.

5. Β' Πέτρο. 1, 16.

ἔγραφεν, σαφέστερον ὑποκατιῶν ἐκδιδάσκει· ἐπιφέρει γάρ· «ὦ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες» (προσέχοντες ἡμεῖς, φησίν, οὐκ ἐγώ), «ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν».

5

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΓ*.

Τί λέγει ὁ Ἀπόστολος «περίψημα;»

Τὸ «περίψημα» δύναται μὲν οὕτως ἀπλῶς νυνὶ σημαίνειν τὸ ἐν ἀτιμία καὶ οἶον ὑπὸ τὰ ἴχνη κείμενον, ἐγγύτερον δ' ἂν εἴη τῆς σημασίας ἢ ἀπολύτρωσις καὶ τὸ οἶον ὑπὲρ τινῶν ἱερείων προθυόμενον.
10 «Περίψημα» γὰρ καλεῖν ἐκεῖνο μᾶλλον ὁ παλαιὸς οἶδε λόγος, καὶ τὴν αἰτίαν τοιαύτην παρέχεται τῷ ὀνόματι. Τὸ παλαιὸν ἐπειδὴν τι-νων ἄνωθεν μηνιμάτων εἰς πείραν ἐνέπιπτον, καὶ ποινὰς αὐτοῦς τῶν τετολμημένων ἀπαιτεῖσθαι συνήσθοντο, ἄθροοι περιστάντες τὸ ὁμόφυλον ἐνὶ τινὶ αὐτῶν, ὃς ἔμελλεν ἢ κλήρω ἀφορισθεῖς ἢ τῷ προθύμῳ τῆς
15 γνώμης ἐκούσιος ὑπὲρ πάντων προθύεσθαι καὶ καθάρσιον αὐτῶν γίνεσθαι, τοῦτον χερσὶ περιψῶντες καὶ (ἐπαφώμενοι) ἐφαψώμενοι καὶ οἶον ὑπομειλισσόμενοι, «περίψημα ἡμῶν», ἔλεγον, «γενοῦ».

Ἐκεῖθεν οὖν ὁ πολλὰ πολλάκις σοφῶς αἰχμαλωτίσας Παῦλος εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τῶν ἔξω φωνῶν,
20 οὐχ ὅση κομπή καὶ γλῶττα καὶ εὐῆχος, ἀλλ' ὅση γνησίᾳ σημαίνει καὶ παραστήσαι τὸ προκείμενον, καὶ τὴν φωνὴν ταύτην συλλαδῶν, φησί, «περίψημα», πρὸς Κορινθίους γράφων, «πάντων ἐγενόμην», Τῷ ὄντι γὰρ ὡς πάντων περίψημα οὕτω διὰ παντός ἔπασχεν καὶ ἐταλαιπωρεῖτο καὶ τοῖς δεινοῖς κατετείνετο. Ἐὼ τᾶλλα. Καὶ γὰρ
25 εὐρίσκω φωνὴν αὐτοῦ ἐκείνου τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀντίρροπον «νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκω». Ὅρας ὅπως ἦν πάντων καθάρσιον καὶ ἱερεῖον καὶ «περίψημα»; Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ Ἰουδαίων μόνον ἐπυρπολεῖτο τὰ ἔνδον καὶ ἐφλέγετο καὶ τὰ μυρία ἔξωθεν ἔπασχεν, οὐδ' ὑπὲρ συγγενῶν, ἀλλὰ καὶ
30 ὑπὲρ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ἀπλῶς ἀνθρώπων, «εἰ

6. Β' Πέτρο. 1, 19.

* Ἐπιστολὴ 256η τοῦ Φωτίου ἀπευθυνόμενὴ πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ταράσιο πού ἦταν πατρίκιος.

για τὸν ἑαυτό του, τὸ διδάσκει σαφέτερα παρακάτω· γιατί προσθέτει «στὸν ὅποιο καλὰ κάνετε καὶ προσέχετε» (ἔσεῖς, λέει, προσέχετε, ὄχι ἐγώ), «ὅπως στὸ λυχνάρι πού φέγγει σὲ σκοτεινὸ μέρος, ὥσπου νὰ λάμψει ἢ μέρα καὶ ν' ἀνατείλει φῶς ἀγγελικὸ μέσα στὶς καρδιές σας»⁶.

ΕΡΩΤΗΣΗ 133η

Τί ὀνομάζει ὁ ἀπόστολος «περίψημα»;

Τὸ «περίψημα»¹ μπορεῖ ἔτσι ἀπλὰ ἐδῶ νὰ σημαίνει τὸ περιφρονημένο καὶ πού κατὰ κάποιον τρόπο καταπατοῦν τὰ πόδια μας, πλησιέστερα ὅμως στὴ σημασία μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀπολύτρωση καὶ τὸ ἱερό κατὰ κάποιον τρόπο πού θυσιάζεται γιὰ χάρη μερικῶν. Γιατί περίψημα ὁ παλαιὸς λόγος καλεῖ ἐκεῖνο μᾶλλον καὶ ὡς ἐξῆς αἰτιολογεῖ τὸ ὄνομα. Τὴν παλαιὰ ἐποχή, ὅταν δοκίμαζαν τὶς ἐκδηλώσεις ὀργῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ αἰσθάνονταν ὅτι θὰ τοὺς ζητοῦνταν κάποιες ποινές γιὰ τὰ διάφορα τολμήματά τους, περικυκλώνοντας ὅλοι μαζί οἱ ὁμοθενεῖς ἓνα δικό τους, πού ὀριζόταν μὲ κλῆρο, ἢ μὲ δική του θέληση ἀπὸ προθυμία ψυχῆς, νὰ θυσιαστεῖ γιὰ χάρη ὄλων καὶ νὰ γίνει τὸ καθαρτήριο θύμα, καὶ ἀγγίζοντάς τον μὲ τὰ χέρια τους καὶ ἀπευθύνοντάς του κατὰ κάποιον τρόπο λόγο ἐξιλεωτικὸ, ἔλεγαν· «γίνε τὸ περίψημά μας»².

Γι' αὐτὸ λοιπὸν ὁ Παῦλος, πού συχνὰ πολὺ σοφὰ αἰχμαλώτισε πολλὰ ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ τὴν ὑπακοή στὸ Χριστό³ καὶ καθόλου λιγότερο καὶ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς δασκάλους, ὄχι γιὰ νὰ εἶναι κομπῆ καὶ εὐηχη ἢ γλώσσα του, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἶναι γνήσια καὶ ἱκανὴ νὰ σημαίνει καὶ νὰ παραστήσει τὸ παρὸν ζήτημα, ἀρπάζοντας καὶ τὴ λέξη αὐτή, γράφει στοὺς Κορινθίους· «ἔγινε τὸ περίψημα ὄλων»⁴. Καὶ πραγματικὰ ὡς «ἐξιλαστήριο θύμα ὄλων» ἔτσι ἐπάσχε καὶ ταλιπωροῦνταν καὶ πέθαινε ἀπὸ τὰ δεινά. Ἀφήνω τὰ ἄλλα. Γιατί βρίσκω καὶ ἄλλη λέξη ἐκείνου ἀντίρροπη ὄλων τῶν ἄλλων· «σᾶς ὀρκίζομαι στὴ δική μας καύχησι, πεθαίνω καθημερινὰ»⁵. Βλέπεις πῶς ἦταν ὄλων καθαρτήριο καὶ ἐξιλαστήριο θύμα καὶ «περίψημα»; Γιατί δὲ φλογιζόταν μέσα του καὶ καιγόταν καὶ ἔπασχε τὰ μῦρια μόνον γιὰ χάρη τῶν Ἰουδαίων, οὔτε γιὰ χάρη τῶν συγγενῶν του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς καὶ βάρβαρους καὶ γιὰ

1. Α' Κορ. 4, 13.

2. Περισσότερα γιὰ τὸ περίψημα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεῖς στὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου, ὅταν ἀσφαλῶς θὰ ἐκδοθεῖ.

3. Β' Κορ. 10, 5.

4. Α' Κορ. 4, 13.

5. Α' Κορ. 15, 31.

πώς τινα», ὡς αὐτὸς ἐβόα, «διασώσει». Ὁ τοίνυν ἐγένετο καθ' ἑκάστην ἡμέραν, τοῦτο καὶ διὰ τοῦ λόγου ἀπαγγέλλει, «πάντων περίψημα» λέγων γεγενῆσθαι.

Βεβαιοῖ δὲ τὸ προκειμένον τοῦ σημαινομένου καὶ ἡ κατὰ πόδα
 5 συνέχεια τοῦ ῥητοῦ. «Οὐ γὰρ ἐντρέπων ὑμᾶς», φησί, «ταῦτα λέγω»· οἶον, Οὐκ ὀνειδίζω τὴν εὐεργεσίαν, οὐδὲ τὰς χάριτας· ἀλλὰ τί; «ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ». Δεῖ γὰρ τὰ τέκνα πατρικῆς εὐεργεσίας μεμνησθαι. Καὶ οὐχ ἀπλῶς «τέκνα», ἀλλὰ καὶ «ἀγαπητά»· τουτ' ἔστιν, «Τοσοῦτον οἰκιοῦμαι ὑμᾶς καὶ τοσοῦτον τῆς ὑμῶν ἀγάπης
 10 ἐκκαίομαι, ὥστε καὶ «περίψημα» ὑμῶν οὐ παραιτοῦμαι γίνεσθαι, θῦμα καὶ ἱερεῖον καὶ καθάρσιον προσάγεσθαι ὑπὲρ ὑμῶν». Καὶ δὴ καὶ ἡ ὀρθότης τῆς ἐν τῷ λόγῳ συνθήκης πρὸς τοῦτο μᾶλλον ῥέπει τῆς φωνῆς ἢ πρὸς τὸ ῥηθὲν τὴν ἀρχήν, ἐπεὶ τὸ μὲν ἠτιμωμένον καὶ κατάπτυστον πᾶσι μᾶλλον ἀποδίδοται κατὰ τὴν σύνταξιν, ἀλλ' οὐ-
 15 χι πάντων· ὁ δὲ σοφὸς καὶ θεσπέσιος Παῦλος οὐ «περίψημα πᾶσιν ἐγενόμην», φησὶν, ἀλλὰ, «πάντων». Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ προηγούμενον χωρίον τῆς λέξεως τῇ διανοίᾳ ταύτῃ συμφθέγγεται. Εἰπὼν γάρ, «λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν», ἐπήγαγεν· «ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι»· τουτ' ἔστι· «Τί δεῖ καθ' ἕκαστον τοὺς πόνους ἀπαριθμεῖσθαι, καὶ τὰς θλίψεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑφίσταμαι; Ἐν κεφαλαίῳ φάναι, «ὡς περικαθάρματα ἐγενήθημεν τοῦ κόσμου, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι»». Καὶ γὰρ καὶ τὸ «περικαθάρματα» ῥηθείη μὲν
 25 ἂν κατὰ τοῦ ἐδδελυγμένου καὶ φευκτοῦ, μᾶλλον δ' ἀρμόσειε νυνὶ τὰ καθάρσια καὶ τὰ ἰλαστήρια θύματα, ἃ ὑπὲρ ἄλλων εἴωθεν θύεσθαι, παριστᾶν.

Πλήν, ἐπεὶ μηδ' ἕτερον τοῦ σημαινομένου τῇ ἀληθείᾳ λυμαίνεται, ἕκαστος, ᾧ μᾶλλον χαίρει, τοῦτο καὶ αἰρεῖσθαι οὐ κεκώλυται.
 30 Ἐν τε γὰρ ὡς ἱερεῖον ὁ Παῦλος ὑπὲρ τῶν μαθητῶν ἐθύετο, τὸν Δεσπότην ἐμμεῖτο καὶ διδάσκαλον, ἂν τε διδασκῶν καὶ παραινῶν,

ὄλους γενικᾶ τοὺς ἀνθρώπους, «μήπως», ὅπως βροντοφώναζε ὁ ἴδιος, «καὶ διασώσει κάποιον»⁶. Αὐτὸ λοιπὸν ποῦ γινόταν κάθε μέρα, αὐτὸ καὶ φωνάζει κάθε μέρα μὲ τὸ λόγο του λέγοντας πῶς ἔγινε «περίψημα».

Βεβαιώνει τὴ σημασία αὐτὴ τῆς λέξης ποῦ ἀναπτύχθηκε καὶ ἡ ἄμεση συνέχεια τοῦ ρητοῦ. Γιατὶ λέει· «δὲν τὰ κάνω αὐτὰ γιὰ νὰ σᾶς ντροπιᾶσω»⁷· δηλαδή δὲν κατηγορῶ τὴν εὐεργεσία οὔτε τὶς δωρεές. Ἄλλὰ τί; «Σᾶς νουθετῶ σὰν παιδιὰ ἀγαπητὰ μου»⁷. Γιατὶ πρέπει τὰ τέκνα νὰ θυμοῦνται τὶς πατρικὲς εὐεργεσίες. Καὶ δὲν τοὺς ὀνομάζει ἀπλῶς «τέκνα», ἀλλὰ καὶ «ἀγαπητὰ». Δηλαδή, Τόσο δικούς μου σᾶς θεωρῶ καὶ τόσο μὲ φλογίζει ἡ ἀγάπη σας, ὥστε καὶ «περίψημά» σας δὲν ἀποφεύγω νὰ γίνω, καὶ νὰ προσφερθῶ θύμα καὶ σφάγιο ἱερὸ καὶ καθαρτήριο γιὰ σᾶς. Καὶ μάλιστα καὶ ἡ ὀρθότητα τῆς σύνταξης τοῦ λόγου κλίνει πρὸς αὐτὴ μᾶλλον τὴ σημασία τῆς λέξης, παρὰ σὲ ἐκείνην ποῦ εἶπαμε στὴν ἀρχή, ἐπειδὴ τὸ περιφρονημένο καὶ κατάπτυστο μὲ τὴ σύνταξη αὐτὴ ἀποδίδεται σὲ ὄλους μᾶλλον, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ὄλων. Ὁ σοφὸς ὅμως καὶ θεῖος Παῦλος δὲ λέει «ἔγινε περίψημα σ’ ὄλους» ἀλλὰ «ὄλων». Ἄλλὰ καὶ τὸ προηγούμενο ἀπὸ αὐτὸ τὸ λόγο χωρίο συμφωνεῖ μ’ αὐτὸ τὸ νόημα. Γιατί, ἀφοῦ εἶπε, «αὐτοὶ μᾶς ἐμπαίζουν, καὶ ἐμεῖς τοὺς εὐλογοῦμε, αὐτοὶ μᾶς καταδιώκουν, καὶ ἐμεῖς ὑπομένομε, αὐτοὶ μᾶς συκοφαντοῦν, καὶ ἐμεῖς τοὺς μιλοῦμε φιλικά», πρόσθεσε· «καταντήσαμε σκουπίδια τοῦ κόσμου, τὸ “περίψημα” ὄλων μέχρι τὴ στιγμή αὐτὴ»⁸. Δηλαδή· Τί χρειάζεται νὰ μετροῦμε ἕναν ἕνα τοὺς κόπους καὶ τὶς θλίψεις καὶ τοὺς ἀγῶνες ποῦ ὑπομένω γιὰ τὴ δική σας σωτηρία; Συγκεφαλαιώνοντας σᾶς λέγω· «καταντήσαμε σὰν τὰ σκουπίδια τοῦ κόσμου, τὸ “περίψημα” ὄλων μέχρι τὴ στιγμή αὐτὴ». Γιατὶ καὶ ἡ λέξη «περικαθάρματα» θὰ μπορούσε βέβαια νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τὸ σιχαμερὸ καὶ τὸ ἀποφευκτέο, καλῦτερα ὅμως θὰ ταιριάσουν ἂν λεχθοῦν γιὰ νὰ παραστήσουν ἐδῶ τὰ καθαρτήρια καὶ ἰλαστήρια θύματα, τὰ ὁποῖα συνήθως προσφέρονται θυσία ὑπὲρ τῶν ἄλλων.

Πλὴν ὅμως, ἐπειδὴ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη ἐρμηνεῖα βλάπτει τὴν ἀλήθεια, καθένas δὲν ἐμποδίζεται νὰ διαλέγει αὐτὸ ποῦ τὸν εὐχαριστεῖ. Γιατί, ἂν ὁ Παῦλος θυσιαζόταν σὰν ἱερὸ σφάγιο γιὰ τοὺς μαθητές, γινόταν μιμητὴς τοῦ Κυρίου καὶ διδασκάλου του· ἂν πάλι διδά-

7. Α΄ Κορ. 4, 14.

8. Α΄ Κορ. 4, 12-13.

καὶ πάντα ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας πραγματευόμενος, ὡς ἄτμος καὶ ἐβδελυγμένος ἐνομίζετο, πρὸς τὸν αὐτὸν ἀφορῶν Δεσπότην, πάλιν ταῦτα ἔπασχεν, ὃς λοιδορούμενος καὶ ὑβρίζόμενος, καὶ πᾶν εἶδος ὑπομένων γλεύης τῆς τῶν ὑβριζόντων καὶ προπηλακιζόντων 5 σωτηρίας καὶ προνοίας οὐκ ἀφίστατο.

Ἄλλ' εἰς καιρὸν ἄρα τῆς μνήμης προῆλθεν καὶ ὁ πάλαι διηρώτησας, τί ποτε δηλοῖ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ῥηθέν, «καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν». Τοῦτο δὲ κοινότερον μὲν τὸ «ἐνέπαιξαν» σημαίνει. Παιδιάς δὲ εἶδός ἐστι τὸ κολαφίζειν, μεταβαλόντος τοῦ ἔθνους, ὥσπερ καὶ ἐπ' 10 ἄλλων πολλῶν, τὸ θ εἰς τὸ φ· ἢ γὰρ Ἀττικίζουσα γλῶσσα διὰ τοῦ θ μᾶλλον τὴν λέξιν προφέρει. Τὸ τοίνυν μαιφόνον καὶ ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὸν εὐεργέτην τοῖς θυμοῖς ἀνηρέθιστο, ὡς μὴ μόνον χεῖρας αὐτῷ σφαγῆς ἀνατείνειν, ἀλλ', εἰ καὶ τι ὄλωσ αὐτούς διαλάθοι γλεύης καὶ μυκτηρισμοῦ καὶ ἀσελγείας, ὃ μὴ ἐντρίψειν αὐτῷ, οὐδὲν ἠγοῦντο κατορθῶσαι μέγα. Οὕτω καὶ τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸν κάλαμον καὶ τὸν βασιλέα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐνέπαιζον αὐτῷ.

Καὶ νῦν δέ φησιν ὁ μὲν ὑψηλὸς καὶ μέγας Ἰωάννης, ὥσπερ ἐπιτρέχων τὴν ὕβριν, «καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα», ὃ δὲ θεσπέσιος 20 Μάρκος καὶ Ματθαῖος (μικρὰ γὰρ ἢ τῶν ῥημάτων παραλλαγή) καὶ τὸ ὄνομα τῆς ὕβρεως λέγουσιν καὶ τὴν τῆς ὕβρεως προᾶξιν· «ἐκολάφισαν γὰρ αὐτόν», καὶ «ἤρξαντο περικαλύπτειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ κολαφίζειν αὐτόν». Εἶτα, «καὶ ἐρράπισαν καὶ ῥαπίσμασιν αὐτόν ἐβαλλον καὶ ἔλεγον· Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστιν ὃ 25 παίσας σε». Ὁ μέντοι γε θεσπέσιος Λουκᾶς τὴν μὲν τοῦ κολαφίζειν παρῆκε, ἐξαπλοῖ δὲ σαφῶς, δι' ὧν λέγει τῆς φωνῆς τὸ δηλούμενον «καὶ οἱ ἄνδρες», γὰρ φησιν, «οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες καὶ περικαλύψαντες αὐτόν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπηρώτων αὐτόν, λέγοντες· Προφήτευσον ἡμῖν, τίς ἐστιν ὃ 30 παίσας σε». Καὶ γὰρ τοιοῦτόν ἐστι τὸ εἶδος τῆς παιδιάς. Οἱ μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς χερσὶ περικαλύπτουσιν, οἱ δὲ πύξ κατὰ κόρ-

9. Ματθ. 26, 67.

11. Ἰω. 19, 3.

10. Ματθ. 27, 28-29. Μάρκ. 15, 17. Ἰω. 19, 2.

12. Ματθ. 26, 67.

13. Μάρκ. 14, 65.

σκοντας και συμβουλευοντας και ενεργώντας τα πάντα για τη σωτηρία τους, θεωρούνταν άτιμος και περιφρονημένος, αποβλέποντας στον ίδιο τον Κύριο, υπέφερε πάλι αυτά, ο οποίος, αν και εμπαιζόταν και ύβριζόταν και υπέμενε κάθε είδος χλευασμού, δεν λησμονούσε τη σωτηρία και την πρόνοια εκείνων που τον έβριζαν και τον προπηλάκιζαν.

Ἄλλα ἦρθε ἡ ὥρα νὰ θυμηθοῦμε κι αὐτὸ πὺ ρώτησες παλαιά, τί τέλος πάντων σημαίνει αὐτὸ πὺ λέγετα στὸ Εὐαγγέλιο, «καὶ τὸν κολάφισαν»⁹. Αὐτὸ σημαίνει μὲ λαϊκότερη ἔννοια τὸν «ἐνέπαιξαν». Τὸ κολάφισμα εἶναι ἓνα εἶδος παιγνιδιοῦ, πὺ ἡ συνήθεια μετέβαλε, ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα, τὸ βῆτα σὲ φί· γιατί ἡ ἀπτική γλώσσα (διάλεκτος) προφέρει τὴ λέξη κατὰ προτίμηση μὲ βῆτα. Τὸ δολοφονικὸ καὶ ἀχάριστο καθὼς ἦταν Ἰουδαϊκὸ ἔθνος εἶχε σὲ τέτοιο βαθμὸ ὀργιστεῖ ἐναντίον τοῦ εὐεργέτη, ὥστε ὄχι μόνο νὰ ὑψώνει τὰ χέρια του γιὰ τὴ σφαγή του, ἀλλ' ἂν τυχὸν τοὺς διέφευγε κάποιον εἶδος χλεύης καὶ ἐμπαιγμοῦ καὶ ἀσέλγειας πὺ νὰ μὴν τοῦ τὸ προσάψουν, δὲ θεωροῦσαν πὺς πέτυχαν τίποτε τὸ σπουδαῖο. Ἔτσι χρησιμοποίησαν πρὸς ἐμπαιγμὸ του καὶ τὸ ἀκάνθινο στεφάνι καὶ τὸ καλάμι καὶ τὴν προσφώνηση ὡς βασιλέα καὶ τὰ ὅμοια¹⁰.

Καὶ τώρα λοιπὸν λέει ὁ ὑψηλὸς στὰ πνευματικὰ νοήματα καὶ μέγας Ἰωάννης, σὰ νὰ συντομεύει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ὕβρη, «καὶ τοῦ ἔδιναν ραπίσματα»¹¹, ἐνῶ ὁ θεσπέσιος Μάρκος καὶ ὁ Ματθαῖος (εἶναι μικρὴ ἡ παραλλαγή τῶν λόγων τους) καὶ τὸ ὄνομα τῆς ὕβρης ἀναφέρουν καὶ τὴν πράξη τῆς ὕβρης· «τὸν κολάφισαν»¹² καὶ «ἄρχισαν νὰ καλύπτουν τὸ πρόσωπό του καὶ νὰ τὸν ἐμπαίζουν»¹³. Ἐπειτα «καὶ τὸν ράπισαν»¹⁴ καὶ «τὸν χτυποῦσαν μὲ ραπίσματα»¹⁵ «καὶ ἔλεγον· Μάντεψε, Χριστέ, ποιὸς εἶναι αὐτὸς πὺ σὲ χτύπησε»¹⁶. Ὁ θεῖος ὅμως Λουκᾶς παρέλειψε τὴν πράξη τοῦ κολαφισμοῦ, ἀναπτύσσει ὅμως μὲ σαφήνεια μὲ ὅσα λέει τὸ νόημα τῆς λέξης· γιατί λέει· «καὶ αὐτοὶ πὺ κρατοῦσαν τὸν Ἰησοῦ τὸν περίπαιζαν καὶ τὸν χτυποῦσαν, καὶ καλύπτοντας τὰ μάτια του, τὸν χτυποῦσαν στὸ πρόσωπο καὶ τὸν ρωτοῦσαν λέγοντας· Μάντεψε ποιὸς εἶναι αὐτὸς πὺ σὲ χτύπησε»¹⁷. Γιατί τέτοιο εἶναι τὸ εἶδος τοῦ παιγνιδιοῦ. Κάποιοι καλύπτουν μὲ τὰ χέρια τους τὰ μάτια ἑνός, κι ἄλλοι δίνοντάς του ραπίσματα στὸ πρόσωπο τὸν ἐρωτοῦν νὰ τοὺς πεῖ

14. Μαθ. 26, 67.

16. Μαθ. 26, 67.

15. Μάρκ. 14, 65.

17. Λουκᾶ 22, 63-64.

ρης παίοντες ἐπερωτῶσιν μηνῦσαι τὸν παίσαντα· κὰν μὲν τύχη τοῦ τυπτήσαντος, ἀφίεται, ἂν δὲ μή, ἐπιμένουσιν αὐτῷ τὰς πληγὰς ἐντείνοντες. Τοῦτο οὖν δηλοῖ καὶ τοῦτο παρίστησιν ἡ κυριολεξία τὸ «ἐκολάφισαν». Ὅτι δὲ κόρον οὐδένα οὔτε ὑβρεως οὔτε ἀσελγείας 5 τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐλάμβανεν, ἐκπληττόμενος ὁ σοφὸς ἐπισημαίνεται μάλιστα Λουκᾶς. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι «ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ περιεκάλυπτον», ἐπάγει· «καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν».

Ἄλλὰ γὰρ περὶ μὲν τοῦ «ἐκολάφισαν», καὶ «περίψημα» καὶ 10 «περικάθασμα», ἔχεις, οἶμαι, κατ' ἐπιστολὴν οὐκ ἐνδεῶς. Σὺ δέ μοι τὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ Παύλου κατὰ διάνοιαν φέρων πάθη καὶ τὰ ὀνειδίη καὶ τοὺς πειρασμούς, ἴστασο γενναίως, μᾶλλον δὲ χαίρων, ἐννοούμενος τίνι συντάττη χορῶ καὶ τίνα κορυφαῖον ἔχεις, πρὸς πᾶσαν ἐπιφορὰν δυσχερῶν, ἂν τε δαίμονες ὦσι, ἂν τε μορφαῖς ἀν- 15 θρώπων ὑποκρινόμενοι δαίμονας οἱ ἐπιτιθέμενοι.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΔ'*

Πόσας ἀρχὰς δεῖ νοεῖν ἡμᾶς τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ ποίας;

α'. Ἡ ὅσα καὶ ὄρια γῆς τὸ δόρυ παρατείνασα Ῥώμη καὶ τὸ κράτος δείξασα τῆς οἰκουμένης μέτρον, ὥσπερ τρισὶν ὀνόμασιν 20 ἀγάλλεσθαι χαίρει, οὕτω καὶ τρεῖς ἀρχὰς τῷ ἐνιαυσιαίῳ χρόνῳ χαρίζεται. Ὄνόματα μὲν οὖν ἐστὶν αὐτῇ τελεστικὸν τε καὶ ἱερατικὸν καὶ πολιτικὸν· τελεστικὸν μὲν Ἀμώρ, ὃ σημαίνει «ἔρως», ἱερατικὸν δὲ Φλώρα («ἀνθοῦσα» δὲ τοῦτο παραδηλοῖ)· πολιτικὸν δὲ Ῥώμα, ὅπερ ἀντιστρεφόμενον, εἰς τὴν τελεστικὴν σχηματίζεται λέ- 25 ξιν. Ἐξῆν μὲν οὖν τὸ ἱερατικὸν καὶ τῷ πλήθει κοινοῦσθαι, τὸ δὲ τελεστικὸν ὁ κοινώσας τῶν ἱερέων ἐσχάτην ποινὴν εἰσεπράττετο.

Τρισὶν οὖν ὀνόμασιν, ὥσπερ ἔφημεν, τιμωμένη καὶ τρισὶν ἀρχαῖς τὸν ἐνιαύσιον συμνολογουμένη χρόνον, τὴν μὲν αὐτῶν ἱερατικὴν ἐκάλει, τὴν ἄλλην δὲ πάτριον, καὶ τὴν λοιπὴν πολιτικὴν τε καὶ 30 κυκλικὴν. Ἱερατικὴν μὲν οὖν ἠνίκα τὸν Αἰγόκερον ὁ ἥλιος παριών,

* Πρόκειται γιὰ τὴν 257ῃ Ἐπιστολῇ τοῦ Φωτίου πρὸς ἀπευθύνεται στὸν ἀρχιεπίσκοπο Συρακούσης Γρηγόριον.

ποιός τόν χτύπησε. Κι ἂν ἐπιτύχει αὐτὸν πού τόν χτύπησε, τὸν ἀφήνουν, ἂν ὄχι, ἐπιμένουν δυναμώνοντας τὰ χτυπήματά τους. Αὐτὸ λοιπὸν δηλώνει κι αὐτὸ παριστάνει στὴν κυριολεξία τὸ «κολάφισαν». Καὶ ὅτι τὸ Ἰουδαϊκὸ ἔθνος δὲ χόρταινε ποτὲ τὴν ὕβρη καὶ τὴν ἀσέλγεια, τὸ ἐπισημαίνει μ' ἐκπληξη κυρίως ὁ Λουκᾶς. Ἄφουῦ δηλαδή εἶπε ὅτι τὸν «χτυποῦσαν στὸ πρόσωπο καὶ κάλυπταν τὰ μάτια του»¹⁸, προσθέτει «ἀπευθύνοντάς του κι ἄλλες πολλές βλασφημίες»¹⁹.

Γιὰ τὸ «κολάφισαν» καὶ τὸ «περίψημα» καὶ τὰ «περικαθάρματα» ἔχεις ἐνημερωθεῖ, νομίζω, ὅσο γίνεται μὲ ἐπιστολή, ὄχι ἀνεπαρκῶς. Ἐσὺ ὁμως φέρνοντας στὸ νοῦ σου τὰ πάθη καὶ τοὺς ὄνειδισμούς καὶ τοὺς πειρασμούς τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Παύλου, στάσου μὲ γενναιότητα καὶ μᾶλλον αἰσθανόμενος χαρὰ, σκεπτόμενος σὲ ποιὸ χορὸ ἔχεις ἐνταχθεῖ καὶ ποιὸν ἔχεις κορυφαῖο τοῦ χοροῦ, ἐναντίον κάθε ἐπίθεσης τῶν δυσχερειῶν, εἴτε δαίμονες εἶναι αὐτοὶ πού σοῦ ἐπιτίθενται, εἴτε μὲ μορφές ἀνθρώπων ὑποκρινόμενοι τοὺς δαίμονες.

ΕΡΩΤΗΣΗ 134η

Πόσες ἀρχές τοῦ χρόνου πρέπει νὰ ἔχομε κατὰ νοῦ καὶ ποιές;

1. Ἡ Ρώμη πού ἐξέτεινε τὸ δόρυ της ὅσο ἀπλώνονται καὶ τὰ ὄρια τῆς γῆς, κι ἔδειξε τὸ κράτος της μέτρο τῆς οἰκουμένης, ὅπως συνηθίζει νὰ χαίρεται μὲ τρία ὄνόματα, ἔτσι καὶ τρεῖς ἀρχές χαρίζει στὸν ἐτήσιο χρόνο. Τὰ ὄνόματά τους εἶναι τελεστικὸ καὶ ἱερατικὸ καὶ πολιτικὸ. Τὸ τελεστικὸ λέγεται Ἀμώρ, πού σημαίνει ἔρως (amor), τὸ ἱερατικὸ λέγεται Φλώρα (αὐτὸ σημαίνει ἀνθοῦσα «Flora»), καὶ τὸ πολιτικὸ λέγεται Ρώμα (Roma), πού ὅταν ἀντιστραφεῖ σχηματίζει τὴν τελεστικὴ λέξη (amor). Τὸ ἱερατικὸ ἐπιτρεπόταν ν' ἀνακοινώνεται καὶ στὸ πλῆθος, τὸ τελεστικὸ ὁμως ὅποιος ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τὸ ἀνακοίνωνε δεχόταν ἔσχατη ποινή.

Τιμημένη λοιπὸν, ὅπως εἶπαμε, μὲ τρία ὄνόματα, καὶ τιμώντας μὲ τρεῖς ἀρχές τὸν ἐτήσιο χρόνο, τὴ μιᾶ ἀρχὴ τὴν ἔλεγε ἱερατικὴ, τὴν ἄλλη πάτρια, καὶ τὴν τρίτη κυκλική. Ἱερατικὴ ἔλεγε ὅταν ὁ ἥλιος, περνώντας ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸ τοῦ Αἰγώκερω, προκαλεῖ τὴν αὔξησιν τῆς ἡμέ-

18. Λουκᾶ 22, 64.

19. Λουκᾶ 22, 65.

εἰς αὐξήσιν ἄγει τὴν ἡμέραν. Αὕτη δὲ συμπύπτει πρὸς ἀκριβείαν μὲν
κατὰ τὸν καλούμενον Δεκέμβριον μῆνα, πρὸς αἴσθησιν δέ, καὶ μάλι-
στα Ῥωμαίοις, εἰς τὸν Ἰανουάριον διαβαίνει. Τὴν δὲ πάτριον ὁ τῶν
μηνῶν καλούμενος Μάρτιος ἀπεκληροῦτο, ὅτε καὶ ὄπλων κίνησῖς τε
5 καὶ παρασκευὴ ἐπεδείκνυτο Ῥωμαίοις. Τὸν δὲ γε Σεπτέμβριον μῆνα
ἢ κυκλικὴ τε καὶ πολιτικὴ ψῆφος, ὃ τὸ σὸν φιλόπονον ἐπεξήτησεν,
ἀρχὴν ἀπέφηνε τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὃ καὶ γλῶσσα μὲν ἑλληνίζουσα καλεῖν
“ἐπινέμησιν” οἶδε, Ῥωμαῖοι δὲ “ἰνδικτιῶνα”. Καὶ ταύτην τὸ μὲν πα-
λαιὸν πενταετηρίδος χρόνος ἀνεκύκλον, ὃν καὶ “λοῦστρον” πατριῶς
10 ἐκάλουν. Ἐπειτα δὲ τιμῶντες Ἄρη τόν, ὡς φασι, πάτριον αὐτοῖς,
ἐπεὶ τῶν ἀστέρων οὗτος πεντεκαιδεκαετία ἐλάχιστον δρόμον ἀνύων
τὸν ἴδιον περαιουῖται κύκλον, ἰσόχρονον ἔθεντο καὶ τὴν ἐπινέμησιν,
ἥτοι τὸν ἰνδικτιῶνα, θέσπισμα τελειῖσθαι. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν αἰ-
τίαν, ὡς ἂν ἡ ἐκείνων ἀρχαιότης φαίῃ, ὁ θεολογικὸς αὐτῶν καὶ κρύ-
15 φιος ὑπογράφει τρόπος.

Οὐ πόρρω δὲ ταύτης καὶ ἡ λέγουσα, ὅτι τὴν ἰσημερινὴν ὥραν
πεντεκαίδεκα μορίοις τισὶ μαθῶν ἐγγύς περιγραφομένην ὁ αὐταρχή-
σας Αὔγουστος Ῥωμαίων, καὶ τὴν ἀνακύκλησιν τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὸν
αὐτὸν ἀριθμὸν ἐδικαίωσε περιορίζειν Πολιτικώτερον δ’ ἂν λέγοιεν
20 καὶ οἱ διότι τοσοῦτοις ἔτεσιν Ἀντωνίῳ συνυπατευκότι τὴν τε τῶν
κοινῶν πραγμάτων μεταχείρισιν ἔσχεν· εἶτα καὶ μάχην συνῆψε καὶ
τὸ κατ’ αὐτοῦ τρόπαιον εἶλεν, ὅτε καὶ μηνὸς ἰσταμένου Σεπτεμβρίου
ἢ Αἴγυπτος αὐτῷ δορυάλωτος κατέστη. Ἐτέλουν μὲν οὖν καθ’ ἐκά-
στην ἀρχὴν ἐνιαυτοῦ ἰδιαζούσας τε θυσίας καὶ τελετὰς, τιμῶντες καὶ
25 ἰλασκόμενοι οὓς ἐνόμιζον αὐτοὶ θεοῦς, μάλιστα δὲ κατὰ τὸν Σεπτέμ-
βριον μῆνα λαμπρότερον αὐτοῖς καὶ φιλοτιμότερον ἐπράττετο ταῦτα.

β’. Ἐπεὶ οὖν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης ἡ νέα τὸν κλῆρον ὑπῆλθε καὶ
κοινὸν ἐκτήσατο τὸ κράτος, μετέστησε δὲ τοῦ σεβάσματος τὸ πλά-
νον εἰς τὴν εὐσεβῆ τε καὶ Θεῶν πρέπουσαν λατρείαν, συμμαθίστησι
30 καὶ τὰς δαιμονίους τελετὰς καὶ θυσίας εἰς εὐσεβοῦσας τε καὶ θεο-
πρεπεῖς ἀγιστείας. Καὶ διὰ τοῦτο τὴν πρώτην τοῦ Σεπτεμβρίου
μηνὸς λιτανείαις τε δημοτελέσι καὶ ταῖς ἄλλαις ἰλαστηρίοις εὐχαῖς
νόμον ἔθετο τὸν Θεὸν ἐξιλεοῦσθαι, παρεῖναί τε τὸν ἀρχιερέα τοῖς
τελουμένοις, τῶν ἰλαστηρίων καὶ σωτηρίων προηγούμενον ἱεροου-
35 γιῶν τε καὶ θυμάτων.

ρας. Καὶ αὐτὴ συμπίπτει ἀκριβῶς μὲ τὸν μῆνα Δεκέμβριο, ἀλλὰ αὐτό, καὶ μάλιστα στοὺς Ρωμαίους, δὲ γίνεται αἰσθητό, παρὰ στὸ μῆνα Ἰανουάριο. Ἡ πάτρια ἀρχὴ συνέπιπτε μὲ τὸν καλούμενο μῆνα Μάρτιο, ὁπότε οἱ Ρωμαῖοι ἔπαιρναν τὰ ὄπλα καὶ παρασκευάζονταν γιὰ πόλεμο. Τὸν Σεπτέμβριο μῆνα τὸν κάνει ἀρχὴ τοῦ ἔτους ἡ κυκλικὴ καὶ πολιτικὴ ψηφοφορία, πρῶγμα πού ζήτησε ἡ φιλοπονία σου. Αὐτὸ ἡ ἑλληνικὴ τὸ ὀνομάζει «ἐπινέμηση», ἐνῶ οἱ Ρωμαῖοι «ἰνδικτιῶνα». Ἡ ἰνδικτιῶνα παλαιὰ ἐπανερχόταν κυκλικὰ σὲ διάστημα πέντε ἐτῶν, πού τὴν καλοῦσαν στὴ δική τους γλώσσα λουστρο (Lustrum). Ἔπειτα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἄρη, τοῦ πάτριου, ὅπως τὸν ἔλεγαν, θεοῦ τους, ἐπειδὴ μόνος αὐτὸς ἀπὸ τὰ ἄστρα ὀλοκληρῶνει τὸν κύκλο του διανύοντας σὲ μὰ δεκαπενταετία τὸν ἐλάχιστο δρόμο, θέσπισαν νὰ τελεῖται ἴσο χρόνο καὶ ἡ «ἐπινέμηση», δηλαδὴ ἡ «ἰνδικτιῶνα». Ἀλλὰ αὐτὴ τὴν αἰτία, ὅπως λέγεται στὴν ἀρχαιότητά τους, τὴν περιγράφει ὁ θεολογικὸς καὶ ἀπόκρυφος τρόπος τους.

Δὲν ἀπέχει ἀπὸ αὐτὴ καὶ ἐκείνη ἡ γνώμη, πού λέει ὅτι τὴν ἰσημερινὴ ὥρα, ὅταν ἔμαθε ὁ αὐτοκράτορας Αὐγουστος τῶν Ρωμαίων ὅτι ὀρίζεται σὲ δέκα πέντε περίπου μοῖρες, ἔκρινε δίκαιο νὰ περιορίσει στὸν ἴδιο ἀριθμὸ καὶ τὴν κυκλικὴ ἐπάνοδο τοῦ ἔτους. Ἐκφράζουν πολιτικότερη γνώμη ὅσοι λένε, ὅτι θεσπίστηκε ἐπειδὴ τόσα ἔτη ἦταν ὑπάτος μαζί του ὁ Ἀντώνιος καὶ εἶχε τὴ διαχείριση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων· ἔπειτα ἔδωσε μάχη ἐναντίον του καὶ πῆρε τὴ νίκη, ὅταν στά μέσα τοῦ Σεπτεμβρίου κυριεύθηκε ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἡ Αἴγυπτος. Τελοῦσαν λοιπὸν σὰν ἀρχὴ κάθε χρόνου ἰδιαίτερες θυσίες καὶ τελετές, ἀποδίδοντας τιμὲς καὶ ἐξιλεώνοντας ἐκείνους πού νόμιζαν θεούς, κατεχοξὴν τὰ τελοῦσαν αὐτὰ τὸ μῆνα Σεπτέμβριο μὲ λαμπρότητα καὶ ἐπισημότητα.

2. Ὅταν ἡ νέα Ρώμη πῆρε τὴ θέση τῆς παλαιᾶς καὶ ἀπέκτησε κοινὴ ἐξουσία καὶ ἄλλαξε τὴ θρησκεία τῆς πλάνης μὲ τὴν εὐσεβὴ καὶ πρέπουσα στὸ Θεὸ λατρεία, μετέβαλε μαζί της καὶ τὶς τελετές καὶ θυσίες τῶν δαιμόνων σὲ εὐσεβεῖς καὶ θεοπρεπεῖς ἑξαγιασμοὺς. Καὶ γι' αὐτὸ τὴν πρώτη Σεπτεμβρίου θέσπισε μὲ λιτανεῖες πάνδημες καὶ ἄλλες ἐξιλαστήριες προσευχὲς νὰ ἐξιλεώνεται ὁ Θεός, καὶ νὰ εἶναι παρὼν ὁ ἀρχιερέας στὰ τελούμενα ἐπικεφαλῆς τῶν ἐξιλαστήριων καὶ σωτήριων ἱεροουργιῶν καὶ θυσιῶν.

Ἡ δέ γε ἐπωνυμία τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου ἢ μὲν Ῥωμαῖζουσα φωνή τὸ μήνυμα σημαίνει (μηνύει γὰρ ἢ ἀρχή τὴν περίοδον, καὶ τοῦτο αὐτοῖς ἐστὶν ἰνδικτιῶν). ἢ δὲ Ἑλλάς φερωνύμως ἔθηκε τὴν «ἐπινέμησιν». Οὐ γὰρ εἰς ἀπαράβατον καὶ ὠρισμένον βάρος τὸ πα-
5 λαιὸν οἱ φόροι τοῖς ὑπηκόοις ἐτάττοντο, ἀλλ' ἢ τῶν καρπῶν γένεσις τὴν σύνταξιν αὐτοῖς ἐφιλανθρωπεύετο· σπανίζουσα μὲν γὰρ ἠλάφρυνεν, εὐθηνούσα δὲ οὐκ ἐβάρυνε· καὶ διένεμεν ἀλύπως τοῖς φορολογουμένοις τὸ ἀνάλογον καὶ τότε ὅτε χρεία ἐκάλει, μηδενὸς δὲ ὄν-
10 τος τοῦ διαζομένου, οὐδ' ὅλως ὁ φόρος ἐπράττετο, ἀλλ' ἐγίνετο κέρ-
δος ὁ πόνος ὅλος τοῖς γεωργήσασιν. Ἐξ οὖν τοῦ διανέμεσθαι τοῖς ὑπηκόοις τὴν σύνταξιν, τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχεν ἢ τοῦ ἐνιαυτοῦ περίοδος «ἐπινέμησις». Οἱ δ' ἀπὸ τῆς περὶ Ἄκτιον νίκης τὴν ἰνδικτιῶνα συμπλάττοντες, εἰς τὸ λυπηρότατόν τε τῇ ἀκοῇ καὶ πειθοῦς ἀπέσχον δοκοῦσί μοι τὴν λέξιν ἐκδιάζεσθαι.

15 Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα μὲν κατὰ τὸ πρόχειρον τῆς μνήμης περὶ ὧν ἠρώτησας ἀπεδόθη· εἰ δέ τι καὶ τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν βαθείας σχολῆς ἀνεγκυσάμενος ἐπιδείξεις καὶ τοῖς εἰρημένοις προσθείης, καὶ τοῦτο ἡμῖν χαριέστατον ἔσται.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΕ΄.

20 Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ λέγειν, «ἐὰν τίς σε ῥαπίση ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην», τοῦ, «εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις»;

Πολιτείας ἡμέρου καὶ ἀστασιάστου κρηπίδα πηγνὺς ὁ Σωτήρ, «ἐὰν τίς σε ῥαπίση ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν
25 ἄλλην», τὴν ἐντολήν ταύτην ὑποβάλλεται, αὐτὸς δὲ πληγὰς τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ κόρρης λαβὼν ἀντὶ τοῦ στρέψαι, «τί με δέρεις;» ἠμείψατο. Οὐδαμῶς, ὡς ἂν εἰς τὸ ἀπερίσκεπτον περιτραπεῖη τὸ περίεργον τῶν λογισμῶν, τοῖς ἔργοις τὸν λόγον καταστρεψάμενος, τρόπον δέ τινα μᾶλλον κὰν τῇ τοιαύτῃ πράξει τὸ ῥῆμα βεβαιωσά-
30 μενος. Κάκει μὲν γὰρ ἢ παραίνεσις τὴν ἀμοιβαίαν τιμωρίαν περιέ-
κοπτεν, δι' ἧς εἰς τὸ ἄπειρον ἢ στάσις προέρχεται· διὸ τῆς πρώτης

* Ἐπιστολή 258η, ἀπευθυνόμενη στὸν Ταράσιο τὸν ἀδελφὸ τοῦ πατρίκιου.

1. Ἐκ τῆς ῥήματος ἐπινέμω = διανέμω, μοιράζω, καὶ ἄρα ἐπινέμησις = διανομή, μοίρασμα (μοιρασιά).

Ἡ ἐπωνυμία τοῦ ἐτήσιου κύκλου μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ λέξι σημαίνει τὸ μήνυμα (γιατὶ ἡ ἀρχὴ μηνύει, δηλαδή δείχνει τὴν περίοδο, κι αὐτὸ εἶναι γι' αὐτοὺς ἡ ἰνδικτιώνα). Ἡ Ἑλλάδα τὸ ἴδιο ὄνομα τὸ εἶπε «ἐπινέ-μηση». Γιατὶ παλαιὰ οἱ φόροι δὲν ἐπιβάλλονταν στοὺς ὑπηκόους μὲ ἓνα σταθερὸ καὶ ὀρισμένο ποσό, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὴν ἔσοδεία τῶν καρπῶν γινόνταν μὲ φιλανθρωπία ὁ καθορισμὸς τους· ὅταν ὑπῆρχε λιγότερη παραγωγὴ γίνονταν ἐλαφρύνσεις, ἐνῶ ὅταν ὑπῆρχε ἀφθονία, δὲν ἦταν ὑπερβολικοί· κατανέμονταν στοὺς φορολογούμενους τὸ ἀνά-λογό τους χωρὶς νὰ τοὺς λυποῦν. Καὶ μάλιστα ὅταν δὲν ὑπῆρχε κάποια ἀνάγκη, δὲν εἰσέπρατταν καθόλου φόρους, ἀλλ' ὅλος ὁ μόχθος τῶν γεωργῶν ἦταν δικῶ τους κέρδος. Ἀπὸ τὴν κατανομὴ λοιπὸν στοὺς ὑπηκόους τῆς φορολογίας, ἡ περίοδος τοῦ ἔτους ὀνομάστηκε «ἐπινέ-μηση»¹. Αὐτοὶ ὅμως ποὺ συνδέουν τὴν ἰνδικτιώνα μὲ τὴ νίκη στὸ Ἄκτιο² νομίζω ὅτι ἐκβιάζουν τὴ λέξι νὰ δώσει νόημα πολὺ λυπηρὸ καὶ ποὺ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι πιθανὸ.

Αὐτὰ λοιπὸν ἔτσι πρόχειρα καὶ ὅσα θυμήθηκα γιὰ ὅσα μὲ ρώτη-σες. Ἄν ὅμως ἀπὸ τὴ βαθιὰ σου ἀπασχόληση μὲ τὴν ἱστορία ἀνασύ-ρεις ἀπὸ αὐτὴν κάτι καὶ μᾶς τὸ παρουσιάσεις, κι αὐτὸ θὰ εἶναι γιὰ μένα πολὺ εὐχάριστο.

ΕΡΩΤΗΣΗ 135η.

**Πῶς δὲν εἶναι ἀντίθετο τὸ λεγόμενον, «ἂν σοῦ δώσει κάποιος
ράπισμα στὸ δεξι μάγουλο, γύρισέ του καὶ τὸ ἄλλο»¹,
μὲ τὸ, «ἂν ὅμως μίλησα σωστὰ γιατί μὲ χτυπᾶς»²;**

Θέτοντας ὁ Σωτῆρας τὸ θεμέλιο τῆς ἡμέρης καὶ εἰρηνικῆς πολιτείας δίνει τὴν ἐντολή, «ἂν σοῦ δώσει κάποιος ράπισμα στὸ δεξι μάγουλο, γύρισέ το καὶ τὸ ἄλλο», ὁ ἴδιος ὅμως ὅταν δέχθηκε χτυπήματα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους στὸ πρόσωπο, ἀντὶ νὰ γυρίσει κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶπε· «γιατὶ μὲ χτυπᾶς;». Δὲν ἀνατρέπει καθόλου τὸ λόγο του μὲ τὰ ἔργα του μετα-βάλλοντας σὲ ἀπερίσκεπτους τοὺς φαινομενικὰ λόγους του, ἀλλὰ κατὰ κάποιο τρόπο καὶ μὲ τὴν πράξι του αὐτὴ τὸν βεβαιώνει. Κι ἐκεῖ δηλαδή ἡ συμβουλή περιέκοπτε τὴν ἀμοιβαία ἀδικία μὲ τὴν ὁποία ἡ φιλονεικία

2. Ἄκρωτήριο τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου ὅπου τὸ 31 π. Χ. ἐγινε ἡ ναυμαχία μεταξὺ τοῦ Ὀκταβίου καὶ τοῦ Ἀντωνίου, κατὰ τὴν ὁποία συνετρίβη ὁ Ἀντώνιος.

1. Ματθ. 5, 39.

2. Ἰω. 18, 23.

ἀντεπιχειρήσεως ἐξίστασθαι διετάξατο. Καὶ νῦν δὲ τὸ αὐτὸ διεπράξατο. Οὐ γὰρ ἀμύνης χειρὶ τὴν ῥαπίσασαν τῆς ὕβρεως δίκην εἰσεπράξατο, δικαιολογία δὲ μόνῃ ῥημάτων τὴν ἀδικίαν διήλεγξεν.

Ἄχθει δ' ἂν οἰκειότερον εἰς συμφωνίαν μᾶλλον τὸ νομισθὲν
 5 ἀντιφθέγγεσθαι, ὅτι ἐκεῖ μὲν τοῖς ἀδικοῦσιν εἰς τὸ σῶμα καὶ περὶ
 σῶμα μὴ δεῖν ἀπειρήκεν ἀντανίστασθαι, ἐνταῦθα δὲ πλάνης γρα-
 φὴν καὶ βλάβης ἀνθρώπων, οὓς ὠδήγει τε καὶ διέσωζε, διωκόμε-
 νος, εἰ μὴδὲ ῥήμασι διανέστη λύσασθαι ἃ κατασκευάζειν τοῖς ῥα-
 πίσμασιν οἱ συκοφαντοῦντες ἐμηχανήσαντο, ἐκείνους μὲν εἰς ἄφε-
 10 σιν ἀπέλυεν τοῦ ἐγκλήματος καὶ πρὸς θράσος μᾶλλον ἐπέτριβε τῆς
 ἀνοσιότητος, αὐτὸν δὲ τῆς συκοφαντίας καὶ τοῦ ψεύδους, ἅπερ αὐ-
 τοῦ δυσσεβῶς κατέχεον, οὐκ ἂν τὰς αἰτίας ἀπελύετο. Ποῦ τοιγα-
 ροῦν ἐναντία ταῦτα ἢ μαχόμενα, τὸν ῥαπίσαντα μὴ ἀντιρραπίσης,
 τὸν δὲ γραφόμενόν σε πλάνης ἢ δυσσεβείας ἢ τὴν σωτηρίαν κη-
 15 ρύττοντα, ὡς εἰσηγητὴν ἀπωλείας, τοῦτον μὴ ἐπιτρέψῃς ταῦτά σοι
 περιάπτειν, μὴδ' ὑποκατακλιθεῖς, μὴ φωνῇ, μὴ διαθέσει σιγῶση,
 μὴδ' ἄλλον εἶναι τρόπον ὑπαίτιος; Ἀλλὰ τῶ μὲν τῆς ἀληθείας φι-
 λοθεάμονι οὐδὲ πρόφασιν ἔτι τὰ εἰρημένα ἀμφισθητήσεως ὑπολεί-
 πει.

20 Τὸ δέ, «μὴ ποιεῖτε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν-
 θρώπων», καί, «ὃ ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου, μὴ γνώτω ἢ ἀριστερά σου»,
 καί, «ὅταν νηστεύῃς, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑπο-
 κριταί», πρὸς τό, «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν-
 θρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλά ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πα-
 25 τέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς», τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ μάχεσθαι,
 ὥστε καὶ τὴν ὅτι μάλιστα συμφωνίαν κρίσει τῇ ἐμῇ κατασκευάζει.
 Κακία μὲν γὰρ ἢ ἐπίδειξις καὶ τὸ θηράσαι δόξαν, νέμεσίν τε σὺν
 δίκῃ καὶ ψόγον, οὐ γραφόμενον ἀπὸ τῶν σπουδαίων, κινουσα. Ἡ
 δὲ φυγὴ τῆς κενοδοξίας ἀρετὴ τέ ἐστιν καὶ σεμνοῦ ἠθους καὶ τῶν
 30 συνετῶν ἀνθρώπων ἀποτίκτειν οἶδεν εἰς Θεὸν τὴν εὐχαριστίαν, ὅτι

3. Ματθ. 6, 1.

4. Ματθ. 6, 3.

προχωρεῖ στο ἄπειρο. Γι' αὐτό ὅρισε ν' ἀπέχομε ἀπὸ τὴν πρώτη ἀντεκδίκηση. Ἀλλὰ καὶ τώρα ἔκανε τὸ ἴδιο. Δὲ πῆρε δηλαδὴ ἐκδίκηση γιὰ τὴν ὕβρη, ἀνταποδίδοντάς τὴν μὲ ἀμεινόμενο χέρι σ' αὐτὸν ποὺ τὸν χτύπησε, ἀλλ' ἔλεγξε τὴν ἀδικία ζητώντας τὸ δίκαιό του μὲ λόγια μόνο.

Θὰ ὀδηγηθεῖ σὲ οἰκειότητα μᾶλλον καὶ συμφωνία αὐτὸ ποὺ θεωρήθηκε ὅτι ἀντιλέγει, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἀπαγόρευσε νὰ ἐξεγείρεται κανεὶς ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἀδικοῦν στὸ σῶμα, ἐνῶ ἐδῶ, κατηγορούμενος ὅτι παραπλανοῦσε καὶ προξενοῦσε βλάβη στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ἐν τούτοις καθοδηγοῦσε καὶ ἔσωζε, ἂν δὲν σηκώθηκε οὔτε μὲ λόγους νὰ διαλύσει ὅσα μηχανεύτηκαν ν' ἀποδείξουν μὲ ραπίσματα οἱ συκοφάντες του, ἐκείνους βέβαια τοὺς ἀπάλλασσε ἀπὸ τὴν κατηγορία καὶ δυναμῶνε περισσότερο τὸ θράσος τῆς ἀνοσιότητάς τους, τὸν ἑαυτὸ του ὅμως δὲν τὸν ἀπάλλασσε ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς συκοφαντίας καὶ τοῦ ψεύδους τὰ ὁποῖα ἐξαπέλυαν ἐναντίον του μὲ δυσσέβεια. Ποῦ λοιπὸν αὐτὰ εἶναι ἀντίθετα καὶ ἀντιμαχόμενα, ὅταν ἐκεῖνον ποὺ σὲ ράπισε δὲν τοῦ ἀνταποδώσεις τὸ ράπισμα, ἐνῶ αὐτὸν ποὺ σὲ κατηγορεῖ γιὰ παραπλάνηση ἢ ἀσέβεια, ἐνῶ κηρύττεις τὴ σωτηρία, ὅτι τάχα ὀδηγεῖς στὴν ἀπώλεια, αὐτὸν νὰ μὴν τοῦ ἐπιτρέψεις νὰ σοῦ προσάπτει τέτοιες κατηγορίες, οὔτε νὰ ὑποχωρήσεις οὔτε νὰ σωπάσεις ἀδιαμαρτύρητα οὔτε μὲ κανένα ἄλλο τρόπο νὰ δεχθεῖς νὰ εἶσαι ἔνοχος; Σ' αὐτὸν λοιπὸν ποὺ ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθεια οὔτε πρόφαση ἀμφισβήτησης ἀφήνουν πιά ὅσα εἶπαμε.

Ἔσο γιὰ τὰ ἄλλα ποὺ λέει, «μὴν κάνετε τὴν ἐλεημοσύνη σας μπροστά στα μάτια τῶν ἀνθρώπων»³, καὶ «ὅ,τι κάνει τὸ δεξί σου χέρι, νὰ μὴν τὸ γνωρίζει τὸ ἀριστερό»⁴, καὶ «ὅταν νηστεύεις, μὴ τὸ σαλπίσεις μπροστά σου, ὅπως κάνουν οἱ ὑποκριτές»⁵, τόσο πολὺ ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νὰ μάχονται ἐκεῖνο τὸ ἄλλο ποὺ λέει, «ἔτσι νὰ λάμψει τὸ φῶς σας μπροστά στοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ δοῦν τὰ καλὰ σας ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιο Πατέρα σας»⁶, ὥστε, κατὰ τὴ γνώμη μου, καὶ ἀποδεικνύουν μάλιστα τὴν πλήρη συμφωνία τους. Γιατὶ κακία εἶναι ἢ ἐπίδειξη καὶ τὸ κυνήγι τῆς δόξας, ποὺ προκαλεῖ τὴ δικαίη τιμωρία καὶ τὴ μομφή, πράγμα ποὺ δὲν ἐπιδιώκεται ἀπὸ τοὺς ἐνάρετους. Ἀντίθετα ἢ ἀποφυγὴ τῆς κενοδοξίας εἶναι καὶ ἀρετὴ καὶ γνώρισμα σεμνῆς συμπεριφορᾶς, καὶ γνωρίζει νὰ γεννᾷ τὴν εὐχαριστία πρὸς τὸ Θεὸ τῶν συνετῶν,

5. Ματθ. 6, 2. καὶ 6, 16.

6. Ματθ. 5, 16.

βλέπουνσι μὲν δοξοκοπίαν ἀτιμαζομένην, ἀρετὴν δὲ τιμωμένην. Πῶς οὖν οἱ ἐνδεικνύμενοι δόξαν ἐξ ἀνθρώπων θηρῶνται, ἐξ οὗ μᾶλλον αὐτοῖς ἔπεται ψόγος; Καὶ πῶς ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν; οὐκ ἀπὸ γε τῶν θεοφιλῶν καὶ σπουδαίων, τοὺς δὲ πολλοὺς καὶ ἀγε-
5 λαίους διαπλανῶντες, καὶ μηδὲν πλέον ἔχοντας διασκέψασθαι τοῦ φαινομένου. Εἰ τοίνυν τὸ κενόδοξον φαύλους ποιεῖ καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων νέμεσιν ἐγείρει, ἢ δὲ τούτου φυγὴ τάναντία πράττει καὶ τοὺς ἐπιεικεστέρους εἰς δοξολογίαν Θεοῦ παραπέμπει, πῶς οὐχὶ συστατικὸν εὐρίσκεται μᾶλλον τοῦ μὴ ἐπιδείκνυσθαι μηδὲ κενο-
10 δοξεῖν τό, «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων»;

Ἄλλὰ πῶς λάμπει τὸ φῶς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, μηδὲν τῶν ἐν κρυφῇ πραττομένων συνιέντων, εἴρηται μὲν ἤδη, πλὴν οὕτω μᾶλλον. Ὁ γὰρ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ Πατὴρ, αὐτὸς τῆς ἔνδον
15 ἀστραπῆς τὴν αἴγλην δυνατός ἐστιν εἰς τὸ φανερόν ἐναυγάσαι. Ἄλλως τε δυσὶν ὁ σπουδαῖος χαρακτηρίζεται τρόποις, καὶ δυσὶ μάλιστα γράφεται χρώμασι, τῇ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Πλάστον ἀρετῶν αἰρέσει καὶ κακίας φυγῇ. Ἡ μὲν οὖν τῆς κακίας φυγὴ λάμπει πάντως ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, κἂν ἔσω τις, ὅση δύναμις, κατέχη
20 τὴν λαμπηδόνα. Τὸ γὰρ μὴ χεῖρα κακὸν εἶναι, μὴ περὶ ὕδριν, μὴ περὶ χρήματα, μὴδ' ἀκρατῇ γλῶσσαν περὶ διαβολήν, περὶ ὄρκους, περὶ ὅμοια, καὶ ἀπλῶς ἐν πᾶσι μηδενὶ μηδεμίαν λαθὴν ἐμπαρέχειν, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ μηδαμῶς βουλομένων ἡμῶν λαμπρὸν ἀναστράπτει καὶ μέγα φῶς τοῖς ἀνθρώποις. Τοῦτο καὶ ὁ θεῖος Παῦ-
25 λος, θεσμοῦς τῆς ἱερωσύνης ὑπογράφων Τιμοθέῳ, λέγει· «δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἐκ τῶν ἔξωθεν». Ἄλλὰ καὶ τὸ «ἀπροσκόπους γενέσθαι Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλησι, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ πάσῃ τοῦ Χριστοῦ», ἢ τῆς κακίας συνίστησι καὶ κατασκευάζει φυγὴ. Νηστεία δὲ καὶ πενήτων οἶκτος καὶ δάκρυον ἐξ ὀμμάτων καὶ
30 προσευχῆς τόπος, φιλεῖ μὲν τῆς ἐργασίας τὸ κρύφιον, οὐδὲν δὲ ἤτ-

7. Ματθ. 6, 2· 16.

8. Ματθ. 6, 4· 18.

καθόσον βλέπουν τὴν κενοδοξία νὰ περιφρονεῖται καὶ τὴν ἀρετὴ νὰ δέχεται τιμές. Πῶς λοιπὸν ὅσοι ἐπιδεικνύονται ἀποκομίζουσι δόξα ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ ὅπου μᾶλλον ἐπισύρουν τὴν κατάκριση; Καὶ πῶς λαμβάνουν τὴν ἀμοιβή τους;⁹ Ὁχι βέβαια ἀπὸ τοὺς θεοφιλεῖς καὶ ἐνάρετους, ἀλλὰ ξεγελώντας τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μοιάζουσι μὲ μέλη ἀγέλης καὶ ποὺ δὲν ἔχουν τίποτε περισσότερο νὰ σκεφτοῦν ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βλέπουν. Ἄν λοιπὸν ἡ κενοδοξία δημιουργεῖ φαύλους καὶ ἐξεγείρει τὴν τιμωρία ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἡ ἀποφυγὴ αὐτῆς παρέχει ὅλα τὰ ἄλλα καὶ παραπέμπει τοὺς εὐσεβέστερους στὴ δοξολογία τοῦ Θεοῦ, πῶς δὲν συστήνει τὴν ἀποχὴ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη καὶ τὴν κενοδοξία ὁ λόγος, «ἔτσι ὡς λάμπει τὸ φῶς σας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους»;

Ἄλλὰ πῶς θὰ λάμπει τὸ φῶς μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους, ποὺ δὲν γνωρίζουσι τίποτε ἀπὸ ὅσα πράττονται κρυφά, τὸ εἶπαμε βέβαια ἤδη, ἀλλὰ θὰ τὸ ποῦμε ἐκτενέστερα. Γιατὶ ὁ Πατέρας ποὺ βλέπει ὅσα γίνονται στὰ κρυφά⁸, αὐτὸς ἔχει τὴ δύναμη τὴ μέσα μας λάμψη τῆς ἀστραπῆς νὰ τὴν κάνει νὰ καταλάμπει στὸ φανερό. Ἐξάλλου ὁ ἐνάρετος χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο τρόπους, καὶ μὲ δύο κυρίως χρώματα περιγράφεται, μὲ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρετῶν καθ' ὅμοιο τρόπο μὲ τὸν Πλάστη, καὶ μὲ τὴν ἀποφυγὴ τῆς κακίας. Ἡ ἀποφυγὴ λοιπὸν τῆς κακίας λάμπει ὅπως ὅποτε μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους ἀκόμα ἔστω κι ἂν κρατεῖ κανεὶς μὲ ὄση δύναμη ἔχει τὴ λαμπηδόνα μέσα του. Γιατὶ, τὸ νὰ μὴ χειροδικεῖ, νὰ μὴ βρίζει, νὰ μὴ εἶναι φιλοχρήματος, νὰ συγκρατεῖ τὴ γλῶσσα του ἀπὸ τὴ διαβολή, ἀπὸ τοὺς ὄρκους καὶ τὰ ἄλλα ὅμοια, καὶ γενικὰ σὲ ὅλα νὰ μὴ δίνει σὲ κανένα καμμιὰ ἀφορμὴ, αὐτὰ καὶ τὰ ὅμοιά τους καὶ χωρὶς νὰ θέλομε ἐμεῖς καθόλου ἀναλάμπουν κάποιο λαμπρὸ καὶ μεγάλον φῶς στοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὸ λέει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος, ὑπογραμμίζοντας στὸν Τιμόθεο τοὺς κανόνες τῆς ἱερωσύνης: «πρέπει αὐτὸς νὰ ἔχει καὶ τὴν καλὴ μαρτυρία ἐξωθεν»⁸. Ἄλλὰ ἡ ἀποφυγὴ τῆς κακίας συνιστᾷ καὶ βοηθᾷ «νὰ μὴ δημιουργοῦνται προσκόμματα πώσης στοὺς Ἰουδαίους καὶ στοὺς Ἕλληνας καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ»¹⁰. Ἀκόμα ἡ νηστεία καὶ ἡ εὐσπλαχνία πρὸς τοὺς φτωχοὺς καὶ τὸ χύσιμο τῶν δακρῶν ἀπὸ τὰ μάτια καὶ ἡ ἔντονη προσευχὴ ἀγαποῦν νὰ διαπράττονται στὰ κρυφά, καὶ δὲν καθίστανται

9. Α' Τιμ. 3, 7.

10. Α' Κορ. 10, 32.

τον μηνυτήν μεγαλόφωνον καὶ κήρυκα διαπρύσιον τὴν τῆς κακίας ἔχει φυγὴν, ἣτις τοῖς ἀνθρώποις προεκλάμψασα, συνεφέλκεσθαι πως καὶ συνδιαλάμπειν φιλεῖ καὶ τῆς κρυφίου ἀρετῆς τὴν μαρμαρυγὴν.

5 Εἰσὶ δ' οὖν, εἰσὶ τινες ἀρεταί, αἷς εἰς τὸ μέσον εἰκὸς πράττειν καὶ μάλιστα τοὺς προεστηκότας, δικαιοσύνη, φημί, καὶ εὐσέβεια, καὶ ἡ ταύτης πρόμαχος ἀνδρεία, καὶ ὅσαι συνέριθοι. Διόπερ οὐδὲ ταύτας ὁ Σωτὴρ τῷ λανθάνοντι περιγράφεσθαι κελεύει, νηστείαν δὲ καὶ ἐλεημοσύνην καὶ εἴ τι ὅμοιον. Πλὴν ἐπὶ πασῶν γε τὸ πρὸς ἐπίδειξιν
10 τε καὶ τὸ κενόδοξον ἐξορίζει, καὶ τοῦτο αὐτῷ τὸ «κρύφιον» βούλεται, καὶ τὸ μὴ γνῶναι τὴν δεξιὰν τὰ τῆς ἀριστερᾶς. Ὁ δὲ καθαρῶν οὐσαν τὴν γνώμην ἔχων καὶ ἀνωτέραν τοῦ πάθους, ἂν τε ἐν οἰκίᾳ, ἂν τε ἐν ἐκκλησίᾳ, ἂν τε ἐν αὐτῇ μέσῃ πόλει πράττη τὸ καλόν, τῆς Δεσποτικῆς ἐστὶν ἐντολῆς ἀκριδέστατος φύλαξ. Αὐτός τε γὰρ οὐ
15 πρὸς ἐπίδειξιν οὐδὲ κενῆς δόξης προβολὴν τὴν προᾶξιν ποιεῖται, καὶ τῷ ἔργῳ τοὺς ὀρῶντας εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς δόξαν ἐπιστρέφει. Πλὴν ἐπεὶπερ οὐ πολλοὺς ὀρῶμεν (ὅτι συναννυοῖ ἑαυτῷ τὸ ὕψος τοῦ κατορθώματος σφοδρὸν γὰρ ἀφίησι κάτωθεν ἢ κενὴ δόξα τὸ βέλος καὶ δυνατὴ πολλάκις καὶ στερορὸν ἦθος διελάσαι καὶ πρὸς τὰ
20 κάτω περιτρέψαι), ἀσφαλεστέρα πολλῶ ἢ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ μάλιστα τῶν εἰσαγομένων, εὐρίσκεται ἐργασία, τοῖς δ' ἔξω παντελοῦς βέλους γεγονόσιν ἀκώλυτος ἢ ἐν φανερῷ καὶ δημοσίᾳ πραττομένη. Ἐπεὶ καὶ ὁ Σωτὴρ ποτὲ μὲν εἰς μέσους καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τὰ θαύματα ἐπετέλει, ἔσθ' ὅτε δὲ οὐκ εἶα δημοσιεύεσθαι ταῦτα. Τὸ μὲν,
25 ὅτι καθάπερ καὶ τοῖς ἄλλοις πάθεσιν ἀπροσπέλαστος ὅλως ἦν, οὕτω καὶ τὴν κενοδοξίαν ἀπρόσιτον κατεῖχεν· τὸ δέ, κανόνα καὶ γνώμονα παρέχων ἡμῖν, φεύγειν τε τὰς ἐπιδείξεις καὶ τοὺς πεπλανημένους τῶν πολλῶν διακρούεσθαι ἐπαίνους. Τελειότερα μὲν οὖν καὶ τελείων, ὥσπερ ἔφαμεν, ἢ ἐν τῷ μέσῳ προᾶξις, ἀσφαλεστέρα δὲ ἢ
30 λανθάνουσα. Ἐκεῖ μὲν γὰρ πολλάκις λαθοῦσα συνεισδύεται τῇ ἀρετῇ ἢ κακίᾳ, ἐνταῦθα δὲ τό γε ἐπ' αὐτῇ τῇ κρυφίῳ πράξει ἀποτε-

καθόλου λιγότερο μηνυτής μεγαλόφωνος καὶ κήρυκας διαπρῦσιος πρὸς ἀποφυγὴ τῆς κακίας, ἣ ὁποία, ἔχοντας ἐκπέμψει τὴ λαμπρότητα τῆς μπροστά τοὺς ἀνθρώπους, ἀγαπᾶ νὰ ἔλκει κατὰ κάποιον τρόπο καὶ νὰ λάμπει μαζί τῆς καὶ ἡ μαρμαρυγὴ τῆς κρυμμένης ἀρετῆς.

Ἐπάρχουν ὅμως καὶ μερικὲς ἀρετὲς ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ τὶς πράττουν καὶ μάλιστα οἱ προϊστάμενοι· ἐννοῶ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν εὐσέβεια, καὶ τὴν πρόμαχο αὐτῆς ἀνδρεία, καὶ ὅσες ἄλλες συνεργάζονται μαζί τους. Γι' αὐτὸ ὁ Σωτῆρας δὲν προστάζει νὰ καλύπτονται αὐτὲς μὲ ἀπόκρυψη, ἀλλὰ μόνο ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐλεημοσύνη καὶ ὅποιο ἄλλο ὅμοιο. Ἀπὸ ὅλες ὅμως ἐξορίζει τὴν ἐπιδεικτικότητα καὶ τὴν κενοδοξία καὶ θέλει νὰ τηρεῖται αὐτὸ τὸ «κρυφὸ» καὶ νὰ μὴ γνωρίζει ἡ δεξιὰ τὰ ἔργα τῆς ἀριστερᾶς¹¹. Ὅποιος ὅμως ἔχει καθαρὴ γνώμη καὶ ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸ πάθος, εἴτε στὸ σπῖτι εἴτε στὴν ἐκκλησία εἴτε στὸ κέντρο τῆς πόλης πράττει τὸ καλὸ, εἶναι αὐστηρὸς τηρητῆς τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου. Γιατὶ αὐτὸς δὲν κάνει τὴν πράξη του γιὰ ἐπίδειξη οὔτε γιὰ προβολὴ κενοδοξίας, καὶ μ' αὐτὴ τὴν πράξη κάνει ὅσους βλέπουν νὰ στραφοῦν πρὸς τὴ δόξα τοῦ Πατέρα. Ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ δὲν βλέπομε πολλοὺς τέτοιους (γιατὶ τὸ ὕψος τοῦ κατορθώματος ἀνυψώνει μαζί του καὶ αὐτὸν ποὺ τὸ κατορθώνει· γιατί ἡ κενοδοξία ρίχνει ἀπὸ κάτω ὀρμητικὸ βέλος καὶ εἶναι δυνατὴ πολλὰς φορὲς νὰ διαπεράσει καὶ στερεὸ ἦθος καὶ νὰ τὸ στρέψει πρὸς τὰ κάτω), γι' αὐτὸ εἶναι πολὺ ἀσφαλέστερη ἡ ἐργασία στὰ κρυφὰ καὶ μάλιστα ἐκείνων ποὺ εἰσάγονται στὴν πίστη. Ὅσοι ὅμως ἔχουν βγεῖ ἔξω ἀπὸ τὴ δραστικότητα τοῦ βέλους δὲν ἐμποδίζεται ἡ πράξη ποὺ γίνεται φανερὰ καὶ δημόσια. Γιατὶ καὶ ὁ Σωτῆρας ἄλλοτε ἔκαμνε τὰ θαύματά του ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καὶ στὶς συναγωγὰς, καὶ μερικὲς φορὲς δὲν ἄφηνε αὐτὰ νὰ δημοσιοποιηθοῦν. Τὸ πρῶτο τὸ ἔκανε γιατί, ὅπως ἦταν ἀνέγγιχτος ὀλότελα ἀπὸ τὰ ἄλλα πάθη, ἔτσι καὶ τὴν κενοδοξία τὴν κρατοῦσε μακριὰ του· ἐνῶ τὸ ἄλλο τὸ ἔκανε, μὲ σκοπὸ νὰ μᾶς δώσει κανόνα καὶ γνώμονα ν' ἀποφεύγομε τὶς ἐπιδείξεις καὶ ν' ἀποκρούομε τοὺς ψευδεῖς ἐπαίνοους τῶν πολλῶν. Τελειότερη λοιπὸν καὶ ἀνθρώπων τέλειων, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ἡ δημόσια πράξη, ἀσφαλέστερη ὅμως εἶναι ἡ κρυφὴ. Στὴν πρώτη περίπτωση πολλὰς φορὲς κατὰ τρόπο μὴ ἀντιληπτὸ διεισδύει καὶ ἡ κακία μαζί μὲ τὴν ἀρετὴ, ἐνῶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἀπομακρύνεται τελείως

11. Ματθ. 6, 3.

τείχισται παντελῶς αὐτῇ ἢ διείδουσις. Οὕτως οὐδαμῶς οὐκ ἔστιν ἐναντία τῶν Δεσποτικῶν ῥημάτων ἢ νομοθεσία.

Ἰδοὺς δ' ἂν καὶ ἄλλως οὐδὲν ἤττον τὸ ῥηθέν. Ἐλέγχων γὰρ τοὺς Φαρισαίους ὁ Σωτὴρ καὶ μεταρρυθμίζων αὐτῶν τὸ κατεσχημα-
 5 τισμένον καὶ ὑπουλον εἰς τὸ κόσμιόν τε καὶ τὸν χρηστὸν τρόπον, ἀπειπεν μὲν αὐτοῖς φεύγειν τὸ πρὸς ἀνθρώπους ζῆν, διώκειν δὲ ὅσα θεραπεύει Θεόν. Τοὺς οὖν τὴν κενοδοξίαν νοσοῦντας ἀπαλλάσσων τῆς νόσου, πρὸς ἐκείνους φησὶν· «μὴ ποιεῖτε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων», καὶ, «ὃ ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου, μὴ
 10 γνῶτω ἢ ἀριστερά σου», καὶ ὅσα ὅμοια. Τοὺς ἐμπαθεῖς περικαθαίρων τοῦ πάθους, τοὺς ὑποκριτὰς ἐλαύνων τῆς σκηνῆς, τοὺς ὑπὸ ζόφῳ καὶ πλάνῃ πολιτενομένους, εἰς τὸν ἀπλανῆ καὶ καθαρὸν τῆς ἀρετῆς βίον μετακαλῶν, ἐξ οὗ διαναγάζεται ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ ἀληθὴς δόξα καὶ ἡ λαμπρότης ἢ ψυχικῆ. Οὕτως οὐκ ἔστιν ἀλλήλοις ἐναν-
 15 τία τὰ θεῖα καὶ ἱερὰ Λόγια, ὥστε τοῦναντίον οὐδ' ἂν τι γένοιτο τῶν ἔργων ἀπαστρέψαι τὴν λαμπηδόνα, εἰ μὴ τῆς κενοδοξίας τὸν ζόφον πρότερον διασκεδάσῃ καὶ περιέλοι ἐξ αὐτοῦ. Ἄλλως τε δέ, εἰ τὸ μὴ σκανδαλίζειν τὸν πλησίον σύνδρομόν ἐστι, μᾶλλον δὲ προηγούμενον τοῦ περιλάμψαι τοῖς ἔργοις τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δέ, μὴ
 20 ποιεῖν πρὸς ἐπίδειξιν, ἐν τῷ μὴ σκανδαλίζειν ὡς ἐν μέρει νόμος περιέχεται τῷ ὅλῳ, καὶ τὸ φεύγειν ἄρα τὴν κενοδοξίαν προπαρασκευὴ γίνεται τοῦ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν ἔργων ἀναλάμψαι.

Ἄλλὰ γὰρ τὰ μὲν Κυριακὰ λόγια σὴν συνεξαίτησίν τε καὶ χάριν
 25 διαφόροις ἐπιβολαῖς ἀντὶ τοῦ διαφωνεῖν ἐπεδείχθη μᾶλλον ἀσπασζόμενα τὴν συμφωνίαν. Ἔστι δὲ καὶ Δεσποτικῶν ἢ μίμησις νόμων, κακεῖθεν ἔχει τὴν πρόοδον, τὸ πλείοσιν ἐπιχειρήμασι μεθοδεύειν τὰ στασιάζειν ἀλλήλοις δοκοῦντα τῶν προβλημάτων. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ κοινὸς καὶ Πλάστης καὶ Διδάσκαλος καὶ Σωτὴρ εἰσηγητῆς ὁρᾶται
 30 τοῦ κανόνος οἷς ἐποίησεν. Οὐκ ἄχαρι δ' ἴσως ἐν ταυτῷ σοι συνδιεξα-

ἀπὸ τὴν κρυφὴν πράξιν αὐτῆ ἢ διείσδυση. Ἔτσι ἡ νομοθεσία δὲν εἶναι καθόλου ἀντίθετη στοὺς λόγους τοῦ Κυρίου.

Ἐξίσου καλὰ θὰ μπορούσες νὰ ἐξηγήσεις τὸ ρητὸ καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἐλέγχοντας δηλαδὴ ὁ Σωτῆρας τοὺς Φαρισαίους καὶ θέλοντας νὰ μεταβάλει τὸ προσποιητὸ καὶ τὸ ὕπουλο, στὸ κόσμιο καὶ στὸ χρηστὸ, τοὺς ἀπαγόρευσε βέβαια νὰ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τους σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώκουν ὅσα εὐχαριστοῦν τὸ Θεὸ. Αὐτοὺς λοιπὸν ποὺ ἔχουν τὴν νόσο τῆς κενοδοξίας ἀπαλλάσσοντάς τους ἀπὸ τὴ νόσο, τοὺς λέει· «μὴν κάνετε τὴν ἐλεημοσύνη σας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους»¹², καὶ· «ὅ,τι κάνει τὸ δεξιὸ σου χέρι, νὰ μὴν τὸ γνωρίζει τὸ ἀριστερό σου»¹³ καὶ ὅσα ἄλλα ὅμοια. Δηλαδὴ καθαρίζοντας ἀπὸ τὰ πάθη τοὺς κυριευμένους ἀπὸ αὐτὰ, διώχνοντας ἀπὸ τὸ θέατρό τους τοὺς ὑποκριτῆς, μετακαλώντας στὸν ἀπλανῆ καὶ καθαρὸ βίον τῆς ἀρετῆς ἐκείνους ποὺ ζοῦσαν στὸ ζόφο καὶ τὴν πλάνη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκτινοβολεῖ ἡ ἀπάθεια καὶ ἡ ἀληθινὴ δόξα καὶ ἡ ψυχικὴ λαμπρότητα. Ἔτσι δὲν εἶναι ἀντίθετες μεταξύ τους οἱ θεῖες καὶ ἱερῆς Γραφῆς, ἀλλ' ἀντίθετα, δὲν εἶναι δυνατὸν κάποιον ἀπὸ τὰ ἔργα ν' ἀκτινοβολῆσιν τὴ λαμπηδόνα, ἂν δὲν διασκορπίσιν κανεὶς προηγουμένως τὸ ζόφο τῆς κενοδοξίας καὶ δὲν τὸν ἀφαιρέσιν ἀπὸ αὐτό. Ἐξάλλου, ἂν τὸ νὰ μὴ σκανδαλίζομε τὸν συνάνθρωπό μας συμβαδίζει, ἢ καλύτερα προηγεῖται ἀπὸ τὸ νὰ φωτίσομε τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὶς πράξεις μας, ἐνῶ τὸ νὰ μὴν τὶς κάνομε πρὸς ἐπίδειξιν, μὲ τὸ νὰ μὴ σκανδαλίζομε ὡς ἐν μέρει νόμος περιέχεται στὸ ὅλο, ἄρα καὶ τὸ ν' ἀποφεύγομε τὴν κενοδοξία γίνεται προπαρασκευὴ τοῦ νὰ λάμψομε μὲ τὰ ἔργα μας μπροστὰ στοὺς ἀνθρώπους.

Αὐτὰ λοιπὸν ποὺ διδάσκει ὁ Κύριος ἀποδείχτηκε, σύμφωνα μὲ αἴτησή σου καὶ γιὰ χάριν σου, μὲ διάφορες προσεγγίσεις ὅτι δὲν διαφωνοῦν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδέχονται τὴ συμφωνία. Ἡ ἀνάλυσή μου ἀποτελεῖ καὶ μίμηση Δεσποτικῶν νόμων καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ξεκινᾷ, τὸ νὰ ὀδηγεῖ δηλαδὴ κανεὶς σὲ συμφωνία μὲ πρὶςσότερα ἐπιχειρήματα ὅσα ἀπὸ τὰ προβλήματα φαίνονται ὅτι στασιάζουν μεταξύ τους. Καὶ πράγματι ὁ ἴδιος ὁ κοινὸς Πλάστης καὶ Διδάσκαλος καὶ Σωτῆρας ἀποδεικνύεται εἰσηγητῆς τοῦ κανόνα μὲ ὅσα ἔκανε. Καὶ ἴσως δὲν εἶναι φορτικὸ νὰ σοῦ ἀναπτύξω ταυτόχρονα καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ τρίτου ζητή-

13. Ματθ. 6, 3.

πλῶσαι καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ τρίτου ζητήματος. Ὅτε γὰρ τὸ ἀχάριστον καὶ ἀναίσχυντον ἔθνος τῶν Ἰουδαίων τῆς ἐν Σαββάτῳ σιτολογίας τοὺς μαθητὰς αἰτίας εἰσέπραπτεν, οὐχ ἐνί γε τρόπῳ τὸ ἐπηρραστικὸν αὐτῶν ἐπεστόμισεν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τὴν ἀνάγκην αὐτοῖς
 5 ἀντεπέστησεν (τοῦτο γὰρ καὶ κατασκευάζεται τῇ κατὰ τὸν Δαβὶδ πράξει καὶ τῷ παραδείγματι, ὃς τοὺς ἄρτους φαγὼν, οὐκ ἐξόν, τῆς προθέσεως, αἰτίας ἀφίεται). Δεύτερον δὲ ἀπὸ τοῦ τόπου, ἦτοι παρὰ τὸ ἐν τῷ τόπῳ προνόμιον παραδειγματικὸν μὲν καὶ τοῦτο, πλὴν τοῦ προτέρου βαθύτερον. Ὡσπερ γὰρ ἡ αὐτὴ προᾶξις ἔξω μὲν τοῦ
 10 ἱεροῦ γινομένη πρὸς δίκην ὑπάγει, ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἱερῷ ἀνεύθυνον ἀπολύει, οὕτω καὶ σιτολογεῖν μὲν τινὰς ἀπλῶς ἐν Σαββάτῳ (δεδοσθῶ γὰρ ὑμῖν), ποιεῖ ἐν εὐθύναις, τοὺς δὲ τῶν ἀνθρώπων σωτήρας καὶ διδασκάλους καὶ αὐτῷ τῷ τῆς ἱερωσύνης συνόντας Δεσπότη καὶ νομοθέτη παντὸς αἰτιάματος ἀπαλλάττει. Πολλῷ γὰρ μείζω τοῦ
 15 ἱεροῦ τὰ ἐνταῦθα.

Ἐτι δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἔλεου τὴν αὐτῶν ἀπόνοιαν στηλιτεύει. Εἰ γὰρ μείζων μὲν ἢ θυσία τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐν Σαββάτῳ, ἐπιπροσθε δὲ τῆς θυσίας καὶ ὁ νόμος ὑμῶν τὸν ἔλεον ἄγει («ἔλεον», γὰρ φησιν, «θέλω, καὶ οὐ θυσίαν»), οἱ τοὺς μαθητὰς ὀρῶντες λιμῶ
 20 καὶ ἀσιτία πιεζομένους, εἶτα ἀντὶ τοῦ ἐπ' ἔλεον τραπήναι δίκην εἰσπραττόμενοι παρανομίας, οὗτοι πολλῷ χαλεπωτέρα παραβάσει τὴν σκιὰν τοῦ νόμου διεκδικεῖν εἰσιν ἐαλωκότες. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τετάρτῳ τούτους ἀπορραπίζει λόγῳ, οὐ διὰ τὸ Σάββατον τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι λέγων, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἀνθρώπου χρεία τὸ Σάββατον
 25 ὑφεστάναι. Ναὶ δὴ καὶ μέχρι πέμπτης πληγῆς τῆς ἀνοίας αὐτῶν τῇ μάστιγι τῶν λόγων καθικνεῖται, δεσποτικώτερον λοιπὸν καὶ μετ' ἐξουσίας αὐτοὺς ἐπιπλήττων. «Κύριος γὰρ ἔστι», φησὶν, «ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Σαββάτου». Εἰ δὲ Κύριος ὁ Υἱός, υἱοὶ δὲ καὶ κληρονόμοι μάλιστα οἱ μαθηταὶ (οὗτοι γὰρ καὶ πρῶτοι «οὐκ ἐξ αἱμά-

14. Ματθ. 12, 1-2. Μάρκ. 2, 23-24. Λουκᾶ 6, 1-2.

15. Ματθ. 12, 3-4. Μάρκ. 2, 25-26. Λουκᾶ 6, 3-4.

16. Ματθ. 12, 5-6.

ματος. “Όταν οἱ ἀχάριστοι καὶ ἀδιάντροποι Ἰουδαῖοι κατηγοροῦσαν τοὺς μαθητὲς γιὰ τὸ ὅτι σιτολογοῦσαν τὴν ἡμέρα τοῦ Σαββάτου¹⁴, δὲν ἔκλεισε τὰ πρὸς ἐχθρικὴ διάθεση στόματά τους μ’ ἓνα τρόπο, ἀλλὰ πρῶτον, ἀντιπρόβαλε σ’ αὐτοὺς τὴν ἀνάγκη τῆς σιτολογίας (αὐτὸ βέβαια τὸ ἀπέδειξε μὲ τὴν ἐνέργεια καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Δαβίδ, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἔφαγε τοὺς ἄρτους τῆς πρόθεσης, ἐνῶ δὲν ἐπιτρεπόταν, ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ἐνοχή¹⁵). Δεῦτερον, τὸ ἀποδεικνύει ἀπὸ τὸν τόπο, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἰδιομορφία τοῦ τόπου. Κι αὐτὸ βέβαια εἶναι ἓνα παράδειγμα, ἀλλὰ σημαντικότερο ἀπὸ τὸ προηγούμενο. “Όπως δηλαδή ἡ ἴδια πράξις ὅταν γίνεται ἔξω ἀπὸ τὸ ἱερὸ καθιστᾶ ἔνοχο ἐκείνον πού τὴν πράττει, ἐνῶ μέσα στὸ ἱερὸ τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν εὐθύνη, ἔτσι καὶ τὸ μάζεμα σταχυῶν ἀπὸ κάποιους τὸ Σάββατο ἔτσι ἀπλᾶ (κάνομε δηλαδή ὑπόθεση) τοὺς καθιστᾶ ὑπεύθυνους, τοὺς σωτῆρες ὅμως καὶ διδασκάλους τῶν ἀνθρώπων καὶ πού εἶναι σύντροφοι τοῦ ἴδιου τοῦ Κυρίου τῆς ἱερωσύνης καὶ νομοθέτη τοὺς ἀπαλλάσσει ἀπὸ κάθε κατηγορία. Γιατὶ τὰ τελούμενα ἐδῶ εἶναι ἀνώτερα ἀπὸ τὰ τελούμενα στὸ ναό¹⁶.

Στηλιτεῦει ἀκόμα τὴν ἀνοησία τους ἀπὸ τὴν ἔλλειψη εὐσπλαχνίας. “Αν δηλαδή ἡ θυσία εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν τήρηση τοῦ Σαββάτου, καὶ ὁ νόμος σας τοποθετεῖ τὴν εὐσπλαχνία μπροστὰ ἀπὸ τὴ θυσία (γιατὶ λέει, «εὐσπλαχνία θέλω, καὶ ὄχι θυσία»¹⁷), αὐτοὶ πού ἔβλεπαν τοὺς μαθητὲς νὰ ταλαιπωροῦνται ἀπὸ τὴν ἀσιτία καὶ τὴν πείνα, κι ἔπειτα, ἀντὶ νὰ τοὺς λυπηθοῦν, ζητοῦν νὰ τιμωρηθοῦν γιὰ τὴν παρανομία, αὐτοὶ συλλαμβάνονται νὰ ὑπερασπίζουν τὴ σκιὰ τοῦ νόμου μὲ πολὺ βαρύτερη παράβαση. Ἀλλὰ τοὺς ἀποκρούει καὶ μὲ τέταρτο λόγο, λέγοντας ὅτι δὲν ἔγινε ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸ Σάββατο, ἀλλὰ ἀντίθετα, τὸ Σάββατο ὑπάρχει γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου¹⁸. Καὶ βέβαια φτάνει καὶ ὡς τὸ πέμπτο χτύπημα κατὰ τῆς ἀνοησίας τους μὲ τὸ μαστίγιό τῶν λόγων, ἐπιπλήττοντάς τους μὲ τρόπο πλεον πῖο δεσποτικὸ καὶ μὲ ἐξουσία· γιατί λέει· «ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι Κύριος καὶ τοῦ Σαββάτου»¹⁹. Καὶ ἂν εἶναι Κύριος ὁ Υἱὸς, καὶ υἱοὶ καὶ κληρονόμοι εἶναι κατ’ ἐξοχὴν οἱ μαθητὲς²⁰ (γιατὶ αὐτοὶ εἶναι καὶ πρῶτοι «πού δὲν γεννή-

17. Ματθ. 12, 7.

18. Μάρκ. 2, 27.

19. Ματθ. 12, 8. Μάρκ. 2, 28. Λουκᾶ 6, 5.

20. Ρωμ. 8, 17.

των, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν» καὶ τῆς ἄνωθεν νίθεσις ἠξιώθησαν), οὐκέτι δουλεύσουσιν, ἀλλὰ κυριεύσουσι τοῦ Σαβδάτου.

Ἐξ οὖν τῆς Δεσποτικῆς ἐργασίας ταύτης, καὶ ὅσα παραπλησία, 5 δυναμωθέντες τε καὶ στοιχειωθέντες, ὥσπερ ἦτησας, λόγοις διαφόροις τὴν τῶν σεπτῶν Λογίων δοκοῦσαν διαφωνίαν εἰς ἀστασίαστον συνηγάγομεν συμφωνίαν. Ἀλλὰ γὰρ τὰ παρ' ἡμῶν σοι ἐπὶ τοσοῦτον. Εἰ δὲ τὸ σὸν τῆς διανοίας τάχος καὶ τὸ ἐν φρονήματι συνετὸν καὶ τῶν ἱερῶν θεωρημάτων ὁ πλοῦτος καὶ ῥήτωρ τέχνη γλυκύτερά τε 10 καὶ ὑψηλότερα προσεπιθεωροῖη (προσεπιθεωρήσειε δ' ἂν, εἰ μόνον βουληθείη, εἴπερ ἐγὼ τὸν ἐμὸν οὐκ ἀγνοῶ καὶ Ταράσιον καὶ ἀδελφόν), εἰς τὸ πληρέστατον ἂν εἶην τὴν ἀμοιβαίαν ἀπειληφῶς χάριν.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΣΤ*.

15 Διὰ τί ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ Παῦλος ὁ ἀπόστολος προτάττει τὸ ἴδιον ὄνομα;

Προτάττει τῶν Ἐπιστολῶν αὐτοῦ Παῦλος ὁ θεῖος τὸ ὄνομα, μηδὲ διαῖραι στόμα χωρὶς τοῦ μεμνησθαι τῆς Δεσποτικῆς εὐεργεσίας βουλόμενος· καὶ γὰρ αὐτῶ καὶ τὴν κλῆσιν ἢ χάρις ἐκαίνισεν, εἰς Παῦλον τὸν Σαῦλον, ὥσπερ τοὺς τρόπους, οὕτω διαμειψαμένη καὶ 20 τὰ ῥήματα Διό φησι Παῦλος, ὁ καὶ αὐτὴν οἶονεὶ τὴν κλῆσιν ἐκ Δεσποτικῆς φιλοτιμίας φέρων, ὁ πάντα πλουτήσας ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ ὄνομα, τὴν πίστιν, τὸν πόθον, τὸν δρόμον, τὴν ἀποστολήν, τὰ πολιτεύματα, εἰκότως τοιγαροῦν καὶ «δοῦλος Χριστοῦ». Ὁ γὰρ προῖκα τοσαῦτα λαβὼν καὶ μηδὲν προκαταθέμενος, πῶς οὐχὶ δοῦλος, καὶ εἴ 25 τι ἄλλο, τοῦ διὰ τοσοῦτων τιμήσαντος; Δοῦλοι μὲν γὰρ καὶ ἄκοντες ἅπαντες, ὅσους ὁ δημιουργικὸς Λόγος ἐκ μὴ ὄντων εἰς ὑπαρξιν θέμενος, πρὸς τὸν Δεσπότην ὄραν ἀναγκάζει καὶ τοῦ Πλάστου τὸ κράτος ἐπίστασθαι (καὶ γὰρ ἀνάγκη τὸ δημιουργημα δοῦλον εἶναι καὶ ὑπεξούσιον τῆς τοῦ δεδημιουργηκότος κυριότητος)· δοῦλον δὲ καὶ 30 ὅσον τῆς τοῦ κρείττονος ἀπολαύει προνοίας καὶ τῆς ζωῆς, ὥσπερ

* Ἐπιστολὴ 265η τοῦ Φωτίου, ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν Πέτρο τὸν Πατρικίον.

θηκαν ἀπὸ αἷμα, οὔτε ἀπὸ σαρκικὸ θέλημα, οὔτε ἀπὸ θέλημα ἀνδρα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ Θεό»²¹, καὶ ἀξιώθηκαν τὴν υἰοθεσίαν τοῦ οὐρανοῦ), τότε δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλὰ Κύριοι τοῦ Σαββάτου.

Ἐκτὸς αὐτῆς λοιπὸν τῆς Δεσποτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ὅση ἄλλη παραπλήσια ὑπάρχει δυναμωμένοι καὶ διδαγμένοι, ὅπως ζήτησες, μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα ὁδηγήσαμε τὴ φαινομενικὴ διαφωνία τῶν σεπτῶν λόγων σὲ πλήρη συμφωνία. Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι ὅσα εἶχα νὰ σοῦ πῶ ἐγώ. Ἐάν ὅμως ἡ ταχύτητα τῆς δικῆς σου διάνοιας καὶ ἡ σύνεσίς σου καὶ ὁ πλοῦτος τῶν ἱερῶν θεωριῶν καὶ ἡ ρητορικὴ τέχνη σου μπορέσει νὰ προσθέσει γλυκύτερα καὶ ὑψηλότερα θεωρήματα (καὶ θὰ μπορέσει νὰ προσθέσει, ἀρκεῖ μόνο νὰ θελήσει, ἀφοῦ ἐγὼ δὲν ἀγνοῶ τὸν δικό μου καὶ Ταράσιο καὶ ἀδελφό), αὐτὸ θὰ μοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ λάβω πληρέστατη τὴν ἀμοιβαία χάρη.

ΕΡΩΤΗΣΗ 136η

Γιατί ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὶς ἐπιστολές του προτάσσει τὸ ὄνομά του;

Προτάσσει ὁ θεῖος Παῦλος στὶς ἐπιστολές του τὸ ὄνομά του¹, ἐπειδὴ οὔτε τὸ στόμα του θέλει ν' ἀνοίξει χωρὶς νὰ μνημονεύει τὴν εὐεργεσίαν τοῦ Κυρίου. Γιατί σ' αὐτὸν καὶ τὸ ὄνομά του ἡ χάρη τὸ ἀνακαίνισε, ἀλλάζοντας, ὅπως τὴ συμπεριφορὰ του, ἔτσι καὶ τὶς λέξεις ἀπὸ Σαῦλος σὲ Παῦλος. Γι' αὐτὸ λέει ὁ Παῦλος, αὐτὸς δηλαδὴ ποὺ ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομά του τὸ ἔχει ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Κυρίου, αὐτὸς ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸ Χριστὸ ὅλα τὰ πλούτη του, τὸ ὄνομα, τὴν πίστη, τὸν πόθο, τὸ δρόμο, τὴν ἀποστολή, τὸν τρόπο ζωῆς, καὶ φυσικὰ καὶ τὸ «δοῦλος Χριστοῦ»². Αὐτὸς δηλαδὴ ποὺ τόσα πολλὰ ἔλαβε δωρεάν χωρὶς νὰ προκαταβάλλει τίποτε, πῶς δὲν εἶναι δοῦλος, καὶ ὅτιδήποτε ἄλλο, ἐκείνου ποὺ τὸν τίμησε τόσο πολὺ; Δοῦλοι βέβαια χωρὶς νὰ θέλομε εἶμαστε ὅλοι, ὅσους ὁ δημιουργὸς Λόγος, φέροντάς μας ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία στὴν ὑπαρξία, μᾶς κάνει ν' ἀποβλέπομε στὸν Κύριο καὶ νὰ κατανοοῦμε τὴ δύναμη τοῦ Πλάστη (γιατὶ εἶναι ἀνάγκη τὸ δημιούργημα νὰ εἶναι δοῦλο καὶ νὰ ὑποτάσσεται στὴν ἐξουσία τοῦ Κυρίου ποὺ τὸ δημιούργησε). Εἶναι δοῦλος κι αὐτὸς ποὺ ἀπολαμβάνει τὴν πρόνοια τοῦ Ἰσχυροῦ καὶ ὅπως ἔχει κατὰ κάποιον

21. Ἰω. 1, 13.

1. Ρωμ. 1, 1.

2. Ὁπ. π.

ἐκεῖθεν ἔχει τὴν ὑπαρξιν, οὕτω καὶ τῆς διαμονῆς τὴν συνέχειαν. Εἶεν δ' ἂν εὐγνωμονοῦντες δοῦλοι καὶ οἵτινες τυραννίδος πικρᾶς καὶ χαλεπῆς αἰχμαλωσίας μεγάλοις ἐλευθερωθέντες λύτρωις, τὸν λυτρωτὴν ἐπιγράφεσθαι Δεσπότην ἐγκῶκασιν.

5 Ἄλλ' ὃ γε θεῖος Παῦλος οὐ τούτοις ἑαυτὸν τοῖς τρόποις ὑποτάξαι Χριστῷ μέγα ἐποιεῖτο (κοινά τε γὰρ ταῦτα καὶ οὐδὲν ἐξαιρέτον οὐδὲ θαυμαστὸν ἐνδεικνύμενα) ἑτέροις δὲ μᾶλλον ἑαυτὸν διακοσμεῖ καὶ διαπλάττει δοῦλον πλείοσί τε καὶ μείζοσι, καὶ τὸ τῆς δουλείας καθαρὸν καὶ ὄντως ἐλεύθερον λαμπρῶς ἐπιδείκνυται. Καὶ πρῶτον
10 μὲν, οἷς ἔσχεν ἰδίως φιλοτιμεῖσθαι τοῖς δεδομένοις αὐτῷ παρὰ τοῦ Πλάστου χαρίσμασι. Δεύτερον, τῷ ἐξηρημένῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ διαπύρῳ τῆς εἰς αὐτὸν ἀγαπήσεως. Καὶ τρίτον τῇ ἀπροφασίστῳ τῆς ἀποστολῆς ὑπηρεσίᾳ καὶ τῷ ἀπαραβλήτῳ δρόμῳ τῆς δουλείας, ἐλευθέρῳ φρονήματι τὴν ὡς ἀληθῶς ἐμφανίζει εὐγένειαν. Καὶ πρὸς
15 γε τοῖς εἰρημένοις τῇ ἀκριθείᾳ καὶ καθαρότητι τοῦ πολιτεύματος, δι' ὧν ἑαυτὸν δοῦλον καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ λογισμοὺς καὶ πάντα τῷ Χριστῷ παρεστήσατο, οὐδαμοῦ τὴν ἐκλογὴν αἰσχύνας, οὐδὲ τὴν ἄνωθεν ψῆφον φαυλίσας, πανταχοῦ δὲ μᾶλλον θεῖαν ὡς ἀληθῶς ἀποφήνας, καὶ τοῖς ἔργοις τὴν κρίσιν βεβαιωσάμενος, καὶ μηδὲν λιπῶν
20 (τί δεῖ λέγειν τῶν ἐντολῶν ἀκατόρθωτον, ὅπου λαβεῖν ἔστιν ἅς καὶ ὑπερεβάλετο;)

Δείκνυται τοιγαροῦν ὁ θαυμάσιος Παῦλος, καθ' ἓνα μὲν τρόπον δοῦλος, ὡς τῆς δημιουργικῆς παλάμης φιλοτέχνημα, καθ' ἕτερον δέ, ὡς τῇ ἐκεῖθεν προνοίᾳ τὴν ὑπαρξιν συνεχόμενος, εἶτα ὡς ἠγορασμέ-
25 νος τῷ Δεσποτικῷ αἵματι, λοιπὸν ἐντεῦθεν τὰ ἰδιάζοντα· οὐδὲ γὰρ, οὐδὲ μέχρι τούτων ἴσταται, οὐδὲ τοῖς κοινοῖς τὴν αὐτοῦ δουλείαν περιγράφει, ἀλλὰ καὶ χαρισμάτων πλοῦτον περιβαλλόμενος, ἄλλης δουλείας ζυγῷ καὶ τρόπῳ ἑαυτὸν ὑποξεύγνυσιν, ἀντιδεξιούσθαι φιλο-
30 νεικῶν οὐκ εἰωθόσι θεραπείαις, τὸν καινοτέραις αὐτὸν φιλοτιμησά-
μενον χάρισι. Ναὶ δὴ καὶ ἀντὶ πάντων φιλεῖ τὸν Δεσπότην, φίλτρον ὑπερβολὴν οὐ λειπὸν καὶ μείζον, ἢ κατὰ λόγον τοῦ θαυμάζεσθαι, καὶ

τρόπο ἀπὸ ἐκεῖ τῆ ζωῆ καὶ τὴν ὑπαρξῆ, ἔτσι ἔχει καὶ τὴ συνέχεια τῆς παραμονῆς τῆς. Εὐγνώμονες δοῦλοι βέβαια εἶναι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἐλευθερώθηκαν μὲ μεγάλα λύτρα ἀπὸ τὴ σκληρὴ τυραννία καὶ τὴ βαριὰ αἰχμαλωσία καὶ ἀναγνωρίζουν Κύριο τὸν λυτρωτὴ τους.

Ἄλλ' ὁ θεῖος βέβαια Παῦλος δὲ θεωροῦσε ὡς τὸ σουδαιότερο νὰ δείξει τὴν ὑποταγὴ του στὸ Χριστὸ μ' αὐτοὺς τοὺς τρόπους (γιατὶ αὐτὰ εἶναι κοινὰ σὲ ὅλους καὶ δὲν δείχνουν τίποτε τὸ ἔξαιρετικὸ καὶ θαυμαστό), ἀλλὰ κοσμεῖ τὸν ἑαυτὸ του μὲ ἄλλα στοιχεῖα μᾶλλον καὶ τὸν κάνει δοῦλο μὲ περισσότερα καὶ μεγαλύτερα γνωρίσματα καὶ παρουσιάζει λαμπρὰ τὴν καθαρότητα τῆς δουλείας του ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἐλευθερία. Καὶ πρῶτον βέβαια οἱ δωρεές ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν Πλάστη ἰδιαίτερος γιὰ νὰ δοξασιεῖ (περισσότερο ἀπὸ ἄλλους). Δεύτερον, τὴν ξεχωριστὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ διάπυρη ἀγάπη ποὺ ἔδειξε πρὸς αὐτόν. Καὶ τρίτον, μὲ τὴν ἀπροφάσιστη καὶ ὀλοπρόθυμη ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς του καὶ μὲ τὸν ἀσύγκριτο δρόμο τῆς διακονίας του, μὲ τὰ ὅποια μ' ἐλεύθερο φρόνημα ἐμφανίζει τὴν ἀληθινὴ εὐγένεια. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν καθαρότητα τῆς πολιτείας του, μὲ τὰ ὅποια παρέστησε τὸν ἑαυτὸ του δοῦλο στὸ Χριστὸ, καὶ σῶμα καὶ ψυχὴ καὶ λογισμοὺς καὶ τὰ πάντα, χωρὶς πουθενὰ νὰ ντροπιάσει τὴν ἐκλογὴ του, οὔτε νὰ ἐξευτελίσει τὴν ἀπόφαση τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ ἀποδεικνύοντάς τὴν παντοῦ θεῖα ἀληθινὰ, καὶ βεβαιώνοντας τὴ θεῖα κρίση μὲ τὰ ἔργα του, χωρὶς νὰ παρέλειψε τίποτε (τί χρειάζεται νὰ λέμε ὅτι οἱ ἐντολές εἶναι ἀκατόρθωτες, τὴ στιγμὴ ποὺ βλέπομε ὅτι καὶ ὑπερέβαλε αὐτές);

Ἀποδεικνύεται λοιπὸν ὁ θαυμάσιος Παῦλος κατὰ ἓνα τρόπο δοῦλος ὡς φιλοτέχνημα τῆς παλάμης τοῦ Δημιουργοῦ. Κατὰ ἄλλο τρόπο ἐπειδὴ μὲ τὴ θεῖα πρόνοια διατηρεῖ τὴν ὑπαρξὴ του, καὶ ἔπειτα ἐπειδὴ ἐξαγοράσθηκε μὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου. Ἀπὸ αὐτὰ λοιπὸν προέρχονται τὰ ὅπως ἰδιαίτερα γνωρίσματα του. Καὶ βέβαι δὲν σταματᾷ μέχρις αὐτὰ, οὔτε τοποθετεῖ τὴ δουλεία του μέσα στὰ κοινὰ, ἀλλὰ παρὸλο ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ πλοῦτο χαρισμάτων, δένει τὸν ἑαυτὸ του στὸ ζυγὸ καὶ τὸν τρόπο μιᾶς ἄλλης δουλείας, φιλονεικώντας νὰ δεξιωθεῖ μὲ τὴ σειρά του μὲ ὅχι συνηθισμένες περιποιήσεις Ἐκεῖνον ποὺ τὸν τίμησε μὲ τὶς καινότερες δωρεές. Καὶ γι' αὐτὸ ἔναντι ὅλων αὐτῶν ἀγαπᾷ τὸν Δεσπότη χωρὶς νὰ παραλείπει καμμιά ὑπερβολὴ τῆς ἀγάπης, καὶ ποὺ τόσο μεγάλη εἶναι

πάντα σκύβαλα ἡγεῖται, ἵνα Χριστὸν τὸν ποθούμενον κερδήσῃ.
 Ἄλλὰ καὶ ἀποστέλλεται κῆρυξ, καὶ οἰκουμένην πληροῖ τῷ κηρύ-
 γματι, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἐξ ἀφετηρίου τινὸς πρὸς τὰ γῆς πάντα δρα-
 μῶν πέρατα, καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν Ὠκεανοῦ ῥευμάτων σαλπίσας
 5 τὸ Εὐαγγέλιον. Τοιαύτην δουλείαν ὁ Παῦλος ἠπίστατο, ἐφ' οἷς ἔ-
 βδομος δουλείας ἐξανύεται τρόπος, δι' οὗ τῆς ἐν Χριστῷ πολιτείας
 τοὺς θεσμούς καὶ τὰ νόμιμα καθαρῶς τε καὶ σπουδαίως, καὶ ὡς οὐκ
 ἄν τις ἕτερος, οὐ τότε, οὐχ ὕστερον, κατώρθωσέ τε καὶ διεφύλαξεν,
 «ὑπωπιάζων τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶν, μὴ πως, ἄλλοις κηρύξας,
 10 αὐτὸς ἀδόκιμος γέννηται».

Αὗται τῆς δουλείας αἱ θαυμάσιαι καὶ κρείττους ἀπάσης ελευ-
 θερίας ιδέαι, ταύταις ἀνέπνει, ταύταις οὐκ ἔληγε δουλεύων, ταύ-
 ταις ἐναθλῶν ἐσμνύετο. Διὸ καὶ γράφων δοῦλον ἑαυτὸν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ ἀπογράφεται. Τοῦτό μοι, φησί, τὸ ἀξίωμα, τοῦτο τῆς ἀρ-
 15 χικῆς ἐξουσίας τὸ ἐπίσημον, ἀπὸ τούτου βούλομαι πᾶσι γνωρίζε-
 σθαι. Οἱ μὲν ἐν κόσμῳ ἀναστρεφόμενοι ἀπὸ τῶν ἐν κόσμῳ ἀξιωμα-
 των δηλοῦσθαι βούλονται, ὑπάτους ἑαυτοὺς καὶ στρατηγούς καὶ
 δημάρχους καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπογράφοντες, Παύλῳ δὲ ἀρκεῖ εἰς μέ-
 γεθος καὶ δόξης καὶ ἀρχῆς καὶ ἀξιώματος τὸ δοῦλον εἶναι Χρι-
 20 στοῦ, κάκειθεν μᾶλλον, ἢ ἀπὸ τινος ἄλλου γινώσκεσθαι. Ἄλλ' οὕτω
 μέντοι τεθεωρήσθω ἡ αἰτία τοῦ τε προτάττεσθαι τὴν κλήσιν τῶν Ἐ-
 πιστολῶν Παῦλον, καὶ τοῦ διὰ παντὸς δοῦλον ἑαυτὸν ἀναγράφειν
 Χριστοῦ

Τὸ δὲ «ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει», καὶ ἐξῆς, τοιαύτην
 25 τινά μοι δοκεῖ τὴν θεωρίαν ἔχειν· «Ὀρισθέντος», φησὶν, οἶονεὶ ἐπι-
 γνωσθέντος, εἰς γνῶσιν ἀνθρώποις ἐληλυθότος. Εἰώθαμεν γὰρ ἢ
 ὀνόματί τινι καταλαμβάνειν τὰ πράγματα, ἢ διὰ τινων ὀρικῶν λό-
 γων εἰς τὴν αὐτῶν ἀφικνεῖσθαι ἐπίγνωσιν. Νῦν οὖν «ὀρισθέντος»
 φησὶν οὐχὶ τὸ παρά τινος εἰς υἰοθεσίαν ἀνεληφθαι, ἄπαγε, οὐδ'
 30 ὅτι τὴν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἀπὸ τινος ἐπέσχεν θέσε-
 ως, ἀλλ' «ὀρισθέντος» φησὶν, οἶον τοῦ διὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἰδιωμά-

πού ὑπερβαίνει ὁ θαυμασμός της τῆ λογική, καὶ ὅλα τὰ θεωρεῖ σκύδα-
λα, γιὰ νὰ κερδίσει τὸν Χριστὸ πού ποθεῖ³. Ἀλλὰ καὶ ἀποστέλλεται
κῆρυκας καὶ μὲ τὸ κῆρυγμά του γεμίζει ὁλόκληρη τὴν οἰκουμένη, μὲ
ἀφετηρία του τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀφοῦ ἔτρεξε μέχρι τὰ πέρατα τῆς γῆς,
σάλπισε τὸ Εὐαγγέλιο καὶ ὡς τὰ κύματα τοῦ Ὠκεανοῦ. Τέτοια δουλεία
γνώριζε ὁ Παῦλος, μὲ τὰ ὁποῖα συντελεῖται καὶ ἔβδομος τρόπος δου-
λείας, μὲ τὸν ὁποῖο κατόρθωσε καὶ διαφύλαξε καθαρὰ καὶ μὲ ἀκρίβεια
τοὺς θεσμούς τῆς πολιτείας τῆς σύμφωνης μὲ τὸν Χριστό, κι ἔτσι ὅπως
κανένας ἄλλος οὔτε τότε οὔτε ἀργότερα καὶ κατόρθωσε καὶ διαφύλαξε,
«καταταλαιπωρώντας τὸ σῶμα του καὶ σκληραγωγώντας το σὰν μὲ
ζωὴ δούλου, μὲ τὸ φόβο μήπως, ἐνῶ κήρυττε σὲ ἄλλους, ὁ ἴδιος δὲν
μπορέσει νὰ γίνῃ ἄξιος ἐπιδοκιμασίας»³.

Αὐτὲς εἶναι οἱ θαυμάσιες καὶ ἀνώτερες ἀπὸ κάθε ἐλευθερία ἰδέες
τῆς δουλείας, αὐτὲς εἶχε ὡς ἀναπνοή του, μὲ αὐτὲς δὲν ἐγκατέλειπε τὴ
ζωὴ τοῦ δούλου, σ' αὐτὲς ἀγωνιζόταν μὲ καύχησι. Γι' αὐτὸ καὶ γράφο-
ντας τὶς ἐπιστολές του ὑπογράφει ὡς δούλος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸ
εἶναι, λέει, τὸ ἀξίωμά μου, αὐτὸ εἶναι τὸ σῆμα τῆς ἀρχικῆς ἐξουσίας,
ἀπὸ αὐτὸ θέλω νὰ μὲ γνωρίζουν ὅλοι. Ὅσοι βέβαια ζοῦν μέσα στὸν
κόσμο θέλουν νὰ γίνονται γνωστοὶ ἀπὸ τὰ κοσμικὰ ἀξιώματα, παίρνο-
ντας τοὺς τίτλους τοῦ ὑπάτου, τοῦ στρατηγοῦ, τοῦ δημάρχου καὶ τὰ
παρόμοια, στὸν Παῦλο ὅμως εἶναι ἀρκετὸ σὲ μέγεθος δόξας καὶ ἀρχῆς
καὶ ἀξιώματος νὰ εἶναι δούλος τοῦ Χριστοῦ, κι ἀπὸ αὐτὸ μᾶλλον, παρὰ
ἀπὸ κάτι ἄλλο νὰ εἶναι γνωστός. Αὐτὴ λοιπὸν ἄς θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι ἡ
αἰτία πού προτάσσει ὁ Παῦλος στὶς Ἐπιστολές τὴν ὀνομασία καὶ
χαρακτηρίζει πάντοτε τὸν ἑαυτὸ του «δούλο τοῦ Χριστοῦ».

Ἡ ρῆσι πάλι, «πού ὀρίστηκε Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μὲ ἐξουσία»⁵ καὶ τὰ
ἐξῆς, νομίζω πὼς ἔχει τὴν ἀκόλουθη ἐξήγησι. «Πού ὀρίστηκε», λέει,
πού εἶναι ὁμοιο σὰ νὰ λέει, «πού ἀναγνωρίστηκε», πού ἦρθε στὴ γνώ-
ση τῶν ἀνθρώπων. Γιατὶ συνήθως ἡ μὲ κάποιο ὄνομα καταλαβαίνομε
τὰ πράγματα ἢ φτάνομε στὴν ἐπίγνωσή τους μὲ κάποιους ὀρισμούς. Τὸ
«πού ὀρίστηκε» λοιπὸν ἐδῶ δὲν ἐννοεῖ ὅτι ἔτσι ἔχει υἱοθετηθεῖ ἀπὸ
κάποιον, μακριὰ μὰ τέτοια σκέψη, οὔτε ὅτι ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κάποια θέσι, ἀλλὰ τὸ «πού ὀρίστηκε» τὸ λέει, σὰν κατὰ

4. Α' Κορ. 9, 27.

5. Ρωμ. 1, 4.

των ἡμῖν ἐμφανισθέντος καὶ εἰς γνῶσιν καὶ κατάληψιν, ὡς οἶόν τέ ἐστιν ἀνθρωπίνη φύσει, περιελθόντος.

Πόθεν οὖν καὶ ἐκ τίνων ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἀφορίζεται καὶ τίσιν ιδιότησι χαρακτηριζόμενος εἰς γνῶσιν ἡμῖν ἔρχεται; Ἐκ προφη-
 5 τικῶν, φησί, χρησμῶν. Τοῦτο γὰρ παρίστησι διὰ τοῦ εἰπεῖν «ὁ προ-
 επηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἀγίαις»: δεύτε-
 ρον ἐκ τῶν δυνάμεων, ἃς ὑπερφυνῶς ἐτέλει «Τοῦ ὀρισθέντος», γάρ
 φησιν, «Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει». Εἶτα ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου,
 ὃ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι ἐχορήγει. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀναστή-
 10 ναι αὐτὸν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαβὶδ γεγεννημένον. Καὶ γὰρ τούτων
 ἀπάντων ἡ συνδρομὴ διορίζει καὶ ἀποδιόστησιν αὐτὸν τῶν ἄλλων
 ἀπάντων, ὅσοις κατὰ χάριν γέγονεν υἱοὺς ἐπονομασθῆναι. Καὶ δεί-
 κνυσι καὶ διδάσκει πάντας, αὐτὸν εἶναι τὸν ἀληθῶς καὶ φύσει Υἱὸν
 τοῦ Θεοῦ καὶ Θεόν. Ὅθεν δυνατόν ἄν εἶη, καὶ οὐχὶ πλαγιασμῶ τῶν
 15 ῥημάτων μόνον, ἀλλὰ κατ' εὐθεΐαν αὐτὰ συνείροντας, τὸ ἐξαιρέτον
 τῆς υἰότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν ἀφορίσαι τε καὶ παρα-
 στησαι καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσίν τε καὶ εἶδησιν σαφῆ καὶ καθα-
 ρὰν τοῖς πιστοῖς παρασχέσθαι. Οἶον, εἴ τις ἐρωτῶη, «τί ἐστιν Χρι-
 στός;» ῥᾶον καὶ οὐδὲν ἐργῶδες εἰπεῖν «Χριστός ἐστιν ὁ διὰ τῶν
 20 προφητῶν μὲν προκηρυχθεὶς καὶ γενόμενος κατὰ σάρκα ἐκ σπάρ-
 ματος Δαβὶδ, ὑπερφυέσι δυνάμεσι καὶ Πνεύματος ἁγίου δαψιλεῖ τε
 καὶ ἀφθόνῳ χορηγία τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος εὐεργετῶν, καὶ διὰ
 τῆς οἰκείας ἀναστάσεως τὸν θάνατον μὲν νεκρῶσας καὶ τὸν ἄδην
 σκυλεύσας, τοὺς ἀπ' αἰῶνων δὲ συναναστήσας ἑαυτῷ νεκρούς. Οὗ-
 25 τός ἐστιν ὁ Χριστός, οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς καὶ Θεός, εἰς τούτου τὸ
 Εὐαγγέλιον Παῦλος ἀφωρισμένος ἐγένετο». Τοῦτο παρίστησιν ἡ
 «τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ» φωνή. Πρόσθες, εἰ βούλει, πρὸς ἐξά-
 πλωσιν καὶ δήλωσιν σαφεστέραν «δι' οὗ καὶ Παῦλος ἔλαβε χάριν
 ἀποστολῆς ἔθνη θάρδαρα πείσαι καὶ παρασκευάσαι ὑπακούσαι τῇ
 30 πίστει τοῦ Χριστοῦ». τουτ' ἐστιν εἰς αὐτὸν πιστεῦσαι καὶ λατρεύειν
 μόνῳ ὡς ἀληθινῷ Θεῷ καὶ Υἱῷ Θεοῦ, ἀφέμενα τῶν πατρῶων ἐθνῶν
 καὶ τῆς παλαιᾶς αὐτῶν καὶ δεισιδαίμονος πλάνης.

κάποιο τρόπο νὰ μᾶς φανερώθηκε μὲ τὰ ἰδιώματα πού ἔχει καὶ πού ἦρθε σὲ γνώση καὶ κατανόηση, ὅσο εἶναι δυνατὸ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση.

Πῶς λοιπὸν καὶ ἀπὸ ποιούς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ «ὀρίζεται» καὶ ποιά γνωρίσματα εἶναι πού τὸν χαρακτηρίζουν καὶ ἔρχεται στὴ γνώση μας; Ἀπὸ προφητικούς, λέει, χρησμούς. Γιατὶ αὐτὸ δείχνει λέγοντας, «τὸ ὁποῖο προανήγγειλε μὲ τοὺς προφῆτες του μέσα στὶς ἅγιες Γραφές»⁶. Δεύτερον ἀπὸ τίς δυνάμεις πού τελοῦσε κατὰ τρόπο ὑπερφυσικῶ. Γιατὶ λέει, «πού ὀρίστηκε Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μὲ δύναμη»⁷. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, πού χορηγοῦσε σὲ ὁποιους πίστευαν σ' αὐτόν⁸. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἦρθε στὸν κόσμον ἀπὸ τὴ γενιὰ τοῦ Δαβίδ⁹. Καὶ πράγματι ἡ σύμπτωση ὅλων αὐτῶν τὸν ὀρίζει καὶ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους, ὅσοι ὀνομάστηκαν υἱοὶ κατὰ χάρη. Καὶ δείχνει καὶ διδάσκει ὅλους, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀληθινὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός. Γι' αὐτὸ εἶναι δυνατὸ, καὶ ὄχι μὲ τὸ ὑπονοούμενο μόνο τῶν λέξεων, ἀλλὰ συνδυάζοντάς τες κατ' εὐθείαν, νὰ ὀρίσομε καὶ νὰ παραστήσομε τὸ ἐξαιρετὸ τῆς υἰότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ μας καὶ νὰ παραδώσομε τὴν πληροφοροση καὶ τὴ γνώση γι' αὐτόν σαφῆ καὶ καθαρῆ στοὺς πιστοὺς. Γιὰ παράδειγμα ρωτᾷ κάποιος, «Τί εἶναι ὁ Χριστός;» Εἶναι εὐκόλο καὶ δὲν ἀπαιτεῖ κόπο νὰ ποῦμε· Ὁ Χριστὸς εἶναι Ἐκεῖνος πού προκήρυξαν οἱ προφῆτες καὶ προῆλθε κατὰ τὴ σὰρκα ἀπὸ τὴ γενιὰ τοῦ Δαβίδ, μὲ δυνάμεις ὑπερφυσικῆς καὶ εὐεργετάντας τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων μὲ πλούσια καὶ ἄφθονη χορηγία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ πού μὲ τὴν ἀνάστασή του θανάτωσε τὸ θάνατο, ἄρπαξε τὰ σκεύη τοῦ ἄδη, συνανασταίνοντας μαζί του τοὺς νεκροὺς διὰ μέσου ὅλων τῶν αἰώνων. Αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστὸς, αὐτὸς εἶναι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Θεός, σ' αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιο ὀρίστηκε ὁ Παῦλος, αὐτὸ παριστάνει ἡ φωνὴ τοῦ ὀρισμένου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ¹⁰. Ἄν θέλεις πρόσθεσε γιὰ σαφέστερη ἐξήγηση καὶ δήλωση· «ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ ὁ Παῦλος ἔλαβε τὴ χάρη νὰ γίνῃ ἀπόστολος καὶ νὰ πείσει βάρβαρους λαοὺς καὶ νὰ τοὺς προετοιμάσει νὰ δεχθοῦν τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ¹¹. δηλαδή νὰ πιστέψουν σ' αὐτόν, καὶ μόνο αὐτόν νὰ λατρέψουν ὡς ἀληθινὸ Θεὸ καὶ Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, ἐγκαταλείποντας τίς συνήθειες τοῦ προγόνων τους καὶ τὴν ἀρχαία καὶ πλανημένη δεισιδαιμονία τους.

9. Ρωμ. 1, 3.

10. Πρβλ. Ρωμ. 1, 1-4.

11. Πρβλ. Ρωμ. 1, 5.

Τὸ δέ, «καυχάσθω ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ, ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ», τῷ ἱερῷ ῥηθὲν Ἰακώβω, οὐ τοῦτο δηλοῖ, ὡς μεγαλορρημονεῖτω, ἀλαζονευέσθω, μεγαλαυχεῖτω οὐδὲν τούτων. Τίθεται μὲν γάρ, ὡς ἔθος, τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπὶ τῆς
 5 τοιαύτης διανοίας καὶ τὸ πρόχειρον τῆς λέξεως εἰς τοῦτο φέρει, ἀλλ' οὐκ νυνὶ γε τὸ καυχᾶσθαι φησὶν ἀντὶ τοῦ, “θαρραεῖτω”, “ἐλπίζετω”. Μηδὲ γὰρ ὅτι ταπεινός, φησὶν, ἀθυμεῖτω, ὡς ἐν πενία τρυχόμενος ἢ τῇ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀδοξία ὑβριζόμενος. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν τοὺς ταπεινοὺς καὶ εὐτελεῖς καὶ πένητας καὶ πτω-
 10 χοὺς ἐξελέξατο, τοὺς πλουσίους καὶ δόξη καὶ γένει μεγαλοφρονοῦντας φρονάττεσθαι λιπῶν. Οὐκ οὖν ὀφείλει τις ἀθυμεῖν, ὅτι ταπεινός, εὐφροσύνης δὲ μᾶλλον πληρούσθω, κοινωνὸν ἑαυτὸν καὶ μέτοχον τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ διὰ τῆς εὐτελείας καὶ ταπεινότητος ἐνοῶν.

15 Ἄλλ' ἴσως ἂν τις ὑποφέρων ἐρεῖ, ὡς ἀρμόσειε τὸ νῦν εἰρημένον οὐ πρὸς τοὺς ἀρχομένους τότε πιστεύειν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τοὺς νῦν πιστούς. Οὐπω γὰρ ἐκείνοις λαμπρὸν οὕτω καὶ ἀξιοθαύμαστον τὸ τῶν ἀποστόλων ὑπῆρχεν ἀξίωμα, ὡς ἀπὸ τοῦ κατ' αὐτοὺς παραδείγματος εἰς μίμησιν ἀρετῆς καὶ ζῆλον τοὺς ἄλλους προκαλεῖσθαι.
 20 Οὐδὲν δὲ ἄρα τοῦτο κωλύει. Καὶ γὰρ καὶ τότε αὐτῶν τὸ τῆς ἀρετῆς μέγεθος σχεδὸν οὐδένα ἐλάνθανεν, ὅπου γε καὶ θυσίαις αὐτοὺς ἐνιοι, καίτοι τὰ Ἑλλήνων ἔτι θειάζοντες, γεραίρειν καὶ τιμᾶν ἐμελέτησαν. Καὶ αὐτὸς δὲ Παῦλος ἐν παρρησίᾳ φησὶν «μιμηταὶ μου γίνεσθε, καθὼς καὶ γὰρ Χριστοῦ».

25 Ὅψος οὖν τοῦ ταπεινοφρονοῦντος ἀνδρὸς ἢ ταπεινοφροσύνη, ἐν ἣ ὡς οὕτως θεραπεύεσθαι δεῖ καὶ εὐθυμεῖν καὶ χαρᾶς πληροῦσθαι τὴν ψυχὴν, ὡς εἴ τις ἄλλος τὸν σύμπαντα πλοῦτον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην δόξαν εἶη περιβεβλημένος καὶ κατέχων χειρὶ. Ὁ μὲν γὰρ οὕτω καὶ ἐν τούτοις ταπεινὸς τὸν Θεὸν ὑψοῦντα ἔχει καὶ ἄνω τιθέν-
 30 τα («ὁ γὰρ ταπεινῶν ἑαυτὸν», φησὶν, «ὑψωθήσεται»), ὁ δ' ἀπεναντίας ὑψούμενος τούτου τὸν Θεὸν ἀντιτασσόμενον εὐρήσει καὶ τα-

Τὸ ἄλλο πάλι, «ὅς καυχιέται ὁ ταπεινὸς ἀδελφὸς γιὰ τὴν ὑψωσὴ του καὶ ὁ πλούσιος γιὰ τὴν ταπείνωσὴ του»¹², πού λέχθηκε ἀπὸ τὸ ἱερό Ἰάκωβο, δὲ θέλει νὰ δηλώσει αὐτό, δηλαδή “ὅς λέει μεγάλα λόγια, ὅς ὑπερηφανεύεται κι ὅς κομπάζει”· τίποτε ἀπὸ αὐτὰ. Γιατὶ συνήθως τὰ λόγια αὐτὰ μπαίνουν μ’ αὐτὸ τὸ νόημα κι ἐκεῖ ὁδηγεῖ καὶ ἡ πρόχειρη ἐκτίμηση τῆς λέξης. Ἀλλὰ ἐδῶ τὸ «ὅς καυχιέται» λέγεται μὲ τὴν ἔννοια, “ὅς ἔχει θάρρος, ὅς ἐλπίζει”. Οὔτε δηλαδή, λέει, ἐπειδὴ εἶναι ταπεινὸς νὰ λυπᾶται, ἐπειδὴ κατατρύχεται ἀπὸ τὴ φτώχεια, ἢ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὸν περιφρονοῦν καὶ δὲν τὸν τιμοῦν. Γιατὶ καὶ ὁ Κύριός μας ξεχώρισε τοὺς ταπεινοὺς, τοὺς ἄσημους, τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς ἀποροὺς, ἐνῶ τοὺς πλούσιους, πού μεγαλοφρονοῦσαν γιὰ τὴ δόξα καὶ τὴ γενιά τους τοὺς ἄφησε νὰ λυσοῦν ἀπὸ τὴ μανία τους. Δὲν πρέπει λοιπὸν κανεὶς νὰ λυπᾶται, ἐπειδὴ εἶναι ταπεινός, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ εἶναι γεμάτος ἀπὸ εὐφροσύνη, θεωρώντας τὸν ἑαυτοῦ μὲ τὴν ἀσημαντότητα καὶ ταπεινότητά του κοινὸν καὶ μέτοχο τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ.

Ἄλλ’ ἴσως κάποιος ἀπαντώντας σ’ αὐτὰ νὰ πεῖ, ὅτι αὐτὸ πού εἶπαμε τώρα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ταιριάζει σὲ ἐκείνους πού προσέρχονταν στὴν πίστη τότε, ἀλλὰ μᾶλλον στοὺς σημερινούς πιστούς. Γιατὶ δὲν ἦταν ἀκόμα γιὰ ἐκείνους τόσο λαμπρὸ κι ἀξιοθαύμαστο τὸ ἀποστολικὸ ἀξίωμα, ὥστε ἀπὸ τὸ παράδειγμά τους νὰ παρακινουῦνται καὶ ἄλλοι στὴ μίμηση καὶ στὸ ζῆλο γιὰ τὴν ἀρετή. Κι ὅμως καθόλου αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει σὲ τίποτε. Γιατὶ καὶ τότε τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς τους δὲν διέφευγε σχεδὸν ἀπὸ κανένα, ἀφοῦ μάλιστα μερικοὶ καὶ μὲ θυσίες σκέφτηκαν νὰ τοὺς δοξάσουν καὶ νὰ τοὺς τιμήσουν, ἂν καὶ ἦταν ἀκόμα λάτρες τῶν θεῶν τῶν ἐθνικῶν¹³. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος λέει μὲ παρρησία· « γίνεστε μιμητὲς μου, ὅπως κι ἐγὼ εἶμαι τοῦ Χριστοῦ»¹⁴.

Ἦψος λοιπὸν τοῦ ταπεινόφρονα εἶναι ἡ ταπεινοφροσύνη, μὲ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἡσυχάζει καὶ νὰ εἶναι εὐθυμος καὶ νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ του γεμάτη χαρὰ, ὅπως ἂν κάποιος ἄλλος εἶναι περιβεβλημένος ἀπὸ ὄλον τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ἀνθρώπινη δόξα καὶ τὰ κρατάει μὲ τὸ χέρι του. Ὅποιος λοιπὸν ἔχει αὐτὴν τὴν τόση ταπείνωση, ἔχει τὸ Θεὸ νὰ τὸν ὑψώνει καὶ νὰ τὸν ἀνεβάξει ἄνω· γιατί λέει· «ὅποιος ταπεινώνεται, θὰ ὑψωθεῖ»¹⁵, ἐνῶ ἀντίθετα ὅποιος ὑψώνει τὸν ἑαυτοῦ, θὰ βρεῖ ἀντι-

14. Α' Κορ. 11, 1.

15. Λουκᾶ 14, 11. 18, 14

πεινοῦντα, καὶ εἰς γῆν αὐτῶ φύσῃματι καὶ ματαιῶ κόμπῳ καταβάλλοντα. Εἶδες ὕψος ἐσχάτης αἴτιον ταπεινώσεως, εἶδες ταπείνωσιν εἰς οὐρανὸν ἀναφέρουσαν; Πῶς οὐκ ἂν τις εὐθυμος εἶη καὶ καυχῆσαιτ' ἂν εἰκότως, τουτ' ἔστι τερφθείη καὶ θαρρήσει ἐπὶ τῷ ὕψει αὐ-
5 τοῦ τῆς ταπεινώσεως;

Τί οὖν; οἱ πλούσιοι ταύτης ἐστέρηνται τῆς ἀναγωγῆς καὶ ὑψώσεως; Οὐ τοῦτό φημι· ἐπεὶ καὶ ὁ κοινὸς Δεσπότης οὐ τοὺς πλουσίους ἐκβάλλει τῆς βασιλείας, τοὺς δὲ προστετηκότας τῷ πλούτῳ καὶ ταῖς φροντίσιν ὅλως πρὸς αὐτὸν νεύοντας καὶ ἐπτοημένους, οἱ τὴν
10 μέριμναν πᾶσαν τοῖς θησαυροῖς ἐνδησάμενοι ἔχουσιν ὡς ἐν δεσμοτηρίῳ τῇ γῆ καὶ τῷ χρυσῷ κατορωρυγμένας καὶ πεπεδημένας αὐτῶν τὰς ψυχάς, ὧν καὶ τὴν ἄνοιαν στηλιτεύων ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν· «ὅπου ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν». Τούτοις τοῖς πλουσίοις ἄδατος ἢ οὐράνιος πολιτεία, καὶ «εὐκοπώτερόν ἐστι κά-
15 μηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ τούτους εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν». Πῶς οὖν εἰσελεύσονται οἱ πλούσιοι καὶ κληρὸς αὐτοῖς ἔσται τὰ οὐράνια πολιτεύματα; Ἄν μιμῶνται τὸν Ἄβραάμ, ἂν τὸν Ἰώβ, ἂν οἰκονόμοι καλοὶ τοῦ πλούτου, ἀλλὰ μὴ πικροὶ καθίστανται τύραννοι, οὐδὲν ἔλαττον τοῦ ὁμοφυοῦς ἢ τῆς
20 ἐαντῶν σωτηρίας πολλοῖς κλείθροις καὶ μοχλοῖς τὴν τῶν πενήτων παραμυθίαν ἐναποκλείοντες. Πόθεν δὲ ὁ πλούσιος εἰς ταύτην τὴν προᾶξιν ἀφίξεται καὶ τίς αἰτία καὶ τοῦ κατορθώματος; Ἡ ταπείνωσις, φησὶν. Ἐὰν γὰρ ταπεινώσῃ ἑαυτὸν καὶ οὐ πρὸς φυσίωσιν ἐπαρθῇ οὐδ' εἰς ἀπόνοιαν ἐμπέσῃ, τῷ χρυσῷ καὶ πλούτῳ γαυρού-
25 μενός τε καὶ διογκούμενος, οἶδεν ὅτι τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἴδιον αὐτοῦ, ὅτι γυμνὸς ἐξῆλθεν ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, ὅτι πάντα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ῥᾶόν ἐστιν ἀφελέσθαι μὲν αὐτοῦ ταῦτα, εἰς ἑτέρους δὲ μετενεγκεῖν, ὅτι ταῦτα δίδονται, οὐχ ἵνα στέρωνται τῶν ἀναγκαίων οἱ πλησίον, ἀλλ' ἵνα ἔχοιεν ἐκ τοῦ λαθόντος μεταλαμβάνειν, ὅτι μυ-
30 ρία ἄλλα. Καὶ ταῦτα εἰδὼς καὶ τοῖς λόγοις ἀνελίσσων εὐχαριστεῖ τῷ

μέτωπό του τό Θεό, πού θά τόν ταπεινώνει και θά τόν ρίχνει στή γῆ μέ τήν ἴδια τήν περηφάνεια και τή μάταια μεγαλοστομία του. Εἶδες ὕψος πού γίνεται αἰτία ἔσχατης ταπείνωσης; εἶδες ταπείνωση πού ἀνεβάξει στόν οὐρανό; Πῶς λοιπόν εἶναι δυνατό νά μή εἶναι κανεῖς εὐθυμος και νά μήν καυχηθεῖ δικαιολογημένα, δηλαδή νά μή χαρεῖ και νά μήν αἰσιοδοξήσει γιά τό ὕψος τῆς ταπείνωσής του;

Τί λοιπόν; οἱ πλούσιοι ἔχουν στερηθεῖ αὐτό τό ἀνέδασμα και τήν ὕψωση; Δέ λέγω αὐτό· γιατί και ὁ κοινός Κύριός μας δέν διώχνει τοὺς πλούσιους ἀπό τή βασιλεία του, ἀλλά ἐκείνους πού εἶναι αἰχμάλωτοι τοῦ πλούτου και ὅλες οἱ φροντίδες τους εἶναι ἀφιερωμένες σ' αὐτόν και εἶναι κατακυριευμένοι ἀπό αὐτόν, οἱ ὅποιοι, ἔχοντας περιβάλει μέ ὅλη τή φροντίδα τους τοὺς θησαυρούς τους, ἔχουν χωμένες και δεμένες τίς ψυχές τους, σάν μέσα σέ δεσμοτήριο, μέσα στή γῆ και τόν χρυσό. Αὐτῶν τήν ἀνοησία στηλιτεύοντας ὁ Σωτήρας, ἔλεγε· «ὅπου βρίσκεται ὁ θησαυρός σας, ἐκεῖ εἶναι και ἡ καρδιά σας»¹⁶. Σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοὺς πλούσιους εἶναι ἄβατη ἡ οὐράνια πολιτεία και «εἶναι εὐκολότερο νά περάσει τό καρραδόσχοινο ἀπό τήν τρύπα τῆς βελόνας, παρὰ αὐτοὶ νά μποῦν στή βασιλεία τῶν οὐρανῶν»¹⁷. Και πῶς θά μποῦν οἱ πλούσιοι και θά κληρονομήσουν τήν οὐράνια πολιτεία; Ἄν μιμοῦνται τόν Ἄβραάμ, ἄν τόν Ἰώβ, ἄν εἶναι καλοὶ οἰκονόμοι τοῦ πλούτου, και δέν γίνονται πικροὶ τύραννοι, σφαλίζοντας μέ πολλὰ κλειδιά και μάνταλα τήν παρηγοριὰ τῶν φτωχῶν καθόλου λιγότερο ἀπό τή δική τους σωτηρία. Πῶς ὅμως ὁ πλούσιος θά φτάσει σ' αὐτή τήν ἐνέργεια, και ποιά εἶναι ἡ αἰτία γι' αὐτό τό κατόρθωμα; Ἡ ταπείνωση, λέει. Ἐάν δηλαδή ταπεινώσει τόν ἑαυτό του και δέν εἶναι γεμᾶτος ἀπό κομπασμό και ἔπαρση, οὔτε περιπέσει στόν παραλογισμό, νιώθοντας ὑπερηφάνεια και φουσκώνοντας ἀπό τὰ πλούτη και τό χρυσάφι του, ἄν κατανοήσει, ὅτι κανένα ἀπό αὐτὰ δέν εἶναι δικό του, ὅτι γυμνός βγήκε ἀπό τήν κοιλιὰ τῆς μητέρας του¹⁸, ὅτι ὅλα εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἶναι τό πιό εὐκολο νά τ' ἀφαιρέσει ὅλα ἀπό αὐτόν και νά τὰ μεταφέρει σέ ἄλλους, ὅτι αὐτὰ τοῦ δίνονται ὄχι γιά νά στερηθοῦν οἱ συνάνθρωποί μας τὰ ἀπαραίτητα, ἀλλά νά μποροῦν και αὐτοὶ νά παίρνουν μέ τή σειρὰ τους ἀπό αὐτόν πού ἔλαβε, και ἄπειρα ἄλλα. Γνωρίζοντας τα λοιπόν αὐτὰ και στριφο-

17. Ματθ. 19, 24. Μάρκ. 10, 25. Λουκᾶ 18, 25.

18. Πρβλ. Ἰωβ 1, 21.

δοτῆρι, οἶδεν ἑαυτὸν χρεώστην, πείθεται τοῖς τοῦ πλάσαντος αὐτὸν
καὶ πλουτίσαντος νόμοις, ὡς ἀλλοτρίων τῶν ιδίων προῖσταται καὶ
ταῦτα οἰκονομεῖ, μᾶλλον δὲ ὡς μάλιστα ιδίων, ἴδια καὶ λογιζόμενος
καὶ ποιούμενος, ὅσα τοὺς ὁμοπίστους καὶ ὁμοφυεῖς ἰσχὺν εἴληφε
5 θεραπεύειν, οὕτω πράως τοῖς δεομένοις ἐπαρκῶν, οὕτω φιланθρώ-
πως, οὕτως οἰκονομικῶς, ὡς τῶν κοινῶν φύλαξ καὶ οἰκονόμος τα-
χθεὶς ἐκ Θεοῦ.

Ὅρας ὅπως καὶ τὸν πλούσιον ἢ ταπεινώσει λαμπρὸν καὶ ὑψη-
λὸν καὶ τῆς βασιλείας ἄξιον ἀποφαίνει; Διὰ τοῦτό φησιν· «ὁ δὲ
10 πλούσιος καυχάσθω ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ». Ἐν ταύτῃ, φησίν,
ἐλπίζέτω τῇ ταπεινώσει· ἐν ταύτῃ θαρρεῖτω, διὰ ταύτης ὑψωθήσεται.
Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο, φησίν, ἀπὸ τοῦ Πλάστου κερδήσειεν, τί ἄλλο αὐ-
τῷ ἐξ αὐτοῦ ἔσται, ἀπὸ γῆς, ἀπὸ πηλοῦ, ἀπὸ ψηφιδίων οὕτω μι-
κρῶν, μᾶλλον δὲ ὡς ὁ ἱερός Ἰάκωβος φάναι, μηδὲν ἀπὸ ἄνθους χόρ-
15 του διαφέροντος, ὃ πρὸς ὥραν μὲν ἀνθεῖ καὶ τέρπει πολλάκις αἰ-
σθησιν, ἐπικαίοντος δὲ τοῦ ἡλίου ξηραίνεται τε καὶ ἀφανίζεται,
μηδὲ λείψανον τῆς προτέρας εὐπρεπείας ὑπολειπόμενον; Ὡσπερ
οὖν τὸ ἄνθος τοῦ χόρτου, ἐν ᾧ τὸ ὡραῖον προβάλλει, φθείρεται καὶ
ἀπόλλυται, οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν αὐτῷ τῆς πολιτείας (πολυτελεί-
20 ας;) τῷ ἄνθει μαραίνεται καὶ διόλλυται. Μᾶλλον δὲ καὶ τοῦ ἐν τῷ
χόρτῳ εὐρήσεις αὐτὸν ἀσθενέστερόν τε καὶ ἀδρανέστερον. Τὸ μὲν
γὰρ ἰδίῳ καιρῷ ἀνθεῖ καὶ ἰδίῳ μαραίνεται, ὁ δὲ πλούσιος ἐν αὐτῇ
μάλιστα τῇ ἀκμῇ, ὅτε πανταχόθεν αὐτῷ βλαστάνει καὶ ἀνθεῖ τὰ ἡδέα,
καὶ δοκοῦντα εἶναι λαμπρὰ καὶ ζηλωτά, καὶ τῷ ὄγκῳ καὶ τῷ φυσῆ-
25 ματι φλεγμαίνων τοῖς πολλοῖς ἔστι φοβερός, τότε δὴ, τότε ἀθρόον
πολλάκις ἢ θανάτου νόμῳ συλληφθεὶς ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζεται, ἢ
ναυάγιον αὐτὸν ποιεῖ ὑποβρύχιον, καὶ (τὸ καινὸν καὶ παράδοξον),
οὐδ' αὐτὸν ἔσθ' ὅτε θυθίζον, ἀλλὰ τὸν χρυσόν, τὴν αὐτοῦ ψυχὴν καὶ
ζωὴν, καὶ τύραννος δὲ μᾶλλον, ἢ κατ' ἐκεῖνον, χεῖρ τὸν πλοῦτον ἀρ-

γυρίζοντάς τα μέσα στους λογισμούς του, εὐχαριστεῖ Ἐκεῖνον πού τοῦ τὰ ἔδωσε, ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶναι χρεώστης, ὑπακοῦει στοὺς νόμους Ἐκεῖνου πού τὸν ἔπλασε καὶ τὸν πλούτισε, εἶναι προϊστάμενος σὰ δικὰ του καὶ τὰ διαχειρίζεται σὰ νὰ εἶναι ξένα, ἢ καλύτερα σὰ νὰ εἶναι δικὰ του ἀποκλειστικά, θεωρώντας καὶ λογαριάζοντας γιὰ δικὰ του ὅσα ἔχουν τὴ δύναμη νὰ ὑπηρετήσουν ἐκείνους πού εἶναι τῆς ἴδιας φύσης καὶ πίστης, βοηθώντας ὅσους ἔχουν ἀνάγκη μὲ τόση πραότητα, μὲ τόση φιλανθρωπία, μὲ τέτοια σοφὴ διαχείριση, σὰν νὰ ἔχει ταχθεῖ ἀπὸ τὸ Θεὸ φύλακας καὶ διαχειριστῆς τῶν κοινῶν.

Βλέπεις πῶς ἡ ταπείνωση ἀναδεικνύει καὶ τὸν πλούσιο λαμπρὸ καὶ ὑψηλὸ καὶ ἄξιο τῆς βασιλείας; Γι' αὐτὸ λέει: «ὁ πλούσιος νὰ καυχιέται μέσα στὴν ταπείνωσή του»¹⁹. Σ' αὐτὴ τὴν ταπείνωση, λέει, νὰ στηρίζει τὴν ἐλπίδα του, ἀπὸ αὐτὴ νὰ αἰσιοδοξεῖ, μὲ αὐτὴν θὰ ὑψωθεῖ. "Αν, λέει, δὲν κερδίσει αὐτὸ τὸ πράγμα ἀπὸ τὸν Πλάστη, τί ἄλλο θὰ πάρει ἀπὸ αὐτὸν ἀπὸ τὴ γῆ, ἀπὸ τὸν πηλό, ἀπὸ τὰ τόσο μικρὰ χαλικάκια, ἢ καλύτερα, ὅπως λέει ὁ ἱερός Ἰακώβος, πού δὲν διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τὸ λουλούδι ἑνὸς χόρτου, πού ἀνθεῖ προσωρινὰ καὶ πολλές φορὲς εὐχαριστεῖ τὴν αἴσθησι, ὅταν ὅμως τὸ κάψει ὁ ἥλιος ξεραίνεται καὶ ἀφανίζεται, χωρὶς ν' ἀφήσει κανένα ἀπομνηνᾶρι ἀπὸ τὴν προηγούμενη ὁμορφιά του²⁰; "Ὅπως λοιπὸν τὸ ἄνθος τοῦ χόρτου, στὸ ὁποῖο λάμπει ἢ ὁμορφιά, φθείρεται καὶ χάνεται, ἔτσι κι ὁ πλούσιος βαδίζοντας μέσα σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ μέση τῆς εὐτυχίας του, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς πού μοιάζει μὲ τὸ ἄνθος ἢ ζωὴ του, μαραίνεται καὶ χάνεται. "Ἡ καλύτερα θὰ βρεῖς αὐτὸν νὰ εἶναι ἀσθενέστερος καὶ πιὸ ἀδύναμος ἀπὸ τὸ χόρτο. Γιατὶ τὸ χόρτο τὸν ἴδιο καιρὸ ἀνθεῖ καὶ τὸν ἴδιο μαραίνεται, ἐνῶ ὁ πλούσιος ἀκριβῶς πάνω στὴν ἀκμὴ του, ὅταν ἀπὸ παντοῦ βλαστάνουν κι ἀνθοῦν τὰ τερπνὰ καὶ φαίνονται λαμπρὰ καὶ ζηλευτά, καὶ καθὼς, ἕξαιτίας τοῦ φουσκώματός του ἀπὸ τὴν ἀλαζονεία καὶ τὴν ἔπαρση, εἶναι φοβερός στοὺς πολλούς, τότε ἀκριβῶς, τότε ξαφνικὰ πολλές φορὲς ἢ ὑποκύπτοντας στὸ νόμο τοῦ θανάτου ἕξαφανίζεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἢ κάποιον ναυάγιο τὸν ὀδηγεῖ στὸν βυθὸ τῆς θάλασσας, καὶ (αὐτὸ πού εἶναι ἀσυνήθιστο καὶ παράδοξο) πού κάποτε δὲ βουλάζει αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀλλὰ τὸν χρυσό, πού εἶναι ἡ ψυχὴ του καὶ ἡ ζωὴ του, καὶ

19. Ἰακ. 1, 10.

20. Ἰακ. 1, 10-11.

πάσασα, ἔρημον αὐτὸν καὶ τῆς ὀφρύος καὶ τῆς ζωῆς ἐναπέλιπεν·
θεραπόντων ἐπιβουλαί, ληστῶν ἐνέδρα, τί ἄν τις, οἷς ἐκεῖνος ἀλίσκε-
ται καὶ διόλλυται, φέρων ἀριθμῶ δοίη; οὕτω καὶ ἄνθους παθεῖν ὁ
τοιούτος φανλότερός τε καὶ ἐτοιμότερος

5 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν, περὶ ὧν ἠρώτησας, ἡ ἐπιστολή σοι διαλέγε-
ται. Σὺ δὲ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἔργοις καὶ δόγμασι
δοῦλον σεαυτὸν παριστῶν καὶ τὸν πλουῦτον καλῶς οἰκονομῶν, ἐν τῇ
τοιαύτῃ πεπορθῶς ἔσο καὶ εὐθύμει ταπεινώσει καὶ τᾶλλα, τῇ τε
ψυχῇ καὶ τῷ σώματι ἔρρωσο.

10

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΖ΄.

Τῷ αὐτῷ Ἀμφιλοχίῳ, ζητήσαντι σύνοψιν σαφῆ τῶν δέκα
κατηγοριῶν.

α. Τῶν ὄντων κατὰ τινὰ σχέσιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς ἄλληλα
τὰ μὲν ἐστὶν “ὁμώνυμα”, τὰ δὲ “συνώνυμα”, τὰ δὲ “παρώνυμα”,
15 προσέτι δὲ τούτοις ἄλλα τινὰ, ὧν τὰ μὲν καλεῖται “πολυώνυμα”, τὰ
δὲ “ἑτερώνυμα”· καὶ τρόπον τινὰ ἀντίκεινται τὰ μὲν πολυώνυμα τοῖς
ὁμωνύμοις, τὰ δὲ ἑτερώνυμα τοῖς συνωνύμοις

β. “Ὁμώνυμα” μὲν οὖν ἐστὶ πράγματα, ὧν ἡ κοινωνία κατὰ τὸ
ὄνομα, ἢ διαφορὰ δὲ ἐν τῷ λόγῳ, εἴτε ὀριστικός εἴη εἴτε ὑπογραφικός
20 ὁ ἀποδιδόμενος· οἷον, λέγεται ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ ἡ τοῦ ἀν-
θρώπου εἰκὼν· ἰδοὺ ταῦτα ὁμώνυμα· κατὰ γὰρ τὸ ὄνομα μόνον
κοινωνοῦσι, τοῦτ' ἐστὶ τὸ ζῶον (οὐδὲν γὰρ κωλύει καὶ τὴν εἰκόνα
ζῶον καλεῖν, ἐπεὶ καὶ τοὺς ταῦτα γράφοντας ζωγράφους καλοῦ-
μεν), κατὰ δὲ τὸν λόγον διαφέρουσιν· ἄλλον γὰρ καὶ ἄλλον ὀρι-
25 σμόν, ἢτοι λόγον, ἐπιδέχεται ἑκάτερον αὐτῶν· ὁ μὲν γὰρ ἐστὶν οὐ-
σία ἔμψυχος αἰσθητικός, ἢ δὲ δηλονότι οὔτε ἔμψυχος οὔτε αἰσθητι-
κός, τέχνη δὲ διὰ μιμήσεως ἀποτελεσθεῖσα ἢ τέχνης ἔργον διὰ μιμή-
σεως εἰς γένεσιν προηγημένον. Ὑπογράφεται δὲ τὰ ὁμώνυμα οὕτως·
Ὁμώνυμά εἰσι πράγματα, ὧν πραγμάτων ὄνομα μόνον κοινόν, ὃ δὲ

χέρι τυράννου δυνατώτερου ἀπὸ αὐτὸν ἀρπάζοντας τὸν πλοῦτο του, τὸν ἀφήνει ἔρημο κι ἀπὸ τὴν ἔπαρση καὶ τὴ ζωὴ. Καὶ ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ ἀριθμήσει τὶς ἐπιβουλές τῶν ὑπηρετῶν, τὶς ἐνέδρες τῶν ληστῶν, ὅλα ἐκεῖνα ποὺ τὸν αἰχμαλωτίζουν καὶ τὸν ὀδηγοῦν στὴν ἀπώλεια;” Ἐτσι αὐτὸς εἶναι πιὸ μηδαμινὸς καὶ πιὸ ἔτοιμος νὰ πάθει ἀπὸ ὅ,τι ἓνα ἄνθος.

Αὐτὲς τὶς ἀπαντήσεις, γιὰ τὰ ὅσα ρώτησες, σοῦ δίνει ἡ ἐπιστολή μου. Ἐσὺ ὅμως παρουσιάζοντας τὸν ἑαυτό σου μὲ τὰ ἔργα καὶ τὴ διδασκαλία δοῦλο τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ μας, καὶ διαχειριζόμενος μὲ σύνεση τὸν πλοῦτο σου, νὰ ἔχεις στηριγμένη τὴν ἐμπιστοσύνη σου αὐτὴ στὴν ταπείνωση καὶ νὰ εἶσαι γεμᾶτος ἀπὸ χαρὰ. Καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα εὐχομαι νὰ εἶσαι καλὰ ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα.

ΕΡΩΤΗΣΗ 137η

Στὸν ἴδιο Ἀμφιλόχιο, ποὺ ζήτησε σύνοψη σαφὴ τῶν δέκα κατηγοριῶν

1. Σύμφωνα μὲ κάποια σχέση καὶ κοινωνία μεταξὺ τους ἄλλα ἀπὸ τὰ ὄντα εἶναι “ὁμώνυμα”, ἄλλα “συνώνυμα”, καὶ ἄλλα “παρώνυμα”. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ εἶναι καὶ μερικὰ ἄλλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα καλοῦνται “πολυώνυμα” καὶ ἄλλα “ἑτερώνυμα”, καὶ κατὰ κάποιο τρόπο ἀντίκεινται τὰ “πολυώνυμα” στὰ “ἑτερώνυμα”, καὶ τὰ “ἑτερώνυμα” στὰ “πολυώνυμα”.

2. “Ὀμώνυμα” λοιπὸν εἶναι πράγματα ποὺ κοινωνοῦν κατὰ τὸ ὄνομα, διαφέρουν ὅμως στὸ νόημα ποὺ ἀποδίδεται, εἴτε περιέχει αὐτὸ ὄρισμὸ εἴτε δίνει περιγραφή. Γιὰ παραδειγμα, ζῶο λέγεται καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὰ εἶναι ὁμώνυμα· γιὰτὶ κοινωνοῦν μόνον κατὰ τὸ ὄνομα, δηλαδή τὸ “ζῶο” (γιατὶ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ καλοῦμε ζῶο καὶ τὴν εἰκόνα, ἀφοῦ κι αὐτοὺς ποὺ τὰ ἀπεικονίζουν τοὺς καλοῦμε ζωγράφους), κατὰ τὸ νόημα ὅμως διαφέρουν. Γιατὶ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δέχεται διαφορετικὸ ὄρισμὸ, δηλαδή νόημα. Γιατὶ ἄνθρωπος εἶναι οὐσία μὲ ψυχὴ καὶ αἴσθησι, ἐνῶ ἡ εἰκόνα οὔτε ψυχὴ προφανῶς ἔχει οὔτε αἴσθησι, ἀλλ’ ἔχει γίνε μὲ τέχνη μέσω τῆς μίμησης, ἢ εἶναι ἔργο τέχνης ποὺ ἔχει παραχθεῖ μὲ τὴ μίμηση. Τὰ ὁμώνυμα περιγράφονται ὡς ἑξῆς: Ὀμώνυμα εἶναι πράγματα ποὺ ἔχουν

κατὰ τὸ ὄνομα λόγος τῆς οὐσίας ἕτερος “Ὄνομα” δὲ ἐνταῦθα ἀπλῶς τὴν τυχοῦσαν λέξιν ἀκούειν δεῖ, καὶ “οὐσίαν” ἀπλῶς τὴν ἐκάστου ὑποστατικὴν ὑπαρξιν, κἄν τε οὐσία εἴη κυρίως, κἄν τε συμβεβηκός. Ἄλλ’ οὗτος μὲν ὁ λόγος τῶν ὁμωνύμων πραγμάτων
 5 ὑπάρχει, αὐτῇ μέντοι γε τῇ ὁμωνύμῳ φωνῇ οὐκ ἂν ἀρμόσειεν, ἀλλ’ εἴη ἂν αὐτῆς ἢ ὑπογραφή τοιαύτη· Ὁμώνυμός ἐστι φωνὴ ἢ πλείονα καὶ διαφέροντα πράγματα κατὰ διαφόρους σημαίνουσα ἐννοίας. Καὶ τὰ μὲν ὁμώνυμα ἐπὶ τοσοῦτον.

γ’. “Συνώνυμα” δὲ εἰσι τὰ ἔχοντα καὶ τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τὸν
 10 αὐτὸν λόγον· οἷον ζῶον ὃ τε ἄνθρωπος καὶ ὁ ἵππος· ἰδοὺ ταῦτα συνώνυμα· καὶ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐν ἔστιν, οἷον τὸ ζῶον, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὁ κατὰ τὸ ζῶον ὁ αὐτός ἐστιν. Ὑπογράφεται δὲ τὰ συνώνυμα οὕτως “Συνώνυμά” εἰσι πράγματα, ὧν πραγμάτων τό τε ὄνομα κοινὸν καὶ ὁ κατὰ τὸ ὄνομα λόγος τῆς οὐσίας, ἤγουν τῆς
 15 ὑποστατικῆς ὑπάρξεως, ὁ αὐτός. Ὡσπερ δὲ ἄλλον μὲν λόγον ἐδέχετο τὰ ὁμώνυμα, ἄλλον δὲ ἢ ὁμώνυμος φωνή, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν συνωνύμων ὁ γὰρ εἰρημένος λόγος οὐκ ἂν ἀρμόσειε καὶ τῇ συνωνύμῳ φωνῇ, ἀλλ’ εἴη ἂν αὐτῆς οἰκειὸς ὁ τοιοῦτος συνώνυμός ἐστι φωνὴ ἢ πλείονα καὶ διαφέροντα πράγματα κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐννοιαν
 20 δηλοῦσα. Ὡσπερ δὲ ἐπὶ τῶν συνωνύμων καὶ ὁμωνύμων ἕτεροι μὲν ἐδείχθησαν αὐτῶν οἱ λόγοι, ἕτεροι δὲ αὐτῶν τῶν φωνῶν καὶ τῶν ὀνομάτων, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν παρωνύμων καὶ πολυωνύμων καὶ ἑτερονύμων ἔστι διασκέψασθαι· καὶ ῥαδία γέ ἐστιν ἐκ τῶν προειρημένων καὶ ἢ περὶ ἐκείνων διάκρισις τε καὶ κατανόησις· τὸ γὰρ περὶ
 25 ἐκάστου αὐτῶν οὕτω λεπτολογίαν εἰπεῖν μὴ λίαν ἢ ταπεινὸν καὶ ἀφελές καὶ οὐδ’ αὐτοῖς τοῖς εἰσαγομένοις περιττὸν (ἀπέριττον)· διὸ ταύτην ἐῶντες τὴν διάκρισιν, ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτοῖς συνορᾶν τὰ ἄλλα λέγομεν.

δ’. “Παρωνύμα” δὲ εἰσι τὰ κατὰ τι μέρος κοινωνοῦντα καὶ κατὰ
 30 τι διαφέροντα ἐν τε τῷ ὀνόματι καὶ τῷ πράγματι· οἷον ὡς ἢ γραμματική καὶ ὁ γραμματικός ὁ γὰρ γραμματικός δηλονότι κοινωνεῖ τῆς γραμματικῆς, ἀλλὰ καὶ διαφέρει· ἢ μὲν γὰρ ἐστι γνῶσις, ὁ δὲ ζῶον ἐν ᾧ ἢ γνῶσις καὶ ἐν τῷ ὀνόματι δὲ ὡσαύτως κοινωνεῖ καὶ διαφέρει·

κοινὸ τὸ ὄνομα μόνο, τὸ σύμφωνο ὅμως μὲ τὸ ὄνομα νόημα τῆς οὐσίας εἶναι διαφορετικόν. Μὲ τὸ «ὄνομα» ἐδῶ πρέπει γενικὰ νὰ ἐννοοῦμε μὴ τυχούσα λέξη καὶ μὲ τὸ «οὐσία» γενικὰ τὴν ὑποστατικὴ ὑπαρξὴ καθενός, εἴτε αὐτὴ εἶναι κυρίως οὐσία εἴτε συμβεβηκός. Ἄλλ’ αὐτὸ βέβαια τὸ νόημα τῶν ὁμώνυμων πραγμάτων ὑπάρχει, δὲ θὰ συμφωνήσῃ ὅμως μὲ τὴν ὁμώνυμη λέξη, ἀλλ’ ὁ ὀρισμὸς τῆς θὰ εἶναι ὁ ἐξῆς· Ὁμώνυμη εἶναι ἡ λέξη ποὺ σημαίνει περισσότερα καὶ διαφέρονται πράγματα μὲ διάφορες ἐννοιες. Γιὰ τὰ ὁμώνυμα λοιπὸν αὐτὰ¹.

3. Συνώνυμα εἶναι ὅσα ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ τὸ ἴδιο νόημα. Γιὰ παράδειγμα, ζῷο εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἵππος. Αὐτὰ εἶναι συνώνυμα· γιατί καὶ τὸ ὄνομά τους εἶναι ἓνα, τὸ ζῷο, καὶ τὸ νόημα τοῦ ζώου εἶναι τὸ ἴδιο. Τὰ συνώνυμα περιγράφονται ὡς ἐξῆς· Συνώνυμα εἶναι τὰ πράγματα ἐκεῖνα ποὺ τὸ νόημά τους εἶναι κοινὸ καὶ τὸ σύμφωνο μὲ τὸ ὄνομα νόημα τῆς οὐσίας, δηλαδή τῆς ὑποστατικῆς ὑπαρξῆς, εἶναι τὸ ἴδιο. Καὶ ὅπως ἄλλο νόημα εἶχαν τὰ ὁμώνυμα καὶ ἄλλο ἢ ὁμώνυμη λέξη, ἔτσι καὶ στὰ συνώνυμα. Τὸ νόημα ποὺ εἶπαμε δὲ θὰ συμφωνήσῃ καὶ μὲ τίς συνώνυμες λέξεις, θὰ εἶναι ὅμως οἰκείο σ’ αὐτὴ αὐτὸ τὸ νόημα. Συνώνυμη λέξη εἶναι ἡ λέξη ποὺ δηλώνει περισσότερα καὶ διαφορετικὰ πράγματα μὲ μὴ καὶ τὴν αὐτὴ ἐννοια. Καὶ ὅπως στὰ συνώνυμα καὶ ὁμώνυμα δειχθήκαν διαφορετικὰ τὰ νοήματά τους καὶ διαφορετικὰ τὰ νοήματα τῶν λέξεων καὶ τῶν ὀνομάτων, ἔτσι μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε καὶ στὰ παρώνυμα καὶ πολυώνυμα καὶ ἑτερόνυμα, καὶ ἀπὸ ὅσα λέχθηκαν προηγουμένως εἶναι εὐκόλη καὶ ἡ διάκρισή τους καὶ ἡ κατανόησή τους· γιατί τὸ νὰ μιλήσομε γιὰ καθένα ἀπὸ αὐτὰ μὲ πολὺ λεπτολογία μήπως δὲν εἶναι πολὺ ταπεινωτικὸ καὶ ἀφελές καὶ περιττὸ ἀκόμα καὶ γι’ αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους; Γι’ αὐτό, ἀφήνοντας τὴ διάκρισή τους, λέμε νὰ ἐξετάζῃ κανεὶς τὰ ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶπαμε προηγουμένως γι’ αὐτὰ².

4. “Παρώνυμα” εἶναι αὐτὰ ποὺ κατὰ ἓνα μέρος τους κοινωνοῦν καὶ κατὰ ἓνα ἄλλο διαφέρουν τόσο στὸ ὄνομα ὅσο καὶ τὸ πρᾶγμα. Γιὰ παράδειγμα· ἡ γραμματικὴ καὶ ὁ γραμματικός· ὁ γραμματικὸς προφανῶς κοινωνεῖ τῆς γραμματικῆς, ἀλλὰ καὶ διαφέρει· γιατί ἡ γραμματικὴ εἶναι γνῶση, ἐνῶ ὁ γραμματικὸς εἶναι ζῷο στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἡ

1. Γιὰ τὴν παράγραφο αὐτὴ βλ. Ἀριστοτέλους, *Κατηγορίαι*, 1, 1 a 1-6.

1. Γιὰ τὴν παράγραφο αὐτὴ βλ. ὅπ. π., 1, 1 a 6-12.

καὶ γὰρ κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν κοινωνεῖ, κατὰ δὲ τὴν τελευταίαν συλλαβὴν διαφέρει. Ὑπογράφεται δὲ τὰ παρώνυμα, ὡς ἐντελέστερον εἰπεῖν, οὕτως “Παρώνυμά” εἰσιν ὅσα ἀπὸ τινος πράγματος παρηγμένα, κοινόν τι καὶ διάφορον κατὰ τε τὸ πρᾶγμα καὶ κατὰ τὸ ὄνομα ἔχουσιν.

ε'. “Πολυώνυμα” δὲ λέγεται τὰ τὸν λόγον μὲν τὸν αὐτὸν ἐπιδεχόμενα, ὀνόματα δὲ διάφορα· οἷον ὡς ὁ ἄνθρωπος μέρος καὶ θροτός· ταῦτα γὰρ κατὰ μὲν τὸ ὄνομα δηλονότι ἀλλήλων διαφέρουσι, κατὰ δὲ τὸν λόγον οὐ διαφέρουσιν· ἕκαστον γὰρ αὐτῶν τὸν αὐτὸν ὄρισμόν
10 ἐπιδέχεται καὶ ἔστι ζῶον λογικόν, θνητόν.

ς'. “Ἐτερώνυμα” δὲ λέγεται ἃ καὶ κατὰ τὸ ὄνομα καὶ κατὰ τὸν λόγον διαφέρουσιν· οἷον ἄνθρωπος καὶ ἵππος· ἰδοὺ γὰρ ταῦτα οὔτε κατὰ τὸ ὄνομα κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, οὔτε κατὰ τὸν ὄρισμόν· ὁ μὲν γὰρ ἔστι ζῶον λογικόν, ὁ δὲ ζῶον ἄλογον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ὁμωνύμων, συνωνύμων, παρωνύμων, πολυωνύμων τε καὶ ἑτερωνύμων.
15

ζ'. Δεῖ δὲ ὡς ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, ὅτι οὐδὲν κωλύει τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο καὶ ὁμώνυμον εἶναι καὶ συνώνυμον· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν εἰκόνα ἐν μὲν τοῖς ὁμωνύμοις ὁμώνυμος ἐδείχθη, πρὸς δὲ τὸν ἵππον ἐν τοῖς συνωνύμοις συνώνυμος. Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ
20 ἐν τοῖς πολυωνύμοις πολυώνυμος, προσέτι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἑτερωνύμοις ἑτερώνυμος.

η'. Ἐτι δὲ τῶν ὄντων τὰ μὲν κατὰ συμπλοκὴν λέγεται, ἥγουν συμπεπλεγμένως, οἷον ἄνθρωπος περιπατεῖ, ἄνθρωπος τρέχει· τὰ δὲ ἄνευ συμπλοκῆς, οἷον ἄνθρωπος, θοῦς, ἵππος, περιπατεῖ, νικᾷ, τρέχει. Τούτων δὲ τῶν ἄνευ συμπλοκῆς τὰ μὲν εἰσιν οὐσίαι, τὰ δὲ συμβεθηκότα· καὶ τούτων τὰ μὲν καθόλου, τὰ δὲ μερικά. Καλεῖται δὲ τὰ μὲν συμβεθηκότα ἐν ὑποκειμένῳ, ἐπειδὴ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν ἐν τινι οὐσίᾳ ἔχουσιν καὶ γὰρ καὶ ὁ ὄρισμός αὐτῶν τοιοῦτος· ἐν ὑποκειμένῳ γὰρ ἔστι, τουτέστι συμβεθηκός ἐστιν, ὃ ἐν τινι πράγματι ὑπάρχον, μὴ
30 ὃν δὲ μέρος αὐτοῦ, ἀδύνατον χωρὶς τοῦ ὑποκειμένου αὐτῷ πράγματος ὑποστῆναι. Ἡ δὲ οὐσία καλεῖται “οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ”· οὐδέποτε

3. Για τὴν § αὐτὴ βλ. “Οπ. π., 1, 1 a 1-6.

γνώση· ἀλλὰ καὶ στὸ ὄνομα κοινωνεῖ ἐπίσης καὶ διαφέρει· κοινωνεῖ δηλαδή στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ, διαφέρει ὅμως στὴν κατάληξη. Τὰ παρώνυμα περιγράφονται, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε τελειότερα, ὡς ἐξῆς· Παρώνυμα εἶναι ὅσα, παραγόμενα ἀπὸ κάποιο πράγμα, ἔχουν ἓνα κοινὸ καὶ ἓνα διάφορο καὶ κατὰ τὸ πράγμα καὶ κατὰ τὸ ὄνομα³.

5. “Πολυώνυμα” λέγονται αὐτὰ πού δέχονται τὸ ἴδιο νόημα, ἔχουν ὅμως διαφορετικὰ ὀνόματα. Ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος⁴ καὶ βροτός. Αὐτὰ δηλαδή κατὰ τὸ ὄνομα διαφέρουν μεταξύ τους, ἐνῶ κατὰ τὸ νόημα δὲ διαφέρουν. Γιατὶ καθένα ἀπὸ αὐτὰ δέχεται τὸν ἴδιο ὄρισμὸ καὶ εἶναι ζῶο λογικὸ, θνητό.

6. “Ἐτερώνυμα” λέγονται αὐτὰ πού διαφέρουν τόσο στὸ ὄνομα, ὅσο καὶ στὸ νόημα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἄνθρωπος καὶ ἵππος. Νὰ λοιπὸν αὐτὰ δὲν κοινωνοῦν οὔτε κατὰ τὸ ὄνομα μεταξύ τους, οὔτε κατὰ τὸν ὄρισμὸ· γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο λογικὸ, ἐνῶ ὁ ἵππος ζῶο μὴ λογικὸ. Αὐτὰ λοιπὸν γιὰ τὰ ὁμώνυμα, τὰ συνώνυμα, τὰ παρώνυμα, τὰ πολυώνυμα καὶ τὰ ἑτερώνυμα.

ζ. Πρέπει ὅμως νὰ πῶ μὲ συντομία, ὅτι δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ εἶναι τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο καὶ ὁμώνυμο καὶ συνώνυμο. Ὁ ἄνθρωπος δηλαδή δείξαμε πῶς κατατάσσεται στὰ ὁμώνυμα καὶ εἶναι ὁμώνυμος σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα, ἐνῶ σχετικὰ μὲ τὸ ἵππο κατατάσσεται μέσα στὰ συνώνυμα καὶ εἶναι συνώνυμος. Καὶ ὄχι αὐτὸ μόνο, ἀλλὰ καὶ μέσα στὰ πολυώνυμα, καὶ εἶναι πολυώνυμος, καὶ ἀκόμα καὶ στὰ ἑτερώνυμα, καὶ εἶναι ἑτερώνυμος.

η. Ἀκόμα, ἀπὸ τὰ ὄντα ἄλλα λέγονται κατὰ συμπλοκὴν, δηλαδή μὲ τρόπο συμπλεγμένο, ὅπως γιὰ παράδειγμα “ὁ ἄνθρωπος βαδίζει”, “ὁ ἄνθρωπος τρέχει”, ἐνῶ ἄλλὰ χωρὶς συμπλοκὴ, ὅπως ἄνθρωπος, βόδι, ἵππος, βαδίζει, νικᾶ, τρέχει⁵. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ χωρὶς συμπλοκὴ ἄλλα εἶναι οὐσίαι καὶ ἄλλα συμβεθηκῶτα· καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἄλλα εἶναι καθόλου (γενικὰ) καὶ ἄλλα μερικὰ. Τὰ συμβεθηκῶτα ὀνομάζονται σ’ ἓνα ὑποκείμενο, ἐπειδὴ ἔχουν τὴν ὑπαρξή τους σὲ μιὰ οὐσία. Γιατὶ καὶ ὁ ὄρισμός τους εἶναι κάπως ἔτσι· γιατί ὑπάρχει σὲ ὑποκείμενο, δηλαδή εἶναι συμβεθηκῶς, αὐτὸ πού ὑπάρχει σὲ κάποιο πράγμα, ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶναι μέρος του, εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει χωρὶς τὸ πράγμα πού ὑπόκειται σ’

4. Μέρος = ὁ λαλῶν ἐνάρθρος, ἀλλὰ καὶ τὸ πτηνὸ μελισσοφάγος.

5. Βλ. παραπάνω ἔργο Ἀριστοτέλους, 2, 1 a 16-19.

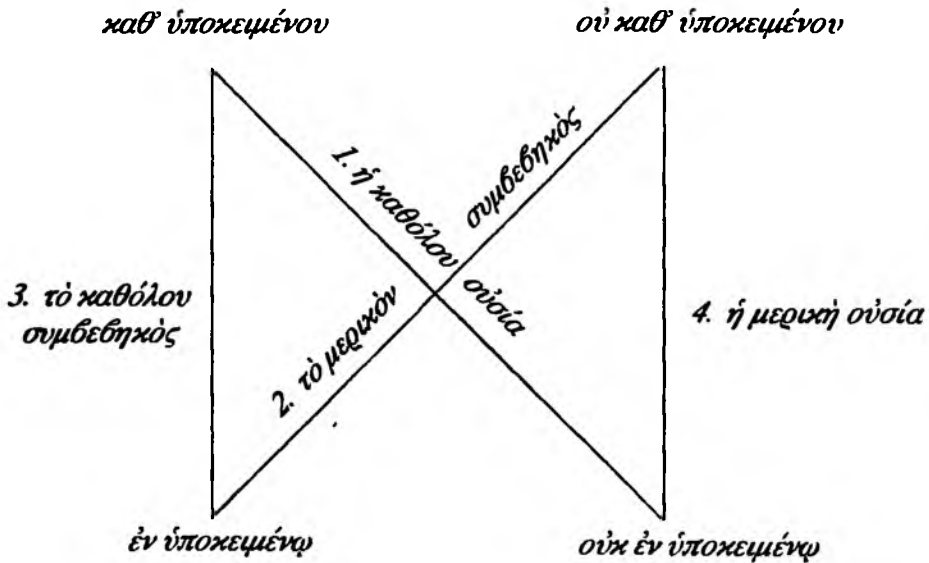
γὰρ ἡ οὐσία εὐρίσκεται ἐν ἄλλῳ τινὶ πρὸς ὑπαρξιν αὐτῆς συντελοῦντι.

θ. Τὸ δὲ καθόλου λέγεται “καθ’ ὑποκειμένου”. αἰεὶ γὰρ τὸ καθόλου κατὰ τινος ὑποκειμένου αὐτῷ κατηγορεῖται· τὰ δὲ μερικὰ λέγε-
 5 ται “οὐ καθ’ ὑποκειμένου”. αἰεὶ γὰρ τὰ μερικὰ ἤγουν τὰ ἄτομα, κατ’ οὐδενὸς ὑποκειμένου λέγεται. Καὶ ἐπεὶ ἡ μὲν οὐσία καλεῖται “οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ”, τὸ δὲ καθόλου “καθ’ ὑποκειμένου”, ὁμοῦ τό τε “οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “καθ’ ὑποκειμένου” λαμβανόμενον “τὴν καθόλου οὐσίαν” πάντως δηλώσειεν· οἷον ὡς τύπῳ εἰπεῖν τὸν καθόλου
 10 ἄνθρωπον ὃ γὰρ καθόλου ἄνθρωπος καθ’ ὑποκειμένου μὲν λέγεται τοῦ τινος ἀνθρώπου, οἷον Πλάτωνος ἢ ἄλλου τινός, ἐν ὑποκειμένῳ δὲ οὐκ ἔστι· τὰ γὰρ ἐν ὑποκειμένῳ συμβεδηκότη ἐλέγετο. Πάλιν ἐπεὶ τὸ μὲν συμβεδηκὸς ἐκαλεῖτο “ἐν ὑποκειμένῳ”, τὸ δὲ καθόλου “καθ’ ὑποκειμένου”, ὁμοῦ τό τε “ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “καθ’ ὑποκειμέ-
 15 νου” λαμβανόμενον “τὸ καθόλου συμβεδηκὸς” πάντως δηλώσειεν· οἷον ὡς τύπῳ εἰπεῖν τὸ καθόλου χρῶμα· τὸ γὰρ καθόλου χρῶμα καθ’ ὑποκειμένου μὲν λέγεται τοῦ τινος χρώματος, οἷον τοῦδε τοῦ λευκοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν ὑποκειμένῳ ἐστίν, ὡς ἐν σώματι, οἷον ἐν χιόνι ἢ ἄλλῳ τινί. Ἔτι δὲ ἐπεὶ τὸ μερικὸν ἐκαλεῖτο “οὐ καθ’ ὑποκειμένου”, ἡ δὲ
 20 οὐσία “οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ”, ὁμοῦ τό τε “οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “οὐ καθ’ ὑποκειμένου” τὴν μερικὴν οὐσίαν πάντως δηλώσειεν· οἷον ὡς τύπῳ εἰπεῖν, τὸν δεῖνα ἄνθρωπον ἢ τὸν δεῖνα θοῦν· οὐδὲν γὰρ τῶν τοιούτων οὔτε “ἐν ὑποκειμένῳ” ἐστίν (τοῦτο γὰρ συμβεδηκὸς ἐδείχθη εἶναι), οὔτε “καθ’ ὑποκειμένου” (τοῦτο γὰρ τοῦ καθόλου
 25 ἐδείχθη εἶναι). Ἔτι δὲ ἐπεὶ τὸ μερικὸν ἐκαλεῖτο “οὐ καθ’ ὑποκειμένου”, τὸ δὲ συμβεδηκὸς “ἐν ὑποκειμένῳ”, ὁμοῦ τό τε “ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “οὐ καθ’ ὑποκειμένου” τὸ μερικὸν συμβεδηκὸς δηλώσειεν· οἷον ὡς τύπῳ εἰπεῖν, τοῦτο τὸ λευκὸν ἢ τοῦτο τὸ μέλαν· τοῦτο γὰρ τὸ λευκὸν ἐν σώματι μὲν ἐστὶ τινι, οὐκ ἔστι δὲ “καθ’ ὑποκειμένου”
 30 τινός· τὸ γὰρ “καθ’ ὑποκειμένου” καθόλου ἐδείχθη εἶναι. Ἄλλ’ ἐπιτοσοῦτον μὲν περὶ τούτων.

αὐτὸ. Ἐνῶ ἡ οὐσία δὲν καλεῖται ἐν ὑποκειμένῳ· γιατίι ποτέ ἡ οὐσία δὲ βρῖσκειται σὲ κάποιου ἄλλου πού νὰ συντελεῖ στήν ὑπαρξή της.

9. Τὸ “καθόλου” (γενικὸ) λέγεται σὲ ὑποκείμενο “καθ’ ὑποκειμένου”· γιατίι πάντοτε τὸ καθόλου γίνεται κατηγορούμενο ἐκείνου πού ὑπόκειται σ’ αὐτὸ, ἐνῶ τὰ μερικὰ λέγονται ὄχι σὲ ὑποκείμενο “καθ’ ὑποκειμένου”· γιατίι πάντοτε τὰ μερικὰ, δηλαδή τὰ ἄτομα, δὲν λέγονται γιὰ κανένα ὑποκείμενο. Καί ἐπειδὴ ἡ οὐσία λέγεται ὄχι σὲ ὑποκείμενο, ἐνῶ τὸ καθόλου (γενικὸ) λέγεται σὲ ὑποκείμενο, λαμβανόμενο μαζὶ τὸ “ὄχι σὲ ὑποκείμενο” καὶ τὸ “σὲ ὑποκείμενο”, δηλώνει ὅπωςδήποτε τὴν «καθόλου» (γενικὴ) οὐσία. Γιὰ παράδειγμα θ’ ἀναφέρομε τὸν καθόλου ἄνθρωπο (τὸν ἄνθρωπο γενικά). Γιατί ὁ καθόλου ἄνθρωπος λέγεται σὲ ὑποκείμενο κάποιου συγκεκριμένου ἀνθρώπου, ὅπως τοῦ Πλάτωνα ἢ κάποιου ἄλλου, δὲν εἶναι ὅμως σὲ ὑποκείμενο. Γιατί αὐτὰ πού ὑπάρχουν σὲ ὑποκείμενο λέγονται συμβεβηκότα. Καί πάλι, ἐπειδὴ τὸ συμβεβηκὸς λέγεται “σὲ ὑποκείμενο”, ἐνῶ τὸ καθόλου “καθ’ ὑποκειμένου”, ἐὰν πάρομε μαζὶ τὸ “ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “καθ’ ὑποκειμένου”, θὰ δηλώσουν ὅπωςδήποτε “τὸ καθόλου συμβεβηκὸς”. Γιὰ παράδειγμα τὸ χρῶμα γενικά· γιατίι τὸ χρῶμα γενικά λέγεται γιὰ κάθε ὑποκείμενο μὲ κάποιου συγκεκριμένου χρῶμα, ὅπως αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ λευκοῦ, ἀλλ’ ὑπάρχει καὶ μέσα στὸ ὑποκείμενο, μέσα στὸ σῶμα, ὅπως στὸ χιόνι ἢ σὲ κάτι ἄλλο. Κι ἀκόμα, ἐπειδὴ τὸ μερικὸ λεγόταν “ὄχι καθ’ ὑποκειμένου”, ἐνῶ ἡ οὐσία “ὄχι ἐν ὑποκειμένῳ”, μαζὶ καὶ τὸ “ὄχι ἐν ὑποκειμένῳ”, καὶ τὸ “ὄχι καθ’ ὑποκειμένου” θὰ δηλώσουν ὅπωςδήποτε τὴ μερικὴ οὐσία. Ὅπως γιὰ παράδειγμα νὰ ποῦμε, ὁ τὰδε ἄνθρωπος ἢ τὸ τὰδε βόδι. Γιατί κανένα ἀπὸ αὐτὰ οὔτε “ἐν ὑποκειμένῳ” ὑπάρχει (γιατί αὐτὸ δείξαμε ὅτι εἶναι συμβεβηκὸς), οὔτε “καθ’ ὑποκειμένου” (γιατί αὐτὸ δείξαμε ὅτι εἶναι τοῦ καθόλου). Κι ἀκόμα, ἐπειδὴ τὸ μερικὸ λέγεται “οὐ καθ’ ὑποκειμένου”, ἐνῶ τὸ συμβεβηκὸς “ἐν ὑποκειμένῳ”, μαζὶ καὶ τὸ “ἐν ὑποκειμένῳ” καὶ τὸ “οὐ καθ’ ὑποκειμένου” θὰ δηλώσουν τὸ μερικὸ συμβεβηκὸς, ὅπως γιὰ παράδειγμα, αὐτὸ τὸ λευκὸ ἢ αὐτὸ τὸ μαῦρο. Γιατί αὐτὸ τὸ λευκὸ ὑπάρχει σ’ ἓνα συγκεκριμένο σῶμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι “καθ’ ὑποκειμένου” κάποιου. Γιατί τὸ “καθ’ ὑποκειμένου” δείξαμε ὅτι εἶναι καθόλου (γενικό)⁶. Ἀλλὰ καὶ γι’ αὐτὰ τόσα.

6. Ἀπὸ τὸν προηγούμενο δείκτη μέχρις ἐδῶ βλ. “Οπ. π., 2, 1 a 20 - b 9.

Σχηματική παράσταση:

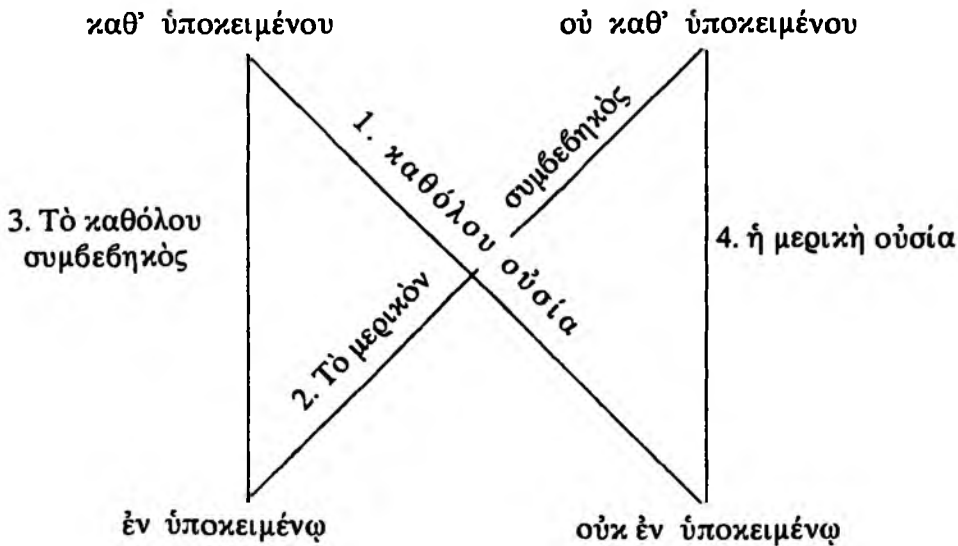
Τοῦ καθ' ὑποκειμένου—οὐ καθ' ὑποκειμένου, καὶ ἐν ὑποκειμένῳ—οὐκ ἐν ὑποκειμένῳ
1. Ἡ καθόλου οὐσία, 2. τὸ μερικόν συμβεβηκός, 3. τὸ καθόλου συμβεβηκός, 4. ἡ μερική

ι'. Ὄταν δ' ἕτερον καθ' ἑτέρου κατηγορῆται ὡς “καθ' ὑποκειμένου”, ἤγουν συνωνύμως, ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται, πάντα καὶ “κατὰ τοῦ ὑποκειμένου” ῥηθήσεται· οἷον ἄνθρωπος κατηγορεῖται τοῦ τινος ἀνθρώπου, τὸ δὲ ζῶον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ δῆλον ὅτι καὶ κατὰ τοῦ τινος ἀνθρώπου τὸ ζῶον κατηγορηθήσεται· ὁ γὰρ τις ἄνθρωπος καὶ ἄνθρωπός ἐστι καὶ ζῶον. Ὄταν δὲ μὴ συνωνύμως κατηγορῆται τι κατὰ τινος, ἀλλ' ὁμωνύμως, οὐκ ἀνάγκη, ὅσα κατὰ τοῦ κατηγορουμένου λέγεται, τσαῦτα καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου λέγεσθαι· οἷον τὸ λευκὸν κατηγορεῖται ὁμωνύμως τοῦ σώματος· λευκὸν γὰρ σῶμα λέγεται· ὁ δὲ λόγος ὁ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ οὐδέποτε ἀρμόσει ἐπὶ τοῦ σώματος· ἔστι γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ χροῶμα καὶ ἄλλα τινά, τὸ δὲ σῶμα φανερόν ὅτι οὐκ ἔστι χροῶμα.

ια'. Δεῖ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι, ὅτι τῶν ἑτερογενῶν καὶ μὴ ὑπ' ἄλληλα τεταγμένων ἕτεροι τῶν εἴδει καὶ αἱ διαφοραὶ· οἷον ζῶου καὶ ἐπιστήμης. Ζῶου μὲν γὰρ διαφοραὶ τὸ πεζὸν καὶ τὸ ἔνυδρον, ἐπιστήμης δὲ οὐδεμία τούτων· οὐ γὰρ διαφέρει ἐπιστήμη ἐπιστήμης τῶν δίπτους εἶναι.

ιβ'. Ἐτι τοίνυν τῶν χωρὶς συμπλοκῆς λεγομένων τὸ μὲν ἐστίν

6. Για τὴν παράγραφο αὐτὴ βλ. ὀπ. π., 3, 1 b 10-15.

Σχηματικὴ παράσταση:

τοῦ καθ' υποκειμένου—οὐ καθ' υποκειμένου, ἐν υποκειμένῳ—οὐκ ἐν υποκειμένῳ

1. Ἡ καθόλου οὐσία, 2. τὸ μερικὸν συμβεβηκὸς, 3. τὸ καθόλου συμβεβηκὸς, 4. ἡ μερικὴ οὐσία

10. “Ὅταν ἓνα γίνεται κατηγορούμενο ἑνὸς ἄλλου ὡς “καθ' υποκειμένου”, δηλαδή κατὰ συνωνυμία, ὅσα λέγονται κατὰ τοῦ κατηγορουμένου θὰ κατηγορηθοῦν ὅλα καὶ “κατὰ τοῦ υποκειμένου”. Γιὰ παράδειγμα, ὁ ἄνθρωπος γίνεται κατηγορούμενο τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου, καὶ τὸ ζῶο γίνεται κατηγορούμενο τοῦ ἀνθρώπου καὶ προφανῶς τὸ ζῶο θὰ γίνῃ κατηγορούμενο καὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου. Γιατὶ ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος εἶναι καὶ ἄνθρωπος καὶ ζῶο. Ὅταν ὅμως δὲν κατηγορεῖται κατὰ συνωνυμία κάτι σὲ κάποιο ἄλλο, ἀλλὰ κατὰ ὁμωνυμία, δὲν εἶναι ὑποχρεωτικό, ὅσα λέγονται στὸ κατηγορούμενο, τόσα νὰ λέγονται καὶ στὸ υποκείμενο. Γιὰ παράδειγμα, τὸ λευκὸ κατηγορεῖται κατὰ ὁμωνυμία στὸ σῶμα· γιατί λέμε, τὸ σῶμα εἶναι λευ-κό· ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ λευκοῦ ποτὲ δὲ θὰ ταιριάσει στὸ σῶμα. Γιατὶ ἡ ἔννοια τοῦ λευκοῦ εἶναι τὸ χρῶμα καὶ κάποια ἄλλα, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι φανερό ὅτι δὲν εἶναι χρῶμα⁶.

11. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζομε κι αὐτό, ὅτι ὅσα εἶναι ἑτερογενὴ καὶ ὄχι ὑποταγμένα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, εἶναι διαφορετικὲς στὸ εἶδος καὶ οἱ διαφορὲς· γιὰ παράδειγμα τὸ ζῶο καὶ ἡ ἐπιστήμη. Τὸ ζῶο ἔχει ἴδια γνωρίσματα τὸ ὅτι βαδίζει καὶ εἶναι ὑδρόβιο, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει κανένα ἀπὸ αὐτά. Γιατὶ δὲν διαφέρει μιὰ ἐπιστήμη ἀπὸ ἄλλη ἐπιστήμη ὥστε νὰ εἶναι δίποδη⁷.

12. Κι ἀκόμα, ὅσα λέγονται χωρὶς συμπλοκή, ἄλλα ὑπάγονται στὴν

7. Γιὰ τὴν παράγραφο αὐτὴ βλ. ὅπ. π., 3, 1 b 16-24.

οὐσία, τὸ δὲ ποσόν, τὸ δὲ ποιόν, τὸ δὲ πρόσ τι, τὸ δὲ ποῦ, τὸ δὲ ποτέ, τὸ δὲ κείσθαι, τὸ δὲ ἔχειν, τὸ δὲ ποιεῖν, τὸ δὲ πάσχειν. Καὶ ἔστιν “οὐσία” μέν, οἷον ἄνθρωπος, ἵππος “ποσόν” δέ, οἷον δίπηχυ, τρίπηχυ “ποιόν” δέ, οἷον λευκόν, γραμματικόν· “πρός τι” δέ, οἷον διπλάσιον, ἡμισυ, μείζον “ποῦ” δέ, οἷον ἐν Ἀθήναις, ἐν ἀκαδημίᾳ· “ποτέ” δέ, οἷον χθές, πέρυσι· “κείσθαι δέ”, οἷον κάθηται, ἵσταται· “ἔχειν” δέ, οἷον ὑποδεδέσθαι, ἐνδεδῦσθαι· “ποιεῖν” δέ, οἷον τέμνειν, καίειν· “πάσχειν” δέ, οἷον τέμνεσθαι, καίεσθαι.

Ἐκαστον οὖν τῶν εἰρημένων ἀπλοῦν μὲν λεγόμενον οὔτ’ ἀλήθειαν σημαίνει οὔτε ψεῦδος, συμπλεκόμενα δὲ μετ’ ἀλλήλων, ἀλήθειαν σημαίνει ἢ ψεῦδος· οἷον ἄνθρωπος περιπατεῖ ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων· τὸ γὰρ “τίς ἄνθρωπος περιπατεῖ”, ἀνάγκη ἢ ἀληθές εἶναι ἢ ψεῦδος.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΗ΄

Περὶ οὐσίας.

15

α΄. Πρῶτον δὲ ῥητέον περὶ οὐσίας· Ἡ τοίνυν οὐσία οὐ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν λέγεται οὐσία, ἀλλὰ τῶν πολλαχῶς λεγομένων ἐστὶν ἢ φωνή, εἰ καὶ πολλοῖς τῶν περὶ οὐσίας εἰπεῖν τι προελομένων παρεώραται. Καὶ γὰρ ἕτερον μὲν τρόπον παντάπασιν 20 λέγοιτ’ ἂν οὐσία ἢ ὑπερούσιος καὶ προακτικῆ τῶν ὄντων οὐσία, περὶ ἧς θεωρεῖν οὐ τῆς νῦν, τῆς δὲ πρώτης ἐστὶ φιλοσοφίας, ἕτερον δὲ τρόπον ἢ ὕλη λέγεται οὐσία, καὶ ἄλλον πάλιν τὸ μορφωτικὸν καὶ εἰδοποιὸν τῆς ὕλης εἶδος ἀλλ’ ἐκάτερον μὲν τῶν δύο λέγεται οὐσία, οὐδέτερον δὲ αὐτῶν ἐστὶ κυρίως πρᾶγμα αὐθύπαρκτον. Ἡ 25 μὲν γὰρ ὕλη δεῖται πρὸς ὑπαρξιν καὶ φανέρωσιν τῆς εἰδοποιουῦ οὐσίας, καὶ τὸ εἶδος δέ, εἰ καὶ μὴ ὡσαύτως, ἀλλ’ οὖν δεῖται καὶ αὐτὸ τῆς ὕλικῆς οὐσίας, ἐφ’ ᾧ ἴδρυμα λαβεῖν καὶ θάσιν· ἐκατέραν δὲ τούτων τοῦ φυσικοῦ ἐστὶ διασκέψασθαι. Ἔτι δὲ οὐσία λέγεται

8. Οἱ δέκα κατηγορίες τοῦ Ἀριστοτέλη.

οὐσία, ἄλλα στοῦ ποσό, ἄλλα στοῦ ποιό, ἄλλα στοῦ πρὸς τι, ἄλλα στοῦ ποῦ, ἄλλα στοῦ ποτέ, ἄλλα στοῦ κείσθαι, ἄλλα στοῦ ἔχειν, ἄλλα στοῦ ποιεῖν, καὶ ἄλλα στοῦ πάσχειν⁹. Καὶ “οὐσία” εἶναι γιὰ παράδειγμα ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος· “ποσό”, λόγου χάρη τὸ δίτηχυ, τὸ τρίτηχυ· “ποιό”, γιὰ παράδειγμα τὸ λευκό, τὸ γραμματικό· “πρὸς τι”, αὐτὸ ποῦ λέμε διπλάσιο (σὲ σχέση μ' ἓνα ἄλλο), μισό, μεγαλύτερο· “ποῦ”, ὅπως στὴν Ἀθήνα, στὴν ἀκαδημία· “ποτέ”, ὅπως χθές, πέρυσι· “κείσθαι”, ὅπως κάθεται, στέκεται· “ἔχειν” (δηλαδὴ σὲ ποιὰ κατάσταση βρίσκεται κάτι), ὅπως φορᾷ ἐπιπόδημα, εἶναι ντυμένος· “ποιεῖν”, ὅπως κόβει, καίει· “πάσχειν”, ὅπως κόβεται, καίεται⁹.

Καθένα ἀπὸ αὐτὰ ποῦ εἶπαμε παραπάνω, ὅταν τὸ λέμε ἔτσι ἀπλὸ οὔτε ἀλήθεια σημαίνει οὔτε ψεῦδος, ὅταν ὁμως συνδυαστοῦν μεταξύ τους σημαίνουν ἀλήθεια ἢ ψεῦδος. Γιὰ παράδειγμα ὁ ἄνθρωπος βαδίζει ἢ κᾶνει κάτι ἄλλο παρόμοιο· γιὰ τὸ ὅτι κάποιος ἄνθρωπος βαδίζει κατ' ἀνάγκη εἶναι ἢ ἀληθές ἢ ψευδές¹⁰.

ΕΡΩΤΗΣΗ 138η

Περὶ τῆς οὐσίας.

1. Πρῶτα θὰ μιλήσουμε περὶ οὐσίας. Ἡ οὐσία λοιπὸν δὲ λέγεται οὐσία κατὰ μία καὶ τὴν αὐτὴ ἔννοια, ἀλλ' εἶναι ἡ λέξη γιὰ ἐκεῖνα ποῦ λέγονται μὲ πολλοὺς τρόπους, ἂν καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἀπὸ ἐκείνους ποῦ προτίμησαν νὰ ποῦν κάτι γιὰ τὴν οὐσία αὐτὸ ἔχει παραβλεφθεῖ. Γιὰ τὸ μὲ ἄλλο τελείως τρόπο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ οὐσία ἢ ὑπεροῦσια οὐσία καὶ ποῦ παράγει τὰ ὄντα, καὶ ποῦ ἢ ἐκθεσὴ τῆς δὲν εἶναι τῆς παρούσας ἀνάλυσης, ἀλλὰ ἀνήκει στὴν πρώτη φιλοσοφία, καὶ μὲ ἄλλο τρόπο λέγεται οὐσία ἢ ὕλη, καὶ μὲ ἄλλο τρόπο πάλι τὸ εἶδος ποῦ διαμορφώνει καὶ δίνει εἶδος (μορφὴ) στὴν ὕλη. Καὶ τὰ δύο ὁμως λέγονται οὐσία, ἀλλὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶναι κυρίως πρᾶγμα αὐθύπαρκτο. Γιὰ τὴν ὕλη χρειάζεται γιὰ νὰ ὑπάρξει καὶ νὰ φανερωθεῖ τὴν εἰδοποιὸ οὐσία, καὶ τὸ εἶδος ἐπίσης, ἂν καὶ ὄχι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, χρειάζεται ὡστόσο καὶ αὐτὸ τὴν ὕλική οὐσία, γιὰ νὰ ἰδρυθεῖ καὶ νὰ βασιστεῖ σ' αὐτήν. Τὴν καθεμιά ἀπὸ αὐτὲς μπορεῖ νὰ τὴν κατανοήσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἐξέταση

9. Γιὰ τὴν § αὐτὴ βλ. τὸ παραπάνω ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, 4, 1 b 25 – 2 a 4.

10. Γιὰ τὴν § αὐτὴ βλ. Ὁπ. π., 4, 2 a 4 - 10.

καὶ ἡ ὀπωσοῦν ἐκάστου τῶν ὄντων ὑπαρξίς τε καὶ οὐσίωσις, ἣτις ἔχει ἀντικείμενον τὸ μὴ ὄν· οὐ μὴν, ἀλλὰ λέγεται πάλιν οὐσία τοῖς πολιτικοῖς ἢ ἐκάστου τῶν κτημάτων τε καὶ χρημάτων περιουσία καὶ ὑπαρξίς

5 Τοσαυταχῶς οὖν τέως τῆς οὐσίας λεγομένης, οὐδεμία τῶν εἰρη-
μένων οὐμενοῦν οὐ δύναται κατηγορία εἶναι ἢ ὀνομάζεσθαι, ἀλλ' ἡ
μὲν τῶν ὄντων συνεκτικὴ καὶ ὑπερούσιος οὐσία ὡς πολλῶ κρείττων
τῶν τοιούτων φωνῶν καὶ ἐννοημάτων καθισταμένη, μᾶλλον δὲ ὡς
ὑπερβολῇ ἀρρήτω ἐξηρημένη τε καὶ ὑπεριδρυμένη· ἡ δὲ ὕλη καὶ τὸ
10 εἶδος ὡς κῶ μόνῳ ληπτὰ καὶ ἐν τοῖς συνθέτοις θεωρητά, ἐνεργεία δὲ
καὶ ὑπάρξει κατ' ἰδίαν οὐχ ὑφεστῶτα· τῶν δὲ ἄλλων φωνῶν ἡ μὲν
ἴσως ὡς πολιτικοῖς, ἀλλ' οὐ φιλοσόφοις οἰκεία, ἡ δὲ ὡς οὐδὲν τετα-
γμένον καὶ ὠρισμένον, ἀλλ' ὁμωνύμως πάντα δηλοῦσα· διέστηκε δὲ
πολλῶ κατηγορία καὶ ὁμωνυμία.

15 β'. Παρὰ μέντοι τὰ εἰρημένα λέγεται οὐσία καὶ πᾶν ὅπερ ἐστὶν
αὐτοσύστατον, οὐ καὶ τὸν λόγον εἰκότως ἂν τις ἀποδοίῃ, πρᾶγμα
εἶναι, λέγων, αὐθύπαρκτον, μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὑπαρξιν, οἷον
ἄνθρωπος, βουῖς, πῦρ, γῆ, καὶ τὰ ὅμοια· Ἡ τοιαύτη δὲ οὐσία καὶ
τὴν τῆς κατηγορίας δύναται ἂν δέξασθαι ὀνομασίαν, τῶν δὲ προει-
20 ρημένων δῆλον ὡς οὐδεμία. Ταύτης δὲ τῆς νῦν ἀποδοδομένης
οὐσίας ἡ μὲν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συνέστηκεν, ἡ δὲ ὕλης μὲν καὶ εἶ-
δους ἠλλοτριώται, ἐξ ἀναλόγου δὲ τούτοις τὴν φύσιν ἔχει συνηρ-
μοσμένην· καὶ ταύτης ἡ μὲν κατ' ἐπιβολὴν καὶ ἀθρόον ἐνεργεῖ, ὡς
ἀγγέλων φύσις, εἶτα καὶ νοῦς, ἡ δὲ μετὰ τινος κινήσεως τὰς ἐνερ-
25 γείας ἔχει προαγομένας, ὡς ψυχῆ· ὧν, εἰ καὶ διάφορος ἡ ἐνέργεια
καὶ ἡ ὑπαρξίς, ἀλλ' οὖν κοινὸν αὐτοῖς τὸ εἶναί τε καὶ καλεῖσθαι
ἄσώματα· ὅσα γὰρ τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἐνύλου εἶδους ἀνακεχώρηκεν,
εἰς τὸν τοῦ ἀσωμάτου λόγον μεταβέβηκε· κἂν γὰρ πρὸς τὸ κυρίως
καὶ πρώτως ὄν ἀσώματόν τε καὶ ὑπερούσιον ἀγαπῶσι ταῦτα σῶμά
30 γε καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, ἀλλ' οὖν, τὴν ἐνυλον καὶ σωματικὴν
διαφυγόντα παχύτητα, τῇ τοῦ ἀύλου φύσει συνοικειοῦται καὶ τὸ
ἄσώματον· ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἑτέρου καὶ βαθυτέρου λόγου.

Τῆς δὲ γε ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συγκεκριμένης οὐσίας ἡ μὲν ἐστὶ

τῶν φυσικῶν πραγμάτων. Ἀκόμα οὐσία λέγεται καὶ ἡ κατὰ κάποιον τρόπο ὑπαρξὴ καὶ οὐσίωση καθενὸς ὄντος, πού ἔχει ἀντίθετό της τὸ μὴ ὄν. Ἀλλὰ βέβαια λέγεται ἐπίσης οὐσία ἀπὸ τοὺς πολίτες ἢ παρουσία καὶ ἡ ὑπαρξὴ κτημάτων καὶ χρημάτων.

Ἐνῶ λοιπὸν μὲ τόσους τρόπους λέγεται ἡ οὐσία, καμμιά ἀπὸ αὐτὲς πού εἶπαμε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ νὰ ὀνομαστῆ “κατηγορία”, ἀλλὰ ἡ μία οὐσία εἶναι συνεκτικὴ τῶν ὄντων καὶ ὑπερούσια ἐπειδὴ εἶναι πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς λέξεις καὶ τὰ νοήματα καὶ μᾶλλον ὡς ξεχωρισμένη καὶ ἐγκαθιδρυμένη σὲ ὕψος μὲ ὑπερβολὴ ἀνέκφραστη. Ἡ ὕλη πάλι καὶ τὸ εἶδος, ἐπειδὴ μόνο μὲ τὸ νοῦ συλλαμβάνονται καὶ παρατηροῦνται σὰ σύνθετα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν μὲ ἐνέργεια καὶ ὑπαρξὴ δική τους. Ἀπὸ τὶς ἄλλες λέξεις ἢ μία ἐπειδὴ ἴσως εἶναι οἰκεία στοὺς πολίτες καὶ ὄχι τοὺς φιλοσόφους, καὶ ἡ ἄλλη ἐπειδὴ δὲν δηλώνει κανένα καθαρισμένο καὶ συγκεκριμένο, ἀλλὰ ὅλα μὲ τρόπο ὁμώνυμο. Ἡ κατηγορία ὅμως καὶ ἡ ὁμωνυμία ἀπέχουν πολὺ.

2. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ ὅσα εἶπαμε οὐσία λέγεται καὶ κάθε τι αὐτοῦπὸστατο, τοῦ ὁποίου εὐλόγα θ’ ἀποδώσει κανεὶς καὶ τὸ νόημα λέγοντας, ὅτι εἶναι πράγμα αὐτοῦπαρκτο, πού δὲν χρειάζεται ἄλλο γιὰ νὰ ὑπάρξει, ὅπως ἄνθρωπος, βόδι, φωτιά, γῆ καὶ τὰ ὅμοια. Ἡ τέτοιου εἶδους οὐσία θὰ μπορούσε νὰ δεχθεῖ καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς κατηγορίας, εἶναι φανερὸ ὅμως ὅτι δὲν εἶναι καμμιά ἀπὸ ὅσα προείπαμε. Ἀπὸ τὶς οὐσίες γιὰ τὶς ὁποῖες μιλάμε τώρα ἡ μία ἀποτελεῖται ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος, ἡ ἄλλη εἶναι ξένη ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος, ἔχει ὅμως τὴ φύση τῆς σύνθετης ἀνάλογη μ’ αὐτὰ, καὶ αὐτῆς ἢ μία ἐνεργεῖ ἀμέσως καὶ αἰφνίδια, ὅπως ἡ φύση τῶν ἀγγέλων, ἔπειτα καὶ ὡς νοῦς, ἐνῶ ἡ ἄλλη παράγει τὶς ἐνέργειες μὲ κάποια κίνηση, ὅπως ἡ ψυχὴ αὐτῶν, ἂν καὶ εἶναι διαφορετικὴ ἢ ἐνέργεια καὶ ἡ ὑπαρξὴ, ἔχουν ὅμως τὸ κοινὸ γνώρισμα νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγονται ἀσώματα. Γιατὶ ὅσα στεροῦνται ὕλης καὶ ἔνυλου εἶδους, περιλαμβάνονται στὴν τάξη τοῦ ἀσώματος. Ἄν καὶ δηλαδὴ ὡς πρὸς τὸ ὄν, πού εἶναι κυρίως καὶ πρώτιστα ἀσώματο καὶ ὑπερούσιο, θέλουν αὐτὰ νὰ εἶναι καὶ νὰ ὀνομάζονται σῶμα, ὅμως, ἐπειδὴ ἔχουν διαφύγει τὴν ἔνυλη καὶ σωματικὴ παχύτητα, οἰκειώνονται τὴ φύση τοῦ ἄνυλου καὶ τῶν ἀσώματων. Ἀλλ’ αὐτὸ βέβαια χρειάζεται μιὰ ἄλλη καὶ βαθύτερη ἐξήγηση.

Τῆς οὐσίας τώρα πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ὕλη καὶ εἶδος ἢ μία εἶναι

μονοειδής, ἦν καὶ ἀπλῆν εἰώθαμεν καλεῖν· ἡ δὲ πολυειδής, ἦν καὶ σύνθετον ἰδίως καλοῦμεν. Ἀλλὰ τῆς ἀπλῆς πάλιν οὐσίας ἡ μὲν ἐστὶν ἰθυφορικῆ, ἡ δὲ κυκλοφορικῆ, καὶ τῆς κυκλοφορικῆς ἡ μὲν τὴν ἀπ' ἀνατολῆς ἐπὶ δύοσιν κίνησιν ποιεῖται, ὡς ἡ λεγομένη ἀνα-
5 στρος σφαῖρα καὶ αὐτὴ ἡ τῶν ἀπλάνων· ἡ δὲ τὸ ἀνάπαλιν ἀπὸ δύσεως ἐπ' ἀνατολὴν, ὡς αἱ λεγόμεναι τῶν ἑπτὰ πλανωμένων σφαῖραι. Τῆς δὲ ἰθυφορικῆς ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ μέσου, ἥτοι τοῦ κάτω, φέρεται πρὸς τὰ ἄνω, ἡ δὲ ἀνάπαλιν ἀπὸ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω· κάτωθεν μὲν πρὸς τὰ ἄνω ἀήρ, πῦρ, ὧν τὸ πῦρ πρὸς τὸν ἀέρα ξηρότητι
10 διαστέλλεται· ἄνωθεν δὲ κάτω ὕδωρ καὶ γῆ, ὧν ἡ φύσις ὑγρότητι διενήνοχε. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐν τύπῳ περὶ τῆς ἀπλῆς λεγομένης οὐσίας.

Τῆς δὲ γε συνθέτου ἡ μὲν αἰσθητικῆ, ἡ δὲ ἀναίσθητος· αἰσθητικῆ μὲν ἡ αἰσθήσεσι πεφυκνῖα χρῆσθαι, ἀναίσθητος δὲ ἡ χωρὶς
15 τινος αἰσθήσεως διοικουμένη, ἥς ἡ μὲν οὐδὲ τὴν θρεπτικὴν δύναμιν ἔνδοθεν ἔχει, ὡς λίθοι, ξύλα καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἡ δὲ κατὰ ταύτην διοικεῖται τε καὶ διακρατεῖται, οἷον φυτὰ, θάμνοι, πόαι καὶ τὰ ὅμοια. Ἡ μέντοι ταῖς αἰσθήσεσι φύσιν ἔχουσα κεχρηῆσθαι διαφορὰς καὶ αὐτὴ ἐπιδέχεται· ἡ γὰρ μεταβατικὴν προβάλλεται δύναμιν καὶ
20 τῶν ζώων συνίστησι φύσιν, ἣ ἐστέρηται ταύτης καὶ τὴν τῶν ζωοφύτων ἀποτελεῖ οὐσίαν· τοιαῦτα δὲ ἐστὶν ὄστρεά τε καὶ σπόγγοι καὶ πολλὰ ἄλλα· ἡ δὲ μετὰ τοῦ κεχρηῆσθαι ταῖς αἰσθήσεσι καὶ τὴν μεταβατικὴν δύναμιν προσειληφυῖα καὶ διὰ τοῦτο εἰς ζῶον εἰδοποιηθεῖσα τῷ λογικῷ καὶ τῷ ἀλόγῳ διαιρεῖται, καὶ δύο εἶδη παρηλλαγμένα ἀπογεννᾷ, τὸ λογικὸν ζῶόν φημι, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, καὶ
25 τὸ ἄλογον, ὃ καὶ πλείους ἐπιδέχεται τὰς διαφορὰς τούτων γὰρ τὸ μὲν ἐστὶ πεζόν, τὸ δὲ ἀεροπόρον, τὸ δὲ νηκτόν· καὶ τούτων ἕκαστον ἐπιδιαιρεῖται πάλιν, καὶ ἐπὶ πλέον πρόεισιν ἢ τομῆ, ἵνα συντόμως εἴπω καὶ μὴ ἐν κατηγορίαις τὴν περὶ ζώων ἱστορίαν αἰτίαν ἔχω ἀνα-
30 γράφειν.

Καὶ αὕτη μὲν κατὰ γε ἐμὴν ἐπιβολὴν ἥ τε τῶν τῆς οὐσίας ση-

μονοειδής και συνηθίσαμε νὰ τὴ λέμε καὶ ἀπλή, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι πολυειδής καὶ τὴν καλοῦμε σύνθετη. Ἐπὶ αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἀπλή πάλι οὐσία ἄλλη κινεῖται κατ' εὐθείαν καὶ ἄλλη κυκλικά, καὶ ἀπὸ τὴν κυκλικά κινούμενη ἡ μία κινεῖται ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ πρὸς τὴ δύση, ὅπως ἡ λεγόμενη ἀναστρεφθεῖσα σφαῖρα καὶ ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀντίστροφα ἀπὸ τὴ δύση πρὸς τὴν ἀνατολή, ὅπως οἱ λεγόμενες ἀπὸ τὴς ἑπτὰ πλανώμενες σφαῖρες. Ἐπὶ αὐτὴν κινούμενη πάλι κατ' εὐθείαν ἡ μία φέρεται ἀπὸ τὸ μέσο, ἢτοι ἀπὸ τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ἡ ἄλλη ἀντίστροφα ἀπὸ τὰ ἄνω πρὸς τὰ κάτω· ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἄνω φέρονται ὁ ἀέρας καὶ ἡ φωτιὰ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ φωτιὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸν ἀέρα κατὰ τὴν ξηρότητα· ἀπὸ ἄνω πρὸς τὰ κάτω κινεῖται τὸ νερὸ καὶ ἡ γῆ, τῶν ὁποίων ἡ φύσις διαφέρει κατὰ τὴν ὑγρότητα. Αὐτὰ ὑπὸ μορφὴ παραδείγματος γιὰ τὴ λεγόμενη ἀπλή οὐσία.

Στὴ σύνθετη οὐσία ἔχομε τὴν αἰσθανόμενη καὶ τὴν ἀναίσθητη· αἰσθανόμενη εἶναι αὕτη ποὺ ἔχει στὴ φύση της νὰ χρησιμοποιεῖ τὴς αἰσθήσεις, ἐνῶ ἀναίσθητη αὕτη ποὺ λειτουργεῖ χωρὶς κάποια αἴσθησις. Ἐπὶ αὐτὴς ἡ μία δὲν ἔχει μέσα της οὔτε τὴ θρηπτικὴ δύναμη, ὅπως οἱ πέτρες, τὰ ξύλα καὶ τὰ ὅμοια, ἐνῶ ἡ ἄλλη λειτουργεῖ καὶ διατηρεῖται μετὰ τὴν αἴσθησις, ὅπως τὰ φυτὰ, οἱ θάμνοι, οἱ πόες καὶ τὰ ὅμοια. Αὕτη ὅμως ποὺ ἔχει στὴ φύση της νὰ χρησιμοποιεῖ τὴς αἰσθήσεις δέχεται καὶ αὕτη διαφοροποίηση. Ἡ δηλαδὴ προβάλλει μιὰ δύναμη μετὰβασης καὶ συνιστᾷ τὴ φύση τῶν ζώων, ἢ στερεῖται τὴ δύναμη αὕτη, καὶ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῶν ζωοφύτων· τέτοια εἶναι τὰ στρεῖδια καὶ οἱ σπόγγοι καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἡ ἄλλη μαζὶ μετὰ τὴν χρῆσιν τῶν αἰσθήσεων ἔλαβε καὶ τὴ μεταβατικὴ δύναμη καὶ γι' αὐτὸ, παίρνοντας τὸ εἶδος τοῦ ζώου, διαίρεται εἰς τὸ λογικὸ καὶ τὸ ἄλογο, καὶ ἀπογεννᾷ δύο παραλλαγμένα εἶδη, ἐννοῶ τὸ λογικὸ ζῷον ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἄλογο ποὺ δέχεται καὶ περισσότερες διαφορῆς. Ἐπὶ αὐτὰ ἄλλο βαδίζει, ἄλλο πετᾷ, καὶ ἄλλο κολυμπᾷ· καὶ ἀπὸ αὐτὰ πάλι τὸ καθένα ἐπιδιαιρεῖται καὶ ἡ διαίρεσις προχωρεῖ περισσότερο, γιὰ νὰ ἐκφραστῶ μετὰ συντομίαν καὶ νὰ μὴ βρίσκω αἰτία εἰς τὸ θέμα τῶν κατηγοριῶν νὰ ἐκθέτω τὴν ἱστορίαν περὶ τῶν ζώων¹.

Αὕτη εἶναι κατὰ τὴ δική μου ἄποψιν καὶ ἡ διαστολὴ τῶν σημαινο-

1. Μᾶς εἶπε τὸ περιεχόμενον· τώρα μᾶς λέει καὶ τοὺς τίτλους τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλη.

μαινομένων διαστολή και τῆς ὡς γένος εἰς εἶδη τεμνομένης διαίρεσις. Ὅπως δὲ τὰς λαβὰς ἢ τοιαύτη θεωρία διαπέφενγεν, αἷς οἱ ἐπιχειρηκότες ἑτέρως διαιρεῖν τὴν οὐσίαν ἀλίσκονται, καὶ ἐφόσον τὸ χρεῖῶδες αὐτῇ συνεισφέρεται, ἢ καὶ νῦν αὐτίκα ἴσως ἢ καὶ προῖ-
5 ὄντες ἐξ ἑαυτῶν ἐπιγνώσεσθε. Ἄλλ' ἢ μὲν τῆς οὐσίας διαίρεσις καὶ ὁ προσήκων αὐτῇ λόγος καὶ ἢ τῶν σημαινομένων διαστολή ἐν τούτοις.

Ὁ μέντοι γε Ἀριστοτέλης, ἐπεὶ τὴν μερικὴν οὐσίαν προτίθησιν ἐν κατηγορίαις, οὕτω φησὶν· “Οὐσία ἐστὶν ἡ κυριώτατα καὶ πρῶ-
10 τως καὶ μάλιστα λεγομένη, ἢ μήτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται, μήτε ἐν ὑποκειμένῳ τινί ἐστιν”, οἷον Σωκράτης, Πλάτων καὶ τὰ ὁμοια. Τὴν δὲ καθόλου οὐσίαν, ἣν καὶ δευτέραν οὐσίαν καλεῖ, οὕτως ἀποδίδωσι· “Δεύτεραι οὐσία εἰσὶν, ἐν οἷς εἶδεις αἰ πρώτως λεγόμεναι οὐσίαι (τουτ' ἐστὶν αἰ ἄτομοι οὐσίαι) ὑπάρχουσιν”, οἷον ὁ
15 καθόλου ἄνθρωπος καὶ τὸ καθόλου ζῷον· ἐν γὰρ τούτοις ἐστὶ περιειλημμένα τὰ καθέκαστα, οἷον Πλάτων καὶ Ἀλκιδιάδης, ἃ καλεῖ αὐτὸς πρώτας οὐσίας, διὰ τε τὸ ἡμῖν γνωριμότερα εἶναι καὶ σαφέστερα, καὶ διὰ τὸ πάντα τὰ ἄλλα κατὰ τούτων κατηγορεῖσθαι καὶ οἰονεῖ πως ἐδράζεσθαι· αἰ μὲν γὰρ αὐτῶν συνωνύμως κατηγοροῦνται, ὡς
20 αἰ καθόλου οὐσίαι, τὰ δὲ ὁμωνύμως, ὡς τὰ συμβεβηκότα· ὥστε, εἰ μὴ ἦν ἡ μερικὴ οὐσία, τρόπον γέ τινα, οὔτε ἡ καθόλου οὐσία οὔτε τὰ συμβεβηκότα ὑφίστατο ἄν. Διὸ πρόποι ἄν, φησί, πρώτας οὐσίας καλεῖσθαι τὰ μερικά. Μὴ λανθανέτω δὲ ὑμᾶς, ὅπερ σχεδόν τι τοὺς πλείστους διέλαθεν, ὡς τὰ ἄτομα πρῶται οὐσίαι λεγόμεναι καὶ τὰ
25 καθόλου δεύτεραι οὐσίαι λεγόμεναι, οὐχὶ συνωνύμως οὔτε πρὸς ἑαυτὰς οὔτε πρὸς τὴν οὐσίαν, ἥς ὁ τε λόγος καὶ ἡ διαίρεσις ἀποδέδοται, τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα ἀπηνέγκαντο· τῷ μέντοι κοινῷ λόγῳ τῆς γενικῆς οὐσίας οὐσίαι καλούμεναι ἑαυταῖς τε καὶ κείνῃ συνωνύμως ὀνομάζονται· ὅτι δὲ δεύτεραι οὐσίαι καὶ πρῶται οὐσίαι ταῦτα λεγόμενα οὐχὶ συνωνύμως οὔτε ἑαυταῖς οὔτε τῇ γενικῇ οὐσίᾳ λέγονται, πολλὰ λέγειν ἔχων, ἐκεῖνο τέως διὰ τὸ φιλοσύνημον ἐρῶ· ὡς αὐτὸ δὴ

μένων τῆς οὐσίας καὶ τῆς διαίρεσής της σὲ εἶδη σὰν γένος πού εἶναι. Πῶς ὅμως ἡ θεωρία αὐτὴ διέφυγε τὰ σημεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συλλαμβάνονται ὅσοι ἐπιχείρησαν νὰ διαιρέσουν διαφορετικὰ τὴν οὐσία, καὶ πόση προσφέρει ὠφέλεια σ’ αὐτήν, θὰ τὸ καταλάβετε ἢ καὶ τώρα ἀμέσως ἴσως ἢ καὶ προχωρώντας ἀπὸ μόνοι σας. Αὐτὰ γιὰ τὴ διαίρεση τῆς οὐσίας καὶ ἡ κατάλληλη ἐξήγηση γι’ αὐτήν καὶ ἡ διάκριση τῶν σημειομένων.

3. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως, ἐπειδὴ προτάσσει τὴ μερικὴ οὐσία στὶς κατηγορίες, λέει τὰ ἑξῆς: “Οὐσία εἶναι αὐτὴ πού λέγεται κυριότατα καὶ πρῶτιστα καὶ στὸ μέγιστο βαθμό, ἢ ὁποῖα οὔτε γιὰ κάποιον ὑποκείμενο λέγεται οὔτε ὑπάρχει μέσα σὲ κάποιον ὑποκείμενο”², ὅπως Σωκράτης, Πλάτων καὶ τὰ ὅμοια. Τὴν καθόλου (γενικὴ) οὐσία, πού τὴν καλεῖ καὶ δευτέρη οὐσία, τὴν ὀρίζει ὡς ἑξῆς. “Δεύτερες οὐσίες εἶναι αὐτὲς στὰ εἶδη τῶν ὁποίων ὑπάρχουν αἱ πρῶτες λεγόμενες οὐσίες, δηλαδή οἱ ἀτομικὲς οὐσίες”³, ὅπως ὁ καθόλου ἄνθρωπος καὶ τὸ καθόλου ζῶον· γιὰτὶ σ’ αὐτὰ περιλαμβάνονται τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, τὰ ὁποῖα αὐτὸς καλεῖ καὶ πρῶτες οὐσίες, ἐπειδὴ καὶ πιὸ γνωστὰ εἶναι σ’ ἐμᾶς καὶ πιὸ σαφῆ, καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἄλλα γίνονται κατηγορούμενα σ’ αὐτὰ καὶ κατὰ κάποιον τρόπο στηρίζονται σ’ αὐτὰ. Γιὰτὶ ἄλλες ἀπὸ αὐτὲς γίνονται κατηγορούμενα μὲ τὸν τρόπο τῆς συνωνυμίας, ὅπως οἱ καθόλου οὐσίες, καὶ ἄλλα κατὰ ὁμωνυμία, ὅπως τὰ συμβεβηκότα. “Ὡστε, ἂν δὲν ὑπῆρχε κατὰ κάποιον τρόπο ἡ μερικὴ οὐσία, οὔτε ἡ καθόλου οὐσία οὔτε τὰ συμβεβηκότα θὰ ὑπῆρχαν. Γι’ αὐτὸ θὰ πρέπει, λέει, πρῶτες οὐσίες νὰ καλοῦνται τὰ μερικὰ. Νὰ μὴ μᾶς διαφύγει ὅμως, ὅπως διέφυγε σχεδὸν τοὺς περισσότερους, ὅτι τὰ “ἄτομα” πού τὰ λέμε “πρῶτες οὐσίες”, καὶ τὰ “καθόλου” πού τὰ λέμε “δεύτερες οὐσίες”, δὲν πῆραν τὸ ὄνομα τῆς οὐσίας οὔτε κατὰ συνωνυμία οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἑαυτὸ τους οὔτε ὡς πρὸς τὴν οὐσία, τῆς ὁποίας ἀποδώσαμε τὴν ἔννοια καὶ τὴ διαίρεσή της, ἀλλὰ μὲ τὴν κοινὴ ἔννοια τῆς γενικῆς οὐσίας καλούμενες οὐσίες, λέγονται ἔτσι κατὰ συνωνυμία γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ γιὰ ἐκεῖνες. Τὸ ὅτι αὐτὰ λεγόμενα δευτέρες καὶ πρῶτες οὐσίες δὲν λέγονται κατὰ συνωνυμία οὔτε μεταξὺ τους οὔτε ὡς πρὸς τὴ γενικὴ οὐσία, ἂν καὶ ἔχω πολλὰ νὰ πῶ, θὰ πῶ τώρα αὐτὸ μόνο, ἐπειδὴ ἀγαπῶ τὴ συντομία· ὅτι δηλαδή αὐτὸ ἀκρι-

3. *Κατηγορίαι*, 5, 2 a 14 - 15.

τοῦτο τὸ μὴ ἀπλῶς αὐτὰς καλεῖσθαι οὐσίας, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τὴν μὲν πρώτην, τὴν δὲ δευτέραν, σαφῆς ἀπόδειξις ἐστίν, ὅτι μὴ κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἑκατέρωθεν τούτων κέκληται οὐσία, καὶ πολλῶ πλεον τι καθ' ἑτέραν πάλιν ἢ γενική.

5 δ'. Εἰ δὲ καλῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἢ μὴ τὴν μὲν πρώτην οὐσίαν, τὴν δὲ δευτέραν ἐκάλεσεν, ἐν ἄλλοις ἡμῖν οὐ παρέργως εἴρηται. Ἐκεῖνο δὲ εἰδέναι χρή, ὃ μικροῦ παρέδραμεν ἡμᾶς, ὡς ἐστίν ἕτερόν τι παρὰ τὰ κατηριθμημένα σημαινόμενα οὐσίας πρόχειρον ἐν τῇ χρήσει τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ προσεχέστατον τοῖς ἀτόμοις εἶδος καθὼ καὶ τόνδε
10 τὸν ἄνθρωπον καὶ τόνδε τὸν ἵππον ὁμοουσίους ὄντας τῷ κοινῷ τῆς οὐσίας λόγῳ, ὅμως εἰς ἐκεῖνο ἀναφέροντες τὸ σημαινόμενον ἕτερουσίους ἴσμεν τε καὶ ὀνομάζομεν. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ φύσιν εἰθίσιμεθα λέγειν, καθ' ἣν ἔννοιαν καὶ Σωκράτην μὲν Πλάτωνι ὁμοφυῆ φάμεν εἶναι, τὸν δεῖνα δὲ ἄνθρωπον τοῦ ἵππου ἕτεροφυῆ. Ὡστε ἐννέα τὸν
15 ἀριθμὸν εἶη ἂν τὰ ἀνακύψαντα τέως τῆς οὐσίας σημαινόμενα. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἀκριδέστερον ἐν ἄλλοις

ε'. Ἡ δὲ γε οὐσία, ἧς ὁ τε λόγος καὶ ἡ διαίρεσις ἀποδέδοται, ἣτις καὶ δύναται ἂν τὴν τε τῆς κατηγορίας ἔννοιαν καὶ τὴν κλησὶν ἐπιδέξασθαι, ἔχει ἴδια.

20 Πρῶτον μὲν τὸ μὴ εἶναι αὐτὴν ἐν ὑποκειμένῳ τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον παντὶ μὲν τῷ εἶδει τῆς οὐσίας ὑπάρχει, οὐ μόνῳ δέ. Πρόσεστι γὰρ καὶ ταῖς οὐσιώδεσι διαφοραῖς αὐταὶ γὰρ, οἷον τὸ λογικὸν καὶ τὰ τοιαῦτα, δῆλον ὡς οὐκ εἰσὶν ἐν ὑποκειμένῳ οὐδὲ γὰρ συμβεβηκὸς δύνανται εἶναι.

25 Δεύτερον ἴδιον τῆς οὐσίας τὸ μηδὲν αὐτῇ ἐναντίον εἶναι. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον παντὶ τῷ εἶδει τῆς οὐσίας ἀρμόζει, καὶ οὐ μόνῳ οὐδεμία μὲν γὰρ οὐσία καθό ἐστίν οὐσία, ἔχει τι ἀντικείμενον αὐτῇ ἐναντίον οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ γε καὶ τῷ ποσῷ οὐδὲν ἐστίν ἐναντίον τοῖς γὰρ δέκα ἢ τοῖς ἑπτὰ ἢ τοῖς ὁμοίοις φανερόν ὅτι οὐδὲν ἐστίν ἐναντίον.

30 Τρίτον ἴδιον τῆς οὐσίας τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι αὐτὴν τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον οὐδεμία γὰρ οὐσία τινὸς οὐσίας ὅλως κατὰ γε αὐτὸν τὸν

βῶς, τὸ ὅτι δὲν καλοῦνται ἀπλῶς οὐσίες, ἀλλὰ μὲ προσθήκη, τῆ μία πρώτη καὶ τὴν ἄλλη δεύτερη, σαφῆς ἀπόδειξη εἶναι, ὅτι δὲν ὀνομάστηκε οὐσία ἢ μία καὶ ἢ ἄλλη μὲ τὴν ἴδια ἔννοια καὶ πολὺ περισσότερο πάλι κατὰ ἄλλη ἔννοια ἢ γενική.

4. Ἄν τώρα ὁ Ἄριστοτέλης καλῶς ἢ κακῶς κάλεσε τῆ μία πρώτη οὐσία καὶ τὴν ἄλλη δεύτερη, μιλήσαμε ἀλλοῦ ὄχι παρεπιμπτόντως. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζομε ἐκεῖνο, πού παραλίγο θὰ μᾶς διέφευγε, ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἄλλο πέρα ἀπὸ τὰ ἀριθμημένα σημαίνοντα τῆς οὐσίας πού χρησιμοποιεῖται πρόχειρα, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πλησιέστατο στὰ ἀτομα εἶδος, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο καὶ τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο καὶ τὸν συγκεκριμένο ἵππο, ἐνῶ εἶναι τῆς ἴδιας οὐσίας μὲ τὴν κοινὴ τῆς οὐσίας ἔννοια, ὅμως τοὺς θεωροῦμε καὶ τοὺς ὀνομάζομε ἑτερούσιους. Αὐτὸ βέβαια συνηθίσαμε νὰ τὸ λέμε καὶ φύση, σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια πού λέμε ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης εἶναι τῆς ἴδιας φύσης μὲ τὸν Πλάτωνα, ἐνῶ ὁ τὰδε ἄνθρωπος εἶναι διάφορης φύσης ἀπὸ τὸν ἵππο. Ὡστε τὰ σημαίνοντα τῆς οὐσίας πού προέκυψαν ὡς τώρα εἶναι ἑνέα. Τὰ ἄλλα θὰ τὰ ἐξετάσομε σὲ ἄλλη περίπτωση λεπτομερέστερα.

5. Ἡ οὐσία πού ἀποδώσαμε τὴν ἔννοιάν της καὶ τὴ διαίρεσή της, ἢ ὁποία καὶ θὰ μπορούσε νὰ δεχθεῖ τὴν ἔννοια καὶ τὴν κλήση τῆς κατηγορίας, ἔχει τὰ δικά της γνωρίσματα.

Πρῶτο γνώρισμα εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν ὑποκειμένῳ⁴ τὸ γνῶρισμα αὐτὸ ὑπάρχει σὲ ὅλο τὸ εἶδος τῆς οὐσίας καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτό. Προσιδιάζει καὶ στὶς οὐσιώδεις διαφορές. Γιατὶ αὐτές, ὅπως τὸ λογικὸ καὶ τὰ ὅμοια, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἐν ὑποκειμένῳ, γι' αὐτὸ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι οὔτε συμβεβηκός.

Δεύτερο γνώρισμα τῆς οὐσίας εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἐναντίον της⁵. Τὸ γνῶρισμα αὐτὸ ἀρμόζει σὲ ὅλο τὸ εἶδος τῆς οὐσίας, καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτό. Γιατὶ καμμιά οὐσία, κατὰ τὸ ὅτι εἶναι οὐσία, δὲν ἔχει κάτι ἀντίθετό της. Καὶ ὄχι βέβαια μόνο σ' αὐτή, ἀλλὰ καὶ στὸ ποσὸ δὲν ὑπάρχει κάτι ἀντίθετο. Στὸ δέκα δηλαδή καὶ στὸ ἑπτὰ καὶ στὰ ὅμοια εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀντίθετο.

Τρίτο γνώρισμα τῆς οὐσίας εἶναι, τὸ ὅτι δὲν ἐπιδέχεται τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο⁶. Γιατὶ καμμιά οὐσία δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι

5. *Κατηγορίαι*, 5, 2 b 24 - 25.

6. *Κατηγορίαι*, 5, 3 b 33 - 34.

τῆς ἀπλῶς οὐσίας λόγον οὐκ ἂν ῥηθείη οὔτε μᾶλλον οὐσία οὔτε ἤττον· οὔτε ἂν μερικὰ λαβῶν μερικοῖς συγκρίνοις, οὔτε ἂν καθολικοῖς καθολικά, ἀλλ' οὔτε ἂν μερικὰ πρὸς τὰ καθόλου· πῶς γὰρ ἐνδέχοιτ' ἂν ἢ τὸν Σωκράτην τοῦ Πλάτωνος μᾶλλον οὐσίαν εἶπειν ἢ 5 ἐννοῆσαι, ἢ τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἵππου, ἢ, εἰ βούλει, τοῦ φυτοῦ τὸ ζῶον; οὐδὲν γὰρ θάτερον θατέρου μᾶλλον οὐσία, ἀλλ' οὐδὲ ὁ Σωκράτης τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ζώου μᾶλλον οὐσία, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα τοῦ Σωκράτους· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ πάντων ὡσαύτως. Ὡστε κοινὸν ἂν εἴη ἴδιον τῆς οὐσίας τὸ μηδαμῶς αὐτὴν ἐπιδέχεσθαι 10 τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον.

Τέταρτον ἴδιον τῆς οὐσίας τὸ ταῦτόν καὶ ἐν ἀριθμῶ οὔσαν, κατὰ τὴν ἑαυτῆς μεταβολὴν δεκτικὴν τῶν ἐναντίων εἶναι. Τοῦτο δὲ καὶ κυρίως ἴδιόν ἐστιν, ὅτι ἀντιστρέφει· μόνη γὰρ ἢ οὐσία καὶ πᾶσα μένουσά τε οὐσία καὶ μεταβαλλομένη κατὰ τὰς ποιότητας γίνεται 15 ψυχρὰ καὶ θερμὴ, ἢ δικαία καὶ ἄδικος, ἢ σῶφρων καὶ ἀκόλαστος, ἢ φρενήρης καὶ ἀφραίνουσα, ἢ τι τῶν παραπλησίων. Εἰ δέ τι καὶ τῆ ὡς ὕλη οὐσία τοιοῦτον συμβέβηκεν, οὐκ ἔστι διαιτῶν καιροῦ τοῦ παρόντος. Οἱ δὲ λέγοντες, ὡς καὶ τῷ λόγῳ καὶ τῆ δόξῃ τοῦτο ἔπεται τὸ ἴδιον, εὐφώρατον ἔχουσι τὸ ψεῦδος. Φασὶ μὲν γὰρ, ὡς ὁ λέγων τὸν 20 Σωκράτην καθῆσθαι λόγος, ὁ αὐτὸς μένων, καθό γε τὸ εἶναι λόγος ἔσχε, τοῦ μὲν Σωκράτους καθημένου ἀληθείας ἦν σημαντικός, ἀναστάντος δὲ τοῦ Σωκράτους ψεῦδος εὐρίσκεται δεδεδυμένος ὥστε καὶ ὁ λόγος τῶν ἐναντίων ἐστὶν δεκτικός. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ δόξα· καθημένου μὲν γὰρ αὐτοῦ ἀληθῆς ἦν ἢ τοῦ καθῆσθαι δόξα, ἀναστάντος 25 δὲ ἢ αὐτῆ δόξα ψεύδους ἐγένετο δεκτικὴ. Ἄλλ' οἱ μὲν διαποροῦντες οὔτω φασὶν ἴστωσαν δέ, ὅτι οὐ κατὰ τὴν ἰδίαν μεταβολὴν ὁ λόγος γέγονε ψεύδους καὶ ἀληθείας δεκτικός, οὐ μὴν οὐδὲ ἡ δόξα, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὴν τοῦ πράγματος ἐναλλαγὴν, ὅπερ ἢ μὲν ἐδόξασεν, ὁ δὲ ἀπήγγειλεν· εἰ γὰρ μὴ μετέβαλεν ὁ Σωκράτης ἐκ τοῦ καθεῖξασθαι 30 ἀναστάς, οὐκ ἂν ποτε ὁ τὸν Σωκράτην καθῆσθαι λέγων ἐγένετο λόγος ψευδῆς, ἀλλ' οὐδ' ἡ δόξα. Ὡστε καὶ ἐκ τούτου δῆλον, ὡς μάλιστα ἴδιόν ἐστι τῆς οὐσίας τὸ ἀποδεδομένον ἴδιον· οὐ μόνον γὰρ αὐτῆ

σύμφωνα μὲ τὴν ἀπλή ἔννοια τῆς οὐσίας εἶναι περισσότερο οὐσία ἢ λιγότερο· οὔτε τὰ μερικά ἂν τὰ πᾶρεις καὶ τὰ συγκρίνεις μὲ τὰ μερικά οὔτε τὰ καθολικά μὲ τὰ καθολικά οὔτε καὶ τὰ μερικά μὲ τὰ καθολικά. Πῶς εἶναι δηλαδή δυνατὸν νὰ ποῦμε ἢ νὰ ἐννοήσομε ἢ ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι περισσότερο οὐσία ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἢ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ἵππο, ἢ, ἂν θέλεις, τὸ ζῶο ἀπὸ τὸ φυτό; Γιατὶ κανένα δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο οὐσία, ἀλλ’ οὔτε ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἢ ἀπὸ τὸ ζῶο εἶναι περισσότερο οὐσία. Ἀλλὰ οὔτε αὐτὸ γίνεται μόνο στὸ Σωκράτη· καὶ σ’ ὅλους τοὺς ἄλλους γίνεται τὸ ἴδιο. Ὡστε κοινὸ γνῶρισμα τῆς οὐσίας εἶναι, ὅτι δὲν ἐπιδέχεται καθόλου τὸ περισσότερο καὶ λιγότερο.

Τέταρτο γνῶρισμα τῆς οὐσίας εἶναι τὸ ὅτι, ἂν καὶ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ μιὰ κατὰ τὸν ἀριθμὸ, κατὰ τὴν μεταβολὴ τῆς εἶναι ἐπιδεκτικὴ τῶν ἀντίθετων. Αὐτὸ εἶναι καὶ κύριο γνῶρισμά τῆς, ὅτι δέχεται ἀντιστροφῆ. Γιατὶ μόνη καὶ ὀλόκληρη ἡ οὐσία, μένοντας οὐσία καὶ μεταβαλλόμενη σύμφωνα μὲ τὶς ποιότητες γίνεται ψυχρὴ καὶ θερμὴ, ἢ δίκαιη καὶ ἀδίκη, ἢ φρόνιμη καὶ ἀκόλαστη, ἢ συνετὴ καὶ ἀπερίσκεπτη, ἢ κάτι ἀπὸ τὰ παραπλήσια. Ἄν βέβαια συμβαίνει κάτι τέτοιο καὶ στὴν οὐσία τὴν ὑλική, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ τὸ διευκρινίσουμε. Ὅσοι ὅμως λένε, ὅτι καὶ στὸ λόγο καὶ στὴ γνώμη ὑπάρχει αὐτὸ τὸ γνῶρισμα, λένε ψεῦδος πού εὔκολα ἐλέγχεται. Λένε δηλαδή, ὅτι ὁ λόγος πού λέει, ὅτι ὁ Σωκράτης κάθεται, παραμένοντας ὁ ἴδιος, καθότι ἔχει τὴν ἰδιότητα νὰ εἶναι λόγος, ἂν ὁ Σωκράτης κάθεται, εἶναι ἀληθινός, ἂν ὅμως ὁ Σωκράτης σηκωθεῖ, τότε βρίσκεται ὅτι περιέχει ψεῦδος. Ὡστε καὶ ὁ λόγος δέχεται τὰ ἀντίθετα. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ γνώμη. Ἄν δηλαδή αὐτὸς κάθεται, εἶναι ἀληθινὴ ἡ γνώμη ὅτι κάθεται, ὅταν ὅμως σηκωθεῖ, τότε ἡ γνώμη περιέχει ψεῦδος. Αὐτὸ τὸ λένε ὅσοι προβληματίζονται. Ἄς γνωρίζουν ὅμως, ὅτι ὁ λόγος δὲν ἔγινε μὲ τὴ δική του μεταβολὴ δεκτικὸς ψεύδους ἢ ἀλήθειας, οὔτε βέβαια καὶ ἡ γνώμη, ἀλλὰ αὐτὸ ἔγινε μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖο ἡ γνώμη τὸ θεώρησε ἔτσι καὶ ὁ λόγος τὸ διατύπωσε. Γιατί, ἂν δὲν ἄλλαξε ὁ Σωκράτης καὶ δὲ σηκωνόταν ἀπὸ τὴ θέση του, δὲ θὰ γινόταν ποτὲ ψευδὴς ὁ λόγος πού λέει, ὅτι ὁ Σωκράτης κάθεται, οὔτε βέβαια καὶ ἡ γνώμη. Ὡστε εἶναι φανερό καὶ ἀπὸ αὐτό, ὅτι εἶναι κατεξοχὴν γνῶρισμα τῆς οὐσίας τὸ γνῶρισμα πού τῆς ἔχει ἀποδοθεῖ. Γιατὶ δὲν ἔχει μόνο αὐτὴ στὴ φύση τῆς νὰ δέχεται τὰ ἀντίθε-

πέφυκε δέχεσθαι τάναντία κατὰ τὴν ἑαυτῆς μεταβολήν, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις μεταβαλλομένη γίνεται αἰτία τοῦ δοκεῖν αὐτὰ γίνεσθαι τῶν ἐναντίων δεκτικά. Ὁ γοῦν λόγος καὶ ἡ δόξα, εἰ καὶ συγχωρηθεῖεν εἶναι τῶν ἐναντίων δεκτικά, ἀλλ' οὐκ ἂν λεχθεῖεν ὅλως κατὰ τὴν ἑαυ-
5 τῶν μεταβολὴν ὡσπερ ἡ οὐσία, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὴν τῆς οὐσίας μεταβολὴν καὶ διὰ τὸ ἐκείνην δέχεσθαι τάναντία, δεικνύνται παραπολαύοντα καὶ ταῦτα τοῦ δοκεῖν εἶναι τῶν ἐναντίων δεκτικά.

ζ. Ὁ μέντοι γε Ἀριστοτέλης προχειρότερον, ἵνα μὴ λέγω ῥαθυ-
μότερον, περὶ οὐσίας διαλαβῶν καὶ ἕτερα ἴδια τίθησιν οὐσίας.
10 Ἐν μὲν τὸ τόδε τι σημαίνειν, ὅπερ εἶη ἂν ἴδιον οὐ τῆς ἀπλῶς οὐσίας, τῆς δὲ παρ' αὐτοῦ κληθείσης πρώτης οὐσίας· καὶ ἕτερον πάλιν τὸ συνωνύμως κατηγορεῖσθαι· εἶη δ' ἂν καὶ τοῦτο ἴδιον τῆς παρ' αὐ-
τοῦ κληθείσης δευτέρας οὐσίας. Ἀλλὰ τὸ μὲν τόδε τι σημαίνειν μό-
νης ἐστὶ τῆς πρώτης οὐσίας· μόνη γὰρ ἡ μερικὴ χειρὶ δεικνυμένη ἢ
15 ἑτέρῳ τινὶ τοιούτῳ τόδε τι λέγεται εἶναι· τὸ δὲ συνωνύμως κατηγο-
ρεῖσθαι οὐκ ἔστι μόνης τῆς δευτέρας οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν· αἶ τε γὰρ οὐσιώδεις διαφοραὶ συνωνύμως κατηγοροῦνται (τὸ γὰρ λογικὸν Πλάτωνος καὶ Σωκράτους συνωνύμως κατηγο-
ρεῖται· λέγεται γὰρ ὁ Σωκράτης καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος λογικὸν
20 καὶ ἔστιν ὡς ἀληθῶς λογικόν), καὶ ἐν ποσῶ δὲ καὶ ποιῶ καὶ ταῖς ἄλλαις κατηγορίαις ἔστιν ἰδεῖν προϊόντα σαφῶς, ὡς γένη τῶν ὑπ' αὐτὰ εἰδῶν καὶ εἶδη τῶν ὑπ' αὐτὰ ἀτόμων συνωνύμως κατηγο-
ροῦνται.

ζ. Ἔστι δὲ τῶν εἰρημένων τούτων οὐσιῶν καὶ ἕτερα ἴδια
25 εἰπεῖν, ἐξ ὧν αὐτὸς Ἀριστοτέλης εἶπε, λαβόντα· τῆς μὲν μερικῆς τὸ μᾶλλον λέγεσθαι οὐσίαν ἢπερ τὴν καθόλου, τῆς δὲ καθόλου τὸ ἥττον αὐτὴν λέγεσθαι οὐσίαν τῆς μερικῆς, καὶ οὐχὶ τῆς μερικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἑαυτῆς· τοῦτ' ἔστιν οὐ τὰ καθόλου μόνον τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ τὰ γένη τῶν εἰδῶν ἥττον εἰσιν οὐσίαι· τὸ
30 γοῦν ζῶον ἥττον μὲν οὐσία τοῦ Σωκράτους, καὶ οὐ τοῦ Σωκράτους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστε αἱ δευτέραι οὐσίαι ἥττον

τα, ἀλλὰ μεταβαλλόμενη γίνεται καὶ σὲ ἄλλα αἰτία νὰ φαίνονται ὅτι γίνονται δεκτικὰ τῶν ἀντιθέτων. Ὁ λόγος λοιπὸν καὶ ἡ γνώμη, ἂν καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιδέχονται τὰ ἀντίθετα, δὲ θὰ λεχθεῖ ὅμως καθ' ὅλου σύμφωνα μὲ τὴ δική τους μεταβολή, ὅπως ἡ οὐσία, ἀλλὰ μᾶλλον σύμφωνα μὲ τὴ μεταβολή τῆς οὐσίας καὶ ἐπειδὴ ἐκείνη δέχεται τὰ ἀντίθετα, ἀποδεικνύεται ὅτι ἀποκτοῦν καὶ αὐτὰ τὸ γνῶρισμα νὰ φαίνονται ὅτι εἶναι δεκτικὰ τῶν ἀντιθέτων.

6. Ἄλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης μιλώντας γιὰ τὴν οὐσία προχειρότερα, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀμελέστερα, προσθέτει καὶ δύο ἄλλα γνωρίσματα τῆς οὐσίας· ἓνα εἶναι τὸ ὅτι σημαίνει τὸ συγκεκριμένο κάτι, ποῦ εἶναι γνῶρισμα ὄχι τῆς οὐσίας γενικά⁷, ἀλλὰ αὐτῆς ποῦ ἐκεῖνος ὀνόμασε πρώτη οὐσία, καὶ ἓνα ἄλλο πάλι αὐτὸ ποῦ τῆς ἀποδίδεται ὡς κατηγορούμενο κατὰ συνωνυμία⁸. Θὰ μπορούσε αὐτὸ νὰ εἶναι γνῶρισμα τῆς οὐσίας ποῦ ὀνομάστηκε ἀπὸ αὐτὸν δεύτερη. Ἄλλὰ βέβαια τὸ συγκεκριμένο κάτι σημαίνει ὅτι ἀνήκει μόνο στὴν πρώτη οὐσία· γιατί μόνη ἡ μερικὴ οὐσία ποῦ τὴ δείχνουμε μὲ τὸ χέρι ἢ μὲ κάτι παρόμοιο, λέγεται ὅτι εἶναι αὐτὸ ἐδῶ (τὸ συγκεκριμένο κάτι). Τὸ ν' ἀποδίδεται ὅμως κατηγορούμενο κατὰ συνωνυμία, δὲν εἶναι μόνο γνῶρισμα τῆς δεύτερης οὐσίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν. Γιατί καὶ οἱ οὐσιώδεις διαφορὲς γίνονται κατηγορούμενα κατὰ συνωνυμία (τὸ λογικὸ δηλαδή ἀποδίδεται ὡς κατηγορούμενο στὸν Πλάτωνα καὶ τὸ Σωκράτη κατὰ συνωνυμία· γιατί λέγεται ὁ Σωκράτης λογικὸς καὶ καθένas ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ εἶναι ἀληθινὰ λογικός), καὶ μπορούμε νὰ δοῦμε νὰ ἀποδίδονται σαφῶς ὡς κατηγορούμενα κατὰ συνωνυμία καὶ στὸ ποσὸ καὶ στὸ ποιὸ καὶ στὶς ἄλλες κατηγορίες, ὡς γένη τῶν κάτω ἀπὸ αὐτὰ (στὴ λογικὴ κλίμακα) εἰδῶν καὶ εἶδη τῶν κάτω ἀπὸ αὐτὰ ἀτόμων.

7. Αὐτῶν τῶν οὐσιῶν ποῦ ἀναφέραμε μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ ἄλλα γνωρίσματα, παίρνοντάς τα ἀπὸ ὅσα εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης. Γνῶρισμα τῆς μερικῆς εἶναι, τὸ ὅτι αὐτὴ λέγεται οὐσία περισσότερο ἀπὸ τὴ γενική, ἐνῶ τῆς γενικῆς γνῶρισμα εἶναι, τὸ ὅτι αὐτὴ λέγεται οὐσία λιγότερο ἀπὸ τὴ μερικὴ καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τὴ μερικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτὸ· δηλαδή δὲν εἶναι λιγότερο οὐσίες μόνο τὰ γενικά ἀπὸ τὰ άτομα, ἀλλὰ καὶ τὰ γένη ἀπὸ τὰ εἶδη. Τὸ ζῶον λοιπὸν εἶναι λιγότερο οὐσία ἀπὸ τὸ Σωκράτη, καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν Σωκράτη,

8. Κατηγορίαι, 5, 3 a 33 - 34.

εἰσιν οὐσίαι τῶν μερικῶν· καὶ εἶη ἂν ἐκάτερον τῶν ἰδίων τούτων
 ἐκατέρας τῶν οὐσιῶν κυριώτατα καὶ μάλιστα ἴδιον· οὐδὲν γὰρ
 ὅλως τῶν ὄντων τῆς καθόλου οὐσίας λεχθείη μᾶλλον οὐσία, πλὴν
 ἢ μερική, καὶ οὐδὲν πάλιν οὐδ' ἐννοηθείη ἂν τῆς μερικῆς οὐσίας
 5 ἦττον οὐσία, πλὴν ἢ καθόλου. Καὶ σκοπεῖν ἔστι σαφῶς κἀντεῦθεν,
 ὅτι τὰ καθόλου καὶ τὰ ἄτομα ἐν τῷ λέγεσθαι πρῶται καὶ δεύτεραι
 οὐσίαι οὔτε ἑαυταῖς συνωνύμως λέγονται οὐσίαι, οὔτε τῇ ἀπλῶς
 οὐσίᾳ· ὧν γὰρ τὰ ἴδια κατὰ τὸ δοκοῦν εἶναι μάλιστα κοινὸν ὄνομα
 παντελῶς ἔστι ξένα καὶ ἠλλοτριωμένα, τούτων πῶς ἂν εἶη συνώνυ-
 10 μος ἢ ὀνομασία ἢ εἷς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς οὐσίας λόγος; Ἀξιοῖ δὲ ὁ Ἀ-
 ριστοτέλης διὰ τοῦτο τὴν μερικὴν οὐσίαν τῆς καθόλου μᾶλλον εἶ-
 ναι οὐσίαν, διότι μάλιστα, φησὶν, ἢ ἄτομος οὐσία φανερώτερον
 ποιεῖ τὸ ζητούμενον, ἢ περ ἢ καθόλου οὐσία. Ὁ γὰρ εἰπὼν Σωκρά-
 την, ἐπίδηλον μᾶλλον ἐποίησε τὸν ἐν Ἀθήναις, εἰ τύχοι φιλόσοφον
 15 παρὰ τὸν εἰπόντα, ὅτι ἄνθρωπος ἢ ζῷον· καὶ ὁ εἰπὼν τὸν Βουκέ-
 φαλον, μᾶλλον ἐδήλωσε τὸν Ἀλεξάνδρου ἵππον, ἢ ὁ εἰπὼν ὅτι ἵπ-
 πος ἢ ζῷον. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῆς καθόλου οὐσίας μᾶλλον οὐσία τὸ
 εἶδος τοῦ γένους, ἐν μὲν, διότι ἐγγύτερόν ἐστι τῆς μάλιστα οὐσίας,
 ἦτοι τῆς ἀτόμου, τὸ εἶδος, παρὰ τὸ γένος· δεύτερον δέ, ὅτι καὶ ὁ εἰ-
 20 πὼν τὸ εἶδος, μᾶλλον δηλοῖ τὸν Σωκράτην, ἢ ὁ εἰπὼν τὸ γένος· ὁ
 γὰρ εἰπὼν ἄνθρωπον μᾶλλον ἐδήλωσεν, ἢ περ ὁ εἰπὼν ὅτι ζῷον.
 Ὡστε ἐξ ὧν Ἀριστοτέλης ἐπιχειρεῖ δίδωσιν ἡμῖν συμβαλεῖν, ὡς
 μᾶλλον οὐσίαν καλεῖ τὴν μᾶλλον οὐσαν ἐξαγγελτικὴν καὶ ἐρμη-
 νευτικὴν τοῦ προκειμένου, παρὰ τὴν ἐνδεῶς πράττουσαν τοῦτο.
 25 Πῶς δὲ τὸ μᾶλλον ἐρμηνευτικὸν καὶ ἐξαγγελτικὸν τοῦ προκειμέ-
 νου ἢ ὅλως οὐσία δύναται ἐννοηθῆναι ἢ μᾶλλον οὐσία, οὐ τοῦ
 παρόντος σκοποῦ διελέγχειν. Ἀλλὰ περὶ μὲν οὐσίας τέως νῦν ἐπὶ
 τοσοῦτον.

ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ὡστε οἱ δευτέρες οὐσίαι εἶναι λιγότερο οὐσίαι ἀπὸ τις μερικές, καὶ θὰ μπορούσε τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο γνωρίσματα νὰ εἶναι γνώρισμα κυριώτατα καὶ σὲ μέγιστο βαθμὸν κάθε μᾶς ἀπὸ τις δύο αὐτὲς οὐσίαι. Γιατὶ κανένα ἀπολύτως ἀπὸ τὰ ὄντα δὲ θὰ λεχθεῖ περισσότερο οὐσία ἀπὸ τὴν καθόλου οὐσία, παρὰ μόνο ἢ μερική, καὶ τίποτε πάλι οὔτε κἂν θὰ ἐννοηθεῖ λιγότερο οὐσία ἀπὸ τὴ μερική, παρὰ μόνο ἢ καθόλου οὐσία. Καὶ μπορούμε ἀπὸ αὐτὰ νὰ σκεφτοῦμε μὲ σαφήνεια, ὅτι τὰ καθόλου καὶ τὰ ἄτομα μὲ τὸ νὰ λέγονται πρῶτες καὶ δευτέρες οὐσίαι οὔτε μεταξύ τους λέγονται οὐσίαι κατὰ συνωνυμία, οὔτε μὲ τὴ γενικὴ οὐσία. Γιατὶ αὐτῶν πού τὰ γνωρίσματα εἶναι τελείως ξένα καὶ ἀλλοτριωμένα πρὸς αὐτὸ πού φαίνεται ὅτι εἶναι σὲ μέγιστο βαθμὸν κοινὸ ὄνομα, πῶς μπορεί αὐτῶν νὰ εἶναι συνωνυμῆ ἢ ὀνομασίᾳ ἢ μία καὶ ἢ αὐτὴ ἢ ἐννοία τῆς οὐσίας; Γι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τὴν ἀξίωση, ὅτι ἢ μερική οὐσία εἶναι περισσότερο οὐσία ἀπὸ τὴν καθόλου, ἐπειδὴ, λέει, ἢ ἀτομικὴ οὐσία κάνει κατεξοχὴν φανερότερο τὸ ζητούμενο ἀπὸ ὅ,τι ἢ καθόλου οὐσία. Αὐτὸς δηλαδὴ πού εἶπε Σωκράτης, ἔκανε πρὸ φανερὸ τὸν Ἀθηναῖο φιλόσοφο, ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶπε ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἢ ζῶο. Κι αὐτὸς πού ἀνέφερε τὸν Βουκέφαλο, δήλωσε περισσότερο τὸν ἵππο τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶπε ὅτι εἶναι ἵππος ἢ ζῶο. Ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν καθόλου οὐσία περισσότερο οὐσία εἶναι τὸ εἶδος ἀπὸ τὸ γένος· πρῶτον, γιατί τὸ εἶδος εἶναι πλησιέστερο τῆς κατεξοχὴν οὐσίας, δηλαδὴ τῆς ἀτομικῆς, παρὰ τὸ γένος, καὶ δεύτερον, ὅτι κι αὐτὸς πού εἶπε τὸ εἶδος περισσότερο δηλώνει τὸν Σωκράτη, παρὰ ἐκεῖνος πού εἶπε τὸ γένος. Γιατὶ αὐτὸς πού εἶπε ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, τὸν δήλωσε περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶπε ὅτι εἶναι ζῶο⁹. Ὡστε, ἀπὸ τὴν προσπάθεια πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης, μᾶς δίνει νὰ καταλάβομε, ὅτι περισσότερο οὐσία καλεῖ αὐτὴν πού εἶναι πρὸ ἐξαγγελτικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ τοῦ ζητούμενου, παρὰ ἐκεῖνη πού πράττει αὐτὸ τὸ πράγμα ἐλλιπέστερα. Πῶς τώρα τὸ περισσότερο ἐρμηνευτικὸ καὶ ἐξαγγελτικὸ μπορεί ἢ νὰ ἐννοηθεῖ γενικὰ οὐσία ἢ περισσότερο οὐσία δὲν εἶναι σκοπὸς μας νὰ τὸ ἐξετάσομε τώρα. Ἀλλὰ περὶ οὐσίας γιὰ τὴν ὥρα αὐτὰ μόνο.

9. Κατηγορίαι, 5, 3 b 8-12.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΘ΄.

Περὶ ποσοῦ.

α΄. Ποσόν ἐστὶ, καθ' ὃ τῶν ὄντων ἕκαστον πεπόσεται· εἶδη δὲ
 τούτου δύο, συνεχῆς καὶ διωρισμένον. Συνεχῆς μὲν οὖν ἐστὶ ποσόν,
 5 οὗ τὰ μόρια πρὸς τινα κοινὸν ὄρον συνάπτει, διωρισμένον δέ, οὗ τὰ
 μόρια πρὸς οὐδένα κοινὸν ὄρον συνάπτει. Καὶ διαιρεῖται τὸ μὲν διω-
 ρισμένον εἰς δύο, εἰς ἀριθμὸν καὶ εἰς τὸν προφορικὸν λόγον· οὔτε
 γὰρ ὁ ἀριθμὸς ἐστὶ συνεχῆς πρὸς οὐδένα γὰρ κοινὸν ὄρον συνάπτει
 τὰ μόρια αὐτοῦ· ὡς ὁ δέκα· οὔτε γὰρ πρὸς ἄλληλα τὰ πέντε καὶ τὰ
 10 πέντε ἢ τὰ τρία πρὸς τὰ ἑπτὰ συνάπτει, ἀλλ' οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀρι-
 θμοῦ· ὁμοίως δὲ οὐδὲ ὁ λόγος ἐστὶ συνεχῆς καταμετρούμενος γὰρ
 συλλαβῇ βραχεῖα καὶ μακροῦ πρὸς οὐδένα κοινὸν ὄρον τὰ μόρια
 αὐτοῦ συνάπτει. Τὸ δέ γε συνεχῆς εἰς πέντε διαιρεῖται εἶδη, γραμμῆν,
 ἐπιφάνειαν, χρόνον καὶ τόπον, καὶ εἰς μαθηματικὸν σῶμα· μαθημα-
 15 τικόν δὲ ἐστὶ σῶμα, ᾧ μῆκος μὲν καὶ βάθος καὶ πλάτος ἐστίν, οὐ
 μέντοι γε καὶ ἀφῆ καὶ θέα ὑποπίπτει, ἀλλὰ κῶ μόνῳ πέφυκε ληπτὸν·
 ἕκαστον γὰρ τούτων κοινὸν ὄρον ἔχει, πρὸς ὃν τὰ μόρια αὐτοῦ συνά-
 πτει· ἢ μὲν γὰρ γραμμῆ τὸ σημεῖον, ἢ δὲ ἐπιφάνεια τὴν γραμμῆν, τὸ
 δὲ σῶμα τὴν ἐπιφάνειαν, ὁ δὲ χρόνος τὸ νῦν (τὸ γὰρ νῦν συνάπτει
 20 πρὸς τε τὸν παρεληλυθότα καὶ τὸν μέλλοντα), ὁ δὲ τόπος ὁμοίως
 συνεχῆς ὢν τὴν γραμμῆν ἔχει κοινὸν ὄρον· σχεδὸν γὰρ ταυτόν ἐστὶν
 ὃ τε τόπος καὶ ἡ ἐπιφάνεια· διαφέρει δὲ ὅτι τὴν μὲν ἐπιφάνειαν οὐκ
 ἀνάγκη σῶμα φυσικὸν περιέχειν, τὸν δὲ τόπον ἀνάγκη. Ἐξ ὧν δὲ
 περιέχει φυσικὸν σῶμα, δῆλον ὅτι συνεχῆς ἐστὶν· εἰ γὰρ ἐστὶ τὸ σῶμα
 25 συνεχῆς, ὁ δὲ τόπος τὸ σῶμα περιέχει καὶ οἷον αὐτῷ καθόλου ὅλως
 ἐφαρμόζεται, καὶ τόπος ἄρα δηλονότι συνεχῆς ἐστὶν.

β΄. Τούτων δὲ τῶν εἰρημένων τὰ μὲν θέσιν ἔχει, τὰ δ' οὐκ ἔχει·
 οὐκ ἔχει μὲν ὃ τε ἀριθμὸς καὶ ὁ λόγος καὶ ὁ χρόνος· ἀλλ' ὁ μὲν ἀρι-
 θμὸς, ὅτι ἐπ' ἀπειρον ἔχων τὴν αὔξησιν, ἅμα ὑποστῆνα οὐ δύναται·
 30 ἅμα δὲ μὴ ὑφεστῶς οὐδὲ θέσιν τινὰ δύναται ἔχειν· ὁ χρόνος δὲ ἐν
 τῷ γενέσθαι νῦν τὸ εἶναι ἔχων καὶ μὴ ὅλως ἅμα ὑφεστῶς, ὡσαύτως

ΕΡΩΤΗΣΗ 139η

Περὶ ποσοῦ

1. Ποσὸν εἶναι τὸ πόσο εἶναι καθένα ἀπὸ τὰ ὄντα. Εἶδη του εἶναι δύο, τὸ συνεχές και τὸ διορισμένο. Συνεχές ποσὸ εἶναι αὐτὸ πού τὰ μόριά του συνάπτονται πρὸς ἓνα κοινὸ ὄριο, ἐνῶ διορισμένο ἐκεῖνο πού τὰ μόριά του δὲν συνάπτονται σὲ κανένα κοινὸ ὄριο. Τὸ διορισμένο διαιρεῖται σὲ δύο, στὸν ἀριθμὸ και τὸν προφορικὸ λόγο· γιατί οὔτε ὁ ἀριθμὸς εἶναι συνεχῆς, ἀφοῦ δὲν συνάπτονται τὰ μόριά του σὲ κανένα κοινὸ ὄριο· ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ δέκα· οὔτε μεταξύ τους συνάπτονται τὰ πέντε και τὰ πέντε ἢ τὰ τρία μὲ τὸ ἑπτὰ, ἀλλ’ οὔτε κάποιου ἄλλου ἀριθμοῦ. Ὅμοια οὔτε ὁ λόγος εἶναι συνεχῆς· γιατί, ὅταν τὸν μετροῦμε μὲ συλλαβὲς βραχεῖες και μακρῆς, τὰ μόριά του δὲ συνάπτονται μὲ κανένα κοινὸ ὄριο. Τὸ συνεχές πάλι ποσὸ διαιρεῖται σὲ πέντε εἶδη· τὴ γραμμῆ, τὴν ἐπιφάνεια, τὸ χρόνο και τὸν τόπο και σὲ μαθηματικὸ σῶμα. Μαθηματικὸ σῶμα εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ὑπάρχει βέβαια βάθος και πλάτος, δὲν γίνεται ὅμως ἀντιληπτὸ μὲ τὴν ἀφή και τὴν ὄραση, ἀλλὰ μόνο ὁ νοῦς τὸ συλλαμβάνει. Καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει ἓνα κοινὸ ὄριο, στὸν ὁποῖο συνάπτονται τὰ μόριά του· ἡ γραμμῆ ἔχει τὸ σημεῖο, ἡ ἐπιφάνεια τὴ γραμμῆ, τὸ σῶμα τὴν ἐπιφάνεια, ὁ χρόνος τὸ τώρα (γιατί τὸ τώρα συνδέει μὲ τὰ περασμένα και τὰ μελλοντικά), ὁ τόπος εἶναι κι αὐτὸς συνεχῆς και ἔχει τὴ γραμμῆ κοινὸ ὄριο, γιατί εἶναι σχεδὸν ἴδιο ὁ τόπος και ἡ ἐπιφάνεια· διαφέρει, ἐπειδὴ ἡ ἐπιφάνεια δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχει σῶμα φυσικὸ, ὁ τόπος ὅμως εἶναι ἀνάγκη. Ἀπὸ αὐτὰ πού περιέχει τὸ φυσικὸ σῶμα εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ τόπος εἶναι συνεχῆς. Γιατί, ἂν τὸ σῶμα εἶναι συνεχές (continuum) και ὁ τόπος περιέχει τὸ σῶμα και κατὰ κάποιον τρόπο ἐφαρμόζει ἀπόλυτα σ’ αὐτὸ, ἄρα και ὁ τόπος προφανῶς εἶναι συνεχῆς¹.

2. Ἀπὸ αὐτὰ πού εἶπαμα ἄλλα ἔχουν θέση, ἄλλα δὲν ἔχουν. Δὲν ἔχουν και ὁ ἀριθμὸς και ὁ λόγος και ὁ χρόνος. Ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς, ἐπειδὴ αὐξάνεται ἐπ’ ἀπειρο, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει σταθερὴ ὑπόσταση, κι ἀφοῦ δὲν ἔχει ὑπόσταση, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει και θέση. Ὁ χρόνος πάλι, ἔχοντας τὸ εἶναι στὸ τώρα και μὴ ὑπάρχοντας συγχρόνως ὅλος γενικά, δὲν μπορεῖ και αὐτὸς νὰ ἔχει θέση. Ἐπίσης οὔτε ὁ λόγος μπορεῖ νὰ ἔχει

1. Ἀριστοτέλους, *Κατηγορίαι*, 6, 4 b 25 – 5 a 14.

δὲ οὐδὲ ὁ λόγος δύναται θέσιν τινὰ ἔχειν· εἴρηται γὰρ καὶ οὐκ ἔστιν. Ἡ δὲ γραμμὴ καὶ ὁ τόπος καὶ ἡ ἐπιφάνεια θέσιν τινὰ ἔχουσιν· ἕκαστον γὰρ τούτων καὶ ὑφέστηκε καὶ κεῖται πον· κείμενον δὲ δηλονότι θέσιν τινὰ ἔχει.

5 γ'. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὰ εἰρημένα, οἷον ἀριθμός, λόγος, χρόνος, τόπος, γραμμὴ, ἐπιφάνεια, σῶμα κυρίως εἰσὶ ποσά· εἰ δὲ καὶ ἄλλα τινὰ ποσὰ λέγοιντο, οὐ κυρίως ἂν εἴη, ἀλλὰ διὰ ταῦτα λέγοιτ' ἂν· οἷον πολὺ τὸ λευκὸν ἢ τὸ μέλαν λέγομεν διὰ τὸ τὴν ἐπιφάνειαν εἶναι πολλήν, καὶ τὴν προᾶξιν μακρὰν διὰ τὸ τὸν χρόνον, ἐν ᾧ γέγονεν ἢ
10 προᾶξις, εἶναι πολύν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων.

δ'. Ἐχει δὲ ἴδια τέσσαρα· πρῶτον μὲν τὸ μετρεῖσθαι· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ παντὶ τῷ ποσῷ ἔστι καὶ μόνῳ.

Δεύτερον δὲ τὸ μὴδὲν ἔχειν ἐναντίον· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον οὐ μόνῳ ἔστι τῷ ποσῷ· εἴρηται γὰρ ὅτι καὶ τῇ οὐσίᾳ· εἰ γὰρ τις νομίζοι τῷ πο-
15 σῷ εἶναί τι ἐναντίον, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν ἐναντία τιθεῖς, ἴστω, ὡς οὐκ εἰσὶ ταῦτα τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ τῶν πρὸς τι· πρὸς γὰρ ἕτερον λέγεται τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν· δεύτερον δέ, εἰ καὶ δῶμεν αὐτὰ τοῦ ποσοῦ εἶναι, οὐδ' οὕτως εἰσὶν ἐναντία· εἰ γὰρ ἔστι τὸ μέγα τοῦ μικροῦ ἐναντίον, τὸ δ' αὐτὸ πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο μικρὸν καὶ μέγα ὁ-
20 ρᾶται, αὐτὸ ἂν ἑαυτῷ συμβῆσεται ἐναντίον εἶναι, ὅπερ ἀδύνατον· οὐκ ἄρα τὸ μικρὸν καὶ τὸ μέγα ἔστι ἐναντίον. Ὡστε, εἰ καὶ μὴ τῶν πρὸς τι, ἀλλὰ τοῦ ποσοῦ εἶναί τις αὐτὰ θεῖη, οὐδὲν ἄπορον εὐρήσει· φανερόν ἄρα ὅτι τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι ἐναντίον παντὶ τῷ ποσῷ ἀρμό-
ζει.

25 Τρίτον τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον· οὔτε γὰρ τὰ τρία τῶν πέντε μᾶλλον τρία λέγεται, οὔτε ὁ χρόνος τοῦ χρόνου μᾶλλον χρόνος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον παντὶ μὲν τῷ ποσῷ ἔστιν, οὐ μόνῳ δέ· πρόσσεστι γὰρ καὶ τῇ οὐσίᾳ.

Τέταρτον ἴδιον τοῦ ποσοῦ τὸ ἴσόν τε καὶ ἄνισον λέγεσθαι· τοῦτο
30 δὲ καὶ κυρίως ἴδιον τοῦ ποσοῦ· ἀκολουθεῖ δὲ τοῦτο τῷ πρώτῳ ἰδίῳ,

2. Ὁπ. π., 6, 5 a 15-37.

3. Ὁπ. π., 6, 5 a 38.

θέση· γιατί μὲ τὸ πού εἰπώθηκε τελείωσε καὶ δὲν ὑπάρχει. Ἡ γραμμὴ ὅμως καὶ ὁ τόπος καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἔχουν κάποια θέση. Γιατὶ καθένα ἀπὸ αὐτὰ καὶ ὑπόστασις ἔχει καὶ κάπου βρίσκεται κείμενο. Κι ἀφοῦ κεῖται κάπου, προφανῶς ἔχει κάποια θέση².

3. Ἄλλ’ αὐτὰ πού εἶπαμε, ὁ ἀριθμὸς, ὁ λόγος, ὁ χρόνος, ὁ τόπος, ἡ γραμμὴ, ἡ ἐπιφάνεια, εἶναι κυρίως σῶμα καὶ ποσά· μολονότι ὅμως καὶ κάποια ἄλλα θὰ μπορούσαν νὰ λεχθοῦν ποσά, δὲ θὰ εἶναι αὐτὰ κυρίως ποσά, ἀλλὰ θὰ λέγονταν γιὰ τὰ ἕξις· γιὰ παράδειγμα λέμε πολὺ τὸ λευκὸ ἢ τὸ μαῦρο, ἐπειδὴ ἡ ἐπιφάνεια εἶναι πολλή, καὶ τὴν πράξιν τὴ λέμε μακρὰ, ἐπειδὴ εἶναι πολὺς ὁ χρόνος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου ἔγινε ἡ πράξις. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ σὶς ἄλλες περιπτώσεις³.

4. Τὸ ποσὸ ἔχει τέσσερα γνωρίσματα· πρῶτον, ὅτι μετρεῖται· αὐτὸ τὸ γνώρισμα ὑπάρχει καὶ σὲ ὅλο τὸ ποσὸ καὶ μόνο·

Δεύτερον, ὅτι δὲν ἔχει τίποτε ἀντίθετό του· αὐτὸ τὸ γνώρισμα δὲν τὸ ἔχει τὸ ποσὸ μόνο· γιατί ἔχει λεχθεῖ καὶ γιὰ τὴν οὐσία· ἂν δηλαδὴ νομίζει κανεὶς ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀντίθετο σὸ ποσὸ, προβάλλοντας ὡς ἀντίθετα τὸ μεγάλο καὶ τὸ μικρὸ, ἄς γνωρίζει ὅτι αὐτὰ δὲν ἐκφράζουν ποσὸ, ἀλλὰ ἀνήκουν στὰ πρὸς τι (ἐκφράζουν σχέση)· γιατί τὸ μικρὸ καὶ τὸ μέγα λέγονται σὲ σχέση μ’ ἓνα ἄλλο. Δεύτερον, καὶ ἂν ἀκόμα δεχθοῦμε, ὅτι αὐτὰ ἀνήκουν στὴν κατηγορία τοῦ ποσοῦ, οὔτε καὶ ἔτσι δὲν εἶναι ἀντίθετα· γιατί, ἂν τὸ μεγάλο εἶναι ἀντίθετο τοῦ μικροῦ καὶ ἂν τὸ ἴδιο φαίνεται μικρὸ καὶ μεγάλο σὲ σχέση μὲ κάποιο δεύτερο καὶ τρίτο, θὰ συμβεῖ νὰ εἶναι ἀντίθετο μὲ τὸν ἑαυτό του, πράγμα ἀδύνατο. Ἐπομένως δὲν εἶναι ἀντίθετα τὸ μικρὸ καὶ τὸ μεγάλο. “Ὡστε, κι ἂν δὲν τὰ κατατάξει κανεὶς αὐτὰ στὰ “πρὸς τι”, ἀλλὰ στὰ τοῦ ποσοῦ, δὲ θὰ διαπιστώσει καμμιά δυσκολία.” Ἀρα εἶναι φανερό, ὅτι τὸ νὰ μὴ δέχεται ἀντίθετο εἶναι γνώρισμα ὅλου τοῦ ποσοῦ⁴.

Τρίτον, τὸ ὅτι δὲ δέχεται τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο· γιατί δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε, ὅτι τὰ τρία ἀπὸ τὰ πέντε εἶναι περισσότερο (πιὸ) τρία, οὔτε αὐτὸς ὁ χρόνος εἶναι περισσότερο (πιὸ) χρόνος ἀπὸ τὸ χρόνο. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ ἄλλα. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα εἶναι γνώρισμα ὅλου τοῦ ποσοῦ καὶ ὄχι μόνο αὐτοῦ, γιατί εἶναι καὶ τῆς οὐσίας⁵.

Τέταρτο γνώρισμα τοῦ ποσοῦ εἶναι τὸ ὅτι λέγεται ἴσο καὶ ἄνισο· αὐτὸ εἶναι καὶ κύριο γνώρισμα τοῦ ποσοῦ· καὶ εἶναι αὐτὸ ἀκόλουθο

4. Ὁπ. π., 6, 5 b 11-6 a 15-37.

5. Ὁπ. π., 6, 6 a 19-25.

οἶον τῷ μετρεῖσθαι· τὰ γὰρ μετρούμενα ὑπό τινος, ἤτοι ἴσα εἰσὶ πρὸς ἄλληλα συγκρινόμενα, ἢ ἄνισα, τουτ' ἔστιν ἢ μείζονα ἢ ἐλάττονα. Τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ παντὶ τῷ ποσῷ ἀρμόζει καὶ μόνῳ. Εἰ δέ τις φαίῃ, καὶ τὴν διάθεσιν, ποιότητα οὖσαν, ἴσην καὶ ἄνισον λέγεσθαι, 5 οὐ καλῶς λέγοι· μᾶλλον γὰρ ὁμοίαν καὶ ἀνομοίαν δεῖ ταύτην λέγεσθαι, οὐχὶ δὲ ἴσην καὶ ἄνισον. Ὡστε παντὶ καὶ μόνῳ ἀρμόζει τῷ ποσῷ τοῦτο τὸ ἴδιον.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜ'.

Περὶ ποιότητος.

10 α'. Ποιότης ἐστὶ καθ' ἣν ποιοί τινες ἢ καὶ ἄλλως πως διακεῖσθαι λέγονται. ἔχει δὲ εἶδη κατὰ συζυγίαν προφερόμενα τέσσαρα· πρῶτον μὲν ἕξις καὶ διάθεσιν, δεύτερον δὲ δύναμιν καὶ ἀδυναμίαν, τρίτον παθητικὴν ποιότητα καὶ πάθος, τέταρτον σχῆμα καὶ μορφήν.

15 Καὶ ἔστιν ἕξις μὲν ποιότης δυσαπόβλητος, κακοποιητικὴ ἢ τελειωτικὴ τοῦ ἐν ᾧ ὑπάρχει. Διάθεσις δὲ ἐστὶ ποιότης εὐαπόβλητος, τουτ' ἔστι πρὸς καιρὸν γινομένη καὶ ἀπογινομένη, διαφέρει δὲ τῆς ἕξεως, ὅτι ἢ μὲν ἕξις πολυχρονιωτέρα ἐστὶ καὶ μονιμωτέρα, αὕτη δὲ εὐκίνητος καὶ ταχὺ ἀπογινομένη. Τοιαῦται δὲ αἶ τε ἐπιστῆμαι καὶ αἶ 20 ἀρεταὶ καὶ αἶ κακίαι· ἕξις μὲν γὰρ αὐτῶν ἔχειν λέγομεν τὸν κατέχοντά τι τούτων ἐν πλείονι χρόνῳ ἢ καὶ δι' ὅλου τοῦ βίου· οἶον τὸν δεξάμενον τὴν γραμματικὴν καὶ κατέχοντα ταύτην ἕξις ἔχειν λέγομεν· ὁμοίως καὶ δικαιοσύνην καὶ τὰς ἄλλας. Διάθεσιν δὲ λέγομεν ἔχειν τὸν δεξάμενον μὲν τι τῶν εἰρημένων, ταχὺ δὲ ταῦτα ἀποβαλλόμενον, 25 οἶον ὡς τὸν διὰ θυμὸν ἐρυθριάσαντα ἢ διὰ φόβον ὠχριάσαντα· οἱ γὰρ τοιοῦτοι διαθέσεις ἔχειν λέγονται· διετέθη μὲν γὰρ ἕκαστος τούτων πρὸς ὀλίγον κατὰ τὴν ὠχρότητα ἢ ἐρυθρότητα, οὐκ ἐγένετο δὲ οὐδεὶς οὐδεμιᾶς ἐκτικὸς τούτων. Δῆλον δ' ὅτι ὁ ἔχων τὴν ἕξις πρότερον ἔσχε τὴν διάθεσιν· διετέθη γὰρ πρῶτον ὁ τοιοῦτος κατὰ τὴν ποι-

6. Ὡπ. π., 6, 6 a 26-35.

1. Ἀριστοτέλους, Κατηγορίαι, 8, 8 b 25 - 5 a 14.

τοῦ πρώτου γνωρίσματος, δηλαδή τοῦ ὅτι εἶναι μετρήσιμο. Γιατὶ αὐτὰ πού μετροῦνται ἀπὸ κάποιο, ἢ συγκρινόμενα εἶναι ἴσια μεταξύ τους ἢ ἄνισα, δηλαδή ἢ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα ἀρμόζει σὲ ὅλο τὸ ποσὸ καὶ μόνο. "Αν ὅμως κάποιος πεῖ, ὅτι καὶ ἡ διάθεση, πού εἶναι ποιότητα, λέγεται ἴση καὶ ἄνιση, δὲν εἶναι σωστὸ αὐτὸ πού λέει· γιατί αὐτὴν πρέπει μᾶλλον νὰ τὴ λέμε ὅμοια καὶ ἀνόμοια, καὶ ὄχι ἴση καὶ ἄνιση." Ὡστε τὸ γνώρισμα αὐτὸ ταιριάζει σὲ ὅλο τὸ ποσὸ καὶ μόνο⁶.

ΕΡΩΤΗΣΗ 140ῆ

Περὶ ποιότητας

1. Ποιότητα εἶναι ἡ κατηγορία ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία λέγεται ὅτι κάποιοι βρίσκονται σὲ μιὰ τέτοια ἢ καὶ διαφορετικὴ κατάσταση¹. Καὶ ἔχει αὐτὴ τέσσερα εἶδη πού ἐκφέρονται κατὰ ζεύγη. Πρῶτο, ἔξη καὶ διάθεση²· δεύτερο, δύναμη καὶ ἀδυναμία³· τρίτο, παθητικὴ ποιότητα καὶ πάθος⁴· τέταρτο, σχῆμα καὶ μορφή⁵.

Καὶ εἶναι ἔξη ποιότητες πού δύσκολα ἀποβάλλεται, πού καινοποιεῖ ἢ τελειοποιεῖ ἐκεῖνο μέσα στὸν ὁποῖο ὑπάρχει. Ἐνῶ διάθεση εἶναι ποιότητα πού ἀποβάλλεται εὐκόλα, δηλαδή γιὰ κάποιο καιρὸ ἐκδηλώνεται καὶ μετὰ χάνεται, καὶ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔξη, ἐπειδὴ ἡ ἔξη εἶναι πιὸ μακροχρόνια καὶ μονιμότερη, ἐνῶ ἡ διάθεση εἶναι εὐκίνητη καὶ γρήγορα ἔξαφανίζεται. Τέτοιες εἶναι καὶ οἱ γνώσεις καὶ οἱ ἀρετὲς καὶ οἱ κακίες. Λέμε λοιπὸν ὅτι ἔχει ἔξη αὐτῶν ὁποῖος κατέχει κάτι ἀπὸ αὐτὲς γιὰ περισσότερο χρόνο ἢ καὶ γιὰ ὅλη τὴ ζωὴ του· γιὰ παράδειγμα, ὁποῖος διδάχθηκε τὴ γραμματικὴ καὶ τὴν κατέχει λέμε ὅτι ἔχει ἔξη τῆς γραμματικῆς. Τὸ ἴδιο λέμε καὶ γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὶς ἄλλες ἀρετὲς. Διάθεση πάλι λέμε ὅτι ἔχει ὁποῖος δέχθηκε κάτι ἀπὸ ὅσα εἶπαμε, ἀλλὰ τὸ ἀπέβαλε γρήγορα, ὅπως αὐτὸς πού κοκκίνησε ἀπὸ θυμὸ ἢ κιτρίνισε ἀπὸ τὸ φόβο· γιατί οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ λέμε πὼς ἔχουν κάποια διάθεση. Βρέθηκαν δηλαδή γιὰ λίγο καθένας ἀπὸ αὐτοὺς στὴν κατάσταση τῆς ὠχρότητας ἢ τῆς ἐρυθρότητας, κανένας ὅμως δὲν ἀπόχτησε τὴν ἔξη καμμῶς ἀπὸ αὐτὲς. Καὶ εἶναι φανερό, ὅτι ὁποῖος ἀπόχτησε τὴν ἔξη, εἶχε πρῶτα τὴ διάθεση. Δηλαδή εἶχε πρῶτα ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τὴν ποιότη-

2. "Οπ. π., 8, 8 b 26-27.

4. "Οπ. π., 8, 9 a 28-29.

3. "Οπ. π., 8, 9 a 15-16.

5. "Οπ. π., 8, 10 a 11-12.

ότητα, εἴθ' οὕτως ταύτης ἐκτικὸς ἐγένετο. Καὶ οὕτω μὲν περὶ τοῦ
πρώτου εἴδους τῆς ποιότητος

β'. Δεύτερον δὲ εἶδος ποιότητος δύναμις καὶ ἀδυναμία· ταῦτα δὲ
οὐκ εἰσι κατὰ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ κατ' ἐπιτηδειότητα μόνην προά-
5 γονται. Καὶ ἔστι δύναμις μὲν ἐπιτηδειότητος προκοπή, ἀδυναμία δὲ
δυσκολία ἢ ἐκκοπή ἐπιτηδειότητος οἷον τὸν εὐφυῆ παῖδα δύναν
ἔχειν φασὲν τοῦ γενέσθαι γεωμετρικόν, τὸν δὲ ἀφυῆ ἀδυναμίαν. Τὸν
αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ δρομικοὶ λέγονται καὶ πυκτικοί, οὐχ οἱ τρέχον-
τες ἢ πυκτεύοντες (οὗτοι γὰρ δρομεῖς καὶ πύκται καλοῦνται), ἀλλ' οἱ
10 ἔχοντες ἐπιτηδείως πρὸς τὸν δρόμον καὶ τὴν πυγμὴν· καὶ ὑγιεινοὶ
οὐχ οἱ ὑγιαίνοντες (οὗτοι γὰρ ὑγιεῖς λέγονται), ἀλλ' οἱ ἔχοντες δύνα-
μιν τοῦ μηδὲν πάσχειν ὑπὸ τῶν τυχόντων εὐκόλως. Ταῦτα δὴ περὶ
τῆς δυνάμεως καὶ ἀδυναμίας.

γ'. Τρίτον δὲ εἶδος ποιότητος παθητικὴ ποιότης καὶ πάθος.
15 Ἔστι δ' ἢ μὲν παθητικὴ ποιότης ἢ πάθει τινὶ χρόνῳ συνεξευγμένη,
πάθος δὲ ἢ εἰς τὴν παθητικὴν ποιότητα ὁδός. Τριχῶς δὲ λέγεται ἢ
παθητικὴ ποιότης ἢ γὰρ ἀπὸ πάθους ἐγένετο, οἷον ὡς ἀπὸ τῆς
ἀνωμάλου καὶ παρὰ φύσιν περὶ τὴν καρδίαν ζέσεως ὁ πυρετός, καὶ
πάθος τι κατὰ τὴν ἀφήν ποιεῖ· θερμαίνει γὰρ τὸν ἀπτόμενον· ἢ ἀπὸ
20 πάθους μὲν οὐκ ἐγένετο, πάθος δὲ ἐμποιεῖ, ὡς ἢ τοῦ πυρὸς θερμότης
αὕτη γὰρ ἀρχῆθεν ὑπάρχουσα τῷ πυρὶ καὶ συντελοῦσα πρὸς σύστα-
σιν αὐτοῦ τῆς οὐσίας, ἀπὸ πάθους μὲν δῆλον ὅτι οὐκ ἐγένετο, πάθος
δὲ ἐμποιεῖ· ὁμοίως δὲ καὶ ἢ γλυκύτης τοῦ μέλιτος ἀπὸ πάθους μὲν
οὐκ ἐγένετο, πάθος δὲ περὶ τὴν γλῶσσαν ποιεῖ. Ἡ πάλιν ἀπὸ πά-
25 θους μὲν ἐγένετο, πάθος δὲ οὐ ποιεῖ, ὡς αἰ περὶ τὴν ψυχὴν ὑφιστάμε-
ναι ποιότητες· οἷον ἢ τε μανικὴ ἔκστασις καὶ ἢ ὀργή· καὶ τὰ τοιαῦτα
αὕτη μὲν γὰρ ἀπὸ πάθους ἐγένετο, πάθος δὲ οὐκ ἐμποιεῖ εἰς τὸν
ὀρῶντα ἢ ἀπτόμενον. Διαφέρει δὲ ἢ παθητικὴ ποιότης τοῦ πάθους,
καθ' ὃν τρόπον ἢ ἕξις τῆς διαθέσεως· εἰ μὲν γὰρ ἐν χρόνῳ πλείονι
30 παραμένει τὸ πάθος, ὥστε παρωνύμως ἐξ αὐτοῦ ὀνομασθῆναι τὸν
δεξάμενον αὐτό, παθητικὴ ποιότης λέγεται· εἰ δὲ παραντίκα ἀπογέ-
νηται, πάθος μόνον ὀνομάζεται.

6. Ὁπ. π., 8, 8b 27-9 a 13.

7. Ὁπ. π., 8, 9 a 14-27.

τα μιᾶς διάθεσης, κι ἔπειτα τὴν ἔκανε ἕξη του. Αὐτὰ γιὰ τὸ πρῶτο εἶδος τῆς ποιότητος⁶.

2. Δεῦτερο εἶδος ποιότητος εἶναι ἡ δύναμη καὶ ἡ ἀδυναμία. Αὐτὰ δὲν ἐκδηλώνονται κατὰ τὴν ἐνέργεια, ἀλλὰ παράγονται μόνο σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτηδειότητα. Καὶ εἶναι δύναμη πρόοδος τῆς ἐπιτηδειότητος, ἐνῶ ἀδυναμία δυσκολία ἢ ἀποκοπὴ τῆς ἐπιτηδειότητος. Γιὰ παράδειγμα λέμε ὅτι τὸ ἔξυπνο παιδί ἔχει τὴ δύναμη νὰ σπουδάσει γεωμετρία, ἐνῶ τὸ μὴ ἔξυπνο ὅτι ἔχει ἀδυναμία. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο λέγονται δρομικοὶ καὶ πυκτικοὶ ὄχι ὅσοι τρέχουν ἢ πυγμαχοῦν (γιατὶ αὐτοὶ λέγονται δρομεῖς καὶ πυγμάχοι), ἀλλ' ὅποιοι ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα στὸ τρέξιμο καὶ στὴν πυγμὴ. Καὶ ὑγιεῖνοι λέγονται ὄχι ὅσοι ἔχουν τὴν ὑγεία τους (γιατὶ αὐτοὶ λέγονται ὑγιεῖς), ἀλλ' ὅσοι ἔχουν τὴ δύναμη νὰ μὴν παθαίνουν τίποτε εὐκόλα ἀπὸ ὅσα συμβαίνουν τυχαῖα. Αὐτὰ γιὰ τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀδυναμία⁷.

3. Τρίτο εἶδος τῆς ποιότητος εἶναι ἡ παθητικὴ ποιότης καὶ τὸ πάθος. Παθητικὴ ποιότης εἶναι αὐτὴ πού γιὰ κάποιον χρόνο συνδέεται μὲ πάθος, ἐνῶ πάθος εἶναι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν παθητικὴν ποιότητα. Ἡ παθητικὴ ποιότητα λέγεται μὲ τρεῖς ἔννοιες· ἡ δηλαδὴ ἔγινε ἀπὸ κάποιον πάθος, ὅπως ὁ πυρετὸς ἀπὸ τὴν ἀνώμαλη καὶ ἀφύσικη θέρμανση τῆς καρδιᾶς καὶ προκαλεῖ στὴν ἀφῆ κάποιον σύμπτωμα, δηλαδὴ θερμαίνει ὅποιον πιάνει ὁ πυρετὸς· ἡ δὲν ἔγινε ἀπὸ πάθος, ἀλλὰ προκαλεῖ πάθος, ὅπως ἡ θερμότητα τῆς φωτιᾶς· γιατί αὐτὴ, ὑπάρχοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴ φωτιὰ καὶ συντελώντας στὴ σύσταση τῆς οὐσίας της, εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἔγινε ἀπὸ πάθος ἀλλὰ προκαλεῖ πάθος. Ὁμοῖα καὶ ἡ γλυκύτητα τοῦ μελιού, δὲν προήλθε βέβαια ἀπὸ πάθος, προκαλεῖ ὅμως πάθος γύρω ἀπὸ τὴ γλώσσα. Ἡ πάλι ἔγινε βέβαια ἀπὸ πάθος, ἀλλὰ δὲν συνιστᾷ πάθος, ὅπως οἱ ποιότητες πού σχετίζονται μὲ τὴν ψυχὴ· ὅπως δηλαδὴ καὶ ἡ μανιώδης ἔκστασις καὶ ἡ ὀργὴ καὶ τὰ ὅμοια. Γιατὶ αὐτὴ ἔγινε ἀπὸ πάθος, ἀλλὰ δὲν προκαλεῖ πάθος σὲ ἐκεῖνον πού βλέπει ἢ ἀγγίζει τὸν πάσχοντα. Ἡ παθητικὴ ποιότης διαφέρει ἀπὸ τὸ πάθος καθ' ὅμοιον τρόπο πού διαφέρει ἡ ἕξι ἀπὸ τὴ διάθεση. Ἄν δηλαδὴ τὸ πάθος παραμένει περισσότερο χρόνο, ὥστε ἀπὸ αὐτὸ νὰ πάρει τὸ ὄνομα ὅποιος δέχθηκε τὸ πάθος, τότε λέγεται ποιότης παθητικὴ, ἂν ὅμως ἔξαφανισθεῖ ἀμέσως, τότε ὀνομάζεται ἀπλῶς πάθος⁸;

8. Ὁπ. π., 8, 9 a 28-10 a 10.

δ'. Τέταρτον δὲ εἶδος ποιότητος σχῆμα καὶ μορφή. Διαφέρει δὲ ταῦτα, ὅτι τὸ μὲν σχῆμα κυρίως ἐπ' ἀψύχων, ἢ δὲ μορφή ἐπὶ ἐμψύχων τάττεται. Πρὸς τούτοις εἰσὶ καὶ ἄλλα εἶδη, οἷον εὐθύτης καὶ καμπυλότης καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, ἅτινα καὶ ἀντιδιαίρεται τῷ σχήματι καὶ τῇ μορφῇ· οὐδὲ γὰρ ταῦτα ὑπὸ τὸ σχῆμα ἀνάγονται, ὡς τισιν ἀλόγως ἔδοξεν, εἴπερ σχῆμά ἐστὶν ἢ τοῦ τυχόντος ὄγκου ἀποπεράτωσις ἢ ὡς ἔνιοι τὸ ὑπὸ τίνος ἢ τινων ὄρων περιεχόμενον· ὁμοίως δὲ οὐδ' ὑπὸ τὴν μορφήν, εἴπερ μορφή ἐστὶν ἢ ὅλου τοῦ εἶδους ἀποπεράτωσις· ἀλλ' εἰσὶ γε καθ' αὐτὰ ταῦτα ὡς εἶδη τινὰ ὑπὸ τὴν ποιότητα ἀναγόμενα· ὡσπερ καὶ ἡ τραχύτης τε καὶ ἡ λειότης, μανότης τε καὶ πυκνότης, καὶ εἴ τι παραπλήσιον.

ε'. Κατηγορεῖται δὲ ἡ ποιότης τετραχῶς· παρωνύμως, ὁμωνύμως, ἑτερωνύμως, ἀκατονομάστως· παρωνύμως μὲν ὡς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικός· ὁμωνύμως δὲ ὡς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης ἢ γραμματικῆ γυνή· ἑτερωνύμως δὲ ὡς ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ὁ σπουδαῖος· ὁ γὰρ σπουδαῖος ἀπὸ τῆς ἀρετῆς λέγεται, ἀλλ' οὐ παρωνύμως, ὡς ἀπὸ τῆς σπουδῆς· ἀκατονομάστως δὲ ὡσπερ καὶ ὁ δρομικός καὶ ὁ πυκτικός· οὐ γὰρ κεῖνται ταῖς ποιότησιν ὀνόματα, ἐξ ὧν οὗτοι ἐποιώθησαν· ἡ γὰρ δρομικὴ φωνὴ οὐκ ἔστι τῆς δυνάμεως ὄνομα, ἥς μετέχων ὁ δρομικός καλεῖται δρομικός, ἀλλὰ τῆς τέχνης, ἐξ ἧς οὐχ ὁ δρομικός, ἀλλ' ὁ δρομεὺς καὶ παρονομάζεται καὶ προάγεται· Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ πυκτικὴ οὐκ ἔστιν ὄνομα τῆς δυνάμεως, ἥς ὁ πυκτικός μετέχων καλεῖται πυκτικός, ἀλλὰ τῆς τέχνης, ἐξ ἧς οὐχ ὁ πυκτικός, ἀλλ' ὁ πύκτης, ἤγουν ὁ τῆς πυκτικῆς ἐπιστήμων, παρονομάζεται καὶ προάγεται· Ἐπ' ἐλαττόνων δὲ τὸ τοιοῦτον εὐρίσκεται, ἐπὶ δὲ τῶν πλείστων παρωνύμως κατηγορεῖται ἡ ποιότης τῶν μετεχόντων αὐτῆς· Ὡσπερ δὲ ἡ ποιότης τῶν μετασχόντων αὐτῆς οὐχ ὁμοίως κατηγορεῖται, ἀλλὰ τῶν μὲν παρωνύμως, τῶν δὲ ὁμωνύμως, τῶν δὲ ἑτερωνύμως, τῶν δὲ ἀκατονομάστως, οὕτω δὲ, οὕτω καὶ τὰ μετασχόντα αὐτῆς οὐχ ὁμοίως ἔστι τε καὶ λέγεται ποιὰ, ἀλλ' ὅσα μὲν μετεσχηκότα ποιότητος οὐδέν τι περὶ τὴν τῶν μορίων

4. Τέταρτο εἶδος ποιότητος εἶναι τὸ σχῆμα καὶ ἡ μορφή. Αὐτὰ διαφέρουν κατὰ τὸ ὅτι τὸ σχῆμα χρησιμοποιεῖται γιὰ ἄψυχα κυρίως, ἐνῶ ἡ μορφή καὶ στὰ ἔμψυχα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα εἶδη, ὅπως ἡ εὐθύτητα, ἡ καμπυλότητα καὶ τὰ ὅμοια μ' αὐτὰ, τὰ ὅποια καὶ ἀντιδιαφοροῦνται ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴ μορφή· γιὰτι οὔτε αὐτὰ ὑπάγονται στὸ σχῆμα, ὅπως νόμισαν μερικοὶ ἀπερίσκεπτα, ἀφοῦ σχῆμα εἶναι ἡ ἀποπερᾶτωση ἑνὸς τυχαίου ὄγκου, ἢ, ὅπως μερικοὶ λένε, αὐτὸ πού περιέχεται ἀπὸ κάποιο ἢ κάποια ὄρια. Ὅμοια δὲν ὑπάγονται οὔτε στὴ μορφή, ἀφοῦ μορφή εἶναι ἡ ἀποπερᾶτωση ὅλου τοῦ εἶδους, ἀλλ' ὑπάρχουν καθ'αυτὰ ὡς κάποια εἶδη πού ὑπάγονται στὴν ποιότητα· ὅπως καὶ ἡ τραχύτητα καὶ ἡ λειδότητα, ἡ ἀραιώση καὶ ἡ πυκνότητα, καὶ ὅποιο ἄλλο παραπλήσιο⁹.

5. Ἡ ποιότητα χαρακτηρίζεται μὲ τέσσερες τρόπους· κατὰ παρωνυμία, κατὰ ὁμωνυμία, κατὰ ἑτερωνυμία καὶ χωρὶς ὄνομα. Κατὰ παρωνυμία, ὅπως ἀπὸ τὴ γραμματικὴ ὁ γραμματικὸς· κατὰ ὁμωνυμία, ὅπως ἀπὸ τὴ γραμματικὴ ἐπιστήμη ἡ γραμματικὴ γυναίκα· κατὰ ἑτερωνυμία, ὅπως ἀπὸ τὴν ἀρετὴ ὁ σπουδαῖος· γιὰτι ὁ σπουδαῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ, ὄχι ὅμως κατὰ παρωνυμία, ὅπως ἀπὸ τὴ σπουδὴ. Χωρὶς ὄνομα χαρακτηρίζεται, ὅπως ὁ δρομικὸς καὶ πυκτικὸς· γιὰτι δὲν ἔχουν οἱ ποιότητες ὀνόματα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἔλαβαν αὐτοὶ τὴν ποιότητά τους· ἡ λέξη δηλαδὴ δρομικὸς δὲν εἶναι ὄνομα τῆς δύνάμης, πού μετέχοντάς τὴν ὁ δρομικὸς καλεῖται δρομικὸς, ἀλλ' ὄνομα τῆς τύχης, ἀπὸ τὴν ὅποια παρονομάζεται καὶ παρᾶγεται ὄχι ὁ δρομικὸς, ἀλλὰ ὁ δρομέας. Ὅμοια καὶ ἡ πυκτικὴ (πυγμαχία) δὲν εἶναι ὄνομα τῆς δύνάμης, τὴν ὅποια μετέχοντας ὁ πυκτικὸς καλεῖται πυκτικὸς, ἀλλ' εἶναι ὄνομα τῆς τέχνης, ἀπὸ τὴν ὅποια παίρνει τὸ ὄνομα καὶ παρᾶγεται ὄχι ὁ πυκτικὸς, ἀλλὰ ὁ πύκτης, δηλαδὴ ὁ ἐπιστήμων τῆς πυκτικῆς. Καὶ αὐτὸ βρῖσκεται στὰ λιγότερα, ἐνῶ στὰ περισσότερα ἡ ποιότητα τοῦ καθενὸς ἀποδίδεται κατὰ παρωνυμία σὲ ἐκεῖνα πού μετέχουν αὐτῆς. Καὶ ὅπως ἡ ποιότητα ἐκείνων πού μετέχουν αὐτῆς δὲν ἀποδίδεται ὅμοια, ἀλλὰ σὲ ἄλλα κατὰ παρωνυμία, σὲ ἄλλα κατὰ ὁμωνυμία, σὲ ἄλλα κατὰ ἑτερωνυμία καὶ σὲ ἄλλα χωρὶς νὰ ὑπάρχει ὄνομα, ἔτσι λοιπόν, ἔτσι κι ὅσα μετέχουν τῆς ποιότητος δὲν εἶναι καὶ λέγονται ποιότητες μὲ ὅμοιο τρόπο, ἀλλ' ὅσα ἔχουν μετᾶσχει ποιότητος καὶ δὲν δέχθησαν καμμιά καινοτο-

9. Ὁπ. π., 8, 10 a 11-24

θέσιν ὑπέμεινε καινόν, ταῦτα κυρίως ἔστι τε καὶ λέγοιτ' ἂν ποιὰ· ὅσα
 διὰ τὴν θέσιν τῶν μορίων ἠμείφθη, θέσιν ἔχοντα μᾶλλον ἂν ῥηθείη,
 ἀλλ' οὐ ποιὰ· Ὁ γοῦν γραμματικός καὶ ὁ δίκαιος καὶ ὁ ἐρυθρίας καὶ
 τὰ ὅμοια εἶη ἂν κυρίως ποιὰ· μετεληφότα γὰρ τῆς οἰκείας ἕκαστον
 5 ποιότητος κατ' ἄλλο μὲν τι ἠλλοιώθη, τῆς δὲ μορίων αὐτοῦ θέσεως
 οὐδεμίαν ἔσχε μεταβολήν· τὸ μέντοι μανὸν καὶ τὸ πυκνὸν καὶ τὸ
 τραχὺ καὶ τὸ λεῖον, καμπύλον τε καὶ τὸ εὐθὺ καὶ εἷ τι ὅμοιον, αὐτίκα
 τοῦ μετασχεῖν τῆς παρωνύμου ποιότητος, καὶ τὴν θέσιν μεταδέβλη-
 κε τῶν μορίων, καὶ ἡ τῆς ποιότητος μετοχὴ οὐχ ἕτερόν τι πρῶτως
 10 ἠλλοίωσεν, ἀλλὰ τὴν τῶν μορίων θέσιν ἠμειψεν. Ὡστε οὐ ποιὸν
 κυρίως, ἀλλὰ θέσιν ἔχον τὸ δεδεδυμένον αὐτὴν ἀπειρογάσατο· καὶ
 γὰρ δὴ πυκνὸν μὲν ἐστὶ τε καὶ λέγεται, οὐ τὰ μόρια ἐγγὺς ἀλλήλων
 κεῖται· μανὸν δὲ οὐ τὰ μόρια διεστήκασί πως καὶ διήρηνται ἀλλή-
 λων. Πάλιν λεῖον μὲν οὐ τὰ μόρια ἐφεξῆς ἀλλήλων κεῖται, μήτε ἐν
 15 ὑπεροχῇ τινι πρὸς ἑαυτὰ μήτ' ἐν ταπεινώσει παραλλάττοντα· τραχὺ
 δέ, οὐ τὰ μόρια ὑπερέχει ἀλλήλων ἢ ἐλλείπει· καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ το-
 σοῦτον.

ζ. Ἔχει δὲ ἴδια τρία· ἐν μὲν, τὸ ἔχειν ἐναντίον· ἡ γὰρ δικαιοσύνη
 τῇ ἀδικίᾳ ἐστὶν ἐναντία· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ οὐ μόνῃ τῇ ποιότητι
 20 ἐστὶ καὶ οὐ πάσῃ· οὐ μόνῃ μὲν, ἐπειδὴ ἐστὶ καὶ τῷ ποιεῖν καὶ τῷ
 πάσχειν, ὡς ὕστερον λεχθήσεται· οὐ πάσῃ δέ, ἐπειδὴ τῇ ὠχρότητι
 πάλιν, ποιότητι οὔσῃ, οὐδέν ἐστιν ἐναντίον.

Δεύτερον, τὸ μὴ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον· οὐ γὰρ
 ἐστὶν ἡ γραμματικὴ τῆς γραμματικῆς μᾶλλον καὶ ἥττον γραμματικῆ,
 25 οὐδ' ἡ δικαιοσύνη τῆς δικαιοσύνης· δίκαιος μέντοι δικαίου καὶ
 γραμματικὸς γραμματικοῦ μᾶλλον καὶ ἥττον λέγεται· τοῦτο δὲ τὸ
 ἴδιον οὐ παντὶ τῷ πεποιωμένῳ ἐστὶ καὶ οὐ μόνῳ· οὐ μόνῳ μὲν, ἐπειδὴ
 ἐστὶ καὶ τῷ ποιεῖν καὶ τῷ πάσχειν, οὐ παντὶ δέ, ἐπειδὴ τὸ τετράγωνον
 καὶ τὸ τρίγωνον ποιὰ ὄντα, τοῦτ' ἐστὶ πεποιωμένα, οὐκ ἔστι μᾶλλον

μία στή θέση τῶν μορίων, αὐτὰ κυρίως εἶναι καὶ θὰ μπορούσαν νὰ λέγονται ποιὰ (ποιότητες): ὅσα ὅμως ἄλλαξαν τὴ θέση τῶν μορίων τους, θὰ μπορούσαν βέβαια νὰ λεχθοῦν ὅτι ἔχουν θέση ποιότητας, δὲν εἶναι ὅμως στὴν κυριολεξία ποιότητες. Ὁ γραμματικὸς λοιπὸν καὶ ὁ δίκαιος καὶ αὐτὸς ποὺ κοκκινίζει καὶ τὰ ὅμοια εἶναι στὴν κυριολεξία ποιότητες. Γιατί, ἀφοῦ ἔλαβαν τὸ καθένα τὴ δική του ποιότητα, ἀλλοιώθηκαν βέβαια σὲ κάτι ἄλλο, δὲν παρουσίασαν ὅμως καμμιά μεταβολὴ στὴ θέση τῶν μορίων. Ἐνῶ τὸ ἀραιὸ καὶ τὸ πυκνὸ, τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖο, τὸ καμπύλο καὶ τὸ εὐθύ, καὶ ὅποιο ὅμοιο, ἀμέσως μὲ τὴ μετοχὴ τῆς κατὰ παρωνυμία ποιότητας, καὶ ἡ θέση τῶν μορίων ἄλλαξε, καὶ ἡ μετοχὴ τῆς ποιότητας δὲν ἄλλαξε κάποιον ἄλλο πρῶτιστα, ἀλλ' ἄλλαξε ἀπλῶς τὴ θέση τῶν μορίων. Ὡστε δὲ μετέβαλε κυρίως τὸ ποιό, ἀλλὰ ἔκανε αὐτὸ ποὺ τὴ δέχθηκε νὰ ἔχει θέση ποιού. Γιατί βέβαια εἶναι καὶ λέγεται πυκνὸ, ἐκεῖνο ποὺ τὰ μόριά του εἶναι τὸ ἕνα κοντὰ στὸ ἄλλο, ἐνῶ ἀραιὸ ἐκεῖνο ποὺ τὰ μόριά του βρίσκονται σὲ ἀπόσταση καὶ σὲ διαίρεση μεταξὺ τους. Ἐπίσης λεῖο εἶναι αὐτὸ ποὺ τὰ μόριά του εἶναι σ' ἐγγύτητα τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο καὶ ποὺ δὲν παραλλάζουν τοποθετούμενα ἄλλο ψηλότερα καὶ ἄλλο χαμηλότερα, ἐνῶ τραχὺ εἶναι ὅποιου τὰ μόρια ὑπερέχουν τὸ ἕνα τοῦ ἄλλου ἢ ἐλλείπουν. Τόσα καὶ γιὰ τὸ θέμα αὐτό¹⁰.

6. Ἐχει τρία δικὰ του γνωρίσματα: ἕνα, ὅτι ἔχει ἀντίθετο: γιατί ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀντίθετη στὴν ἀδικία: αὐτὸ ὅμως τὸ γνώρισμα οὔτε μόνο στὴ ποιότητα ὑπάρχει οὔτε καὶ σὲ ὅλη. Καὶ δὲν ὑπάρχει μόνο σ' αὐτή, ἐπειδὴ ὑπάρχει καὶ στὸ ποιεῖν καὶ στὸ πάσχειν, ὅπως θὰ λεχθεῖ ἀργότερα: οὔτε καὶ σὲ ὅλη, ἐπειδὴ στὴν ὠχρότητα, ποὺ εἶναι ποιότητα, τίποτε δὲν εἶναι ἀντίθετο¹¹.

Δεύτερο, ὅτι δὲν ἐπιδέχεται τὸ περισσότερο καὶ λιγότερο: δὲν εἶναι δηλαδὴ ἡ γραμματικὴ γραμματικότερη ἀπὸ τὴ γραμματικὴ, οὔτε ἡ δικαιοσύνη πιὸ δικαιοσύνη ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη. Δίκαιος βέβαια περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ ἄλλο δίκαιο καὶ γραμματικὸς ἀπὸ γραμματικὸ λέγεται, αὐτὸ τὸ γνώρισμα ὅμως δὲν ὑπάρχει σὲ ὅλο ποὺ ἔχει λάβει τὴν ποιότητα καὶ ὄχι μόνο σ' αὐτό: δὲν ὑπάρχει μόνο σ' αὐτό, γιατί ὑπάρχει καὶ στὸ ποιεῖν καὶ τὸ πάσχειν, καὶ δὲν ὑπάρχει σὲ ὅλο, ἐπειδὴ τὸ τετράγωνο καὶ τὸ τρίγωνο, ἂν καὶ εἶναι ποιὰ, ἔχουν δηλαδὴ ποιότητα, δὲν

10. Ὁπ. π., 8, 10 a 27- b 11.

11. Ὁπ. π., 8, 10 b 12-25.

καὶ ἦττον. Εἰ μὲν γὰρ συγκρίνεις τὸ τρίγωνον πρὸς τὸ τετράγωνον, οὐ λέγεται μᾶλλον καὶ ἦττον· οὐδ' ὅλως γὰρ ταῦτα, καθὸ τρίγωνον καὶ τετράγωνόν ἐστι, συγκρίνεται· τοῦ γὰρ αὐτοῦ δεῖ τὰ συγκρινόμενα μετέχειν ὀνόματος. Εἰ δὲ συγκρίνεις τρίγωνον πρὸς τρίγωνον, ἢ 5 τετράγωνον πρὸς τετράγωνον, οὐδ' οὕτω θάτερον θατέρου μᾶλλον ἢ ἦττον λεχθήσεται· συγκρίνεται μὲν γὰρ ταῦτα, ἀλλ' ἐπεὶ ὁμοτίμως τοῦ ὀνόματος καὶ ὀρισμοῦ αὐτῶν τὰ τε τετράγωνα μεταλαμβάνουσι καὶ πάλιν τὰ τρίγωνα, διὰ τοῦτο οὐ δύναται λέγεσθαι τετράγωνον τετραγώνου μᾶλλον τετράγωνον ἢ ἦττον, ἀλλ' οὐδὲ τριγώνου τρίγωνον.

Τρίτον ἴδιον τῆς ποιότητος, τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόμοιον λέγεσθαι. Τοῦτο δὲ καὶ κυρίως ἴδιον· κατ' ἄλλο γὰρ οὐδέν τι τῶν εἰρημένων ὅμοιον λέγεται, ἀλλ' ἢ κατὰ τὴν ποιότητα.

ζ. Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὅτι αἱ εἰδικώταται ποιότητες πᾶσαι ὑπὸ τὴν 15 ποιότητα ἀνάγονται, ἢ τε γραμματική, φημί, καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ὡσαύτως· αἱ δὲ γενικώτεραι καὶ ὑπὸ τὰ πρὸς τι· ἢ τε γὰρ ἐπιστήμη τῶν πρὸς τί ἐστι (πρὸς γὰρ ἐπιστητὸν λέγεται ἐπιστήμη), καὶ ἡ ἕξις (πρὸς γὰρ ἐκτὸν λέγεται ἕξις). Ταῦτα μὲν οὖν περὶ ποιότητος.

20

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΑ΄.

Περὶ τῶν πρὸς τι.

α'. Πρὸς τί ἐστίν, οἷς τὸ εἶναι ταῦτόν ἐστι τῷ πρὸς τί πως ἔχειν τουτέστιν ὧν ἡ ὑπαρξίς ἐν τῇ πρὸς ἕτερον σχέσει ἐστίν· οἷον ὡς τὸ διπλάσιον καὶ τὸ ἥμισυ· τὸ γὰρ διπλάσιον ἐν τῇ πρὸς τὸ ἥμισυ σχέ- 25 σει τὸ εἶναι ἔχει, καὶ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ πρὸς τὸ διπλάσιον· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ὑποδέθηκε δὲ τοῖς πρὸς τί τινα, ὧν τὰ μὲν κατὰ ταυτότητα λέγεται, τὰ δὲ κατ' ἀνισότητα, τὰ δὲ κατὰ γέννησιν,

εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο αὐτὸ ποὺ εἶναι. Γιατί, ἂν συγκρίνεις τὸ τρίγωνο μὲ τὸ τετράγωνο δὲν λέγεται περισσότερο καὶ λιγότερο. Γιατὶ αὐτά, ἐπειδὴ εἶναι τρίγωνο καὶ τετράγωνο, δὲν συγκρίνονται καθόλου· πρέπει αὐτὰ ποὺ συγκρίνονται νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἐάν πάλι συγκρίνεις τρίγωνο μὲ τρίγωνο ἢ τετράγωνο μὲ τετράγωνο, οὔτε καὶ τότε δὲν μπορεῖ νὰ λεχθεῖ τὸ ἓνα περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Γιατὶ συγκρίνονται βέβαια αὐτά, ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ τὰ τετράγωνα καὶ τὰ τρίγωνα μετέχουν στὸν ἴδιο βαθμὸ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τους, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ τετράγωνο περισσότερο ἢ λιγότερο τετράγωνο ἀπὸ τετράγωνο, οὔτε τρίγωνο περισσότερο ἢ λιγότερο τρίγωνο ἀπὸ τρίγωνο.

Τρίτο γνῶρισμα τῆς ποιότητος εἶναι, τὸ ὅτι λέγεται ἀνόμοιο καὶ ἀνόμοιο. Καὶ αὐτὸ βέβαια εἶναι καὶ τὸ κυρίως γνῶρισμά της. Γιατὶ σὲ σχέση μὲ κανένα ἄλλο δὲ λέγεται κάτι ὅμοιο, παρὰ μόνο ὡς πρὸς τὴν ποιότητα¹².

7. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζομε, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιμέρους ποιότητες ἀνάγονται στὴν μία κατηγορία τῆς ποιότητος καὶ ἡ γραμματικὴ δηλαδὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἐπίσης καὶ οἱ ἄλλες. Οἱ πῖο γενικὲς ὅμως ἀνάγονται καὶ στὰ πρὸς τι¹³. Καθόσον καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸς τι (γιατὶ ἡ ἐπιστήμη λέγεται σὲ σχέση πρὸς τὸ ἐπιστητό), καὶ ἡ ἔξη (ἀφοῦ καὶ ἡ ἔξη λέγεται σὲ σχέση μὲ αὐτὸ ποὺ ἔχομε)¹⁴. Αὐτὰ λοιπὸν γιὰ τὴν ποιότητα.

ΕΡΩΤΗΜΑ 141η

Γιὰ τὰ πρὸς τι

1. Στὴν κατηγορία τοῦ “πρὸς τι” ἀνήκουν αὐτὰ ποὺ τὸ εἶναι τους ταυτίζεται μὲ τὴν ὅποια κατάστασή τους πρὸς κάτι· δηλαδὴ ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους βρίσκεται στὴ σχέση τους μὲ ἓνα ἄλλο. Ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ διπλάσιο καὶ τὸ μισό· γιατί τὸ διπλάσιο ἔχει τὴν ὑπαρξὴ του στὴ σχέση του μὲ τὸ μισό, καὶ τὸ μισό στὴ σχέση του μὲ τὸ διπλάσιο. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὰ ἄλλα. Μερικὰ ὑποτάσσονται στὰ πρὸς τι, ἀπὸ τὰ ὅποια ἄλλα λέγονται κατὰ ταυτότητα, ἄλλα κατὰ ἀνισότητα, ἄλλα κατὰ γέν-

13. Ὁπ. π., 8, 11 a 15-19.

14. Ὁπ. π., 8, 11 a 20-28.

τὰ δὲ κατὰ μέθεξιν, τὰ δὲ κατὰ ὕφεσιν, τὰ δὲ κατὰ πάθος, τὰ δὲ κατὰ κρίσιν, τὰ δὲ κατὰ θέσιν, τὰ δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὸ γένος ἀναφοράν.

Παραδείγματα τοῦ μὲν κατὰ ταυτότητα, οἷον φίλος φίλου φίλος, καὶ ἐχθρὸς ἐχθροῦ ἐχθρὸς, καὶ τὸ ὅμοιον ὁμοίῳ ὅμοιον· τοῦ δὲ κατ' ἀνισότητα ὡς τὸ μείζον ἐλάττωτος μείζον καὶ τὸ διπλάσιον ἡμίσεος διπλάσιον (ἢ κατ' ἰσότητα ὡς τὸ ἴσόν τινι ἴσον)· τοῦ δὲ κατὰ γέννησιν ὡς πατήρ υἱοῦ πατήρ· τοῦ δὲ κατὰ μέθεξιν, ὡς τὸ μετέχον μετεχομένου μετέχει· τοῦ δὲ κατὰ ὕφεσιν, ὡς δεσπότης δούλου δεσπότης τοῦ δὲ κατὰ πῆσιν, ἤγουν κατὰ πάθησιν, ὡς ὁ τύπτων τυπτόμενον τύπτει καὶ ὁ τυπτόμενος ὑπὸ τύπτοντος τύπτεται· τοῦ δὲ κατὰ κρίσιν ὡς ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητοῦ ἐπιστήμη· τοῦ δὲ κατὰ θέσιν, ὡς τὸ δεξιὸν ἀριστεροῦ δεξιόν· τοῦ δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὸ γένος ἀναφοράν, ὡς ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ μουσικὴ καὶ αἱ ὅμοιαι· τούτων γὰρ ἐκάστη καθ' ἑαυτὴν μὲν οὐκ ἀνάγεται ὑπὸ τὰ πρὸς τι, κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὸ γένος ἀναφορὰν ἀναχθεῖν ἴσως ἂν γένος μὲν γὰρ τούτων ἡ ἐπιστήμη· αὕτη τε ὑπὸ τὰ πρὸς τι· ὥστε καὶ ταῦτα διὰ τὸ γένος ὑπὸ τὰ πρὸς τι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτου τοῦ θεωρήματος ἐν ἄλλοις πλατύτερον.

20 β'. Ἔστι δὲ ὁ ἐν ἀρχῇ εἰρημένος τῶν “πρὸς τι” λόγος κυρίως τῆς φύσεως τῶν “πρὸς τι”, ὃν δὲ νῦν ἐρουῦμεν ὡς παρακολούθημά τι μᾶλλον φαίνεται· ἔστι δὲ οὗτος· “Πρὸς τί” ἐστίν, ὅσα αὐτὰ ἄπερ ἐστίν, ἐτέρων εἶναι λέγεται, ἢ ὁπωσοῦν ἄλλως πρὸς ἕτερον· ἔφην δὲ μὴ εἶναι δηλωτικὸν τῆς φύσεως τῶν “πρὸς τι” τὸν τοιοῦτον λόγον, 25 ἐπειδὴ οὐχ ὅσα ἐτέρων εἶναι λέγεται, ταῦτα καὶ “πρὸς τί” ἐστίν· ἢ γὰρ χεῖρ, τινὸς μὲν λέγεται χεῖρ, καὶ ἡ κεφαλὴ, τινὸς λέγεται κεφαλὴ, καὶ τὰ ἄλλα τῶν μερῶν ὁμοίως, ἀλλ' οὐκ εἰσι ταῦτα τῶν “πρὸς τι”· οὐσίαι γὰρ· οὐδεμία δὲ οὐσία τῶν “πρὸς τι”. Εἰδέναι μέντοι χρή, ὅτι τῶν “πρὸς τι” τὰ μὲν κατὰ γενικὴν ἐκφέρεται, οἷον ὡς ὁ δεσπότης 30 δούλου δεσπότης, τὰ δὲ κατὰ δοτικὴν, ὡς τὸ ἐπιστητὸν τῇ ἐπιστήμῃ

νηση, ἄλλα κατὰ μέθεξιν, ἄλλα κατὰ ὕφεση, ἄλλα κατὰ πάθος, ἄλλα κατὰ κρίση, ἄλλα κατὰ θέση, ἄλλα κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοὺς πρὸς τὸ γένος.

Παραδείγματα αὐτῶν ποὺ λέγονται κατὰ ταυτότητα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ φίλος εἶναι φίλος τοῦ φίλου, ἐχθρὸς εἶναι ἐχθρὸς τοῦ ἐχθροῦ, καὶ τὸ ὅμοιο εἶναι ὅμοιο τοῦ ὁμοίου. Αὐτῶν ποὺ λέγονται κατὰ ἀνισότητα, ὅπως τὸ μεγαλύτερο εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ μικρότερο, τὸ διπλάσιο εἶναι διπλάσιο ἀπὸ τὸ μισό (ἢ κατὰ ἰσότητα, ὅπως τὸ ἴσο εἶναι ἴσο μὲ κάποιον). Τῶν λεγομένων κατὰ γέννηση, ὅπως ὁ πατέρας εἶναι πατέρας υἱοῦ. Τῶν λεγομένων κατὰ μέθεξιν, ὅπως τὸ μετέχον μετέχει τοῦ μετεχομένου. Τῶν λεγομένων κατὰ ὕφεση, ὅπως ὁ κύριος εἶναι κύριος δούλου. Τῶν λεγομένων κατὰ πάθος ἢ κατὰ πάθηση, ὅπως αὐτὸς ποὺ χτυπᾷ χτυπᾷ αὐτὸν ποὺ χτυπιέται, κι αὐτὸς ποὺ χτυπιέται ἀπὸ αὐτὸν ποὺ τὸν χτυπᾷ. Τῶν λεγομένων κατὰ κρίση, ὅπως ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐπιστήμη τοῦ ἐπιστητοῦ. Τῶν λεγομένων κατὰ θέση, ὅπως τὸ δεξιὸ εἶναι δεξιὸ τοῦ ἀριστεροῦ. Τῶν λεγομένων κατὰ ἀναφορὰ στὸ γένος, ὅπως ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ μουσικὴ καὶ οἱ ὅμοιοι· γιὰτὶ ἢ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς καθεαυτὴν δὲν ὑπάγεται στὰ “πρὸς τι”, κατὰ τὴν ἀναφορὰ ὅμως στὸ γένος μπορεῖ ἴσως νὰ ὑπαχθεῖ· γιὰτὶ γένος αὐτῶν εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ αὐτὴ ὑπάγεται στὰ “πρὸς τι”. Ἄρα κι αὐτὰ ἐξαιτίας τοῦ γένους ὑπάγονται στὰ “πρὸς τι”. Ἀλλὰ γι’ αὐτὸ τὸ θεώρημα θὰ μιλήσομε ἄλλοῦ πιὸ ἐκτεταμένα.

2. Ὁ ὀρισμὸς τῶν “πρὸς τι” ποὺ δώσαμε στὴν ἀρχὴ εἶναι κυρίως ὀρισμὸς τῆς φύσης τῶν “πρὸς τι”, ἐνῶ αὐτὸς ποὺ θὰ δώσουμε τώρα φαίνεται μᾶλλον σὰν ἓνα παρακολούθημα καὶ εἶναι ὁ ἐξῆς· “Πρὸς τι” εἶναι ὅσα αὐτὰ ποὺ εἶναι, λέγονται ὅτι εἶναι ἄλλων, ἢ μὲ κάποιον ἄλλο τρόπο ἀναφέρονται πρὸς ἓνα ἄλλο¹. Εἶπα ὅτι ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς δὲ δηλώνει τὴ φύση τῶν “πρὸς τι”, ἐπειδὴ ὅσα λέγονται ὅτι εἶναι ἄλλων, δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸς τι. Τὸ χέρι δηλαδὴ λέγεται χέρι κάποιου, καὶ τὸ κεφάλι λέγεται κεφάλι κάποιου, καὶ ὅλα τὰ μέλη μας ὁμοίως, δὲν εἶναι ὅμως αὐτὰ ἀπὸ τὰ “πρὸς τι”. Γιὰτὶ εἶναι οὐσίαι, καὶ καμμιά οὐσία δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ “πρὸς τι”. Πρέπει ὅμως νὰ γνωρίζεις, ὅτι ἀπὸ τὰ “πρὸς τι” ἄλλα λέγονται κατὰ γενικὴν, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ κύριος τοῦ δούλου κύριος, καὶ ἄλλα κατὰ δοτικὴν, ὅπως τὸ ἐπιστητὸ εἶναι ἐπιστητὸ

1. Ἀριστοτέλους, *Κατηγορίαι*, 7 – 6 a 36-37.

ἐπιστητόν, τὰ δὲ κατὰ αἰτιατικήν, ὡς ὁ τύπτων τυπτόμενον τύπτει. Τὸ οὖν παρακολούθημα, ὅπερ εἴρηται, διὰ τοῦτο μετὰ τοῦ “ἐτέρων εἶναι λέγεται” προσέθηκε τὸ “ἢ ὅπως οὖν ἄλλως”, ἵνα διὰ μὲν τοῦ “ἐτέρων εἶναι λέγεται” τὰ πρὸς γενικήν δηλώσειε λεγόμενα, διὰ δὲ 5 τοῦ “ἢ ὅπως οὖν ἄλλως” τὰ τε πρὸς αἰτιατικήν καὶ δοτικήν.

γ'. Ἐχει δὲ τὰ “πρὸς τι” ἴδια τέσσαρα· Πρῶτον τὸ ὑπάρχειν ἐν αὐτοῖς ἐναντιότητα· καὶ γὰρ τῇ ἐπιστήμῃ ἐστὶν ἐναντίον ἡ ἄγνοια. Τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ οὐ πᾶσι τοῖς “πρὸς τι” καὶ οὐ μόνοις ἀρμόζει· οὐ πᾶσι μὲν, ἐπειδὴ τῷ διπλασίῳ οὐδὲν ἐστὶν ἐναντίον, οὐ μόνοις δέ, 10 ἐπειδὴ δὲ καὶ τῇ ποιότητί ἐστὶν ἐναντίον.

Δεύτερον δὲ ἴδιον τὸ ἐπιδέχεσθαι τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον· καθ' ὃν δὲ τρόπον τὸ πρὸ αὐτοῦ ἴδιον, κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον καὶ τοῦτο τοῖς “πρὸς τι” ἀρμόζει.

Τρίτον ἴδιον τῶν πρὸς τι τὸ πρὸς ἀντιστρέφοντα λέγεσθαι· οἷον 15 ὁ δούλος δεσπότητος δούλος λέγεται καὶ ὁ δεσπότης δούλου δεσπότης λέγεται· καὶ τὸ διπλάσιον ἡμίσεος διπλάσιον, καὶ τὸ ἥμισυ διπλασίον ἡμισυ, καὶ τὸ μείζον ἐλάττωνος μείζον, καὶ τὸ ἔλαττον μείζονος ἔλαττον, καὶ ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητοῦ ἐπιστήμη, καὶ τὸ ἐπιστητόν ἐπιστήμη ἐπιστητόν, καὶ ἡ αἴσθησις αἰσθητοῦ αἴσθησις, καὶ τὸ αἰσθη- 20 τὸν αἰσθήσει αἰσθητόν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ πᾶσι τοῖς πρὸς τι καὶ μόνοις ὑπάρχει.

Τέταρτον δὲ τὸ ἅμα τῇ φύσει εἶναι· ἅμα γὰρ διπλάσιόν τέ ἐστι καὶ ἥμισυ, καὶ ἡμίσεος ὄντος διπλάσιόν ἐστι, καὶ δούλου ὄντος δεσπότης ἐστί, καὶ δεσπότητος ὄντος δούλος ἐστι· ὁμοίως δὲ τούτοις καὶ 25 τὰ ἄλλα· καὶ συναναιρεῖ δὲ ταῦτα ἄλληλα· μὴ γὰρ ὄντος διπλασίον οὐκ ἐστὶν ἥμισυ, καὶ ἡμίσεος μὴ ὄντος οὐκ ἐστὶ διπλάσιον· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· τοῦτο δὲ τὸ ἴδιον καὶ πᾶσι τοῖς “πρὸς τι” καὶ μόνοις ὑπάρχει. Οὐ γὰρ μάχεται πρὸς τοῦτο τὸ αἰσθητόν καὶ ἡ αἴσθησις· εἰ γὰρ καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα προὔφε- 30 στηκε τῶν ζώων, ἐν οἷς ἐστὶν ὅλως ἡ αἴσθησις (καὶ γὰρ ἐκ τῶν στοι-

τῆ ἐπιστήμη (στήν ἐπιστήμη), καὶ ἄλλα κατὰ αἰτιατική, ὅπως ὅποιος χτυπᾶ χτυπᾶ αὐτὸν ποὺ χτυπιέται. Τὸ παρακολούθημα λοιπὸν, ποὺ εἶπαμε, γι' αὐτὸ μετὰ τὸ “λέγεται πῶς εἶναι ἄλλων”, πρόσθεσε τὸ, “ἢ μὲ κάποιον ἄλλο τρόπο”, ὥστε μὲ τὸ “λέγεται ὅτι εἶναι ἄλλων”, νὰ δηλώσει ὅσα μπαίνουν σὲ γενική, καὶ μὲ τὸ “μὲ κάποιον ἄλλο τρόπο” τὰ λεγόμενα μὲ αἰτιατική καὶ δοτική.

3. Τὰ “πρὸς τι” ἔχουν τέσσερα γνώρισμα. Πρῶτον τὸ ὅτι ὑπάρχει σ' αὐτὰ ἐναντιότητα· πράγματι στήν ἐπιστήμη ἀντίθετο εἶναι ἡ ἄγνοια. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα ὅμως δὲν ἀρμόζει σὲ ὅλα τὰ “πρὸς τι” καὶ δὲν ἀρμόζει μόνο σ' αὐτά. Δὲν ἀρμόζει σὲ ὅλα, ἐπειδὴ στὸ διπλάσιο δὲν ὑπάρχει κανένα ἀντίθετο· καὶ δὲν ἀρμόζει σ' αὐτὰ μόνο, ἐπειδὴ καὶ στήν ποιότητα ὑπάρχουν ἀντίθετα.

Δεύτερο γνώρισμα εἶναι, τὸ ὅτι ἐπιδέχεται τὸ περισσότερο καὶ τὸ λιγότερο². Καὶ μὲ ὅποιο τρόπο εἶδαμε τὸ προηγούμενο γνώρισμα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ αὐτὸ ἐφαρμόζεται στὰ “πρὸς τι”³.

Τρίτο γνώρισμα τῶν “πρὸς τι” εἶναι, τὸ ὅτι ἐπιδέχονται ἀντιστροφὴ. Γιὰ παράδειγμα λέγεται ὁ δοῦλος ἐνὸς κυρίου δοῦλος, καὶ λέγεται ἐπίσης καὶ ὁ κύριος δούλου κύριος. Ἐπίσης καὶ τὸ διπλάσιο τοῦ μισοῦ διπλάσιο, καὶ τὸ μεγαλύτερο τοῦ μικρότερου μεγαλύτερο, καὶ ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἐπιστητοῦ ἐπιστήμη, καὶ τὸ ἐπιστητὸ στήν ἐπιστήμη ἐπιστητό, καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ αἰσθητοῦ αἴσθησις, καὶ τὸ αἰσθητὸ στήν αἴσθησις αἰσθητό· ὅμοια καὶ μὲ τὰ ἄλλα. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα ὑπάρχει καὶ σὲ ὅλα τὰ “πρὸς τι” καὶ σ' αὐτὰ μόνο⁴.

Τέταρτο γνώρισμα εἶναι, τὸ ὅτι ὑπάρχουν ταυτόχρονα μὲ τὴ φύση· ταυτόχρονα δηλαδή εἶναι διπλάσιο καὶ μισὸ καὶ τοῦ μισοῦ εἶναι διπλάσιο καὶ τοῦ δούλου ὑπάρχει κύριος καὶ τοῦ κυρίου δοῦλος, καὶ ὅμοια μ' αὐτὰ καὶ τὰ ἄλλα. Καὶ ἀναιροῦν αὐτὰ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο· γιατί, ἂν δὲν ὑπάρχει τὸ διπλάσιο, δὲν ὑπάρχει τὸ μισό, καὶ ἂν δὲν ὑπάρχει τὸ μισὸ δὲν ὑπάρχει τὸ διπλάσιο· ὅμοια καὶ μὲ τὰ ἄλλα. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα καὶ σὲ ὅλα τὰ πρὸς τι ὑπάρχει καὶ σὲ μόνον αὐτά. Δὲν εἶναι ἀντίθετο σ' αὐτὸ τὸ αἰσθητὸ καὶ ἡ αἴσθησις. Ἐν δηλαδή ἡ φωτιὰ καὶ τὸ νερὸ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα προϋπάρχουν ἀπὸ τὰ ζῶα, στὰ ὁποῖα ἀποκλειστικὰ ὑπάρχει ἡ αἴσθησις (γιατὶ καθένα ἀπὸ τὰ ζῶα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ

3. Ὁπ. π., 7, 6 b 20-27.

4. Ὁπ. π., 7, 6 b 28 - 7 b 14.

χείων σύγκειται τῶν ζώων ἕκαστον), ἀλλ' οὐκ ὡς αἰσθητὰ προ-
 ὑπῆρχε ταῦτα, ἀλλ' ὡς σώματα ἢ οὐσίαι· ἐπεὶ αἰσθήσεως μὴ οὔσης
 διὰ τὸ μηδὲ ζῶον ὑφεστάναι πω, οὐδὲ τὰ στοιχεῖα ὑπὸ αἰσθησιν
 ἐπιπτέτινος· μὴ ὑποπίπτοντα δὲ τῇ αἰσθήσει οὐδ' αἰσθητὰ πω
 5 ἐτύγχανεν ἄν· γέγονε δὲ αἰσθητὰ, ὅταν αὐτῶν ἢ αἰσθησις ἀντελά-
 βετο. Καὶ τὰ ἄστρα δὲ εἴ τις προϋφίστησι τῆς ἀνθρώπων γενέσεως
 καὶ λέγοι αὐτὰ εἶναι ἐπιστητά, μήπω οὔσης ἐπιστήμης, διὰ τῆς εἰ-
 ρημένης ἐπιλύσεως τῆς ἀπορίας ἐκοθήσεται· ὑφίστατο μὲν γὰρ καὶ
 τὰ ἄστρα, ἀλλ' οὐκ ὡς ἐπιστητά· ἐπιστήμης γὰρ μήπω περὶ ταῦτα
 10 ἐνθεωρουμένης, πῶς ἂν εἶη ἐπιστητά; ἀλλὰ δῆλον, ὡς τότε γέγονεν
 ἐπιστητά, ὅτε καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ὑπεβλήθησαν. Οἱ μέντοι γε ἐξ αἰδίου
 συννυφεστῶτες τῷ οὐρανίῳ σώματι καὶ τὸν ἄνθρωπον διοριζόμενοι,
 δῆλον ὡς οὐδὲ χρόνῳ ὅλως προϋφεστάναι ἢ τὰ στοιχεῖα τῶν ζώων
 ἢ τὰ ἄστρα τῆς ἐπιστήμης συγχωρήσουσι· λόγῳ δὲ μόνῳ καὶ θεω-
 15 ρία τὰ ἀπλᾶ τῶν συνθέτων προτιθέναί δικαίωσουσιν. Ὡστε πᾶσι
 τοῖς “πρὸς τι” ὑπάρχει τὸ ἅμα τῇ φύσει ὑπάρχειν. Ἀλλ' ἀρχούντως
 εἴρηται καὶ περὶ τῶν “πρὸς τι”.

στοιχεῖα), ὅμως αὐτὰ δὲν προϋπῆρχαν ὡς αἰσθητὰ, ἀλλὰ ὡς σώματα ἢ ὡς οὐσίες. Γιατί, ἐφόσον δὲν ὑπῆρχε αἴσθησις, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα οὔτε τὸ ζῶο, οὔτε τὰ στοιχεῖα ἔπεφταν στὴν αἴσθησις κανενός· κι ἀφοῦ δὲν ἔπεφταν στὴν αἴσθησις, οὔτε αἰσθητὰ βέβαια ἦταν· αἰσθητὰ ἔγιναν ὅταν τὰ συνέλαβε ἡ αἴσθησις. Καὶ τὰ ἄστρα, ἂν τὰ θέτει κανεὶς πρὶν ἀπὸ τὴ γένεσι τῶν ἀνθρώπων καὶ λέει ὅτι εἶναι ἐπισητὰ, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἐπίλυση ποὺ κάναμε, θὰ παύσει νὰ ἔχει ἀπορία. Ὑπῆρχαν δηλαδὴ τὰ ἄστρα, ὄχι ὅμως ὡς ἐπισητὰ. Γιατί, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα ἐπιστήμη ἐρευνώντας αὐτὰ, πῶς θὰ ἦταν ἐπισητὰ; Εἶναι φανερὸ ἐπομένως, ὅτι τότε ἔγιναν ἐπισητὰ, ὅταν περιῆλθαν στὴν ἐρευνα τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὅμως αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν, ὅτι μαζὶ μὲ τὸ οὐράνιο σῶμα συνυπῆρχε καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν θὰ παραδεχθοῦν πῶς προϋπῆρχαν χρονικὰ ἢ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ζῶα ἢ τὰ ἄστρα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ μὲ τὸ λόγο μόνο καὶ τὴν ἐρεινα θὰ θεωρήσουν ὀρθὸ νὰ θέσουν τὰ ἀπλὰ πρὶν ἀπὸ τὰ σύνθετα. “Ὡστε σὲ ὅλα τὰ “πρὸς τι” ἰσχύει τὸ ὅτι ὑπάρχουν ταυτόχρονα μὲ τὴ φύση τους⁵. Ἀρκετὰ ὅμως μιλήσαμε καὶ γιὰ τὰ “πρὸς τι”.

5. “Ὁπ. π., 7, 7 b 15 - 8 a 12.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Οί αριθμοί παραπέμπουν κατά σειρά για τὰ χωρία τῆς Γραφῆς στο κεφάλαιο, τὸν στίχο καὶ τὴ σελίδα πού βρίσκονται, ἐνῶ γιὰ τὰ ὀνόματα καὶ πράγματα ἀπλῶς στὴ σελίδα πού βρίσκονται.

1. Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

	Γένεσις				
			27	1-29	148
1	26-27	24		13	320
	27-28	328	38	30	352
	28	52			
	31	300			
2	2	404	3	14	184. 186. 278
	7	166	4	3	178
	8-9	34	6	2-3	184
	16-17	34		18-21	352
	21-24	34	7	1	178
3	1-6	46	13	21-22	80
	7	36	14		80
	19	280	16		268. 370
	21	34. 38	20	3	180
4	4	296		4	324
	5	298		7	162. 164
	7	40. 42. 44. 294. 298		8-1	324
	8	280		23	180
	26	178		25	324
5	24	280	21	24	278
6	2	178	22	27	178
11	31	282	25	10-16	324
12	3	284		18-20	324
17	9-14	282		40	324
	11	362	26	-	322
22	1-14	64		34	322
	16-18	366	27	16	324
23	27	282	28	6-30	276
25	27-34	138		33-34	324
26	4	284		36	184. 186

29	6	184. 186	7	17	326
32	26-29	326	9	24	354
	32	320	14	18	276
33	7-11	322	15	22-29	326
	12-34	370		32-33	326
36	3-7	186	16	13	352
	31-33	324	28	3-9	164
	37	184	30	7-8	276
	Λευίτικόν			Βασιλειῶν Β'	
5	2-3	42	2	4	354
6	22	328	5	3-5	354
13	9-17	326	6	14	276
15	12	328	12	11	386
	16-18	328		26-30	354
17	1-9	326	24	18-25	328
19	19	168. 322		Βασιλειῶν Γ'	
24	15	180. 182			
	16	182. 184. 186	5	10	352
	20	278		11	348. 350
	Ἀριθμοί		18	31-33	326
				38	326
19	-	324	19	8	404
25	7-13	326	21	30-43	326
28	9-10	324		Βασιλειῶν Δ'	
	Δευτερονόμιον		2	1	402
5	8	324		11	370. 402
	12-15	324	13	20-21	328
12	1-14	326	23	7	278
19	21	278		Παραλειπομένων Α'	
22	11	322			
32	15-16	78	1	4-6	352
	43	120	2	6	352
	Κριταί		6	1	352
				18	352
15	14-19	330		19-23	352
17	5	278		29-32	352
18	14	278	15	19	352
	20	278		27	256
	Βασιλειῶν Α'		21	18-27	328
2	5	52	22	7-8	328

25	1		352	3	3		396
		Παραλειπομένων Β'			4		396
5	12		352			Ἡσαΐας	
		Ψαλμοὶ		6	1-10		74
					9-10		74
1	1		82		10		76
23	8		402	27	11		394
	10		402	33	9		402
33	10		384			Ἱερεμίας	
35	7		362				
49	1		178	28	10		394
68	29		320			Ἱεζεκιήλ	
81	1		178				
	6		178	1	10		172
88	1		350			Ματθαῖος	
91	13		20				
103	4		120	1	20		250. 252
111	5-6		36	3	4		150
118	91		176	4	1-2		402
134	15		306		18		198
		Ἰώβ			19		198
				5	3 ἐ.		82
1	21		446		3-11		82
		Παροιμῖαι Σολομῶντος			16		62. 234. 260. 426
					29-30		410
12	10		82		33-37		162
25	22		118. 120		38		258
		Ἐκκλησιαστής			39		260. 278. 424
					44		260
1	3		14		44-45		122. 232
	4		14				234. 426. 432
	9-10		146	6	1		426. 428
6	3-5		28		2		426. 430. 432
7	14		30. 32		3		428
	15		20. 22		4		236
10	9-10		10		6		426. 428.
		Ἀμώς			16		428
					18		78
3	6		32	7	6		242
		Ἰωήλ			22-23		140
				8	2		366. 398
3	1		366. 398		3		140

8	17	244	1	12-13	402
	24	332		16	198
	27	402		40	140
10	3	198		41	140
	37	312	2	23-24	434
11	12	150		25-26	434
	19	332		27	434
	27	330. 342. 346		28	434
	30	318	3	22	160
12	1-2	434		28-29	24
	3-4	434	4	11	78
	5	324		38	332
	5-6	434		41	402
	7	434	10	25	446
	8	434		51	140
	13	274	13	32	330. 332. 346
	24	160	14	28	302
	31-32	24		30	244
13	13	80. 84		65	418
	16	82		66-72	240
17	27	382	15	17	418
19	21	140	16	2	404
	24	446		7	302
22	40	312		9	404
	36	322. 336. 338		19	392
24	36	330			
26	32	302			
	34	244	1	2	374
	39	138		79	86
	67	418	2	21	362
	69-75	240	3	3	398
27	28-29	418		22	160
28	1	404	4	1-2	402
	9-10	394	5	12	140
	10	392. 394		13	140
	16-20	302. 304		25	402
				27-28	198
			6	1-2	434
1	1	398		3-4	434
	4	150		5	434

Μάρκος

Λουκᾶς

6	20-22	82	4	14	62
	37	260		15	62. 64
	44	274		17-19	64
8	38	260		19	66
10	10	74. 78		20	64
	20	242		21	64
	22	330. 342		21-23	60
12	25	346		22	66. 68
	10	24	5	23	64. 68
	33	254. 256. 274		19	362
	34	446		21	346
14	11	444		22	332. 334
18	14	444		30	136
	25	446		31	246
	41	140		44	58
22	34	244	6	38	136. 138
	35	384		44	346
	44	330		54	56
	54-62	240		64	346
	63-64	418	8	14	246
	64	420		54	248
24	1	404	9	1-7	76
	36-49	302		39	76
	37	304		40	76
	38	304		41	78
	39	304	10	30	338
	50-51	392	11	41	238
				42	238
			12	35	84
1	1	54		39	84
	9	84		40	82
	14	54. 334	13	5	398
	18	366. 370		10	398
2	11	400		23	82
3	18	24. 58		35	312
4	1-2	398		38	244
	6	330	14	2	240
	6-7	66		2-3	240
	10-12	60		3-4	248
	13-14	62		4	248

Ἰωάννης

14	5	248	1	10	400
	6	24. 56. 366		10-11	402
	8	238		11	372. 400. 402
	12	380	2	3	396
	13	396		11	158. 396
	16	238		13	158. 160
	16-26	396		15	160
	28	236		17	396. 398
16	30	236		19	396
	2	404		20	396
	14	346		41	272
	15	332. 338	4	4	272
17	10	346. 362		13	198. 202
	14	388		18	202
18	23	424		32-34	272
	25-27	240		36	358
19	2	418	5	1-11	242
	3	418		30	60
	26	82	6	15	400
	34	60. 396	8	15	398
20	1	404	9	3	204
	14-17	394	10	39	60
	17	396		47	398
	19-25	394	11	23-24	358
	19-29	302	12	7	376
	22	398	14	12-18	198
	26-29	394		13	444
21	1-14	394	16	3	154. 320
	7	82		12	358
	20	82		16-18	164
	25	392		19-21	360
				25-26	376
			17	18	198
1	1	392		19-34	200
	3	394	18	24	358
	4	396		27	358
	5	398	21	21-26	322
	6-11	392		23-26	154
	6-12	394	22	3	356. 358
	8	400		28	356. 358

Πρόξεις

23	6-9	200	12	9	232
24	1	206		14	232
	10-27	206		20	118.120
26		200	14	8	378
			15	22	192
				24	192
1	1	196	16	1	26
	1-3	396		2	26
	1-4	214.442		17	188
	2	442		22	222
	3	442			
	4	440.442			
	5	442			
	11	188	1	23	196
	12	188		24	332.340.
	13	190.192		30	332
	13-14	194		30	340
	14	192	2	5	196
2	4	244		6	196
	7	224		7	198.284
	8-9	224		14	320
	10	224	3	19-20	198
	29	282	4	8	212
3	1-6	46		9	196
	5	24.26		12-13	214.416
	9	214		13	196.414
4	1	218		14	416
	13	188	6	1	212
5	3-5	214	9	14-15	380
	12	48.166		19-22	322
8	17	434		22	144.378
	34	212		26	210
	38-39	310.316		27	440
9	3	310.312.314.318	10	18	218
	3-4	314		21	308
10	14-15	214		23	212
	18	274		32	428
11	33	362	11	1	444
	33-35	208		3-15	44
12	6-8	230		4-6	290
				7	292

Ρωμαίους

Κορινθίους Α'

	7-10	292		4	196
	10	290.292		7	242
	27	54	15	8	30
	27	58			
	29	58			
	33	274	1	4	22
12	1-3	408	2	20	378
	26	392	3	13	210
13	12	368		27	400
14	18	204	4	19	410
15	5	394	5	2	212
	5-7	394		3	212
	6	394		4	154
	8	196		7	212
	9	196.212.382		12	212
	10	196	6	7	212
	31	414			
	33	212			
	50	212	1	15-16	220
	53	56	3	1	222
			3	4	218
				6	58
				13	220
1	6	224.226		16-18	224
2	15	196		20-22	222
4	10	196.382	4	22-24	44
5	4	166..168	5	24	226
	13	226		5	218
	18	386	6	12	386.388.390
	20	386			
6	14	168			
8	23	228			
9	13-14	226	1	4-5	220
	22	416		20	374
10	5	414		27	226
11	5	384	2	1-2	214
	6	194		6	56
	9	384		6-7	330
	29	58		6-11	210
12	2	234		7	56.272
	2-4	196		7-8	236

Γαλάτας

Ἐφεσίους

Κορινθίους Β'

Φιλιππησίους

3	8	154.440	4	4-7	210
	12	382		16-17	376.378
	13-14	228			Ἑβραίους
	14	378			
	20-21	210	1	3	86
	3	320	2	14	284
	Κολοσσαεῖς		4	12	14
			4	15	56.144
1	24	220.380.382			Ἰακώβου
	Θεσσαλονικεῖς Α'		1	10	240
2	7	196		9-10	444
	Θεσσαλονικεῖς Β'			10	448
				10-11	448
3	14	220			Πέτρου Α'
	Τιμόθεον Α'		1	12	58
1	14	384	5	5	170
	15	52.196			Πέτρου Β'
2	7	50			
	13	46	1	16	412
	14	46		18	412
	14-15	44		19	412
	15	50.52.		19	412
3	7	428		19	412
5	9	50	2	19	212
	10	50		19	388
6	2	222	3	15	204
	17	220		16	204
	Τιμόθεον Β'				Ἰωάννου Α'
1	4-5	212	2	12-14	412

2. Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

Α

- ᾠδῶν 178. 180.
 ᾠδὴ 44. 280. 294. 298. 300.
 ἄβλεψία 86.
 ᾠδραᾶμ 64. 184. 218. 284. 282. 366. 446.
 ἄβυσσος συνέσεως 238.
 ᾠγαγ 326.
 ἄγαθότης 26. 28. 32. 38. 120. 232. 280. 362. 364.
 ἄγαθωσύνη 28.
 ἄγανάκτησις 34.
 ἄγάπη 50. 52. 214. 224. 232. 316. 408. 416.
 ἄγάπη Θεοῦ 310. 312.
 ἄγάπη πνευματικὴ 408.
 ἄγάπησις 356. 438.
 ἄγγελος 118. 120. 250. 252. 292. 336. 338. 340. 344. 348. 400.
 ἄγεννησία 332. 346.
 ἄγίασμα 54.
 ἄγιασμός 50. 52. 54.
 ἄγιότης 42.
 ἄγιστεία 422.
 ἄγνοια 78. 82. 126. 134. 140. 332. 334. 336. 338. 340. 342. 344. 348. 492.
 ἄγνωμοσύνη 74. 80. 334.
 ᾠδάμ 34. 36. 38. 44. 46. 48. 50. 142. 144. 166. 280.
 ἄδελφοκτονία 244. 294.
 ἄδης 240. 442.
 ἄδικία 22. 24. 26. 28. 224. 256. 426. 486.
 ἄδολεσχία 116.
 ἄδοξία 34. 444.
 ᾠδριανός 360.
 ἄδυναμία 480. 482.
 ἄθανασία 56.
 ᾠθανάσιος (ὁ Μέγας) 370.
 ἄθεότης 24.
 ᾠθηναῖοι 200.
 ἄθλιότης 16.
 ἄθυμία 340. 378.
 Αἰγόκερος 420.
 Αἴγυπτος 180. 352.
 Αἰγύπτιοι 244.
 αἰδιότης 114.
 Αἰθάν 350. 352.
 Αἰλίων 360.
 αἶμα Δεσποτικόν 438.
 αἶμα Κυρίου 54. 56. 58. 60. 396.
 αἶματα παρθενικά 54.
 Αἶμάν 352.
 Αἶνάν 352.
 αἴρεσις 146.
 αἰρετικὸς 108. 110.
 αἴσχος ἀπάτης 52.
 αἰσχύνη 156. 276. 306.
 αἰχμαλωσία 66. 438.
 ἀκαθαρσία 286.
 ἀκινησία 112.
 ἀκολασία 16.
 ἀκροθυσία 282. 286. 362. 364.
 ἀκτημοσύνη 260.
 ᾠΑκτιον 424.
 ᾠΑκύλας 354.
 ἄλαζονεία 76. 102. 244.
 ᾠΑλεξάνδρεια 358.
 ᾠΑλέξανδρος (ὁ Μέγας) 474.
 ἄληθεια 24. 26. 34. 36. 50. 56. 64. 82. 84. 110. 112. 114. 134. 156. 158. 170. 174. 198. 202. 206. 212. 216. 218. 222. 236. 246. 254. 288. 294. 302. 344. 358. 360. 362. 366. 368. 372. 374. 378. 426. 460. 470.
 ἄληθεια ἐνυπόστατος 24.
 ᾠΑλκιβιάδης 466.
 ἄλλοίωσις 138.
 ἄλλοτριώσις 314.
 ἄμαθία 288. 328.
 ᾠΑμάθεια 288. 290.
 ἄμαρτημα 24. 42. 58. 62. 122. 244. 298.

364. 410.
 ἁμαρτία 20. 40. 42. 44. 56. 78. 144. 182.
 184. 322. 386. 388. 404. 410.
 ἁμαρτωλὸς 194. 212.
 ἁμηχανία 32. 160.
 ἄμιλλα 162.
 ἄμνηστία 348.
 Ἐμφιλόχιος 450.
 Ἐμῶν 354.
 Ἐμῶρ 420.
 ἀναγέννησις 410. 412.
 ἀνάθεμα 310. 316. 318.
 ἀναισθησία 308.
 ἀναλγησία 14.
 ἀνάληψις 392. 394.
 Ἐνανίας 240-242.
 ἀνάστασις 56. 146. 250. 280. 304. 394.
 442.
 ἀνδρεία 12. 430.
 ἀνθρωπότης 128. 246.
 ἄνοια 158. 160. 270. 328. 434. 446.
 ἄνομος 322.
 ἀνοσιότης 426.
 Ἐντίμαχος 230.
 ἀντιμισθία 28. 84.
 Ἐντισθένης 260.
 Ἐντίχριστος 162.
 Ἐντώνιος (Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ)
 422.
 ἀξιοπιστία 248.
 ἀξίωμα 440.
 ἀξίωμα ἀποστολῆς 244.
 ἀπάθεια 432.
 ἀπάτη 46. 48. 50. 52. 344. 388.
 ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς 86.
 ἀπειλή 268.
 ἀπιστία 24. 62. 74. 214. 314.
 ἀπλότης 226. 230.
 ἀπόγνωσις 32. 340.
 ἀποκάλυψις 242.
 ἀποκλήρωσις 82.
 ἀπόλαυσις 32. 44. 58.
 Ἐπολινάριος 362.
 Ἐπολλόδωρος 170.

Ἐπολλῶς 358.
 ἀπολύτρωσις 414.
 ἀπόνιοι 34. 42. 86. 158. 160. 298. 434.
 446.
 ἀποστασία 254. 302.
 ἀπραξία 308.
 ἀπώλεια 22. 24. 164. 426.
 ἀργολογία 162.
 Ἐρειος 162. 200.
 ἀρετή 14. 20. 22. 24. 30. 32. 50. 52. 82.
 120. 156. 160. 176. 178. 180. 190.
 200. 214. 232. 234. 252. 258. 268.
 272. 274. 282. 368. 374. 390. 406.
 408. 410. 426. 428. 430. 444. 480.
 484.
 Ἐρης 422.
 Ἐριστοτέλης 466. 472. 474.
 Ἐριστοφάνης 230.
 ἄρνησις Πέτρου 244. 246.
 ἀρπαγή 256.
 ἀρρητοποιία 282.
 ἀρρητουργία 244.
 ἄρτος Κυρίου 58.
 ἀρχιερωσύνη 326.
 ἄρχων τοῦ κόσμου 236.
 ἀσάφεια 12. 206.
 ἀσέβεια 30. 54. 168. 178. 296.
 ἀσέλγεια 418. 420.
 ἀσιτία 434.
 Ἐσσαρῶν 402.
 ἀσημοσύνη 36.
 ἀτιμία 414.
 Αὐγουστος 422.
 αὐτάγαθον (τὸ Θεῖον) 70.
 αὐτάρκεια 268.
 αὐτεξούσιον 24.
 αὐτεξουσιότης 388.
 αὐτοενέργεια 72.
 αὐτοσύσιον 72.
 αὐτοτέλεια 72.
 αὐτοψία 412.
 ἄφεις 40. 54. 398.
 ἄφεις ἁμαρτιῶν 398.
 ἀφθαρσία 56. 166. 212. 224.

Ἄχαάβ 326.
Ἄχαΐα 358.
Ἄχελῶος 288.

B

Βαβαλώνιοι 66.
βάπτισμα 282. 364. 398.
βάπτισμα μετανοίας 398.
Βαπτιστής (Ἰωάννης) 398.
Βαρνάβας 358. 392.
βασιλεία Θεοῦ 74. 82. 212. 390. 448.
βασιλεία τῶν οὐρανῶν 150. 386. 446.
Βασίλειος (ὁ Μέγας) 370.
βασκανία 68. 160.
βδέλυγμα 182. 284. 302.
βίβλος ζωῆς 320.
βλάβη 12. 34. 198. 254.
βλάβη δαιμονία 80.
βλασφημία 108. 160. 182. 334. 362.
Βουκέφαλος 474.
βουλή 126.
βούλησις 124. 126.

Γ

Γαιθάν 348. 350.
Γαλιλαία 302. 304. 394. 400. 402.
Γαλιλαῖοι 400.
γάμος 328.
γέννησις 346. 410.
γέννησις πνευματικῆ 410.
γέννησις τοῦ Σωτῆρος 52.
γένος 88. 90. 96. 98. 100. 472. 474.
Γίσχαλα 356. 358.
γλωσσαλγία 116.
γνώμη 126. 128. 136.
γνώσις 62. 68. 70. 126. 134. 186. 208.
232. 234. 274. 332. 334. 336. 340.
342. 346. 348. 370. 374. 440. 442.
452.
γνώσις πατρικῆ 348.
γνώσις πατρῶα 344.
Γομόρρα 244.

Γρηγόριος Θεολόγος 36. 102. 108.
110. 372.

Δ

Δαβίδ 120. 276. 326. 354. 434. 442.
δαιμόνιον 158. 160. 164. 278. 308. 358.
388. 390.
δαίμων 66. 278. 388. 420.
δάκρυον 244.
Δαρδὰ 352.
δεισιδαιμονία 110. 118.
Δεκέμβριος 422.
δημιουργία 112.
Δημοσθένης 230.
διαβολή 20. 428.
διάβολος 410.
διάθεσις 128. 134. 480. 482.
διαίρεσις 94.
διακονία 230. 232. 314. 386.
διάκρισις 134. 140.
διαφορὰ 142.
διδασκαλία 230. 232.
δικαιολογία 364. 426.
δικαιοσύνη 20. 22. 24. 26. 28. 30. 210.
264. 280. 430. 480. 486. 488.
δικαίμα 28.
δίκη 264.
Διογένης 260.
Διονύσιος 370.
δίψα 62.
δίψα σωματικῆ 62.
διωγμὸς 242.
δόξα 14. 260. 270.
δόξα ἀνθρωπίνη 34. 58. 182. 444.
δόξα (θεία, Θεοῦ, Κυρίου) 60. 74.
148. 210. 222. 224. 228. 234. 248.
252. 292. 314. 316. 336. 348. 370.
400. 412. 426. 428.
δόξα κενὴ 430.
δοξοκοπία 36. 428.
δοξολογία 428.
δουλεία 438. 440.
δοῦλος 438.

δοῦλος Χριστοῦ 436.
 δύναμις 480.
 δύναμις γνωστική καὶ ζωτική 126.
 δύναμις ἔμφυτος 130.
 δύναμις θελητική 128.
 δύναμις Θεοῦ 196. 282. 376. 380. 442.
 δύναμις ὀρεκτική 124.
 δύναμις ψυχική 120.
 δυσμένεια 120.
 δυσσέβεια 282. 338. 342. 348. 426.
 δυσσέδημα 108. 336. 342. 344.
 δυσφημία 82. 182. 246. 380.
 δωρεὰ 54. 80. 398.

Ε

Ἑβραῖοι 324. 360.
 ἔγαστριμαντις 164.
 ἔγαστριμυθος 164.
 ἔγκρατεια 256.
 εἶδος 88. 90. 96. 98. 100. 472. 474.
 εἰδωλόθυτον 216.
 εἰδωλομανία 244.
 εἰδωλον 68. 162. 278. 308. 356.
 Εἰκονομάχοι 306.
 εἰκὼν 308.
 εἰκὼν (Θεοῦ) 24. 162. 292.
 εἰρήνη 214. 224.
 εἰρωνεία 262.
 ἐκδίκησις 122.
 ἐκεχειρία 276.
 ἐκμίμησις 406.
 ἔκστασις μανική 482.
 ἐλάττωμα προγονικὸν 52.
 ἐλεημοσύνη 50. 230. 234. 252. 254.
 274. 426. 430. 432.
 ἔλεος 16. 234. 242. 256. 434.
 ἐλευθερία 256. 266. 388. 440.
 Ἑλλάς 204. 354. 424.
 Ἑλλην,- νες 164. 192. 224. 244. 286.
 414. 428. 444.
 ἐλπὶς 192. 194. 204. 214. 250. 316. 374.
 376. 378. 398.
 ἐμφύσημα θεῖον 166.

ἐνανθρώπησις 146. 236. 284.
 ἐνέργεια 72. 98. 100. 252.
 ἐντερόμαντις 164.
 Ἐνώς 178.
 Ἐνώχ 280.
 ἔνωσις 316.
 ἔνωσις καθ' ὑπόστασιν 126.
 ἔξις 480. 482.
 ἐξουσία 290. 294. 304.
 ἐξουσία ἀρχική 440.
 ἐξουσία δεσποτική 160.
 ἐπαγγελία 314.
 ἔπαινος 164. 264. 430.
 ἐπήρεια 262.
 ἐπιβουλή 68. 70. 380. 450.
 ἐπίγνωσις 158. 202. 440.
 ἐπίγνωσις ἀληθείας 82.
 ἐπίδειξις 430. 432.
 ἐπιείκεια 196. 278.
 ἐπιθυμία 148. 258.
 ἐπιτορκία 162.
 ἐπιμέλεια 16. 178.
 ἐπιμέλεια σωτήριος 50.
 ἐπιμξία 284.
 ἐπινέμησις 422. 424.
 ἐπίνοια 70. 376.
 ἐπίπνοια 374.
 ἐπιστήμη 458. 492. 494.
 ἐπιφάνεια (Θεοῦ) 250.
 Ἐπίχαρμος 170.
 ἔρις 156. 256.
 Ἐρμῆς 198. 288.
 ἐρυθρότης 480.
 ἔρως 16. 22. 24. 50. 178. 254. 270. 314.
 366.
 ἔρως θεοπρεπῆς 314.
 ἔρως θεσπέσιος 314.
 ἔρως θεῖος 312.
 ἑτερόνυμα 450. 452. 454.
 Εὔα 34. 48. 50.
 εὐγένεια 438.
 εὐγλωττία 216.
 εὐγνωμοσύνη 42.
 εὐδαιμονία 30. 46. 258. 266. 288. 350.

εὐεργεσία 44. 54. 56. 80. 82. 120. 122.
160. 222. 400. 416. 436.
εὐζωία 12.
εὐλάβεια 262.
εὐλογία 52. 284. 320. 322. 326. 328.
366.
Εὐνίκη 212.
Εὐνόμος 108. 372.
εὐπάθεια 120.
εὐπρέπεια 448.
Εὐρυκλεὺς 164.
εὐσέβεια 52. 54. 68. 76. 86. 110. 116.
124. 144. 150. 164. 168. 178. 190.
200. 204. 206. 242. 272. 276. 284.
302. 308. 348. 364. 370. 374. 378.
390. 410. 412. 430.
εὐτέλεια 444.
εὐφημία 282.
εὐφροσύνη 80. 120. 124. 190. 444.
εὐχαριστία 426.
εὐωδία 196. 274.
ἔφεσις 128.
Ἔφεσος 358.
ἔχθρα 120. 122. 270.

Z

Ζαρά 352.
ζῆλος 242. 272.
ζημία 18. 42. 44. 154. 184. 254.
ζωή καὶ ἀλήθεια 366. 382.
ζωή αἰώνιος 56. 62. 224.
ζωή σὺράνιος 56.
ζωῆς βίβλος 320.

H

ἡδονή 36. 42. 46. 128. 148. 216. 258.
ἡδονή σαρκική 282.
ἡδυπάθεια 256.
Ἡλίας 326. 368. 402. 404.
ἥλιος νοητὸς καὶ ὑπερκόσμιος 86.
Ἡλιος τῆς δικαιοσύνης 30.
Ἡράκλεια 406. 408.

Ἡρακλῆς 288.
Ἡσαΐας 74. 84. 394. 402.
Ἡσαῦ 148.
ἡσυχία 298.

Θ

Θάμαρ 352.
θάνατος 48. 54. 56. 186. 280. 282. 282.
316. 350. 378. 442.
θαῦμα 74. 86. 160.
θαυματουργία 158. 242.
θέλημα 128. 136. 152. 154.
θέλημα ἀθέλητον 150. 154.
θέλημα ἀνδρὸς 436.
θέλημα (ἀνθρώπινον) 48. 122.
θέλημα ἀνθρώπινον γνωμικὸν 134.
θέλημα ἀνθρώπινον ὑποστατικὸν
132.
θέλημα γνωμικὸν 122. 126. 128. 130.
132. 134. 138. 140. 142. 144. 148.
150. 152. 154. 156.
θέλημα γνωμικὸν ἀνθρώπινον 152.
θέλημα γνωμικὸν καὶ ὑποστατικὸν
146.
θέλημα γνωμικὸν τῶν θεαρχικῶν
τριῶν ὑποστάσεων 136.
θέλημα γνωστικὸν 128.
θέλημα θεῖον 126. 130.
θέλημα θεῖον καὶ ἔμφυτον καὶ ἀδιαί-
ρετον 140.
θέλημα θεῖον φυσικὸν 134.
θέλημα θεότητος 140.
θέλημα κοινὸν τῆς τριαδικῆς θεότη-
τος 142.
θέλημα Πατρὸς 136. 138.
θέλημα προσωπικὸν 128.
θέλημα σαρκὸς 436.
θέλημα Υἱοῦ 136. 138.
θέλημα ὑπέρθρον 136.
θέλημα ὑποστατικὸν 122. 128. 130.
132. 142. 146. 150.
θέλημα φυσικὸν 124. 128. 134. 136.
142. 144. 146. 148.

θέλημα φυσικὸν ἀνθρώπινον 142.
152.
θέλημα φυσικὸν τῶν τριῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων 136. 142.
θελητὸν 128.
θέλησις 124.
θέλησις γνωμικὴ 126.
θέλησις θεία 128.
θέλησις φυσικὴ 124. 126. 128.
θεογνωσία 68. 86.
θεολογία 82. 346.
θεολογία μυσταγωγὸς 70.
Θεὸς 102. 104. 106. 108. 110. 174. 176.
348. 362. 366. 370. 372. 376. 398.
θεοσέβεια 42.
θεοσέβεια ἰσραηλιτικὴ 66.
θεοσοφία 330.
θεότης 54. 66. 86. 246. 346. 370.
θεωρία σωτήριος 78.
θέωσις 46.
θλίψις 118. 214. 224. 350. 374. 380.
382. 384. 416.
Θουκυδίδης 170. 230.
θνητότης 36.
θράσος 204. 270. 288.
θρησκεία 180. 182. 306. 310.
θυμὸς 224. 278. 328. 418. 480.
θυσία 44. 298. 300. 306. 322. 324. 326.
328. 422. 434. 444.
θυσία ἀναίμακτος 302. 308.
θυσία δαιμονώδης 308.
θυσιαστήριον 324. 328.
Θωμᾶς 250. 394.

I

Ἰακώβ 60. 62. 184.
Ἰάκωβος 394. 444. 448.
ιδέαι Πλατωνικαὶ 88.
ἱερουργία 324.
Ἰερουσαλήμ - Ἱεροσόλυμα 60. 64. 302.
304. 326. 356. 360. 396. 400. 440.
ἱερωσύνη 326. 428. 434.
ἰλαρότης 230.

ἰνδικτιῶν 422. 424.
Ἰουδαία 356.
Ἰουδαῖος 20. 56. 60. 66. 68. 74. 76. 80.
82. 86. 184. 186. 198. 200. 202. 204.
212. 224. 244. 246. 286. 300. 314.
316. 320. 322. 330. 358. 360. 364.
398. 414. 418. 420. 428. 434.
Ἰούδας (πατριαρχῆς Ἑβραῖος) 352.
Ἰούδας (προδότης) 244.
Ἰουλιανὸς Παραβάτης 252. 254. 258.
270. 272. 274. 276. 302.
Ἰσαάκ 148. 184.
ἰσομοιρία 272.
Ἰσραήλ 80. 118. 218. 324. 328.
Ἰσραηλίτης 64. 348. 350.
Ἰωᾶβ 354.
Ἰωάννης (ὁ Βαπτιστῆς) 398.
Ἰωάννης (εὐαγγελιστῆς) 202. 392.
394. 418.
Ἰωάννης Κωνσταντινουπόλεως
(Χρυσόστομος) 406.
Ἰωβ 446.
Ἰωήλ 352.
Ἰώσηπος 360.
Ἰωσήφ (μνηστήρ Θεοτόκου) 250.
252.

K

καθαρότης 16. 42. 68. 210.
καθαρότης βίου 68. 438.
κάθαρσις 58. 410.
Καῖν 178. 244. 298. 300.
κακία 22. 28. 30. 32. 34. 82. 178. 234.
254. 258. 268. 272. 346. 426. 428.
430. 480.
κακόνιοι 176. 348.
κακούργημα 146.
κακούργημα 262.
κακουργία 112. 262. 348.
Καλλίμαχος ὁ Λίβυς 230.
Κανᾶ 400.
Κάρμηλος 326. 402.
κατάγνωσις 24. 40. 46. 52.

καταδίκη 58. 168.
κατάκρισις 58. 82.
καταλλαγή 386.
κατάρα 208. 210. 322.
κατηγορία 462. 466. 468.
κενοδοξεῖν 428.
κενοδοξία 426. 430. 432.
κενόδοξον 428. 430.
κενοσπουδία 16. 18. 20.
κένωσις 236. 322.
κέρδος 16. 18. 20. 238. 254.
Κεχραιῖ 26.
κηδεμονία 20. 32. 34. 38. 50.
κήρυγμα 154. 306. 318. 344. 356. 358.
374. 376. 378. 440.
Κηφᾶς (Πέτρος) 394.
Κιλικία 356.
κίνδυνος 160.
Κλεώπας 394.
Κλήμης ὁ Ῥώμης 392.
κληροδοσία 390.
κλήσις ἄνω 228. 366. 436.
κλοπή 256.
κοινωνία 220. 226. 346.
κολακεία 164. 208. 288.
Κορέ 352.
Κορίνθιοι 414.
κοσμογένεια 118.
Κράτης 260.
κρῖμα 58. 82.
κρίσις 126. 332. 334. 336.
κρίσις θεία καὶ ἀδέκατος 82.
κυριότης 304.
κώφωσις 84.

Λ

λαμπρότης ψυχική 432. λατρεία 308.
λατρεία Θεοῦ 64. 66. 200. 314.
λατρεία ἰουδαϊκή 66.
Λίβανος 20. 402.
λογισμὸς 62.
λογομαχία 162.
Λόγος 102. 104. 106. 108. 364. 374. 436.

Λουκᾶς 158. 392. 418. 420.
λουτρὸν 398.
Λυδία λίθος 406. 408.
λύπη 32. 238. 300.
Λωῖς 212.

Μ

Μάγνητες 406.
μαγνήτις 406.
μακαριότης 18. 184.
μακαρισμὸς 82.
Μακεδόνες 358.
μανία 246. 342.
μανία Ἀρειανή 142.
Μανιχαῖοι 362.
Μάξιμος 122. 128.
Μαρία (Θεοτόκος) 394.
Μάρκος 344. 346. 348. 392. 418.
μαρμαρυγή 178. 408. 430.
Μάρτιος 422.
μάρτυς 222.
ματαιολογία 26. 162.
ματαιοπονία 266.
ματαιότης 14. 16. 18. 28. 30. 388.
Ματθαῖος 74. 80. 344. 348. 392. 418.
μεγαλειότης 60. 110. 412.
μεγαλόνοια 208.
μεγαλορρημοσύνη 170.
μέθεξις 178.
μέθη 158. 160.
Μεραρί 352.
μέριμνα 14. 446.
μερισμὸς 138.
μεταμέλεια 162. 298.
μετάνοια 40. 58. 244. 298.
μετουσία 56.
μηχανουργία 22.
μαιφονία 204. 244. 376.
μίασμα εἰδωλικὸν 80.
μικρολογία 60.
μίμησις 432. 444.
μίμησις Δεσποτική 122.
μισθαρνία 206.

μῖσος 120.
 μόλυσμα 58.
 μολυσμὸς 62.
 μοναὶ (οὐράνιαι) 240.
 Μονογενῆς 334. 336. 338. 340. 344.
 μορφή 480. 484.
 μορφή δούλου 54.
 μορφή Θεοῦ 210.
 μοχθηρία 48. 82. 84. 260.
 μυκτηρισμὸς 418.
 μυσταγωγία Χριστιανῶν 308. 310.
 μυστήριον 58. 64. 82. 146. 218. 242.
 370.
 μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ 74.
 78. 82. 84.
 μυστήρια τῆς χάριτος 78.
 Μωσῆς 118. 120. 178. 180. 184. 186.
 320. 324. 326. 352. 368. 370. 404.

N

Ναζηραῖος 328.
 Ναθανιήλ 394.
 νέκρωσις 196. 382.
 νέμεσις 426. 428.
 Νέρων 376.
 Νεστόριος 142.
 νηστεία 402. 404. 406. 428. 430.
 νῆψις 32.
 νομοθεσία 164. 300. 324.
 νόμος μωσαϊκὸς 66. 208. 216. 238. 314.
 318. 326. 364. 434.

O

ὀδύνη 372.
 οἶησις 76. 78.
 οἰκείωσις 338.
 οἰκονομία 32. 36. 154. 238. 332. 348.
 οἰκτιρμοὶ 214.
 ὀλιγοψυχία 302.
 ὀλιγωρία 298. 334.
 ὀλοκαύτωσις 326. 328.
 Ὅμηρος 230.

ὁμοίωσις 428.
 ὁμοούσιον 362.
 ὁμοουσιότης 236.
 ὁμώνυμα 450. 452. 454.
 ὁμωνυμία 462.
 ὄνειδος 420.
 ὄργη 26. 204. 224. 278. 320. 328. 482.
 ὄργια ἔθνῶν 308.
 ὄρεξις ζωτικὴ καὶ λογικὴ 124.
 ὄρεξις φυσικὴ 146.
 ὄρκος 162. 366. 428.
 ὄρμη 126. 128.
 Ὅρνᾶς 328.
 ὄρος τῶν Ἐλαιῶν 394.
 Οὐαλεντῖνος 364.
 Οὐεσπασιανὸς 360.
 οὐσία 70. 72. 92. 236. 346. 370. 390.
 454. 456. 462. 464. 466. 468. 470.
 472. 474. 490.
 οὐσία ἀγγελικὴ 338.
 οὐσία ἄτομος 474.
 οὐσία δευτέρα 466. 468. 472.
 οὐσία καθόλου 466. 474.
 οὐσία μερικὴ 466. 472. 474.
 οὐσία πρώτη 466. 468. 472.
 οὐσία ὑπερούσιος καὶ αὐτάγαθος 70.
 οὐσία ὑπερούσιος καὶ δημιουργὸς
 336.
 οὐσία ὑπερούσιος καὶ πρακτικὴ 460.
 οὐσίωσις 34. 98. 100. 248. 462.

Π

πάθημα 22.
 πάθος 14. 24. 34. 56. 76. 78. 84. 86. 98.
 100. 120. 142. 160. 220. 238. 242.
 256. 266. 272. 282. 378. 382. 388.
 398. 404. 406. 410. 412. 420. 430.
 432. 480. 482.
 πάθος σωματικὸν 80.
 παιδαγωγία 50. 52. 372. 406.
 Παιῶνιοι 372.
 πανουργία 198.
 παράβασις 34. 36. 38. 44. 46. 50. 280.

Παραβάτης (Ίουλιανός) 270.
 παραβολή 74. 78. 84.
 παράδεισος 34. 46.
 παραίνεσις 44. 50. 256. 260. 272. 274.
 παράκλησις 224. 226. 230. 232. 340.
 Παράκλητος 238. 396.
 παραμυθία 446.
 παράνοια 246. 338.
 παρανομία 244. 434.
 παραψυχή 230. 298.
 παρθένος 52.
 παροΐνια 182. 196.
 παρουσία (δευτέρα) 250.
 παρρησία 96. 202. 320. 444.
 παρώνυμα 450. 452. 454.
 Πάσχα 140.
 Πατήρ 102. 104. 106. 108. 114. 174.
 176. 330. 332. 334. 336. 338. 340.
 342. 344. 346. 348. 362. 396. 398.
 412. 428.
 Παῦλος 24. 26. 30. 44. 154. 164. 166.
 188. 190. 192. 194. 196. 198. 202. 204.
 206. 208. 212. 214. 216. 22. 224. 232.
 240. 274. 282. 290. 294. 312. 314. 316.
 318. 320. 356. 358. 360. 370. 372. 374.
 378. 380. 382. 384. 386. 390. 392. 394.
 396. 410. 414. 416. 420. 428. 436. 438.
 440. 442. 444.
 παχύτης 36.
 πειθανολογία 196.
 πειθανότης 202.
 πειθῶ 202.
 πειρασμός 32. 242. 374. 420.
 πενία 16. 34.
 περιεργία 22.
 περικάθαυμα 416. 420.
 περίνοια 160. 320.
 περισπασμός 16.
 περιτομή 212. 282. 284. 324. 362. 364.
 366.
 περιφάνεια 276.
 περίψημα 414. 420.
 Πέτρος 170. 202. 240. 244. 246. 392.
 394. 398. 410. 412.

πηγή σοφίας 238.
 πήρωσις 76. 86.
 πιθανολογία 364.
 πικρία 120.
 πίστις 24. 38. 50. 52. 58. 62. 80. 168.
 188. 190. 194. 196. 210. 212. 214. 220.
 222. 224. 230. 232. 284. 316. 318. 330.
 366. 378. 398. 410. 436. 442.
 πλάνη 68. 76. 118. 150. 164. 196. 198.
 254. 322. 330. 340. 426. 432. 442.
 Πλάτων 88. 90. 96. 164. 230. 264. 268.
 456.
 πλεονεξία 270.
 πλημμέλεια 298.
 πλημμέλημα 44. 46.
 πλούσιος 448.
 πλοῦτος 34. 444. 446. 450.
 Πνεῦμα 174. 176. 330.
 πνεύματα πονηρίας 386. 388.
 πόθος 242. 312. 316. 314. 356. 370. 410.
 436.
 πόθος ἔνθεος 314.
 ποιόν 146. 484. 486.
 ποιότης 150. 480. 482. 484. 486. 488.
 492.
 πολιτική ποιότης 482.
 πολιτεία οὐράνιος 274. 446.
 πολυπαιδία 28.
 πολιτογραφία 360.
 πολυπραγμοσύνη 94.
 πολυώνυμα 450. 452. 454.
 πονηρία 24. 28. 344. 386. 388. 390.
 Πονηρός 410.
 Πόντος 408.
 ποσόν 476.
 ποτήριον Κυρίου 54. 58.
 πράοτης 130. 264. 358.
 προαίρεσις 18. 64. 76. 82. 126.
 πρόγνωσις 240. 244. 246. 344.
 προδοσία 14. 244.
 πρόνοια 20. 28. 32. 44. 50. 78. 140. 240.
 258. 264. 280. 284. 320. 330. 340.
 362. 418. 436. 438.
 πρόρρησις 246.

προσευχή 428.
 προσκύνησις 64. 120.
 πρόσλημμα 102. 104. 106. 240. 372.
 προστασία 230.
 πρόσωπον 132.
 προσποίησης 22.
 προφητεία 230. 232. 326. 352.
 πρωτεία 60. 204.
 πρωτότοκος 44.
 Πύθων 164. 358.
 πώρωσις 78. 318.
 πώρωσις καρδίας 80.

Ρ

ῥαδιούργημα 262.
 ῥαδιουργία 268.
 ῥαθυμία 14.
 ῥεβάθ 354.
 ῥεβέκκα 320.
 ῥητορία 216.
 ῥώμα 420.
 ῥωμαῖοι 26. 356. 358. 360. 422.
 ῥώμη 26. 356. 392. 420. 422.

Σ

Σάββατον 434. 436.
 Σαδδουκαῖοι 118.
 Σαμάρεια 66.
 Σαμαρεῖται 184.
 Σαμαρεῖτις 60. 64. 66. 68.
 Σαμοθράκη 408.
 Σαούλ 244. 326. 354.
 Σαμουήλ 326. 352. 354.
 σάρκωσις 370.
 σάρξ ἄχραντος 56.
 σάρξ Κυρίου 56.
 Σαῦλος (Παῦλος) 436.
 Σεπτέμβριος 422.
 Σήθ 178.
 σιδηρεῖτις 406. 408.
 σιωπή 60.
 σκανδαλίζειν 432.

σκληροκαρδία 244.
 σκοτεία 84.
 Σόδομα 244.
 Σολομών 14. 22. 28. 348. 350. 352.
 σοφία 12. 14. 40. 100. 194. 202. 204.
 206. 208. 210. 214. 216. 238. 244.
 266. 274. 306. 340. 342. 352. 370.
 σοφία δημοουργική 138.
 σοφία οὐράνιος 198.
 σοφία ἐνυπόστατος 332. 340.
 Σοφοκλῆς 164.
 σπουδή 20. 50. 52. 58. 60. 230. 314.
 366.
 Στάγειρα 100.
 σταυρὸς 22. 58. 196. 238. 240. 250. 304.
 380.
 στενοχωρία 224.
 στερνόμαντις 164. στοργή 120. 134.
 Στέφανος (πρωτομάρτυς) 400.
 στοργή 314. 318.
 συγγνώμη 46. 50. 122. 136. 240. 342.
 συγκατάβασις 238.
 σύγκρισις 60.
 συκοφάντημα 262.
 συκοφαντία 204. 266. 304. 426.
 συμβεβηκὸς 452. 454. 456. 466. 468.
 συμμετοχος 58.
 συμπάθεια 242. 256. 278. 358. 408.
 σύμπνοια 136.
 συμφορὰ 12. 32.
 συμφυῖα 236.
 συνάφεια 318. 408.
 σύνεσις 204. 216. 218. 238.
 συντέλεια 392.
 συνώνυμα 450. 452. 454.
 σύσσωμος 58. 60.
 σφαγή 22. 54.
 σχῆμα 480. 484.
 Σωκράτης 90. 92. 94. 96.
 σῶμα Δεσποτικὸν 56.
 σῶμα ζωοποιὸν τοῦ Κυρίου 60.
 σῶμα Κυρίου 54. 58. 60.
 σωτηρία 12. 34. 38. 58. 62. 68. 78. 82.
 82. 86. 138. 140. 170. 190. 200. 226.

238. 254. 266. 272. 312. 316. 318.
320. 378. 416. 426. 446.
σωφροσύνη 16. 50. 52. 130. 256.

Τ

ταλαιπωρία 148.
ταπεινός 444.
ταπεινότης 444.
ταπεινοφροσύνη 444.
ταπείνωσις 210. 236. 444. 446. 448.
450.
Ταράσιος 436.
ταραχή 328.
Ταρσός 356. 358.
ταυτότης 236.
τεκνογονία 44. 50. 52. 54.
τεκνοτροφία 50. 52.
τελειότης 72. 144.
τερατουργία 180.
Τέρτιος 220.
Τιδεριάς 394.
τιμή 62. 148. 184. 224. 292. 326. 354.
Τιμόθεος 154. 320. 428.
τιμωρία 54. 168. 182. 184. 188. 250.
318. 424.
Τίτος 228.
τράπεζα μυστική 56.
τροφή μυστική 56. 60.
τρυφή 32. 256. 270.
τυραννίς 438.
τυφλότης 86.
τύφλωσις 78. 86.
τύφος 76. 270.

Υ

ὕβρις 20. 52. 56. 76. 80. 100. 160. 164.
174. 182. 254. 260. 266. 342. 362.
380. 398. 418. 420. 426. 428.
ὕδωρ ζῶν 60. 62.
ὑίοθεσία 52. 282. 366. 412. 436. 440.
Υἱός 114. 174. 176. 330. 332. 334. 336.
338. 342. 344. 346. 348. 362. 396.

434. 442.

υἰότης 442.
ὑπακοή 312. 414.
ὑπαρξίς 98. 248. 462.
ὑπεράγαθον (τὸ Θεῖον) 70.
ὑπεροψία 32. 244.
ὑποκριτής 432.
ὑπομονή 214. 224. 374.
ὑπόστασις 56. 72. 126. 128. 132. 134.
140. 146. 148. 154.
ὑπόστασις ἀδαιρέτος 146.
ὑπόστασις ἀνθρωπίνη 142.
ὑπόστασις θεαρχική 138. 142.
ὑποταγή 50. 226. 286. 292. 294.
ὑστέρημα 380. 382. 384. 386.
ὑψηλοφρονεῖν 220.

Φ

φαιδρότης 210.
Φάλαρις 258.
φαντασία 362.
Φαραὼ 178. 180. 244.
Φαρισαῖος 76. 432.
φαυλότης 26. 28. 30. 42.
φθόνος 120. 160. 318. 360.
φθορά 14. 16. 18. 56. 212. 258.
φιλανθρωπία 32. 44. 56. 100. 242. 298.
302. 322. 334.
φιλαργυρία 256.
Φιλιππησίοι 164. 360.
Φίλιπποι 358.
φιλοδοξία 234.
φιλομάθεια 350.
φιλονεικία 20. 90. 156. 256.
φιλοπονία 366.
φιλοσοφία 10. 64. 100. 256. 270. 460.
φιλοστοργία 408.
φιλοτησία 120.
φιλοτιμία 172. 184. 282. 320. 356. 378.
436.
Φινεές 326.
Φλάβιος 360.
φλυαρία 26.

Φλώρα 420.
 φόβος 480.
 Φοίβη 26.
 φόνος 160. 206. 244.
 φρόνημα 54. 142. 144. 242. 262. 436.
 438.
 φρόνησις 234.
 φροντίς 16.
 φύσημα 262. 340. 448.
 φύσις 370. 372. 468.
 φύσις ἀνθρωπίνη-ἀνθρώπου 130.
 138. 146. 238. 362. 382.
 φύσις ἀσώματος 112. 128.
 φύσις ἀχραντος 114.
 φύσις θεία καὶ μακαρία καὶ ὑπερού-
 σιος 126.
 φύσις σωματική 112.
 φυσίωσις 242.
 φῶς 84. 234. 428.
 φῶς ἀδυτον καὶ ἀνέσπερον 86.
 φῶς θεῖον 86. 260.
 φῶς τῆς ἀλήθειας 84. 86.

X

Χαλδαῖοι 282.
 Χαλκὰδ 352.
 χαρὰ 190. 214. 444.

χάρις 20. 56. 58. 64. 78. 206. 216. 226.
 230. 234. 282. 304. 318. 320. 344.
 366. 370. 384. 400. 436. 442.

χάρις πνευματική 54.
 χάρισμα 438.
 Χεβρών 352.
 χήρα 50.
 χιτῶν δερμάτινος 34. 36. 38.
 χλεύη 56. 418.
 χρηστότης 122. 178. 244.

Ψ

ψευδορκία 366.
 ψεῦδος 26. 92. 110. 112. 114. 146. 204.
 302. 304. 360. 426. 460. 470.
 ψυχαγωγία 242. 366.
 ψυχή λογική 142.

Ω

ὠμότης 376.
 ὦρα 322. 344. 346.
 ὠριγένης 36.
 ὠφέλεια 12. 14. 34. 58. 74. 78. 80. 164.
 168. 190. 208. 212. 218. 256. 312.
 ὠχρότης 480.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΙΜΕΝΟ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	10
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΔ΄. Πῶς νοητέον ὃ γέγραπται τῷ Ἐκκλησιαστῇ, «σχίζων ξύλα κινδυνεύσει ἐν αὐτοῖς, ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον καὶ αὐτὸς πρόσωπον ἐτάραξε καὶ δυνάμεις δυναμώσῃ, καὶ περισσεΐα τοῦ ἀνδρείου σοφία»;	10
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΕ΄. Πρὸς τίνα σκοπὸν ἀποβλέπει τό, «γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται, ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκεν»;	14
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΣΤ΄. Τίνα νοῦν ἀναπτύσσει τό, «ἔστι δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἔστιν ἀσεβῆς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ»;	20
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΖ΄. Πῶς νοητέον τό, «Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησιν»;	24
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΗ΄. Τό, «ἐὰν γεννήσῃ ἀνὴρ ἑκατόν, καὶ ἔτη πολλὰ ζήσεται, καὶ πλῆθος ὅτι ἔσονται ἡμέραι ἐτῶν αὐτοῦ (καὶ ψυχὴ αὐτοῦ) οὐκ ἐμπλησθήσεται ἀπὸ τῆς ἀγαθωσύνης, καὶ γε ταφὴ οὐκ ἐγένετο αὐτῷ, εἶπα· ἀγαθὸν ὑπὲρ αὐτὸν τὸ ἐκτρωμα, ὅτι ἐν ματαιότητι ἦλθε καὶ ἐν σκοτέι τὸ ὄνομα αὐτοῦ καλυφθήσεται. Καὶ γε ἥλιον οὐκ εἶδε καὶ οὐκ ἔγνω, ἀνάπαυσις τούτῳ ὑπὲρ τοῦτον». Τοῦτο δὴ τὸ ῥητὸν τίνα διάκρισιν καὶ σαφήνειαν ἐπιδείξασθαι δύναται;	28
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΕΘ΄. Τί δηλοῖ τό, «ζῆθι ἐν ἀγαθῷ καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακίας ἴδε. Καὶ γε σὺν τοῦτο σύμφωνον τούτῳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς περὶ λαλιᾶς, ἵνα μὴ εὕρῃ ἄνθρωπος ὀπίσω αὐτοῦ μηδέν»;	30
ΕΡΩΤΗΣΙΣ Ο΄. Τίνας δεῖ νοεῖν δερματίνους χιτῶνας, οὓς ὁ Ἄδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ μετὰ τὴν παράβασιν ἐνεδύσαντο;	34
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΑ΄. Πρὸς τίνα διάνοιαν ἡμᾶς παραπέμπει τό, «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διελέγῃς, ἡμαρτες; Ἡσύχασον», καὶ τὰ ἐξῆς;	40
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΒ΄. Τοῦ θεσπεσίου Παύλου λέγοντος, «Ἄδὰμ οὐκ	

- ἡπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας», καὶ ἔξῃς, πῶς δεῖ νοεῖν τὸ, «σωθήσεσθαι διὰ τῆς τεκνογονίας τὴν γυναῖκα»; 44
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΓ΄. Πῶς νοητέον τό, «ὅς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ πίνη τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου», καὶ τὰ ἔξῃς; 54
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΔ΄. Τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν εἰπόντος, «πίστευσόν μοι, γύναι, ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ Πατρὶ· ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἶδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἶδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων», καὶ ἔξῃς, τούτων δὴ τῶν σεβασμίων λόγων τὴν δύναμιν διὰ ποίας ἐπιβολῆς καταληψόμεθα; 60
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΕ΄. Πῶς λέγεται τὸ Θεῖον εἶναι ἐν τῷ παντί, καὶ πῶς ἔνεστι διαλύειν ἃ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην παρ' ἐνίων προκομίζεται διαπορούμενα; 68
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΣΤ΄. Τί δηλοῖ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰρημένον, «ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι»; 74
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΖ΄. Περὶ γένους καὶ εἰδους ἀπορίαι διάφοροι, ἐν ταῖς ἔστιν εὐρεῖν τὰς λύσεις αὐτῶν. 86
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΗ΄. Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν ἐκ τοῦ περὶ Υἱοῦ δευτέρου Λόγου τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου ἀντιρρητικῶν καὶ δογματικῶν ἱερῶν ζητημάτων. 102
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΟΘ΄. Διατί ἀγγέλων μνήμην οὐκ ἔσχεν ἐν τῇ κοσμογενεῖα Μωσῆς; καὶ τί σημαίνει τὸ «τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ»; 118
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ Π΄. Ποῖα δεῖ λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ γνωμικὰ θελήματα, καὶ ποῖον ἔστι λέγειν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώπινον θέλημα ὑποστατικόν; καὶ ἕτερα. 122
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΑ΄. Τί ἔστι τὸ παρὰ τῷ Λουκᾷ, «γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη» καὶ ἔξῃς; 158
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΒ΄. Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ λαβεῖν τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐπὶ ματαίῳ τοῦ «οὐ λήψη τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ»; 162
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΓ΄. Τί ἔστι πνεῦμα Πύθωνος, ὃ οἱ πολλοὶ ἐγγαστρίμυθον ὀνομάζουσιν; 164
- ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΔ΄. Τί δηλοῖ τὸ τοῦ ἀποστόλου, «ἐφ' ᾧ πάντες ἡμαρτον»; 166

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΕ'. Τί σημαίνει τὸ «μὴ ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις», καὶ τίς ἡ γραφὴ αὐτοῦ;	168
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΣΤ'. Τί σημαίνει τὸ «ἐγκομβώσασθαι» παρὰ τῷ ἀποστόλῳ Πέτρῳ ἐν ταῖς καθολικαῖς ἐπιστολαῖς εἰρημένον;	170
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΖ. Διὰ τί βοῶν καὶ λεόντων καὶ ἀετῶν καὶ ἀνθρώπων μορφαῖς αἱ τῶν Χερουδίμ ὄψεις τοῖς προφήταις ἐδείκνυντο;	172
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΗ. Πῶς ἐστι λέγειν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα, καὶ μὴ εἰς ἀνάγκην περιστάσθαι τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς θεοῦς ὁμολογεῖν;	174
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΘ'. Πόσα σημαινόμενα ἔστιν εὐρεῖν ἐν τῇ Γραφῇ τῆς Θεοῦ φωνῆς;	176
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4'. Εἰ μὲν ἦν ἄρρητον τὸ θεῖον ὄνομα, πῶς ἐπέκειτο θάνατος τῷ φθεγξαμένῳ ἢ ζημίᾳ;	186
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Α'. Τί ἐστιν, «οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προθέμην ἔλθειν πρὸς ὑμᾶς καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο»;	188
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Β'. Πῶς ῥητόρων ιδέαις αἱ τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολαὶ σχηματίζονται, καὶ πῶς ἐκείνος ἰδιώτην αὐτὸν καλεῖ;	194
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Γ'. Ζητήματα διάφορα τοῦ Ἀποστόλου διὰ κ' καὶ ζ' κεφαλαίων ἐπιλυόμενα.	218
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Δ'. Τί ἐστι τό «οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων», καὶ τὰ ἑξῆς;	234
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Ε'. Τί ἐστι τό, «ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστιν»;	236
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4ΣΤ'. Πῶς οὐ μάχεται τό, «ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρός μου μοναὶ πολλαὶ εἰσι», καὶ τό, «ἐὰν πορευθῶ, ἐτοιμάσω ὑμῖν τόπον»;	240
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Η. Πῶς οὐκ ἔστι ἐναντίον λέγειν, «ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ ἢ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής», τοῦ «κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἢ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστιν»;	246
ΕΡΩΤΗΣΙΣ 4Θ'. Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τῆς δεσποτικῆς φωνῆς τῆς λεγούσης, «ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε», ἢ τοῦ μαθητοῦ, «Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν γνῶναι.»;	248
ΕΡΩΤΗΣΙΣ Ρ'. Διὰ τί μὴ πρὸ τοῦ πεσεῖν τοῦ Ἰωσήφ εἰς ἀπρίαν περὶ τῆς Παρθένου, ὁ ἄγγελος ἦλθε πρὸς αὐτόν;	250
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΑ'. Τί ἐστι, «πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν καὶ δότε ἑλεημοσύνην πτωχοῖς, καὶ ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα»;	252
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΒ'. Τί δηλοῖ τὸ ἐφούδ, καὶ πόσα τούτου τὰ σημαινόμενα;	276
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΓ'. Πῶς οὐκ ἔστιν ἐναντίον τὸ «ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλ-	

μου και ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος», πρὸς τό, «ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον καὶ τὴν ἄλλην»;	278
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΔ'. Διὰ τί τὸν Ἄβελ, δίκαιον ὄντα, πρὸ τοῦ ἐξημαρτηκότος Ἀδὰμ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς εἰς θάνατον ἐλθεῖν;	280
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΕ'. Περὶ τῆς περιτομῆς τοῦ Ἀβραάμ.	282
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΣΤ'. Τί σημαίνει ἡ τοῦ “εἰμί” παρολκή, καὶ διὰ τί παραλαμβάνεται καὶ τὸ “σφᾶς αὐτούς” καὶ ἕτερα.	286
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΖ'. Διὰ τί τῷ τληπαθεῖ Ἡρακλεῖ τὸ τῆς Ἀμαλθείας κέρας οἱ ποιηταὶ ἐγχειρίζουσιν;	288
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΗ'. Τί ἐστὶ τὸ «ἐξουσίαν ἔχειν τὴν γυναῖκα ἐπὶ τὴν κεφαλὴν»;	290
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΘ'. Τί δηλοῖ τό, «οὐκ, ἂν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἡμαρτες ἡσύχασον»;	294
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙ'. Διὰ τί πρὸ τῆς Γαλιλαίας ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς ἐν Ἱερουσαλύμοις ἐμφανίζεται;	302
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΑ'. Τί ἐστὶ, «τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων»;	306
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΒ'. Τί ἐστὶ τό, «ἠὺχόμην αὐτὸς ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου τῶν κατὰ σάρκα»;	310
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΓ'. Διὰ τί τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνὴν, ἐν ἣ ὁ Θεὸς ὠπτάνετο, διαφόροις χρώμασι καὶ κιβδήλοις ὁ νομοθέτης καλύπτεσθαι προσέταξεν;	322
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΔ'. Εἰ «οὐδεὶς οἶδε τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός», πῶς λέγει πρὸς τοὺς ἀποστόλους, «περὶ δὲ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ἐκείνης» κ. ἐξ.;	330
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΕ'. Πῶς ἐσοφίσατο Σολομὼν ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους καὶ ὑπὲρ Γαιθὰν τὸν Ἰσραηλίτην;	348
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΣΤ'. Ποία πατρὶς ἦν τῷ θεσπεσίῳ Παύλῳ;	356
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΖ'. Ἡ αὐτὴ ἀπορία καὶ λύσις τῆς προγραφείσης, ἐπιζητούσης καὶ ἕτερα.	358
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΗ'. Διὰ τί περιετμήθη ὁ Χριστός;	362
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΙΘ'. «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε».	366
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚ'. Τί δηλοῖ τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν, τό «πάντοτε καὶ νῦν δοξασθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου», καὶ ἐξῆς;	376
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΑ'. Τίνα ἦν τὰ ὑστερήματα τοῦ Χριστοῦ, ἅπερ ὁ Παῦλος ἐπλήρου;	380
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΒ'. «Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις».	386

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΓ΄. Διὰ τί Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐπιγράφεται τὸ βιβλίον, καίτοι γε οὐ τῶν δώδεκα πράξεις περιέχει, ἀλλὰ κατ' ἀρχὰς μὲν θαύματα καὶ διδασκαλίαν ὀλίγην τῶν ἀποστόλων, ἐφεξῆς δὲ εἰς Παῦλον κινεῖται πᾶσα ἡ πραγματεία;	390
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΔ΄. Ποσάκις ὁ Χριστὸς τοῖς ἀποστόλοις μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ὤφθη, καὶ ποῦ, καὶ πότε;	394
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΕ΄. Διὰ τί παρήγγειλεν ὁ Χριστὸς τοῖς ἀποστόλοις ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, καὶ πότε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς ἤκουσαν;	396
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΣΤ΄. Πότε ἐβαπτίσθησαν οἱ ἀπόστολοι καὶ παρὰ τίνος;	398
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΖ΄. Πῶς οἱ εἰς Χριστὸν βαπτιζόμενοι Χριστὸν ἐνδύονται;	400
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΗ΄. Διὰ τί εἶπε «πορευομένου αὐτοῦ» καὶ οὐκ “ἀναλαμβάνομένου”, καὶ διὰ τί καλοῦσιν οἱ ἄγγελοι Γαλιλαίους τοὺς ἀποστόλους;	400
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΚΘ΄. Τίνος ἐστὶν ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα, «τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης;».	402
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛ΄. Διὰ τί ὁ τῆς νηστείας χρόνος ἐν μὴ ἡμέραις ἀριθμεῖται;	402
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΑ΄. Τί λέγεται μαγνηῆτις;	406
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΒ΄. Τί δεῖ καλεῖν τέκνα, καὶ ποῖα παιδιά, καὶ τίνας υἱούς; Καὶ τί λέγει Πέτρος, «ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον»;	410
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΓ΄. Τί λέγει ὁ Ἀπόστολος «περίφημα;»	414
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΔ΄. Πόσας ἀρχὰς δεῖ νοεῖν ἡμᾶς τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ ποίας;	420
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΕ΄. Πῶς οὐκ ἐστὶν ἐναντίον τὸ λέγειν, «ἐάν τις σε ῥαπίση ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην», τοῦ, «εἰ δὲ καλῶς, τί με δέξῃς;»	424
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΣΤ΄. Διὰ τί ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ Παῦλος ὁ ἀπόστολος προτρέπει τὸ ἴδιον ὄνομα;	436
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΖ΄. Τῷ αὐτῷ Ἀμφιλοχίῳ, ζητήσαντι σύνοψιν σαφῆ τῶν δέκα κατηγοριῶν.	450
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΗ΄. Περὶ οὐσίας.	460
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΛΘ΄. Περὶ ποσοῦ.	476
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜ. Περὶ ποιότητος.	480
ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜΑ΄. Περὶ τῶν πρὸς τι.	488
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	
1. Εὐρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς	497
2. Εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	506

ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΕΡΓΑ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Α' ΑΠΑΝΤΑ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τόμος

- 1ος **Ἐπιστολές** : Πρὸς Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, Καισάριον, ἀδελφὸν Γρηγόριον, θεῖον Γρηγόριον, Ἀμφιλόχιον Ἰκονίου, Εὐσέβιον Σαμοσάτων, Μελέτιον Ἀντιοχείας, Μ. Ἀθανάσιον.
- 2ος **Ἐπιστολές** : Πρὸς δυτικούς ἐπισκόπους, Πρὸς Εὐστάθιον Σεβαστείας, Ἐπὶ θεμάτων ἐκκλησιῶν Πόντου καὶ Ἀρμενίας, Πρὸς διαφόρους κληρικούς, Σχετικαὶ μὲ θέματα τῆς ἐπισκοπῆς του, Πρὸς πολιτικούς ἄρχοντας, Πρὸς φίλους διαφόρους, Μεσιτευτικά, Συστατικά, Παραμυθητικά, Συμβουλευτικά.
- 3ος **Ἐπιστολές** : Πρὸς Γρηγόριον Θεολόγον, ἀδελφὸν Γρηγόριον, Ἀμφιλόχιον, Εὐσέβιον Σαμοσάτων, Μελέτιον, Πρὸς Ἀλεξανδρεῖς, Πρὸς δυτικούς ἐπισκόπους, Ἐπὶ θεμάτων ἐκκλησιῶν Πόντου καὶ Ἀρμενίας, Πρὸς διαφόρους κληρικούς, Πρὸς πολιτικούς ἄρχοντας, Πρὸς ρήτορας, πρὸς φιλοσόφους, Ἐπιστολαὶ μεσιτευτικά, συστατικά, παραμυθητικά, συμβουλευτικά.
- 4ος **Ὁμιλίες** Εἰς τὴν Ἑξαήμερον (Α'–Θ').
- 5ος **Ὁμιλίες εἰς Ψαλμοῦς** : Ψαλμὸν Α', Ζ', ΙΔ', ΚΗ', ΚΘ', ΛΒ', ΛΓ', ΜΔ', ΜΕ', ΜΗ', ΝΘ', ΞΑ', ΡΙΔ'.
- 6ος **Α'**. **Ὁμιλίες ἠθικὲς καὶ πρακτικὲς** : Περὶ νηστείας Α'–Β', Περὶ εὐχαριστίας, Περὶ ταπεινοφροσύνης, Περὶ φθόνου, Κατὰ ὀργιζόντων, Κατὰ μεθυσόντων, Εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῶ» Προτρεπτικός εἰς τὸ βάπτισμα.
Β'. **Ὁμιλίες κοινωνικὲς** : Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, καὶ εἰς τὸ «Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας».
- 7ος **Γ'**. **Ὁμιλίες δογματικὲς** : Περὶ πίστεως, εἰς τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος», Κατὰ Σαβελλιανῶν καὶ Ἀρείου καὶ Ἀνομοίων, καὶ «Ὅτι οὐκ ἔστι αἷτιος τοῦ κακοῦ ὁ Θεός».
Δ'. **Ὁμιλίες περιστατικὲς** : Ἐν λιμῶ καὶ ἀνχμῶ, Περὶ τοῦ μὴ προσηλῶσθαι τοῖς διωτικοῖς.
Ε'. **Ὁμιλίες ἐγκωμιαστικὲς** : Εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλίτταν, εἰς τοὺς μάρτυρας Βαρλαάμ, Γόρδιον, ἅγιον Μάμαντα, Ἁγίους Τεσσαράκοντα.
ΣΤ'. **Ὁμιλίες παιδαγωγικὲς** : Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν.
- 8ος **Ἀσκητικὰ Α'** : Λόγος περὶ κρίματος, Περὶ πίστεως, Ἀσκητικὴ προδιατύπωσις, Λόγοι ἀσκητικοὶ Α'–Β', Περὶ ἀσκήσεως, Ὅροι κατὰ πλάτος Α' καὶ Β').